یَشت ها

یشت‌ها

جلد اوّل

تفسیر و تألیف

ابراهیم پورداود

انتشارات اساطیر

۲۵۴

فهرستنویسی پیش از انتشار کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

اوستا. یشتها. فارسی - اوستایی
یشتها/ ابراهیم پورداود. - تهران: اساطیر، ۱۳۷۷.
۲ ج- - (انتشارات اساطیر؛ ۲۵۴، ۲۵۵)
ISBN - (دوره) ISBN 964-331-020-5
(ج.۲) ISBN 964-331-004-3 .(ج.۱) 964-331-003-5
فهرستنویسی براساس اطلاعات فیپا (فهرستنویسی پیش از انتشار)
عنوان دیگر: ادبیات مزدیسنا، یشتها.
ص.ع به انگلیسی: .Poure Davoud. Introdution to the Yashts
«افست از چاپ بمبی».
۱. اوستا. یشتها. ۲. اوستا. یشتها -- نقد و تفسیر. الف پورداود، ابراهیم، ۱۲۶۴ - ۱۳۴۷، مترجم. ب. عنوان. ج. عنوان: ادبیات مزدیسنا. یشتها.
۱۰۰۲ PIR ۲۹۵/۸۲
۱۳۷۷
کتابخانه ملی ایران ۷۷ - ۱۵۸۶۷ م

شابک: ۵-۰۰۳-۳۳۱-۹۶۴ ISBN 964-331-003-5
شابک دوره: ۱-۹۹-۵۹۶۰-۹۶۴ ISBN 964-331-020-5

یشت ها (جلد اول)
ترجمه و تفسیر ابراهیم پورداود
چاپ اول: ۱۳۷۷
لیتوگرافی: طیف‌نگار
چاپ: دیبا
تیراژ: ۲۰۰۰ نسخه
ناشر: اساطیر: میدان فردوسی، اول ایرانشهر، ساختمان ۱۰
تلفن: ۸۸۲۱۴۷۳ - ۸۸۳۶۱۹۹ فاکس: ۸۸۲۴۲۵۰

پندار نیک　　　گفتار نیک　　　کردار نیک

ادبیّات مزدیسنا

یشتها

(جلد اول)

قسمتي از کتاب مقدس

اوستا

تفسیر و تألیف

پور داود

از سلسلهٔ انتشارات انجمن زرتشتیان ایرانی
بمبئی و ایران لیگ
از نفقهٔ پشوتن مارکر

قیمت جلد معمولی ۳۷ قران جلد خوب ٤ تومان

فهرست مندرجات

کتابهائی که استفاده شد

کتب فارسی و عربی

١ آثارالباقیه عن القرون الخالیه تألیف ابوریحان بیرونی باهتمام زاخو Sachau چاپ لیپزیک Leipzig ۱۹۲۳ میلادی

٢ کتاب التفهیم فی صناعته التنجیم تألیف ابوریحان بیرونی نسخهٔ خطّی

٣ بحرالجواهر تألیف محمد بن یوسف الطبیب الهروی چاپ طهران ۱۲۸۸

٤ تاریخ طبری تألیف محمد بن جریر طبری رجوع کنید به نولدکه Nöldeke

٥ تاریخ بلعمی ابوعلی محمد بن محمد بن عبداله البلعمي چاپ کانپور از بلاد هندوستان

٦ تاریخ سني ملوك الارض والانبیاء چاپ برلن ۱۳٤۰ هجری

٧ تاریخ روضة الصفاء تألیف میرخواند چاپ لکهنو از بلاد هندوستان ۱۳۳۲ هجری

٨ تحفته المئومنین تألیف حکیم مئومن ۱۲۹۰

٩ تورات ترجمه مارتن لوتر Martin Luther

١٠ چهار مقاله تألیف احمد بن عمر بن علی النظّامی العروضی السمّرقندی بسعی و اهتمام و تصحیح محمد بن عبدالوّهاب قزوینی چاپ لیدن از بلاد هلاند ۱۳۲۷ هجری

١١ روایات داراب هرمزیار باهتمام هیربد مانکجی رستم جی اُون والا Unvala در دو جلد چاپ بمبئی ۱۹۲۲ میلادی

١٢ مجموعهٔ از روایات در دو جلد نسخهٔ خطی

١٣ شاهنامه فردوسی باهتمام ترنر مکان Turner Macan و چاپ دیگر باهتمام آموزنده عکسی از روي خط اولیا سمیع شیرازی پونه ۱۳۱۹

١٤ صد در نثر و صد در بندهش باهتمام هیربد دهابر Dhabhar چاپ بمبئي ۱۹۰۹ میلادی

۱۵ لغت فرس تألیف ابوالحسن علي بن احمد الاسدی طوسي بسعی و اهتمام پاول هورن Paul Horn برلن ۱۸۹۷ میلادی

۱۶ فرهنگ جهانگیري نسخهٔ خطي

۱۷ فرهنگ سروری نسخهٔ خطي فرهنگهای دیگر برهان جامع برهان قاطع فرهنگ انجمن آرای ناصری

۱۸ معجم البلدان یاقوت حموي رجوع کنید به مینارد Meynard

۱۹ مقدمته الادب تألیف ابوالقاسم محمود بن عمر الزمخشری باهتمام وتزاشتین Wetzstein چاپ لیپزیک

۲۰ ویس و رامین داستان منظوم فخرالدین اسعد استرابادی گرگانی باهتمام لیس Lees کللکته ۱۸۶۵ میلادي

کتب پهلوی

۲۱ اردا ویرافنامه The Book of Arda Viraf, with Gōsht-i Fryānō and Hādokht Nask, text and translation by Hoshang and Haug; London and Bombay 1872

و Artâ Vîrâf-Nâmak traduction par Barthélemy, Paris 1887.

۲۲ بندهش Bundehesh übersetzt von Windischmann, (Zoroastrische Studien) Berlin; 1863.

و Bundehesh übersetzt von Ferd. Justi Leipzig 1868.

و The Bundahis translated by West Sacred Books of the East Vol V.; Oxford 1880.

۲۳ دادستان دینیك S.B.E. by West Vol. XVIII Oxford 1882.

۲٤ دینکرد S.B.E. by West Vol. XXIV; Oxford 1885 and Vol. XLVII; Oxford 1897.

از برای ترجه تمام مجلدات دینکرد رجوع کنید بحاشیه صفحه ط همین کتاب

۲۵ زاد سپرم S.B.E. Vol. V.

۲۶ زند بهمن یشت S.B.E. Vol. V.

و Zand-î vohûman Yasn and two Pahlavi Fragments, by Anklesaria; Bombay 1919.

۲۷ شایست لاشایست S.B.E. Vol. V.

۲۸ کارنامه اردشیر بابکان Geschichte des Artachšir i Pâpakan aus dem Pehlevi übersetzt von Th. Nöldeke, separat Abdruck; Göttingen 1879.

Kârnâmak-i Artakhshîr Pâpakan by Edalji Kersâspji Ântiâ; Bombay 1900. و

۲۹ ماتیگان گجستك ابالش Adrien Barthélemy; Gujastak Abalish, Relation d'une Conférence Théologique Présidèe par le Calife Mâmoun; Paris 1887.

۳۰ ماتیگان یوشت فریان رجوع کنید بشماره ۲۱ این فهرست
و Une Légende Iranienne, Traduit du Pehlevi par Adrien Barthélemy; Paris 1888.

۳۱ مینوخرد Mainyo-i-Khard translated by West; Stuttgart and London 1871.

۳۲ یادگار زریران Yātkār-i Zarīrān und sein Verhältnis zu Šāhnāme von Geiger 1890

کتب مورخین قدیم یونان و رُم و مستشرقین آلمان و انگلستان و فرانسه و دانشمندان پارسی هندوستان

۳۳ Ammien Marcellin: traduit en Français III tomes Berlin 1775.

۳۴ Bratholomæ, Christian: Arische Forschungen 1 Heft; Halle 1882 2 Heft; Halle 1886.

۳۵ „ „ Beiträge zur Kenntnis des Avesta.

۳۶ „ „ Altiranisches Wörterbuch Strassburg 1904.

۳۷ „ „ Zarathuštra's Leben und Lehre; Heidelberg 1924.

۳۸ Bradke, P.V. Dyâus Asura, Ahura Mazda und die Asuras; Halle 1885.

۳۹ Casartelli, L.C.: La Philosophie religieuse de Mazdéisme sous les Sassanides Paris; 1884.

۴۰ Clemen, Carl: Die Griechischen und Lateinischen Nachrichten über die Persische Religion; Giessen 1920.

۴۱ Christensen, Arthur: L'Empire des Sassanides; Kobenhavn 1907.

۴۲ Cumont, F.: Textes et Monuments Figurés relatifs aus Mystères de Mithra 2 Vols.; Bruxelles 1894--1900.

۴۳ „ Les Mystères de Mithra, deutsche Ausgabe von Gehrich; Leipzig u. Berlin 1923.

۴۴ Darmesteter, James : Le Zend-Avesta 3 vols, ; Paris 1892—93.

۴۵ „ Études Iraniennes; Paris 1883.

۴۶ „ Points de Contacte entre le Mahâbhârata et le Shâh-Nâmah; Paris MDCCCLXXXVII.

۴۷ „ Haurvatât et Ameretât; Paris 1875.

۴۸ „ Ormazd et Ahriman ; Paris 1877.

۴۹ Dhabhar, E.B.N. : Zand-i Khūrtak Avistak; Bombay 1927.

۵۰ Dieterich, Karl : Byzantinische Quellen zur Länder-und Völkerkunde 5.—15. Jhd) ; Leipzig 1912.

۵۱ Dieterich, Albrecht : Eine Mithrasliturgie; Leipzig u. Berlin 1923.

۵۲ Duncker, Max : Geschichte des Alterthums Zweiter Band ; Berlin 1853.

۵۳ Ehni : Der Vedische Mythus des Yama ; Strassburg 1890.

۵۴ Fick, August : Vergleichendes Vörterbuch der Indogermanische Sprachen 1 Band 3 umgearbeitete Auflage; Göttingen 1874.

۵۵ Flandin et Coste : Perse Ancienne Texte.

۵۶ Geldner, Karl F. : Avesta die Heiligen Bücher der Parsen III Bände ; Stuttgart 1886—1895.

۵۷ „ „ Studien Zum Avesta ; Strassburg 1882.

۵۸ „ „ Drei Yasht aus dem Avesta übersetzt und erklärt; Stuttgart 1884.

۵۹ „ „ über die Metrik des Jüngeren Avesta; Tübingen 1877.

۶۰ „ „ Awestalitteratur, Grundriss der Iranischen Philologie II Band ; Strassburg 1896—1904.

۶۱ Geiger, Wilhelm : Ostīrānische Kultur ; Erlangen 1882.

۶۲ „ „ Handbuch der Avestasprache ; Erlangen 1879.

۶۳ Geiger, Wilhelm: Aogemadaêca ein Pârsentractat übersetzt u. Erklärt; Erlangen 1878.

۶۴ Georges, Karl Ernst: Lateinisch-Deutsches und Deutsch-Lateinisches Handwörterbuch 2 Bände; Honnover u. Leipzig 1909—1911.

۶۵ Harlez, C. de: Avesta, Livre Sacré du Zoroastrisme; Paris 1881.

۶۶ „ Origines du Zoroastrisme; Paris MDCCCLXXIX.

۶۷ „ Manuel de la Langue de l'Avesta; Paris 1882.

۶۸ Hardy, Edmund: Der Buddhismus nach älteren Pāli-Werken Münster I.W. 1919.

۶۹ Haug, Martin: Essays; London 1878.

۷۰ Hertel, Johannes: Beiträge zur Metrik des Avesta und des Ṛgvedas; Leipzig 1927.

۷۱ Hehn, Victor: Kulturpflanzen und Haustiere; Berlin 1911.

۷۲ Heil, Ferdi.: China, seine Dynastien, Verwaltung und Verfassung; Berlin 1900.

۷۳ Henry, Vic.: Parsisme; Paris 1905.

۷۴ Herodotos: übersetzt von Friedrich Lange; Leipzig 1885.

۷۵ Horn, Paul: Grundriss der Neupersischen Etymologie; Strassburg 1893.

۷۶ „ Neupersische Schriftsprache (G. ir. Phi. 1 Bd. 2 Abt.) Strassburg 1898—1901.

۷۷ Hübschmann, H.: Persische Studien; Strassburg 1895.

۷۸ Houtum-Schindler: Die Parsen in Persien, ihre Sprache und einige ihrer Gebräuche.

۷۹ Jackson, A. V. Williams: The Prophet of ancient Iran; New York 1901.

۸۰ „ „ Persia Past and Present; New York 1906.

۸۱ „ „ Die Iranische Religion (G. ir. Phi. 2 Bd.)

۸۲ Jackson, A. V. Williams: Herodotos VII. 61 or the Arms of the Ancient Persians, illustrated from Iranian Sources

۸۳ Jeremias, Alfred: Handbuch der Altorientalischen Geisteskultur; Leipzig 1913.

۸۴ „ „ Allgemeine Religions-Geschichte; München 1918.

۸۵ Jamasp, Dastoor Hoshang: Vendidâd. Avesta Text with Pahlavi Translation and Commentary Vol. II Glossarial Index; Bombay 1907.

۸۶ Junker, Heinrich F. J.: Frahang i Pahlavik Heidelberg 1912.

۸۷ Justi, Ferdinand: Geschichte des Alten Persiens; Berlin 1878.

۸۸ „ Iranisches Namenbuch; Marburg 1895.

۸۹ „ Geschichte Irans von den ältesten Zeiten bis zum Ausgang der Sâsâniden (G. ir. Phi. 2. Bd.).

۹۰ „ Die älteste Iranische Religion, in Preuss. Jahr Bd. 88 S. 58 Nr. 7.

۹۱ „ Handbuch der Zendsprache; Leipzig 1864.

۹۲ Klauber, E. G.: Geschichte des Alten Orient (Weltgeschichte, Heraus. von L.M. Hartmann; Gotha 1919.

۹۳ Kohut, Alexander: Die Talmudisch-Midraschische Adamssage in ihrer Rückbeziehurg auf die Persische Yima und Meshiasage.

۹۴ Kanga, Kavasji Edalji: Complete Dictionary of the Avesta Language; Bombay 1900.

۹۵ Kluge, Theodor: Der Mithrakult; Leipzig 1911.

۹۶ Lagard, Paul de: Beiträge zur Altbaktrische Philologie.

۹۷ Lindner, Gustav: Das Feuer, Eine Culturhistorische Studie; Brünn 1881.

۹۸ Lommel, Herman: Die Yäšt's des Avesta übersetzt und Eingeleitet; Göttingen 1927.

۹۹ Marquart, J.: Ērānšahr; Berlin 1901.

۱۰۰ Meffert, Franz: Das Urchristentum IV Teil; Gladbach 1921.

۱۰۱ Meynard, Barbier de: معجم البلدان یاقوت
Dictionnaire Géographique, Historique et Littéraire de la Perse, Extrait du Mo'djem El-Bouldan de Yaqout; Paris MDCCCLXI.

۱۰۲ Modi, Jivanji Jamshedji: The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees; Bombay 1922.

۱۰۳ Nöldeke, Th.: Geschichte der Perser تاریخ طبری und Araber Zur zeit der Sasaniden aus dem Chronik des Tabari übersetzt; Leyden 1879.

۱۰۴ ,, Aufsätze zur Persischen Geschichte; Leipzig 1887.

۱۰۵ ,, Das Iranische Nationalepos (G. ir. Phi. II Bd.)

۱۰۶ Pausanias: übersetzt von Schubart Langenscheidtsche Bibliothek N. 37 & 38.

۱۰۷ Perrot et Chipiez: Histoire de l'Art dans l'Antiquité Tome V; Paris 1890.

۱۰۸ Prášek, Justin. V.: Geschichte der Meder und Perser Bände; Gotha 1906—1910.

۱۰۹ Rapp: Die Religion und Sitte der Perser nach den Griechischen und Römischen Quellen.

۱۱۰ Rawlinson, Geo.: Parthia; London 1893.

۱۱۱ Reichelt, Hans: Avesta Reader Texts, Notes, Glossary and Index; Strassburg 1911.

۱۱۲ Réville, Jean: Le Mithriacisme (Revue de l'Histoire des Religions).

۱۱۳ Rezwi, Taher: Parsis: A People of the Book; Calcutta 1928.

۱۱۴ Sarre, Friedrich: Die Kunst des Alten Persien; Berlin 1922.

۱۱۵ Scheftelowiz, J.: Die Altpersische Religion und das Judentum; Giessen 1920.

۱۱۶ Schwenck, Konrad: Mythologie der Perser; Frankfurt am Main 1850,

۱۱۷ Seemann, Otto : Mythologie der Griechen und Römer; Leipzig 1910.
۱۱۸ Seignobos, Ch.: Histoire du Peuple Romain ; Paris 1909.
۱۱۹ Söderblom, Nathan: La Vie Future d'après le Mazdéisme; Paris 1901.
۱۲۰ Spiegel, Fr. : Avesta die Heiligen Schriften der Parsen 3 Bände ; Leipzig 1852—63.
۱۲۱ „ Commentar über das Avesta 2 Bände ; Wien 1864—68.
۱۲۲ „ Die Traditionnelle Literatur der Parsen ; Wien 1860.
۱۲۳ „ Arische Periode und ihre Zustände ; Leipzig 1887.
۱۲۴ „ Avesta und Schahname.
۱۲۵ „ Erânische Alterthumskunde 3 Bände ; Leipzig 1871—78.
۱۲۶ „ Altpersischen Keilinschriften ; Leipzig 1881.
۱۲۷ Thukydides: Geschichte des Peloponnesischen Krieges aus dem Griechieschen übersetzt von Dr. Johann David Heilmann; Leipzig 1882.
۱۲۸ Tiele : Geschichte der Religion im Altertum, die Religion bei den Irani. Völkern, Deutsche Ausgabe von Gehrich ; Gotha 1903.
۱۲۹ Weber Albr.: Überalt-Irânische Sternnamen, Gesammtsitzung von 12 Januar; Berlin; 1888.
۱۳۰ Weissbach, F.H. : Die Keilinschriften der Achämeniden ; Leipzig 1911.
۱۳۱ Wesendonk, G. von : Der Mithrakult (der Neue Orient Band 4 Heft 5/6 Berlin).
۱۳۲ West, E.W. : Pahlavi Literature, (G. ir. Phi. II Band).
۱۳۳ Westergaard, N.L. : Zendavesta or the Religious Books of the Zoroastrians; Copenhagen 1852—54.
۱۳۴ Whitney : Zoroaster; the Great Persian ; Chicago 1905.
۱۳۵ Windischmann, Fried. : Mithra ; Leipzig 1857.
۱۳۶ „ Zoroastrische Studien Herausgegeben von Spiegel; Berlin 1863.

دین دبیره
(الفبای زند)

	اوستا	فارسی	مثال ازاوستا	املاء فارسی	املاء لاتین	معنی امثال	English
۱	𐬀	اَ	𐬀𐬵𐬎𐬭𐬀	اَهو رَ	ahura	اهورا، خدا	a
۲	𐬁	آ	𐬁𐬙𐬀𐬭	آ تَر	ātar	آذر، آتش	ā
۳	𐬌	اِ یْ (کوتاه)	𐬌𐬛𐬁	اِ یدا	idā	اینجا	i
٤	𐬍	اِ یْ (کشیده)	𐬍𐬭𐬀	اِ یر	īra	حمله، قوه	ī
٥	𐬎	اُ وْ (کوتاه)	𐬎𐬱𐬙𐬭𐬀	اُ وشتَرَ	uštra	اُشتر، شتر	u
٦	𐬏	اُو (کشیده)	𐬏𐬚𐬀	اُوثَ	ūtha	چربی	ū
۷	𐬈	اِ (دروسط کلمه)	𐬨𐬀𐬈𐬚𐬀𐬥𐬀	مَیثَنَ	maetha-na	میهن، خانه	e (medial)
۸	𐬆	اِ (کوتاه)	𐬆𐬭𐬆𐬱	اِرِشْ	ĕrĕš	راست، درست	ĕ (broad)
۹	𐬉 (۱)	اِ (کشیده)	𐬉𐬨𐬀𐬬𐬀𐬥𐬙	اِ مَوَ نت	ēma-vant	توانا، زورمند	ê (long)
۱۰	𐬊	اُ (کوتاه در وسط کلمه)	𐬞𐬊𐬎𐬭𐬎	پاَورُوْ	pouru	پر، بسیار	ŏ (broad)
۱۱	𐬋 (۲)	اَوْ (کشیده)	𐬋𐬫𐬏𐬨	اَوْیوم	ōyūm	یک	ô (long)
۱۲	𐬂	آوُ	𐬞𐬎𐬚𐬭𐬂	پُو ثراو	puthrāo	پور، پسر	āo
۱۳	𐬄 (۳)	آ ن	𐬀𐬥𐬙𐬀𐬭𐬆	آنتَرِ	antarĕ	اندر، میان	ñ
۱٤	𐬅	آ (در بینی تلفظ میشود)	𐬅𐬑𐬥𐬀	آخنَ	ãxna	لگام	ã
۱٥	𐬐	کَ	𐬐𐬁𐬨𐬀	کاَم	kāma	کام، کامه	k
۱٦	𐬑	خَ	𐬑𐬭𐬀𐬙𐬎	خَرَتو	xratu	خرد	kh
۱۷	𐬓 (٤)	خو	𐬓𐬀𐬟𐬥𐬀	خوَفنَ	x^vafna	خواب	kh^v or q
۱۸	𐬔	گَ	𐬔𐬁𐬨𐬀	گاَم	gāma	گام، قدم	g
۱۹	𐬖	غ	𐬖𐬲𐬀𐬭	غزر	ghžar	موج‌زدن، جاری‌شدن	gh
۲۰	𐬢	آ نگ (دروسط وآخر کلمه در بینی تلفظ میشود)	𐬟𐬭𐬀𐬚𐬀𐬢𐬵	فرَثنگه	frathaňh	فراخی، بزرگی	n̈ (ang)

۱ 𐬉 این حرف معمولاً در وسط کلمه میآید چنانکه در 𐬔𐬆𐬎𐬱 گئوش geuš بمعنی گاو فقط در گاتها چند لغتی مصدر باین حرف است در سایر قسمتهای اوستا مثال فوق (𐬉𐬨𐬀𐬬𐬀𐬥𐬙) با 𐬀 و یا 𐬈 نوشته میشود

۲ مثال فوق (𐬋𐬫𐬏𐬨) بمعنی یک در مفعول به (accusatif) استعمال شده است

۳ 𐬄 در توی بینی گفته میشود (nasal) خیشوی

٤ این حرف بمنزله خ فارسی است که پیش از واو معدوله نوشته میشود مثل خوار، خواهر، خواهش

دین دبیره
(الفبای زند)

English	معنی امثال	املاء لاتین	املاء فارسی	مثال از اوستا	فارسی	اوستا	
ch	چشیدن	čaš	چَشْ	[illegible]	چ	[illegible]	۲۱
j	ژرف عمیق	jafra	جَفْرَ	[illegible]	ج	[illegible]	۲۲
z	زاده	zāta	زاتَ	[illegible]	ز	[illegible]	۲۳
zh	زانو	žnu	ژ نو	[illegible]	ژ	[illegible]	۲۴
ṅ (ang)	آگاه ساختن،خبر کردن	srâva-yēṅhē	سْراوَ نگْهِ	[illegible]	تلفظ مثل ۳	[illegible] (۱	۲۵
t	تن	tanu	تَنوْ	[illegible]	ت	[illegible] (۲)	۲۶
th	تخشا کوشا	thvaxš	ثوَخشْ	[illegible]	ث (تَهْ)	[illegible]	۲۷
d	درفش	drafša	دْرَفْش	[illegible]	د	[illegible]	۲۸
dh	پنجم	puxdha	پوخذَ	[illegible]	ذ(دروسط کلمه)	[illegible]	۲۹
n	ناف نژادخویش	nāfya	نافیَه	[illegible]	ن	[illegible]	۳۰
p	پُل	pĕrĕtu	پِرِتوْ	[illegible]	پ	[illegible]	۳۱
ph or f	فروهر، فرورد	fravaši	فَرَوشیْ	[illegible]	ف	[illegible]	۳۲
b	بغ، خداوند	Bagha	بَغَ	[illegible]	ب	[illegible]	۳۳
w	گرفتن	garĕw	گَرِوْ	[illegible]	و(w انگلیسی)	[illegible]	۳۴
m	مرد	mareta	مَرِتَ	[illegible]	م	[illegible]	۳۵
y	ایزد	yazata	یَزَتَ	[illegible]	ی (بزرگ در سر کلمه)	[illegible] (۳)	۳۶
Y	بُز	buzya	بوزیَه	[illegible]	ی (کوچک وسط کلمه)	[illegible]	۳۷
r	رد(سرداردینی)	ratu	رَتو	[illegible]	ر	[illegible]	۳۸
v	برف	vafra	وَفرَ	[illegible]	و (بزرگ درسر کلمه)	[illegible]	۳۹
v	بیور (ده هزار)	baevarĕ	بَاوَر	[illegible]	و (کوچک دروسط کلمه)	»	۴۰

۱ که تلفظ این حرف مثل ۳ (آنگ) میباشد همیشه پیش از [illegible] (ه) که بحرف [illegible] ختم شده باشد استعمال میشود حرف [illegible] همان [illegible] (اِ) میباشد که در نمره ۷ مرقوم شد و در آخر کلمه باین شکل نوشته میشود و گاهی در وسط کلمه نیز میآید

۲ حرف [illegible] (ت) در آخر کلمه تغییر یافته باین شکل [illegible] نوشته میشود مثل [illegible] نیات یعنی نوه و در برخی کلمات در اول نیز استعمال شده است در صورتیکه قبل از [illegible] (ك) یا [illegible] (ب) باشد [illegible] کیش و [illegible] کنیه ورزیدن

۳ [illegible] (ی بزرگ) و [illegible] (واو بزرگ) مثل حرف ماژوسکول majuscule الفبای

دین دبیره
(الفبای زند)

English	معنی امثال	املاءً لاتین	املاءً فارسی	مثال از اوستا	فارسی	اوستا	
s	ستُودن	stu	ستُوْ	[illegible]	س	[illegible]	٤١
sh	شاد	šāta	شات	[illegible]	ش مشدّد	[illegible]	٤٢
š	کردار نیک	hvaršta	هُوَرْ شتَ	[illegible]	ش	[illegible]	٤٣
h	هاون	hāvana	هاوَنَ	[illegible]	ه	[illegible]	٤٤

فرانسه و المانی در سر کلمه نوشته میشود در وسط کلمه [illegible] (ی کوچک) و [illegible] (واو کوچک) میآید در بعضی از نسخ بجای [illegible] این حرف دیده میشود [illegible]

در کلمه [illegible] که بمعنی هر دو میباشد برخلاف معمول واو کوچک در صدر کلمه واقع است این کلمه اصلاً [illegible] دَوَ بوده است بمرور [illegible] افتاده است

بسا در نسخ خطی دو حرف را باهم نوشته شکل مخصوصی پیدا کرده است مثلاً این طور [illegible] (ش) و [illegible] (آ) = [illegible] و حروف [illegible] و ۲ (چ) = [illegible] و حروف [illegible] و [illegible] (ت) = [illegible] و حروف [illegible] و [illegible] (ه) = [illegible]

برای سهولت و اختصار حروف لاتینی ذیل در مقابل برخی از حروف اوستائی و فرس و پهلوی انتخاب گردید

a = اَ بسته ā = آ باز dh = ذ. č = چ ǰ = ج. ž = ژ. g = گ

gh = غ. s = س. š = ش. th = ث v فرانسه = و

u المانی مثل ou فرانسه = اُو. x = خ. z فرانسه = ز.

در کلماتی که v از ردیف خارج شده قدری بالاتر قرارداده شده دلیل است که واو معدوله است مثل $x^{v}afna$ (خَوْفنَ) خواب

در پاورقی صفحه ۷۵ در مصراع دومی از شعر معروف سعدی اشتباهی روی داده (همچنان در فکر اقلیم دگر) چاپ شده معلوم است که باید (همچنان در بند اقلیمی دگر) باشد

در حواشی صفحات ۹۲ و ۹٤ عباراتی از کتاب التفهیم ابوریحان بیرونی مندرج است برخی از دالهای آن جملات (چون نقل از یک نسخهٔ خطّی قدیمی است) باید ذال باشد ولی در مطبعه متوّجه نشده همه را دال درج کردند و در وقت تصحیح هم بنا بعادتی که حالا در فارسی همه ذال‌های قدیم را دال نوشته و دال تلفّظ میکنیم باملاء اصلی کلمات منتقل نشدیم از خوانندگان

این نامه خواهش میشود که اشتباه مذکور را از روی قاعده ای که خواجه نصیر در یک رباعی بیان کرده اصلاح نمایند

آنانکه بفارسی سخن میرانند	در معرض دال ذال را بنشانند
ما قبل وی ار ساکن جزوای بود	دال است وگر نه ذال معجم خوانند

بملاحظه آنکه در طی مقالات و توضیحات فقرات پشتها کلمات اوستائی وَرِنَ (گیلان دیلم) وَیوُ (فرشته هوا) آپم نپاتْ (فرشته آب) در املاء فارسی مختلف نوشته شده لازم دیدیم در اینجا برای رفع اشتباه ذکر کنیم که کلمات مذکور با املاء فوق مقرون بصواب و مطابق تلفظ درست اوستائی آنها ست

همچنین متذکر میشویم که در املاء فارسی یك دسته از لغات اوستائی که در این نامه استعمال شده غالباً تلفظ پهلوی آنها منظور شده در انجام این کتاب کلیهٔ این لغات با تلفظ اوستائی آنها بخط فارسی مندرج است

دیگر اینکه حرف اوستائی را در جزو کلمات گهی (ثاء) و گهی (تاء) نگاشتیم غالب مستشرقین معادل این حرف را (th) انگلیسی می نگارند که تقریباً مثل (ثاء) تلفظ میشود عربها هم (ثاء) را تقریباً مثل (ثاء) تلفظ میکنند نه مثل ما فارسی زبانان که در کلماتی مثل اثاث و اساس فرقی میان ثاء و سین نمیگذاریم حرف مذکور در پهلوی گهی به (تاء) تبدیل یافته و گهی به (سین) چنانکه میثرَ (مهر) میتر و گاثَ گاس شد این کلمه اخیر را امروزه ما با (تاء) تلفظ نموده گات یا گاتا میگوئیم چنانکه در اسم پیغمبر ایران زَرَثُوشترَ همین معامله را نموده زرتشت میگوئیم پارسیان حرف مذکور را در وقت قرأت اوستا مثل (تاء) تلفظ میکنند از برای (تاء) معمولی در الفبای زند یا دین دبیره حرف (۳) وضع شده است حرف را اگر مثل (ث) عربی یا (th) انگلیسی تلفظ کنیم بخطا نرفته ایم

دیباچه

بنام ایزد بخشایندهٔ بخشایشگر

بیاراید این آتش زرتهشت | بگیرد همی زند واستا بمشت
نگهدارد این فال و جشن سده | همان فر نوروز و آتشکده
همان اورمزد وهمان روز مهر | بشوید بآب خرد جان و مهر
کند تازه آئین لهراسپی | بماند پی کیش گشتاسپی

(فردوسی)

زهی سرافرازم که از پرتو اهورا مزدا و یاری مهین فرشتگان و پیغمبر پاك سرشت ایران زرتشت اسپنتمان بانتشار جلد دوم از نامهٔ فرخنده اوستا موفق آمده آن را برسم ارمغان تقدیم آستان وطن خویش میکنم هیچ ارمغاني را گرانبها تر از آن ندیدم که سرودهای مقدس کتاب کهن را همان سرودهائی که در طی چندین هزار سال از زبان نیاگان نامدار ما از مرز و بوم ایران برخاسته بعالم بالا بگرزمان برین میرسید بزبان امروزی ایران در آورده بگوش عموم فرزندان آن خاك برسانم و دریابند آنچه را که خدای یگانه ایرانیان اهورامزدا بپیغمبر برگزیده اش گفت «ای زرتشت اگر ترا آرزوی غلبه نمودن است بخصومت دیوها و مردمان و جادوان و پریها و راهزنان و گمراه کنندگان دو پا و گرگهای چهارپا و بلشکر دشمن و بسنگر فراخ وی و درفش بزرگ و برافراشته و خونین وي پس درهمه

شب و روز این اسامی مرا آهسته زمزمه کن منم پشتیبان و منم آفرینند؛ و نگهبان . . . . . [1] »

نه آنکه فقط از مطالعهٔ این نامه بره و رسم نیاگان خود پی برده جویای اخلاق پاك راد مردان عهد کهن خواهیم شد بلکه امیدواریم که از انتشار این کتاب ضمناً خدمتی باد ّبیات و زبان و تاریخ ایران هم کرده باشیم

فائده تحصیلات مزدیسنا

در مقدّمه گاتها گفتیم « دین و تاریخ و زبان هر سه مربوط بهم است قسمتی از وقایع تاریخی قومی را دین او سبب است » بسا از وقایع تاریخی را بواسطه قوانین مذهبی باید ّحل نمود چنانکه یك رشته از مسائل مذهبی را بواسطه تاریخ باید روشن کرد همچنین اگر خواسته باشیم که بارزش لغات زبان قومی برخوریم و بمعنی اصلی تعبیرات و اصطلاحات آن پی بریم از دانستن تاریخ و دین آن قوم ناگزیریم سر چشمه زبان فارسی فرس هخامنشی است که بیش از چهار صد لغت از آن باقی نمانده است و پس از آن اوستاست که امروز دارای هشتاد و سه هزار کلمه است و بخصوصه پهلوی که فارسی از آن مشتق شده است از تفسیر پهلوی اوستا که در عهد ساسانیان نوشته شده امروز متجاوز از یکصد و چهل هزار لغت موجود داریم و بعلاوه کتب بسیار مهم و معتبری بزبان پهلوی در دست است این کتب باستثنای چند جلد تماماً راجع بدین زرتشتی است و تقریباً دارای چهار صد و چهل و شش هزار لغت میباشد کتب پهلوی غیر مذهبی فقط دارای چهل و یک هزار کلمه است درطی مقالات و توضیحات از اغلب این کتب ذکری کردیم

در گاتها که از سرودهای مقدس خود پیغمبر ایران بشمار است موقع بدست نیامده تا نشان دهیم که چگونه مورخین و ادبای آیندهٔ ما محتاج بشناختن

---

[1] هرمزدیشت فقرات ۱۰ — ۱۲

مزدیسنا هستند چه گاتها گذشته از آنکه مختصر و دست تطاول زمان ما را از قسمت مهّم آن محروم کرده مجموعه ایست از دروس اخلاقی و تعلیمات فلسفی بیش از آنچه در آنجا گفته شده مجال شرح و بسط نداشتیم ولی یشتها که موضوع این نامه است نسبةً مفصل و قسمت ادبی اوستا بشمار است زمینه ایست وسیع از برای مباحثات اخلاقی و تاریخی و ادبی و لغوی بخصوصه پس از انتشار گاتها این قسمت از اوستا را برگزیدیم تا یك رشته مطالب درآن گفته آید و یک نظر اجمالی از مجموع مسائل مزدیسنا بهمرسانیم نواقص این نامه در جلددوم از یشتها تکمیل خواهد شد امید است که بعدها بیاری خداوند بانتشار یسنا ها و خورده اوستا نیز موفق آئیم که کلیّهٔ جزوات اوستا باستثنای وندیداد در پنج جلد منتشر شود دامنهٔ این دین کهن سال باندازهٔ وسیع است که در ده جلد کتاب بزرگ هم تمام مسائل آن را نمی توان فرا گرفت بخصوصه کوشش صد و پنجاه سالهٔ بزرگترین علمای اروپا و صدها کتب مفصّل و نفیس آنان راجع بایران مزدیسنا را یک سر چشمه خشک نشدنی ساخته است حقیقةً سزاوار نیست که ما با وفور این همه مطالب درخصوص دین آباء و اجداد خود بچند کلمهٔ موهوم و بیمعنی مورّخین و نویسندگان قدیم خود بسازیم اگر فقط تنگ بودن دائرهٔ علم و دانش در قدیم سبب موهومات نویسی قدماء میبود عذری است بس موّجه اما بدبختانه در اقوال آنان صراحةً تعصّب عربي دیده میشود درمیان چندین مثال بذکر یک دو فقره تاریخی و یک فقره ادبی اکتفاء نموده ضمناً خواهیم دید که ایرانیان آینده بواسطهٔ تحصیل مزدیسنا باید اغلاط را از تاریخ خود بیرون کنند ودر ادبیات ارزش کلمات را شناخته بجای خود بکار برند ابو جعفر محمد بن جریر معروف به طبری که در سال ۲۲٤ در آمل توّلد یافت و در سال ۳۱۰ در بغداد درگذشت در تاریخ کبیر خود راجع بزرتشت موهوماتی ذکرنموده که اسباب اشتباه موّرخین بعدگردیده است عین عبارت فارسی تاریخ بلعمی که ترجمه ایست از تاریخ کبیر و بتوسط ابو علي محمد بن محمد بن عبدالله البلعمي در سال ۳٥۲ انجام یافته این است « و مغان را یکی

پیغمبر بوده است که او را زردشت گویند که این دین آتش پرستی را او درمیان آورد و دعوی کرد که من پیغامبرم و آتش پرستی ایشان را صواب نمود تا بایام گشتاسپ و او شاگرد عزیز علیه السلام بود و عزیز علیه السلام را مخالف شده بود پس آن استاد زردشت را دعا کرد و گفت خدای تعالی او را علامتی کناد و بنی اسرائیل اورا از میان خویش بیرون کردند و از بیت المقدس بعراق آمد و از عراق ببلخ شد نزد پدر گشتاسپ و دعوی پیغامبری کرد . . . »[1]

برای ما بقي موهومات شرم انگیز و آلوده بتعصّب وی باید رجوع کرد باصل کتاب طبري خود ایرانی است آن هم از طبرستان در آنجائي که مخصوصاً دین اسلام دیر تر نفوذ نمود هرچندکه آمُل شهر خود محمد بن جریر طبری نسبةً زود تر از سایر قسمتهاي طبرستان بدست عربها افتاد (در ۱٤۳ هجری) و شاید هم بتوانیم بگوئیم که در عهد او هنوز ثلث جمعیّت ایران زمین قدیم زرتشتی بوده اند و بتوسط علمای بسیار بزرگ زرتشتی که در آن عهد میزیسته اند می توانسته که از خود رفع اشتباه کنند و سبب اشتباهات متاخرین نشود ولی تعصب شوم عربی که در خون ایرانیان تزریق شده بود آن موّرخ و مفّسررا از این گونه تحقیقیات باز میداشت ولي از باب حق شناسی باید اقرار کنیم که در جزو تاریخ همین طبری که در خصوص آئین ایران قسور کرده تاریخی راجع بساسانیان باقی مانده که مهم ترین اسناد تاریخي ماست همان است که استاد نولدکه آن را بآلماني ترجمه نموده با توضیحات و حواشی بسیار مفید منتشر کرده است برای آنکه هیچ شکی نماند که مندرجات کتب تاریخ ما راجع بمزد یسنا ناشی از تعصب بوده بمندرجات روضته الصفاکه زرتشت را شاگرد یکی از تلامذهٔ ارمیای پیغمبر میشمرد درذکر سلطنت گشتاسب نیز ملاحظه کنید گوئیامیرخواندازبرای عهدگشتاسب هم سنگ تعصب دین اسلام بسینه میزده است همچنین فضل الله نویسندهٔ تاریخ معجم در ذکر پادشاهی گشتاسب یکسره عنان قلم فارسي خراب کن خود را بدست تعصب سپرده راجع بدین قدیم ایران از هیچ گونه ناسزا خودداری نتوانسته است درهمان قرن اندکی پیش از آن که طبري در بغداد افسانه عاد

[1] بلعمی صفحهٔ ۲۰٦ چاپ کانپور

و نمود میخواند و قصّه ابراهیم و نمرود مي نوشت در همان قرن پیشوای بزرگ زرتشتی آتر فرن بغ پسر فرخ زات در همان بغداد در عهد خلافت مأمون (۱۹۸ـ۲۱۸) کتاب معروف دینکرد را که راجع است بمسائل دینی و عادات و رسومات و سنّت ها و تاریخ و ادبیات مزد یسنا بزبان پهلوی در ۹ جلد تألیف کرده که هنوزهم موجودوبزرگترین و مهّم ترین کتاب پهلوی است [۱] دستور دیگري موسوم به آتربت پسرهومت تألیف دینکرد را بانجام رسانیده است آتر فرن بغ همان است که درحضور مأمون بایك زندیق موسوم به ابالش مباحثه دینی نموده وی را مجاب ساخته و موجب مسرّت مأمون و در بارش گردیده است صورت مباحثهٔ آتر فرن بغ با ابالش موضوع کتاب کوچك پهلوي است مشتمل بر ۱۲۰۰ کلمه حاوی هفت جوابی است که دستور مذکوربزندیق داده است این کتاب موسوم است به (ماتیگان گجستك ابالش) و بزبان فرانسه نیز ترجمه شده است [۲] با آنکه ابوریحان بیرونی یك قرن بعد از طبری میزیسته و نسبةً از عهد دولت زرتشتی دورتر بوده ولی عشق و محبت وی بایران و تنفّروی از عربها خراب کنندگان مجدو جلال نیاکانش اورا برآن داشت که با دانشمندان و علمای زرتشتی عهد خود در مراوده باشد و مسائل مذهبی را از آنان جویا شود [۳] آثارالباقیه کتاب این فیلسوف و ریاضي بزرگ که در ۳ ذي‌الحجّه ۳۶۲ در خوارزم تولدّ یافت و در ۲ رجب ۴۴۰

---

۱ کتاب دینکرد از جلد سوم تا نهم در سال ۴۱۱ هجری در بغداد پیدا شده دارای ۱۶۹۰۰۰ کلمه است وست West مرحوم مستشرق معروف انگلیسی کتاب هشتم و نهم آن را بانگلیسی ترجمه نموده باتوضیحات بسیار مفیدی منتشر کرده است Sacred Books of the East Vol.XXXVII Oxford 1892 در ۵ سال بعد کتاب پنجم و هفتم آن را ترجمه نموده منتشرکرده است Vol, XLVII Oxford 1897 تمام مجلدات دینکرد بگجراتي و انگلیسی بتوسط دستورپشوتن سنجانا و بعد بتوسط پسرش دستور داراب سنجانا ترجمه کردیده در هجده جلد منتشرشده است جلد نوزد هم که آخرین جلد این سلسله خواهد بود هنوز منتشر نگردیده است

۲ Adrien Barthélemy, Gujastak Abalish relation d'une conférance théologique présidée par le calife Mâmoun Paris 1887

۳ رجوع کنید بمقدمهٔ استاد زاخو Sachau درکتاب آثارالباقیه چاپ زاخو Leipzig 1923 و به چهار مقاله عروضي سمرقندی بحواشی محمد بن عبدالوهاب قزوینی ص ۱۹۳ـ۱۹۷ چاپ لندن ۱۳۲۷ هجری

در غزنه وفات نمود راجع بمسائل دینی مزدیسنا و تقویم و عادات و رسوم زرتشتیان معتبر ترین اسنادی است که از قدیم باقی مانده است گذشته از تاریخ در زمینه ادب نیز اشتباهات نویسندگان و بیجا استعمال کردن لغات دینی مزدیسنا فراوان است که آنهم بی شك ناشي از تعصّب بوده نه تعصّب یك شخص مخصوص بلکه تعصّب عمومی که بالطّبع گریبان گیر یک شاعر و نویسنده هم شده است سعدی در بوستانش از بتکده سومنات در هندوستان صحبت داشته میگوید «بتی دیدم از عاج در سومنات مرصّع چو در جاهلیّت منات مردم از اطراف و اکناف بزیارت این بتکده می آمدند سبب پرستیدن پیکر بی‌هوش و توان را پرسیدم

مغي را که با من سروکار بود نکو گوی و هم حجره و یار بود
بنرمي بپرسیدم ای برهمن عجب دارم از کار این بقعهٔ من

این مغ ازسؤال من خشمگین شده پیشوایان دیگر را خبر کرد

مغان را خبر کرد و پیران دیر ندیدم در آن انجمن روي خیر
فتادند گبران پازند خوان چوسگ در من از بهر آن استخوان

و من درمیان آن جماعت مهین برهمن را ستودم بلند که ای پیر تفسیر استاوزند

مرا نیز با نقش این بت خوشست که شکلی خوش و قامتي دلکش است

ولی هنر او چیست برهمن درجواب گفت که این بت بخصوصه محترم است برای آنکه درطرف صبح دست بسوی آسمان بلند میکند من برای امتحان شب را در بتکده بسر بردم

شبی همچو روز قیامت دراز مغان گرد من بیوضو در نماز
کشیشان هرگز نیازرده آب بغلها چو مردار در آفتاب

چون صبح شد مردم برای مشاهده معجزهٔ بت جمع شدند

مغان تبه راي ناشسته روی پدید آمدند از درو دشت وکوی

من چون جهل مردم را ملاحظه نموده و در ستیزه فائده اي ندیدم
بنای تزویر گذاشتم و بسالوس گریستم و دست بت بوسیدم

بتقلید کافر شدم روز چند برهمن شدم در مقالات زند

از پرتو این تدلیس طرف توجه گشته در بتکده منزل گزیدم تا آنکه روزی کشف کردم که در زیر تخت بت کسی نشسته سر ریسمانی بدست گرفته که از کشیدن آن دست بت بطرف آسمان بلند میشود

پس پرده مطرانی آذر پرست مجاور سر ریسمانی بدست.» [1]

کاری بارزش ادبی این اشعار نداریم سعدي یکی از بزرگان شعرای دنیا و از مفاخر وطن ماست و زبان دلکش و شیرین او باید سر مشق عموم ما ایرانیان باشد مقصود نگارنده از ذکر این اشعار فقط در این است که چگونه لغاتی متعلّق بمزدیسنا بیجا در ادبیّات ما بکار رفته است چنانکه ملاحظه میکنید پیشواي یک بتکده در هندوستان گهی بصواب برهمن نامیده شده و غالباً بخطا مغ که اسم پیشوای دینی زرتشتی است نخست سعدی بمغی گفت اي برهمن بعد برهمنان بجای آنکه کتاب دینی خود و یدرا بخوانند گبرانی شدند یا زند خوان یعنی زرتشتیان اوستا خوان پس از آن برای دلجوئی نزد برهمنی از اوستا و زند اظهار خوشنودی نمود نه‌ازوید فوراً این برهمنان کشیشان شدند یعنی از پیشوایان دین عیسی بالاخره خود سعدی هم برای مصلحت روزگار کافر و برهمني شد ولی چه برهمنی پیرو تعلیمات زند نه وید طولی نکشید که یکی از آن برهمنهائی که از کشیشان آذر پرست شده بودند ارتقاء جسته مطران شد یعنی به بزرگترین درجهٔ پیشوائی دین عیسی رسید ولی چه مطرانی‌که از روح‌القدس چشم پوشیده آتش می پرستید حقیقةً هم سعدی را نباید ملامت کرد که در سرانجام داستان یکی از این برهمنان مغان گبران پازندخوان کشیشان بیوضو نماز گزار را که مطران آتش پرست شده بود بچاه انداخته با سنگ و کلوخ کشت و بت را از خدمت چنین پیشوای بی نیانی آسوده ساخت

---

1 کلیات سعدي چاپ بمبئی ۱۳۰۹ ص ۱۷۵

همچنین بواسطه عدم اطلاع از مزدیسناست که کتاب جعلی وتقلبی دساتیر باآنکه مند رجاتش برخلاف آئین مزدیسناست و کتابي که اسکندر دُروند و گجستک یعنی اسکندر خبیث و ملعون کلیّهٔ کتب مذهبی پهلوی را از پیغمبران ایران شمرده جزو کتب دینی زرتشتیان پنداشته اند و ناسخ التواریخ مهملات آن را از عقاید ایرانیان قدیم تصور کرده و لغات ساختگی این کتاب جدیدرا که نویسنده اش مزوّر ومتقّلبي بیش نبوده در فرهنگهای متأخرین مثل برهان قاطع و فرهنگ انجمن آرای ناصري لغات زند و پازند ضبط شده است در این سالهای اخیر که ایرانیان برخلاف پارینه از روی محبت اسمی از پیغمبر نیاکان خود میبرند باز بواسطه عدم اطلاع همان هرج و مرج ادبی و لغوی در نوشتهای آنان دیده میشود مثلاً میگویند یاسای زرتشت این لغت مغولی ترکي را متقّدمین فقط از برای حکم و فرمان ظلم و جور سلاطین مغولی خونخوار وستمکار چنگیز و تیمور استعمال کرده اند [1] ابداً مناسب نیست که بجای آئین ایزدی پیغمبری بکار رود این مقاله گنجایش آن را ندارد که مفاسد عدیده تاریخي و لغوی خودمان را راجع بمزدیسنا در این جا متّذکر شویم بطور عموم باید بگوئیم که مندرجات مورّخین عرب و ایرانی بدون تنقید استاد و متخصّصي قابل استفاده نیست [2] و از لغات دیني زرتشتی که در فرهنگها ضبط است بکلّی باید صرف نظر نمود دگر آنکه پس از دانستن اصول مزدیسنا بخوبی خواهیم دریافت که قسمتی از اخبارات مورّخین قدیم یونان و رُم و بیزانس بی اصل و از روي غرض و دشمنی بوده که درمیان ایران و این ممالك وجود داشته است از آنجمله است بقول هرودت سوزانیدن کمبوجیا لاشهٔ فرعون امازیس Amasis را در مصر برای انتقام و تازیانه زدن خشیارشا آب داردانل را در وقت لشکرکشی برضدّ یونان آتش و آب بخصوصه در مزدیسنا

---

۱ آنهمه یاسهای سخت برفت یار با ما هنوز بر سر جنگ نزاری قهستانی (فرهنگ جهانگیری)

۲ در خصوص مندرجات کتب عرب و ایراني راجع بزرتشت رجوع کنید بکتاب استاد جکسن امریکائي (زرتشت پیغمبر ایران قدیم)
Zoroaster the Prophet of Ancient Iran by Jackson, New York 1901

ستوده نزد ایرانیان قدیم و تا بامروز نزد زرتشتیان مقدس بوده وهست ممکن نیست که شاهنشاهان هخامنشی نسبت باین عناصر شریف چنین جرمی مرتکب شده باشند [1] بخصوصه باید بنظر داشت که تاریخ و زبان ایران علاقهٔ تامی بدین قدیم زرتشتی دارد چه ریشهٔ این درخت کهن سال در سر زمین ایران آبیاری گشته برگ و بری یافته است دینی نیست که از خارج بوطن ما مهاجرت کرده باشد چنانکه آئین بودا از هندوستان بچین رفت و مذهب عیسیٰ از فلسطین باروپا نفوذ نمود و دین اسلام از عربستان بسوی ایران شتافت ما برای روشن نمودن وقایع تاریخي ایران قدیم و جستن اصل و بنیان لغات زبان فارسی محتاج بمزدیسنا هستیم این احتیاج را چینیان زرد نژاد نسبت بآئین آریائي بودا ندارند و نه اروپائیان نسبت بمذهب سامي عیسیٰ تاریخ ما ایرانیان که از قرن هشتم پیش از میلاد شروع میشود یعنی بیشتر از هزار و سیصد و پنجاه سال پیش از استیلای عرب بمزدیسنا مربوط است در این دورهٔ طولانی که عهد سرافرازی ماست دین زرتشتی یکی از عوامل بسیار مهّم آن همه مجد و جلال و بزرگی بوده است هر چند که زبان ما پس از استیلای عرب بالغات سامي آمیخته و آلوده شده ولی ریشه آریائی خود را نباخته و رشته ارتباط آن با فُرس و زبان اوستا و پهلوی از هم نگسسته است بجاست که در مدارس عالی ما تدریس فرس و اوستا و پهلوی معمول گردد همانطوری که در مدارس بزرگ اروپا تدریس زبانهای یونانی ولاتیني که ریشه السنهٔ مغربی است معمول است امید است که بزودی دولت ما چندتن از پارسیان دانشمند اوستا و پهلوی دان را بطهران جلب نموده تحصیل این دو زبان را بر قرار سازد و بملیّت ما روح تازهٔ بدمد زبان فارسي از پهلوی و پهلوی از فرس هخامنشي آمده است زبان اوستا یکی از لهجات ایران قدیم بوده که بسیار نزدیك بسانسکریت و بخصوصه نزدیک بفرس میباشد فُرس زبان رسمی و درباري و زبان اوستا زبان مقدس دینی بوده است این زبان

---

[1] رجوع کنید بمقالهٔ ناهید صفحهٔ ۱۶۱-۱۶۲ و بمقالهٔ آذر صفحهٔ ۵۱۰

اخیر بعقیده نگارنده در عهد هخامنشیان هم متروك و مصطلح عام نبوده مگر آنکه آنرا چندین قرن مصنوعی نگاه داشته زبان مقدس بشمار میرفته است با این همه قدمت هنوز یکدسته از لغات زبان فارسی تقریباً بدون تغییر و دسته دیگر با اندك تفاوتی در اوستا موجود است اوستا در ردیف وید برهمنان و تورات اسرائیلیها قدیم ترین آثار کتبی دنیاست تحصیل کتاب مقدس ایرانیان مدتهاست که در مدارس بزرگ ممالك متمدن اروپا برقرار است وید و اوستا بزرگترین و قدیم ترین اسناد زبان هند و اروپائی است .بملاحظه آنکه اروپائیان با هندوان و ایرانیان از یك نژاد اند و زبانهاي آنان و هندوان و ایرانیان را یك مأخذ و آبشخور است برای توسعهٔ علم اشتقاق (فیلو لوکي Philologie) السنهٔ خویش در زمنیهٔ اوستا و فرس خدمات شایان نموده اند بطوری که برای ما امروز از پرتو کوشش آنان راهها ساخته و آماده است فقط ما را بایدکه بخیال استفاده افتاده از این گلستان گلی بچینیم و از این خرمن خوشه اي ببریم دانشمندان اوستادان و ایران شناس اروپا در مقابل علمای سایر علوم و فنون مثل طب وهندسه و نجوم و شیمیا و فلسفه و تاریخ وغیره مشهور دنیا میباشند دائرهٔ خدمات این بزرگواران را نظر باوضاع کنوني ایران نباید تنگ تصور کرد نخست چنانکه گفتیم اوستا یکی از قدیم ترین آثار خطي دنیاست وزبان آن شعبهٔ مهّمی است از السنهٔ قدیم اقوام هندو اروپائی دوم آنکه خود ایرانیان یکی ازطوایف بلند همت و دلیر نژاد هندو اروپائی بوده اند در میدان کار زار جهان از همکنان گوي سبقت ربوده یك قسمت مهّم روی زمین را در تحت تصّرف خود درآورده بوده اند و بواسطهٔ جهانگیری و اقتدار عادات و رسوم خود را در ممالك دور منتشر ساخته اند بخصوصه بواسطه پیغمبر زرتشت ره و رسم وحدت پرستی که تا آن روز درمیان اقوام هند و اروپائی متصّورنبوده بوجود آورده اند بسا از عقاید دینی آنان در میان یهودها نفوذ یافته که بعدها بسایرادیان سامی مثل عیسوّیت و اسلام سرایت کرده است گذشته از آنکه دین عیسيٰ مستقیماً در تحت نفوذ مهر که

یکی از فرشتگان مزد یسناست میباشد و شرح آن را در مقالهٔ آئین مهر در ٌرم (ص ۴۰۷ـ۴۲۰) ملاحظه خواهید نمود دین مزدیسنا از یك طرف بواسطهٔ مربوط بودن بدین برهمنان و ازطرف دیگر بواسطه تماسي که باسایر ادیان داشته در تاریخ مذاهب یك مقام بسیار مهمّی پیدا کرده است بطوری که یک رشته از مسائل ادیان موجوده بزرگ را باید بتوسط مزد یسنا ٌحل نمود چنانکه یك رشته از مسائل مبهم مزدیسنا باستعانت سایر ادیان روشن تواند شد بنابراین در زبان و تاریخ و دین قدیم ایران یك فائدهٔ عمومي است بطوری که هیچ مورّخ و عالم بفقه اللغة و عالم بتاریخ ادیان از آنها مستغنی نیست گذشته از این فوائد که توّجه یك دسته از مستشرقین دانشمند را بطرف ایران کشیده است در این سالهای اخیر گروهی از ُفضلا و بزرگان اروپا بواسطه غیرت نژادي خود را دوستار پیغمبر بزرگ آریائی زرتشت خوانده مزدسنان نامیده میشوند چنانکه گروهی دیگر بمعلم و ُمرّبی دیگر آریائي بودا محبت میورزند وطن ما همیشه یک جنبهٔ معنوی داشته و درآینده هم باید داشته باشد باید بکوشیم که زبان و تاریخ و اخلاق ما در مقابل هجوم عوامل مادی که لازمهٔ هر مملکت متمدنی است قدم واپس نکشد تمدني که عاری از معنویات است خشن و قابل اجتناب است این نکته رابرای این گفتیم تا بخیال برخی خطورنکند که در گیرو دار این عصرچه حاجتي بتحصیلات اوستا و پهلوی است و چه ضرورتی در ادبیات و معنویات است فوائد تحصیلات اوستائي منحصر بفوائد تاریخی و لغوی آن نیست فائدهٔ دیگری که بخصوصه ما میتوانیم از آن برداریم این است که وطن ما بغایت نیازمند اخلاق پاك و صفات پسندیده است خصلتهائي که نیاکان مارا بزرگ و خاك آنان راآباد میداشت از ایران رخت بربست دیودروغ جای فرشته راستی گرفت کاروکوشش بتن پروري و ُسستی مبدّل گردید دلیری و راد مردی بترس و چاپلوسی جای برگذار نمود ثروت و جلال بقلندری و دریوزي تغییر یافت از تعلیمات اوستا سبب سرافرازی پارینه و جهت ذ ّلت کنوني را خواهیم دانست که از کجاست

همچنین خواهیم دانست که بنابدستور آئین کهن دنیا میدان آزمایش قوای انساني است هرکه مغلوب دیوسستی گردید لاجرم بانگ فریاد برآورده جهان را زندان هولناك خواند وآنکه در مقابل عفریت ضعف قدم واپس نکشید بجاه و جلال رسید و از اعمال نیک و داد و دهش در این جهان خانهٔ فردای خود را نیز آباد نمود همچنین خواهیم دانست که قضا و قدر شوم و فضول در مقابل عزم و ارادهٔ انساني وجود خارجی ندارد سراسر یشتهای اوستا حاکی فرو بزرگی و پارسائي وداد و دهش وکوشش و راستگوئی و دلیری و وطن پرستی نیاکان ماست

یشتها بطورعموم

همان ذوق لطیف سخن سرایان ما که در اشعار عهد سامانیان و غزنویان وسلجوقیان مشاهده میشود در سرودهای یشتها نیز هویداست و با این فرق که غالب قصاید شعراء در مدح پادشاه و وزیر و حاکمي است بامید صله و جائزه ای اما یشتها در ستایش پروردگار و نیایش فرشتگان است بامید پاداش روز واپسین از آنکه یشتها را بقصاید شعراء تشبیه کردیم نکند چنین تصّور شود که کسی آنها را بمیل و خیال خود سروده است مقصود این است که یشتها با تعبیرات شاعرانه سروده شده است مضامین آنها عبارت است از سنّت هائی که از زمان بسیار کهن پشت به پشت میان ایرانیان میگردیده و قدمت برخی از آنها تا بعهد آریائي هند و ایرانی میرسد و نظایر آنها در وید برهمنان نیز موجود است همانطوری که فردوسی داستانها و سنّت‌های قدیم را بنظم درآورده مدّون ساخت همانطور یشتها برشته نظم کشیده شده است یشتها بعد از گاتها و هفت ها قدیمترین اجزاء اوستاست برخی از جملات و تعبیرات آن نامفهوم و مبهم است و هیچ جای تعجب هم نیست که این طور است بسا از اشعار خاقانی برای ما امروزه پیچیده و نامفهوم است در صورتی که از حیث زمان فقط هفت قرن از شاعر شیرواني دوریم و زبان فارسي آن عهد تا بامروز فرق قابل ذکری نکرده است با وجود این ضرب المثلهای زمان او از یادها محو شده و از اصطلاحات آن دوره

بیگانه شده ایم چه رسد بیشتها که قدمت انشاء آنها بیش از دو هزار و پانصد سال است و زبان آنها شاید در عهد هخامنشیان هم متروك بوده است گذشته از این‌ها لطماتی که از استیلای اسکندر و عرب و مغول بایران وارد آمده و صدها انقلاباتی که در آنخاك روی داده کتاب مقدس ناگزیر ایمن نمانده حوادث روزگار آن را مانندکاخهای باشکوه شاهنشاهان هخامنشی پراکنده و پریشان نموده است باوجود این همانطوری که امروز از پرتو فنّ معماري مي توانیم از روی خرابه های ایران بدانیم که قصرهای پادشاهان ما اصلاً چگونه ساخته شده بوده همانطور امروز از پرتو فقه‌اللغة و تاریخ و مقایسهٔ ادیان باهمد یگرمی توانیم بدانیم که اوستای پریشان کنونی در پارینه چه نظم و ترتیبی داشته و معني این باقی مانده چیست کوشش صد و پنجاه سالهٔ مستشرقین دانشمند و بکار انداختن جمیع و سائل مثل تفسیر پهلوی اوستا و کتب عدیده پهلوی و پازند و فارسی و اخبارات کلیّهٔ مورّخین قدیم و مورخین پس از استیلای عرب راجع بایران و دین آن و کلیّهٔ کتب مذهبی برهمنان و مقایسهٔ لغات السنهٔ هندو اروپائي بایکدیگر و تفتیش در ادیان مختلفه و جمع آوری عادات و رسومات قدیم که هنوز درمیان زرتشتیان برقرار است وغیره وغیره معني اوستا بطور عموم معلوم است اختلاف آراء مستشرقین اوستا شناس متأخّر در سر ترکیب برخی از جملات و معني یکدسته از لغات و تلفظ اصلی آنهاست

در اوقاتی که نگارنده در هندوستان مشغول بترجمه یشتها و تألیف مقالات آنها بودم در همان اوقات دانشمند معروف لومل Lommel در آلمان مشغول بترجمه یشتها بود این کتاب نفیس را که چند ماه پیش تر از انتشار یشتهای نگارنده از طبع خارج شده اینك در زیر دست دارم تفاوت بزرگی با ترجمهٔ کامل اوستای وُلف و بارتولومه Wolff-Bartholomae که در شانزده سال پیش ترجمه شده و جدید ترین ترجمهٔ کامل اوستاست ندارد اختلافات موجوده غالباً راجع بعلم اشتقاق است تغییراتی که ممکن است در معانی جملات بواسطه تغییر معانی برخی از کلمات روی دهد طوری نیست که اساس را بهم بزند و معانی مخالف و ضدّ ببخشد

یشتها که قسمت مهمّ ادبیّات مزدیسنا را تشکیل میدهد منسوب بحضرت زرتشت نیست آنچه در اوستا از کلام مؤسّس دین شمرده میشود همان پنج گاتها ست که در سال گذشته بانتشار آن موفق شده ایم در تورات هم فقط پنج اسفار منسوب بموسیٰ است ما بقی جزوات آن کتاب از سایر انبیاء است در اعصار مختلفه چنانکه وید برهمنان نیز از اشخاص مختلف است در اعصار مختلفه همچنین قدیم ترین کتاب دینی بودائیان تیپیتا کا Tipitaka در آخرین قرن پیش از میلاد تدوین شده است [1] انجیل نیز پس از عیسیٰ نوشته شده نویسندگان قطعات مختلفه آن نه از یك مملکت اند و نه متعلّق بیك عصر

بیست و یك یشت اوستا در قدمت باهمدیگر مُساوی نیست شرح آن در مقالهٔ بعد بیاید

ترجمهٔ یشتها بتوسط مستشرقین

ترجمه نگارنده مطابق متن اوستای گلدنر (Geldner) است که در سه جلد در سنوات ۱۸۸۶ — ۱۸۹۰ میلادی در آلمان بطبع رسیده است [2] معمولاً پارسیان هندوستان اوستای چاپ وسترگارد را بکار میبرند [3]

نگارنده در ترجمهٔ خویش از ترجمهٔ یشتهای کلیّهٔ مستشرقین استفاده کردم باستثنای ترجمهٔ پیشقدم آنان انکتیل دو پرون که صد و پنجاه و هفت سال از انتشار آن میگذرد [4] گذشته از آنکه این ترجمه کهنه و امروز قابل استفاده نیست

---

۱ Der Buddhismus nach älteren Pali-Werken von Edmund Hardy, Münster I. W. 1919 S. 7

۲ Avesta die heiligen Bücher der Parsen, Herausgegeben von Karl F. Geldner I Teil yasna 1886; II Vispered und Khorde Avesta 1889; III Vendidad 1895 Stuttgart

۳ Zendavesta or The Religious Books of the Zoroastrians, edited by N. L. Westergaard, Copenhagen 1852—54

٤ Zend-Avesta, Ouvrage de Zoroastre 3 Vol. Paris 1771

کلکر Kleuker اوستا را از روی این ترجمه فرانسوی بزبان آلمانی ترجمه نموده در دو جلد در سال ۱۷۸۱ — ۱۷۸۳ منتشر ساخته است

ترجمه ایست از روی سنّت آنچه دستورهای سورت (هندوستان) در سنوات ۱۷۵۸—۱۷۶۱ میلادی باو گفتند همان را نگاشت مقصود این نیست که ترجمه سنّتی بکلّی بیمصرف است برخلاف تفسیر پهلوی اوستا که ترجمه سنّتی است یکی از اسباب فهم کلام مقدس است بلکه مقصود این است که ترجمه سنّتی نسبت بترجمهٔ ای که از روی اساس علم اشتقاق باشد کمتر قابل اعتماد و بیشتر در معرض خطا و لغزش است در جلد سوم از ترجمهٔ اوستای انکتیل یك رشته اطلاّعات راجع بعادات و آداب و رسوم پارسیان آن عهد مندرج است که مطالعهٔ آنها ازهر حیث مفید است

پس از این ترجمه قدیم ترجمه اوستای سایر مستشرقین که دارای یشتها هم باشد بنا بتاریخ انتشار آنها از این قرار است نخست ترجمهٔ اشپیگل در سه جلد که بواسطهٔ یاد داشتهای عدیده همیشه مفید است هر چند که اصل خود ترجمهٔ را باید از کتابهای کهنه شمرد و کمتر قابل استفاده دانست [۱] بخصوصه دو جلد کتاب دیگر اشپیگل که در تفسیر ترجمه اوستای خود نوشته است دارای ملاحظات و اطلاعات بسیار مفید است [۲]
دوم ترجمه اوستای دُهارلز در یك جلد بسیار بزرگ با توضیحات لازمه [۳] این ترجمه کم و بیش در تحت نفوذ اوستای اشپیگل میباشد

سوم ترجمه دارمستتر در سه جلد بزرگ که از بزرگترین آثار ادّبیات مزدیسنا شمرده میشود [٤] هیچ اوستا شناسی از مطالعهٔ این کتب مستغنی نیست نه ازبرای خود ترجمه بلکه از برای حواشی و یاد داشتها و توضیحات فراوان

---

۱ Avesta die heiligen Schriften der Parsen, übersetzt von F. Spiegel 3 Bände Leipzig 1852—63

از روی این ترجمه آلمانی ترجمه انگلیسی بتوسط بلك صورت گرفته است
Arthur Henry Bleeck London 1864

۲ Commentar über das Avesta von F. Spiegel 2 Bände, Wien 1864—68

۳ Avesta, Livre sacré du Zoroastrisme traduit du texte zend par C. de Harlez Paris 1881

٤ Le Zend-Avesta traduit par James Darmesteter 3 Vol. Paris 1892-93

آن ولی نباید چشم بسته نه بآن ترجمه و نه بآن حواشی اعتماد نمود بلکه آنها را باید وسایل تحقیقات شخصی قرار داد صحّت و سقم آنهمه یاد داشتها را در وقت لزوم سنجید چه آثار آن دانشمند مرحوم فارغ از سهوها و خطاهای عدیده نیست بخصوصه آنچه راجع بعقاید شخصی اوست باید اجتناب نمود از آن جمله است عقیده او راجع بقدمت اوستا که آن را بسیار متأخر قرار داد و از اظهار این عقیده غوغائی برانگیخت و تمام علمای معاصر خود را برضد خود بشورانید

چهارم ترجمه اوستای وُلف که ترجمه تمام اوستاست از روی متن اوستای چاپ گلدنر باستثنای پنج گاتها [۱] ترجمه پنج گاتها پنج سال پیش از انتشار ترجمه اوستای وُلف بواسطه بارتولومه صورت گرفت [۲] از این جهت در ترجمه وُلف لازم باعاده آن نشد چه ترجمه اوستای وُلف نتیجهٔ زحمات بارتولومه است و از فرهنگ لغات ایران قدیم [۳] که یکی از شاهکارهای آن دانشمند مرحوم است استخراج شده است معانی لغات اوستائی بدون تصرّف باهمان الفاظ و جملات ازفرهنگ مذکور بارتولومه بترجمهٔ اوستای وُلف نقل داده شده است خودبارتولومه نیز ترجمه مذکور را ملاحظه نموده و اصلاح کرده است این کتاب بسیار نفیس جدیدترین و بهترین ترجمهٔ کامل اوستاست که الحال در دست داریم نگارنده در ترجمهٔ یشتها بخصوصه از این کتاب و فرهنگ لغات بارتولومه استفاده کردم و در موارد مشکله مندرجات آنها را ترجیح دادم متأسفانه این کتاب بدون هیچ یاد داشت و توضیحاتی است فقط برای صحّت معانی کلمات و ترکیب جملات بفرهنگ لغات بارتولومه حواله داده شده است بطوری که فهم آن بغایت دشوار و کسی که اطلاع درستی از مزدیسنا و اُنس چندین ساله با آن ندارد از آن بهرهٔ نتواند برد گرچه کلیّهٔ کتب مستشرقین متأخر درهمین حکم است

---

۱ Avesta, die heiligen Bücher der Parsen von Fritz Wolff, Strassburg 1910

۲ Die Gatha's des Avesta, Zarathushtra's verspredigten, übersetzt von Christian Bartholomæ, Strassburg 1905

۳ Altiranisches Wörterbuch von Chri, Bartholomæ, Strassburg 1904

چه آنها از برای استفاده عموم که اصلاً با این گونه کتب کاری ندارند نوشته نشده است بلکه از برای یکدسته از متخصصین است

گذشته از این ترجمه‌های کامل ترجمه قطعات مختلف اوستا نیز در جز و کتب و رسائل دانشمندان دیگر موجود است بذکر یك چند فقرهٔ از آنها که دارای ترجمه برخی از یشتهاست اکتفاء میکنیم از آنجمله است ترجمه یشتهای گلدنر که در کتب و رسالات متفرق منتشر شده است

نخست ترجمه پنج یشت که عبارت باشد از آبان یشت و خورشید یشت و تشتر یشت و مهریشت و فروردین یشت در ماه فوریه و مه ۱۸۸۰ میلادی انجام یافته و در مجلهٔ «مقایسهٔ السنه» انتشار گردید [۱] در دو سال بعد در جز و کتاب «دروس اوستا» هفت یشت کوچك که عبارت باشد از اردیبهشت یشت و خرداد یشت و ماه یشت و سروش یشت و دین یشت و اشتاد یشت و ونند یشت منتشر شد [۲] و در دو سال دیگر ترجمه سه یشت دیگر که عبارت باشد از زامیاد یشت و بهرام یشت و ارت یشت در کتابی موسوم به «سه یشت» بطبع رسید [۳] چنانکه ملاحظه میشود ۱۵ یشت بتوسط گلدنر نیز ترجمه شده است و ٦ یشت دیگر که عبارت باشد از هرمزد یشت و هفتن یشت و درواسپ یشت و رشن یشت و رام یشت و هوم یشت اگر هم گلدنر آنها را ترجمه نموده درجائی منتشر کرده باشد نگارنده از آنها اطلاعي ندارم ترجمه های این استاد بزرگ که با توضیحات عالمانه آراسته است بسیار معتبر و قابل استفاده است گلدنر در زمینهٔ اوستا خدمات شایان نموده و بگردن عموم ایرانیان حقّ بزرگي دارد تألیفات عدیده او سرچشمه معلومات مزدیسناست

در جزو کتب متعدّده استاد مرحوم بارتولومه ترجمه دو یشت نیز که عبارت

---

۱ Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung herausgegeben von Kuhn.

۲ Studien zum Avesta von Karl Geldner, Strassburg 1882 s, 104—132

۳ Drei yasht aus dem Zendavesta übersetzt und erklärt von K. Geldner **Stuttgart 1884**

باشد از زامیاد یشت و هرمزدیشت در کتاب «تحقیقات آریائی» بنظر نگارنده رسیده است [1] درمیان جزوات خود ترجمه ارت یشت بارتومه را نیز در دست دارم ولی نمی توانم معین کنم که این یشت کی ترجمه شده و در کجا انتشار یافته است چه ترجمه مذکور در جزو سایر مقالات مستشرقین راجع بمزدیسنا باهم جلد شده بدون تعیین تاریخ و اسم مجلّه یا کتابی [2] از وندیشمان نیز ترجمه چندیشت باقی مانده که در کتب متفرق وی مندرج است از آنجمله ترجمهٔ مهر یشت در کتاب «میترا» [3] و ترجمه فروردین یشت در کتاب «دروس زرتشتی» [4] چنانکه ملاحظه میشود بیشتر از مستشرقین معروف چه از متقدّمین و چه از متأخرین آنان چند قطعهٔ از اوستا را ترجمه نموده موضوع مباحثات و تحقیقات قرار داده اند و ذکر همه آنها موجب طول کلام خواهد شد درمیان ترجمه یشتها ترجمه لومل که ذکرش گذشت بخصوصه قابل دقّت است این کتاب که چند ماه پیش از این بزبان آلمانی انتشار یافته از روی متن اوستای گلدنر ترجمه شده است و دارای ترجمه تمام یشتها ست و بعلاوهٔ یسنا ۹ و ۱۰ و ۱۱ که نیز هوم یشت نامیده میشود و فرگرد دوم از وندیداد که در داستان جمشید است هر یك از یشتها دارای مقدمهٔ مختصر و مفیدی است [5] این ترجمه با وجود اندك تفاوتی که با ترجمه وُلف ـ بارتولومه دارد بهترین دلیل صحّت این ترجمه اخیر است و یك گوهر گرانبهائی است که بتازگی داخل خزینهٔ کتب مزدیسنا گردید در انجام این مبحث می افزائیم که دانشمند مرحوم پارسی کانگا تمام جزوات اوستا را بگجراتی ترجمه نموده در پنج جلد منتشر ساخته است و یشتها در جزو خورده اوستا در سال ۱۸۸۰ میلادی منتشر گردیده است

---

۱ Arische Forschungen von Chri. Bartholomæ erstes Heft, Halle 1882 S. 99—147 and 149-154.

۲ Beiträge zur Kenntniss des Avesta II von Chr. Bartholomæ. Der Aši yašt (yt. 17) S. 560—585

۳ Mithra. von Fried. Windischmann. Leipzig. 1857 S. 1—52

٤ Zoroastrische Studien. von F. Windischmann. Berlin. 1863. S. 313—324

۵ Die yäšt's des Avesta übersetzt und Eingeleitet von Herman Lommel. Göttingen 927.

مندرجات این نامه و طرز تحریر آن

خیال نگارنده این بوده که بیست و یك یشت اوستارا در یك جلد منتشر سازم ولی وقتی که داخل کار شدم لازم دیدم که مطالب را شرح و بسط دهم تا هیچ مسئله ای مبهم نماند بخصوصه که در زبان فارسي هنوز کتابی راجع بمزدیسنا که از روي یك اساس علمی نوشته شده باشد نداریم درکمال شرمساری باید اقرار کنیم که اصلاً کتابي که قابل ذکر باشد در این زمینه بزبان فارسي موجود نیست بنا چار بایستی این کتاب طوری نوشته شود که خوانندگان تا بیك اندازه قانع شده یك فکر مجمل ولي روشن از مزدیسنا بهمرسانند و بفوائد اخلاقی و تاریخی و لغوی آن برخورند نظر باین نکات این کتاب مطوّل شد و در مدّت اقامتم در هندوستان با تمام آن موفق نشدم اگر هم بانجام میرسید در یك جلد نمي گنجید بنا چار دوازده یشت را در همین جلد منتشر میسازم و بانضمام مقاله فروردین که متعلق است بفرور دین یشت که یشت سیزدهم است خود این یشت بسیار مفصل است بامتن و توضیحات بیشتر از صد صفحه جا لازم دارد و این کتاب را بي اندازه بزرگ میکند لهذا آن را برای جلد دوم گذاشته در اروپا منتشر خواهم ساخت درطی ترجمه یشتها بعضي از لغات مذهبی را که مصطلح زرتشتیان است ترجمه نکردم چنانکه عادت ناخوش برخی از مستشرقین است مثلاً «اهورا مزدا» را به سرور دانا و «فرو هر» را به روح یا گوهر و «زَور» را به فدیه مایع وغیره ترجمه میکنند هر علم وفنّي دارای یك دسته لغات و اصطلاحات مخصوص بخود میباشد که در زمینۀ همان علم و فنّ باید دانست در هرجائي که بچنین لغاتي بر میخوریم آنها را شرح دادم و توضیحات لازمه را نگاشتم و باین اکتفاء نکرده از برای هر یك از فرشتگان مقالات مفصل نوشتم و باندازۀ که ممکن بود مطالب تاریخي و لغوی متعلق بفرشته همان یشت را ذکر کردم درمیان آثار مستشرقین هم هنوز کتابی نداریم که مفصلاً از این فرشتگان بزرگ صحبت شده باشد و در یك کتاب مدون گردیده دست رس عموم

باشد مآخذ مندرجات مقالات را نشان دادم تا از برای محصّلین بعد راه تحقیق باز باشد همچنین مسائلی که از خود اوستا استخراج شده جای هر یك را معلوم نمودم بیشتر از چهارصدو پنجاه لغت اوستائی در این نامه در طی مقالات و توضیحات فقرات یشتها معنی شده و ارتباط برخی از آنها را با لغات فارسي بیان کردم دگر اینکه از برای گروهي از پادشاهان و دلیران و نامداران که در اوستا از آنان ذکری شده مقالات نسبةً مفصل نگاشتم و تمام مواضع اوستا و قسمتی از کتب پهلوی را راجع بآنان نشان دادم تا از برای صحّت داستانهای ملی از قدیم ترین آثار کتبی ایران حجّتی در دست داده باشم بخصوصه قارئین این نامه را متوجه میسازم که از قرأت هیچ یك از پاورقي ها صرف نظر نفرمایند چه دانستن آنها برای فهم مطالب بعد لازم است همچنین لازم است که پیش از مطالعهٔ یشتها بمقالات گاتها تألیف نگارنده نیز ملاحظهٔ بشود چه آن کتاب را باید جلداول این سلسله محسوب داشت مطالبی که در آنجا مندرج است در یشتها تکرار نشده است در انجام مقال باید یاد آور شوم که در طی یشتها بعبارات ساده آنها نباید نگریست آن الفاظ را فقط باید وسیلهٔ فهم معانی قرار داد این سادگي کلام که در یشتها ملاحظه میشود تخصیصی باوستا ندارد و در کلیّه کتب قدیم همین سادگي بیان و جملات کوتاه و تکرار آنها مشاهده میشود عباراتی که امروز بنظر ما ساده میآید در عهد قدیم دارای فصاحت و بلاغت و کنایه و و استعارهٔ بوده که ما بواسطه انقلاب زمان موافق ذوق خود نمی یابیم چنانکه ساختمان و پوشاك و کلیّه طرز زندگانی عهد قدیم را ساده و دور از سلیقه کنونی می بینیم بعقیده نگارنده در کلام قدماء قطع نظر از معانی یك لذّتی است در سادگي که حتی الامکان باید آنها را بهمان ترکیب اصلی نگاهداشت و آرایشهای جدید را با سادگی قدیم نیامیخت و بلکه تصرفات کردن در آنها را باید نسبت بعلم و معرفت خیانتی دانست بخصوصه در کتب مذهبی که مندرجات آنها وحی و الهام تصور میشود اوستا را در عهد ساسانیان کلمه بکلمه بدون هیچ

تصرفی تفسیر کرده اند و از برای موارد مشکله جداگانه توضیحاتی افزوده اند
بی شك این شکل ترجمهٔ اوستا نه‌در فارسي و نه در زبان دیگر ممکن نیست یعني که
از کلمات پهلوی همچیده معني ای بدست نخواهیم آورد چه ترکیب جملات
اوستا شبیه بفارسی نیست بنابر این در ترجمه تقدّم و تأخر کلمات قهری است
کسانی که بمتن اوستا ملاحظه ای کرده و یا صفحه ای از ترجمه مستشرقین
بهر زبانی که باشد خوانده میدانند که نگارنده در این ترجمه فارسی دچار چه
اشکالاتی بوده ام بخصوصه که در فارسی کتابی در زمینهٔ مزدیسنا نداریم که
که از کلمات و تعبیرات و اصطلاحات علمای متقدمین استفاده کنیم بناچار باید
خود با مصالح نو بنائی برپا کنیم و باید طوری این بنا را بسازیم که هم نزدیك
به بنای اصلی باشد و هم از بنای زبان فارسی دور نباشد بنابر این نگارنده را
جز این که ترجمه فارسی باشد و در آن واحد مطابق اصل متن منظور دیگری
نبوده است بچیزی که هیچ خیال نکردم آن زینت نمودن جملات است درمیان
نوشتهای متأخرین بعبارات شیرین و دلکش بسیار برمیخوریم ولی از عهد کهن
چندین هزار ساله کلامی سراغ نداریم که در عین سادگی دارای چنین اخلاقی
باشد: «اهورامزدا گفت ای زرتشت اسپنتمان تو نباید که عهد و پیمان بشکنی نه
آن عهدی که تو با یك دروغ پرست بستی و نه آن عهدی که تو بایك راستی پرست
بستی چه معاهده با هر دو درست است خواه موّحد و خواه مُشرك»

مهر یشت فقره ۲

چون این نامه آخرین کتابی است که در هندوستان منتشر میسازم
لازم میدانم در انجام مقال تشکرات فراوان تقدیم اعضای محترم انجمن زرتشتیان
ایرانی بمبئي بنمایم که در مدت اقامتم در هندوستان همیشه مورد لطف و
محبت شان بوده ام بخصوصه رئیس محترم انجمن دوست دانشمند محترم عزیزم آقای
دینشاه جی‌جی باهای ایرانی که متحمّل زحمات بی اندازه شده آنچه لازمهٔ
مهمان نوازی بوده درحق من کوتاهي نکردند و از هرقسم اسباب آسایش مرا
فراهم آوردند بطوری که توانستم از پرتو مساعي ایشان با حواس جمع و

خاطری آسوده یک دورهٔ تحصیلات مزد یسنا را در این جا طی نمایم و باندازهٔ قوّهٔ خویش معلوماتی ازآئین کهن بیندوزم بجاست از این سرمایهٔ معنوی که در مرکز مزد یسنان فراهم آوردم جاودان سپاسگزارشان باشم در مقابل آن همه زحماتشان بهیچ وجه وسیلهٔ تلافی در خود سراغ ندارم یقین دارم که اگر خدمت مختصری از دستم برآید و عموم ایرانیان اندك فائده‌ای ازآن بتوانند برد همان را مزد زحمات چندین سالهٔ خویش خواهند شمرد

دیگر از بزرگوارانی که سپاسگزار شان هستم دانشمد معروف پارسی دکتر جیوانجی جمشید جی مدی Modi شمس العلما ست که همیشه درخواستهای مرا اجابت نموده از دادن کتبی که لازم داشتم دریغ نورزیدند و بتوسط ایشان تقریباً بیست جلد کتاب نفیس راجع بمزدیسنا از انتشارات انجمن محترم پارسی پنچایت Parsee Punchayet بمن هدیه شده است و دیگر دانشمند شهیر گشتاسب نریمان (G. K. Nariman.) که همواره بدستیاری ایشان از انتشارات جدید مستشرقین اروپا مبسوق شدم و کتب آنان را برای استفاده بمن برگذارکردند البته از چنین بزرگواری که عمر خود را برای توسعه معارف وقف کرده اند جز این هم نباید منتظر بود

و دیگر هیربد دانشمند بهمن جی نسروانجی دهابر Dhabhar با دقّت عالمانه که مخصوص ایشان است تمام متون اوستائی این نامه را تصحیح نمودند و قسمت فارسی آن را نیز از نظر گذرانده بسی از سهوها مبسوقم کردند و دیگر دانشمند اوستا و پهلوي دان مشهور بهرام گور انکلیسریا Anklesaria که در مدّت چندین ماه و هر روز چندین ساعت در حضور شان کسب فیض نمودم و از اطلاعات وسیعهٔ ایشان بهره مند شدم و دیگر برادر ایشان هوشنگ انکلیسریا صاحب مطبعه ای که نوشتهای من در آنجا بطبع رسیده ایشان در طبع این کتب دقّت مخصوص بکار بردند گوئیا خواستند که کتب مقدس مزدیسنا با طرزی مرغوب و شکلی پاکیزه بوطن زرتشت تقدیم شود می توان گفت

که این نامه یکی از پاکیزه ترین کتاب فارسی است که در هندوستان بطبع رسیده است بخصوصه طبع آن بسه خط: زند و فارسی ولاتینی و هرسه غریب این مملکت و با حواشی و یادداشتهای عدیده بخط ریز کار آسانی نبوده است

پورداود

بمبئی کولابا (Colaba) فردوس

اول فروردین ۱۳۰۷ شمسی = ۲۱ مارس ۱۹۲۸ میلادی

یشتها

اوستا مرکّب است از پنج کتاب یا جز و اول یسنا که مهمترین قسمت کتاب مقدس است و دارای ۷۲ فصل یا (ها) میباشد پنج گاتها جزو آن است دوم ویسپرد مجموعه ایست از ملحقات یسنا که از برای مراسم دینی ترتیب داده شده است و آن مشتمل است بر ۲۴ فصل یا (کرده) سوم وندیداد که مطالب عمدهٔ آن راجع بقوانین مذهبی است هر یك از ۲۲ فصل آن را یك (فرگرد) گویند چهارم یشت که موضوع این کتاب است از آن مفصل تر صحبت خواهیم داشت پنجم خورده اوستا یا خُرده اوستا که از برای نماز و ادعیه اوقات روز و ایام متبرکه سال و اعیاد مذهبی وغیره ترتیب داده شده است مندرجات خورده اوستا مثل سایر جزوات اوستا محدود بحدّی نیست بسا از نسخ خطی قدیم دارای ادعیه ایست که نسخه دیگر نیست همچنین قاعده ای ندارد که چند تا از یشتها باید در جزو آن باشد ولی بدون استثنا تمام نسخ دارای هرمزد یشت و سروش یشت میباشد [1] و بسا هم کلیّه یشتها را جزو خورده اوستا میشمرند که بنابر این کلیّهٔ اوستا مرکب از چهار کتاب میباشد اینك یشت که پس از گاتها و هفت ها قدیمترین قسمت اوستا و سرچشمه یك رشته معلومات بسیار نفیسی است راجع بایران قدیم

اشتقاق کلمات یشت و کرده

کلمه یشت در اوستا یشتی ([illegible]) آمده و از مادهٔ کلمه یسنا ([illegible]) ست و در معنی هم با آن یکی است یعنی ستایش و نیایش وپرستش و فدیه یشتن در پهلوی بمعنی ستودن وعبادت کردن و فدیه آوردن است یشتی بمعنی مذکور در خود اوستا مکرراً استعمال شده از آنجمله است در فقره ۵۶ از رام یشت یشتر ([illegible])

---

۱ برای اطلاعات مفصل تر رجوع کنید بگاتها ترجمه نگارنده بمقالهٔ اوستاص ۴۴-۶۰

بمعنی نماز گزار و پرستنده و ستایش کننده است چنانکه در یسنا ۱۲ فقره ۱۵ ویسنا ۱۴ فقره ۱ و اردیبهشت یشت فقره ۱ آمده است از این کلمات اوستائی لغت جشن که بمعنی عید و از کلمه یسنا مشتق است در زبان فارسی بیادگار مانده است فرقی که درمیان مفهوم یسنا و یشت می توان قرار داد این است که اوّلی بمعنی ستایش و نیایش است بطور عموم دومی بمعنی ستایش پروردگار و نیایش امشاسپندان وایزدان است بالخصوص ۲۱ یشت اوستا نیز چنین چیزی است

هریك از یشتهای بزرگ دارای چندین فصل است که آنها را (کرده گویند و از کلمه اوستائی کَرِتَ [illegible] میباشد که بمعنی کارد و خنجر است کرده یعنی یك قطعهٔ بریده درست بمعنی sectio لاتینی و فصل عربی است که بمعنی بریدن است مثلاً آبان یشت دارای ۳۰ کرده است

اسامی یشتها و اسامی ایزدان سی روز ماه

اسامی ۲۱ یشت که معمولاً مستشرقین آنها را از روی شماره نامیده یشت یک و دو و سه وغیره میگویند از این قرار است

۱	اهورَمزدَ	[illegible]	هرمزدیشت
۲	اَمِش سپنتَ	[illegible]	هفتن یشت
۳	اَش وَهیشتَ	[illegible]	اردیبهشت یشت
٤	هاوْرْوَتاتْ	[illegible]	خرداد یشت
٥	اَرِدْوِیسوْرَ اناهیتَ	[illegible]	اردویسور بانو

معمولاً آبان یشت گفته میشود

٦	هوَرخشَئتَ	[illegible]	خورشید یشت
۷	ماونگه	[illegible]	ماه یشت[1]

۸	تیشتریه	[illegible]	تیشتر معمولاً تیریشت گفته میشود
۹	درواْسپا	[illegible]	درواسپ یا گوش یشت
۱۰	میثْرَ	[illegible]	مهر یشت
۱۱	سرَئوشَ	[illegible]	سروش یشت
۱۲	رَشْنُوْ	[illegible]	رشن یشت
۱۳	فروَشيْ	[illegible]	فروردین یشت
۱۴	ورِثْرَغْنَ	[illegible]	بهرام یشت
۱۵	وَیو	[illegible]	معمولاً رام یشت نامیده میشود
۱۶	چیستا	[illegible]	معمولاً دین یشت نامیده میشود
۱۷	آشيْ ونْگوهی	[illegible]	اردیشت
۱۸	آئیرْینمْ خوارِنو	[illegible]	معمولاً اشتادیشت نامیده میشود
۱۹	کوَئِنمْ خوارِنو	[illegible]	معمولاً زامیادیشت نامیده

میشود در نسخ خطّي قدیم نیز کیان یشت نامیده شده است

۲۰	هئومَ	[illegible]	هوم یشت
۲۱	وَننتْ	[illegible]	ونند یشت

چنانکه ملاحظه میشود بیشتر از این یشتها دارای اسامي ایزدانی است که سی روز ماه نیز دارای اسامي آنان است اسامی این سی ایزد یا فرشته که روزهای ماه در تحت حمایت آنان است نیز در دو سیروزه کوچك و بزرگ (جزو خورده اوستا) مرتباً یاد شده ولی در یشتها این ترتیب رعایت نشده است

برای آنکه آسان تر بتوانیم ترتیب اسامي ایزدان را آن طوری که یشتهای موسوم بآنان ترتیب داده شده و آنطوری که در دو سیروزه آمده و حالا در تقویم رعایت میشود باهمدیگر مقایسه کنیم اسامی ایزدان ماه را مینگاریم

۱	هرمزد	۲	بهمن	۳	اردیبهشت
٤	شهریور	٥	سفندارمذ	٦	خُرداد

۷	مرداد	۸	دین بآذر	۹	آذر
۱۰	آبان	۱۱	خورشید	۱۲	ماه
۱۳	تیر	۱٤	گوش	۱۵	دین بمهر
۱٦	مهر	۱۷	سروش	۱۸	رشن
۱۹	فروردین	۲۰	بهرام	۲۱	رام
۲۲	باد	۲۳	دین بدین	۲٤	دین
۲۵	ارد	۲٦	اشتاد	۲۷	آسمان
۲۸	زامیاد	۲۹	مهر اسپند	۳۰	انیران

نخستین روز ماه که هرمزد باشد و روز هشتم و پانزدهم و بیست سوم که دی یا دین باشد باسم خداوند است (ص ٤۲ ملاحظه شود) در مقابل آن هرمزدیشت داریم در مقابل روز دوم و سوم و چهارم و پنجم و ششم و هفتم که بهمن و اردیبهشت و شهریور و سفندارمذ و خُرداد و مرداد باشد که مجموعاً امشاسپندان نامیده میشوند فقط برای دوتن که اردیبهشت و خُرداد باشد یشتی موجود داریم مگر آنکه خواسته باشیم هفتن یا هفت امشاسپند یشت را برای کلیّه امشاسپندان محسوب بداریم از امشاسپندان گذشته باسم پانزده ایزد ماه هم یشتی داریم و باسم نه فرشته دیگرکه بهمن و شهریور و سفندارمذ و مرداد (از امشاسپندان) و آذر وباد و آسمان و مهر اسپند و انیران باشد امروزه یشتی در دست نیست در عوض باسم دو تن از ایزدان دویشت کوتاه داریم که اسامی آنان در جزو اسامی سی ایزد ماه نیست این دویشت عبارت است از دویشت اخیر که هوم و ونند باشد

برخی از یشتها فقط با سامی ایزدان ماه نامزد شده اما مندرجات آنها راجع بهمان ایزدان بخصوصه نیست مثل اشتاد یشت که دارای اسم ایزدی است که پاسبانی روز ۲٦ ماه سپرده باوست ولی موضوع این یشت در فر آریائی (ایرانی) میباشد و بزامیاد یشت اسم ایزد ۲۸ ماه داده شده اما

مندرجات آن فقط تا فقره ۹ که از زمین (زم) یعنی از کوهها صحبت میدارد با فرشته زمین زامیاد مناسبتی دارد چه از فقره ۹ تا انجام که فقره ۹۶ باشد راجع است بفر کیانی

همچنین رام یشت و دین یشت فقط باسم ایزد ۲۱ و ایزد ۲۴ ماه است اما مندرجات اولی راجع است به (وَیو) فرشته هوا و مندرجات دومی در خصوص چیستا یعنی فرشته علم میباشد از اینکه این چند یشت باسم فرشته اي و مطالب آنها متعلق بفرشته دیگری است برای این است که میان این فرشتگان ارتباط تامّی موجود است بمناسب علاقه آنان بهمدیکر چند یشتهای مذکور را باسم مشهور ترین آنان نامزد کرده اند (شاید اصلاً باین وسیله خواسته اند باسم هر یک از ایزدان ماه یشت مخصوصی باشد) مثلاً در فقره ۲۱ از دو سیروزه کوچک و بزرگ رام و ویو یکجا نامیده شده اند و در فقره ۲۴ چیستا و دین باهم آمده اند در سایر جاهای اوستا نیز غالباً این فرشتگان را باهم می بینیم

یشتها در قدیم و بغان یشت

بی شک در قدیم چنانکه در سنّت مزدیسنان است از برای هر یک از امشا سپندان و ایزدانی که باسامی آنان سی روز ماه نامیده شده یشتی موجود بوده است و وجود هوم یشت و ونند یشت بخوبی دلیل است که از برای سایر ایزدان معروف نیز یشتی داشته اند بهمن یشت که یکی از کتب پهلوی است و معمولاً (زند بهمن یشت) نامیده میشود نیز شاهد است که در قدیم یشتها بیش از آنچه امروز در دست داریم بوده است بنا بتصریح خود این کتاب که دارای ۴۲۰۰ کلمه است مندرجاتش از روی زند بهمن یشت یعني تفسیر پهلوی بهمن یشت اوستاست در فصل اول فقره ٦ گوید « در زند (تفسیر) وهومن یشت و خوردات یشت و اشتات یشت آمده که گجستک (ملعون) مزدک پسر بامدات دشمن دین خروج کند و درمیان پیروان دین یزدان فساد برانگیزد » در فصل دوم فقره ۱ گوید « در زند وهومن

یشت آمده که زرتشت از هرمزد دادگر حیات جاودانی درخواست» [1] در این جا متذکر میشویم که خرداد یشت و اشتاد یشت امروز در جزو یشتها موجود است اما تفسیر پهلوی آنها از میان رفته است شکی در این نیست که مأخذ کتاب زند بهمن یشت بسیار قدیم است چنانکه وست (West) احتمال میدهد قدمت آن تا بعهد خسرو انوشیروان (۵۳۱-۵۷۸ میلادی) یا اندکی پس از او میرسد چه در کتاب مذکور از پادشاهان پس از انوشیروان اسمی برده نشده است هرچندکه گرد آورنده آن مدتی پس از استیلای عرب حتی پس از عهد سلجوقیان میزیسته است قدمت نسخهٔ خطی آن که حالا موجود است تقریباً بپانصد و پنجاه سال میرسد و محققاً این نسخه از روی نسخهٔ قدیمتری نوشته شده است [2] در دینکرد که شرحش در دیباچه گذشت تمام مندرجات اوستا تجزیه گردیده هریك جداگانه شرح داده شده است از این تجزیه و شرح بخوبی برمیآید که مؤلف آن در عهد خود که قرن نهم میلادی باشد تمام اوستای عهد ساسانیان را در زیردست داشته و از میان ۲۱ نسك اوستای قدیم فقط یك نسك در آن زمان موجود نبوده است بنا بمندرجات دینکرد می توان دانست که کتاب مقدس در پارینه بچه عظمت بوده و الحال آنچه در دست است متعلق بکدام یک از ۲۱ نسک مفقود شده میباشد از آنچه در کتاب هشتم دینکرد

---

۱ مندرجات زند بهمن یشت عبارت است از واقعاتی که اهورا مزدا از پیش بپیغمبرش خبرداده که چگونه ایران گرفتار پنجه قهر و غلبه دشمنان خواهد شد و چه صدمه‌ها بدین مزدیسنا خواهد رسید و بعد چگونه سوشیانس (موعود مزدیسنا) ظهور کرده ایران روی نجات خواهد دید و مزدیسنا قوّت خواهد گرفت

قسمتی از کتاب مذکور را اشپیگل در جزو کتاب (ادبیات سنتی پارسیان) بآلمانی ترجمه کرده است

Die Traditionnelle Literatur der Parsen von Spiegel, Wien 1860 S. 128 -135

و بعد وست در جزو (کتب مقدس مشرق) بانگلیسی ترجمه نموده است

The Sacred books of the East vol. V Oxford 1880

و بعد دانشمند پارسی بهرام گور انکلیسریا آنرا بانگلیسی ترجمه کرده بامتن پهلوی منتشر ساخته است

Zand-i Vohûman Yasn and two Pahlavi Fragments. published by B. T. Anklesaria Bombay 1919

(۲) رجوع کنید بکتاب مذکور وست ص L-LIX

در فصل ۱۵ مندرج است شکی نمی ماند که یشتهای حالیّه در قدیم متعلق به نسک یا کتاب چهاردهم اوستا بوده که آن را بغان یشت (یعنی ستایش بغها) میگفته اند اینک دینکرد گوید «بغان یشت نخست در ستایش هرمزد است که در میان بغان بزرگترین است و پس از آن در نیایش ایزدان و سایر موجودات مرئی وغیرمرئی زمین است از آن ایزدانی که روزهای ماه باسامی آنان نامزد است همچنین در شهرت وقدرت و پیروزی و معجزات آنان است و نیز در ذکر بسا از فرشتگانی است که اسامی آنان در وقت نیایش برده میشود و از احترامات و اطاعاتي است که باید نسبت بآنان منظور داشت» [1] این تعریفی که دینکرد از بغان یشت کرده در یشتهای کنوني مصداق می یابد و مدلّل میدارد که هر یک از سي ایزد ماه و بسا ایزدان دیگر را هم یشت مخصوصی بوده است که همه از دست رفته بجز معدود قلیلی بما نرسیده است

وضع یشتهای باقي مانده

این یشتهای باقی مانده نیز از حوادث روزگار ایمن نمانده حال پراکندگی و پاشیدگي از وجنات آنها پیداست باز جای شکر است که صفحات نامهٔ مقدس ایران بکلی از سیل خونی که عرب و مغول در وطن ما جاری ساخته اندفروشسته نشده و سندی ازجاه و جلال نیاکان بدست ما فرزندان رسیده است از یشتهای مفقود شده خبري نداریم راجع بآنچه موجود است گوئیم بیست و یک یشت اوستا در قدمت باهم فرق دارد چهار یشت اولي نسبةً جدید میباشد از حیث عبارت و صحت انشاء بپای یشتهای بزرگ نمیرسد بخصوصه یشت دوم و سوم و چهارم که هفتن یشت (کوچك) و اردیبهشت یشت و خُرداد یشت باشد دارای مطالب مهمّي نیست و بسا از کلمات و جملات آنها هم خراب شده است

دویشت اخیر که هوم و وَنَند باشد بسیار کوتاه و هر یك دارای دو سه جمله است بطوری که در خصوص آنها حکمی نمی توان نمود بر خلاف یشتهای

۱ رجوع کنید به Sacred Books of the East translated by West vol. XXXVII Oxford 1892 p: 34

بزرگ گذشته از آنکه دارای علامات بسیار قدیم است از حیث وفور لغات و صحت قواعد صرف و نحوی و تعبیرات و اصطلاحات قسمت مهمّ ادّبیات مزدیسنا را تشکیل میدهد و حقیقةً برازنده است که آنها را قصاید غرّاء بنامیم بی شك این یشتها در وقتی سروده شده که هنوز زبان اوستا معمول و مصطلح بوده است برخلاف یشتهای کوچک که احتمال میرود پس از متروك شدن زبان سرودهٔ شده باشد زبان اوستا مدتها پس از متروك شدن چون زبان مقدس بوده درمیان پیشوایان دین و علمای مذهب تدریس میشده و مصنوعي آن را نگاه داشته بوده اند

قدمت یشتها

با آنکه فرق فاحشی میان یشتهای بزرگ و یشتهای کوچک موجود است باز نمی توانیم بگوئیم که اولی کی سروده شده و دومی کي در هیچ یک از آنها بوقایع تاریخي برنمیخوریم ممکن نیست که عهد انشاء یشتها پس از تشکیل سلطنت هخامنشی باشد که در اواخر قرن ششم پیش از مسیح شروع شده است چه از این سلطنت با آن همه عظمت و اقتدار که قسمت بزرگ دنیا را فراگرفته بود نه مستقیم و نه غیر مستقیم اسمی نیست و نه هیچ یک از وقایع مهمّ آن عهد درآنها اشاره شده است اوستا در هرجای ایران که نوشته شده باشد خواه در مغرب و خواه در مشرق بیرون از قلمرو هخامنشیان نبوده است در یشتها بسا از پادشاهان داستان ملی ایران که در شاهنامه آمده اند اسم برده شده و مکرراً از سلسلهٔ کیانیان و حامي زرتشت گشتاسب نیز یاد گردیده ولی از پادشاهان مقتدر واقعي مثل کورُش و داریوش و خشیارشا وغیره ذکری نیست در صورتی که غالباً بهمین اسامی در جزوات تورات آنهم در کتاب دیني بیگانه از ایران برمیخوریم [1] مثلاً در تفسیر پهلوی اوستا .مطالبي اشاره شده که مدّلل میدارد آن تفسیر در عهد سلطنت ساسانیان صورت گرفته است اگر هم عهد انشاء یشتها را پیش از سلطنت مادها هم یعنی پیش از قرن هشتم پیش از

---

۱ رجوع کنید بتورات کتاب عزرا وکتاب استر وکتاب دانیال باب ششم

میلاد قرار بدهیم شاید بخطا نرفته باشیم نظر بمندرجات یشتها از آنجمله ذکر داستان ملی در آنها بناچار باید بیک زمان بسیار بعیدی متوجه شویم و تا بیک عهدي رسیم که هنوز ایرانیان و هندوان یکجا بسر میبرده اند چه نظایر این داستان در ریک وید برهمنان نیز موجود است نظر بزبان یشتها باید عهد انشاء آنها را پس از عهد گاتها قرار دهیم و یک فاصلهٔ چند قرنی میان گاتها و یشتهای قائل شویم یعنی همان تفاوتی که میان اشعار رودکی و حافظ دیده میشود درمیان سرودهاي گاتها و یشتها هم مشاهده میگردد عجالةً بهمین قدر اکتفاء نموده صحّت و سقم احتمال و حدس را بزمان آینده و استکشافات بعد محوّل میکنیم

در آغاز و انجام یشتها ادعیه و نمازهائی افزوده اند که ما به الامتیاز آنها ست از سایر قطعات اوستا در یک مقالهٔ جداگانه از آنها صحبت خواهیم داشت

اوزان اشعار در یشتها

یشتها نیز مانند گاتها منظوم است ولی اوزان آنها باهمدیگر فرق دارد در پنج گاتها اشعار ۱۱ و ۱۲ و ۱٤ و ۱٦ و ۱۹ آهنگی (سیلاب Syllabes) میباشد [۱] ولی وزن شعری دراغلب یشتها ۸ آهنگي است و درمیان آنها شعرهای ۱۰ و ۱۲ آهنگی نیز دیده میشود و هر یک از این اوزان منقسم بچندین قسم است. در شعرهای ۸ آهنگي گهی سکته (درنگ) در وسط واقع است (٤ + ٤) وگهی پس از آهنگ سوم یا پس از آهنگ پنجم ندرةً هم پس از آهنگ دوم در شعرهای ۱۰ آهنگي سکته گهي در وسط واقع است ٥ + ٥ و گهي پس از آهنگ ششم در شعرهاي ۱۲ آهنگی دو سکته موجود است جای سکته اولي مثل شعر ۸ آهنگي است یعنی ٤ + ٤ یا ۳ + ٥ یا ٥ + ۳ و جای سکته دومی پس از آهنگ هشتم است این است بطور عموم اوزان شعری یشتها از تفصیل آن باید صرف نظر کنیم چه در صورت تشریح باید هریک از قطعات یشتها را جداگانه مورد بحث قرار دهیم

---

۱ رجوع کنید بگاتها ص٦٦ — ٦۸

مثلاً در مهر یشت هر سه قسم وزن شعر موجود است اما بواسطه دخول بعضي کلمات که اصلاً از برای توضیح و تفسیر بوده و .بمرور جزو متن پنداشة شده ترکیب شعری بسیاری از منظومات یشتها را برهم زده آنها را بصورت نثر ساخته است ولی این منظومات را دوباره میتوان بصورت اصلي در آورد وکلمات زیادتی را که اوزان آنها را خراب کرده است تشخیص داد چنانکه بارتولومه وگلدنر از برای برخي از یشتها که ذکر آنها در دیباچه گذشت این کار را کرده اند منظومات اوستا منحصر بگاتها و یشتها نیست در سایر قطعات کتاب مقدس نیز باین منظومات بر میخوریم گلدنر در پنجاه و دوسال پیش از این اوزان شعری اوستاي نو را یعني آن قسمتی از اوستا را که پس از گاتها انشاء شده مورد بحث قرار داده کتاب بسیار نفیسی در این موضوع نگاشته‌است [۱] در سال گذشته دانشمند دیگر آلماني هرتل نواقص را تکمیل نموده اوزان شعری اوستا و ریك وید را معاً در یك کتاب مدّقانه جمع کرده است [۲] بی شك ادخال کلمات درمیان منظومات اوستا در وقتی روي داده که زبان متروك گشته کسی میان نظم و نثر امتیاز نمیداده است هرودت در تاریخ خود در جائی که از طرز ستایش ایرانیان قدیم صحبت میدارد نوشته است که (مغها در وقت ستایش آواز میخوانند وتغنّي میکنند) [۳] لابد تغنّی در نظم ممکن است نه در نثر درآخرهر یك از یشتهاي بزرگ ترجیع های مخصوصی تکرار میشود مثل ترجیعات حالیّه در منظومات فارسي

مندرجات یشتها و داستان ملی

یشتها از حیث مطالب با همدیگر فرق دارد یشتهای کوچك غالباً از ادعیه و نمازهائی که از سایر قسمتهاي اوستا استخراج شده ترکیب یافته است اما یشتهای بزرگ که کلّیةً مستقل و بدیع است هریک بطرز مخصوصی سروده شده و در هر یك

---

۱ Über Die Metrik des Jüngeren Avesta von Karl Geldner Tübingen 1877

۲ Beiträge zur Metrik des Avesta und des Ṛgvedas von Johannes Hertel Leipzig 1927.

۳ هرودت Herodote I. 132

فکر مخصوصی غلبه دارد در این جا محتاج بشرح و تفصیل نیستیم چه در مقالهٔ راجع بآنها و از ترجمهٔ خود یشتها کاملاً بطرز نگارش و بفکر و مفهوم آنها خواهیم پی برد فقط در این جا برای منتقل کردن اذهان می افزائیم که مثلاً در آبان یشت و تشتر یشت جنبهٔ حوادث طبیعی غلبه دارد و در مهر یشت و فروردین یشت جنبهٔ اخلاقی و در زامیاد یشت جلال سلطنت ایران و رقابت تورانیان و ایرانیان همین مابه الامتیاز در هریك از یشتهای بزرگ موجود است گذشته از این کلیّه مندرجات آنها بر دو قسم است یا در تعریف و توصیف است یا در حکایات و داستانها قسم اولی مشروحاً و با کلمات فراوان و جملات مکرّره بیان شده است قسم دومي بطور اختصار و ایجاز آمده است هرچند که این داستانها مختصراً بیان شده و در بعضی از جا ها فقط بآنها اشاره گردیده ولی باز در برخي از مواقع کامل تر از شاهنامه است بخصوصه در زامیاد یشت فهرست کاملي از پادشاهان کیانی مندرج است و بهمین مناسبت است که در نسخ قدیم آن راکیان یشت نامیده اند آنچه فردوسی و طبری و ابن الاثیر و البیرونی وغیره راجع بداستان ملی ایران ذکر کرده اند در یشتها نیز ذکر شده است از هوشنگ پیشدادی تا گشتاسب حامی زرتشت سخن رفته است آنطوری که این داستانها در اوستا آمده و بسا فقط بذکر اسم پادشاه یا پهلوان و نامآوری اکتفاء شده دلیل است که داستان ملي ایران در عهد کهن هم معروف خاص و عام و شاید هم مدّون بوده که بیك اشاره مردم پی باصل واقعهٔ میبرده اند چنانکه امروز وقتی که در حافظ میخوانیم شاه ترکان سخن مدّعیان می شنود شرمی از مظلمه خون سیاوششش باد فوراً ذهن ما بداستان معروف کشته شدن سیاوش بفرمان افراسیاب و در هم افتادن ایرانیان و تورانیان منتقل میشود باوجود این برخی از مندرجات یشتها را راجع باین داستانها باید بتوسط شاهنامه روشن کنیم بخصوصه وجود این داستانها در اوستا بخوبي ثابت میکند که فردوسي در ذکر آنها مغلوب احساسات شاعرانه خود نبوده و اغراقات بیرون از اندازه بکار نبرده است این داستانها در اوستا بمنزلهٔ قصص انبیاء بنی اسرائیل است در تورات و قرآن فرق عمدهٔ که با آنها دارد این است که بنا بخصایص ایرانیان

قدیم پر از دلیری و جوانمردی و جاه و جلال است ضعف و عجز و لابه و گریه و زاری و فقر و بی اعتنائی بدنیا در آنها راهی ندارد در مقالهٔ آینده از آئین مزدیسنا و اخلاق مندرجهٔ در یشتها صحبت خواهیم داشت در این جا متّذکر میشویم که داستان ملي ایران حقیقةً یك رشته دروس اخلاقی است از هر نقطه نظري که باشد داستانهای ملی ما که از چندین هزار سال پیش یعني از عهد آریائی پشت بپشت گردیده بما رسیده بمنزلهٔ دُرهای بسیار گرانبهائی است که در گنجینهٔ کتاب مقدس ایرانیان محفوظ مانده است و حجّت متقني است برای اعتبار گفتار یگانه شاعر بزرگ ما فردوسی طوسی دیر زمانی است که داستانهای ملی در اوستا توّجه مستشرقین بزرگ را بخود کشیده هر یک را بنگارش کتاب و رساله و مقالهٔ گماشته است قطع نظر از آنکه دراین داستانها که حاکی خصایص ایرانیان قدیم است فواید چندي است بواسطه مربوط بودن آنها بداستانهای کتاب دینی هندوان وید و بکتاب حماسه آنان مهابهارتا دامنهٔ فائدهٔ آن وُسعت پیدا کرده است [۱]

تفسیر پهلوی که از یشتها باقی مانده است

تفسیر پهلوی یشتها مثل قسمت عمدهٔ خود یشتها از دست رفته است تفسیر چند یشت کوچک که باقی مانده از این قرار است

(۱) هرمزدیشت دارای ۲۰۰۰ کلمه (۲) هفتن یشت کوچک ظاهراً ۷۰۰ کلمه است (۳) اردیبهشت یشت بسیار جدید است (٤) خورشید یشت ٤۰۰ کلمه است ماه یشت ٤۰۰ کلمه است (۵) سروش یشت ها دُخت ۷۰۰

---

۱ رجوع کنید بکتابهای ذیل

Arische Periode und ihre Zustände von Spiegel, Leipzig 1887 S. 242—288
Avesta und Shâhname von Spiegel.
Erânische Alterthumskunde von Spiegel, Erster Band S. 514—722
Étude Iraniennes par Darmesteter tome Second p. 217—23
Points de Contacte entre le Mahâbhâreta et le Shâh Nâmah par Darmesteter Paris MDCCCLXXXVII.
Das Iranische Nationalepos von T. Nöldeke Gr. ir. Phil. B. II. S. 131

کلمه است (٦) سروش یشت سر شب (۷) بهرام یشت بسیار جدید است [۱]

در چند صفحه پیش گفتیم که کتاب پهلوی زند وهومن یشت از تفسیر پهلوی خرداد یشت و اشتاد یشت اسم میبرد که امروز در دست نداریم

سایر قطعاتی که نیز یشت نامیده شده است

در انجام مقال یاد آور میشویم که گذشته از ۲۱ یشت بچند قطعات دیگر اوستا نیز اسم یشت داده اند از آنجمله یسنای ۲ که راجع است به نثار زورْ و برسم در نسخ خطي برسم یشت نامیده شده است و یسنای ۹ و ۱۰ و ۱۱ که مجموعاً هوم یشت نامیده میشود در این سه فصل از ایزد هوم و گیاه هوم و آشام هوم سخن رفته است بخصوصه فصل اول آن داراي خصایص یشتها ست یشت بیستّم اوستا که موسوم است به هوم یشت و گفتیم که یشت بسیار مختصری است چند جمله آن از فقرات ۱۷ و ۱۸ از یسنای ۹ و فقره ۲۱ از یسنای ۱۰ مذکور برداشته شده است لومل Lommel این سه یسنارا در جزو ترجمه یشتها ترجمه کرده است دگر آنکه یک قطعهٔ اوستائی که در متن اوستاي چاپ وسترگارد (Westergaard) چاپ شده و در جلد دوم ترجمهٔ زند اوستای دارمستتر ترجمه کردیده نیزموسوم است به ویشتاسب (گشتاسب) یشت که مجموعاً ۸ فرگرد است و یشت ٢٤ محسوب شده است در واقع ویشتاسب یشت را نمی توان جزو یشتها شمرد زیرا چنانکه

---

۱ راجع بترجمه های پهلوی یشتها رجوع کنید به

Pahlavi Literature by West in Gr. ir. Phil. B II p. 87-88

متون تفسیر پهلوي خورشید یشت و سروش یشت ها دخت را دارمستتر بخط لاتینی در جلد دوم کتاب «دروس ایراني» چاپ کرده است یك تفسیر سانسکریت و فارسی نیز برای خورشید یشت و ماه یشت در کتاب مذکور مندرج است

Études Iraniennes par Darmesteter. Tome Second p. 286—294 & 333—339

برای اطلاعات مفصل تر راجع بتفسیر خورده اوستا که یشتها جزو آن شمرده شده رجوع کنید بمقدمهٔ هیربد دانشمند بهمن جی نسروانجي دهابر بکتاب (زند خورتك اویستاك) در کتاب مذکور متون پهلوي تفسیر خورده اوستا و در جز و آن آنچه از تفسیر یشتها باقی مانده مندرج است :

Zand—i khurtak Avistak edited by Ervad Bamanji Nasarvanji Dhabhar, Bombay 1927

گفتیم یشت قطعه ایست در تعریف و توصیف خداوند یا یکی از فرشتگان در کتاب دینکرد هم که ذکرش گذشت بغان یشت قدیم چنین تعریف شده است در ویشتاسب یشت از شاه گشتاسب سخن رفته است بی شک این قطعه روزی به نسک دهم عهد ساسانیان که موسوم بوده به (ویشتاسپ ساستو) متعلق بوده است تفسیر پهلوی گشتاسب یشت که دارای ۵۲۰۰ کلمه است نیز موجود است

همچنین مناسبتی ندارد (هادخت یشت) را که در متن اوستای چاپ و سترگارد در جزو قطعات یشت شمرده شده و در جلد دوم ترجمهٔ زند اوستای دار مستتر ترجمه گردیده یشت بنا میم این قطعه که بدو فرگرد منقسم گشته یشت ۲۱ و ۲۲ شمرده شده در آغاز و انجام آن ادعیه و نمازهائی که در آغاز و انجام هر یک از یشتها دیده میشود و ما بهالامتیاز آنهاست از سایر قطعات اوستا دیده نمیشود و نیز مثل همه یشتها دارای ترجیعی که در پیش ذکر کردیم نیست گذشته از اینها مثل یشتهای دیگر در توصیف فرشته یا ایزدی هم نیست این قطعه در فرگرد اول از تأثیر دعای معروف (اشم وهو) و در فرگرد دوم و سوم از احوال روح نیکوکاران و گناهکاران پس از مرگ صحبت میدارد لابد این قطعه درقدیم جزو (هادخت نسک) بوده که نسک بیستم اوستای عهد ساسانیان را تشکیل میداده است هوگ (Haug) نیز آنرا از روی نسخ خطي قدیم ترجمه نموده بامتن و تفسیر پهلوی آن که دارای ۱۵۳۰ کلمه است در جزو کتاب (اردا ویراف) باسم (هادُخت نسک) منتشر ساخته است [۱] همچنین قطعه دیگری که در جزو قطعات یشت در اوستای وسترگارد مندرج و بتوسط دارمستتر ترجمه شده و موسوم است به (آفرین پیغمبر زرتشت) بهتر است که نظر بمندرجاتش جزوي از ویشتاسب یشت مذکور شمرده شود یعنی قطعه ای از دهمین نسک مفقود شده نه یشت ۲۳ چنانکه وسترگارد محسوب داشته است قطعهٔ هادخت نسک و آفرین پیغمبر زرتشت در ترجمه اوستاي اشپیگل نیز در جلد دوم صفحه ۱۸۵ـ ۱۹۲ ترجمه شده است

---

۱ Hoshaug and Haug, The book of Ardā-Virāf, with Gōsht-i Fryanō and Hādōkht Nask, texts and translation; London and Bombay, 1872

آئین مزدیسنا

دین پیغمبر ایران زرتشت اسپنتمان موسوم است به مزدیسنا این کلمه صفت است بمعنی پرستندهٔ مزدا که اسم خدای یگانه است در اوستا مزدیسنَ [illegible] آمده و بسا با صفت (زرتشتی) یکجا استعمال شده است [1] یعنی دین آوردهٔ زرتشت بسا هم با کلمهٔ راستی پرست یکجا آمده است [2]

دیو و جادو و پری و کرپان و کاوی

مزدیسنا نقطهٔ مقابل دیویسناست که بمعنی پرستندهٔ دیو یا پروردگار باطل است دئوَیسنَ [illegible] در تفسیر پهلوی دیویسن شده و در توضیحات این کلمه افزوده اند «آن دین غیر ایرانی است» در اوستا هم غالباً دیویسنا از برای تورانیان آمده است [3] و بسا با صفت دروغ پرستنده یکجا استعمال شده است [4]
در این جا مناسب است که خوانندگان را منتقل سازیم که در هر جای از اوستا که کلمه دیوها آمده از آن پروردگاران باطل یا گروه شیاطین یا مردمان مشرك و مفسد اراده شده است غالباً دیوها با جادوان و پریها یکجا ذکر شده اند که همه از گمراه کنندگان اند دیو بمعني ای که در داستان ملی ماست و غالباً در شاهنامه بآنها برمیخوریم بمرور ایّام آن هیئت عجیب بآنها بسته شده غولهای مهیب گردیده اند از خود اوستا چنان برمیآید که در عهد تدوین کتاب مقدس هنوز اهالی مازندران و گیلان یا قسمتی از آنان بهمان کیش قدیم آریائی باقی بوده بگروهی از پروردگاران یا دیوها اعتقاد داشته اند چه غالباً در اوستا از دیوهای مازندران (مازَنَ [illegible]) و دروغ پرستان دیلم و گیلان (وَرِنَ [illegible]) سخن رفته است

---

[1] رجوع کنید به یسنا ۱۲ فقرات ٦ و ۸ و فروردین یشت فقره ۸۹ و ویسپرد ٤ فقره ۲ و ویسپرد ۱۵ فقره ۱ وغیره

[2] مهریشت فقرات ٦٦ و ۱۲۰

[3] آبان یشت فقره ۱۱۳ و درواسپ یشت فقرات ۳۰ و ۳۱

[4] آبان یشت فقرات ٦۸ و ۹٤ و ۱۰۹ و وندیداد فرگرد ۷ فقره ۳٦ و فرگرد ۱۹ فقرات ۲٤ و ٤۱ و سروش یشت هادُخت فقرات ٤ و ٦

پس از ظهور حضرت زرتشت خدای یگانه وی باهورامزدا موسوم شده و گروه پروردگاران عهد قدیم یا دیوها از گمراه کنندگان و شیاطین خوانده شده اند ولی کلمه دیو در نزد کلیّه اقوام هند و اروپائی باستثنای ایرانیان همان معنی اصلی خود را محفوظ داشته دوا Deva نزد هندوان تا بامروز بمعنی خداست معنی این کلمه در سانسکریت فروغ و روشنائی است چنانکه زوس Zeus که اسم پروردگار بزرگ یونانیان بوده و دئوس Deus لاتینی که در فرانسه دیبو Dieu گویند جملگی یك کلمه است [1]

عجب در این است که هندوان کلمه (دیوانه) را از زبان فارسی گرفته بهمان معنی که ما استعمال میکنیم در محاوره بکار میبرند غافل از آنکه این دشنام از کلمه (دِوا) یعنی پروردگار آنان ساخته شده است در اوستا نیز غالباً با دیوها پیشوایان مذهبی که (کرپان) [Avestan] و (کوی) [Avestan] باشند یکجا نامیده شده اند کرپان و کاوی دو طبقه از پیشوایان کیش آریائی بوده که مراسم دینی دیوها را بجای می‌آورده انددرخود گاتها مکرراً زرتشت از آنان شکایت میکند که اسباب گمراهی مردم میباشند و بواسطه تعلیمات دروغین خویش آنان را میفریبند [2]

گفتیم که در اوستا دیوها و جادوان و پریها در عرض هم اند در این جا موقع را غنیمت شمرده چندکلمه در خصوص آنها گفته میرویم بسر مطلب چه غالباً در یشتها بآنها برمیخویم جادو در اوستا یا تو ([Avestan]) است این کلمه در گاتها نیامده اما در سایر قسمتهای اوستها بسیار دیده میشود باستثنای چند فقره [3] همیشه با پري یکجا آمده است [4] در پهلوی یا توکیه (جادوئي) و یاتوك (جادو) گویند یاتو در اوستا بهمان معنی است که امروز در فارسي از

---

۱ رجوع شود به Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanische Sprachen von August Fick 1 B 3 umgearbeitete Auflage Göttingen 1874

۲ رجوع کنند به گاتها صفحه ۹۳

۳ رام یشت فقره ٥٦ ویسنا ١٢ فقره ٤

٤ هرمزد یشت فقرات ٦ و ١٠ و اردیبهشت یشت فقره ٥ و خرداد یشت فقره ۳ و خورشید یشت فقره ٤ و تشتر یشت فقره ١٢ و فروردین یشت فقره ۱۳۵ و زامیاد یشت فقره ۲۸ وغیره

کلمه جادو اراده میکنیم و آن عبارت است از سحر و ساحری در اوستا بشدّت تمام برضد آن سخن رفته و از گناهان بزرگ شمرده شده است بسا از جادوان گروه شیاطین ساحر و گمراه کنندگان و فریفتاران اراده شده است

پری در اوستا پئیریکا ([illegible]) نیز تقریباً بهمان معنی است که در فارسی دارد چنانکه سعدی گوید

گرچون تو پری در آدمیزاد گویند که هست باورم نیست

و آن عبارت است از یك وجود لطیف بسیار جمیل و از عالم غیر مرئی که بواسطهٔ حسن جمال خارق العادهٔ خود انسان را میفریبد این کلمه نیز در گاتها نیامده است در سایر قسمتهای اوستا پری جنس مؤنث جادو است که از طرف اهریمن گماشته شده تا مزدیسنانرا از راه راست منحرف سازد و از اعمال نیک باز دارد چنانکه یکی از این پریها موسوم به خنه ثیتی ([illegible]) گرشاسب را فریفته است [1] همچنین این پریها در جزو جنود اهریمن برضد زمین و گیاه و آب و ستوران و آتش درکار اند همین پریها هستند که بشکل ستارگان دنباله دار با تشتر فرشته باران در سر ستیزه ورزم اند تاوی را از بارندگی باز دارند و زمین را از خشکی ویران سازند [2]

اساس توحید و آفرینش نیک

در مزدیسنا از طرفی بگروه پروردگاران داغ باطله خورده جملگی از شیاطین فریفتار خوانده شده اند و از طرف دیگر اساس توحید چنان محکم نهاده شده که کسی را مجال تصوّر شریک و مانندی از برای اهورا مزدا آفریدگار یگانه باقی نمانده است اوست آفرینندهٔ یکتای بی آغاز و بی انجام آنچه بوده از اوست و آنچه خواهد بود از اوست در هرمزد یشت تقریباً شصت اسم از برای اهورا مزدا تعداد شده کلیّهٔ صفاتی که درخور مقام خدای دانا و توانا و مهربان است باو داده شده است

---

۱ رجوع کنید بمقاله گرشاسب صفحه ۲۰۲ در همین کتاب

۲ رجوع کنند به تشتر یشت فقره ۸ و بتوضیحات پاورقی در صفحه ۳۴۳ همین کتاب

برای آنکه این آفریدگار مورد تعرّض واقع نشود ذات او را بری دانسته اند از آنکه خود او در مقابل مخلوقات نیک خود که بمنزلهٔ فرزندان وی هستند خالق کلّیه دردها و آسیب‌ها هم باشد و انسان را در طی زندگانی گهی اسیر حوادث ناگوار طبیعت و گهی گرفتار چنگال جانوران درنده و زهر حشرات موذی و بسا دچار اندوه و فقر و ناخوشی و بالاخره بمرگ دچار سازد بنا برین آنچه زشت و زیان آور است بخرد خبیث یا اهریمن نسبت داده شده‌است انسان را اهورا مزدا از روی صُور روحانی عالم پاک فروهر (فروشی ꀀ) بیافرید و او را پاک و بی‌آلایش ساخت اوصاف رذیله که آئینه ضمیروی را کدر ساخته یا وی را بآفات و مصائب مُبتلی نموده از اثر و سوسه و ضربت اهریمن نابکار است ولی آن جنبه ایزدی و آن روح عالم مینوی که گفتیم فروهر نام دارد و در باطن وی بودیعهٔ گذاشته شده گرد آلایش بخود نپذیرفته پس از جدا شدن روان از کالبد دگر باره بسوی عالم بالا از همانجائی که فرود آمده بازگردد خدایا راست گویم فتنه از تست ولی از ترس نتوانم چخیدن

فرشتهٔ نیکی و دیو بدی

انسان در مراحل زندگانی با فرشته نیکی و خوبی و با دیو زشتی و بدي همسفر است آن یک کوشاست که وي را بسر منزل مقصود رساند و آندگری ساعي است که وی را از راه راست بدر برده از کاروان سعادت دور نماید انسان در این میان باید با عزم و اراده مردانه بکوشد که دیو فتنه در او رخنه نیابد و اقلیم وجودش بتصرّف اهریمن بدخواه نیفتد تمام صفحات اوستا نمودار میدانهای جنگ خوبی و بدی است اوصاف پسندیده مثل راستی و درستی و دلیري و رادمردی و دادگري و کوشش در مقابل دروغ و فریب و ترس و رشک و ستم و تن‌پروری صف‌کشیده در زد و خورد اند تاجهان پایدار است این ستیزه برقرار است پروردگار مهربان از برای پیروزي بندگان در این میدان کارزار پیغمبر و تعلیماتی فرستاد و بواسطه آئین راستین اسلحهٔ مهلکی بر ضدّ جنود دروغ بدست انسان داد نظر باینکه در مزدیسنا بد بینی و نومیدی راه ندارد انسان را بفتح و ظفر مطمئن

ساخته اند و بالاخره در سر انجام از ظهور سوشیانس یعنی موعود مزدیسنا شکست جنود اهریمن و نابود گشتن آن وعده داده شده است چنانکه در فقرات ۸۸ ـ ۹۶ از زامیاد یشت آمده است « پس از ظهور سوشیانس گیتی پر از عدل و حکمت گردد سعادت روی آورد پندار نیک و گفتار نیک و کردار نیک ظفریابد جهان از دروغ پاك شود خشم نابود گردد راستی بدروغ چیر آید منش ناپاك از منش پاك شکست بیند امشاسپندان خرداد و امرداد دیوهای گرسنگی و تشنگی را براندازند اهریمن بگریزد »

سلطنت مینوی و تواضع ایزدی

اهورامزدا با گروه امشاسپندان و ایزدان یك سلطنت روحانی که آن را خشترَ (𐬑𐬱𐬀𐬚𐬭𐬀) گویند آراسته آنچه در عالم بالا و پائین موجود است در تحت حمایت یکی از کارگزاران و گماشتگان ایزدی قرار داده شده است پاسبانی آسمان و خورشید و ماه و ستارگان و فروغ بی پایان (انیران) و هوا و باد و زمین و آب و گیاه و چارپایان و آتش و فلّز وغیره هر یک سپرده بفرشتهٔ مخصوصی است و نیز در باطن هر یك از موجودات ایزدی روحی از عالم مینوی که موسوم است بفروهر بودیعهٔ گذاشته شده است دل هر ذرّهٔ که بشکافی آفتابیش در درون یابی این پادشاه حقیقی در عین آنکه در همه جاست در بارگاه قدس که آن را گرونمان (𐬔𐬀𐬭𐬋-𐬥𐬆𐬨𐬁𐬥𐬀) یعنی خانه ستایش گویند مقام دارد بخصوصه نظم و نسق در این سلطنت معنوی جالب دقّت است هیچ چیز در عالم خود سر و بیرون از دائرهٔ حکم ایزدی نیست گوئیا همین سلطنت سر مشق پادشاهان هخامنشی بوده که در مدّت بیشتر از دویست سال از پرتو نظم و ترتیب یك قسمت مهمّ روی زمین را در تحت تصرّف خویش داشتند در تاریخ دنیا سلطنتی با آن همه عظمت که طول هم کشیده باشد دگر سراغ نداریم

با آنکه اهورامزدا آفریدگار قادر مطلق تعریف شده و از جلال و جبروت آنچه باید بدو نسبت داده شده ولی از برای ساحت قُدس کبر و غرور

نه پسندیده اند خود اهورامزدا مطیع اوامر مصدرجلال است در کمال فروتنی
برای سرمشق ابندگان یکی از فرشتگان خود ناهید را که موکّل آب است
نماز آورده وی را میستاید چنانکه در فقره ۱۷ از آبان یشت آمده است
همچنین در فقره ۵۰ از تشتر یشت اهورامزدا میگوید من تشتر (فرشتهٔ باران)
را مثل خود شایسته ستایش بیافریدم درفقره اول از مهریشت بعینه همین جمله
از برای مهر (فرشتهٔ فروغ) تکرار شده است

جلال و آسایش و خوشی

چون اساس توحید در مزدیسنا بر روی یك سلطنت معنوی
قرار گرفته لاجرم بعظمت و اقتدار و جلال اهمیّت مخصوصی
داده شده است برخلاف ادیان سامی مزدیسنا از زندگانی
مجلّل روگردان نیست زندگانی نیك و شریف است جهان و آنچه در آن است
مقدس است خوشی و خرمی از برای نوع بشر موهبت ایزدی است از آنها
نباید خود را محروم ساخت فقر و مسکنت کردهٔ اهریمنی است بامید پاداش
اخروی چشم از نعم دنیوی نباید پوشید پریشانی و ذلّت در این جهان سرمایهٔ
آبرو و اعتبار از برای جهان دیگر نخواهد شد در روز واپسین مزد بکسی بخشیده
خواهد شد که از پرتو کوشش خویش زمین را آباد و مردم را شاد میسازد
خانهٔ خلد برین در گرو حسن عمل بندگان است آنکس که از پرتو کار و کوشش
خویش مایهٔ خوشی و آسایش دیگران را فراهم آورد خود نیز از کار و کوشش
دیگران بهره مند گشته درخوشی و آسایش خواهد بود نظر بهمین اصول است که
غالباً در کتب دانشمندان و مستشرقین میخوانیم که مزدیسنا دینی است موافق اصول
زندگانی عصر حاضر در اوستا مکرراً بفقراتی برمیخوریم که ثروت و خانوادهٔ
بزرگ و خانهٔ آباد و فرزندان فراوان و اسب و گردونه و گله و رمه
و مزارع حاصل خیز حتیٰ غذاهای گوناگون تمنّا شده است آنچه مورّخین
قدیم یونان مثل هرودت و کزنفون و کتزیاس و کورتیوس و دینون وغیره [۱]
راجع بجلال ایرانیان نوشته اند بخوبی از یشتها هم پیدا است بسا در آنها از

[۱] Rapp: die Religion u. Sitte der Perser nach den Griechi. u. Römi. quellen S. 102-103

قصرهاي صد ستون درخشان و بسترهای معّطر و چرخهای درخشان گردونهای خروشنده و اسبهای شیهه زننده و تازیانه های طنین براندازنده و تیغ و تیر وگرز و نیزه و خود و جوشن سیمین و زرین و لباس فاخر زربفت و تاج و طوق و گوشواره و دست بند گوهر نشان سخن رفته است لابد در دینی که زندگاني حقیر شمرده نشده و خوشی آینده را شرط بدبختی کنونی ندانسته باید بتمام لذایذ دنیوی اقبال نمود و کلیتةً آنچه را که از آن فائده و سودی میرسد دوستار و خواستار بود و همچنین آنچه را که ممکن است از آن ضرري رسد و آنچه را که مایه رنج و گرفتاری و اندوه است دشمن بود و برای نابود کردنش کوشید

آسمان و آنچه در اوست زمین و آنچه براوست مقدس است

بنابر این بسیار منطقي است که در مزدیسنا آسمان و آنچه در آن است از خورشید و ماه و ستارگان وغیره و زمین و آنچه براوست از آب و گیاه و چار پایان و آتش و فلّز وغیره مقدّس و معزّز باشد و بفرشتگان موکل هر یك از آنها نماز برده شود و شکرانه نعمت بواسطه این گماشتگان بدرگاه آفریدگار مهربان تقدیم گردد در یشتهای خورشید و ماه و ناهید و تیر و گوش و مهر و رام وغیره شکر نعمت بجای آورده خدای را از فروغهای گوناگون و آبها و رستنی ها و چار پایان سپاسگزار اند و حتّي از مناظر طبیعي که چشم انسان از آنها حظی میبرد قدر دانی شده بآنها درود فرستاده شده است چنانکه قلّه کوه و مرغ پران در فقرات ۳ و ٦ از یسنای ٤۲ مورد توّجه و نوازش گردیده است مختصراً آنچه نیک و نغز است مقدس است مکرّراً در اوستا بطور مطلق از جمیع موجودات بخوبی یاد شده است از آنجمله در فقره ۳ از یسنای ٤۲ آمده است (بهمه چیزهای خوب و نیک ما درود میفرستیم) در فقره ۲۲ از سروش یشت هادخت آمده است (پیکرهاي کلیّه آفرینش مقدس را ما میستائیم) معنی شعر سعدي

بجهان خرّم از آنم که جهان خرّم از اوست عاشقم برهمه عالم که همه عالم از اوست

درست در مزدیسنا مصداق مي یابد این تعظیم و تکریم اختصاصي از برای مادیات ندارد بلکه از برای مجرّدات و صفات نیکو نیز فرشتگانی قائل شده

خوشنودی هریک از آنها توصیه شده است از آنجمله است عدل و عشق و دلیری و زورو پیروزی و سخاوت و شکوه و دین و علم و راستی و درستی و پاکی و تندرستی و بردباری و فرمانبرداري و کلام راستین و سنّت کهن وغیره بخصوصه گروهی ازین فرشتگان در فقرات ۲۱—۲۲ از سروش یشت ها دخت یاد شده اند

باید بنابودکردن آنچه بد وزشت است کوشید

در مقابل این گروه فرشتگان از برای آنچه زشت و بد و نکوهیده و زیان آوراست خواه از مادّیات و خواه از مجّردات از باد تند و ناخوشی و خواب سنگین گرفته تا بدروغ و آز و خشم بوجود دیوهائی قائل شده اندکه از طرف خرد خبیث برضد انسان بر انگیخته شده اند

برخلاف آئین برهمنی که کشتن هیچ یك از جانوران موذی هم جایز نیست حتي در عید مخصوصی موسوم به (ناك پنچم) Nag-pančam بمار شیر میدهند و جاین‌ها Jain's که فرقه ای از هندوان اند اگر در بدن خود هم حشرات موذی به بینند باید آنها را بحال خود بگذارند (قطع نظر از آنکه طبقهٔ «برهمن» و «ویشناو» Vaishnao ذبح نمیکنند وگوشت هیچ قسم جانداری را نمیخورند) در دین مزدیسنا باید بضدّ آنچه موذی است جنگید وکشتن حشرات از ثوابهای بزرگ بشمار است در ایران قدیم موبدان بایستی همیشه یك چوبدستی سر سیخ که آن را در اوستا خرفسترغنَ [illegible] یعنی حشرات زن و حشرات کش و در پهلوی مارگن گویند باخود همراه داشته باشند مار از شفقّت بیجای هندوان استفاده نموده از دست آنان شیر مینوشد ولی در مقابل هرسال بگروهی از آنها زهر خود چشانیده هلاك میکند بخصوصه این گونه ضعف در مزدیسنا راه ندارد سر تسلیم و رضا در مقابل هیچیك از آفات فرود نباید آورد آنچه زشت سرشت و بدنهاد است در روی زمین مزدا آفریده حق زیستن ندارد باید نابود شود و عرصهٔ را از برای یاران ایزدی بدون معارضه گذارد نظر باین معنی در فقرات ۷ — ۹ از اردیبهشت یشت آمده است «ای باد طرف شمال

نابود شو ای ناخوشیها فرار کنید ای دیوها بگریزید ای آشوب و غوغا نابود شو
اي تب فرار کن ای مرد ستمکار نابود شو . . . »

پندار و گفتار و کردار نیك

آنچه در مزدیسنا بیش از همه چیز دقّت را جلب میکند آن سه کلمه مقدس هومت و هوخت و هوورشت میباشد که بمعنی پندار نیک و گفتار نیک و کردار نیک است و در هر صفحهٔ از اوستا تکرار شده است هیچ عمل نیکی در دنیا وجود ندارد که بیرون از دائره وسیع این سه کلمه باشد هر که دارای این سه گوهر تابناك شد بگنجینهٔ اسرار ربّانی رسیده انسانی کامل و دارای جمیع صفات ملکوتی است اهورامزدا هیچ دولت و سعادتی را از برای پیغمبر خویش بالاتر از این ندیده که در فقره ۱۸ از آبان یشت آرزو میکند که (زرتشت مقدس پسر پوروشسب همواره برحسب دین بیندیشد برحسب دین سخن گوید و برحسب دین رفتار کند) زرتشت هم بنوبت خود در گاتها (و بعدها هم از زبان وی در سراسر اوستا) توفیق داشتن همین سه چیز از برای پیروان مزدیسنا تمنّا کرده است

مقصود این نیست که در این مقاله از کلیّه اصول مزدیسنا صحبت بداریم این مبحث مفصل تر از این است که در چند ورق بگنجد بلکه مقصود این است که از مندرجات یشتها بطور عموم سخن رانده از هر مطلبی برای نمونه یک دو مثالی از فقرات خود یشتها بدست دهیم تا فهم سایر فقرات آسانتر شود

مطالب خارق العاده مابه‌الاشتراك کلیّه ادیان است

در یشتها بمطالب خارق العاده هم برمیخوریم که بیرون از دائره تصوّرات انسانی است و بسا هم خارج از قواعد علوم متداولهٔ است چنانکه در کتب مذهبی سایر ادیان

مثلاً هیچ مسئلهٔ عجیب تر از تولّد عیسیٰ آنطوری که در آغاز انجیل مسطور است نیست اَلبته در سر واقعهٔ ولادت بی نظیرش مکث نباید کرد اما اینکه آن‌حضرت جان خود را در بالای دار براي پیشرفت مقاصدش فدا نمود بسیار قابل دقّت است در طی مندرجات خارق‌العاده کتب مذهبي که ابداً ضرری از آنها

بکسی نمیرسد باید دید که چه اخلاقی در آنها گنجانیده اند که ممکن است بعموم فائده ای برسد

مسائل خارق‌العاده ما به‌الاشتراک تمام ادیان است ما به‌الامتیاز آنها از همدیگر همان مطالب اخلاقی وگذشته از این طرز پرستش و رسوم و آداب است که علامات مخصوصه هریک از آنهاست

رسومات ظاهري در مزدیسنا

ما به‌الامتیاز ظاهري مزدیسنا از سایرادیان یا علامات خارجي آن زَوْر (𐬰𐬀𐬊𐬚𐬭𐬀) و هوم (𐬵𐬀𐬊𐬨𐬀)و برسم (𐬠𐬀𐬭𐬆𐬯𐬨𐬀𐬥) است که عمده اسباب عبادت است در این دین گو آنکه هر یک از آنها اشاره بیك مقصود مخصوصي است که درجاهای خودشان ذکر کردیم ولی همه آنها را باید بهانهٔ (اگر این تعبیر درست باشد) از برای ستایش دانست چه در وقت تهیّه نمودن آب زَورْ و فشردن گیاه هوم و بستن و گشودن شاخه‌های برسم جز اوستا خوانی و حمد و تسبیح خداوند چیز دیگری درمیان نیست همین رسوم وآداب با ادوات و آلات مخصوصی در مندر برهمنان و کنشت یهودیان و کلیسیای عیسویان هم دیده میشود

قطع نظر از این امتیازات ظاهری در مزدیسنا برخلاف تمام ادیان اهمیّت مخصوصي بدنیا و زندگی داده شده یعنی که خوشی دنیوی نقیض سعادت اخروی قرار داده نشده است و شرح آن گذشت دگر از خصایص مزدیسنا فلسفهٔ امشاسپندان و حکمت فروهران است که در دو مقاله راجع بآنها ملاحظه خواهید کرد [۱] دگر از خصایص مزدیسنا مسئلهٔ آخرالزمان و ظهور سوشیانس و رستاخیز و برخاستن مردگان و پل صراط و میزان و بهشت و برزخ و دوزخ است که از ایران بسایر ادیان رسیده است

---

۱ راجع بفلسفهٔ امشاسپندان رجوع کنید به بیك مزدیسنان تألیف دینشاه جي جي باهای ایراني بمبئی نوامبر ۱۹۲۷ میلادي

راستی و دروغ

چیزی که در مزدیسنا بخصوصه توصیه شده و بواسطه اصرار و پافشاری که در سر آن گردیده بطوری که از مختصات این دین شمرده میشود آن مسئلهٔ راستی است ابداً جای تعجب نیست که ایرانیان قدیم در دنیا براستگوئي مشهور بوده اند و حتی دشمنان دیرین آنان یونانیان آن را منکر نشده اند هرودت مینویسد «ایرانیان بفرزندان خود از سنّ پنج سالگی تا بیست سالگی سه چیز یاد میدهند سواری و تیراندازی وراستگوئی» در چند سطر بعد مینویسد «ایرانیان آنچه را که نبایستی بکنند بزبان هم نبایستی بیاورند نزد آنان دروغگوئی از عیوبات بزرگ شمرده میشود و همچنین قرض گرفتن چه بقول آنان کسی که قرض میگیرد بناچار بدروغگوئی می پردازد» [1]

تمام آمال و آرزوی یك مزدیسنا کیش باید این باشد که بدرجهٔ اشوئی [illegible] برسد یعني راست و پاك باشد راجع براستی محتاج بنشان دادن مثالی در اوستا نیستیم چه هر صفحه اي از کتاب مقدس را که بکشائیم بتعریف راستي و بتکذیب دروغ بر میخوریم همانطوری که انسان باید بکوشد تا بصفت ایزدي راستی متصّف شود همانطور باید از صفت دروغ اهریمنی اجتناب کند دیو دروغ ([illegible] دروج) مهیب ترین غولی است که انسان را گرفتار چنگال قهر خویش میکند انعکاس مندرجات اوستا در مذّمت از دروغ در کتیبه خطوط میخی دار یوش در بیستون (بهستان) و فارس نیز دیده میشود شاهنشاه هخامنشی در کتیبه بیستون گوید «تو ای کسی که بعدها شاه خواهی شد مخصوصاً از دروغ بپرهیز اگر ترا نیز آرزوی آن است که مملکت من پایدار بماند هر که دروغ گفت اورا بسزای سخت برسان» در چند سطر بعد گوید «بیاری اهورا مزدا بسا کارهای دیگر نیز بتوسط من صورت گرفت که همه آنها در این کتیبه نوشته نشد باین ملاحظه که بعدها هر که این را بخواند اعمال من بنظرش گزاف نیاید و همه آنها را باور کند و دروغ تصور نه نماید اینك آنچه بتوسط من انجام گرفت باورکن اهورا مزدا و سایر بغان مرا یاری نمودند زیرا که نه من و نه خاندان من کینور وستمگر

[1] Herodote I, 136 & 138

و دروغگو هستیم » درجای دیگر گوید « ای کسی که بعد شاه خواهي شد با آن کسی که دروغگو و ستمکار است دوستی مورز اورا بسزای سخت برسان » بازهمین شاهنشاه در فارس (تخت جمشید) گوید « داریوش پادشاه گوید اهورا مزدا و سایربغان باید مرا یاری کنند این مملکت را باید اهورا مزدا از لشکر دشمن و قحطی و دروغ حفظ نماید » مکرراً گوید « این کشور گرفتار سپاه دشمن و قحطی و دروغ مباد » [1] غرض از ذکر این چند فقره این است که چگونه نصایح اوستا در ایرانیان قدیم اثر کرده راستي دوست و از دروغ متنفّر بوده اند [2] این چند فقره اخیر از کتیبهٔ تخت جمشید در کمال وضوح ترجمه ایست از آیات اوستائي بزبان فرس هخامنشی

شقی ترین در میان مردمان کسي است که بصفت زشت درگونت (وادِرِگَنت) یعني دروغگو متصّف باشد بخصوصه حیرت انگیز است که در چنین عهد کهنی نیاکان ما تا باین اندازهٔ بحسن راستی و قبح دروغ پی برده اند مهر فرشته فروغ و موّکل بر عهد و پیمان است با هزار گوش و هزار چشم و ده هزار دیده بان که شبانروز بیخواب در بالای برج بسیار بلندی بپا ایستاده نگران است که هر که دروغ گوید و عهد بشکند بسزا رساند در گردونه این فرشته دلیر که دستش بشرق و غرب عالم میرسد هزار تیر و کمان و هزار نیزه و هزار شمشیر و هزار گرز موجود است تمام این اسلحه بر ضد کسی بکار میرود که دروغ میگوید و پیمان خویش نمی پاید مهر دروغگو را بداغ فرزندانش نشاند خانه اش را ویران سازد خیر و برکت از کشت و گله اش برگیرد در میدان جنگ مغلوبش کند از خوشی زندگانی محرومش سازد و از پاداش روز واپسین بی بهره اش نماید بهترین پاداش و سخترین سزا در مهریشت از برای راستگو و دروغگو معیّن شده است تا باندازهٔ که از برای مردمان عهد کهن تصوّر از خوبی و بدی ممکن

---

۱ رجوع کنید به Die Keilinschriften der Achämeniden von Weissbach, Leipzig 1911

۲ رجوع کنید بخرمشاه تألیف نگارنده بمبئی ۱۳۰۵ شمسی ص ٦۱ — ۷۳

بوده و تا باندازهٔ که در آن زمان توانسته اند خیالات را بزبان و بیان آورند در مهریشت راستی را ستوده و دروغ را نکوهیده اند بطوری که بي اختیار سر تعظیم و تکریم ما در مقابل اخلاق پاك نیاگان ما در وقت خواندن این یشت فرودمی آید

دلیری و عدل و سخاوت و علم و خوش بینی

دگر درمیان اوصاف پسندیده و اخلاق حمیده چیزي که دقّت آدمي را جلب میکند آن صفت دلیری است سراسر یشتها پر است از پهلوانی و مردانگی و رزمآزمائی و اسب دوانی و تیر اندازی تمام فرشتگان از سرتاپای غرق اسلحه سیمین و زرین اند درهمه جای یشتها از این فرشتگان نیرومند فتح و پیروزی و قوّت دل و اسب تندرو و پایداری تمنّا میشود در دینی که دنیا میدان کارزار خوبي و بدی خوانده شده و در دینی که از انسان خواسته شده که مردانه برضد جنود اهریمن بکوشد لابد باید برشادت و جوانمردي هم توصیه شده باشد همانطوري که آئین مزدیسنا در پارینه ایرانیان را براستگوئی مشهور ساخت همانطور هم بازوي نیرومند آنان را بشرق و غرب عالم مسلّط کرد وهماره آنان را در میدانهاي جنگ مظفّر و منصور نمود اگر خواسته باشیم که اخلاق مندرج در یشتها را یک یک شرح دهیم سخن بدرازا خواهد کشید بناچار دامنهٔ سخن کوتاه گرفته گوئیم که در هر یک از یشتها اخلاق مخصوصي غلبه دارد مثلاً در رشن یشت از عدل و انصاف سخن رفته است در فقرات آن یشت یک یک هفت کشور روي زمین از قلّه کوه هرا و کنار دریاي فراخکرت گرفته تا بآسمان و کره ماه و خورشید و ستارگان و فضاي فروغ بی پایان (انیران) وعرش اعظم (گرزمان) شمرده شده و در هرجائی که رشن یعنی عدالت باشد تمنّاي داشتن آن گردیده است در فروردین یشت به بذل و بخشش توصیه شده است فروهرهای درگذشتگان که درآخر هر سال در هنگام جشن فروردین (نوروز) از آسمان برای دیدن و سرکشی باز ماندگان فرود می آیند بخصوصه امید وارند که باز ماندگان آنان در راه خدا انفاق کنند تا آنان خوشنود و

خرم بآسمان عروج نموده از درگاه اهورامزدا بقا و خوشی و وسعت رزق باز ماندگان را درخواست نمایند فرشته سخاوت موسوم است به راتا در فقره ۳ از هفتن یشت کوچک از او اسم برده شده است

در دین یشت از چیستا یعنی علم و معرفت سخن رفته در فقره اول از یشت مذکور آمده است «درسترین علم مزدا آفریدهٔ مقدس را ما میستائیم که راه راست را نموده بسر منزل مقصود میرساند» در فقرات ٦ و ۷ آمده است «زرتشت علم را بواسطهٔ پندار نیك و گفتار نیك و کردار نیك خویش بستود و از اوئبات قدمها و شنوائی گوشها و قوّت بازوان و صحّت بدن و قوّهٔ بینائی درخواست نمود»
در هفتن یشت (کوچك) فقرات ۱ و ٦ از خرَ تُوَ که بمعنی خرد و دانش است سخن رفته و از دانش فطری و دانش اکتسابی یادکرده گوید« دانش فطری مزدا آفریده را ما میستائیم دانش اکتسابی مزدا آفریده را ما میستائیم»
(بفقره ۱۲٦ از مهر یشت و فقره ۱٦ از سروش یشت ها دخت نیز نگاه کنید)
چنانکه ملاحظه میشود علم که اساس سعادت دنیوی و اخروی است در مزدیسنا فراموش نشده است در زامیاد یشت که از فروشکوه سلطنت ایران صحبت میدارد امید و خوش بینی که مشوّق انسان است درکار و کوشش بخوبی پیداست بنا بمندرجات یشت مذکور فر و جلال مختص بایران است و تا جهان پایدار است از آن سلب نخواهد شد و در آخرالزمان این فر بسوشیانس که موعود مزدیسناست تسلیم خواهد گردید

در سراسر اوستا و در جزو آن یشتها از کار و کوشش و آباد نمودن زمین و زراعت و پروراندن گله و رمه و نگهبانی از چارپایان مفید توصیه شده است از پرتو همین اخلاق وقوّه معنوی است که دورهٔ عظمت و اقتدار و جلال ایران بیش از دورهٔ اقتدار دو رقیبش یونان و رُم طول کشیده است

وطنپرستی

در انجام مقال بخصوصه لازم میدانیم که بیك نکته بسیار مهمّی متوّجه شویم و بیکی از اخلاق مندرج در اوستا بچیزی که وطن ما بغایت محتاج آن است و بدون آن هیچ وقت روی

نجات نخواهد دید منتقل گردیم و آن علاقه مخصوصی است « آنچه را که ما امروز وطنپرستی میگوئیم» که نیاکان ما بخاك خویش داشته اند برخلاف آنچه جسته جسته از این و آن شنیده میشود که ایرانیان قدیم علاقهٔ بوطن خود نداشته اند و نمیدانیم که مأخذ این خیال بی اساس از کجاست از کتاب مقدس ایرانیان بخوبی بر می آید که ایرانیان فاقد این حس نبوده اند گذشته از آنکه مورّخین قدیم هم ایرانیان را علاقمند بخاکشان ذکر کرده اند در کتابی که باسم قیصر موری کیوس Maurikios موسوم گردیده از مورخین بیزانس قرن ششم میلادی نقل شده است که (ایرانیان بوطنشان علاقمند هستند) و بعد شرحی در دلآوری و نظم و ترتیب آنان در جنگ نقل گردیده است و باید بنظر داشت که این اقرار از زبان دشمنان است باآنکه در طي مندرجات خود چندین ناسزا و دشنام برای ایرانیان پسندیده اند ولی اوصاف مشهوره آنان را نمی توانسته اند که منکر شوند [1]

گذشته از این آیا از کتیبه هاي شاهنشاهان هخامنشی این علاقه نسبت بایران مشحون نیست پس تمنّای داریوش از درگاه اهورا مزدا که این (خاك دچار سپاه دشمن و قحطی و دروغ مباد) چه معنی دارد ؟ آیا در عهد خود او که سلطنت مقتدری در روي زمین باقی نگذاشته بود احتمال میرفت که پای دشمن بخاك ایران رسد تاما دعای مذکور را از برای بقای سلطنت خود او تصّور کنیم نه از برای ایران الي الابد

در اوستا مکرراً بکلمهٔ ائیریه 𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀 برمیخوریم چنانکه در خرداد یشت فقره ۵ و آبان یشت فقرات ۴۹ و ۵۸ و ۶۹ و ۱۱۷ و تشتر یشت فقرات ۶ و ۳۶ و ۵۶ و ۵۸ و ۶۱ و مهریشت فقره ٤ و اشتات یشت فقره ۵ و زامیاد یشت فقرات ۵۶ و ۶۹ و وندیداد فرگرد ۱۹ فقره ۳۹ وغیره این کلمه صفت است یعني آریائی (ایرانی) همچنین کلمه دیگر ائیرین 𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀𐬥 که در اشتات یشت فقره ۱ ودر دو سیروزه کوچك و بزرگ فقره ۹ وغیره آمده نیز

[1] Byzantinische quellen zur Länder-und Völkerkunde 5—15 Jhd von Karl Dietrich Leipzig 1912 S. 36

صفت است یعنی منسوب بآریا همین کلمه است که اکنون ایران گوئیم نگارنده
در هر جائی از یشتها که باین کلمات برخوردم آنها را بآریائی و آریا ترجمه
کردم شاید صواب در این بود که بایرانی و ایران ترجمه کنم تا صراحتاً معلوم
باشد که تا بچه اندازه وطن مقدس ما در کتاب مقدس یادشده است شکی در
این نیست که ایرانیان خود را در قدیم آریائی می نامیده اند داریوش بزرگ
در کتیبه فارس (نقش رستم) نیز خود را آریائی خوانده است از این قرار
« من داریوش هستم پادشاه پادشاهان (شاهنشاه) پادشاه ممالك و اقوام
بسیار پادشاه این زمین بزرگ و فراخ پسر گشتاسب هخامنشی از فارس
هستم و پسرکسی که از فارس است آریائی و آریانژاد هستم » در فرس
هخامنشی اریا airya .یعنی ایرانی است همچنین هرودت مینویسد (مادها را
در قدیم .آریائی میگفتند)[۱] مختصراً کلمه ائیریه در اوستا وآریا در فرس و
ایرانی در فارسی یکی است مطابق آنچه در فوق ازکتیبه داریوش نقل کردیم
در فقره ٥٦ از تشتریشت آمده است «اگر تشتر را (فرشته باران را)
معزز بدارند .بممالك آریائی (ایران) لشکر دشمن داخل نشود نه سیل نه زهر نه
گردونهای لشکردشمن و نه بیرقهای بر افراشته دشمن» در خصوص کشورمرکزی
که موسوم است خونیرث و مسکن ایرانیان است رجوع کنید بصفحهٔ ٤٣٣
باآنکه علاقمندی ایرانیان نسبت بخاك شان بخوبی از مندرجات اوستا بر میآید
اما این علاقه مانع نشده است که ممالك دیگر هم بنیکی یاد شود در فقرات ١٤٣
و١٤٤ از فرور دین یشت در ردیف فروهرهای ایرانیان بفروهرهای پاك مردان
و زنان ممالك خارجه که از چهار مملکت آنها اسم برده شده و در
جای خود شرح خواهیم داد درود فرستاده شده است

---

۱ رجوع کنید به Herodote VII, ٦٢
Aufsätze zur persischen Geschichte von Th. Nöldeke
Leipzig 1887 s 148

غایت آمال

اینک باید دید که غایت آمال و آرزو و انتهای مقصود در مزدیسنا کدام است از پارسائی و پرهیزکاری و راستی و درستی و پاکی و کار و کوشش و دلیری و راد مردی و داد و دهش و دانش و خوش بینی و وطن پرستی و نوع دوستی وغیره نتیجه دنیوی معلوم است که خوشی و آسایش و آرامش و کامرانی و شادمانی و ناز و نعمت و عزّت و سرا فرازی است پس از سر آمدن دورهٔ زندگانی خرم و خوش غایت آمال هم از برای سرای دیگر موافق با مسلک تصوّف ایران در فقره ۲ از یسنای ۴۰ (هفتن یشت بزرگ) این طور بیان شده است « توای اهورا مزدا از برای ما در این جهان و جهان معنوی این پاداش را مقرر داشتی تا بدان واسطه بمصاحبت تو نایل شویم با تو و با راستی جاودان بسر بریم »

زرتشت کلید رستکاری	بسپرد بدست هر یك از ما
فرمود که مرد گردد از کار	شایسته بارگاه مزدا
راهی نبود جز از (اشوئی)	در گیتی پر ز شور و غوغا
زینهار مپوی راه دیگر	هشدار هم از سراب و صحرا
از بهر کمال نفس خود کوش	تا گردی ز آن سعید فردا
آری گردد مطاع آن کس	کوگشته مطیع امر والا
در دل علم (اشا) بر افراز	و از (وهمن) خیمه ساز بر پا
ار کشور بی زوال خواهی	رو آر بدولت (خشترا)
از (ار مئی) آن فرشتهٔ عشق	زنگ دل خود ز کینه بزدا
ای خوش آن کس که عشق وی را	باشد رهبر بکار دنیا
گیرد دستی ز بینوایان	گردد همه را برادر آسا
تا نام ز راستی است پا یا	ماند پا دار (مزدیسنا)

اشوئی پاکی تقدس اشا راستی = اردیبهشت

وهمن منش پاك = بهمن ارمئی فرشته عشق و تواضع = سفندارمذ

خشترا قدرت و سلطنت ایزدی = شهریور

ملحقات یشتها

در آغاز و انجام هر یك از یشتها نمازها و ادعیه مخصوصی تکرار میشود که در کلیّهٔ آنها یکسان است مگر اینکه در هر یك از آنها اسم فرشتهٔ مخصوص همان یشت ذکر شده از یشتهای دیگر امتیاز مییابد

نمازهائي که در آغاز می آید بر حسب ترتیب از این قرار است

اول نمازی است بزبان پازند بنام یزدان . . .

پس از آن خشنوتره [illegible] . . . . که از گاتها یسنا ۵۰ فقره ۱۱ میباشد معنی آن چنین است از خوشنودي اهورا مزدا و شکست اهریمن آنچه را که موافقتر با اراده اوست (خداست) بجای می آورند

پس از آن فرستویه [illegible] . . . . (فقط در هرمزد یشت میآید) که از یسنا ۱۱ فقرات ۱۷ـ۱۸ برداشته شده است معنی آن چنین است من موظفم که در اندیشه و گفتار و کردار نیك پندار نیك گفتار نیك کردار باشم من مصمم که آنچه از پندار نیك و گفتار نیك و کردار نیك است بجای آورم و آنچه از پندار زشت و گفتار زشت و کردار زشت است دوری نمایم

ای امشاسپندان من ستایش و نیایش تقدیمتان میکنم آنها را در اندیشه و گفتار و کردار نثارتان میسازم آنها را بطیب خاطر تقدیم میکنم و نیز جان خود را [1]

پس از آن نماز معروف اَشم وهو [illegible] . . سه بار تکرار میشود که جای آن در یسنا ۲۷ فقره ۱۴ است و معني آن را در فقره ۲۳ از هرمزد یشت ملاحظه خواهید کرد

پس از آن فره ورانه [illegible] . . . . که در اعتراف بدین زرتشتي است جای آن در یسنا ۱۱ فقره ۱۶ میباشد معنی آن چنین است من مقّرم که مزدا پرست و پیرو زرتشتم دشمن دیوها و دوستار کیش اهورا هستم

---

۱ این جملهٔ اخیر از گاتها یسنا ۳۳ فقره ۱۴ میباشد

در متمّم این اعتراف .بمناسبت وقت بفرشتهٔ یکی از اوقات پنجگانه روز و بیاران و همکارانش درود فرستاده میشود مثلاً اگر یشتی درهاونگاه سروده شود از فرشته ٔموکل این وقت و یارانش اینطور یاد میشود « تعظیم و تکریم و خوشنودی و آفرین (باد) بهاونی مقدس و سرور تقدس تعظیم و تکریم و خوشنودی و آفرین (باد) به ساونگهی ( ) و ویسیه ( ) مقدس [1]

همینطور است در سایر اوقات روز که رفتون و اُزیرن و ایوه ثریترم و اُشهن باشد[2] پس از آن از ایزد مخصوص همان یشت یاد میشود مثلاً در هرمزد یشت

---

۱ رجوع کنید بخورشید نیایش فقره ۱۰

۲ اوقات پنجگانه روز و فرشتگان موکل بر آنها

(۱) هاونی هاونگاه از بر آمدن خورشید تا نیمروز و فرشته موکل بر این وقت نیز هاونی گفته میشود یکی از فرشتگان همکار و یاور او موسوم است به ساونگهی فرشته ایست که بافزودن چارپایان بزرگ گماشته شده است و دیگری ویسیه فرشته ایست که مستحفظ ده است

(۲) رپیثوین رفتونگاه از نیمروز تا عصر یکی از همکاران او موسوم است به فرادت فشو فرشته ایست که بافزودن چارپایان ُخرد گماشته شده است و دیگری زنتوم فرشته ایست که مستحفظ ناحیه است

(۳) اوزیّه ایرین اُزیرنگاه از رفتون تا سرشب یکی از همکاران او موسوم است به فرادت ویر فرشته ایست که بافزودن انسان گماشته شده است و دیگری دخیوم فرشته ایست که مستحفظ ایالت است

(٤) ائیوی سروثرم ایوه ثریترمگاه از سرشب تا نیمشب یکی از همکاران او موسوم است به فرادت ویسپم هوجیائیتی فرشته ایست موکل بررستنیها و دیگری زرثوشتروتم فرشته ایست که مستحفظ مرکز حکومت زرتشتوم یعنی رئیس روحانی (مسمغان) است

(٥) اوشهین اشهنگاه از نیمشب تا بر آمدن خورشید یکی از همکاران او موسوم است به برجیه (برنج) فرشته ایست موکل برحبوبات و دیگری نمانیه فرشته مستحفظ خان و مان است در زمستان که روزها کوتاه است فقط چهار وقت محسوب میدارند رفتون ساقط میشود و هاونگاه از بر آمدن خورشید تا ازیرنگاه امتداد مییابد (رجوع کنید به بندهش فصل ۲۵ فقره ۹) در خصوص اوقات روز رجوع کنید بیسنا ۱ فقرات ۳-۸ از فقرات مذکور بر میآید که مهر ورام وارديبهشت و آذرو آپم نپات وآبان وآم و بهرام و ُوپرتات و سروش و رشن و اشتات نیز از یاران و همکاران پنج فرشتهٔ اوقات روز میباشند در خصوص فرشتگان مستحفظ خان و مان و ده و ناحیه و ایالت و زرتشتوم رجوع کنید بصفحهٔ ۴۳۰ همین کتاب

این طور اهورا مزدای رایومند فرهمند را خوشنود ساخته اورا ستاش و نیاش میکنیم و خورسندمینمائیم و بر او آفرین میخوانیم

در انجام یشتها اول دعائی بزبان پازند (هرمزد خدای ....) می آید که آهسته خوانده میشود پس از آن نماز معروف یتا اهو ... که دوبار تکرار میگردد و جای آن در یسنا ۷۲ فقره ۳۱ است پس از آن یسنیمچه ..... که در آن از ایزد مخصوص همان یشت بهمان ترتیبی که در آغاز آن یشت ذکر شده یاد میگردد و سپس اشم وهو .. . می آید در فقره ۳۳ از هرمزد یشت معانی این سه دعا را ملاحظه خواهید کرد پس از آن اهمائی رئشچه .... که از یسنا ٦٨ فقره ۱۱ میباشد پس از آن هزنگرم .... پس از آن جسیم آونگهه .... پس از آن باز اشم وهو . . . برای معانی این ادعیه رجوع کنید بفقره ۳۳ از هرمزد یشت

هرمزد

پیکرش مانند روشنی وروانش بسان راستی است [1]

خدای یگانه حضرت زرتشت در اوستا موسم است به اهوَرمزَد

در خطوط میخی پادشاهان هخامنشی اورمزداه میباشد امروز در فارسی هرَمزد بفتح میم و هرُمزد بضم میم و اورمزد وهورمزد گوئیم در فرهنگهای فارسی بعلاوه آنکه کلمه مذکور را بمعنی خدا ضبط کرده اند هرمزد و اشکال دیگرآن را نیز مرادف باکلمهٔ برجیس وزاوش دانسته بمعنی ستاره مشتري گرفته اند

قدیمترین شعرای ایران هم آن را بمعنی مذکور استعمال کرده اند از آنجمله بوشکور گفته است فروتر زکیوان ترا اورمزد برخشانی لاله اندر فرزد [2]

در ادبیّات فارسی بستارهٔ اسم هرمزد داده شده که نزد یونانیان باسم زوس Zeus و بعدها نزد رمها باسم ژوپیتر Jupiter اسم بزرگترین پروردگار آنان هم بوده است [3] وجه تسمیه ستاره مشتري را بهرمزد نمیدانیم چیست ابداً مناسبتی در اوستا و آئین مزدیسنا بنظرنگارنده نرسید چه اهورامزداي ایرانیان مانند زوس یا ژوپیتر از پروردگاران طبیعت نیست در واقع بهیچ یک از پروردگاران اقوام قدیم شباهتی ندارد نه باخدایان سومر و آگاد واشورو بابل و فنیسی و مصرونه باپروردگاران یونان و رُم حتی باهیچ یک

---

۱ پرفیریوس Porphyrius در توصیف Oromazes اورمزس (اهورامزدا) از زبان مغ های ایران

۲ لغات اسدی فرزدگیاهی است که در تابستان و زمستان سبز است درعربي ثیل خوانند

۳ کلمه زاوش یا زواش که در همه فرهنگها ضبط است و شعرای قدیم بمعنی مشتری استعمال کرده اند بنظر میرسد که مانند کلمات درهم و دینار و الماس و دیهیم وغیره اصلاً یونانی و از زوس zeus مشتق باشد اورمزدی گفت

حسودانت راداده بهرام نحس ترا بهره کرده سعادت زواش

لغات اسدی

از خداوندان هندو مثل اندرا Indra و وارونا Varuna وغیره که روزی معبود و مسجود ایرانیان هم بوده اند مناسبتی ندارد اهورامزدای زرتشت در وحدت و قدرت وخلاقیّت فقط با یهوَ موسی قابل مقایسه است

شاید عظمت اهورا و مشتري را بتوان وجه مناسبت قرار داد چه مشتري از بزرگترین سیّارات بشمار است یا آنکه تأثیر نفوذ یونانی را در آن مدخلیّت داد کلمه هرمزد که امروز در نثر و نظم ما غالباً بمعني خداست پس از گذراندن چندین هزار سال باین ترکیب در آمد نخست از دو کلمه اریائي بمعانی مختلف بتوسط پیغمبر زرتشت اسم خداي یگانه ایرانیان گردید پس از چندین قرن از زبان مخصوص گاتها و اوستا داخل زبان فرس یعنی زبان دورهٔ هخامنشی شد پس از آن به پهلوي انتقال یافت و از آنجا بما فارسی زبانان رسید

از ترکیب خود کلمه قدمت و فرسودگی سفر چندین هزارساله پیداست قرنها لازم بود که کلمهٔ اوستائی ترکیب مخصوصی گرفته تا از پانصد و بیست سال پیش از مسیح به بعد همیشه بشکل معیّن اورمزداه زینت ده کتیبه های پادشاهان هخامنشی شود چه در گاتها که قدیمترین قسمت اوستاست کلمهٔ مذکور دارای ترکیب فرس نیست بسا اهورا و مزدا جدا از همدیگر استعمال شده است مثلاً در یسنا ۲۸ قطعه اوّل مزدا تنها براي خدا آمده است در قطعه هشتم همین یسنا اهورَ تنها استعمال شده است باز در همین یسنا در قطعه پنجم نخست اهورَ و پس از فاصله چندین کلمات دیگر مزدا آمده است درقطعه ششم برعکس اوّل مزدا و پس از فاصلهٔ چندین جمله اهورَ دیده میشود در قطعه دوم مزدا اهورَ استعمال گردیده است همین طور است در سراسر گاتها در هر جائی از گاتها که این دو کلمه باهم آمده است مزدا مقدّم باهوراست چنانکه در قطعه یازده یسنای ۲۸ پیغمبر گوید «تو ای مزدااهورا مرا از خرد خویش تعلیم ده و از زبان خویش آگاه ساز که روز واپسین چگونه خواهد بود» برعکس گاتها در سایر جزوات اوستا همیشه این دو کلمه باهم آمده آهورا مقدم بمزداست مگر بطور استثنا بتقلید گاتها در فروردین یشت

فقره ۱٤٦ و زامیاد یشت فقرهٔ ۹۲ و فرکرد نوزدهم وندیداد در فقره ۳٤ مزدا اهورا آمده است همین طور است در کلّیه خطوط میخی پادشاهان هخامنشی یعنی که همیشه اهورا مقدم به مزدا و پیوسته بآن است مگر بطور استثنا در کتیبهٔ از خشیارشا در فارس اهورا جدا از مزدا دیده میشود [۱] اینک به بینیم معنی این دو کلمه که هریک جداگانه یا پیوسته بهمدیگر اسم مخصوص خدای زرتشت گردیده چیست اهورَ در اوستا و اسورَ در وید برهمنان هر دو از ریشه اسو که بمعنی مولا و سرور است میباشد در نزد هندوان اسور غالباً از برای پروردگاران بزرگ استعمال شده است و بخصوصه در وید عنوان وارونا varuna میباشد این عنوان نیز در کتاب مقدّس هندوان فقط چهار بار بانسان داده شده است [۲] در اوستا هم کلمه اهورَ بمعنی بزرگ و سرور از براي فرشتگان مثل مهر و آبان نیات آمده است [۳] و نیز در گاتها و سایر جزوات اوستا بمعنی امیر و فرمانده و بزرگ از براي انسان استعمال گردیده است [٤]

مزدا در اوستا یسنا ٤۰ (هفت ها) فقره اول بمعني حافظه میباشد در خود گاتها یسناي ٤۵ فقره اوّل مزدَ بمعني بحافظه سپردن و بیاد داشتن است این کلمه در سانسکریت مذس Mēdhas که بمعنی دانش و هوش است میباشد بنابر این وقتیکه مزدا براي خدا استعمال شده از آن معنی هوشیار و دانا و آگاه اراده کرده اند [۵] از آنچه گذشت اهورامزدا بمعني سرور دانا

---

۱ Aurahia. Mazdāha
Xerx. Pers. C § 3
Die keilinschriften der Achämemiden Von weissbach

۲ رجوع شود به Dyâus Asura Ahura, Mazdâ und die Asuras S. 84-87 Von Bradke
وبه Erânische Alterthumskunde Von Fr. Spiegel Bd. II S. 21-28

۳ رجوع کنید به مهر یشت فقره ۲۵ و فقره ٦۹ و یسنا دوم فقره ۵

٤ رجوع کنید به یسنای ۵۲ قطعه ۹ و بهرام یشت فقره ۳۷ و آبان یشت فقره ۸۵ و تیر یشت فقره ۳٦ و فروردین یشت فقره ٦۳

۵ رجوع شود به کلمه مزداه Mazdāh در
Altiranisches Wörterbuch von Bartholomae
وبه Die Iranische Religion von Jackson S. 632-33 (Grundr. der irani• Philologie)
وبه Ormazd et Ahriman par Darmesteter p. 26.

میباشد اهورامزدا بواسطه زرتشت اسم خداي یگانه ایرانیان گردید بگروه پروردگاران اریائی که هنوز در هندوستان مقام الوهیّت آنان محفوظ است داغ باطله زده و دیو را که بمعني خداست غول و گمراه کننده خواند

ازآن روز به بعد در ایران زمین خداپرست موسوم است به مزد یسنا مُشرک و پیرو دین باطل دیو یسنا خوانده شد

بعثت زرتشت از طرف اهورامزداي آفریننده زمین و آسمان کسیکه همیشه بوده وخواهد بود کسیکه از همه چیز آگاه و همه‌را بینا ست بزرگترین وقایع تاریخی جنس بشر است چه تاآنروز از برای‌اقوام آریائی تصوّر این مسئله دشوار بود که یک خدا به‌تنهائی بتواند این همه کارهاي مهّم بسازد آسمان باین بزرگی و زمین باین پهنی و کوههای بلند و سراسر دریاهای فراخ و همه جانوران و جنس بشرو گیاهها را کار دست یک استاد بداند اقوام آریائی از آنچه بهره و سودي داشتند مثل آب و آتش یاآنچه بنظرشان باشکوه و زیبا بود مثل خورشید وماه جمله را خدائی دانسته از پی شکرانه بخشایش و نعمتیکه از این قواي طبیعت بآنان میرسید سجده میبردند هم چنین از قواي دیگر طبیعت که از آنها در بیم وهراس بودند و بسا از آنها آسیب و گزند میدیدند مثل رعد و برق وغیره هر یک را جداگانه پروردگار غضب آلودی تصوّر نموده از برای فرونشاندن قهر وخشم آنان تضرّع و زاری مینمودند فدیه و قربانی میآوردند زرتشت بقوم خود گفت آنچه در بالا و پائین است جمله را یک آفریننده و ساز نده است جزاز او کسی شایستهٔ ستایش نیست و آنچه مایهٔ رنج و آسیب تست باآن بستیز جنس زشت و ستمکار از فدیه‌و تضرع تو خوب نگردد نسبت به‌نیک نیکی بجاي آر و نسبت به‌بدکینهٔ ورز چنان کن که بدي‌از جهان بر خاسته نابود گردد و سراسر جهان را خوبی‌فرا گیرد تو باید آن کسی را باستایش پارسای خود بستائی که همیشه مزدا اهورا نام دارد [۱] کسیکه بضدّ دروغ پرست بازبان و فکرو دست ستیزگی کند خوشنودي مزدااهورا را بجاي‌آورد [۲] البته این گونه

---

۱ یسنا ٤٥ قطعه ۱۰ ۲ یسنا ۳۳ قطعه ۲

مواعظ در آن روز بکلّی نو و مایهٔ تعجب شنوندگان بوده‌است خود زرتشت‌نیز میگوید که ستایش و نیایشش نو است و پیش ازاو کسی نسروده است [۱] بی‌شک در چنین روزی بآواز بلند بمردم خطاب کردن «ای کسانیکه از نزدیک و دور برای آگاه شدن آمده اید اینک بخاطر تان بسپرید که مزدا در تجلّی است نکند دروغ پرستان شمارا فریفته زندگانی دیگرسرای را تباه کنند» [۲] بسیارخطر ناک و سبب انقلاب عظیم بوده است چنانکه از تعاقب مردم مجبور بفرار گردیدهو خود گوید« ای مزدا بکدام خاک فرار کنم بکجا رفته پناه جویم . . . . ای اهورا تو مرا مانند دوستی در پناه خود بگیر [۳] بقول مستشرق دانشمند مرحوم آلمانی پرو فسور بار تولومه پیغمبر ایران برای آنکه جان از خطر بدر برد باچند تن از یارانش از بیراه و بیابان راه سیستان پیش گرفت تاآنکه دور از دیار خویش در مشرق ایران بقول سنت در هنگام هجوم ارجاسب دیویسنا که داستان آن مفصلاً در کتب پهلوی و شاهنامه مندرج است شهید مواعظ توحید خویش گردید و در راه خدای یگانه اهورامزدا جان فدا نمود در مدّت عمرش دچار ستیزه و دشمنی اُمرا و پیشوایان دیو یسنا بود و غالباً در گاتها از آنها شکایت میکند [٤] البته جان فشانی زرتشت بیهوده نبود از اثرات مواعظ او قسمت بزرگی از دنیای متمدّن قدیم ره وحدت پرستی پیش گرفت واز پرستش خدای باآن همه عظمت و جبروت که در جهان زبرین و زیرین فرماندهی جز از او نیست وآنچه هست در دست قدرت اوست و مقامش در فضای بی پایان نور است و آنچه در جهان بدیدگان مسرّت بخشد چه از فروغ خورشید و سپیده دم صبح درخشان جمله از پی تعظیم و تسبیح اوست [۵] در ایرانیان علو همّتی تولید کرد ونفخهٔ از رشادت و دلیری بآنان دمید که در سایهٔ آن بانتهاء درجه اقتدار رسیدند پادشاهان هخامنشی که خودرا درروی زمین مظهر تسلّط و قدرت

---

۱ یسنا ۲۸ قطعه ۳   ۲ یسنا ٤٥ قطعه ۱

۳ یسنا ٤٦ قطعه ۱ و ۲

٤ یسنا ۳۲ قطعه ۹ و یسنا ٤٦ قطعه ۱۱ و یسنا ٤٩ قطعه ۱

۵ یسنا ۵۰ قطعه ۱۰

اهورامزدا خوانده دارای فر و شکوه ایزدي میدانستند نمیخواستند که در روی زمین مانند اهورا در عالم مینوی بادیگري در سلطنت شریک باشند آنچه در عظمت اهورامزدا درگاتهای زرتشت میخوانیم تقریباً همان آهنگ را ازکتیبه هاي داریوش بزرگ میشنویم فقط داریوش از طرف اهورا برای شهریاری جهان گماشته شد و زرتشت درگاتها براي رهنمائی جهان برانگیخته گردید داریوش گوید« بغ بزرگ است اهورامزدا کسیکه این زمین بیافرید کسیکه آن آسمان بیافرید کسیکه انسان بیافرید کسیکه از برای انسان بخشایش و نعمت بیافرید کسیکه داریوش را پادشاه نمود پادشاه (اقوام) بیشمار فرمانده ممالک بسیار» [۱] نیز ممدّ مسئلهٔ فوق خبری است که هرودُت از خشیارشا پسرداریوش بزرگ نقل میکند پس از آنکه خشیارشا غوغاي مصر را فرو نشاند قصد آتن نمود سران و بزرگان و امرای ایران را از براي مشورت به حضور خواند

در طی خطابه مفصل شاهنشاه گوید « پس از فتح آتن و مطیع ساختن ممالک همسایه آن ایران را جز از آسمان حدود و ثغور دیگری نخواهد بود خورشید بجائی نخواهد تابید که بیرون از حدود خاک ما باشد من سراسر اروپا را خواهم در نوردید همه روی زمین را یک کشور خواهم ساخت» [۲]

کوس عظمت خدای ایرانیان بهمه جا دمیده افلاطون فیلسوف معروف (۴۲۹–۳۴۷ پیش از مسیح) اوّل یونانی است که از اهورامزدا وفرستاده اش زرتشت اسم میبرد ولی غالب مورّخین یونانی معاصرین پادشاهان هخامنش در طی اخبار راجع بایران باهورامزدا نیز اسم خداي بزرگ خود داده زوس گفتند پس از استیلاي اسکندر و بعدها بواسطه وسعت خاک رُم و همسایه شدن با ایران مراوده میان ایران و اروپا زیادتر گردید و غالباً مورّخین خدای ایرانیان را باسم مخصوصش نامیده اُورمزس Oromazes یا هورُمزس Horomazes نوشته اند فیلسوف یونانی پرفیریوس Porphyrius که در

---

۱ Die Keilinschrift der Achämeniden Von Weissbach NRa § 1.

۲ Herodote VI18

سال ۳۰٤ میلادی درگذشته است فیلسوف دیگر یونانی فیثاغورس معروف را
که درنیمه قرن ششم پیش از مسیح میزیسته است از شاگردان زرتشت شمرده
درشرح احوالش مینویسد فیثاغورس بخصوصه در راست بودن توصیه مینمود
و در سر آن پا فشاري میکرد بعقیده او فقط بواسطهٔ راستی است که انسان
شبیه بخداتواند شد زیرا خداوند راچنانکه او از مغها تعلیم یافته است همان
خداوندیکه آنان اورمزس مینامند جسمی است مثل نور و روحی است
مثل راستی آنچه پرفیریوس از زبان مغ های ایران در وصف هرمزد مینویسد
بکلی مطابق آئین زرتشتی است گذشته از آنکه همه مورخین قدیم صفت راستی
ایرانیان و مغ ها را ستوده اند خود اوستا بخوبی گواه صدق قول فیلسوف
یونانی است درفقره ۸۱ فروردین یشت آمده است «(اهورامزدائیکه) فروغ
سفید و درخشان و روح کلام مقدّس است و اشکالیکه پذیرد زیباترین اشکال
امشاسپندان است» پلوتارخس Plutarkhos که در سال ٤٦ میلادی تولد
یافته و درسال ۱۲۵ درگذشته است مفصلاً از اهورامزدا صحبت میداردبی شک
مطالب عمده اش از کتاب مفقود شده تئپوئپوس Theopompus مورخ قرن‌چهارم
پیش از مسیح استخراج شده است از جمله مینویسد زرتشت تعلیم داده است
که‌درعالم کون و وجودهرمزس اشبه است به نور وارمانیوس Areimanios (اهریمن)
اشبه است بظلمت وجهل ونیز مؤرخ مذکور مینویسد که بقول ایرانیان
هرمزس از نور تولّدیافت اوزبیوس Eusebius نقل از فیلوس بیبلیوس
Philos Byblius (۸۰—۱۳۰ میلادی) از زبان زرتشت میگوید: «خداوند
را سری است مانند سرشاهین اوست نخستین و فنا ناپذیر و جاودانی
نه از کسی توّلد یافت و نه چیزی است قابل تقسیم بی مانندو بی نظیراست
آفرینندهٔ‌کلیه چیزهای نیک است خود بهترین نیکی است فریفته نشود
و خردمندترین خردمندان است اوست پدر نظم و آئین و عدالت
کسی است که‌از خود تعلیم یافت ساده ورساوداناست یگانه موجدقانون
مقدّس طبیعت است» هرچند که ما در اوستا بجائي بر نمیخوریم که اهورا مزدا
بعقاب تشبیه شده باشد نظر بسایراوصافیکه فیلوس ازاهورامزدا میشمارد از

سرعقاب یک معنی مجازی بسیار عالی اراده کرده است لابد مرغیکه نقل میکنند
همان است که دراوستا سئن Saena آمده است ودرتفسیر پهلوی اوستا سیمرغ
گردید مجالتهً .بهمین اشاره اکتفاء نموده تادر بهرام یشت مفصل تر ازآن صحبت
بداریم شاید درتشبیه مذکور هوش عقاب یا اقتدار آن اراده شده باشد
نزد بسا ازاقوام قدیم هند و ژرمن عقاب نشانهٔ اقتدار بوده است از جمله علم
ایران قدیم نقش عقاب داشته است و رُمها نیزدارای همین لوا بوده اند حالیه علامت
المان عقاب است چنانکه روسیّه پیش از انقلاب بولشویکی دارای آن بوده است
در کتب مذهبی برهمنان بسا از پروردگاران مثل اندر Indra واگنی Agni
بعقاب تشبیه شده اند سوم (هوم) نیزدر ریگ وید بهمین مرغ تشبیه گردیده است[1]
کرُیزسموس Chrysosmus (٣٤٧—٤٠٧ میلادی) مینویسد مغها درستایش
خدای خویش چنین میسرایند « رسا ونخستین گرداننده گردونه کمال (چرخ جهان)
آگاسیاس Agathias (٥٣٦—٥٨٢ میلادی) میگوید ایرانیان بدواصول
اعتقاد دارند یکی از آن خوبی است ودیگری ازآن بدی درمیان موجود ات
آنچه نیک است از اصل نیک برخاست و این خدای خالق نیکی را
اورمیس داتس Ormisdates (هرمزد) مینامند

کلیّه از براي یونانیان فهمیدن خصایص اهورا مزدا آنطوریکه در آئین مزد یسنا
است دشوار بوده است بکنه معانی آنچه ایرانیان از خداي قادرویگانه وغیر
مرئی خود ذکر میکرده اند نمیرسیده اند چه خدای بزرگ آنان زوس بکلي از
معنویات بری تمام بزرگواري و جلال و جبروتش ظاهر و جسماني بوده است[2]

از جمله دلایلی که مستشرقین براي قدمت زمان زرتشت ذکرکرده اند
یکی همین اسم خدای پیغمبر ایران میباشد که از زمان بسیار قدیم برای
تیمّن و تبرک جزء اسامي اشخاص گردیده چنانکه امروز هرمز از اسامي

---

1 Atharvaveda VII 7

٢ رجوع شود به Die Altepersische Religion und das Judentum von Scheftelowitz S. 8.

و به Zoroastrische Studien von Windischmamn S. 261.

و به Die Religion u. Sitte der Perser nach griech u. rom. Quellen von Rapp. S. 47—53.

اشخاص هم هست

در یک کتیبهٔ اشور که ازقرن هشتم پیش از مسیح میباشد از یک ماد مزدکَ نام اسم برده شده است و اسم مزدک معروف نیز که در عهد ساسانیان ادعای پیغمبری نموده و در سال ۵۲۸ یا ۵۲۲ میلادی بفرمان قباد کشته شده است از همین مزدا میباشد

در فروردین یشت بفروهر اوساذن Usadhan پسرمزدیسنا نامی یعني پرستندهٔ مزدادرود فرستاده میشود [۱] بخصوصه در عهد ساسانیان اسم هرمزد بسیار معمول بوده است چهارتن ازپادشاهان سلسله ساسانی باین اسم نامزد بوده اند نخستین آنان پسرشاپور اوّل [۲] یکی از شهرهاي معروف ایران قدیم در ایالت خوزستان موسوم بوده است بهرام هرمز بنا شده هرمزد اول بقول حمزه اصفهانی شهرمذکور ازبناهای اردشیر پاپکان است و اصلاً رام اردشیر هرمزد بوده است در زمان یاقوت حموی شهر مذکور راُمز خوانده میشده است امروز محّل مذکوررومز گفته میشود [۳] آری هرگوشهٔ از ایران گویاي داستان وگواه فرّ و شکوه و بزرگی دیرین است در ایران قدیم و حالا هم نزد زرتشتیان هر یک از سی روز ماه باسم یکی از فرشتگان و ایزدان است به نخستین روز اسم خداوند داده موسوم است به هرمزد پیش از ظهور حضرت زرتشت اسم معمولی خدای ایرانیان بغ بوده است در کتیبهٔ سارگون پادشاه اشور که از سال ۷۲۱ تا ۷۰۵ پیش از مسیح سلطنت داشة اشت باسم یک ایرانی نامزد به بگ داتی بر میخوریم که در جنگی اسیر گشته بفرمان سارگون پوست از بدنش کشیدند بگ داتی درست بمعنی بغداد است که هنوز درکنار دجله یاد آورخداي قدیم ایرانیان است کوه بیستون که امروز در سینه‌اش بزرگترین کتیبه هاي دنیا نقش و حافظ اعتبار نامه عهد درخشان هخامنشیان است اصلاً بغستان بوده است اسم هفتمین ماه فرس که در همین بغستان یا بیستون محفوظ مانده است باگ ایادیش بوده است که بمعنی

---

۱ فروردین یشت فقره ۱۲۱

۲ ورا پادشا نام کرد اورمزد که سر وی بداند ر میان فرزد فردوسی

۳ رجوع شود به معجم البلدان یاقوت و به Erānšahr von Marquart S. 145.

پرستش بغ است در دهم ماه باگ ایادیش مطابق ۲۹ ماه سپتامبر ۵۲۲ پیش از مسیح داریوش بزرگ به گماتای مغ دست یافة وی را با بزرگترین یارانش بکشت تاج و تخت هخامنشیان را از غصب بیرون آورد [۱] بقول هرودت این روز را عید میگرفتند باسم جشن مغ کشان [۲]

لابد بغ اسم مطلق همه پروردگاران بوده است درکلیه کتیبه هخامنشیان اهورامزدا بغ بزرگ خوانده میشود در خود اوستا فقط چندباری بغ بمعنی خدا و ایزد آمده است غالباً بمعنی اصلی خود که بخت و بهره و برخ باشد استعمال گردیده است اسمیکه امروز معمولاً بآفریدکار میدهیم خدا یا خداوند میباشد که بعینه مثل اهورا هم اسم باریتعالی است و هم بمعنی امیر و مولا و بزرگ و صاحب میباشد خانه خدا و یا کد خدا و خدایگان غالباً در نظم و نثر فارسی برای امیر و پادشاه. و سرور و صاحب آمده است [۳] خدای در پهلوی ختای میباشد از کلمه ختادَ مشتق شده است یعنی از خود آفریده از خود برخاسته [۴] گفتیم که اولین روز ماه موسوم است به هرمزد همچنین روز هشتم و پانزدهم و بیست و سوم هرماه نیز بشکل دیگری دارای اسم هرمزد است روزهای مذکور موسوم است به دین یا دی که بمعنی آفریدگار است و از کلمه اوستائی دذوه dadhvah مشتق است اشتباه نشود با دین که اسم روز بیست و چهارم ماه است و از کلمهٔ اوستائی دئنا daenâ که بمعنی کیش و آئین است آمده است در دین یشت از آن صحبت خواهیم داشت برای آنکه سه روز مذکور بهمدیگر مشتبه نشود هریک را به روز بعدش نسبت داده گفتند دین بآذر دین بمهر دین بدین یا دی بآذر وغیره از کلمه سپنتامینو

---

۱ رجوع شود به Die Keilinschriften der Achämeniden von Weissbach S.19

۲ Herodote III 79

۳ زن کازراز چیز شد رهنمای چنین گفت یکروز با کد خدای فردوسی

۴ رجوع شود به کلمه Xădhâta در
Altiranisches Wöterbuch von Bartholomae
و به Grundriss der Neupersischen Etymologie von Paul Horn
و به Persische Studien von Hübschmann
و به Études Iraniennes par Darmesteter 1 p. 7

که بمعنی خرد مقدس است و از آن قوه عامله اهورامزدا اراده شده است در مقاله بعد در جزو امشاسپندان صحبت خواهیم داشت و نیز در طي مقاله امشاسپندان معانی کلمات وهمن و اردی بهشت وشهر یور و سفندارمذو خورداد و مرداد که گهی از فرشتگانند و گهی از صفات خاصهٔ اهورامزدا حلّ خواهد شد عجالةً بدو صفت دیگر اهورامزدا که غالباً در اوستا بآنها بر میخوریم اشاره کرده میگذریم اولی آنها کلمه خورنهَ ونت Xᵛarenah'vant میباشد که در ادّبیات زرتشتیان خره مند شد و در فرهنگهای فارسی فرهمند ضبط است و شعراء قدیم استعمال کرده‌اند معني آن دارنده فر و شکوه میباشد در مقاله زامیادیشت مفصلاً از فر یا خرّه صحبت خواهد شد

دوم کلمه رئونت (rævant) است که در تفسیر پهلوی رایومند شد و بهمین ترکیب در ادبیات زرتشتیان محفوظ ماند معنی آن دارنده جلال و شکوه و فروغ میباشد ریوند اسم محل قدیم نیشاپور (ابر شهر) که بواسطه آتشکده معروف آذر برزین مهر زیارتگاه مشهور ایران قدیم بوده است از همین کلمه اوستائی رَئونت است [۱]

همانطوریکه درعهد پیشین ازکلمه بغ بغداد ساخته شده است و امروز از کلمه خدا خداداد درست کردیم در اوستا نیز اهورَداد و مزداداد بمعنی آفریده اهورا و ساخته مزدا آمده است اوّلی کم و دومی بسیار استعمال گردیده است [۲] کلمه ایزد که در فارسي بمعنی خدا هم میباشد بمعنی شایسته ستایش است در اوستا برای اهورامزدا استعمال شده است ولی غالباً یزت اسم گروهی از فرشتگان است که اهورامزدا در سر آنها جاي دارد اینک چند کلمه از نقوش و آثاریکه در ایران از روزگاران قدیم بجا مانده و باشکال اهورامزدا معروف است صحبت میداریم

نخست در کوه بیستون در بالای کتیبهٔ داریوش نقش برجسته ای بشکل آدمی تاج بر سر با شهپر بزرگ دیده میشود همین شکل درنقش رستم هم موجود

---

۱ رجوع شود به معجم‌البلدان یاقوت و به گاتها ترجمه نگارنده مقالهٔ زرتشت صفحه ۲۴

۲ تلفظ درست این دو کلمه Ahuradhāta و Mazdadbāta میباشد

است جمعی از مستشرقین گمان کرده اند که آن اهورامزدا باشد گرچه هیچ جای تعجب هم نیست که ایرانیان در مراوده با بابلیها بزیر نفوذ آنان رفته از برای اهورامزدای غیرمرئی و معنوی خویش بتقلید پروردگاران بابل شکلی درست کرده باشند چه در نقش مذکور اثر صنعت بابل دیده میشود و شباهت آن با نقوش پروردگاران بابل آشکار است ولی هرودت مورخ معتبر یونانی که از حیث زمان بسیار متأخرتر از داریوش بانی نقش مذکور است صراحةً مینویسد «در نزد ایرانیان معمول نیست که مجسمه و معبد و محراب برپا کنند و بنظر آنان کسانیکه آنها را میسازند بعمل خطا و ناصوابی مرتکب میشوند بعقیده من از این جهت که ایرانیان مثل یونانیها اعتقاد ندارند از آنکه پروردگارانشان بشکل انسان باشند [1]

گروه دیگری از مستشرقین میگویند که نقش مذکور فروهر اهورا مزداست وامروز زرتشتیان پیروان اهورامزدا نیز بهمین عقیده هستند شاید از حقیقت هم دور نباشند چنانکه در فروردین یشت و در مقاله متعلق بآن خواهیم دید که همیشه در هر جا وهر حال از فروهر پاکان و نیکان یاری طلب میشود بخصوصه پادشاهان در میدانهاي جنگ فتح و پیروزي خود را از پرتو یاری فروهرها میدانسته اند در صورتیکه اوستا از براي خود اهورامزدا فروهري قائل باشد ابداً بعید بنظر نمیرسد که پادشاهان در نقش مذکور برای برتری و پیروزی خویش از نخستین و بزرگ ترین و بهترین و خوب‌ترین و استوار ترین و داناترین و زیباترین و دادگرترین و برترین فروهر اهورامزدا یاری خواسته باشند [2] و نیزممکن است که شکل مذکور فروهر خود پادشاه باشد چه در خرابه‌دشت مرغاب در آنجائیکه روزی قصر سر سلسله شاهنشاهان هخامنشی کورش بزرگ برپا بوده است در پهلوي قبرش معروف بقبر مادر سلیمان در روي پاره سنگی شکل مرد بلند بالائی دیده میشود که از دو طرف شهپر های بسیار بزرگ گشوده تاجی مثل تاج فرعونهاي مصر بر سرگذاشته دستها را بسوی آسمان بلند کرده

---

۱ Horodote I. 131

۲ فروردین یشت فقره ۸۰

است در بالای آن بخط میخی نوشته است منم پادشاه کورش هخامنشي اما نقوشیکه از پادشاهان ساسانی در نقش رستم و نقش رجب و غار شاپور از اردشیر اول و شاپور اول و بهرام اول مانده است سواري نگین اقتدار بشاه سوار طرف مقابلش میدهد بی‌شک اهورامزدا از آن اراده شده است چه در نقش مذکور (در نقش رستم) در روی شانه اسب سوار مقابل اردشیر بخط پهلوي نوشته شده است این مجسمهٔ خداوند اهورامزداست هیچ جای تردید نیست از آنکه این نقوش از تأثیر نفوذ یونانیها و رُمها باشد چه آنطوریکه اهورامزدا در اوستا توصیف شده است صورت خارجی و جسمانی نپذیرد

پیش از آنکه بتجزیه هرمزدیشت که مختص بخداي بزرگ است برسیم از بوي خوش مورد که در سنّت گیاه مخصوص آفریدگار است نگذریم در کتاب بندهش آمده است که مورت یا سمن مخصوص باور مزدا است [1] در کتاب مذکور نیز بهریک از فرشتگان و ایزدان گل یا گیاهي مخصوص است که هریک بجای خویش گفته شود

مورد که همیشه سبز و خرّم است و آسیب خزان نه بیند مخصوص اهورامزداي جاودانی گردید [2] همان اهورامزدائیکه پیغمبرش در گاتها با و مناجات کرده گوید

ای مزدا همان که ترا با دیده دل نگریسته در قوه اندیشه خود دریافتم که توئی سرآغاز که توئی سر انجام که توئی پدر منش پاک که توئی آفریننده راستی که توئی داور دادگر [3]

اینک هرمزدیشت

این یشت که در سر بیست و یک یشت اوستا جاي داده شده است در واقع فهرستی است از اسامی و فضایل اهورا

---

۱ بندهش فصل ۲۷ فقره ٢٤

۲ مورد بخصوصه درمیان اقوام آریائی مقدس است هنوز درالمان در شب عروسی تاجی از شاخه های مورد ساخته بسر عروس میگذارند در خانه های زرتشتیان ایران غالباً درخت مورد دیده میشود

۳ یسنا ۳۱ قطعه ۸

از فقره ۱—٦ از اسامی اهورامزدا که بطور عموم مقدّس ترین کلام رحمانی و مؤثرترین ادعیه است صحبت میشود

از فقره ۷—۸ اهورا بیست اسم خود را براي زرتشت میشمرد در این جا متذکر میشویم که در فقره ۸ گوید دوازد همین نام من اهوراست و در آخر همین فقره گوید بیستمین نام مزداست

از فقره ۹—۱۱ اثر و خاصیّت اسامي فوق بیان میشود

از فقره ۱۲—۱۵ دوباره اهورامزدا سی و چهار اسم دیگرش را براي پیغمبرش ذکر میکند

از فقره ۱٦—۲۰ درتأثیر و قوت اسامی خداست

از فقره ۲۰—۲۲ دعا و ستایش است

فقره ۲۳ نماز معروف یتااهووئیریو . . . . . میباشد

از فقره ۲٤—۳۲ ظاهراً متعلق باین یشت نیست و در بسیاري از نسخ خطی قدیم هم نوشته نشده است بنا بقولي متعلق به بهمن یشت است

فقره ۳۳ دعاي معروف اشم وهو . . . . . است که این یشت با آن ختم میشود

[illegible]

[illegible]

[illegible] (1) [illegible]

[illegible] (۳) [illegible]

[illegible] (هر گاه که باشد) [illegible]

۱ [illegible]

۲ [illegible]

۳ [illegible]

۴ [illegible]

هرمزد یشت

۱ زرتشت از اهورامزدا پرسید ای اهورامزدا (توای) مقدّس ترین خرد آفرینندهٔ جهان مادّی ای پاک در کلام مقدس ([illegible]) چه چیز قادرتر چه چیز پیروزمندتر چه‌چیز بلند رتبه‌تر چه چیز برای روز واپسین مؤثرتر است۰

۲ چه‌چیز پیروزمندترین چه‌چیز چاره بخش ترین چه چیز بخصومت دیوها و مردم بهتر غلبه کند در سراسر جهان مادّی چه‌چیز بیشتر دراندیشهٔ (انسان) اثر نماید در سراسر جهان مادّی چه چیز بهتر وجدان را پاک کند ؞

۳ آنگاه اهورامزدا گفت ای سپنتمان زرتشت اسم ماو امشاسپندان در کلام مقدّس قادرتر پیروزمندتر بلندرتبه‌تر برای روز واپسین مؤثرتر است ؞

٤ این پیروزمندترین این چاره بخش‌ترین است این است آنچه بهتر بخصومت دیوها و مردم غلبه کند این است آنچه در سراسر جهان مادّی بیشتر در اندیشه اثر نماید این است آنچه در سراسر جهان مادّی بهتر وجدان را پاک کند ؞

٥ [illegible]

٦ [illegible]

٧ [illegible]

٨ [illegible]

٥ زرتشت گفت ای اهورامزدای پاک مرا از آن اسم خود که بزرگتر و بهتر و زیباتر و در روز واپسین مؤثرتر و فیروزمندتر و چاره بخش تر و بهتر بخصومت دیوها و مردم غلبه کننده است آگاه ساز ٥٥

٦ تا آنکه من بهمهٔ دیوها و مردم ظفریابم تا آنکه من بهمهٔ جادوان و پریها چیر شوم تا آنکه کسی بمن غلبه نتواند نمود نه دیو نه انسان نه جادو ونه پری ٥٥

٧ آنگاه اهورامزدا گفت ای زرتشت پاک کسی که از او سئوال کنند اسم من است [١] دوم کسی که گلّه ورمه بخشنده است سوم کسی که تواناست چهارم بهترین راستی پنجم (مظهر) کلّیه نعم پاک آفریدهٔ مزدا ششم منم خرد هفتم منم خردمند هشتم منم دانائی نهم منم دانا ٥٥

٨ دهم منم تقدّس یازدهم (منم) مقدّس دوازدهم اهورا سیزدهم زورمندترین چهاردهم (منم) کسیکه دست خصومت باو نرسد پانزدهم مغلوب نشدنی شانزدهم کسیکه پاداش (هریک را) در خاطر نگهدارد هفدهم (کسیکه) همه را نگهبان است هیجدهم همه را درمان بخش است نوزدهم منم آفریدگار بیستم منم آنکه موسوم است به مزدا ٥٥

---

١ یعنی که اهورامزدا سرچشمهٔ علم و معرفت است همه چیز را از او باید درخواست و سئوال نمود

٩

١٠

١١

١٢

۹ ای زرتشت تو باید شبانه روز مرا با نیاز برازندهٔ زَوْر بستائی [۲] (این چنین) من اهورامزدا برای یاری و پناه بسوی تو آیم سروش مقدّس براي یاري و پناه بسوی تو آید آب ها و گیاه ها و فروهر پاکان (نیز) براي یاری و پناه بسوی تو آیند ❀

۱۰ ای زرتشت اگر ترا خواهش غلبه نمودن است بخصومت دیوها و مردم و جادوان و پري ها به کاوی ها و کرپان هاي ستمکار و راهزنان دو پا و گمراه کنندگان دو پا و گرگهاي چهار پا ❀

۱۱ و به لشکر دشمن با سنگر فراخ با درفش بزرگ و درفش بالا برافراشته و درفش گشوده و درفش خونین بدست گرفته پس در همه روزها و شب ها این اسامی را آهسته زمزمه کن ❀

۱۲ منم پشتیبان و منم آفریننده و نگهبان منم شناسنده و مقدّس ترین خرد چاره بخش نام من است چاره بخش ترین نام من است پیشوا نام من است بهترین پیشوا نام من است اهورا نام من است مزدا نام من است پاک نام من است پاکترین نام من است فرهمند نام من است فرهمند ترین نام من است بسیار بینا نام من است بسیار بینا تر نام من است دوربین نام من است دور را بهتر بیننده نام من است

---

۲ زور در اوستا [illegible] Zaothra عبارت است از نیاز مایع مثل آب و شیر وغیره که در هنگام رسومات مذهبی بکار برده شود و بخصوصه آب آمیخته بشیر که در وقت یزشنه کردن استعمال گردد بمنزلهٔ آب مقدس عیسویان eau bénite میباشد

١٣ [illegible]

١٤ [illegible]

١٥ [illegible]

١٦ [illegible]

۱۳ پاسبان نام من است پشت و پناه نام من است آفریدگار نام من است نگهدار نام من است شناسنده نام من است بهترین شناسنده نام من است پرورنده نام من است کلام پرورش نام من است جویای سلطنت نیکی نام من است کسیکه بیشتر جویای سلطنت نیکی است نام من است شهریار دادگر نام من است دادگرترین شهریار نام من است ꙮ

۱۴ (کسیکه) نفریبد نام من است (کسیکه) فریفته نشود نام من است (کسیکه) به ستیزگی غلبه کند نام من است (کسیکه) بیک ضربت فتح کند نام من است (کسیکه) بهمه شکست دهد نام من است آفریننده کل نام من است بخشاینده تمام نعمت‌ها نام من است بخشندهٔ بسیار خوشیها نام من است بخشایشگر نام من است ꙮ

۱۵ (کسیکه) بارادهٔ خود نیکی کند نام من است (کسیکه) بارادهٔ خود پاداش رساند نام من است سودمند نام من است نیرومند نام من است نیرومندترین نام من است پاک نام من است بزرگ نام من است برازندهٔ سلطنت نام من است بسلطنت برازنده ترین نام من است دانا نام من است داناترین نام من است (کسیکه) دور را نگران است نام من است این چنین است نامهای (من) ꙮ

۱۶ وکسیکه از برای من در این جهان مادّی ای زرتشت این اسامی را آهسته زمزمه کنان وبآواز بلند در روز و شب بخواند ∘

١٧ [illegible]

١٨ [illegible]

١٩ [illegible]

۱۷ کسیکه (آنهارا) در برخاستن یا در وقت خوابیدن در وقت خوابیدن یا در وقت برخاستن در وقت کشتي بستن یا کشتی باز کردن در وقت از جائی بجائی رفتن یا (در وقت) از ناحیه و مملکت بسوي مملکت دیگر سفر رفتن بخواند٭

۱۸ بچنین کسی نه در این روز و نه در این شب کارد کارگر شود نه تبرزین نه تیر نه خنجر نه گرز که از طرف خشمی که باطنش پر از دروغ است بدو حواله شود سنگ های فلاخن بدو نرسد ٭

۱۹ و این بیست اسامي مانند جوشن پشت سر و زره پیش سینه بضد گروه غیرمرئي دروغ و نابکاران وَرِنا [۱] و کیاذه تبه کار [۲] و بضدّ اهریمن مفسد ناپاک بکار رود چنانکه گوئی هزار مرد از یک مرد تنها محافظت کند ٭

---

(۱) وَرِنا 𐬬𐬀𐬭𐬆𐬥𐬀 (Varena) اسم مملکتی است مستشرقین را در سرتعیین محل آن اختلاف است بقول سنت آن مملکت پتشخوارگر (Pataškhvargar) است که عبارت باشد از دیلم یاگیلان حالیه بنابر این مملکت مذکور در ناحیهٔ کوهستانی جنوب قفقاز و ناحیهٔ جنوب غربی دریاي خزر واقع است این مملکت همان است که در نخستین فرگرد وندیداد در فقره ۱۸ از آن یاد شده است چهارمین مملکت روي زمین شمرده گردیده و مسقط الرأس فریدون خوانده شده‌است رجوع شود به دارمستتر Z. A. 2. 14 و به گیگر G. I. R. Ph. 2, 39.

(۲) کیاذه 𐬐𐬀𐬌𐬌𐬀𐬜𐬀 Kayadha اسم مجرم وگناهکاري است مثل دزد آدم کش وغیره امروز نمی توانیم معین کنیم که چه قسم گناهکار از کیاذه اراده شده

٢٠ [illegible]

٢١ [illegible]

٢٢ [illegible]

۲۰ کیست آن پیروزمندي که ازروي دستور تو باید مردم را در پناه خود بگیرد بواسطه یک الهام بمن بگو کیست داور نجات دهندهٔ این جهان که باین کار گماشته گردیده چنین داوریکه بنزد او اطاعت ومنش پاک مقام گزیده داوریکه توخوداو را خواستاري ای‌مزدا [۱] ۞

۲۱ درود بفرّ کیانی [۲] درود بآریاویج [۳] درود به سئوکَ (Saoka) [٤] درود به آب دائی تیا (Dāityā) [۵] درود بهٔ آب اردِوي ناهید [٦] درود بهمهٔ موجودات پاک یتااهو . . . مانند بهترین سرور (زرتشت) بهترین داور است کسیکه بر طبق قانون مقدس اعمال جهانی منش نیک را بسوی مزداو شهریاری را که بمنزله نگهبان بی چارگان قرار داده شد بسوی اهورا آورد اشم وهو . . . راستی بهترین نعمت وهم (مایه) سعادت است سعادت ازآن کسی است که خواستار بهترین راستي است [۷] ۞

۲۲ ما میستائیم اهونا وئیریارا [۸] اشا و هیشتا نیکو ترین امشاسپند را می ستائیم [۹] توانائی و قوّت و زور و پیروزي و فرّو نیرو را میستائیم

---

(۱) این فقره بدون کم وزیاد از گاتها یسنا ٤٤ قطعه ١٦ برداشته شده است (۲) در خصوص فرکیانی رجوع کنیدبه زامیادیشت و مقالهٔ متعلق بآن (۳) آریا ویج مستشرقین را در سر تعیین این مملکت نیز اختلاف است بقول بند هش در فصل ۲۹ فقره ۱۲ مملکت مذکور در آذربایگان واقع است دانشمند المانی مار کوارت آنرا خوارزم دانسته این مملکت همان است که در نخستین فرگرد وندیداد در فقره سوم از آن یاد شده است و نخستین کشورآفریدهٔ اهورامزدا یاد گردیده است بمناسبت آنکه در فقره‌مذکور از زمستان سخت این مملکت صحبت شده است مارکوارت آنرا خوارزم ذکر میکند چه خوارزم در ایران زمین سرد ترین مملکت است رجوع کنید به Ērānšahr von Marquart p. 155

(٤) سئوکَ (Saoka) 𐬯𐬀𐬊𐬐𐬀 فرشته ایست که بصحت و خوشی و ترقی و پرورش گماشته گردیده مظهر خوشی ایزدي است در تفسیر پهلوي سئوک گردید (۵) Dāityā دائی تیا اسم رودي است در آریا ویج برخی از مستشرقین آنرا رود آرَس دانسته و برخی دیگر زرافشان (٦) رجوع کنید به یشت اردوي سور ناهید و مقالهٔ متعلق بآن (آبان) (۷) رجوع کنید به مقالهٔ ملحقات یشتها (۸) مقصود از اهوناوئیریا همان نماز معروف یتا اهو وئیریو میباشد (۹) اشاوهیشتا یعنی امشاسپند اردي بهشت رجوع کنید به مقاله امشاسپندان و به اردیشت

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

(در واز گو فتن) [illegible]
[illegible]
[illegible]

۲۳ [illegible] (۲) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (۱)

۲۴ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۲۵ [illegible]

اهورامزداي رايومند (و) فرهمند را میستائیم [۱] ینگهه هاتام . . .
اهورامزدا درمیان موجودات از زنان و مردان میشناسد آن کسی را
که برای ستایشش باو بتوسط اشا بهترین پاداش بخشیده خواهد شد
این چنین مردان و این چنین زنان را ما میستائیم °°

۲۳ یثا اهوو ئیریو . . . مانند بهترین سرور (زرتشت) بهترین داور
است کسیکه برطبق قانون مقدّس اعمال جهانی منش نیک را بسوی مزدا
وشهریاري را که بمنزله نگهبان بی چارگان قرار داده شد بسوي
اهوراآورد درود و ستایش و قوّت و نیرو خواستارم از براي
اهورامزدای رایومند و فرهمند اشم وهو . . . راستی بهترین
نعمت و هم (مایه) سعادت است سعادت از آن کسی است که خواستار
بهترین راستی است °°

۲۴ ای زرتشت تو بایدهمیشه کسی را که دوست است از دشمن بدخواه حفظ
کني تو نباید روا داري که دوست را بمعرض خطر اندازی مگذار که
ازصدمهٔ برنج افتد مگذار آن مرد آئین شناسیکه از براي ما (و) امشاسپندان
نیاز بزرگ یا کوچکترین فدیه میآورد از مال خود محروم گردد °°

۲۵ این است و هو من آفریده من ای زرتشت این است اردیبهشت آفریدهٔ

---

(۱) در خصوص دو صفت رایومند و فرهمند رجوع کنید به مقاله هرمزد صفحه ۴۳

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

من ای زرتشت این است شهریور آفریدهٔ من ای زرتشت این است سفندارمذ آفریدهٔ من اي زرتشت ایناانند خرداد و مرداد هر دو از آفریدگان من پاداش پاکانیکه بسراي دیگر در آیند از آنان مقرّر گردد ⁂

٢٦ . . . . . ای زرتشت پاک بواسطهٔ قوهٔ روحیّه و علم من [١] زندگانی آینده چگونه خواهد بود و در انجام زندگانی چگونه باید باشد [٢] ⁂

٢٧ هزاردرمان ده هزار درمان سپندارمذ (برساد) [٣] وبا (یاري) سفندارمذ خصومت دیورا از هم پاشیده و پریشان کنید گوشهایش را بدرّید دستهایش را بهم به بندید اسلحه اش را در هم شکنید اورا به زنجیردر کشید بطوریکه (همواره) در بند باشد ⁂

٢٨ اي مزدا آیا پیرو دین پاک بدروغ پرست غلبه خواهد نمود [٤] پاکدین بدروغ ظفر خواهد یافت دینداران راست به پیروان دروغ چیر خواهند شد مامی ستائیم قوّه شنوائی اهورامزدا را که کلام مقدّس

---

(١) چند لغت در این فقره طوری خراب شده است که معنی از آنها مفهوم نمیگردد
(٢) این دو جمله از گاتها یسنا ٢٨ فقره ١١ و یسنا ٣٠ فقره ٤ اقتباس گردید (٣) این دعا غالباً در اوستا تکرار شده است در فقره فوق هزار و ده هزار چاره و درمان و درود از طرف سپندارمذ برای دینداران تمنا شده است ولي در جاهای دیگر بطور مطلق آمده است (٤) این جمله از گاتها یسنا ٤٨ فقره ٢ اقتباس گردید

[illegible]

٢٩ [illegible]

٣٠ [illegible] (٣)

[illegible]

٣١ [illegible]

را نیوشید ما می‌ستائیم قوّهٔ حافظهٔ اهورامزدا را که کلام مقدّس را
حفظ نمود ما می‌ستائیم زبان اهورامزدا را که کلام مقدّس را بیان نمود
آن کوه اوشیدم اوشیدَرنه را شبانه روز بانیازبرازندهٔ زَوْر میستائیم [1] ؏

۲۹ زرتشت گفت باین وسیله شما را بزیر زمین برانم بواسطه دیدگان
سفندارمذ راهزن بزمین افکنده شود ؏

۳۰ هزار درمان ده هزار درمان (برساد)
فروهر این مرد پاک را که موسوم است به اسموخوانونت Asmō. Xᵛanvant [2]
میستائیم پس از آن من میخواهم که مثل مرد معتقدی (فروهرهای) سایر
پاکدینان را بستایم (فروهر) گئوکرنه Gaokerena توانا و مزدا آفریده را
می‌ستائیم گئوکرنه Gaokerena [3] توانا و مزدا آفریده را می‌ستائیم ؏

۳۱ ما می ستائیم قوّه شنوائی اهورامزدا را که کلام مقدّس را نیوشید،
ما می ستائیم قوّهٔ حافظهٔ اهورامزدا را که کلام مقدّس را حفظ نمود

---

(۱) اوشیدم [illegible] (Uši. dam) اوشیدرنه [illegible] (Ušidarena) هر دو اسم
یک کوه می باشد که در بالای آن زرتشت بالهام غیبی رسید بقول بندهش در سیستان واقع است
در تفسیر پهلوی اوستا اوش داشتار Ušdaštar گردید معنی لفظی آن هوش بخشنده است
(۲) اسموخوانونت [illegible] Asmō Xᵛanvant اسم یکی از نخستین پیروان
زرتشت است در فرودین یشت در جائی که بفروهر همهٔ پاکان و دینداران و ناموران درود
فرستاده میشود اسموخوانونت در سر آنها جای داده شد معنی لفظی آن فروغ آسمان میباشد
(۳) اسم درختی است آنرا هوم سفید تصوّر کرده اند در تفسیر پهلوی گوکرن شد بقول
بندهش بزرگ ایندرخت درمیان اقیانوس فراخ کرت روئیده است برای آنکه مورد صدمه
اهریمنی واقع نشود ماهی کر Kara برای محافظت آن گماشته شده است

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (۱) :: (۳ بار)

۳۲ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[(درواز گفتن) [illegible]
[illegible]] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ۳۳ [illegible] (۱)
[illegible]
[illegible] (۱)

ما می ستائیم زبان اهورامزدا را که کلام مقدّس را بیان نمود آن کوه اوشیدم اوشید رنه را شبانه روز با نیاز برازنده زوْر میستائیم اشم وهو . . . . . . راستی بهترین نعمت وهم (مایه) سعادت است سعادت از آن کسی است که خواستار بهترین راستی است ؛؛ (سه بار تکرار میشود)

۳۲ سفندارمذ مقدس کارساز را میستائیم . . . [۱] از اینجهت میخواهیم آن کسی را که بزرگتر از همه است آن اهورامزدا را بزرگ و سرور خود قرار دهیم اهریمن نابکار را براندازیم تا خشم اسلحهٔ خونین آزنده را برافکنیم تا دیوهاي مازندران را برانیم و دروغ پرستان ورنه را بر اندازیم تا رایومند و فرهمند اهورامزدا را بلند سازیم تا امشاسپندان را بلند سازیم تا ستارهٔ با شکوه پر فروغ تشتر را بلند سازیم تا مرد پاک را بلند سازیم تا کلیهٔ مخلوقات پاک خرد مقدّس را بلند سازیم [۲] ؛؛

۳۳ اشم وهو . . . . راستی بهترین نعمت و هم (مایه) سعادت است سعادت از آن کسی است که خواستار بهترین راستی است
(کسی که ترا بستاید) تو باو فرّ وفروغ باو تندرستی باو دوام بدن وپیروزی بدن باو دولت بسیار خوشی بخشنده باو نیز فرزندان برازنده باو عمر بلند (و) طولاني باو فردوس پاکان (و) روشنائی کلیهٔ لذّات بخشنده (عنایت کنی) [۳]
اشم وهو . . . .
هزار درمان ده هزار درمان (برساد)
اشم وهو . . . .
ای مزدا بیاری من بشتاب ؛؛ ؛؛

---

(۱) چند کلمه در این فقره خراب شده بطوري که معنی درستی از آن مفهوم نمیشود
(۲) تمام جملات این فقره تا سر فقره ۳۳ بدون کم و زیاد از فقرات اوّل و دوم یسناي ۷۲ برداشته شده است
(۳) این جمله از یسنای ۶۸ فقره ۱۱ میباشد به یسنای ۶۸ فقره ۱۱ نیز رجوع کنید

[illegible]

(1)

[illegible]

(1)

[illegible]

(1)

[illegible]

(1)

[illegible]

(1)

[illegible]

(1)

[illegible]

[illegible]

(1)

امشاسپندان

امشاسپند اسمی است که بیک دسته از بزرگترین فرشتگان مزدیسنا داده شده است امشاسپندان جمع آن است امشاسپند و امهوسپند و امهوسفند نیز گفته اند زراتشت بهرام گوید زامشاسپند آنکه بگزیده تر بنزدیک یزدان پسندیده تر درخود اوستا اَمِشَ سپنتَ آمده است این کلمه مرکّب است از سه جزء نخستین اَکه از ادوات نفی است و از برای آن در فُرس و اوستا و پهلوي مثال بسیار داریم در سانسکریت وسایر زبانهاي هند واروپائی هم باندک تفاوتی در سریک رشته از لغات دیده میشود این جزء را امروز در فارسی غالباً به نا تغییر میدهیم مثلاً اَکاثا از لغات فرس هخامنشی در فارسی میشود ناگاه و کلمه اوستائی و پهلوي اَن آپَ میشود ناب اَخوشنوت و اَکرانَ یعنی نا خوشنود و بیکران اپوثرَ اوستا را باید به بی فرزند واَن اُمت پهلوي را به نومید ترجمه کرد پادشاهان سلسله ساسانی خود را در کتیبه ها و در روی مسکوکات شاهنشاه ایران و اَنْ ایران (غیر ایران) میخوانده اند [1] کلمات امرداد و ناهید و انیران که هریک بجاي خود گفته شود دارای همین جزء میباشد

دومین جزء که عبارت باشد از مِش بمعنی مرگ است و باکلمهٔ مر Mar که در کتیبه های هخامنشي و اوستا بمعني مردن است از یک ریشه و بُن میباشد و نیز از همین ریشه است کلمات مرتیّا Martiya در کتیبه‌ها ومشیا Mašya در اوستا که بمعني درگذشتنی و فنا پذیر و مردم آمده است درگاتها کلمات مَشیَ Maša و مرتَ Mareta نیز بمعني انسان و بشر و درگذشتنی میباشد کلمات مذکور در تفسیر پهلوي به مرتُم ترجمه گردید مردم که در فارسی بجای انسان عربی است بمعني مردنی و درگذشتنی و فنا پذیر است [2]

---

[1] رجوع شود به Grundriss der iranischen Philologie erster Band 2 Abteilung Neupersische Schriftsprache von P. Horn S. 193.

[2] رجوع شود به گاتها یسنا ۲۹ قطعه ۱۱ یسنا ٤٦ قطعه ۱۳ و یسنا ٤٥ قطعه ٥ و یسنا ۲۹ قطعه ۷

در اینجا متذکر میشویم که مشیا و مشیوئی Mašyōi و Mašya در بندهش بجاي آدم و حوّای اقوام سامي است در زبان قوم اوستی Ossethi که در اطراف کوههای شمالي و جنوبی قفقاز سکنی دارند و خود را ایرون (ایران) مینامندو اصلاً ایرانی نژاد هستندکلمه مرگ بمعني زهر است از این جهت احتمال داده اند که مار (حیّه عربی) بمناسبت خطر مرگ و آسیب و زهرش از همان ریشه کلمه فرس مر که بمعنی مردن است باشد [1]

سومین جزء سپنت بمعني سود و فائده و مقدّس و درمان بخش میباشد در سانسکریت سونتَ آمده است سپنتَ و سونتَ هردو از ریشه و بُن کلمه آریائی سو میباشد سوا savā که غالباً در گاتها و اوستا استعمال شده است شکل دیگري از کلمه سپنت میباشد گذشته از آنکه این کلمه در جزو اسم دوازدهمین ماه سال (اسفند ماه) در زبان ما باقی است اسم گیاه معروف اسپند که تخم آنرا هنوز در ایران برای بوی خوش و رفع آسیب چشم بد دود میکنند از همین لغت اوستائی است [2] کلمه گوسپند که امروز بجای کلمه میش استعمال میشود در فرگرد ۲۱ وندیداد فقره اوّل بمعنی گاو پاک آمده است در خود اوستا مئش [Avestan script] برای گوسفند استعمال شده است سپند نیز کوهی است درسیستان اسدي در گرشاسب نامه گوید یکی شهر بدپشت اسپند کوه بسي رهزنان گشته آنجا گروه در شاهنامه هم غالباً از این کوه اسم برده شده است بخون نریمان کمر را به بند برو تازیان تا بکوه سپند اسم خاص اسفندیار که در اوستا سپنتودات [Avestan script] میباشد بمعني بخشیده سپنت (خداي مقدّس) است از آنچه گذشت معنی مجموع کلمه امشاسپند میشود بیمرگ مقدّس یا مقدّس فنا ناپذیر و مقدّس جاودانی

گفتیم که این اسم بیک دسته از بزرگترین فرشتگان مزدیسنا داده شد

---

۱ رجوع شود به Handbuch der Avestasprache von Geiger.
وبه Altiranisches Wörterbuch von Chr. Bartholomae
وبه AltpersischenKeilinschriften von Fr. Spiegel.
وبه Grundriss der Neupersischen Etymologie von P. Horn

۲ یارم سپند اگرچه بر آتش همی فکند از بهر چشم تا نرسد مرورا گزند
اورا سپند و آتش نایدهمی بکار باروی همچو آتش و باخال چون سپند (حنظله باد غیسی)

سپنت مینو و بعدها اهورامزدا را در سر آنها قرار داده گفتند هفت امشاسپندان از این قرار هرمزد بهمن اردی بهشت شهریور سفندارمذ خرداد و امرداد در اوستا و هومناه اشاو هیشتا خشتراسپنت آرمتی هروتات و امرتات میباشد در مقاله گذشته از هرمزد صحبت داشتیم اینک چند کلمه از سپنت مینو گفته پس از آن میرویم بسر امشاسپندان

جزء اولی این کلمه را که سپنت باشد معنی کردیم جزء دوم آن هنوز در زبان ادبی مستعمل و آنرا بمعنی بهشت و فردوس گرفته اند ناصر خسرو علوی گوید این یک سوی دوزخت همیخواند وآن یک سوی ناز و نعمت مینو در خود اوستا مئینو (Mainyu) آمده است و بمعنی خرد و روح و جوهر است مئینوَ Mainyava صفت است بمعنی روحانی ومعنوی ریشهٔ این کلمه من میباشد که در اوستا بمعنی اندیشیدن است در سانسکریت مانیو Manyu و در یونانی مانتیس Mantis و در لاتینی ممنی memini جمله از یک اصل است در فرس هخامنشی نیز بمعنی اندیشه است توکیدیدس Thukidides مورّخ یونانی که در قرن پنجم پیش از مسیح میزیسته است و مورّخ دیگر یونانی پلوتارخس Plutarkhos (قرن اول میلادی) از اریامنس (اریامنش) پسر داریوش بزرگ اسم میبرند معنی این اسم آریا نهاد یا آریا سرشت میباشد [1]

بخصوصه کلمه دشمن ترکیب قدیمی خودرا خوب محفوظ داشت و معنی آن بدخواه وبداندیش میباشد چه دُژ ودُش بمعنی بد و زشت است چنانکه در کلمات دژخیم (بد سرشت) و دُشیاد (غیبت) و دُشنام (ناسزا)

بنابر آنچه گذشت سپنت مینو را میتوان به عقل مقدّس و خرد پاک ترجمه نمود اینک به بینیم که در اوستا سپند مینو دارای چه مقامی است و مقصود از آن چیست در گاتها یسنا ۴۷ که خود موسوم است به سپنت مینو در هر شش قطعه این ها از سپنت مینو یا خرد مقدّس صحبت شده است بطوریکه ابداً جای تردید نیست که آنرا غیر از اهورامزدا بدانیم در نخستین قطعه این یسنا خرد مقدّس و آئین ایزدی یکجا نامیده شده است و انسان

---

[1] Iranisches Namenbuch von Fer. Yusti.

باید نسبت بآنها نیک اندیش و نیک گفتار و نیک رفتار باشد و بآن وسیله بکمال و حیات ابدی نائل گردد در قطعه دوم دگرباره انسان را باداي تکلیف خود خوانده نسبت بخرد مقدّس اعمال نیک خواسته میشود در قطعه سوم آمده است ای مزدا توئی پدر مقدّس این خرد در قطعه ٤ گوید که بتوسّط این خرد مقدّس گناهکاران و دروغگویان برافتند و پیروان راستی روی نجات بینند در قطعه پنجم بدستیاري خرد مقدس از اهورامزدا پاداش اعمال تمنّا میشود در قطعه ششم پاداش و سزای اهورامزدا از این خرد مقدس شامل حال پیروان آئین راستین و کیش دروغین میگردد [1] در یسنا ٤٤ قطعه هفت زرتشت میگوید اي مزدا من میکوشم که ترا بتوسط خرد مقدس آفریدگار کل بشناسم

از این چند فقره بخوبی بر میآید که سپنت مینو واسطه است میان اهورامزدا و بندگان چنانکه سایر امشاسپندان میان انسان و آفریدگار واسطه قرارداده شدند

ستیزه خرد خبیث انگره مینو یا اهریمن همیشه در مقابل سپنت مینو یا خرد مقدّس است نه در مقابل اهورا چنانکه در هرجاي از گاتها که از خرد خبیث ذکری شده است آن را در مقابل خرد مقدّس می بینیم از این قبیل است در یسنا ٤٥ قطعه دوم در مقالهٔ آئین زرتشت مفصلاً از سپنت مینو و انگره مینو صحبت داشتیم فقط در اینجا میافزائیم از آنکه بعدها اهریمن در مقابل اهورامزدا تصوّر شد برای این است طرف مقابل او که سپنت مینو باشد گاهی بجای اهورامزدا آمده است چنانکه در فروردین یشت فقره ۲۸ نظیر این در تورات هم دیده میشود بسا روح مقدّس برای خود یَهوَ استعمال شده است از این قبیل در کتاب اشعیاء نبی (Yesaja) باب ٤۸ فقره ۱٦ و باب ٦۳ فقره ۱۰ از این جهت است که بعدها خود اهورامزدا بجای سپنت مینو در سر امشاسپندان قرار داده شد و نیز پس از افتادن سپنت مینو از سر امشاسپندان براي تکمیل نمودن عدد هفت سروش را در آخر

---

۱ رجوع شود به گاتها یسنا ٤۷ ترجمه نگارنده

امشاسپندان جای داده اند در هیچ جای از گاتها بکلمه امشاسپند برنمیخوریم ولي همه آنها مکرراً در گاتها آمده تقریباً در هریک از قطعات غالباً از مجرّدات و صفات اهورامزدا میباشند بسا در یک قطعه برخی از آنها از صفات برخی دیگر از فرشتگان هستند و این از خصایص دین زرتشتی است که هر یک از صفات خداوند فرشته نگهبان جنس بشر است در یسنا ۴۷ در قطعه اول و دوم هر هفت امشاسپند ذکر شده اند از این قرار «نسبت به خرد مقدّس (سپنت مینو) و آئین ایزدی (اشا) نیک اندیشیدن و نیک گفتن و نیکی بجای آوردن سبب میشود که اهورا بتوسّط خشترا و آرمتی بما کمال (هروتات) و جاودانی (امرتات) بخشد»

«براي حقّ معرفت مزدا که پدر راستی است باید نسبت باین خرد مقدّس بهترین اعمال را بجاي آورد خواه از گفتار زبان و سخنانیکه از منش پاک (وهومناه) است و خواه از کاربازوان و کوشش پارسا» در یسنا ۵۱ قطعه ۷ گوید «ای کسیکه ستوران و آب و گیاه و جاودانی (امرتات) و کمال (هروتات) آفریدي از خرد مقدّس (سپنت مینو) و بواسطه وهومناه بمن قوّه و پایداری بخش»

همینطور است درسراسر گاتها بطوریکه تفکیک آنها از همدیگر دشوار و فهم و ترجمه گاتها را مشکل ساخت در سایر قسمتهای اوستا این کلمات نیز اینطور استعمال شده است مگر آنکه شخصیّت آنها ثابت تر گشته بمجموع اسم امشاسپند داده از فرشتگان بزرگ شمرده اند چنانکه ملائک در تورات برای آنکه انسان بتواند در این جهان خاکی با پروردگار خویش که نور مطلق است در رابطه باشد این فرشتگان را واسطه قرار داده از براي آنان دو جنبه قائل شده اند یک وجه لاهوتی و یک صورت ناسوتی آنچه در عالم کون و وجود میگذرد کلیّه بدستیاری این گماشتگان صورت میپذیرد آنانند اجراء کنندگان مشیّت و اراده خداوندی و وزیران پادشاه حقیقی در جائیکه نخستین بار بکلمه امشاسپند برمیخوریم در هفت پاره (هپتن هایتی) یسنا ۳۷ فقره ٤ میباشد چه پس از گاتها هفت پاره از قدیمترین اجزاء

اوستا بشمار است چیزیکه در امشاسپندان بخصوصه جالب دقّت است آن هفتن بودن آنان است عددي که از زمانهای بسیار قدیم درمیان اقوام آریائی و سامي مقدّس بوده است

در مملکت بابل بخصوصه عدد هفت دارای اهمیّت بوده غالباً در تاریخ و آئین آن سر زمین باین عدد برمیخوریم بعدها یهود ها نیز هفت فرشتگان خود را از روی سبعه سیّاره بابل ترتیب داده فرمانفرمائی هریک از روزهای هفته را بیکی از آنها برگذار کرده اند رفائیل بجاي خورشید جبرائیل بجای ماه شمائیل بجای بهرام (مرّیخ) میکائیل بجای تیر (عُطارد) زدکائیل بجای برجیس (مشتري) انائیل بجاي ناهید (زهره) سبات ئیل یا کفزائیل بجاي کیوان (زُحل) [۱] اساساً هفت پروردگاران سامي بسا بیشتر از ظهور اقوام سامي مثل بابلیها و اشورها در سرزمین عراق حالیه وجود داشته و متعلّق اند بقوم سُومر Sumer که در جنوب عراق سلطنت داشته است گرچه هنوز نمیدانیم که از کدام نژاد بوده است و آثار خطوط میخی که از آن پیدا شد نزدیک بهیچ یک از زبانهای متداولی امروز نیست آنچه محقّق است این است که سومرها سامی نژاد نبوده اند تمدّن آنان تا بسه هزار سال پیش از مسیح میرسد [۲] بی شک مأخذ مقدّس بودن عدد هفت در نزد اقوام سامی از اثر نفوذ سیّارات سبعه است که از پروردگاران سومر محسوب بوده است شمارهٔ هفت نیز مستقلّاً درمیان تمام اقوام هند و ژرمن مقدّس بوده است و در قدمت آن شواهد بسیار داریم در نزد یونانیان قدیم عدد هفت مخصوص اپولون (Appolon) که خداوند طبابت و شعر و صنعت است بوده است هفت روز مانده بماه نو براي او قربانی میکرده اند براي آنکه سخن بدرازا نکشد از سایر اقوام هندو ژرمن صرف نظر کرده فقط از آریائیها یعني هندو و ایراني صحبت میداریم عجالةً در این جا اشاره میکنیم

---

۱ رجوع شود به Altorientalischen Geisteskultur von Alfred Yeremia Leipzig 1913 S. 164.

۲ رجوع شود به Weltgeschichte, heraus. v. L. M. Hartmann Gotha 1919 erster Band Geschichte des alten Orient von Klauber S. 30—35.

تا بعد دوباره مفصّل تر از آن صحبت بداریم که امشاسپندان ایرانی مربوط اند به هفت آدي تیا Aditya هندو عدد هفت بنا بشواهد وید و اوستا از زمان بسیار قدیم میان هندو و ایرانی اهمیّت مخصوصی داشته است در گاتها یسنا ۳۲ قطعه ۳ از هفت بوم هپت بومی (hapta būmi) صحبت شده است زرتشت از دیو پرستان شکایت نموده گوید که بواسطه دروغ و خود ستائی در روی هفت بوم ازخود شهرتی انداختید در سایر قسمتهاي اوستا غالباً از هفت کشور (کرشور Karšvar) سخن رفته است [۱] در زبان ادبی ما غالباً به تقسیم هفتگانه زمین برمیخوریم بمرور زمان و بواسطه انقلاب زبان هفت بوم گاتها بهفت اقلیم تبدیل یافت [۲] در کتب دینی برهمنان نیز از همین تقسیم هفتگانه زمین سپت دوی‌پا (septa dvipa) صحبت شده است [۳]

هفت پاره (هپتن هایتی) پس از گاتها از قدیمترین جزوات اوستا محسوب است از حیث عبارت و زبان مثل گاتها ست ولی بنثر از این جهت آنرا از ادبیّات کاسانیک میشمرند چنانکه از اسم آن برمیآید این قسمت از اوستا بهفت فصل یا ها منقسم گردید از یسنا ۳۵ شروع یافته با یسنا ۴۲ ختم میشود [۴] گذشته از اوستا و مسائل مذهبی بسا در تاریخ ایران بعدد هفت اهمیّت مخصوصی داده شده است بی شک آنرا باید از اثر نفوذ مذهبی دانست

هرودُت مینویسد که قلعه همدان پایتخت پادشاهان ماد دور تا دور دارای هفت دیوار بوده کنگرهای آنها سفید و سیاه و سرخ ارغوانی و آبی و زرد نارنجی رنگ شده بود و برجهاي دو دیوار داخلی با صفحات سیم و زر پوشیده بوده است

---

۱ رجوع کنید به اوستا تیر یشت فقره ۴۰ و به یسنا ۶۵ فقره ۵

۲ گوئی اندر کشور ما بر نمیخیزد وفا   یا خود اندر هفت کشور هیچ جائی برنخواست
خاقانی شیروانی

هفت اقلیم ار بگیرد پادشاه   همچنان در فکر اقلیم دیگر   شیخ سعدی

۳ رجوع شود به Ostiranische Kultur von Geiger S. 300—304.

۴ اساساً هفت ها عبارت بوده از هفت فصل بعدها یک فصل کوچک افزوده شد رجوع کنید به گاتها ترجمه‌نگارنده در مقاله گاتها به هفت ها و بمقاله هفت تن یشت بزرگ در همین کتاب

باز همین مُورّخ مینویسد که داریوش بزرگ با شش نفر دیگر از شرفاء ایران که باخودش هفت تن بودند دست بهم داده تاگماتای مُغ را (اسمردیس غاصب) از تخت براندازند و دو باره سلطنت را در خاندان هخامنشي برقرار نمایند در طیّ راه به بعضیاز آنان تردیدی روی داد و خواستند خصومت و جنگ را بضدّ گماتا بتأخیر اندازند که ناگاه هفت جفت شاهین را در تعاقب یک جفت کرکس دیدند و این را بفال نیک گرفته فوراً با داریوش هم رأی شده کار گماتا را ساختند [۱] بقول هرودت در عهد هخامنشیان هفت قبیله در فارس بوده اند اشک اول را هفت تن از بزرگان بالاي تخت نشانده اند درعهد ساسانیان نیز هفت طایفه از شرفاء مملکت محسوب بوده اند [۲]

در تورات در کتاب استرداستانی از پادشاه اَخشوَرش (خشایارشا) مذکور است در طیّ این داستان چندین بار بعدد هفت برمیخوریم نخست پادشاه بر صد و بیست و هفت مملکت سلطنت داشت ضیافتی که پادشاه در دارالسلطنته خویش شوشن (شوشتر) داد هفت روز طول کشید هفت تن از خواجه سرایان پادشاه را خدمت میکردند

هفت کس از بزرگان فارس و ماد که از مقرّبان پادشاه بودند در مجلس ضیافت حضور داشتند استر یهودّیه که از جمله زنان سرا پرده پادشاه بود و بواسطه وجاهت خود مخصوصاً طرف توّجه گردیده و بعدها سبب نجات یهودها از قتل عام شد در سال هفتم سلطنت اخشورش داخل قصر سلطنی گردید [۳]

قبر کورش بزرگ در دشت مرغاب در روي یک صُفّه از سنگ مرمر که داراي هفت پلّه است ساخته شده است در فارس در دخمه پادشاهان هخامنش معروف به نقش رستم در بالای گور داریوش در جزو نقوشات از دو طرف شش نفرنیز منقوش است که با مجسمهٔ خود پادشاه که در وسط

---

۱ Herodote III, 76.

۲ رجوع شود به L'Empire des Sassanide par Christensen p. 6 et. 8

و به Nöldeke, Tabari S 437.

۳ رجوع شود به تورات استر باب اول فقره ۲ و ۵ و ۱۰ و ۱۴ و باب دوم فقره ۱۶

ایستاده است هفت تن میشوند شاید از آنان چنانکه پروفسور اندرآس Andreas گمان میکند نمایندگان شش طایفه و قبیله فارس که هرودت از آنها اسم میبرد و ذکرش گذشت مقصود باشد

درجزو اسامي خاص ایرانیان به اسم هفتان بوخت برمیخوریم که در کارنامک اردشیر پاپکان از هم آوردان و دشمنان اردشیر نخستین شاهنشاه ساسانی شمرده میشود گرچه دانشمند المانی نولدکه Nöldeke مقصود از هفتان را هفت ستارگان سیّاره دانسته است که در نزد ایران قدیم نحس و شوم بوده است بنابر این اسم مذکور برای توهین باو داده شده است

این وجه تسمیه بسیار بعید بنظر میرسد بی شک از هفتان هفت امشاسپند اراده شده است یکدسته از اسامي ایرانیان با کلمه بوخت که از فعل بوختن و بختن و در پهلوی بمعني نجات دادن و رهانیدن است ترکیب شده است مثل سه بوخت یعنی هومت هوخت هورشت (پندار نیک گفتار نیک کردار نیک) نجات داد پنج بوخت یعنی اهنود اشتود اسپنتمد وهوخشتر و هشتواشت (پنج گاتها) نجات داد هم چنین است ماه بوخت و یزدان بوخت هفتان بخت همان است که در شاهنامه فردوسی هفتواد شده است [1]

فیلسوف عرب جاحظ که در سال ۲۲۵ هجری وفات یافت در کتاب خویش المحاسن والاضداد مینویسد که در جشن نوروز و مهرگان در دربار پادشاه ساسانی درخوانچه اي هفت شاخه از درختهائیکه مقدّس میشمردند مثل زیتون و بید و انار و به وغیره میگذاشتند و در هفت پیاله سکّه سفید و نو مي نهادند هنوز هم در ایران در جشن نوروز آراستن خوانچه هفت سین معمول است و آن عبارت است از هفت چیز که بحرف سین شروع شده باشد در گیلان خوانچه هفت سین برای جشن عروسی هم مرسوم است هفت پیکر که عبارت

---

۱ رجوع شود به Artachschir Papakan von Th Nöldeke S. 49–50.

رجوع شود به چهار مقاله احمد بن عمر علی النظامی العروضی السمرقندی به حواشی میرزا محمد خان بن عبدالوهاب قزوینی ص ۲۳۹ — ۲۴۰

و به ایرانشاه بمبئی ۱۹۲۵ ص ۱۲

و به Iranisches Namenbuch von Justi.

است از افسانه هفت زنان سرا پرده بهرام گور منظومه نظام الدین ابو محمد الیاس بن یوسف معروف به نظامي گنجه (۵۳۵—۵۸۹) معروف است هم چنین در نزد هندوان عدد هفت از زمان قدیم تا بامروز مقدّس است در ریگ وید آمده است که هفت اسب گردونه خورشید را میکشد بعقیدهٔ هندوان هفت بار انسان میمیرد و دوباره بدنیا میآید درروز عروسی داماد و عروس باید هفت گام باهم بردارند [1]

مقصود این نیست که آنچه در خصوص عدد هفت در کتب مذهبي هندوان و ایرانیان آمده است در این جا ذکر شود چه این داستان مفصّل تر از این است که بتوان بآسانی آنرا فرا گرفت و در چند صفحه درج نمود غرض از چند مثال فوق براي نشان دادن اُنس آریائیها ست از چندین هزار سال قبل تا بامروز باین عدد

بي شک عقیده بآسمان وزمین هفت طبقه که فردوسی میگوید

زسم ستوران در آن پهن دشت   زمین شد شش و آسمان گشت هشت

از نفوذ بابلیهاست چه در ایران قدیم بطوریکه از کتب مذهبي مزدیسنا برمیآید بزمین وآسمان سه طبقهٔ قائل بوده طبقهٔ زبرین زمین را چنانکه گفتیم بهفت کشور قسمت میکرده اند

یک تقسیم هفت گانهٔ دیگری هم از اقوام سامی بما رسیده است و آن تقسیم ماه بهفته میباشد در ایران ماه بی کم و بیش سی روز بوده و بهر روز اسم یکی از فرشتگان یا ایزدان میداده اند اسم روزیکه با اسم ماه یکجا اتفاق میافتاده آن روز را عید میگرفته اند مثلاً سومین روز ماه که موسوم است به اردي بهشت در ماه اردیبهشت جشن بوده است و درخور دادماه روزششم را بواسطه توافق اسم روز با اسم ماه جشن میگرفته اند [2] در مقاله هرمزد گفتیم که گذشته از روز اوّل ماه که موسوم است به هرمزد روز هشتم و پانزدهم و

---

۱ رجوع شود به Die Altpersische Religion und das Judentum von Scheftelowitz Giessen 1920 S. 133.

۲ رجوع شود به الآثار الباقیه عن القرون الخالیه تألیف ابی الریحان البیرونی چاپ زاخو sachau ص ۲۱۵ — ۲۳۰

بیست سوم موسوم است به دین که یکی از اسامی خداوند است برخی از مستشرقین گمان کرده اند که ایرانیان باین ترتیب ماه را مانند اقوام سامی بچهار هفته تقسیم کرده باشند و این اشتباهی است چه باین ترتیب دو هفته اولی هریک دارای هفت روز است و دو هفته آخری هریک هشت روز میباشد ماه چهار هفته پس از دخول اسلام درمیان ایرانیان معمول شده است حتی اسم شنبه یا شنبد [1] از یک کلمه ارامی سبّات sabbath میباشد که در عبری شبّات گویند این کلمه دارای یک ریشه قدیمتری است و آن شبّاتو šabbatu است که از قوم اکّاد Akkad بیادگار مانده است آکادیها اصلاً سامی نژاد بوده اند در شمال عراق سلطنت داشته اند بعدها بابلیها جای آنان گرفته کلّیةً تمدّن شان را اخذ کرده اند کلمه شبّاتو در نزد آکادیها عبارت بوده است از روز پانزدهم ماه روزیکه دائره ماه پرمیشود کلمه سامدی samedi فرانسه و زامستاخ Samstag المانی که در مملکت بایرن Bayern اسم روز شنبه است مانند خود کلمه فارسی ما از شبّاتو آمده است [2] بعدها روز شبات در نزد یهودها روز جشن گردید زیرا که یهوَ خداوند بني اسرائیل در روز ششم خلقت جهان را بانجام رسانید و در روز هفتم بیاسود [3] بنابر این یوم السبّت عربی نیز از همین ریشه و بنیان است

پیش از آنکه در خصوص امشاسپندان بکتب مذهبي مزدیسنان متوسّل شویم و بخصوصه از اوستا که سرچشمهٔ اطلاّعات دینی است از فرشتگان بزرگ نام و نشانی جوئیم به بینیم از گوشه و کنار تاریخ اسمی از آنان هست یانه بحسب قدمت زمان نخست بیکی از آثار خطوط میخی عهد اسور بانیپال Assurbanipal پادشاه اشور که از سال ٦٦٧ تا ٦٢٦ سلطنت داشته است متوّجه میشویم درجزو خطوط میخی این پادشاه از چندین پروردگاران خارجه اسم برده شده است ازآنجمله اسارامزش Assaramazaš و هفت انوناکي

---

۱ بفال نیک و بروز مبارک شنبد نبید گیر و مده روزگار خویش به بد منوچهری

۲ رجوع شود به Akkadische Fremdwörter von Heinrich Zimmern Leipzig 1917 S. 67.

۳ رجوع شود به تورات کتاب موسی باب دوم فقره اول

Anunnaki برخی از مستشرقین احتمال میدهند که از این دو اسم اهورامزدا و هفت امشاسپندان مقصود باشند [۱]

در خطوط میخی که از خود پادشاهان هخامنشی زرتشتی کیش بجا مانده است درهیچ جا صراحتهً از فرشتگان بزرگ اسمی نیست گذشته از آنکه کلّیه کتیبه های آنان سیاسی است و باموور مذهبی نپرداخته است نام اهورامزدا که تقریباً در هر جمله تکرار شده است مجالي از برای ذکر اسامی فرشتگان که بمنزله وزیران اهورا هستند نداده است با وجود این دانشمند انگلیسی مولتون Moulton گمان کرده است که در کتیبهٔ بیستون ازکلمات خشترا که بمعني سلطنت است و شیاتیش که بمعني خوشی و شادمانی است شهریور امشاسپند و خردادا مشاسپند اراده شده باشد [۲]

مورّخین قدیم یونان نیز اسمی از این فرشتگان نبرده اند ولی این سکوت دلیل نامعلوم بودن آنان در آن عهد نیست چه در کتب مورّخین مذکور یک دسته از اسامی خاص مردمان قدیم ایران برای ما محفوظ مانده و بخوبی دلیل است که در آن دوران مانند این زمان اسامی فرشتگان براي تیمّن و تبرّک جزو اسامي خاص شده بود همینطوریکه از عهد قدیم تاباامروزاسامی برخی از فرشتگان دین یهود مثل جبرائیل و میکائیل و رفائیل درمیان یهودان و عیسویان و مسلمانان از اسامی خاص اشخاص شده است [۳] اسم بهمن و اردشیر از زمان بسیار کهن باشخاص داده شد هرودت و ارسطو از ارتبانوس اسم میبرند که پسر هیستاسپس (گشتاسب) و برادر داریوش بزرگ بوده است کتزیاس طبیب ارد شیر دراز دست از یک ارتبانوس دیگری اسم میبرد که کشنده خشیارشا پدر اردشیر بوده است در ارتبانوس اسم دومین امشاسپند اشا (اردیبهشت) دیده میشود ارتبانوس بجای اشاوان آمده است که در گاتها و سایرقسمتهای اوستا صفت مانند استعمال شده است یعني باشا تکیه کننده و

---

۱ رجوع شود به Geschichte der Meder u Perser von Prášak II Band Gotha 1910 S. 120.

۲ رجوع شود به Die griechischen und lateinischen Nachrichten über die Persische Religion von Carl Clemen, Giessen 1920 S. 71.

۳ . . . . Raphaël, Michel, Gabriel

براسق و درسق پناهنده کتزیاس نیز از اوخسیارتس پسر داریوش دوم و برادر اردشیر دوم ذکري کرده است مورّخ دیگر یونانی فیلارُخس Phylarkhos که در قرن سوم پیش از مسیح میزیسته همین اسم را ضبط کرده است کتزیاس از یک اوخسیارتس بسیار قدیمتری اسم میبرد که پادشاه باختر بوده است و نینوس Ninos مؤسّس مملکت نینوا اورا شکست داده است [1] مورّخ رُمی دیودُر Diodor که در پایان قرن اخیر پیش از میلاد بسر میبرده همین اسم را یاد کرده است اوخسیارتس یا بقول مورّخین دیگر اوخشارس متضمن اسم سومین امشاسپند خشترا (شهریور) میباشد اوخسیارتس در کتب یونانیها بجاي هوخشترا میباشد که غالباً در اوستا آمده و بمعنی فرمانده خوب و خسرو نیک است

در جزو اخبارات مورّخین یونان بسا باسامي خاص ایرانی بر میخوریم که بخوبی یاد آور امشاسپندان اوستاست برای اختصار بدو مثال فوق اکتفا کردیم در سنّت پارسیان است که یکی از پسران اسفندیار بهمن نام داشته است و جان خودرا برای انتشار کیش مزدا فدا نموده است درمیان اشخاص تاریخی عهد هخامنشیان خود شاهنشاه اردشیر برای تبرّک اسم نخستین امشاسپند بهمن را بخود داد گذشته از آنکه اسم اصلي او اسم دومین امشاسپند اشا میباشد [2] غالباً در جزو اخبار یونانیها میخوانیم که پادشاهان هخامنشی برای خوشنودي زمین قربانی میکردند و فدیه میآوردند هرودت در عادات و رسومات ایرانیان مینویسد که بآفتاب و بماه و بزمین و بآتش و به باد قربانی میکردند [3] کزنفون در خصوص لشکرکشی کورش بزرگ باشور میگوید همینکه لشکریان بخاک اشور رسیدند کوروش فرمان داد که از براي خوشنود ساختن پروردگار زمین و فرشتگان دیگر و ناموران

---

۱ لشکر کشی پادشاه نینوس بضدّ باختر از جزو افسانه های دربار هخامنشیان بوده است که کتزیاس در مدّت اقامت خود در آنجا شنیده است

۲ رجوع شود به Grundriss der iran. Philo. Die iranische Religion von Jackson S. 635.

۳ هرودُت Herodote I. 131.

اشور شربتی نیاز کنند باز همین مورّخ مینویسد بفرمان کوروش گاوی برای هرمزد اسبی برای مهر (مترا) ستوری برای زمین و چندین قربانی دیگر نیاز پروردگاران اشور گردید [۱] از این قبیل اخبارات در کتب مورّخین یونان و رُم بسیار دیده میشود و میتوان دریافت که ایرانیان دوره هخامنشی معتقد فرشتگانی بوده که پرستاری زمین و آب و گیاه و آتش و چارپایان وغیره را سپرده بآنان میدانسته اند و از برای خوشنود ساختن شان فدیه میآورده اند بخصوصه که در چندین جای اوستا چنانکه ذکرش بیاید از سپنت آرمتی (سفندارمذ) و اشا وهیشتا (اردی بهشت) زمین و آتش اراده شده است بنابر این فدیه های مذکور نیاز این فرشتگان میشده است یکی از کتب قدیم که ممکن بود بتوسّط آن اطلاعات مفصّل و نسبةً درست در خصوص آئین ایران بدست آوریم موسوم بود به فیلیپینا Philippina که از میان رفته است نویسندهٔ آن مورّخ یونانی تئپونپوس Theopompos معاصر فیلیپ و پسرش اسکندر بوده است بنا بسنّت زرتشتیان که قائل اند بفرمان اسکندر اوستا بیونانی ترجمه گردیده وبنا بقدمت تألیف فیلیپینا آن هم در عهدیکه یونانیان بیشتر از ایرانیان اطلاع داشته اند میتوان گفت که این کتاب بسیار گران بها بوده است درجزو هشتم آن از آئین مُغها صحبت میشده است مورّخ دیگر یونانی پلوتارُخس Plutarkhos که در سال ٤٦ میلادی تولد یافته و ۱۲۵ میلادی درگذشته است کتاب مذکور را خوانده و از آن استفاده کرده است آنچه پلوتارُخس در خصوص مذهب ایران از طول زندگانی جهان و ادوار مختلفه آن مینویسد و آنچه از ستیزه اریمانوس (اهریمن) بااورمزدس (هرمزد) و پیروزي یافتن هرمزد نقل میکنند کلیّه از کتاب فیلیپینا برداشته شده است شاید هم در جائیکه با آن همه دقّت ازفلسفه دین

---

۱ کزنفون در کتاب کیروپدی Kyropädie 3,3 و 3,8 مقصود از شربتیکه نیاز پروردگاران اشور شد هوم میباشد کزنفون در سال ۴۳۰ یا ۴۲۵ پیش از مسیح تولد یافته و در سال ۳۵۲ در گذشته است

زرتشت صحبت میشود از کتاب مفقود شده مذکور باشد [۱] اطلاع مختصری که بتوسط پلوتارخس در خصوص امشاسپندان بما رسیده بسیار مهم است چه مأخذ همانطوریکه گفتیم کتاب فیلیپیناست که در قرن چهارم پیش ازمسیح تألیف یافته است از جمله گوید هرمزد شش پروردگار بیافرید فرشته منش پاک یا نهادنیک فرشته راستی فرشته قانون و نظم فرشته خرد و دانائی فرشته ثروت و مال فرشته خوشي بخشنده ونیکی دهنده گذشته از آنکه مورخ مذکور این فرشتگان یا بقول خوداو این پروردگاران را ازخصایص دین زرتشتی و آئین مُغ میشمرد معانی که از براي هریک آنها داده است تقریباً چنانکه بزودي خواهیم دید موافق معانی حقیقي آنهاست [۲] پس از پلوتارخس خبر جغرافی دان یونانی استرابون Strabon که شصت سال پیش از مسیح تولد یافته بسیار مهم است که میگوید درکاپادُک پرستشگاه اومانوس Omanos (وهومناه) و اناداتوس Anadates یا Anadatos (امرتات) را دیده است [۳] بنابر این معبد مذکور متعلق بوده است به اولین و ششمین امشاسپند بهمن و امرداد اصول و فلسفه امشاسپند از خصایص آئین مزدیسنا و ازارکان مهم این دین است بطوری پیوسطه و مربوطه بآن است که بهیچ وجه تفکیک آن از سایر تعلیمات اوستائی ممکن نیست دلایل تاریخی و لغوی نیز دلیل است که اصول امشاسپند با مزدیسنا یکجا بوجود آمده بنیان و ریشه این اصول چنانکه دیدیم در خود گاتهاست امروز تا بآن اندازه ای که نگارنده اطلاع دارم کسی از دانشمندان و مستشرقین معروف احتمال نمیدهد که این اصول از تأثیر نفوذ بابلی و سامی باشد ما دامیکه ما از برای اثبات قدمت یا آریائی بودن یکی ازمسائل مزدیسنا از وید برهمنان و آئین کهن هندوان یعنی برادران آریائی خود دلایل و نظایری در دست داریم درهمسایه نباید بگویبم دانشمند

---

۱ رجوع شود به Geschichte der Religion im Altertum, Die Religion bei den iran. Völkern von Tiele, Deutsche Ausgabe von Gehrich Gotha 1903 S. 7.

۲ De Iside et Osiride, C 46—47.

۳ Persische Anahita Oder Anaïtis von Windischmann München 1856 S. 36.
کاپادُک در خطوط میخی بیستون کاتپاتوکا آمده است ایالتی است در طرف شرقی آسیای صغیر خود استرابون درانجا تولد یافت (اناطولی)

مرحوم فرانسوي دارمستتر با آنکه همیشه طرفدار این بود که امشاسپندان ایرانی مربوطه به اديتياي Aditya هندو است [۱] در چند سال اخیر عمرش تقریباً هزار سال تفاوت میان اعتقاد پیشین و متأخر او پیدا شد [۲] مدّعي گردید که ایجاد امشاسپندان از تأثیر نفوذ فلسفه فیلون Philon فیلسوف یونانی و یهودی میباشد که ۲۰ سال پیش از مسیح متوّلد شده و در سال ۲۵ میلادی درگذشته است و یکی از پیشروان فلسفه جدید افلاطوني بوده است (Nouveau platonisme) و حتّی برخلاف کلیّه شواهد تاریخی قدمت تدوین گاتها را تا بقرن اول میلادي کشانید یعنی در همان اوقا تیکه فلسفه مذکور نو افلاطونی بوجود آمده است چون دارمستتر خود اسرائیلی بود طبعاً میلی داشت که کلّیه مزدیسنا را در تحت نفوذ دین یهود قرار دهد ولی عقاید انقلابی او در میان دانشمندان دیگر طرفداري پیدا نکرد و برخلاف او مباحثات بسیار نموده اند [۳] در صورتیکه استرابون که در شصت سال پیش از مسیح توّلد یافته صراحتهً در کتاب جغرافیای خود از معبد بهمن و امرداد در کاپاتوکا (آسیاي صغیرا تا طولی) خبر داده میگوید که خود دیده است مجسّمه بهمن را در روز جشنی میگردانیده اند ما نمیتوانیم با دارمستتر هم عقیده شده تشکیل امشاسپندان را پس از فیلون که از حیث زمان متأخر تر از استرابون میباشد بدانیم قطع نظر از آنکه مأخذ خبر پلوتارخس راجع بامشاسپندان که ذکرش گذشت از قرن چهارم پیش از مسیح است

گفتیم که امشاسپندان به آدی تیای Adityas برهمنان مربوط است در آئین هندوان آدی تیا عبارت است از هفت تن از پروردگاران ولی اسامی همه آنها معلوم نیست چنانکه اسامی همه ۳۳ پروردگاران دیگر که در وید

۱ رجوع کنید به Ormazd et Ahriman par Darmesteter. Paris 1877 p 38—36

۲ Le Zend Avesta par Darmestete , II vol. Paris 1893 p. LII

۳ رجوع کنید به Geschi. der Reli. im Altert. von Tiele Deutsche Ausg. v. gehrich s. 38

و به Jackson. (Grund.der irani. Philolo.) irani Religion s. 635

و به Geldner. Avestalitteratur (Grund. der Irani. Philol.) S. 39.

از آنان صحبت شده بما نرسیده است آدي‌تیا یعنی پسران آدي تی که الهه ای میباشد از میان این هفت برادر اسم ورونا Varuna ومترا غالباً تکرار شده است و گاه هم ایرمان در جزو آنان شمرده میشود

اینک به بینیم در خود اوستا این فرشتگان دارا ي چه مقامی هستند گرچه سراسر اوستا یعني در گاتها و کلّیه یسنا و یشتها و ویسپرد و وندیداد و در همه کتب مذهبی پهلوي از عظمت و جلال این فرشتگان صحبت میشود بهیچ یک از قطعات اوستا بر نمیخوریم که در آن ذکری از امشاسپندان نشده باشد در خود گاتها در هر قطعه دیده میشوند مگر آنکه در اینجا چنانکه گفتیم غالباً از صفات اهورامزدا هستند انسان باید در طیّ زندگانی بکوشد که دارای خصلت راستی و درستی و نظم (اشا) اهورا گردد باید چنان پاک و آراسته و نیک اندیش باشد که بصفت ستوده پاک منشی (وهومناه) رسد محبّت و فروتني و بردباری را (آرمتی) باید یگانه مایه رستگاري خود شمرد در صورتیکه راستی و درستی آرزوي انسان شد ضمیر و نهاد پاک و اندیشه اش بی آلایش گردید تواضع و محبت را پیشه خود ساخت لاجرم بدو خصلت دیگر رحمانی کمال (هروتات) و جاودانی (امرتات) نائل گردد چون چنین شد آنگاه سلطنت ایزدی و قدرت خداوندي (خشترا) او را درپناه خود گرفته همواره در کشور جاودانی و مملکت روحانی باریتعالی (خشترا) در ساحت قدس پروردگار و معبود خویش بیارامد در سایر قسمتهاي اوستا نیز همین معانی از این شش فرشتگان برمیآمد و بعلاوه چنانکه در خود گاتها از ملائکه مقرّبین هم شمرده میشوند و واسطه فیض میان اهورامزدا و بندگان میباشند [1] در قطعات یسنای ۲۹ که گفتگو و سؤال و جوابی است میان اهورامزدا و زرتشت و برخی از این فرشتگان شخصیّت امشاسپندان واضح و آشکار است [2] امّا در سایر قسمتهای اوستا نخست در هفت ها پنج بار کلمه امشاسپندان تکرار شده است [3] گاهی نیز کلمه امشاسپند

---

۱ رجوع شود به یسنا ۳۳ قطعه ۱۲ ۲ رجوع شود به قطعات ۲ و ۳ و ۷

۳ رجوع شود به یسنا ۳۵ فقره ۱ و یسنا ۳۷ فقره ٤ و یسنا ۳۹ فقره ۳ و یسنا ٤۲ فقره ۱ و ٦

بدون سپنت برای فرشتگان بزرگ آمده است [۱] در فروردین یشت عدد هفت تن بودن آنان نیز معیّن گردیده است [۲] در ماه یشت بتوسّط امشاسپندان فرّوشکوه بزمین بخشیده میشود [۳]

در فرگرد ۱۹ وندیداد در گرزمان garonmāna (عرش) در آنجائیکه مقام خود اهوراست باامشاسپندان در روي تخت زرین جاي داده شده است [٤] در فروردین یشت میخوانیم که اهورامزدا در ترکیب زیباي امشاسپندان تجلّی میکند [٥] در مهریشت و فروردین یشت آمده است که امشاسپندان باخورشید هم اراده هستند [٦] در فرگرد ۱۹ وندیداد میگوید که امشاسپندان بر روي هفت کشور فرود آمده (سلطنت میکنند) [۷] در نخستین یشت که مختص بهرمزد است نسبت این فرشتگان بپروردگار معین گردیده گوید وهومن آفریدهٔ من است ای زرتشت اردي بهشت آفریدهٔ من است ای زرتشت شهریور آفریده من است اي زرتشت سپندارمذ آفریدهٔ من است ای زرتشت خرداد و امرداد هر دو از آفریدگان من هستند ای زرتشت [۸] بخصوصه آنچه در فروردین یشت از امشاسپندان ذکر شده است بسیار قابل توّجه و دقّت است در فقرات ۸۲ و ۸۳ و ۸٤ آمده است «ما بفروهرهاي نیک و توانا و مقدّس پاکان درود میفرستیم و بآن فروهرهای امشاسپندان درخشنده و تند نظر و بزرگ و بسیار توانا و دلیر و جاودانی و مقدس و و آفریده اهورا که هر هفت یکسان اندیشند که هر هفت یکسان سخن گویند که هر هفت یکسان رفتار کنند کسانی را که یک خیال و یک کلام و یک کردار است کسانی را که یک پدر و سرور است و اوست آفریدگار

---

۱ رجوع شود به یسنا ۲۱ فقره ۲
۲ یشت سیزدهم (فروردین یشت) فقره ۸۳
۳ یشت هفتم (ماه یشت) فقره ۳
٤ فرگرد نوزدهم وندیداد فقره ۳۳ و فقره ۳٦
٥ یشت سیزدهم (فروردین یشت) فقره ۸۱
٦ یشت دهم (مهریشت) فقره ٥۰ ویشت سیزدهم (فروردین یشت) فقره ۹۲
۷ فرگرد نوزدهم وندیداد فقره ۱۳
۸ یشت اول (هرمزد یشت) فقره ۲٥

اهورامزدا کسانیکه یکی از آنها ناظر روح دیگری است کسانیکه بهومت اندیشند و بهوخت اندیشند و بهورشت اندیشند کسانیکه راه آنان روشن و درخشان است وقتیکه بسوی زَوْر پرواز کنند» فقرات فوق گویای مقام اتحّاد و یکرنگی امشاسپندان و منسوب بودن آنان است بیک پدر و بزرگ

در یکی از دعاهای متأخر مزدیسنان (کشتی افزون) که در جزو خورده اوستات ازسی و سه امشاسپندان صحبت شده است گذشته از این یک فقره دیگر در هیچ جا بچنین عددی برای امشاسپندان بر نمیخوریم [۱] در جزو خورده اوستا نماز دیگری نسبةً متأخر موسوم است به آفرین هفت امشاسپندان که از فقره یک تا هشت مرتباً از امشاسپندان و یاران وهمکارانشان و همآوردان و دشمنان آنان که بعدها در جزو هریک امشاسپندان صحبت خواهیم داشت اسم میبرد

از فقره هشت تا فقره ۱۸ نماز مذکور بسایر ایزدان درود فرستاده میشود [۲] در دو سیروزه کوچک و بزرگ بهر یک از امشاسپندان درود وتحیّات تقدیم میگردد بقول زرتشتیان در قدیم هریک ازامشاسپندان را در اوستا یشت مخصوصی بوده است امروز فقط درمیان بیست و یک یشت یشت دوم مخصوص بهفت امشاسپندان و یشت سوم و چهارم از آنِ اردی بهشت وخرداد است احتمال دارد که سنّت زرتشتیان را نیز حقیقتی باشد چه رساله پهلوی بهمن یشت که امروز در دست است هرچند که تألیف آن متأخر است ولی از روی مواد کهنه تری ترتیب داده شده است [۳] بنابر این رساله مذکور باسم نخستین امشاسپند است

در کتب پهلوی نیز مانند اوستا غالباً از امشاسپندان اسم برده شد بقول دینکرد امشاسپندان بنزد شاه گشتاسب در آمده اورا بدین زرتشت

---

۱ رجوع شود به Avesta von Spiegel Bd. III S. 4.
و به خورده اوستای تیرانداز بمبئی سنه یزدگردی ۱۲۷۵ صفحه ۱۱

۲ رجوع شود به Avesta von Spiegel Bd. III S. 234

۳ رجوع شود به Die Traditionelle Literatur der Persen von Spiegel. S. 128—135,
Sacred Books of the East by West, Oxford 1880 p. 1—lix.
و به Essays on The Sacred Language, Writings and Religion of the Parsis by Haug p. 107.

دلالت کردند بندهش مقام و درجه هریک را مثل وزراء پادشاهی معیّن کرده گوید

وهومن که بمنزله بزرگ فرمدار یا رئیس الوزراست درصدر طرف راست اهورامزدا دارای نخستین رتبه است پس از آن باز از طرف راست اردیبهشت و شهریور در دومین و سومین درجه هستند از طرف دست چپ سفندارمذ و خرداد و امرداد بحسب ترتیب دارای مقام چهارمی و پنجمی و ششمی هستند

وهو vohu وهیشتَ vahišta وئیریه vairya سپنت speuta از صفات و بحسب ترتیب بمعنی نیک و بهتر و آرزو شده و مقدّس میباشد بعدها جزء لاینفک چهار تن از امشاسپندان گردیده گفتند وهومناه (بهمن) اشاوهیشت (اردی بهشت) خشترَ وئیریه (شهریور) سپنت آرمتی (سپندارمذ)

شش ماه از سال وشش روز از ماه باسم این فرشتگان است و هریک بجاي خویش گفته خواهد شد اکنون که بطور عموم دانستیم امشاسپندان چیست و اهمیّت آنان در مزدیسنا تا بچه درجه است هریک از آنان را جداگانه شرح میدهیم

۱ بهمن

هرچند که در گاتها اشا دارای نخستین درجه است ولي بعدها عادت بر این جاري شده که بهمن در سر امشاسپندان جاي داده شود

در اوستا وهومنه vohumana در پهلوي وهومن و در فارسی وهمن یا بهمن گوئیم این کلمه مرکب است از دو جزء وهو بمعني خوب و نیک است و مَنه از ریشه من که ذکرش گذشت میباشد در فارسی منش یا منشن گردید بنابراین هردو جزء این کلمه در زبان ما باقی است و میتوانیم مجموع آنرا به وه منش و خوب منش یابه نیک نهاد ترجمه کنیم بسابجای وهو صفت دیگر وهیشت آمده وهیشت مَنه گفتند یعني بهترین منش

وهمن یا نهاد پاک ومنش نیک نخستین آفریده اهورامزداست

در عالم روحانی مظهر اندیشه نیک وخرد و دانائی خداونداست انسان را از عقل و تدبیر بهره بخشد و اورا بآفریدگار نزدیک کند بهمن همان فرشته ایست که در خواب روح زرتشت را به پیشگاه جلال اهورا رهنمائی نمود چنانکه گفتیم از زمان بسیار قدیم در ایران زمین و ممالک مزدیسنا این فرشته مورد توجّه بوده بنا بشهادت استرابون در آسیاي صغیر ستایش او معمول بوده است یکی از وظایف بهمن این است که بانسان گفتار نیک تعلیم میدهد و از ژاژ گوئی وهرزه سرائی باز میدارد

خروس که از مرغکان مقدّس بشمار است و در سپیده دم بابانگ خویش دیو ظلمت را رانده مردم را به برخاستن و عبادت و کشت و کار میخواند مخصوص به بهمن است هم چنین لباس سفید مخصوص باین فرشته است درمیان گلها یاسمین سفید هم از آن و همنا است

گفتیم که هریک از شنگان را دو جنبه است روحانی و جسمانی در عالم مادّي حفاظت و پرستـ مخلوقات اهورامزدا سپرده بآنان است که از طرف آفریدگار کلّ بپر و تربیت آنها میکوشند همه جانوران سودمند

خورند و گویند حفظ آید مردم را و فرامشتی بروذ و امّا بخراسان مهمانی کنند بردیکی که اندر و از هردانه خوردنی خورند کنند و گوشت هرجانوری و حیوانی که حلالند و آنچ آندرآن وقت اندرآن بقعه یافته شود از تره و نبات» آنچه شاعر معروف علي بن احمد طوسی که در وسط قرن پنجم هجری وفات یافته در کتاب لغت خود معروف به لغت فرس مینویسد نیز قابل توجه است در تحت کلمه بهمنجنه چنین میگوید بهمنجنه رسم عجم است چون دو روز از ماه بهمنجنه گذشته بوذي بهمنجنه کردندي و این عیدي بوذي و طعام پختندی وبهمن سرخ و بهمن زرد برسر کاسها برافشاندندي فرّخي گفت

فرّخش باذوخذ اوندش فرخنده کناذ عیدفرخنده و بهمنجنه و بهمن ماه

چنانکه از عبارات ابوریحان بیرونی و اسدي طوسی برمیآید بهمن نیز اسم گیاهی است که بخصوصه درجشن بهمنجنه خورده میشد در طبّ نیز این گیاه معروف است و آن بیخیست سفید رنگ یا سرخ مثل زردک [۱]

کلمه بهن behen فرانسه نیز از بهمن فارسی آمده است سابقاً ریشه آن را باسم بهن سرخ و بهن سفید در دواخانه ها استعمال میکرده اند [۲]

سابقاً اشاره کردیم که در ادّبیات مزدیسنا از برای هریک از امشاسپند همکار یعنی یاران و همراهانی ذکر کرده اند هم چنین هریک را همستار یعنی رقیب و ضّد و دشمنی میباشد در اینجا مناسب است که متّذکر شویم انگره مینو (اهریمن) در آغاز همستار یا ضّدسپنت مینو بوده است چون بمرور سپنت مینو (خرد مقدّس) از شماره هفتگانه امشاسپند افتاده و بجای آن خود اهورامزدا را در سر فرشتگان بزرگ قرارداده اندلاجرم اهریمن نیز در مقابل اهورامزدا تصوّر شده است بعقیده نگارنده مأخذ اصلي اشتباه معروف که اهریمن را نقطه مقابل هرمزد خوانده اند همین است

---

۱ رجوع شود به تحفه حکیم مؤمن و بحرالجواهر

۲ رجوع شود به La Grande Encyclopédie française

ایزد ماه ایزد گوش ایزد رام از همکاران امشاسپند وهمن شمرده میشوند آک منَاه Aka Manah یعنی بدمنش یا زشت نهاد دشمن بزرگ و رقیب بهمن است [۱]

۲ اردی بهشت

بر افکند ای صنم ابر بهشتی زمین را خلعت اردیبهشتی [۲]

در اوستا اشا وهیشت Aša vahišta در پهلوي اشا وهیشت یا ارت وهیشت و در فارسی اردی بهشت گوئیم جزء اوّلي این کلمه اشا از جمله لغاتی است که معنی آن بسیار منبسط است راستی و درستي و تقدّس و قانون و آئین ایزدي و پاکی جمله از معانی آن است و این کلمه بسیار در اوستا استعمال شده است فقط در گاتها که ۸۹۶ فرد شعر بیش نیست صد و هشتاد بار کلمه اشا تکرار شده است تشخیص معانی آن نیز دشوار است بسا در یک قطعه یا یک جمله گهی بیکی از معانی مذکور است و گهی از آن فرشته اي اراده شده است در سانسکریت رتا ṛta و در لاتینی راتوس ratus گویند [۳] بسا در گاتها از خانه یا بوستان اشا فردوس مقصود میباشد چنانکه بوستان و سراي وهومناه نیز بهمین معني است [٤] جزء دیگر این کلمه که وهیشت باشد صفت تفضیلی است یعنی بهتر بهشت که در فارسي بمعنی فردوس است از همین کلمه میباشد پس معني اردی بهشت بهترین راستی و درستی است در آئین مزدیسنا آمال و آرزوی هر کسی باید این باشد که از پرتو راستی و درستی خویش از زمرهٔ اشوان یا پاکان و مقدّسین گردد کلیّه کسی که پیرو قوانین مزدا و معتقد بدین راستین است اَشونْ ašavan خوانده میشود غالباً خود زرتشت در اوستا اشو خوانده شده است آنکه از اشا روی بگرداند و بکیش دروغین گرود درگونت dregvant یعنی پیرو دروغ نامیده میشود بخصوصه در جزو اسامی خاص ایرانی بیکدسته از اسامی برمیخوریم که با اشا یا ارت ترکیب شده است سه نفر از

---

۱ نزد اهالي کوهستانهای ایران بهمن اسم برفی است که بواسطه تراکم و از دیار از بالای کوهها سرازیر شده بدره و دشت میریزد و آنرا در فرانسه Avalanche گویند

۲ دقیقی المعجّم فی معاییر اشعار العجم

۳ رجوع شود به کتاب خرمشاه ص ۷۰-۷۲ ٤ رجوع شود به یسنا ۳۳ قطعه ۳

پادشاهان سلسلهٔ هخامنشی موسوم بوده‌اند به ارتخشترا همین اسم بتدریج اردشیر گردید معنی آن کشور یا سلطنت نیک و پاک میباشد

اردی بهشت در عالم روحانی نماینده صفت راستی و پاکی و تقدّس اهورامزداست و در عالم مادّی نگهبانی کلیّه آتشهای روي زمین بدو سپرده شده است سومین یشت مختص باین فرشته است دومین ماه بهار و سومین روز ماه نامزد است به اردی بهشت در روز سوم اردي بهشت ماه بواسطه اتفاق دو اسم باهمدیگر در ایران قدیم جشنی میگرفته اند موسوم به اردي بهشتگان [1] بقول بندهش گل مرزنگوش مخصوص باوست [2]

ایزد آذر ایزد سروش ایزد بهرام از همکاران و یاران امشاسپند اردي بهشت شمرده میشوند اندرا Indra که بقول بندهش و دینکرد دیو فریفتار و گمراه کننده است همستار و دشمن بزرگ اردیبهشت محسوب است نماز معروف اشم وهو نیز نماز اشا گفته میشود

۳ شهریور

زشهریورت باد فتح وظفر بزرگی و تخت وکلاه و کمر (فردوسي)

در اوستا خشتر وَئیریه Xšathra Vairya در پهلوي خشتریور و در فارسی شهریور یا شهریر گوئیم [3] جزء اول این کلمه بمعنی سلطنت و مملکت است باین معني در خطوط میخی هخامنشیان بسیار استعمال شده است کلمه شهر که امروز در فارسی بجاي بلدة عربی است ازخشتر آمده است در قدیم نیز از خود کلمه شهر مملکت اراده میشده است میگفتند ایرانشهر یعنی کشور ایران [4] در کلمه شهریار تاکنون معنی اصلي محفوظ ماند چه آن

---

۱ رجوع شود به آثار الباقیه بیرونی چاپ زاخو Sachau ص ۲۱۹ ۲ رجوع کنید به بندهش Bundehesh von Justi Cap. XXVII گل مرزنگوش (مرزنجوش) ریز سفید رنگ مایل بسرخی است گل مانند خود گیاه خوشبو است (تحفة المؤمنین)

۳ چو در روز شهریر آمد به شهر زشادي همه شهر را داد بهر لبیبی
(فرهنگ انجمن آراي ناصري)

٤ از آفریدون که جبّاران پارسیان بوده است حکایت کنند که زمین را بسه بخش کرده بمیان سه فرزند خویش پاره مشرقی که اندرو ترک و چین است پسرش را داد توزپارهٔ مغربی که اندر وروم است پسرش راداد سلم و پاره میانگی که ایرانشهر است پسرش را داد ایرج ابو ریحان بیرونی التفهیم فی صناعة التنجیم و رجوع کنید به معجم البلدان یاقوت حموي

بمعنی پادشاه مملکت است جزء دومی این کلمه صفت است بمعنی آرزو شده از ور var مشتق است در خطوط میخی و گاتها واوستا بمعني انتخاب نمودن و برگزیدن وگرویدن بسیار استعمال شده است در پهلوی واوز و در فارسی باور گردید

شهریور را بکشور آرزو شده یا سلطنت مطلوبه میتوان ترجمه نمود بسا در اوستا ازشهریور کشور جاودانی اهورامزدا سرزمین فنا ناپذیر و بهشت برین اراده گردیده است در آنجائیکه مقام خود اهورا و فرشتگان است انسان باید چنان زندگانی بسر برد که پس از مرگ شایسته این مملکت گردد شهریور در عالم روحانی نماینده سلطنت ایزدی و فر و اقتدار خداوند است در جهان مادّي پاسبان فلزّات است از اوست فر و فیروزی پادشاهان داد گر چون نگهبانی فلزّات با اوست از این رو اورا دستگیر فقراء و فرشته رحم و مروّت خوانده‌اند [۱] گاهي هم در اوستا از کلمه شهریور فلز اراده شده است [۲] در کتاب روایت ضبط است که شهریور آزرده و دلتنگ میشود از کسیکه سیم و زر را بد بکار اندازد یا بگذارد که زنگ زند ششمین ماه سال و چهارمین روز ماه موسوم است به شهریور روز شهریور در شهریور ماه جشني بوده موسوم به شهریورگان بنا بقولي آنرا نیز آذر جشن میگفتند [۳] بقول بندهش ریحان (شاسپرغم Basilicum) مختص بشهریور است [٤] ایزد مهر ایزد آسمان اینران از یاران و همکاران شهریور شمرده میشوند دیو سئورو saurva که بقول بندهش دیو سلطنت بد و آشوب ومستي است رقیب و دشمن بزرگ شهریور است [٥]

٤ سپندارمذ

سپندارمذ پاسبان تو باد زخرداد روشن روان تو باد (فردوسی)

در اوستا سپنتا آرمئیتی Spenta Armaiti در پهلوی سپندارمت

---

۱ رجوع کنید به سی روزه فقره ٤

۲ رجوع کنید به فرگرد نهم وندیداد فقره ۱۰

۳ آثارالباقیه (ابو ریحان بیرونی) چاپ پروفسور زاخو Sachau ص ۲۲۱

٤ بندهش Bundehesh von Justi Cap. xxvii

٥ سئورو Saurva در پهلوي ساوَر و در فارسی ساول میباشد

در فارسی سپندارمذ یا سپندارمد و اسپندارمد واسفندارمذ وسفندارمز گوئیم
سپنت صفت است .بمعنی که سابقاً شرح دادیم بعدها بآرمئیتی متصّل شده‌است
آرمیتی .بمعنی فروتنی وفداکاری است درویدا این فرشته نیز آرمتي گفته میشود
در یک جاي ریگ ویدا چنان که گاهی در اوستا .بمعنی زمین آمده است
در پهلوي آنرا بخرد کامل ترجمه کرده اند

سپندارمذ در عالم معنوي مظهر محبّت وبردباری وتواضع اهورامزد است
در جهان جسمانی فرشته ایست موّکل زمین باین مناسبت آنرا مئوّنث دانسته
دختر اهورامزدا خوانده‌اند سپندارمذ موّظف است که هماره زمین را
خرم و آباد و پاک و بارور نگهدارد هرکه بکشت و کار پردازد وخاکي را
آباد کند خوشنودی سفندارمذ را فراهم کرده است کلیّه خوشنودی و آسایش
در روی زمین سپرده بدست اوست مانند خود زمین این فرشته شکیبا و بردبار
است بخصوصه مظهر وفا و اطاعت و صلح و سازش است ایزد آبان ایزد دین
ایزد اَرد از همکاران و یاران او شمرده میشوند دیو ناخوشنودي و خیره سري
ترومیتی Taromaiti همستار یا رقیب و دشمن بزرگ سفندارمذ محسوب است
آخرین ماه سال و پنجمین روز ماه موسوم است به سپندارمذ در ایران قدیم
در این روز جشن میگرفته اند بقول ابوریحان بیرونی این عید بزنان تخصیص
داشته و از شوهران خود هدیه دریافت میکرده اندازاین‌رو به جشن مژدگیران
معروف بوده است [۱]

---

۱ وکان فیمامضي هذالشهر و هذالیوم خاصتهً عیدالنساء و کان الرجال یجودون علیهّن و قدبقی هذا الرسم باصفهان و الرّی و سائرُبلدانِ فهله ویسمّی بالفارسیة‌مژدگیران (آثار الباقیه ص ۲۲۹) ابوریحان درکتاب دیگرخود التفهیم این جشن را مردگیران ضبط کرده است یعنی در یک نسخه خطی که نگارنده درکتابخانه ملّی پاریس دیده ام مردگیران مندرج است عجالتهً و سایل تحقیق ندارم عین عبارت کتاب التفهیم از اینقرار است «مردگیران نبشتن رُقعها گژدم این ازرسمهای پارسیان نیست و لیکن عامیان نودر آوردند این روز برکاغذها نویسند و بردرخانه آویزند تا اندرو گزند اندر نیایدو به پنجم روز است از اسفند ماه پارسیان نبشتن رقعها گژدم را مردگیران خوانند زیراکه زنان بر شوهران اقتراحها کردندی و آرزوها خواستندي» غالب فرهنگها مثل فرهنگ سروري و برهان جامع وبرهان قاطع و انجمن آرای ناصري مردگیران ضبط کرده و این جشن رادر آخرین پنج روز سفندار ماه قرارداده‌اند

بید مشک گل مخصوص سپندارمذ میباشد

۵ خرداد و امرداد در اوستا هروتات Haurvatat و امرتات Ameretat و در پهلوی خُردات و امردات آمده است این دو فرشته همیشه باهم نامیده میشوند نسبت بسایر امشاسپندان از آنها کمتر اسم برده شد

هروتات از کلمه هُرو haurva مشتق است که در گاتها و سایر قسمتهای اوستا بسیار استعمال گردیده بمعني کامل و تمام و بی نقص و بی عیب میباشد همین کلمه در فرس درخطوط میخی هرُوَو haruva آمده است در سانسکریت سرو sarva گویند بنا بر این خرداد یعنی کمال و رسائی وصحّت گذشته از آنکه حفاظت یکی از ماههاي سال سپرده باین فرشته و باسم اونامزد نموده خرداد ماه گوئیم بیک شکل دیگر نیز اثري از او در زبان ما باقی است باین معنی که کلمه هر (هرکس و هرچیز) از ریشه و بُن خرداد است و از هرُوَو haruva فرس آمده است [۱] امّا امرداد آنچه در ترکیب و تجزیه کلمه امشاسپند ذکر کردیم در این جا نیز مصداق میبابد امرداد یعنی بیمرگی یا بعبارت دیگر جاودانی این دو فرشته مظهر کمال و دوام اهورامزدا هستند در جهان دیگر این دو بخشایش رحمانی جزای اعمال نیکوکاران است اهورامزدا خوشي (خرداد) و جاودانی (امرداد) را بکسی بخشد که در دنیا پندار و گفتار و کردارش بر طبق آئین مقدّس بوده است [۲] در عالم مادی پرستاري آب با خرداد و نگهبانی گیاه با امرداد میباشد این دو وظیفه از برای آنان از زمان قدیم معلوم بوده است چه در خود گاتها اشاره بآن شده است [۳] چنانکه از پیش گذشت استرابون معبد امرداد را در آسیاي صغیر دیده است دراوستا یشت چهارم از آن خرداد است سومین و پنجمین ماه موسوم است به خرداد و امرداد روزششم و هفتم ماه نیز باسم این دو فرشته است این دو روز را در ماههای مذکور عید میگرفته

---

۱ رجوع کنید به Grundriss der Neupers. Etymo. von Horn
وبه Etudes iraniennes par Darmesteter p. 182
وبه Handbuch der Avestasprache von Geiger
وبه Altiranisches Wörterbuch von Bartholomae
۲ رجوع کنید به گاتها یسنا ۴۷ قطعه ۱ و هرمزدیشت فقره ۲۵
۳ رجوع شود به گاتها یسنا ۵۱ قطعه ۷

اند باسم جشن خوردادگان و مردادگان [۱] بقول سنّت حضرت زرتشت در خُردادروز از فروردین ماه تولّد یافة و در این روز مبعوث شده و در این روز گشتاسب دین پذیرفة است و در این روز رستا خیز بوقوع خواهد پیوست

ایزد تشتر و ایزد فروردین و ایزد باد از همکاران خورداد میباشند ایزد رشن و ایزد اشتاد و ایزد زامیاد از یاران و همکاران امرداد شمرده میشوند دیو تشنگی و گرسنگی تئروُ Tauru و زئیریچ که در بند هش تاریچ و زاریچ نامیده میشوند از همیستاران و دشمنان خرداد و امرداد هستند این دو دیو نیز مانند دو فرشته رقیب خود همیشه یکجا نامیده میشوند

گل سوسن مخصوص بخرداد و گل چمبک از آن مرداد است [۲]

---

۱ بقول برهان قاطع خرداد روز در خرداد ماه موسوم است بجشن نیلوفر

برون رفت شادان بخرداد روز بنیک اختر و فال گیتی فروز (فردوسی)

روز مرداد مژده داد بدان که جهان شد بطبع باز جوان (مسعود سعد)

۲ چمبک گلی است زرد رنگ خوش بو و تند در تحفة المؤمین ضبط است که چنبه بهندی زنبق را گویند در فرهنگها چنپا و چنبی مندرج است و شعرا نیز استعمال کرده اند الحال در ایران یک قسم گل یاس باین اسم معروف است و یک قسم برنج نیز در گیلان موسوم است به چنپا این کلمه اصلاً از هند آمده است در سانسکریت چمپا کا و در هندوستانی چمپا گویند رجوع کنید به قسمت لغات بندهش چاپ و ترجمه یوستی Justi

❀ ❀ ❀ ❀

در خصوص خرداد وامرداد رجوع کنید به Haurvatât et Ameretât par Darmesteter Paris 1875

در خصوص امشاسپندان بطور عموم رجوع شود به کتابهای ذیل

Die Iranische Religion G. ir. Ph. von Jackson S. 633-639. Eranische Alterthumskunde von Spiegel II 20-27 Leipzig 1873. Des origines du Zoroastrisme par de Harlez p. 43-74. Philosophie religieuse du Mazdéisme sous les Sassanides par Casartelli Paris 1884 p. 66-69. Rapp, die Religion u Sitte der Perser nach den griechichen und römischen quellen S. 63-66. Geschichte der Religion im Altertum, Die Religion bei den iranischen völkern, Deutsche Ausgabe von Gehrich Gotha 1903 S. 200-215

دانشمند آلمانی پروفسور مارکوارت Marquart نیز رساله اي در خصوص امشاسپندان نوشته است در سال ۱۹۲۰ میلادی در برلن بنا بدرخواستم نسخه خطی آن را که هنوز چاپ نشده بود براي مطالعه بنگارنده داد متأسفانه بواسطه نامرتب بودن نسخه و بواسطه یاد داشتهاي عدیده که خطش ناخوانا بود نتوانستم از آن استفاده کنم

دکتر برنهارد گیگر Dr. Bernhard Geiger پروفسور در وینه کتابی در خصوص امشاسپندان تألیف کرده است پس از فرستادن این مقاله بمطبعه کتاب مذکور بدست نگارنده آمد عنوان آن از این قرار است

Die Amesa Spentas ihr Wesen und ihre ursprüngliche Bedeutung Wien 1916.

مقدّمه هفتن یشت کوچک

مقصود از هفتن همان هفت امشاسپندان است که شرحش در مقالهٔ پیش گذشت معمولاً پارسیان دو هفتن یشت تشخیص میدهند یکی موسوم است به هفتن یشت کوچک و دیگری به هفتن یشت بزرگ در واقع هفتن یشت کوچک مخصوص به هفت امشاسپندان و درجزو یشتهاست هفتن یشت بزرگ متّعلق به یسناست فقط بمناسبت آنکه مرکّب از هفت ها (فصل) میباشد آنرا نیز متّعلق به هفت امشاسپندان دانستند ماهم هردو را بمعرض مطالعه عموم میگذاریم بزودی از هفتن یشت بزرگ یا هپتنگ هائیتی صحبت خواهیم داشت اینک درخصوص دومین یشت که متّعلق به مهین فرشتگان مزدیسنا ست گوئیم هفتن یشت کوچک نسبتهً کوچک و بقدمت هم بسایر یشتهاي بزرگ نمیرسد

ازفقره یک تا فقره شش که میتوان آنرا مثل یک جمله فرض نمود از هفت امشاسپند و همکاران و یارانشان و گروهی از ایزدان و فرشتگان یاد شده است و از فقره ٦ تا انجام دوباره از همان فرشتگان مفصّل‌تر اسم برده بهر یک درود فرستاده میشود متأسفانه فقرات اخیر این یشت که عبارت باشد از ١١ و ١٢ و ١٣ و ١٤ طوري عباراتش مغشوش و خراب شده است که معنی درستی از آنها مفهوم نمیشود بخصوصه فقرات ١٣ و ١٤ که بهیچوجه از لغات آن معني ای که موافق علم اشتقاق باشد نمیتوان استخراج کرد مگر آنکه یک معنی سنّتی از براي آنها قائل شویم بخصوصه در قرأت این یشت قطع نظر از احساسات مذهبی بدو خصلت ایرانیان قدیم بر میخوریم یکی میل مخصوص آنان بزراعت و آبادي و دیگری به پهلوانی و دلیری چه در جزو درود و تحیّات ایزدان و فرشتگان در فقرات سوم و پنجم و هشتم و دهم بگله ورمه و خرمن گندم و زنان دارندهٔ پسران نامور و دلیر نیز درود فرستاده میشود

در انجام باید بیفزائیم که معمولاً هفتن یشت کوچک و بزرگ را در وقت عبادت باهم میخوانند در صورتی که خواسته باشند باهفتن یشت کوچک اکتفاء کنند فقرات ١١ تا ١٤ آن را هفت بار تکرار میکنند

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible] (٣) [illegible]

[illegible]
[illegible]

١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

هفتن یشت کوچک

۱ اهورامزدای رایومند (و) فرهمند را امشاسپندان را وهومن را صلح پیروزمند را که ازبالاحامی همه آفریدگان است دانش فطری مزدا آفریده را دانش اکتسابی مزدا آفریده را ٥

۲ ارد یبهشت زیبا تر را (نماز) زورمند مزدا آفریدهٔ ائیریامن ایشیا را [۱] سوک [۲] نیک دور بینندهٔ مزدا آفریده مقدّس را شهریور را فلزّ گداخته را [۳] رحم و مرّوت غمخوار بیچارگان را [٤] ٥

---

۱ نماز ائیریامن ایشیا (airyaman išya) از ادعیه بسیار شریف بخصوصه بضد ناخوشیها خوانده میشود جای این نماز امروز در یسنای ٥٤ فقره اول است یعنی که یسنای مذکور عبارت است از همین نماز مختصر از روی تجزیه کتاب دینکرد این نماز متعلّق به آخرین گاتا و جای آن در انجام وهشتواشت بوده است در وزن شعر هم با آخرین گاتا یکی است در یشت آینده که اردیبهشت باشد از فقره ٥ تا آخر آن در تعریف و تأثیر این نماز است بزودی از آن صحبت خواهیم داشت خود ائیریامن اسم فرشته ایست که درمان و شفا میبخشد رجوع کنید به اردیبهشت و به گاتها ترجه نگارنده بمقاله چند لغت ازگاتا (ایرمان) و بمقاله ملحقات گاتها

۲ سوك در اوستا سئوكَ (saoka) در پهلوي سوك گردید رجوع کنید به ترجه هرمزدیشت صفحه ٥٩ پاورقی شماره ٤

۳ ذکر فلزّ دراینجا بمناسبت امشاسپند شهریور است که پیش از آن گذشت چه در عالم مادّی نگهبانی فلزّ با این امشاسپند است رجوع کنید بمقاله امشاسپندان به شهریور

٤ ذکر رحم و مروّت نیز بمناسبت امشاسپند شهریور است گفتیم که این امشاسپند در عالم مادّي نگهبان فلزّ است چون فلزّات در جزو آن زر و سیم مایه ثروت است از این جهت دستگیری از فقراء وتفقّد احوال بیچارگان نیز بعهده شهریور است رجوع کنید بمقاله امشاسپند به شهریور

٣ [illegible]

٤ [illegible]

۳ سپندارمذ نیک را راتای نیک ودور بینندهٔ مقدّس مزدا آفریده را [1] هروتات رد را [2] یائیریه هوشیتی را [3] (فرشتگان) سال را سروران تقدّس را امرتات رد را هردو گله پرواری و مزرع گندم سود بخش را گوکرن [4] نیرومند مزدا آفریده را ٥

٤ مهر دارندهٔ دشتهای فراخ ورام چراگاهان خوب بخشنده را اردیبهشت وآذر اهورامزدا را سرور بزرگ اپام نپات را [5] وآب مزدا آفریده‌را ٥

---

۱ راتا (Rātā) نخست بمعنی فدیه و نیاز وجود و بخشش است دوم اسم فرشته ایست که پاسبانی داد ودهش و سخاوت با اوست در وندیداد فرگرد ۱۹ فقره ۱۹ نیز بمعنی اخیر آمده است

۲ کلمهٔ که ما به رد ترجمه کردیم در اوستا رتو (Ratav) میباشد بمعنی مرد درست کار یا یك رئیس روحانی و پیشوای مذهبی است عموماً بمعنی رئیس و سرور است و نیز بمعنی داور و قاضی است بخصوصه زرتشت در روز رستاخیز داور محکمه ایزدی است این کلمه در تفسیر پهلوی اوستا رت گردید و امروز در فارسی رد گوئیم و از آن دلیر و دانا اراده میشود جهانش نام کرده شاه موبد که هم موبد بدو هم بخرد رد (ویس ورامین)

۳ یائیریه yāirya صفت است بمعنی سالی و فصلی از کلمه یار که بمعنی سال است مشتق گردید در زبانهای المانی و انگلیسی yahr و year با یار اوستائی یکی است در اینجا از یائیریه فرشتگان شش جشن یا گهنبار سال اراده گردید کلمه مذکور غالباً باکلمه هوشیتی که بمعنی منزل نیك و بموقع در رسیدن است ترکیب یافته از مجموع آنها فرشتگان مستحفظ اعیاد مذکور اراده گردید رجوع کنید بمقاله فروهر

٤ گوکرن پهلوی از گئوکرن (gaokerena) اوستائی آمده است شرح آن در هرمزدیشت گذشت رجوع کنید به یشت مذکور فقره ۳۰ و پاورقی شماره ۳

٥ اپام نپات معنی لفظی آن سرچشمه یاناف وزادهٔ آب میباشد و آن اسم فرشته ایست که اورا عموماً ایزد برج مینامند در فرس هخامنشی نیز نپات آمده است کلمات نوه و نبیره از همین لغت است نپوس něpōs و neptis لاتین که بمعنی نوه است بانپات فرس از یك ریشه و بنیان است

٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۵ فروهر پاکان را و گروه‌زنان دارندهٔ پسران نامور را و یائیریه‌هوشیتی را و امه [۱] خوش اندام زیبا بالا را و بهرام اهورا آفریده را و اوپرتات [۲] پیروزمند را سروش مقدّس پاداش بخشنده پیروزمند گیتی افزا را [۳] رشن راست و ارشتاد گیتی افزا و فزاینده جهانرا خوشنود میسازیم «مانند بهترین سرور» زوت باید آنرا بمن بگوید [۴] (زرتشت) «بر طبق قانون مقدّس بهترین داور است» [۵] باید مرد پاکدین آنرا بگوید ✿

۶ اهورامزدای رایومند (و) فرهمند را میستائیم امشاسپندان شهریاران خوب و نیکخواهان را ماميستائيم وهومن امشاسپند را ما میستائیم صلح پیروزمند را که از بالاحامی همه آفریدگان است ماميستائيم دانش فطری مزدا آفریده را ماميستائيم دانش اکتسابی مزدا آفریده را ماميستائيم ✿

---

۱ امه ama نخست بمعنی جرأت وقوّت ورشادتاست دوم صفتی است بمعنی قوی و زورمند درپهلوی اماوندگردیدواسم فرشته ایستکه غالباً باایزد بهرام میآیدرجوع کنید بمقاله بهرام

۲ اوپرتات uparatāt اول بمعنی برتری وتفوّق است دوم اسم فرشته ایست رجوع کنید بآخر مقاله بهرام

۳ چون غالباً ما درطی یشت ها بصفت گیتی افزا برمیخوریم لازماست که در همین آغاز چندکلمه در خصوص آن گفته شود صفت مذکور در اوستا فرادَت گَئته Frādat gaētha میباشد در تفسیر پهلوي به فراخ داتاري گیهان ترجمه گردید و در فارسی افزونی دهندهٔ جهان ترجمه کرده اند مقصود از این صفت ثروت و خوشی مادّي افزاینده میباشد

٤ زوت در اوستا زَوْتَر اسمی است که به پیشوایان بزرگ مزدیسنا میدهند خود زرتشت نیز زوتر خوانده میشود قدمت این کلمه تا بزمان آریائی میرسد از آن دو معنی برمیآید نخست مجری کننده فدیه دوم منادی پروردگاران در تفسیر پهلوي زوت گردید در قدیم زوتر بزرگترین پیشواي مذهبی بوده است که در سرهفت موبد دیگر مراسم مذهبی بجاي میآورده اند در وقت فقدان سایر موبدان او مجاز بوده که به تنهائی تشریفات آئینی بعمل آورد امروز در هنگام اجراي مراسم دینی اسم زوت بموبدي داده میشود که در روي کرسی سنگی چهار پایه نشسته یسنا و ویسپرد میسراید و مراسم بجاي میآورد بموبد دیگري که در مقابل او نشسته و نیز با جراي چنین خدماتی موظف است راسپی نام میدهند رجوع کنید بکتاب دیگر نگارنده خرمشاه چاپ بمبئی ۱۹۲۷ ص ۱۶

۵ مقصود از «مانند بهترین سرور (زرتشت) برطبق قانون مقدّس بهترین داور است» نماز معروف یتا اهو وئیریو میباشد که مرکّب است از بیست و یك کلمه و جای آن در یسنای بیست و هفت در فقره سیزده است رجوع کنید به مقاله ملحقات گاتها ترجمه نگارنده

७ [illegible]

८ [illegible]

९ [illegible]

۷ اردیبهشت زیبا ترین امشاسپند را ماميستائیم (نماز) زورمند مزدا آفریده ائیریا من ایشیا را ماميستائیم سوک نیک دور بینندهٔ مزدا آفریده مقدّس را ماميستائیم شهریور امشاسپند را ماميستائیم فلزّ گداخته را ماميستائیم رحم و مروّت را که غمخوار بیچارگان است ماميستائیم ⁂

۸ سپندارمذ نیک را ماميستائیم را تای نیک دور بینندهٔ مقدّس مزدا آفریده را ماميستائیم هرونات امشاسپند را ماميستائیم یائیریه هوشیق را ماميستائیم (فرشتگان) مقدّس سال سروران تقدّس را ماميستائیم امرتات امشاسپند را ماميستائیم گله پرواری را ماميستائیم و مزرع گندم سود بخش را ماميستائیم گو کرن نیرومند مزدا آفریده را ماميستائیم ⁂

۹ مهر دارنده دشتهای فراخ را ماميستائیم رام چراگاهان خوب بخشنده را ماميستائیم اردیبهشت و آذر پسر اهورا مزدا را ماميستائیم سرور بزرگ شهریار درخشنده (و) دارندهٔ اسب تندرو اپام نپات را ماميستائیم و آب مزدا آفریده مقدّس را ماميستائیم ⁂

١٠ [illegible]

١١ [illegible]

١٢ [illegible]

[illegible]

۱۰ فروهرهاي مقدس نیک (و) توانای پاکان را ماميستائيم وگروه زنان دارندۀ پسران نامور را ماميستائيم و یائیریه هوشیتی را ماميستائيم وامه خوش اندام زیبا بالا را ماميستائيم و بهرام اهورا آفریده را ماميستائيم واوپرتات پیروزمند را ماميستائيم سروش پاک (و) مقدّس پیروزمند گیتي افزا و سرور تقدّس را ماميستائيم ورشن راست را ماميستائيم وارشتاد گیتي افزا (و) بزرگ کنندۀ جهان را ماميستائيم ꙮ

۱۱ او جادوان (و) دیوها (و) مردمان را اي زرتشت هلاک کند آن کسیکه در حقیقت (بخانۀ ما تعلّق دارد؟) ای سپنتمان زرتشت بمحضیکه این مرد چنین کلامي را (بزبان آورد) هردروغی را هلاک کند هر دروغی نابود شود [۱] ꙮ

۱۲ . . . . کسیکه از آنان استفاده کند از هفت امشاسپندان شهریاران خوب و نیکخواه براي باز داشتن دشمن دین مزدیسنا و آب مقدس مزدا آفریده را که به شکل اسب (روان است) ماميستائيم ꙮ

---

۱ از شماره ۱۱ تا خود ۱٤ که آخرین فقره یشت است کلمات و جملات یا بکلّی خراب شده است یا قسمتی از آنها بطوریکه معنی درستی از آنها بر نمیآید

١٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (1) [illegible]

١٥ [illegible]
[illegible] (2) [illegible]
[illegible] (1)
[illegible]
[illegible] (1)

۱۳ . . . .

۱٤ . . . .

۱۵ یتااهو . . . . . .
درود میفرستم باهورا مزدای رایو مند و فرهمند و بامشاسپندان ۱
اشم‌وهو . . . . . .

---

۱ از فقره ۱ تاخود فقره ٥ همین یشت تکرار میشود
۲ رجوع کنید بفقره ۳۳ هرمزد یشت

مقدّمه هفتن یشت بزرگ

هفت ها

در مقدّمه هفتن یشت کوچک اشاره کردیم که هفتن یشت بزرگ در جزو یشتها نیست ولی بمناسبت هفت فصلش آنرا بهفت امشاسپندان مختص کرده اند کلمه هفت ها در اوستا هپتنگ هائیتی [illegible] آمده است در پهلوی هفت هات گفته اند این کلمه صفت است یعني دارنده هفت فصل ولي امروز هفت ها داراي هشت فصل است ذکر آن بزودي بیاید پس از گاتها هفت ها قدیم ترین اجزاء اوستاست از حیث قدمت متأخر تر از آن ولي از حیث زبان با آن یکی است هفت ها برخلاف گاتها منثور است مگر آنکه در یسنا ٤١ بسا به منظوم ٨ سیلابی (آهنگ) برمیخوریم از حیث مطالب نیز نزدیک برویهٔ گاتهاست امّا ساده تر از آن در پهلوی آنرا جزو ادّبیات گاسانیک شمرده اند هفت ها از یسنای ٣٥ شروع شده بایسنای ٤١ ختم میشود و درمیان اهنودگات واشتودگات جاي داده شده است از زمان بسیار قدیم جاي هفت ها را درمیان گاتهای منظوم قرار داده اند شاید بمناسبت هفت‌های اهنودگات هفت ها نیز به هفت فصل منقسم گردیده است همانطوریکه گاتها در کلیّه اوستا داراي مقام بلندی است هفت ها نیز داراي چنین رتبه ایست نظر بقدمت و مطالب عمده اش غالباً در قطعات اوستا از آن یاد شده است مطالب فصول آن بهمدیگر مربوط نیست هریک فصلی از آن دارای مطلب جداگانه‌ایست مثلاً در فصل اول (یسنای ٣٥) در بیان ادای وظایف هر یک از ایمان آوردگان است در فصل دوم (یسناي ٣٦) از آذر صحبت میدارد بخصوصه از آتشی که در روز واپسین از برای آزمایش برافروخته گردد در فصل سوم (یسنای ٣٧) درستایش و سپاسگزاري از نعم اهورامزداست فصل چهارم (یسنای ٣٨) در ستایش زمین و آبهاست در فصل پنجم (یسناي ٣٩) بروان مردمان پاک و چهار پایان مفید و فرشتگان درود فرستاده میشود و

فصل های ششم و هفتم (یسنای ٤۰ و ٤۱) بهمدیگر مربوط از پاداش اعمال در این جهان و جهان دیگر صحبت میدادر و دارای بلند ترین درجه اخلاقی است که بتوان از برای عهد کهن تصوّر نمود بخصوصه دقت قارئین را بمطالب لطیف و دقیق این دو یسنا متوجّه میسازیم شاید بتوانیم بگوئیم که این دو یسنا قدیمترین مأخذ تصوّف ایران است اینک رسیدیم به یسنا ٤۲ این فصل بعدها به هفت ها ملحق گردیده از حیث زبان با سایر فصول هفت ها فرق کلّی دارد وعلائم جدید در آن بسیار دیده میشود که بکلّی آنرا از فصول پیش ممتاز میسازد در این فصل بکلیه چیزهاي مفید و سود بخش درود و تحیّات فرستاده شده است

در انجام مقال لازمست متذکّر شویم که در هفت ها فقط سه بار کلمه امشاسپندان تکرار شده است راست است که در فصل هشتم (یسنا ٤۲) نیز بکلمه امشاسپند بر میخوریم ولی چنانکه گفتیم این فصل متأخّر است در آغاز هفت ها در فقره اوّل هم کلمه امشاسپند آمده است ولی این فقره و فقره دوم غالباً در اوستا تکرار شده است و آنها را جزو هفت ها یا ادبیّات گاسانیک نباید شمرد در واقع از فقره ۳ یسنای ۳۵ تا خود فقره ٦ از یسنای ٤۱ داخل هفت ها میباشد کتاب پهلوی شایست لا شایست (فصل ۱۳ ، ۱٤) فقره ۲ از یسنای ۳۵ را نیز جزو هفت ها محسوب میدارد بنا بر این در قدیمترین جائیکه از کلمه امشاسپند ذکری شده است همین هفت ها میباشد چنانکه نخستین بار در همین هفت‌ها بکلمه فروهر بر میخوریم در فصول هفت ها اسمی از زرتشت برده نشد اما بدون شک در یسناي ۳۵ در فقره ۹ اشاره باو شده است

[illegible] ۱ ([illegible] ۳۵)

۱ [illegible]

۲ [illegible]

[[illegible]]

۳ [illegible]

۴ [illegible]

۵ [illegible]

[[illegible]]

کردهٔ ۱ (یسنای ۳۵)

۱ اهورا مزدای مقدّس (و) سرور تقدّس را ما میستائیم شهریاران خوب امشاسپندان نیکخواه را ما میستائیم کلّیه آفریدگان مقدس معنوی و مادّی را از برای خاطر اشای نیک برای خاطر دین نیک مزدیسنا ما میستائیم ❀

۲ ما پندار نیک گفتار نیک و کردار نیک را که دراین جا و جاهای دیگر بعمل آورده شده و بعمل آورده خواهد شد بزرگ میشماریم چنانکه ما (خود) باغیرت برای نیکی میکوشیم ❀

۳ ای اهورامزدا ای اشای زیبا ما خواستاریم آن چیزی را از برای خود برگزینیم و باآن اندیشه و گفتار و کرداری را بجای آوریم که درمیان اعمال موجوده برای هر دوجهان بهترین باشد ❀

٤ نظر بپاداش روز جزا برای بهترین اعمال ما دانایان و نادانان و فرمانروایان و فرمانبرداران را بر آن تشویق میکنیم که بگله و رمه آسایش وعلوفه روا دارند ❀

۵ درحقیقت از برای کسی سلطنت روامیداریم و آنرا حقّ کسی میشناسیم و آنرا برای کسی خواستاریم که بهتر سلطنت کند برای مزدا اهورا و برای اشا و هیشتا ❀

٦ [illegible]

٧ [illegible]

٨ [illegible]

٩ [illegible]

١٠ [illegible]

[illegible]

۶ آنچه را مرد یا زنی دانست که درست و خوب است پس باید آنرا با غیرت از برای خود بجای آورد و آنرا بدیگران بفهماند تا آنطوریکه بایست بدان عمل کنند ꙳

۷ پس ما از برای شما ای اهورامزدا ستایش و نیایش را بهترین چیز می پنداریم و علوفه را از برای ستوران ما خواستاریم که آنرا از برای شما بعمل آوریم و آنرا باندازه ای که در قوّه داریم (بدیگران) بفهمانیم ꙳

۸ در تصاحب راستی در رفاقت (با) راستی هریک از موجودات در هر دوجهان از بهترین بخشایش برخوردار تواند شد ꙳

۹ ای اهورامزدا این کلام الهام شده را (مزدیسنا) ما خواستاریم که با بهترین اندیشه راستی منتشر سازیم امّا ترا (زرتشت را) فرمانده و آموزگار آن بشناسیم ꙳

۱۰ و برای خاطر اشا و وهومن و شهریور نیک اکنون ای اهورا ما سرود نیایش پی در پی و دعا پی در پی و نماز پی در پی (میسرائیم)
ینگه ها تام . . . . ꙳

[illegible] ۲ ([illegible] ۳۶)

۱ [illegible]

۲ [illegible]

۳ [illegible]

۴ [illegible]

۵ [illegible]

۶ [illegible]

[illegible] .... [illegible]

کردهٔ ۲ (یسنا ۳۶)

۱ ای مزدا اهورا ما نخست خود را بواسطهٔ عمل آذر تو در اینجا بتو نزدیک میکنیم و بواسطه خرد مقدّست بسوی تو (تقرّب میجوئیم) (ای آذر) تو نیز آن کسی را آزرده کنی که تو را آزرده میسازد ای آذر مزدااهورا تو ای خجسته ترین توانا بسوي ما آی ⁂

۲ ای آذر مزدا اهورا تو مانند سود بخش ترین کسی بسوی ما آي با نعمت متنّعم ترین بما روي کن در روز محاکمه بزرگ باستایش مخلص ترین بیاري ما بشتاب ⁂

۳ ای آذر توئی خوشی مزدا اهورا تو مانند خرد مقدّسی دوست او هستی اي آذر مزدا اهورا ما خواستاریم با آن اسمی که از تو فزاینده تر است (بزبان آورده) بتو نزدیک شویم ⁂

٤ با خیال پاک باراستی و درستی باکردار و گفتار و آئین نیک ما میخواهیم بتو نزدیک شویم ⁂

٥ تورا ثناخوان تورا سپاسگزاریم ای مزدا اهورا باسراسر پندار نیک با سراسر گفتار نیک با سراسر کردار نیک ما میخواهیم بتو نزدیک شویم ⁂

٦ اي مزدا اهورا در میان ترکیب ها زیبا ترین ترکیب فروغ این جهان را و درعالم زبرین (ترکیبی را که) درمیان بلندترین فروغ که خورشید نامیده میشود از آنِ تو میشمریم [1] ینکهه هاتام ..... ⁂

---

[1] در آغاز مقاله هرمزدگفتیم که پرفیر یوس Porphyrius از زبان مغهای ایران اُرُمَزس Oromazes (اهورامزدا) را چنین تعریف کرده است پیکرش مانند روشنی و روانش بسان راستی است نظیر فقره فوق در فروردین یشت فقره ۷۱ اهورا مزدا فروغ سفید و درخشان خوانده شده است

[illegible] ٣ ([illegible] ٣٧)

١ [illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

٤ [illegible]

٥ [illegible]

[illegible]

کرده ۳ (یسنا ۳۷)

۱ ما میخواهیم اهورامزدا را که ستور و راستی بیافرید آبها و گیاههای خوب بیافرید روشنائی و زمین و همه چیزهای نیک بیافرید ٥

۲ برای سلطنت و بزرگواریش برای صنعت زیبایش بستائیم ما کسانیکه از ستوران محافظت میکنیم میخواهیم اورا با ادعیه منتخبه ستایش کنیم ؞

۳ ما میخواهیم اورا باسم اهورا و باسم محبوب و مقدّس مزدا بستائیم ما میخواهیم اورا باکالبد و روان خود (با دل و جان) بستائیم اورا و فروهرهای مردان و زنان پاک را ما میخواهیم بستائیم ؞

٤ اشاوهیشتا را ما میخواهیم بستائیم آن زیباترین امشاسپند آن فروغ را آن همه چیزهای نیک بخشنده را ؞

٥ وهومن و شهریور (خشترا) و آئین نیک و پاداش نیک وارمتی نیک (سپندارمذ) را ما میخواهیم بستائیم [1]
ینگهه هاتام . . . . ؞

---

۱ در این فصل از چهار تن از امشاسپندان اسم برده شد

[illegible] ۴ ([illegible] ۳۸)

۱ [illegible]

۲ [illegible]

۳ [illegible]

۴ [illegible]

۵ [illegible]

[illegible]

کردهٔ ٤ (یسنای ۳۸)

۱ این چنین ما با زنان این زمین را که حامل ماست میستائیم و آن زنانیکه از آنِ تو هستند (زنانیکه) از پرتو راستی ممتازند ما میستائیم ❀

۲ غیرت ایمان چالاکی شوریٰ پارسائی با آنها پاداش نیک ثروت نیک فراوانی نیک شهرت نیک فیض نیک را ما میستائیم ❀

۳ ما آبهای از چشمه جوشنده و باهم جمع شده و جاري را میستائیم آن آب اهورائی خوشی بخشنده اهورا را شما (ای آبهائیکه) بسهولت روان قابل شناوري و شُست و شو و ارمغان هردو جهان هستید ❀

٤ این چنین با اسامی که اهورامزداي سود بخش بشما آبهای نیک داده و شما را بیافرید نام برده میستائیم از آنرو (از شما) یاری میطلبیم شما را ثنا خوانیم شما را سپاس گزاریم ❀

٥ و از شما آبهاي بارور و از شما که مثل مادرید و از شما شیر گاو که از فقراء توّجه میکنید و درمیان مشروبات خوبترین و بهترین هستید ما استغاثه میکنیم شما نیکان را بافدیه بزرگ بسوي نشیب (همی خوانیم) (ای کسانیکه) در تنگدستی پاداش بخشیده بیاري میشتابید شما اي مادران زنده (جاندار)

ینگهه هاتام . . . . ❀

[illegible] ٥ ([illegible] ٣٩)

١ [illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

۴ [illegible] [[illegible]]

٥ [illegible]

کردهٔ ۵ (یسنای ۳۹)

۱ این چنین ما میستائیم گوشورون و تشان[۱] Taŝan را و روان خودمان را و ستوران اهلی را که بما غذا میدهند برای کسانیکه اینها (وجود دارند) وکسانیکه برای اینها وجود دارند[۲] ⁂

۲ روانهای جانوران مفید برّی را ما میستائیم این چنین ما میستائیم روانهای مردان و زنان پاکدین را آنانیکه وجدان نیکشان برای پیروزی (راستی) میکوشد و خواهد کوشید یا کوشیده است ⁂

۳ ما فرشتگان نیک (مذکّر و مؤنث) را که جاودان زنده اند و امشاسپندان همیشه خرّم را که بمنش پاک متکیّ هستند میستائیم ⁂

٤ همانطوریکه تو ای اهورامزدا بخصوصه به نیکی اندیشیدی و گفتی و کردی و مُجری داشتی ما هم از برای تو نثار میآوریم این چنین آنرا بتو برازنده میدانیم این چنین تو را با آن ستایش میکنیم این چنین تو را ثنا خوانیم این چنین تو را سپاس گزاریم ⁂ (این قطعه دو بار تکرار میشود)

۵ ما خود را با یک علاقه به نیکی و براستی وبخضوع و بخلوص بتو نزدیک میکنیم

ینگهه ها تام . . . . ⁂

---

۱ گوشورون عبارت است از روان نخستین ستور که خود فرشته موکّل جانوران مفید است وازتشان Taŝan بدنش اراده گردید رجوع کنید بگاتها ترجمه نگارنده بمقاله گوشورون
۲ یعنی کسانی که از برای تغذیه آنان ستوران آفریده شده اند و مردمانیکه از برای پرستاری و پروراندن و علوفه دادن این ستوران خلقت یافته اند

[illegible] (140)

1 [illegible]

2 [illegible]

3 [illegible]

4 [illegible]

[illegible]

کردهٔ ۶ (یسنای ۴۰)

۱ اي مزدا اهورا تو انیک از اجرای این پاداشهائیکه آرزوی ماست مُزدي را که تو از براي دین مانند ما کسانی مقرّر داشتی یاد نموده بجاي آر اي مزدا اهورا ⁂

۲ تو از براي ما این (مُزد) را در این جهان و (جهان) مینوی مُقرّر داشتي از این جهت تو آنرا (مقرّر داشتی) تا بدان واسطه بمصاحبت تو نایل شویم و با تو و با راستی (اشا) جاودان (بسر بریم) ⁂

۳ اي مزدا چنان ساز که شرفاء براستی اعتقاد کنند و جویاي راستی شوند که دهقانان از براي اتّحاد محکم و ثابت و پر از غیرت لایق شوند (امّا) براي ما پیشوایان (چنان ساز که آن دو طبقه) نسبت بما باوفا باشند ⁂

۴ بشود که باین طور شرفاء و باین ترتیب دهقانان و باین طور پیشوایان باآنانیکه ما مُتحّد گشتیم از شما شوند و باین طور ما خواستاریم اي مزدا اهورا که مانند مرد پاکدین و عادلی از شما محسوب شویم و آنچه آرزوي ماست بما ارزانی دارید

ینگه ها تام . . . . ⁂

[illegible]

۱ [illegible]

۲ [illegible]

۳ [illegible] [illegible]

۴ [illegible]

۵ [illegible] [illegible]

۶ [illegible]

کردهٔ ۷ (یسنای ۴۱)

۱ سرود استغاثه و ستایش (خود را) باهورامزدا و اشاوهیشتا مختص دانسته تقدیم و نثار میکنیم ꙳

۲ اي مزدا اهورا بشود که ما جاودان از کشور نیک تو بهره‌مند شویم بشود که شهریار نیکی در هر دوجهان بما چه مرد و چه زن سلطنت کند تو اي درمیان موجودات خوبترین ꙳

۳ ما تو را صاحب تائیدو دارندهٔ توفیق میشماریم و از این جهت با راستی همراه (میدانیم) بشود که تو درهر دوجهان جان و تن ما شوي تواي درمیان موجودات خوبترین ꙳ (این قطعه دو بار تکرار میشود)

۴ اي مزدا اهورا خواستاریم که پناه طولانی تو را باز یافته خود را شایسته آن سازیم خواستاریم که از پر تو توعامل و توانا گردیم تو ای درمیان موجودات خوبترین بشود که تو بحسب آرزوی ما پناه طولانی خودرا بما ارزانی داري ꙳

۵ اي اهورا مزدا ما سرود گویان و پیمبران تو موسوم هستیم و میخواهیم که این چنین باشیم و خود را از براي مُزدیکه تو براي دین مانند ما کسانی مقرّر داشتي مُهیّا سازیم اي مزدا اهورا ꙳ (این قطعه دو بار تکرار میشود)

۶ تو از براي ما این (مُزد را) در این جهان و (جهان) مینوي مقرّر داشتي ازاینجهت توآنرا (مُقرّر داشتي) تا بدان واسطه بمصاحبت تو نایل شویم و با تو و با راستی (اشا) جاودان بسر بریم ꙳

(۷) [illegible] .... [illegible]

[illegible]

[illegible] [ر [illegible]]

[illegible] (۳) [illegible] (۴) [illegible] (۳)

۸ [illegible]

[illegible] .... [illegible]

[illegible] ۸ ([illegible] ۱۴۲)

۱ [illegible]

۲ [illegible]

۷ ینگه ها تام . . . .

ما پندار نیک گفتار نیک و کردار نیک را که در این جا و جا های دیگر بعمل آورده شد بزرگ میشماریم چنانکه ما (خود) با غیرت برای نیکی میکوشیم

یتا اهووئیریو . . . . . . اشم وهو . . . . ꙮ

۸ هفت های توانا و مقدّس و سرور تقدّس را ما میستائیم

ینگه ها تام . . . . ꙮ

کردهٔ ۸ (یسنای ۴۲)

۱ ای امشاسپندان ما جزوات هفت ها را نثار تان میسازیم مابسر چشمه های آب درود میفرستیم و بگذرهای آب درود میفرستیم و به شعبات راه درود میفرستیم بتقاطع راه درود میفرستیم ꙮ

۲ بکوههائیکه از (بالای آنها) آب جاری موجود است درود میفرستیم و بدریاچه ها و استخرها درود میفرستیم و بمزارع گندم سود بخش درود میفرستیم بهر دو بپاسبان و بآفریدگار درود میفرستیم بمزدا و زرتشت درود میفرستیم ꙮ

۳ بزمین و آسمان درود میفرستیم و بباد چالاک مزدا آفریده درود میفرستیم و بقلّه کوه‌هرا [1] درود میفرستیم بزمین و بهمه چیزهاي نیک و خوب درود میفرستیم ۞

٤ بمنش پاک و بروانهای پاکدینان درود میفرستیم (بماهی) وس پنچا سَتوَران [2] درود میفرستیم

---

۱ غالباً در طیّ یشتها از کوه‌هرا ذکری شده است کوه مذکور نیز هرائیتی [illegible] گفته شده است در ترجمه پهلوی هربرز و در فارسی البرز گوئیم هرچند که امروز البرز کوه مخصوص ودماوند که دارای ۵۰٦۲۸ متر ارتفاع است و از بلندترین قلل آن بشمار است معلوم همه کس میباشد ولی در ادبیات مزدیسنا تعیین این کوه بیرون از اشکال نیست در زامیاد یشت فقره ۱ آمده است که کوه هرا تمام ممالك شرقی و غربی‌را احاطه کرده است و آن نخستین و شریفترین کوه محسوب شده است در رشن‌یشت در فقره ۲۵ میخوانیم که ستارگان و ماه‌وخورشید دور قلّه آن که تئره [illegible] Taēra باشد دور میزنند ظاهراً بایستی کوه مذکور در طرف مشرق واقع باشد چه در مهریشت در فقره ۱۳ مذکور است که مهر فرشته فروغ نخستین ایزد مینوی است که پیش از برآمدن خورشید از کوه‌هرا بسراسر ممالك آریائی مي‌تابد در فقره ۵۰ همین یشت آمده است که بارگاه مهردر بالای کوه‌هرا واقع است در آنجائیکه نه شب است و نه ظلمت نه باد گرم میوزد و نه باد سرد از ناخوشیها بری واز آلایش و ناپاکی اهریمنی عاری است مه و بخار از آنجا متصاعد نشود بندهش مفصل‌تر از این کوه صحبت داشته در فصل ۱۲ گوید که در مدّت ۱۸ سال کوهها نموّ نمودند امّا البرز در مدّت هشتصد سال بدرجه کمال در آمد در مدّت ۲۰۰ سال بکره ستارگان رسید در مدّت ۲۰۰ سال بفلك ماه رسید در ۲۰۰ سال بعد بفلك خورشید رسید ودر ۲۰۰ سال دیگر بچرخ فروغ بی پایان (انیران) رسید و ۲۰۲٤٤ کوههای دیگر روي زمین از البرز منشعب شده است نظر باین مندرجات کوه (هرا) را باید یك کوه معنوي و مذهبی تصوّر نمود رجوع کنید به Ostīrānische Kultur Geiger p. 42.

۲ کلمه اوستائی واسی [illegible] vāsi اسم ماهی بسیار بزرگی است که در اقیانوس فراخ کَرت زندگانی میکند این ماهي در اوستا و بندهش باصفت پنچاسَدَورا [illegible] آمده است صفت مذکور که بمعنی پنجاه در دارنده میباشد مرکّب است از پنچا سه ـ دَورا معلوم نیست که مقصود از این صفت چیست برخی آنرا ماهی پنجاه پردارنده مقصود دانسته اند این ماهی در بندهش واسِي پنجا ستوَران نوشته شده است در فصل ۱۲ در فقرات ۵ و ۷ از آن صحبت کرده گوید واس در وسط اقیانوس فراخ کرت بسر میبرد وطول او باندازه ایست که اگر مرد تند روی از بامدادان تاهنگام فرورفتن خورشید باسرعت تمام بدود هنوز طول قامت آنرا نتواند پیمود کلّیه جانوران مزدا آفریده در اقیانوس در تحت حمایت واس میباشند

[illegible]
[illegible]
[illegible]

نقش رستم در فارس آنکه طرف دست راست ایستاده ناهید است که نگین اقتدار بشاهنشاه ساسانی نرسی میدهد (از روی تصویر Texier)

رجوع کنید نیز به Die Kunst des Alten Persien, Von Sarre, Tafel 81.

و به خرای پاک [۱] که در وسط دریای فراخ کرت [۲] ایستاده است درود میفرستیم بدریای فراخ کرت درود میفرستیم

۱ خرا Khara از جمله کلماتی است که در طیّ چندین هزار سال تقریباً ترکیب لفظی خود را محفوظ داشته گرچه مصداق آن تغییر یافته است همین کلمه است که امروز در فارسی خر گوئیم ولی مقصود در اوستا از این جانور خر معمولی نیست چه در خود اوستا مندرج است که خر در وسط اقیانوس زندگانی میکند همان طوری که بعدها هرابرزئیتی اوستا اسم کوه مخصوصی گردیده البرز گفتیم خرا نیز بمرور ایّام برای تعیین ستور معینی تخصیص یافت در اوستا از برای خر بمعنی معمولی کلمه کتوَ آمده است و آن فقط یك بار در فرگرد هفتم وندیداد در فقره ۴۲ استعمال شده گوید در مقابل معالجهٔ زن خانه خدائی یك کتوَ (خر) مزد طبیب میباشد کلمه مذکور نیز دد تفسیر پهلوی خر ترجمه گردید کلمه خرا بمعنی جانوریکه در اقیانوس زندگانی میکند فقط یکبار همان در یسنای ۴۲ فقره ٤ آمده است ولی بندهش درفصل ۱۹ مفصلاً از این جانور صحبت میدارد طوریکه از این حیوان تعریف گردیده ابداً جای شك و شبهه نمیماند که از آن یکی از حوادث طبیعی مثل طوفان و سیل و طغیان وغیره اراده شده باشد چنانکه دارمستتر و وست West نیز چنین حدس میزنند نظیر این گونه تشبیهات در یشتها بسیار دیده میشود بخصوصه در تشتریشت بطور وضوح و آشکارا این مسئله معیّن است که بسا از حوادث طبیعی بحیوانی تشبیه شده است اینك بندهش گوید که خر سه پا درمیان اقیانوس فراخ کرت بسر میبرد این جانور پاك را بدن سفیدی است دارای شش چشم و نه پوزه و دو گوش و یك شاخ زرین میباشد که از آن هزار شاخ دیگر سرزده وبا آنها جانوران اهریمنی را نابود میکند

گوشش باندازهٔ بزرگست که مملکت مازندران‌را فراتواند گرفت جای قدم او باندازه ایست که یك گله ازهزار گوسفند روی‌آن آرام تواندگرفت در اطراف کوچکترین پای او هزار مرد با اسبش دور تواند زد وقتی که این جانور سر در اقیانوس فرو برد و گوشهای خویش بجنباند اقیانوس بجوش و خروش افتد لرزه‌و اضطراب در سواحل کوه کنائود پدید آید از اثر آواز او همه جانوران مادهٔ اهورائی در اقیانوس آبستن شوند و جانوران اهریمنی از بیم و هراس بچه سقط کنند تصفیه آبهای اقیانوس که بسوی هفت کشور روان است بعهده این جانور است اگر اهورامزدا اورا نمیآفرید هرآینه آب اقیانوس از آسیب اهریمن مسموم گشته تمام جانوران هلاك میشدند کتاب مینوخرد در فصل ۶۲ در فقرات ۲۶ و ۲۷ نیز از این جانور اسمی برده گوید که خر سه پا در وسط اقیانوس ورکش زندگانی میکند و تمام آبهای ناپاکیکه از لاشه و مردار گذشته باقیانوس رسد بتوسط این جانور پاك گردد در هرمزدیشت نیز ذکر کردیم که درخت گوکرن نیز درمیان اقیانوس فراخ کرت روئیده است از ین تعریفات بخوبی برمیآید که کلمهٔ خرا در ایران قدیم از برای تعیین اسم جانوری که امروز باین اسم معروف است نبوده است چنانکه در مقاله گوش نظیر آنرا در کلمه گوسفند ملاحظه خواهید کرد رجوع کنید به Sacred Books of the East by West. و به Bundehesh von Justi و به Zoroastrische Studien von Windischmann S.91 و به Ostiränische Kultur von Geiger S. 361 و به Ormazd et Ahriman par Darmesteter p. 148—151.

۲ فراخ کرت اسم پهلوی اقیانوسی است که در اوستا واوروکش

۵ [illegible]

۶ [illegible]

[illegible]

[illegible] (۲) [illegible] (۱)

[illegible] (۱)

[illegible]

[illegible] (۱)

[illegible] (۱)

[illegible] (۱)

[illegible] (۱)

[illegible] (۱)

[illegible] (۱)

۵ بهوم [1] زرین رنگ و بلند روئیده درود میفرستیم بهوم جان افزا و آشامیدني درود میفرستیم بهوم دور دارنده مرگ درود میفرستیم

۶ بآب روان و بمرغ پرّان درود میفرستیم وبه بازگشت پیشوایان (اتربان) درود میفرستیم که دور رفته از برای سایر ممالک جویای راستی هستند [2] و به همه امشاسپندان درود میفرستیم

ینگه‌ها تام . . . . ꕥ

آمده است مینوخرد وَرکش ضبط کرده است معنی تحت اللفظی آن بزرگ ساحل و فراخ کنار میباشد کش که در زبان فارسی از برای زیر بغل و بیغولهٔ ران و سینه استعمال میشود باجزء دوم این کلمه اوستائی یکی است چنانکه حافظ گوید

می بزیر کش و سجاده زهدم بردوش آه اگر خلق شوند آگه از این تزویرم

از این اقیانوس غالباً در اوستا اسم برده شده در طی قرأت یشتها بآن خواهیم برخورد اساساً نمیدانیم که کدام دریا از آن اراده شده است برخی از مستشرقین دریاي خزر یا دریاچه آرال پنداشته اند برخی دیگر اقیانوس جنوب ایران حدس زده اند آنطوریکه در اوستا وکتب پهلوی از فراخ کرت صحبت شده است هیچ شکی نمیماند که اقیانوس بسیار بزرگی از آن اراده گردیده است بندهش در فصل ۱۳ چنین گوید دریاي فراخ کرت از طرف دامنه جنوبی البرز ثلث زمین را فراگرفته از این جهت است که فراخ کرت نامیده شد برای آنکه داراي هزار دریاچه است هم چنین چشمهٔ آردِی ویسور از آنجا برمیخیزد هریك از دریاچه آن داراي شکل مخصوصی است برخی بزرگ برخی کوچك و بعضی باندازه اي بزرگست که یکرد سوار در مدت چهل روز دور آن را تواند پیمود چه اطراف آن هزار و هفتصد فرسنگ است

شاید از تشتریشت بتوان استنباط نمود که از فراخ کرت اقیانوس هند که در جنوب ایران واقع است اراده گردیده است دریشت مذکور مکرراً آمده است که تشتر (تیر) فرشته باران از فراخ کرت آب برگرفته برروی زمین میباراند درفقره ۳۲ یشت مذکور گوید

«آنگاه تشتر درخشان از اقیانوس فراخ کرت برخاست بعد از آن مِه از آن طرف کوه هند که درمیان اقیانوس فراخ کرت واقع است بلند گردید» عجالة بهمین قدر توضیح اکتفاء میکنیم تا در آبان یشت (ارد ویسور ناهید) دوباره بسر آن برگردیم

۱ رجوع کنید به مقاله هوم

۲ از این عبارت بخوبی معلوم میگردد که موبدان عهد قدیم از براي انتشار دین مزدیسنا اطراف و اکناف جهانرا میگردیده اند و مردم را به خدا پرستی ارشاد میکرده اند چنانکه بیکشوها یعنی پیشوایان دین بودا نیز دور میزده مردم را موعظه میکرده اند و امروز هم کشیش ها (Missionnaire) بممالك غیر عیسوي رفته دین عیسی را تبلیغ میکنند

مقدّمه اردیبهشت یشت

سومین یشت اوستا مختص است به دومین امشاسپند اشاوهیشتا که انیک اردیبهشت گوئیم از این فرشته در طیّ مقاله پیش در جزو امشاسپندان صحبت داشتیم در اینجا متّذکر میشویم که درمیان شش فرشتگان بزرگ فقط اردیبهشت و هروتات (خرداد) دارای یشتی هستند چنانکه گفتیم احتمال دارد که سایر امشاسپندان را نیز در سابق یشتی بوده است که امروز در دست نداریم انیک چند کله در خصوص سومین یشت گفته آنگاه میپردازیم به ترجمه و توضیحات لغات آن اردی بهشت یشت را بدو جزء قسمت میتوان نمود اولی از فقره ۱ تا ۵ که در توصیف اشا وهیشتا میباشد در واقع در اثر نماز معروف اشم وهو که نماز اشه و هشته هم گفته میشود میباشد معنی نماز مذکور از اینقرار است

«راستی بهترین نعمت و هم (مایه) سعادت است سعادت از آن کسی است که خواستار بهترین راستی است» هرچند که اولین فقرات این یشت بواسطه خراب شدن برخی از کلماتش مبهم و پیچیده است ولی از آن بخوبی میتوان استنباط کرد که اهورامزدا به پیغمبرش از تأثیر و قوّت نماز اشم وهو خبر میدهد جزء دوم از فقره ۵ تا انجام در اثر نماز معروف دیگر ائیریامن ایشیا میباشد که در آغاز هفتن یشت کوچک نیز از آن شرح دادیم نماز مذکور در خود اوستا نیز غالباً یاد شده از آنجمله در وندیداد فرگرد ۲۲ آمده است که اهورامزدا بیاری ائیریامن ۹۹،۹۹۹ ناخوشی که اهریمن بوجود آورد شفاء بخشید معنی نماز مذکور از اینقرار است «بشود که ائیریامن ارجمند برای یاری مردان و زنان زرتشتی (و) برای یاری از منش پاک بسوی ما آید با پاداش گرانبهائیکه در خور ایمان است من از او پاداش مطلوبهٔ عدالت را که اهورامزدا خواهد بخشید خواستارم» از اردیبهشت یشت نیز بخوبی اثر و قوّت دعای مذکور بر میآید چنانکه خواهیم دید کلّیه آفات و مصائب و شرّ اهریمنی از سرودن این دعا دفع گردد

[illegible]

[illegible]

[illegible] (۳)

[illegible] (هر گاه که باشد) [illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

اردیبهشت یشت

اشاوهیشتای زیبا ترین را (نماز) ائیریامن ایشیای نیرومند مزدا آفریده را سوک مقدّس نیک دور بیننده مزدا آفریده را خوشنود میسازیم « مانند بهترین سرور » زوت باید آنرا بمن بگوید (زرتشت) « بر طبق قانون مقدّس بهترین داور است » باید مرد پاکدین دانا آنرا بگوید

۱ اهورامزدا بسپنتمان زرتشت گفت ای سپنتمان زرتشت ای ستاینده وزوت و استغاثه کننده و وعظ دهنده و عابد و رحمت فرستنده و سرود گوی وقتیکه من با بهترین اشا فضای روشن درخشان و منازل خورشیدسان بیافریدم . . . . . بخصوصه از پی ستایش ونیایش ما امشاسپندان [۱] ✤

۲ زرتشت گفت اهورامزدا ای مبشّر کلام راستین اینک بسپنتمان زرتشت ستاینده و زوت و استغاثه کننده و وعظ دهنده و عابد و رحمت فرستنده و سرود گوی بفرمای که چگونه بوده است (آن کلام) در هنگامیکه تو با بهترین اشا فضای روشن درخشان و منازل خورشیدسان میآفریدی . . . . بخصوصه از پی ستایش ونیایش شما امشاسپندان [۱] ✤

---

۱ زوت از کلمه زوتر اوستائی آمده است ذکرش در یشت پیش گذشت در اینجا لازم است بیفزائیم که در خود گاتها یسنای ۳۳ فقره ۶ زرتشت خود را زوت مینامد رجوع کنید به گاتها ترجمه نگارنده و بصفحه ۱۰۳ همین کتاب در اینفقره چندین لغت خراب شده معنی درستی از آنها مفهوم نمیشود

٣ [illegible]

٤ [illegible]

٥ [illegible]

۳ من اشا و هیشتا را همی خوانم وقتیکه من اشا و هیشتا را خواندم آرامگاه نیک سایر امشاسپندان که مزدا آنرا با اندیشه نیک حفظ میکند که مزدا آنرا با گفتار نیک حفظ میکند که مزدا آنرا با کردار نیک حفظ میکند (گشوده گردد) [1] آن آرامگاه نیک در گرزمان اهوراست [2] ❀

٤ گرزمان از برای مردمان پاک میباشد کسی از دروغ پرستان را بسوي آن راهي نباشد براي مشاهده اهورامزدا ❀

٥ (نماز) ائیریامن که تمام خرد خبیث و همه جادوان و پریها را بر اندازد بزرگترین کلام ایزدي است [3] بهترین کلام ایزدي است زیباترین کلام ایزدي است بغایت زیباترین کلام ایزدي است درمیان کلام خدائی قوي است قویترین کلام خدائی است درمیان کلام خدائی محکم است محکم ترین کلام خدائی است درمیان کلام خدائی پیروزمند است پیروزمند ترین کلام خدائی است درمیان کلام خدائی درمان بخش است درمان بخش ترین کلام خدائی است ❀

---

۱ مقصود این است که از سرودن نماز اشم وهو و خوشنود ساختن امشاسپند اشاوهیشتا سایر امشاسپندان نیز خوشنود میشوند و مقصود از پندار نیك و گفتار نیك و کردار نیك یا هومت وهوخت وهورشت سه طبقات بهشت میباشد

۲ لغت گرزمان که شعراي قدیم ما غالباً استعمال کرده اند از کلمه اوستائی گرَونمان [illegible] میباشد جزء اخیر این کلمه در جزو لغت خانمان هنوز در زبان ما باقی است معنی لفظی آن خانه ستایش و نیایش است از آن بلند ترین طبقه آسمان یا عرش اراده گردید در آنجائیکه مقام اهورا مزدا است

۳ لغتی که ما بکلام ترجمه کردیم در اوستا منترَ [illegible] میباشد که بمعنی کلام ایزدی و گفتار آسمانی است

٦ [illegible]

٧ [illegible]

٨ [illegible]

۶ کسی (از طبیبان) بواسطه اشا معالجه کند کسی بواسطه قانون شفاء بخشد کسی با کارد علاج نماید [۱] کسی با گیاه درمان دهد کسی با کلام مقدّس شفاء دهد درمیان درمان بخشان درمان‌بخش‌ترین کسی است که با کلام مقدّس شفاء دهد کسی که امعاء و احشای [۲] مرد پاک را معالجه کند چنین کسی درمان بخش درمان بخشندگان است ₀°₀

۷ ناخوشیها فرار کنید مرگ بگریز دیوها بگریزید پتیارهها [۳] فرار کنید آموزگار دروغین کینه‌ور از آئین پاک بگریز مرد ستمکار بگریز ₀°₀

۸ شما ای اژدها نژادان بگریزید شما ای گرگ نژادان بگریزید شما ای از جنس دوپا بگریزید [٤] ترومتی بگریز [٥] پثیری متی بگریز [٦] تب بگریز افتراء زن بگریز آشوب و غوغا بگریز مرد بد چشم بگریز ₀°₀

---

۱ مقصود از طبیبکه با کارد (کرِت [illegible]) معالجه میکند جرّاح است

۲ از آن امراض داخلی اراده گردید

۳ پتیاره در پهلوی پتیارك در اوستا پئیتیاره [illegible] میباشد بمعنی نکبت و آفت وزشتی است بسا از ان دیو و غول اراده شد فردوسی گوید

جهانی برآن جنگ نظارّه بود که آن اژدها طرفه پتیاره بود

٤ در اینجا از جنس دو پا مردمان شریر و خبیث مقصود میباشند

٥ در گاتها ترمئیتی [illegible] و در سایر قسمتهای اوستا ترومئیتی [illegible] اول بمعنی غرور و تکبّر و خود پرستی میباشد دوم بمعنی غول نخوت و غرور است آنرا در پهلوی ترمنش گویند این دیو را بخصوصه رقیب و ضدّ ارمتی که فرشته تواضع و بردباری است میشمارند

٦ پثیری مئیتی [illegible] نخست بمعنی خیال واهي و بی اساس دوم دیو وهم و اندیشه فاسد است

૯ [illegible]

૧૦ [illegible]

૧૧ [illegible]

૧૨ [illegible]

૧૩ [illegible]

۹ شما ای دروغترین درمیان دروغگویان بگریزید (زن) جهی جادو [1] بگریز زن بد عمل کخوارذ بگریز [2] ای باد طرف شمال بگریز ای باد طرف شمال نابود شو و (همچنین) آنکه از نژاد این اژدهاست ٪

۱۰ کسیکه هزار بار هزار ده هزار بار ده هزار از این دیوها بکشد چنین کسی ناخوشیها را براندازد مرگ را براندازد دیوها را براندازد پتیار ها را براندازد آموزگار دروغین دشمن آئین پاک را براندازد مرد ستمکار را[؟] بر اندازد

۱۱ اژدها نژادان را براندازد گرگ نژادان را براندازد دوپا نژادان را براندازد ترومتی را براندازد پئیری متی را براندازد تب را براندازد افتراء زن را براندازد آشوب و غوغا را براندازد چشم بد زننده را بر اندازد ٭

۱۲ دروغترین را درمیان دروغگویان براندازد (زن) جهی جادو را براندازد زن بدعمل کخوارذ را براندازد باد طرف شمال را براندازد باد طرف شمال را نابود کند و (همچنین) آنکه ازاین جنس دوپاست ٪

۱۳ اگر کسی هزار بار هزار ده هزار بار ده هزار از این دیوها بکشد فریفتارترین دیوها اهریمن تبه کار از فراز آسمان بسوی نشیب سرنگون گردد ٪

---

۱ جهی که در پهلوی جه گویند و در برخی از فرهنگها بهمین ترکیب در جزو لغات زند و پازند ضبط است بمعنی زن پست وبدکار و از مخلوقات اهریمنی میباشد از آن را کاره و فاحشه اراده گردید

۲ از کخوارذ (با واو معدوله) در تفسیر پهلوی فره کاستار یعنی زائل کنندهٔ فرو فروغ زن و یامرد اهریمنی اراده گشته اسم طبقه مخصوصی است که باعمال زشت شهرت دارد

۱۴ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۵ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱٤ اهریمن تبه کار گفت وای بر من از (دست) بهترین اشا
آنچه درمیان ناخوشیها ناخوشتر است خواهند برانداخت
باآنچه درمیان ناخوشیها ناخوشتر است ستیزه خواهند نمود
آنچه درمیان فاسدها فاسد تر است خواهند برانداخت
باآنچه درمیان فاسدها فاسد تر است ستیزه خواهند نمود
آنکه درمیان دیوها دیو تر است خواهند برانداخت
باآنکه درمیان دیوها دیو تراست ستیزه خواهند نمود
آنکه درمیان پتیاره‌ها پتیاره تر است خواهند برانداخت
باآنکه درمیان پتیاره‌ها پتیاره تر است ستیزه خواهند نمود
آموزگار دروغین دشمن آئین راستین را خواهند برانداخت
باآموزگار دروغین دشمن آئین راستین ستیزه خواهند نمود
درمیان مردمان ستمکارترین را خواهند برانداخت
درمیان مردمان باستمکارترین ستیزه خواهند نمود ٥

۱٥ درمیان اژدها نژادان کسی را که اژدها نژاد تر است خواهند بر انداخت
درمیان اژدها نژادان با کسی که اژدها نژاد تر است ستیزه خواهند نمود
درمیان گرگ نژادان کسی را که گرگ نژاد تر است خواهند بر انداخت
درمیان گرگ نژادان با کسی که گرگ نژاد تر است ستیزه خواهند نمود
درمیان جنس دوپا (مودي) آنکه بیشتر از این جنس دوپاست خواهند
بر انداخت
درمیان جنس دوپا باآنکه بیشتر از این جنس دوپاست ستیزه خواهند نمود
ترومتی را خواهند بر انداخت با ترومتی ستیزه خواهند نمود
پئیری‌متی را خواهند بر انداخت با پئیری‌متی ستیزه خواهند نمود
درمیان تب ها آنچه بیشتر تب است خواهند بر انداخت [1]
درمیان تب ها با آنچه بیشتر تب است ستیزه خواهند نمود
درمیان افتراء زنندگان آنکه افتراء زننده تر است خواهند بر انداخت
درمیان افتراء زنندگان با آنکه افتراء زننده تراست ستیزه خواهند نمود

---

۱ یعنی سخت ترین تب کلمه تب در اوستا تفنو [illegible] آمده است این لغت خود جداگانه بمعنی حرارت و گرمی است کلمات فارسی تب و تاب و تابیدن و تفت وغیره جمله ازیك مادّه است

[illegible]

١٦ [illegible]

١٧ [illegible]

١٨ [illegible]

١٩ [illegible]

درمیان نزاع جویان آنکه نزاع جوینده تر است خواهند بر انداخت
درمیان نزاع جویان با آنکه نزاع جوینده تر است ستیزه خواهند نمود
درمیان چشم بد زنندگان آنکه چشم بد زننده تر است خواهند بر انداخت
درمیان چشم بد زنندگان با آنکه چشم بد زننده تر است ستیزه خواهند نمود ٭

۱۶ درمیان دروغگویان آنکه دروغ گوینده تر است خواهند بر انداخت
درمیان دروغگویان با آنکه دروغ گوینده تر است ستیزه خواهند نمود
جهی جادو را خواهند بر انداخت با جهی جادو ستیزه خواهند نمود
زن بدعمل کخوارذ را خواهند بر انداخت با زن بدعمل کخوارذ ستیزه خواهند نمود
باد طرف شمال را خواهند بر انداخت با باد طرف شمال ستیزه خواهند نمود ٭٭

۱۷ دروغ باید نابود شود دروغ باید کاسته گردد دروغ باید سپري گردد یکسره باید
آن نابود شود تو باید که در شمال گم شوي تو نباید که جهان مادّي
راستی را نابود سازي ٭٭

۱۸ برای فرو فروغش من اورا اردیبهشت را زیباترین امشاسپند را با نماز
بلند (و) بازوَرْ میستایم اردیبهشت زیباترین امشاسپند را با هوم آمیخته
بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و گفتار و کردار نیک با زَوْر و با
کلام بلیغ میستائیم [1] ینگه هاتام . . . . ٭٭

۱۹ یثا اهو . . . . . .
درود میفرستم بزیباترین اشا وهیشتا به (نماز) ائیریا من ایشیای نیرومند
مزدا آفریده به سوک مقدّس نیک دوربیننده مزدا آفریده
اشم وهو . . . . ٭٭ [2]

---

۱ این جمله مکرراً در آخر هر یك از کرده یا فصل یشت ها آمده است
۲ رجوع کنید به هرمزدیشت فقره ۳۳

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible] (٣) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

1 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

مقدّمه خرداد یشت

چهارمین یشت متعلّق است به پنجمین امشاسپند خرداد آن را نیز هروتات و اورداد یشت گویند درمیان یشتها خردادیشت بخصوصه خراب گشته و کلماتش دگرگون شده است در بسیاري از نسخ این یشت نوشته نشده و در هر جائی که مندرج است برخی از کلماتش از حیث املاء با کلمات سایر نسخ فرقی دارد بعلاوه تفسیر پهلوي آن هم که ممکن بود تا بیك اندازه کلید فهم آن باشد ازمیان رفته امروز در دست نداریم
بنابراین مستشرقین در سر معانی بعضی از جملات این یشت باهمدیگر موافق نیستند

خرداد یشت

۱ اهورامزدا باسپنتمان زرتشت گفت من از براي مردمان پاک امداد و رستگاري و رامش و سعادت خرداد را بیافریدم . . . . . [۱]
کسی که درمیان امشاسپندان اورا بستاید بآن میماند که اوامشاسپند وهومن اردیبهشت شهریور سپندارمذ خرداد وامردادرا ستایش کرده باشد ۞

---

۱ یعنی که نعمتها وپناهها وغیره از طرف امشاسپند خرداد بمرد پاکدین بخشیده میشود در جای نقاط چندین کلمه خراب شده معنی درستی از آنها برنمی‌آید

٢

٣

٤

۲ کسیکه هزار بار هزار ده هزار بارده هزار صدهزار بار صد هزار بضدّ این دیوها اسامی امشاسپند آن (بخصوصه) خرداد را یاد کند نسو از او زده شود [1] و از او هشی زده شود بشی زده شود سئنی زده شود بوجی زده شود [2]

۳ نخست من بمرد پاک بآواز بلند میگویم اگر کسی باین طور درمیان ایزدان مینوی بعادل‌ترین رشن و باین طور بامشاسپندان متوسّل شود همه آنانی که دارای چنین اسامی دلیرانه اند مرد پاک را از نسو نجات خواهند داد (و) از هشی (و) از بشی (و) از سئنی (و) از بوجی (و) از لشکر دشمن باسنگر فراخ (و) از درفش برافراشته (و) از مردم ستمکار دروغ پرست (و) از تیغ درخشان (و) از مردم ستمکار (و) از جادو (و) از پری (و) از بد بختی ۞

۴ چگونه راه مرد پاک ازآن مرد دروغ پرست امتیاز داده شود؟ آنگاه اهورامزدا گفت اگر کسی کلام مقدّس را (منترا) از برخواند یا آنکه از یاد خود بگذراند یا آنکه زمزمه کنان یا آنکه بآواز بلند گویان شیاری کشد (بطوری) که شخص خود را در امان تواند داشت [3] ۞

---

۱ نسو [illegible] یعنی لاشه و مردار و کلّیه آنچه فاسد و گندیده شده باشد خواه از انسان و خواه از جانور غالباً میگویند دروج نسو و از آن دیو مردار و لاشه اراده میکنند بقول وندیداد اگر کسی دست خویش بلاشه و مردار بیالاید دروج نسو بواسطه یکی از نه‌منفذ بدنش در او حلول کند نسو در تفسیر پهلوی نساك شد و هنوز هم این کلمه در ادبیات زرتشتیان باسم نسا باقی است نسا سالار کسی است که مرده را از در دخمه بدرون دخمه میگذارد اورا در اوستا نسوکش [illegible] خوانده‌اند در پهلوی نساك کش گویند عملجاتی که مرده را از در خانه تا بدر دخمه برده بدست نسا سالاران می سپارند درمیان پارسیان هندوستان باسم گجراتی خند ایا نامیده میشوند زرتشتیان ایران آنان را پش‌گهن میگویند یعنی نعش کش تابوت کش

۲ هشی و بشی و سئنی و بوجی [illegible] اسامی چهار دیو میباشد شاید که اصلاً اسامی چهار ناخوشی بوده است جز از فقرهٔ مندرج در فوق و فقرهٔ ۳ در همین یشت دیگر در هیچ جای اوستا از آنها اسمی نیست در بعضی از نسخ خطّی بجای بشی غشی [illegible] ضبط شد است

۳ معنی این فقرهٔ روشن نیست شاید دائرهٔ وخطّی که در عهد قدیم در وقت خواندن دعای مخصوصی بدور خود کشیدهٔ درمیان آن می‌نشسته اند مقصود باشد

۵ [illegible]

۶ [illegible]

۷ [illegible]

۸ [illegible]

۵ هر یک از (شما) تو (دروغ پرست) و دروغ که آشکار باشید یا هر یک (از شما) در هرکاری که باشید یا هر یک (از شما) که در خفاء (باشید) هر یک (ازشما) تو و دروغ را من از منزلگاهان اریائی برانم تو و دروغ را من به بند در کشم تو ودروغ را من براندازم تو ودروغ را بزیر پا افکنم[1]

۶ سه شیار او بکشد (سه) من بمرد پاک میگویم
شش شیار او بکشد شش من بمرد پاک میگویم
نُه شیار او بکشد نُه من بمرد پاک میگویم ۞

۷ اسامی (امشاسپندان) بزند دروجهائی که به نسا پیوستند و نُطفه و نژاد کرپانها را [2] زوت زرتشت [3] باراده و میل خویش چنانکه همیشه باراده و میل اوست آنان را بدوزخ هولناک (براند) ۞

۸ پس از فرو رفتن آفتاب (و وقتیکه) آفتاب هنوز فرو نرفته است او (زرتشت) بایک اسلحه مُهلک برای خوشنودی و حقّ معرفت ایزدان مینوی نسا را زده بطرف شمال (براند) [4] آن نابکار را بزوال محکوم سازد ۞

---

۱ ظاهراً این فقرهٔ همان کلام مقدّس یا منترا باشدکه در فقرهٔ پیش مذکور است منزلگاهان آریائی همان ایران است که در قدیم خاك یا سرزمین آریا نامیدهٔ میشد

۲ کرپان [illegible] در وید برهمنان دارای مقام بسیار بزرگی است و از پیشوایان آئین برهمن یا دیویسناست چون مخالف کیش زرتشت و مزدیسناست از این جهت از او در اوستا گمراه کننده اراده گردید این کلمه در پهلوی کرپ شد و در توضیحات و تفسیر اوستا آن را بکر و کور تعبیر کرده اند یعنی کسی که در احکام مزدیسنا دارای چشم بینا و گوش شنوا نیست رجوع شود بگاتها ترجمه نگارنده بمقاله اسامی خاص

۳ زوت در اوستا زاوتر [illegible] عنوان پیشوائی است که بمصاحبت پیشوای دیگر موسوم به راسپی رسومات مذهبی بجای میآورد در فقره فوق چنانکه درگاتها زرتشت زوت خوانده شده است

۴ در مزدیسنا شمال طرف نحس و شوم محسوب است مسکن دیوها یعنی دیو پرستان یا بعبارت دیگر محل پرستندگان پروردگاران باطل و محل وقوع دوزخ است رجوع شود بفقرات ۹ و ۱۶ ارد یبهشت یشت

٩ [illegible]

١٠ [illegible]

١١ [illegible]

۹ اي زرتشت تو نباید این منترا را بیاموزانی جز بپدر یا بپسر یا ببرادرتنی یا بآتروان [1] متعلق بدرجه سه گانه کسی که بنیکی مشهور و پیرو آئین نیک و بهدین و پارساست کسي که دلیرانه در همه جا آئین میگستراند ⁂

۱۰ اهه ریه ... ... براي فروغ و فرّش من او را امشاسپند خرداد را با نماز بلند (و) بازَوْر میستائیم ما میستائیم امشاسپند خرداد را با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و گفتار و کرد ار با زورْ و با کلام بلیغ ینگهه‌ها تام . . . .

۱۱ یتا اهو . . . .
درودمیفرستم به خرداد را د به یائیریا هوشیتی بفرشتگان سال بسرور راستی اشم وهو . . . . . [2]

۱ آتروان ... عنوان پیشوای مذهب زرتشتی است یعنی آذربان امروز بجاي این کلمه موبد گفته میشود

۲ رجوع کنید بفقره ۴۳ از هرمزدیشت

ناهید

بماه روشن و تابنده خورشید　　بفرّخ مشتری و پاک ناهید [1]

عناصر چهارگانه

در آئین مزدیسنا کلّیه عناصر اربعه که آتش و آب و هوا و خاک باشد مقدّس است غالباً در اوستا از آنها سخن رفته است برخی از آنها ایزد در اوستا دارای یشت مخصوصی است در میان این عناصر آتش بخصوصه مقدّس تر است آذر ایزد مُوکّل آن است هرچند که از برای این فرشتهٔ یشت مخصوصی نداریم امّا در سراسر کتاب مقدّس و کتب مذهبی پهلوی از عُلو مقام او سخن رفته است برای آنکه مندرجات اوستا را راجع باین ایزد نزدیک تر بفهم کنیم در یک مقاله جداگانه مفصّلاً از آن صحبت خواهیم داشت عنصر دیگر که هوا باشد دارای یشت مخصوصی است پانزدهمین یشت از آن فرشته هو است هرچند که این یشت به رام یشت نامزد است امّا در هیچ جای آن صحبت از ایزد رام نیست در سراسر آن از فرشته هوا صحبت شده است این فرشته در اوستا موسوم است به (وایو) vayu و در پهلوی (اندروای) گویند عجالةً بهمین قدر اکتفاء نموده تا در یشت پانزدهم در مقاله متعلّق بآن مفصّل تر از این ایزد سخن بداریم

خاک یا زمین در تحت حمایت چهارمین امشاسپند سپندارمذ (سپنت آرمتی) میباشد از برای آن نیز یشت مخصوصی نداریم لیکن در طیّ مقاله امشاسپندان مفصّلاً از آن صحبت داشتیم آب که موضوع مقاله ماست بعد از آتش مقدّس ترین عنصر است در ایران قدیم چنانکه خواهید دید ستایش فرشته آن موسوم به ناهید در کلّیه ایران زمین و ممالک همسایه رونق تمام داشته در اوستا و کتب پهلوی مکرّراً و مفصّلاً از او ذکر شده است

یشت پنجم که یکی از بلندترین و بهترین و قدیمترین یشتهاست موسوم است به آبان یشت و از جلال و عظمت فرشته موکّل آن ناهید صحبت میدارد بعلاوه در خورده اوستا نیایش چهارم موسوم است به آبان نیایش این نیایش

---

۱ ویس و رامین فخر گرگانی ص ۱۰۹

را که از آبان یشت استخراج شده است در موقعی که در کنار جویبار و آبشار و سرچشمه اي باشند میسرایند

درمیان یسناها از یسناي ۶۳ تاخود یسنای ۶۹ موسوم است به (آبزور) که در پهلوي (آپزهر) āpzōhr گویند در یاد داشت هرمزد یشت شماره ۲ صفحه ۵۳ گفتیم که زور یا (زاوترا) [illegible] اوستائي مخصوصاً در مراسم مذهبي بکار برده میشود و بمنزله آب مقدّس (eau bénite) عیسویان است بمناسبت آنکه در این یسناها از آب و فرشته مُوّکل آن ناهید صحبت میشود به (آبزور) نامیده شد بخصوصه یسنای ۶۵ از فقره یک تا خود فقره پنج مثل فقرات یک تا پنج آبان یشت میباشد در روایت داراب هرمزدیار [1] آمده است «خورشید نیایش و مهرنیایش و اردویسور بانو نیایش (آبان نیایش) پیش آتش کردن روا نیست» اسم کامل فرشته آب (اردویسور ناهید) میباشد چون این فرشته مؤنث است گاهی کلمه بانو را بآن می افزایند

در اوستا از یک فرشته دیگر که نیز مستحفظ آب است یاد شده است این فرشته موسوم است به (اپم نپات) [illegible] در وید برهمنان نیز چنین آمده است و از آن یک فرشته مذکر اراده شده است

در هفتن یشت کوچک مجملاً از آن صحبت داشتیم در اوستا نسبةً کمتر باین اسم بر میخوریم همینقدر میدانیم که این فرشته را نیز با آب سروکاري است پاسبانی سرچشمه و رود و دریا با اوست [2]

ایرانیان آب را محترم میداشته اند

پیش از آنکه از ناهید که مُوّکل آب است صحبت بداریم لازم است از عنصر آب که نزد ایرانیان محترم بوده است و مورّخین قدیم یونانی از آن ذکري کرده اند مختصراً یاد آور شویم

---

۱ در خصوص کتاب روایت رجوع شود به ایرانشاه تألیف نگارنده چاپ بمبئی ۱۹۲۵ میلادی صفحه ۳

۲ در جاهائیکه در اوستا از (اپم نپات) اسم برده شده است از این قرار است: یسناي ۱ فقره ۵ و یسنای ۲ فقره ۵ و یسنای ۴۵ فقره ۱۲ و یسناي ۷۱ فقره ۲۳ و تشتر یشت فقره ۳۴ و فروردین یشت فقره ۹۵ و زامیاد یشت فقرات ۵۱ و ۵۲ رجوع کنید به صفحه ۱۰۱ همین کتاب یا ورقی شماره ۵

از هرودُت مورّخ یونانی قرن پنجم پیش از مسیح گرفته تا باآگاسیاس Agathias مورّخ یونانی قرن ششم بعد از مسیح ستایش این عنصر را بایرانیان نسبت داده‌اند هرودُت مینویسد که ایرانیان بخورشید و ماه و زمین و آتش و آب و باد ستایش نموده برای آنها فدیه و نیاز می آورند [۱]

باز همین مؤرّخ درجای دیگر کتابش مینویسد « ایرانیان درمیان رود بول نمیکنند در آب تفو نمی اندازند درآن دست نمی شویند و متحمّل هم نمیشوند که دیگری آن را بکثافاتی آلوده کند احترامات بسیاری از آب منظور میدارند» [۲] مقصود هرودُت آب جاری است ممدّ آن خبری است که استرابون Strabon جغرافی نویس یونانی نقل میکند «ایرانیان در آب جاری استحمام نمیکنند در آن لاشه و مردار نمی اندازند عموماً آنچه ناپاک است در آن نمیریزند» استرابون مفصّل تر از هرودُت از ستایش آب در نزد ایرانیان مینویسد: «وقتیکه ایرانیان میخواهند از برای آب نیاز و فدیه بفرستند بکنار دریا چه یا جویبار یا چشمهٔ میروند در کنار آن خندق حفر نموده قربانی میکنند بخصوصه احتیاط میکنند که آب را بخون نیالایند پس از آن گوشت قربانی را در روی شاخه‌های مورد یا غار (laurier) میگذارند مُغها آن را با چوبهای مقدّس (مقصود برسم میباشد) لمس میکنند و کلام مقدّس (مقصود منترا میباشد) میسرایند زیت آمیخته با شیر و عسل بروی زمین (نه درآب) میریزند شاخه‌های تر (برسم) در دست گرفته باسرودهای مفصّل قربانی را بانجام میرسانند [۳] جغرافی نویس مذکور در جای دیگر کتابش ذکرمیکند «مردمان هیرکانی Hyrkanie (استراباد) در جائیکه آب ازسنگ خارا جهیده بدریا فرو میریزد و یک منظره زیبائی تشکیل میدهد فدیه خود را نیاز میکنند» [٤] آنچه هرودُت و استرابون در خصوص محترم

---

۱ Herodotus I, 131, 132.

۲ Herodotus I, 138.

۳ Strabon XV, p. 1066.

٤ Strabon XI, p. 778.

بودن عنصر آب نزد ایرانیان درقرون پیش از مسیح نوشته اند در قرنهای چهارم و ششم میلادی نیز موضوعي داشته است چه از مؤرخین این عهد ها هم بما خبر رسیده است که ایرانیان در آب جاری دست و رو نمی شستند مطلقاً بآن دست نمیزدند مگر از برای نوشیدن یا بگیاه آب دادن [1] برخي از مستشرقین گمان کرده اند که آب دریا براي آنکه شور است مورد احترام ایرانیان قدیم نبوده است ولی دلایلی در دست داریم که دریا نیز در قدیم (چنانکه امروز در نزد زرتشتیان) مقدّس بوده است آب دریاچه اُرمیه با آنکه بسیار تلخ و شور است مقدّس است بسا در اوستا باسم چئچست (در شاهنامه خنجست) از آن یاد شده است در سایر کتب مذهبی پهلوي و پازند نیز این دریاچه بخصوصه محترم است تیرداد پادشاه ارمنستان برادر بلاش اوّل اشکانی (۵۱ — ۷۸ میلادی) که از خاندان بسیار پارسای زرتشتي بود بایستی در سال ٦٦ میلادی [2] برُم رفته در آنجا از دست امپراطور نرو Nero تاج ارمنستان را بسر بگذارد برای آنکه آب دریا را در طیّ مسافرت خود بکثافاتی نیالاید از راه خشکه خود را برُم رساند [3]

اخبارات نادرست هرودت

چیزیکه بسیار مایه تعجّب است این است که هرودُت مینویسد: «وقتی که خشیارشا شاهنشاه هخامنشی بقصد فتح یونان لشکر عظیم آراسته به هلسپنْ (Helespontos) (داردانل) رسید برای گذشتن از آسیا بخاک اروپا فرمان داد که پُلی بروی آب بسازند پس از آنکه پُل بانجام رسید دریا بتلاطم در آمده بند هاي پُل از هم گسسته آن را پراکنده و پریشان کرد شاهنشاه از این حادثه بر آشفته امر کرد که سیصد تازیانه با مواج دریا زنند و یک جفت زنجیر در قعر آن افکنند، من نیز شنیدم که خشیارشا میر غضب هم فرستاد تا دریا را با آهن داغ کند و امر کرد که این پیغام باربار (Barbaros) و بی معني را از طرف

۱ Act Martyr S. 181 & Agathias II, 24.

۲ Das Urchristentum von Meffert IV Gladbach 1921 S. 578.

۳ Le Zend-Avesta par Darmesteter Vol III p. XXIII.

شاهنشاه بآب برساند ای آب تلخ سرور و بزرگ تو این چنین سزایت میدهد برای آنکه تو او را آزرده نموده هتک آبرو نمودی شاه خشیارشا از روی تو خواهد گذشت چه تو بخواهی یا نخواهی مردم حق دارند که از برای تو فدیه نمی آورند زیرا که تو خیانت کار و شور هستی» [۱] نگفته خود پیداست که این خبر هرودت مورخ یونان دشمن دیرین ایران افسانهٔ بی سروپائی است و مثل اکثر اخبار او بخصوصه آنچه راجع بجنگ ایران و یونان است آلوده بغرض و تعصب است دروغ و مبالغه و استهزاء شاهکار وقایع تاریخی او ست همین خبر را مورخ دیگر یونانی موسوم به دیوژنس لرتیوس Diogenes Laertius که در قرن سوم پیش از مسیح میزیسته تکذیب نموده مینویسد که آنرا حقیقی نیست زیرا که آب نزد ایرانیان مانند پروردگاری است [۲]

هرودت در چند صفحه بعد از خبر اولی راجع بلشکر کشی خشیارشا خبر دیگری ذکر میکند که بخوبی بی اساس بودن اقوال وی را میرساند از آن جمله گوید

«ایرانیان مهیای حرکت بودند ولی صبر کردند تا روز بعد در وقت برآمدن خورشید روانه شوند در روی پل برگ مورد پاشیدند انواع و اقسام بخور کردند پس از آنکه خورشید برخاست شاهنشاه خشیارشا آن را ستایش نموده و از ظرفی زرین فدیه ای نثار دریا نمود آنگاه آن ظرف را با یك پیاله زرین دیگر و یك شمشیر ایرانی که آنان آکیناکس Akinakes می نامند در آب انداخت ... . من نمی توانم بطور حتم بگویم که شاه آنها را نثار خورشید نمود یا آنکه از کرده خود پشیمان گشته خواست از دار دانل دلجوئی کند برای بی احترامی که بدریا کرده بود» [۳]

ناهید مربوط بایشتار نیست

پس از دانستن این مقدمات گوئیم ناهید فرشته ایست که نگهبانی عنصر آب با اوست چنانکه تشتر (تیر) فرشته باران و مترا (مهر) فرشته فروغ است در آئین مزدیسنا از برای کلیه مخلوقات اهورا یعنی آنچه مفید و نیک است

---

۱ Herodotos VII, 35.

۲ Diogenes Laertius Prooem-segm 9

۳ Herodotos VII, 54.

فرشته و موکلی قائل هستند بنابراین ابداً جای تعجب نیست که از برای مهمترین عنصر که آب باشد فرشته ای داشته باشیم و این فرشته دارای مقام بلند و ارجندی باشد برخی از مستشرقین مینویسند که ممکن است ناهید ایرانیان از اثر نفوذ الهه (سومر) [۱] موسوم به (ایشتار) Ištar که بعدها در بابل و اشورهم پرستیده میشد بوجود آمده باشد [۲] ایشتار که مادر و مولد نوع بشر تصور میشده در برخی از خصایص شباهتی باناهید دارد وممکن است بعدها در بیرون از حدود ایران بعضی از خصایص و رسومات دینی این الهه را ضمیمه پرستش ناهید ایرانی کرده باشند [۳] چنانکه مهر فرشته فروغ ایران در هرمملکتی که نفوذ نمود خصایص پروردگار خورشید آن مملکت جزو آئین او گشت در مقاله مهر مفصلاً از آن صحبت خواهیم داشت گذشته از تعریف و توصیفیکه در اوستا از ناهید شده است و مجسمه هائیکه نیز از این فرشته بجا مانده است قهراً انسان را به پروردگار بابلی ایشتار منتقل میسازد خبریکه هرودت نقل میکند نیز ممد تصور مستشرقین گردید چه مورخ مذکور مینویسد «ایرانیان ستایش (اورانیا) Urania را از آشوریها و عربها آموختند نزد آشوریها (افرودیت) Aphrodite موسوم است به (میلیتا) Mylitta و در نزد عربها (الیتا) Alitta و در نزد ایرانیان (مترا) Mitra (مهر) [۴] هیچ شک و شبهه در این نیست که هرودت اشتباهاً مهر را بجای ناهید آورده است چنانکه کلیه مستشرقین این را سهو مورخ یونانی میشمرند چه مهر مناسبتی با (اورانیا) و (افرودیت) پروردگاران مؤنث یونانی ندارد در این جا متذکر میشویم از این خبر هرودت بخوبی برمیآید که ستایش ناهید از زمان بسیار قدیم در ایران معمول بوده اول مورخیکه صراحةً از ناهید اسم

---

۱ در خصوص قوم (سومر) sumer رجوع شود به مقاله امشاسپندان (عدد هفت) صفحه ۷۴ — ۷۹

۲ Geschichte der Religion im Altertum, Die Religion bei den iranischen Völker von Tiele, Deuts. Ausg. von Gehrich S. 253.

۳ در خصوص ایشتار Ištar رجوع شود به Handbuch der Altorientalischen Geistes Kultur von Alf. Jeremias, Leipzig 1913 S. 253—4.

۴ Herodotos I, 131.

میبرد (بروسوس) Berossus مورّخ و پیشوای معروف کلده است که درقرن سوم پیش از مسیح میزیسته است کلمنس الکساندرنیوس Klemens Alexandrinus یکی از پیشوایان معتبر عیسوی که در حدود سال ۲۲۰ میلادی وفات یافت از (بروسوس) نقل کرده مینویسد « مورّخ کلده در کتاب سومش در تاریخ کلده چنین گوید: ایرانیان بسیار متأخر بستایش کردن پروردگاران آدمی شکل شروع کردند نخست اردشیر دوم هخامنشی (٤٠٤–٣٦١ پیش از مسیح) باین امر پرداخته مجسمه افرودیت انائیتیس (ناهید) را در بابل و شوش و همدان و دمشق و سارد برپا نمود و ستایش اورا بمردمان فارس و باختر آموخت» [١] بزودی از مناسبات اردشیر دوم با ناهید صحبت خواهیم داشت عجالةً در این جا اشاره میکنیم که ستایش ناهید در هر قرنیکه در ایران رواج گرفته باشد جزو آئین ایران قدیم است و ناهید متعلّق بگروه فرشتگان و ایزدان آریائی است چه در ریگ وید برهمنان دو تن از الهات یکی موسوم به سینی والی sinīvālī ودیگری سرسواتی (Sarasvati) موجود و شبیه به ناهید هستند

ناهید پس از آنکه از ایران گذشته بممالک همسایه نفوذ نمود درمیان اقوام سامی عراق و در آسیای صغیر رنگ و روی برخی از آلهات اقوام بیگانه بخود گرفت ممکن است در خود ایران پس از آنکه مدّتها ستایش او در مغرب متداول بوده در عهد اردشیر بسایر نقاط مملکت سرایت کرده باشد [٢]

اشتقاق کلمات اردویسور ناهید

گفتیم که اسم کامل فرشته آب اردویسور ناهید میباشد در اوستا آرِدْوی سُوْر اناهیتَ [illegible] آمده است این اسم مرکّب است از سه کلمه که هر سه اصلاً صفت بوده است بسا از اسامی امشاسپندان و ایزدان

---

١ رجوع کنید به
Clem. Alex. Protr 5. 65, 4 Pers. Anahita oder Anaïtis Von Fr. Windischmann S. 4.
Geschichte des Alten Persiens von Justi S. 93—94.

٢ و رجوع کنید به
Die altpersische Religion und das Judentum von Scheftelowitz S. 230.

مرکبّ است از یک صفت و یک اسم اردویسور ناهیدیگانه اسم خاص اوستائی است که از سه صفت ترکیب یافته است جزء اوّل اردوي از کلمه اَرِد (ared) که بمعنی بالا بر آمدن و منبسط شدن و فزودن و بالیدن است مشتق گردید کلمه (اَردْوِیْ) در اوستا فقط اسم رودي است باین معنی جداگانه در فرگرد ۲ وندیداد فقره ۲۲ و فرگرد ۷ فقره ۱۶ استعمال شده است بارتولومه Bartholomae معني لفظی آنرا رطوبت و نمناکی ضبط کرده است [۱] ولی غالباً باکلمات (سُوْرَ) و (اَناهیتَ) یک جا آمده است جزء دوم (سُوْرَ) صفت است بمعنی قوی و قادر در سانسکریت هم بمعنی نامآور و دلیر است این صفت بسا در اوستا به انسان و سایر فرشتگان مثل مهر و ایرمان وسروش داده شده است در فروردین یشت غالباً بآن برمیخوریم از آنجمله درفقرات ۹۰ و ۱۳۰ وغیره سورن که اسم یکی از خانوادهاي شریف عهد اشکانی بوده است بمعنی دلیر و پهلوان است و از همین کلمه اوستائی است فقط این خانواده حقّ داشته است که تاج بسر پادشاه بگذارد [۲] جزء سوم که اَناهیتَ باشد نیز صفت است

خود جداگانه مرکّب است از دو جزء اولی (اَ) که از ادات نفی است دومی (آهیتَ) ســــ یعنی چرکین و پلید و ناپاک این کلمه اخیر بمعني مذکور در فرگرد ۱۶ وندیداد فقره ۱۶ استعمال شده است همین کلمه است که در پهلوی آهُک ähök و در فارسی آهو گردیدو بمعني عیب و نقص گرفته اند چنانکه خاقانی گوید

بینی آن جانور که زاید مشک نامش آهو و او همه هنر است

شاعر شیروانی در این فرد شعر بهردو معنی آهو که غزال و عیب باشد اشاره میکند چون کلمهٔ (اهیتَ) مُصدّر است به (آ = ســ) بنا بقاعده کلیّه یک حرف نون به (اَ) افزوده گفتند اَناهیتَ چنانکه از کلمه ایران انایران (مملکت خارجه) ساخته شد بنابراین اَناهیتَ یعني پاک و بی آلایش این صفت بسا از براي فرشتگان و اشیاء استعمال شده است غالباً مهر و تشتر (تیر) وهوم و

۱ Altiranisches Wörterbuch

۲ Iranisches Namenbuch von Justi

برسم و آبزور و فروغ وغیره در اوستا بصفت اَناهیت یا بصفت پاکی و بی آلایشی متصّف شده اند [۱]

در فرس هخامنشی این کلمه تغییر نیافته چهار بار بمعنی فرشته تکرار شده است از آنچه گذشت اردویسور ناهید مجموعاً بمعنی رود قوي پاک یا آب توانای بی آلایش میباشد هرچند که ناهید فرشته آب از مملکت خشک و کم آب ما روی برتافته ولی اسمش در زبان ادبی ما باقی است بسا در اشعار متقدمین بآن برمیخوریم و درفرهنگها ناهد و ناهده و ناهیده و ناهی بمعنی دختر بالغ ضبط است بقول شفتلوویتز دانشمند آلمانی در یک افسانه اسلامی به ستاره زهره اسم بذُخت اناهید داده شده است این کلمه از بغدختَ اناهیتَ آمده است یعنی ناهید دختر بغ (خدا) [۲] اینک چند سال است که ایرانیان بیاد عهد کهن درخشان افتاده دگرباره اسم این فرشته زیبا و بلند بالاي اوستا را بدختران مملکت ایران همان سرزمینیکه روزي در آن معبدهای سیمین و زرین ناهید برپا بود میدهند

در فارسی نیز ناهید اسم ستاره زهره است یعنی همان ستاره زیبائی که رُمها اسم الهه و جاهت را بآن داده ونوس Venus خواندند اردویسور ناهید هم اسم رودی است و هم اسم فرشته اي که موکّل آن است

توصیف ناهید از روي آبان یشت

آنطوریکه این رود در اوستا تعریف شده است باید آن را یک آب مینوی تصوّر نمود چه آن رودي است به بزرگی تمام آبهای روی زمین که از فراز کوه (هکر) بدریای (فراخ کرت) فروریزد اقیانوس را بجوش و خروش درآورد رودی است که در زمستان و تابستان یکسان روان است رودي است که از آن هزار رود و دریاي دیگر منشعب است هر یک از رود ها ودریا هاي آن باندازهٔ بلند و فراخ است که سوار تند روی در مدّت چهل روز طول و دور آنرا تواند پیمود یکی از آن رودها سراسر هفت کشور روی زمین را سیراب کند در کنار هر یک

---

۱ هرمزد یشت فقره ۲۱ تشتریشت فقره ۲ مهریشت فقره ۸۸

۲ متأسفانه کتبي که شفتلوتنز از براي تحقیقات لازمه نشان میدهد در زیر دست ندارم که در خصوص کلمات فوق تحقیق شود رجوع کنید به Scheftelowitz, Die alte-persische Religion u. das Judentum, Giessen 1920 S. 230.

از این رودها و دریاها قصری هزار ستون باهزار دریچه درخشان برای ناهید برپاست در هر قصری در بالای دیوانی بستر پاکیزه و معطری گسترده است ناهید زنی است جوان خوش اندام و بلند بالا و برومند و زیبا چهر آزاده و نیکو سرشت بازوان سفید وی بستبری شانه اسبی است [۱] با سینه های برآمده و با کمر بند تنگ درمیان بسته در بالای گردونه خویش مهار چهار اسب یکرنگ و یک قدرا در دست گرفته میراند اسبهای گردونه وی عبارت است از باد و ابر و باران و ژاله ناهید با جواهرات آراسته تاجی زرین بشکل چرخی که برآن صد گوهر نور پاش نصب است برسر دارد از اطراف آن نوارهای پرچین آویخته طوق زرین دور گردن و گوشوارهای چهار گوشه در گوش دارد کفشهای درخشان را درپا های خود با بندهای زرین محکم بسته جبّه ای از پوست سی ببر که مانندسیم و زر میدرخشد دربر نموده جامه زرین پرچین در بر کرده در بلند ترین طبقه آسمان آرام دارد اهورامزدا در کرّه خورشید مقام اورا برقرار نمود بفرمان پروردگار ناهید از فراز آسمان باران و تگرگ و برف و ژاله فروبارد از اثر استغاثه پارسایان و پرهیزگاران از فلک ستارگان یا از بلند ترین قله کوه (هکر) بسوی نشیب شتابد نطفه مردان و مشیمه زنان را پاک کند زایش زنان را آسان سازد شیر را تصفیه نماید بگله ورمه بیفزاید سراسر کشور از پرتو او از خوشی و نعمت و ثروت برخور دار گردد

چون از مطالعه آبان یشت بخوبی پی بااحوال فرشته آب خواهیم برد در این جا لازم نمیدانیم که بیش از این از مأخذ اوستائی اورا شرح دهیم اینک به بینیم که در تاریخ ایران چه علائم و آثاری از ناهید باقی است

---

۱ آبان یشت دلکش ترین قصیده ایست که از ایران قدیم بیادگار مانده است تعبیرات و تشبیهات این یشت ویشتهای دیگر در اشعار سخن سرایان بعد هم دیده میشود فردوسی در مقابل بازوان سفید ناهید که بستبری شانه اسبی است در توصیف گرشاسب گوید برش چون بر شیر و چهره چوخون دو بازوش مانند ران هیون شاهنامه چاپ ترنرمکان Turner Macan صفحه ۲۱۳۲

ناهید در کتیبه هخامنشی

گفتیم که مورّخ کلده بروسوس در سه قرن پیش از مسیح نوشته است که اردشیر دوم هخامنشی ستایش ناهید را در نقاط مختلف ایران و در ممالکی که در تحت تصرّف شاهنشاهان هخامنشی بود منتشر ساخت و مجسمه او را در معابد برپا نمود

آثار خطوط میخی که از اردشیر دوم مانده است دلیل است که در عهد این پادشاه ستایش ناهید و مهر در ایران بالا گرفته است چه در آثار کورش بزرگ و داریوش بزرگ و خشیارشا و اردشیر اوّل اسمی از ناهیدو مهر نیست در آثار اردشیرسوم نیز اسمی از ناهیددیده نمیشود فقط یک بار ازمهراسم برده شد

کتیبهٔ که از اردشیر دوم (٤٠٤—٣٥٩ پیش از مسیح) در شوش روی یک صُفّه ستونی کشف شده است از این قرار است «پادشاه بزرگ اردشیر شاهنشاه پادشاه ممالک پادشاه این زمین پسر داریوش (دوم) داریوش پسر پادشاه اردشیر (اول) اردشیر پسر پادشاه خشیارشا خشیارشا پسر پادشاه داریوش (اول) داریوش پسر گشتاسب هخامنشی میگوید: این ایوان را داریوش (اول) جدّ من بنا نهاد در زمان اردشیر (اول) پدر بزرگ من آتش آنرا ویران کرد بنا بخواست اهورامزدا و اَناهیتَ (ناهید) و مترا (مهر) من دوباره این ایوان را ساختم بشود که اهورامزدا و اَناهیتَ و مترا مرا در پناه خود گرفته از هرکینه و خصومتی حفظ کنند و آنچه من ساخته‌ام ویران نسازند و آسیب نرسانند»

کتیبه دیگری که از شاهنشاه مذکور در روی پایه ستونی در همدان پیدا شده است مثل کتیبه فوق است یعنی که اردشیر دوم اجداد خود را تا بهخامنش اسم میبرد و پس از آن گوید « . . . . . . این ایوان را من بخواست اهورامزدا و اناهیتَ و مترا بنا کرده‌ام بشود که اهورامزدا و اناهیت و مترا مرا در پناه خود گرفته از هرکینه و خصومتی حفظ کنند و آنچه من ساخته‌ام ویران نسازند» [1]

---

۱ رجوع شود به Die Keilinschriften der Achämeniden von Weissbach

آتشکدهای ناهید

در جزو تاریخ اردشیر دوم باز باسم ناهید و معبد معروفی که باسم او در همدان برپا بوده برمیخوریم کورش کوچک برادر اردشیر دوم بامید آنکه خود شاهنشاه ایران گردد با لشکر بزرگی که در جزو آن تقریباً ۱۳ هزار سرباز یونانی بودند بجنگ برادرش شتافت اما در (کوناکس) نزدیک بابل شکسته یافته کشته شد معشوقه یونانی کورش کوچک موسوم به (اسپازیا) Aspasia در جزو غنیمت ها بدست اردشیر افتاده در قصر سلطنتی بسر میبرد روزیکه اردشیر پسر خود داریوش را جانشین و ولیعهد خویش قرار داد بنا بعادت ایران قدیم که در این روز ولیعهد هرچیز که از شاه بخواهد باید مجری دارد داریوش از پدرش خواست که اسپازیا معشوقه عمّش را با و بخشد شاهنشاه خواهشش را اجابت نمود اما باطناً از این امر خوشدل نبود پس از چندي اسپازیا را به همدان فرستاد تا در آنجا را هبهٔ معبد ناهید گشته پارسا و پاکدامن بسر برد ولیعهد از حرکت پدرش آزرده گشته سوءِ قصدوي نمود لکن نقشهٔ اوکشف گشته بفرمان شاه بدار زده شد [۱]

در این جا متّذکر میشویم که معابد ناهید در ایران برای زنان راهبات جای تقویٰ و پرهیزگاری بود برخلاف معابد ناهید در آسیای صغیر که از اثر نفوذ مذاهب سامی رنگ و روی دیگر گرفته بود چنانکه بزودی ذکرش بیاید

معبد ناهید در همدان بخصوصه مجلّل و در همه جا معروف بوده است یکی از نویسندگان مدقّ و موّثق عهد قدیم موسوم به پولیبیوس Polybius که در قرن دوم پیش از مسیح میزیسة در کتاب تاریخش پس ازشرح دادن وقوع جغرافیائی شهر همدان و مختصري از تاریخ آن در خصوص لشکر کشی آنتیوخس Antiokhos چنین مینویسد

« قصر همدان تقریباً هفت (استاد) Stade (۴۲۰۰ قدم) دور آن میباشد عمارتهای باشکوهی که در آن ساخته شده است بخوبی ثروت سلاطین با نیهای

---

۱ خبر فوق را پلوتارخس از کتزیاس Ktesias و دینون Dinon نقل میکند

رجوع کنید به Geschichte des alten Persiens von Justi S. 135-7

و به Aufsätze zur Persischen Geschichte von Th. Nöldeke S. 62-63

آنها را نشان میدهد هرچند که تمام چوبها ئیکه در این ابنا ها بکار برده شد از سدر و سرو است امّا در هیچ جا این چوبها برهنه دیده نمیشد تیرکهای سقف و قاب وستونها و رواق کلیّه باصفحات فلزّات قیمتی پوشیده بوده سیم و زر دراین جاو آن‌جای قصر میدرخشید پوشاك بام نیز از صفحات نقره بوده پس از شرح دادن قصر مورّخ یونانی مذکور از معبد ناهید صحبت داشته گوید که در وقت ورود آنتیوخس در این شهر تمام ستونهای ایوان دور پرستشگاه هنوز باصفحات طلا پوشیده بوده است پولیبیوس نمیگوید که این ستونها چه‌طور ساخته شده ولی از بیاناتش میتوان درك نمود که بنای معبدشبیه ببنای قصر بوده است بیشتر پوشاکهای فلزّی این معبد در وقت فتح اسکندر بتاراج رفت از این تاریخ به بعد اشیاء قیمتی معبد در معرض دستبرد سلوکیدها بود تا آنکه ما بقی مانده آلات طلا و نقره آنرا آنتیوخس بزرگ که مقتدرین سلاطین سلوکیداست (۲۲۳—۱۸۶ پیش از مسیح) در عهد اردوان اوّل (اشك سوم) غارت کرده مبلغ چهار هزار (تالنت) Talente مسکوك داخل خزینه خویش نمود [۱] برخی از دانشمندان گمان کرده اند که قدمت معبد ناهید همدان تا بعهد دومین پادشاه ماد هووخشترا (۶۲۵—۵۷۵ پیش از مسیح) یا جانشین وی استیاج میرسد [۲]

ایزیدروس خراکس Isidorus von Charax جغرافي نويس يوناني که در سال ۳۷ میلادي میز یسته نیز از همدان پایتخت ماد و از خزینه و معبد ناهید آنجا و معبد ناهید در کنگاور که بزودی شرحش بیاید ذکری کرده است [۳] یکی از معبدهای بسیار معروف ناهید در شوش (خوزستان) واقع بوده است آثارش هنوز موجود است همان است که بقولي پوليبيوس Polybius پادشاه سلوکید آنتیوخس چهارم معروف به اپیفانوس Epiphanus ۱۷۵—۱۶۴ پیش از مسیح)

---

۱ Polybius X, XXVII, 9—10 & 12.

رجوع کنید به Parthia by Geo. Rawlinson p. 59.

و به Eranische Alterthumskunde von Spiegel, Zweiter Band S. 57.

۲ رجوع شود به Histoire de l'art, Tome V. Perse par Perrot et Chipier Paris 1890 p. 499—500.

۳ Isidorus von Charax II. p. 6.

برای انکه پولی بخزانه تهی خود برساند قصد غارت آن نمود این معبد که از دستبرد ماکدونیها محفوظ مانده بود دارای زینتهاي بسیار گران بها بوده است اپیفانوس بتاراج آن موفق نشد چه اهالی شوش با او جنگ نموده برجعت مجبورش کردند پس از چندی پادشاه غارتگر سلوکید دیوانه گشته بمرد مردم میگفتند که ایزد ناهید اورا از برای سوء قصدش بسزا رسانید [1]

پلینیوس Plinius مورخ رُمی که در سال ۷۹ میلادي در گذشت مینویسد که در معبد ناهید شوش یك مجسمه بسیار سنگین ناهید که از طلا ساخته بودند بر پا بود این مجسمه در اوقات جنگ سردار رُمی انطوان Antonius بضدّ اشك پانزدهم (فرهاد چهارم ۳۷—۲ میلادی) بغارت رفت بنابر این درمیان سال ۳۵ و ۳۳ پیش از مسیح [2] معبد دیگری از ناهید در کنگاور که هنوز خرابه اش موجود و از آثار بسیار مهّم ایران قدیم است بر پا بود

بقول پروفسور هرتسفلد Herzfeld معبد مذکور از زمان اشکانیان باقي مانده و از بزرگترین معابد دنیاي قدیم محسوب میشده است آبادی کنوني کنگاور فقط قسمت وسطی معبد را گرفته است [3] خرابه باشکوه این معبد عبارت است از پشته‌اي که ۶٤۰ پی طول و ٥٤٤ پی عرض آن میباشد در اطراف آن ایوانی به پهنای ٤٤ پی باستونهای بلند ساخته شده بود هنوز چند ستون در گوشه شمال شرقي معبد برپاست در این بناها صنعت معماری ایران و یونان دیده میشود دندانه‌های ابنیه و برخی از نقوشات دیگر بحجّار یهای قصور پرسپولیس شبیه است [4] در این خرابه هیچ آثار خطی و کتیبه اي موجود نیست و حفریات در آن نیز دشوار است چه آبادی قصبه کنگاور چنانکه گفتیم در داخل معبد ساخته شده است

---

۱ Geschichte des alten Persiens von Justi S. 94.

۲ Plinius N. H. XXXIII, 4, 82 Persische Anahita oder Anaïtis von Windischmann S. 12.
و به Geschichte des alten Persiens von Justi S. 150—151.

۳ نشریات انجمن آثار ملّی فهرست مختصری از آثار و ابنیه تاریخي ایران طهران شهریور ۱۳۰٤

٤ Geschichte des alten Persiens von Justi S. 94.

بی شك این معبد همان است که یاقوت حموي در معجم البلدان در تحت کلمات قصر کنکور و قصراللصوص محّل آن را در میان همدان و قرمیسین (کرمانشاه) معیّن نموده گوید «بناهای باشکوه آن در روي یك پشته تقریباً به بلندی بیست ارش (تقریباً ده زرع) واقع است گنبدها وستونهای آنها بغایت زیبائی و استحکام است»

یاقوت این بناها را از آنِ خسرو پرویز تصوّر نموده اقامتگاه شیرین ضبط کرده است [1] از گوشه و کنار تاریخ بخوبی برمیآید که در تمام قرون اقتدار از عهد هخامنشي گرفته تا فتح عربها در تمام نقاط ایران معابد ناهید وجود داشته است طبري مینویسد که ساسان پدر بزرگ اردشیر بابکان در اصطخر پیشکار و متوّلی معبدی موسوم به آتشکده (اناهذ) بوده است بنا بقولی در همین معبد در سال ۳٤۰ میلادي سرهای شهدای عیسوي را آویخته بودند [2] طبري در جاي دیگر تاریخش از معبد ناهید اسم برده مینویسد «اردشیر بابکان اول بطرف سگستان حرکت کرد از آنجا بگرگان پس از آن بابرشهر و بعد بمرو و بلخ و خوارزم و تا بآخرین نقاط ممالك خراسان رفت و از آنجا بمرو برگشت پس از آنکه بسیاري از مردمان را کشت و سرهاي آنان را بآتشکده ناهید فرستاد از مرو بطرف فارس مراجعت نموده در گور (فیروزآباد) اقامت گزید» [3]

گذشته از آثار معابد در جزو حجّاریهاي نقش رستم در فارس در جوار تخت جمشید نقشي نیز از عهد ساسانیان از ایزد ناهید باقی است در این نقش ناهید برومند و بلند بالا بپا ایستاده تاجي جواهر نشان بر سر گذاشته نوارهای پرچین از آن فرو آویخت است طوق دور گردن و سایر زینتهای او یاد آور اوصافی است که درآبان یشت از این فرشته شده است در مقابل او شاهنشاه

---

۱ از براي نقوش و آثار معبد ناهید در کنگاور رجوع کنید به Perse ancienne par Flandin et Coste, les planches 20 à 23 et Texier, planches 62 à 68.

۲ Martyr. ed st. E. Essemani I, 95.

۳ رجوع کنید به Tabari, übersetzt von Nöldeke S. 4

" " " " S. 17

ساسانی نرسی (۲۹۳—۳۰۳ میلادي) بپا ایستاده نگینی که علامت قدرت و اقتدار است از او میگیرد [۱]

از آنکه ما در طیّ مقاله همیشه (معبد ناهید) ذکردیم مقصود این نیست که ناهید خود مستقلاً دینی و داراي پرستشگاه مخصوصی بوده است ناهید از ایزدان دین مزدیسناست در جزو عبادات و مراسم مذهبی مثل فرشتگان سایر مذاهب ستوده میشده است چنانکه امروز هم در نزد پیروان آئین زرتشت ستوده میشود معبدهای ایران قدیم بطور عموم آتشکده نامیده میشده برخی از این آتشکدها بناهید تخصیص داشته است شاید در آنجا ناهید را باآدابیکه مناسب مقام او بود ستوده وخواهشها و استغاثاتی از او میکرده اند چنانکه امروز بسیاري از کلیساهاي عیسویان باسم مقدّسین و مقدّسات این دین است بنا بوقوع معابد ناهید در ایران و در مملکت همسایه در کنار رودها یا نواحی پر آب میتوان گفت که مخصوصاً دقت داشته اند که پرستشگاه فرشته آب در نزدیك آب باشد

شهرت ناهید نزد یونانیان و ستایش وي درآسیای صغیر

مورّخین یونان (آناهیت) اوستارا انائیتیس Anaitis نوشته اند غالباً اورا ارتمیس Artemis انائیتیس گفته اند یعني که اسم الهه عصمت و عفّت یونانی را باو داده اند مورّخین رُم و بیزانس اورا دیانا Diana خوانده اند که در نزد رُمها بمنزله ارتمیس یونانیهاست و بسا اورا ارتمیس ایرانی یا دیانا ایرانی ذکرکرده اند فقط کلمنس الکساندرنیوس که ذکرش گذشت از بروسوس نقل کرده افرودیت انائیتیس نوشته است بی‌شك افرودیت Aphrodite که نزد یونانیان الهه عشق و شهوت است بهیچ وجه مناسبتی با ناهید ندارد

ناهید که امروز فقط اسمی از او در زبان ادبی ما باقی است در ایران قدیم از ایزدان و در سایر ممالك ازپروردگاران بوده است در ممالك وسیعه که در تحت تصرّف ایران بوده نیز آتشکده وی وجود داشته است در سراسر آسیای صغیر

---

[۱] Die Kunst des alten Persien von Sarre Berlin 1922 Fig. 81

تا به نزدیك دریای یونان در سارد. پایتخت لیدی بتوسط مورّخین قدیم از معابد او بما خبر داده شده است بخصوصه در برخی از ممالك آسیای صغیر ستایش او رونق تمام داشته از آنجمله در ارمنستان بمناسبت آنکه شعبه ای از خانواده اشکانیان در این مملکت هم سلطنت داشته است دین زرتشت در این عهد در آنجا نفوذ نموده مهر وناهید و بهرام و سایر فرشتگان مزدیسنا در آنجا ستوده میشده اند [۱] کار ستایش ناهید در این سر زمین باندازه ای بالا گرفته بود که ایالت آکیلیزن Akilisen همانجائیکه سر چشمهای فرات است در یک قرن پیش از مسیح در عهد استرابون جغرافیا نویس یونانی انائیتیس نامیده میشده است معبد ناهید در این ایالت شهرت تمام داشته همان است که بقول پروکوپیوس Procopius بعدها عیسویان بدون آنکه تغییری در بنای آن بدهند بکلیسیا مبدّل کردند [۲] ولی در ممالك آسیای صغیر آئین و رسوم اقوام سامی ضمیمه ستایش ناهید گشته بکلی رنگ و روی دیگری بخود گرفت استرابون مینویسد در معبد ناهید در اکیلیزن دخترهای جوان از خانوادهای شریف و بزرگ چندی مثل راهبات در خدمت معبد بسر میبردند و خود را برای استفاده عموم وقف می نمودند پس از مدّتی شوهر اختیار میکردند بدون آنکه عمل پیشین آنان ننگین و پست شمرده شود [۳] عادت مذموم مذکور در هیچ عصری چنانکه کلیّه مستشرقین و مورخیّن نوشته اند نزد ایرانیان معمول نبوده و برخلاف آئین مزدیسناست در طیّ اخبارات قدیم نیز از یك جشن سالیانه موسوم به (ساکائه) Sakäa سخن رفته است از آنجمله استرابون در این خصوص مینویسد اسکیت ها [٤] وقتیکه بارمنستان و (کاتپاتوکا) اناطولی هجوم آوردند سردار ایرانی آنجا بآنان شبیخون برده شکست داد بیاد این فتح

---

۱ Geschichte des alten Persiens von Justi S. 95.

۲ Procopius, de bello Perse I, 17, p. 83 ed Bonn

۳ Strabon, XI, p. 532, ed. Cas.

٤ اسکیت (Saka) اسمی است که به کلّیه اقوام وحشی که در شمال دریای سیاه و در قفقاز و ترکستان روس بوده اند داده میشود اصلاً اریائی نژاد بوده اند اسامی بسیاری از شاهزادگان آنان ایرانی است مذهب آنان نیز آریائی بوده است

محلّی را خاکریزی نموده در بالای آن معبدي از برای انائیتیس (ناهید) و اومانس Omanos (وهومن) ساختند در هر سال جشن مذهبی موسوم به (ساکائه) Sakäa در آنجا میگرفتند و هنوزهم در نزد اهالی آن محلّ که الحال موسوم است به (زلا) Zela این جشن معمول است پس ازآن استرابون افزوده مینویسد برخی گویند که کورش اسکیت ها را شکست داده و روز فتح را جشنی از برای الٰهه وطن خود برقرار ساخت در هرجائیکه معبدی از ناهید برپاست این جشن نیز معمول است در این عید مردم لباسی بطرز اسکیت ها پوشیده باده پیمائی مینمایند زن و مرد باهم زد و خورد میکنند چه در این جشن که یادگاری از فتح و ظفر است اسکیت ها را با حیله جنگی مست نموده برخی را درخواب و برخي دیگر را در رقص و بازي گرفتار و اسیر نمودند [1] در معبد (زلا) براي امر مهمّي سوگند یاد میکردند [2] جشن ساکائه یکی از اعیاد ایران قدیم بوده است و مورّخینیکه پیش از استرابون میزیسته و آنانیکه بعد از او آمده اند نیز از جشن مذکور ذکری کرده اند از مجموع اخبار میتوان استنباط نمود که این جشن تخصیصی بناهید داشته است [3] در جزو تاریخ ارمنستان و سایر ممالك آسیای صغیر بسا باسم ناهید و معبد آن در شهر های مختلف بر میخوریم وندیشمان Windischmann اخبارات مورّخین را راجع باین موضوع در کتابی جمع کرده [4] از ذکر همه آنها اطّلاعات مخصوصی راجع بستایش ناهید بدست نخواهیم آورد مگر آنکه خواهیم دانست که این فرشته نیز در بیرون از حدود وطن خود ایران داراي مقام بسیار بلندي بوده است حتّی در شهر (ارز) Erez چنانکه یك مورّخ ارمنی قرن چهارم میلادي (اگاتانگلوس Agathangelus) خبر میدهد مثل معبد خوزستان ناهید داراي مجسمه طلا بوده است

---

۱ Persische Anahita oder Anaïtis von Windischmann S. 7.

۲ زلا Zela در پونتوس Pontus مملکت ساحلی دریای سیاه واقع است امروز زله Zilleh گویند در طرف غربی توکات Tokat واقع است

Strabon XII, p. 559. ed. Cas.

۳ Heiligen schriften der Parsen von Spiegel Band 2 S. C IV

۴ Persische Anahita oder Anaïtis von Windischmmann, München 1856

در انجام مقال یك فقره از اخبار مورّخ مذکور ارمنی را ذکر نموده ختم میکنیم هرچند که اخبار اگاتانگلوس که خود کشیش متعصّبی بوده است مخلوط با فسانه است ولی تا بیك اندازه حاکی نفوذ ستایش ناهید است در ارمنستان در کتاب تاریخ کشیش مذکور شرحی راجع بعیسوی شدن ارمنستان بتوسط (گرگوری ایلومیناتر) Gregory Illuminator معروف که از سال ۲۹٤ میلادی[۱] در ارمنستان مشغول کار بوده مردم را بدین عیسی دعوت میکرد و مکالمات او با تیردات پادشاه ارمنستان مندرج است از آن جمله مینویسد تیرداد مبلّغ دین عیسیٰ گرگور را تهدید نموده گفت: اگر تو قبول نکنی که پروردگاران را ستایش نمائی بخصوصه این ملکه بزرگ اناهیت را کسیکه مایه شرف و نجات ملّت ماست کسی که همه پادشاهان اورا میستایند و بخصوصه پادشاه یونانیها نیز اورا میپرستد کسیکه ما در کلیّه دانش و خرد است کسیکه خیر خواه نوع بشر و از نسل ارامزد Aramazd (هرمزد) بزرگ و تواناست در جای دیگر در جواب تیردات به گرگور مینویسد «آنانکه پروردگاران حقیقی هستند تو دشمن میداری اناهیت بزرگ را کسیکه از پرتو او ارمنستان زنده بوده و هست ارامزد بزرگ و توانا را کسیکه آفریننده آسمان و زمین است و سایر پروردگاران را تو بی جان و بی زبان مینامی» در یك جای دیگر کتابش باز مورّخ ارمني در یك فرمان تیردات از اناهیت اسم برده مینویسد: ثروت فراوان از طرف ارامزد توانا و یاري ملکه اناهیت و قوّت وهاگن vahagn (بهرام) نصیب شما و سراسر مملکت ارمنستان باد»[۲] تیردات که ظاهراً در سال ۳۱٤ میلادی مرد در سالهاي اخیر عمرش بتوسط همین گرگور بدین عیسیٰ گروید معابدناهید را که در ارمنستان بزرگ موجودبود با همراهی گرگور خراب کرد یعني همان معابدی که بقول اگاتانگلوس در سال اول سلطنتش بزیارت آنها رفته بود از این تاریخ به بعد بزور و جبر دین عیسیٰ جاي مزدیسنا گرفت معابد زرتشتی در جزو آنها آتشکدهای ناهیدخراب یا بکلیسیا تبدیل یافت ولی هنوز هم بسیاری از آثار دین قدیم درکیش عیسویان ارمنستان باقی است چنانکه در کلیّه مذهب عیسیٰ آثار و نفوذ آئین مترا (مهر) فرشته فروغ ایرانیان آشکارا و هویداست[۳]

---

۱ Geschichte Irans von Justi (Grundriss der iranis. Philologie) s. 522

۲ رجوع کنید به Pers. Anahita oder Anaïtis S. 21—22.

۳ رجوع کنید بمقاله مهر در قسمت آئین مهر در رُم

اسامی خاص در آبان یشت

چون در آبان یشت اسامی یك دسته از نامداران ایران قدیم مندرج است لازم دانسته در آغاز یشت مذکور برخی از آنان را در مقالات جداگانه و برخی دیگر را در طیّ ترجمه آبان یشت شرح دهیم چه در یشتهاي بعد نیز چنانکه در درواسپ یشت و رام یشت و ارت یشت و زامیاد یشت بهمین نامداران برمیخوریم که هریك بنوبت خود بفرشتگان و ایزدان نماز برده و فدیه آورده مزیّت و برتري تمنّا میکنند

از این نامداران که هوشنگ پیشدادي و جمشید و آزي دهاك (ضحّاك) و فریدون و افراسیاب و کیکاوس و کیخسرو و توس و نوذر و کی گشتاسب و زریر و ارجاسب وغیره باشند فردوسی و حمزه اصفهانی و طبری و ابو ریحان بیرونی و میرخواند وغیره مفصلاً صحبت داشته اند هم چنین بعضی از این نامداران در کتب مذهبی برهمنان داراي جاه وجلال هستند ولی ما فقط آنچه در اوستا و کتب پهلوي در خصوص آنان آمده است مینگاریم مگر آنکه از براي فهم مطالب مختصراً از شاهنامه ذکری خواهیم کرد

آنانی را که درمیان این نامداران ایرانی هستند (نه مثل آزي‌دهاك تازی و افراسیاب و ارجاسب تورانی) باید در اوستا مانند انبیاء بنی اسرائیل تورات تصوّر نمود که هم از پیمبرانند و هم از پادشاهان چنانکه داود و سلیمان فردوسی نیز از زبان جمشید میگوید

منم گفت با فرّه ایزدي　　　همم شهریاری و هم موبدی

پوریوتکیشان [Avestan script] که در یسنا ۱ فقره ۱۸ و یسنا ۲۳ فقره ۲ و فروردین یشت فقره ۱۷ آمده و بمعنی نخستین آموزگاران کیش است در سنّت متأخّر برخی از این نامداران را در جزو آنان شمرده اند از این قبیل ویونگهان و تریت که در طیّ مقالات راجع بجمشید و گرشاسب از آنان صحبت خواهیم داشت

هوشنگ پیشدادی

در شاهنامه هوشنگ از پادشاهان سلسله پیشدادیان است که پس از کیومرث چهل سال سلطنت نمود جهاندار هوشنگ با رای و داد بجای نیا تاج برسر نهاد از پدر خویش سیامك که بدست دیو ها کشته شد انتقام کشید آهن از سنگ استخراج نمود آتش پدید آورد جشن سده بنیاد نهاد از پوست و چرم جانوران پوشاك ساخت

در اوستا مکرّراً باسم هوشنگ پیشدادي برمیخوریم نخست درفقره ۲۱ از آبان یشت و پس از آن در فقره ۳ از درواسپ یشت (گوش یشت) و در فقره ۷ از رام یشت و در فقره ۲٤ از ارت یشت درهر چهار یشت هوشنگ پیشدادی در بالای کوه هرا بایزدان یشتهاي مذکور که ناهید و گوش و وایو و ارت باشند فدیه نیاز نموده درخواست میکند که وی را بزرگترین شهریار روی زمین گردانند که وي را بدیوها و مردمان و جادوان و پریها و کاویها و کرپانها چیر سازند که همه دیوها از او بهراس افتاده رو بگریز گذارند که او بدیوهاي مازندران و دروغ پرستان وَرِنه 𐬬𐬀𐬭𐬆𐬥𐬀 (دیلم—گیلان) دست یافته همه را شکشت دهد ایزدان خواهشهاي هوشنگ را اجابت نموده او را کامروا ساختند

در فروردین یشت در فقره ۱۳۷ بفروهر یل پاکدین هوشنگ درود فرستاده میشود در زامیاد یشت در فقره ۲٦ آمده است که مدت زمانی فرکیانی بهوشنگ پیشدادی متعلق بوده است از مجموع این فقرات اطلاعاتی از اعمال هوشنگ بدست نمیآید همینقدر میدانیم که او یکی از نامداران و پادشاهان و پارسایان بوده و از سلسله پیشدادیان است درفقره ۲۸ از فصل ۱۵ بندهش میخوانیم که ایرانیان از پشت هوشنگ میباشند در فقره ۳ از فصل ۳٤ همین کتاب مندرج است که پس از زن و شوهری ماشیه و ماشیوئی (نخستین پدر و مادر نوع بشر آدم و حوّا) تا بوجود آمدن هوشنگ ۹۳ سال طول کشیده است

در فقره اول از فصل ۳۱ بندهش سلسله هوشنگ چنین آمده است:
هوشنگ پسر فرواك پسر سیامك پسر مشی پسر کایومرت این سلسله با آنچه حمزه اصفهانی مینویسد که او شهنج بن فروال بن سیامك بن مشی بن کیومرث است بکلّی مطابق است ابو ریحان بیرونی نیز با دو کتاب مذکور موافقت نموده مینویسد او شهنگ بن افراواك بن سیامك بن میشی (بیشداذ) میباشد [۱]

هوشنگ در اوستا هئوشینگه [Avestan] آمده است معنی لفظی آن بقول یوستی Justi چنین است کسی که منازل خوب فراهم سازد [۲] این اسم مرکّب از هوش و هنگ چنانکه برخی پنداشته اند نیست شاید فردوسی در جائی که میگوید
گرانمایه را نام هوشنگ بود تو گفتی همه هوش و فرهنگ بود سبب لغت سازی و وجه اشتقاق عامیانه مذکور شده باشد

در هر جائی از اوستا (باستثنای فروردین یشت که ذکرش گذشت) که از هوشنگ ذکری شده است با صفت پَرَ ذاتَ [Avestan] آمده این صفت که در فارسی پیشداد شده است مرکّب است از پَرَ که بمعنی پیش و مُقدّم (pro) است و ذات که بمعنی داد و قانون میباشد مجموعاً یعنی کسی که در پیش قانون گذارد و دادگری نمود یا اوّل واضع قانون حمزه اصفهانی نیز این کلمه را درست معنی کرده مینویسد فیشداد اوّل حاکم میباشد چه اوشهنج اول حاکم ممالك بشمار است

این کلمه همیشه با هوشنگ میآید مگر آنکه یکبار در فقره اول از فرگرد ۲۰ وندیداد که ذکرش در طیّ مقاله گرشاسب بیاید پَرَ ذات (پیشداد) تنها استعمال شده است در تفسیر پهلوي اوستا بخصوصه برای توضیح کلمه پَرَ ذات در فقره مذکور قید شده است: «یعنی نخستین کسانی که قانون گذاشته اند مثل هوشنگ»

---

۱ رجوع کنید به تاریخ سنی ملوك الارض والانبیاء تألیف حمزة بن الحسن الاصفهانی چاپ برلن صفحه ۱۹
وبه الآثار الباقیه عن القرون الخالیه تألیف ابی الریحان محمد بن احمد البیرونی الخوارزمی چاپ زاخو صفحه ۱۰۳

۲ رجوع کنید به Iranisches Namenbuch von Justi
وبه Eranische Alterthumskunde von Spiegel Bd. I S. 515
وبه Zoroastrische Studien von Windischmann S. 190 f:

جمشید

بسا در اوستا از جم نیز سخن رفته است در قدیمترین قسمت اوستا که گاتها باشد پیغمبر ایران او را در یسنا ۳۲ قطعه ۸ از مجرمین نامیده میگوید «از همین گناهکاران است جم پسر ویونگهان کسی که از برای خوشنود ساختن مردمان گوشت خوردن بآنان آموخت در آینده تو ای مزدا باید میان من و او حکم کنی»

در سایر قسمتهای اوستا و کلّیه کتب تاریخ و شاهنامه چنین مندرج است که جم در آخر عمرش بواسطه خود ستائی و دروغگوئی مغضوب پروردگار گردید در گاتها فقط یکبار از او یاد شده یِمَ [illegible] خوانده شده است بعد ها در سایر قسمتهای اوستا کلمه خشَئت [illegible] بآن افزوده گفتند جمشید چنانکه همین کلمه به هُوَرِ (هور) پیوسته [illegible] خورشید شد شید بمعنی نور و فروغ است خود جداگانه در ادبیّات فارسی بسیار استعمال شده است فردوسی گوید بدو گفت ز انسان که تا بنده شید برآید یکی پرده بینم سپید جمشید همیشه در اوستا با صفت هووَتوَ [illegible] آمده است در تفسیر پهلوی این صفت به هورمك یعنی دارنده گله و رمه خوب ترجمه شده است صفت دیگر جمشید در اوستا سریره [illegible] میباشد که بمعنی زیبا و خوشگل است صفت اولی با وظیفه جمشید مناسبتی دارد چه او با فزودن جهان و بپروراندن چارپایان و ستوران گماشته شده بود در خصوص حُسن صورت وی نیز شرحی در شاهنامه مندرج است که در طیّ مقاله گرشاسب بآن اشاره خواهیم کرد

جمشید در اوستا پسر وِیوَنگهوت [illegible] خوانده شده است ابوریحان بیرونی این اسم را ویجهان و حمزه اصفهانی ویونجهان که مُعرّب ویونگهان است ضبط کرده اند در سایر کتب ویوانها نیز ضبط شده است در سانسکرت ویوسونت میباشد در ریگ وید ویوسونت اسم پروردگاری است در عهد هخامنشیان ویونگهان از اسامی معمولی مردمان آن عهد بوده در کتیبه بیستون از

ویوانا vivana نامی یاد شده است که خشترَ پاوَن (ساتراپ) ایالت هَرَرُوواتی Harauvāti (قندهار) بوده است معنی لفظی این اسم دور درخشنده میباشد

شاید معني لفظی جم تو امان و همزاد و جنابه باشد چه بسا در اوستا کلمه یَمَ yama بمعنی تو امان است در نزد برهمنان نیز یَمَ و خواهرش یَمی نخستین نروماده نوع بشراند و این عقیده ممدّ معنی فوق است [۱]

از فقره ۲ تاخود فقره ۵ یسنای نهم در خصوص ویونگهان و پسرش جمشید چنین آمده است «زرتشت از هوم پرسید که تورا درمیان مردمان نخستین بار در این جهان مادي بیفشرد و چه پاداشی نصیب آن کس گردید هوم در پاسخ گفت نخستین بشری که مرا در این جهان مادي بیفشرد ویونگهان است درپاداش پسري مثل جمشید که دارنده رمه خوب و درمیان مردمان دارای بلند ترین رتبه است و مانند خورشید درخشان است باو داده شدکسی که در مدّت سلطنت خویش جانوران و انسان را فنا ناپذیر آب و گیاه را مشروب و مأکول تمام نشدنی قرار داد درمدّت سلطنت جم دلیر نه سرما وجود داشت ونه گرما جهان از مرگ و ازحسد آفریده دیو عاری بود در هنگام شهریاري جمشید پسر ویونگهان پدرو پسر هردو بظاهر جوان پانزده ساله مینمودند» در جائی که مفصّلاً از جم سخن رفته است در فرگرد دوم وندیداد میباشد تمام این فصل راجع باوست از این قرار «زرتشت از اهورامزدا پرسید ای خرد پاك و مقدّس اي آفریدگار جهان معنوي درمیان نوع بشر بغیر از من دگر باکه نخستین بارمکالمه نمودی دین اهورائي زرتشت رابکه سپردی آنگاه اهورامزدا گفت اي زرتشت پاك من درمیان نوع بشر بغیر از تو نخستین بار باجم زیبا و دارنده رمه‌خوب مکالمه نمودم ودین اهورائی زرتشت بدو سپرده گفتم اي‌جم زیبا پسر ویونگهان من آئین خویش بتو برگذار میکنم پس جم زیبا در پاسخ گفت من از برای این وظیفه ساخته و آزموده نیستم آئین

۱ رجوع کنید به گاتها ترجمه نگارنده صفحه ۹۵

پروری و دین گستری از من نباید آنگاه من باو گفتم اگر تو مستعد و مهیّای چنین امری نیستی آن به که جهان مرا بپرورانی و بگیتی فزایش و گشایش بخشی پشتیبان و پاسبان جهان شوی پس جم زیبا بمن گفت پذیرفتم که جهان تورا بپرورانم و بگیتی بیفزایم همواره پشتیبان و پاسبان و نگهبان آن باشم در هنگام سلطنت من نباید که باد سرد و گرم وجود داشته باشد ونه ناخوشی و مرگ آنگاه من بجم دوابزار دادم یك نگین زر (𐬯𐬎𐬎𐬭𐬀 سُورَا) و یك عصای زر نشان (𐬀𐬱𐬙𐬭𐬀 اَشترَا) این چنین جم دارای اقتدار گردید سیصد زمستان (۳۰۰ سال) از سلطنت وی گذشت زمین از چارپایان خُرد و بزرگ و مردم وسگها و مرغکان و شعله های سُرخ آتش پرشد بطوری که جا بچارپایان خُرد و بزرگ تنگ گردید پس از آن من جم را آگاه نموده گفتم ای جم زیبا پسر ویونگهان زمین از چارپایان خُرد و بزرگ و مردم و سگها و مرغکان و شعله های سُرخ آتش پرگشته جا بستوران خُرد و بزرگ تنگ گردید آنگاه جم در نیمروز بسوی فروغ روی نموده براه خورشید در آمد با نگین زرین خویش زمین را بسود و عصای زر نشان خویش بآن بمالید و گفت ای سپندارمذ محبوب (فرشته مُوَکّل زمین) [1] پیش رو و خویشتن بگشای تا چارپایان خُرد و بزرگ و مردمان را در بر توانی گرفت پس زمین دامن بگشود و یك ثلث بزرگتر گردید چارپایان خُرد و بزرگ و مردمان بمیل و آرزوی خویش جاگزیدند سیصد زمستان دیگر (۳۰۰ سال) از سلطنت جم گذشت زمین دگر باره از چارپایان خرد و بزرگ و مردم و سگها و مرغکان و شعله های سُرخ آتش پرگشته جاتنگ گردید جم باز مثل سیصد سال پیش از این در نیمروز بسوی فروغ روی آورده بهمان ترتیبی که گذشت یك ثلث دیگر بزمین بیفزود در سیصد زمستان دیگر (۳۰۰ سال) باز زمین از مخلوقات پرگشته جا بهمه تنگ شد سومین بار جم بترتیب مذکور یك ثلث دیگر زمین را فراخ تر نمود در آریا ویج در آنجائی که رود ونگوهی دا ئیتیا 𐬬𐬀𐬥𐬀𐬖𐬀𐬊𐬵𐬌 𐬛𐬁𐬌𐬙𐬌𐬌𐬁 مشهور است آفریدگار اهورامزدا با ایزدان مینوی انجمنی بیاراست جمشید زیبا دارنده رمه خوب نیز با بهترین مردمان در

---

۱ رجوع شود بصفحه ۹۳

همان جا انجمنی بیار است اهورامزدا بجم گفت اي جم زیبا پسر ویونگهان بجهان مادّي زمستان سختی خواهد رسید و سرماي شدید تباه کننده از پی درآید دانه هاي برف از بلندترین کوه ببلندی چند ارش ببارد یک ثلث از جانوران هلاك شوند چه در محلهاي هولناك (بیابانها و کویرها) چه در بالای کوهها چه در دره ها پیش از این زمستان این مملکت داراي چراگاهان است وقتی که برفها آب شده آب فراوان روان گردد این جهان غیر قابل زیست بنظر خواهد رسید از برای پیش آمد این حادثه باغی (وَرَ ...) بساز که از هر چهار طرف ببلندی یک میدان اسب (چر تو ... ـ اسپریس) باشد در آنجا تخمهای چار پایان خرد و بزرگ و سگها و مرغکان و شعله هاي سرخ آتش جمع کن این ور را که از هریک طرف ببلندی یک میدان اسب باشد براي مسکن مردمان بساز و یک طویله که از هریک طرف ببلندی یک هاثرَ ... (هزار گام) باشد براي ستوران بساز در انجا جوي آبی جاری نما چراگاهان فراهم کن خانه ها و سردابها و ایوانها و رواقها بنا نما تخم هاي (...) مردان و زنانی که در روي زمین بهترین و زیباترین هستند در آنجا جمع کن هم چنین تخمهای جانورانی که بزرگتر و بهتر و زیباترند در انجا گرد آور از میان گیاهها آنچه بلندتر و خوشبوتر است و از میان غذاها آنچه لذیذتر و خوشبوتر است تخمهای آنهارا در آنجا حفظ نما و این تخمهارا از هرقسمي که باشد یک جفت در آنجا بیاور تا در تمام مدّتی که مردمان در ور بسر میبرند آنها پوسیده وفاسد نگردند کسانی که ناقص هستند مثل قوزی و دیوانه و پیسی یا کسی که در او یکی از آفتها و ناخوشیهای اهریمنی دیده شود نباید داخل ور گردند در بزرگترین محلّه این ور نهُ گذر بساز در محلّه وسطی شش گذر و در محلّه کوچکی سه گذر در گذرهای بزرگترین محلّه تخم هزار مرد و هزار زن در وسطی ششصد و در کوچکی سیصد جمع نما گذرها را بانگین زرین علامت ونشانی بگذار و از برای ور دري بگشای که روشنائی داخل شود

جم پرسید که چگونه این باغ را بسازم اهورامزدا گفت ای جم زیبا پسر

ویونکهان زمین را با پاشنه خویش بکوب پس از آن با دستهای خویش آن را بمال همانطوری که امروز مردم گل نرم را میمالند [1] آنگاه جمشید همانطوری که اهورامزدا گفت عمل نمود ور را حاضر کرد چار پایان خرد و بزرگ و مردمان و گیاهها وغذاها را درآنجا گرد آورد

ای آفریدگار جهان مادّی ای پاك چه فروغ و روشنائی در این ور که جم ساخت می تابد اهورامزدا گفت در آنجا فروغهای جاودانی (روچنکهه [اوستایی]) و فروغ جهانی (ستیذاته [اوستایی]) میباشد در هر سال یکبار در آنجا ستارگان و ماه و خورشید طلوع و غروب میکند بنظر ساکنین ور یک سال مثل یک روز است در هر چهل سال از هر یک جفت مخلوقات ور یک جفت دیگر بعمل میآید مردمان در ور بهترین زندگانی سر برند

ای آفریدگار جهان مادّی ای پاك که در آنجا کیش مزدا داخل کرد اهورامزدا گفت مرغ کرشیپتر [اوستایی] [2] ای آفریدگار جهان مادّی ای پاك کیست در آنجا بزرگ و حاکم (اهو [اوستایی]) و سردار دینی (رتو [اوستایی] = رد) اهورامزدا گفت اروتدنر و توای زرتشت» [3] در این جا متذکر میشویم که جمشید فقط بفرمان اهورامزدا باغ ور را که در پهلوی ور جمکرت میگویند برای پیش آمد طوفان آخرالزمان ساخت ریاست روحانی و

---

١ در شاهنامه در خصوص منزل ساختن جمشید چنین آمده است

بفرمود دیوان ناپاك را بآب اندر آمیختن خاك را
هر آنچه از گل آمد چو بشناختند سبك خشت را کالبد ساختند

٢ بندهش در فصل ١٩ در فقره ١٦ مینویسد در خصوص کرشپت گفته شده است که او می تواند کلماتی تلفظ کند او ست که در ور جم دین منتشر ساخت در فصل ٢٤ همین کتاب در فقره ١١ آمده است کرشپت بزرگ و رئیس مرغهاست دین مزدیسنا را به ور آورد او را نیز چرغ گویند مینو خرد در فصل ٦١ فقره ٩ گوید که چهراو (چهروا) رئیس مرغهاست در فرهنگها نیز چرغ یکی از مرغهای شکاری درج شده است اسدی گوید

زمیغ روان چرخ چون پرّ چرغ پر آواز رامشگران مرغ مرغ

٣ اروتدنر یکی از سه پسران زرتشت است بقول سنّت رئیس طبقه برزیگران بوده است رجوع کنید بگاتها صفحه ٨٥ — ٨٨

مادّی این باغ با زرتشت و پسرش اروتدنر میباشد هم چنین در هیچ جاي اوستا نیامده است که پس از طوفان جم نیز با ساکنین از ور درآمده زمین را دگر باره آباد خواهد نمود بنا بر این آنچه در زامیاد یشت که بز ودي ذکرش بیاید راجع بجمشید مندرج است نقیض مطالب فرگرد دوم وندیداد نیست پیش از آنکه بما بقی داستان جم بپردازیم لازم است یاد آور شویم طوفان آینده که جهان را ویران و مخلوقاتش را نابود خواهد کرد موسوم است به "مهرکوشا" ... که از ... یعنی مرگ مشتق است این کلمه فقط یکبار در یکی از اجزاء اوستائی استعمال شده است [1] در پهلوی ملکوش گویند در مینو خرد ملکوسان آمده است او دیوي است مهیب در پایان هزاره هوشیدر زمستان هولناکی پدید آورد در مدّت سه سال زمین را دچار باران و تگرگ و برف و باد سرد نماید بطوری که ازاین طوفان زمین ویران و مخلوقاتش نابود شوند آنگاه ساکنین ورجمکرد بیرون آیند و دگرباره زمین آباد کنند [2]

طوفان ملکوش و باغ ور در اوستا بسیار شبیه است بطوفان نوح و کشتی وي که در تورات منقول است فرقی که درمیان این دو عقیده موجود است این است که بقول دانشمند امریکائی ویتنی Whitney باغ ورجمکرد با آن همه وسعت از براي فراگرفتن قومي و لوازم زندگانی وي منطقی تر است تا از کشتی کوچک نوح از براي جمعیّت انبوه [3]

گذشته ازیسنا و وندیداد در چندین یشت از جمشید صحبت شده است بحسب ترتیب نخست باید بآبان یشت متوجّه شویم در فقره ۲۵ آن آمده است که جمشید دارنده رمه خوب در بالاي کوه هکر صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند براي ناهید قربانی نموده ازاو تمنّا کرد که وی را درهمه ممالک بزرگترین شهریار گرداند که وي را بدیوها و مردمان و جادوان و پریها و

---

۱ رجوع کنید به Zendavesta by Westergaard Fragm. VIII, p. 334

۲ رجوع کنید برساله سوشیانس تألیف نگارنده

۳ Zoroaster, The Great Persian.

کاویها و کرپانهای ستمکار چیر سازد و از دیوها ثروت و بهره و فراوانی و رمه و خور سندی و تشخّص را دور بدارد ایزد ناهید وي را کامروا ساخت در درواسپ یشت نیز جمشید بترتیبی که در آبان یشت گذشت از براي ایزد گوش قربانی نموده درخواست میکند که وی را موّفق بدارد از آنکه او بتواند برای مخلوقات گله ورمه مهیّا سازد گرسنگي و تشنگی وپیری و مرگ را از آنان دور نماید که در مدّت هزار زمستان (۱۰۰۰ سال) جهان را از باد گرم و سرد ایمن بدارد ایزد گوش نیز حاجت اورا برآورد در فروردین یشت در فقره ۱۳۰ آمده است ما بفروهر پاك جم پسر ویونگهان توانا و دارنده رمه درود میفرستیم تا بضدّ فقارت که دیوها آورده اند استقامت توانیم نمود و بضّد خشکی و احتیاج ایستادگي توانیم کرد در رام یشت در فقره ۱۵ تا ۱۷ باز جمشید از کوه هکر در بالای تخت زرین براي ایزد وایو (فرشته هوا) نثار آورده همان تمنّا هائی که از ناهید داشت در این جا از فرشته هوا نموده و کامروا میگردد در ارت یشت در فقرات ۲۸ تا ۳۱ باز بجمشید برمیخوریم که بترتیب مذکور در درواسپ یشت از ایزد ارت (فرشته ثروت) طلب میکند که حاجاتش را برآورد

زامیاد یشت نسبةً مفصّل تر از جمشید صحبت میکند بخصوصه مندرجات آن مفید و سرچشمه مطالبی است که در کتب تاریخ و شاهنامه راجع بجمشید مندرج است در فقرات ۳۱ تا ۳۸ چنین آمده است « فر مدّت زمانی از آن جمشید بود کسی که در روي هفت کشور سلطنت داشت بدیوها و مردمان و جادوان و پریها وکاویها و کرپانها مُسلّط بود جم از دیوها ثروت و سود بر بود فراوانی و گله و رمه و خوشی و جاه وجلال را از آنان دور بداشت در مدّت حکومت وی خوردنی و آشامیدنی پوسیده و فاسد نمیشد نه سرما و گرما وجود داشت و نه پیری و مرگ و رشک آفریده دیو این چنین بود تا بوقتی که او دروغگوئی آغاز نمود و خیال خود را بدروغ مشغول ساخت آنگاه فر از او بصورت مرغی جدا گشته .بمهر رسید بار دوم فر از او جدا گشته بفریدون رسید بار سوم فر از او جدا گشته بگرشاسب رسید پس از آنکه فر از جمشید دور شد

او افسرده و پریشان گرد جهان همیگشت بناچار بایستی بخصومت دشمن تن در دهد»

در فقره ٤٦ زامیاد یشت آمده است که سپیتیور (Spityura) جم را با ارّه دوپاره نمود در فصل ۳۱ بندهش در فقره ٥ آمده است «سپیتور برادر جمشید است با اژی دهاك (ضحاك) جمشید را کشت» همانطوري که شغاد برادر خود رستم را کشت در روضةالصفاء و در یک روایت منظوم مندرج است که جم را پس از آنکه صد سال متواري بود در کنار دریای چین درمیان یک درخت تُهی و کهن سال یافته با ارّه بدونیم کردند شاهنامه نیز مطابق با زامیاد یشت در خصوص جمشید گوید

چنین سال سیصد همیرفت کار — ندیدند مرگ اندر آن روزگار
نیارست کس کرد بیکارئي — نبد دردمندی و بیمارئی
زرنج و زبدشان نبود آگهي — میان بسته دیوان بسان رهی

پس از آنکه جمشید مغرور گشته خود ستای آغاز نمود فر از او جدا شد

شما را زمن هوش وجان وتن است — بمن نگرود هرکه اهریمن است
گرایدونکه دانید من کردم این — مرا خواند باید جهان آفرین
چو این گفته شد فریزدان از اوی — گسست و جهان شد پر از گفتگوی

جمشید پس از آنکه در میدان جنگ ضحاك زخم یافته خود از معرکه بکنار کشید در مدّت صد سال متواری بود تا آنکه اورا در کنار دریای چین دستگیر نموده با ارّه بدو نیمش کردند

چو صد سالش اندر جهان کس ندید — زچشم همه مردمان ناپدید
صدم سال روزي بدریای چین — پدیدآمد آن شاه ناپاك دین
چو ضحاك آورد ناگه بچنگ — یکایک ندادش زمانی درنگ
بارّه مراورا بدونیم کرد — جهان را از او پاك و بی بیم کرد

طبری وبلعمي مینویسند که جمشید پس از شکست یافتن از ضحاك بزاولستان بگریخت و دختر شاه آنجا را بزني گرفت از او پسری آمد تور از تور پسري آمد دستان از دستان پسري آمد طوارك از طوارك پسري آمد فرامرز برای متمّم داستان رجوع کنید بمقاله گرشاسب در انجام مقال متذّکر میشویم که داستان غرور و خود ستائی جمشید بعدها داخل سنّت یهودیان شد ودر کتاب تلمود سلیمان بجای جمشید اوستا گردید نگین سلیمان احتمال دارد اصلاً همان نگین جمشید باشد که ذکرش در فرگرد دوم وندیداد گذشت [۱]

ضحاک

بقول شاهنامه پس از آنکه جمشید خود ستائي آغاز کرد فرایزدي از او جدا گشته و مغلوب ضحاك شد مدت سلطنت ضحّاك تازي و دوره ستم و بیدادش هزار سال بوده است تا آنکه فریدون او را شکست داده بکوه دماوند بزنجیر بست در شاهنامه مرداس پدرش میباشد حمزه و بیرونی اروند اسپ ضبط کرده اند

در اوستا اژی دهاكَ [اوستایی] آمده است این اسم مرکبّ است از دو جزء اولی که اژي باشد خود جداگانه غالباً در اوستا استعمال شده است از این قبیل در فرگرد اول وندیداد در فقره ۲ اهورامزدا میگوید نخستین کشوری که من بیافریدم آریا ویج میباشد اهریمن درآنجا اژي (مار) سرخ بیافرید هم چنین در فقره ۵ از فرگرد ۱۴ و در فقره ۶۵ از فرگرد ۱۸ و در فقره ۹۰ از آبان یشت اژی بمعني مار میباشد بسا از اژی یک جانور اهریمنی اراده شده است درست بهمان معني که امروز از کلمه اژدها یا اژدر فارسی برمیآید چنانکه در یسنا ۹ که ذکرش در مقاله گرشاسب بیاید دهاكَ نیز

---

۱ برای کسب اطلاعات مفصلتر راجع به جم در وید برهمنان ودرتلمود یهودیان رجوع کنید بکتابهای ذیل

Der Vedische Mythus des yama von Ehni, Strassburg 1890.

Die talmudisch-midraschische **Adamssage** in ihrer Rückbeziehung auf die persische yima und Meshiasage, von Kohut.

جداگانه استعمال شده یک مخلوق اهریمنی دیوسیرت است چنانکه در یسنا ۱۱ فقره ٦ غالباً اژي باکلمه دهاکَ یکجا آمده از آن نیز یک مخلوق دیو سیرتی اراده میشود زامیادیشت از فقره ٤٦ تا ٥٢ از منازعه آذر و اژي دهاکَ صحبت میدارد که هریک برای بدست آوردن فر ایزدی میکوشد در فقرات مذکور نیز گهي اژی تنها آمده است

اژدها واژدر از کلمه اوستائی اژي دهاکَ میباشد در ادّبیات فارسی نیز بهمان معنی است که دراوستا لبیبی گوید

از این هفت سر اژدر عمر خوار بپرهیزد انکو بود هوشیار

حمزه اصفهانی در وجه اشتقاق این اسم چنین مینویسد « بیوراسب ده اک ده اک اشتقاقه ده اسم لعقدالعشرة و آک اسم للآفته والمعنی انه کان ذا عشر آفات احد ثها فی الدنیا » این اشتقاق درست نیست چه دهاک مرکّب از ده و اکَ نبوده که در اوستا بمعنی بدوزشت است نمیباشد و کلمه ده در اوستا دَسَ وسه آمده است از اژی دهاکَ دراوستا چنانکه از ضحاک در شاهنامه و کتب تاریخ مرد جبّار و بیدادگري از نژاد بیگانه و دشمن ایران تصوّر شده است که چندی ایران را گرفتار پنجه قهر و غلبه خویش داشت

در کتب متأّخرین اورانیز بیوراسب خوانده اند که بمعنی دارنده ده هزار اسب است فردوسي گوید

همان بیور اسبش همي خواندند چنین نام بر پهلوي راندند

از اوستا نیز برمیآید که اژی دهاك از قوم دیگری است و از مملکت بابل است یعنی از همان سرزمینی که ایرانیان در قدیم یك طایفه عرب نژاد از ساکنین آنجا را تازی مینامیدند و بعد ها اسم این طایفه مخصوص را براي کلیّه اعراب اطلاق کردند در شاهنامه هم که ضحاك تازي نامیده شده است لا بد یکی از جبّاران بابل مقصود میباشد و مناسبتي هم با سلاطین قدیم خونخوار و ظالم با بل یا اشور دارد

در فقره ۲۹ از آبان یشت آمده است «که اژی دهاك سه پوزه در مملکت بوْرِيْ 𐬨𐬀𐬌𐬙𐬀 صد اسب و هزار گاو و ده هزار گوسفند برای ناهید قربانی کرد و از او درخواست که وي را بتهي نمودن هفت کشور از انسان موّفق سازد اما حاجت او برآورده نشد»

بوْرِيْ همان بابل است بمناسبت آنکه لام در زبانهای ایرانی نبوده است آن را به راء تبدیل کرده اند بابل در کتیبه هاي هخامنشیان بابیروش و در اوستا بوْرِيْ شد، مشتبه نشود با کلمه دیگر اوستائی بوْرِیْ 𐬨𐬀𐬌𐬙𐬀 که با همین املاء بمعنی ببر است و در فقره ۱۲۹ یشت مذکور آمده است از فقره فوق برمیآید که ضحاك بابلی بوده و در مملکت خویش قربانی نیاز ناهید نموده است درفقره ۱۹ از رام یشت آمده است که اژی دهاك در کو یر ینت 𐬐𐬎𐬎𐬌𐬭𐬌𐬧𐬙𐬀 در بالاي تخت زرین براي وایو (فرشته هوا) فدیه آورد کویرینت همان است که الحال موسوم است بکرند این قصبه کوچك در جائیکه ضحاک فدیه نثار فرشته هوا نمود در بالای کوهی واقع است که میان بابل و ایران حایل است و نزدیك بهٔ بوْرِيْ وطن اصلی ضحاک است همان کوهي که در بندهش در فصل ۱۲ در فقرات ۲۹ و ۳۶ اسپروچ و در شاهنامه اسپروز نامیده شده است همیرفت آن شاه گیتی فروز بنزدگاه در پیش کوه اسپروز یونانیها آن را زاگرُس Zagros خوانده اند.

سلسله نسب ضحاک در فصل ۳۱ فقره ٦ بندهش این طور مندرج است دهاک پسر خرو ناسپ پسر زینیگاو پسر ویرفشک پسر تازی پسر فرواک پسر سیامك از طرف مادر دهاک پسر اودی پسر بیك پسر تمبیك پسر اوُوخم پسر پاو رویسم پسر گذو یثو پسر دروگا سکان پسر گنّاک مینوی (زشت نهاد) باز بندهش در فصل ۲۳ در فقرات ۲ و ۳ مینویسد که در زمان سلطنت اژي دهاک زن جوانی با یك دیو و مرد جوانی با یک پري بهم پیوستند از اختلاط آنان زنگیهای سیاه پوست بوجود آمدند وقتی که فریدون بسرکار آمد آنها را از ممالک آریائی بیرون نموده بساحل دریا راند اما پس از استیلاي عرب دکر باره بممالک آریائی داخل شدند داستان دست یافتن فریدون بضحاک و در کوه دماوند

او را بزنجیر بستن در کتب پهلوی نیز مندرج است

بندهش در فصل ۲۹ در فقرات ۸ و ۹ مینویسد «وقتی که اژی دهاک زنجیر گسسته آزاد شود آنگاه سام گرشاسب برخاسته او را هلاک کند این اژدهاک را که نیز بیوراسب میگویند در کوه دماوند زنجیر شده است چه وقتی که فریدون بدو چیر شد نه توانست که او را بکشد» در شایست نه شایست در فصل ۲۰ فقره ۱۸ آمده است که فریدون خواست ضحاک را بکشد اما اهورامزدا باو گفت تو نباید که او را اکنون بکشی زیرا که زمین پر از مخلوقات موذی و مضر خواهد شد

در سنّت است که در هزاره هوشیدر ماه دومین موعود مزدیسنا ضحاک از کوه دماوند زنجیر خواهد گسست دست تطاول گشوده یک ثلث از مردمان و ستوران و گوسفندان و سایر مخلوقات ایزدی را نابود خواهد کرد آنگاه اهورامزدا گرشاسب را از دشت زابلستان برانگیخته آن نابکار را نابود خواهد ساخت [1]

فریدون

نگه کن کجا آفریدون گرد که از پیر ضحاك شاهی ببرد (فردوسی)

فریدون در اوستا ثرَاِ تَئونَ [اوستایی] (Thraētaona) آمده است اسم پدرش آتوَیهْ [اوستایی] میباشد در سانسکرت آپتیا aptya گویند معمولاً در اوستا آتوْیانَه [اوستایی] آمده است و این صفت است بمعنی از خاندان آتوْیهَ همین کلمه است که در پهلوي آسپیان شده است بزودی ذکرش بیاید

در فقرات ۶ تا ۸ از یسناي ۹ مذکور است: «زرتشت از هوم پرسید دومین کسی که ترا در جهان مادي بیفشرد کیست و چه پاداشی باو بخشیده شد هوم در پاسخ گفت دومین کسی که مرا در این جهان مادي بیفشرد آتویه میباشد در پاداش پسری مثل فریدون از خاندان نجیب و توانا باو داده شد

---

۱ رجوع کنید برساله سوشیانس تألیف نگارنده صفحه ۴۳ — ٤٤

کسي که ازي دهاك سه پوزه و سه کلّه و ششم چشم و هزار چسق و چالاکی دارنده واشکست داد آن دروغ قوی دیوپرست را که اهرمن ناپاك براي تباه نمودن راستی بضدّ جهان مادي بیافرید» از فقره ۱۷ از فرگرد اول وندیداد می توان استدال نمود که گیلان مسقط الرأس فریدون میباشد چه در فقره مذکور آمده است «چهارمین کشوري که من اهورامزدا بیافریدم وَرِنه [Avestan script] چهار گوشه میباشد در آنجائی که فریدون کشنده ازی دهاك توّلد یافت اما اهرمن بدکنش در آنجا حیض غیر طبیعی بیافرید و غیر آریائی را (خارجه را) بر آن مملکت مسلّط داشت» درهرجائی از اوستا که از فریدون ذکري شده می بینیم که او در مملکت وَرِنه براي فرشتگان قربانی کرده است از این قبیل در آبان یشت ودرواسپ یشت و رام یشت و ارت یشت و زامیاد یشت که ذکرش بیاید وَرِنه را غالب مستشرقین دیلم یا گیلان حالیّه دانسته اند تفسیر پهلوی اوستا نیز ورنه را به پدشخوار گر تفسیر کرده است که عبارت باشد از ناحیه کوهستانی جنوب غربی دریاي خزر بندهش در فصل ۱۲ در فقره ۱۷ مینویسد «پدشخوار گر کوهی است که در طبرستان و گیلان واقع است»

بقول وست West محققاً پدشخوارگر در جنوب قفقار واقع است و الحال البرز نامیده میشود بهرحال وَرِنه محلی است در گیلان در پهلوي ورنیك گفته اند بقول یوستی هنوز دهی موسوم به ورك در طرف شرقی ساري واقع است [۱] وَرَنهْ چهارگوشه [Avestan script] خوانده شده است تفسیر پهلوی توضیحات داده گوید نخست براي آنکه چهار راه بسوی ورنه دلالت میکنند آن را چهار گوشه گفتند دوم آنکه وَرَنهْ دارای چهار شهر عمدهٔ است همانطوري که غالباً از دیوهای مازندران اسم برده شد بسا در اوستا نیز از دیوها و دروغ پرستان وَرَنهْ یاد شده است از این قبیل در وندیداد فرگرد ۱۰ فقره ۱٤ و یسنا ۲۷ فقره ۱ و آبان یشت فقره ۲۲ و مهر یشت فقره ۹۷ وفروردین یشت فقره ۷۱

---

۱ رجوع کنید به Zend-Avesta, Darmesteter Vol. II p. 14

و به S.B.E. by West p. 38

و به Iranisches Namenbuch von Justi s. 331

دگر از جاهائي كه از فریدون سخن رفته است در فقره ۳۳ از آبان یشت است از این قرار « فریدون از خاندان توانای آثوْیهْ در مملکت چهار گوشه وَرِنه صد اسب و هزار گاو و ده هزار گوسفند برای ناهید قربانی نموده از او درخواست که بازی دهاك سه پوزه . . . . . [1] ظفر یابد ناهید حاجت اورا برآورد

در فقرات ۱۳ و ۱٤ از درواسپ یشت آمده است که فریدون برای ایزد گوش قربانی نموده از او درخواست که بضحاک غلبه کند و دو زنش را سنگهوک [illegible] و آرَنوَکَ [illegible] [2] را که از برای توالد و تناسل دارای بهترین بدن واز برای خانداري برازنده هستند از او برُباید در فقره ۲۳ از رام یشت و در فقرات ۳۳—۳۵ از ارت یشت باز فریدون از برای فرشتگان هوا (ویو) و ثروت (ارت) فدیه آورده بترتیب مذکور تمنّا میکند که وی را کامروا سازند سنگهوکَ و آرَنوَکَ را که فریدون از دست ضحاک نجات میدهد در شاهنامه شهرناز و ارنواز میباشند دو خواهر جمشید هستند که پس از مغلوب شدن جم گرفتار ضحاک مار دوش شدند

دو پاکیزه از خانه جمشید برون آوریدند لرزان چو بید
که جمشید را هردو خواهر بدند سر بانوان را چو افسر بدند
ز پوشیده رویان یکی شهرناز دگر ماهروئی بنام ارنواز

در فقره ٤۰ از بهرام یشت نیز از یل نامور فریدون ذکری شده است در تمام فقرات مذکور کار عمده فریدون همان شکست دادن ضحّاک است داستانی که مفّصلاً در شاهنامه و در کلیّه کتب تاریخ مندرج است پدر فریدون در شاهنامه آبتین و مادرش فرانَکْ میباشد

فرانَکْ بدش نام و فرخنده بود بمهر فریدون دل آکنده بود

---

۱ مثل فقره ۸ از یسنای ۹ که ذکرش گذشت

۲ [illegible] [illegible]

سلسله نسب فریدون در فصل ۳۱ از فقره ۷ بندهش این طور آمده است «فریتون آسپیان پسر پورتورا آسپیان پسر سوک تورا آسپیان پسر پور تورا آسپیان پسر سیاک تورا آسپیان پسر سپیدتورا آسپیان پسر گفر تورا آسپیان پسر رمك تورا آسپیان پسر ونفرغشن آسپیان پسر جم پسر ویونگهان از ویونگهان تا بآسپیان پور تورا ده پشت بوده است هریک از آنان صد سال زندگانی کرده است که رویهم رفته هزار سال باشد این هزار سال مدّت سلطنت ضحاک بوده است از آسپیان پورتورا فریدون بوجود آمد کسی که از جم انتقام کشید از او (یعنی پورتورا) دو پسر دیگر که برمایون و کتایون باشند نیز بوجود آمدند امّا فریدون پرهیزگارتر بوده است از فریدون سه پسر بوجود آمدند سرم (سلم) و توج و ایریج . . . . . . »

داستان این سه پسر و تقسیم کردن فریدون ممالك خود را درمیان آنان در شاهنامه و کتب تاریخ عربی وفارسی معروف است

نخستین بسلم اندرون بنگرید همه روم و خاور مر اورا گزید
دگر تور را داد توران زمین ورا کرد سالار ترکان و چین
وزان پس چو نوبت بایرج رسید مر اورا پدر شهر ایران گزید [۱]

دراوستا از قلمرو سلطنت این سه پسر نیز یاد شده است در فروردین یشت در فقره ۱٤۳ آمده است بفروهرهاي مردان و زنان پاک ممالك آریائي درود میفرستیم بفروهرهای مردان وزنان پاک ممالك تورانی درود میفرسیم بفروهرهای مردان وزنان پاک ممالك سئیریمه Sairima درود میفرستم بنابر آنچه در کتب ما مسطور است سلم و تور و ایرج اسامی خود را بخاک و قلمرو سلطنت خویش داده اند سئیریمه اوستا مملکت سرم (سلم) میباشد که قسمت بزرگترین پسر فریدون بوده است از آن مملکت روم یا اروپا و یا بقول فردوسی خاور زمین (مغرب) اراده شده است [۲]

دگر از اعمال فریدون دراوستا این است که او کشتی ران ماهر پااُوروَ

---

۱ رجوع کنید به بصفحه ۹۲ همین کتاب از مملکت آریائی ایران مقصود میباشد

۲ رجوع کنید به Eranšahr von Marquart 1901 S. 155—157

را بصورت کرکس در آورده در هوا بپرواز نمودن واداشت در فقره ٦۱ از آبان یشت این داستان را ملاحظه خواهید نمود نظیر آن را در هیچ یك از کتب پهلوي نیافتم در شاهنامه و کتب تاریخ نیز چیزی از آن بنظر نگارنده نرسید

در انجام مقال از فقرات ۳٦—۳۷ زامیادیشت ذکري نموده ختم میکنیم در فقرات مذکور آمده است «دومین بار وقتی که فر از جمشید بصورت مرغی جدا شد فریدون از خاندان تواناي آتْوْیهْ آن را دریافت بطوري که او درمیان پیروزمندان پیروزمندترین شد 'باستثنای زرتشت' کسی که اژي دهاك سه پوزه . . . . . . [1] را کشت»

گرشاسب

گرشاسب یکی از ناموران ایران قدیم است که مکرراً در اوستا از او نام برده شده است او در نامه مقدّس بمنزله رستم شاهنامه یا هرقل Herakles یونانیهاست در اوستا کرساسپ ***** آمده است در سانسکریت نیز کرِساسوَ Krsasva گویند معنی لفظی این اسم دارنده اسب لاغر یا کسی که اسبش لاغر است میباشد امروز گرشاسب گوئیم ولی بهتر این است که کرشاسب بگوئیم چون در نسخ خطّي قدیم میان ک و گ امتیازي در نوشتن نمیداده اند شاید که فردوسی هم در عهد خویش کرشاسب استعمال کرده باشد و ممکن است هم کرشاسپ گفته باشد طبري کرشاسب و ابوالفداء کرشاسف ضبط کرده اند هرچند که در این مقاله مقصود ما این نیست که کلیّه آنچه درخصوص گرشاسب مورخین عرب و ایرانی نوشته اند و آنچه در شاهنامه مندرج است با مندرجات اوستا مطابق کنیم بلکه مقصود این است که فقط آنچه راجع بگرشاسب در اوستا و سایر کتب مذهبی مزدیسنان آمده است در این مقاله جمع نمائیم و باین وسیله معنی یک رشته از جملات اوستائي را بفهم نزدیک کنیم خواه مندرجات اوستا مطابق مضامین گرشاسب نامه اسدی طوسی که در سال

---

1 مثل فقره ۸ از یسنای ۹

۴۵۸ سرائیده شده است موافق باشد یا نه ولی برای آنکه راه تحقیقی نموده باشیم مختصراً آنچه در شاهنامه از گرشاسب نوشته شده است یاد آوری نموده میگذریم

در یک جاي شاهنامه گرشاسب پسر زو (زاب) پسر طهماسب از خاندان فریدون ۹ سال سلطنت نمود پسر بُد مر اورا (زورا) یکی خویش کام پدر کرده بودیش گرشاسب نام ملحقات شاهنامه از گرشاسب دیگري اسم برده گوید پس از آنکه جمشید از ضحاک زخم یافته خود را از میدان جنگ بکنار کشید شبانه بالباس مبدّل فرار نموده سربکوه و بیابان نهاد چندي سرگشته میگشت تا آنکه بزابلستان رسید سمن ناز دختر کورنگ پادشاه زابلستان شیفته حسن جمال جمشید گردیده در خفاء زن او شد کورنگ پس از آبستن شدن دخترش قضیّه را دریافت خواست که جمشید را دستگیر نموده بنزد ضحاک بفرستد اما گریه و زاري سمن‌ناز اورا دل بسوخت ودست از جمشید بداشت تاآنکه سمن ناز پسری بزائید نهادآن دل افروز را نام تور دل وجان جم بد از او بر ز نور پس از آنکه تور بسنّ پنج سالگی رسید از حرکات او حدس میزدند که او باید از پشت جمشید باشد کورنگ براي آنکه سرّ فاش نشود از بیم ضحاك بجمشید گفت که زن و فرزند گذاشته اززابلستان برود جمشید پس از پیمودن مراحل بهندوستان رسید پس از چندی اقامت درآن سرزمین رهسپار چین گشت درآنجا گماشتگان ضحاك او را دستگیر نموده بفرمان شاهنشاه ماردوش او را با ارّه بدونیم کردند سمن ناز از شنیدن این خبر زهر خورده خود بکشت تور بحدّ کمال رسید از او پسری بوجود آمد موسوم به شید سب

از آن ماه زادش یکی شه نژاد ببدشاد و شیدسب نامش نهاد

شیدسب پس از مرگ کورنگ بتاج وتخت زابلستان رسید از او نیز پسری موسوم به طورگ پا بعرصه وجود نهاد

یکی پورش آمد زتخم بزرگ برسم نیا نام کردش طورگ

پس از در گذشتن شیدسب طورگ چندی سلطنت نمود از او هم پسری

بدنیا آمد نامزد به شم

یکی پورش آمد بخوبی چو جم نهاد آن دلاور ورا نام شم

از شم پسری بوجود آمد موسوم به اثرط

زشم زان سپس اثرط آمد پدید همی فر شاهی از او میدمید

اثرط هم چندی شاهی نمود پسر او که موضوع مقاله ماست موسوم است به گرشاسب

چو بختش بهر کار منشور داد سپهرش یکی نامور پور داد

بر آن پور آرام بفزود و کام گرانمایه را کرد گرشاسب نام

در شاهنامه شرحی از زور بازوی گرشاسب و دلیری وی مندرج است اما داستان او بپایان نرسیده فقط در انجام داستان نژاد رستم بگرشاسب نسبت داده میشود بزرگان این تخمه کز جم بدند سراسر نیاکان رستم بدند [۱]

این داستان را که ترنرمکان در جزو ملحقات شاهنامه چاپ کرده است معلوم نیست که از فردوسی باشد احتمال دارد که از گرشاسب نامه اسدی طوسي باشد که هنوز بنظر نگارنده نرسیده است میرخواند نیز در روضة‌الصفاء مینویسد «در کرشاسف نامه نقل است که جمشید مجهول وار گرد عالم می‌گردید تا در حوالی سیجستان ساکن شد و دختری از آن قوم بخواست و از او فرزندان متوّلد شدند که کرشاسف از آن نسل است و رستم آن تخمه» بقول نولدکه Nöldeke خاندان رستم منسوب بگرشاسب اوستا نیست [۲] از آنچه گذشت اسامی آباء و اجداد گرشاسب در شاهنامه از این قرار است گرشاسب پسر اثرط پسر شم پسر طورگ پسر شیدسب پسر تور پسر جمشید و این سلسله در زابلستان سلطنت کرده است چنانکه خواهیم دید گرشاسب اوستا نیز با زابلستان سروکاری دارد و اسامی برخی از نیاکانش یادآور اسامی نیاکان گرشاسب شاهنامه است

متمّم داستان گرشاسب را از این قبیل جنگ وي باضحّاك و لشکرکشیهایش بضد توران و افریقا و هندوستان و سایر اعمالش را باید

---

۱ رجوع کنید بشاهنامه چاپ مکان Macan (ملحقات) از صفحه ۲۱۰۰

۲ Nöldeke. Das Iranische Nationalepos, Grundriss der Irani. Philolo. S. 138

بواسطه گرشاسب نامه اسدي طوسی تکلمیل نمود سراینده گرشاسب نامه علي بن احمد طوسی مؤلف لغات فرس اسدي است پدرش را که از برای تشخیص باید اسدي بزرگ نامید موسوم است به احمد بن منصور الطوسی معاصر فردوسی و بقولي استاد او بوده است [۱]

مأخذ گرشاسب نامه که در سال ۴۵۸ هجري (۱۰۶۶ میلادی) سرائیده شده است بی‌شک همان مأخذي است که در ملحقات شاهنامه در متمّم داستان جمشید و اعقاب او برشته نظم کشیده شده است

از آنچه بندهش در فصل ۳۱ در فقرات ۲۶ و ۲۷ مینویسد بخوبی یاد آور سلسله گرشاسب شاهنامه میباشد بندهش گوید «گرشاسب و اوروخش Aurvakhsh دو برادر بوده اند از پسران اثرت پسر سام پسر تورك پسر سپائیاسپ Spaênyasp پسر دورُشاسپ Dûrôshasp پسر توك پسر فریدون [۲]

در اوستا نیز پدر گرشاسب تریتَ ثریته آمده است گاهی با اسم خاندانش سام گرشاسب خوانده شده است چنان که در فروردین یشت در فقرات ۶۱ و ۱۳۶ در کتب پهلوی گاهی فقط باسم خاندانش سام نامیده شده است

اینک آنچه در اوستا راجع بآباء و اجداد و اعمال گرشاسب مندرج است بیان نموده بعد نواقصات این داستان را بتوسط سایر کتب مذهبی پهلوی و پازند و فارسی تکمیل میکنیم نخست راجع به تریت ثریته پدر گرشاسب در فرگرد ۲۰ وندیداد در فقرات اول و دوم چنین آمده است:

« زرتشت از اهورامزدا پرسید کیست درمیان پرهیزگاران و دانایان و کامگاران و توانگران و رایومندان و تهمتنان (دلیران) و پیشدادیان نخستین

---

۱ گرشاسب نامه را مستشرق مرحوم فرانسوي کلمان هوارت Clément Huart در دو جلد باترجمه فرانسه در پاریس بطبع رسانیده است یعنی که کتاب مذکور در ۳۰ دسامبر ۱۹۲۶ که روز وفات مستشرق مذکور است در تحت طبع بوده است (نقل از مقاله آقا میرزا محمد خان قزوینی در مجلّه ایرانشهر شماره ۱۱ از سال چهارم ۱۹۲۷ میلادی)

۲ رجوع کنید به Sacred Books of the East by West p. 187.

مردي که ناخوشی را باز داشت مرگ را باز داشت (زخم) نیزه بران را باز داشت حرارت تب را از تن مردم باز داشت اهورامزدا در پاسخ گفت ای سپنتمان زرتشت تریت درمیان پرهیزگاران و دانایان و کامگاران و توانگران و رایومندان و تهمتنان (دلیران) و پیشدادیان نخستین مردی است که ناخوشی را باز داشت مرگ را باز داشت (زخم) نیزه پران را باز داشت حرارت تب را از تن مردم باز داشت » بنابر این تریت در اوستا نخستین طبیب و اولین درمان بخش نوع بشر است بمنزله اسکلپسیوس Asklepsios یونانیها Aesculapius رمیها میباشد

در یسنا ۹ فقره ۱۰ باز در طیّ سؤال و جواب زرتشت با ایزد هوم از تریت اسم برده شده است هوم در پاسخ بزرتشت میگوید « سوم کسی که مرا مهیّا ساخت تریت از خاندان سام است که از نیکخواهان ترین است در عوض خداوند باو دو پسر داد یکی اورواخشیه [اوستایی] که زاهد و قانون گزار بود و دیگری گرشاسب که دلیر و نامآور بود » عجالةً بهمین قدر اکتفاء میکنیم تا باز به یسنای مذکور برگردیم از اورواخشیه اطلاعاتی نداریم فقط از فقره ۲۸ رام یشت میدانیم که هیتاسپ اورا کشت و برادرش گرشاسب از او انتقام کشید در فقره ٤۱ زامیادیشت نیز کشته شدن هیتاسپ زرین تاج بدست گرشاسب برای خونخواهی برادرش اورواخشیه مندرج است در آبان یشت از یک تریت و برادرش اشاوَزْدَنکه [اوستایی] که از پسران سایوزدري [اوستایی] هستند اسم برده شد او را با تریت که از خاندان سام است نباید مشتبه نمود چنانکه اورواخشیه که در فقره ۱۱۳ فروردین یشت آمده است پسر سایوژدري میباشد نباید که با برادر گرشاسب مشتبه شود گرشاسب در اوستا جوان دلیر نامیده شده است این صفت در اوستا نئیرمناو [اوستایی] میباشد یعنی نرمنش و مردسرشت یا بعبارت دیگر دلیر و پهلوان این صفت بتدریج نریمان شد و از جزو اسامی خاص گردید الحال سام گرشاسب نریمان گوئیم دگر از صفاتی که در اوستا از برای سام آمده است گئسو [اوستایی] میباشد یعنی گیسو دارنده یا دارای گیس ([اوستایی]) دگر از صفات او گذوَر [اوستایی] میباشد یعنی دارنده گرز ([اوستایی]) بخصوصه

غالب فتوحات گرشاسب باهمین گرز صورت میگیرد

کلیه اعمال گرشاسب در مواضع مختلف اوستا ذکر شده است ازآن جمله در فقره ۳۷ آبان یشت آمده است «گرشاسب نریمان (دلیر) در کنار دریا چه پیشینگه [illegible] فدیه‌نیاز اردوی سور ناهید نمود و از او درخواست که وی را بشکست دادن گندروَ [illegible] در ساحل دریای فراخ کرت موفق سازد نخست به بینیم که پیشینگه در کجاست بندهش در فصل ۲۹ در فقره ۱۱ مینویسد «دشت پیشیانسی درکاولستان واقع است گفته شده است که درکاولستان پشته پیشیانسی عجیب ترین مملکت است درآنجا بسیار گرم است در بلندترین محل آنجا گرم نیست» امروز این دشت موسوم است به پیشین دشت بسیار پهنی است بیشتر از پنجاه کیلومتر پهنای آن و هشتاد کیلومتر درازای آن است دارای چراگاهان بسیار مرغوب میباشد مردمان آنجا بپرورش گوسفند می پردازند گله و رمه فراوان دارند قسمتی از رود لورا که از طرف جنوب غربی آن میگذرد باسم این دشت نامیده شده در بلوچستان بدریا چه (با تلاق) آب ایستاد میریزد [1]

اما گندروَ که بدست گرشاسب کشته شد در فقره مذکور آبان یشت زرین پاشنه [illegible] نامیده شده است درکتب متأخرین چنانکه خواهیم دید او را گندرب زره پاشنه خوانده چنین معنی کرده اند آب دریا تا پاشنه او بوده است کلمه زئیري [illegible] اوستائی که بمعنی زرین است با کلمه دیگر اوستائی زرّیه [illegible] که بمعنی دریاست مشتبه شده است در شاهنامه نیز اسم گندروَ موجود و وزیر ضحاك بوده است لابد از نژاد او هم تصوّر شده است یعنی از نژاد سامی فردوسی گوید

چو کشور ز ضحّاك بودي تهی ، یکی مایه ور بد بسان رهی

---

۱ رجوع شود به Ostiranische Kultur von Geiger S. 109

وبه Grundriss der Iranischen Philologie 2. :80

وبه Sacred Books of the East Vol. V p. :7, 20 3

وبه Eranische Altert. 1, 18 ff von Spiegel

که او داشتی گنج و تخت و سرای شگفتی بدلسوزی کد خدای
و را کندرو خواندندی بنام بکندی زدی پیش بیداد گام

کندرو مناسبتی با آب و دریا دارد در کتب متأخرین نیز جای او درمیان دریا قرار داده شده است چنانکه در آبان یشت گرشاسب تمنا میکند که او را در کنار دریای فراخ کرت بکشد در فقره ۵۰ از فصل ۲۷ مینو خرد او دیوی آپیك کندرو نامیده شده است

دگر از جاهائی که در اوستا از گرشاسب ذکری شده است در یسنا ۹ در فقره ۱۰ میباشد که ذکرش گذشت در این فقره از تریت پدر گرشاسب و از اوروا خشیه برادرش اسم برده شده است در فقره ۱۱ که متمم فقره پیش است از اعمال گرشاسب از این قرار سخن رفته است «گرشاسپ اژدر شاخدار را که اسبها و مردم را میدرید و زهر زرد رنگی بکلفتی یک بند انگشت از او جاری بود کشت گرشاسپ بر پشت آن (اژدر) درمیان دیك فلزی غذای ظهر خود می پخت باین جانور گرما اثر کرده بنای عرق ریختن گذاشت آنگاه از زیر دیك بجست و آب جوشان را فرو ریخت گرشاسپ از آن هراسیده خویش بکنار کشید» کلمه ای که ما بشاخدار ترجمه کردیم در متن سروَرَ ... آمده است که مرکب است از کلمه سرو ... و وَرَ کلمه مذکور بمعنی شاخ در زبان فارسی محفوظ مانده است ازرقی گوید زنور تابش خورشید لعل فام شود سروی آهوی دشتی چو آتشین خلخال برخی از مستشرقین گمان کرده اند که سروَرَ اسم این اژدر باشد مینوخرد در فصل ۲۷ در فقرات ۴۹ و ۵۰ مینویسد که «سام مار سروَرَ و گرگ کپوذ که آنرا بهینو (یا بهن و یا پسینو) میخوانند و دیو آبی کند رفی و مرغ کمك را کشت»

در زامیاد یشت از فقرات ۳۸ تا ۴۴ نسبةً مفصل تر از گرشاسب صحبت شده است میگوید سومین بار که فر از جمشید جدا شد بصورت مرغی بگرشاسب رسید و او از پرتو فر درمیان دلیران دلیرترین گردید او اژدر شاخدار زهر آلود را کشت . . . . بعینه آنچه در یسنای ۹

در فقره ۱۱ آمده که ذکرش گذشت از قبیل کشته شدن گندرو زرین پاشنه وغیره در این جا تکرار میشود از فقره ۴۱ که متمّم فقرات قبل است سایر فتوحات گرشاسب از این قرار ذکر میشود نُه پسر از خاندان پثنیه [Avestan] و پسران خانواده نیویکه [Avestan] و پسران خانواده داشتیانی [Avestan] و هیتاسب [Avestan] زرین تاج و وَرِشوَ [Avestan] از خاندان دانو [Avestan] و پیتئونه [Avestan] اَرزوشَمَنَه [Avestan] و سناویذکه [Avestan] را کشت [1] دگر از جاهائی که می توانیم از گرشاسب اطلاعی بهمرسانیم از فرگرد اول وندیداد فقره نهم میباشد که میگوید «هفتمین کشوري که من اهورامزدا بیافریدم وَاِکرِته [Avestan] میباشد اهریمن بدکنش در آنجا خنه ثئیتی [Avestan] پري را که به گرشاسب پیوست بیافرید» وَاِکرِته اسم قدیم مملکت کابل است در تفسیر پهلوی اوستا این کلمه به کاپول ترجمه گردید اما خنه ثئیتی این لغت بقول بارتولومه ایرانی نیست و نمیدانیم معنی لفظي آن چیست فقط میدانیم که یکی از پتیارهاي کابلی است که گرشاسب فریفته او شده بود در فقره ۵ از فقره ۱۹ وندیداد نیز از او اسم برده شده است زرتشت باهریمن میگوید بدان اي اهریمن نابکار من تا روز ظهور سوشیانس مخلوقات آفریده دیو عفریت لاشه و مردار آفریده دیو و خنهٔ ثئیتی جادو را خواهم برانداخت» در این جا از خنه ثئیتی یك زن بد عمل اراده شده است

اینك رسیدیم بجائی در اوستا که دلیل سر آمدن روزگار گرشاسب است در فقره ۶۱ فروردین یشت گوید «ما بفروهرهاي مقدس نیك و توانای پاکدینان درود میفرستیم که ۹۹۹۹۹ نفر از آنان بپاسبانی جسد سام گرشاسپ مجعد موی (گیسوان دارنده) و مُسلّح بگرز گماشته هستند»

---

۱ از این اشخاص که بدست گرشاسب کشته شده اند اطلاع درستی نداریم همینقدر میدانیم که آنان از دیویسنان بوده اند در کتب مُتأخرین از بعضی از آنان اشاره ای شده است مثلاً نُه پسر از خاندان پثنیه در روایت هفت راهزن شده اند و مرغ کمك را که در کتب متأخرین بدست گرشاسب کشته شده است با وَرِشوَ اوستا یکی دانسته اند معنی لفظی برخی از آنان نیز معلوم است در اسم پثنیه کلمه [Avestan] که بمعنی پهن است دیده میشود هیستاسب یعنی دارنده اسب یراق شده اسب بگردونه بسته شده

باز در فقره ۱۳۶ همین یشت گوید «ما بفروهر پاك سام گرشاسب مجعد موی و مسلّح بگرز درود میفرستیم تا آنکه بضد بازوان قوی دشمن و لشکرش و سنگر فراخش و درفش برافراشته‌اش مقاومت توانیم نمود تا آنکه بتوانیم در مقابل راهزنان پایداری نمود» گفتیم که در فقره ۳۷ آبان یشت آمده است گرشاسب در کنار دریای پیشین فدیه نیاز ناهید نموده است از این جا معلوم میشود که گرشاسب از زابلستان میباشد بقول سُنّت حالا هم گرشاسب در پیشین که در زابلستان در جنوب غزنه و مشرق قندهار واقع است بخواب رفته است در فقره ۷ از فصل ۲۹ از بندهش چنین آمده است سام (مقصودش گرشاسب میباشد نه پدر بزرگ رستم) گفته شده است که یکی از جاویدانی هاست اما بواسطه بی اعتنائی وي بآئین مزدیسنا یك تورانی موسوم به نیهاک (نیهاو ونیاک نیز خوانده شد) اورا در دشت پیشیانسی بایك تیر زخم زده خواب غیر طبیعی بوشاسب را بر او مسلّط داشته است فراز فراز آسمان بالای او ایستاده است تا روزی که ضحاک دگر باره زنجیر گسیخته و بنای ویرانی گذارد او بتواند از خواب برخاسته ضحاک را هلاک کند ده‌هزار از فروهر پاکان بپاسبانی پیکر او گماشته شده اند» برای آنکه مطلب فوق روشن شود باید دانست که گرشاسب در سنّت مزدیسنان یکی از جاویدانیهاست نمرده فقط بخواب رفته است در آخرالزمان وقتیکه دگر باره ضحّاک از کوه دماوند زنجیر بگسلاند گرشاسب نیز از خواب برخاسته اورا هلاک خواهدکرد گرشاسب از جملهٔ یاران موعود زرتشتی است که در نو نمودن جهان و برانگیختن مردگان و آراستن رستاخیز باسوشیانس همراهی خواهد نمود در بهمن یشت در فصل ۳ در فقرات ۵۸—۶۲ راجع باین مسئله آمده است «وقتیکه ازی دهاک زنجیر گسیخته پر از آز بجهان روي آورده بگناهان

داشتیانه که در پهلوی داشتا نیك شده بمعنی دارنده داشن یا داشاد (ایزدی) میباشد زداشادتو شادگردد ولی زکین تو غمناك گردد عدو منوچهري خواستم باشار داشادش پدر این جا بمن فرستادش عنصری در اسم ورَشوَ کلمه وَرِشَ [illegible] که بمعنی بیشه و درخت است دیده میشود این لغت را نیز بارتولومه در فارسی ورشان بمعنی کبوتر جنگلی ضبط کرده است بسیاري از فرهنگها آن را از لغات عرب نوشته اند رجوع کنید به بحرالجواهر

بی شمار مرتکب شود و یک ثلث از مردمان وستوران و گوسفندان و سایر مخلوقات ایزدی را نابود سازد بآب و آتش و گیاه لطمه وارد آورد آنگاه آب و آتش و گیاه بدرگاه اهورامزدا شکوه برده گویند فریدون را دگر باره برانگیز تا ضحّاک را هلاک سازد ای اهورامزدا اگر خواهش ما برآورده نشود ما را قوّه پایداري در جهان نخواهد ماند آتش گوید من گرمی نخواهم داد آب گوید من نخواهم جاری شد آنگاه پروردگار اهورامزدا بسروش و نریوسنگ گوید پیکر سام کرشاسپ را بجنبانند تا از خواب برخیزد ایزد سروش و ایزد نریوسنگ سه بار خروش برآورده کرشاسپ را بخوانند دربار چهارم سام با پیروزي برخیزد وبضحاک روي آورد وبسخنان او گوش ندهد گرز بفرق او کوبیده هلاکش کند آنگاه ویرانی وتکبت از جهان بیرون رود و هزاره را شروع خواهم نمود پس سوشیانسها دگر باره جهانرا پاک کنند رستاخیز و حیات آینده را برانگیزانند»

چنانکه ملاحظه میشود کلّیه مندرجات کتب مذهبی راجع بگرشاسب با آنچه از او در اوستا نقل شده است کم و بیش مطابق است متأسفانه نسکی که در اوستا بخصوصه از گرشاسب صحبت میداشته است از میان رفته است این نسك مفقود شده موسوم بوده است به سوتکر نسك فرگرد پانزدهم آن از گرشاسب سخن میداشته است دینکرد در فصل چهاردهم از کتاب نهمش خلاصه مندرجات سوتکر نسك را برای ما حفظ کرده است از این قرار « فرگرد پانزدهم ‹ات فرَوَخشیا› راجع است به نشان دادن اهورامزدا روان گرشاسب را در یك حالت هولناکي بزرتشت و نظر بسابقه اعمال گرشاسب و نظر به برتري یافتن مردمان و از گناه دوري جستن آنان از پرتو کوششهای بیشمار وي وضع هولناك و درزجر بودن روان وی بزرتشت ناگوار آمدن و چشم داشت گرشاسب از آفریدگار اهورامزدا براي عفو کردن جرمی که در بی احترامی نسبت بآتش ازاوسرزده وتمنّای گرشاسب از اهورامزدا برايمقام بلند درمقابل اعمال دلیرانه که از او ساخته شده است از آن جمله که او مار سرو بر را کشته وستم همآورد را بانجام رسانیده است

از آنکه اوگندروَ زرین پاشنه را شکست داده بقدرت هولناك آن نابکار چیر گشته است از آنکه او نژاد ناپاك نیویك و داشتا نیك را برانداخته و آسیب و زیان فراوان آنان را بپایان رسانیده است از آنکه او باد نیرومند را بسر صلح و سازش آورده و آن را از ویران نمودن مخلوقات ایزدي باز داشته است از آنکه او روزي ضحاك را که بند گسسته برای تباه ساختن جهان و بآرزوي نابود نمودن مخلوقات قیام کند خواهد برانداخت از این رو بآفریدگان گیتی آسایش و آرام خواهد بخشید و از ستیزکي آذر نسبت بگرشاسب بواسطه آزاری که از او بآن رسیده و باز داشتن آن گرشاسب را از داخل شدن در بهشت و یاری نمودن گوشورون گرشاسب را بواسطه آبادی که از او شامل حالش گردیده است و او را از داخل شدن بدوزخ حفظ کردن و خواهش نمودن زرتشت از آذر برای بخشیدن جرم گرشاسب و اجابت نمودن آذر خواهش زرتشت را و داخل شدن روان گرشاسب در همستگان (برزخ)»

در کتب متأخرین داستان گرشاسب مفصل تر مندرج است بطوری که آنچه بواسطه خلاصه بودن مطالب دینکرد نامفهوم است روشن و واضح میشود در صد در بندهش کلّیه اعمال گرشاسب ذکر شده است و در جزو کتاب روایت وقایع او در صد و هفتاد و سه (۱۷۳) شعر برشته نظم کشیده شده است قیمت این منظوم فقط در این است که اعمال این نامور قدیم را حفظ کرده است اگر نه ارزش ادبی ندارد [۱] پیش از آنکه مطالب عمده صد در بندهش را راجع بگرشاسب بنگاریم لازم است متذکر شویم که مقصود دینکرد از ستیزکي آذر بضد گرشاسب اردیبهشت میباشد چه در عالم مادي نگهبانی آتش با این امشاسپند است و

---

۱ دگر باره فریاد کرد آن روان به پیش خدا داور داوران
بگفتش بفریاد زاري کنان که بخش اي خدایا ز سختی رهان
بده جاي مارا بروشن بهشت بمزد انکه کشتم همان دیو زشت
که بد نام آن دیو را کند رب بلائی ستمکاره بود و عجب
بخورشید رخشان رسیدی سرش بگفتند خلقان زره پاشنش

نقل از یك نسخه خطي که در سال ۱۰۴۹ یزدگردي نوشته شده است

سبب آزردگی اردیبهشت برای این است که گرشاسب پس از فروریختن (سروبر) دیگ طعامش را بناچار هیزم فراهم آورده تا غذای خود طبخ کند چون آتش ساعتی دیر تر شعله کشیده گرشاسب تنگ حوصله گشته گرز خویش بعنصر مقدس فرود آورده است از این رو موکّل آتش اردیبهشت از آن آزرده گشته وي را از دخول به بهشت باز داشته است اینک خلاصه ای از باب بیستم از صد در بندهش «گرشاسب نخست اژدهائی را کشته که سرش هشتاد یاز (۸۰ ارش) و هریك از دندانهایش بدرازی ستونی و دوچشمش که آتش از آنها میجهید ببزرگی گردونه ای بود مردم و جانور را از یک فرسنگ با نفس خویش میکشیده و با دم عقاب را از هوا پائین میآورد هریک از پشیزش ببزرگی یک سپر گیلی بود طول آن اژدها باندازه ای بود که بشمار ناید در دشت و غار آواز او می توفید گرشاسب در بامداد از دم او تاختن آغاز نمود و در شام بسرش رسید آنگاه با گرز گران سرش بکوبید وقتی که آن جانور کشته شد هنوز مردم مانند دانه‌ها در لای دندانهایش آویخته بودند

دوم گرشاسب دیوی را موسوم به کندرب کشت که سرش بخورشید میرسید اورا زره پاشنه میگفتند مسکنش درکوه و دره و دریا بود دریای زره تا پاشنه اش و دریای چین تا بزانوش بود از دریا ماهي گرفته با حرارت خورشید بریان میکرد دوازده مرد را یکبار فرو میبرد شیروپیل پیش او مانند پشه ای بودند گرشاسب نه شبانه روز بضّد او بجنگید تا آنکه از قعر دریا بیرونش کشید و دو دستش را در بند نموده سرش با گرز بکوفت تنش مانند کوه البرز بود در بن دندانهایش اسب و خر خزیده بودند

سوم گرشاسب هفت تن از راهداران را که سرشان بستارگان میرسید بکشت همه آنان آدمخوار و ناپاك بودند دریای چین تا بکمرشان بود کسی از بیمشان یارای سفر کردن نداشت در هر سال یک صد هزار آدم میخوردند گرشاسب در مدت یک هفته با آنها جنگ نموده همه را شکست داد

چهارم گرشاسب باد را که فریفته اهریمن شده چه باو گفته بود

پیروزمندتر از تو کسی نیست و او مغرور گشته جهان را خراب میکرد و کوهها را با دشت هموار مینمود و درختها را از ریشه میکند گرفته رام نمود و از او قول گرفت که در زیر زمین پنهان گشته در تخریب جهان نکوشد

پنجم گرشاسب مرغ کمک را که سرش بفلک میرسید و از شپهرهاي خود خورشید و ماه را پوشیده میداشت و جهان را تیره و تار مینمود و در وقت باران پرهاي خود گشوده نمیگذاشت که باران بزمین برسد و پس از آن بدریا رفته آبها را که بپرهای خود گرفته بود در آنجا میریخت و جهان را از قحط و غلاء بتنگ آورده بود و رود و چشمه را خشک کرده بود با تیر بزد پس از آن در مدت یک هفته از پی او تاخت وقتی که مرغ کمک از آسمان افتاد جهانی از افتادنش خراب شد آنگاه گرشاسب با گرز منقارش بکوفت »

FRĀSYAG افراسیاب FRANRASYAN

از جمله نامورانی که مکرراً در اوستا از او اسم برده شده است افراسیاب پادشاه توران زمین است داستان ستیزه او با پادشاهان پیشدادي و پس از آن با پادشاهان کیانی قسمت مهمّ شاهنامه فردوسی را فرا گرفته است آنچه راجع باو در اوستا آمده است با مندرجات شاهنامه مطابق است در اوستا فرَنگرَسیَن [اوستایی] و در پهلوی فراسیاك میباشد در شاهنامه افراسیاب پسر پشنگ پسر زادشم پسر تور پسر فریدون است ابو ریحان بیرونی اجدادش را این طور ذکر کرده است فراسیاب بن پشنك بن اینت بن ریشمن بن ترك بن زبن اسب بن ارشسب بن طوج [۱] در بندهش فصل ۳۱ فقره ۱٤ سلسله نسب افراسیاب از این قرار است فراسیاپ پسر پشنگ پسر زادشم پسر تورك پسر سپانیاسپ پسر دورو شاسپ پسر توج پسر فریدون در فصل ۲۷ در فقرات ۳٤ و ۳۵ از کتاب مینوخرد مندرج است مصلحت کار چنین بود که اژي دهاك بیوراسب و افراسیاب مجرم تورانی بسلطنت رسند اگر نه اهریمن عفریت خشم را برای سلطنت بر می انگیخت در فصل ۸ در فقره ۲۹

---

۱ آثارالباقیه صفحه ۱۰٤ چاپ زاخو

مینوخرد آمده است اهریمن آرزو داشت که بیوراسب (ضحاك) و افراسیاب و اسکندر فنا نا پذیر باشند اما اهورامزدا مصلحت در آن دید که آنان زوال یابند در گاتها (صفحه ۹۱) گفتیم که تورانیان قبیله ای از ایرانیان قدیم بوده انداز حیث تمدّن پست بیشتر صحرا نشین و بیابان نورد و غالباً بضدّ ایرانیان در جنگ بوده اند اشکانیان را از این قبیله باید دانست بمناسبت آنکه ایرانیان از زمان بسیار قدیم با این قبیله در زدو خورد بوده اند یا آنکه ایرانیان بنا بسنّت قدیم تورانیان را از دشمنان دیرین ایران میشمرده اند بعد ها اشکانیان را که از قبیله تورانیان بوده بکلی از نژاد بیگانه خوانده اند خدای نامه که در عهد ساسانیان تدوین شده و بعدها مأخذ شاهنامه فردوسي گردیده است ظاهراً از سلطنت طولانی اشکانیان ذکری نکرده بوده است چه منافی سیاست سلسله ساسانیان بوده که از اشکانیان از کساني که سلطنت بساسانیان انتقال یافت صحبتی بدارد از این جهت است که فردوسی هم فقط بیست شعر مُبهم راجع بسلطنت آنان که چهار صد و هفتاد و چهار سال طول کشیده است سروده گوید

از ایشان جز از نام نشنیده ام نه در نامهٔ خسروان دیده ام

طوایف ترك مغول نژاد که بعد ها بسر زمین تورانیان قدیم کوچ کرده با ایرانیان بنای زد و خورد گذاشته اند متدرجاً با تورانیان مشتبه شده بسا در شاهنامه ترك بجای تورانی و تورانی بجای ترك آمده است و هم چنین است در کتب پهلوی بنا بسنّت بسیار قدیم و بنا بآنچه در شاهنامه و کلیه کتب تواریخ ما مسطوراست افراسیاب از خاندان تور پسر فریدون میباشد ایرج و سلم و تور سه پسران فریدون بوده اند که هر یك اسم خود را بخاك قلمرو سلطنت خویش داده اند [۱] قطع نظر از این سنت دلیل مثبت علمی هم داریم که تورانیان دسته ای از ایرانیان قدیم بوده اند و آن اسامی گروهی از نامداران توران است که در شاهنامه و سایر کتب محفوظ مانده است اسامی برخی از

---

۱ رجوع کنید بصفحه ۱۹٤ همین کتاب

این تورانیان نیز در خود اوستا آمده است کلیةً این اسامی آریائی و معنی پیشتر از آنها معلوم است در طی این مقاله اسامی تورانیانی را که در اوستا از آنها ذکری شده معنی خواهیم کرد بنابر این ابداً مناسبتی ندارد که عثمانیها و کلیّه ترکهاي مغول نژاد را از باز ماندگان تورانیان آریائی نژاد تصوّر کنیم

در شاهنامه در طیّ داستان افراسیاب غالباً از دو برادرش اغریرث و گرسیوز یاد شده است اغریرث بقول شاهنامه سپهدار لشکر توران بوده و نسبت بایرانیان محبّتی داشته است ناموران سپاه ایران که پس از شکست یافتن نوذر اسیر و گرفتار افراسیاب شده بودند بواسطه اغریرث آزادی یافته اند اما خود اغریرث باین جرم بحکم افراسیاب کشته گشت

برادر دیگر افراسیاب که گرسیوز باشد همان است که بتحریك و اصرار وی افراسیاب داماد خود سیاوش پسر کیکاوس را کشته است در کتب پهلوي نیز از برادران افراسیاب ذکری شده است بندهش در فقره ۱۵ از فصل ۳۱ مینویسد « فراسیا و کرسیوز که او را نیز کدال میگفتند و اغریرث هر سه برادر بودند» اغریرث را در پهلوی چنانکه درفقره ۵ از فصل ۲۹ بندهش آمده است گوپت شاه میگفتند باز بندهش در فصل ۳۱ در فقره ۲۱ مینویسد « وقتی که فراسیا و پادشاه ایران منوچهر را با لشکرش در پدشخوار اسیر نمود و سبب ویرانی و قحطی درمیان ایرانیان شد اغریرث از خداوند درخواست نمود که وی را بنجات دادن لشکریان و دلیران ایران موفّق سازد حاجتش نیز برآورده شد ایرانیان بتوسط او رهائي یافتند فراسیاو از این کار برآشفته اغریرث را کشت خداوند در پاداش عمل نیک اغریرث پسری باو داد موسوم به گوپت شاه» متمم داستان افراسیاب و سر آمدن روزگارش بدست کیخسرودر شاهنامه چنین آمده است کیخسرو نبیره کیکاوس برای انتقام کشیدن از خون پدرش سیاوش بجنگ افراسیاب شتافت و بسوی کنگ دژ روی نهاد افراسیاب از آن آگاه گشته شبانه تنها بگریخت سالها از بیم جان خویش سرگشته میگشت تا آنکه در بالای کوه بنزدیك

بردع در غاری پناه برد اتفاقاً در همان کوه عابدی موسوم به هوم منزوی گشته خدای را پرستش میکرد یکی مردنیك اندران روزگار ز تخم فریدون آموزگار . . . . کجا نام آن نامور هوم بود پرستنده دور از برو بوم بود هوم از اثر ناله افراسیاب برخاسته بنزدیك غار که آنرا هنك افراسیاب گویندآمد گوش فراداد ناله و فغان مردی شنید که از بخت خویش گله مند و از کرده اش پشیمان است هوم دانست که آن افراسیاب است بدرون غار در آمد بازوان او محکم بست و از غار بیرونش کشید در راه افراسیاب چندان ناله و زاری نمود که هوم را دل بسوخت و بند بازوانش را سست نمود آنگاه افراسیاب فرصت یافته خود را درمیان آب انداخته پنهان شد در این هنگام گودرز وگیو از آنجا میگذشتند هوم را در کنار دریا متحیر ایستاده دیدند سبب پرسیدند هوم واقعه باز گفت در این آب خنجست پنهان شده است بگفتم بتوراز چونان که هست گودرز فوراً بآتشکده آذر گشسب تاخت در آن موقع کیکاوس بانبیره اش در آنجا مشغول عبادت بودند پس از شنیدن واقعه بسوی دریای خنجست شتافتند هوم تدبیر در این دید که کیکاوس فرمان داده گرسیوز برادر افراسیاب را که اسیر شده بود در بند بسته و پالهنگ بگردن انداخته بلب دریا آورند تا از آن زجر خروش بر آورد و خون افراسیاب از مهر برادری بجوش آمده از دریا بیرون آید

تدبیر هوم مقبول افتاد چنین کردند افراسیاب از دریا بدر آمده گرفتار شد از او و برادرش گرسیوز انتقام خون سیاوش کشیدند بشمشیر هندی بزد گردنش بخاك اندر افکندی تاري تنش

در این جا متذکر میشویم که دریاي خنجست شاهنامه همان چئچست [illegible] اوستامیباشد که الحال دریاچه اُرمیه گویند و آتشکده آذر گشسب همان معبد بسیارمعروف شیز است که اینك خرابه اش بتخت سلیمان معروف است [1] چنانکه گفتیم داستان افراسیاب در شاهنامه بسیار

---

۱ رجوع کنید بگاتها ترجمه نگارنده صفحه ۲۳ — ۲۵

مفصّل است ما باندازه ای که از برای فهم مندرجات اوستا لازم بود در این جا ذکر کرده ایم

در اوستا اسم دو برادر افراسیاب چنین است اَغْرَئِرَثَ [Avestan] که لفظاً بمعنی (کسی که گردونه اش در پیش میرود) میباشد دومی کِرِسوَزْدَ [Avestan] بمعنی (استقامت و پایداری کم دارنده) میباشد اغریرث در اوستا مانند شاهنامه از نیکان و کرسیوز از بدان شمرده شده است

کلمه افراسیاب را (فرنگرسیّن [Avestan]) یوستیّ این طور معنی میکند (کسی که بسیار بهراس اندازد) [1] بسا در اوستا اغریرث با صفت نَرَوَ [Avestan] آمده است یعنی از پشت دلیر—نر— پهلوان چنانکه در درواسپ یشت در فقرات ۱۸ و ۲۱ و فروردین یشت فقره ۱۳۱ افراسیاب همیشه با صفت مَئیرْیه [Avestan] آمده است یعنی مجرم و سزاوار مرگ گفتیم که مندرجات اوستا راجع بافراسیاب مطابق مطالب شاهنامه میباشد مگر آنکه بمرور زمان هنگ افراسیاب که اصلاً قصر آهنین زیر زمینی پادشاه تورانی بوده است در شاهنامه غاری شد در بالای کوه

ز هر شهر دور و بنزدیك آب که خوانی همی هنگ افراسیاب

از اوستا و کتب پهلوی بخوبی بر میآید که هنگ قصری بوده این کلمه در اوستا هنکن [Avestan] آمده است یعنی چیز کنده شده از ریشه لغت کَنْ [Avestan] که در اوستا و فرس هخامنشی بمعنی کندن است میباشد کلمات خان (خانه) و کان بمعنی معدن و خندق که معرّب از خنتك پهلوی است از همان ریشه و بنیان است درکتاب آئو گمدَئچا (Aogemadēčā) در فقرات ۶۰ و ۶۱ صراحتهً از این

---

۱ رجوع کنید به (Der Sehr in Schrecken Setzende) Iranisches Namenbuch von Justi
بنظر بارتولومه معنی که از برای کلمه افراسیاب در Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung. Herausgeg. von A. Khun. 33. 465
داده شده است درست تر است متأسفانه رساله مذکور بنظر نگارنده نرسیده است
رجوع کنید به Altiranisches Wörterbuch von Bartholomae
و به Commentar über das Avesta von Spiegel Band 2 S. 133

قصر صحبت داشته مینویسد «کسی از چنگال مرگ رهائی نیابد نه کسی که مثل کیکاوس در فضای آسمان در گردش و سیر بوده و نه کسی که مانند افراسیاب تورانی در عمق زمین خویش پنهان داشته و در آنجا قصر آهنین بارتفاع هزار قد آدم باصد ستون ساخته بود در این قصر او برای روشنائی ستاره و ماه و خورشیدی ساخته آنچه دلش میخواست در آنجا مهیّا و درمیان بشر از بهترین زندگانی بهره‌مند بود با وجود جادوئی خویش باز نتوانست که از دست مرگ اَستوبهات (در اوستا [illegible]) ایمن بماند» اینك آنچه در اوستا راجع بهنگ و زندگانی و سر انجام افراسیاب آمده است مینگاریم در یسنا ۱۱ فقره ۷ گوید « زود قسمتی از (فدیهٔ) گوشت بریده در راه هوم دلیر نثار کن تا آنکه تورا هوم به بند نکشد چنانکه او افراسیاب مجرم تورانی را که در طبقه وسطی زمین درمیان دیوار آهنین در پناه بود به بند در کشید» در این جا یاد آور میشویم که ایرانیان قدیم زمین را سه طبقه میدانسته اند وسطح آن را بهفت کشور قسمت میکرده اند بخصوصه از فقرات ۴۱—۴۳ آبان یشت بخوبی برمیآید که هنگ قصر سلطنتی پادشاه تورانی بوده است: « افراسیاب تورانی مجرم در هنگ زیرزمینی صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند از برای اردویسور ناهید قربانی کرده تمنّا نمود بآن فرّی که درمیان دریای فراخکرت شناور است برسد » بی شك این قربانی فراوان و خواهش بزرگ در وقتی شده است که افراسیاب در هنگ آهنین یا در قصر خود بسر میبرده است نه در هنگامی که از کیخسرو شکست یافته پراگنده و پریشان از بیم جان در بُن غاری پنهان بوده است راجع بگرفتار شدن افراسیاب بدست هوم عابد در درواسپ یشت در فقرات ۱۷ و ۱۸ چنین آمده است «هوم درمان بخش و سرور نیك باچشمان طلائی در بلندترین قلّه کوه هرا ([illegible]) از برای فرشته درواسپ فدیه آورده چنین درخواست نمود مرا موفق ساز که افراسیاب مجرم تورانی را بزنجیر کشم و بزنجیر بسته بکشم و بسته برانم و در بند بنزد کیخسرو برم تا اورا روبروی دریاچه عمیق و وسیع چیچست [illegible]

بکشد کیخسرو آن پسر انتقام کشنده از سیاوش (سیاوَرشن) که بخیانت کشته شد و از برای انتقام اغریرث دلیر (نَرَوَ) درواسپ هوم را کامروا ساخت» در فقره ۲۱ از درواسپ یشت آمده است «از برای درواسپ یل نامور آریائی و استوار سازنده کشور خسرو (هئوسرونگهه) روبروی دریا چه عمیق و وسیع چئچست صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد و زور نثار نمود از او درخواست ای درواسپ نیك و تو ای تواناترین این کامیابی را بمن ده که من افراسیاب مجرم تورانی را در مقابل دریا چه عمیق و وسیع چئچست بر اندازم من پسر انتقام کشنده از یل نامور سیاوش که بخیانت کشته شد و از برای انتقام اغریرث دلیر»

در فقره ۷۷ از زامیاد یشت آمده است «از پرتو فر بوده که کیخسرو بافراسیاب مجرم تورانی و برادرش کرسیوز ظفر یافته آنان را در بند نمود و از یل نامور سیاوش که بخیانت کشته شد و از اغریرث دلیر انتقام کشید» چنانکه ملاحظه میشود داستان خصومت طولانی تورانیان بضد ایرانیان و اسامی برخی از پادشاهان و سپهبدان و ناموران و امکنه هر دو طرف مثل افراسیاب و اغریرث و کرسیوز و سیاوش و هوم و کیخسرو و هنگ افراسیاب و دریا چه چئچست (اُرَمیه) برای ما در اوستا نیز محفوظ مانده است دگر از جاهائی که در اوستا میتوان نشانی از این داستان جست در فقرات ۶ و ۳۷ از تشتر یشت است در فقرات مذکور فرشته باران تشتر در چستی و چالاکی به تیر آرش (اِرِخشَ) بهترین تیر انداز آریائیها تشبیه شده است آرش تیر انداز همان است که مورخین مثل طبری و بلعمی و ابو ریحان و میر خواند وغیره در خصوص او نوشته اند پس از آنکه افراسیاب بمنوچهر غلبه نموده او را در طبرستان محاصره کرد بناچار ایرانیان با تورانیان صلح کردند برای تعیین حدود ایران و توران برآن قرار دادند که تیر آرش کمانگیر معروف آن زمان بهرجا که فرود آید همان موضع سرحدّ باشد این داستان را مفصلاً در مقاله تشتر خواهیم نگاشت کتاب مینو خرد

نیز در فصل ۳٤ فقره ٦ راجع بزد و خورد افراسیاب با منوچهر مینویسد در هنگام سلطنت منوچهر دوازده سال ایران در تحت تصرف افراسیاب بود باز در فقره ٤١ از فصل ۲۷ کتاب مذکور مندرج است فائدهٔ ای که از منوچهر رسید این است که سلم و تور را برای انتقام پدر بزرگش ایرج کشت و آنان را باز داشت که جهان را ویران کنند و از مملکت پدشخوارگر تا به دوگکو Fûgakô که بنا بمعاهدهٔ بافراسیاب رسیده بود باز گرفته بتصرف مملکت ایران در آورد در فقرات ٤١—٤۳ از آبان یشت دیدیم که افراسیاب تورانی را آرزوی بدست آوردن فرکیانی بوده است فر یاخره فروغ مخصوصی است که از طرف پروردگار بپادشاهان و دلیران و پیغمبران بخشیده میشود در مقاله زامیاد یشت از آن صحبت خواهیم داشت عجالةً در این جا متذکر میشویم که در فقرات ٥٦ تا ٦٤ از زامیاد یشت مندرج است سه بار افراسیاب خود را بدریای فراخکرت در انجائی که فر شناور است انداخت امّا این فر که مختص بممالك ایرانیان است و در آینده نیز از آن ایرانیان و زرتشت مقدس خواهد بود نصیب افراسیاب نشد پادشاه تورانی در هر سه بار از عدم توفیق خویش برآشفته دشنامی بزبان راند از این قرار «ایث ایث یَشْنَهْ اهمائی [illegible]» این کلمات که باید ناسزاهای افراسیاب باشد در فقره ٥۷ مندرج است در فقرات ٦۰ و ٦۳ باز چند کلمات دیگر بآنها افزوده شده امّا ابداً معنی از آنها بر نمیآید یعنی که اساساً معنی هم نداشته است از این کلمات که بی شك برای تمسخر و نامفهوم بودن زبان تورانیان بیان شده است شاید بتوان استنباط کرد که قبیله تورانی یك لهجه مخصوص بخود داشته است چنانکه زبان اوستا یکی از لهجات ایران قدیم و متعلق بطرف مغرب ایران بوده است

کیکاوس

کیکاوس در اوستا کوی اُوسَنْ [illegible] یکی از پادشاهان کیانی است پسر آئیپی وَنگهو [illegible] و نوه کیقباد [illegible] (مؤسس سلسله کیانی) و شوهر سودابه و پدر سیاوش و جدّ کیخسرو میباشد در بهرام یشت فقره ۳۹ و در زامیاد یشت فقره ۷۱ از او اسم برده شده است از فقرات مذکور

چنانکه از فقرات ٤٥ و ٤٦ از آبان یشت اطلاع مخصوصی از او بدست نمیآید فقط از اوستا برمیآید که او از سلاطین مقتدر کیانی و دارنده فر و بخصوصه نیرومند بوده است پس از قربانی کردن صد اسب و هزار گاو و ده هزار گوسفند از برای ناهید خواهشش از فرشته آب این بوده که اورا تواناترین شهریار روی زمین بگرداند و اورا بدیوها و مردمان و پریها و کاویها و کرپانها چیر سازد ناهید اورا کامروا ساخت تعیین محل کوه ارزیفیّه [illegible] که در فقره ٤٥ از آبان یشت آمده در آنجائی که کیکاوس فدیه نثار ناهید کرده است غیر ممکن است فقط دو بار این اسم در اوستا دیده میشود در فقره ۲ از زامیاد یشت که فهرستی است از اسامی کوههای ایران قدیم باز از ارزیفیه یاد شده است ولی نه طوری که بتوان محل آن را حدس زد در فصل ۱۱ از بندهش یك رشته از اسامي کوهها مندرج است اما از ارزیفیّه اسمی نیست دارمستتر احتمال میدهد که آن یکی از قلّه های البرز باشد چه در سنّت آمده است که کیکاوس در بالای البرز هفت قصر ساخته باین مناسبت فدیه او در یکی از این قصرها بعمل آمده است ارزیفیّه نیز بهمین املاء در اوستا بمعنی مرغ شاهین و باز میباشد

بمناسبت آنکه در زامیادیشت بخصوصه از فرّ کیانی یاد میشود و اسامي پادشاهان کیانی در آن مندرج است در مقاله راجع بآن بطور عموم از سلسله کیانیان مفصلاً صحبت خواهیم داشت در این جا فقط یکی از اعمال مشهور کیکاوس را که دومین پادشاه کیانی است یاد آور شده میگذریم و آن داستان آسمان پیمائی اوست هرچند که امروز چیزی راجع باین داستان در اوستا موجود نیست ولی بنظر میرسد که در اوستای عهد ساسانیان باین مسئله اشاره شده بود یکی از قطعات اوستائی موسوم به آئوگمَدَئیچا که ذکرش در مقاله افراسیاب گذشت بآن اشاره کرده است [1] یاقوت در معجم البلدان نقل

---

[1] رجوع کنید به فقره ٦٠ از کتاب Aogemadaêca Übersetzt von Geiger S. 55. و به صفحه ۱۱۲ همین کتاب

میکند « در کتاب قدیم ایرانیان موسوم به الانشاء که نزد آنان بمنزله تورات یهودان و انجیل عیسویان است مذکور است که کیکاوس خواست بآسمان عروج کند اما وقتی که در پرواز از نظرها غایب شد خداوند به باد امر کرد که اورا محافظت نکند آنگاه کیکاوس از فراز آسمان پرتاب گشته در شهر سیراف (در خلیج فارس) فرود افتاد چنانکه (باربیر دُمینارد) Barbier de Maynard منتقل شده است بی شك از کتاب الانشاء اوستا مقصود میباشد چه یاقوت باز در تحت کلمه ابرقوه از کیکاوس و زنش سودابه صحبت داشته مینویسد که در کتاب الابستاق (اوستا) که کتاب دینی مجوسان است راجع بداستان کیکاوس چنین خوانده است . . . . . در کتب پهلوی مثل بندهش و دینکرد چنانکه در تاریخ طبری و بلعمی از آسمان پیمائي کیکاوس ذکری شده است و در شاهنامه شهر آمل در مازندران محلّی است که درآنجا کیکاوس از آسمان فرود افتاده است

طوس

(ویسه و گنگ دژ)

طوس پسر نوذر یکی از پهلوانان ایران و سپهبد کیخسرو و چندی هم مدّعی تاج و تخت وی بود در شاهنامه آمده است که طوس از جمله نامدارانی بوده که با کیخسرو بقصد مسافرت بجهان دیگر روی بکوه و بیابان نهاده اما پس از غایب شدن کیخسرو با سایر همراهان در زیر برف مانده جان بسپرد

در سنّت مزدیسنان طوس از جمله جاویدانیها ست نمرده هنوز در حیات است چنانکه ذکرش بیاید در آبان یشت چندین بار باسم توس ‌ برمیخوریم در فقرات ۵۳ و ۵۵ آمده است «یل نامور طوس بر پشت اسب اردویسور ناهید را ستایش نموده از او درخواست که وی را بشکست دادن پسران دلیر ویسه در گذرگاه خشترو سوك

در بالای کنگ بلند و مقدّس موفق بدارد ناهید حاجتش را برآورد»
این فقره بخوبی یاد آور جنگ کیخسرو با افراسیاب و ویسه سپهبد پادشاه
توران و کنگ دژ سیاوش میباشد که مفصلاً در شاهنامه از آنها سخن
رفته است

در فصل ۲۹ در فقره ٦ بندهش مندرج است که طوس پسر نوذر
در جزو سی تن از جاویدانیهاست در نو نمودن جهان با سوشیانس همراهی
خواهد کرد [۱] گذشته از آنکه طوس اسم کسی است در کتب پهلوی نیز
بسا اسم شهر و ایالت و کوه معروف خراسان میباشد چنانکه در فصل ۱۲
فقره ۲٤ و فصل ۲۰ فقره ۳۰ و فصل ۲۲ فقره ۳ از بندهش سپهداران
شهر طوس در خراسان مدّعی بوده اند که از باز ماندگان طوس هستند اساساً
طُوس Tūs اسم شخص و طوس Tōs اسم محل بوده است بعدها در املاء و
تلفّظ بهمدیگر مشتبه شده هر دورا طُوس Tūs گفتند [۲] در این جا متّذکر
میشویم که طوس بر پشت اسب فقط ناهیدرا ستایش نمود مثل سایر نامداران قربانی
نکرد فدیه گاو و گوسفند هم در بالای اسب ممکن نیست کلمه ای که ما بمناسبت
مقام گهی بقربانی کردن و گهی بعبادت نمودن و ستائیدن ترجمه میکنیم در متن
اوستا یَزَتَ [Avestan] میباشد که از فعل یز [Avestan] مشتق است و بمعنی فدیه
آوردن و نثار کردن و عبادت نمودن و ستائیدن و پرستیدن و ستودن است
کلمات یسنا و یشت و ایزد از همین ریشه است در پهلوی یشتن بجای یَزْ استعمال
میشود چون امروز در فارسی چنین فعلی موجود نداریم بنا چار بکلمه مذکور
بمناسبت مقام معانی مختلف میدهیم بنابر این بطور یقین نمی توانیم بگوئیم که
در اوستا از گاو و گوسفند یشتن نامداران ذبح نمودن آنها یا در راه خدا
بارزانیان بخشیدن مقصود است

گفتیم آرزوی طوس این بوده که به پسران دلیر ویسه غلبه کند و
موفق هم شد

---

۱ رجوع کنید نیز بفصل ۳۰ و فقره ۱۷ از بندهش

۲ Nöldeke, Persische Studien II, 28.

این ویسه برادر پشنگ و عموی افراسیاب و سپهبد توران است فردوسی گوید بشد ویسه سالار توران سپاه ابا لشکری نامور کینه خواه پیران یکی از پسران ویسه بوده از این جهت محمد بن جریر طبری اورا فیران بن ویسقان میخواند بلعمی و میر خواند پیران ویسه مینویسند فردوسی نیز گوید

چنان بد که روزی سیاوش راد خود و گرد پیران ویسه نژاد

در شاهنامه پیران در جنگ گودرز از پای در افتاده یکی از برادرانش پیلسم بدست رستم و برادر دیگرش هومان بدست بیژن کشته شدند لابد در اوستا پسران دلیر ویسه همین پهلوانان تورانی هستند که درمیدان نبرد کیخسرو و افراسیاب بسرکردگی سپهبد ایران طوس کشته شدند بلعمی از هفت برادران پیران ویسه صحبت میدارد که باخودش در میدان جنگ کشته گردیدند بندهش نیز در فصل ۳۱ در فقرات ۱٦ و ۱۷ میگوید پشنگ و ویسک هر دو برادر بودند از ویسك پیران و هومان و سان و برادران دیگر متولد شدند لابد این سان چنانکه وست West مینویسد همان پیلسم شاهنامه است گذشته از فقره ٥٤ آبان یشت در فقره ٥۷ یشت مذکور نیز از پسران دلیر ویسه (در اوستا وَئسَكَ [illegible]) یاد شده است چه آنان نیز بنوبت خود در گذرگاه خشتر و سوك در بالای کنگ صد اسب هزار گاو و ده هزار گوسفند از برای ناهید قربانی کرده خواستار بودند که به یل نامور جنگجو طوس غلبه کنند و ممالك آریائی را بر اندازند اما ناهید آنانرا کامیاب نساخت

اینك رسیدیم بمیدان کارزار در آنجائی که دلاوران ایران و توران با همدیگر مقابل شدند این میدان در اوستا موسوم است به خشترو سوكَ ([illegible]) گذری است در بالای کوه کنگ دژ معروف نیز در همانجا واقع است این اسم مرکب است از دو جزء اولی خشترَ همین کلمه است که امروز

شهر گوئیم و در قدیم بمعنی مملکت و کشور بوده است دومي سوك نیز بشکل سو که بمعنی روشنی و فروغ است در زبان فارسی باقی است شمس فخري گوید

مهٔ و خورشید برگردون گردان همی گیرد ز راي روشنت سو

بار تولومه خشتر و سوك را چنین معنی کرده است فروغ کشور [۱]

اما کنگ دژ که راجع بآن دامنه اطلاعات ما وسیع تر است در غالب کتب تاریخ بنای آن بسیاوش پسر کیکاوس منسوب است فردوسی نیز گوید

کنون بشنو از کنگ دژ داستان بدین داستان باش همداستان
که آنرا سیاوش بر آورده بود بسی اند رو رنجها برده بود .

از کتب تاریخ و ادبیات ما چنین بر میآید که کنگ دژ در خوارزم خیوه حالیه واقع بوده است شاید شهر خیوه کنگ دژ قدیم باشد چه ابو ریحان بیرونی مینو یسد که نزد خوارزمیان ورود سیاوش بتوران مبدأ تاریخ سال بوده است[۲] فرّخی نیز بآن اشاره کرده گوید زکوه گیلان او راست تا بدان سوی بر زآب خوارزم اوراست تا بدان سوی کنگ نرشخی در تاریخ بخارا [۳] بنای شهر بخارا را بسیاوخش نسبت میدهد و در عهد نرشخی هنوز قبری در بخارا برای سیاوخش معیّن بوده و اهالی ازز بان سیاوخش یك سرود گله و شکوه آمیزی میخوانده اند در هر نو روز زرتشتیان خروسی از براي او فد یه میآورده اند [٤]

در فصل ۲۹ فقره ۱۰ بندهش آمده است کنگ دیز در طرف مشرق واقع است چندین فرسنگ دور از دریای فراخکرت میباشد در مینوخرد فصل ۶۲ در فقرات ۱۳—۱٤ مندرج است کنگ دیز در طرف مشرق

---

۱ Leuchte des Reichs Altiranisches Wörterbuch.

۲ آثارالباقیه ص ۳۵

۳ ابو بکر محمد بن جعفر النرشخی تاریخ بخارا را درسنه ۳۳۲ بنام امیر نوح بن نصر سامانی بعربی تألیف نموده است و درسنه ۵۲۲ ابو نصر احمد بن محمد بن نصر قباوی آنرا بزبان فارسی ترجمه و اختصار نمود و درسنه ۵۷٤ محمد بن زفر بن عمر ثانیاً آنرا بنام برهان‌الدین عبدالعزیز اختصار نمود و این اصلاح اخیر است که نسخ متعدّده از آن در کتابخانه پاریس و لندن موجود است و متن آن در سال ۱۸۹۲ باهتمام شفر Schefer درپاریس بطبع رسیده است نقل از چهار مقاله حاشیه میرزا محمد خان ابن عبدالوهاب قزوینی ص ۱۱۷

٤ رجوع کنید به Zend-Avesta par Darmesteter vol. II p. 380-381

نزدیک ستویس؟ [۱] در سرحدّ ایران ویج واقع است

در آبان یشت در فقرات ۵٤ و ۵۷ دوبار باسم کنگه [اوستایی] برمیخوریم و یك بار هم در زامیاد یشت در فقره ٤ در جزو اسامی کوهها از انترَ کنگهَ [اوستایی] یاد شده است معنی لفظی این کوه اخیر چنین است اندر کنگ ظاهراً این کوه همان است که در فصل ۱۲ فقره ۲ از بندهش از آن اشاره شده است «کوهی که در آن کنگ واقع است در آنجائی که آسایش و رامش است» محققاً (کنگ) منسوب بسیاوخش است که در زمان مهاجرت خویش از ایران در توران زمین ساخته است چنانکه (هنگ) منسوب بافراسیاب و (وَر) منسوب بجمشید است فردوسی مینویسد سیاوش کنگ دژ را در بالای کوه بسیار بلندی ساخت در دو فقره مذکور آبان یشت نیز کنگهَ بلند پایه و مقدس خوانده شده است بسا در شاهنامه بهشت کنگ نامیده میشود یوستی Justi مینویسد «بنظر میرسد این محل که چینی ها نیز در تحت اسم کنگ مي شناخته اند و یك قسم بهشت روی زمین ایرانیان محسوب میشده بواسطه یك دسته اي از ایرانیان در وسط خاك توران در طرف شمال سیر دریا برپا شده بود» [۲] لابد همین کنگ است که برخی از شعرای ما آنرا بتخانهٔ پنداشته و فرهنگها محل آنرا در ترکستان یا در چین قرار داده اند

بقول شاهنامه پس از آنکه تورانیان از ایرانیان شکست یافتند قلعه کنگ نیز بدست کیخسرو افتاد در فصل ۲۷ فقرات ۵۷ — ۶۲ از مینوخرد نیز چنین مندرج است که «سیاوخش پدر کیخسرو کنگ دیزرا ساخت و و بعد کیخسرو آن را تصرف نمود» در سنّت مزدیسنا چنین آمده است که کنگ هنوز برپا ست و پشوتن در آنجا سلطنت میکند در اوستا فقط یکبار باسم پشوتن پشوتنو ([اوستایی]) برمیخوریم آنهم در ویشتاسپ یشت که معمولاً

---

۱ ستویس اسم ستاره ایست که در اوستا [اوستایی] آمده است مستشرقین برخی آنرا از ستارگان برج نسرالواقع دانسته اند و برخی دیگر پروین و دَبَران مناسبت ستویس در اینجا نمیدانیم چیست رجوع کنید بمقاله تشتر

۲ Handbuch der Zendsprache von Justi.

در جزو اوستاي حاليه نوشته نشده است در فرگرد اول یشت مذکور در فقره ٤ زرتشت بکی گشتاسب دعا کرده گوید «بکند که تو از ناخوشی و مرگ ایمن بشوي چنانکه پشوتن شد» [۱] این پشوتن بزرگترین پسر کی گشتاسب است در سنّت است که زرتشت اورا شیر و درون (نان مقدّس) بداد و اورافنا ناپذیر وجاویدانی نمود درفصل ۳۲ در فقره ٥ از بندهش آمده است «اروتدنر کشاورزي بوده و در (ور) جمشید که در زیر زمین است رئیس و بزرگ میباشد خورشید چهر جنگ آوری بوده اینك سپهبد لشکر پشوتن پسر ویشتاسب میباشد در کنگ دیز بسر میبرد» در مقاله جمشید گفتیم که ریاست باغ جمشید (ورجمکرد) با اروتدنر پسر زرتشت است اینك در این جا مي بینیم که ریاست لشکر پشوتن در کنگ با سومین پسر زرتشت خورشید چهر میباشد که بنا بسنّت نخستین رزمي است بهمن یشت که بخصوصه از آینده و از ظهور سوشیانسها و آخرالزمان صحبت میدارد مکرراً از ظهور پشوتن در آخر دهمین هزاره با صدو پنجاه تن از یارانش از کنگ دیز یاد کرده است درفصل ۳۰ در فقرات ۲٥ — ۲۹ گوید «در انجام دهمین هزاره اهورامزدا دو پیک خود سروش و نریوسنگ را بکنگ دیز که سیاوخش ساخت خواهد فرستاد آنان خروش برآورده گویند ای پشوتن نامدار ای پسر کي گشتاسب ای افتخار کیانیان تو ای پاک و استوار سازنده دین از این کشور ایران برخیز آنگاه پشوتن با صدو پنجاه تن از یاورانش که از پوست سمور سیاه لباس پوشیده اند برخیزند» [۲] در کتاب نهم دینکرد در فصل ١٥ در فقره ١١ نیز آمده است «پشوتن پسر ویشتاسپ (گشتاسب) با صد و پنجاه تن از یاورانش که پوست سمورسیاه دربر دارند از کنگ دیز صد کندك (خندق) و ده هزار درفش (دارنده) بدر آیند» [۳] از این فقرات اخیر معلوم میشود که پشوتن و یاورانش از مملکت بسیار سردی می آیند چه پوست سمور در بر دارند

[۱] Zend-Avesta par Darmesteter Vol. II. p. 666.

[۲] رجوع کنید نیز بفقره ٥١ از فصل ۳ بهمن یشت

[۳] رجوع کنید برساله سوشیانس تألیف نگارنده

رود رنگها=ارنگ

بمناسبت آنکه دو بار اسم رودرنگها در آبان یشت و چندین بار در سایر یشتها آمده است لازم دانسته در این جا شرحی در خصوص آن داده شود رنگها [illegible] اسم رودی است با آنکه مکرراً در اوستا از آن اسم برده شده است و در کتب پهلوي غالباً بآن بر میخوریم باز تعیین محل آن مشکل و بطور حتم نمیدانیم که کدام از رودهای معروف حالیه در قدیم چنین نامیده میشده است بواسطه قاصر بودن عبارات اوستا و درهم برهم بودن مندرجات کتب پهلوي راجع بآن مستشرقین هر یك رود معروفی را حدس زده اند وندیشمان Windischmann گمان میکند که در اوستا از رودرنگها سِند مقصود باشد هارلز Harlez مینویسد که آمو دریا (جیحون) از آن اراده شده است اشپیگل Spiegel ویوستی Justi و Geiger به سیر دریا حدس زده اند دُلاگارد de Lagard بسیار دور رفته آن را رود معروف روسیه وُلگا Volga پنداشته است دارمستتر بکلّی از مشرق منحرف گشته آن را در مغرب عبارت از دجله دانسته است مارکوارت Marquart مینویسد از بندهش که ذکرش بیاید مفهوم میشود که رنگها (ارنگ) رود زرافشان باشد (در سغد) بارتولومه Bartholomæ و وست West آن را رود داستان و افسانه و نیم افسانه تصّور کرده اند بی شك در عهد اوستا رنگها اسم رودِ مخصوص معروفی بوده است و بعدها بمرور زمان از تعیین محل آن قاصر آمده تا آنکه در عهد تدوین کتب پهلوی که حالا در دست داریم این رود رنگ و روی رود معنوی گرفته یا بقول برخی از مستشرقین مثل رود افسانهٔ شده درمیان احتمالات مذکوره سِند و وُلگا کمتر جالب دقّت است مندرجات اوستا نیز تا بیك اندازهٔ بر خلاف این است که رنگها در مغرب و از آن دجله مقصود باشد در بندهش بسا کلمه اَرَگْ یا ارنگ بجای رنگهای اوستا استعمال شده است در فصل بیستم که مخصوصاً از رودها صحبت میدارد در آغاز مفصلاً از ارنگ و وه روت یاد کرده گوید «دو رود از شمال (اپاختر) البرز (هربورچ) یکی بسوی مغرب (خور وران) جاری است و موسوم است به ارنگ

دیگری بسوی مشرق (خوراسان) جاری است و موسوم است به وه روت (ونکوهی در اوستا)» پس از آن بندهش طوري این دو رود را تعریف کرده است که قهراً باید آنها را از رودهاي مینوی تصوّر نمود چه میگوید ۱۸ رود دیگر که از سرچشمه آنها برمیخیزد دوباره به ارنگ و وه روت میریزد ارنگ و وه روت باقصیٰ حدود زمین میرود و بدریا ریخته میشود تمام کشورها از آنها سیراب میگردد هر دو باز در دریاي فراخکرت بهم میرسد و دگر باره بسرچشمه ای از همانجائی که آمده برمیگردد همانطوري که روشنائی از البرز بدر آمده دگر باره بسوي آن فرود میآید آب نیز از البرز بیرون آمده و بآن فرو میرود . . . . . . پس از شرحی از این قبیل داستان باز در فقره ۸ همین فصل از بندهش آمده است «من دوباره متذکر میشوم که ارنگ رودی است در خصوص آن گفته شده است که آن از البرز می آید و بمملکت سوراك Sūrāk میرود در این جا آنرا (آمی) مینامند» از این فقره بندهش برمیآید که ارنگ همان زرافشان باشد چه سوراك بجای کلمه سغد میباشد و از فقره ۲۹ از فصل ۱۵ بندهش بخوبی برمیآید که سوراك بجای سُغذَ [illegible] اوستا استعمال شده است در تفسیر پهلوی نیز در فقره ٤ از فرگرد اول وندیداد سُغذَ به سوریك Sūrik ترجمه شده است ولی آمی یادآور آمو دریاست بندهش در متمّم فقره مذکور ارنگ را تا بمملکت مصر سیر داده و در آنجا بآن اسم نیو (نیل؟) میدهد چنانکه ملاحظه میشود با این بیانات درهم و برهم تعیین محل این رود بغایت دشوار است (بفصل ۲۱ فقره ۳ بندهش نیز ملاحظه شود) بسا در کتب پهلوی اروند بجای ارنگ آمده و این بیشتر مایه اشتباه شده است چه از بعضی کتب صراحةً برمیآید که اروند در پهلوی اسم دجله است از این قبیل در فصل ۳ از بهمن یشت در فقره ۵ از اروند و فرات و اسورستان اسم برده شده است در فقرات ۲۱ و ۳۸ باز اسم اروند دیده میشود بهمن یشت که بخصوصه از آخرالزمان صحبت میدارد یکی از علائم ظهور سوشیانس را جنگی که در عراق واقع خواهد شد میشمارد بنابر این اروند در آنجا کلیةً بمعنی دجله است (رجوع کنید برساله سوشیانس تألیف نگارنده) در فقره ۲ از فصل ۹۲

دادستان دینیك آمده است «آبی که از اردویسور ناهید میریزد باندازه تمام آبهائی است که در جهان جاري است باستثناي اروند . . . . . . محل اردویسور در سپهر است» در این جا نمی توانیم بگوئیم که از اروند دجله اراده شده است یا آنکه بجاي رنگها استعمال شده رودي در مشرق ایران مقصود است در آفرین هفت امشاسپند آمده است «بکنند که اُورْوَنْت داراي تمام قوتها شود (رجوع کنید به اوستاي اشپیگل Spiegel جلد ۳ ص ۲۳٦) اشپیگل در این جا کلمه اُورْوَنت (اروند) را همان ارنگ بندهش و رنگهاي اوستا دانسته مثل انکتیل دُپرون Anquetil Duperron آن را باسیر دریا یکی میداند

چنانکه ملاحظه میشود در کتب پهلوي اروند هم براي دجله استعمال شده است و هم براي رنگهاي اوستا فردوسی هم صراحةً میگوید

اگر پهلوانی ندانی زبان بتازی تو اروند را دجله خوان

می توان گفت که متأخرین اشتباهاً کلمه اروند را در پهلوی بجای کلمه اَرَکْ یا ارنگ استعمال کرده اند چه زادسپرم بعینه مثل فقره اول از فصل بیستم بندهش از دو رود اوستا (رنگها) و (ونگوهی) اسم برده گوید از شمال کوه البرز دو رود بیرون می آید ولی بجای آنکه مثل بندهش یکی از این دو رود ارنگ و بدیگری وه روت اسم بدهد اولی را (اروند) و دومی را (وه) مینامد اروند همان الوند است فقط راء بلام تبدیل یافته است یاقوت حموی در معجم البُلدان و کلیّه فرهنگها اروند ضبط کرده بجای الوند کوه معروف همدان دانسته اند اروند یا الوند صفت است بمعنی تند و چالاك و توانا در اوستا اَاُورْونت [Avestan] بمعنی مذکور استعمال شده است از آن جمله درفقره ۱۳۱ همین آبان یشت در تفسیر پهلوی این کلمه اروند شد در ادّبیات فارسی گذشته از آنکه اروند اسم کوه و رودی است بمعانی که در اوستا آمده نیز استعمال شده است فردوسی گوید

باورمان و اروند مرد هنر فراز آورد گنج و زرّ و گهر

اَاُورْوَتْ اسپَ [Avestan] در اوستا اسم پدر کی گشتاسب است امروز

لهراسب گوئیم معنی لفظی آن دارنده اسب تندرو میباشد در عهد ساسانیان همین کلمه با کلمات دیگر ترکیب یافته جزو اسامي خاص آن زمان گردید مثل اروند ز یك پسر خسرو پرویز که بدست شیرو یه کشته شد (حمزه اصفهانی ص ۴۲ چاپ برلن) همانطوری که ایرانیان کوه بلند و با شکوه و بزرگ همدان را اروند نامیده اند بمناسبت شکوه و بزرگی و تندی رود دجله بآن نیز اروند نام نهاده اند ولی آن مربوط به رنگهای اوستا نیست از مندرجات خود اوستا چنین برمیآید که این رود در مشرق واقع است نظر بقرائن آمو دریا و سیر دریا بیش از سایر رودها قابل توجه است و بخصوصه سیر دریا اینك جاهائی که در اوستا از رنگها اسم ذکری شده است در فرگرد اول وندیداد در فقره ۱۹ آمده است «سرزمینی که در سر چشمه رنگها واقع است شانزدهمین مملکتی است که من اهورامزدا بیا فریدم ساکنین آنجا سر و بزرگ ندارند اهریمن در آنجا زمستان دیو آفریده پدید آورد و (تئوزیه) را در آنجا مسلّط نمود» در این جا از سر زمین رنگها خاکی اراده شده که این رود از آن جا میگذرد در فرگرد مذکور ۱۶ مملکت نامیده شده است که غالباً در مشرق واقع هستند و در تعیین محل آنها ابداً اشکالی نداریم از آن جمله است سغد (سمرقند) و مرو و بلخ و هرات و جرجان و قندهار و هلمند (سیستان) و ری و هند و کابل و طبرستان در سر این ممالك اختلافی درمیان نیست چه اسامی آنها در اوستا غالباً شبیه باسامی امروزی این ممالك است یا آنکه بطور تحقیق میدانیم که این ممالك در قدیم چنین نامیده میشده اند مجموعاً از شانزده مملکت اسم برده شده آریاویج (خوارزم—خیوه؟) در سر آنها جای دارد و مملکت رنگها آخرین آنهاست نظر بآنکه قسمت بزرگ این ممالك چنانکه ذکر کرده ایم معلوم و از برای قسمت دیگر حدسهای تقریباً درست می توان زد جهت ندارد یکی دوتا از این ممالك را که از برای آنها بواسطه عدم اطلاع کافی خود نمی توانیم محلّی معین کنیم افسانه بشماریم اگر نمی توانیم بطور یقین بگوئیم که کدام رود در مشرق ایران از رنگها اراده شده است

ولی بطور حتم میتوانیم بگوئیم که این رود با دجله یکی نیست چه در فقره مذکور وندیداد از زمستان آنجا صحبت شده عراق دارای زمستانی که قابل شکایت باشد نیست دگر آنکه در آن فقره مندرج است که ساکنین رنگها سرو بزرگی ندارند و این مناسب تر است بحال تورانیان چادر نشین و بیابان نورد که در طرف مشرق در اقصیٰ حدود ایران منزل داشته اند تا بحال ساکنین قدیم عراق که از سه هزار سال پیش از مسیح نوبه بنوبه در تحت سلطنت سومر و آکاد و بابل و اشور و ایران بوده اند اما قوم (تئوژیه) را (...) که بر مملکت رنگها مسلّط بوده باید قومی فرض نمود مثل قوم غیر آریائی که بر مملکت وارِنَ (طبرستان) مسلّط شده بود و در فقره ۱۷ از فرگرد اول وندیداد از آن سخن رفته است

در فقره ۶۳ آبان یشت که از رنگها ذکری شده اطلاع مخصوصی بدست نمیآید چه از خود (پااوروَ) کسی که نذر کرده از برای ناهید در کنار رود رنگها قربانی کند اطلاعی نداریم ولی از فقره ۸۱ همین یشت میتوان استنباط نمود که رنگها در مشرق واقع است و احتمال دارد که سیر دریا باشد چه یوایشتَ (...) از خاندان فریان (...) در جزیره موج شکن رنگها از برای ناهید قربانی نمود فریان تورانی همان است که گاتها یسنا ۴۶ قطعه ۱۲ از او اسم برده از دوستان زرتشت شمرده شده است لابدُ خاندان و باز ماندگان او مناسب تر است که در سرزمین خود درخاك توران قربانی کنند تا درکنار دجله در مهر یشت در فقره ۱۰۴ مندرج است «مهر درود میفرستیم کسی که دست بلندش پیمان شکن را گرفتار سازد گرچه او در شرق باشد گرچه او در غرب باشد گرچه او در دهنه رنگها باشد گرچه او در مرکز زمین باشد در فقرات ۱۸ و ۱۹ از رشن یشت آمده است اي رشن پاك اگر هم تو در سرچشمه رنگها باشی ما ترا بیاری میخوانیم اي رشن پاك اگر هم تو در دهنه رنگها باشی ما ترا بیاري میخوانیم از فقرات فوق برمیآید که از رنگها رودي در اقصیٰ حدود اراده شده است و این قهراً ما را بسیر دریا متوجه میسازد دگر از جاهائی که در اوستا از رنگها ذکري شده است در فقره ۲۹ از بهرام یشت است از این قرار «بهرام (فرشته پیروزي)

زرتشت نیرو وقوت در بازوان وصحت بدن و پایداري بخشید و آن قوه بینائی که ماهی در آب زندگانی کننده کرَ (Kara) دارد که یك گرداب را بباریکی موئی در رنگهاي بهن و ژرف بعمق هزار قد آدم تواند دید» در این فقره از وسعت وعمق و بزرگی رنگها سخن رفته است بنابراین تعریف زرافشان که نسبتهٔ رود کوچکی است مناسبتی با آن ندارد در رام یشت در فقره ۲۷ گوید «از برای او (وایو = فرشته هوا) گرشاسب در گوذ Gudha در جوی رنگها در بالای تخت زرین فدیه آورد» گوذ همین یکبار در اوستا آمده است همینقدر میدانیم که یکی از شعبات رنگها میباشد در این جا یاد آور میشویم که کلیه اعمال گرشاسب در سیستان و کابل صورت گرفت لابد در کنار رود معروف سر زمین خود یا مجاور آن فدیه نثار فرشته هوا نموده از اوخواستار بوده که وی را بانتقام کشیدن از خون برادرش موفق بدارد هر چند که سیستان و کابل نیز از سر زمین آمو دریا و زر افشان و سیر دریا دور است ولی در این فقره ذکر اسم یل زابلی بکلی خیال ما را از دجله منصرف میسازد (رجوع کنید بمقاله گرشاسب صفحه ۱۹۵—۲۰۷)

جاماسب

جاماسب (...) از خاندان هوگو (...) برادر فرشوشتر (...) داماد زرتشت شوهر پوروچیستا (...) وزیر کی گشتاسب و از شرفای دولتمند بوده در فقره ۹۸ همین یشت از ثروت خانواده اش هوگو سخن رفته است در گاتها سه بار از او یاد شده است در یسنا ٤٦ فقره ۱۷ و یسنا ٤۹ فقره ۹ و یسنا ۵۱ فقره ۱۸ در این فقره اخیر نیز حضرت زرتشت اورا دولتمند بزرگ نامیده است در فروردین یشت فقره ۱۰۳ بفروهر فرشوشتر پاك از خاندان هوگو و بفروهر جاماسب پاك از خاندان هوگو

در خصوص رود رنگها رجوع کنید بکتابهای ذیل

Zoroastrische Studien von Windischmann S. 188.
Avesta par de Herlez p. 12.
Ostīrānische Kultur von Geiger S. 34—41.
Le Zend-Avesta par Darmesteter vol. II p. 15.
Ērānšahr von Marquart S. 148.

درود فرستاده میشود در گشتاسب یشت فقره ۳ زرتشت بگشتاسب دعا کرده فرماید «بکند که از توده پسر بوجود آیند سه تن از آنان مانند اتربانان (موبدان) سه تن از آنان مانند رزمیان سه تن از آنان مانند کشاورزان شوند و دهمي مانند جاماسب آباد دارنده کشور» در فقره ۶۸ ازآبان یشت آمده است «وقتی که جاماسب از دور دید که لشکر دیو یسنان دروغ پرست صف جنگ آراسته پیش میآید فدیه نیاز ناهید نموده از او درخواست که اورا باندازه تمام آریائیها از یک فتح بزرگ بهره مند سازد» بی شک در این فقره اشاره بجنگ ارجاسب تورانی دیو یسنا ست کی گشتاسب پس از آنکه دین مزدیسنا پذیرفته بزرتشت گروید ارجاسب کس بنزد گشتاسب فرستاده پیغام داد که بدین قدیم آباء و اجداد خویش (کیش آریائی) برگشته با او همکیش بماند گشتاسب از مزدیسنا رونگردانید بناچارکار بجنگ کشید داستان این رزم مذهبي درکتاب کوچک پهلوی یاتکار زریران مندرج است شاهنامه نیز مفصلاً از آن صحبت میدارد در این جنگ بخصوصه جاماسب وزیر کی گشتاسب و زریر برادر کی گشتاسب و اسفند یار پسرش مقام بزرگی دارند جاماسب در ادّبیات زرتشتی بخرد و دانائی و هنر معروف است غالباً جاماسب خردمند یا دانا گفته میشود و بسا جاماسب حکیم خوانده شده است در کتب پهلوی دستوبر (دستور) آمده است درفقره ۳ از یاتکار ز ریران (پیشینکان سردار) خطاب شده است درخصوص هنر و دانائی او در فقره ۲۱ ازیاتکار زریران مندرج است پس از آنکه لشکریان ایران و توران صف جدال آراسته بایستي روز بعد بهمدیگر مقابل شوند کی گشتاسب وزیر خود جاماسب را خوانده نتیجه جنگ فردا را از او پرسیده چنین گفت «من میدانم که تو خردمند و دانا و هوشیار هستی اگر در مدت ده روز باران ببارد تو میدانی که چند قطره بروی زمین افتاده است اگر گیاهی گل بدهد تو میدانی که گل کدام گیاه در روز بازمیگردد و کدام در شب و کدام در صبح شکفته میشود تو میدانی که در کدام آب ماهي است و در کدام نیست تو باید نیز بدانی که در جنگ فردای کی گشتاسب بضد این اژدها کدام یك از پسران و

برادرانم کشته خواهند شد» [۱]

داستان این جنگ همانطوری که در شاهنامه است در یات کار زریران نیز مندرج است در این جا محتاج بتفصیل نیستیم دقیقی هم در شاهنامه راجع بعقل و فرزانگی جاماسب گوید

بخواند آنزمان شاه جاماسب را کجا رهنمون بود گشتاسب را
سر موبدان بود و شاه ردان چراغ بزرگان و اسپهبدان
چنان پاکدین بود و پاکیزه جان که بودي بر او آشکارا نهان
ستاره شناسی گرانمایه بود ابا او بدانش کرا پایه بود

یکی از کتب پهلوی که دارای پنج هزار (۵۰۰۰) کلمه است موسوم است به جاماسپ نامك این کتاب نمونه ایست از علم و دانش و هوشی که در سنّت مزدیسنان بجاماسب نسبت داده میشود کتاب مذکور حاوي جوابهائی است که جاماسب بسئوالات گشتاسب میدهد از این قبیل راجع بمسائل پیش از آفرینش عالم و ترتیب خلقت یافتن جهان و تاریخ پادشاهان گذشته از کیومرث تا لهراسب و ملل شش کشور دیگر زمین و البرز و کنگ دژ و ورجمکرت و ایران ویج و هند و چین و عربستان و ترکستان و بربرستان و از نژادهای مختلف عجیب الخلقه و از آنانیکه در آب بسر میبرند و چگونه مردم بدوزخ میروند و راجع بملت ترکستان و مازندان که آیا آنان بشرند یا دیو و سرچشمه معرفت و هوش و دانش و اعمال نیك پادشاهان و اندوه و اضطراب کی گشتاسب و پادشاهان آینده ایران و استیلای عرب و سرنوشت ایران در آینده جاماسب نامه در پازند و فارسی نیز موجود است لابد هر دو از متن پهلوي ترجمه شده است نسخه ای خطّی از متن پهلوي که قدمتش بپانصد سال پیش از این میرسد در بمبئی موجود است [۲] در یک نسخه خطی از کتاب روایات که در رام روز و مهر ماه ۱۰٤۹ یزدگردي نوشته شده و نزد نگارنده موجود است جاماسب نامه

---

۱ رجوع کنید به Das Yātkār-i Zarīrān und Sein Verhältnis zu Šāh-nāme von Geiger. Sitzung vom 3 Mai 1890

۲ Grundriss der Iran. Philolo. Pahlavi Literature by West p. 110.

منظومي نیز درآن مندرج است اشعارش بغایت پست است سر آینده آن دستور برزو نامي است

ناهد (کلمه عربی)

پیش از آنکه بترجمه آبان یشت بپردازیم لازم است در این جا بیفزائیم که برخی از مستشرقین از آنجمله دارمستتر (زند اوستا جلد ۲ ص ۳٦۵) تصوّر کرده اند ناهد عربی که بمعني زن پستان بر آمده است معرب و از ناهید ایرانی آمده باشد و این اشتباه بزرگي است چون نگارنده در این جا برای تحقیق بکتب لازمه دست رس نداشتهام بدوست دانشمند خود استاد معظم میرزا محمد خان ابن عبدالوهاب قزوینی متوّسل شده ایشان از پاریس مینویسند «کلمه ناهد عربی ابداً و اصلاً ربطی بکلمه ناهید فارسی ندارد و ناهد عربی اسم فاعل است از نَهدَالثّدیُ یَنْهدُ نُهوُداً فهي ناهدٌ و ناهدةٌ (لسان‌العرب) و جمیع مشتقات این مادّه ن ه د همه بمعنی بر آمدگی و برجستگی پستان یا بناء یا اعضاء است . . . . . .» پس از آنکه بتوسط ایشان ریشه کلمه ناهد عربی بدست آمد بمقدمة الادب زمخشری رجوع نموده در آنجا چنین یافتم «نَهِدَتْ نار بستان شد زن ٥ بستان کنیزك بر آمد ٦ ناری بستان شد زن کعبَتْ دوّرتْ ثدییها تنهّدَ معا نهوُداً و هی ناهدٌ زن نار بستان ٥ زن‌بستان بر آمده ٦ مدوّرة الثدّی [۱]

مقدمه آبان یشت

آبان یشت که متعّلق بفرشته آب ناهید میباشد یکی از یشتها یا قصاید بسیار بلند اوستاست مرکب است از ۳۰ کرده که مجموعاً ۱۳۳ فقره است

مندرجات آن را بدو جزء تقسیم میتوان نمود قسمتی در مدح و توصیف ناهیداست در قسمت دیگر از ستایندگان وي صحبت میشود این جزء اخیر را قسمت تاریخی این یشت میتوان محسوب داشت چه در آن از پادشاهان و

---

۱ رجوع کنید بصفحه ۱٦٦ از همین کتاب

نامدارانی که هریك بنوبت خویش ناهید را ستوده و خواهشی داشتند یاد شده است

درمیان این نامداران غیر آریائی نیز مثل اژي دهاك (ضحاك) و تورانیان مثل افراسیاب و برادر ارجاسب از براي ناهید فدیه آورده توفیق و رستگاري درخواست کردند اما کامروا نشدند

برخی از این پادشاهان و نامداران همانندکه در شاهنامه نیز در جزو شهریاران سلسله پیشدادي شمرده شده اند مثل هوشنگ و جم و فریدون و گرشاسب که از آنان در مقالات پیش صحبت داشته ایم در آبان یشت از سایر شاهان پیشدادي مثل طهمورث و منوچهر و نوذر و زاو اسمی نیست [1] اما در رام یشت در فقره ۱۱ از طهمورث (تخموْاُورُوپَ) در جزو پیشدادیان پس از هوشنگ یاد شده است هم چنین اسامی برخی از پادشاهان سلسله کیانی نیز درآبان یشت مذکور است مثل کیکاوس وکیخسرو وکی گشتاسب از کیقباد (کاوی کواتَ) که مؤسس سلسله کیانیان است در سایر قسمتهای اوستا چنانکه در فقره ۱۳۲ ازفروردین یشت و در فقره ۷۱ از زامیاد یشت که هریک بجاي خود گفته خواهد شد ذکري شده است

از لهراسب نیز (اوروت اسپ) در فقره ۱۰۵ آبان یشت اسم برده گوید پدر ویشتاسپ (گشتاسب) میباشد

نامداران و پادشاهانی که ازبراي ناهید فدیه آوردند گروهی پیش از زرتشت میزیستند و گروهی دیکر معاصر وي بودند مندرجات آبان یشت بنا بترتیب فقرات ازاین قرار است

فقرات ۱—۱۵ در مدح و ثناي اردویسور ناهید است

فقرات ۱۶—۸۳ از پادشاهان و نامدارانی که پیش از زرتشت ناهید را ستودند یاد میکند

---

۱ درفقرات ۷۶ و ۹۸ از خاندان نوذر ذکري شده است

فقرات ۸۴—۹۶ از مینوی نژاد بودن ناهید و نزول وی از کره ستارگان بطرف زمین صحبت میدارد و حاوی دستوری است که خود ناهید بزرتشت میدهد از آنکه چگونه باید مردم او را بستایند

فقرات ۹۷—۱۱۸ دگرباره از ستایش پادشاهان و نامدارانی صحبت میدارد که معاصر زرتشت بودند

فقرات ۱۱۹—۱۳۲ در تعریف و توصیف ناهید است

[illegible]

[illegible]

[illegible]

([illegible] ۱)

۱ [illegible]

آبان یشت

آب بی آلایش مُقدّس اردوی و همه گیاههای مزدا آفریده را خوشنود میسازیم « مانند بهترین سرور » زوت باید آنرا بمن بگوید (زرتشت) « برطبق قانون مقدّس بهترین داور است» باید مرد پاکدین آنرا بگوید ⁂ ✫

(کردهٔ ۱)

۱ اهورا مزدا باسپنتمان زرتشت گفت از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که بهمه جا گسترده درمان بخشنده دشمن دیوها (و) مطیع کیش اهورائی است سزاوار است که ستوده جهان مادّی گردد سزاوار است که در عالم مادی وی را نیایش کنند مقدّسی که جان افزاست مقدّسی که فزاینده گله و رمه است. مقدّسی که فزاینده گیتی است مقدّسی که فزاینده ثروت است ⁂ ✫✫

✫ این دعا مخصوص بآبان یشت نیست در آغاز هریك از یشتها تکرار میشود و بمناسبت مقام کلمات اولی تغییر مییابد در این جا بمناسبت آنکه آبان یشت مخصوص بفرشته موکل آب است بآب درود فرستاده میشود

✫✫ فقره اول در آغاز سایر کرده ها تکرار میشود

۲ [illegible]

۳ [illegible]

۴ [illegible]

۵ [illegible]

۲ کسی که نطفهٔ همه مردان را پاك کند کسی که مشیمه همه زنان را برای زایش پاك کند کسی که زایش همه زنان را آسان گرداند کسی که بهمه زنان حامله در موقع لازم شیر دهد ꙮ

۳ برومندی که در همه جا دارای شهرت است کسی که در بزرگی باندازهٔ همه آبهائی است که در روی این زمین جاری است زورمندی که از کوه هکر بدریای فراخ کرت ریزد ꙮ

٤ سراسر سواحل دریای فراخ کرت بجوش در افتد و کلیّه وسط (آن) بالا بر آید وقتی که بسوی آن روان گردد و بسوی آن سرا زیر شود اردویسور ناهید کسی که (دارای) هزار دریا چه (و) هزار رود است و هریك از این دریاچه ها و هریك از این رودها ببلندی چهل روز راه مرد سوار تندرو است ꙮ

۵ از این آب من یك رود بهمه هفت کشور منتشر شود و این یك (رود) از آب من در زمستان و تابستان یکسان جاری است او (اردوی) از برای من آب را او نطفه مردان را او مشیمه زنان را او شیر زنان را پاك میکند ꙮ

۶ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۷ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۸ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۹ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۶ من اهورا مزدا او را از نیروی خویش بوجود آوردم [1] تا خانه و ده و قریه و مملکت را بپرورانم و تا (آنها را) حمایت کنم و حفظ نمایم و پاسبانی کنم و پناه دهم و نگهبان باشم ٭

۷ ای زرتشت اردویسور ناهید از طرف آفریدگار مزدا برخاست بحقیقت بازوان زیبا و سفیدش بستبری شانه اسبی است با (زینتهای) با شکوه دیدنی آراسته است نازنین و بسیار نیرومند روان این چنین در ضمیر خویش اندیشه کنان ٭

۸ که مرا نیایش خواهد نمود که زَوْر آمیخته بهوم آمیخته بشیر که از روی دستور مقرّره تهیّه و تصفیه شده باشد نیاز خواهد نمود بچنین کس که نسبت بمن وفادار و مخلص است من خوشی پسندم (که او) خرم و شاد (ماناد) ٭

۹ برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم من اورا با نماز نیك بجای آورده (و) با زَوْر میستایم آن اردویسور ناهید مقدس را بشود تو این چنین از پی استغاثه (ما) بفریاد رسی ای اردویسور ناهید این چنین تو بهتر ستوده خواهی شد با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و گفتار و کردار با زَوْر و با کلام بلیغ

ینگهه ها تام . . . . اهوراهزدا درمیان موجودات از زنان و مردان میشناسد آن کسی را که برای ستایشش با و بتوسط اشا بهترین پاداش بخشیده خواهد شد این مردان و این زنان را ما میستائیم ٭✡

---

[1] کلمه ای که ما به نیرو ترجمه کرده ایم در متن هیزوارن [illegible] میباشد بارتولومه آن را معنی نکرده است معنی مذکور از ترجمه سایر مستشرقین و دانشمندان (اشپیگل و دارمستتر و کانگا) برمیآید

✡ فقره ۹ در آخر هر یك از کرده‌ها تکرار میشود و این دعائی است که در تمام یشتهانیز میآید فقط اسامی فرشتگان بمناسبت مقام تغییر میابد

(۲ [illegible])

۱۰ [illegible]

۱۱ [illegible]

[illegible]

(۳ [illegible])

۱۲ [illegible]

۱۳ [illegible]

[illegible]

(۴ [illegible])

۱۴ [illegible]

(کردهٔ ۲)

۱۰ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که ۱

۱۱ کسی که در سر گردونه نشسته لگام گردونه گرفته (میراند) در این گردونه روان در طلب ناموری این چنین در ضمیر خویش اندیشه کنان که مرا نیایش خواهد نمود که زَوْر آمیخته بهوم . . . . ☆
برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم ۲

(کردهٔ ۳)

۱۲ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که ۱

۱۳ کسی که با چهار اسب بزرگ و سفید یکرنگ و یک نژاد بخصومت همه دشمنان از دیوها و مردمان و جادوان و پریها و کاویها و کرپانهای ستمکار غلبه کند
برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . . ۲

(کردهٔ ٤)

۱٤ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که ۱

---

۱ بعینه فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود
☆ بعینه فقره ۸ از همین یشت در این جا تکرار میشود
۲ بعینه فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

۱۵ [illegible]

([illegible] ٥)

۱٦ [illegible]

۱۷ [illegible]

۱۵ آن زورمند درخشان بلند بالا و خوش اندام را از کسی که شبانه روز آب روان بفراوانی تمام آبهائی است که در روی این زمین جاری است (و) با قوّت تمام روان است

برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . ۱ ْْ

(کردهٔ ۵)

۱۶ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستاي کسی که . . . . . ۲ ْْ

۱۷ اورا بستود آفریدگار اهورامزدا در آریاویج درکنار (رود) وَنگوهی دائیتیا (𐬬𐬀𐬢𐬵𐬎𐬌 𐬛𐬁𐬌𐬙𐬌𐬌𐬁) با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و گفتار و کردار بازَوْر و با کلام بلیغ ْْ ✡

---

۱ فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

✡ در این جا لازم است که قارئین را بچندین نکات بسیار دقیق متوجه سازیم نخست آنکه اهورامزدا خدای یگانه زرتشت که آن همه در اوستا مقتدر و قادر تعریف شده است یکی از فرشتگان خود را میستاید و از او استغاثه میکند بی شك مقصود این است یعنی اهورامزدا که بندگان را بعبادت امر میکند خود از فرمان ایزدی رو گردان نیست براي آنکه آنان را در مقابل او امر خدائی اطاعت و فرمانبرداری بیاموزد و در پرستش سر مشق و مشوق باشد خود بستایش میپردازد این فقره نیز مارا بیکی از خصایص ایرانیان قدیم که نظم و اطاعت باشد متوّجه میسازد همان خصلتي که ایرانیان از پرتو آن جهان را مسخر کرده بودند اهورامزدا قانونی را که خود وضع نموده محترم شمرده مطیع آن است امر اهورا چنانکه در فقره اول همین یشت آمده است این است که بتوسط ناهید بخشایش ایزدی طلب شود در مقابل این‌حکم تغییر ناپذیر امتیاز میان شاه و گدا قرار داده نشده است اهورامزدا مانند بندگان خویش حکمی که از مصدر جلال خود صادر کرده منظور میدارد دوم آنکه انتهاي آمال و آرزوي اهورامزدا این است که زرتشت پیغمبرش کسی که از برای هدایت مردمان برگزیده شد نیك اندیش و نیك گفتار و نیك کردار باشد تا پیروان در این سه اصول بوی تأسّی کنند اساس مزدیسنا بروی همین سه کلمه است سوم آنکه حسّ وطن پرستی سراینده آبان یشت را بر آن داشته است که آریاویج یعنی وطن اصلی ایرانیان قدیم محلّ نزول فیض اهورامزدا باشد در همانجائی که در فقره دوم از فرگرد اول وندیداد آمده است «آریاویج نخستین کشوري است که من اهورامزدا بیافریدم» و در فقره ۲۰ از فرگرد دوم وندیداد آمده است «من اهورامزدا با ایزدان خود در آریاویج انجمنی بیا راستم» چهارم

١٨ [illegible]

١٩ [illegible]

[illegible]

٢٠ [illegible]

٢١ [illegible]

۱۸ و از او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیك ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من پسر پوروشسب زرتشت مقدس را همواره بر آن دارم که بحسب دین بیند یشد بحسب دین سخن گوید بحسب دین رفتار کند ؁

۱۹ او را کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زور نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد
برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . ؁ ۲

(کردهٔ ٦)

۲۰ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستاي کسی که . . . . . ؁ ۳

۲۱ از براي او هوشنگ پیشدادی در بالاي (کوه) هرا صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ؁ ☆

آنکه ستایشی که اهورامزدا از براي سرمشق بندگان بجاي می‌آورد مثل ستایش پادشاهان و نامداراني که در فقرات بعد از آنها یاد میشود خونین یعنی قربانی اسب و گاو و گوسفند نیست در گاتها (صفحه ۷۱) گفته ایم که زرتشت در مراسم دینی بضدّ فدیه خونین و قربانی است که در نزد آریائیها معمول بوده است پادشاهان و نامداراني که در آبان یشت و در سایر یشتها فدیه خونین نثار فرشتگان و ایزدان میکنند متعلق بعهد پیش از زرتشت میباشند هرچند که نامداران معاصر زرتشت نیز فدیه خونین آورده اند شاید بتوانیم بگوئیم که این طرز عبارت آنان پیش از گرویدن بدین زرتشت بوده است در هرجائی از اوستا که خود زرتشت فرشتگان را نثاري میفرستد قربانی و ذبح نمیباشد در همین یشت ستایش او بعینه مثل ستایش اهورامزداست مقصود این نیست که نزد ایرانیان قدیم منکر قربانی شویم برخلاف از تاریخ ایران بخوبی برمیآید که قربانی نزد آنان معمول بوده است بخصوصه در جشن مهرکان چنانکه تا بامروز هم نزد زرتشتیان ایران مراسم قربانی مثل دهم ذي حجه مسلمانان بجای آورده میشود بلکه مقصود این است که در دین زرتشت چنانکه در دین موسی و بودا در جزو عبادات از اهمیت فدیه خونین کاسته بسایر اعمال خیریّه بیشتر اهمیت داده شده است ۱

۲ فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

۳ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

☆ رجوع کنید بصفحه ۱۷۸ — ۱۷۹

۱ Die Altpersische Religion und das Judentum von Scheftelowitz S. 132.

२२ [illegible]

२३ [illegible]

([illegible] ७)

२४ [illegible]

२५ [illegible]

२६ [illegible]

۲۲ و از او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من بر همه ممالک بزرگترین شهریار گردم بهمه دیوها و مردم بهمه جادوان و پریها بهمه کاویها و کرپانهای ستمکار (دست یابم) که دو ثلث از دیوهای مازندران و دروغ پرستان (ورِنه) را بزمین افکنم ❀

۲۳ اورا کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَوْر نثار کنند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد
برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . . ❀ ۱

(کردهٔ ۷)

۲٤ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . ❀ ۲

۲۵ از برای او جمشید دارنده گله و رمه خوب در بالای کوه هکر صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ❀ ●

۲٦ و از او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من بر همه ممالک بزرگترین شهریار گردم بهمه دیوها و مردم بهمه جادوان و پریها بهمه کاویها و کرپانهای ستمکار (دست یابم) که من دیوها را از هر دو از ثروت و سود از هردو از فراوانی و گله از هر دو از خوشنودی و افتخار بی بهره سازم ❀

---

۱ فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود
۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود
● رجوع کنید بصفحه ۱۸۰ — ۱۸۸

٢٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ٨)

٢٨ [illegible]
[illegible]

٢٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٣٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٣١ [illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ٩)

٣٢ [illegible]
[illegible]

٣٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۲۷ اورا کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَوْر نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد
برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . ۞ ۱

(کردهٔ ۸)

۲۸ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . ۞ ۲

۲۹ از برای او اژی دهاک (ضحاک) سه پوزه در مملکت بابل (بوری) صد اسب هزار گاو و هزار گوسفند قربانی کرد ۞ *

۳۰ و از او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من هفت کشور را از انسان تهی سازم

۳۱ اورا کامیاب نساخت اردویسور ناهید
برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . ۞ ۱

(کردهٔ ۹)

۳۲ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . ۞ ۲

۳۳ از براي او فریدون پسر آثویه از خاندان توانا در (مملکت) چهار گوشه (وَرِنَهْ) صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ۞ ✡

---

۱ فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود
۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود
* رجوع کنید بصفحه ۱۸۸ — ۱۹۱
✡ رجوع کنید بصفحه ۱۹۱ — ۱۹۵

۳۴ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۳۵ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ۱۰)

۳۶ [illegible]
[illegible]

۳۷ [illegible]
[illegible]
[illegible]

۳۸ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۳٤ و از او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من باژی دهاک (ضحاک) سه پوزه سه کله شش چشم هزار چستی و چالاکی دارنده ظفر یابم باین دیو دروغ بسیار قوی که آسیب مردمان است باین خبیث و قوی ترین دروغي که اهریمن بضد جهان مادی بیافرید تا جهان راستی را از آن تباه سازد و که من هردو زنش را برُ بایم هردو را سنگهوک (شهر ناز) و اَرِنَوَكْ را (ارنواز) که از برای توالد و تناسُل دارای بهترین بدن میباشند هردو را که از برای خانداری برازنده هستند ಃ ❁

۳۵ اورا کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَوْر نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . . . ಃ ۱

(کردهٔ ۱۰)

۳٦ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . . ಃ ۲

۳۷ از براي او نریمان گرشاسب روبروی دریا چه پیشینه صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ಃ *

۳۸ و از او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من به (گندرو) زرین پاشنه در کنار دریای موجزن فراخکرت ظفر یابم که من (در روی این زمین) پهن و گرد و بیکران در تاخت بخانه مستحکم دروغ پرست توانم رسید ಃ

❁ رجوع کنید بصفحه ۱۹۳

۱ مثل فقره ۹ از همین یشت

۲ مثل فقره اول از همین یشت

* رجوع کنید بصفحه ۱۹۵

٣٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ١١)

٤٠ [illegible]
[illegible]

٤١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٤٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٤٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ١٢)

٤٤ [illegible]
[illegible]

۳۹ اورا کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَوْر نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم ۱

(کردهٔ ۱۱)

۴۰ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که ۲

۴۱ از برای او افراسیاب تورانی نابکار در هنگ زیر زمینی صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ✡

۴۲ و از او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من بآن فری که درمیان دریای فراخکرت در شناست (بآن فری که) حالا و در آینده بممالک آریائی و بزرتشت مقدس متعلق است نایل گردم

۴۳ اورا کامیاب نساخت اردویسور ناهید

برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . . ۱

(کردهٔ ۱۲)

۴۴ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که ۲

---

۱ مثل فقره ۹ از همین یشت

۲ مثل فقره اول از همین یشت

✡ رجوع کنید بصفحه ۲۰۷ — ۲۱۴

۱۴۵ [illegible]

۱۴۶ [illegible]

۱۴۷ [illegible]

([illegible] ۱۳)

۱۴۸ [illegible]

۱۴۹ [illegible]

۴۵ از برای او کیکاوس توانا در بالای کوه (ارزیفیّه) صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ꕥ ✡

۴۶ واز او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیک ای تواناترین ای اردویسور ناهید که من بر همه ممالک بزرگترین شهریار گردم بدیوها و مردمان بجادوان و پریها و بکاویها وکرپانهای ستمکار (دست یابم) ꕥ

۴۷ اورا کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاري را که زَوْر نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد

براي فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . . ꕥ ۱

(کردهٔ ۱۳)

۴۸ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . . ꕥ ۲

۴۹ از برای او یل ممالك آریائی استوارسازنده کشور خسرو روبروی دریا چه ژرف و پهن چئچست صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ꕥ ✡ ✡

✡ رجوع کنید بصفحه ۲۱۴ — ۲۱۶

۱ مثل فقره ۹ از همین یشت

۲ مثل فقره اول از همین یشت

✡ ✡ خسرو (هئوسرَونگه [اوستایی]) معمولاً در اوستا کیخسرو آمده است پسر سیاوش و نوه کیکاوس میباشد سیاوش بواسطه تهمت نامادری خود سودابه طرف غضب کیکاوس واقع شده بناچار بتوران پناه برد پادشاه آنجا افراسیاب دختر خود فرنکیس را باو داد پس از چندی از بدگوئی کرسیوز پادشاه توران از دامادش ظنین گشته او را کشت از فرنکیس و سیاوخش پسری بوجود آمد موسوم بکیخسرو که از پدر خویش انتقام کشیده افراسیاب را بکشت و مملکتش را تصرّف نمود دریاچه چئچست که درکنار آن کیخسرو قربانی نمود در شاهنامه خنجست آمده است همان است که درکنار آن کیخسرو افراسیاب و کرسیوز را کشت شرحش در مقاله افراسیاب گذشت بندهش درفصل ۲۲ فقره ۲ مینویسد «من دوباره میگویم که دریا چه چچست در آتروپاتکان واقع است آبش گرم است ایمن است از آسیب جانوران موذی که اهریمن بیافرید در آن هیچ جانوری زندگانی نمیکند سرچشمه آن بدریای فراخکرت پیوسته است» در فصل ۶ در فقره ۲۲ زاد سپرم آمده است «دو سرچشمه از دریا برای زمین گشوده شد یکی از آنها موسوم است به چچست دریا چه ای که در آن باد سرد نیست و در کنار آن آذر گشنسپ

۵۰ [illegible]

۵۱ [illegible]

([illegible] ۱۴)

۵۲ [illegible]

۵۳ [illegible]

۵۴ [illegible]

۵۰ و از او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیك ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من برهمه ممالك بزرگترین شهریار گردم و بدیوها و مردمان و بجادوان و پریها و بکاویها و کرپانهای ستمکار (دست یابم) که من در طول میدان تاخت و تاز همیشه در تکاپو پیش از همهٔ گردونها برانم که ما بکمینگاه (دشمن) نابکار بدخواه دچار نشویم (وقتی که او) سواره بجنگ من شتابد ۰۰

۵۱ او را کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاري را که زور نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد
برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . . ۰۰ ۱

(کردهٔ ١٤)

۵۲ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که ۰۰ ۲

۵۳ اورا یل جنگجو طوس بر پشت اسب ستایش نمود قوّت از برای اسبها و صحّت از برای بدن خویش درخواست نمود تا آنکه دشمنان را از دور بتواند دید و بهماوردان کینه‌ور بیک ضربت غلبه تواند نمود ۰۰

۵٤ و از او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من به پسران دلیر از خاندان ویسه در گذرگاه

پیروزمند واقع است . . . . . » بملاحظه آنکه در سنت محل ولادت پیغمبر ایران درجوار چیچست تصوّر میشود و بملاحظه آنکه آتشکده معروف شیز موسوم بآذرگشب بنزدیکی این آب واقع بود کلیه کتب پهلوی کم و بیش از لین دریا چه صحبت داشته اند (رجوع کنید به بهمن یشت فصل ۳ فقره ۱۰)

۱ فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

[illegible]

٥٥ [illegible]

[illegible]

([illegible] ١٥)

٥٦ [illegible]

٥٧ [illegible]

٥٨ [illegible]

٥٩ [illegible]

[illegible]

خشترو سوکَ در بالای گنگ بلند و مقدس ظفر یابم که من ممالک تورانی را براندازم پنجاهها صدها صدها هزارها هزارها ده هزارها ده هزارها صد هزارها ☆

۵۵ اورا کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَوْر نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد
برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . ۱

(کردهٔ ۱۵)

۵۶ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که ۲

۵۷ از برای او پسران دلیر از خاندان ویسه در گذرگاه خشترو سوکَ در بالای گنگ بلند و مقدس صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کردند ❀

۵۸ و از او درخواستند این کامیابی را بما بخش ای نیك ای تواناترین ای اردویسور ناهید که ما به یل جنگجو طوس ظفر یابیم که ما ممالك آریائی را براندازیم پنجاها صدها صدها هزارها هزارها ده هزارها ده هزارها صد هزارها

۵۹ آنانرا کامیاب نساخت اردویسور ناهید
برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . ۱

☆ رجوع کنید بمقاله طوس ۲۱۶ — ۲۲۱
۱ فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود
❀ رجوع کنید بمقاله طوس (ویسه و کنگ دژ) صفحه ۲۱۶ — ۲۲۱
۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

([illegible] ١٦)

٦٠ [illegible]

٦١ [illegible]

٦٢ [illegible]

٦٣ [illegible]

٦٤ [illegible]

(کردهٔ ۱۶)

۶۰ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . ۞ ۱

۶۱ اورا کشتی ران ماهر پااُوروَ ستایش نمود وقتی که یل پیروز مندفریدون وی را در هوا بصورت یک کرکس بپرواز نمودن واداشت ☆

۶۲ از این جهت او سه روز (و) سه شب پی در پی برای خانه خویش در پرواز بود نمیتوانست که (در آن) فرود آید در انجام سومین شب او بسپیده دم رسید درگاه بامداد روشن و توانا باردویسور ناهید ندا در داد ٥

۶۳ ای اردویسور ناهید زود بیاری من بشتاب مرا اینك پناه ده اگر من زنده بزمین اهورا آفریده و بخانه خویش رسم هر آینه من از برای تو در کنار آب رنگها ☆ ☆ هزار زَوْر از روی دستور تهیّه شده و تصفیه گردیده آمیخته بهوم آمیخته بشیر نیاز خواهم آورد ۞

۶۴ آنگاه اردویسور ناهید بصورت دختر زیبائی بسیار برومند خوش اندام کمربند درمیان بستهٔ راست بالا آزاده نژاد وشریف از قوزک پا بپائین کفشهای درخشان پوشیده با بندهای زرین (آنهارا) محکم بسته روان شد ۞

---

۱ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

☆ پاُوروَ 𐬞𐬀𐬊𐬭𐬬𐬀 Paurva رجوع کنید بصفحه ۱۹۴ — ۱۹۵

☆ ☆ رجوع کنید بمقاله رود رنگها = ارنگ صفحه ۲۲۲ — ۲۲۷

٦٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ١٧)

٦٧ [illegible]
[illegible]

٦٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٧٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ١٨)

٧١ [illegible]
[illegible]

۶۵ او بازوانش را محکم بگرفت چست و چالاك طولی نکشید که اورا در یک تاخت تند سالم بدون ناخوشي و بی صدمه همانطوری که در پیش بود بزمین اهورا آفریده بخان و مانش رساند ৹৹

۶۶ اورا کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاري را که زَوْر نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . ৹৹ ۱

(کردهٔ ۱۷)

۶۷ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . . ৹৹ ۲

۶۸ از برای او جاماسب وقتی که دید لشکر دیو یسنان دروغ پرست از دور صف جنگ آراسته پیش میآید صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ৹৹ *

۶۹ و از او درخواست این کامیابی را بمن بخش ای نیك ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من باندازهٔ همه آریائیهای دیگر از یك فتح بزرگ بهره مند شوم ৹৹

۷۰ او را کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَوْر نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد

براي فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . . ৹৹ ۱

(کردهٔ ۱۸)

۷۱ از برای من اي زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . ۲

---

۱ فقره ۹ ازهمین یشت در این جا تکرار میشود

۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

* رجوع کنید بمقاله جاماسب صفحه ۲۲۷ — ۲۳۰

۷۲ [illegible]

۷۳ [illegible]

خرابهٔ معبدناهیددر قصبهٔ کنکاور طرف دست چپ منظرهٔ قصبهٔ حالیّه است

رجوع کنید به Perse Ancienne par Flandin et Coste, Texte p. 11-14

و به L'Art Antique de la Perse par Dieulafoy, V Partie p. 7-11

و به Persia Past and Present. by Jakson; p 234—244

۷۲ از براي او آشوَزْدَنگهه پسر پوروذاخشتی و آشوَزْدنگهه و تریت پسران سایوژدري در نزد ایزد بزرگ و سرور درخشنده و دارنده اسب تندرو اپم نپات صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کردند ۞

۷۳ و از او درخواستند این کامیابی را بما بخش اي نیك اي توانا ترین اي اردویسور ناهید که ما به تورانی هاي دانو و به کَرَ (از خاندان) اَسَ تَبنَ و به وَرَ از (خاندان) اَسَ تَبنَ و به دُورَ اِکَئتَ (در میدان) جنگ گیتی چیر گردیم ۞ ☆

☆ در این دو فقره (۷۲ و ۷۳) می بینیم که دسته ای از ایرانیان در مقابل دسته ای از تورانیان در ستیزه و جنگ اند نخست از دو آشوَزْدَنگهه اسم برده شده است یکی پسر پوروذاخشتی و دیگری پسر سایوژدری و برادر تریت میباشد این تریت غیر از پدر گرشاسب و اورواخشیه از خاندان سام است که در صفحه ۱۹۹ ذکرش گذشته است در فروردین یشت در فقرات ۱۱۲ و ۱۱۳ بفروهر هرد و آشوَزْ دنگهه هم پسر پوروذاخشتی و هم پسر سایوژدری درود فرستاده شده است آشوَزْ دَنگهَ در پهلوی آشوَزْدْ شده معنی لفظی آن چنین است «از راستی پایدار» از اشوزد پسر پوروذاخشت بسا در کتب پهلوی یاد شده است در کتاب ۹ دینکرد در فصل ۱٦ و فقره ۱۷ او یکی از هفت جاویدانیهاست که در خونیرس سلطنت میکند در دادستان دینیك نیز در فصل ۹۰ فقره ۳ او در جزو هفت تن از جاویدانیها که حاکم و شهریار خونیرس میباشند شمرده شده است بندهش در فصل ۲۹ فقره ٦ او را در ردیف جاویدانیهائی مثل نرسی و طوس و گیو و گودرز میشمرد که در آخرالزمان با سوشیانس موعود مزدیسنا قیام خواهد نمود

از خود پوروذاخشت که از خاندان خشتاوَ نامیده شده در فقره ۱۱۱ از فروردین یشت یاد شده بفروهرش درود فرستاده شده است گذشته از این چند فقرات دیگر خبری از آنان نداریم همینقدر میدانیم که آنان از ایرانیان پارسا و مزدیسنا کیش بوده اند امروز در سنت آنان از مقدسین شمرده میشوند ایزد اپام نپات در نزد کسی که این پارسایان اعمال فدیه خود را بجای آورده اند فرشته موکل آب است ذکرش در مقاله ناهید در صفحه ۱۰۹ گذشته است رقبای این ایرانیان پارسا از تورانیان دانو بوده اند نه از تورانیان خویَثونَ مثل ارجاسب رقیب گشتاسب دانو و خویثون که در پهلوی خیون گویند دوقبیلهٔ بوده اند از تورانیان چنانکه ایرانیان هم منقسم بقبایل و شعبات بوده اند امروز هم نظیر این گونه قبایل در ایران موجود است مثل ایل کلهر و ایل سنجابی که هردو کُرد هستند

در فقرات ۳۷ و ۳۸ از فروردین یشت نیز از قبیله دانوی تورانی اسم برده شده در هرجا که از این قبیله اسمی است از دشمنان ایران شمرده شده است دانو نیز اسم رود زیر زمینی است که در فقره ۷۷ از اَئوگِمَدَئچا از آن سخن رفته است

٧٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ١٩)

٧٥ [illegible]
[illegible]

٧٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]

۷٤ آنان را کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاري را که
زَورْ نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد
براي فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . . ١

(کردهٔ ۱۹)

۷۵ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستاي
کسی که . . . ۲

۷٦ از برای او وِیستَئورو از خاندان نوذر در کنار آب ویتنگوهَئیتی فدیه
آورد (در حالی) که او با کلام راستین این چنین سخن راند ☆

یکی از این تورانیان از قبیله دانو موسوم است به کَرَ از خاندان آسَبنَ (یا آسْنَبنَ) و دیگری وَرَ نیز ازخاندان آسَبنَ مشتبه نشود به کَرَ اسم ماهی ای که گفتیم دراقیانوس فراخکرت زندگانی میکند و ذکرش در پاورقی صفحه ٦٥ گذشت

معنی لفظی کلمه آسَ بن را نمیدانیم چیست فقط در جزء اول آن لغت آسنْ که بمعنی سنگ است دیده میشود

سومی از این دانوهای تورانی موسوم است به دورَاِکئتَ (Duraekaēta) معنی لفظی آن چنین است «کسی که آرزوی دور و دراز دارد» از او نیز اطلاعی نداریم همینقدر میدانیم که مانند (کَرَ) و (وَرَ) از دیو یسنان و از دشمنان ایرانیان مزدیسنان میباشد

۱ فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

☆ وِیستَئورو یکی از ناموران ایران است از خاندان نوذر در فقره ۱۰۲ از فروردین یشت نیز او بخاندان نوذر نسبت داده شده بفروهرش درود فرستاده میشود معنی لفظی این اسم گشوده ومنتشر شده میباشد دار مستتر این اسم را باگستهم شاهنامه یکی پنداشته است

از این نامور اطلاعی نداریم اما از خاندانش مکررا در اوستا وکتب پهلوي یاد شده است بسا اشخاص بزرگ بآن منسوب است

مئوسس این خاندان در اوستا موسوم است به نئوتَرَ در پهلوی نودر و در فارسی نوذر گویند پسر منوش چیثرَ (منوچهر)میباشد که بقول شاهنامه برادر زراسب بوده و پس از منوچهر هفت سال شاهی نموده و بدست افراسیاب تورانی کشته شده است

در فصل ۳۱ از بندهش در فقره ۱۳ نودر یکی از سه پسران منوچهر شمرده شده است خاندان نوذر در اوستا نئوتئیریانَ میباشد و در کتب تاریخ عرب و فارسی

٧٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ∴

٧٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ∴

٧٩ [illegible]
[illegible]
[illegible] ∴

[illegible]

۷۷ ای اردویسور ناهید این از روي صحت و راستی گفته میشود که من باندازهٔ موهای سرخویش از دیو پرستان بخاك افکندم پس تو از برای من اي اردویسور ناهید از براي من یک گذر خشک از بالای ویتنگوهئیتی نیک مهیّا ساز ۞

۷۸ آنگاه اردویسور ناهید بصورت دختر زیبائی بسیار برومند خوش اندام کمربند درمیان بسته راست بالا آزاده نژاد وشریف کفشهای زرین دربا نموده با زینتهای بسیار آراسته روان گشت یک (رشته) از آبرا از جریان باز داشت (رشتهاي) دیگر را بحال خود در جریان گذاشت (این چنین) او یک گذر خشک از بالای ویتنگوهئیتی نیک مهیّا ساخت ۞

۷۹ اورا کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَوْر نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم ۞ ۱

نوذران ضبط است طوس پسر نودر در فصل ۲۹ از بندهش در فقره ٦ از جمله جاویدانیهاست که در هنگام ظهور سوشیانس قیام خواهد نمود از جمله نامدارانی که بخاندان نوذران منسوب است کی گشتاسب میباشد در فقره ۹۸ همین آبان یشت آمده است « خانواده هووَها از ناهید ثروت تمنا نمود و خانواده نوذرها از او اسبهاي تندرو خواهش کرد هَووَها بمال رسیده توانگر شدند وگشتاسب نیز در این مملکت کامروا گشته داراي اسبهاي تندرو شد » هوتئوسا ([illegible]) زن شاه گشتاسب نیز از خاندان نوذران است در فقرات ۳۵ و ۳٦ از رام یشت چنین مندرج است « هوتئوسا با برادران بسیار در خانه نوذران در روي تخت زرین و بالش زرین و بستر زرین با برسم و کف سرشار فدیه نثار وایو فرشته هوا نمود و از او درخواست که وی را نزد کی گشتاسب عزیز بگرداند و در خانه اش خوب پذیرفته شود » در ارت یشت نیز در فقرات ۵۵ و ۵٦ از خاندان نوذران یاد شده است از رود ویتنگوهئیتی [illegible] از آنجائی که ویستئورُو نوذران پس از فاتح برگشتن از میدان جنگ توران بتوسط ناهید سالم عبور نمود اطلاعی نداریم جز در همین فقره در جاي دیگر از آن اسمي نیست معنی لفظی این رود که نظر بمحل اقامت خانواده نوذران و میدان جنگ تورانیان در مشرق ایران واقع است فراخ و پهن میباشد

۱ فقره نهم از همین یشت در این جا تکرار میشود

(۲۰ [illegible])

۸۰ [illegible]

۸۱ [illegible]

۸۲ [illegible]

(کردهٔ ۲۰)

۸۰ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که[۱] . . . . . .

۸۱ از برای او یوایشتَ از (خاندان) فریانها در جزیره‌موج‌شکن رَنگها صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ஃ

۸۲ و از او درخواست این کامیابی را بمن بخش ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من به اختیه غدّار خیره سر چیر شوم و که من بسئوالاتش پاسخ توانم گفت به نودونه(۹۹) سؤالات سختی که بقصد خصومت از طرف اختیه غدّار خیره سر از من میشود ஃ ❀

---

۱ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

❀ یَوْ اِیشتَ [illegible] در پهلوی یوشت و بسا در پازند و پهلوی این کلمه خراب شده گُشت Goŗt گویند یکی از نامداران تورانی از خاندان فریان [illegible] میباشد خاندان فریان از دوستان حضرت زرتشت است هرچند که پیرو آئینش نیست در گاتها یسنا ٤٦ قطعه ۱۲ از باز ماندگان فریان بنیکی یاد شده است در فقره ۱۲۰ از فروردین یشت بفروهر یوشت پاك از خاندان فریان درود فرستاده میشود در دادستان دینیك فصل ۹۰ در فقرات ۱—۳ یوشت پسر فریان هرچند که از مزدیسنان نیست ولی در جزو جاویدانیها و از شهریاران خونیرس شمرده شده است در بهمن یشت فصل ۲ فقره ۱ آمده زرتشت از اهورامزدا خواست که گویت شاه وگُشت فریان و چتروك میان پسر گشتاسب را که پشوتن نامیده میشود فنا ناپذیر نماید

یَوْ اِیشت نیز بهمین املاء در اوستا صفتی است بمعنی جوانترین

رقیب یوشت موسوم به آختیه [illegible] یکی از دیویسنان است ۹۹ معمای او را یوشت حل کرد او را در پهلوی آخت خوانند

داستان یوشت و آخت موضوع کتاب کوچکی است در پهلوی موسوم به ماتیکان یوشت فریان یا گُشتِ فریانو کتاب مذکور دارای ٦ فصل است که مجموعاً سه هزار کلمه است (۳۰۰۰) در اوستا از ۹۹ سؤال اخت سخن رفته است اما در ماتیکان یوشت فریان از ۳۳ معما بحث شده است مختصری از این داستان آنطوری که در کتاب مذکور پهلوی آمده از این قرار است «اخت جادوگر با لشکر بزرگی بشهری درآمد شهر را بویران نمودن و مردمان را بکشتن تهدید نمود در صورتی که آنان نه توانند ۳۳ معمای او را حل کنند در این میان یکی از یکدینان یوشت فریان فرارسید تمام سؤالاتش را جواب گفت پس از آن خود از آخت سه سؤال نمود که از پاسخ آنها عاجز ماند آنگاه یوشت فریان آن نابکار را بکشت و شهر را از گزندش برهانید»

۸۳ [illegible]

(۲۱ [illegible])

۸۴ [illegible]

۸۵ [illegible]

۸۶ [illegible]

۸۳ اوراکامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زور نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . . ۱

(کردهٔ ۲۱)

۸۴ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که ۲

۸۵ بکسی که اهورامزدای نیك کنش فرمان داد بسوي پائين روان (شو) و دگرباره باین جا آی ای اردویسور ناهید از آن کره ستارگان بسوي زمین آفریده اهورا (بشتاب) ترا باید امرای دلیر و بزرگان مملکت و پسران بزرگان مملکت نیایش کنند

۸۶ از تو باید هم چنین سپاهیان آن دلیران از برای اسب تندرو و از برای برتری جستن در فر استغاثه کنند از تو باید اتربانان عابد . . . ۳

در انجام مقال برای آنکه بتوانیم بدرجه اخلاقی این داستانهای ملّی خود پی بریم و از این بیانات ساده مقصود اصلی را که پند و اندرزی است دریابیم بذکر یکی از سه سؤال یوشت فریان میپردازیم یوشت فریان از اخت جادو میپرسد چه چیز است فضیلت و ارزش کسی که زمین را با گاو (ورزاو) برای زراعت شخم و شیار کند اخت از جواب گفتن عاجز مانده حلّ مسئله را از اهریمن خواست اهریمن از پاسخ گفتن دریغ نموده گفت اگر ترا از فضیلت و ثواب آن مطلع سازم هر آینه جنود دیو از پیرامون من پراگنده و پریشان شود جلکی بکیش اهورا روی آورند فوراً جهان معنوی آغاز کند و روز رستاخیز برانگیخته شود بهتر است که تو یکی را فدای گروه انبوه دوستان خود و جمع گناهگاران نمایم برو گردن بزیر تیغ یوشت فریان گذار و شکشت ما روا مدار

کتاب مذکور را وست West بانگلیسی ترجمه نموده با متن پهلوي آن بآخر کتاب ارداویرافنامه ضمیمه ساخته منتشر کرده است هم چنین ترجمه فرانسوي آن بعدها بتوسط بارتلمی Barthélemy انجام گرفته است

Arda-Viraf by Hoshangji and Haug, Gosht-i Fryāno and Hadokht—Nask by Haug and West Bombay London 1872.

Une Légende Iranienne, Traduit du Pehlevi par Ardien Barthélemy Paris 1888.

۱ فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

۳ بجای نقاط از کلمه ثرائیتونو [Avestan] در متن معنی درستی برنمیآید بارتولومی آنرا معنی نکرده است گلدنر Geldner این طور ترجمه میکند

[illegible]

۸۷ [illegible]

۸۸ [illegible]

۸۹ [illegible]

۹۰ [illegible]

اتربانان از براي دانش و از براى تقدس استغاثه کنند و از براي آن پیروزي اهورا آفریده و از براي برتري پیروزمند ***

۸۷ از تو باید دختران . . . . . [1] قابل شوهر و ساعی از براي سروري استغاثه کنند و از براي یك خانه خداي دلیر
از تو باید زنان جوان در وضع حمل از براي زایش خوب استغاثه کنند
توئی تو آن کسی که (همه) این ها را بجاي توانی آورد ای اردویسور ناهید ***

۸۸ اي زرتشت اردویسور ناهید از آن (کره) ستارگان بسوی زمین آفریده اهورا فرود آمد و این چنین گفت اردویسور ناهید *

۸۹ براستی ای اسپنتمان پاك ترا اهورامزدا بزرگ جهان مادی قرار داد
مرا اهورامزدا نگهبان کلیّه آفرینش مقدس قرار داد
از فروغ و فر من است که ستوران خُرد و ستوران بزرگ و بشر دوپا در روی این زمین در گردش اند من براستی . . . . . [2] تمام مزدا آفریدگان نیك و مقدس را حفظ میکنم چنانکه گوئی آغل چارپایان را حفظ کند ***

۹۰ زرتشت پرسید از اردویسور ناهید ای اردویسور ناهید با کدام ستایش ترا بستایم با کدام ستایش مراسم تو بجاي آورم تو ای کسی که مزدا از براي تو راهی از بالای کره خورشید نه راهی از پائین آن مهیّا ساخت تا بتو آسیبی از مارها آرِشنَ ها وَوْژكَ ها وَرِنوَها وَرَنوَوِیشَ ها نتواند رسید[3] ***

Priester, die in drei Ordnungen getheilten Priester.
Einem der drei (priesterlichen) Orden (Herpat, Maupat und Dectur) angehörig. یوستی مینویسد
دار مستتر élève ترجه میکند کانکا از یوستی پیروی کرده و بعلاوه مینویسد giving nourishment (to the soul).

۱ بجای نقاط یك کلمه خراب شده یئونَ [illegible] معنی درستی از آن برنمیآید مستشرقین مذکور در فوق در سر معنی آن متفق نیستند و بعلاوه رجوع کنید باوستای هارلز Harlez و اشپیگل Spiegel

۲ بجای نقاط در متن کلمه بیزنغرَ [illegible] آمده که صفت است بمعنی (با دوپا) یا (دو قوزك دارنده) در این جا وجه مناسبت نمیدانیم چیست

۳ هرچند که این فقره اندکی مبهم بنظر میرسد ولی در فهمیدن مقصود اشکالی نداریم مقصود این است که اردویسور ناهید یك رود مینوي و آسمانی است راه جریانش از بالای کره

۹۱ [illegible]

۹۲ [illegible]

۹۳ [illegible]

۹۱ آنگاه گفت اردویسور ناهید براستی ای اسپنتمان پاك با این ستایش مرا بستاي با این ستایش مراسم مرا بجاي آر از هنگام بر آمدن خورشید تا بوقت فرورفتن خورشید از این زَورْ من تو توانی نوشید (ونیز) آثربانانی که از پرسش و پاسخ آگاه اند و خردمند آزموده که کلام مقدس در او حلول کرده باشد (اوستایی) ٭

۹۲ از این زَوْر من نباید بنوشد نه یک هَرِتَ نه یک تبدار نه یک ناقص‌الاعضاء نه یک سچي نه یک کسوَیش نه یک زن نه کسی که گاتها نمیسراید نه یك پیسی که باید (از دیگران) جدا باشد ٭

۹۳ من حاضر نمیشوم بآن (مراسم) زَوْري که از برای من کور وکر وکوتاه قد و بي شعور و آرَ و مصروع (و نه کسانی که) بنا بشهادت همه با علاماتی هستند که با آنها بیشعورها شناخته میشوند هم چنین نباید از این زور من بیاشامند نه کسانی که از پیش قوز دارند نه کسانی که از پشت قوز دارند نه قصیرالقامه اي با دندانهای درهم و برهم [1] ٭

خورشید است نه در روي زمین و از این جهت مثل سایر آبهاي دینوی دُچار جانوران آبی اهریمنی مثل مار و وزغ وغیره نیست اشکال فقط در این است که نمیدانیم از کلمات ارثن arethna وَوْزَكَ vawžaka وَرِنَوَ varenava وَرِنَوَ وِیشَ varenava. viša کدام جانوران اراده شده است احتمال دارد که از آنها جانورانی که در آب زندگانی میکنند مقصود باشد بارتولومه همه را جانوران اهریمنی دانسته است سایر مستشرقین مثل هارلز و اشپیگل و یوستی و دارمستتر و گلدنر مثل بارتولومه همه این کلمات را از اسامی جانوران تصوّر نکرده اند بلکه لغاتی بمعانی مختلف گرفته اند در نسخ خطی نیز این کلمات با املاء های مختلف نوشته شده است دگرگون گشته و تحریف شده بنظر میرسد احتمال دارد که کلمه وَوْزَكَ ترکیب خراب شده کلمه وزغ ماده باشد که در اوستا وَزغا (اوستایی) و نرش وَزَغَ آمده است

بارتولومه نیز احتمال میدهد که وَوْزَكَ زنبور وَرِنَوَ عنکبوت وَرِنَوَ ویش یك قسم عنکبوت زهردار باشد درمیان این کلمات فقط معنی ویش که جزء اخیر کلمه سوی است معلوم است چه این لغت در اوستا وِیشَ (اوستایی) بمعنی زهر بسیار استعمال شده است در پهلوي وِش و در فارسی بِش گویند در تحفه حکیم مؤمن ضبط است « بیش بهندی بش نامند و او بیخیست منبت او بلاد چین و کوهیکه هلاهل نامند و لهذا زهر هلاهل عبارت از اوست و او سریع نفوذ تر از سمّ افعی است و قلیل اقسام او کمتر از دو ساعت قاتل است و در بلاد هند نیز اقسام او میباشد »

[1] از ناخوشیهائی که در این فقره و فقره پیش اسم برده شده است برخی معلوم و برخی دیگر نامعلوم است و نمیدانیم چه امراضی از آنها اراده شده است از این قبیل هَرِتَ (اوستایی) harěta سچی (اوستایی) sači کسویش (اوستایی) Kasviš آرَ (اوستایی) ara

۹۴ [illegible]

۹۵ [illegible]

۹٤ زرتشت پرسید از اردویسور ناهید ای اردویسور ناهید پس چه خواهد شد بآن زَوْرهای تو اگر دیویسنان و پرستاران دروغ آنها را از برای تو پس از فرورفتن آفتاب نیاز کنند ❀

۹۵ آنگاه گفت اردویسور ناهید براستی اي اسپنتمان زرتشت پاك ششصد و هزار (تن) از هول و هراس برانگیزندگان یاوه گویان هرزه سرایان فرو مایگان پس از من حضور بهمرسانند (در زَوْري) که من حاضر نباشم شایسته ستایش دیوهاست ❀

کلمه اي که ما به پیسی ترجمه کرده ایم در متن نیز پِئْسَ [Avestan] میباشد این کلمه در اوستا دو معنی دارد اول بمعنی زینت کردن و نقش بستن است دوم اسم مرض معروف پیس میباشدکه در عربی برص گویند بهمان مناسبت معنی اولی این کلمه است که این مرض پیس نامیده شده است چه در این ناخوشی بدن از خالها نقشي گرفته ابلق سیاه و سفید میشود پیسه نیز در زبان فارسی بمعنی دو رنگ و ابلق است گاو پیسه گاوی است با نشانهای سفید و سیاه کلاغ پیسه کلاغی است دو رنگ کلا پیسه لغتی است که از کلاغ پیسه آمده و آن زیر و بالا شدن سپیدی و سیاهی چشم است

متشرقین تا بآن اندازهٔ که بنظر نگارنده رسیده است این کلمه اوستائی را به lèpre یا Aussatz ترجمه کرده اند که بمعنی جذام است و مرضی است مُسری در قدیم بسیار شیوع داشته و حالا کمتر است اما در مرض جذام یاداءالاسد (léontiasique) در بدن خالهای سفید ظاهر نمیشود که آن را پیسه یا ابلق و خلنگ کند بنابر این مناسب تر است که پَئْسَ اوستا در زبانهای اروپائی بکلمه یونانی leucoderma یا achroma ترجمه شود که درست در طب اسم همان مرضی است که در آن بدن ابلق و خالدار میشود مثل بهق در فرگرد دوم وندیداد نیز از پئسَ اسم برده شده است در پهلوی پیسك گویند در فقره ۹۲ آمده است که پیسی (ابرص) را باید از دیگران دور وجدا نمود هرودت نیز در کتاب اولش در فقره ۱۳۸ مینویسد «اگر کسی درمیان ایرانیان بمرض برص مبتلي گردد نباید که در شهر بماند و در انجمنی در آید ایرانیان گمان میکنند که مبتلایان باین مرض گناهی نسبت بخورشید مرتکب شده اند اگرخارجه اي دارای این ناخوشی باشد اورا از مملکت بیرون میکنند» از یك فرد شعر انوری نیز چنین برمیآید که ایرانیان خورشید را در پیسه شدن ذی مدخل میدانسته اند جاه تو سایه ایست که خورشید را بعمر امکان پیسه کردن آن نیست در شمار (فرهنگ سروری)

کلمات پیش قوز و پشت قوز در متن فَرَکُوَ [Avestan] و آپَ کو [Avestan] میباشد در پهلوی فراج کوفك و اپج کوفك شد در فارسی باید قوز پشت و قوز سینه بگوئیم در فرگرد دوم از وندیداد در فقره ۲۹ نیز از این دو قسم قوز اسم برده شده است بعلاوه کلمه کئوف [Avestan] در اوستا هم بمعنی کوه است و هم بمعنی کوهه که معمولاً از برای چارپایان بکار میبریم مثل کوهه گاو و کوهان شتر و از برای انسان قوز میگوئیم

۹۶ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ۲۲)

۹۷ [illegible]
[illegible]

۹۸ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۹۶ من میستایم کوه زرین درهمه جا ستوده هکر را که از برای من از یك بلندي هزار قد آدم اردویسور ناهید (از آنجا) فرود میآید اوبزرگی همه آبهائی است که در روي این زمین جاري است (کسی که) با قوّت تمام روان است براي فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . ° ۱

(کردهٔ ۲۲)

۹۷ از براي من اي زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستاي کسی که . . . . . ° ۲

۹۸ کسی که در اطرافش مزدیسنان برسم بدست گرفته در آیند او را هووَها ستایش نمودند اورا نوذرها ستایش نمودند هووَها از او ثروت خواستند و نوذريها اسبهاي تندرو ✡ بزودي هووَها از ثروت بسیار توانا شدند بزودي نوذريها (کامروا شدند) ویشتاسپ (گشتاسب) در این ممالك داراي اسبهاي تند رو شد °

هرچند که معنی تمام امراض مذکور در فوق را بدرستی نمیدانیم که چیست ولی بطور عموم میدانیم که مردمان بیمار و ناخوش و ناقص و مجنون و بی شعور و کلیّه کسانی که در آنان اندك نقصی در بدن و ضعفی در دماغ موجود است نباید که در مراسم مذهبی شرکت کنند اتربانان و پیشوایان دینی بایستی از این عیوبات عاری باشند چنانکه در تاریخ ایران میخوانیم که پادشاهان نیز نبایستی علت و نقصي داشته باشند در نزد هندوان قدیم هم صحت بدن و دماغ پیشوایان دینی ملحوظ بوده است هم چنین در نزد اسرائیلها یك پیشوای دینی ناقص‌الاعضا مأذون نبوده است که مراسم فدیه بجای آورد در تشریفات مذهبی یونانیان قدیم صحت بدن مباشرین عمل شرط بوده است ۱

در مزدیسنا محروم بودن مردمان ناقص‌الاعضاء و مجانین و ناخوشها از برای بجای آوردن مراسم دینی بکلی منطقی است چه عیب و نقص از آفات اهریمنی است

۱ فقره نهم از همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

✡ هووَ در گاتها هوَگوَ (hvōgva) اسم یکی از خاندان دولتمند است جاماسب و برادرش فراشوشتر از این خانواده اند حضرت زرتشت در یسنا ۵۱ قطعه ۱۸ جاماسب را دولتمند مینامد نوذرها یا نوذران اسم خانواده ایست که کي گشتاسب منسوب بآن است رجوع کنید بفقرات ۷۵ و ۷۶ همین یشت بتوضیحات پاورقی

---

۱ Die Altpersische Religion und das Judentum von Scheftelowitz S. 123

۹۹ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ۲۳)

۱۰۰ [illegible]
[illegible]

۱۰۱ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۰۲ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ۲۴)

۱۰۳ [illegible]
[illegible]

۹۹ آنان را کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زور نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد
برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . ۱

(کردهٔ ۲۳)

۱۰۰ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که ۲

۱۰۱ کسی که (دارای) هزار دریا چه (و) هزار رود است و هر یک از این دریاچه ها و هر یك از این رودها ببلندی چهل روز راه مرد سوار تندرو است در کنار هر یك از این (دریا چه ها) یك خانه خوب ساخته شده برپاست با یکصد پنجره درخشان و هزار ستون خوش ترکیب یك (خانه) جسیمی که در روی هزار پایه قرار گرفته است

۱۰۲ در هر یك از این خانه در روی دیوانی بستر زیبا و معطری با بالشها گسترده است ای زرتشت در این جا اردویسور ناهید از یک بلندی هزار قد آدم میریزد او ببزرگی همه آبهائی است که در روي این زمین جاری است (کسی که) با قوت تمام روان است
برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم ۱

(کردهٔ ۲٤)

۱۰۳ از براي من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که ۲

---

۱ فقره نهم از همین یشت در این جا تکرار میشود
۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

۱۰۴ [illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۰۵ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۰۶ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ۲۵)

۱۰۷ [illegible]
[illegible]

۱۰۴ اورا بستود زرتشت پاك در آریاویج در کنار (رود) ونگوهی دائیتیا ☆ با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و گفتار و کردار نیک با زَوْر و با کلام بلیغ ꙳

۱۰۵ و از او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من کی گشتاست دلیر پسر لهراسب را همواره بر آن دارم که بحسب دین بینیدیشد بحسب دین سخن گوید بحسب دین رفتار کند ꙳

۱۰۶ اورا کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَوْر نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد
برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم ꙳ ۱

(کردهٔ ۲۵)

۱۰۷ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . ꙳ ۲

☆ ونگوهی دائیتیا [illegible] اسم رودی است ونگوهی صفت است یعنی نیک بسا در اوستا دائیتیا بدون این صفت آمده است در پهلوی دائیتیك میباشد تعیین محل این کوه منوط بدانستن محل مملکت آریاویج [illegible] میباشد زیرا که این رود در این مملکت جاری است بندهش در فصل ۲۰ در فقره ۱۳ گوید «آب رود دائیتیك از ایران ویژ آید و بکوه کوفستان ؟ شود از همه رودها در آن جانوران موذی (خرفستر) بیشتر است گفته شده است که دائیتیك رود پراست از جانوران موذی» یوستی Justi کلمه کوفستان را در پهلوی گرجستان خوانده است و دائیتیك را رود ارس دانسته است

در فصل ۲۴ بندهش در فقره ۱٤ رود دائیتیك سرور و بزرگ (زد) رودها خوانده شده است در جاهائی که در اوستا از رود دائیتیا اسم برده شده از این قرار است؛

وندیداد فرگرد اول فقره ۲ فرگرد ۲ فقرات ۲۰ و ۲۱ فرگرد ۱۹ فقره ۲ هرمزدیشت فقره ۲۱ آبان یشت فقرات ۱۷ و ۱۰٤ و ۱۱۲ درواسپ یشت (گوش یشت) فقرات ۲۵ و ۲۹ رام یشت فقره ۲ در اغلب این فقرات دائیتیا با صفت ونگوهی آمده و رودی درآریاویج شمرده شده است رجوع کنید بصفحه ۵۹ بیاد داشت شماره ٤ در این جا یادآور میشویم که طرز ستایش زرتشت بعینه همانطوری است که در فقره ۱۷ همین یشت اهورامزدا تعلیم داده است

۱ فقره نهم از همین یشت در این جا تکرار میشود
۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

۱۰۸ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۰۹ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۱۰ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۰۸ از برای او کی گشتاسب بلند همّت روبروی آب فرزدان صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ⁂ ☆

۱۰۹ و از او درخواست این کامیابی را بمن بخش ای نیک ای تواناترین ای اردویسور ناهید که من به تثریه ونت زشت آئین و به پشن دیویسنا و بدروغ پرست (دروند) ارجاسب ظفر یابم در (میدان) جنگ گیتی ⁂ ☆ ☆

۱۱۰ او را کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زور نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . ⁂ ۱

☆ فرزدان در اوستا فرزدانو [اوستایی] اسم دریاچه ایست نظر بمحل سلطنت کی گشتاسب باید در سیستان واقع باشد بندهش نیز در فصل ۲۲ در فقره ۵ مینویسد «فرزدان در سگستان (سیستان) واقع است اگر راد مرد پارسائی چیزی در آن افکند آن آب پذیرفته نگهدارد اگر آن مرد پارسا نباشد آب آن چیز بیرون افکند سر چشمه فرزدان بفراخکرت پیوسته است» بهمن یشت در فصل ۳ فقره ۱۳ میگوید «هشیدر ([اوستایی]) نخستین موعود مزدیسنان) در کنار دریاچه فرزدان تولد خواهد یافت یوستی گمان کرده است که این دریاچه همان باشد که امروز در جنوب غزنه در سیستان باسم آب ایستاده معروف است بنظر بارتولومه حدس یوستی درست نیامده است

در ارمنستان نیز رودی بهمین اسم که در زبان ارمنی هرزدان Hrazdan شده موجود است

☆ تثریاونت [اوستایی] یکی از دیویسنان است که بدست کی گشتاسب کشته شد معنی لفظی آن تیره و سیاه منش میباشد بملاحظه آنکه با ارجاسب یکجا ذکر شده باید از تورانیان باشد در فقره ۳۱ از درواسپ یشت (گوش یشت) نیز از او اسم برده شده است در فقره مذکور کی گشتاسب فدیه نثار فرشته ستوران نموده خواستار است که بگروهی از دشمنان خویش که همه را اسم میبرد از آن جمله به تثریه ونت ظفر یابد ولی مراسم فدیه کی گشتاسب در درواسب یشت مثل فقره ۱۰۸ از آبان یشت در کنار فرزدان بجای آورده نمیشود بلکه درکنار رود دائیتیا که ذکرش گذشت صورت میگرد در فقرات ۵۰ — ۵۱ از ارت یشت بعینه مثل فقرات ۳۰ — ۳۱ از درواسب یشت باز اسم تثریه ونت دیده میشود پشن [اوستایی] دومین رقیب کی گشتاسب نیز از دیویسنان است پشن بهمین املاء در اوستا لغتی است بمعنی جنگ و پیکار احتمال دارد که اسم خاص پشن مختصر شده جزء اخیر آن افتاده باشد درمیان این دیویسنانی که در این فقره از آنان اسم برده شده ارجاسب در اوستا اَرجت اسپَ [اوستایی] معروف است او از تورانیان خیون و پادشاه بوده است پس از مدتی جنگ بضد کی گشتاسب عاقبت بدست اسفندیار پسر گشتاسب کشته شده است معنی لفظی این اسم دارنده اسب ارجمند و باقیمت میباشد

۱ فقره ۹ ازهمین یشت در این جا تکرار میشود

([illegible] ۲۶)

۱۱۱ [illegible]

۱۱۲ [illegible]

۱۱۳ [illegible]

(کردهٔ ۲۶)

۱۱۱ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که ۱

۱۱۲ از برای او زریر بر پشت اسب جنگ کنان روبروی آب دائتیا صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ❀

۱۱۳ و از او درخواست این کامیابی را بمن بخش ای نیك ای تواناترین ای اردویسور ناهید که من به دیو یسنا هومَ یكَ (کسی که) با جنگ

---

۱ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

❀ زریر در اوستا زَئیری وَئیری [اوستایی] پسر کی لهراسب برادر کی گشتاسب و سپهبد ایران بوده است گذشته از فقرات ۱۱۲ و ۱۱۷ از آبان یشت در فقره ۱۰۱ از فروردین یشت نیز از او یاد شده بفروهرش درود فرستاده شده است

جزء اولی این اسم بمعنی زرین و زرد رنگ است جزء دومی را وَرَ (اوستایی) در پهلوی ور در فارسی بر (سینه) گویند مجموعاً زریر بمعنی زرین بر و جوشن است وَئیری [اوستایی] نیز در اوستا بمعنی دریا چه آمده است

فقره فوق یادآور جنگ مذهبی است که بواسطه گرویدن کی گشتاسب بدین زرتشت میان ایرانیان مزدیسنا و تورانیان دیویسنا اتفاق افتاده است از دقیقی هزار فرد شعر راجع بظهور زرتشت و دین پذیرفتن گشتاسب و برآشفتن ارجاسب و بالاخره جنگ ایرانیان و تورانیان یاد گار مانده که فردوسی در شاهنامه ضبط کرده است زریر یکی از نامورانی بوده که از برای کیش نو جانفشانی کرده است این داستان نیز در یك کتاب کوچك پهلوی که دارای سه هزار (۳۰۰۰) کلمه است موسوم به یات کار زریران (یادگار زریران) محفوظ مانده است بقول شاهنامه زریر در میدان جنگ بخیانت بدست سپهبد تورانیان بیدرفش کشته شد و بعد نستور پسر زریر بهمراهی اسفندیار پسر کی گشتاسب از خون پدر انتقام کشیده بیدرفش راکشت مطالب شاهنامه و یادگار زریران بهم موافق است مگر آنکه پسر زریر در پهلوی موسوم است به بستور در اوستا نیز بستَ وئیری ([اوستایی]) آمده است این اسم مرکب است از بَستَ [اوستایی] و وَئیری که شرحش گذشت یعنی جوشن بسته در فقره ۱۰۳ از فروردین یشت بلافاصله پس از درود فرستادن بفروهر اسفندیار (در اوستا سپنتوداتَ [اوستایی]) بفروهر بستور (بَستَ وئیری) درود فرستاده میشود بدون هیچ شکی نستور شاهنامه همان بستور پهلوی است مگر آنکه اشتباهاً بجای باء نون نوشته شده است این اشتباه از دقیقی نیست معلوم میشود در کتابی که از روی آن شاهنامه بنظم کشیده شده این اشتباه موجود بوده است چه محمد بن جریر طبری نیز نسطور بن زریر ضبط کرده است

[illegible]
[illegible]

١١٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ٢٧)

١١٥ [illegible]
[illegible]

١١٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]

گشوده در هشت خانه (فضا) بسر میبرد ظفر یابم و به ارجاسب دروغ پرست در (میدان) جنگ گیتی ** ❁

۱۱۴ او را کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَورْ نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد
برای فروع و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . . ** ۱

(کردهٔ ۲۷)

۱۱۵ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . ** ۲

۱۱۶ از برای او وَنْدَرِمئینیش (برادر) ارجاسب نزدیک دریای فراخکرت صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ** ☆

❁ هُومَیَكَ [اوستایی] (Humayaka) کسی که بدست زریر کشته شد یکی از تورانیان دیو یسنا و دشمن مزدیسنا ست جز از همین یك فقره دیگر در جائی اسمی ازاو نیست در جزء اولی این اسم که هومایا [اوستایی] (در گاتها) یا هُومَیا [اوستایی] (در سایر قسمتهای اوستا) دیده میشود که بمعنی همایون و فرخنده است و نیز بهمین املاء اسم خاص دختر کی گشتاسب بوده است که در فارسی همای گوئیم

کلماتی که ما به جنگ گشوده و هشت خانه ترجمه کرده ایم از روی فرهنگ اوستائی بارتولومه است این دو کلمه در متن چنین است پشوچنگهه pešo čingha و اشتوکانَ aštō kāna در این کلمات لغاتی که در فارسی زبان هم موجود است دیده میشود مثل چنگ وهشت وخان (خانه = کن) در ترجمه این فقره از آبان یشت هیچ یك از مستشرقین باهم موافق نیستند مثلاً پشو چنگهه را یوستی و واشیکل اسم خاص کسی تصور کرده اند برخلاف هوم یَكَ را اشپیگل از اسامی خاص نگرفته است هم چنین گلدنر آن را لغتی بمعنی حیله گر دانسته است

۱ فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

☆ وَنْدَرِمئینیش [اوستایی] Vandaremainiš یکی از شاهزادگان تورانی از قبیله خیون و برادر ارجاسب میباشد در جنگ ایرانیان و تورانیان از اسفندیار پسر کی گشتاسب شکست دیده کشته گردید معنی لفظی این اسم چنین است کسی که منش و خیالش در پی شهرت و مدح میبا شد در شاهنامه نیز این اسم موجود است ولی مثل اسم نستور خراب شده بجای آنکه وندریمان باشد اندریمان یا اندریمن آمده است اندریمان نیز در تاریخ طبری و شاهنامه اسم برادر افرسیاب است که بدست گرگین کشته شد
همان اندریمان یل شیرگیر که بگذاشتی نیزه برکوه و تیر

۱۱۷ [illegible]

۱۱۸ [illegible]

[illegible]

۱۱۷ و از او درخواست این کامیابی را بمن بخش ای نیک ای تواناترین ای اردویسور ناهید که من بکی گشتاسب و به زریر سوار جنگجو ظفر یابم که من ممالک آریائی براندازم پنجاهها صدها صدها هزارها هزارها ده هزارها ده هزارها صد هزارها ۞

۱۱۸ او را کامیاب ساخت اردویسور ناهید
برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . ۞ ۱

پس از فقره ۱۱۶ دگر بناموران برنمیخوریم که از برای ناهید قربانی کرده خواهشی نمایند در این جا موقع را غنیمت شمرده چند سطر در خصوص این قربانی مینگاریم
نخست آنکه کلمه ای که ما به گوسفند ترجمه کرده ایم در متن اوستا چنانکه ملاحظه میشود مئش ([illegible] میش) که معمولاً از برای گوسفند استعمال میشود نیآمده است بلکه کلمه انوّمیه ([illegible]) که بمعنی چارپایان کوچك است مثل بز و گوسفند در متن مندرج است انوّمیه در مقابل کلمه ستئورَ ([illegible] ستور) که بمعنی چارپایان بزرگ است مثل شتر و اسب و خر و گاو میباشد (رجوع کنید بمقاله گوش = درواسپ) دوم آنکه اعداد صد و هزار و ده هزار (بیور) بمعنی حقیقی استعمال نشده است بلکه بمعنی استعاره و مجاز آمده است و از آنها بسیار وفراوان مقصود میباشد بمناسبت آنکه فدیهٔ آورندگان از پادشاهان و سپهبدان و ناموران میباشند اعدادی از برای نثارها وقربانیهای آنان برگزیده اند که شایسته مقام باشد از زمان بسیار قدیم تا بامروز بسا از لغات صد و هزار معانی مجازی اراده شده است صد برگ اسم گلی است که درمقدمة الادب زمخشري در مقابل مُضاعَفْ عربی نگاشته شده است هزار چشان درختی است شبیهٔ برزد در بحرالجواهر بمناسبت بلندی آن هزار چشان یعنی ذرع نامیده شده است هزار بنده عنوان مهر نرسی وزیر یزدگرد اول و بهرام پنجم بوده است بسا پادشاهان ساسانی بسرداران دلیر خود عنوان هزار مرد میدادند یعنی از زور هزار مرد بهره مند از این قبیل مثال در تاریخ و در زبان فارسي مثل هزار دستان و هزار تا بهٔ و هزار پا بسیار داریم مسلم است که در تمام این لغات صد و هزار بمعنی حقیقی خود نیست هم چنین در زبان معمولی صد یا هزار بار دیدن و گفتن وشنیدن وصد یا هزار سال عمر از براي کسی تمنا کردن در معنی مجازی است در اوستا غالباً اعداد صد و هزار و ده هزار (بیور) بمعنی بسیار آمده است در همین آبان یشت در فقره ۱۰۱ آرامگاه ناهید ستورئوچن ([illegible]) یعني صد روزنه (پنجره) دارنده و هزنگرو ستونَ ([illegible]) یعني هزارستون دارنده نامیده شده است هم چنین مهر فرشته فروغ و روشنائی و موّکل عهد و پیمان بَثوَرِ چشمن ([illegible]) یعنی ده هزار چشم دارنده و بَثوَرِ سپسنَ ([illegible]) یعنی ده هزار پاسبان دارنده خوانده شده است

۱ فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

(٢٨ [illegible])

١١٩ [illegible]

١٢٠ [illegible]

١٢١ [illegible]

[illegible]

(٢٩ [illegible])

١٢٢ [illegible]

١٢٣ [illegible]

(کردهٔ ۲۸)

۱۱۹ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . . ۱ ꙳

۱۲۰ از براي او اهورامزدا از باد و باران و ابر و تگرگ چهار اسب ساخت همیشه ای زرتشت اسپنتمان از براي من (از این چهار) باران و برف میبارد و ژاله و تگرگ میریزد بکسی که نهصد و هزار تیر بخشیده شده است ꙳ ✡

۱۲۱ من میستایم کوه زرین در همه جا ستودهٔ هُکر را که ازآنجا برای من از یك بلندی هزار قد آدم اردویسور ناهید فرود میآید او ببزرگی همه آبهائی است که در روی این زمین جاری است (کسی که) با قوّت تمام روان است ❀ برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . . . ۲ ꙳

(کردهٔ ۲۹)

۱۲۲ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . . ۱ ꙳

۱۲۳ پنام زرین در برکرده ✡ ✡ اردویسور ناهید نیک در آن جا ایستاده باشتیاق (شنیدن) سرود زَوْر این چنین در ضمیر خویش اندیشه کنان است

---

۱ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

✡ قطرات باران و دانه هاي برف وتگرگ مقصود میباشد

❀ بعینه مثل فقره ۹۶ میباشد

۲ فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

✡ ✡ پنام در اوستا پئیتی دانَ ([illegible]) و در پهلوی پدام و پندام و پنوم گویند در فقره فوق آن عبارت است از جامه ای که در زیر زره پوشند در فرگرد ۱۴ از وندیداد در فقره ۹ پنام در جزو اسلحه و لوازم یك مرد جنگی شمرده شده است گذشته از این چند فقرات پنام در اوستا و کتب پهلوی عبارت است از دو قطعه پارچه سفید از جنس پنبه که بروی دهان آویخته با دو نوار بپشت سر گره میزنند زرتشتیان ایران آن را روبند نامند این پردهٔ کوچك که بنا بتوضیحات تفسیر پهلوی اوستا باید دو بند انگشت پائین تر از دهان باشد در وقتی بکار برده میشود که موبد در مقابل آذر مقدس اوستا سروده مراسم دینی بجاي

۱۲۴ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ۳۰)

۱۲۵ [illegible]
[illegible]

۱۲۶ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۲٤ که مرا نیایش خواهد نمود که زَوْر آمیخته بهوم آمیخته بشیر که از روی دستور مقرّره تهیّه و تصفیه شده باشد نیاز خواهد نمود بچنین کس که نسبت بمن وفادار و مخلص است من خوشی پسندم که (او) خرم و شاد (ماناد) ❁

برای فروغ و فرش من اورا بانماز بلند میستایم . . . . ꙰ ۱

(کردهٔ ۳۰)

۱۲۵ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . . ꙰ ۲

۱۲٦ اردویسور ناهید همیشه ظاهر میشود بصورت یک دختر جوان بسیار برومند خوش اندام کمر بند بمیان بسته راست بالا آزاده نژاد و شریف که یک جبه قیمتی پرچین زرین در بردارد ꙰

می‌آورد استعمال پنام برای این است که نفس و بخار دهن بعنصر مقدس نرسد پنام از لوازم آتربانان (موبدان) است از هیچ جای اوستا مفهوم نمیشود که بهدینی هم باید آن را در مراسم دینی بکار برد ۱ در فرگرد ۱۸ وندیداد در فقره اول آمده است «چنین گفت اهورامزدا درمیان مردمان هست کسی که پنام بسته اما بندی از دین بمیان بسته ندارد و خود را بدروغ آتربان (موبد) مینامد ای زرتشت پاك تو نباید که چنین کسی را آتربان بخوانی» در ایران قدیم نیز کسی که بنزد شاه میرفت بایستی برای احترام و ادب پنام بیاویزد ۲ این طرز ادب در دربار پادشاهان چین هم معمول بوده است ۳

❁ بعینه مثل فقره ۸

۱ فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

---

۱ رجوع کنید به Haug's Essays p. 243.
و بفصل ۱۰ فقره ٤۰ و بفصل ۱۲ فقره ٤ شایست نه شایست نیز ملاحظه کنید

۲ L'Empire de Sassanides par Christensen p. 98.

۳ China, seine Dynastien, Verwaltung und Verfassung von Ferdi. Heigl. Berlin 1900 S. 25.

رجوع کنید نیز بگاتها ترجمه نگارنده ص ۱۲ و بیاد داشت پاورقی

١٢٧ [illegible]

١٢٨ [illegible]

١٢٩ [illegible]

۱۲۷ براستی همانطوری که درقاعدهٔ است (او) برسم در دست با یک گوشواره چهار گوشهٔ زرین جلوه گر است (آن) اردویسور ناهید بسیار شریف یک طوقی بدور گلوی نازنین خود دارد او کمربند بمیان می بندد تاسینه هایش ترکیب زیبا بگیرد و تا آنکه او مطبوع واقع شود ꙳

۱۲۸ در بالای (سر) اردویسور ناهید تاجی با صد ستاره آراسته گذارده (یک تاج) زرین هشت گوشه بسان چرخ ساخته شده بانوارها زینت یافته (یک تاج) زیبای خوب ساخته شده که از آن چنبری پیش آمده است ꙳

۱۲۹ اردویسور ناهید جامهٔ از پوست ببر دربردارد از سیصد ببری که چهار بچه زاید (از ببر ماده) برای آنکه ببر ماده زیباترین است چه موی آن انبوه تر است ببر یک جانور آبی است در صورتی که پوست آن در وقت معین تهیه شود بنظر مانند سیم و زر بسیار میدرخشد ꙳ ☆

☆ کله ای که ما به ببر ترجه کردیم در اوستا بَوْرِيْ [avestan] میباشد و این کله نیز بهمین املاء بمعنی شهر بابل است که ذکرش گذشت

در این جا ببر بفتح باء اول و سکون باء ثانی وراء که جانوري است درنده ببزرگی شیر و در عربی موسوم به نَمر و به لاتینی تیگریس tigris مقصود نیست بلکه بَبرْ بفتح باء اول و و ثانی و سکون راء مقصود است و آن جانوری است شبیه بگر به دشتی آن را نیز وَبَرْ گویند در لاتینی فیبر fiber در المانی قدیم بیبرَ Bibar و حالیه بیبر Biber و در انگلیسی بیور beaver و در روسی ببرُو bobrŭ خوانند در سانسکرت ببهرو babhru بمعنی سرخ تیره (بور) میباشد [1]

این جانور بمناسبت رنگ مخصوصش چنین نامیده شده است در فرانسه موسوم است به کاستور castor پوست آن بسیار قیمتی است هم چنین دوغده ای که در زیر دُم دارد در طب باسم کاستور اُوم castoréum معروف و از دواهای پربهاء است و آن عبارت از دو نافه خوشبو است که در طب قدیم ایرانی نیز باسم جند بید ستر معروف است و بفارسی آش بچگان گویند در بحرالجواهر مندرج است «جند بید ستر هو خصیه حیوان فی البحر و له قشر رقیق ینکسر بادني مس قال الدّمیری هو حیوان کهیئةالکلب لیس کلب الماء و یسمّی القندز و لایوجد الاّ فی بلاد القفجاق و مایلیها ویسمّی السمور ایضاً . . . . . » در تحفة المؤمنین مندرج است «جند بفارسی آش نامند و آن شبیه بخصیه است وحیوان او مائی است و در انهار عظیمه بیشتر یافت میشود و از یك سگ بسیار کوچکتر و موی او سرخ مایل بسیاهی و در خارج آب تعیش نمیکند و در دیلم او را شنگ نامند»

[1] Kulturpflanzen und Haustiere von Hehn S. 15

۱۳۰ [illegible]

۱۳۰ اینک مرا ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید خواهش این کامیابی

در خصوص قندُز حیوانی که از آن جُند بیدستر استخراج کنند برهان قاطع چنین مینویسد «قندز بضم اول بروزن هرمز جانوری است شبیه بروباه و پوستی باشد که سلاطین پوشند و کلاه نیز سازند و بعضی گویند جانوری است شبیه بسگ و در ترکستان بسیار است و بعض دیگر گویند سگ آبی است و آش بچها که جُند بیدستر باشد خصیه او است

در برهان قاطع نیز لغت بَبَر ضبط است «بَبرَ بفتح اول و ثانی و سکون راء جانوری باشد صحرائی شبیه بگربه لکن دُم ندارد و از پوست آن پوستین سازند» فرهنگ انجمن آرای ناصری نیز آن را جانوری مانند گربه ولی بی دُم نوشته است هیچ شکی در این نیست که بوری اوستا همان فیبر لاتینی است که در تمام زبانهای هند و اروپائی با اندك تفاوتی موجود است دارمستتر بخطا رفته آن را به لوتر loutre ترجمه کرده است بجای آنکه کاستور castor ترجمه کند در پهلوی بورك و بفرك و در فارسی وَبَرو بَبرَ شده است این جانور بخصوصه دم بزرگ پهنی دارد اما بی مو در علم جانورشناسی میخوانیم که قسمت عمده معماری این جانور برای ساختن لانه دو مرتبه منظم و مرتب در کنار رودها بواسطه همین دُم انجام میگیرد از فقره ۱۲۹ آبان یشت برمیآید که از زمان بسیار قدیم ایرانیان از پوست بَبرَ لباس میساخته اند فردوسی نیز در خصوص هوشنگ مینویسد که او ست کسی که آهن از سنگ و آتش از سنگ پدید آورد و از پوست جانوران پوشاك ساخت

ز پویندگان هر که مویش نکوست بکشت وز ایشان برآهیخت پوست

چو سنجاب وقاقم چو روباه نرم چهارم سمور است کش موی گرم

گذشته از این داستان هرودت هم در تاریخ خود (IV, 109) از لباس پوستین خبر میدهد بندهش بَبرَ را از اقسام سگ میشمارد در فصل ۱٤ فقره ۱۹ مینویسد که ده قسم سگ موجود است از آنجمله از بورك آپیك (وَبرآبی) اسم میبرد و بخصوصه قید میکند که آن را نیز سگ آبی گویند در مینوخرد نیز در فصل ۳٦ فقره ۱۰ بیور آوی نامیدهٔ شده است

بنظر میرسد که در فقره ۱۲۹ از جلهٔ (برای آنکه ببر ماده زیباترین است . . .) تا آخر فقره تفسیر بوده که بعدها جزو متن شده است

در فقره مذکور مندرج است که جامه ناهید از سیصد پوست بَبرَ میباشد نظر بانکه ممکن است طول این جانور بیك زرع برسد ۱۲ پوست آن از برای یك جبه کافی است لابد ناهید فرشته آب بی اندازه بزرگ و رسا و برومند تصوّر شده که سیصد پوست برای جبه اش لازم است دگر آنکه از بَبرَی که چهار بچه زاید سخن رفتة است در علم جانورشناسی نیز مندرج است که این جانور معمولاً سه یا چهار بچه میزاید و مدت حمل آن چهارماه است

در متن قید شده است بَبرَ آبی (آو یاپ ‌[illegible]) این قید هم بسیار بجا ست چه بَبرَهائی که در آب زندگانی نمیکنند پوستشان بیمصرف و بسیار کم قیمت است دگر آنکه قید شده است بَبرَی که در وقت معین تهیه شده مانند سیم و زر میدرخشد در جانور شناسی نیز میخوانیم که صید بَبرَها از وسط پائیز شروع شده تا بآغاز بهار طول میکشد بخصوصه موی آنها در این فصل بسیار خوب و انبوه است در انجام متذکر میشویم که بَبرَ در ایران قدیم زیاد بوده است بنا بآنچه پولاك مینویسد هنوز هم در رودهائی که بخزر میریزد این جانوران دیده میشود (Polak, Persien I, 188.)

نگفته نگذریم که ببر بیان جامه جنگ رستم از آنچه غالباً در شاهنامه ذکری شده است یاد آور پوستینی است که از پوست بَبرَ بوده هرچند که معنی بیان را نمیدانیم چیست

૧૩૧

૧૩૨

است که من بسیار معزّز بسلطنت بزرگ برسم (آن سلطنتی) که در آن بسیار غذا تهیه میشود بهره و بخش (هر یک) بسیار است (بآن سلطنتی) که با اسبهای شیهه زننده و گردونه های (خروشنده) و تازیانه های طنین براندازنده است (بآن سلطنتی) که در آن خوراك فراوان و آذوقهٔ ذخیره شده است بآن سلطنتی که در آن چیزهای معطّر موجود است و در انبارش آنچه دل کسی بخواهد و آنچه از برای زندگانی خوش بکار آید فراوان باشد ❀ ❀

۱۳۱ اینک مرا ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید خواهش داشتن دو چالاك میباشد یک چالاك دوپا و یک چالاك چهارپا این چالاك دو پا برای آنکه در جنگ چست و چالاك است و در (میدان) رزم گردونه را بخوبی تواند راند این چالاك چهار پا برای آنکه هردوجناح سنگر فراخ لشکر دشمن را برهم تواند زد از چپ براست و از راست بچپ ❀

۱۳۲ برای این ستایش برای این نیایش از پی (آنچه نثار میشود) باین جا آی ای اردویسور ناهید از آن (کره) ستارگان بالا بسوی زمین آفریده اهورا بسوی زَور نیاز کننده بسوی نثار سرشار (بشتاب) برای یاری کردن خواستاری را که تو نجات می بخشی (برای یاری) کسی که زَوْر آورد و از ره راستین قربانی کند تا آنکه همه دلاوران مثل کی گشتاسب بخان و مان برگردند

برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . . ❀

❀ این فقره بخوبی یاد آور مجد و جلال ایران قدیم است و سلیقه مخصوص ایرانیان را از برای تجمل و زینت نشان میدهد همان مجد و جلالی که بتوسط مورّخین از شاهنشاهان هخامنشی و ساسانی بما خبر رسیده است اسب و گردونه و مطبخ بزرگ و خوراك فراوان لازمه شرافت ایرانیان قدیم بوده است ۱

۱ رجوع کنید به L'Empire des Sassanides par Christensen p. 88—106.

١٣٣ [illegible] (٢) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (١)

[illegible]
[illegible] (١)
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (١)

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (١)

[illegible]
[illegible]
[illegible] (١)

[illegible]
[illegible] (١)

[illegible]
[illegible] (١)

[illegible]
[illegible] (١)

۱۳۳ یتا اهو . . . . . .

درود میفرستم بآبهای نیک مزدا آفریده و باردویسور ناهید مقدس

اشم وهو . . . .

اهمائی رئشچه ۱

---

۱ رجوع شود بفقره ۲۳ از هرمزدیشت

خورشید

خورشید در اوستا هوَرِ خشئتَ (hvare-xšaeta) و در پهلوی خور شت گویند در گاتها هوَرِ بدون شئتَ آمده است در سایر قسمتهای اوستا نیز مکرراً تنها دیده میشود [1] هرچند که کلمه خور فارسی همان هوَرِ اوستائی است فقط مثل بسیاری از کلمات دیگر هاء به خاء تبدیل یافته است ولی لغت دیگری در زبان ادبی ما باقی مانده که درست تلفظ قدیم خود را محفوظ داشته است و آن کلمه هور میباشد فردوسی گوید

ز عکس می زرد و جام بلور سپهری شد ایوان پر از ماه و هور

شئت صفت است بمعنی درخشان و درفشان بعدها جزء این کلمه گردیده خورشید گفتند چنانکه جم در گاتها بدون شئت میباشد [2] بعدها بآن پیوسته جمشید شد [3] بنا بقاعده کلّیه که های اوستا در وید برهمنان سین است در سانسکریت سوَرْ svar بجای هور میباشد و سول sol لاتینی نیز از همین اصل است خراسان نیز که از قدیم تا بامروز اسم ایالت شرقی ایران است بمعنی مشرق است [4] چه جزء اخیر این اسم آسان بمعنی برآینده و بالا رونده است معنی ای که فخرالدین گرگانی در منظومه خویش موسوم به ویس و رامین از خراسان کرده است بکلی درست است

بلفظ پهلوی هرکس سر آید خراسان آن بود کز وی خور آید

خراسان پهلوی باشد خورآمد عراق و پارس را زو خور بر آمد

---

۱ رجوع کنید به گاتها یسنا ۳۲ قطعه ۱۰ و یسنا ۵۰ قطعه ۱۰ و وندیداد فرگرد ۹ فقره ۱٤ و فروردین یشت فقره ۱٦ ورشن یشت فقره ۲۵ و یسنا ۲ فقره ۱۱ و یسنا ۷۱ فقره ۹

۲ رجوع کنید به یسنا ۳۲ قطعه ۸

۳ رجوع کنید به آبان یشت فقره ۲۵ و فروردین یشت فقره ۱۳۰ و یسنا ۹ فقره ٤ مخصوصاً بفرگرد ۲ وندیداد

٤ رجوع کنید به بندهش فصل دوم

خراسان است معنی خور آیان کجا زو خور برآید سوی ایران [1]

لغت دیگری که امروز از برای خورشید استعمال میکنیم کلمه آفتاب است مرکّب است از کلمه آب که در اینجا بمعنی روشنی و درخشندگی است و از تاب بمعنی تابیدن و گرم کردن در کلیّه اوستا هور و یا هور شئت هم بمعنی قرص خورشید و کره آفتاب آمده و هم از آن فرشته ای اراده شده است در جاهائی که بمعنی آفتاب است غالباً با ستارگان و ماه یکجا ذکر شده است در فروردین یشت گوید «بواسطه فرو شکوه فروهرها خور و ماه و ستارگان در بالا راه خود میپیمایند» [2] در رشن یشت گوید «تو ای رشن مقدّس اگر هم در بالای قلّه کوه هرایتی Haraiti برای احاطه کردن بستارگان و ماه و خورشید باشی ما ترا بیاری خواهیم خواند» [3]

در وندیداد اهورامزدا در جواب زرتشت که از او میپرسد چه فروغی است که از قصر جمشید میتابد گوید «آنها فروغهای جاودانی ستارگان و ماه و خورشید است که در هر سال یکبار در آنجا طلوع نموده غروب میکنند» [4] بسا در اوستا این سه یکجا نامیده شده بآنها درود فرستاده میشود [5] و نیز در وندیداد آمده که خور و ماه و ستارگان برخلاف میل شان بناپاکان میتابند [6] غالباً صفات جاودانی و با شکوه و تند اسب و غنی از آن خورشید است [7] در آغاز

---

۱ ویس و رامین چاپ کلکته ۱۸۶۵ ص ۱۱۹ دیوان مذکور دارای ۹۰۰۰ بیت میباشد موضوع آن داستان عشقبازی ویسه یا ویسو دختر شاه قارن است با رامین برادر شاه موبد سراینده آن فخرالدین اسعد استرابادی گرگانی است که در سال ۱۰۴۸ میلادی مطابق ۴۴۰ هجری آنرا برشته نظم کشیده است بنابر این سی سال پس از فردوسی داستان ویس و رامین بنا بخواهش عمیدالدین ابوالفتح مظفر نیشاپوری که از طرف طغرل حاکم اصفهان بوده از پهلوی بنظم فارسی آورده شده است

۲ رجوع کنید به یشت ۱۳ (فروردین یشت) فقره ۱۶

۳ رجوع کنید به یشت ۱۲ (رشن یشت) فقره ۲۵

٤ رجوع کنید به فرگرد ۲ وندیداد فقره ٤۰

۵ رجوع کنید به یسنا ۲ فقره ۱۱ و یسنا ۷۱ فقره ۹ و گاه سوم (گاه ازیرن) فقره ٦

٦ رجوع کنید به فرگرد ۹ وندیداد فقره ٤۱

۷ رجوع کنید به یسنا ۱٦ فقره ٤ ورشن یشت فقره ۳٤ و دو سیروزه (بزرگ و کوچك) ۱۱

یشت ششم که مخصوص بخورشید است چنین گوید « ما خورشید فنا ناپذیر و با شکوه و تند اسب را خوشنود میسازیم» خورشید بواسطه عظمت و نور و فاید: خویش همیشه نزد کلیه اقوام هندو اروپائی و سامی مورد تعظیم و تکریم بوده است از خود گاتها در جائی‌که گوید آموزگار گمراه کننده ستوران و خورشید را بزشتی یاد میکند [۱] بخوبی برمیآید که اززمان بسیار قدیم خورشید نزد ایرانیان دارای جنبه تقدّسی بوده است در هفت‌پاره که از قطعات قدیم اوستاست کالبد اهورامزدا مثل خورشید تصوّر شده است [۲] در جای دیگر آمده است که خورشید چشم اهورامزداست [۳] چنانکه در وید سوریا sūrya (خور) چشم برخی از پروردگاران هندو مثل مترا و وارونا varuna میباشد [٤] در بندهش آمده است وقتی که کیومرث (نخستین بشر) از جهان در گذشت نطفه اش بکرهٔ خورشید انتقال یافته در آنجا پاک گشته محفوظ ماند یکی از وظایف خورشید تطهیر نمودن است از آنچه از وندیداد نقل کردیم که خورشید و ماه و ستارگان برخلاف میل شان بناپاکان میتابند و آنچه از بندهش بما رسیده این مسئله بخوبی برمیآید و بعلاوه صراحةً در خود خورشید یشت آمده است که از برآمدن خورشید زمین و همه آبهای دریا و رود وغیره و کلیّه موجودات که متعلّق بخرد مقدّس است پاک میشود مُمدّ این عقیده نیزخبری است که از هرودت مانده است مؤرخ یونانی گوید اگر درمیان ایرانیان کسی مبتلی بمرض برص (پیسی) گردد باید بیرون از شهر منزل کنند و با مردم معاشرت ننماید ایرانیان گمان میکنند که مبتلایان باین مرض جرمی نسبت بخورشید مرتکب شده اند [۵] گفتیم که غالباً در اوستا خورشید با صفت تیز اسب و یا دارنده اسبهای تند آمده است در این تعبیر ایرانیان با کلیه اقوام هند و اروپائی و سامی مثل اشوریها شرکت دارند

---

۱ رجوع کنید به گاتها یسنا ۳۲ قطعه ۱۰

۲ رجوع کنید به هفت پاره یسنا ۳٦ فقره ٦

۳ رجوع شود به یسنا ۱ فقره ۱۱

٤ Parsisme par Vic. Henry Paris 1905 p. 50.

۵ رجوع کنید به Herodote I, 138 در آبان یشت در یاد داشت فقره ۹۲ مفصلاً از پیسی صحبت داشته ایم

یونانیان پروردگار خورشید هلیوس Helios راکه در نزد رُمها باسم سول sol پرستیده میشده پسر جوانی با خود زرین و بدور سرش اشعه ای از نور سوار گردونه چهار اسبه تصوّر میکرده اند پرستش هلیوس بدون شك از آسیا بیونان سرایت کرده است [۱] هم چنین در ریك وید گردونه سوریا sūrya با یك و غالباً با هفت اسب کشیده میشود [۲] از خود اوستا اطلاعات زیادي در خصوص خورشید بدست نمیآید فرشته فروغ و روشنائی مهر است که یشت دهم مخصوص باو ست مفصلاً از او صحبت خواهیم داشت هرچند که مهر غیر از خورشید است و این مسئله بخوبی از خود اوستا برمیآید [۳] ولی از زمان قدیم این دو بهم مشتبه شده چه استرابون مینویسد که ایرانیان خورشید را باسم مهر میستایند بمناسبت نزدیك بودن این دو باهم و بتدریج یکی پنداشته شدن آنان در اوستا غالباً از مهر صحبت شده و خورشید بدرجه دوم نزول کرده است بعدها که آئین مهر از آسیای صغیر برُم نفوذ نموده در آنجا مهر خورشید مغلوب نشدنی (sol invictus) نامیده شده است

روز یازدهم ماه خورشید یا خیر روز نامیده میشود در روز مذکور در دوسیروزه (کوچك و بزرگ) بآن درود فرستاده میشود بقول ابو ریحان بیرونی دی که اسم ماه دهم سال است نیز بخور ماه موسوم است در روز یازدهم همین ماه که خور روز باشد آغاز نخستین گهنبار سال است (مدیو زرم گاه) [٤] در مقاله دیگری از تقویم اوستائی و اعیاد مذهبی و شش گهنبار سال صحبت خواهیم داشت عجالةً در اینجا متذکّر میشویم که گهنبار مدیو زرم از روز خیر شروع میشود ولی نه در دیماه بلکه در اردیبهشت ماه بقول بندهش گل مرو سفید مختص بخورشید است [٥] خورشید نیز مانند سایر ایزدان و فرشتگان

---

۱ رجوع شود به Mythologie der Griechen und Römer von Otto Seemann Leipzig 1910. S. 98.

۲ رجوع کنید به Erânische Alterthumskunde von Spiegel Bd. 2 S. 69.

۳ رجوع کنید به مهریشت فقره ۹۵ و ۱٤٥ و به وندیداد فرگرد ۱۹ فقره ۲۸

٤ رجوع شود به آثارالباقیه چاپ پروفسور ساخو Sachau ص ۲۲۵—۲۲٦

برون رفت شادان بخرداد روز به نیك اختر و فال گیتی فروز فردوسی

٥ مرو اسم جنس گیاهی است قسمی از آن موسوم است به مرماهوس که آنرا نیز مرو سفید گویند کلیه این گیاه ها خوش بو است مرو سفید در آلمانی Weisse Malwe ترجمه گردیده است رجوع کنید به بندهش ترجمه یوستی Justi ص ۳۸ و به تحفة المؤمنین و بحرالجواهر

جزو اسامی خاص بوده و هست از آن جمله است ابن خرداذ به که در طی مقالات از او اسم برده‌یم از آنکه همیشه خورشید در اوستا به تند اسب تعبیر شده بی شك خواسته اند از این تعبیر سرعت سیر آنرا بیان کنند بندهش سیر آنرا بشکل دیگری بیان کرده گوید سرعت سیر خورشید سه برابر سرعت پرش تیر بزرگی است که از کمان بزرگی بواسطه مرد بلند بالا و بزرگی پرتاب شده باشد سرعت سیر ماه سه برابر پرش تیر متوسّطی است که از کمان متوسطی بواسط مرد متوسط القامهٔ پرتاب شده باشد آنچه تاکنون گفته ایم از مأخذ اوستائی بوده است از تاریخ ایران هم بخوبی برمیآید که خورشید در ایران قدیم مورد توجه بوده بسا در اخبار مورخین یونانی راجع بایران از گردونه خورشید و اسب خورشید اسم برده شده است

کز نفون مینویسد که در اعیاد گردونه خورشید را در ایران میگردانند [۱] کرّتیوس Curtius از اسب خورشید نام میبرد بعلاوه مینویسد که کورش بزرگ لشکریان خود را چنانکه عادت قدیم ایرانیان بوده پس از برآمدن خورشید حرکت میداد [۲] هرودت میگوید پس ازآنکه داریوش با شش نفر دیگر از بزرگان فارس گماتای مغ (اسمردیس غاصب) را کشتند درمیان خود قرار دادند که اسب هریك در روزي که معین کرده بودند در وقت برآمدن آفتاب اول شیهه زد او پادشاه ایران برگزیده شود [۳] هرچند که این خبر هرودت افسانه است و ارزش تاریخی ندارد چه سلطنت ایران پس از مردن کمبوجیا و بیرون آمدن تخت و تاج از غصب بداریوش که بزرگ و رئیس خانواده هخامنشی بود میرسید محتاج بقرار داد و مقدماتی نبوده فایده خبر هرودت فقط در این است که در افسانه ای راجع بایران باز از برخاستن خورشید و اسب صحبت شده است باز همین مورّخ مینویسد که در وقت لشکر کشی بضدّ یونان ایرانیان در داردانل پلی ساخته تا از آن گذشته داخل اروپا شوند پس از اتمام پل مُهیای حرکت شدند ولی صبر

---

۱ Xenophon Cyrapèdie VIII, 3, 9.

۲ Curtius III, 7.

۳ Herodote III, 84.

کردند تا روز بعد پس از برآمدن خورشید روانه شوند هرودت در طی این خبر همراه سپاهیانی که دسته دسته از پل میگذشتند در جزو بار و بنه از گردونه های مقدّس و اسبهای مقدس اسم برده است [۱] کتز یاس مینویسد که ایرانیان غالباً بخورشید سوگند یاد میکنند [۲] در جزو اخبار کرتیوس میخوانیم که خورشید علامت سلطنت و اقتدار ایران بوده در بالای چادر شاه صورت خورشید که از بلور ساخته شده بود میدرخشید [۳] در این جا متذکر میشویم که امروز هم خورشید علامت ملی ایران و نقش بیرق و سکّه ما میباشد

درمیان ارمنیها که سابقاً متدیّن بآئین ایران بوده اند گرچه امروز عیسوی هستند ولی بسا از آثار ستایش خورشید درمیان آنان باقی مانده است در سرودهای مذهبی آنان غالباً خورشید نشانه رحمت ایزدی است کسی که در وقت جان سپردن رو بطرف مشرق نگرداند علامت بدبختی است نزد آنان در وقتی که خورشید میتابد مرده بخاك سپرده میشود در بیرون از کلیسا در وقت نماز روی بمشرق می کنند مخصوصاً دقّت دارند که بستر ناخوش و تابوت مرده را بطرف مشرق بگذارند در شب زفاف پیش از آنکه عروس و داماد پای به بستر گذارند نگاهی بطرف مشرق می افکنند [٤]

گذشته از خورشید یشت که آن را خیر یشت هم میگویند و ترجمه آنرا ملاحظه میکنیددر خورده اوستا یك خورشید نیایش هم داریم این نماز مختصر در صبح و ظهر و عصر خوانده میشود آنچه در آن متعلق بخورشید است از خورشید یشت استخراج گردیده سایر قطعاتش در ستایش اهورامزدا و امشاسپندان و فرشتگان است

---

۱ رجوع کنید بمقاله ناهید ص ۱٦۲ و به Herodote VII, 54—55

۲ Ktesias Persica, 15.

۳ Curtius III, 7.

٤ Erânische Alterthumskunde von Spiegel Bd. 2. S. 69—70.

[illegible]

[illegible] (٣) [illegible]

[illegible]

1 [illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

خور شید یشت

خورشید جاودانی با شکوه (رایومند) تیز اسب را خوشنود میسازم «مانند بهترین سرور» زوت آن را بمن بگوید (زرتشت) «برطبق قانون مقدّس بهترین داور است» باید مرد پاکدین دانا آنرا بگوید ۞

۱ خورشید جاودانی با شکوه تیز اسب را میستایم
در هنگامی که خور با فروغ (خویش) بتابد [۱]
در هنگامی که خور روشنائی بتابد صد (و) هزار از ایزدان مینوی برخاسته این فر را جمع کنند این فر را بسوی نشیب فرود آورند این فر را آنان در روی زمین اهورا آفریده بخش کنند برای افزودن بجهان راستی برای افزودن بهستی راستی ۞

۲ هنگامی که خور برآید زمین اهورا آفریده پاك شود
آب روان پاك شود آب چشمه پاك شود آب دریا پاك شود آب ایستاده پاك شود آفرینش راستی که از آنِ خرد مقدس است (سپنتا مینو) پاك شود ۞ [۲]

۳ اگر خور برنیاید دیوها آنچه در روی هفت کشور است نابود سازند ایزدان مینوی در این جهان مادی اقا متگاهی نیابند (و) آرامگاه (بجویند) ۞

---

۱ تفسیر پهلوی در این جمله شرح داده مینویسد از آن برآمدن خورشید اراده شده است
۲ مقصود این است آنچه در ظلمت بواسطه جنود اهریمن آلوده گردیده در روز بواسطه اشعه خورشید پاك میشود

٤ [illegible]

٥ [illegible]

٦ [illegible]

۴ کسی که خور جاودانی با شکوه تیز اسب را بستاید برای مقاومت کردن بضدّ ظلمت برای مقاومت کردن بضدّ تیرکی دیو آفریده برای مقاومت کردن بضدّ دزدان و راهزنان برای مقاومت کردن بضدّ جادوان و پریها برای مقاومت کردن بضدّ گزند مرَشون [1] چنین کسی اهورامزدا را میستاید امشاسپندان را میستاید روان خود را میستاید همه ایزدان مینوی و جهانی را خوشنود میسازد (آری همان کسی) که او را خور جاودانی با شکوه تیز اسب را میستاید ۞

۵ من میستایم مهر دشتهای فراخ (و) هزار گوش (و) ده هزار چشم دارنده را
من میستایم آن گرزی که از مهر دارنده دشتهای فراخ بسر دیوها خوب نواخته گردد
من میستایم دوستی را آن بهترین دوستی که درمیان ماه و خور موجود است ۞

۶ برای فروغ و فرش من او را میستایم با نماز بلند بازور آن خورشیدجاودانی با شکوه تیز اسب را

---

۱ مَرَشَونَ (Marešaona) اسم دیوی است در فرگرد ۱۸ از وندیداد در فقرات ۸ و ۹ آمده است «زرتشت از اهورامزدا پرسید ای خرد مقدس چه آسیبهائی ممکن است که از مَرَشَون متوجّه انسان شود اهورامزدا در پاسخ گفت ای سپنتمان زرتشت ممکن است که او بواسطه آئین بدخویش کسی را گمراه نموده برآن دارد که در مدت سه سال پی در پی از تحصیل علم دینی باز بماند که کسی گاتها نسراید و آب نیك را نستاید»

مَرِشَونَ [illegible] صفتی است که از مرشون آمده در فرگرد ۱۹ از وندیداد در فقرات ۱ و ۲ و ۴۳ و فروردین یشت فقره ۱۳۰ استعمال شده است در تفسیر پهلوی سج نهان روان ترجمه شده است در فصل ۲۸ از بندهش در فقره ۲۶ گوید سج دشمنی است که فنا و زوال آورد

در باب ۳۲ از صددر بندهش عین عبارت فارسی راجع باین دیو چنین است در دین به پیداست که دروجی است (دیو دروغ) آنرا سیج خوانند بهرخانه که کودك بود آن کوشد تا گزندی بدان خانه رساندش

بارتولومه مَرْشَوْن را این طور معنی کرده است فراموشی آورنده این معنی نیز از فقره ۹ از فرگرد ۱۸ وندیداد که در فوق ذکر شده برمیاید ذکر دزدان در این فقره بمناسبت شغل آنان است در شب هنگام غیبت خورشید

([illegible]) [illegible]

۷ [illegible] (۲) [illegible]
[illegible]
[illegible] (۱) :·

طاق بستان نزديك كرمانشاه آنكه درطرف دست چپ اردشير دوم
ايستاده و بدور سرش اشعهٔ قرار داده شده
مهر است نه زرتشت چنانكه برخي گمان كرده‌اند

رجوع كنيد به L'Art Antique de la Perse par Dieulafoy V Partie p. 115

وبه Die Kunst des Alten Persien Von Sarre Abb. 11

خورشید جاودانی با شکوه تند اسب را ما میستائیم با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و گفتار و کردار با زَوْر و با کلام بلیغ ینگهه ها تام . . . . . ꙮ

۷ یثا اهو . . . . . .
درود میفرستم بخورشید جاودانی با شکوه تیز اسب
اشم و هو . . . . . . ꙮ [۱]

---

۱ رجوع کنید بهرمزد یشت فقره ۳۳

ماه

از جمله کلمات فارسی که در مدت چندین هزار سال تغییر نیافته لغت ماه میباشد چه در اوستا و کتیبه هخامنشیان نیز ماه آمده است ماه و در سانسکریت ماس گویند دائره اطلاّعات ما در خصوص آن بسیار تنگ است یشت هفتم که مختص به ماه است بسیار کوتاه و مطالبی از آن بدست نمیآید ولی بطور اجمال میدانیم که ماه هم مانند خورشید ستوده و مورد تعظیم و تکریم بوده چه در شب تار در مقابل دیو ظلمت که جهان را در پرده تیره پیچیده دیدگان بشر را از دیدار محروم میدارد ماه یگانه مشعل ایزدی است که پرده ظلمت دریده سرّ عفریت سیاه را فاش میکند ماه در اوستا چنانکه در فارسی بمعنی سیّاره معروف و ماهتاب است و هم اسم مدّت سی روزی است که قمر در پانزده روز از آن در افزایش و پانزده روز دیگر در کاهش است [1] زرتشت پیغمبر ایران دلداده حُسن صنعت ایزدی از اهورامزدا میپرسید کیست که بخورشید و ستارگان راه سیر بنمود از کیست که ماه گهی پر است و گهی تهی [2]

در مقاله خورشید گفتیم که ماه و خورشید و ستارگان غالباً در اوستا باهم ذکر شده است هم چنین غالباً مهر و تشتر (تیر) و انیران (روشنائی بی پایان) با آنها یکجا آمده است [3] در فروردین یشت گوید ما درود میفرستیم به فروهر های پاکان که بستارگان و بماه و بخورشید و با نیران راههای مقدس بنمودند چه پیش از این مدّت زمانی بواسطه ضدّیت دیو ها غیر متحرك بودند [4] در مهر یشت آمده است ما میستائیم مهر را که گاهی پیکر خود را مانند ماه میدرخشاند [5] گذشته از این فقرات بسا در اوستا بر میخوریم که بخصوصه ماه مورد

---

۱ رجوع کنید به ماه یشت فقره ۲

۲ رجوع کنید به گاتها یسنا ٤٤ قطعه ۳

۳ رجوع کنید به یسنا ۱ فقره ۱۱

٤ رجوع کنید به فروردین یشت (یشت ۱۳) فقره ۵۷

۵ رجوع کنید به مهریشت (یشت ۱۰) فقره ۱٤۲

تعظیم است [۱] غالباً ماه تشکیل دهنده تخمه و نژاد ستوران نامیده شده است [۲] در هیچ جای اوستا مناسبتی از برای این تعبیر دیده نمیشود فقط بتوسط کتاب بندهش وجه مناسبی بدست میآید در مقاله خورشید گفتیم که کره خورشید پاك کننده و نگهبان نطفه نخستین بشر (کیومرث) میباشد بقول بندهش کره ماه حافظ نطفه ستوران و جانوران است در کتاب مذکور آمده است نخستین آفریده اهورامزدا ورزاو (گاونر) بوده اهریمن دیو آز و رنج و گرسنگی و ناخوشی را برای آزار و گزند آن گاشت ورزاو از آسیب دیو لاغر و ناتوان گردیده تا آنکه جان سپرد در هنگام مردن از هریك از اعضایش ۵۵ قسم از حبوبات و ۱۲ قسم گیاه درمان بخش بوجود آمد آنچه از نطفه آن پاك و توانا بود بکره ماه انتقال یافت در آنجا بواسطه نور سیّاره تصفیه گردید و از آن یك جفت جاندار نر و ماده پدید گشت و از آنها ۲۸۲ جانوران دیگر تولّد یافتند در هنگامي که ورزاو جان میسپرد روان آن (گوشورون) از کالبدش بدر آمده در مقابل آن ایستاد چنان خروش برکشید که گوئی هزار مرد باهم فریاد برآورده باشند آواز برداشت ای هرمزد کشور مخلوقات را بکه سپردی اعمال زشت زمین را ویران نمود گیاه و رستنی بی آب ماند کجاست آن مردی که تو وعده آفریدن نمودی کسی که آئین رستگاری و نجات آورد هرمزد در پاسخ گفت ای گوشورون رنج تو از اهریمن است اگر آن مردی که از من پیمان رفت امروز وجود داشتی هر آینه اهریمن چنین گستاخ نگشتی آنگاه گوشورون بکره ستارگان بشتافت گله از سر بگرفت پس از آن بکره ماه در آمد باز خروش شکوه برآورد پس از آن بفلك خورشید شتافت در آنجا هرمزد فروهر زرتشت بدو نمود و گفت این است آن کسی که خواهم آفرید و آئین نجات خواهد آورد آنگاه گوشورون خوشنود گشته پذیرفت که وسیله تغذیه مخلوقات گردد [۳] بقول ابو ریحان بیرونی ایرانیان عهد او

---

۱ رجوع کنید به تیریشت (یشت ۸) فقره ۱ و مهریشت فقره ۱۴۵ و بفقراتي که در مقاله خورشید نشان دادیم

۲ رجوع کنید به یسنا ۱ فقره ۱۱ و یسنا ۱۶ فقره ٤ و وندیداد فرگرد ۱ فقره ۸ و وندیداد فرگرد ۲۱ فقره ۹ و سیروزه کوچك و بزرگ فقره ۱۲

۳ رجوع کنید به Bundehesh IV و Ormazd et Ahriman par Darmesteter p. 144–145.

چنین میپنداشته اند که گردونهٔ ماه بواسطه گاوی از نور که آنرا دو شاخ زرین و ده پای سیمین است کشیده میشود این گردونه در شب شانزدهم دیماه یکساعت ظاهر میشود کسی که آنرا مشاهده نموده حاجتی بخواهد کامروا میشود [۱] .بمناسبت آنکه ماه حافظ جنس ستوران است بسا در اوستا مربی گیاه و رُستنی نیز خوانده شده است [۲] روز دوازدهم ماه موسوم است به ماه روز بقول بندهش گیاه روکس بماه تعلّق دارد [۳] اردای ویراف در سیر آسمان در دومین گام بکرهٔ ماه .بمقام هوخت یعنی بآنجائی که گفتار نیك آرام‌دارد رسید و در آنجا گروهی از مقدّسین را مشاهده نمود [٤] هلال ماه بخصوصه یکی از علائم ایران قدیم بوده است در روی بیشتر مسکوکات پادشاهان ساسانی دیده میشود ترکهای عثمانی این علامت را که الحال نقش بیرق آنان است از ایرانیان گرفته اند [٥] بقول حمزه اصفهانی بالای تخت بهرام بن بهرام هلال زرین نصب بوده است [٦] یاقوت حموی از مِسعرَ بن المهلهل نقل میکنند که در بالای گنبد آذر گشسب آتشکده معروف شیز هلال سیمین برافراشته بوده است [۷] گذشته از آنکه یشت هفتم مخصوص بماه است در خورده اوستا یك ماه نیایش هم داریم که در مدت سی روز ماه سه بار خوانده میشود در ماه نو و دروسط ماه وقتی که ماه پر است و در آخر ماه وقتی که دوباره ماه تیغه میشود نیایش مذکور نیز بسیار کوتاه است قسمتی از آن از ماه یشت و قسمت دیگر که در طلب حاجات است از گشتاسب یشت استخراج شده است

---

۱ رجوع شود به آثارالباقیه ص ۲۲٦

۲ رجوع کنید به ماه یشت فقره ٤

۳ روکس در المانی به rother lack ترجمه شده است بقول یوستی آنرا نیز لك گویند در فارسی رنگ لاك را لك گویند و آن صمغ نباتیست شبیه برساق گیاه او پر شاخ و گلش زرد . . . رجوع کنید به تحفه حکیم مؤمن و بحرالجواهر

٤ رجوع کنید به اردای ویرافنامه فصل ۸

٥ Jeremias Allgemeine Religions Geschichte, München 1918 S. 124

٦ کتاب تاریخ سنی ملوك‌الارض والانبیاء چاپ برلن ص ۳۵

۷ رجوع شود به معجم‌البُلدان درکتابها در آغاز صفحه ۲٤ سهو نموده از مِسعرَ بن المهلهل کسی که خود بشخصه آذرگشنسب آتشکده‌معروف شیز را دیده و یاقوت حموی از او نقل کرده است اسمی نبردیم مِسعرَ بن المهلهل در اواسط قرن چهارم‌هجری در دربار سامانیان میزیسته و سفرنامهٔ داشته که بدبختانه از دست رفته است

گفتیم که در اوستا ماه نیز بشهور دوازده‌گانه سال اطلاق میشود و از برای آن مثال بسیار داریم [1] در فرگرد اول وندیداد درجائی که ممالك ایران زمین شمرده میشود در فقره سوم چنین آمده است اهورامزدا گوید نخستین مملکتی که من بیافریدیم ایران ویج میباشد اهریمن در آنجا مار و زمستان سخت پدید آورد در آنجا ده ماه زمستان است و دو ماه تابستان این ماه ها برای آب و زمین و گیاه بسیار سرد است [2] در خود اوستا اسامی تمام ماه های مذهبی بما نرسیده است فقط اسم هفت ماه در اوستا مندرج است بخصوصه اسم پنج ماه که اردیبهشت و تیر و شهریور و مهر و دین باشد در آفرینگان گهنبار بمناسبت شش عید مذهبی سال مذکور است و دوتای دیگر در جاهای دیگر اوستاست اسامی ما بقی بتوسط کتب پهلوی و کتب ابو ریحان بیرونی وغیره بما رسیده است متأسفانه از اسامی ماهها فرس نیز در کتیبهٔ داریوش بزرگ در بیستون بیش از نه ماه موجود نیست

---

۱ رجوع کنید به یسنا ۱ فقره ۸ و ۱۷ و آفرینگان گهنبار فقره ۱

۲ رجوع کنید صفحه ۵۹ یاد داشت شماره ۳ آریاویج

(٣)

١

٢

٣

ماه یشت

ماه حامل نژاد ستوران را گوش یگانه آفریده را چارپایان گوناگون را خوشنود میسازیم [1] «مانند بهترین سرور» زوت آن را بمن بگوید (زرتشت) «بر طبق قانون مقدس بهترین داور است» مرد پاکدین دانا آن را بگوید ۞

۱ درود (نماز) باهورامزدا درود بامشاسپندان درود بماه حامل نژاد ستوران درود بآن (ماه) نگریسته شده درود بآن (درهنگام) نگریستن ۞

۲ در چند مدت ماه در فزایش است در چند مدت ماه در کاهش است؟ در پانزده (روز) ماه می افزاید در پانزده (روز) ماه میکاهد مدت طول فزایش آن مثل مدت طول کاهش آن است همانطوری که مدت طول کاهش آن است همانطور مدت طول فزایش آن است از کیست که ماه گهی میفزاید و گهی میکاهد؟ ۞ [2]

۳ ماه مقدس حامل نژاد ستوران (و) سرور راستی را ما میستائیم اینک ماه را نگریستم اینک ماه را دریافتم بفروغ ماه درنگریستم از فروغ ماه

---

۱ کلمه ای که بحامل نژاد ستوران ترجمه شده است در متن گئو چیثر [illegible] میباشد یعنی تخمه و نطفه گاو در این جا گاو اسم جنس ستوران و چارپایان میباشد این کلمه در پهلوی به گوسفند تخمك و به گوسفند چهرك ترجمه شده است گوسفند در این جا نیز اسم جنس است از برای چارپایان و حیوانهای مفید و چهر بمعنی نژاد و تخمه است رجوع کنید بمقاله ماه و بخصوصه بمقاله گوش = درواسپ

۲ این جمله اخیر از گاتها یسنا ٤٤ قطعه ۳ میباشد

[illegible]
[illegible]
[illegible]

٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
([illegible])

٧ [illegible] (٢) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (١) [illegible]

آگاهی یافتم امشاسپندان برخاسته آن فر را جمع میکنند امشاسپندان برخاسته آن فر را در روی زمین اهورا آفریده بخش میکنند ⁂ [۱]

۴ و در هنگامی که ماه روشنائی بتابد همیشه در بهار گیاه سبز از زمین بروید

اندر ماه پرُ ماه ویشپتث [۲]

اندر ماه پاك (اشو) و سرور پاکي را ما میستائیم

پر ماه پاك و سرور پاکي را ما میستائیم

ویشپتث پاك و سرور پاکي را ما میستائیم ⁂

۵ من میستایم ماه حامل نژاد ستوران را بغ [۳] رایومند فرهمند آبرومند تابندهٔ ارجمند دولتمند مالدار چست و چالاك سودمند سبزی رویانندهٔ آباد کنندهٔ بغ درمان دهنده را ⁂

۶ برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند و با زَوْر میستایم ماه حامل نژاد ستوران را ماه پاك (اشو) حامل نژاد ستوران (و) سرور پاکي را ما میستائیم با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و گفتار و کردار با زَوْر و با کلام بلیغ

ینگهه ها تام . . . . ⁂

۷ یتا اهو . . . .

درود میفرستیم بماه حامل نژاد ستوران بگوش یگانه آفریده بچارپایان گوناگون

اشم وهو . . . . ⁂ [۴]

---

۱ در فقره ۱ خورشید یشت نیز چنین آمده است که ایزدان مینوی فر (فروغ و روشنائی) خورشید را برگرفته در روی زمین بخش میکنند

۲ اندرماه پُرماه ویشپتث در متن [illegible] (آنترَ مانگهه) [illegible] (پرنو مانگهه) [illegible] (ویشپتث) عبارت است از سه ترکیب ماه اولی در پهلوی اندرماه و دومی پُرماه شد سومی بهمان شکل اوستائی خود محفوظ مانده است اندرماه وقتی است که هنوز ماه تیغه است دومی وقتی است که دائره آن پُر باشد درسر سومی اختلاف است شاید آن وقتی باشد که ماه رو بکاهش است بندهش بزرگ مینویسد اندرماه عبارت است از اول ماه تا پنجم پرماه از دهم تا پانزدهم ویشپتث از ۲۰ تا ۲۵ این لغات در یسنا ۱ فقره ۸ و یسنا ۲ فقره ۸ نیز آمده از آنها فرشتگانی اراده شده است که موکل سه اوقات ماه میباشند

۳ بغ در این جا بمعنی خدا نیست بلکه بمعنی اصلی خود که بخت و بهره باشد استعمال شده است بنابر این بمعنی بخشنده است رجوع کنید بصفحه ۴۱ — ۴۲

۴ رجوع کنید بهرمزدیشت فقره ۳۳

تشتر

هرچند که دو یشت پیشین خورشید و ماه کوتاه و دائرهٔ اطلاعات ما در خصوص آنها تنگ و محتاج بمدد خارجی بوده ایم برخلاف تشتر یشت مفصل و از این رو خود سرچشمه بسیار کافی است و بخوبی میتوانیم از روی مندرجات آن معرفتی بستاره تشتر یا فرشته باران بهمرسانیم مگر آنکه این یشت بسیار قدیم و با تعبیرات دقیق و شاعرانه بیان شده است برای فهم مندرجات آن از شرح و توضیحاتی ناگزیریم

تشتر در اوستا تیشتریه 𐬙𐬌𐬱𐬙𐬭𐬌𐬌𐬀 آمده است و در پهلوی تیشتر و در فارسی تشتر گوئیم تیشتریني 𐬙𐬌𐬱𐬙𐬭𐬌𐬌𐬉𐬥𐬌 (tištryēni) اسم جمعی از ستارگان است که در نزدیك تشتر میباشد و او را یاری و همراهی میکنند در فقره ۱۲ همین یشت از آنها اسم برده شده است

آنطوری که تشتر دراوستا تعریف شده ابداً شکی نمیماند که این ستاره شعری یمانی باشد بقول زمخشری در مقدمته‌الادب ستارهٔ که بنی خزاعه او را پرستیدند ابوریحان بیرونی شعریَ یمانی را بگذرنده تفسیر کرده است و گوید آن ستاره ایست بردهان کلب‌الجبار [۱] ستاره مذکور در زبانهای اروپائی به سیریوس Sirius معروف است (Canicula) بنا بآنچه پلوتارك مینویسد از زمان بسیار قدیم هم میدانستند که تشتر ستاره شعری یمانیّه است چه مورّخ مذکور صراحةً از ستوده بودن این ستاره نزد ایرانیان اشاره کرده گوید «هرمزد سیریوس را نگهبان و پاسبان سایر ستارگان قرار داد» و این بکلی مطابق است با آنچه در خصوص تشتر در اوستا ذکر شده است در فقره ٤٤ از تشتر یشت آمده است «ما ستاره تشتر درخشان و با شکوه را تعظیم میکنیم که اهورامزدا او را سرور و نگهبان همه ستارگان برگزیده چنانکه زرتشت را برای مردمان»

---

۱ ابوریحان بیرونی در کتاب‌التفهیم کلب الجبّار از صور کواکب
Constellation du Grand Chien

کلیه مستشرقین و دانشمندان اروپا تشتر را همان سیریوس نوشته اند ابداً مناسبتی ندارد که آنرا بعطارد یا مرکور Mercure ترجمه نموده تیر را با تشتر یکی بدانیم [۱] از آنکه آیا تیر بمعنی عطارد و تشتر بمعنی شعری از یك ریشه و بنیان است و یا از دو اصل متفاوت درست معلوم نیست و مباحثهٔ در آن نتیجه مُسکتی نخواهد داد همینقدر میتوان گفت که تیر غیر از تشتر است هرچند که تشتر اوستائی در فارسی تیر هم گفته میشود یشت هشتم اوستا معمولاً به تیر یشت موسوم است و چهارمین ماه سال و روز سیزدهم هر ماه که باسم فرشته تشتر است تیر ماه وتیر روز گفته میشود بخصوصه در فصل پنجم بندهش آنچه راجع به تیر و تشتر آمده است قابل توجه میباشد در فصل مذکور سبعه سیّاره با سبعهٔ ثابته در جنگ و ستیز است تیر (عطارد) بضد تشتر و بهرام (مریخ) بضد هفتورنگ وغیره ذکر شده است

تیری که بمعنی سهم است بی شك از تیگری 𐬙𐬌𐬖𐬭𐬌 Tigri میباشد که در اوستا استعمال شده است و تیگرَ 𐬙𐬌𐬖𐬭𐬀 Tigra صفت است بمعنی سر تیز

در خطوط میخی فرس در کتیبه بیستون تیگرَ خودَ Tigra-Xauda بمعنی خود سر تیز میباشد بنابر این ابداً ارتباطی باستاره تشتر ندارد

تشتر در فرهنگها بمعنی فرشته باران ضبط است و بسا آن را بمیکائیل ترجمه کرده اند لابد بمناسبت آنکه تشتر فرشته باران و از این رو فرشته ارزاق است اورا بمنزلهٔ میکائیل فرشته رزق دین یهود واسلام پنداشته اند چنانکه سروش مزدیسنا باجبرائیل یکی تصور شده است

در طی مقالات پیش گفتیم که خورشید و ماه و تشتر غالباً در اوستا باهم ذکر شده است یشتهائی که مخصوص بآنهاست نیز بهلوی همدیگر جای داده شده است

در گاتها اسمی از تشتر نیست در سایر قسمتهای اوستا غالباً بآن برمیخوریم همیشه در ردیف سایر فرشتگان و ایزدان مثل مهر و آذر و آبان و امشاسپندان و

---

۱ هوگ تشتر را همان ستاره عطارد Mercury دانسته است (Essays p. 200)

فر آریائی وغیره میآید [1] در هر جا که ذکر شده فرشته باران از آن اراده گردیده است [2] حتی در تفسیر فارسی خورشید نیایش تشتر بمنزل باران تعبیر شده است دو صفتي که همیشه از برای تشتر آمده اولی رایومند و دومی فرهمند میباشد مینو خرد آنرا اولین ستاره و بزرگ و نیك و ارجمند و فرهمند میخواند [3] هیچ شکی نیست که ستارگان از زمان بسیار قدیم مورد توجه ایرانیان بوده بخصوصه که در هوای خوش ایران فروغ آنها بخوبی نمودار و زینت شب سراپردگیان عالم بالاست گذشته از این در شبهای تار ستارگان در بیابانها راهنمای کاروان و رهروان است در همسایگی ایران در خاك بابل واشور باندازهٔ ستارگان توجه مردمان آن سر زمین را بخود کشیده که سر ساکنین را در مقابل فروغ خود فرود آورده پروردگاران و خداوندان واجب‌التعظیم گردیدند از پر تو ستاره پرستان آن سامان علم نجوم بوجود آمده و تا امروز شرف این علم قوم سوم راست همان قومی که بعد ها بابلیها بجای آن بستایش اختران پرداختند

اسامی ستارگان در اوستا

در اوستا اسم چهار ستاره محفوظ مانده است نخستین تشتر که موضوع این مقاله است دوم ستویس سوم هفتو رنگ چهارم ونند هرچهار از ثوابت میباشد احتمال دارد که در فقره ۱۲ تشتر یشت اسم ستاره پروین که ذکرش بجای خود بیاید نیز محفوظ باشد از آنکه فقط صراحةً از این چهار اسم برده شده بمناسبت جهات اربعه مشرق و مغرب و شمال و جنوب آسمان است فرماندهی و پادشاهی هر یك از جهات چهارگانه با یکی از این ستارگان است ما بقی ستارگان فرمانبردار و زیر دست آنان هستند در فصل دوم از بندهش آمده است تیشتر خوراسان سپاهپت ستویس خورروران سپاهپت ونند نیمروچ سپاهپت هفتو کرینك اپاختر سپاهپت از اینکه این ستارگان سپهبد خوانده شده اند برای این است که اجرام سماوی نیز

---

۱ رجوع کنید به یسنا ۱ فقره ۱۱ و یسنا ۱۶ فقره ٤ و یسنا ۲۷ فقره ۳ و اشتات یشت (یشت ۱۸) فقره ٥ و ۷ و وندیداد فرگرد ۱۹ فقره ۳۷

۲ رجوع کنید به مینو خرد فصل ٦۲ فقره ٤۱ و ٤۲ و فصل ۷ بندهش

۳ رجوع کنید به مینوخرد فصل ٤۹ فقره ٥ و ٦

باهم در زد و خورد هستند همینطوریکه در روی زمین همیشه خوب خصم بد است و با آن در نبرد و جنگ دائمی است در آسمانها نیز ستارگان نیك با اختران نحس در جدال میباشند سپهسالاری لشکریان ستارگان مشرق به تشتر سپرده شده است ستویس امیرالغرب سپاه مغرب است فرماندهی کُلّ قوای ستارگان نیك شمال با هفتورنگ است وَنَند هم برای سر کردی افواج کواکب جنوب معین گردیده است

اینك چند کلمه در خصوص نگهبانان مغرب و شمال و جنوب گفته میرویم بسر تشتر ستویس پهلوی است کلمه اوستائی آن سَتوَ-ئس 𐬯𐬀𐬙𐬀𐬎𐬎𐬀𐬉𐬯𐬀 (satavaēsa) میباشد معنی لفظی آن صد چاکر دارنده است ☆ چنانکه خواهیم دید ستویس در عمل با رندگی یار و همراه تشتر میباشد و در چندین جای تیر یشت از او اسم برده شده است در فروردین یشت هم که در فقرات ٤٣ و ٤٤ از او ذکری شده مناسباتش با آب منظور است

متأسفانه نمیتوانیم بطور یقین بگوئیم که از ستویس کدام یك از ستارگان اراده شده است لابد نظر بعلائم و قرائن باید با حدس و احتمالات بسازیم دانشمند المانی گیگر احتمال میدهد که ستویس یکی از ستارگان برج نسرالواقع باشد [۱] دارمستتر به ثُریّا حدس زده است [۲] گمان بارتولومه به دَبَرَان رفته است [۳]

در تعیین ستاره سومی که هفتورنگ باشد اشکالی نداریم چه این کلمه برخلاف ستاره ستویس هنوز در زبان ما باقی است و از آن بنات النعش یا خرس بزرگ

☆ وبر Weber آن را بصد منزل دارنده ترجمه کرده است رجوع کنید به Weber: Überalt-Iranische Sternnamen, Gesammtsitzung von 12 January 1888.

۱ Ist diese Voraussetzung richtig, so müsste der Satavaisa die Wega im Sternbilde der Lyra sein. Ok. S. 313

۲ Peut-être Satavaêsa est-il identique aux Pléiades. Z. A. vol II p. 417

۳ Vielleicht ist der Aldebran gemeint, in dessen Nähe sich die Plejaden befinden Altir. Wört.

دَبَرَان را زمخشری به کوکرد ترجمه کرده است؟ گر ثور چو عقرب نشدی ناقص و بی چشم بر قبضه شمشیر نشاندی دَبَرَان را

Ursa Major اراده میشود تابدین هفت فلك سیر کند هفت اختر
همچنین هفت بدیدار بود هفتورنگ فرّخی

هفتو رنگ در اوستا هَپتو ایرنگ [Avestan script] آمده است و معنی آن دارندهٔ هفت علامت و نشانهٔ میباشد جزء دومي این کلمه بمعنی رنگ است که در سانسکریت رنگ ranga باشد در لغت سازی عامیانه جزء دوم این اسم را اورنگ پنداشته آن را بهفت تخت معنی کرده اند بقول زمخشری در مقدّمة الادب این ستاره را نیز در فارسی هفت برادر گویند بخصوصه وظیفه هفتورنگ بسیار دشوار است چه سپهسالاری شمال با اوست همانطرفي که در آئین مزدیسنا شوم شمردهٔ شده دوزخ در طرف شمال واقع است مسکن دیوها و پریها و جادوان است تمام بلایا و مصائب از شمال مُتوّجه ایران میگردد عجالةً بهمین قدر اکتفاء کرده تا بعد موقعی بدست آورده از نحوست شمال صحبت بداریم ولی در اینجا حسّ وطن پرستی مانع است که نگفته بگذریم و از بیداد روس همسایه شمال که کلیّه ذلت و بدبختی وطن مقدس ما از اوست صرف نظر کنیم بشود که اختران شمال بدل روسها تابیده آنان را از اجرای اندیشه سیاه و انعدام قوم قدیم ایران که بتمدّن نوع بشر در پارینه خدمات شایان نموده است باز بدارند

در فروردین یشت آمده است ما میستائیم فروهرهای توانای پاکان را که نه ونود و نهصد و نه هزار و نه بار ده هزار از آنها به نگهبانی ستاره هفتورنگ گماشته شده است در فصل ٤۹ مینوخرد گوید هفتورنگ بهمراهی ۹۹،۹۹۹ از فروهر های پاکان و نیکان موظف است که در و گذر جهنم را محافظت کند و ۹۹،۹۹۹ دیوها و پریها و جادوان را که بضدّ کواکب ثابته و افلاك ایزدی هستند باز دارد و نگذارد که از ستیزه و خصومت آنها زیان و آسیبی وارد آید

ستاره چهارمي ونند در اوستا وننت [Avestan script] آمده است از این ستاره نیز نمیتوانیم بطور حتم بگوئیم که کدام مقصود است بارتولومه احتمال میدهد که یکي از ستارگان نسرالواقع باشد(Wega) یشت بیست ویکم که مختصرین یشت است

مختص باوست در یشت مذکور از ونند بضد حشرات موذی استغاثه میشود در فصل ٤٩ مینوخرد آمده است که ونند برای محافظت دروازه و گذر البرز گماشته شده است آنجائي که در گرداگرد آن محل خورشید و ماه و ستارگان است درحرکت میباشد پریها و دیوهارا نمیگذارد که خط سیر کواکب را باز دارند از این سه ستاره اخیر نسبةً در اوستا کمتر اسم برده شده است [1]

در دو سیروز فقره ۱۳ از تشتر و ستویس و ونند وهفتو رنگ یاد شده با آنها حامل نطفه آب و نطفه زمین و نطفه گیاه اسم داده شده است

ستاره تشتر در تیر یشت

بزرگترین و مهّم ترین درمیان این ستارگان همان تشتر است که اینك بشرح یشت آن میپردازیم وظایف عمده تشتر در یشت هشتم مفصلاً مندرج است ولی پیش از مطالعهٔ آن دانستن مطالبی که در بندهش در فصل هفتم راجع به تشتر آمده است وممدّ فهم یشت مذکور است بسیار مفید میباشد

بندهش گوید «در آغاز وقتی که خرد خبیث بضّد خرد مقدس شروع بستیزه نمود تشتر نیز بیاري خرد مقدس برخاست تا وظیفه خود را دربارندگی بجاي آورد از نیروي باد آب بسوی بالا انتقال یافت تشتر برهنمائی ایزد بورج (بُرز) [2] و فروهر نیکان بایاری وهومن و ایزد هوم براي اجرای عمل خویش سه ترکیب بخود گرفت نخست بصورت مردي دوم بشکل اسبی سوم بقالب گاو نري (ورزاو) در آمد در مدت سی روز و سی شب درمیان فروغ پرواز نمود و از هر یك از ترکیب سه گانه خویش در مدت ده روز و ده شب باران شدید ببارید هر قطره ای از این باران بدرشتی پیاله ای بود از اثر آن باندازه یك قدمرد آب در روي زمین بالا آمد جانوران موذی هلاك و در سوراخهای زمین غرق شدند آنگاه باد ایزدی وزیدن گرفت تمام آبها را باقصیٰ حدود زمین راند از آن دریای فراخکرت (اقیانوس) بوجود آمد لاشه جانوران موذی در روي زمین بماند از آنها زهر و

---

۱ رجوع شود به رشن یشت (یشت ۱۲) فقره ۲٦ و بخورشید نیایش فقره ۸

۲ بقول دارمستتر ایزد برج اسم دیگر اپام نپات میباشد (Dar. Z A. vol. 2 p. 432.) که در هفتن یشت کوچك از آن صحبت داشته ایم

عفونت خاك را فرا گرفت برای آنکه زمین از زهر شسته و پاك شود دومین بار تشتر بشکل اسب سفیدی با سمهای بلند بسوی دریا شتافت رقیب او دیو خشکی اپوش بصورت اسب سیاهی باسمهای گرد از پی خصومت بسوی وی دوید ازیك فرسخ دور تشتر را به بیم و هراس انداخت تشتر برای پیروزی و رستگاری از اهورامزدا یاری طلب نمود خداوند بدو قوّت بخشید چنین آمده است که تشتر فوراً زور ده اسب جوان و ده شتر جوان و ده ورزاو جوان و ده کوه و ده رود بخود گرفت آنگاه دیو اپوش هراسیده یکفرسخ دور بگریخت از این جهت است که میگویند قوّت یك تیر باتشتر بوده چه یک فرسنگ مسافت پرش یک تیر میباشد پس از آن تشتر دیو اپوش را بمسافت یک هزار گام از دریا دور نمود و آب برگرفته بهتر از پیش ببارید قطرات بزرگ و کوچک هریك بدرشتی کله گاو و کله انسان بدرشتی یك مشت و یک دست فروبارید در مدت این بارندگی دیوهای سپینچکر (spinčakr) [1] و دیو اپوش بضد تشتر کوشیدند آتش وازیشته (vāzišta) از گرز تشتر شراره کشیده سپینچکر را هلاك نمود از این ضربت گرز خروش بزرگی از نهاد سپینچکر برخاست این خروش همان است که هنوز هم پیش از بارندگی از رعد شنیده میشود آنگاه تشتر در مدت ده شبانه روز باران فروریخت چرك و زهری که از جانوران موذی در روی زمین مانده بود با آب مخلوط گردید از این رو است که آب شور پدید آمد پس از انقضای مدت سه روز دگر باره باد برخاست آبها را بانتها حدود کرهٔ زمین براند از آن است که سه دریای بزرگ و ۲۳ دریای کوچک تشکیل یافت» بندهش در فصل یازدهم گوید «زمین پیش از بارندگی تشتر یک قطعه بود دریاهای روی زمین از اثر بارانهای او بوجود آمد و زمین را بهفت کشور منفصل از هم تقسیم نمود»

در خود اوستا فقط از زد و خورد فرشته باران با دیو خشکی صحبت

---

[1] از دیو سپینچکر رقیب تشتر در خود تشتر یشت اسمی برده نشده است ولی در فرگرد ۱۹ وندیداد فقره ٤۰ از سپینجغرَ [illegible] Spenjaghra و آتش وازیشته که او را هلاك نمود ذکر شده است

شده است از تشکیل دریاها سخنی نیست دگر آنکه در بندهش ستیزه تشتر و اپوش فقط در آغاز آفرینش مفهوم میشود امّا در تشتر یشت این جنگ دائمی است همیشه در فصل باران دیو قحطی و خشکسالی در مقابل فرشته رزق کوشاست اینک ببینیم که چرا تشتر اینهمه در نزد ایرانیان ستوده و معظّم است در خود تشتر یشت فقره ۵۲ اهورامزدا بزرتشت میگوید که من تشتر را مثل خود شایسته حمد و ثنا آفریدم دلیلش نیز در طیّ فقرات یشت بیان شده است برای آنکه تشتر فرشته باران است از اوست خوشی و خرّمی و روزی ممالک آریائی در مملکت کم آب و خشک و گرم ایران باران و آب از بزرگترین نعمتهای خداوند بشمار است ناگزیر فرشته باران بایستی عزیز و محترم باشد

چرا تشتر ستاره باران خوانده شده است

پس از دانستن این مقدمات باید دید که مناسبت میان تشتر یا شعرَی یمانی و باران چیست که این ستاره را نیز فرشته باران دانسته اند بخصوصه دانستن این وجه مناسبت لازم است چه مندرجات تشتر یشت در اول نظر بسیار شگفت آمیز میباشد امّا پس از اندك تفکّری در آن خواهیم دید که کلیه مضامینش مطابق با واقع و بسیار طبیعی است مگر آنکه عوارضات ساده و طبیعی را که خود همیشه در طی زندگانی ناظر آنها هستیم با یك زبان مذهبی و تعبیرات شاعرانه بیان کرده اند نخست باید دانست که تشتر یا شعرَی همیشه در افق دیده نمیشود تابستان و بخصوصه امرداد و شهریورماه اوقات جلوه و کارتشتر است

در تیر ماه همان ماهی که باسم تشتر است این ستاره طلوع میکند در آخر ماه مذکور در طرف صبح در آسمان دیده میشود بخصوصه درماه بعدش پیش از برآمدن خورشید بسیار باشکوه در طرف مشرق میدرخشد در بحبوحه تابستان در فصلی که دل خاك از تشنگی چاك چاك گیاهها سوخته و درختان پژمرده ستور و مردم چشم به بخشایش ایزدی و باران رحمت دوخته تشتر مانند پیک خدائی سر از گریبان افق بدر کرده مژده رحمت میرساند در فقره پنجم تشتر یشت گوید « چارپایان خرد و بزرگ و مردم مشتاق دیدار تشتر

هستند کي دگر باره ستاره باشکوه و درخشان طلوع خواهد نمود کي دگر باره چشمه های آب بستبری شانه اسبی جاری خواهد شد» از آنکه تشتر در موقع معین از سال دیده میشود از فقره فوق و فقره یازده بخوبی برمیآید در جائي که تشتر باهورامزدا میگوید «اگر مردم مرا چنانکه سایر ایزدان را میستایند نام برده تعظیم و تکریم بجای آورند هرآینه من در موقع معین سال در مدّت یک شب یا دو شب یا پنجاه شب بدر آمده خود را بپاکان و نیکان خواهم نمود» راست است فوراً پس از مشاهده شدن تشتر باران نمیبارد ندرةً در ماه امرداد و شهریور در ایران باران دیده میشود اوستا هم میان جلوه اولین تشتر و ریزش باران مدت زمانی فاصله قرار میدهد همانطوری که از بندهش نقل شده است تشتریشت نیز گوید در ده شب اوّلی تشتر بصورت پسر جوان پانزده ساله باچشم درخشان و بالای رسا در فروغ پرواز میکند در ده شب دیگر بشکل ورزاو زرین شاخ جلوه مینماید در ده شب آخرین ترکیب اسب سفید زیبائی گرفته باگوشهای زرین و لگام زرنشان بسوی اقیانوس وُاوروکشَ [اوستایی] که در پهلوی فراخکرت گویند شتافته تا از آنجا آب برگیرد دیو خشکی اپئوشَ [اوستایی] بشکل اسب مهیب سیاه باگوش و یال و دُم کل (بی مو) در مقابل او آید از آنکه رقیب تشتر دیوخشکی مهیب و سیاه و کل تعبیر شده است با حال تابستان ایران که زمین از تشنگی سوخته و تیره و از زینت گیاه محروم مانده کل شده مناسبت تام دارد در نزدیک اقیانوس فرشته باران تشتر و دیو خشکی اپوش بهم درافتند در مدّت سه شبانه‌روز جنگ آنان طول کشد تشتر شکست یافته بمسافت یک هاثرَ [اوستایی] hâthra یا هزارگام از فراخکرت رانده شود فرشته باران خروش ماتم برآورده بدرگاه اهورامزدا بنالد وای برمن افسوس بدین مزدا دریغ بآبها و گیاهها اگر مردم از پی شکرانه نعمت مرا میستودند و خیرات میکردند هرآینه من قوّت گرفته بدیو خشکی غالب میشدم آنگاه اهورامزدا به بندگان رحم آورد بفرشته باران دلداری دهد و بد و زور و توانائی بخشد پس از آن تشتر بضد اپوش بشتابد و جنگ از سرگیرد چندان بکوشد تا برقیب چیر گشته اورا هزار گام از فراخکرت

دور نماید بانگ شادمانی برآورده گوید ای اهورامزدا خوشا بمن خوشا بدین مزدا خوشا بآبها و گیاهها خوشا بممالک روی زمین آنگاه تشتر با قیانوس در آید دریا را بجوش و خروش در آورد از سینه دریا امواج برخیزد طغیان و تلاطم پدید آید در سواحل هیجان و انقلاب عجیبی برپا شود فرشته ستویس نیز بیاری آید از طرف کوه هند مه برخیزد و ابر بجنبش در آید باد جنوب وزیدن گیرد ابر و مه را از پیش براند باران و تگرگ را بد شتها و منزلگاهان و بهفت کشور رهنمون گردد آنگاه فرشته آب ایام نیات بهمراهی ایزد باد و فر و فروهر نیکان مقدار معیّنی از آب در جهان خاکی بممالک تقسیم نمایند ابرو باد و مه و خورشید و فلک درکارند تا تو نانی بکف آری و بغفلت نخوری همه از بهر تو سرگشته و فرمانبردار شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

بقول مینوخرد (۶۲، ۴۲) انواع و اقسام تخمها بواسطه تشتر با باران فرو میریزد مدّت جنگ تشتر و اپوش سه شبانه روز قرار داده شده است این مدت همان است که پیش از بارندگی انقلاب در هوا و گرفتگی و تیرگی در فضای آسمان دیده میشود گهی برق میدرخشد و گهی رعد میغرّد تا آنکه بقول بندهش گرز آتشین بر فرق خصم فرود آمده فرشته باران پیروزمند گردد

گذشته از دیو اپوش دسته ای از پریها با تشتر در زد و خورد اند در فقره هشتم میگوید که آنها بشکل ستارگان دنباله دار درمیان زمین و آسمان پراکنده خصومت میورزند تا آنکه شکست یافته فرشته باران بدون معارضه فرما نفرما میشود

بخصوصه این ستارگان دنباله دار از ۱۸ امرداد تا ۲۰ آبانماه (۱۰ اوت — ۱۱ نوامبر) بسیار دیده میشود [1] پس از انقضای مدت سی روز که اوقات جلوه تشتر است بسه شکل و خاتمه یافتن جنگ و زد و خورد تقریباً

---

۱ مقصود از ستاره دنباله دار ذوذنب و شهاب میباشد بقول زمخشری در مقدمة الادب ستاره دیو انداز و بقول بندهش موش پر (étoile filante) بخصوصه در فصل مذکور در فوق اوقات این گونه سوانح سماوی (météorite, aérolithe) میباشد

میرسیم بماه باران ایران یا بماهی که بمناسبت با رندگی آبانماه نامیده شده است از روز نهم همین ماه تا هشتم آذر ماه (ماه نوامبر) تشتر فائح در تمام شبهای ماه مذکور در آسمان دیده میشود یك رقیب دیگر تشتر که در فقره ۵۱ از آن اسم برده شده است دُژیائیریا (Duzyāirya) میباشد یعنی بدسالی یا قحطسالی داریوش هم در یکی از کتیبه های پرسپولیس (تخت جمشید) از همین دیو در بیم و هراس افتاده گوید «اورمزد این مملکت پارس را از لشکر دشمن و بدسالی (دُشی ایارا duši iara) و دروغ نگهدارد نکند که این مملکت دچار لشکر دشمن و بدسالی (قحطی) و دروغ گردد [1]

تیر آرش کمانگیر

در فقره ٦ و ۳۷ آمده است که تشتر چُست و چالاك بسوی دریای فراخکرت بشتابد همانطوری که تیر در هوا از کمان بهترین تیر انداز آریائی ارخش Erexša از کوه ائیریوخشوث (Airyō.Xšutha) بطرف کوه خوانونت (xᵛanvant) پرتاب گردید ارخش همان است که در مجمل التواریخ ارش شیوا تیر ضبط است بهرام چوبین رقیب خسرو پرویز مُدعی بود که از خاندان آرش میباشد داستان تیر اندازی آرش در جنگ منوچهر و افراسیاب برای تعیین حُدود خاك ایران و توران در ادّبیات و تاریخ ما معروف است کوههای اریوخشوث و خوانونت را نمیدانیم که در کجا واقع است و امروز بچه اسمی نامیده میشود ولی میتوان گفت که اوّلی در طبرستان و دومی در مشرق ایران واقع است فخرالدین گرگانی در داستان ویس و رامین گوید

اگر خوانند آرش را کمان گیر   که از ساری به مرو انداخت یك تیر
تو اندازی بجان من ز کوراب   همی هر ساعتی صد تیر پرتاب [2]

---

[1] Weissbach, Keilinschriften der Achämeniden, Leipzig, 1911 S. 83

[2] ویس و رامین صفحه ۲۸۰ چاپ کلکته ۱۸٦۵ میلادی رضا قلیخان هدایت در کتاب خود فرهنگ انجمن آرای ناصری خواسته که اشتباه دیگران را که فرد اولی اشعار فوق را به نظامی نسبت داده اند اصلاح کند فقط چندین اشتباه دیگری باشتباه دیگران افزوده است از آنجمله اشعار مذکور را از داستان وامق و عذرا نقل میکند قطعاتی که از وامق و عذرا باقی مانده است متعلق بعنصری است و شعرائی که بعدها آنرا اقتباس کرده اند نسبةً متاخر هستند

ابو ریحان بیرونی در آثارالباقیه راجع بجشن تیرگان که در تیر روز در تیر ماه اتفاق میافتد چنین مینویسد «پس از آنکه افراسیاب بمنوچهر غلبه نموده اورا در طبرستان محاصره کرد بر این قرار دادند که حدود خاکی که از ایران باید بتوران برگزار گردد بواسطه پرش و خط سیر تیری معین شود در این هنگام فرشته اسفندارمذ حاضر گشته امر کرد تا تیر وکمانی چنانکه در ابستا بیان شده است برگزینند آنگاه آرش را که مرد شریف و حکیم و دینداری بود برای انداختن تیر بیاوردند آرش برهنه شده بدن خویش بحضّار بنمود و گفت اي پادشاه و ای مردم به بدنم بنگرید مرا زخم و مرضی نیست ولی یقین دارم که پس از انداختن تیر قطعه قطعه شده فداي شما خواهم گردید پس از آن دست بچله کمان برد بقوت خداداد تیر از شست رها کرد و خود جان تسلیم نمود خداوند به باد امر فرمود تا تیر را حفظ نماید آن تیر از کوه رویان [1] باقصي نقطه مشرق بفرغانه رسید و بریشه درخت گردکان که در دنیا بزرگتر از آن درختی نبود نشست آن موضع را سر حدّ ایران و توران قرار دادند گویند از آنجائی که تیر پرتاب شد و تا بآنجائي که فرو نشست شست هزار فرسخ فاصله است بنابر این جشن تیرگان بمناسبت صلح ایران و توران میباشد [2]

طبری نیز این داستان را ضبط کرده است عین عبارت بلعمی که از او نقل میکند چنین است «و هر دو ملک بر این عهد بستند وصلحنامه بنوشتند پس آرش را اختیار کردند و آرش مردی بود که از وی تیر انداز تر نبود و بر تلی شد در آن حدود از آن بلندتر کوهی نیست و تیري را نشان کرد و بینداخت بر لب جیحون بزمین آمد» [3] روضة‌الصفاء در صلح میان منوچهر و افراسیاب از زبان افراسیاب چنین مینویسد «مقرّر و مشروط برآنکه آرش از سرکوه دماوند تیری اندازد هر کجا که آن تیر فرود آمد فاصله میان دو مملکت آن محّل بود و آرش بر قُلّه جبل دماوند رفته تیری بجانب

---

۱ رویان اسم ناحیه و شهری بوده است در طبرستان رجوع کنید به معجم‌البلدان وبه Eranšahr von Marquart S. 136.

۲ آثارالباقیه چاپ زاخو ص ۲۲۰

۳ بلعمی چاپ کانپور ۱۹۱۶ میلادي ص ۱۱۵

مشرق افکنده از شست رها کرد و آن تیر از وقت طلوع آفتاب تا نیمروز در حرکت بود و هنگام استواء بر کنار جیحون افتاده » [۱]

برای آنکه سخن بدرازا نکشد فقط تا باندازهٔ که از برای فهم مطالب عمدهٔ تشتر یشت محتاج بتوضیحات بوده ایم نگاشته آمد در انجام خوانندگان را منتقل میسازیم که این یشت مانند بیشتر از قطعات اوستا نمونه ایست از مصارعه خوبی و بدی زد و خورد فرشته باران در عالم بالا بضد دیو خشکی بایرانیان تلقین میکند که در مملکت خشك و کم آب خود نیز بضدّ خشکی بکوشند و چنین هم شد ایرانیان مخترع قنات گشتند و از پر تو آن در پارینه ایران آباد بود دگر آنکه در موقع بارندگی و ریزش ابر رحمت بانسان خیرات و مبّرات تعلیم داده شده است آنکه خواستار است تا ابر بخشایش جنبیده بکشت و ورز او ببارد و از آن در روزی بروی گشاده گردد نباید از جود و بخشش خود داری کند و نعمت خود را از دیگران دریغ نماید بعقیده نگارنده تشتر یشت یکی از یشتهای بسیار دلکش اوستاست بعبارت ساده آن که درچند هزار سال پیش از این ترکیب یافته نباید نگریست فقط آنها را باید وسیله فهم معانی عالی و دقیق آنها قرار داد

[illegible]

[illegible]

[illegible] (۳) [illegible]

[illegible]

---

۱ رجوع شود به روضة‌الصفاء چاپ لکنهو ۱۹۱٤ میلادي ص ۱۸۵

تیر یشت

تشتر ستاره درخشان (رایومند) با شکوه (فرهمند) را ستویس آب آورندهٔ
توانای مزدا آفریده را خوشنود میسازیم
« مانند بهترین سرور » زوت آن را بمن بگوید (زرتشت) « برطبق قانون
مقدس بهترین داور است » مرد پاکدین دانا آن را بگوید ☘

([illegible] ١)

١ [illegible]

[illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

[illegible]

(کردهٔ ۱)

۱ اهورامزدا باسپنتمان زرتشت گفت تو بزرگ جسمانی و روحانی باش [1]
ماه و خانه (میهن) (و) میزد را میستائیم [2] تا اینکه از برای من ستاره
فرهمند بهمراهی ماه بمردان (دلیران) شکوه ارزانی‌دارد
من تشتر ستارهٔ آرامگاه بخشنده را با زَورْ میستایم ꙮ

۲ تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم (آن ستارهٔ) که منزل آرام و
منزل خوش بخشد (آن) فروغ سفید افشانندهٔ درخشندهٔ درمان دهندهٔ
تند پرندهٔ بلندِ از دور درخشنده را که روشنائي بی آلایش (پاك) افشاند
آب دریای فراخ را (رود) و نگوهی در همه مشهور را [3] نام گوش مزدا
آفریده را فرّ توانای کیانی را فروهر اسپنتمان زرتشت پاک را
(ما میستائیم) ꙮ

۳ برای فروغ و فرش من او را میستایم با نماز بلند با زَوْر (آن) ستارهٔ تشتر را
تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان
خرد با پندار و گفتار و کردار با زَورْ و با کلام بلیغ
ینگهه ها تام . . . . . [4] ꙮ

---

۱ کلمات که به بزرگ جسمانی و روحانی ترجمه شده در متن اَهوْ [Avestan] و رَتوْ [Avestan] آمده است لغت رد که در زبان ادبی موجود و بمعنی بخرد و دانا گرفته اند از رَتوْ اوستائی است که بمعنی سرور روحانی و بزرگ معنوي است در فقره فوق اهورامزدا بپیغمبرش زرتشت امر میکند که در رسالتش مقام سلطنت جسمانی و روحانی هر دو را محفوظ بدارد

۲ میهن در متن مِثنَ [Avestan] بمعنی خان و مان است شمس فخری گوید جهانیان را یك ذرّه از عنایت تو به از هزار عقار و قبیله و میهن میزد در متن میزدَ [Avestan] بمعنی فدیه ونثار میباشد در زبان ادبی فارسی بمعنی مجلس ضیافت و عشرت گرفته اند فرّخی گوید
اندر میزد با هنر دانش وندر نبرد با هنر بازو

۳ ونگوهی [Avestan] اسم رودی است غالباً در کتب پهلوی با رود رنگها یکجا نامیده شده وه روت خوانده میشود ونگوهی نیز لفظاً بمعنی به وخوب میباشد رجوع کنید بمقاله رنگها ص۲۲۲-۲۲۷

۴ فقره ۳ در انجام هریك از کردهٔ های تشتر یشت تکرار میشود

([illegible] ٢)

۴ [illegible]

[illegible]

([illegible] ٣)

۵ [illegible]

[illegible]

([illegible] ۴)

۶ [illegible]

(کردهٔ ۲)

٤ تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم (که) نطفهٔ آب در بر دارد (آن) توانای بزرگ نیرومند دور بینندهٔ بلند پایهٔ زبردست را آن بزرگواری که از او نیکنامی آید و نژادش از اپم نپات (میباشد)
برای فروغ و فرش او را میستایم . . . [1] ꙮ

(کردهٔ ۳)

۵ تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم کسی را که چارپایان خرد و بزرگ منتظر اند و مردمانی که سابق جفاکار بودند و کَئِتَ ها [2] که در پیش بشرارت پرداختند
چه وقت از برای ما تشتر رایومند فرهمند طلوع خواهد کرد؟
چه وقت سرچشمه های آب بقوّت اسبی دگرباره روان خواهد شد؟
برای فروغ و فرش او را میستایم . . . [1] ꙮ

(کردهٔ ٤)

٦ تشتر ستاره رایومند فرهمند را میستائیم که تند بسوی دریای فراخکرت تازد مانند آن تیر در هوا پران که آرش تیر انداز بهترین تیر انداز آریائی از کوه ائیریوخشوث بسوی کوه خوانونت انداخت [3] ꙮ

---

۱ فقره ۳ از همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ کَئِت [illegible] معنی این کلمه معلوم نیست از فقره فوق بر میآید که از کئت ها گروهی از بد خواهان و دشمنان اراده شده است معانی که دانشمندان از برای این کلمه حدس زده اند هیچ یك نزد بارتولومه مقبول نیفتاده است

۳ ائیریوخشوث [illegible] خوانونت [illegible] تعیین محل این دو کوه مشکل است بنابر آنچه در مقاله تشتر از ابو ریحان ذکر کرده ایم که تیر آرش از کوه رویان پرتاب گشته بفرغانه فرود آمد باید ائیریوخشوث همان کوه رویان باشد که سابق اسم ناحیه و شهری بوده است در طبرستان احتمال دارد که کوه رَئوذیتَ [illegible] در فقره ۲ از زامیاد یشت و رویشن هومند در فصل ۱۲ در فقرات ۲ و ۲۷ از بندهش همان رویان باشد این حدس درست باشد یا نه بهیچ وجه ممدی برای تعیین محل ائیریوخشوث نیست فقط میتوانیم بگوئیم بنا بآنچه در کتب تاریخ ما از داستان جنگ منوچهر و افراسیاب سخن رفته است ائیریوخشوث باید در طبرستان واقع باشد و خوانونت در خراسان هم چنین گفته ایم که بقول طبری و بلعمی تیر آرش بلب جیحون (آمو دریا) فرود آمد میر خواند نیز نوشته است که از کوه دماوند پرتاب گشته بر کنار جیحون افتاد بنا بر این خبر اخیر خوانونت باید یکی از کوههای سرچشمهٔ جیحون باشد

٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ٥)

٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ٦)

١٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۷ آنگاه آفریدگار اهورامزدا باو (به تیر) نفخهٔ بدمید آنگاه آب و گیاه [1] ومهر دارنده دشتهای فراخ از برای او گردا گرد راهی مُهیا ساخت
برای فروغ و فرش او را میستایم . . . [2] ஃ

(کردهٔ ۵)

۸ تشتر ستاره رایومند فرهمند را میستائیم کسی که به پریها غلبه کند کسی که پریها را درهم شکند وقتی آنها بشکل ستارگان دنباله دار [3] درمیان زمین و آسمان پرتاب شوند بنزدیك دریای فراخکرت نیرومند خوش منظر ژرف که آبش سطح وسیعی را فرا گرفته است او براستی بصورت اسب مقدسی (بسوی دریا) آید او از آب امواج برانگیزاند و باد چُست وزیدن آغاز کند ஃ

۹ آنگاه این آب را ستویس بهفت کشور رساند [4] وقتی که او در موقع تقسیم پاداش حضور بهمرساند (آنگاه تشتر) زیبا و صُلح بخش بسوی ممالك آید (تا آنکه آنها) از سال خوب بهره مند شو این چنین ممالك آریائی از سال خوش برخوردار گردد
برای فروغ و فرش او را میستایم . . . [2] ஃ

(کردهٔ ٦)

۱۰ تشتر ستاره رایومند و فرهمند را میستائیم که این چنین سخن گویان باهورامزدا گفت ای اهورامزدا ای خرد مقدس (سپنتامینو) ای آفریدگار جهان جسمانی ای پاك ۰

---

۱ فرشتگان آب وگیاه مقصوداست
۲ فقره ۳ در این جا تکرار میشود
۳ ستاره دنباله دار یا ذوذنب در اوستا ستاره کرم [illegible] نامیده شده است همین ستارگانند که غالباً در این یشت به پریها تعبیر شده است
٤ ستویس که اسم ستاره ایست در آن واحد اسم یکی از فرشتگان مُوکل آب هم هست یکی از وظایف او چنانکه از فقره فوق بر میآید تقسیم کردن نعمت آب است

۱۱ [illegible]

۱۲ [illegible]

۱۳ [illegible]

۱۱ اگر مردم در نماز از من نام برده بستایند چنانکه از ایزدان دیگر نام برده میستایند (پس) من با زندگانی درخشان و جاودانی خویش بمردمان پاك روی آورم در موقع معینی از زمان در مدت یك یا دو و یا پنجاه شب فرارسم ⁂

۱۲ تشتر را میستائیم تیشتریئنی ها (Tištryaēini) [۱] را میستائیم (آن ستارهٔ) را که از پی اولی در آید میستائیم [۲] پروین را میستائیم [۳] آن ستاره هفتورنگ را برای مقاومت کردن بضّد جادوان و پریها (میستائیم) وَنَند ستاره مزدا آفریده را میستائیم برای قوّت برای پیروزی برازنده برای قوّه مدافعه اهورا آفریده برای برتری برای غلبه نمودن باحتیاج برای غلبه نمودن بخصومت تشتر درست چشم را میستائیم ⁂

۱۳ در ده شب اولی ای اسپنتمان زرتشت تشتر رایومند فرهمند ترکیب جسمانی پذیرد بشکل یك مرد پانزده ساله درخشان با چشمهای روشن بلند بالا (و) بسیار نیرومند (و) توانا و چُست در فروغ پرواز کند ⁂

---

۱ تیشتریئنی اسم یك دسته از ستارگانی است که در نزدیك تشتر میباشد در خورشید نیایش نیز در فقره ۸ از آنها اسم برده شده است گروهی از مستشرقین از انکتیل Anquetil که ترجمه اش فقط ترجمه سنّتی است گرفته تا اشپیگل و هارلز و گلدنر کلمهٔ مذکور را اسم جمعی از ستارگان که از یاران و همراهان تشتر محسوب است گرفته اند بتحقیق نمیدانیم که کدام ستارگان مجاور تشتر از آنها اراده شده است

۲ در این جمله آن ستارهٔ که پس از تشتر دارای دومین مقام و رُتبه است مقصود میباشد و آن عبارت است از ستارهٔ ستویس

۳ ستارهٔ که به پروین ترجمه شده در متن پَئوِاِیریه اِئینی (paoiryaēini) میباشد و بصیغهٔ جمع آمده است گروهی از مستشرقین آن را به پروین ترجمه کرده اند رجوع شود به

Beiträge Zur Altbaktrische Philologie von Lagarde S. 58

Über Alt-iranische Sternnamen von Weber

14 [illegible]

15 [illegible]

16 [illegible]

۱٤ بسّن یك چنین مردی که باو نخستین بار کمر بند دهند [1]
بسّن یك چنین مردی که نخستین بار قوّت گیرد
بسّن یك چنین مردی که نخستین بار ببلوغ رسد ❀

۱۵ کسی که در این جا در انجمن سخن گوید کسی که در این جا بپرسد
که مرا اکنون با زَوْر آمیخته بشیر آمیخته بهوم میستاید؟
بکه باید من ثروتی از پسران و گروهی از پسران و کمال از برای روان بدهم؟
اکنون من در جهان مادّی سزاوار ستایش و برازنده نیایشم برطبق بهترین راستی ❀

۱٦ در ده شب دومی ای اسپنتمان زرتشت تشتر رایومند فرهمند ترکیب جسمانی پذیرد بشکل یك گاو زرین شاخ در فروغ پرواز کند ❀

---

[1] از این فقره بخوبی برمیآید که در قدیم پس از سنّ پانزده سالگی کستی می بستند چه در فقره پیش گفته شده است تشتر بصورت جوان پانزده ساله ظاهر میشود اکنون پس از سنّ هفت سالگی هر زرتشتی ناگزیر از داشتن آن است این بند از ۷۲ نخ از پشم سفید گوسفند بافته میشود و سه بار بدور کمر بندند عدد ۷۲ بمناسبت ۷۲ یسنا (قسمتی از اوستا) میباشد و سه بار بدور کمر بستن اشاره است به پندار و گفتار و کردار نیك در روزی که مراسم کُستی بندی بعمل میآید در همان وقت به بچه نیز سُدره میپوشند و آن عبارت است از پیراهن سفیدی که در زیر لباس پوشند در موقع دیگر از آن صحبت خواهیم داشت کستی یا کستیك کلمه پهلوی است بمعنی طرف و کنار معمولاً این کلمه را کشتی گویند که در زبان فارسی هم باقی است مثل کشتی گیر و کشتی گرفتن کلمه اوستائی کستی آئیوینگهن [illegible] میباشد در هرمزدیشت فقره ۱۷ و یسنا ۹ فقره ۲٦ استعمال شده است در اوستا کلمه مذکور هم بمعنی مطلق کمربند است و هم بمعنی بند مخصوص که کستی یا کشتی باشد همیان که در فارسی بمعنی کمربند است با این کلمه اوستائی یکی است در این جا متذکر میشویم که کشتی از عهد بسیار کهن درمیان اقوام آریائی معمول بوده است برهمنان یعنی پیشوایان مذهبی کیش برهمن نیز چنین بندی بگردن آویخته بطرف شانه راست حمایل میکنند

رجوع کنید به خرمشاه تألیف نگارنده بحاشیه صفحه ۷۵

و به The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees by Jivanji Jamshedji Modi, Bombay 1922 p. 183—190

١٧ [illegible]

١٨ [illegible]

١٩ [illegible]

٢٠ [illegible]

۱۷ کسی که در این جا در انجمن سخن گوید کسی که در این جا بپرسد
که مرا اکنون با زَورْ آمیخته بشیر آمیخته بهوم میستاید؟
بکه باید من ثروتی از گاوان (ستوران) و گله ای از گاوان و کمال از برای روان بدهم؟
اکنون من در جهان مادّی سزاوار ستایش و برازنده نیایشم برطبق بهترین راستی ☙

۱۸ در ده شب سومی ای اسپنتمان زرتشت تشتر رایومند فرهمند ترکیب جسمانی پذیرد بشکل یك اسب سفید زیبا با گوشهای زرین و لگام زرنشان در فروغ پرواز کند ☙

۱۹ کسی که در این جا در انجمن سخن گوید کسی که در این جا بپرسد
که مرا اکنون با زَورْ آمیخته بشیر آمیخته بهوم میستاید؟
بکه باید من ثروتی از اسبها و خیلی از اسبها و کمال از برای روان بدهم؟
اکنون من در جهان مادّی سزاوار ستایش و برازنده نیایشم برطبق بهترین راستی ☙

۲۰ آنگاه ای اسپنتمان زرتشت تشتر رایومند فرهمند بپیکر اسب سفید زیبائی با گوشهای زرین و لگام زرنشان بدریای فراخکرت فرود آید ☙

٢١ [illegible]

٢٢ [illegible]

٢٣ [illegible]

٢٤ [illegible]

۲۱ بضدّ او دیو اپوش بپیکر اسب سیاهی بدر آید
یك (اسب) کل با گوشهای کل یك (اسب) کل با گردن کل
یك (اسب) کل با دُم کل یك (اسب) گر مُهیب ۞ [1]

۲۲ هر دو ای اسپنتمان زرتشت تشتر رایومند فرهمند و دیو اپوش بهم در آویزند
هر دو ای اسپنتمان زرتشت در مدت سه شب (و) روز باهمدیگر بجنگند
دیو اپوش به تشتر رایومند فرهمند چیر شود او را شکست دهد ۞

۲۳ پس از آن او (اپوش) او را (تشتر را) بمسافت یك هاثْرَ از دریای فراخکرت دور براند [2] (آنگاه) تشتر خروش درد و ماتم برآورد وای بر من ای اهورامزدا بدا بحال شما ای آبها و گیاهها محنت بتو ای دین مزدیسنا اکنون مرا مردم در نمازی که از من نام برده شود نمی ستایند چنانکه سایر ایزدان را در نماز نام برده میستایند ۞

۲٤ اگر مردم در نماز از من نام برده بستایند چنانکه از ایزدان دیگر نام برده میستایند (این چنین) من قوّت ده اسب قوّت ده شتر قوّت ده گاو قوّت ده کوه قوّت ده آب قابل کشتی رانی خواهم گرفت ۞

---

۱ کل یا کچل در اوستا کَئُورْوَ [Avestan] میباشد جلال‌الدین اکبر شاهنشاه هندوستان این همایون شاهنشاه که در سال ۱۰۱۲ وفات یافت وقتی بسر کوبی میرزا یادگار که باغی شده کشمیر را گرفته بود میرفت در هنگام حرکت این شعر را گفت کلاه خسروی و تاج شاهی بهر کل کی رسد حاشا و کلاّ میرزا یادگار سرکش کچل بود نقل از (شعر فارسی و سلاطین و اُمراء خطا به مهاراجه سرکشن پرشاد بهادر یمین‌السلطنته صدر اعظم در جلسه شعبه جامعه معارف) حیدر آباد دکن ۱۹ ربیع‌الاول ۱۳٤٦
گر که در فارسی بمعني جرب است بجای کلمه اوستائي [Avestan] میباشد این ترجه از گلدنر است
۲ هاثْرَ [Avestan] در پهلوی هاسر میباشد بندهش در فصل ۷ مفصلاً از منازعه تشتر و اپوش صحبت میدارد در فقره ۸ از فصل مذکور مینویسد که نخست اپوش تشتر را یك فرسنگ از دریای فراخکرت دور نمود در فصل ۲٦ در فقره اول کلمه هاسر را چنین معني میکند «یك هاسر یك فرسنگ است که عبارت باشد از هزار گام»

٢٥ [illegible]

٢٦ [illegible]

٢٧ [illegible]

٢٨ [illegible]

٢٩ [illegible]

۲۵ من خود اهورامزدا تشتر رایومند فرهمند را نام برده در نماز میستایم
من باو می بخشم قوّت ده اسب قوّت ده شتر قوّت ده گاو قوّت ده کوه
قوّت ده آب قابل کشتی رانی ꙮ

۲۶ آنگاه ای اسپنتمان زرتشت تشتر رایومند فرهمند بپیکر اسب سفید زیبائی
با گوشهای زرین و لگام زرنشان بدریای فراخکرت فرود آید ꙮ

۲۷ برضد او دیو اپوش بپیکر اسب سیاهی بدر آید
یك (اسب) کل با گوشهای کل یك (اسب) کل با گردن کل
یك (اسب) کل با دم کل یك (اسب) کر مهیب ꙮ

۲۸ هر دو ای اسپنتمان زرتشت تشتر رایومند فرهمند و دیو اپوش بهم در آویزند
هر دو ای اسپنتمان زرتشت باهمدیگر بجنگند در وقت ظهر تشتر رایومند
فرهمند بدیو اپوش چیر شود او را شکست دهد ꙮ

۲۹ پس از آن او (تشتر) اورا (اپوش را) بمسافت یك هاثر از دریای فراخکرت
دور براند تشتر رایومند فرهمند خروش شادکامی و رستگاری برآورد
خوشا بمن ای اهورامزدا خوشا بشما ای آبها و گیاهها خوشا بدین مزدیسنا

[illegible]

۳۰ [illegible]

۳۱ [illegible]

۳۲ [illegible]

خوشا بشما ممالك   آب جوهای شما بدون مانعی بطرف محصول با دانه های درشت و چراگاه با دانه های ریز و بسوی جهان مادّی روان گردد ٭

۳۰ آنگاه ای اسپنتمان زرتشت تشتر رایومند فرهمند بپیکر اسب سفید زیبائی با گوشهای زرین و لگام زرنشان بدریای فراخکرت فرود آید ٭

۳۱ او دریا را بتموّج در آورد   او دریا را بجنبش در آورد
او دریا را بخروش در آورد   او دریا را بطغیان در آورد
او دریا را بجوش در آورد   او دریا را بتلاطم در آورد
در تمام سواحل دریای فراخکرت انقلاب پدید شود و تمام میان دریا بالا برآید ٭

۳۲ پس از آن ای اسپنتمان زرتشت تشتر رایومند فرهمند دگر باره از دریای فراخکرت برخیزد ستویس رایومند فرهمند نیز از دریای فراخکرت بلند شود و پس از آن مه از آن طرف هند از کوهی که در وسط دریای فراخکرت واقع است برخیزد ٭ [1]

---

۱ از این فقره برمیآید که اقیانوس فراخکرت همان دریای جنوب ایران و اقیانوس هند باشد

٣٣ [illegible]

٣٤ [illegible]

([illegible] ۷)

٣٥ [illegible]

([illegible] ۸)

٣٦ [illegible]

۳۳ و پس از آن همه های پاك ابر تشکیل دهندهٔ بجنبش در آید باد جنوب وزیده (آنها را) بطرف پیش براهی راند که از آن جا هوم مفرّح [1] و فزایندهٔ جهان میگذرد پس باد چالاك مزدا آفریده باران و ابر و تگرگ را بسوی کشت زار و منزلگاهان و هفت کشور رساند ०ం

۳٤ ای اسپنتمان زرتشت اپم نپات (بهمراهی) باد چالاك وفر در آب آرام گزیده و فروهر های پاکان بهر یك از امکنه در جهان مادی مقدار معینی از آب تقسیم کند

برای فروغ و فرش او را میستایم . . . [2] ०ం

۳۵ تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم که از آن جا از سپیده دم درخشان براهی که از باد دور است بمحلّی که از بخشندگان مقرّر شده است بآن جای مقرّر پر آب روان گردد برای خاطر اهورامزدا برای خاطر امشاسپندان

برای فروغ و فرش اورا میستایم . . . [2] ०ం

(کردهٔ ۸)

۳٦ تشتر ستاره رایومند فرهمند را میستائیم وقتی که سال از مردم درکار سرآمدن است اُمرای خردمند و (جانوران) وحشی که در کوهساران بسر برندو درندگان بیابان نورد انتظار برخاستن او (تشتر) کشند کسی که از طلوع خویش از برای مملکت سال خوش یا سال بد آورد

---

[1] کلمه ای که بمفرّح ترجمه شده در متن فراشمی [illegible] میباشد ترجمه مذکور از گلدنر است رجوع کنید به Drei Yasht Geldner s. 115

[2] فقره ۳ از همین یشت در این جا تکرار میشود

[illegible]

[illegible]

([illegible] ٩)

٣٧ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

٣٨ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

آیا ممالك آریائی از سال خوش برخوردار خواهد شد؟

برای فروغ و فرش او را میستایم . . . ۱ ⁂

(کردهٔ ۹)

۳۷ تشتر ستاره رایومند فرهمند را میستائیم که شتابان بدان سوی گراید چست بدان سوی پرواز کند تند بسوی دریای فراخکرت تازد مانند آن تیر در هوا پران که آرش تیر انداز بهترین تیر انداز آریائی از کوه ائیریوخشوث بسوی کوه خوانونت انداخت ⁂

۳۸ آنگاه اهورامزدا باو (به تیر) نفخه ای بدمید (و امشاسپندان) [۲] و مهر دارندهٔ دشتهای فراخ هردو از برای او راه را مهیّا ساختند از پی آن (تیر) اشی نیك و بزرگ و پارند [۳] سوار گردونه سبك و چست روان شدند تا مدتی که آن (تیر) پران بکوه خوانونت فرود آمد در خوانونت آن بزمین رسید [٤]

برای فروغ و فرش او را میستایم . . . ۱ ⁂

---

۱ بعینه فقره ۳ از همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ امشاسپندان سابقاً در تفسیر برای توضیحات افزوده شده بعد ها جزو متن گردیده است

۳ اشی [illegible] بصیغهٔ تأنیث اسم فرشته ثروت و نعمت است یشت هفدهم مختص باوست و آن را ارت یا ارد یشت گویند در مقاله ارت از او صحبت خواهیم داشت پارند در تفسیر پهلوی اوستا بجای کلمه پارندی [illegible] استعمال شده است معنی آن نعمت و فیض و ثروت میباشد کلمه ای که در یسنا ۳۸ فقره ۲ بفیض ترجمه کرده ایم همین پارندی میباشد (رجوع کنید بصفحه ۱۲۱ همین کتاب هفت تن یشت بزرگ) غالباً از پارندی در اوستا فرشته ای اراده شده است که مثل اشی فرشته مؤنث است و مانند او نیز برای محافظت گنج و ثروت گماشته شده است بسا این دو در کتاب مقدس باهم نامیده شده اند از آنجمله در مهر یشت فقره ٦٦ و در دو سی‌روزه کوچك و بزرگ در فقره ۲۵ وغیره غالباً پارند با صفت رَئورَث [illegible] آمده است یعنی با گردونه چست و سبك رونده

٤ تمام این فقره ۳۸ راجع بتیر آرش است که بامر خدا و یاری فرشتگان از کوه طبرستان بکوه خراسان سرحد ایران و توران رسید در مقاله تشتر دیده ایم که ابو ریحان بیرونی نیز مینویسد که خداوند بباد امر فرموده تیر را حفظ نماید تا از کوه رویان باقصی نقطه مشرق بفرغانه رسید

([illegible] ۱۰)

۳۹ [illegible]

۴۰ [illegible]

[illegible]

([illegible] ۱۱)

۴۱ [illegible]

۴۲ [illegible]

[illegible]

([illegible] ۱۲)

۴۳ [illegible]

(کردهٔ ۱۰)

۳۹ تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم کسی که پریها غلبه نمود کسی که پریها را درهم شکست آن پریهائی که اهریمن برانگیخت بامید آنکه تمام ستارگانی را که حامل نطفه آب اند باز بدارد [1]

۴۰ تشتر آنها را شکست داد آنها را از دریای فراخکرت دور نمود آنگاه ابر ها بالا برآمد و آبهای سال خوش آورنده روان گشت در آنهاست سیل باران شدید آبهائی که سیلان کنان در روی هفت کشور پراکنده شود
برای فروغ و فرش او را میستایم . . . [2]

(کردهٔ ۱۱)

۴۱ تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم کسی که آبهای راکد (ایستاده) و جاری و چشمه و جویبار و برف و باران مشتاق اوست

۴۲ چه وقت تشتر رایومند فرهمند از برای ما بدر خواهد آمد
چه وقت چشمه های آب سترگ تر از (شانه) اسبی بجریان در آید؟
چه وقت چشمه ها بسوی کشت زاران زیبا و منزلگاهان و دشتها جاری شود و ریشه گیاهها را از رطوبت قوی خود نمی بخشد؟
برای فروغ و فرش او را میستایم . . . [2]

(کردهٔ ۱۲)

۴۳ تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم که از تمام موجودات با آب جهنده خویش هول و هراس فروشوید (این چنین) او شفاء بخشد آن

---

۱ در این جا از پریها همان ستارگان دنباله دار یا بقول اوستا ستارگان کرم مقصود میباشد

۲ بعینه فقره ۳ از همین یشت در این جا تکرار میشود

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ١٣)

٤٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ١٤)

٤٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ٤٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٤٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]

توانا‌ترین در صورتی که او را ستوده و معزّز بدارند (وی را) خوشنود سازند و خیر مقدم گویند
برای فروغ و فرش او را میستایم . . . ۱ ꙮ

(کردهٔ ۱۳)

۴۴ تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم کسی را که اهورامزدا سرور (رد) و پاسبان همه ستارگان قرار داد چنانکه زرتشت را (رد و پاسبان) مردمان کسی که اهریمن وی را تباه نتواند نمود و نه جادوان و نه پریها مردمان جادو و همه دیوها متّفقاً آسیبی بوی نتوانند رسانید
برای فروغ و فرش او را میستایم . . . ۱ ꙮ

(کردهٔ ۱۴)

۴۵ تشتر ستاره رایومند فرهمند را میستائیم بکسی که اهورامزدا هزار چُستی بخشید بآن کسی که درمیان (ستارگان) حامل نطفه آب توانا‌ترین است بآن کسی که با (ستارگان) حامل نطفه آب در فروغ در پرواز است ꙮ

۴۶ کسی که بصورت یك اسب سفید زیبا با گوشهای زرین و لُگام زرنشان تمام خلیج ها و تمام رودهای زیبا و تمام جوهای زیبای دریای فراخکرت را دیدن کند (آن دریای) نیرومند خوش ترکیب عمیق را که آبش سطح وسیعی را فرا گرفته است ꙮ

۴۷ آنگاه ای اسپنتمان زرتشت سیلان آب پاك کننده و درمان بخش از دریای فراخکرت سرا زیر شود این (آب) را (تشتر) توانا‌ترین بمملکت هائی

---

۱ فقره ۳ از همین یشت در این جا تکرار میشود

[illegible]

([illegible] ١٥)

٤٨ [illegible]

([illegible] ١٦)

٤٩ [illegible]

٥٠ [illegible]

٥١ [illegible]

تقسیم کند که در آنجاها اورا ستوده و معزّز بدارند (وی را) خوشنود سازند و خیر مقدم گویند
برای فروغ و فرش اورا میستایم . ۱ ٭

(کردهٔ ۱۵)

۴۸ تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم کسی را که تمام مخلوقات خرد مقدس (سپنتا مینو) مشتاق دیدار اند آنهائی که در زیر زمین بسر میبرد آنهائي که در روی زمین بسر میبرند و آنهائی که در آب و آنهائی که در خشکی زندگاني میکنند و آنهائی که پرنده و خزنده است و آنهائی در محل آزاد جای گزینند و آنچه در (عالم) بالا که از آفرینش بی انجام و بی آغاز راستی (اشا) نامیده میشود [۲]
برای فروغ و فرش اورا میستایم . ۱ ٭

(کردهٔ ۱٦)

۴۹ تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم آن غمخوار نیرومند ماهر فرمانروا را که با هزار نعمت آراسته است کسی که او را خوشنود سازد او بمرد خواهشمند بدون عوض نعمتهای بسیار بخشد ٭

۵۰ من ای اسپنتمان زرتشت آن ستاره تشتر را در شایستهٔ ستایش بودن مساوی در برازندهٔ نیایش بودن مساوی در تکریم اورا خوشنود ساختن مساوی در قابل مدح و ثنا بودن مساوی با خود من که اهورامزدا هستم بیافریدم ٭

۵۱ برای مقاومت کردن بر ضدّ آن پری و (اورا) شکست دادن و برای چیر شدن

---

۱ فقره ۳ از همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ مقصود از این جمله اخیر مخلوقات مینوی است در مقابل مخلوقات دنیوی که در جمله هاي پیش از آنها اسم برده شده است

[illegible]

٥٢ [illegible]

٥٣ [illegible]

٥٤ [illegible]

٥٥ [illegible]

و خصومتش را (بوی) برگردانیدن بآن (پری) خشکسالی [1] که
مردمان هرزه زبان سال نیک آورنده مینامند ؂

۵۲ اگر من بخصوصه ای اسپنتمان زرتشت آن ستارهٔ تشتر را در شایستهٔ
ستایش بودن . . . . . [2] ؂

۵۳ برای مقاومت کردن بضّد آن پری و (اورا) شکست دادن . . . [3] ؂

۵٤ هر آینه در هر روز یا هر شب آن پری خشکسالی این جا و آن جا سرزده
قوّهٔ زندگانی جهان مادّي را یکسره در هم میشکست ؂

۵۵ آری تشتر رایومند فرهمند آن پری را ببند در کشد با زنجیر دو لا ببندد
و با زنجیر سه لاببندد و با زنجیر از هم نگسیختنی و با زنجیر چندین
لاببندد چنانکه گوئی یک هزار مرد که در قوت بدن قوی‌ترین
(مردمان) باشند یک مرد تنها را ببند در کشند ؂

---

۱ مقصود از پری یا دیو خشکسالی همان دیوی است که در مقاله تشتر از آن اسم برده ایم
دُژیا ئیریه [illegible] در مقابل هویائیریه [illegible] یعنی سال نیك و خوب سال رزق
و فراوان

۲ فقره ۵۰ بعینه در این جا تکرار میشود

۳ فقره ۵۱ بعینه در این جا تکرار میشود

٥٦ [illegible]

٥٧ [illegible]

٥٨ [illegible]

٥٩ [illegible]

٦٠ [illegible]

۵۶ اگر ای اسپنتمان زرتشت در ممالک آریائی از برای تشتر رایومند فرهمند ستایش و نیایش شایسته بجای آورند همان ستایش و نیایشی که از برای او شایسته ترین است و آن این است که بر طبق بهترین راستی باشد هر آینه لشکر دشمن باین ممالک داخل نتواند شد و نه سیل و نه جرب (گر) و نه کبست (زهر) [1] و نه گردونهای لشکر دشمن و نه بیرقهای بر افراشته (دشمن) ۞

۵۷ از او پرسید زرتشت کدام است پس ای اهورامزدا از برای تشتر رایومند فرهمند ستایش و نیایش برازنده که بر طبق بهترین راستی است؟ ۞

۵۸ آنگاه اهورامزدا گفت از برای او ممالک (اقوام) آریائي باید زَورْ نثار کنند از برای او ممالک آریائي باید برسم بگسترانند از برای او ممالک آریائی باید یک گوسفند بریان کنند سفید یا سیاه یا رنگ دیگر (اما) یک رنگ (باشد) ۞

۵۹ براهزن نباید از آن (فدیه) قسمتی برسد نه بزن بدعمل و نه بآن نابکاری که گاتها نمی‌سراید و برهم زن زندگانی است کسی که مخالف این دین اهورائی زرتشت است ۞

۶۰ اگر قسمتی از آن (فدیه) براهزن رسد یا زن بدعمل و یا به نابکاری که گاتها نمی‌سراید و برهم زن زندگانی است کسی که مخالف این دین اهورائی زرتشت است هر آینه تشتر رایومند فرهمند چاره و درمان را بر گیرد ۞

---

۱ کبست فارسی در متن کپستی [illegible] میباشد بطور یقین نمیدانیم که کبست فارسی آنچه در فرنگها بمعنی گیاه تلخ و کلیه گیاهها زهردار ضبط است و غالباً شعراء استعمال کرده‌اند با کپستی اوستا یکی باشد مستشرقین در سر معنی این لغت باهم متفق نیستند برخی بمعنی زهر (گلدنر) برخی دیگر بمعنی گیاه زهر آلود (دارمستتر) گرفته اند بارتولومه تصور میکند که اسم مرض مخصوصی باشد

٦١ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

٦٢ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

۶۱ بناگاه سیل ممالک آریائی را فرا گیرد بناگاه لشکر دشمن بممالک آریائی در آید بناگاه ممالک آریائی درهم شکـــنـد پنجاه ها صدها صدها هزارها هزارها ده هزارها ده هزارها صد هزارها

برای فروغ و فرش اورا میستایم . . ۱ ؂

۶۲ یتا اهو . . . .

درود میفرستم به تشتر رایومند فرهمند به ستویس آب آورندهٔ توانای مزدا آفریده

اشم وهو . . . . ۲ ؂

---

۱ فقره ۳ در این جاتکرار میشود

۲ رجوع کنید بهرمزد یشت فقره ۳۳

گوش = درواسپا

یشت نهم موسوم است به درواسپا Drvāspā و آن را نیز در اوستا گاأوش (Gāuš) و در فارسی گوش گویند برای رفع اشتباه باید بگوئیم که گوش بمعنی آلت شنوائی در اوستا گئوش (Gaoša) میباشد گئوش یا گئو بمعنی گاو و (گاأوش) فرشته حافظ چارپایان که از آن مشتق شده است بگوش آلت شنوائی مربوط نیست در مقاله ماه از گوشورون صحبت داشته گفتیم که از آن روان نخستین جانور مفید مقصود میباشد در این جا لازم است متذکّر شویم که کلمه گاو در اوستا بعلاوه از معنی معمولی که امروز در فارسی از آن اراده میشود دارای یك معنی بسیار منبسطی است و بهمه چارپایان مفید اطلاق میگردد در خود اوستا برای تشخیص بچارپایان خُرد مثل میش و بُز آنومیّه یا گفته اند و بچارپایان بزرگ مثل شتر و اسب و گاو و خر ستؤرَ (ستور) نام داده اند هریك از چارپایان خُرد و بزرگ را جداگانه اسمی است و بسیار نزدیك بفارسی از آنکه گفتیم کلمه گاو در اوستا اسم جنس است این معنی از خود کلمه گوسفند نیز بخوبی برمیآید که امروز برای میش استعمال میکنیم ولی اساساً آن از برای چارپایان خرد وضع شده است از جزء اخیر این کلمه که سفند یا سپند باشد در مقالهٔ امشاسپند صحبت داشتیم و معنی آن مقدس یا پاك و مفید میباشد جزء اوّلی همان گاو است که در این جا بهتر شکل اوستائی خود را محفوظ داشته است در وندیداد فرگرد ۲۱ فقره ۱ گوید درود بتو ای گاو مقدّس (گئو سپنت) مقصود همان گاو است نه میش بعدها از گئو سپنت چارپایان کوچك اراده کرده اند و بتدریج در فارسی برای میش تخصیص یافته است از برای میش نر در خود اوستا کلمه مئشَ maeša و از برای میش ماده مئشی استعمال شده است [1] در لهجه دری یعنی

---

[1] رجوع شود به یشت ۱٤ (وهرام یشت) فقره ۲۳ و یشت ۱۷ (ارت یشت) فقره ٥٦ و ونداد فرگرد ۱۹ فقره ۳۳

در زبان مخصوص زرتشتیان ایران هنوز لغت گاو در سریک رشته از اسامی جانوران دیده میشود از این قبیل است گاو میش و گاو گوزن و گاو گراز و گاو کرگدن و گاو ماهی [1] و این خود دلیل است که کلمه گاو در زبان اوستا هم اسم جنس بوده است ولی بمعنی منسبط تر از کلمه بوین (Bovine) که در زبان فرانسه اسم جنس کلیّه چارپایان از جنس گاو میباشد

پس از دانستن این مقدمه اینك به بینیم که چرا گاو بخصوصهٔ این همه مورد توّجه گردیده و حتی اسم فرشته حافظ جانوران مفید ازکلمه گاو مشتق شده است دلیلش بسیار واضح است برای آنکه درمیان چارپایان گاو مفیدتر از همه است هرآن فوائدیکه امروز از گاو داریم در قدیم هم داشته اند چون شیر و روغن و پنیر که اساس تغذیه اقوام قدیم بوده همه از گاو است ناگزیر آن را مورد نوازش و شفقّت ساخت هنوز پارسیان ذبح گاو را ناروا و گوشت آنرا بخود ناگوار میدانند چنانکه از خوردن خروسی که سحرگاهان بانگ زند و مردم را از پی ستایش خدای و کار و کوشش میخواند امتناع دارند گاونر یا ورزاو که بمعنی گاو ورز و کشت میباشد از برای قوم فلاّح و زارعی مثل ایرانیان برای عمل زراعت و شخم و شیار کردن یاور بسیار گرانبهائی بوده است غالباً در خود گاتها از قربانی گاو در مراسم مذهبی منع و پروراندن آنها برای زراعت توصیه شده است [2] و بعلاوه از پی گاو زه کمان میساخته اند و پوست آن چرم مثل امروز مورد استعمال داشته است گردونه و بار کشی نیز با این جانور بوده است این مسئله نیز از مهریشت فقره ۳۸ بخوبي برمیآید چه در این جا از گردونهٔ که با ورزاو کشیده میشود صحبت رفته است ممدّ برآن فردوسی نیز گوید

ز گاوان گردونکشان چل هزار همیراند پیش اندرون شهریار [3]

نظر باین فواید ابداً شگفت آمیز نیست که گاو درآئین مزدیسنا معزّز

---

[1] Houtum-Schindler, Die Parsen in Persien, ihre Sprache u. einige ihrer Gebräuche.

[2] رجوع شود بگاتها یسنا ۳۲ قطعه ۱٤ و یسنا ۳۳ قطعه ۳ و ٤

[3] شاهنامه چاپ آموزنده پونه ۱۹۱۳ میلادی ص ۱۰۷

باشد و از فرشته نگهبان آن غالباً امداد خواسته شود در چندین جای گاتها از فرشته گوشورون یا روان نخستین ستور که براي حفاظت چارپایان نیک گماشته شده یاد گردیده است [1] در سایر قسمتهای اوستا نیز بکالبد و روان این فرشته درود فرستاده میشود [2] نگهبانی روز چهاردهم ماه با این فرشته است و به گوش روز موسوم است بقول ابوریحان بیرونی گوش روز در دیماه جشنی است موسوم به سیرسور در این روز سیر و شراب خورند و از برای دفع شر شیاطین سبزیهای مخصوصي با گوشت پزند [3] در فرهنگها نیز جشن سیر سور ضبط است

فرشته نگهبان چارپایان گهی گوش خوانده میشود و گهی درواسپا بی شك از این دو کلمه یك فرشته اراده شده است در دو سیروزه کوچك و بزرگ فقره ١٤ نیز این هر دو لغت باهم ذکر گردیده است کلمه درواسپا مرکب است از دو جزء دروَ + اسپ معنی جزء اخیر معلوم است جزء اول در اوستا دروَ (drva) و در فرس دُورُوَ بمعنی عافیت و صحّت و تندرستی میباشد همین کلمه است که امروز در فارسي درُست گوئیم بنابر این درواسپا یعنی درست دارندهٔ اسب بي شک در این جا هم از کلمه اسب اسم جنس اراده گردیده و از آن مطلق ستوران مقصود میباشد در آغاز یشت نهم نیز درواسپا سالم نگهدارندهٔ چارپایان خُرد و بزرگ نامیده شده است از آنکه اسب هم برای تعیین اسم فرشته موکّل چارپایان تخصیص یافته برای این است که اسب پس از گاو مفید ترین ستور است بخصوصه در نزد ایرانیان دلیر و رزم آزما که از برای نبرد و جنگ بغایت محتاج آن بوده اند و بعلاوه اسب و گردونه هر دو علامت شرافت بوده است بسا از اسامی خاص ایرانیان قدیم مثل لهراسب و گشتاسب و جاماسب و گرشاسب و پوروشسب و هجتسب و غیره با کلمه اسب ترکیب یافته است در هرجائی که درواسپا

---

۱ رجوع شود بگاتها یسنا ۲۸ قطعه ۱ و بتمام قطعات یسنا ۲۹ و بمقاله گوشورون ترجمه نگارنده

۲ رجوع شود به یسنا ۱ فقره ٥ و یسنا ۲٦ فقره ٤ و یسنا ۳۹ (هفت ها) فقره ۱ و یسنا ۷۰ فقره ۲

۳ آثارالباقیه چاپ زاخو ص ۲۲٦

ذکر شده آن را بدارندهٔ اسبهای زین شده و گردونهای تندرو و چرخهای خروشندهٔ متصفّ کرده اند دلیران و ناموران در نماز و ستایش از او اسبهای قوی پیکر و سالم استغاثه میکنند حتی اسب خورشید که ذکرش گذشت از او ست در گوش یا درواسپ یشت هفت تن از نامداران از فرشته مذکور برای غلبه کردن بهماوردان خویش یا برای موفق شدن بامری بدو نماز برده یاری درخواست میکنند نخست هوشنگ پیشدادی دوم جمشید سوم فریدون چهارم هوم پنجم خسرو ششم زرتشت هفتم کی گشتاسب این نامدران همانهائی هستند که در آبان یشت از اردویسور ناهید تمنّای رستگاری نمودند و هر یك را شرح دادیم و بعد هم آنها را بهمین ترتیبی که در گوش یشت ملاحظه میکنیم در ارت یشت هم خواهیم دید مگر آنکه در آبان یشت از هوم اسمی برده نشده است ولی در طی مقاله افراسیاب صفحه ۲۱۰ از او صحبت داشتیم

[illegible]

[illegible]

[illegible] (٣) [illegible]

[illegible]

([illegible] ١)

١ [illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

٤ [illegible]

گوش یشت=درواسپ یشت

درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را خوشنود میسازیم ۞

(کردهٔ ۱)

۱ درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را میستائیم کسی که چارپایان خرد را سلامت نگه میدارد کسی که چارپایان (ستوران) بزرگ را سلامت نگه میدارد کسی که دوستان را سلامت نگه میدارد کسی که بچگان را سلامت نگه میدارد با دیده با نان بسیار دور و . . . . [1] با سعادت . . . . . [2] ۞

۲ کسی که دارای اسبهای زین شده گردونهای تکاپو کننده چرخهای خروشنده است که فربه (راه) بپیمایند [3] نیرومند خوش اندام بهرهٔ نیک بخشنده و درمان بخشی که برای یاری مردان پاك پیشه سالم واقامتگاه مهیّا دارد [4] ۞

۳ از برای اوهوشنگ پیشدادی در بالای کوه زیبای مزدا آفریدهٔ (هرا) صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد [5] و زَورْ نیاز کنان (چنین درخواست) •

۴ این کامیابی را بمن ده ای نیک ای توانا ترین درواسپ که من بهمه دیوهای مازندران ظفر یابم که من بهراس نیفتاده از بیم دیوها گریزان نشوم که همه دیوها برخلاف میل شان بهراس افتاده در مقابل من فرار کنند (و) از بیم در تاریکی بدوند ۞

---

۱ بجای نقاط کلمه پیشن [illegible] خراب شده معنی درستی از آن بر نمیآید

۲ بجای نقاط کلمات درغو بخذْ ریین [illegible] خراب شده است فقط کلمه اولی را میدانیم که بمعنی دراز و بلند و دیر و درنگ است ([illegible])

۳ معنی این جمله اخیر روشن نیست هرچند که معنی کلمات آن که فشونی [illegible] (فربه) و تمرزْ [illegible] (پسودن و مالیدن) باشد معلوم است

۴ فقرات اول و دوم در آغاز شش کردهٔ (فصل) دیگر این یشت تکرار میشود

۵ رجوع کنید بمقاله هوشنگ ص ۱۷۸—۱۷۹ و بفقرات ۲۱—۲۲ آبان یشت

۵ [illegible]

۶ [illegible]

([illegible] ۲)

۷ [illegible]

۸ [illegible]

۹ [illegible]

۱۰ [illegible]

۵ اورا کامیاب ساخت درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس پناه دهنده کسی که خواستاری را که زَورْ نیاز کند و از صفای عقیده فدیهٔ آورد کامروا میسازد ꙮ

۶ برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم من اورا با نماز نیك بجای آورده (و) با زَورْ میستایم آن درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را ما میستائیم با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و گفتار و کردار با زَورْ و با کلام بلیغ ینگه ها تام . . . . اهورامزدا درمیان موجودات از زنان و مردان میشناسد آن کسی را که برای ستایشش باو بتوسط اشا بهترین پاداش بخشیده خواهد شد این مردان و این زنان را ما میستائیم [1] ꙮ

(کردهٔ ۲)

۷ درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را میستائیم کسی که چارپایان . . [2] ꙮ

۸ از برای او جمشید دارندهٔ گله ورمه خوب در بالای کوه هکر صد اسب هزارگاو ده‌هزار گوسفند قربانی کرد و زَورْ نیاز کنان (چنین درخواست) ٭

۹ این کامیابی را بمن ده ای نیك ای تواناترین درواسپ که من از برای مخلوقات مزدا گله پرواری مهیّا سازم که من مخلوقات مزدا راجاودانی (بیمرگ) سازم ٭

۱۰ که من از مخلوقات مزدا گرسنگی و تشنگی را دور نمایم و که من از مخلوقات مزدا ضعف پیری و مرگ را دور سازم و که من در مدت هزار زمستان (۱۰۰۰ سال) از مخلوقات مزدا باد گرم و سرد را دور بدارم [3] ꙮ

---

۱ فقره ششم در انجام شش کردهٔ دیگر این یشت تکرار میشود

۲ فقرات اول و دوم از همین یشت در این جا تکرار میشود

۳ رجوع کنید بمقاله جشید ص ۱۸۰ — ۱۸۸ و بفقرات ۲۵ — ۲۶ از آبان یشت

١١ [illegible]

[illegible]

([illegible] ٣)

١٢ [illegible]

١٣ [illegible]

١٤ [illegible]

۱۱ اورا کامیاب ساخت درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس پناه دهنده کسی که خواستاری را که زَورْ نیاز کند و از صفای عقیده فدیه آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . . [1]

(کردهٔ ۳)

۱۲ درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را میستائیم کسی که چارپایان را . . [2]

۱۳ از برای او فریدون پسر آتویه از خاندان توانا در (مملکت) چهار گوشه (وَرِنَهْ) صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد و زَورْ نیاز کنان (چنین درخواست) ٥

۱٤ این کامیابی را بمن ده ای نیك ای تواناترین درواسپ که من بازی دهاك (ضحاك) سه پوزه سه کله شش چشم هزار چستی و چالاکی دارنده ظفر یابم باین دیو دروغ بسیار قوی که آسیب مردمان است باین خبیث و قوی‌ترین دروغی که اهریمن برضد جهان مادی بیافرید تا جهان راستی را از آن تباه سازد و که من هر دو زنش را بربایم هر دو را سنگهوك (شهرناز) و اِرِنَوَكْ (ارنواز) که از برای توالُد و تناسُل دارای بهترین بدن میباشند هر دو را که از برای خانداری برازنده هستند [3]

۱ فقره ٦ از همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ فقرات اول و دوم همین یشت در این جا تکرار میشود

۳ رجوع کنید بمقاله فریدون ص ۱۹۱ — ۱۹۵ و بفقرات ۳۳ — ۳٤ آبان یشت

۱۵ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible])

۱۶ [illegible]
[illegible]

۱۷ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۸ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۹ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۵ اورا کامیاب ساخت درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس پناه دهنده کسی که خواستاری را که زَورْ نیاز کند و از صفای عقیده فدیه آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . . . ۱ ☘

(کردهٔ ٤)

۱٦ درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را میستائیم کسی که چارپایان را . . ۲ ☘

۱۷ از برای او هوم . . ۳ درمان بخش و سرور نیك با چشمان زرد رنگ در بلندترین قُلّه کوه هرا فدیه آورد و از وی برای این کامیابی درخواست نمود .

۱۸ این کامیابی را بمن ده ای نیك ای تواناترین درواسپ که من افراسیاب مجرم تورانی را بزنجیر کشم و بزنجیر بسته بکشم و بسته برانم و در بند بنزد کیخسرو برم تا اورا روبروی دریاچهٔ چیچست عمیق و با سطح وسیع بکُشد کیخسرو آن پسر انتقام کشنده از سیاوش نامور که بخیانت کشته شد و از برای (انتقام) اغریرث دلیر ٤ ☘

۱۹ اورا کامیاب ساخت درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس پناه دهنده کسی که خواستاری را که زَورْ نیاز کند و از صفای عقیده فدیه آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم ۱ ☘

---

۱ فقره ٦ همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ فقره اول و دوم همین یشت در این جا تکرار میشود

۳ در متن بجای نقاط کلمه فرا شییِ (frāšmi) آمده است در طی ترجمه یشتها در هر جائی که باین صفت برخوردیم آن را باشامیدنی ترجمه کردیم این معنی در فقره فوق از برای هوم که اسم کسی است مناسبتی ندارد مگر آنکه صفت مذکور را بمعنی ترقّی دهنده و پرواننده بگیریم چنانکه برخی از مستشرقین باین معنی گرفته اند

درخصوص هوم رجوع کنید بمقالهٔ افراسیاب ص ۲۱۰

٤ راجع بکیخسرو رجوع کنید بفقره ٤۹ از آبان یشت و بتوضیحات پاورقی ص ۲۰۳ — ۲۰۵

([illegible] ٥)

۲۰ [illegible]
[illegible]

۲۱ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۲۲ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۲۳ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٦)

۲٤ [illegible]
[illegible]

۲٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

(کردهٔ ۵)

۲۰ درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را میستائیم کسی که چارپایان را . . [۱] ꙮ

۲۱ از برای او یل ممالك آریائي استوار سازندهٔ کشور خسرو روبروی دریاچه ژرف و پهن چئچست صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد و زَورْ نیاز کنان (چنین درخواست) ٭

۲۲ این کامیابی را بمن ده ای نیك ای توانا ترین درواسپ که من افراسیاب مجرم تورانی را روبروي دریاچه چئچست ژرف و پهن بکُشم من پسر انتقام کشنده از سیاوش نامور که بخیانت کشته شد و از برای انتقام اغریرث دلیر ꙮ

۲۳ او را کامیاب ساخت درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس پناه دهنده کسی که خواستاری را که زور نیاز کند و از صفای عقیده فدیهٔ آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . . [۲] ꙮ

(کردهٔ ٦)

۲٤ درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را میستائیم کسی که چارپایان را . . [۱] ꙮ

۲۵ او را بستود زرتشت پاك در آریاویج درکنار (رود) ونگوهی دائیتیا [۳] با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و گفتار و کردار با زَورْ و با کلام بلیغ و از او این کامیابی را درخواست ٭

---

۱ فقرات اول و دوم همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ فقره ٦ همین یشت در این جا تکرار میشود

۳ در خصوص مملکت آریاویج و رود ونگوهی‌دائیتیا رجوع کنید بیاد داشت صفحه ۵۹ و صفحه ۲۸۳

٢٦ [illegible]

٢٧ [illegible]

[illegible]

([illegible] ٧)

٢٨ [illegible]

٢٩ [illegible]

۲۶ این کامیابی را بمن ده ای نیك ای تواناترین درواسپ که هُوتُس نیك و شریف را [1] همواره بر آن دارم که بحسب دین بیندیشد بحسب دین سخن گوید بحسب دین رفتار کند [2] که او بدین مزدیسنای من ایمان آورد و آن را در یابد که او از برای جمعیّت من مایهٔ شهرت نیکی شود ✿

۲۷ او را کامیاب ساخت درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس پناه دهنده کسی که خواستاری را که زَورْ نثار کند و از صفای عقیده فدیهٔ آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم .. . . [3] ✿

(کردهٔ ۷)

۲۸ درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را میستائیم کسی که چارپایان را . . [4] ✿

۲۹ از برای او کی گشتاسب بلند همّت روبروی آب دائیتیا صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد و زَورْ نیاز کنان (چنین درخواست)

---

۱ هُوتُس در پهلوی بجای اسم اوستائی هُوتئوسا [اوستایی] آمده است هُوتُس از خاندان نئوتر (‌[اوستایی] نوذر) ص ۲۶۵ — ۲۶۷ ملاحظه شود) زن کی گشتاسب است در فروردین یشت فقره ۱۳۹ و در رام یشت فقرات ۳۵ و ۳۶ نیز از او اسم برده شده است در کتاب پهلوی یادگار زریران مندرج است « آنگاه پادشاه کی گشتاسب گفت اگرهم تمام پسران و برادران و بزرگان من و نیز زن من هُوتس از کسی که برای من ۳۰ پسر و دختر متولد شدند کشته شوند باز من پیرو این دین پاك خواهم ماند آنچه را که از اهورامزدا یافتم از دست نخواهم داد» در شاهنامه زن گشتاسب موسوم است به کتایون بنا بداستانی که در کتاب رزمی ما مندرج است هُوتُس غیر از کتایون است چه این اخیر دختر قیصر رُوم است که کی گشتاسب در اوقاتی که از پدرش لُهر اسب رنجیده خاطر در مملکت رُوم متواری بود اورا شیفته حُسن جمالش نموده بزنی گرفت

۲ در این جا یاد آورد میشویم که حضرت زرتشت در فقره ۱۰۴ از آبان یشت خواستار است که شاه گشتاسب بوی ایمان آورد در فقره فوق آرزو دارد که هوتس زن کی گشتاسب باو بگرود

۳ فقره ٦ همین یشت در این جا تکرار میشود

٤ فقره اول و دوم همین یشت در این جا تکرار میشود

٣٠ [illegible]

٣١ [illegible]

۳۰ این کامیابی را بمن ده ای نیک ای تواناترین درواسپ که من به اَشتَ اَئوروَنتْ پسر وِیسپَ تَئورْ وُ اَشتی [۱] . . . . [۲] با خود سر تیز با سپر سر تیز و با گردن ستبر که دارای هفتصد شتر است در پشت زَئینیاوَرَ خویذاهه [۳] در یك جنگ (پیروزمند) مقابل توانم شد که من بارجاسب خیون [۴] نابکار در یك جنگ (پیروزمند) مقابل توانم شد که من به دَرْشینیکَ [۵] دیو یسنا در یك جنگ (پیروزمند) مقابل توانم شد ۞

۳۱ که من تثریاونت [۶] زشت نهاد را براندازم که من دیو یسنا سپینجاُوروُشکَ [۷]

---

۱ اَشتَ اَئورونت [Avestan] پسر وِیسپَ تَئوُرْوُ اَشتِی [Avestan] از رقبای کی گشتاسب لابد از دیو یسنان و از تورانیان خیون میباشد معنی لفظی آن چنین است «کسی که هشت سوار دارد»

۲ بجای نقاط از کلمه وِیسپ تَئورْوُ که باید صفتی باشد معنی درستی برنمیآید کلمه خراب شده بنظر میرسد

۳ زَئینیاوَرَ خویذاهه [Avestan] بقول بارتولومه اسم محلی است این اسم را گلدنر در متن اوستای خود جَئینیاوَرَ ضبط کرده است و زَئینیاوَرَ را نسخه بدل

٤ خیون اسم یك قبیله تورانی است خاك این قبیله نیز مملکت خیون نامیده میشود ارجاسب در اوستا و یادگار زریران پادشاه تورانیان خیون نامیده شده است این اسم در اوستا خویِئونَ [Avestan] میباشد این قبیله همان است که بعدها باشاپور دوم (۳۰۹ — ۳۸۰ میلادی) نیز در زد و خورد بوده است مورّخ رُم امیانوس مارسلینوس Ammianus Marcellinus که در سال ۳۳۰ میلادی میزیست از گُرومباتس Grumbates نامی پادشاه خیونیت (Chionitae[۱]) که در داغستان سلطنت داشت و رقیب شاپور دوم بود اسم میبرد (بیاد داشت ص ۲۶۳ نیز ملاحظه کنید) در زامیاد یشت فقره ۸۷ آمده است که کی گشتاسب به تثریاونت زشت نهاد و بدیویسنا پِشَنَ و بدروغ پرست ارجاسب و بسایر خیونهای نابکار زشت کردار ظفر یافت

۵ دَرْشینیکَ [Avestan] چنانکه در فقره فوق ذکر شده است یکی از دیویسنان و دشمن مزدیسنان است معنی لفظی آن چنین است (کسی که گستاخانه حمله برد)

۶ تثریاونت [Avestan] همان است که در فقره ۱۰۹ از آبان یشت باو برخوردیم (نسخهٔ بدل تثر یه‌ونت) و مثل فقره ۸۷ از زامیاد یشت که ذکرش گذشت باز با پِشَن و ارجاسب یك جا ذکر شده است در هرجائی که باین اسم برمیخوریم اورا رقیب گشتاسب می بینیم تثریاونت لفظاً یعنی تیره و ظلمانی

۷ سپینْنج آوروَشکَ [Avestan] در پهلوی سپینجروش شد از دیویسنان و دشمن کی گشتاسب است

[illegible]

٣٢ [illegible]

[illegible]

٣٣ [illegible] (٢) [illegible] (١)

[illegible]

را براندازم که من دگرباره همای و واریذکنا [1] را از مملکت خیونها بخانه برگردانم که من ممالك خیون را برافکنم پنجاهها صدها صدها هزارها هزارها ده هزارها ده هزارها صد هزارها ❀

۳۲ او را کامیاب ساخت درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس پناه دهنده کسی که خواستاری را که زَورْ نیاز کند و از صفای عقیده فدیه آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . . [2] ❀

۳۳ یتا اهو . . . . . .

درود میفرستم به درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس

اشم وهو . . . . .

اهمائی رئشچه . . . . . [3] ❀

---

۱ همای و واریْذکنا همای در اوستا هومایا [illegible] یا هومایه یا هوَمیه دو معنی دارد اول بمعنی فرخنده و همایون است چنانکه در یسنا ٤١ (هفت ها=هفتن یشت بزرگ) فقره ۳ استعمال شده است دوم اسم دختر کی گشتاسب است در فقره ۱۳۹ از فروردین یشت نیز بفروهر همای پاك درود فرستاده شده است در پهلوی هماك گویند در یادگار زریران آمده است کی گشتاسب برای تشویق و تشجیع بلشکریانش چنین گفت «کیست درمیان شما ایرانیان که از زریر انتقام بکشد تا من دخترم هماك را که در مملکت زیباترین زن است بدو دهم از برای او در قصر زریر جای سازم و او را سپهبد لشکر گردانم» فردوسی نیز گوید بلشکر بگفتا کدام است شیر که باز آورد کین فرخ زریر . . . . .
که هرگز میانه نهد پیش پای مراورا دهم دخترم را همای

واریْذکنا [illegible] باید اسم دختر دیگر کی گشتاسب و خواهر همای باشد که در شاهنامه به آفرید شده است بی شك فقره ۳۱ از درواسپ یشت اشاره بشکست اولی است که ایرانیان از تورانیان دیده و دو دختر کی گشتاسب همای و به آفرید اسیر ارجاسب شدند در شاهنامه مفصلاً از گرفتاری این دو دختر و بعد آزاد شدن آنان بتوسط برادر شان اسفندیار صحبت شده است

ببردند پس دخترانت اسیر چنین کار دشوار آسان مگیر
اگر نیستی جز شکست همای خردمند را دل برفتی ز جای
دگر دختر شاه به آفرید که باد هوا هرگز اورا ندید
که از تخت زرّینش برداشتند برو باره و طوق نگذاشتند

۲ فقره ٦ همین یشت در این جا تکرار میشود

۳ رجوع کنید بفقره ۳۳ هرمزد یشت

مهر

اشتقاق کلمهٔ مهر

مهر در اوستا و در کتیبه های پادشاهان هخامنشی میثرَ Mithra [illegible] و در سانسکریت میترَ Mitra آمده است در پهلوی میتر Mitr شده امروز مهر گوئیم و معانی مختلف از آن اراده میکنیم عهد و پیمان و محبّت و خورشید جمله از معانی آن است هفتمین ماه سال شمسی و روز شانزدهم هرماه نیز مهر نامیده میشود مسعود سعد این معانی را در یك بیت شعر جمع کرده گوید

روز مهر و ماه مهر و جشن فرّخ مهرگان   مهر بفزا ای نگار مهر چهر مهربان

بسا اسامی اشخاص تاریخی بما رسیده و بسا اسامی شهرها و محال قدیم ایران در کتب مورخین و جغرافیادانهای ایرانی و عرب قرون وسطی ضبط شده که با کلمه مهر ترکیب یافته است مثل مهرداد و مهربندگشای در تورات کتاب عزرا در باب اول فقره ۸ مندرج است که خزینه دار کورش بزرگ موسوم بوده است به مِثرَداث چون مهر یکی از فرشتگان دین زرتشتی و دارای مقام بلندی است بسا آتشکدهای عهد باستان باسم او بوده است چنانکه فردوسی گوید

چه آذرگشسب و چه خرداد مهر   فروزان چو ناهید و بهرام و مهر

امروز هم زرتشتیان پرستشگاه خویش در مهر گویند در فرهنگها نیز مسطور است که مهرقبه زرینی است که بر سر چتر و علم و خرگاه نصب کنند کلیه این معانی درست و از برای هریك در اوستا و تاریخ مأخذی میتوان نشان داد اسم بیخ گیاهی هم که بمناسبت شباهتش بدونفری که در مقابل هم ایستاده باشند مهرگیاه میباشد و نیز بمردم گیاه و استرنگ وسك كن معروف است این بیخ و ریشه را در عربی یبروج‌الصنم و خود گیاه را

لُفاّح گویند [1] در طبّ نیز میتری داتیسم Mithridatisme معروف و آن عبارت است از استعمال کردن زهر و متدرجاً مقدار زیادتری بکار بردن و طبیعت خود را بآن عادت دادن بطوری که بعدها سم در وجود اثری نخواهد کرد این لغت علمی که در طب اروپائیان مصطلح است یادآور مهر ایرانیان است چه عمل میتری‌دایتسم .بمهرداد رقیب بزرگ رُمها پادشاه مملکت پونتوس (ساحل دریای سیاه) که در سال ۱۲۳—۶۳ پیش از مسیح سلطنت کرد منسوب میباشد میگویند که او از بیم زهر خوراندن دشمنان متدرجاً خود را باستعمال آن عادت داد تا سمّی در وجور او اثری نکند بیشتر از مستشرقین معنی اصلی مهر را واسطه و میانجی ذکر کرده اند در نزد هندوان کلمه میث Mith که بُن و ریشه مهر است .بمعنی پیوستن و بجائي فرود آمدن است لغت مئیثنیا [avestan] Maethanyā که در اوستا بسیار استعمال شده .بمعنی خانه و سرا میباشد این کلمه همان است که امروز میهن گوئیم بنا براین فرهنگهائی که آنرا بوطن ترجمه کرده قدری از معنی حقیقی منحرف شده اند کلمه میهمان یا مهمان نیز از همین اصل و بنیان است و در اوستا مئثمن [avestan] Maethman میباشد [2] یوستی Justi مهر را .بمعنی ای که ذکر شد گرفته آن را واسطه و رابطه میان فروغ محدث و فروغ ازلی میداند و یا بعبارت دیگر مهر واسطه است میان پروردگار و آفریدگان [3] در گاتها که قدیمترین قسمت اوستاست فقط یکبار کلمه میثرَ استعمال شده است اما نه .بمعنی فرشته بلکه

---

۱ تحفةالمؤمنین مینویسد یبروج‌الصنم بیخ لُفاّح .بری است بشکل دو انسان که رو.بروی یکدیگر گذاشته باشند و او را مهر گیاه وسگ کن نامند نبات مذکور شبیه بعلیق و بقدر زرعی .برگش شبیه به برگ انجیر و باریکتر از آن و ثمرش سرخ و بقدر زیتون و در بوی شبیه .بمیعه سایله و گلش سفید بیخش بصورت دو انسان مواجه و مستور بلیفهای اشقر شبیه .بموی رجوع کنید نیز به بحرالجواهر خاقانی در معنی مردم گیا گوید

من همی در هند معنی راست همچون آدمم وین خران در چین صورت راست چون مردم گیا

حافظ گوید

سبزهٔ خط تو دیدیم و زبستان بهشت بطلبگاری این مهر گیاه آمده ایم

۲ رجوع کنید به Altiranisches Worterbuch von Christian Bartholomae Strassburg 1904

۳ رجوع شود به Geschichte des alten Persiens von Fer. Justi Berlin 1879 S. 92-93

بمعنی وظیفه مذهبی و تکلیف دینی [۱] در فرگرد چهارم وندیداد که مفصلاً از معاهده بستن و در آن پایدار ماندن و یا شکستن آن و گناه و سزای پیمان شکن و اقسام معاهدات و شروط آنها صحبت میشود کلیّه کلمه مِثرَ بمعنی عهد و پیمان آمده است در یشت دهم که مخصوص باین فرشته است بسا کلمه مِثرَ بجای عهد و میثاق آمده است میثرو دروج (Mithrō-druǰ) که بمعنی تحت‌اللفظی دروغگوی بمهر میباشد در همه جا پیمان شکنی از آن اراده گردیده است هیچ یك از این معانی مخالف همدیگر نیست معنی ریشه کلمه پیوستن و واسطه بودن است معنی‌های دیگر بعد ها بواسطه مقام و شغل این فرشته برخاسته است برخی از مستشرقین از آن جمله دارمستتر Darmesteter معنی قدیمی و اصلی آنرا دوستی و محبّت گرفته است [۲]

مهر نزد برهمنان

در سانسکریت هم میترَ بمعنی دوستی است و در وید برهمنان مانند اوستا پروردگار روشنائی و فروغ میباشد در کتاب مقدس هندوان نیز بیك دسته از پروردگارانی که عدد آنها هفت میباشد اشاره گردیده است ولی اسامی همه آنها برخلاف هفت امشاسپندان ایرانیان معلوم نیست چنانکه اسامی همه ۳۳ پروردگاران دیگری که در وید از آنها صحبت شده بما نرسیده است دسته هفتگانه هندوان موسوم است به ادی‌تیا Aditya یعنی پسران ادی‌تی Aditi که اسم الاهه ای میباشد از میان این هفت برادران اسم وارونا Varuna و میترَ غالباً تکرار شده است و گاه هم ایرمان که مفصلاً از آن در گاتها صحبت داشتیم در جزو ادی‌تیاها شمرده میشود [۳] میترَ در وید برهمنان مانند میثرَ در اوستای مزدیسنان پاسبان راستی و پیمان است در هر دو کتاب بضد دروغ و خطا میباشد فقط در سرودهای مقدس هندوان از میترَ یکی یادگار مجمل و مبهمی مانده است و یك قطعه مختصر و بدون اهمیّت متعلق بدو است و همیشه میترَ با وارونا آمده است با آنکه فلسفه وید و اوستا با همدیگر فرق دارد ولی باز اینقدر بهم نزدیك و شباهت دارد که بتوان از روی

---

۱ رجوع کنید بگاتها یسنا ٤٦ قطعه ٥ میثروایبیو Mithrōibyo

۲ رجوع شود به Le Zend—Avesta par Darmesteter vol II Paris 1892 p. 441

۳ رجوع کنید بگاتهای نگارنده در فصل (چند لغت از گاتها) ص ۸۰ — ۸۷

تحقیق گفت که هر دو دسته اریائی نژاد که ایرانیان و هندوان باشند روزی باهم مهر را میستوده‌اند هرچند که میتر در وید دارای مقام بلندی است ولی در مقابل سایر پروردگاران روشنائی مثل اندرا Indra و سویتر Savitar از اهمیّت او کاسته اینك باید میثرَ اوستا را با وارونای وید مقابل نمود که در بسیاری از خصایص و اوصاف نزدیك باو ست

قدمت مهر

اینك که دانستیم مهر در وید هم که قدیمترین کتاب مذهبی دنیا بشمار است نام و نشانی دارد و ضمناً هم دانستیم که این فرشته راستی و پیروزی نیز بسیار کهن سال است از خطوط میخی که از هزار و چهار صد سال پیش از مسیح میباشد نیز از قدمت او خبری داریم خطوط میخی مذکور که در کاتپاتوکا Kapatuka (مملکتی از آسیای صغیر) پیدا شد شاهد است که دسته ای از قوم حتیت در میتانی Mitani در شمال عراق حالیه (بین‌النهرین) مترا و وارونا و اندرا و نساتیا Nasatya را که از پروردگاران هندو ایرانی هستند میپرستیده اند [۱] این پروردگار عهد اریائی و فرشته زرتشتی در همه جا همراه ایران بوده و باندازهٔ ملیّت ما قدیم است هنوز هم در ایران پیروان آئین زرتشت در روز جشن مهرگان که ذکرش بیاید برایش قربانی میکنند و مجلس ایران پس از بیشتر از هزار سال فراموشی دگرباره مانند پارینه حمایت هفتمین ماه سال را بدست این فرشته مهربان سپرد

مهر در کتیبه های هخامنشیان

اسم میثرَ از قرن چهارم پیش از مسیح در کتیبه پادشاهان هخامنشیان جای گرفته فقط پنج بار این اسم تکرار شده است نخست در کتیبه اردشیر دوم که از سال ٤٠٤ تا ۳۵۹ پیش از مسیح سلطنت کرد در جزو کتیبه ای که در خرابه شوش باقی مانده گوید

---

۱ حتیت‌ها قوم اریائی نژاد که در سوریه و آسیای صغیر سلطنت یافتند در تورات باسم هاختی Hakhtti قادر از آنها ذکری شده است مادر سلیمان که داود بخیانت او را از دست شوهرش گرفت از این قوم است آنان نیز مانند ایرانیان بخدا بغ میگفتند بواسطه زد و خورد هائی که میان آنان ومصریان و اشوریان واقع شده کتیبه های قدیم این دومملکت آنانرا در قبطی خیتا Kheta و در اشوری ختی Khatti نامیده اند رجوع شود به Cumont Mithra p. 2 و به Geschichte der Meder und Perser von Justin Prášek Gotha 1906 I Band S. 25

«این ایوان را (اپدانَ Apadana) داریوش (اول) از نیاگان من بنا نمود بعد در زمان اردشیر (اول) پدر بزرگ من طعمه آتش گردید من بخواست اهورامزدا و اناهیتا (ناهید) و میترَ (مهر) دوباره این ایوان را ساختم بشود که اهورامزدا اناهیتا و میتر مرا از همه دشمنان حفظ کنند و آنچه من ساخته ام خراب نسازند و آسیب نرسانند» باز از همین پادشاه در پایهٔ ستونی که در همدان پیدا شده و امروز در انگلستان موجوداست چنین منقوش است «این ایوان را من بخواست اهورامزدا اناهیتا و میتر بنا نمودم بشود که اهورامزدا اناهیتا و میتر مرا از کلیّه دشمنان حفظ کنند و آنچه من ساخته ام ویران نسازند»

پسر و جانشین پادشاه فوق اردشیر سوم که از سال ۳۵۹ تا ۳۳۸ سلطنت داشت در فارس در خرابه پرسپولیس (تخت جمشید) بنوبت خود گوید «اهورامزدا و بغ میترَ مرا و این مملکت را و آنچه را که بتوسط من ساخته شده است باید نگهداری کنند» ۱

چنانکه ملاحظه میکنید در این چند فقره ناهید هم مثل مهر بار اول است که در آثار پادشاهان ظاهر میشود مگرآنکه در فقره اخیر مهر تنها ذکر شده است

جشن مهرگان[2]

روز شانزدهم هر ماه مخصوص بفرشته فروغ و بمهر روز موسوم است و این روز عیدی است بخصوصه روز مذکور در خود مهر ماه جشن بسیار بزرگی است بقول بندهش مشیا و مشیانه در چنین روزی تولّد یافتند این جشن را در قدیم مترا کانا میگفتند یعنی متعلق بمهر بعد مهرگان شد و مهر جان معرب آن است این جشن بزرگ شش روز طول میکشد از روز شانزدهم شروع شده بروز بیست و یکم که رام روز باشد ختم میگردد روز آغاز را مهرگان عامه و روز انجام را مهرگان خاصه گویند در ایران قدیم

---

۱ رجوع کنید به Die Keilinschriften der Achämeniden von F. H. Weissbach Leipzig 1911

۲ ملکا جشن مهرگان آمد   جشن شاهان و خسروان آمد
خز بجای مُلحمَ و خرگاه   بدل باغ و بوستان آمد
موردبجّای سوسن آمد باز   می بجایِ ارغوان آمد

رودکی المعجم فی معاییر اشعارالعجم ص۲۷۰

فقط دو فصل داشتند اول تابستان (هَمَ Hama) پس از آن زمستان (زَینَ Zayana از همین کله است دی) در کلیه اوستا از همین دو فصل اسم برده شده است نوروز جشن آغاز تابستان است و مهرگان جشن آغاز زمستان بخصوصه جشن مهرگان بسیار شوخ و سرور انگیز بود کتزیاس مینویسد که پادشاهان هخامنشی هیچ نبایستی مست شوند مگر در روز جشن مهرگان که لباس فاخر ارغوانی پوشیده در باده پیمائی با میخوارگان شرکت مینمودند مورّخ دیگر دوریس Duris مینویسد که در این جشن پادشاه میر قصید [۱] بقول استرابون Strabon خشترپاون (ساتراپ) ارمنستان در جشن مهرگان بیست هزار کره اسب برسم ارمغان بدربار شاهنشاه هخامنشی میفرستاد اردشیر بابکان و خسروانوشیروان در این روز رخت نو بمردم می بخشیدند در بندهش آمده است که روز مهرگان مشیا و مشیانه (آدم و حوا) از نطفه کیومرث پدید آمدند [۲] از علمای ایرانی و عرب اخبارات زیادی در خصوص مهرجان نقل شده است از آن جمله مذکور است که در موقع این جشن موبدان موبد خوانچه ای که در آن لیمو و شکر و نیلوفر و به وسیب و یك خوشه انگور سفید و هفت دانه مورد گذاشته شده بود زمزمه کنان (واج گویان) نزد شاه میآورد [۳]

ابو ریحان بیرونی که در سال ۳۶۲ هجری تولد یافت و از بزرگان علمای ایران شمرده میشود در کتاب معروف خود الآثارالباقیه عن‌القرون‌الخالیه مفصلاً از عید مهرجان صحبت میدارد از آن جمله مینویسد «گویند مهر که اسم خورشید است در چنین روزی ظاهر شد باین مناسبت این روز بدو منسوب کرده اند پادشاهان در این جشن تاجی که بشکل خورشید و در آن دائره ای مانند

۱ Clemen, Die Griechi. u. Latein. Nachrichten über die Persische Religion S. 90

۲ رجوع شود به بندهش فصل ۱۵ چاپ یوستی Justi

۳ وندیشمان Windischmann در کتاب خود میترا Mithra در صفحه ۵۷ در جزو اشیاء خوانچه سیسیف Sysiphe هم افزوده است نگارنده این کله را در جائی ندیدم شاید سیسنبر Sisymbrium باشد که میدانیم گیاه مقدسی است و بندهش آن را گیاه مخصوص بهرام ایزد ذکر کرده است آن گیاهی است شبیه بنعناع و خوشبو تخم آن ریزه‌تر از تخم ریحان است رجوع شود به بحرالجواهر و تحفة‌المؤمنین

چرخ نصب بود بسر میگذاشتند و گویند در این روز فریدون به بیور اسب که ضحاك خوانندش دست یافت چون در چنین روزی فرشتگان از آسمان بیاری فریدون فرود آمدند بیاد آن در جشن مهرگان در سرای پادشاهان مرد دلیری میگماشتند که بامدادان بآواز بلند ندا میدادای فرشتگان بسوی دنیا بشتابید و جهان را از گزند اهریمنان برهانید و گویند خداوند در این روز زمین را بگسترانید و در اجساد روان بدمید و در این روز کره ماه که تا آن وقت گوی تاریکی بود از خورشید روشنائی و نورکسب نمود از سلمان فارسی نقل شده است که او گفت ما در زمان ساسانیان قائل بودیم از آنکه خداوند یاقوت را در روز نوروز از برای زینت مردمان بیافرید و زبرجد را در روز مهرجان و این دو روز را بر سایر ایام سال فضیلت داد چنانکه یاقوت و زبرجد را بر سایر جواهرات در آخرین روز این جشن که بیست و یکم ماه باشد فریدون ضحاك را در کوه دماوند بزندان انداخت و خلایق را از گزند او برهانید لاجرم در این روز عید گرفتند و آفریدون مردم را امر کرد که کُشتی بمیان بندند و واج زمزمه کنند و در هنگام خوردن و آشامیدن لب از سخن فرو بندند چون مدت استیلای ضحاك هزار سال طول کشید و ایرانیان خود مشاهده کردند که ممکن است عمر انسان این همه طولانی گردد از این روز ببعد دعای خیر شان در حق یکدیگر چنین بود (هزار سال بزی)

زرادشت فرمود که آغاز و انجام جشن مهرجان در عظمت و شرافت مساوی است پس هر دو روز را عید بگیرید از این پس هرمز بن شاپور در تمام روزهای مهرجان جشن برپا داشت در زمن بعد پادشاهان و مردمان ایرانشهر از آغاز مهرجان تا مدت سی روز مانند نو روز عید میگرفتند و هر پنج روز را بیك طبقهٔ از شاهزادگان و موبدان و بزرگان و بازرگانان و رزمیان و دهقانان و اهل حرفه و صنایع مخصوص نمودند»[۱]

---

۱ رجوع کنید بکتاب آثارالباقیه چاپ زاخو Sachau ص ۲۲۲ — ۲۲٤ هنوز هم دعای هزار سال بزی معمول است چون جشن مهرگان درمیان مسلمانان منسوخ شده این دعا را در جشن نوروز بعبارات دیگر بهمدیگر میگویند تا در این سالهای اخیر پارسیان در وقت غذا خوردن صحبت نمیکردند

ابو ریحان بیرونی در کتاب دیگر خود موسوم به کتاب التفهیم فی صناعة التنجیم در نسخه فارسی آن گوید « مهرجان روز است از مهر ماه و نامش مهر و اندرین روز آفریذ ون ظفر یافت بر بیور اسب جاذوانك بضحاك معروف است و بکوه دنباوند باز داشت و روزها از بس مهرگانست همه جشن اند بر کردار انچ از بس نوروز بوذ و ششم این مهرگان بزرگ و رام روز نامست و بذین دانندش» [۲]
بلعمی مینویسد« آفریدون ظفر یافت و ضحاك را بگرفت و بکشت و همان روزگار تاج برسر آفریدون نهاده . جهان بروی سپرد و آن مهر روز بود از مهر ماه و آن را مهرگان نام کردند و عید کردند و آفریدون بملك بنشست » [۳]

فردوسی نیز در خصوص بر تخت نشستن فریدون گوید

بروز خجسته بر مهر و ماه بسر بر نهاد آن کیانی کلاه

. . . .

بفرمود تا آتش آفروختند همه عنبر و زعفران سوختند
پرستیدن مهرگان دین اوست تن آسائی و خوردن آئین اوست
کنون یادگار است از او ماه و مهر بکوش و برنج ایچ منمای چهر

این عید باندازهٔ بزرگ و محترم بوده که استیلای عرب هم نتوانست آنرا از میان ببرد بسا از عادات ورسومات ایران در مدت غلبه و قهر مغول از دست رفت از اشعار منوچهری برمیآید که در عهد سلطان مسعود غزنوی که در سال ۴۲۱ هجری جلوس نمود با شکوه و جلال تمام در دربار سلطان مثل سابق جشن مهرگان میگرفتند جشن مهرگان در تمام آسیای صغیر نیز معمول بود و از آنجا با آئین مهر باروپا رفت که ذکرش بیاید جای تعجب است که از این عید باین بزرگی و شریفی در طی اخباراتی که در خصوص آئین مترا در اروپا خوانده میشود اسمی نیست مستشرق دانشمند بلژیکی کومون Cumont در کتاب نفیس خود " آئین مترا "

---

۲ نقل از یك نسخه خطی که در کتابخانه ملّی پاریس موجود است نگارنده در اوقاتی که لغات فارسی کتاب مذکور را استخراج میکردم غفلت نموده شماره نسخهٔ را ضبط نکردم
۳ بلعمی چاپ کانپور ص ٤٦

میگوید بدون شك جشن مهرگان که در ممالك رُم قدیم روز ظهور خورشید تصور میشده و آن را Sol Natalis invicti یعنی روز ولادت خورشید مغلوب نشدنی میگفته اند به ۲۵ ماه دسامبر کشیده شده و بعد از نفوذ دین عیسی در اروپا روز ولادت مسیح قرار داده شده است در انجام این مبحث متذکر میشویم که در فرهنگها مهرگان بزرگ و مهرگان خُرد اسم دو مقامی است از موسیقی

مهر در کتب مورخین قدیم

از مورخین قدیم یونان و رُم اخبار زیادی راجع بمهر بما نرسیده یعنی از مورخین پیش از زمان نفوذ دین عیسیٰ در اروپا اگر نه از قرون بعد از میلاد در اوقاتی که آئین مترا سراسر ممالك وسیعه رُم را فرا گرفته بود در خصوص این فرشته ایرانی اطلاّعات بسیار داریم ولی غالباً آلوده بغرض و کینه بیشتر این اطلاعات از مأخذ آباء و روحانیون دین عیسیٰ میباشد که سعی مخصوصی در باطل بودن مترا و برحق بودن عیسی دارند بطوری که این اطلاعات از نقطه نظر تاریخی و دینی چندان مربوط بملیّت ما ایرانیان نیست کتبی که در خصوص آئین مترا نوشته شده بود و ممکن بود که یك سرچشمه بسیار خوبی از برای تاریخ و مذهب ایران قدیم باشد از تعصب نو مسیحی شدگان از میان رفته همانطوری که دست تطاول و تعصب مسلمانان اوراق دینی زرتشت را در ایران نابود نموده است

غالباً مورخین یونانی بفرشتگان مزدیسنا بمناسبت مقام و شغل شان اسم یکی از پروردگاران خود را که با اوشباهتی داشته میداده اند مثلاً بناهید ایرانی اسم الاهه یونانی داده ارتمیس Artemis میگفته اند مگر مهر که اسم او مبدّل نشده میترس Mithres نامیده میشده است و این دلیل شهرت و بزرگی مهر است کزنفون Xenophon در کتاب کیرویدی Cyropedie مینویسد که پادشاهان هخامنشی بمهر سوگند یاد میکردند پلوتارك نیز بنوبت خود نقل میکند از آنکه داریوش در یك امر مهمّی بیکی از خواجگان خود امر میکند که راست بگوید و از مهر بترسد از این دو فقره برمیآید که از قدیم مهر گواه راستی و دروغ بوده و دروغگویان را بسزا میرسانید کُرتیوس Curtius مینویسد که داریوش در جنگ بضد اسکندر

در نزدیك اربل Arbel از مهر استغاثه نمود که بلشکرش نصرت دهد این خبر نیز موافق است با آنچه در اوستا آمده که مهر فرشته ایست بخصوصه در میدانهای جنگ از او یاری خواسته میشود استرابون Strabon میگوید که ایرانیان خورشید را باسم میترس میستایند از این خبر میتوان دانست که در یك قرن پیش از مسیح مهر با خورشید مُشتبه شده این دو را یکی میپنداشته اند موثق ترین خبری که بما رسیده همان خبر پلوتارك میباشد که مینویسد زرتشت تعلیم داد که هرمزس Hormozes (هرمز) در عالم معنوی شبیه است به نور و فروغ و ارمینیوس Armeinios (اهریمن) شبیه است بظلمت درمیان این دو میترس (مهر) قرار داده شده از این جهت ایرانیان اورا واسطه و میانجی میدانند این خبر پلوتارك اشاره است بمعنی اصلی کلمه مِترَ که ذکرش گذشت و باید نیز متذکر شویم که عقیده ایرانیان در واسطه بودن مهر بسیار قدیمتر از عهد پلوتارك است که درقرن اول میلادی میزیست زیرا که آنچه او راجع بمذهب ایران مینویسد چنانکه خود ذکر میکند از کتاب فیلیپینا Philippina که امروز در دست نیست برداشته شده است و مؤلف آن کتاب تئپو نپوس Theopompos در قرن چهارم پیش از مسیح معاصر فلیپ پدر اسکندر بوده است

هرودت که از حیث زمان قدیمتر از مورّخین فوق است مستقیماً راجع بمهر چیزی نمینویسد فقط از اسامی خاصی که در طی تاریخ خود ذکر میکند میتوان دانست که مهر در زمان ماد (مِد) و فارس مشهور و بواسطه تبرّك جزو اسامی اشخاص گردیده بوده است از آنجمله هرودت داستاني از کورش دختر زاده استیاج آخرین پادشاه ماد مینویسد که استیاج کورش نوزاد را بدست یکی از گماشتگان خود که مهرداد نام داشت سپرد تا نوزاد را پنهاني بکشد هرودت نیز در کتاب اول خود در فقره ۱۳۱ از مترا اسم میبرد ولی بدون شك در ذکر این اسم اشتباهی کرده است میگوید ایرانیان گذشته از زوس Zeus (Jupiter مقصود او هرمزد است) که بنزد آنان اسم سراسر آسمان است بآفتاب و ماه و زمین و آتش و آب و باد نیز فدیه میفرستند از اشورها و عربها ستایش

اورانیا Urania را آموخته جزو عبادت خود ساخته‌اند اشور ها اورانیا را میلیتا Mylitta و عربها الیتا Alitta و ایرانیان مترا مینامند

در این جا مقصود هرودت اناهیتا (ناهید) میباشد چون این فرشته مؤنّث بیادش نیامده و مترا که مشهورتر بوده زودتر بخاطرش افتاده لهذا اورا بجای الاهه اشور و سامی ذکر نموده است [۱]

مهر در اوستا

هر چند که در گاتها اسمی از مهر یعنی فرشته فروغ و روشنائی برده نشده است چنانکه از هوم و فروهر هم در این قسمت اوستا اثری نیست ولی سایر جزوات کتاب مقدس پر است از عظمت او یشت دهم که پس از فروردین یشت بلندترین یشت است منسوب باو ست مهر یشت مانند همه یشتهای بلند بسیار قدیم و بی اندازه دلکش است مهر یشت منظوم و به ۳۵ باب تقسیم گردیده که مجموعاً ۱۴۶ قطعه است هر یك از قطعات بطور غیر مساوی دارای ابیات می باشد این منظوم طوری نیست که بتوان اوزان آنها را مثل پنج گاتها معین نمود و یا یك قاعده کلیّه از برای عدد سیلابها و یا آهنگها قرار داد مگر آنکه خواسته باشیم قطعات آنرا تجزیه نموده هر یك را منفرداً شرح دهیم [۲] مهر یشت بخوبي یادآور عهد آریائي است و نیز واضحاً در آن اصلاح زرتشتی دیده میشود در سنّت است که پیش از حضرت زرتشت پیغمبراني آمدند و رفتند وخشور ایراني آئین کهن را تجدید نمود و به تکمیل رسانید این سنت را نیز حقیقی است زرتشت دین پیشین آریائي را همان دینی که امروز اصول آن در وید برهمنان مندرج است تجدید نمود و مردم را به پرستش خدای یگانه هدایت کرد گروه پروردگاران قدیم را آفریده اهورامزدا خواند همه را گماشتگان پروردگار بزرگ نامید که از طرف مصدر جلال مانند کارگزاران در تمشیت امور دینوی بندگان پردازند باین کارگزاران ایزدی در مزدیسنا مانند سایر ادیان ایزدان (فرشتگان) نام داده اند مهریکی

---

۱ از براي اطلاعات مفصل‌تر رجوع شود به Rapp Die Religion u. Sitten der Perser nach den Griechischen und Römischen Quellen S. 58–60

۲ رجوع شود به Über die Metrik des jüngeren Avesta von Karl Geldner Tübingen 1877

از آن فرشتگان است هرچند که در جزو دسته هفتگانه مهین فرشتگان امشاسپندان نیست ولی بسراسر اوستا سرودگوی عُلّو مقام او است مستشرق دانشمند هلاندی تیل Tiele کلیّه مطالب مهر یشت را تجزیه نموده آثار آریائي و تجددّ زرتشتی آن را بطوری که در ذیل ملاحظه میکنید نشان میدهد [1] از مهر یشت دو مطلب عمده میتوان استخراج نمود و آن را بنیان و پایه قرار داد اول راستی ودوم دلیری این یشت را نیز میتوان سرچشمه راستگوئی و پهلوانی ایرانیان دانست که در دنیای قدیم مخصوصاً باین دو صفت شهرت داشتند و یونانیان دشمنان دیرین هم آن را انکار نکرده اند مهر ایزد همواره بیدار و غرق اسلحه برای یاری کردن راستگویان و برانداختن دروغگویان و پیمان شکنان در تکاپو است در آغاز یشت دهم در فقره دوم در همان جائی‌که در واقع مهر یشت از آنجا شروع میشود اهورامزدا بسپنتمان زرتشت گوید من مهر را مانند خود شایسته ستایش و سزاوار نیایش آفریدم ای سپنتمان کسی که بمهر دروغ گوید و پیمان شکند و شرط وفا نداند ویران کنندهٔ کشور و کشنده راستی است ای سپنتمان تو نباید عهدی که بستی بشکنی خواه با یك مزدیسنا خواه با یك دیویسنا چه معاهده با هر که بسته شد درست و قابل احترام است [2] چنانکه اشاره کردیم مهر در آغاز یشت از آفریدگان اهورامزدا محسوب است و از برای محافظت عهد و میثاق مردم گماشته شده است از این رو فرشته فروغ و روشنائی است تا هیچ چیز از او پوشیده نماند و در سراسر جهان آنچه از راست و دروغ میگذرد و عهدی که بسته و شکسته میشود کلیه نزد او پیدا و آشکار باشد برای آنکه خوب

---

۱ مهریشت از قطعه ۱ — ۶ مقدمهٔ ایست در توحید که اصلاً متعلق باین یشت نیست بعدها افزوده شده است از قطعه ۱۱۸ — ۱۳۹ شامل قسمت رسومات دینی است از قطعه ۱۴۰ — ۱۴۴ عبارت است از توصیف و مدح و ثنا در صورتی که از قطعه ۱۱۵ — ۱۱۷ را از قطعات مستقل ندانیم میتوان آنرا نیز جزو قسمت رسومات دینی شمرد و بقطعه ۱۱۸ مذکور مربوط و متصل کرد بطور یقین در قطعات ۹ و ۱۸ — ۲۱ و ۲۳ — ۲۴ و ۲۸ — ۳۴ و ۳۷ — ۴۳ و ۴۸ و ۸۳ — ۹۴ و ۹۸ — ۱۰۱ و ۱۰۵ — ۱۱۱ علائم نفوذ آئین زرتشتی است پس از تجزیه قطعات مذکور ما بقی را باید یادگار عهد آریائي دانست رجوع شود به C. P. Tiele. Die Religion bei Iranischen Völker, Deutsche Ausgabe von Gehrich Gotha 1903 S. 32

۲ مزدیسنا و دیویسنا را میتوان به مؤمن و کافر ترجمه نمود

از عهدهٔ خدمت پاسبانی و نگهبانی بر آید اهورامزدا باو هزار گوش و ده هزار چشم داده در تفسیر پهلوی این یشت چنین آمده است که این گوشها و چشمها خود جداگانه فرشتگانی هستند که از طرف مهر گماشته شده تا همه اعمال مردمان را از آنچه دیده و شنیده اند باو خبر دهند در تاریخ ایران میخوانیم از آنکه قسمتی از لشکریان شاهنشاهان قدیم بچشم و گوش مملکت نامیده میشده‌اند بی شك مهر یشت مأخذ آن است و بعلاوه ده هزار دید بان بخدمت او گماشته دائماً در اطراف زمین در گردش اند و وقایع را بمهر خبر میدهند مقام مهر در بالای کوه هرا Hara میباشد در آنجائی که نه روز است و نه شب و نه تاریکی و نه باد سرد و گرم و نه ناخوشی و نه کثافت از آنجا بممالك اریائی نگران است این آرامگاه خود به پهنای کره زمین است یعنی که مهر در همه جا حاضر است کسی که از حق خویش محروم گشته بنزد مهر شکایت برد هرچند که آواز او ضعیف باشد امّا ناله گله آمیز سراسر زمین را فرا گیرد و بعالم بالا رسد مهر از آن آگاه گشته بیاری شتابد و نیز از برای مهر برج بزرگی معین است که همیشه در آنجا مانند پاسبانان بپا ایستاده آماده خدمت است مهر مانند سروش همیشه بیدار و دشمن دیو خواب است بازوان او باندازه‌ای توانا و رساست که تمام دنیا را تواند فرا گرفت و دروغگو را در هر کجا که باشدخواه در مشرق خواه در مغرب خواه در مرکز زمین بچنگ تواندآورد دلیری و بینائی و فریفته نشدنی از صفات مختصه بمهر است کلیه خصایصی که لازمه وظیفه او ست باو داده شده است هم چنین اسباب کار پاسبانی او از هر جهت فراهم است مهرمانند ناموران شاهنامه خود بر سر زره زرین در بر سپر سیمین بدوش افکنده گرز گران بدست گرفته بگردونه زرین که بیك طرز منیوی ساخته شده و دارای چرخهان درخشان بلند است نشسته است چهار اسب سفید اورا چست و چالاك گرد گیتی میگردانند در گردونه مهر یك هزار تیر ناوك زرین یك هزار نیزه یك هزار تبرزین پولا دین یك هزارتیغ یك هزار گرز آهنین و فلاخن موجود است فرشته پیروزی بهرام و فرشته فرمانبرداری سروش

و فرشته دادگری رشن و فرشته درستی ارشتاد و فرشته نیك بختی و فراوانی پارند و فرشته توانگری و ثروت اشی (ارت) از پیش و پس و راست و چپ مهر میتازند [۱] بخصوصه ایزد رام از یاران اوست چون دین زرتشتی عملی است مهر نیز درهمین دنیا بدروغگو یان و پیمان شکنان سزا میدهد آنانرا پریشان و سرگردان میسازد خان ومان شان را بباد میدهد و در میدانهای جنگ ضربت تیغ و تیر و نیزه آنان را کارگر نمیسازد خوار و زبون آنانرا بخاك سیاه میافکند هم‌چنین دیندارا ن راستکردار را بنعمت و خوشی و سرافرازی و آبادی و شهریاری و برتری می نوازد و در میدانهای جنگ پیروزمند شان میگرداند .بمناسبت زور و توانائی مهر است که در زمان قدیم پادشاهان بخصوصه باو توّجه داشته‌اند در خود یشت دهم نیز غالباً آمده است که مهر شهریاری بخشنده است از این جهت درمیا ن طبقه شرفا و جنگجویان بیشتر از فرشتگان دیگر ستوده میشده است

از آنکه مهر خورشید نیست بلکه فرشته روشنائی و فروغ است بخوبی از خود یشت دهم از فقره ۱۳ و ۹۵ برمیآید در این دو فقره از برخاستن مهر پیش ازخورشید و گردش او پس از فرو رفتن خورشید صحبت شده است در فقره ۱۴۵ همین یشت آمده است «ما ستارگان و ماه و خورشید و مهر شهریار همه ممالک را میستائیم» گذشته از مهر یشت در سایر قسمتهای اوستا نیز میان خورشید و مهر امتیاز داده شده است از آن جمله در وندیداد فرگرد ۱۹ فقره ۲۸ از هویدا شدن مهر و بدر آمدن خورشید سخن رفته است در کتب متأخرین هم این امتیاز موجود است در فصل ۵۳ کتاب مینوخرد گوید «دانای مینوخرد پرسید که چگونه نماز و ستایش یزدان باید کرد مینوخرد در پاسخ گفت هر روز سه بار وقتی که خورشید و مهر برابر گشته روان گردند» در فصل ۳ از بهمن یشت درفقره ۴۷ آمده است "مترو (مهر) دارنده دشتهای فراخ خروش بر آورده به هوشیدر گوید ای پسر زرتشت دین نیك را بر قرار ساز و بخورشید تیز اسب بانك زده گوید بجنبش در آی چه هفت کشور گیتی تیره و تار گردید"

---

۱ پارند Parend پهلوی کلمه اوستائی پارندی Pārendi میباشد اشی را نیز اشیش و نکوهی میانامند

نگهبانی یك قسمتی از روز که موسوم است به هاونی یا هاون گاه که از سپیده دم تا نیمروز باشد با مهراست

گفتیم که روز شانزدهم ماه مخصوص بمهر است اگر مهر و خورشید یکی بود نبایستی روز یازدهم ماه هم مخصوص بآفتاب گشته خورشید روز نامیده شود گذشته از دین که اسم خداوند است اسامی فرشتگان در سی روز ماه مکرر نشده است شکی نیست که مهر و خورشید یکی نیست و هیچ شکی هم نیست که این دو از زمان بسیار قدیم بهم مشتبه گشته یکی پنداشته شده است چنانکه فروهر و روان بهم مشتبه شده است و ذکرش در مقاله فروهر بیاید چه استرابون که ذکرش گذشت مینویسد که ایرانیان خورشید را باسم مهر میستایند پنج قرن بعد از آن هم Elische مورخ ارمنی قرن پنجم میلادی نقل از وعاظ زرتشتی کرده میگوید «خورشیدی که بواسطه اشعهٔ خود جهان را روشن کند و بواسطه حرارت خود غذای انسان و جانوران را نضج دهد کسی که از سخاوت یکسان و داد و دهش مساوی خویش مهر نامیده شده است» [۱]

از روی دستور یشت دهم آنانی که باحکام مذهبی آشنا نیستند و کسانی که شایسته مقام پیشوائی نباشند نباید مباشر مراسم و تشریفات آئینی مهر گردند در هنگام بجای آوردن آن باید پاك بود وغسل نمود بعدها این شروط با آئین مهر باروپا رفته شاید مأخذ غسل تعمید عیسویان همین باشد

از آنچه گذشت میتوان گفت که مهر فرشته روشنائی و جنگ است در کتب متأخرین نیز وظیفه حساب و رهنمای روز واپسین باو داده شده است از آن جمله مهر در روز قیامت بهمراهی سروش و رشن روان راستگویان را در سر پل چنوت از دست دیوهائی که میخواهند او را بدوزخ کشانند نجات میدهد [۲] اردای ویراف مقدس در سیر بهشت و دوزخ پس از آنکه از

۱ رجوع شود به Darmesteter, Le Zend—Avesta vol II p 441

۲ رجوع شود به La vie Future d'après Le Mazdéisme par Nathan Söderblom Paris 1901 p. 95–96

پل چنوت گذشت مهر و رشن و اندر وای و بهرام با او در گردش همراه شدند [۳]
بقول بندهش انواع گل بنفشه مخصوص بمهر است [۴]

آئین مهر در رم

شهرت مهر در ایران و ممالك مجاور

چون پادشاهان ایران توّجه مخصوصی بمهر داشتند وکلیه لشکریان فتح و پیروزی خود را از او میدانستند از این رو ستایش مهر سراسر ایران زمین را فرا گرفته در همه جا از او یاری و پناه خواسته میشد قلمرو نفوذ او از حدود ایران هم گذشته بتمام ممالکی که در تحت استیلای شاهنشاهان بود رسید در بابل که یکی از پایتختهای ایران و اقامتگاه زمستانی پادشاهان بود مهر با پروردگار محلی شمش Schmasch بواسطه شباهتی که با او داشت یکی تصور شده بنظر اهالی انجا ستایش او بیگانه و غریب نیامد چنانکه ناهید ایران باالاهه بابلی ایستار Istar برابری نموده پرستیده شد آئین مهر از بابل بتمام آسیای صغیر انتشار یافت در ممالك یونانی زبان نیز با پروردگار خورشید یونانی هلیوس Helios خویشی بهم رسانید مختصراً بهرجا که رفت با پروردگار محلی خورشید ساخته طرف توّجه و محبت همه گردید بدون آنکه اساس آریائی آن بهم بخورد هر یك از اقوام بیگانه رسم و عادتی از پروردگار خود باو بسته بمذاق خویش نزدیك نمود باین شکل وسعت خاك مهر از طرف مغرب کشیده شد بدریای سیاه و بدریای یونان اژه Égée و از طرف مشرق بسند یعنی بهندوستان بهمان مملکت آریائی که در آنجا مهراز زمان بسیار قدیم پروردگار فروغ بوده است میتوان گفت که عظمت و جلال مهر درتمام این ممالك وسیع آسیائی از عهد هخامنشیان تا چندین قرن پس از میلاد مسیح برقرار بود از فتح اسکندر ماکدونی بدرخت کهن سال آئین مهر آسیبی نرسید چه پس از مردن اسکندر وتقسیم شدن ممالکش درمیان سردارانش دوباره بشدت تمام در سرا سر ممالك قلمرو مهر مانند پارینه آئین این فرشته روشنی وپیروزی برقرار بود از طرف مشرق سلطنتی

---

۳ رجوع شود به Arta Virâf—Namah par Barthélemy, Chapitre V Paris 1887

۴ رجوع شود به Bundehesh von Fer. Justi, Capitel XXVII

که در باختر تشکیل یافت و بعدها باسم سلطنت هند و اسکیت Indo–Scythic بشمال غربی هندوستان کشیده شد در روی سکه کانیشکا Kaniška و هویشکا Huviška از پادشاهان سلسله تروشکا Turuška از قرن اول و دوم میلادی شعاع و دائره نور مهر دیده میشود و بعلاوه بخط یونانی روی آنها مترو Mitro (مهر) و اترو Athro (آذر) نقش شده است [۱]

هم چنین از طرف مغرب پس از اسکندر در هر کجای از آسیای صغیر که سلطنت مستقلی برپا شد کلیه شهریاران آن ممالك خود را از خاندان هخامنشیان میشمردند حقیقةً هم ایرانی نژاد بوده اند یا نه ولی افتخار انشان در این بود که منسوب بشاهنشاهان مقتدر قدیم باشند و در زنده نمودن سنّت اباء و اجداد خود اصراری داشتند و غالباً از پدر بپسر بخود اسم متری‌داتس Mithridates یعنی مهرداد میدادند آنتیوخس Antiochos اول که از سال ۶۹ تا ۴۴ پیش از مسیح در کوماگن Kommagene سلطنت داشت خود را از طرف پدر بهخامنشیان منسوب میدانست امرداد که بافتخار خدا وندو فرشتگان نیاگانش معابد بزرگ برپا کنند و پشیوایان مذهبی مانند مغها لباس بپوشند از آنجمله معبدی برای مترا ساخت نقوشی که از او در نمرود داغ پیدا شده خود رو بروی مهر ایستاده است در دوره اشکانیان باز مقام مهر محفوظ و اسم سه نفر از پادشاهان پارت مهرداد بوده است (مثل اشك ششم و نهم و سیزدهم) در زمان ساسانیان درمیان مردان نامدار آن زمان وزیر دانا و هوشمند یزدگرد دوم مهر نرسی دام داشت که معروف بهزار بنده میباشد و خود را باسفندیار منسوب میدانست در طاق بستان که نزدیك کرمانشاه در شمال غربی شهر واقع است سه مجسّمه دیده میشود وسطی اردشیر دوم ساسانی است که ازسال ۳۷۹ تا ۳۸۴ میلادی سلطنت کرد در طرف دست راست او اهورا مزداست و در طرف دست چپ آنکه مشعلي بدست گرفته مهر است نه زرتشت چنانکه بعضی گمان کرده اند [۱]

---

۱ رجوع شود به Grundriss der Iranischen Philologie. Zeweiter Abschmitt Pahlavi Literature by E. W. West S. 75

۱ رجوع شود به Die Kunst des Alten Persien von Friedrich Sarre, Berlin 1922 S. 42

آغاز نفوذ مهر از آسیای صغیر بامپراطوری رُم

پس از دانستن این مقدمه بعید بنظر نمیرسد که آئین مهر از آسیای صغیر بخاك یونان داخل شده باشد هرچند که اساساً میدانیم یونانی زبانها کمتر در زیر نفوذ مهر بوده اند پلوتارك مینویسد که از دیر زمانی را هزنان دریائی سیلیسی Cilicie (ولایت ترسوس حالیّه) در بالای کوه اولنپ Olympe یعنی در همان جائی که همیشه مقرّ پروردگاران یونانی بود عبادت سرّی و فدیه و قربانی از برای مهر برقرار داشتند بنا بشهادت همین مورّخ در زمان خود او که از سال ۴۹ تا ۱۲۵ میلادی باشد فرقه ای از مزدیسنا که مقصودش آئین مهر است در اروپا معروف بود بهرحال پیروان مهر در این زمان زیاد نبودند ولی در وسط قرن اول میلادی مهر مقام بلندي داشت چه بنا بقول یکی از مورخین رم دیوکاسوس Dio Cassus وقتی که تیرداد پادشاه ارمنستان و برادر بلاش اول اشکانی برُم آمد تا از دست امپراطور نرون Neron تاج ارمنستان بسر گذارد در روز جشن تاجگذاری بامپراطور خطاب نموده گفت من بنزد تو آمدم تا تورا مثل مهر بستایم و نیز پلوتارك مینویسد که در عهد پومپهٔ Pompée بزرگ در سال ۶۷ پیش از مسیح وقتی که رُمها براهزنان سیلیسی شکست دادند از همان تاریخ با آئین مهر که در کلیّه اسیای صغیر منتشر بود آشنا گردیدند در واقع در شکست مذکور فقط چند نقطه ای از سواحل سیلیسی بدست رُمها افتاد و در دو قرن بعد کلیه مملکت فتح شده در سال ۱۰۲ میلادي از ایالتهاي رُم محسوب گردید هرچند که بروز آئین مهر در اروپا این قدر قدیم است ولي شیوع آن در اواخر قرن اوّل میلادی است لشکرکشی هاي دولت رُم و فتوحات آن در آسیای صغیر و عراق متدرجاً مهر را باروپا نفوذ داد در عهد قیصر تیبریوس Tiberius که از سال ۱۴ تا ۳۸ میلادی سلطنت داشت کاتپا توکا (در آسیای صغیر) فتح شده جزو ممالك رُم گردید در زمان سلطنت نرون که از سال ۵۴ تا ۶۸ امتداد داشت قسمت غربی پونتوس یا سواحل دریای سیاه بدست رُمها افتاد در عهد وسپازیان Vespasian که از سال ۶۹ تا ۷۹ میلادی

امپراطور رُم بود ارمنستان کوچك و کوماکن Kommagene همان مملکتی که در آنجا بخصوصه مهر ستایش میشد مفتوح گردید و از آنجا لشکریان رُم آئین مهر را مانند ارمغان از آسیا باروپا آورند و بعد ها لشکر کشی های بزرگ قیصران رُم مثل ترژان Trajan (۹۸—۱۱۷) و لوسیوس وِرُوس Lucius Verus (۱۶۱—۱۶۹) و سپتیمیوس سِورُوس Septimius Severus (۱۹۳—۲۱۱) بضد آسیا و استیلای بر عراق بیش از بیش مهر بواسطه این آمد و شدها در دنیای غربی پر و بال گشود از همان آغاز حکومت و سپازیان سربازان رُم (لژیون ۱۵) در مراجعت از آسیای صغیر درکارنونتوم Carnuntum در دانوب (طونه) معبد مهر برپا کردند

انتشار آئین مهر و دوره ترّقی آن

سبب عمده انتشار آئین مهر همان سر باز های رُم میباشندکه بسیار پارسا و خدا پرست بودند در آغاز هم در اروپا ستایش مهر بجنگجویان تخصیص داشت همان مقامی که در ایران درمیان امراو لشکریان داشت در ممالك رُم محفوظ ماند گذشته از سربازان اُسرای جنگ که از آسیا باروپا نقل داده شدند ممد انتشار آن گردیدند و بعلاوه ارتباط تجارتی و مسائل اقتصادی و تبادل افکار مغربیان با مشرقیان در نفوذ مهر مدخلّیت تمام داشت و بسرعت سراسر ممالك وسیعه رُم قدیم را فرا گرفت در سال ۱۴۸ درمیان لشکریان دلیر ژرمن (المانهای قدیم) نفوذ نمود در عهد امپراطور کومودُوس Commodus که از سال ۱۸۰ تا ۱۹۲ میلادی سلطنت کرد و خود بمهر گرویده بود جائی نماند که اثر مهر در آنجا نباشد بطوری که وسعت قلمرو مهر در اروپا از سواحل دریای سیاه کشیده به اکوس Ecosse جزیره انگلستان کشیده میشد و در افریقا نفوذ آن تا بحدود صحرا میرسید نظر به نقشه ممالك رُم قدیم و وسعت خاك آسیا باستثنای ممالك زرد نژاد میتوان گفت در هیچ قرنی هیچ پروردگار یا فرشته یا پیغمبری بشهرت مهر نبوده است بقول فیلسوف و مورخ معروف فرانسه رُنان Renan (۱۸۲۳—۱۸۹۲ میلادی) «اگر علّت و حادثه ای روی داده ترقی عیسویت را باز میداشت هر آینه جهان از آن مهر بود»

دین عیسی و مهر تقریباً هر دو در یك زمان از آسیا داخل اروپا شد در آخر قرن دوم هردو در دور ترین نقاط ممالك رُم پیروانی داشت بنا بکثرت آثاری که از زمان امپراطور سور Sévér (۲۰۸ — ۲۳۵) باقی مانده میتوان احتمال داد که مهر پرستان بیش از عیسی پرستان بودند راست است کتابی که شاهد عظمت مهر باشد از قدیم در دست نداریم تعصب عیسویان آن زمان آثاری از مهر حریف پر زور عیسی باقی نگذاشت بواسطه مورخین میدانیم که کتب عدیده در خصوص اصول آئین مهر و نماز و ادعیه و طریقه ستایش و رسوم و عادات آن موجود بود از آن جمله است کتاب بزرگ نویسنده رُم پلاس Pallas که فقط اسمش بما رسیده است ولی آثار معابد مهر و نقوشی که از آن در تمام ممالك اروپا پیدا شده است تا بیک اندازه حاکی جاه و جلال دیرین و مبیّن برخی از عادات و رسوم آن طریقه است و ادعیه و نماز اول بزبان یونانی وبعدها لاتینی بود برای قوّت کلام یا مؤثر نمودن آن بعضی از لغات ایرانی (پهلوی) داخل میکردند صفتی که همیشه از برای مهر میآوردند کلمه نبرذ میباشد این کلمه همان است که امروز نبرد یا نبرده گوئیم و بمعنی دلاور و جنگجو میباشد چنانکه فردوسی گوید

هم اکنون ترا ای نبرده سوار پیاده بیاموزمت کار زار

در اوستا نیز صفتی که همیشه برای مثرَ آورده شده است کلمه سُورَ سورا Sura میباشد که بمعنی نبرده است پیشوایان دین مهر میبالیدند از آنکه پروردگاران خود را از روی اصول قدیم ایران که زرتشت آورد میستانید و میکوشیدند که اصل و بنیان ایرانی مهر بهم نخورد گرچه مهر پس از قرنها اقامت در آسیای صغیر و عراق برخی از خصایص پروردگاران خورشید محل دیگر بخود گرفته بوده است ولی نه بطوری که آب و رنگ ایرانی خود را بیازد بخصوصه رونق کار مهر در اروپا در این بود که لشکریان و شرفا و قیصرها طرفدار او بودند و فرمان میدادند که عیسویان را تعاقب کنند

تعاقب عیسویان در سال ۲۵۰ میلادی بواسطه امپراطور دسیوس Decius در تاریخ رُم مشهور است در سال ۲۷٤ قیصر اورلیان Aurelian

امر کرد که یك معبد بزرگي براى مهر بسازند چه فتح خود را در سوريه بضد زنوب Zenobe ملکه پامیر (تدمر) از پرتو مهر پروردگار پیروزی میدانست دیوکلسیان Diocletian که از سال ٢٨٤ تا ٣٠٥ سلطنت داشت بقول معاصرین خودش وضع در بار خود را مثل دربار ساسانیان نموده بخصوصه مایل بود که بیش از بیش آئین مهر منتشر شود در سال ٣٠٣ فرمان داد تا عیسویان را تعاقب کنند و پس از او قیصرگالریوس Galerius (٣٠٦—٣١١) بشدت تمام عیسویان را تعاقب مینمود در قرن سوم میلادي مهر در ممالک رُم باوج ترقی رسید و بنظر میرسید که تمام دنیا را فرا گیرد تا آنکه در سال ٣٢٤ قیصر لیسیلیوس Licilius که در زیر علم پروردگار پیروزی مهر بضد کونستانتین Constantin که بنزد عیسویان بمنزله گشتاسب زرتشتیان است جنگید و شکست یافت در این شکست خورشید نیز مغلوب صلیب گردید

مهر بپوشید رو ریخت ز مُغ آبرو ترسا چون شب پره دیدهٔ بینا گرفت

لاف زد و هرزه گفت مهرخدائی نهفت زبان گستاخ چون زنگ کلیسا گرفت

دوره انحطاط آئین مهر

پس از فتح کونستانتین پیروان عیسیٰ جسور شدند نه آنکه فقط برسوم و عادات مهر پرستان خنده میزدند و آنها را پست بقلم میدادند بلکه تمنّا داشتند که کلیه معابد آنانرا خراب کنند و حاجت آنان نیز برآورده شد چه از مامِر Mamert مطران وینه که در سال ٤٧٤ در گذشت نقل شده است که در عهد کونستانتین کسی جرأت نمیکرد که خورشید را در وقت بر آمدن و فرو رفتن نگاه کند دهقانان و دریا نوردان هم جرأت نداشتند که بستارگان نظری افکنند از بیم جان لرزان چشم خود را بزمین میدوختند

کونستانتین در آخر عمرش در سال ٣٣٧ غسل تعمید نمود و در همان سال بمرُد در مدت سی و شش سال مهر پرستان گرفتار بودند تا آنکه در سال ٣٦١ میلادی ژولیانوس Julianus بسلطنت رسید این امپراطور فیلسوف

گرچه تربیت عیسوی داشت و غسل تعمید یافته بود ولی از کودکی ارادتی بمهر میورزید و خود را از طرف خورشید برانگیخته و پسر معنوی او می پنداشت فوراً پس از بتخت نشستن پرستش مهر را در قسطنطنیه رواج داد و در قصر خود معبدی برپا نمود پس از بسرکار آمدن چنین امپراطوری لابدّ دوباره مهر پرستان جانی گرفتند حتی در عهد او پیشوای بزرگ (بطرك) اسکندریه جرْج Georgios خواست در روی خرابه معبد مهر کلیسیائی برپا کند مردم شوریده او را گرفته بزندان کشیدند و در ۲۴ ماه دسامبر ۳۶۱ میلادی یعنی یك روز پیش از روز جشن سالیانه مهر او را بسختترین شکلی کشتند چون ژولیانوس خود را در تحت حمایت پروردگار نصرت و پیروزی تصور میکرد از این جهت بسیار دلیر بود و مانند اسکندر خواست تمام ایران همان مملکتی که سرچشمهٔ آئین او بود تصاحب کند لشکر بزرگی بطرف ایران کشید و تا مقابل طیسفون آمد امّا فرشته پیروزی مهر وطن اصلی خود ایران را خوار و زبون نخواست در میدان کارزار تیر کارسازی به ژولیانوس رسید گویند امپراطور کف خود را از خون زخمش پر نموده بطرف آسمان پاشیده گفت ای جلیلیّ تو شکست دادی [۱] در وقت مردن تقصیر را از عیسی دانست نه از مهر پس از سپری شدن روزگار کوتاه ژولیانوس مهر پرستان در اروپا طرف سؤظن واقع شدند چنانکه عیسویان در ایران دوباره پیروان مهر بی پشتیبان مانده در سال ۳۷۱ گروهی از آنان کشته گردید و امپراطورها مستقیماً بضدّ آنها بنای ستیزه گذاشتند در ایالتها غالباً در معرض خطر هجوم عیسویان بودند معبدها را غارت میکردند و میسوزانیدند هنوز هم آثار معابدی که از زیر خاك کشف میشود دلیل شکستن و سوختن دشمنان است همانطوریکه محمود غزنوی دینداری خود را در هندوستان در ریختن و شکستن مجسّمه های پروردگاران هندو میخواست ثابت کند رُمها نیز برای نمودن درجه اخلاص خود بپسر روح القدس در ویران نمودن پرستشگاهان مهر و شکستن مجسمه ها اصراری داشتند غالباً پیشوایان مهر برای

---

۱ جلیل محلّی است از بیت‌المقدس عیسیٰ در آنجا تولّد یافت رُمهای غیر مسیحی عیسیٰ را جلیلّی Galilee مینامیده اند

آنکه ما بقی اشکال را حفظ کنند در معابد زیر زمینی خود را با دیواری می بستند آثار مقدس را تا باندازهٔ که می توانستند پنهان میکردند چون یقین داشتند که تسلط عیسویان موقتی است از طرف دیگر عیسویان از برای آنکه مهر را از ریشه و بنیان براندازند و پرستشگاهان را برای بعدهم غیر قابل استفاده کنند در خود معابد پیشوایان را کشته در زیر طاق و دیوار فرو ریخته میگذاشتند چون میدانستند که بنابآئین مزدیسنا زمینی که آلوده بمردار و لاشه باشد همیشه ناپاك خواهد بود آئین مهر زودتر از سایر مذاهبی که در ممالك رُم وجود داشته از میان رفت چه از طرف مقامات رسمی خصومت مخصوصی بآن میورزیدند

در خود شهر رُم (پایتخت) آئین مهر بیشتر پایداري نمود چه شرفا بواسطه نفوذ و ثروت خود میتوانستند از آن مدافعه کنند و بخصوصه مقید بودند که بکیش آباء و اجداد خویش با وفا باشند و بیش از پیش بفدیه و اوقاف معابد میا فزودند پس از مرگ ژولیا نوس باز در گوشه و کنار امید بهبودی حال مهر پرستان و رونق گرفتن آئین خورشید برده میشد بخصوصه در سال ۳۹۲ وقتی که اُژنیوس Eugenius عنوان امپرا طوری گرفت امیدها زیادتر شد ولی دوسال پس از این واقعه تئودُزیوس Theodosius او را کشته و این فتح که در سال ۳۹٤ روي داده تاریخ قطع امید شدن مهر پرستان و ریشه کن شدن آئین خورشید است تئودزیوس جداً در انتشار دین عیسیٰ کوشید دگر مجالي برای مهر پرستان نماند مگر آنکه در جاهای دور مثل کوه الپ Alpes و وُسژ Vosges تا قرن پنجم میلادی آئین مهر باقی بود

اثرات آئین مهر در دین عیسیٰ

آئین مهر بیشتر از سیصد سال در ممالك رُم دوام داشت ولی بسیاری از اصول آن مثل فدیه و نیاز و رستا خیز و عقیده بپل صراط و برزخ و بهشت و جهنم و حساب و میزان و ثواب و گناه در دین عیسیٰ باقی مانده است و بعلاوه بسا از آداب و رسومات آئین مهر داخل اعیاد و عادات اقوام عیسوی گردیده است از آئین مهر کتابی از قدیم در دست نداریم

که بدانیم تا بچه اندازه از اصول آن داخل دین عیسیٰ شده است هرچندکه اساس این دو دین باهم تفاوت دارد ولي بواسطه نقوش و آثاری که در خرابه های معابد مهر پیدا شده و بواسطه یك رشته اخباری که بواسطه مورخین بما رسیده میتوانیم بگوئیم تقریباً آنچه متعلق برسومات و آداب آئین مهر بوده بمذهب عیسیٰ منتقل گردیده است ازهمان زمان قدیم پیش از آنکه دین مهر ازاروپا بیرون رود این تصاحب و دست اندازی روی داده است و باندازه ای شباهت میان این دو دین بزرگ گردیده بوده که فیلسوفهای قرن دوم میلادی آنها را بهم مقابله مینموده اند ولي رجحانیت و برتری بمهر داده میشده است بعدها علما و پیشوایان عیسوی متعصب قرون اولیهٔ میلادی باز این دو کیش را بهم مقابله نموده میگفته اند مهر پرستان از دین مقدس عیسیٰ تقلید شیطانی کرده اند اگر تعصب این علماء میگذاشت که از دین مهرهم کتابی بما برسد بدون شك در آن میخواندیم که عیسيٰ پرستان از دین مقدس مهر تقلید شیطانی کرده اند

رسومات وآئین وآداب مهر بسیار قدیم چه بیشتر از آنها در ایران معمول بوده و نیز قدمت برخی از آنها تا بعهد آریائی میرسد دین عیسيٰ وقتی که داخل اروپا شد خود را در مقابل دین کهن سالي دیدکه بواسطه عادات قرون متمادي برگ و بری بآن بسته وصورت ظاهری آن طوري شده بود که بمذاق مردمان آنزمان درست میآمد و توجه را بطرف خود میکشید دین نوزادکه حتی از طرف مؤسس خود عیسيٰ بهیچ وجه دستور و آداب و کتابی نداشة است بناچار بایستی آداب و رسومات یا بعبارت دیگر شکل ظاهرش را لا اقل از دیگران بعاریت بگیرد تا بجائی رسید که پیروان هر دو دسته بهمکیش خود برادر میگفتند هر دو دسته غسل تعمید میکردند هر دو بهمدیگر آب مقدس میپاشیدند هر دو وعظ اخلاقی میکردند و از عذاب اخروی صحبت میداشتند هر دو در هفته یکروز تعطیل میکردند هر دو کان میکردند که طریقه مخالف قوانینش را از روی مذهب او برداشته است لابد در آغاز برتری با مهر بود تا آنکه بواسطه طول زمان و فراموش شدن مأخذ و سرچشمه عیسویان در ادّعای خویش جسورتر شدند

معابد مهر و داستان ظهور وی

معبد مهر که موسوم بوده به میترَاوم Mithraüm و یا متزایهٔ Mithraea سرداب مانند در زیر زمین یاغار ساخته میشده است برای آنکه گاو ازلی درمیان غاری بدست مهر قربانی شده بوده است عموماً مجسمه مهر در آن دیده میشود که گاوی را در زیر پا انداخته قربانی میکند دو پسر بچه هریك مشعلی بدست گرفته در طرف راست و چپ او ایستاده اند (Cautes, Cautopates) مشعل دست راست سر ببالا و مشعل دست چپ سر بپائین است و این علامت طلوع و غروب خورشید میباشد در زیر دست و پای گاونر (ورزاو) مار و عقرب دیده میشود در مقابل مجسمه ها آتشدان است که آتش مقدس با یستی همیشه مثل آذر مزدیسنان در آن افروخته باشد نقوش و اشکال معبد منحصر بهمین نیست انواع و اقسام صورتهای مختلف که از هر کدام معنی اراده میشده است موجود است و ذکر همه آنها موجب طول کلام خواهد شد از روی اشکال و نقوش دانشمند بلژیکی کومون Cumont داستان مهر را باعتقاد رُمها اینطور نقل میکند مهر از سنگ خارا تولّد یافت کلاهی بطرز فرِژی Phrygie (ولایت قونیه حالیّه) بر سر دارد در دستی خنجر و در دست دیگر مشعلی که از برای روشن نمودن تاریکی است ظاهر گشت چوپانهائي که معجزه تولد او را دیدند باو نماز آوردند بره و گوساله و سایر محصولات تازه خود را نیازش نمودند چون مهر جوانمرد دلیر برهنه و در معرض آسیب باد تند بود خود را در پس شاخهٔ های درخت انجیر پنهان کرد با کارد خود از درخت میوه چیده غذا ساخت و از برگ آن پوشاکي برای خود تهیه نمود نخستین پروردگاری که مهر در مقابل او زور آزمائي کرد خورشید است از این رو خورشید علوّ مقام مهر را شناخته اشعه ای از نور دور سر او قرار داد از این روز ببعد مهر و خورشید بهم دست داده در هرکاری همدیگر را یاری میکنند جنگ مهر با گاونر (ورزاو) که ذکرش گذشت اشاره باین معنی است گاو که نخستین آفرینش ژوپیتر اورمزدس (Jupiter Oromazdes) میباشد آزاد در بالای کوه میچرید میل مهر بآن کشید که شاخ او را گرفته به پشتش سوار شود جانور خشمگین دویدن آغاز کرد هر چند که مهر زمین خورده بود امّا دست بر نداشت خود را بشاخهای او آویخته چندي کشان کشان

با آن رفت تا آنکه ورزاو خسته گشته تسلیم شد آنگاه مهر سمهاي دوپاي آن را گرفته بدوش خویش کشید و بزحمت زیاد بغاري که منزلش بود فرود آورد این داستان کنایه از زحمت و رنج انساني است در این جهان مهر دگرباره ورزاو را رها نموده که آزاد در روی زمین میگردید آن گاه خورشید پیك خود کلاغ را بسوی مهر فرستاد باو امر کرد که گاونر را گرفته فدا سازد هرچند که مهر باجرای چنین امری خوشدل نبود و بحال جانور رقّت میآورد ولی چاره ای جز از اطاعت کردن بامر آسمانی نداشت ناگزیر با اکراه سگ خود را برداشته ورزاو را دنبال نمود و فوراً دستگیرش کرد زیرا که در غاری پناه برده بود مهر با دستی دو منخرین او گرفته با دست دیگر دشنه بتُهیگاه او فرو برد فوراً از کالبد جانور جانسپار معجزه ای روی داده گیاههای درمان بخش روئید بطوری که سراسر زمین سبز شد از مغز فقرات پشت آن حبوبات بوجود آمد و از خونش تاك (رز) پدید شد که بمقدسین در وقت اجرای رسومات مذهبی شراب داد خرد خبیث (اهریمن) بامیدی که از موقع استفاده کند مخلوقات ناپاك خود مثل مار و کژدم و مورچه را شتابان بسوی جانور جانسپار فرستاد تا سرچشمه زندگانی آنرا مسموم سازند و آلات توالد و تناسل جانور حاصل خیز را بخورند و از خونش بیاشامند اما کوشش آنها بی فایده ماند بروز معجزات را نتوانستند که باز دارند ماه نطفه ورزاو را پاك نموده بخود گرفت انواع و اقسام جانوران مفید از آن وجود یافت روح گاو که بتوسط سگ وفادار مهر محافظت شده بود بآسمان عروج نمود و در آنجا باسم سیلوانوس Silvanus نگهبان گله و رمه گردید مهر بوسیله این فدیه بدرگاه پروردگار زندگانی جهان را تجدید نمود این داستان در بندهش نیز مندرج و شرحش در مقاله ماه (ص ۳۱۷) گذشت

آنچه در کیش عیسی از آئین مهر گرفته شده است

از برای آئین مهر هفت درجه و مقام تقدس قائل بوده اند از برای دخول بهر یك از درجات شست و شوی مخصوصی لازم بوده است و مأخذ غسل تعمید عیسویان همین است در هر یك از روز های هفته در جای معینی در معبد از ستاره مخصوص همان روز استغاثه

میشده است و روز یکشنبه را که مخصوص بخود خورشید بوده مقدس میشمرده اند بزرگترین جشن مهر در روز ۲۵ دسامبر بوده که روز تولد مهر تصور میکرده اند یعنی که کوتاه ترین روز سال جشن مهر بوده است در همین اوقات نیز فینیسیها از برای پروردگار خود ملکارت Melkart جشن میگرفته اند ظاهراً در فصول سال نیز جشنهای مخصوصی داشته اند در بهار ماه فروردین یا اردیبهشت در همان موقعی که حالا نزد عیسویان عید فصح و روز صعود عیسیٰ تصور میشود جشنی نزد مهر پرستان معمول بوده است زنان در مجلس تشریفات مذهبی مهر شرکت نداشته اند در عوض بمجلس تشریفات ماگنا ماتر Magna mater که بجای ناهید ضمیمه مراسم مذهبی مهر بوده شرکت میکرده اند بی شك ماگنا ماتر مظهر مادر زمین بوده است و ایمان آوردگان بآن خود را در مقابل برادران ایمانی مهر خواهران مینامیده اند [1]

در هنگام ستایش و سرودن ادعیه مهر نوازندگی هم درکار بوده و در مواقع مخصوص زنگ هم میزده اند مثلاً پس از بجای آوردن مراسم وقتی که میخواستند پرده از روی مجسّمه مهر بردارند و بایمان آوردگان ارائه دهند زنگ میزده اند هنوز هم در آتشکدها زنگ آویخته و در مواقع مخصوص زده میشود در وقت ستایش زانو زدن هم معمول بوده است در آئین زرتشتی موبدان نان و آب را تقدیس نموده با هوم آمیخته در وقت مراسم مذهبی میخوردند این رسم قدیم ایرانی نیز با مهر باروپا رفته ولی چون گیاه هوم در اروپا نبوده که از فشرده آن شربت مخصوص ساخته شود از این جهت بجای آن عصاره شاخه های تروتازه درخت رز را استعمال میکرده اند چند قرص نان و یك پیاله آب هم در وقت مراسم حاضر بوده که پیشوایان بر آن دعا میخوانده اند متدرجاً عصاره شاخه های رز بفشرده انگور یعنی شراب مبّدل شده است هنوز هم هوم در دین زرتشتی معمول است و در مراسم دینی با آب و نان مقدس مذکور بکار برده میشود این آب در اوستا موسوم است به زاوثرَ 𐬰𐬀𐬊𐬚𐬭𐬀 Zaothra که امروز زَوْر گویند

---

[1] رجوع شود به Mythologie der Griechen und Römer von Otto Seemann Leipzig 1910 S. 126

و چند قرص نانی که در آئین مهر بکار میرفته چنانکه حالا نزد زرتشتیان معمول است چهار و یا شش عدد بوده است در اوستا درَئونَ Draona آمده است و اینک درون گویند تمام این رسومات از مهر بمسیح انتقال یافته که هنوز هم در دین عیسیٰ معمول است آب زَورْ باسم آب مقدس یا ماء العماد (Holy Water, Weihwasser, eau bènite) یکی از شاهکارهای کلیسیاست

و هم چنین در مذهب عیسیٰ eukharistia که در عربی افخارستیا گویند عبارت است از شراب و نان که آنرا خون و گوشت و روان مسیح پنداشته در مراسم استعمال میکنند همان هوم و درون مهر است که فقط اسمش تغییر یافته است هم چنین هنگام تشریفات مذهبی مانند ایرانیان چنانکه تاکنون نزد زرتشتیان معمول است برسم بدست میگرفته‌اند لابد اول پیشوایان آئین مهر مُغها بوده اند بعدها آنان را Sacerdos میگفته اند و مثل مُغها لباس میپوشیده اند هر روز سه بار در صبح و ظهر و عصر نماز بجای میآورده اند در نماز صبح رو بمشرق در ظهر رو بجنوب و در عصر رو بمغرب میکرده اند از ناقوس و ارغنون (Orgue) کلیسیا گرفته تا عقیده آنکه مسیح خود را برای نجات دنیا فدا ساخت از آئین مهر برداشته شده است غالباً در آثار مهر دیده میشود که پروردگار خورشید در وقت قربانی کردن گاو ازلی روی خود را بآسمان کرده با اکراه و سختی فدیه نیاز میکند ولی چون نجات جهان در آن بوده متحمّل چنین امر دشواری شده است برخی از نقوشاتی که در کلیسیا های عیسویان کاتولیك راجع بتولّد و نشاء و نما و صعود مسیح دیده میشود شباهت تامّ دارد با نقوشات خرابه های معابد مهر که حاکی داستان ظهور مهر و اعمال او است صلاح کار در کیش عیسیٰ چنین بوده که عادات و رسومات دینی مهر را که در قرون متمادی در رُم ریشه دوانده بود اخذ کنند و باین ترتیب آن را بسلیقه مردمان آنزمان نزدیک نمایند و هیچ چاره هم جز از این نبوده است مردم از روز یکشنبه که مخصوص بخورشید و روز بیست و پنجم دسامبر که جشن ظهور آن بوده منصرف نمیشده اند تا بالاخره بناچار از قرن چهارم میلادی ۲۵ دسامبر روز تولد عیسیٰ قرار داده شده است روز یك شنبه هم نزد عیسویان

روز برخاستن عیسیٰ و بآسمان صعود کردن وی تصوّر میشده و هم نزد مهرپرستان روز مخصوص مهر شمرده میشده است [1] مقصود نگارنده نیست که کلیهّ آداب و رسومات مذهب عیسی را با آئین مهر مقایسه کنم نخست چنانکه گفته شد تعصب اثری از مهر نگذاشته است که ما بتوانیم کلیه اصول و رسومات این دو کیش را باهم بسنجیم دوم آنکه مقابله این دو آئین کلام را بدرازا کشانده ما را از حدود اوستا و ایران دور خواهد کرد گذشته از چند فقره عمده که ذکر شد بسا عادات و رسومات درمیان اقوام عیسوی موجود است که بخوبی یاد آور مهر است بخوصه درمیان عیسویان آسیای صغیر و ارمنستان در همانجائي که مهر از زمانهای بسیار قدیم پرستیده میشده است هنوز بعضی از علمای متعصب عیسوی در این قرن بیستم میلادی مانند عیسویان قرن سوم و چهارم اصراري میورزند که حقیقت را نهفته دارند ولي در نزد مورّخین دانشمند بیطرف که نزد آنان همای علم و معرفت مانند پیغمبر و فرشته اي مقدس و محترم است از حقیقت کوئی خود داري نکرده صراحةً مینویسند که قسمتی از اصول و بیشتر از رسومات ظاهری کیش عیسی از مهر است در قرن چهارم در وقتی که پروردگار خورشید در مغرب زمین رو بغروب گذاشته بود دین دیگری از ایران زمین که از روی اصول مزدیسنا و بخصوصه آئین مهر تأسیس شده بود باروپا رسیده مدّعی دین عیسیٰ گردید بطوری که نزدیک بود لرزه بارکان آن اندازد آن دین مانی است که در عهد شاپور اول بوجود آمده تا قرن سیزدهم میلادی فرقه هاي آن در اروپا با پیروان مسیح رقیب قدیم مهر مشغول زد و خورد خونین بودند

---

[1] Histoire du Peuple Romain par Seignobos p. 448

در خصوص آئین مهر رجوع شود بکتابهای ذیل

Jean Réville. Le Mithriacisme (Revue de l'histoire des religions).

Friedrich Windischmann, Mithra Leipzig 1857.

F. Cumont Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra Bruxelles 1894—1900, 2 vol.

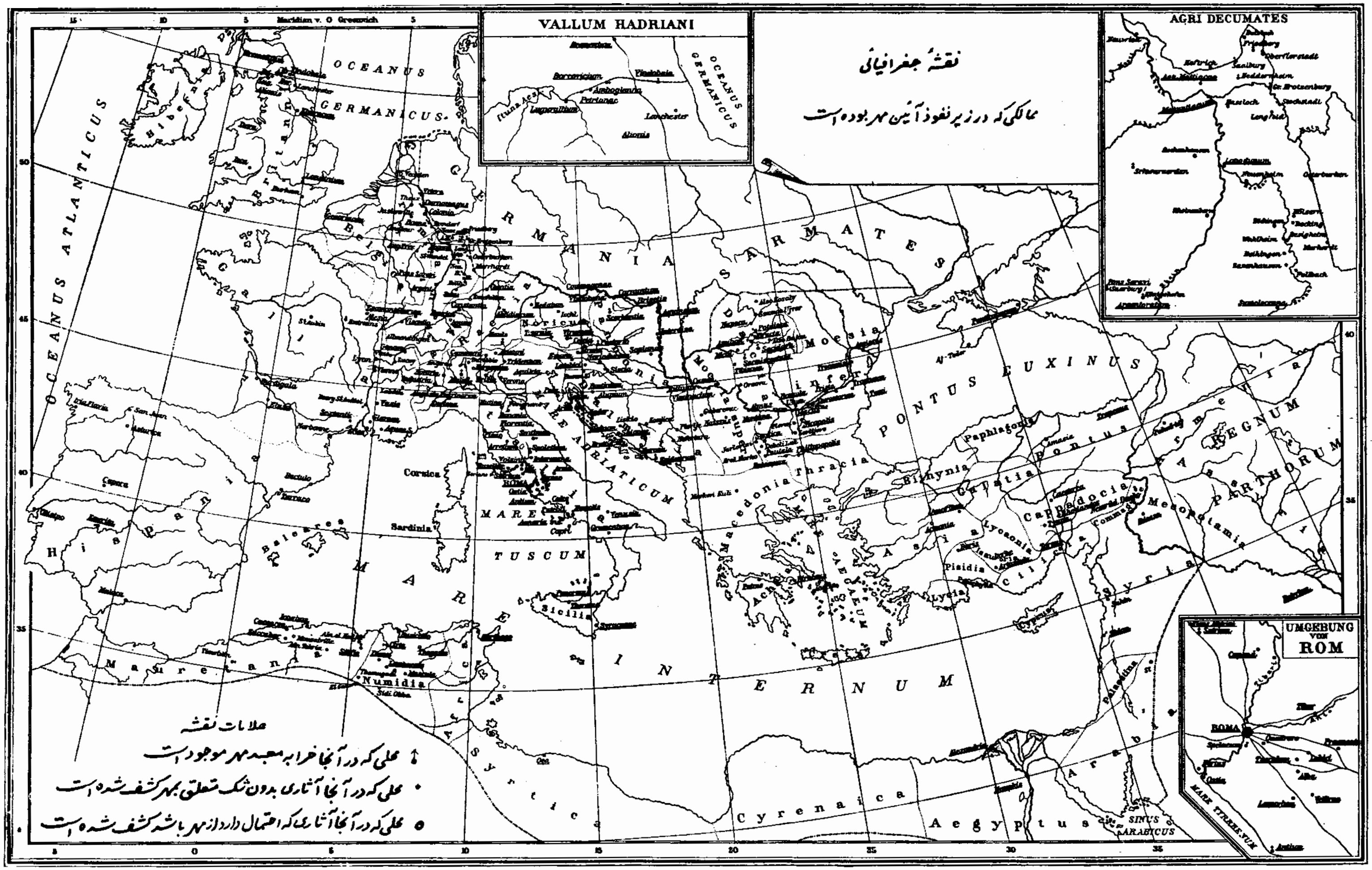
Les Mystères de Mithra par Cumont, deutsche ausg. von Gehrich Leipzig u. Berlin 1923.

Albrecht Dieterich. Eine Mithrasliturgie Leipzig u. Berlin 1923.

G. von Wesendonk, Der Mithrakult (der Neue Orient Band 4 Heft 5/6 Berlin).

Franz Meffert Das Urchristentum IV Teil. Gladbach 1921.

Theodor kluge, Der Mithrakult, Leipzig1911.

ملاحظه آنکه اغلب فضلاي ایران با حروف لاتینی آشناهستند بهتر دانسته دراین نقشه اسامی قدیم شهرهارا که در مقابل اسامی جدید آنها نگاشته شده است بهمان شکل اصلی نگاهداریم.

این نقشه از کتاب آئین مهر کومون برداشته شده است

[illegible]

[illegible]

[illegible] (٣) [illegible]

[illegible]

([illegible] ١)

١ [illegible]

٢ [illegible]

[illegible]

مهر یشت

مهرِ دارندهٔ دشتهای فراخ [1] و رام کشت زار خوب بخشنده را خوشنود میسازیم «مانند بهترین سرور» زوت باید آن را بمن بگوید (زرتشت) «بر طبق قانون مقدس بهترین داور است» باید مرد پاکدین دانا آن را بگوید

(کردهٔ ۱)

۱ اهورامزدا باسپنتمان زرتشت گفت ای اسپنتمان هنگامی که من مهر دارندهٔ دشتهای فراخ را بیافریدم او را در شایسته ستایش بودن مساوی در سزاوار نیایش بودن مساوی با خود من که اهورامزدا (هستم) بیافریدم ※

۲ ای اسپنتمان مهر و پیمان شکنندهٔ نابکار سراسر مملکت را ویران سازد [2] مثل صد (تن از اشخاصی است) که (بگناه) کَیَذَ آلوده باشد [3] و قاتل مرد پاکدینی باشد ای اسپنتمان تو نباید مهر و پیمان بشکنی نه آن (پیمانی که)

---

۱ دارندهٔ دشتهای فراخ بجای کلمات اوستائی وُاُورُوگَئویه اِیتی [illegible] (vourugaoyaoiti) میباشد صفتی است که همیشه از برای مهر استعمال شده در پهلوی به فراخو گویوت تبدیل یافته است بمناسبت آنکه مهر فرشته فروغ و روشنائی است سراسر روی زمین میدانهاي فراخ و پهن و دشتهاي جلوه و تکاپوی وي دانسته شده است

۲ کلمه ای که به پیمانشکن ترجمه شد در متن میثرو دروج [illegible] آمده است و آن صفتی است بمعنی دروغگویندهٔ بمهر از آن عهد شکن اراده شده است در پهلوي مهر دروژ گویند هم چنین از کلمات میثرو آئوجنگهه [illegible] که در فقره ۱۰۴ آمده یعنی نادرست گو و فریبندهٔ مهر و میثروزیه [illegible] که در فقره ۸۲ آمده و در پهلوی مهرزن شده یعنی بمهر زیان رساننده نیز پیمانشکن و عهد و میثاق ندان و رسم مهر و وفانشناس مقصود میباشد

۳ کَیذَ [illegible] اسم گناه مخصوصی است نمیدانیم که چه جرمی درقدیم از آن اراده میشده است در فقره ۳ از یسنای ۶۱ جزو دزدی و راهزنی و جادوئی و پیمانشکنی بشمار رفته است هم چنین در فقره ۱۵ از یسنای ۵۷ و در فقره ۷۱ از فروردین یشت در ردیف معاصی کبیره محسوب شده است

تو با یك دروغ پرست و نه آن که تو با یك راستی پرست بستی زیرا معاهده
با هر دو درست است خواه دروغ پرست و خواه راستی پرست [۱] ❀

۳ مهر دارندهٔ دشتهای فراخ اسبهای تیز رو دهد بکسی که بمهر دروغ نگوید
(پیمان نشکند) آذر مزدا اهورا راه راست نماید بکسی که بمهر دروغ نگوید [۲]
فروهر های مقدس و نیك و توانای پاکان فرزندان کوشا دهند بکسی که
بمهر دروغ نگوید ❀

۴ برای فروغ و فرّش با نماز بلند با زَورْ میستایم آن مهر دارندهٔ دشتهای
فراخ را مهر دارندهٔ دشتهای فراخ را میستائیم که بممالك آریائي خان و
مان با سازش و آرامش و خان و مان خوش بخشد [۳] ❀

۵ بشود که او برای یاری ما آید بشود که او برای گشایش (کار) ما آید
بشود که او برای دستگیری ما آید بشود که او برای دلسوزی ما آید
بشود که او برای چارهٔ ما آید بشود که او برای پیروزی ما آید
بشود که او برای سعادت ما آید بشود که او برای دادگری ما آید
آن کسی که قوی و در همه جا پیروزمند و هرگز فریفته نشدنی و در سراسر
جهان مادی سزاوار ستایش و نیایش است آن مهر دارندهٔ دشتهای فراخ ❀

۶ آن ایزد نیرومند توانا را و درمیان موجودات قوی ترین را (آن)
مهر را با زَورْ میستائیم آن مهر دارندهٔ دشتهای فراخ را مهر دارندهٔ
دشتهای فراخ را با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و

---

۱ از دروغ پرست و راستی پرست موحّد و مشرك مقصود میباشد
۲ آذر (آتر [illegible]) فرشته موکّل آتش مقصود است رجوع کنید بمقاله ای که بعد از مهر یشت مندرج است
۳ از ممالك آریائی ایران اراده شده در قدیم ایران خاك آریا نامیده میشده است

[illegible]
[illegible]
[illegible] ࡅࡄࡉࡉࡀ ࡆࡀࡊࡉࡀࡍ

([illegible] ۲)

۷ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۸ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۹ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] ࡅࡄࡉࡉࡀ ࡆࡀࡊࡉࡀࡍ

گفتار و کردار با زَورْ و با کلام بلیغ میستائیم
ینگهه ها تام . . . . ꙮ

(کردهٔ ۲)

۷ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری [1] که دارای هزار گوش است خوش اندامی که دارای هزار چشم است بلند بالائی که در بالای برج پهن (ایستاده) زورمندی که بی خواب پاسبان است ꙮ

۸ از کسی که سران هر دو مملکت جنگجو یان استغاثه کنند وقتی که آنان بمیدان جنگ در مقابل دشمن خونخوار در مقابل صف هجوم (هماوردان) در آیند ꙮ

۹ بآن یکی از دو (دسته هماوردان) که از طیب خاطر با منش نیك و اعتقاد حقیقی نماز آورده باشد مهر دارندهٔ دشتهای فراخ بهمراهی باد پیروزمند [2] و بهمراهی داموئیش اُوْپَمَنَ [3] بهمان طرف روی آورد برای فروغ و فرش با نماز بلند با زَورْ میستایم آن مهر . . . [4] ꙮ

---

۱ صفت زبان آور که غالباً در این یشت برای مهر تکرار شده است بجای کلمه اوستائی و یاَخنَ [illegible] میباشد که در تفسیر پهلوی به هنجمنیك ترجمه شده است یعنی انجمن آرا در محفل گویا زبان آور و نطاق از کلمه و یاْخَنْ [illegible] (انجمن) مشتق شده است

۲ فرشته باد مقصود است (واتَ [illegible])

۳ داموئیش اُوْپَمَنَ [illegible] در فقرات ٦٦ و ٦٨ و ١٢٦ و ١٢٧ همین یشت نیز این اسم تکرار شده است و در سایر جاهای اوستا هم غالباً بآن برمیخوریم از آن جمله در رشن یشت فقره ٤ و فروردین یشت فقره ٤٧ و یسنا ۱ فقره ۱۵ و یسنا ۲ فقره ۱۵ و یسنا ۷ فقره ۲٦ و یسنا ۸ فقره ۱ و یسنا ۷۱ فقره ۲۳ و در دو سیروزه کوچك و بزرگ فقره ۳۰ آن اسم فرشته ایست که در مهریشت از یاران و همرهان مهر محسوب شده است در فقراتی که در فوق از جاهای دیگر اوستا ذکر شد این فرشته باسایر فرشتگان نامیده شده غالباً ایزد قوی و دلیر خوانده شده است با آنکه اسم این ایزد غالباً تکرار شده است ولی از هیچ یك از فقرات نمی توان وظیفه و شغل اورا معیّن نمود در پهلوی «دهم اپر په منشن یزت» شد بقول دارمستتر (زند اوستا جلد ۱ ص ۱۷) آن عبارت است از اندیشهٔ نفرین و لعن از طرف دانا و خردمندی la Pensèe de malèdiction du sage جکسن (گرندریس ۲ ص ٦٤٥) نیز این ایزد را نماینده چنین شغل تصور کرده است "Verwünschung„ welche das Anathema des Priester, oder den Fluch des Weisen vorstellt.

٤ فقرات ۴—٦ در این جا تکرار میشود

([illegible] ٣)

١٠ [illegible]

١١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٤)

١٢ [illegible]

١٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

(کردهٔ ۳)

۱۰ مهر را میستائیم (کسی) که داراي دشتهاي پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوري که داراي هزار گوش است . . ۱

۱۱ کسی را که جنگجویان در بالاي پشت اسب بدو نماز برند و براي قوّت مرکب و صحت بدن (خویش) اشتغاثه کنند تا آنکه دشمنان را از دور بتوانند شناخت و هماوردان را بتوانند باز داشت تا بدشمنان کینه جوي بد اندیش بتوانند غلبه نمود
براي فروغ و فرّش ۲

(کردهٔ ٤)

۱۲ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . ۱

۱۳ نخستین ایزد مینوی که پیش از خورشید فنا ناپذیر تیز اسب در بالای کوه هرا بر آید ۳ نخستین کسی که با زینت‌های زرین آراسته از فراز (کوه) زیبا سر بدر آورد از آن جا (آن مهر) بسیار توانا تمام منزلگاهان آریائی را بنگرد

۱٤ آنجائي که شهریاران دلیر قُوای بسیار مرتّب سازند آنجائي که کوههای بلند و چراگاهان بسیار برای چارپایان . . . . ٤ موجود است آنجائي که دریاهای عمیق و وسیع واقع است آنجائي که رودهای پهن قابل کشتی رانی با خیل امواج خروشان بسنگ خارا و کوه خورده بسوي

۱ بعینه مثل فقره ۷
۲ فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشود
۳ از این جمله بخوبی برمیآید که مهر غیر از خورشید است
٤ بجای نقاط کلمه تاشیرو Thŗtairo خراب شده است

[illegible]

۱۵ [illegible]

مرو هرات بسوی سغد (گَوَ) و خوارزم شتابد [۱] ٥٥

۱۵ به (کشور) اَرزهی و سَوَهی به فَرَدَذَفشو و وِیدَذَفشو به وأُرو بَرِشتی و وأُرو جَرِشتی باین کشور خونیرث درخشان [۲] آنجائی که ستوران آرام دارند و پناه‌گاه سالم ستوران است مهر توانا نگران است ٥٥

---

۱ از این رودها هَری رود و زرافشان و جیحون اراده شده است بار تولومه در فقره فوق مرو را (در اوستا مواُورو [اوستایی]) جزو هَرَاِوَ [اوستایی] شمرده است در فرس هخامنشی هَرَئیوَ Haraiva همان هرات حالیه است رود این مملکت موسوم است به هری رود در صورتی که مثل سایر مستشرقین در فقره فوق مرو را مستقل بشماریم نه جزوی از هَرَاِوَ باید درمیان رودهای مذکور مرغاب را نیز که رود مرو است محسوب بداریم مرگو (مرو) چندین بار در کتیبه بیستون ذکر شده است هرچند که داریوش از آن در جزو ممالك عمدهٔ که میگوید در تحت تصرفش میباشد اسم نمیبرد [۱] گَوَ [اوستایی] بجای مملکت سغد آمده است در متن نیز اسم سوغذَ [اوستایی] موجود است ظاهراً این اسم در تفسیر برای توضیح افزوده شده که بعد جزو متن گردیده است [۲] درکتیبه‌های خطوط میخی نیز مکرراً سوگودَ Suguda ذکر شده است رود معروف آن امروز موسوم است به زرافشان خوا ایریزم [اوستایی] در اوستا و (هووارز می) درکتیبه هخامنشی مملکت خوارزم است که معمولاً خیوه نامیده میشود رودی که از این خاك میگذرد موسوم است به آمو دریا یا جیحون

۲ در اوستا مکرّراً از هفت کشور یاد شده است در گاتها یسنا ۳۲ قطعه ۳ هفت بوم (بوی [اوستایی]) ذکر شده که بعدها کلمه کشور جای آن را گرفته است در سایر قسمتهای اوستا غالباً به هپتو کرشور [اوستایی] برمیخوریم در آئین برهمنان نیز روی زمین بهفت کشور منقسم شده سپت دوی‌پا septa dvipa گفته اند (رجوع کنید به ص ۷۵) در فقره ۹ از تشتر یشت دیدیم که ستویس یکی از فرشتگان و از یاوران تشتر فرشته باران آبهارا بهفت کشور روی زمین میرساند در همین مهریشت در دوجا باسامی هفت کشور برمیخوریم نخست در فقره ۱۵ وپس از آن در فقره ۱۳۱ و در فقرات ۹—۱۵ از رشن یشت و در فرگرد ۱۹ از وندیداد فقره ۳۹ و در کرده ۱۰ از ویسپرد فقره ۱ مرتباً از هرهفت یاد شده است اسامی این کشورها از این قرار است (۱) اَرزَهی [اوستایی] کشوری است که درمغرب واقع است در پهلوی ارزه (۲) سَوَهی [اوستایی] کشوری است در مشرق در پهلوی سوه (۳) فَرَدَذَفشو [اوستایی] اسم کشور جنوب شرقی است در پهلوی فردذفش (٤) وِیدَذَفشو [اوستایی] اسم کشور جنوب غربی است در پهلوی ویدذفش (٥) وَ اُورُو بَرِشتی [اوستایی] کشور شمال غربی است در پهلوی وُروبرشت (٦) وُ اُورُو جَرِشتی [اوستایی] کشور شمال شرقی است در

---

۱ Die Keilinschriften der Achämeniden von Weissbach II § 6.

۲ Erānšahr von Marquart S. 29 No. 2.

۱۶ [illegible]

([illegible] ۵)

۱۷ [illegible]

مجسمهٔ مهر در قصر واتیکان Vatican (رُم)

۱۶ آن ایزد مینوي فر بخشنده بسوي همه کشورها روان گردد آن ایزد مینوي شهریاري بخشنده بسوي همه کشورها روان گردد بآن کسانی او پیروزي دهد و بآن پاکدینان واقف برسوم دینی (ظفر دهد) که وي را با زَورْ میستایند

براي فروغ و فرش ۱ ٥٥

(کردهٔ ۵)

۱۷ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . ۲

پهلوی وُرُوجرشت (۷) خونیرَث [illegible] کشور مرکزی است در پهلوی خونیرس یا خوانیرس (با واو معدولهٔ مثل خواهش و خواهش) در اوستا از کشور خونیرس بیشتر از کشورهای دیگر اسم برده شده است چه خونیرس شریف ترین قسمت زمین و مسکن ایرانیهاست بقول بند هش (فصل ۱۵ فقره ۲۷) شش نژاد در آنجا زندگاني میکنند گذشته از فقراتي که در فوق ذکر کردیم و در آنجاها خونیرس باشش کشور دیگر یك جا ذکر شده در فقره ۶۷ از مهر یشت باز به خونیرس. وارزه برمیخوریم در یسنا ۵۷ فقره ۳۱ و در هادُخت نسك فرگرد ۱ فقره ۱۴ نیز از این وطن ایرانیان یاد شده است شاید معني لفظی خونیرس این باشد « با گردونهای خوب » در فصل ۱۱ از بندهش نسبةً مفصل‌تر از کشورها صحبت شده است از این قرار : سی و سه قسم زمین موجود است در روزی که تشتر بارندگی کرد نصف گیتی را آب گرفت و زمین بهفت کشور منقسم گردید کشوري که درمیان واقع است موسوم است به خونیرس و آن ببزرگی شش کشور دیگر است یعنی شش کشوری که در پیرامون خونیرس است ببزرگی یك کشور میانکي است در طرف خوراسان (مشرق) سوه واقع است و در طرف خورو ران (مغرب) ارزه و در طرف نیمروچ (جنوب) فردذفش و ويد ذفش و در طرف اپاختر (شمال) وُرو برشت و وُرو جرشت خونیرس درمیان واقع است قسمتی از اقیانوس فراخکرت اطراف خونیرس را گرفته است درمیان وُ روبرشت و وُ روجرشت کوهی برپاست که ممکن نیست کسی بتواند از این کشور بکشور دیگر برود درمیان این کشورها خونیرس از همه بهتر و زیباتر است اهریمن بخصوصه در این کشور آسیب و گزند بسیار پدید آورد زیرا که دید در این کشور کیانیان و دلیران بوجود آمدند و دین نیك مزدیسنا از این جا برخاست و بسایر ممالك نفوذ نمود و سوشیانس از این جا ظهور خواهد نمود و اهریمن را ناتوان خواهد ساخت و رستاخیز خواهد رانگیخت و زندگاني مینوی آینده را آغاز خواهد نمود (بمقاله مهر بصفحه ۴۰۵ نیز ملاحظه کنید)

۱ فقرات ۴ — ۶ در این جا تکرار میشود

۲ مثل فقره ۷

[illegible]

۱۸ [illegible]

۱۹ [illegible]

۲۰ [illegible]

کسی که هیچ کس باو دروغ نتواند گفت نه بزرگ خانواده نه بزرگ ده
نه رئیس ناحیه و نه شهریار ایالت [1] ❀

۱۸ اگر باو بزرگ خانواده دروغ بگوید یا بزرگ ده یا رئیس ناحیه یا شهریار مملکت (آنگاه) مهر غضبناك آزرده خانه و ده و ناحیه و مملکت و بزرگان خانواده و بزرگان ده و رؤسای ناحیه و شهر یاران مملکت و سروران مملکت را تباه سازد ❀

۱۹ مهر غضبناك آزرده بهمان طرف روی آورد که در آنجا پیمانشکن است و بخاطر او اشتباه روی ندهد ❀

۲۰ و اسبهای پیمانشکنان در زیر بار (راکب) خیره سری کنند از جای خود بیرون نتازند (اگر) بتازند پیش نروند در تاخت جست و خیز نکنند

---

۱ کلماتی که ببزرگ خانواده و بزرگ ده و رئیس ناحیه و شهریار ایالت ترجمه شده در متن بحسب ترتیب چنین است نمانوپئیتی [illegible] در پهلوی مان پت جزء اول این کلمه در فارسی باقی است اسدي گوید

چو آمد بر مهمن و مان خویش   ببردش بصد لا به مهمان خویش

جزء دوم که بمعنی صاحب و سرور است در جزو کلمات موبد و سپهبد و هیربد وغیره محفوظ مانده است

ویس پئیتی [illegible] در پهلوی ویسپت یعنی بزرگ ده دهخدا

زنتوپئیتی [illegible] در پهلوی زندپت یعنی رئیس ناحیه زند در پهلوی بجای کلمه زنتو اوستائی میباشد اسم خانواده کریم خان زند که مؤسس سلسله زندیه است بیشك مربوط به زنتو اوستائي یا زند پهلوی میباشد کریم خان برخلاف نادرشاه افشار و آقا محمد خان قاجار هر دو ترك نژاد که قبل از او و بعد از او سلطنتی تشکیل داده اند ایران نژاد بوده است اسم خانواده اش مناسبتی با کلمات ترکی ندارد مشتبه نشود با کلمه زند که در پهلوی بمعنی تفسیر اوستا ست و از کلمه اوستائي آزئینتی [illegible] آمده است دئینگهوپئیتی [illegible] در پهلوی ده پت یا دهوپت بمعنی شهریار و مرزبان ایالت است در عهد هخامنشی در سر هر یك از دهیو در اوستا دخیو [illegible] یك خشترپاون (ساتراپ) گماشته بوده است این کلمه همان است که امروز ده گوئیم و در کتب فارسی قدیم داه و دیه مسطور است هفت سالار کاندرین فلکند همه گرد آمدند در دو و داه (رودکی لغت فرس اسدی طوسی) استاد ابوالقاسم فردوسی از دهاقین طوس بود از دیهی که آن دیه را باز خوانند (چهار مقالهٔ عروضی) در زبان فارسی از وسعت دائره این کلمه کاسته آن را بجاي [illegible] اوستائی و ویکوس vicus لاتینی استعمال میکنیم کلمات مذکور در فقرات ۷۵ و ۱۱۰ نیز آمده است

[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ٦)

٢٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]

٢٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

از اثر کثرت کلام زشت که کار دشمن مهر است نیزهٔ که از دشمن مهر پرتاب شود بقهقرا بر گردد ※

۲۱ اگر هم نیزه خوب پرتاب شود اگر هم آن ببدن رسد اما زیانی بآن (بدن) نرساند از اثر کثرت کلام زشت که کار دشمن مهر است باد نیزهٔ که از طرف دشمن مهر پرتاب شود بر گرداند از اثر کثرت کلام زشت که کار دشمن مهر است

برای فروغ و فرش . . . . . [1] ※

(کردهٔ ٦)

۲۲ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . . . [2]
کسی که اگر بوی دروغ گفته نشود مرد را از احتیاج نجات دهد از خطر برهاند ※

۲۳ تو از احتیاج از احتیاجات ما را برهان ای مهری که بتو دروغ گفته نشد تو توانی که به ابدان مردان پیمانشکن بیم و هراس مستولی سازی تو توانی (وقتی) که غضبناك شوی قوت از بازوان آنان بیرون بری از پاهای آنان توانائی و از چشمهای آنان بینائی و از گوشهای آنان شنوائی (سلب کنی) ※

۲۴ نه یك نیزهٔ خوب تیز شده نه یك تیر پران بکسی که از روی خلوص نیّت بیاری مهر آید نرسد (آن مهری) که ده هزار دیده بان دارد توانا و از همه چیز آگاه و فریفته نشدنی است ※

برای فروغ و فرش . . . . . . [1] ※

---

۱ فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشود

۲ مثل فقره ۷

([illegible] ۷)

۲۵ [illegible]

۲۶ [illegible]

۲۷ [illegible]

[illegible]

([illegible] ۸)

۲۸ [illegible]

۲۹ [illegible]

(کردهٔ ۷)

۲۵ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان‌آوری که دارای هزار گوش است . . . . [۱]
(آن مهر) عمیق سرور توانای سود بخشندهٔ زبان آور نیایش بجای‌آورندهٔ عالیمقام دولتمندی که پیکرش کلام ایزدی (منتر) است یل جنگ آور قوی بازوان را ٭

۲۶ (کسی) که دیوها را سر بکوبد کسی که نسبت باشخاصی که خود شان را مقصر میسازند خشم گیرد کسی که از مردمان پیمانشکن انتقام کشد پریها را بتنگنا اندازد کسی که (در صورتی که) باو دروغ گفته نشود بمملکت قوه سرشار بخشد کسی که (در صورتی که) باو دروغ گفته نشود بمملکت پیروزی سرشار دهد ٭

۲۷ کسی که مملکت دشمن را از (راه) راست محروم سازد فر را از آن برگیرد پیروزی را دور نماید کسی که از پی آن (دشمنان) بی قوّه مدافعه تاخته ده هزار ضربت فرود آورد (آن مهری) که ده هزار دیده بان دارد توانا و از همه چیز آگاه و فریفته نشدنی است
برای فروغ وفرش . . . . [۲] ٭

(کردهٔ ۸)

۲۸ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . [۱]
کسی که ستونهای خانه های بلند ساخته شده را حفظ کند تیرکها را قوی دارد و بخان و مان گله ای از ستوران و (گروهی) از مردمان بخشد از آن (خانه ای) که او خوشنود باشد خانه های دیگر را او براندازد در صورتي او آزرده شود ٭

۲۹ نسبت بممالك تو (هم) بدی (وهم) خوب ای مهر نسبت بمردمان تو (هم) بدی (وهم) خوب ای مهر تو ای مهر از تست صلح و از تست ستیزه ممالك ٭

---

۱ مثل فقره ۷

۲ فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشود

٣٠ [illegible]

٣١ [illegible]

٣٢ [illegible]

٣٣ [illegible]

٣٤ [illegible]

۳۰ از تست که خانه‌های سترگ از زنان برازنده برخوردار است از گردونهای برازنده از بالشهای بهن و بسترهای گسترده بهره‌مند است از تست که خانه های بلند ساخته شده از زنان برازنده برخوردار است از گردونهای برازنده از بالشهای بهن از بسترهاي گسترده بهره‌مند است آن خانه پیرو راستی که ترا در نماز نام برده با دعاي بمناسبت وقت و با زَورْ میستاید ۞

۳۱ با نمازي که نام تو برده شود با دعاي بمناسبت وقت با زَورْ من ترا میستایم اي مهر تواناتر با نمازي که نام تو برده شود با دعاي بمناسبت وقت با زَورْ من ترا میستایم اي مهر تواناترین با نمازي که نام تو برده شود با دعاي بمناسبت وقث با زَورْ من ترا میستایم اي مهر فریفته نشدني ۞

۳۲ بستایش ما گوش فرا ده ای مهر ستایش ما را بپذیر اي مهر ستایش (دعای) ما را مستجاب گردان بنیاز زَورْ ما توّجه کن باین مراسم حضور بهمرسان آنها را (ادعیه را) در خزینه استغفار جمع کن آنها را در خانه ستایش (بهشت) فرود آر ۞

۳۳ بنا بپایدار ماندن بسر قولی که داده شد این کامیابي را بما بخش اي تواناتر آنچه را که از تو خواهش داریم (این است) ثروت زور پیروزي خرمی و دولت دادگري نام نیك و آسایش روح معرفت و علم روحاني (تقدس) فتح آفریدۀ اهورا و برتري پیروزمندي که از بهترین راستی (باشد) و درك کلام مقدس ۞

۳٤ تاکه ما با جرأت خوب و جرأت تازه شاد و خرم بتمام رقیب ها ظفریابیم تاکه ما با جرأت خوب و جرأت تازه شاد و خرم بتمام بدخواهان ظفر یابیم

[illegible]

([illegible] ۹)

۳۵ [illegible]

۳۶ [illegible]

۳۷ [illegible]

۳۸ [illegible]

تاکه ما با جرأت خوب و جرأت تازه شاد و خرم تمام دشمنان را شکست دهیم (چه) از دیوها و مردمان (چه) از جادوان و پریها (چه) از کاویها و کرپانهای ستمکار

برای فروغ و فرش . . . . . . ۱ ꙳

(کردهٔ ۹)

۳۵ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . ۲
(کسی) که آنچه قول داده شد بعمل وا دار کند (کسی) سپاه بیاراید (و) دارای هزار چستی است شهریاری (است) توانا (و) دانا ꙳

۳۶ کسی که جنگ برانگیزاند کسی که بجنگ استحکام بخشد کسی که در جنگ پایدار مانده صفوف (دشمن) را از هم بدرد تمام جناح صفوف مبارز را پرا کنده و پریشان سازد بمرکز لشکر خونخوار لرزه در افتد ꙳

۳۷ اوست کسی که میتواند پریشانی و هراس بآنان (دشمنان) مستولی نماید سرهای مردمانی که بمهر دروغ گویند او (از بدنها) پرتاب کند سرهای مردمانی که بمهر دروغ گویند جدا شود ꙳

۳۸ منازل وحشت انگیز ویران گردد از انسان تهی ماند آن منازلي که پیمانشکنان و دروغ پرستان و قاتلین پاکدینان حقیقی در آنها بسر میبرند وحشت انگیز است راه اسارت از آن جائي که گاو چرا گاه

---

۱ مثل فقرات ٤ — ٦
۲ مثل فقره ۷

وقتی او در طول منازل مردمان پیمان شکن بگردونه کشیده شود آنها (گاوها) ایستاده اشک از پوزه روان کنند [۱] ꙮ

۳۹ هم چنین تیرهای با پر عقاب آراسته آنان (دروغگویان بمهر و پیمانشکنان) (هرچند) که از زه کمان بسیار خوب کشیده شده تند پرواز کند (اما) بنشان نرسد در صورتی که مهر دارنده دشتهای بهن خشمگین و آزرده مانده خوشنودی خاطرش بعمل نیامده باشد

هم چنین نیزه های خوب سر تیز آنان بادستهٔ بلند (هرچند) که از (قوّت) بازوان پران شود (اما) بنشان نرسد در صورتی که مهر دارنده دشتهای بهن خشمگین و آزرده مانده خوشنودی خاطرش بعمل نیامده باشد

هم چنین سنگهای فلاخن آنان که از (قوّت) بازوان پران شود بنشان نرسد در صورتی که مهر دارنده دشتهای بهن خشمگین و آزرده مانده خوشنودی خاطرش بعمل نیامده باشد ꙮ

۴۰ هم چنین کاردهای (تیغ) خوب آنان که بسر مردمان حواله شود بنشان نرسد در صورتی که مهر دارنده دشتهای بهن خشمگین و آزرده مانده خوشنودی خاطرش بعمل نیامده باشد

هم چنین گرزهای خوب پرتاب شده آنان که حواله سر مردمان شود بنشان نرسد در صورتی که مهر دارنده دشتهای بهن خشمگین و آزرده مانده خوشنودی خاطرش بعمل نیامده باشد ꙮ

۴۱ مهر (آنان را) از پیش بهراس اندازد رشن از پی بهراس اندازد سروش مقدس بهمراهی ایزدان محامی آنان را از هرطرف بهم در افکند این صفوف جنگ را او بمعرض خطر در آورد در صورتی که مهر

---

۱ مقصود این است حتّی ستوران هم که غنیمت و دست برد پیمانشکنان و دروغگویان شده و بگردونهای آنان بسته شده اند نالان و گریان هستند از اینکه در خدمت چنین اشخاصی در آمده اند

[illegible]

۴۲ [illegible]

۴۳ [illegible]

[illegible]

([illegible] ۱۰)

۴۴ [illegible]

۴۵ [illegible]

دارنده دشتهای پهن خشمگین و آزرده مانده خوشنودي خاطرش بعمل نیامده باشد ❀

٤٢ آنگاه آنان بمهر دارنده دشتهای پهن چنین گویند تو ای مهر دارنده دشتهای پهن اینان ای مهر اسبهاي تیز رو را از ما بر بودند اینان ای مهر بازوان قوی ما را با تیغ نیست کردند ❀

٤٣ پس آنگاه مهر دارنده دشتهای فراخ آنان را بخاك افکند پنجاهها صدها صدها هزارها هزارها ده هزارها ده هزارها صد هزارها برای آنکه مهر دارنده دشتهای پهن خشمگین و آزرده است
برای فروغ و فرش . . . . . [1] ❀

(کردهٔ ۱۰)

٤٤ مهر را میستائیم (کسي) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . [2]
کسی که منزلش بپهنای زمین در جهان مادي بنا شده است فضای وسیعی است بیرون از خطر احتیاج درخشان و پناگاهان بسیار بخشنده است ❀

٤٥ هشت تن از یاران او (مهر) در بالای کوهها در بالای برجها بمنزله دیده بانان مهر نشسته بسوی پیمانشکنان نگرانند بخصوصه بکسانی چشم دوخته و بکسانی توّجه نموده که نخست بمهر دروغ گویند و راه کسی را در حمایت خود گیرند که بپیمانشکنان و بدروغ پرستان و بقاتلین پاکدینان حقیقي حمله برد ❀

---

[1] فقرات ٤—٦ در اینجا تکرار میشود
[2] مثل فقره ۷

۴۶ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ۱۱)

۴۷ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۴۸ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ۱۲)

۴۹ [illegible]

۴۶ آن مهر دارنده دشتهای فراخ خود را برای حفاظت نمودن مهیّا ساخته از پشت سر حمایت کند از پیش حمایت کند مانند دیده بان فریفته نشدنی بهر طرف نظر اندازد (این چنین) حاضر است برای کسی که باخیال پاک مهر را یاری کند آن (مهری که) ده هزار دیده بان دارد آن دانای توانای فریفته نشدنی
برای فروغ و فرش . . . [۱] ꙮ

(کردهٔ ۱۱)

۴۷ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوري که دارای هزار گوش است [۲]
نامآوری که (اگر) غضب کند درمیان دو مملکت (دو قوم) جنگجو (اسب) سم پهن برانگیزد بضد لشکر دشمن خونخوار بضد صفوف جنگ که بهم در آویختند ꙮ

۴۸ اگر مهر بضد لشکر دشمن خونخوار بضد صفوف جنگ که بهم در آویختند درمیان دو مملکت جنگجو مرکب برانگیزد آنگاه دستهاي پیمانشکنان را از پشت سر ببندد چشمهاي آنان را برآورد گوش آنان را کر کند و پاهاي آنان را از ثبات براندازد از برای کسی یارای مقاومت نخواهد ماند (چنین شود حال) این ممالك و این هماوردان در صورتی که از مهر دارنده دشتهای فراخ غفلت ورزند
برای فروغ و فرش . . . [۱] ꙮ

(کردهٔ ۱۲)

۴۹ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . [۲] ꙮ

---

۱ فقرات ۴ — ۶ در این جا تکرار میشود

۲ مثل فقره ۷

۵۰ [illegible]

۵۱ [illegible]

۵۲ [illegible]

[illegible]

(۱۳ [illegible])

۵۳ [illegible]

۵۴ [illegible]

۵۰ کسی که از برای او آفریدگار اهورامزدا در بالای کوه بلند و درخشان و با سلسله های متعدد آرامگاه قرار داد در آن جائی که نه شب است نه تاریکی نه باد سرد است و نه گرم و نه ناخوشی مهلك و نه کثافت دیو آفریده و از بالای کوه هرئیتی مه متصاعد نگردد ☘

۵۱ آرامگاهی که امشاسپندان با خورشید هم اراده بطیب خاطر و صفای عقیده ساختند تا آنکه او (مهر) از بالای کوه هرئیتی بسراسر جهان مادی تواند نگریست ☘

۵۲ اگر (مرد) حیله‌گر بدکنشی پیش آید (آنگاه) مهر دارنده دشتهای پهن با گامهای تند گردونه تندرو بجولان در آورد وهم چنین سروش مقدس توانا وتریوسنگ چست او (مهر) بکشد او را (مرد حیله‌گر را) خواه در صف جنگ خواه در مبارزه تن بتن
برای فروغ و فرش . . . . [1] ☘

(کردهٔ ۱۳)

۵۳ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . . . [2]
کسی که براستی دستها را بسوی اهورامزدا بلند نموده این چنین گله گویان است ☘

۵۴ من حامی تمام آفریدگانم ای خوب کنش من پاسبان همه آفریدگانم

---

۱ فقرات ۴ — ۶ در این جا تکرار میشود
۲ مثل فقره ۷

[illegible]

۵۵ [illegible]

۵۶ [illegible]

۵۷–۵۹ [illegible]

([illegible] ۱۴)

۶۰ [illegible]

اي خوب کنش مردمان در ستایش از من در نماز نام نمیبرند آن طوري که سایر ایزدان را در نماز نام برده میستایند ***

٥٥ اگر از من مردمان در نماز نام برده بستایند چنانکه از سایر ایزدان در نماز نام برده میستایند هر آینه من خود را با حیات درخشان و جاودانی خویش در وقت معین از زمان بمردمان پاك خواهم نمود در وقت مقرّره فرا خواهم رسید ***

٥٦ با نمازي که نام تو در آن برده شود با دعاي بمناسبت وقت با نیاز زَورْ ترا مرد پاك میستاید با نمازي که نام تو برده شود با دعاي بمناسبت وقت و با زَورْ من ترا میستایم اي مهر توانا تر با نمازي که نام تو برده شود با دعاي بمناسبت وقت و با زَورْ من ترا میستایم اي مهر تواناترین با نمازي که نام تو برده شود با دعاي بمناسبت وقت من ترا میستایم ای مهر فریفته نشدنی [١] ***

٥٧ بستایش ما گوش فرا ده ای مهر . . . [٢] ***

٥٨ بنا بپایدار ماندن بسر قولی که داده شد . . . [٣] ***

٥٩ تا که ما با جرأت خوب و جرأت تازه . . . [٤]

برای فروغ و فرش . . . . [٥] ***

(کردهٔ ١٤)

٦٠ مهر را میستائیم (کسی) که داراي دشتهاي پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوري که داراي هزار گوش است . . . . [٦]

کسی که باو نام نیك بالاي خوب و مدح نیك و (برازنده است) (و) آن

---

١ این فقره بعینه مثل فقره ٣١ میباشد
٢ مثل فقره ٣٢
٣ مثل فقره ٣٣
٤ مثل فقره ٣٤
٥ فقرات ٤-٦ دراین جاتکرارمیشود
٦ مثل فقره ٧

[illegible]

[illegible]

([illegible] ١٥)

٦١ [illegible]

٦٢ [illegible]

٦٣ [illegible]

[illegible]

([illegible] ١٦)

٦٤ [illegible]

طوري که دلخواه است سعادت بخشد . . . . . .

. . . [1]

کسی که داراي ده هزار دیده بان است (آن مهر) توانای از همه چیز آگاه فریفته نشدني

براي فروغ و فرش . . . . [2] ٥٥

(کردهٔ ١٥)

٦١ مهر را میستائیم (کسی) که داراي دشتهاي پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . . [3]

کسی که همیشه بپا ایستاده است پاسبان بیدار دلیر زبان آوري که آبها را زیاد کند استغاثه را بشنود باران بباراند گیاهها برویاند برای ناحیه قانون گزارد زبان آور ماهر فریفته نشدني بسیار هوشمند و آفریدهٔ کردگار ٥٥

٦٢ کسی که هرگز نه قدرت نه قوت بیك مرد پیمانشکن دهد کسی که هرگز نه شرف نه پاداش بیك مرد پیمانشکن ارزاني دارد ٥٥

٦٣ تو تواني (وقتی) که غضبناك شوي قوت از بازوان آنان بیرون بري از پاهاي آنان ثبات و از چشمهای آنان بینائي و از گوشهای آنان شنوائي (سلب کنی) نه یك نیزه خوب تیزشده نه یك تیر پران . . . . [4]

برای فروغ و فرش . . . . [2] ٥٥

(کردهٔ ١٦)

٦٤ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . . [3]

---

١ چندین کلمات در این فقره خراب شده است بطوري که چندین کلمات پس و پیش جمله که خراب نشده است بی ربط مانده است

٢ فقرات ٤—٦ در این جا تکرار میشود

٣ مثل فقره ٧

٤ مثل فقره ٢٤

[illegible]
[illegible]

٦٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] 17)

٦٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦٨ [illegible]
[illegible]

کسی که از برای انتشار دین نیک خود را در همه جا نموده مقام بگرفت و فروغ بهفت کشور بتابید ٭

٦٥ درمیان چالاکان چالاك ترین درمیان وفاشناسان وفاشناس ترین درمیان دلیران دلیرترین درمیان زبان آوران زبان آورترین درمیان گشایش دهندگان گشایش دهنده ترین است کسی که گله و رمه بخشد کسی که شهریاری بخشد کسی که پسران بخشد کسی که زندگانی بخشد کسی سعادت بخشد کسی نعمت راستی بخشد ٭

٦٦ کسی که ارت نیك یار اوست و پارند بگردونه سبك سوار [١] و نیروی مردانه و نیروی فرکیانی و نیروی جوّ جاودانی و نیروی داموئیش اُو پمنَ و نیروی فروهرهای پاکدینان [٢] و آن که کروهی از مزدیسنان پاکدین را گرد هم آورد [٣]

برای فروغ و فرش . . . . [٤] ٭

(کردهٔ ١٧)

٦٧ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . [٥]

کسی که با گردونه چرخ بلند بطرز مینوی ساخته شده از کشور ارزهی بسوی کشور خونیرث شتابد از نیروی زمان و از فر مزدا آفریده و از پیروزی اهورا آفریده برخوردار است ٭

٦٨ گردونه اش را ارت نیك بلند رُتبت میگرداند از برای او دین مزدا راه را مهیّا ساخت تا که او (راه را) خوب بتواند پیمود آن فروغ سفید

١ پارند فرشته نیك بختی و فراوانی است رجوع کنید بفقره ٣٨ از تشتریشت و بتوضیحات آن
٢ در خصوص داموئیش اُو پَمَنَ رجوع کنید بفقره ٩ همین یشت و بتوضیحات آن
٣ شاید حضرت زرتشت مقصود باشد که بواسطه اتحاد مذهبی مردم را بهمدیگر نزدیك نمود
٤ فقرات ٤ــ٦ در این جا تکرار میشود
٥ مثل فقره ٧

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۶۹ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ۱۸)

۷۰ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

مینوي درخشان مقدس هوشیار بی‌سایه اسبهاي (مهر) در فضاي هوا پران بگردش در آیند از براي او داموئیش اُوَپمَنَ همواره خط سیر را مهیا دارد در مقابل او تمام دیوهاي غیر مرئی و دروغ پرستان وَرِنَ بهراس افتند ⁂

۶۹ نکند که ما خود را بمعرض ستیزه سرور غضبناك اندازیم کسی که هزار ستیزه بضد رقیب بکار تواند برد کسی که ده هزار دیده بان دارد (آن مهر) توانای از همه چیز آگاه فریفته نشدنی

برای فروغ و فرش . . . . [1] ⁂

(کردهٔ ۱۸)

۷۰ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسي) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . [2]

کسی که ورهرام اهورا آفریده از پیش او روان گردد بصورت یك گراز که با دندانهای تیز از خود مدافعه کند یك (گراز) نربا چنگالهای تیز گرازی که بیك ضربت هلاك کند (گراز) غضبناکی که بآن نزدیك نتوان شد با صورت خال خال دار یک (گراز) قوی با پاهای آهنین با چنگالهای آهنین با اعصاب آهنین با دُم آهنین باچانه آهنین [3] ⁂

---

۱ فقرات ۴—۶ در این جا تکرار میشود

۲ مثل فقره ۷

۳ کلمه اوستائی وَرازَ در فارسی گُراز میباشد چنانکه وِهرکَ را در فارسی گرگ گوئیم گراز در ایران قدیم علامت زور و قوّت بوده است در بهرام یشت خواهیم دید که بهرام فرشته پیروزي ده ترکیب جسمانی گرفته خودرا بحضرت زرتشت ظاهر ساخة است از هر یك از این ترکیبهای مختلف که اسب و شتر و ورزاو وغیره باشد یك قسم قوّتي اراده شده است در فقره ۱۵ از یشت مذکور بهرام بصورت گرازی جلوه میکند بهمین مناسبت قوّت این جانور است که وَرازَ جزو اسامی اشخاص هم شده است در فقره ۹۶ از فروردین یشت آمده است «ما درود میفرستیم بپاکدین ایسونت پسر وَرازَ» درمیان نامداران و شاهزادگان ایران قدیم و ممالك همسایه مثل ارمنستان و البانیا وغیره بگروهي برمیخوریم که اسمشان باکلمه وَرازَ ترکیب یافته است مثل ورازبنده ورازدات وراز دخت ورازسورن ورازپیروز ورازمهر ورازنرسی وغیره (رجوع کنید بهٔ Iranisches Namenbuch von Justi)

٧١ [illegible]

٧٢ [illegible]

[illegible]

٧٣ [illegible]

٧٤ [illegible]

٧٥ [illegible]

۷۱ که دشمن را در تاخت بگیرد پر از غضب بارشادت مردانه دشمن را در جنگ بخاك افگند و هنوز باور نمیکند که (دشمن را) هلاك کرده باشد بنظر او چنین نمیرسد تا آنکه ضربتی فرود آورده مغز سر و ستون فقرات را در هم شکند و (همان) مغز سری که سر چشمه قوّه زندگی است ❀

۷۲ فوراً او همه را قطعه قطعه کند استخوانها و موها و مغز و خون مرد پیمانشکن را درهم و برهم در روی زمین فرو ریزد
برای فروغ و فرش . . . [1] ❀

(کردهٔ ۱۹)

۷۳ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . [2]
کسی که براستی دستها را بلند کرده باضمیرشاد آواز بلند نموده گوید ای اهورامزدا ای خرد مقدس ای آفرینندهٔ جهان مادی ای پاك ٥

۷٤ اگر از من مردمان در نماز نام برده بستایند چنانکه از سایر ایزدان در نماز نام برده میستایند هرآینه من خود را باحیات درخشان و جاویدانی خویش در وقت معیّن از زمان بمردان پاك خواهم نمود در وقت مقرّره فرا خواهم رسید [3] ❀

۷٥ ما میخواهیم که مملکت ترا حمایت کنیم ما نمیخواهیم که از مملکت (تو) جدا شویم نه از خان و مان جدا شویم نه از ده جدا شویم نه از ناحیه جدا شویم نه از مملکت جدا شویم و جز از این (مباد) تا (مهر) قوی بازو مارا از دشمن حفظ کند ❀

---

۱ فقرات ٤—٦ در این جا تکرار میشود

۲ مثل فقره ۷

۳ این فقره مثل فقره ٥٥ میباشد

٧٦ [illegible]

٧٧ [illegible]

٧٨ [illegible]

[illegible]

([illegible] ٢٠)

٧٩ [illegible]

٨٠ [illegible]

٧٦ توئی که این دشمن را توئی که این خصومت (مرد) بداندیش را نابود توانی کرد کشنده (مرد) پاك را نابود ساز توئی دارندهٔ اسبهای زیبا و گردونهای زیبا توئی از پی استغاثه یاور توانا ❁

٧٧ من (مهر را) بیاری میخوانم بشود که او از برای یاری ما آید بواسطه نذر فراوان و خوب زورها بواسطه نیاز فراوان و خوب زورها تا ما از پرتو تو مانند پناه یافتگان تو دائماً در منزل مطمئن و خوش بسر بریم ❁

٧٨ توئی که ممالك را (اقوام را) حفظ میکنی در صورتی که آنان مهر دارندهٔ دشتهای فراخ را با مواظبت نیک بنوازند توئی که (آنهارا) نابود میسازی در صورتی که آنها از ممالك دشمن باشند من ترا این جا بیاری میخوانم بشود که او این جا بیاری ما آید (آن) مهر قوی در همه جا پیروزمند سزاوار ستایش و برازنده نیایش و سرور با شکوه مملکت برای فروغ و فرش . . . . [۱] ❁

(کردهٔ ٢٠)

٧٩ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است کسی که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . [۲]
کسی که از رشن منزل دریافت نمود بکسی که رشن از برای مصاحبت طولانی منزل بر گذار کرد ❁

٨٠ توئی نگهبان خان و مان توئی نگهدار کسی که دروغ نگوید توئی پاسبان قبیله و پشتیبان کسانی که دروغ بکار نبرند آری از پرتو مانند تو سروری من از برای خود بهترین مصاحبت و پیروزی اهورا آفریده را تحصیل

---

۱ فقرات ۴—٦ در این جا تکرار میشود

۲ مثل فقره ۷

[illegible]
[illegible]

([illegible] ٢)

٨١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٨٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٢٢)

٨٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٨٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

میکنم در محکمه داوری او (اهورا) گروه مردمان پیمانشکن بخاك در افتد
برای فروغ و فرش . . . . [۱]

(کردهٔ ۲۱)

۸۱ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . . [۲]
کسی که از رشن منزل دریافت نمود بکسی که رشن از برای مصاحبت طولانی منزل برگذار کرد

۸۲ کسی که اهورا مزدا باو هزار چستی ارزانی داشت ده هزار چشم برای نگریستن بخشید و از قوّت این چشمها و این چستیهاست که او کسی را که پیمان خویش نپاید و عهد بشکند نگران است و از قوّت این چشمها و این چستیهاست که مهر فریفته نشدنی است آن کسی که ده هزار دیده بان دارد آن توانای از همه چیز آگاه فریفته نشدنی
برای فروغ و فرش . . . . . [۱]

(کردهٔ ۲۲)

۸۳ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوري که دارای هزار گوش است . . . . [۲]
کسي که او را شهریار مملکت براستی دستهارا بلند نموده بیاری میخواند
کسی که او را بزرگ شهر براستی دستها را بلند نموده بیاري میخواند

۸٤ کسی که او را کدخدای ده براستی دستها را بلند نموده بیاری میخواند
کسی که او را رئیس خانواده براستی دستهارا بلند نموده بیاری میخواند
در هرجائی که دو نفر بحمایت همدیگر برخیزند براستی دستها را بلند نموده

---

۱ فقرات ٤—٦ در این جا تکرار میشود
۲ مثل فقره ۷

[illegible]

٨٥ [illegible]

٨٦ [illegible]

٨٧ [illegible]

([illegible] ٢٣)

٨٨ [illegible]

او را بیاری میخوانند در هرجائی که بیچاره ای پیرو آئین راستین از حقش محروم شده باشد براستی دستها را بلند نموده اورا بیاری میخواند ۞

۸۵ گله مندی که باو شکایت برد آوازش تا بستارگان زبرین رسد بگرد اگرد (کره) زمین طنین براندازد در روی هفت کشور منتشر شود اگر اودر نماز صوت خود بلند کند هم چنین گاو ٥

۸۶ که بغنیمت برده شود باشتیاق گله خویش اورا بیاری میخواند [۱] کی دلیر ما مهر دارندهٔ دشتهای پهن از پی تاخته گله گاو ان را نجات خواهد داد؟

چه او ما را که بمنزل دروغ رانده شدیم (رهانیده) دگرباره براه راستی (اشا) خواهد برگردانید ۞

۸۷ از کسی که مهر دارندهٔ دشتهای فراخ خوشنود است بیاری وی شتابد اما از کسی که مهر دارنده دشتهای فراخ آزرده است خانه و ده وشهر و مملکت و شهریاری وی را ویران کند

برای فروغ و فرش . . . . [۲] ۞

(کردهٔ ۲۳)

۸۸ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . . [۳]

هوم مُقّوی درمان بخش و فرمانده زیبا با چشمهای زرد رنگ در بلندترین قُلّه کوه هَرَئیتی که موسوم است به هکر از برای آن (مهر)

---

۱ در این جمله نیز مانند جملات فقرات ۸۳ و ۸۴ (دستهارا بلند نموده) موجود است ولی بدوآنکه ملتفت باشند در وقت نوشتن نسخهٔ از فقرات پیش علاوه کرده‌اند

۲ فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشود

۳ مثل فقره ۷

[illegible]
[illegible]
[illegible]

۸۱ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

بی آلایش آن (هوم) بی آلایش از برسم بی آلایش و از زَورْ بی آلایش
و از کلام بی آلایش (فدیه آورد) ۞

۸۹ کسی را (هوم مقصود میباشد) که اهورامزدای پاك بمنزلهٔ پیشوا (زوت) قرار داده که باآواز بلند یسنا سروده زود (مراسم) بجای آورد او مانند زوت بچالاکی (مراسم) یسنا بجای آورنده و بلند سراینده باآواز رسا ستایش نمود مثل زوت اهورامزدا مثل زوت امشاسپندان آواز خویش تا بآن فروغ ز برین (عالم بالا) بپیچانید گرداگرد (کُره) زمین طنین برانداخت که در روی هفت کشور منتشر گشت [1] ٥

---

۱ زوت در اوستا زَاوتَر 𐬰𐬀𐬊𐬙𐬀𐬭 اسمی است که ببزرگترین پیشوای مزدیسنا داده شده است وظیفه زوت چنانکه از اسمش برمیآید تهیّه نمودن زَوْر (زاوثرَ 𐬰𐬀𐬊𐬚𐬭𐬀) یا آب مقدس میباشد (ص ۵۳ را ملاحظه کنید) امروز این اسم را بیکی از دو موبدانی که برای یزشنه کردن و مراسم هوم بجای آوردن گماشته میشوند میدهند و دیگری را راسپی مینامند
حضرت زرتشت خود را در گاتها یسنا ۳۳ قطعه ٦ زوت مینامد قدمت این کلمه تا بعهد آریائی میرسد در سانسکریت هوتر hotar گویند
در قدیم هریک ازپیشوایان بحسب مقام و وظیفه اسمی مخصوصی داشته و هفت طبقه بوده است اسامی این طبقات در وندیداد فرگرد ۵ در فقرات ۵۷ و ۵۸ و در ویسپرد کرده ۳ فقره ۱ محفوظ و با اندك تفاوتی در پهلوی موجود است از این قرار
۱ هاوَنَنْ 𐬵𐬁𐬎𐬎𐬀𐬥𐬀𐬥 در پهلوی هاونان بزرگترین پیشوائی بوده که به تهیه نمودن هوم گماشته میشده است چنانکه ملاحظه میشود در این اسم کلمه هاون 𐬵𐬁𐬎𐬎𐬀𐬥𐬀 دیده میشود که یکی از آلات و ابزار مقدس پرستشگاه مزدیسنان است برای آنکه گیاه هوم در هاون فشرده شده شربت معروف هوم ساخته میشود صدای هاون بمنزلهٔ ناقوس کلیسا ست که دینداران را پی ستایش میخواند هاونی 𐬵𐬁𐬎𐬎𐬀𐬥𐬌 در اوستا که الحال هاونگاه گویند یکی از اوقات پنجگانه روز است و آن وقتی است که در آن هوم تهیه میشود مدت آن را از برآمدن خورشید تا نیمروز قرار داده اند
۲ آتْرِوخش 𐬁𐬙𐬭𐬆𐬎𐬎𐬀𐬑𐬱𐬀 در پهلوی آتروخش پیشوائی بوده که بخدمت آذر مقدس می پرداخته است
۳ فرَبرِترْ 𐬟𐬭𐬀𐬠𐬆𐬭𐬆𐬙𐬀𐬭 در پهلوی فربرتار موّظف بوده که آلات را در هنگام مراسم مذهبی زیردست پیشوای بزرگتر بگذارد
٤ آبِرِت 𐬁𐬠𐬆𐬭𐬆𐬙 در پهلوی آبرت چنانکه از اسمش برمیآید خدمت آب در وقت رسومات باو محوّل بوده است
٥ آسنتر 𐬁𐬯𐬥𐬀𐬙𐬀𐬭 در پهلوی آسنتار شست و شوی آلات و کار تصفیه نمودن هوم با او بوده است
٦ رئتثویشکرَ 𐬭𐬀𐬉𐬚𐬡𐬌𐬱𐬐𐬀𐬭𐬀 در پهلوی رثویشکر (راسپی) نظر بمعنی لفظی این کلمه پیشوائی بوده که کار مخلوط کردن هوم باشیر وغیره و تقسیم کردن آن با او بوده است
۷ سرَاوشاوَرِز 𐬯𐬭𐬀𐬊𐬱𐬁𐬎𐬎𐬀𐬭𐬆𐬰 در پهلوی سروشاورز هفتمین وکوچک ترین رتبه بوده نظم و ترتیب پرستشگاه باو سپرده بوده است در این اسم کلمات سروش وورزیدن دیده میشود رجوع کنید بمقاله سروش

۱۰ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

۹۰ کسی که مثل نخستین هاونان [۱] (آشامهای) هوم ستاره نشان مینوی تهیّه شده را در بالای کوه هرئیتی نیاز نمود بترکیب زیبایش اهورا مزدا آفرین خواند امشاسپندان (نیز) آفرین خواندند خورشید دارندهٔ اسبهای تند از دور ستایش وی را بشارت داد [۲] ٥٥

---

۱ رجوع کنید بتوضیحات فقره پیش به کلمه هاوَنَنْ

۲ تمام این فقره و فقره پیش راجع است بهوم در هوم یشت منصلاً از آن صحبت خواهیم داشت در این جا فقط از برای توضیح بذکر چند کلمه اکتفاء نموده گوئیم

هوم در اوستا هَئومَ در وید برهمنان سومَ soma اسم گیاهی است که از آن آشام هوم میسازند این شربت نیز مانند خود گیاه هوم نامیده میشود در نزد برهمنان سوم اسم پروردگاری است چنانکه هوم در مزدیسنا اسم فرشته ایست که بهدیه هوم گماشته شده است در فقرات ۸۹ و ۹۰ از مهریشت نیز این فرشته مقصود میباشد هوم نیز اسم یکی از پارسایان بوده و در فقرات ۱۷ و ۱۸ از درواسپ یشت از او اسم برده شده است کسی است که افراسیاب را دستگیر کرده بکیخسرو تسلیم نمود آنچه راجع باین هوم عابد در شاهنامه آمده در مقاله افراسیاب (ص ۲۱۰) نگاشتیم در عهد ساسانیان نیز بنا بنقوش نگین ها هوم اسم معمولی اشخاص بوده چنانکه امروز هم این اسم درمیان پارسیان معمول است

یشت بیستم اوستا مختص بهوم است گذشته از این یشت مختصر یسنای ۹ و ۱۰ و ۱۱ هرسه متعلق بهوم و مفصلاً از آن صحبت میدارد در خصوص هوم مستشرقین مشروحا صحبت داشته اند در موقع خود مطالب عمده آنان را ذکر خواهیم کرد هیچ شکی در این نیست که سوم هندوان و هوم ایرانیان اصلاً یك گیاه بوده است امروز بطور حتم نمی توانیم بگوئیم هومی که مستعمل پارسیان است و سومی که برهمنان در جنوب و مغرب هندوستان بکار میبرند همان گیاه قدیم باشد حالیه برخلاف پارینه گیاه سوم و هوم باهمدیگر فرقی دارد هم چنین گیاهائی که باسم هوم حالیه در بلوچستان و افغانستان و کشمیر و مغرب تبت مثل دوای جوشانده استعمال میشود و در آنها اثرات و خواص چندی تصور میگردد از یك جنس نیست موبد دانشمند پارسي مُدي نقل از یك عالم گیاه شناس انگلیسي (Dr. Aitchinson) هوم را قسمتی از افدرا Ephedra نوشته است در مقاله هوم از گیاههائی که حدس زده اند صحبت خواهیم داشت عجالةً در این جا متذکر میشویم که تاکنون بطور یقین نمی توانیم هوم را با یکی از گیاههاي معروف در علم گیاه شناسی مطابق کنیم حکیم مؤمن در تحفه المؤمنین مینویسد «هوم‌المجوس گیاهی است ساقش یك عدد و باریك و صلب و گاش زرد و تیره و شبیه بیاسمین و برگش ریزه است و ظاهراً از جنس ارغوان زرد باشد و نزد بعضی بخور مریم است . . . . » در جای دیگر مینویسد «مرانیه هوم‌المجوس است مراهه اسم فارسی هوم المجوس است» هوم آن طوری که نگارنده خشك آن را دیده ام گیاهی است بسیار کوچك ساقه های بی برگ و برگره آن شبیه است بساقه رز در قطر و رنگ شبیه است بکاه گندم

۹۱ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۹۱ درود بمهر دارندهٔ دشتهای فراخ (و) هزارگوش و ده هزارچشم (دارنده) توئی شایسته ستایش و برازنده نیایش درخان و مان مردمان توئی شایسته ستایش و برازنده نیایش خوشا بآن مردی که ترا براستی نماز آورد هیزم در دست برسم در دست شیر در دست هاون در دست با دستهای

این گیاه را از ایران برای مراسم معابد پارسیان بهندوستان میآورند در اوستا غالباً منبت این گیاه کوه بلند ذکر شده است بندهش در فصل ۱۴ فقره ۱۸ فشرده هوم را در خواص سرور و بزرگ کلیهٔ گیاههای دوائی خوانده است

استعمال هوم در مراسم مذهبی بسیار قدیم است اساسا شربت مسکری بوده پس از ظهور حضرت زرتشت کلیه فدیه خونین و استعمال شربت مسکر نزد ایرانیان باز داشته شده است هرچند که از هوم در هیچ جای گاتها سخنی نیست ولی بارتولومه نوشته است که در گاتها یسنا ۳۲ قطعه ۱۴ پیغمبر ایران استعمال شربت مسکر را باز داشته است چه در قطعه مذکور از صفت دورئوشه [illegible] سخن رفته است یعنی دور دارنده مرگ همین صفت است که غالباً در اوستا از برای هوم آمده است هومی که امروز استعمال میکنند طوری نیست که احتمال سکر در آن برده شود و در قدیم هم نزد ایرانیان پس از زرتشت شربت مسکری نبوده است پلوتارك نیز از استعمال این گیاه مثل فدیه در نزد ایرانیان صحبت میدارد از آنکه مراسم هوم پیش از زرتشت هم درمیان ایرانیان معمول بوده از خود اوستا بخوبی برمیآید در یسنا ۹ آمده است «در صبحگاهی فرشته هوم خود را بزرتشت ظاهر ساخت زرتشت از او پرسید نخستین کسی که در جهان مراسم هوم بجای آورد کیست هوم در پاسخ گفت ویونگهان نخستین بار هوم بفشرد و باو در عوض پسری مثل جمشید داده شد دومین ستاینده هوم آبتین است در عوض فریدون باو عنایت شد سومین اترط میباشد که در پاداش دو پسر مثل اورواخشیه و گرشاسب باو بخشیده شد چهارمین پوروشسب است که در پاداش پسري مثل تو زرتشت از او بوجود آمد»

مراسم هوم از مهم ترین مراسم مزدیسنا ست با آداب و شست و شوي مخصوصی با سرود اوستا در مقابل مجمر آتش پنج تا هفت ساقه از هوم با قدری آب زوْر و شاخه کوچکی از اوروورام (شاخه انار) در هاون با ترتیب مقرّره فشرده میشود و بآن اسم پراهوم میدهند در واقع پراهوم چند قطره آب است که چندین ساعت برآن اوستا خوانده اند میتوان گفت که بمنزلهٔ افخارستیا Eukharitia میباشد یا شرابی که در دین عیسٰی روح و خون مسیح در آن پنداشته میشود چنانکه در مقالهٔ مهر ذکر کردیم احتمال دارد که مراسم هوم در جزو آئین مهر برُم رفته درانجا بعدها بشراب تبدیل یافته افخارستیا شده است ۱

---

۱ رجوع کنید بکتابهای ذیل

Somacultus der Arier von Windischmann.

Le Zend Avesta par Darmesteter Vol. 1 p. LXXVII.

Die älteste Iranische Religion von Justi in Preuss. Jahr. Bd. 88 S. 58, Nr. 7

Haug's Essays p. 399.

Sacred Books of the East by West vol. XVIII. p. 164.

The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees by Jivanji Jamshedji Modi, Bombay, 1922 p. 300—313.

[illegible]

12 [illegible]

13 [illegible]

شسته باهاون شسته نزدیک برسم گسترده نزدیک هوم حاضر شده [۱]
و با سرود (دعای) اهون و ئیریه [۲] ☘

۹۲ باین دین شهادت داد اهورا مزدای پاک و وهومن و اردیبهشت و شهریور
و سپندارمذ و خرداد و امرداد هم چنین (بآن) اعتراف نمودند
امشاسپندان برطبق دستور دین اهورا مزدای نیک کنش ریاست روحانی
بنوع بشر را باو [۳] برگذار نمود تا آنکه (او) ترا درمیان موجودات
بزرگ جسمانی و روحانی و کامل کننده این بهترین مخلوق
بشناسد ☘

۹۳ این چنین بشود که تو ای مهر دارنده دشتهای فراخ برای هر دو زندگانی
آری برای هر دو زندگانی مارا پناه بخشی برای زندگانی جهان خاکی
و برای آن زندگانی مینوی از آسیب دروغ پرست از (دیو) خشم [۴]
دروغ پرست از گروه لشکریان دروغ پرست که بیرق خونین بر افرازد
از هجومهای (دیو) خشم آن (هجومهائی) که خشم مکار با همراهی
ویذاتو [۵] دیو آفریده برانگیزاند ☘

---

۱ در این فقره از لوازم عمده برای مراسم مذهبی اسم برده شده است هیزم در اوستا آئِسمَ [اوستایی] از برای سوزاندان در آتشدان شیر از برای آمیختن با زَوَر هاون از برای فشردن هوم میباشد از برسم در جای دیگر مفصل تر صحبت خواهیم داشت

۲ اهون وئیریه [اوستایی] همان نماز و دعای معروف یتا اهو میباشد از برای معنی آن رجوع کنید بصفحهٔ ۶۱ بفقره ۲۳ از هرمزدیشت و گاتها ترجمه نگارنده صفحه ۱۰۰

۳ (او) باید راجع بمهر باشد

٤ خشم در اوستا اَئِشمَ [اوستایی] دیو غضب و خشم است که رقیب سروش فرشته اطاعت قرار داده اند هیچ دیوی در اوستا شدیدتر و شریرتر از خشم تعریف نگردیده در گاتها شش بار از خشم اسم برده شده است در اوستا غالباً باسلحه خونین دارنده تعریف شده است در بندهش فصل ۲۸ فقره ۱۵ آمده که بدیو خشم هفت قوّه داده شده تا با آنها سراسر موجودات را فنا تواند نمود

۵ ویذاتو [اوستایی] دیو مرگ است معمولاً استوویذوتو [اوستایی] گفته میشود در یسنا ۵۷ فقره ۲۵ و وندیداد ٤ فقره ٤۹ و وندیداد ۵ فقرات ۸ و ۹ از او اسم برده شده است (بصفحه ۲۱۲ همین کتاب نیز ملاحظه کنید)

٩٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٢٤)

٩٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٩٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٩٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٩٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]

۹٤ این چنین بشود که تو ای مهر دارندهٔ دشتهای فراخ بمرکب های ما قوّت بابدان ما صحّت بخشی تاکه ما دشمنان را از دور کشف کنیم از هماوردان مدافعه نمائیم رقیبهای بداندیش کینه ور را بیك ضربت شکست دهیم برای فروغ و فرّش . . . . [1] ‌ꕥ

(کردهٔ ۲٤)

۹٥ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای بهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . . [2] کسی که پس از فرو رفتن خورشید بپهنای (کره) زمین بدر آید دو انتهای این زمین فراخ کُروی بعیدالحدود را پسوده آنچه درمیان زمین و آسمان است بنگرد ꕥ

۹٦ گرزی با صد گره (و) صد تیغه بدست گرفته (آن را) حواله کنان مردان را برافکند (این گرز) از فلز زرد ریخته شده از زر سخت ساخته شده است محکم ترین سلاحی است پیروزمند ترین سلاحی است ꕥ

۹۷ اهریمن بسیار تبه کار در مقابل او بهراس افتد (دیو) خشم مکار بد کنش در مقابل او بهراس افتد بوُشینستا [3] دراز دست در مقابل او بهراس افتد همه دیوهای غیر مرئی و دروغ پرستان وَرنَ در مقابل او بهراس افتند ꕥ

۹۸ (نکند) که ما خود را بمعرض مخاصمه مهر غضب آلود دارندهٔ دشتهای پهن اندازیم ای مهر دارنده دشتهای فراخ مبادا که تو غضب آلود بما ضربت

---

۱ فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشود

۲ مثل فقره ۷

۳ بوُشینستا [illegible] دیو خواب است در اشتادیشت فقره ۲ و وندیداد فرگرد ۱۱ فقره ۹ و فرگرد ۱۸ فقره ۱٦ نیز از او اسم برده شده غالباً دراز دست تعریف شده است در پهلوی و فارسی بوشاسب گویند در فرهنگهای فارسی نیز این کلمه ضبط شده بمعنی خواب و رؤیا گرفته اند

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ۲۵)

۹۹ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۰۰ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۰۱ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

فرود آوری کسی که از قوی‌ترین ایزدان کسی که از دلیرترین ایزدان کسی که از چالاک‌ترین ایزدان کسی که از تند ترین ایزدان کسی که از پیروزمندترین ایزدانی است که در روی این زمین جلوه می کند او آن مهردارنده دشتهای فراخ
برای فروغ و فرش . . . . [1] ۞

(کردهٔ ۲۵)

۹۹ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان‌آوری که دارای هزار گوش است . . . [2]
در مقابل او تمام دیوهای غیر مرئی و دروغ پرستان وَرِن بهراس افتند آن سرور مملکت آن مهر دارنده دشتهای فراخ سواره از طرف راست این زمین پهن کُروی بعیدالحدود بدر آید ۞

۱۰۰ از طرف راستش سروش نیك مقدس سوار است از طرف چپش رشن برومند بلند بالا سوار است گرداگرد از هرطرف (فرشتگان) آبها و گیاهها و فروهرهای پاکان میستازند ۞

۱۰۱ بآنان (بهمراهان) مهر صاحب اقتدار تیرهای یك اندازهٔ بپر عقاب نشانده ببخشد وقتی که او سواره بآنجائی رسد که ممالك پیمانشکنان (واقع است) نخست گرز باسب و مرد حواله کند بناگهان هر دو را بهراس در اندازد اسب و سوار را هلاك کند ۞
برای فروغ و فرش . . . . [1] ۞

---

۱ فقرات ۴ — ۶ در این جا تکرار میشود
۲ مثل فقره ۷

([illegible] ٢٦)

١٠٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٠٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٢٧)

١٠٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٠٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

(کرده ۲۶)

۱۰۲ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . [۱]
کسی که سوار اسب سفید نیزه سر تیز چو به بلند و تیرهای دور زن با خود دارد آن یل جنگ آزمای چالاك ॐ

۱۰۳ کسی که اهورا او را پاسبان و نگهبان سعادت کلیّه نوع بشر گماشت کسی که پاسبان و دیده بان سعادت کلیه نوع بشر است کسی که هیچ وقت بخواب نرفته زنده دل خلقت مزدا را حفظ میکند کسی که هیچ وقت بخواب نرفته زنده دل خلقت مزدا را پاسبانی میکند برای فروغ و فرش . . . . [۲] ॐ

(کردهٔ ۲۷)

۱۰۴ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . [۱]
کسی که دست‌های (بازوان) بسیار بلندش پیمانشکن را گرفتار سازد او را بگیرد اگرچه او در مشرق هندوستان باشد او را بر افکند اگر او در مغرب باشد اگر هم او در دهنه (رود) ارنگ باشد اگر هم او در مرکز این زمین باشد [۳] ॐ

۱۰۵ هم چنین مهر با بازوان (او را) احاطه نموده گرفتار سازد آن بی شرفی را که از راه راست منحرف شده است آن تیره ضمیر بی شرفی که با خود چنین می اندیشد آنچه زشت (از من) سرزد و آنچه دروغ گفته شد مهر نا بینا نمی بیند ॐ

---

۱ مثل فقره ۷
۲ فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشو د
۳ رجوع کنید بمقاله رنگها ص ۲۲۲ — ۲۲۷

١٠٦ [illegible]

١٠٧ [illegible]

١٠٨ [illegible]

١٠٩ [illegible]

۱۰۶ امامن در خیال خود چنین تصّور میکنم که در جهان بشری نباشد که تا بآن اندازه بتواند بداندیشی کند که مهر مینوی قادر بنیك اندیشی است که در جهان بشری نباشد که تا بآن اندازه بتواند بدگوئی کند که مهر مینوی قادر بنیك گوئي است که در جهان بشری نباشد که تا بآن اندازه بتواند بدکرداری کند که مهر مینوی قادر بنیك کرداری است [۱] ۞

۱۰۷ در جهان بشری نیست که بیشتر از عقل طبیعی بهره‌مند باشد بآن اندازهٔ که مهر مینوی از عقل طبیعی بهره‌منداست در جهان بشری نیست که تا بآن اندازه گوش شنوا داشته باشد مثل مهر مینوی تیز گوش که با هزار مهارت آراسته است
هر که را که دروغ گوید او می بیند مهرتوانا قدم بپیش گذارد آن قادر مملکت روان گردد از چشمان خویش نگاه زیبای دُوربین روشن بر اندازد ۞

۱۰۸ که مرا خواهد ستود کیست که دروغ میگوید
کیست که مرا با ستایش نیك کیست که مرا با ستایش بد ستوده پندارد
بکه باید من جلال و شرف و صحت بدن بخشم منی که آن را بجای توانم آورد
بکه باید من ثروت آسایش بخشنده ارزاني دارم منی که آن را بجای توانم آورد
از برای که باید من اعقاب برازنده برُشد رسانم ۞

۱۰۹ بکه باید من بدون آنکه او در خیال آن باشد یك سلطنت قوی ارزاني دارم با آلات زیبا با لشکر بسیار سلطنت یك پادشاه قادر (که جمله را)

---

۱ یعنی بداندیشی و بدگوئی و بدکرداری بشر در مقدار بپایه نیك اندیشي و نیك گوئی و نیك کرداري مهر نخواهد رسید

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١١٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١١١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ٢٨)

١١٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

سر بکوبد یك (پادشاه) دلیر پیروزمند مغلوب نشدنی که مجازات مجری دارد که فوراً پس از حکم مجری گردد همان که او غضبناك فرمان آن صادر نماید هم چنین باین واسطه خاطر خسته و ناخوشنود مهر را تسکین بخشد برای خوشنودی مهر ००

۱۱۰ بکه باید من منی که آن را بجای توانم آورد ناخوشی و مرگ و بکه فقر زجر دهنده بخشم از که باید من فرزندان برازنده را بیك ضربت هلاك سازم ००

۱۱۱ از که باید من بدون آنکه او در خیال آن باشد سلطنت قوی را سلب نمایم با آلات زیبا با لشکر بسیار سلطنت یك پادشاه قادر را (که جمله را) سر بکوبد یك (پادشاه) دلیر پیروزمند مغلوب نشدنی که مجازات مجری دارد که فوراً پس از حکم مجری گردد همان که او غضبناك فرمان آن صادر نماید که بدان واسطه خاطر خوشنود و شاد مهر را مکدّر میسازد برای ناخوشنودی مهر
برای فروغ و فرش . . . . [۱] ००

(کردهٔ ۲۸)

۱۱۲ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . [۲] ००
کسی که سپر سیمین و زره زرین در بر کرده با تازیانه (گردونه) میراند آن سرور نیرومند دلیر و یل رزم آزما راههائی که مهر می پیماید از برای دیدن ممالکی که از او در آنجا خوب توجه میشود روشن است با دشتها پهن و ژرف و در آنجا چارپایان و مردمان آزاد در گردش اند ००

---

۱ فقرات ۴ — ۶ در اینجا تکرار میشود
۲ مثل فقره ۷

[illegible]

۱۱۴ [illegible]

(۲۹ [illegible])

۱۱۵ [illegible]

۱۱۶ [illegible]

۱۱۷ [illegible]

۱۱۳ بشود که هر دو بزرگ مهر و اهورا بیاری ما آیند وقتی که از تازیانه صدای بلند برخیزد و از منخرین اسبها خروش برآید و تازیانه ها طنین براندازد و از زه کمانها تیرهای تیز پرتاب شود آنگاه پسران کسانی که بسختی زور نیاز نمودند کشته گشته و موکنده بخاك در غلطند ٭

۱۱۴ این چنین بشود که تو ای مهر دارنده دشتهای فراخ بمرکب‌های ما قوّت با بدان ما صحّت بخشی تاکه ما دشمنان را از دور کشف کنیم از هماوردان مدافعه نمائیم رقیبهای بداندیش کینه‌ور را بیك ضربت شکست دهیم [۱]
برای فروغ وفرش . . . . [۲] ٭

(کردهٔ ۲۹)

۱۱۵ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . . [۳]
تو ای مهر دارنده دشتهای فراخ تو ای سروری که با مان پت با ویس پت با زند پت با دهو پت با زرتشتوم مربوط هستی [۴] ٭

۱۱۶ (درجه) مهر (عهد و میثاق و وفا) بیست است میان دو همدوش (همسر) سی است میان دو همکار چهل است میان دو (نفر) از یك خانواده پنجاه است میان دو همنزل شصت است میان دو تن از پیشوایان هفتاد است میان شاگرد و آموزگار هشتاد است میان داماد و پدر زن نود است میان دو برادر ٭

۱۱۷ صد درجه است میان پدر مادر و پسر هزار درجه است میان دو مملکت (دوقوم) ده هزار درجه مهر برقرار است میان (پیروان) دین

---

۱ این فقره مثل فقره ۹۴ میباشد
۲ فقرات ۴ — ۶ در این جا تکرار میشود
۳ مثل فقره ۷
۴ راجع به مان پت و ویس پت و زند پت و دهو پت که بمعنی بزرگ خانه و رئیس ده و بزرگ ناحیه و حاکم و شهریار ایالت است در پاورقی فقره ۱۷ شرح دادیم زرتشتوم کلمه پهلوی است بجای زرتشتروتمه [illegible] اوستائی یعنی مانند زرتشت عنوانی بوده که ببزرگترین رئیس روحانی میداده اند بمنزلهٔ پاپ کاتولیکها بوده همان است که باسم مسمغان یا بقول بیرونی مصمغان معروف است ری مرکز سلطنت روحانی وی بوده است (رجوع کنید بگاتها ص ۲۰)

[illegible]

١١٨ [illegible]

[illegible]

([illegible] ٣٠)

١١٩ [illegible]

١٢٠ [illegible]

١٢١ [illegible]

مزدیسنا [1] این چنین پیروزی (مهر) داراست هر روز چنین خواهد بود ꙰

۱۱۸ با ستایش پسین با ستایش پیشین من تقرب میجویم ما دامی که خورشید از بالای آن (کوه) بلند هرا طلوع کند و غروب نماید این چنین من خواستارم نیز ای سپنتمان که با ستایش پسین و با ستایش پیشین تقرب جویم برخلاف میل اهریمن نابکار
برای فروغ و فرش . . . . . . [2] ꙰

(کردهٔ ۳۰)

۱۱۹ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . . [3]
مهر را بستای ای اسپنتمان پیروان را بیاموز که از برای او مزدیسنان از چارپایان خرد و بزرگ از مرغهای پرنده که با شهپر پرواز کنند فدیه آورند ꙰

۱۲۰ مهر حامی و پشتیبان همه مزدیسنان پاکدین است هوم نثار و نذر شده را باید زوت تقدیم نموده نیاز کند مرد پاك میتواند از زَورْی که از روی دستور تهیه شده استفاده کند (بنوشد) و آنچنان سازد که مهر دارنده دشتهای فراخ کسی که او ستایشش را بجای می آورد خوشنود و آسوده خاطر شود ꙰

۱۲۱ از او پرسید زرتشت چگونه باید ای اهورامزدا مرد پاکدین از زَورْی که از روی دستور تهیّه شده است استفاده کند و آنچنان سازد که مهر دارندهٔ دشتهای فراخ کسی که او ستایشش را بجای می آورد خوشنود و آسوده خاطر شود؟ •

---

۱ مقصود این است که تا بچه اندازهٔ طبقات مختلف مردم باید نسبت بهمدیگر حقوق پاس بدارند و تا بچه اندازه نسبت بهمدیگر مهرو اوفا مدیون هستند
۲ فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشود
۳ مثل فقره ۷

١٢٢ [illegible]

[illegible]

(٣١ [illegible])

١٢٣ [illegible]

١٢٤ [illegible]

١٢٥ [illegible]

۱۲۲ آنگاه گفت اهورامزدا در مدت سه روز و سه شب باید آنان بدن خویش بشویند از برای کفّاره (گناهان) باید سی تازیانه آنان بخود به پسندند برای ستایش و نیایش مهر دارندهٔ دشتهای پهن در مدت دو روز و دو شب باید آنان بدن خویش بشویند از برای کفّاره (گناهان) باید بیست تازیانه آنان بخود به پسندند برای ستایش و نیایش مهر دارندهٔ دشتهای پهن کسی نباید از برای من از این زَورها استفاده کند (بنوشد) در صورتی که او خود را از برای (سرودن) استوت یسنا ها [1] و ویسپرد قابل نشان نداد
برای فروغ و فرش . . . [2] ٭

(کردهٔ ۳۱)

۱۲۳ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . [3]
کسی که اهورامزدا او را در گرزمان (عرش) درخشان بستود ٭

۱۲۴ بازوان برای حفاظت (پاکدینان) گشوده آن مهر دارندهٔ دشتهای فراخ از گرزمان درخشان روان گردد کسی که گرداننده گردونه ایست زیبا و یکسان و برازنده با زینتهای گوناگونان آراسته و زرین ٭

۱۲۵ این گردونه را چهار اسب سفید یکرنگ جاودانی که از آبشخور مینوی غذا می یابند میکشند سُمهای پیشین آنها از زر و سُمهای پسین از سیم پوشیده است و این (اسبها) همه بمالبند و قلاده و یوغ بسته شده که بواسطه پیوستن بیك قلاب شکافدار خوب ساخته شده از فلّز قیمتی بهلوی هم می ایستند ٭

---

۱ استوت یسنا [illegible] یعنی آن یسناهائی که باید در هنگام عبادت و مراسم دینی سروده شود

۲ فقرات ٤—٦ در اینجا تکرار میشود

۳ مثل فقره ۷

۱۲۶ [illegible]

۱۲۷ [illegible]

۱۲۸ [illegible]

۱۲۹ [illegible]

۱۲۶ از طرف راست او دادگرترین رشن مقدس میتازد کسی که بهترین مدافع است و از طرف چپ درستکردار چیستا میتازد [۱] آن زَورْ نیاز کننده مقدس که سفید و سفید پوش است و اُوپَمنَ دین مزدیسنا [۲]

۱۲۷ داموئیش اُوپَمنَ [۳] دلیر سواره بدر آید بصورت یك گراز که با دندانهای تیز از خود مدافعه کند یك (گراز) نر با چنگالهای تیز گرازی که بیك ضربت هلاك کند (گراز) غضبناکی که بآن نزدیك نتوان شد با صورت خال خال دار یك (گراز) دلیر چالاك تند تاز [۴] از پی او (مهر) وآذر شعله‌ورو فر توانای کیانی میتازند [۵] ﴾

۱۲۸ در گردونه مهر دارندهٔ دشتهای فراخ هزار کمان خوب ساخته شده موجود است بسا از این کمانهای بزه آراسته از زه گوَ‌سنَ (جانوری است) [۶] ساخته شده است آنها (کمانها) بسرعت قوهٔ خیال پران بسرعت قوه خیال بسوی سر دیوها پرتاب شود ﴾

۱۲۹ در گردونه مهر دارنده دشتهای فراخ هزار تیر بپر کرکس نشاندهٔ ناوك زرین با سوفارهائی از استخوان خوب ساخته شده موجود است بسا از چوبه های آنها آهنین است آنها بسرعت قوه خیال پران بسرعت قوه خیال بسوی سر دیوها پرتاب شود ﴾

---

۱ چیستا [اوستایی] یعنی دانش و معرفت و فرزانگی و اسم فرشته علم است بخصوصه با دین [اوستایی] یك جا نامیده شده است در یشت کوچك دین یشت ۱۳ بار چیستا با صفت درسترین تکرار شده است در فقره ۱۶ از سروش یشت هادخت نیز بآن بر میخوریم بسا با صفات مزدا آفریدهٔ و مقدس آمده است چنانکه در فقره ۲۴ از یسنا ۲۲

۲ رجوع کنید بتوضیحات فقره ۹

۳ رجوع کنید بتوضیحات فقره ۹

۴ رجوع کنید بتوضیحات فقره ۷۰

۵ در این جا از آذر فرشته آتر ([اوستایی] آتش) و از فرکیانی فرشته خورنگهه [اوستایی] (خره) اراده شده چنانکه در فقره ۶۶ همین یشت نیز از فرکیانی فرشته شکوه و جلال سلطنت ایران اراده شده است در فقره ۲ از تشتر یشت و در فقره ٤ از رشن یشت نیز بهمین معنی است

۶ گوَ‌سنَ [اوستایی] فقط همین یك بار این کلمه در اوستا دیده میشود بارتولومه احتمال داده که آن یك جانور مخصوصی بوده که از زه آن زه کمان میساخته‌اند دار مستتر آن را روده گاو دانسته است همچنین کانگا

١٣٠ [illegible]

١٣١ [illegible]

١٣٢ [illegible]

١٣٣ [illegible]

۱۳۰ در گردونه مهر دارنده دشتهای فراخ یك هزار نیزه تیغه تیز خوب ساخته شده موجود است آنها بسرعت قوّهٔ خیال پران بسرعت قوّهٔ خیال بسوی سر دیوها پرتاب شود

در گردونه مهر دارنده دشتهای فراخ یك هزار تبرزین (چکش) [۱] دو تیغه پولادین خوب ساخته شده موجود است آنها بسرعت قوّه خیال پران بسرعت قوّه خیال بسوی سر دیوها پرتاب شود ꙮ

۱۳۱ در گردونه مهر دارنده دشتهای فراخ یك هزار خنجر دوسره خوب ساخته شده موجود است آنها بسرعت قوّهٔ خیال پران بسرعت قوّهٔ خیال بسوي سر دیوها پرتاب شود

در گردونه مهر دارنده دشتهای فراخ یك هزار گرزه [۲] آهنین خوب ساخته شده موجود است آنها بسرعت قوّهٔ خیال پران بسرعت قوّهٔ خیال بسوی سر دیوها پرتاب شود ꙮ

۱۳۲ در گردونه مهر دارنده دشتهای فراخ گرز زیباي سبك پرتاب با صد گره و صد تیغه موجود است (که آن را) حواله کنان مردان را برافکند (این گرز) از فلزّ زرد ریخته شده از زر سخت ساخته شده است محکم ترین سلاحی است پیروزمندترین سلاحی است آن بسرعت قوّهٔ خیال پران بسرعت قوه خیال بسوی سر دیوها پرتاب شود ꙮ

۱۳۳ پس از کشتن دیوها پس از برانداختن پیمانشکنان مهر دارنده دشتهای پهن سواره از بالای (کشور) اَرِزَهی (و) سَوَهی بگذرد از بالای

---

۱ کلمه ای که به تبرزین ترجمه کردیم در متن چَکُوش [illegible] آمده است معلوم میشود که چکش در قدیم یکی از آلات جنگ بوده است

۲ کلمه ای که بگرزه ترجمه کردیم در متن کذا [illegible] آمده است ظاهراً یك گرزی بوده که می انداخته اند گرز معمولی در اوستا وَزْرَ [illegible] میباشد که همیشه گره دار و تیغه دار تعریف شده است چون الحال در فارسی اسمی از برای گرزی که می انداخته اند نداریم یعنی که نگارنده در جائي بچنین اسمی برنخورده ام از این جهت از برای امتیاز اولی را بگرزه و دومی را بگرز ترجمه کردم مسلم است که گرزه در فارسی بدون هیچ فرقی همان گرز است رجوع کنید به The Arms of the Ancient Persians by Jackson p. 111

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۳۴ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۳۵ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ۳۲)

۱۳۶ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۳۷ [illegible]
[illegible]
[illegible]

فَرَدَدَ فشو (و) وِیدَدَ فشو از بالای وَاُورو بَرِشتی (و) وا اُورو جرِشتی و از بالای این کشور درخشان خونیرث [۱] ؂

۱۳۴ براستی اهریمن بسیار تبه کار بهراس افتد براستی (دیو) خشم مکار بدکنش بهراس افتد براستی بوشینستا دراز دست بهراس افتد [۲] براستی همه دیوهای غیر مرئی و دروغ پرستان وَرِنَ بهراس افتند ؂

۱۳۵ (نکند) که ما خود را بمعرض مخاصمه مهر غضب آلود دارنده دشتهای پهن اندازیم ای مهر دارنده دشتهای فراخ مبادا که تو غضب آلود بما ضربت فرود آوری کسی که از قوی‌ترین ایزدان کسی که از دلیرترین ایزدان کسی که از چالاك‌ترین ایزدان کسی که از تندترین ایزدان کسی که از پیروزمندترین ایزدانی است که در روی این زمین جلوه می‌کند او آن مهر دارنده دشتهای فراخ [۳]

برای فروغ و فرش . . . [۴] ؂

(کردهٔ ۳۲)

۱۳۶ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . [۵]

کسی که بگردونه‌اش اسبهای سفید بسته شده بوسیلهٔ چرخهای زرین کشیده میشود و با سنگهای فلاخن درخشان (روان) او زورهای نیاز شده را بمنزل خود می آورد ؂

۱۳۷ خوشا باین مرد پیشقدم ای زرتشت پاك چنین گفت اهورامزدا بآن (مردی) که از برای او زوت [۶] مقدسی از میان مردمان تعلیم یافته و کلام ایزدی

---

۱ رجوع کنید بتوضیحات فقره ۱۵
۲ رجوع کنید بتوضیحات فقره ۹۷
۳ این فقره مثل فقره ۹۸ میباشد
۴ فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشود
۵ مثل فقره ۷
۶ رجوع کنید بتوضیحات فقره ۸۹ بکلمه زوت

[illegible]

۱۳۸ [illegible]

۱۳۹ [illegible]

[illegible]

([illegible] ۳۳)

۱۴۰ [illegible]

۱۴۱ [illegible]

پذیرفته پیش برسم گسترده با ذکر (اسم) مهر عبادت ایزدی بجای می آورد مستقیماً مهر بخانه چنین مرد پیشقدمی نزول کند اگر او برای رضای خاطر مهر فرمانش را بموقع اجرا گذارد و حکمش را اطاعت کند ﷺ

۱۳۸ بدا باین مرد پیشقدم ای زرتشت پاك چنین گفت اهورامزدا بآن (مردی) که از برای او زوت نا مقدسی تعلیم نیافته و کلام ایزدی نپذیرفته در پیش نیاز برسم جای گیرد اگرچه او برسم بسیار بگستراند و مدتی طولانی یسنا بسراید ﷺ

۱۳۹ اهورامزدا را خوشنود نسازد نه سایر امشاسپندان را نه آن مهر دارندهٔ دشتهای فراخ را کسی که مزدا را حقیر بشمرد سایر امشاسپندان را حقیر (بشمرد) آن مهر دارنده دشتهای فراخ را حقیر بشمرد دات را (قانون را) و رشن را و ارشتاد فزاینده جهان و بالنده جهان را حقیر (بشمرد)

برای فروغ و فرش . . . . . ۱ ﷺ

(کردهٔ ۳۳)

۱۴۰ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . ۲

ای اسپنتمان من مهر را میستایم آن نیک نخستین دلیر مینوی بسیار رحیم بی نظیر بلند مقام نیرومند دلاور یل رزم آزما را ﷺ

۱۴۱ آن پیروزمندی که یک سلاح خوب ساخته شده با خود دارد کسی که درظلمت پاسبان فریفته نشدنی است درمیان زورمندان زورمند ترین است

---

۱ فقرات ۴—۶ در این جا تکرار میشود

۲ مثل فقره ۷

[illegible]

([illegible] ٣٤)

١٤٢ [illegible]

١٤٣ [illegible]

([illegible] ٣٥)

١٤٤ [illegible]

درمیان دلیران دلیرترین است درمیان بخشندگان داناترین است آن پیروزمندی که از اوست فرکسی که هزار گوش ده هزار چشم و ده هزار دیده بان دارد آن (مهر) نیرومند دانای فریفته نشدنی برای فروغ و فرش . . . . [۱] ☘

(کردهٔ ٣٤)

١٤٢ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزارگوش است . . . [۲] کسی که ترکیبهای گوناگون خلقت خرد مقدس را (سپنتا مینو را) در بامداد ظاهر سازد آن ایزد سترگ نیک کنش بمحض آنکه او پیکر خود را مانند ماه بدرخشاند [۳] ☘

١٤٣ چهره اش مانند ستاره تشتر میدرخشد گردونه اش را ای اسپنتمان آنکه درمیان مخلوقات زیباترین و هیچ وقت بخطا نرود میگرداند من آن (گردونه را) که خرد مقدس آفریدگار ساخت میستایم آن (گردونه) با زینت ستارگان آراسته مینوی ساخته (مهر را) که ده هزار دیده بان دارد آن نیرومند از همه چیز آگاه فریفته نشدنی برای فروغ و فرش . . . . . . [۱] ☘

(کردهٔ ٣٥)

١٤٤ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . [۲] مهری که در گرداگرد مملکت است ما میستائیم مهری که درمیان مملکت است ما میستائیم مهری که در مملکت است ما میستائیم مهری که در

---

۱ فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشود

۲ مثل فقره ۷

۳ یعنی آنچه در شب در پرده ظلمت پیچیده غیر مرئی است در روز از روشنائی مهر دیده میشود

[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٤٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]

١٤٦ [illegible] (٢) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (١) [illegible]

[illegible]
[illegible]

بالای مملکت است ما میستائیم مهری که در پائین مملکت است ما میستائیم
مهری که در پیش مملکت است ما میستائیم مهری که در پشت مملکت
است ما میستائیم ⁂

۱۴۵ مهر (و) اهورای بزرگ فنا ناپذیر مقدس را ما میستائیم ستارگان و
ماه و خورشید را نزد گیاه برسم و آن مهر را که سرور سراسر ممالک
است ما میستائیم
برای فروغ و فرش . . . . . . ۱ ⁂

۱۴۶ یتا اهو . . . . . .
درود میفرستم بمهر دارنده دشتهای فراخ و برام کشت زار خوب بخشنده
اشم وهو . . . .
اهمائی رئشچه . . . . . ۲ ⁂

---

۱ فقرات ۴ — ۶ در این جا تکرار میشود
۲ رجوع کنید بفقره ۳۳ از هرمزد یشت
در انجام مهریشت بی فائده نیست که قارئین را از انتشار کتاب جدیدی راجع بمهر اطلاع دهیم
این کتاب بزرگ موسوم به (خورشید و مهر در اوستا) تألیف دانشمند المانی استاد هرتل میباشد
که چند ماه پیش از این ازطبع خارج شده و پس از اتمام مهریشت و مقاله آن بدست نگارنده
رسیده است اینک که موقع استفاده ازمطالب آن گذشت ذکر اسم آن را در این جا غنیمت
میشمریم تابعد ها درجاي دیگر توفیق استفاده از آن روی دهد
Die Sonne und Mithra im Avesta von Johannes Hertel, Leipzig 1927.

آذر

بیک هفته بر پیش یزدان بُدند   مپندار کآتش پرستان بُدند
که آتش بد انگاه محراب بود   پرستنده را دیده پرٌ آب بود

فردوسی

آتش بطور عموم

چون در طیّ مقالات و ترجمه یشتها غالباً از آتش سخن رفت لازم آمد که شرحی در خصوصی آن نگاشته آید آتش یا آذر از روزگاران بسیار کهن تا بامروز توّجه کلیّه اقوام روي زمین را بخود کشیده هرکس بشکلی و عنوانی آن را ستوده معزّز و محترم میدارد ترّقیات دنیا از پرتو این عنصر است موُجد و موّلد و محرك ُبخار و الیکتر یک و گاز و کشتی و راه آهن و کارخانه و کلیّه صنایع یعنی آنچه که ممالک متمدن را باین پایه رسانید همین آتش است امروز در روی زمین خوش بخت ملّتی است که در خاك او موّاد سوختنی یعنی چشمه نفت و معدن زغال سنگ زیاد باشد آن کاری که در عالم بالا از خورشید بر آمده ظلمت شب را برطرف میسازد و بواسطه حرارت خود رستنیها مثل حبوبات و میوه ها را برای تغذیه ما نضبح میدهد همین کارها بتوسط آتش در روی زمین انجام میگیرد در شب چراغ هدایت ما و در روز طباخ غذای ماست و باید نیز بنظر داشت که در سرمای زمستان در فصلی که کیتی دچار چنگال دیو افسردکی و پژمردکی است آتش یگانه رهاننده نوع بشر است بهمین ملاحظه جشن سده را که ذکرش بیاید در دهم بهمن ماه یعنی تقریباً در وسط زمستان قرار داده اند تا باوجود باد سرد و برف ویخ و تکرگ بهتر باورزش آذر برخورند

گذشته از این فوائد معمولی نیاگان ما در پارینه فائده دیگری نیز از این عنصر داشتند که بنظر ما امروز عجیب میآید و آن این است که بواسطه آن یک قسم تلگراف بي سیم ساخته بودند بنا بفرمان شاهنشاه هخامنشی

خشیارشا (۴۸۵—۴۶۵ پیش از مسیح) از شوشتر و همدان دو پایتخت بزرگ تا بسرحدّ ممالک وسیعه ایران برجهای بسیار بلند بفاصله های معین ساختند و در بالای آنها پاسبانان گماشته تا در شبها بواسطه شعله آتش و حرکات و علائم مخصوص و معیّنی که بآن میدادند از این برج ببرج دیگر وقایع مُهمّ دورترین حدود مملکت را بمراکز میرسانیدند هر خاکی که بتصرف ایران در میآمد فوراً در آنجا از همین برجها برپا میکردند در سال ۴۷۹ پیش از مسیح وقتی که سپهبد ایران ماردونیا آتن پایتخت یونان را فتح نمود در شب همان روز به سارد پایتخت لیدی (Lydie) بشاهنشاه که در آنجا اقامت داشت خبر رسید [۱] در شاهنامه و در یادگار زریران نیز آمده که بواسطه آتش افروزی در بالای کوههای بلند لشکریان را بگرد آمدن و مُهیّای حرکت شدن خبر میداده اند.

بملاحظه آنکه درمیان عناصر آتش لطیف تر و زیباتر و مفیدتر است بخصوصه توجّه اقوام روی زمین را بخود جلب نموده است در ادیان آریائی مثل برهمنی و زرتشتی و بودائی چنانکه در مذاهب سامي مثل یهودی و عیسوی و اسلام حتیٰ نزد بت پرستهای افریقا آتش دارای اهمّیت مخصوصی است دانشمند المانی (شفتلوویتز) در کتاب گرانبهای خود موسوم به (آئین قدیم ایران و یهودّیت) [۲] مقاله بسیار مفیدی در این مبحث نوشته نشان میدهد که چگونه ملل دنیا از نژادهای سفید و سرخ و زرد و سیاه در اروپا و امریکا و آسیا و افریقا آتش را مي ستایند متمّدن ترین ملل اروپا با وحشی ترین قبایل افریقا در ستودن این عنصر با همدیگر شرکت دارند بخصوصه کتابی که اخیراً یکی از فضلای هندوستان موسوم به رضوی منتشر ساخته و مدلل میدارد که پارسیان اهل کتاب هستند بسیار قابل توجه است از صفحه هفت ببعد این کتاب که موسوم است به (پارسیان اهل کتاب اند) از آتش و فروغ صحبت میدارد که

---

۱ Das Feuer, Eine Culturhistorische Studie von Gustav Lindner S. 26

۲ Die Altpersische Religion und das Judentum von Scheftelowitz, Giessen 1920 S. 66—78

چگونه آنها مکرراً در تورات و قرآن ستوده شده است [۱] در این مقاله ما فقط از این عنصر آنچه راجع بایران است صحبت میداریم راجع بسایر ممالک و اقوام هر که خواهد بکتب مذکور رجوع کند و از ذکر مبسوط و مشروح آن نیز باید صرف نظر کنیم و بگوشه و کنار مسئله بپردازیم چه از آن در اوستا و کتب مذهبی باندازه ای صحبت شده که در چند صفحه نمی توان کلیّه مطالب راجع بآن را فرا گرفت همینقدر که یک نظر اجمالی ازآن بهمرسانیده بتوانیم .بمعانی فقراتی که در یشتها از آن یاد شده پی بریم اکتفاء خواهیم کرد آتش مثل همه عناصر و کلیّه چیزهائي که از قبل آن فائده ای بانسان میرسد در مزدیسنا ستوده و در نزد ایرانیان قدیم و حالیّه نزد زرتشتیان محترم بوده و هست قطع نظر از اقوام سامی این عنصر از زمان بسیار قدیم نزد طوایف هند و اروپائی مقدس بوده بخصوصه نزد آریائیها یعنی هندوان و ایرانیان پیشتر مورد توجه گردیده است نظر باینکه در آئین مزدیسنا آنچه آفریده اهورامزداست باید ستوده و معزّز باشد ایرانیان بآذر بستگی مخصوصی پیدا کرده‌اند و آن را موهبت ایزدی دانسته شعله اش را یادآور فروغ رحمانی خوانده‌اند و آتشدان افروزان را در پرستشگاهان بمنزلهٔ محراب قرار داده‌اند در ریگ وید هندوان و در اوستای ایرانیان اسم پیشوای دینی هردو دستهٔ از آریائیها اثرون ... میباشد یعنی آذر بان و آن کسی است که از برای پاسبانی آتش گماشته شده چنانکه وستالیس Vestalis در رُم قدیم دختری بوده پاکدامن و دانا و از خانواده شریف بنگهبانی و زنده داشتن آتش مقدس در معبد وستا Vesta موظف بوده است در مدت خدمتش که سی سال بوده بایستی پاکدامن بسر برد و نگذارد آتش مقدس که پشتیبان دولت رُم تصوّر میشده خاموش گردد [۲] در نزد هندوان اگنی Agni اسم آتش و اسم پروردگار آن است اما ایرانیان باین عنصر و بفرشته موکّل آن آتر ... نام نهاده اند در فرس هخامنشی نیز آتر میباشد در پهلوی آتُر گفته اند لغت آثورنان که در

---

۱ Parsis: A People of the Book by Rezwi Calcutta 1928 P. 7

۲ رجوع کنید به Mythologie der Griechen und Römer von Otto Seemann Leipzig 1910 S. 72—76

فرهنگهای فارسی ضبط و بمعنی طبقه پیشوایان دینی است از همین کله است
کله آذر فارسی نیز از همین ریشه است آتش هیئت دیگری است از آن و در
اوستا آترش آمده است این کله با کلمات دیگری ترکیب یافته یک دسته از اسامی
خاص ایران قدیم را تشکیل داده بخصوصه در فروردین یشت فقره ۱۰۲
بیکدسته از این قبیل اسامی برمیخوریم که از مقدسین بوده و بفروهرها یشان
درود فرستاده شده است از آن جمله است آترپات [illegible] که در پهلوی
آترپات و در فارسی آذرباد شده است بزرگترین و مهم‌ترین ایالات ایران
آذربایجان وطن اصلی پیغمبر ایران حضرت زرتشت دارای همین اسم است آترپات
بقول مورخین یونانی آتروپاتس سلسله خشترپاون (ساتراپ) که پیش از اسکندر
ما کدونی و بعد از او نیز در آنجا حکمرانی داشة اسم خود را بقلمرو امارت
خویش داده اترپاتکان (آذر بایجان) نامیده اند [1] در این جا نیز متذکر میشویم
که زبان آذری یکی از لهجات ایران بوده مثل مازندرانی و گیلکی و سمنانی
و کردی و لری که پیش از استیلای مغول در آذربایجان متداول بوده است
چنانکه گفتیم از زمان بسیار کهن آتش میان آریائیها بخصوصه مقدس
بوده قطع نظر از گاتها که قدمت آن بعقیده نگارنده تا بهزار سال پیش از مسیح
میرسد در جزو آثار قدیم ایران در اسحق آوند در جنوب بهستان (بیستون)
نقشی از عهد مادها (مدها) مانده که قدمت آن بقرن هشتم پیش از مسیح
میرسد والحال نقش مذکور موسوم است بدکان داود و آن قبری است در بدنه
کوه تراشیده شده نقش آن عبارت است از یك ایرانی که در مقابل آتش
ایستاده است

در قرون بعد هم در آثار پادشاهان هخامنشی در فارس مي بینیم که پادشاه
روبروی آتشدان ایستاده است در روی مسکوکات عهد هخامنشی نقش آتشکده
دیده میشود در دورهٔ ساسانیان آتشدان علامت ملی گردیده در روی سکه های
پادشاهان این سلسله نقش شده است هنوز هم در ایران میان مسلمانان اثراتی
از عهد کهن باقی مانده در شب چهارشنبه آخر سال در خانه و بازار و کوچه

---

۱ بمعجم البلدان یاقوت نیز بکلمه آذربیجان ملاحظه کنید

آتش مي افروزند و از روی آن میگذرند و همیشه وقتی که چراغ روشن شده بی اختیار بآن سلام و تعظیم میکنند و قسم (بسوی سلیمان) که مقصود شعله آتش یا چراغ است بسیار معمولی است

اخبارات مورخین قدیم

یونانیان از قدیم بستگی ایرانیان را بآتش میدانسته اند مگر آنکه از برای آنان چنانکه مکرراً در طی مقالات گفتیم ممکن نبوده که مقصود ایرانیان را از محترم داشتن آتش بدانند چیست بناچار آذر ایزد ایرانیان را مثل الاهه آتش هستیا (Hestia) یونانی که بعدها در رُم وستا (Vesta) نامیده شده تصّور نموده‌اند هرودُت و کزنفون (Xenophon) و دیوژنس لِرتیوس (Diogenes Laertius) و دینون (Dinon) مینویسند که آتش و آب شکل برخی از پروردگاران ایران است ماکسیموس تیروس (Maximus Tyrus) نیز ذکر میکند که آتش صورت خدای ایرانیان است همان دیوژنس لِرتیوس که گفتیم آتش را پروردگاری پنداشته در جای دیگر مینویسد که مغ ها بکلی بضد عقیده کساني هستند که بپروردگاران مُذکّر و مؤنّث قائل اند هرودُت مینویسد که نزد ایرانیان سوختن لاشه در آتش گناه است استرابون نیز این خبر را ذکر نموده مي افزاید که بعقیده ایرانیان بآتش نَفَس رسانیدن جُرمي است هرودت و کزنفون هر دو ضبط کرده اند که ایرانیان برای آتش فدیه مي آورند استرابون از این فدیه اسم برده میگوید که چوب خشك و روغنی که بروی آن میپاشند فدیه ای از برای آتش است ماکسیموس تیروس نیز همین فدیه را از طرف اثربانان بآذر تقدیم میکند کورتیوس (Curtius) مینویسد سوگندی که ایرانیان در مقابل آتش یاد میکنند بسیار اهمّیت دارد بقول کزنفون در اعیاد رسم است که آتش را در آتشدانها گردش میدهند باز کورتیوس ذکر میکند که آتش در آتشدانهای نقره در وقت جنگ در سر لشکریان حرکت داده میشود و داریوش سوم در اربل (Arbel) از خورشید و مهر و آذر استغاثه نموده که لشکریانش را دلیر ساخته باسکندر غلبه کنند [1]

---

[1] رجوع کنید به Die Religion und Sitte der Perser und übrigen Iranier nach den Griech. u. Römi. Quellen von Rapp S. 73—74

آنچه مورّخین قدیم راجع بآتش نقل کرده اند مطابق آئین مزدیسناست و هنوز هم پیروان این دین همان احترامات کهن را از عنصر مقدس منظور میدارند در آتشکده یا آتشگاه و درمهر و آذران و آتش بهرام آتش هماره روشن و شعله‌ور است قریب بیقین است که آتش پرستشگاهان زرتشتیان ایران و پارسیان هندوستان که در وقت مهاجرت از ایران بهندوستان با خود همراه آورده اند همان آتشی است که در عهد ساسانیان در ایران مشتعل بوده است امروز نیز مانند پارینه بخار دهن و نفس بآتش نمیرسانند موبدان در پرستشگاهان در وقت سرودن اوستا در مقابل آتشدان پنام که ذکرش گذشت پیش دهان می‌آویزند تا نفس بعنصر مقدس نرسد بهمین ملاحظه است که سیگار و قلیان کشیدن نزد زرتشتیان نارواست اگر کسی مرتکب چنین جرمی شود در انظار خوش‌نما نیست همچنین گذشته از آتش معابد از آتش معمولی خانه نیز که از برای طبخ غذا وشست وشو وغیره بکار میرود احتراماتی منظور میدارند یعنی که آن را بکثافاتی نمی‌آلایند هیچ شکی نیست که آریائیها در قدیم مردگان خود را در آتش میسوزانیده‌اند چنانکه هندوان از زمان بسیار قدیم تا بامروز آتش انبوهی افروخته در آن نفت یا روغنی پاشیده مردگان خود را در آن میسوزانند و خاکسترش را بآب میدهند لابدُ ایرانیان هم در این عادت با هندوان شرکت داشته اند چنانکه کلمه دخمه که در اوستا دَخمَ وسه و در پهلوی دخمك گویند بمعنی داغگاه است یعنی محلّی که مردگان را میسوزانند چه ریشه این کلمه که دگ باشد بمعنی سوزانیدن است وکلمه داغ از همین ماده است از خود اوستا هم مفهوم میشود که در قدیم ایرانیان لاشه مردگان را میسوزانیده اند چه بسا در وندیداد از جرم سوختن لاشه در آتش سخن رفته و تکلیف دینداری که خود دیده مرده را در آتش میسوزانند معیّن شده است فردوسی در شاهنامه هم باین عادت قدیم اشاره کرده گوید

همی هرکسی هرسو آتش فروخت   یکی خسته بست و یکی کشته سوخت [1]

---

[1] شاهنامه چاپ ترنر مکان ص ۲۱۰۶

مُسلّم است که این عادت بسیار قدیم ایران بوده است گذشته از مندرجات اوستا بواسطه خبر هرودُت نیز که ذکرش گذشت میدانیم که در قرن پنجم پیش از مسیح سوختن لاشه در آتش نزد ایرانیان گناه بوده است نگفته خود پیداست که هرودت در همانجائی (کتاب ۳ فقره ۱۶) که از مقدس بودن آتش نزد ایرانیان صحبت داشته وبعد دومین پادشاه هخامنشی کمبوجیا را متّهم ساخته که در مصر لاشه فرعون امازیس Amasis را از گور بیرون کشیده پس از انواع زجرها فرمان داد تا او را بسوختند افسانه ایست که از هرحیث مخالف عادت و آئین ایرانیان قدیم است و کشف شدن خطوط قبطی در مصر نیز سلوك کمبوجیا را در آن سرزمین برخلاف مندرجات هرودت شرح میدهد

آتش در اوستا

آذر ایزد در اوستا غالباً پسر اهورامزدا خوانده شده است از این تعبیر خواسته اند عُلّو مقام او را برسانند چنانکه سفندارمذ را که فرشته مُوکل زمین است نظر بفائده آن دختر اهورامزدا نامیده‌اند در یسنا ۲۵ فقره ۷ آمده است «آذر پسر اهورامزدا را ما میستائیم ترا ای آذر مقدس و پسر اهورامزدا و سرور راستی ما میستائیم همه اقسام آتش را ما میستائیم» در فقرات ۴۶ — ۵۰ از زامیاد یشت ایزد آذر رقیب اژی دهاك (ضحاك) شمرده شده است که از طرف سپنت مینو بضدّ ضحاك برانگیخته شده تا وی را از رسیدن بفر یعنی فروغ سلطنت باز دارد در یسنا ۳۶ (هفت‌ها) فقره ۱ آذر میان پروردگار و بندگان واسطه تقرّب بدرگاه ایزدی قرار داده شده است در فقرات ۷۷ — ۸۷ از فروردین یشت آمده است «وقتی که اهریمن بضدّ آفرینش نیك راستی (اشا) قیام نمود وهومن و آذر از پی یاری برخاسته خصومت اهریمن نابکار را در هم شکستند بطوری که اهریمن نه توانست بجهان راستی آسیب زده آب را از جریان و گیاه را از نموّ باز دارد» سراسر یسنا ۶۲ در ستایش آذر میباشدآتش نیایش که نماز مخصوص آتش است از یسنای مذکور و از فقره ۹ از سیروزه استخراج شده است چنانکه در آغاز این مقاله گفتیم در تمام قطعات اوستا مکرراً از آذر یاد شده است

برای اختصار فقط بذکر چند فقره دیگر اکتفاء میکنیم چون آذر در مزدیسنا از بزرگترین نعم ایزدی بشمار و از برای سود و بهرهٔ انسان از عالم بالا بسوی جهان خاکی فرستاده شده است لاجرم آن را از ضرر و آسیب رسانیدن نیز عاری دانسته اند در فرگرد ٥ از وندیداد در فقره ٩ آمده است «ای آفریدگار جهان ای پاك آیا آتش انسان را میکشد؟ آنگاه اهورامزدا در پاسخ گفت آتش انسان را نمیکشد بلکه دیو مرگ استو ویذوتو (اوستایی) او را بسته و دیو (وَیه) (اوستایی) او را این چنین بسته همی راند آنگاه آتش تن و جانش را بسوزاند در این صورت بخت و قسمت در انجام دادن زندگانی وی ذیمدخل است» در فقره پیش همین فرگرد بعینه همین سئوال در خصوص آب شده است باز جواب منفی است دیو مرگ و بخت شخص آدمی کش است نه آب و آتش در صورتی که باد هم که یکی از عناصر و در مزدیسنا ستوده و محترم است باندازه آتش و آب معصوم قرار داده نشده است بلکه دو قسم باد تشخیص داده اند بادی که خوب و سود بخشنده است ستوده و باد موذی و مضر نکوهیده است در رام یشت در فقره ٥ آمده است «ای باد آنچه از تو از طرف سپنت مینو (خرد مقدس) است ما میستائیم» باز برای رفع اشتباه و خارج نمودن باد موذی مکرراً در فقره ٥٧ همین یشت آمده است «ای باد بآن قسمتی از تو که از طرف سپنت مینو است ما تعظیم نموده درود میفرستیم»

در یسنا ١٧ فقره ١١ پنج قسم آتش تشخیص داده شده و بهر یك جداگانه درود فرستاده شده است از این قرار

(١) بِرزی سونگهه (اوستایی)
(٢) وُهوُ فریانَ (اوستایی)
(٣) اُوروازِیشتَ (اوستایی)
(٤) وازِیشتَ (اوستایی)
(٥) سپنیشتَ (اوستایی)

در تفسیر پهلوی این فقره این پنج قسم آتش بحسب ترتیب این طور معنی شده است نخستین که به بلند سوت (بزرگ سود) ترجمه گردیده در توضیحات اسم عمومی آتش بهرام خوانده شده است دومین آتشی است که در کالبد انسانی است یا بعبارت دیگر حرارت غریزیه است سومین آتشی است که در رستنی‌ها و چوبها موجود است چهارمین آتش برق است همان آتشی‌است که از گرز تشتر ایزد شراره کشیده دیو (سپینچکر) را هلاك نمود (بصفحه ۳۳۰ ملاحظه شود) پنجمین آتشی است که در گرزمان (عرش) جاویدان در مقابل اهورامزدا افروخته است در فصل ۱۷ از بندهش که مخصوصاً از آتش صحبت میدارد همین پنج قسم آتش یاد شده است مگر آنکه در قسم اولی و پنجمی با تفسیر پهلوی اوستا فرقی دارد باین معنی که بقول بندهش برزی سونگ آتشی است که نزد اهورامزدا افروزان است و سپنیشت آتشی است که در روی زمین بکار برند و از آن است آتش بهرام در فصل ۱۱ از زاد سپرم نیز از این پنج قسم آتش یاد شده است

فر یا خره

خلاصه و جوهر آتش در اوستا موسوم است به خوارِنگهه [اوستایی] که در فارسی خرّه یا فر گوئیم آن عبارت است از فروغ یا شکوه و بزرگی و اقتدار مخصوصی که از طرف اهورا بپیغمبر یا پادشاهی بخشیده میشود در جلد دوم یشتها مفصلاً از آن صحبت خواهیم داشت در این جا مختصراً یاد آور میشویم که در اوستا (چنانکه در ادبیات ما نیز مصطلح است) غالباً از فر کیانی و فر آریائی سخن رفته دریای فراخکرت آرامگاه آن شمرده شده است ضحاك برای بدست آوردن آن کوشید و افراسیاب تورانی بیهوده خود را سه بار برای رسیدن بآن بفراخکرت انداخت زامیاد یشت که یکی از یشتهای دلکش اوستا ست یکی از مآخذ اطلاعات ماست راجع بفر در مقاله جمشید (ص۱۸۶—۱۸۷) گفتیم جمشید پس از آنکه دروغ گوئی و خود ستائي آغاز نمود فر از او بصورت مرغی جدا شد عقیده فر بعدها از مزدیسنا بدین یهود نفود نموده شخینا Sexina در این دین اخیر فروغ

و تسلّط مخصوص خدائی است که ممکن است انسان هم دارای آن گردد چنانکه یعقوب دارای شخینا بود ولی از فرقت پسرش یوسف بی صبری کرد ناله و فغان بسیار نمود و راضی بتقدیر نماند از این رو شخینا از او جدا شد ولی دوباره باو پیوست این داستان سامی بخوبی یاد آور سرگذشت جمشید است هم چنین در مقابل فر کیانی شخینای بنی اسرائیل درست شده است [۱] در فصل ۱۷ از بندهش از آتش سه آتشکده معروف ایران قدیم که عبارت باشد از آذر گشسب شیز نزدیك ارُمیه و آذر فروبا درکاریان فارس و آذر برزین مهر در ریوند خراسان صحبت شده است این سه آتش از آسمان فرود آمده چندی از جنبش باد دورگیتی میگشت تا آنکه هر یك در عهد یکی از پادشاهان پیشدادی یا کیانی بمحلی فرود آمد بندهش از این سه آتش مفصلاً صحبت میدارد آنچه تاریخی است این است که سه آتشکده مذکور در عهد ساسانیان از زیارتگاهان خاص و عام بوده است (رجوع کنید بگاتها ص ۲۳ — ۲۵) در سُنّت است که حضرت زرتشت آتش جاودانی با خود داشت دقیقی نیز از زبان پیغمبر ایران در شاهنامه گوید

یکی مجمر آتش بیاورد باز بگفت از بهشت آوریدم فراز

بهمین ماه سال و بهمین روز ماه موسوم است بآذر یعنی پاسبانی این ماه و این روز بآذر ایزد برگذار شده است دست آذر مهِ از کمان هوا تیرها زد چو ناوك دلدوز (از رقی هروی) آذر روز در آذر ماه در ایران قدیم عیدی بوده بقول ابو ریحان بیرونی موسوم بآذر جشن در این روز بخصوصه بزیارت آتشکده ها میرفتند

در مقاله امشاسپندان گفتیم که در عالم مادی پاسبانی آتش بامشاسپند اردیبهشت سپرده شده است بقول بندهش در فصل ۲۷ فقره ۲٤ گل آذر گون مختص بآذر است ز خون و تف همه روزهٔ دو دیده و دل من یکی به آذر ماند یکی بآذرگون (قطران)

---

۱ رجوع کنید به Eranische Alterthumskunde von Spiegel Band II S. 50

جشن سده

در انجام مقال بی مناسبت نیست که چند سطر در خصوص جشن سده نوشته شود چه این عید مناسبت مخصوصي با آتش دارد از زمان بسیار قدیم تا بامروز (نزد زرتشتیان کرمان) در سده آتش افروزی میشود این جشن که در دهم بهمن ماه اتفاق مي افتد بنا بسنّت روزی است که آتش پیدا شده است در ادّبیات فارسی بسا باین اسم بر میخوریم فرهنگها برای وجه تسمیه این عید بسده دلایل بسیاری ذکر کرده اند برخی نوشته اند این عید را از این رو سده گویند برای آنکه در این روز فرزندان آدم ابوالبشر بصد رسیدند برخي دیگر نوشته اند برای آنکه پسران و دختران کیومرث در این روز بسّن رُشد و تمیز رسیدند و شب آن روز را بفرمان کیومرث جشن گرفتند و شادماني نمودند در این جا لازم است یاد آور شویم که در مزدیسنا کیومرث بجای آدم ابوالبشر سامی است [1] البتّه سنت قدیم ایران در کتاب التفهیم فی صناعة التنجیم که در سال ٤٢٠ یا ٤٢٥ بتوسط ابو ریحان تألیف شده است بهتر محفوظ مانده و بیشتر قابل اعتماد است اینك عین عبارت فارسی ابو ریحان «سذه آبان روز است از بهمن ماه و آن دهم باشذ و اندر شبش که روز دهم است و میان روز یاز دهم آتشها زنند بکوز و با ذام و کرد برکرد آن شراب خورند و لهو و شاذی کنند و نیز گروهی از آن بکذرند بسوختن جانوران و اما سبب نامش آنست که از او تا نو روز پنجاه روز است و پنجاه شب و نیز گفتند که از فرزندان پذر نخستین سذ تمام شذ اما سبب آتش کردن و برداشتن آنست که بیورسب توزیع کرده بوذ بر مملکت خویش هر روز دو مرد تا مغزشان بذان دوریش کنذ که بر کتفهاء او بوذ و اورا وزیری بوذ نام او رماییل نیك دل و نیک کردار و از آن دو تن یکی یله کردی و پنهان او را بدنباوند فرستاذی چون آفریذون ویرا بگرفت سرزنش کرد و این رماییل کفت توانائی من آن بوذ که از دو کشته یکی برهانیذ مي

---

[1] در فرهنگها نیز سده اسم درخت بسیار بزرگی است که بخصوصه در دارالمرز و ماوراء النهر میروید واز برگ انبوه و ثمرهٔ آن پشه تولید میشود آن را آغال پشه و پشه غال و پشه دار و در دار گویند و بعربي شجرةالبق خوانند

و جمله ایشان در بس کوه اند باوی سواران فرستاذ تا بدعوی او نکرند و او کسی را پیش فرستاذ و بفرموذ هر کسی بر بام خانه خویش آتش افروختند زیرا که شب بوذ خواست که بسیاری ایشان بدیذ آیذ بس نزدیك آفریذون بموقع افتاذ و او را آزاذ کرد و بر تخت زرین نشاند و مسمغان نام کرد ای مه مغان و پیش از سذه روز یست او را بر سذه کویند و نیز نو سذه کویند و حقیقت از وی چیزی نذانستم » [۱] سنّت دیگری در شاهنامه محفوظ مانده و بنیان جشن سده بهوشنگ نسبت داده شده است از این قرار روزی هوشنگ باهمراهانش از کوهی میگذشت ماری سیاه رنگ و بسیار بزرگ و با چشمهای سرخ از دور بدید سنگی برگرفته بسوی آن انداخت مار بگریخت سنگ خرد بسنگ بزرگتری رسیده بشکست و شراره از آن برخاست هوشنگ خدای را از این فروغ سپاس گفته آن را قبله قرار داد

بگفتا فروغیست این ایزدی پرستید باید اگر بخردی
شب آمد برافروخت آتش چو کوه همان شاه در گرد او با گروه
یکی جشن کرد آن شب و باده خورد سده نام آن جشن فرخنده کرد
ز هوشنگ ماند این سده یادگار بسی باد چون او دگر شهریار

---

۱ از یك نسخهٔ خطي که در کتابخانه ملی پاریس موجود است متأسفانه در اوقات استخراج لغات فارسی این کتاب غفلت نموده شماره آن را ضبط نکرده ام

سروش

عفو آلهی بکند کار خویش   مژده رحمت برساند سروش   (حافظ)

سروش در اوستا سَرَاوشَ (Sraoša) معنی آن اطاعت و فرمانبرداری است بخصوصه اطاعت از اوامر آلهی و شنوائی از کلام ایزدی سروش از سرو (Sru) که بمعنی شنیدن است و در اوستا بسیار استعمال شده مشتق میباشد کلمه سروش بمعنی فرشته در ادبیات فارسی معروف است کلمات دیگری نیز از جنس آن و از همان ریشه و بنیان در زبان ما باقی است که یادآور معنی اصلی سروش هم میباشد و آن کلمات عبارت است از سرود و سرائیدن

در گاتها کلمه سروش غالباً بمعنی مذکور آمده است [1] در سایر قسمتهای اوستا نیز بهمین معنی بسیار استعمال شده است [2] حسّ اطاعت و قوّهٔ فرمانبرداری خود یکی از نعم آلهی است بسا تمنّای داشتن آن گردیده است [3] بکلمه سروش حرف ا که از ادوات نفی است افزوده اَسرَاوَش گفته اند یعنی نافرمانبرداری و تمرّد از احکام ایزدی [4] بسا در یك فقرهٔ از اوستا چندین بار کلمه سروش تکرار شده است گهی اسم مجرّد بمعنی مذکور و گهی اسم خاص فرشته معروف [5]

در قدیمترین قسمت اوستا نیز چندین بار از سروش فرشته اراده شده است در هرجائی از گاتها که باین فرشته برمیخوریم او را دارای مقام بسیار عالی

---

۱ گاتها یسنا ٤٤ قطعه ١٦ گاتها یسنا ٤٥ قطعه ٥ گاتها یسنا ٤٦ قطعه ١٧ گاتها یسنا ٣٣ قطعه ١٤

۲ یسنا ١٠ فقره ١٦ یسنا ٥٦ فقره ١ یسنا ٦٠ فقره ٥ فروردین یشت (یشت ١٣) فقره ٨٨ ویسپرد ٩ فقره ٧ ویسپرد ١٥ فقره ٢

۳ یسنا ٥٦ در فقرات ١ و ٢ و ٣

٤ وندیداد فرگرد ١٦ فقره ١٨

٥ یسنا ٥٦ فقره ٣

می‌بینیم و بصفت مهین و بزرگ متصّف است [۱] سروش یکی از مهّم‌ترین ایزدان آئین مزدیسناست مظهر اطاعت و فرمانبرداری است نماینده خصلت رضا و تسلیم است در مقابل آئین خداوندی از حیث مقام و رتبه سروش با مهر همسر و برابر است حتی گاهی در جزو امشاسپندان شمرده میشود در مقاله امشاسپندان گفتیم که نخست سپنتَ مینو (خرد مقدس) در سر امشاسپندان جای داشته پس از آنکه از دسته امشاسپندان جدا شده برای آنکه عدد هفت را کامل کنند اهورامزدا را بجای سپنت مینو قرار داده‌اند و گاهی هم برای تکمیل عدد مقدس سروش را آخرین امشاسپند قرار داده و وهمن در سر جای گرفته است

در ادّبیات متأخر مزدیسنا سروش از فرشتگانی است که در روز قیامت برای حساب و میزان گماشته شده است از خود گاتها نیز معلوم میشود که این فرشته را در اعمال روز واپسین مدخلّیتی است چه در یسنا ۴۳ در قطعهٔ دوازده زرتشت باهورامزدا میگوید «از آنچه تو فرمان دادی سر نه پیچیدم وقتی که گفتی برخیز و بشتاب پیش از آنکه سروش من بهمراهی‌اشی با گنج و مال مزُد هریك از دو گروه راستی و دروغ پرست را از سود و زیان تقسیم کند» غالباً در اوستا سروش با صفت مقدس آمده است [۲] بسا با صفت نیك و پاداش نیك دهنده [۳] بسا با صفت توانا و پیروزمند و خوش اندام [٤] بسا با صفت دلیر و اسلحهٔ قوی آزنده و اهورائی آمده است درمیان اوصافی که از برای سروش آورده شده بخصوصه صفت تنومنثرَ [illegible] بسیار قابل دقت است [۵] این صفت را در تفسیر پهلوی اوستا به (تن فرمان) ترجمه کرده‌اند

---

۱ گاتها یسنا ۳۳ قطعه ۵

۲ یسنا ٤ فقره ۲ یسنا ۲۲ فقره ٤ یسنا ۷۰ فقره ۳ ویسپرد ۷ فقره ۱ ویسپرد ۱۱ فقرات ٦ و ١٦ هرمزد یشت (یشت ۱) فقره ۹ فروردین یشت (یشت ۱۳) فقره ١٤٦ وندیداد فرگرد ۹ فقره ٥٦

۳ یسنا ۱۰ فقره ۱ یسنا ٥٦ فقره ۳

٤ یسنا ٦٥ فقره ۱۲ ویسپرد ١٦ فقره ۱ وندیداد ۱۹ فقرات ۱۵ و ٤۰ مهر یشت (یشت ۱۰) فقره ۵۲

٥ یسنا ۳ فقره ۲۰ یسنا ٤ فقره ۲۳ فروردین یشت (یشت ۱۳) فقره ۸۵

یعنی کسی که سراسر وجودش فرمانبرداری است مَنْتَرَ بمعنی کلام ایزدی است ترکیب این کلمه با تنو (تن) یك صفت بسیار برازندهٔ برای سروش تشکیل داده است چه گفتیم که این فرشته مظهر اطاعت از اوامر الهی است وظیفه اش این است که خاکیان را راه اطاعت نشان دهد و رسم بندگی بیاموزد از این رو خود در مقابل قوانین مصدر جلال تسلیم محض است چشم و گوش بامر ونهی خدائی دوخته تن بقبول احکام عالم بالا در داده است نظر بوظیفه این فرشته است که در اوستا میخوانیم اوست درمیان مخلوقات مزدا اوّل کسی که زبان بستایش خداوند و نیایش امشاسپندان گشود اوست نخستین کسی که مراسم مذهبی بجای آورد و پنج گاتهای زرتشت را بسرود [۱] ابو ریحان بیرونی نیز مینویسد سروش اول کسی است که مردم را برای ستایش پروردگار بزمزمه نمودن امر کرد

در ادّبیات متأخرین مزدیسنان سروش پیك ایزدی و حامل وحی خوانده شده است و در کتب فارسی او را با جبرائیل سامی یکی دانسته اند ابو ریحان بیرونی نیز مینویسد که سروش را جبرائیل میدانند نظر به معنی لفظی نیریوسنگهه ... مناسب تر است که این ایزد بجبرئیل و حامل وحی ترجمه شود اما سروش را پیك خدائی دانستن از این جهت است که گفتار آسمانی و کلام رحمانی در وجود او حلول کرده او بهر جای که رو آورد آئین ایزدی و حکم اطاعت کردن از آن با او همراه است غالباً در اوستا سروش و مهر و رَشْن یکجا نامیده شده اند در مهر یشت دیدیم که میگوید سروش مقدس و نیك از طرف دست راست مهر میراند و رَشْن از طرف چپ او میتازد [۲] در اَرْت یشت که ذکرش در جای خود بیاید به اشی ... فرشته ثروت خطاب شده است «اهورامزدا پدرُتست آرمیتی مادرُتست سروش نیك و مقدس و رَشْن و مهر برادران تو هستند» [۳] برخلاف در

۱ یسنا ۵۷ فقرات ۲ و ۶ ۸

۲ مهر یشت (یشت ۱۰) فقره ۱۰۰

۳ ارت یشت (یشت ۱۷) فقره ۱۶

گاتها سروش با اشی مربوط است و در سایر قسمتهای اوستا نیز اثری از این ارتباط قدیم موجود و با اشی متحدّ خوانده شده است [۱]

سروش نیز مانند مهر همیشه بیدار و هرگز بخواب نمیرود مخلوقات مزدا را پاسبانی میکند کلیّه جهان مادی را پس از فرو رفتن خورشید باسلاح آخته خویش نگهبان است [۲] گردونه سروش نیز مانند گردونه مهر با چهار اسب سفید درخشان که سایه نیندازند و سُمهای آنها زرین است کشیده میشود [۳] مانند مهر مقام سروش در بالای کوه البرز در یك بارگاه هزار ستون و ستاره نشان میباشد [٤]

سروش در اوستا عموماً بضد دیو و دروغ تعریف شده است برای محافظت نوع بشر هر روز و هر شب سه بار بدور زمین میگردد و با دیوهای مازندران در سر رزم و ستیز است [۵] در فرگرد هیجدهم وندیداد از فقره ۳۰ تا ۶۰ سروش با حربه آخته با دیو دروغ در پرسش و پاسخ است سبب خوشنودی وی و ازدیاد دروغ را بواسطه گناهان مردم و چارهٔ بطلان و انهدام آن را از دیو دروغ جویاست

درمیان گروه دیوهائی که از دشمنان سروش بشماراند از چندتن از آنان بخصوصه اسم برده شده است از آنجمله است دیو کُنْدَ (Kunda) که در وندیداد از او سخن رفته این دیو بدون شربت مُسکری مست است احتمال برده میشود که لغت کُند و کُندی در زبان فارسی از همین دیو اوستائي مشتق باشد از سروش که با صفات دلیری و ناموری و زورمندی و چُستی و چالاکی آراسته است [٦] درخواست گردیده که دیو کندی را براندازد و در سرای

۱ یسنا ۱۰ فقره ۱ یسنا ۲۷ فقره ٦ ویسپرد ۷ فقره ۱ ویسپرد ۱۱ فقره ۱٦ ویسپرد ۱۲ فقره ۱
۲ سروش یشت سه شبه (یسنا ۵۷) فقره ۱٦
۳ سروش یشت سه شبه (یسنا ۵۷) فقره ۲۷
٤ سروش یشت سه شبه (یسنا ۵۷) فقره ۲۱
۵ سروش یشت سه شبه (یسنا ۵۷) فقرات ۱۵ و ۳۱ و ۳۲
٦ سروش یشت سه شبه (یسنا ۵۷) فقره ۱۳

دروغ و کلبهٔ مردمان ناپاك دیو پرست سرنگونش سازد [1] بخصوصه اَئِشمَ Aešma (ᬅ) بزرگترین رقیب سروش است معني آن غضب و ویراني و فساد است این دیو همان است که امروز خشم گوئیم در اوستا هیچ دیوی شریرتر و ناپاك تر از خشم تعریف نشده در خود گاتها شش بار از او اسم برده شده است در خباثت سر آمد ناپاکان دیگر شمرده شده برای آنکه دیوها بتوانند زندگانی بشر را تباه سازند بزیر علم خشم پناه برده اند [2] از آنکه مکرراً گفتیم ایزد سروش حربه در دست گرفته با هماوردان خود در زد و خورد است حربه او گرز و شمشیر و تیر و خنجر نیست فرشته ای که تنش کلام رّبانی است باسلاح مادی کاري ندارد آلات جنگ و رزم او چنانکه خود سروش یشت بما میگوید نماز و دعاست مثل نمازهای یتا اهو وئیریو—و هفت‌ها—و فشوُش منترَ—و ینگهه هاتام [3] مرغ سحر خیز خروس از طرف سروش فرشته شب زنده دار گماشته شده که بامدادان بانگ برداشته مردم را از پی ستایش خداوند بخواند بخصوصه سحر خیزی نزد مزدیسنان بسیار ممدوح و از فضایل بزرگ شمرده میشود بنابراین خروس که در سپیده دم مژده سپری شدن تاریکی شب و برآمدن فروغ روز میدهد نزد آنان مقدس و خوردن گوشت آن را بخود روا نمیدانند اسم خروس در اوستا پَرُوْدَرْش (ᬅ) میباشد این لغت مذهبی است یعني از پیش بیننده مقصود این است که فروغ روز را از پیش دیده مژده و رود آن میدهد اسم دیگر خروس کهرکتاس (ᬅ) میباشد این اسم از اسماء اصوات است مثل کیکری کیتوم Kikeri Kitum لاتیني که با اندك تغییری در تمام زبانهای اروپائی برای بانگ خروس استعمال میشود هنوز هم در گیلان آواز ماکیان را کَرکتاس میگویند ولی در اوستا آمده است که مردمان بد زبان پرُوَدرش (خروس) را کهرکتاس مینامند در اوستا کلمه خراوَس (ᬅ) نیز داریم و خروس فارسی از همان ماده است ولی بمعني نرینه ماکیان

---

۱ وندیداد فرگرد ۱۹ فقره ٤۱

۲ گاتها یسنا ۳۰ قطعه ٦

۳ سروش یشت سرشب (یسنا ۵۷) فقره ۲۱ در خصوص نمازهاي مذکور رجوع کنید بمقاله ملحقات یشتها و بگاتها ترجمه نگارنده ص ۱۰۰—۱۰۵

نیست بلکه همیشه معني خروشیدن و فریاد بر آوردن از آن اراده شده است کلمات خروس و خروش هر دو یکی است مگر آنکه حرف سین و شین بهم مُبدّل شده است بمناسبت بانگ زدن و فریاد کشیدن و خروش بر آوردن خروس آن را بچنین اسمی نامزد کرده‌اند [۱] در فرگرد هجدهم وندیداد شرحی راجع بسروش و خروس مندرج است دانستن آن از نقطهٔ نظر اخلاقی و لغوی بسیار مفید است "زرتشت از اهورامزدا پرسید کیست گماشته و خدمتگزار [۲] سروش مقدّس دلیر اهورائي و تن ایزدبن کلام و سلاح قوی آزنده اهورامزدا در پاسخ گفت ای سپنتمان زرتشت پرَو درِش (خروس) که مردمان بدزبان آن را کهرکتاس مینامند گماشته سروش است وقتی که سه قسمت از شب میگذرد آذر مقدّس از بیم خاموش شدن سروش را بیاری خود میخواند تا انسان را برآن دارد که بدو مدد رساند آنگاه سروش خروس را بیدار نموده ببانگ زدن وادار میکند این مرغ در سپیده دم آواز بلند نموده میگوید ای انسان برخیز نماز اشا [۳] بجای آور بدیوها نفرین فرست اگر نه دیو دراز دست بوشاسب بشما غالب آمده دوباره جهان خاکی را که

---

۱ لغت خروه که شعرای ما استعمال کرده‌اند همین کلمه خروس است در اینجا سین به هاء تبدیل یافته است مثل کلمه آماس و آماه — احتمال دارد که اسلاوها لغت کورو Kuru را از خروس فارسی گرفته باشند چنانکه کلمات دیگر روس سُباکا Sobaka و سُکا Suka از سگ فارسی است اتفاقاً دو جانوری که در ایران قدیم بسیار معزز و محترم بوده اند هرچند که خروس در نزد بابلیها هم مقدّس بوده و از دیر زمانی حتی از عهد سومر در سرزمین عراق حالیه با این مرغ آشنا بوده‌اند اما بنظر میرسد که بتوسط ایرانیان در اروپا با آن آشنا شده اند چه در کتب یونانیهای پیش از عهد جهانگیری کوروش اسمی از آن نیست و بعدها شعرای یونان آن را مرغ ایراني نامیده اند رجوع کنید به Kulturpflanzen und Haustiere von Victor Hehn achte Auflage Berlin 1911 S. 826—840

۲ لغتی که ما به گماشته و خدمتگزار سروش ترجمه کردیم در اوستا سَرَ اوشاوَرزَ [illegible] آمده است گذشته از آنکه سَرَاوشاوَرِزَ عنواني است که بخروس داده شده یعنی پیشخدمت و عامل سروش این عنوان نیز بکوچکترین موظف یك پرستشگاه مزدیسنا داده شده بکسی که درمیان درجات مذهبی دارای هفتمین رُتبه است

۳ نماز اشا عبارت است از نماز معروف اشم وهو . . . . رجوع شود بمقاله ملحقات

در سپیده دم بیدار گشته بخواب انداخته گوید ای انسان خوش بخواب هنوز وقت برخاستن تو نرسید ترا با آن سه چیز بهتر از همه (یعنی) پندار نیك و گفتار نیك و کردار نیك‌کاری نباشد ترا جز با پندار زشت و گفتار زشت و کردار زشت‌کاری مباد» [1] فردوسی نیز در شاهنامه خروس را پیك ایزدی میشمرد [2] در تاریخ بلعمی در ذکر پادشاهی کیومرث داستانی از خروس که مایه نجات پسرش سیامك گردیده نقل شده از آن جمله مینویسد «عجم خروس را و بانگ او را نیکو خجسته دارند خاصه سفید و گویند در خانه که او باشد دیو در نیاید» ابو ریحان در شب زنده داری سروش و گماشته او خروس چنین ذکر میکند «روز هفدهم ماه که موسوم است بسروش روز در همه ماهها روز مبارکی است سروش اول کسی است که بزمزمه کردن امر کرد پاسبانی شب سپرده باو ست او را نیز جبرئیل گویند درمیان فرشتگان نسبت بپریها و جادوان شدیدترین است در هر شب سه بار برخاسته پریها را رانده جادوان را برمی‌اندازد از برخاستن خویش شب را میدرخشاند جوّ هوا را خنك میسازد آب را شیرین مینماید خروس را ببانگ زدن میگمارد در چارپایان شهوت برمی‌انگیزد یکی از آن اوقات سه‌گانه در طلوع فجر است که گیاه نمومیکند.» [3]

چنانکه دیدیم محافظت روز هفدهم ماه بسروش ایزد سپرده شده است

همیشه سروشت بروز سروش   نگهبان و افزون ترت رای و هوش [4]

در دوسیروزه کوچك و بزرگ در هفدهمین روز بسروش درود فرستاده شده است

---

۱ وندیداد فرگرد ۱۸ فقرات ۱۴ـ۲۵ دیو بوشاسب در اوستا بوشیانست [illegible] آمده است در فرهنگهای فارسی نیز این لغت موجود بخواب و رؤیا ترجمه شده است زراتشت بهرام گوید   نه در بیدار گفتم نه ببوشاسب   نگویم جز به پیش تخت گشتاسب

۲ نگارنده در شاهنامه باشعاری که خروس پیك ایزدی خوانده شده باشد برنخورده‌ام مطلب فوق از قاموس اوستائی یوستی Justi در تحت کلمه سروش نقل شده است Handbuch der Zendsprache

۳ آثارالباقیه چاپ زاخو ص ۲۱۹

۴ فردوسی

گذشته از اوستا در کلیّه کتب مذهبی مزدیسنان غالباً باسم سروش برمیخوریم بهمن یشت بسروش شغل پیك و قاصدی داده چندین بار بانیرو سنگهه که امروز در جزو اسامی خاص نرسی گوئیم یکجا نامیده شده است [۱]

در هرجای از کتاب بندهش که ذکری از سروش شده مثل اوستا او رقیب دیو خشم تعریف گردیده است و خروس را مخصوص باو دانسته است [۲]

اردای ویراف مقدس در سیر آسمانها و بهشت و برزخ و دوزخ با ایزد آذر و ایزد سروش همراه بوده تمام سئوالات او را این دو فرشته جواب گفته اند [۳] در مینو خرد آمده است که دانای مینو خرد از مینو خرد از اقامتگاه سروش بپرسید مینو خرد در پاسخ گفت اقامتگاه او ارزه [avestan script] (کشور غربی میباشد) و پس ازآن درسوه [avestan script] (کشور شرقی) و درهمه جای جهان [٤] اینك رسیدیم بسر سروش یشت در اوستا دو سروش یشت داریم اوّلی عبارت است از یسنای ۵۷ که در جزو یسناها میباشد و نیز آن را در جزو یشتها مینگارند برای تشخیص آن را سروش یشت سه شبه گویند و آن در سه شب اولی پس از وفات کسی سروده میشود چه محافظت روح انسان در سه شب اوّل پس از مرگ با سروش است در بعضی از نسخ بآن سروش سر شب نام داده اند سروش یشت دومی که در ردیف بیست و یك یشت اوستاست و یشت یازدهمی آن را تشکیل میدهد موسوم است به سروش یشت هادُخت بقول دینکرد (هادُخت بیستمین نسك اوستای عهد ساسانیان بوده) که امروز موجود نیست فقط چند قطعهٔ از آن باقی مانده است بنابراین سروش یشت هادخت منسوب به نسك مفقود شده است در طی مقاله مطالب اساسی سروش یشت سه شبه را بیان کردیم مطالب عمده سروش یشت ها دخت از این قرار است.

---

۱ بهمن یشت فصل ۳ فقره ۲۵ Sacred Books of the East by West

۲ بندهش فصل ۱۹ فقره ۳۳ و فصل ۳۰ فقره ۲۹ Sacred Books of the East

۳ اردای ویراف نامه فصل ٤ Ardâvirâf : Traduction par Barthélemy

٤ مینو خرد فصل ٦۲ فقرات ۵ و ۲۵ ترجمه وست West

در قسمت اولی در تأثیر ادعیه و نمازهاست که خود سروش مظهر کلیّه ستایشها و نیایشهاست

در سه کردهٔ اخیر از قدرت و پیروزی سروش سخن رفته است

گذشته از این دو یشت دعائی نیز در خورده اوستا باسم سروش باج موجود است که نسبةً متأخر ولی متضمّن برخی از قطعات قدیم اوستاست از آن قبیل قطعهٔ ۱۶ از یسنای ٤٤ (باستثنای جمله اول) وقطعهٔ ۷ از اشتودگات یسنای ٤٦ جزو آن است

در انجام یاد آور میشویم که های ۳ و ٤ و ٥ و ٦ و ۷ و ۸ از یسنا نیز سروش درون نامیده میشود این فصول از یسنا که .براسم درون یعني نان مقدس تخصیص دارد باسم سروش نامزد شده است

[illegible]

[illegible] (۳)

[illegible]

([illegible] ۱)

۱ [illegible]

سروش هادُخت یشت

سروش مقدس دلیر فرمانبردار [1] اسلحهٔ قوی آزندهٔ اهورائی را خوشنود میسازیم

(کردهٔ ۱)

۱ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم نیایش نیك (و) بهترین نیایش جهان ای زرتشت [2] •

---

۱ کلمه فرمانبردار بجای صفت تنومَنترَ یعنی کسی که تنش کلام مقدس است میباشد در پهلوی تن فرمان گفته اند در طی مقاله سروش ذکر آن گذشت

۲ دو جمله اخیر مربوط بما قبل بنظر نمیرسد ولی مقصود معلوم است میگوید نیایش و ستایش در جهان بهترین چیزهاست معنی مذکور از فقرات بعد بخوبی روشن میشود

٢

٣

٤

۲ این است (آنچه) بهتر مرد دروغ پرست و زن دروغ پرست و دشمن را باز تواند داشت این است (آنچه) بهتر چشمها و گوشها و دستها و زانوها و دهن مرد دروغ پرست و زن دروغ پرست را بسته نابودشان سازد (بو.ژه) نیایش نیك که نفریبد و آزار نرساند رشادت گُرد و دلیری مانند جوشنی دیو دروغ را بهتر از همه باز دارد [1] ❀

۳ سروش مقدس است که بهتر از همه بیچارگان را در پناه گیرد آن پیروزمندی که بهتر از همه دیو دروغ را براندازد مرد پارسائی که بیشتر حمد و ثنا بزبان آورد در پیروزی پیروزمندترین است کلام مقدس دیوهای غیر مرئی دروغ را بهتر از همه براند (دعای) اهونَ وئیریه پیروزمندترین کلام است [2] سخن راست در سرانجام پیروزمندترین است دین مزدیسنا درمیان همه چیزهای خوب و همه چیزهائی که از راستی برخاسته است بهتر قابل اعتماد است همچنین آئین زرتشت ❀

٤ ای زرتشت کسی که این کلام مُنزل را چه مرد و چه زن با اندیشه پارسا با گفتار پارسا با کردار پارسا بیان کند در مقابل آب بزرگی یا خطر بزرگی یا در شب تاریك مه آلود یا درهنگام گذشتن از رود قابل کشتی رانی یا در تقاطع راهها یا در انجمن مردان پاك یا در مجمع دروغگویان دیو پرست ٥

---

۱ شاید از جملهٔ اخیر چنین مقصود باشد که ستایش مانند مرد دلیری ومثل جوشنی دیو دروغ را میراند

۲ اهون وئیریه همان دعای معروف یثااهو میباشد برای معنی آن رجوع کنید بفقره ١٤ همین یشت

٥ [illegible]

٦ [illegible]

٧ [illegible]

٨ [illegible]

۵ یا در موقعی از مواقع یا در بیم و هراسی از محکمهٔ قضاء هرگز نه در این روز و نه در این شب و بوسیلهٔ هیچ تجسّسی دیدگان دروغ پرست غضبناك خشمگین او را کشف نتواند کرد خصومت رهزنانی که گله و رمه می‌ربایند با هیچ وسیلهٔ باو نرسد ٥٥

٦ ای زرتشت این کلام مُنزل را وقتی که راهزنی نزدیک شود یا دسته ای از دزدان یا گروهی از دیوها بآواز بلند بخوان آنگاه دروغگویان دروغ پرست کینور و جادوان که جادوئی بکار برند و پریها که باعمال پری پردازند بهراس افتاده روی بگریز نهند
(دیوها منقاد بقهقرا رفته پنهان شوند دیو پرستان منقاد و دهان بسته شوند همچنین سرکشان) [۱] ٥٥

۷ مانند سگ چوپان (که گرداگرد گله میگردد) ما پیرامون سروش پارسا آن پیروزمند مقدس میگردیم این چنین ما سروش پاك آن پیروزمند مقدس را با پندار نیک و گفتار نیک و کردار نیک میستائیم ٥٥

۸ برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش برای ستایشش (نسبت) بایزدان من اورا با نماز بلند و بازور میستایم آن سروش پاك را و اشی [۲] بزرگ نیک و بزرگ را و نریوسنگ [۳] زیبا بالا را بشود که سروش پاك پیروزمند برای یاری ما آید ٥٥

---

۱ معنی جلاتی که درمیان ابروان گذاشته شده تقریبی است

۲ اشی [اوستایی] در پهلوی و فارسی ارت و ارد گویند فرشته ثروت و توانگری است یشت هفدهم که نامزد است به ارت یشت مختص باوست روز ۲۵ ماه در تحت نگهبانی او قرار داده شده است

۳ نریوسنگ ([اوستایی] نئیریوسنگهه) فرشته ایست که بخدمت پیغامبری گماشته شده پیك اهورامزداست در یسنا ۱۷ فقره ۱۱ نیز اسم یك قسم آتشی است در مقاله آذر از آن صحبت خواهیم داشت از همین کلمه است اسم خاص نرسی

٩ [illegible]

(٢ [illegible])

١٠ [illegible]

١١ [illegible]

١٢ [illegible]

۹ سروش پاك را میستائیم سرور بزرگ اهورامزدا را میستائیم کسی که در تقدس سر آمد و در تقدس بالا دست است تمام تعلیمات زرتشت را میستائیم تمام اعمال نیک را میستائیم (آنچه) بجای آورده شده (و آنچه بعدها) بجای آورده خواهد شد
ینگهه‌ها تام . . . . ۞ [1]

(کردهٔ ۲)

۱۰ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم . . . . . [2]
کسي که شکست دهنده (مرد) آلوده بگناه کیّذَ است
کسي که شکست دهنده (زن) آلوده بگناه کائیذیه است [3]
کسی که زنندهٔ دیو دروغ بسیار قوی تباه سازنده زندگانی میباشد
کسی که پاسبان و نگهبان سعادت کلیّه نوع بشر است ۞

۱۱ کسی که هرگز بخواب نرفته هوشیار آفرینش مزدا را پاسباني میکند
کسی که هرگز بخواب نرفته هوشیار آفرینش مزدا را نگهبانی میکند
کسي که سراسر جهان را پس از فرو رفتن خورشید باسلاح آخته حفظ میکند ۞

۱۲ کسي که از آن زمان که آن دو گوهر آن خرد مقدس و آن (خرد) خبیث خلقت (خوب و زشت) پدید آوردند بخواب نرفته و آنچه را که متعلق براستی است پاسبانی نموده تمام روزها و شبها را با دیوهاي مازندران میجنگد ۞

---

۱ فقرات ۸ و ۹ در انجام سه کردهٔ دیگر همین یشت تکرار میشود
۲ مثل فقره ۱
۳ کَیْذَ [illegible] اسم جرمی است رجوع کنید بتوضیحات فقره ۲ از مهر یشت

١٣ [illegible]

[illegible]

([illegible] ٣)

١٤ [illegible]

[illegible]

[illegible]

([illegible] ٤)

١٥ [illegible]

[illegible]

۱۳ او از دیوها هراسان و ترسان فرار نکند تمام دیوها بناچار از او هراسیده روی بگریز نهند ترس بآنان چیر گشته بطرف ظلمت بشتابند [۱]
برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . . . . [۲] ❀

(کردهٔ ۳)

۱۴ یتا اهو . . . «مانند بهترین سرور (زرتشت) بهترین داور است کسی که برطبق قانون مقدّس اعمال جهانی منش نیک را بسوی مزدا آورد و شهریاری را که بمنزلهٔ نگهبان بیچارگان قرار داده شد بسوی اهورا آورد»
سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم کسی که پاسبان قرار داد و معاهدهٔ دروغ (مشرك) و مقدسترین (موحّد) است امشاسپندان در هفت کشور محیط زمین بسوی او فرود آمدند کسی که آموزگار دین است (خود) اهورا مزدای پاك باو دین بیاموخت
برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . . . [۲] ❀

(کردهٔ ٤)

۱۵ یتا اهو . . . . . . [۳]
سروش پارسای خوش اندام . . [٤]
کسی که اهورا مزدای پاك اورا در همشکنندهٔ دیو خشم سلاح خونین دارندهٔ قرارداد صلح و فتح را ما میستائیم که جنگ و ستیزه را در همشکنند ❀

---

۱ از فقره ۱۰ تاخود فقره ۱۳ بدون کم و زیاد از فقرات ۱۵ — ۱۸ یسنا ۵۷ میباشد
۲ مثل فقرات ۸ — ۹ از همین یشت
۳ تا آخر دعای یتا اهو که در آغاز فقره ۱٤ معنی شده است
٤ مثل فقره ۱

١٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۶ یاران سروش پاك را یاران رشن راست را یاران مهر دارندهٔ دشتهاي فراخ را یاران (ایزد) باد مقدس را یاران دین نیك مزدیسنا را یاران ارشتاد فزایندهٔ جهان و پرورندهٔ جهان و سود رسانندهٔ جهان را یاران اشی نیك را یاران چیستی نیك را یاران چیستای راست ترین را •

۱۷ یاران همه ایزدان را یاران کلام مقدس را یاران داتَ (قانون) ضدّ دیوها را یاران سنّت کهن را یاران امشاسپندان را یاران سوشیانسهاي ما مقدسین جنس دوپارا [۱]

---

۱ در این جا بیك دسته از فرشتگان مزدیسنا برمیخوریم که از برخی از آنان مفصلاً و برخی دیگر مختصراً صحبت داشتیم از رشن ایزد در مقاله بعد سخن خواهد رفت در فقره ۲۱ از همین یشت نیز اسامی تمام این فرشتگان تکرار شده است اینك در خصوص فرشتگاني که تاکنون صحبت نداشتیم مختصراً چند کلمه گفته میگذاریم ارشتات [اوستایی] که الحال اشتاد گوئیم و محافظت روز ۲۶ هر ماه سپرده باوست فرشته درستی و راستی است در مهر یشت فقره ۱۳۹ باو برخوردیم و در فقره ۱۸ از فروردین یشت هم باو خواهیم رسید گذشته از این فقرات غالباً اسم او در اوستا تکرار شده است از آن جمله در یسنا ۱ فقره ۷ و یسنا ۲ فقره ۷ و یسنا ۱۶ فقره ۶ وغیره غالباً با صفت فزاینده جهان و پرورانندهٔ گیتی آمده است ارشتی [اوستایی] ترکیب دیگری است از ارشتات هر دو فرشته مؤنث تصور شده اند در فقره ۳۳ از یسنا ۵۷ باین ترکیب اخیر بر میخوریم چون فقره مذکور بعینه بسروش یشت نقل داده شده فقره ۱۹ آن را تشکیل میدهد بنابراین اسم ارشتی نیز در فقره بعد هم دیده میشود

ارشتی نیز بهمین املاء بمعنی نیزه است

چیستا [اوستایی] فرشته علم و معرفت است در توضیحات فقره ۱۲۶ از مهر یشت از آن صحبت داشتیم چیستی [اوستایی] ترکیب دیگری است از چیستا هر دو فرشته مؤنث تصور شده اند در یسنا ۱ فقره ۱۴ و وندیداد ۱۹ فقره ۳۹ وغیره باو بر میخوریم در ترجه پهلوی فرزانك شده است گذشته از آنکه از چیستا و چیستی فرشته اراده شده بسا در کتاب مقدس بمعنی دانش و علم استعمال گردیده است اسم جوان ترین دختر زرتشت پورو چیستا [اوستایی] از همین کلمه ترکیب یافته بمعنی بسیار دانا و پرّدان میباشد

کلام مقدس درمتن مَنْتْرَ [اوستایی] میباشد غالباً در اوستا آمده و بمعنی گفتار ایزدي است دراین جا بمعنی فرشته استعمال شده است

داتَ [اوستایی] که بمعنی قانون است غالباً در اوستا استعمال شده از همین کلمه است داد و دادگر وندیداد که جزوی از اوستاست بمعنی قانون بضدّ دیو میباشد در فرس هخامنشی نیز دات بمعنی قانون است در فقره فوق بنظر میرسد که از آن فرشته قانون یا عدل و انصاف اراده شده باشد سُنّت کُهن اوپَدّنا [اوستایی] در فقرات ۱۳ از یسنای ۱ و ۲ ودر فقره ۵ از یسنای ۷۱ نیز آمده است بجای ترادیسیو traditio لاتیني میباشد سوشیانس [اوستایی] موعود مزدیسنان سه تن شمرده شده هریك بنوبت خویش در آخرالزمان ظهور خواهد کرد رجوع کنید برسالهٔ سوشیانس تألیف نگارنده

[illegible]

[illegible]

(٥ [illegible])

١٨ [illegible]

١٩ [illegible]

٢٠ [illegible]

٢١ [illegible]

یاران کلیّه آفرینش پاك را
برای فروغ و فرش برای نیرو پیروزیش . . . . . [1] ٭

(کردهٔ ۵)

۱۸ یتا اهو . . . . . [2]

سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم مانند نخستین وآخرین و وسطی و پیشین (ستاینده) با نخستین و آخرین و وسطی و پیشین نثار ٭

۱۹ ما میستائیم همهٔ (پیروزیهای) سروش پاك دلیر فرمانبردار یل نیرومند جنگاور قوی بازوان را که دیوها راسر بکوبد (پیروزیهای) آن فتح کنندهٔ و پیروزگر مقدّس را و برتری پیروزی بخشندهٔ سروش پاک و ایزد اَرْشتی را ٭

۲۰ تمام‌خانه هائی که در حمایت سروش است ما میستائیم درآن (خانه هائی‌که) سروش مقدس محبوب وعزیز خوب پذیرفته شود و مرد پاکدین با پندارهای نیك سرشار با گفتار های نیک سرشار با کردارهای نیک سرشار [3] ٭

۲۱ پیکر سروش پاک را میستائیم پیکر رشن راست را میستائیم
پیکر مهر دارندهٔ دشتهای فراخ را میستائیم
پیکر (ایزد) باد مقدس را میستائیم پیکر دین نیک مزدیسنا را میستائیم

---

۱ مثل فقرات ۸ و ۹ از همین یشت
۲ تا آخر دعای یتا اهو مثل آغاز فقره ۱٤
۳ این فقره از فقره ۳۳ از یسنای ۵۷ برداشته شده است

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

٢٢ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

٢٣ [illegible] (٢) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] (١)

[illegible]

پیکر ارشتاد فزایندهٔ جهان و پرورندهٔ جهان و سود رسانندهٔ جهان
را میستائیم
پیکر اشی نیک را میستائیم پیکر چیستی نیک را میستائیم
پیکر چیستای درست ترین را میستائیم ☙

۲۲ پیکر همه ایزدان را میستائیم پیکر کلام مقدس را میستائیم
پیکر دات (قانون) ضدّ دیوها را میستائیم پیکر سنّت کهن را میستائیم
پیکر امشاسپندان را میستائیم پیکر سوشیانسهای خود ما مقدّسین جنس
دوپارا میستائیم
پیکر سراسر آفرینش پاک را میستائیم
برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزش . . . [۱] ☙

۲۳ یتا اهو . . . . . .
درود میفرستم بسروش مقدس دلیر فرمانبردار اسلحه قوی آزندهٔ اهورائی
اشم وهو . . . . . .
اهمائی رئشچه . . . . [۲] ☙

---

۱ مثل فقرات ۸ـ۹ از همین یشت
۲ رجوع کنید بفقره ۳۳ از هرمزد یشت

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

([illegible] ١)

١ [illegible]

٢ [illegible]

سروش یشت سرشب (یسنا ۵۷)

در یشت گذشته عنوان (سروش یشت هادخت) اشتباهاً (سروش‌ها دخت یشت) چاپ شده است معلوم است که ترکیب اولی درست است

در مقالهٔ سروش گفتیم که یسنای ۵۷ نیز سروش یشت سه شبه نامیده میشود این اشتباه از دارمستتر است بجاست که آن را برای امتیاز از سروش یشت هادخت (سروش یشت سرشب) بنامیم این یشت در تفسیر پهلوی هم این طور نامیده شده است راست است که یشت مذکور چنانکه ذکر کردیم در سه شب اولی پس از وفات کسی سروده میشود اما آن را سرشب نامیده اند برای آنکه در تمام سال در هر شب آن را پیش از بخواب رفتن میخوانند رجوع کنید به Zand-i Khūrtak Avistak edited by Dhabar Bombay 1927 p. 24.

سروش مقدس دلیر فرمانبردار اسلحهٔ قوی آزندهٔ اهورائی را خوشنود میسازیم

(کردهٔ ۱)

۱ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس وسرور راستی را میستائیم نخستین کسی که درمیان آفریدگان مزدا در مقابل برسم گسترده نماز مزدا بجای آورد نماز امشاسپندان بجای آورد بنگهبان و آفریدگاری که همهٔ موجودات را بیافرید نماز آورد ⁂

۲ برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . . . [1]

---

۱ مثل فقره ۸ از سروش یشت هادخت

٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٢)

٤ [illegible]
٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٣)

٦ [illegible]
٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٤)

٨ [illegible]

۳ سروش پاك را میستائیم سرور بزرگ اهورامزدا را میستائیم کسی که در . . . . [۱]

(کردهٔ ۲)

۴ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند . . . [۲] ❀

۵ نخستین کسی که برسم بگسترد سه شاخه و پنج شاخه و هفت شاخه و نه شاخه تا (ببلندی) زانو تا وسط پا برای ستایش و نیایش و خوشنودی و ثنای امشاسپندان [۳]

برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . . . [٤] ❀

(کردهٔ ۳)

٦ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند . . . [۲] ❀

۷ نخستین کسی که پنج گاتهای اسپنتمان زرتشت پاك را ابیات شعر و قطعات را با تفسیر و پاسخ بسرود [۵] برای ستایش و نیایش و خوشنودی و ثنای امشاسپندان

برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . . . [٤] ❀

(کردهٔ ٤)

۸ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند . . . . [۲] ❀

---

۱ مثل فقرهٔ ۹ از سروش یشت هادخت

۲ مثل فقره ۱ از همین یشت

۳ رجوع کنید بمقاله برسم بعد از این یشت

٤ مثل فقره ۸ سروش یشت هادخت

۵ یك فرد شعر در اوستا افسمن [illegible] و یك قطعه وَچَس تشتی [illegible] و تفسیر آزَینتی [illegible] آمده است

٩ [illegible]

[illegible]

([illegible] ٥)

١٠ [illegible]

١١ [illegible]

[illegible]

([illegible] ٦)

١٢ [illegible]

١٣ [illegible]

[illegible]

۹ کسی که از برای مرد فقیر و از برای زن فقیر پس از غروب آفتاب یك خانه محکمی بنا میکنند [1] کسي که با یك اسلحهٔ مهلك زخم خونین بدیو خشم وارد آورد و اورا سرکوبان براند چنان که یک قوی یک ضعیف را (میراند)

برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . . [2] ☘

(کردهٔ ۵)

۱۰ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم آن دلیر چست زورمندِ جسورِ قوی بلند بالا را ☘

۱۱ کسی که از تمام جنگها پیروز بانجمن امشاسپندان مراجعت کند

برای فروغ و فرش برای نیرو وپیروزیش . . . [2] ☘

(کردهٔ ٦)

۱۲ سروش پارساي خوش اندام پیروزمند جهان آراي مقدس و سرور راستی را میستائیم در میان جوانان (ازقویترین جوانها دلیرترین جوانها کوشاترین جوانهاچست ترین جوانها) بیشتر از او باید بهراس بود [3] ☘

۱۳ بسیار دور از این خانه بسیار دور از این ده بسیار دور از این ناحیه بسیار دور از این ایالت رانده شود احتیاج زشت و سیلاب از آن خانه ای که سروش مقدس پیروزگر و مرد پاکدین با پندار نیک سرشار و گفتار نیک سرشار و کردار نیک سرشار خوشنود گشته خوب پذیرفته شده باشند

برای فروغ وفرش برای نیرو و پیروزیش . . . [2] ☘

---

۱ یعنی که در شب درهنگام آسایش سروش نگهبان بیچارگان و بینوایان است که آنان هم مانند توانگراني که در زیر پناه خانه‌های خویش آرام دارند در تحت حمایت سروش از نعمت آسایش برخور باشند

۲ مثل فقره ۸ از سروش یشت هادخت

۳ از کلمه جوان ([illegible] یَوَنْ) دلیر ویل اراده شده است

([illegible] ٧)

١٧-١٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] *

([illegible] ٨)

١٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ٩)

٢٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

---

* از فقره ١٤ تا خود فقره ١٧ بعینه مثل فقرات ١٠ — ١٣ از سروش یشت هادخت میباشد

(کردهٔ ۷)

۱۴—۱۷ سروش پارساي خوش اندام پیروزمند جهان آرا و سرور راستی را میستائیم کسی که شکست دهنده (مرد) آلوده بگناه کیذ است . . . . ۱ ۞

(کردهٔ ۸)

۱۸ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آراي مقدس و سرور راستی را میستائیم کسی که از برای اوهوم مفرّح درمان بخش و سرور زیبا با چشمهای زرد رنگ در بالاي بلند ترین قلّه هربرز فدیه آورد ۞

۱۹ کسی که خوش کلام و سخنان پناه دهنده گو و بموقع سخن گو است کسی که ازهر قسم علم آگاه و بکلام مقدس پي برده دارای آن است برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . . . ۲ ۞

(کردهٔ ۹)

۲۰ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم کسی که خانه صدستون پیروزمندش در بالای بلندترین قلّه هرُبرز ساخته شده است داخل آن با روشنائی خود و خارج آن با ستارگان آراسته است ۞

---

۱ از فقره ۱٤ تا خود فقره ۱۷ بعینه مثل فقرات ۱۰—۱۳ از سروش یشت هادخت میباشد

۲ مثل فقره ۸ از سروش یشت هادخت

٢١ [illegible]

(١٠ [illegible])

٢٢ [illegible]

٢٣ [illegible]

۲۱ کسی که (دعای) اهون وئیریه پیروزمند ترین سلاح اوست و یسنای هفت ها و فشو شو مَنترَ و سراسر یسنو کِرِتي [1]
برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . . [2] ❀

(کردهٔ ۱۰)

۲۲ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم از قوّت و پیروزی و فرزانگی و دانش اوست که امشاسپندان بهفت کشور محیط زمین فرود آمدند کسی که آموزگار دین است ❀

۲۳ با قدرت کامل او بسوی جهان مادی روی آورد
باین دین اعتراف نمود اهورامزداي پاك همچنین وهمن همچنین اردیبهشت . همچنین شهریور همچنین سپندارمذ همچنین خرداد همچنین امرداد همچنین الهام اهورا همچنین کیش اهورا ❀

---

۱ اَهوُنَ وئیریه همان یتااهو است که در سر فقرات ۱۴ و ۱۵ و ۱۸ نیز دیده میشود جای اصلی آن در یسنای ۲۷ در فقره ۱۳ میباشد در خصوص یسنای هفت ها رجوع کنید بصفحه ۱۱۰ — ۱۱۱

فشوشومَنترَ [illegible] دعائي است از برای توفیق و ترّقی مکرراً در اوستا از آن اسم برده شده است از آن جمله در ویسپرد کَردهٔ ۱ فقره ۸ و ویسپرد کرده ۲ فقره ۱۰ و در جزو دعاهای معروف بشمار رفته است در فقره ۳۳ از یسنای ۵۹ آمده است «ما نماز فشوشو مَنْترَ را که متعلق به هادخت است بجای می آوریم»

از این فقره معلوم میشود که فشوشو مَنْترَ بهادخت نسك که نسک بیستمین عهد ساسانیان را تشکیل میداده متعلق بوده است در پهلوی آن را فشوش مانسر هاُتختیک گویند یسنا ۵۸ باسم فشو شو مَنْترَ معروف است کتاب شایست لاشایست در فصل ۱۳ (چم گاسانیك) در فقره ۴۹ آن را جزو ادبیات گاتها (گاسانیك) شمرده است

از یسنو کِرِتي [illegible] دعای معروف ینگهه‌هاتام مقصود میباشد جای آن در یسنای ۲۷ فقره ۱۵ است

۲ مثل فقره ۸ از سروش یشت هادخت

٢٤ [illegible]

٢٥ [illegible]

([illegible] ١١)

٢٦ [illegible]

٢٧ [illegible]

۲۴ بشود که تو در هردوجهان ای سروش مقدس زیبا بالا برای هر دو جهان بما پناه خویش بخشی برای این جهان خاکی و آن (جهان) مینوی در مقابل تبه‌کار ناپاك در مقابل خشم ناپاك در مقابل لشکریان ناپاکان که درفش خونین برافرازند در مقابل حملات دیو خشم از آن (حملات) دیوخشم نابکار که بهمراهی ویذاتو [1] دیو آفریده برانگیخته شود ॰

۲۵ بشود که تو ای سروش مقدس زیبا بالا بمرکبهای ما قوّت و بابدان ما صحّت بخشی که ما دشمنان را از دور کشف توانیم نمود هماوردان را رانده و دشمنان بد اندیش کینور را بیك ضربت شکست دهیم
برای فروغ وفرش برای نیرو و پیروزیش . . . [2] ॰

(کردهٔ ۱۱)

۲۶ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم کسی را که چهار اسب سفید فروغ افشان هوشیار بدون سایه در جوّ هوا میکشند سمهای آنها که (از جنس) شاخ است با زر پوشیده است ॰

۲۷ تندتر از اسبها تندتر از بادها تندتر از بارانها تندتر از ابرها تندتر از یك جفت مرغ در پرواز تندتر از یك جفت تیر خوب از چله رها شده ॰

---

۱ ویذاتو دیو مرگ است رجوع کنید بفقره ۹۳ از مهر یشت و توضیحات آن

۲ مثل فقره ۸ از سروش یشت هادُخت

۲۸ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ۱۲)

۲۹ [illegible]
[illegible]
[illegible]

۳۰ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۳۱ [illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ۱۳)

۳۲ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۲۸ بهمه کسانی که آنها (اسبها) از پی تعاقب کرده خواهند رسید (اما بخود) آنها که از پی تعاقب شوند نتوانند رسید بآن اسبهائی که سروش نیك مقدس را میکشند با دو اسلحه اش [۱] اگر هم (دشمن) در مشرق هند باشد او (سروش) اورا گرفتار کند اگر هم او در غرب باشد اورا براندازد ❀

برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . . [۲] ❀

(کردهٔ ۱۲)

۲۹ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم کسی که قامت برافراشته کربند بمیان بسته برای پاسبانی آفرینش مزدا ایستاده است ❀

۳۰ کسي که سه بار در هر روز و در هر شب باین کشور درخشان خوانیرس آمده اسلحه ای با تیغه تیز و قوی ضربت براي فرق دیوها بدست دارد ❀

۳۱ برای برانداختن اهریمن نابکار برای برانداختن دیو خشم اسلحهٔ خونین آزنده برای برانداختن دیوهای مازندان برای برانداختن همه دیوها

برای فروغ و فرش براي نیرو و پیروزیش . . . [۲] ❀

(کردهٔ ۱۳)

۳۲ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم این جا و جاي دیگر این جا و در سراسر روی زمین ما میستائیم همه پیروزیهاي پیروزگر سروش پاك دلیر فرمانبردار یل نیرومند جنگاور قوی بازوان را که دیوها را سربکوبد (پیروزیهای)

---

۱ معلوم نیست که از دو اسلحه مقصود چیست

۲ مثل فقره ۸ از سروش یشت هادُخت

[illegible]

٣٣ [illegible]

[illegible]

[illegible] (٢) [illegible]

[illegible] (١)

[illegible]

آن فتح کنندهٔ وپیروزگر مقدس را وبرتري پیروزی بخشنده سروش پاک و ایزد ارشی را (ما میستائیم) ؙ

۳۳ تمام خانه هائی که در حمایت سروش است ما میستائیم درآن (خانه هائی که) سروش مقدس محبوب و عزیز خوب پذیرفته شود و مرد پاکدین با پندارهای نیك سرشار با گفتارهای نیک سرشار با کردار های نیک سرشار [1]

برای فروغ وفرش برای نیرو وپیروزیش . . . . [2]

یتا اهو . . . . . [3] ؙ

---

۱ این فقره بعینه مثل فقره ۲۰ از سروش یشت ها دُخت میباشد

۲ مثل فقره ۸ از سروش یشت هادُخت

۳ رجوع کنید بفقره ۳۳ از هرمزدیشت

برسم

پرستندهٔ آتش زردهشت همیرفت باباژو برسم بمشت (فردوسی)

زوْر و هوم و برسم از خصایص مزدیسنا و در مراسم دینی عمده اسباب ستایش است در این آئین از زورْ و هوم صحبت داشتیم اینک در خصوص برسم گوئیم

این کلمه در اوستا بَرِسْمنْ آمده و از کلمه بَرِزْ که بمعنی بالیدن و نموّ کردن است مشتق شده است و در سانسکریت برْه barh میباشدآن عبارت است از شاخه های بریده درختی که هر یک از آنها را در فارسي تای و در پهلوی تاک گویند در اوستا معیّن نگردیده که این شاخه ها از چه درختی باید باشدهمینقدر در یسنا ۲۵ فقره ۳ آمده اُورْوَرَمْ بَرِسْمنیمْ یعنی برسم درخت یا گیاه از این عبارت و از فقرات دیگر اوستا معلوم میشود که برسم باید از جنس اُوروَرا یعني نباتات باشد در کتاب پهلوی شایست لا شایست در فصل ۱٤ فقره ۲ نیز معیّن نشده که برسم از کدام درخت باید چیده شود فقط بذکر آنکه آن باید از درخت پاکیزهٔ باشد اکتفاء گردیده است ولی در کتب متأخرین قید شده که برسم باید ازدرخت انار چیده شود این شاخه ها یا تای ها با شست و شو و آداب و ادعیه مخصوصی با کارد مخصوصی که آن را برسمچین گویند بریده میشود مدّتهاست که بجای برسمهای نباتي برسمهای فلزی که از برنج و یا نقره ساخته میشود بکار میبرند این تای‌های فلزی باریک به بلندی نه بند انگشت و بقطر یک هشتم بند انگشت است در جائی که این برسمها گذاشته میشود موسوم است به برسمدان یا ماهروی برای آنکه قسمت بالائی آن که دو انتهای برسمها را نگاه میدارد بشکل تیغه ماه است در خود اوستا درازا و پنهای برسم نیز معیّن شده است در فرگرد ۱۹ وندیداد فقره ۱۹ آمده است «مردان پاک باید در دست چپ برسمن که ببلندی یک اَئِشَ و به پهنای یک

یوَ ... باشد گرفته نثار کنند و باهورامزدا و امشاسپندان نماز آورند . . . »
کلمات مذکور در پهلوی چنین تفسیر شده است: اُش دراج جوک پهنا یعنی بدراز ای یک خیش و بپنهای یک جو خیش که در فارسی بمعنی گاو آهن است وشعراء نیز استعمال کرده اند با کلمه اوستائی اَئِش یکی است اما کلمه یوَ در اوستا بخصوصه معنی جو فارسی را ندارد بلکه بمعنی گندم و مطلق حبوبات و غلّه است در اوستا از عدد این برسمها نیز سخن رفته در سروش یشت سر شب (یسنا ۵۷) فقره ٦ آمده است «سروش نخستین کسی است که برسم بگسترد سه تای و پنج تای و هفت تای و نه تای تا ببلندی زانو و تا بوسط پاها . . . » حالیّه عدد برسمها در مراسم فرق میکند در مراسم وندیداد و ویسپرد سی و پنج تای و در مراسم یسنا بیست و سه تای و در باج پنج تای بکار میبرند کمترین عدد آن در نیرنگستان سه تای معین شده است معمولاً اعدادی میان پنج و سی وسه (۵—۳۳) ذکر شده است بنا بمندرجات اوستا مراسم برسم در خود کتاب مقدس بسیار قدیم تصور شده چه در فقره ۷ از رام یشت آمده است که «هوشنگ پیشدادی از برای وایو (فرشته هوا) در روی تخت زرین و بستر زرین بنزدیک برسم گسترده نثار آورد» گذشته از جاهائی که نشان دادیم در فقرات دیگر هم در تمام جزوات اوستا و کتب پهلوي کم و بیش از برسم سخن رفته است براي اختصار بنشان دادن برخی از مواضع اکتفاء کرده میگذریم [۱] یسناي دوم که در نماز زَورْ و برسم است در نسخ خطی قدیم برسم یشت نامیده شده است در هنگام مراسم با بندی که از برگ خرما بافته شده برسمها را بهمدیگر مي بندند بعینه همانطوری که هر زرتشتی بند معروف کشتی را سه بار بدور کمر می بندد این بند برسم نیز کشتی نامیده میشود یا بلغت اوستائی ائیوینگهن ... که بمعنی همیان و کمربند است در

---

۱ رجوع کنید به تشتر یشت فقره ۵۷ و مهریشت فقرات ۸۸ و ۱۳۷ ورشن یشت فقره ۳ و فروردین یشت فقره ۲۷ و رام یشت فقرات ۲ و ۵۵ وارت یشت فقره ٦۱ و فرگرد ۱۸ وندیداد فقرات ۱—۳ وغیره و به کتب پهلوی دینکرد کتاب ۸ باب ٤٤ فقره ٦۵ بهمن یشت فصل ۲ فقرات ۳٦ و ۵۷ و ۵۸ فصل ۳ فقرات ۲۹ و ۳۷ و شایست لا شایست فصل ۲ فقره ۱۸ فصل ۳ فقرات ۱۰ و ۱۱ و ۲۰ و ۳۲ و ۳۳ فصل ١٤ فقره ۲ وغیره

وقت مراسم برسمها در روی یک میز سنگی که آن را ارانروُ [illegible] وحالیه اورویشگاه یا تخت آلات یا آلاتگاه گویند در مقابل موبدی که موسوم است به زوت گذاشته میشود

آداب شست و شوئی که از برای برسمها بعمل می‌آید و قسمتی از آنها که در اورویشگاه و قسمت دیگری که در روي ماهروی میماند و آب زَورْ و (جیوم) که بآنها ضمیمه میگرددو ادعیهٔ که برآنها خوانده میشود بسیار مفصل است از ذکر جزئیّات باید صرف نظر کنیم

اینک به بینیم که مقصود از برسم چیست مقصود از برسم گرفتن و مدّتی دعا بر آن خواندن همان از برای نعمت نباتات‌که مایهٔ تغذیه انسان وستوران و زینت طبیعت است سپاس بجای آوردن است برسم را که گفتیم از شاخه های‌تر درختی است نمونهٔ کلیّه رَستنی ها قرار داده بآن درود میفرستند و شکر نعمت ایزدی ادا میکنند گذشته از آنکه کلمه برسم که گفتیم از بَرِزْ [illegible] بمعنی بالیدن و نموّ کردن مشتق و خود دلیل است که از برسم نمونهٔ کلیه نباتات اراده شده است دلایل دیگری هم داریم که از بکار بردن برسم همان شکر نعمت مقصود میباشد در فقرات ۱۷ و ۱۸ از فرگرد ۱۹ وندیداد چنین آمده است « زرتشت از اهورامزدا پرسید اي آفریدگار چگونه ستایش تو بجاي آورم اهورامزدا در پاسخ گفت ای اسپنتمان زرتشت تو باید بنزدیك گیاه از زمین روئیده روی و چنین گوئی درود بتو ای گیاه زیبای توانای خوب روئیده تو ای نیك مزدا آفریده ای گیاه مقدس » پس از این فوراً در فقره ۱۹ که ذکرش در صفحه اول همین مقاله گذشته آمده است مردان پاک باید در دست چپ برسمی . . . »[1] همچنین در همین فقره ذکر کردیم که برسم باید ببلندی یک گاو آهن و بپهنای یک جو باشد قهراً خیال انسان در این فقره از ذکر گاو آهن و جو بشخم و شیار زمین

---

۱ بعینه همین دستور را براي شکر نعمت که در فقرات ۱۷ — ۱۹ فرگرد ۱۹ وندیداد مندرج است زرتشت بنوبت خویش بکي گشتاسپ داده است رجوع کنید بگشتاسب یشت فرگرد ۳ فقرات ۲۱ — ۲۳

و مزرع و از کشت و کار و حاصل زمین که اساس تغذیه انسان و چارپایان است منتقل میگردد در آداب مراسم برسم که آن را در آب زَورْ میگذارند و از رطوبت بآن قوّتي می بخشند بخوبی یاد آور باران و بالیدن رستني ها و آبیاري نمودن محصولات و باور نمودن زمین است چنانکه دارمستتر هم بهمین معنی اشاره کرده است [۱] دگر آنکه در تاریخ میخوانیم که در عهد ساسانیان پیش از غذا برسم بدست گرفته دعا میخوانده اند لابد در این موقع شکر نعمت بجای می آورده اند

گذشته از اوستا بواسطه خبری که از استرابون رسیده میدانیم که رسم برسم گرفتن نزد ایرانیان بسیار قدیم است جغرافی دان مذکور راجع بیک آتشکده در کاتپاتوکا (در آسیاي صغیر) مینویسد مغها در آنجا آتشي که هرگز خواموش نمیشود نگاهداری میکنند و هر روز در آتشکده تقریباً یک ساعت در مقابل آتش سرود میخوانند و یک بسته چوب در دست میگیرند و پردهٔ تا بپائین چانه آویخته که لبهای آنان را می پوشاند » [۲] مقصود از بسته چوب و پرده همان برسم و پنام است

گفتیم که برسم گرفتن پیش از غذا در عهد ساسانیان رسم بوده است مکرراً در شاهنامه باین رسم برمیخوریم از آنجمله است در ضیافت نیاطوس سفیر روم نزد خسرو پرویز وقتی که بندوی یکی از گماشتگان پادشاه پیش از غذا با برسم داخل شده و شاه بذکر باج (باژ) مشغول شد سفیر مذکور برآشفته از سرخوان بر خاست

---

۱ Le Symbolisme de ces opérations est transparent : le Baresman représente la nature végétable, le zôhr représente les eaux : on met le zôhr en contact idéal avec le Baresman pour pénétrer toute la flore des vertus de l'eau et féconder la terre (Z. A. Vol. 1. p. 397.)

۲ رجوع کنید به Rapp, die Religion u. Sitte der Perser nach den Griechi. u. römi. quellen S. 85.

از آنکه برخی از مستشرقین پنداشته اند که در تورات در کتاب حزقیال باب هشتم فقرات ۱۶—۱۷ به برسم اشاره شده بکلی سهو است بهیچ وجه مناسبتی میان مندرجات فقرات مذکور و برسم ایرانیان در آنجا دیده نمیشود

رجوع کنید به Die altpersische Religion und das Judentum von Scheftelowitz Giessen 1920 S. 5.

بیامد نیاطوس [1] بارومیان — نشستند با فیلسوفان بخوان
چو خسرو فرودآمد از تخت بار — ابا جامهٔ روم گوهر نگار
خرامید خندان و برخوان نشست — بشد تیز بندوي و برسم بدست
جهاندار بگرفت باژ مهان — بزمزم همی رای زد در نهان
نیاطوس کان دید انداخت نان — ز آشفتگي باز پس شد ز خوان
همیگفت باژو چلیپا بهم — ز قیصر بود برمسیحا ستم

همچنین وقتی که یزدگرد سوم در مرو بآسیا پناه برد خسرو آسیابان نان کشکین نزد وی نهاد یزدگرد بوی گفت

بدو گفت شاه آنچه داری بیار — خورش نیز با برسم آید بکار

خسرو رفت پی برسم — ببرسم شتابید و آمد براه — بجائی که بود اندران باژگاه

از او پرسیدند که برسم از برای که میخواهي او در جواب گفت

بدو گفت خسرو که در آسیا — نشست است کند آوری برکیا

. . . .

یکی کهنه خوانی نهادمش پیش — برو نان کشکین سزاوار خویش
ببرسم همي باژ خواهد گرفت — سزد گر بمانی از او در شگفت

از تعریف خسرو دانستند که این کس باید یزدگرد باشد اورا بنزد ما هوی سوری بردند آن ناپاک بوی فرمان داد که مهمان خود را بکشد او نیز چنین کرد خنجر بتهیگاه شاهنشاه ناکام یزدان پرست فرو برده وی را از برسم گرفتن و ادای شکر نعمت نان کشکین فارغ ساخت

---

۱ این اسم باید Theodosius = Taïadus باشد

راجع برسوم برسم بکتب ذیل ملاحظه کنید

Haug's Essays p. 397—398.

Sacred Books of the East by West Vol. V p. 284; vol. XVIII, p. 142; vol. XXXII, p. 162—3.

Le zend-Avesta par Darmesteter vol. I p LXXIII

The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees by Jivanji Modi Bombay 1922 p 277—286

رشن راست

در مقالات مهر و سروش و در یشتهای آنان غالباً از رشن اسم برده دانستیم که این سه فرشته مناسبات مخصوصی باهمدیگر دارند و در اجرای وظایف شان همدیگر را یاری میکنند حتی در مهریشت در فقره ۷۹ دیدیم که مهر و رشن هممنزل هستند یشتهائی که متعلق باین ایزدان است نیز بپهلوی همدیگر جای داده شده است همچنین روزهائی از ماه که روز شانزدهم و هفدهم و هجدهم باشد و باسامی آنان نامزد شده در تعاقب همدیگر میآید

درمیان این سه فرشته مهر دارای نخستین مقام و سروش دارای درجهٔ دوم و رشن در مرتبهٔ سوم است در ادّبیات متأخر مزدیسنان هر سه بمحاکمهٔ روز جزا گماشته شده اند رشن سومین داور محکمه روز واپسین بشمار رفته است در خود اوستا در جائی صراحتهً اشاره باعمال آنان در رستاخیز نشده است هرچند که رشن یکی از ایزدان بزرگ است اما اطّلاعات ما در خصوص وی نسبةً کم است از یشت ۱۲ که مخصوص با وست مطالب مهمّی بدست نمیآید بقول بارتولومه از حیث قدمت هم بسایر یشتها نمیرسد در سراسر اوستا (غیر از گاتها) و در کلیّه کتب پهلوی و پازند غالباً باسم رشن برمیخوریم که باو درود فرستاده میشود یا از او استغاثهٔ میکنند رشن در اوستا رشنو [illegible] آمده این کلمه صفت است یعنی عادل و دادگر و باین معنی در اوستا بسیار استعمال شده از آن جمله در ویسپرد کردهٔ ۱۶ فقره ۱ گذشته از این رشن اسم خاص فرشتهٔ عدالت است چنانکه درطیّ یشتها مکرراً از او یاد شده از آن جمله در مهریشت فقره ۱۰ و ۱۰۰ و بهرام یشت فقره ۴۷ رزیشته [illegible] صفت خاص او ست یعني راست تر درست تر و در پهلوي رزیستک گفته اند معمولاً در فارسی این ایزد را باصفتش خوانده رشن راست گوئیم کلمات فارسی رجه و رژه که بمعني صف و ردیف است از ماده رزیشته است [1]

---

۱ جاهائي که در اوستا رشن باصفت رزیشته آمده از این قرار است یسنا ۱ فقره ۷ یسنا ۲ فقره ۷ یسنا ۱۶ فقره ۵ یسنا ٦۵ فقره ۱۲ یسنا ۷۰ فقره ۳ خرداد یشت فقره ۳ سروش یشت فقره ۱٦ ویسپرد کردهٔ ۷ فقره ۲ ویسپرد کردهٔ ۱۱ فقره ٦ وغیره!

کلمه رشن از رَزْ ‎𐬭𐬀𐬰‎ که بمعنی مرتبّ ساختن و نظم دادن است میباشد کلمه مذکور باین معنی در اوستا بسیار استعمال شده از آن جمله است در مهریشت فقره ١٤ لغت فارسی آراستن نیز از همین ریشه و بُنیان است کلمه دیگر اوستائی رَسْمنْ ‎𐬭𐬀𐬯𐬨𐬀𐬥‎ که بمعنی میدان جنگ و صف معرکه است باز از همین ریشه است لغت رزم فارسي و رَسْمَنْ اوستائی یکی است در این لغت معني اصلی کلمه را بمناسبت صفوف منظم لشکریان و ردیف مرتبّ جنگاوران منظور داشته اند

گذشته از آنکه رشن از یاران مهر و سروش است یك جهت یکرنگی و اتّحاد هم با ایزد ارشتاد دارد چه بسا با او یکجا خوانده شده چنانکه در یسنا ١ فقره ٧ و یسنا ٢ فقره ٧ در آغاز گفتیم که روز هجدم ماه برشن مختص است در دو سیروزهٔ کوچك و بزرگ هم در فقره هجدم بفرشته موّکل روز هجدم درود فرستاده شده است در فقرات ٤—٦ از یسنای ١٦ که اسامی سی فرشتگان روز یاد شده روز رشن در فقره ٥ بجای خود مندرج است رشن نیز در ادّبیات فارسی رش بدون نون گفته میشود چنانکه فردوسی گوید

چو هور سپهر آورد روز رش ترا زندگی باد پد رام و خوش

و عنصری نیز گوید در آمد در آن خانهٔ چون بهشت بروز رش از ماه اردیبهشت

مطالبي که از رشن یشت میتوان استخراج نمود این است که این فرشته مخصوصاً برضد دزدان و راهزنان است و وجود او همیشه مایه بیم و هراس آنان است ترس دزدهای متعدّی از فرشته عدل و انصاف بسیار منطقي است دکر آنکه از رشن یشت برمیآید که این فرشته در همه جاست در سراسر هفت کشور روی زمین و در بالاي کوهها و درمیان اقیانوس موجود است از جهان خاکي گذشته عالم بالا نیز مثل کرهٔ ستارگان و فلك ماه و خورشید و فضای فروغ بی پایان (اینران) تا بعرش اعظم (گرزمان) از حضور او خالی نیست یعني که در عالم زبرین و زیرین جائي نیست که از عدل و انصاف بی نیاز باشد مرد پاکدین باید بواسطه عبادت و اطاعت خویش توّجه این فرشته را در هرجائی

که او باشد بطرف خود جلب کند گفتیم که در کتب متأخر مزدیسنان وظیفه محاکمه اعمال انسان در روز قیامت برشن برگذار شده غالباً در کتب پهلوی اورا در مباشرت چنین اعمالی ذکر کرده اند در بندهش بزرگ مندرج است «رشن فرشته درستی است اوست که از برای نجات و سعادت جهان خاکی دیوها و زشتکرداران را نابود میسازد و بحساب کردار خوب و بد ارواح میرسد اگر قاضی اي بناحق حکم کرده رشن آن‌را ندیده باشد آن‌گاه سروش مقدس زبان شکوه گشوده گوید فضای جهان بمن تنگ گردید زیرا که در آن عدالتی وجود ندارد»

در آئوِگمدَئچا در فقرات ۸ و ۹ مندرج است «در صبح روز چهارم پس از مرگ سروش و رشن راست و ایزد باد و اشتاد و مهر و فروهر پاکان و ایزدان مینوی دیگر باستقبال روح پاك مرده می‌شتابند و آن روان جاودانی را باخوشی و آسانی و دلیری از پل چینوات (پل صراط) میگذرانند [1]

در اردای ویرافنامه در فصل ۵ ارداي ویراف مقدس میگوید «وقتی که بهمراهی سروش مقدس و آذر ایزد از پل چینوات گذشتم مهر ایزد و رشن و باد ایزد نیك و بهرام ایزد توانا و اشتاد ایزد و فروهر پاکان و فرشتگان دیگر باستقبال من آمدند و بمن درود و آفرین خواندند من خود در آن جا رشن راست را دیدم که ترازوی زرین در دست گرفته اعمال نیك و زشت مردم را میسنجید» مینوخرد در فصل ۲ در فقرات ۱۱٤—۱۲۸ نیز از وظیفه رشن و همراهانش در روز واپسین صحبت داشته گوید «پس از آنکه روح سه روز در بالای سر کالبد مرده پاسبانی نموده در صبح روز چهارم بهمراهی سروش مقدس و بادنیك و بهرام توانا از ستیزه اهریمن و یارانش رهائی یافته از پل چینوات میگذرد آنگاه رشن راست ترازودار اعمال را میسنجد کفّه ترازو را بهیچ طرف متمایل نسازد سر موئی خطا نکند نه از براي پاکان و نه از برای ناپاکان نه از برای گدا و نه از برای شاه با همه یکسان رفتار کند خواه توانگر خواه درویش» نگفته نگذریم بقول بندهش نیسترون (نسرین) گل مخصوص رشن است

از گیسوی او نسیم مشك آیذ و ززلفک او نسیم نسترون (روذکی)

---

۱ آئوگمدَئچا [illegible] یکی از قطعات اوستائي است دارای ۲۸۰ کلمه است اسم آن از کلمه ایست که جزوه مذکور با آن شروع میشود

١ [illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

رشن یشت

رشن راست‌ترین و ارشتاد فزایندهٔ جهان وپرورانندهٔ جهان و کلام راستین الهام شده و فزایندهٔ جهان را خوشنود میسازیم ♣

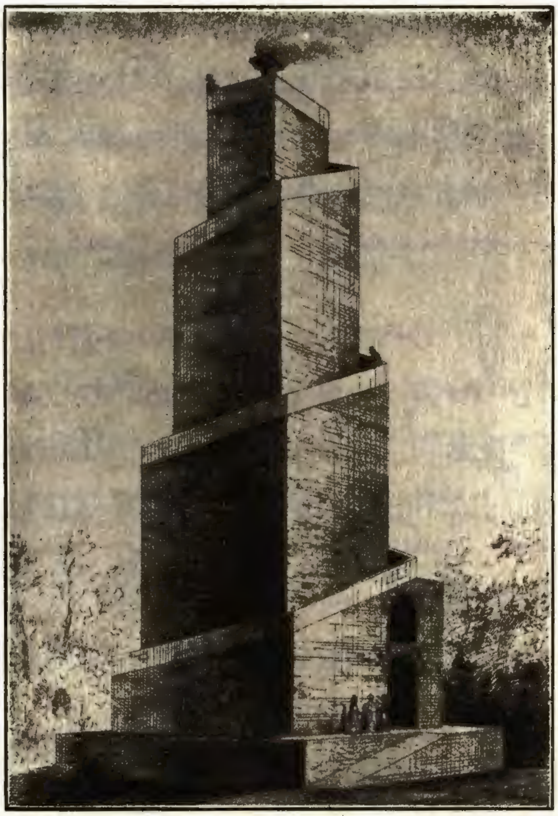
۱ (زرتشت) مقدس از او پرسید ای اهورامزدای پاك
من بتوی روی آورده ای اهورامزدا باگفتار راستین از تو میپرسم مرا پاسخ ده تو ای کسی که از آن آگاهی و فریفته نشوی تو ای خرد فریفته نشدنی ای از همه‌چیز آگاه فریفته نشدنی چه حقیقتی در کلام مقدس آفریده شده آنچه ترقی دهنده آنچه ممتاز آنچه پرستار آنچه قوی آنچه ماهر و سرآمد مخلوقات دیگر است ؟ •

۲ آنگاه اهورامزدا گفت براستی من ترا خبر دهم ای اسپنتمان پاك از این کلام مقدس بسیار فرهمند از آن حقیقتی که در کلام مقدس آفریده شده آنچه ترقی دهنده آنچه ممتاز آنچه پرستار آنچه قوی آنچه ماهر و آنچه سرآمد مخلوقات دیگر است •

۳ و اهورامزدا گفت یك ثلث از برسم را تو باید بطرف راه خورشید بگسترانی (بگوئی) ما استغاثه میکنیم ماخواستاریم که خوشنود سازیم من اهورامزدا را همچنین دوستی را من بااین ور برقرار شده بیاری

[illegible]

٢ [illegible]

آتشکاه فیروزآباد (جُور) در وقت آبادی ظاهراً از بناهای اردشیر بابکان است

رجوع کنید به Perse Ancienne par Flandin et Coste Texte p. 36-45

وبه L'Art Antique de la Perse par Dieulafoy, IV Partie p. 79-84

میخوانم بسوی آتش و برسم و بسوی کف دست سرشار بسوی ور روغن و بسوی شیره گیاهها ۱ ٥٥

۴ پس من بیاری تو آییم من اهورامزدا بسوی این ور برقرار شده بسوی آتش و برسم بسوی کف دست سرشار بسوی ور روغن بسوی شیره گیاهها بهمراهی باد پیروز بهمراهی داموئیش اُوَپمن بهمراهی فرکیانی بهمراهی سود مزدا آفریده ٥٥

---

۱ فقرات ۳ — ۷ این یشت نامفهوم بنظر میرسد اما پس از دانستن معنی کله ور (varah) که هشت بار در فقرات مذکور تکرار گردیده مطلب روشن شده بی بمقصود خواهیم برد هرچند که جملات مربوط بهم نباشد

کله ور در پهلوی بجای لغت اوستائی ورنگهه (varanha) آمده است و آن یك قضاء و حکمی است که درمیان ایرانیان قدیم و اقوام دیگر معمول بوده است در زبان فرانسه اوردالی (ordalie) گویند در سایر زبانهای اروپائی نیز همین لغت با اندك تفاوتی در املاء موجود است

کله ورنگهه از ور (varah) مشتق است که در فرس هخامنشی و اوستا بمعنی برگزیدن و مصمم شدن و باور کردن است کله مذکور در پهلوی واور و در فارسی باور شده است بنابر این ورنگهه یعنی امتحان و آزمایش و اثبات حق مشتبه نشود با کلمه دیگر که بهمین املاء بمعنی پوشاندن و پنهان کردن است کله ای که در پهلوی به نهفتن ترجمه شده است و نه باکله دیگری که باز بهمین املاء (ور varah) بمعنی بارور نمودن وآبستن کردن است در طی این مقاله ترکیب پهلوی کله را نگهداشته (ور) استعمال میکنیم دینکرد درکتاب هشتمش مینویسد که در سکا توم نسك یك فصل از آن در خصوص اقسام ورها (ورستان) صحبت میدارد سکاتوم نسك هجدهمین نسك اوستای عهد ساسانیان بوده که امروز در دست نداریم گذشته از فقرات فوق رشن یشت و فقره ۹ از آفرین گهنبار که ذکرش بیاید دیگر بجائی بکلمه ور برنمیخوریم و از اقسام آن بنا بسنت متأخرین که در کتب پهلوی مندرج است ۳۳ قسم بوده اطلاعی نداریم در کتاب پهلوی شایست لا شایست در فصل ۱۳ (چم گاسانیك) در فقره ۱۷ مینویسد که (شش فقره از یسنای ۳۶ راجع بشش قسم ورگرم میباشد) راست است یسنای مذکور چنانکه ترجمه آن را در جزو هفتن یشت بزرگ در صفحه ۱۱۷ ملاحظه میکنید از آتش صحبت میدارد اما نمی توان گفت که در آن جا ور معمولی مقصود است و در هیچ جای آن هم بکلمه ور برنمیخوریم بی شک در آنجا آزمایش روز وابسین اراده شده است که نیکوکاران از آن شاد و خرم گذشته اما گناهکاران دچار گرندش خواهند شد نظیر این گونه آزمایش در روز وابسین و گداخته شدن فلزات و جاری شدن رودی از آن در سایر ادیان هم موجود است (رجوع کنید به Altper. Reli. u. Judentum Scheftelowitz S. 206.)

٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۵ ما استغاثه میکنیم ما خواستاریم خوشنود سازیم آن رشن توانا را همچنین دوستی را من باین ور برقرار شده بیاری میخوانم بسوی آتش و برسم بسوی کف دست سرشار بسوی ور روغن و بسوی شیره گیاهها ٥٥

۶ پس بیاری تو خواهد آمد آن رشن بزرگ توانا بسوی این ور برقرار شده بسوی آتش و برسم بسوی کف دست سرشار بسوی ور روغن بسوی شیره گیاهها بهمراهی باد پیروز بهمراهی داموئیش اُوَپمن بهمراهی فرکیانی بهمراهی سود مزدا آفریده ٥٥

۷ ای رشن پاك ای راست ترین رشن ای مقدس ترین رشن ای دانا ترین رشن ای رشنی که بهتر از همه تشخیص توانی داد ای رشنی که دور را بهتر از همه توانی دریافت ای رشنی که دور را بهتر از همه توانی دید ای رشنی که گله مند را بهتر از همه بفریاد رسی ای رشنی که دزد را بهتر از همه براندازی ٥٥

در فقره ۹ از آفرین گهنبار آمده است (اگر برکسی سومین جشن سال پتیشهم بگذرد و در راه خدا انفاق نکند هر آینه او درمیان مزدیسنان در روز آزمایش در هنگام طلب حقا نیت در مقابل ور گرم فرو ماند) چنانکه ملاحظه میکنید در فقره مذکور ور گرم قید شده است گرَمو ورنگیه [illegible] (در شایست لا شایست نیز که ذکرش گذشت بهمین قید برخوردیم لابد ور گرم در مقابل ور سرد بوده است در اوردالی (Ordalie) اروپا نیز هر دو قسم موجود بوده و هر یك دارای چندین شعبات بوده است مثلاً یك قسم از اوردالی گرم این بوده که دستها یا عضو دیگر مدعی و مدعی علیه را داغ نموده می بستند و مهر موم میکردند پس از انقضای مدت معیّن مهر موم را گشوده ملاحظه میکردند زخم هر کدام که زودتر خوب شده ذی حق بود یك قسم از اوردالی سرد این بوده که مدعي و مدعی علیه را در حوض آبی انداخته بایستی سر در آب فروبرند نفس هر کدام که زودتر تنگ شده سر از آب بدر میکرد تقصیر کار بود در تمام قرون وسطی انواع و اقسام اوردالی در اروپا وجود داشته است بعدها کشیش ها برای آنکه از شدّت این محاکمات سخت بکاهند اوردالی صلیب اختراع کردند و آن عبارت بوده از برافراشتن صلیبی و مدعی و مدعی علیه را در زیر آن سر پا نگاهداشتن هر کدام که زودتر خسته شده می نشست محکوم میشد

از کتاب مذکور دینکرد نیز چنین برمیآید که در ایران قدیم چندین قسم ور معمول بوده است یکي از آنها موسوم بوده گرُمك ور (ورگرم) و دیگر برسمك ور (وربا برسم)

٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]

١٠ [illegible]
[illegible]

١١ [illegible]
[illegible]

١٢ [illegible]
[illegible]

١٣ [illegible]
[illegible]

١٤ [illegible]
[illegible]

۸ اگر تو رنجیده خاطر نباشی بهتر (انسان را بمقصد) رسانی بهتر ضربت فرود آوری و بهتر دزد و راهزن را نابود سازی . . . . .

. . . . . ۱ ۞

۹ اگر هم تو ای رشن پاك درکشو آرزهی [۲] باشی ما ترا بیاری میخوانیم [۳] ... ۞

۱۰ اگر هم تو ای رشن پاك در کشور سَوَهي باشی ما ترا بیاری میخوانیم [۳] ... ۞

۱۱ اگر هم تو ای رشن پاك درکشور فرَدَذَفشو باشی ما ترا بیاری میخوانیم [۳] ... ۞

۱۲ اگرهم تو ای رشن پاك در کشور ویدَذَفشو باشی ما ترا بیاری میخوانیم [۳] ... ۞

۱۳ اگرهم تو ای رشن پاك در کشور و اوروَبرِشتی باشی ما ترا بیاری میخوانیم [۳] ... ۞

۱٤ اگرهم توای رشن پاك درکشور واوروَجرِشتی باشی ما ترا بیاری میخوانیم [۳] ... ۞

ود یگر با اُورُو خوران ظاهراً در این قسم از ور طرفین بایستی چیزی بخورند شاید زهر که نظر باثر سم حقا نیت یکی از آنان ثابت میشده است در دادستان دینیك در فصل ۳۷ وفقره ۷٤ باین قسم از ور اشاره شده است چنانکه وست West احتمال میدهد در فقره مذکور زهر استعمال کردن مدّعیان (همیتکاران) مقصود میباشد

در سنت مزدیسنان معروف است و در کتب پهلوی مثل دینکرد و شایست لاشایست و اردای ویرافنامه نیز مندرج است که آذر بد مهراسپند مشهور و بزرگترین دستور عهد شاپور دوم (۳۱۰ — ۳۷۹ میلادی) مرتب سازندهٔ خورده اوستا برای رفع اختلافات مذهبی و صحت کتاب مقدس و اثبات حقانیت مزدیسنا امتحان ور داده فلز گداخته بروی سینه اش ریختند و بوی آسیبی نرسید (Livre d' Arda viraf, Traduction par Barthélemy p 143) بقول سوگند نامه (در جزوکتاب روایت دفتر اول ص ٤٦ — ٥٤ بمبئی ۱۹۲۲ میلادي) ۹ من روی گداخته روی سینه آذر بد مهر اسپند ریختند آزمایش روی گداخته معمولاً در روي سینه تصور میشده و آن را ور نیرنگ میگفته اند (ور این جا بمعنی سینه است) شایست لاشایست در فصل ۱۵ فقرات ۱۵ — ۱۷ ور را معنی کرده مینویسد (آزمایش فلز گداخته این است که در روی دل (سینه) بعمل می آید دل باید باندازهٔ پاك و بي آلایش باشد که وقتی فلز گداخته روی آن ریخته شد نسوزد آذربدمهراسپند چنان زیست که وقتی فلز گداخته بروي سینه اش ریختند باین میماند که بروی سینه اش شیر دوشیده باشند اما وقتی فلز بروی سینه زشتکردار و گناهکاري چکیده شد سوخته و خواهد مرد) در ادّبیات ما نیز اثرات این محاکمه قدیم باسم سوگند موجود است از آن جمله است داستان بآتش رفتن سیاوخش که در شاهنامه

---

۱ در آخر این فقره چندین کلمات خراب شده معنیٰ درستی از آنها مفهوم نمیشود

۲ از فقره ۹ — ۱۵ از هفت کشور روی زمین اسم برده شده است رجوع کنید بتوضیحات فقره ۱۵ از مهریشت ص ٤۳۱-٤۳۲

۳ تمام فقرات ٥ — ۸ از همین یشت تکرار میشود

١٥ [illegible]
[illegible]

١٦ [illegible]
[illegible]

١٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۵ اگر هم توای رشن پاك در این کشور درخشان خوانیرس باشی ما ترا بیاری میخوانیم [۱] ...

۱۶ اگرهم تو ای رشن پاك تو در دریای فراخکرت باشی ما ترا بیاری میخوانیم [۱] ...

۱۷ اگر هم توای رشن پاک در بالای آن درخت سیمرغ که در وسط دریای فراخکرت برپاست آن (درختی که) دارای داروهای نیك و داروهای مؤثر است و آن را ویسپوبیش (همه را درمان بخش) خوانند و در آن

مندرج است سودابه نامادري سیاوخش وی را بمعاشقه با خویش متهم ساخت و پدرش کیکاوس را از وی بدگمان نمود کیکاوس از پسرش خواست که درمیان کوه آتشی که از هیزم افروخته بودند رفته بیگناهی خود را ثابت کند

زهر دو سخن چون براین گونه گشت بر آتش بباید یکي را گذشت
چنین است سوگند چرخ بلند که بر بیگناهان نباید گزند

سیاوش حکم پدر پذیرفته سواره باحضور سران و بزرگان و سپهبدان درمیان آتش رفت و پس از چندی سالم و خندان بیرون آمد

چو بخشایش پاك یزدان بود دم آتش و باد یکسان بود
چو از کوه آتش بهامون گذشت خروشیدن آمد ز شهر و ز دشت

فخرالدین اسعد استرابادی گرگانی سراینده داستان ویس و رامین که بقول خودش داستان مذکور را از یك کتاب پهلوی ترجمه کرده است مینویسد (شاه موبد از زنش ویسه بدگمان شده وي را دوستار برادرش رامین پنداشت برای رفع سوء ظن خویش و تهمت دیگران از ویسه خواست که در حضور بزرگان شهر درمیان آتش برود

وز آتشگاه لختی آتش آورد بمیدان آتشي چون کوه برکرد
بسي از صندل وعودش خورش داد بکافور و بمشکش پرورش داد

ویسه شکوه کنان گوید مرا گوید که برآتش گذرکن جهان را از تن پاک خبر کن
بدان تا کهتر و مهتر بدانند کجا در ویس و رامین بدگمانند)

پس از این مقدمه گوئیم در فقرات ۳ — ۷ از رشن یشت اسامی برخی از ورهای معمولی محفوظ مانده است مثل ور آتش ور برسم ور کف دست سرشار یا بقول دارمستتر مایع سرشار ور روغن ور شیرهٔ گیاه این ورها بچه ترتیب بعمل می آمده نمیدانیم شاید ور روغن جزو ور گرم بوده که روغن داغ روی عضوي میریخته اند وور شیره گیاه عصاره نباتات سمی بوده که بخورد همیتکاران (مدعیان) میداده اند مقصود از ذکر این ورها در فقرات فوق این است اهورامزدا به پیغمبرش میگوید که مردمان باید در موقع چنین امتحانات سخت و در هنگام این گونه محاکمات خطر ناك نجات خود را در ذکر کلام مقدس دانند و بخداوند متوجه شوند و بفرشته عدل و انصاف رشن متوسل گردند تارستگاری و پیروزی و سرافرازی نصیب آنان شود

۱ تمام فقرات ۵ — ۸ از همین یشت تکرار میشود

[illegible]
[illegible]

١٨ [illegible]
[illegible]

١٩ [illegible]
[illegible]

٢٠ [illegible]
[illegible]

تخمهای کلیّهٔ گیاهها نهاده شده است ما ترا بیاری میخوانیم [1] . . . . [2]

۱۸ اگر هم توای رشن پاك درسر چشمهٔ رنگها باشی ماترا بیاری میخوانیم . . . . [2]

۱۹ اگرهم تو ای رشن پاک در دهنهٔ رنگها باشی ماترا بیاري میخوانیم . . . . [2]

۲۰ اگر هم تو اي رشن پاك در آخر (حدود) این زمین باشی ما ترا بیاری میخوانیم . . . . [2]

---

۱ سیمرغ در اوستا سَئِینَ [illegible] آمده است در پهلوی سین مرو گویند یعنی مرغ سین گذشته از فقرهٔ مندرج در فوق در فقره ٤۱ از بهرام یشت نیز باین مرغ برمیخوریم (مرغو سَئِینَ [illegible]) مستشرقین این کلمه را بشاهین و عقاب ترجمه کرده اند لغت سیمرغ فارسی همان سَئِینَ اوستا ست که از آن یك مرغ بسیار بزرگ شکاری اراده شده است در فرهنگهاي فارسی و در اشعار متقدمین بسا سیرنگ بجاي سیمرغ آمده است جزخیالی ندیدم از رخ تو جز حکایت ندیدم از سیرنگ (خیالی فرهنگ سروری) در شاهنامه داستان سیمرغ که در بالای کوه البرز زال را پرورش داده بزرگ کرد و بعدها وی را تعلیم داده که چگونه پسرش رستم میتواند باسفند یار روئین تن غلبه کند مشهور است در کتاب رزمی ماآشیانه سیمرغ در بالای کوه البرز است

یکی کوه بُد نامش البرز کوه بخورشید نزدیك و دور از گروه
بدانجای سیمرغ را لانه بود که آنخانه از خلق بیگانه بود

ولی در اوستا چنانکه ملاحظهٔ میشود آشیانه آن در بالاي درختی است که درمیان اقیانوس فراخکرت برپاست درکتب پهلوي نیز چنین مندرج است از یك فرد شعر فردوسی که در فرهنگ انجمن آرا ضبط است و نگارنده خود در شاهنامه ندیده ام برمیآید که سیمرغ بادریا نیز سروکاری داشته است از آنجا یکه باز گشتن نمود که نزدیك دریای سیرنگ بود در اوستا نیز سَئِینَ اسم اشخاص میباشد در فقره ۹۷ از فروردین یشت آمده است « سَئِینَ نخستین کسی است که با صد نفر پیرو بروی این زمین بسر برد » این سَئِینَ همان است که بقول دینکرد صد سال پس از ظهور دین زرتشت متولّد گشته و دویست سال پس از آن در گذشت در فقره ۱۲٦ از یشت مذکور نیز از یك خانوادهٔ سَئِنَ یاد شده است در فرهنگهای فارسی سیمرغ نیزاسم حکیم و دانائي بوده شاید سَئِینَ پارساو دانائي که در فقره ۹۷ فروردین یشت مندرج است مأخذ دومین معنی سیمرغ فرهنگها باشد اسم خاص سیندخت که در شاهنامه آمده از سَئِینَ اوستا ست و او زن مهراب پادشاه کابل و مادر رودابه بوده است بپرسید سیندخت مهراب را ز خوشاب بگشود عناب را

۲ تمام فقرات ۵ — ۸ از همین یشت تکرار میشود

۲۱ [illegible]
[illegible]

۲۲ [illegible]
[illegible]

۲۳ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۲۴ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۲۵ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۲۱ اگر هم تو ای رشن پاك در مرکز این زمین باشي ما ترا بیاری میخوانیم ۱ ๑๑

۲۲ اگر هم تو ای رشن پاك در هر جائی از جاهای این زمین باشی ما ترا بیاری میخوانیم ۱ ๑๑

۳۲ اگر هم تو ای رشن پاك در بالای هرُبرز درخشان کثیرالسلسله باشی در آن جائی که نه شب است و نه تاریکی نه باد سرد است نه گرم نه ناخوشی بسیار مُهلک نه کثافت دیو آفریده و آن هربرزی که از آن همه برنخیزد ما ترا بیاری میخوانیم ۱ ๑๑

۲٤ اگر هم تو ای رشن پاك در بالای کوه در همه جا ستودهٔ و زرین هُکر باشي آنجائی که بارتفاع هزار قد آدم اردویسور ناهید برای من سرازیر میشود ما ترا بیاری میخوانیم ۱ ๑๑

۲۵ اگر هم تو ای رشن پاك در بالای قلّه کوه هرَابتی درآنجائی که گرداگرد آن ستارگان و ماه و خورشید من دور میزنند باشی ما ترا بیاری میخوانیم ۱ ๑๑

درختی که بقول اوستا محل آشیانه سیمرغ است در کتب پهلوی نیز مکرراً یاد شده است این درخت که در اوستا ویسپوبیش [illegible] خوانده شده درفصل ۱۸ از بندهش[۹] در فقره ۹ کلمه مذکور چنین معنی گردیده است (هماك بزشك) یعنی پزشك و دارو و درمان همه چیز ویسپوبیش اوستا یا هماك بزشك پهلوی صفت درخت مذکور است اسمخود آن درخت در کتب پهلوی هرویسپ تخمك ضبط شده است یعنی درخت کلیه تخمهای گیاه و رستنی بندهش در فصل ۹ مینویسد «درخت هرویسپ تخمك درمیان اقیانوس فراخکرت روئیده است درکنار درخت گوکرن (رجوع کنید بصفحه ٦۵ و ۱۰۱ همین کتاب) دانه هائي که از این درخت فرومیریزد فرشته باران تشتر برگرفته با باران فرومیبارد» بواسطه مندرجات مینوخرد در فصل ٦۲ فقرات ۳۷-٤۲ مسئلهٔ روشن تر میشود از این قرار «آشیانه سین مرو (سیمرغ) در بالای درخت هرویسپ تخمه که جد بیش (ضدّ گزند) خوانندش میباشد هر وقت که سیمرغ از روی آن برمیخیزد هزار شاخه از آن میروید و هر وقت که بروی آن فرودمی آید هزار شاخه از آن شکسته تخمهای آنها پاشیده و پراکنده میگردد مرغ دیگري موسوم به چمروش تخمهائي که از هرویسپ تخمه فروریخته گرد آوری نموده بجائي میبرد که از آنجا تشتر آب برمیگیرد انواع و اقسام تخمها بواسطه وي با باران فرومیریزد (و گیاههای گوناگون) میروید »

۱ تمام فقرات ۵ — ۸ از همین یشت تکرار میشود

٢٦ ࡁࡔࡅࡌࡀࡉࡄࡅࡍ ࡖࡄࡉࡉࡀ ࡀࡎࡅࡕࡀ ࡅࡆࡀࡊࡅࡕࡀ ࡍࡉࡄࡅࡉࡀࡋࡄ [illegible]

٢٧ ࡁࡔࡅࡌࡀࡉࡄࡅࡍ ࡖࡄࡉࡉࡀ ࡀࡎࡅࡕࡀ ࡅࡆࡀࡊࡅࡕࡀ ࡍࡉࡄࡅࡉࡀࡋࡄ [illegible]

٢٨ ࡁࡔࡅࡌࡀࡉࡄࡅࡍ ࡖࡄࡉࡉࡀ ࡀࡎࡅࡕࡀ ࡅࡆࡀࡊࡅࡕࡀ ࡍࡉࡄࡅࡉࡀࡋࡄ [illegible]

٢٩ ࡁࡔࡅࡌࡀࡉࡄࡅࡍ ࡖࡄࡉࡉࡀ ࡀࡎࡅࡕࡀ ࡅࡆࡀࡊࡅࡕࡀ ࡍࡉࡄࡅࡉࡀࡋࡄ [illegible]

٣٠ ࡁࡔࡅࡌࡀࡉࡄࡅࡍ ࡖࡄࡉࡉࡀ ࡀࡎࡅࡕࡀ ࡅࡆࡀࡊࡅࡕࡀ ࡍࡉࡄࡅࡉࡀࡋࡄ [illegible]

٣١ ࡁࡔࡅࡌࡀࡉࡄࡅࡍ ࡖࡄࡉࡉࡀ ࡀࡎࡅࡕࡀ ࡅࡆࡀࡊࡅࡕࡀ ࡍࡉࡄࡅࡉࡀࡋࡄ [illegible]

٣٢ ࡁࡔࡅࡌࡀࡉࡄࡅࡍ ࡖࡄࡉࡉࡀ ࡀࡎࡅࡕࡀ ࡅࡆࡀࡊࡅࡕࡀ ࡍࡉࡄࡅࡉࡀࡋࡄ [illegible]

٣٣ ࡁࡔࡅࡌࡀࡉࡄࡅࡍ ࡖࡄࡉࡉࡀ ࡀࡎࡅࡕࡀ ࡅࡆࡀࡊࡅࡕࡀ ࡍࡉࡄࡅࡉࡀࡋࡄ [illegible]

٣٤ ࡁࡔࡅࡌࡀࡉࡄࡅࡍ ࡖࡄࡉࡉࡀ ࡀࡎࡅࡕࡀ ࡅࡆࡀࡊࡅࡕࡀ ࡍࡉࡄࡅࡉࡀࡋࡄ [illegible]

٣٥ ࡁࡔࡅࡌࡀࡉࡄࡅࡍ ࡖࡄࡉࡉࡀ ࡀࡎࡅࡕࡀ ࡅࡆࡀࡊࡅࡕࡀ ࡍࡉࡄࡅࡉࡀࡋࡄ [illegible]

۲۶ اگر هم تو اي رشن پاك در (فلك) ستاره وننـد مزدا آفريده باشي ما ترا بياری ميخوانيم .... ۱ ❀

۲۷ اگر هم تو ای رشن پاك در (فلك) ستارهٔ تشتر درخشان و باشكوه باشي ما ترا بياری ميخوانيم .... ۱ ❀

۲۸ اگر هم تو ای رشن پاك در (فلك) ستاره هفتو رنگ باشی ما ترا بياری ميخوانيم .... ۱ ❀

۲۹ اگر هم تو ای رشن پاك در (فلك) ستارگان حامل نطفهٔ آبها باشي ما ترا بياری ميخوانيم .... ۱ ❀

۳۰ اگر هم تو ای رشن پاك در (فلك) ستارگان حامل نطفهٔ زمين باشی ما ترا بياری ميخوانيم .... ۱ ❀

۳۱ اگر هم تو ای رشن پاك در (فلك) ستارگان حامل نطفهٔ گياهها باشی ما ترا بياری ميخوانيم .... ۱ ❀

۳۲ اگر هم تو ای رشن پاك در (فلك) ستارگاني كه متعلق بخرد مقدس است باشی ما ترا بياري ميخوانيم .... ۱ ❀

۳۳ اگر هم تو ای رشن پاك در (فلك) ماه حامل نطفهٔ ستور باشي ما ترا بياری ميخوانيم ... ۱ ❀

۳٤ اگر هم تو ای رشن پاک در (فلك) خورشيد تيزاسب باشی ما ترا بياری ميخوانيم .... ۱ ❀

۳۵ اگر هم تو ای رشن پاک در جوّ جاودانی فروغ بی پايان (انيران) باشی ما ترا بياری ميخوانيم .... ۱ ❀

---

۱ تمام فقرات ۵ — ۸ از همين يشت تكرار ميشود

٣٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]

٣٧ [illegible]
[illegible]

[illegible]

٣٨ [illegible] (٢) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (١)

[illegible]
[illegible]

۳٦ اگر هم تو ای رشن پاک در بهشت پاکان در فروغ در (آنجائی که) تمام خوشیها مهیا ست باشي ما ترا بیاری میخوانیم .... ۱ ☙

۳۷ اگر هم تو ای رشن پاک در گرزمان درخشان (عرش) باشی ما ترا بیاری میخوانیم .... ۱ ☙

۳۸ یثا اهو . . . . .
درود میفرستم برشن راست ترین و ارشتاد فزایندهٔ جهان و پرورانندهٔ جهان و کلام راستین الهام شده و فزایندهٔ جهان
اشم وهو . . . .
اهمائی رئشچه . . . . ۲ ☙

---

۱ تمام فقرات ٥—۸ همین یشت تکرار میشود
۲ رجوع کنید بفقره ۳۳ از هرمزد یشت

فروهر

فروهر یکی از ارواح جاودانی انسان است

فروهر یکی از قوای باطنی انسان است که پیش از بدنیا آمدن او وجود داشته و پس از مرگ او دگر باره بعالم بالا از همانجائي که فرودآمده صعود کرده پایدار بماند نه آنکه فقط انسان دارای فروهری است بلکه کلیّه موجودات اهورامزدا دارای چنین قوه ایست که از طرف آفریدگار برای نگهبانی آنها بسوی زمین فرستاده شده است فنا و زوال جهان مادی را در این قوّه جاویدانی ایزدی که در باطن مخلوقات مانند موهبت آسمانی بودیعه گذاشته شده راهی نیست جرم و خطای بندگان نیز در طی زندگانی دامن پاک اورا آلوده نتواند نمود بهمان پاکی و تقدس ازلی خویش پس از انفصال روح از بدن بسوي بارگاه قدس پرواز نموده در ساحت پروردگار بسر برد

فروهر از خصایص مزدیسنا و از ارکان مهمّ این دین کهن است کلیّه مستشرقین در این زمینه مباحثات مفصل نموده مقالات و جزوات بسیار مفید راجع بآن نوشته اند در سراسر اوستا یسنا و ویسپرد و وندیداد ویشت و و خورده اوستا و در کلیّه کتب مذهبی پهلوی و پازند مفصلاً از فروهر سخن رفته است گذشته از آنکه در همه جاي کتاب مقدس مزدیسنان از فروهر صحبت میشود بلندترین یشتهای اوستا که یشت سیزدهم باشد مختص بآن و موسوم است به فروردین یشت و بعلاوه یسناهای ۲۳ و ۲۶ نیز بفروهر اختصاص دارد در جزو خورده اوستا دعائی نسبتهً متأخر نامزد است به همازور فروردیگان در قسمت اولی این دعا بفروهر زرتشت و نخستین پیروان او و سایر نامداران دین مزدیسنا درود فرستاده میشود درقسمت دوم از برای همه بطور عموم تندرستی و خوشی و بخشایش ایزدی تمنّا میشود سر چشمه اطلاعات ما راجع بفروهر همان یشت سیزدهم و یسناهاي ۲۳ و ۲۶ است در قطعات دیگری که از فروهر ذکری شده بمطالبی برنمیخوریم که بیرون از مندرجات فروردین یشت و یسناهاي مذکور باشد هرچند که

مکرراً و مفصّلاً در اوستا از فروهر سخن رفته ولی باز از برای فهم پاره ای از مطالب آن از شرح و توضیحاتی بی نیاز نیستم اینك گوئیم در آئین مزدیسنا بسه طبقه از فرشتگان اعتقاد دارند نخست امشاسپندان که بتدریج عدد آنان بهفت قرار گرفته و شرحش درمقاله امشاسپندان (ص۶۹—۹۶) گذشت دوم ایزدان که تعیین عدد آنها غیر ممکن است چه در خورشید یشت فقره اول از صد ها و هزار ایزدان مینوی سخن رفته است ولی مشهورترین ایزدان همانهائی هستند که در دو سیروزهٔ کوچك و بزرگ از آنان اسم برده شده و بهر یك پاسبانی یک روز از سی روز ماه سپرده شده است و برخی از یشتها بآنان تعلق دارد یا عیدی باسم یکی از آنان است گذشته از این ایزدان مشهور در طی یشتها بیک دسته از ایزدان دیگری برمیخوریم که هر یک را تا باندازهٔ که ممکن بود در یاد داشتها و حواشی شرح دادیم طبقه سوم که موضوع مقاله ماست عبارت است از فروهران عدد آنها باندازهٔ عدد مخلوقات اهورامزدا ست بنابر این حد و حصری در آنها نمیتوان قائل شد شاید درجائی که مورّخ یونانی دیوژنس لِرتیوس Diogenes Laertius (در قرن سوم پیش از مسیح میزیست) مینویسد که باعتقاد ایرانیان تمام آسمان پر از فرشتگان است همین فروهرها مقصود باشد

در گاتها بکلمه فروهر بر نمیخوریم چنانکه کلمه امشاسپند نیز در این قسمت از اوستا دیده نمیشود اما در هفت‌ها که پس از گاتها قدیمترین قسمت کتاب مقدس و از جزو ادّبیات گاسا نیك شمرده میشود در یك جا فروشي [illegible] (فروهر) ذکر شده است در فقره سوم از یسنای ۳۷ (هفت ها) گوید «ما اهورامزدا و فروهرهای مردان و زنان نیک رامیستائیم»

اشتقاق کلمه فروهر

پس از دانستن این مقدمهٔ بهبینیم فروهر چیست و معني لفظی آن کدام است این کلمه در اوستا فروشی و در فرس هخامنشي فرورتی و در پهلوی فَرَوَهرْ میباشد امروز در ادّبیات زرتشتیان فروهر گویند و در این سالهای اخیر بهمین شکل در تمام ایران مصطلح

و معروف شده و حتی اسم خاص خانواده ای گردیده است در فارسي فرور و و معمول تر آن فرورد میباشد فروردین که اسم عید ملی ایران و اسم نخستین ماه سال است از همین کلمه است بزودی از آن صحبت خواهیم داشت بنا بشواهد تاریخی از دیر زمانی در ایران باین کلمه آشنا بوده اند و باندازه ای معمولی و متداول بوده که در جزو اسامي خاص قدیم غالباً بآن برمیخوریم هرودت مینویسد که پدر دیاکو سر سلسله پادشاهان ماد که در سال ۷۱۳ پیش از مسیح در مغرب ایران بنای سلطنت گذاشت موسوم بوده به فراورِتس Phraortes و پسر دیاکو که دومین پادشاه سلسله ماد بشمار است نیز چنین موسوم بود [۱]

جغرافی نویس و مورّخ یونانی قرن دوم میلادی پوزانیاس Pausanias نیز از فراورتس دومین پادشاه ماد اسم میبرد [۲] یکی از مُدّعیان تاج و تخت داریوش بزرگ موسوم بوده به فرورتی شاهنشاه در کَتیبه میخی بیستون از او اسم برده گوید "اورا در ۲۵ ماه ادُوُکَنَیشَ Adukaniša (مطابق پائیز سال ۵۲۱ پیش از مسیح) شکست دادم» [۳] گذشته از این چند فقره باز در تاریخ ایران قدیم باسم فرورتی برمیخوریم ولی بذکر چند فقرهٔ فوق که دلیل قدمت و مشهور بودن این کلمه است در تاریخ اکتفاء میکنیم

مستشرقین را در سر معنی فروشی اختلاف است در سنّت مزدیسنان این کلمه را از ریشه ای که شبیه بلغت ورذ vardh سانسکریت است دانسته اند و بمعنی گوارانِدن و پروریدن گرفته اند نیریوسنگ دستور معروف سنجان که در اواسط قرن یازدهم میلادی میزیست در ترجمه سانسکریت یسنا فروشی را بکلمه سانسکریت ورذی vr̥ddhi ترجمه کرده است بنابر این فروشي روح یا قوّه و یا فرشته ایست که بگوارانِدن غذا موظف است در ادّبیات متأخر نیز همین معني از فروهر اراده شده است چنانکه در صد در بندهش عین عبارت فارسی آن این

---

۱ Herodotos 1,96 & 1,102.

۲ Pausanias 4, 24, 2.

۳ Die Keilinschriften des Achämeniden von Weissbach Leipzig 1911 § 31 & 32

است «فروهر را کار آن است که طعامی و چیزی که خورند نصیب بوی دهد و هر ثقیل و ثقله است بیرون اندازد و جزم کند» [۱] بورنوف Burnouf نیز همین معنی را گرفته آن را قوّهٔ نموّ و ترقی دادن دانسته است [۲] دارمستتر بعلمای پیش تأسي نموده فروشی را بمعنی پروریدن و غذا دادن تصور کرده است [۳] شلوتمان Schlottmann آن را از ریشه وخش vakhš که بمعنی روئیدن و بالیدن است دانسته و پس از آن از لغت وچ vač که بمعنی واژه و سخن گفتن است مشتق میداند [۴] اوپرت Oppert اسم فرورتي را که در کتیبه بیستون آمده است بمعنی غذا دهنده گرفته است [۵] بنظر اشپیگل Spiegel میرسد که فروشی مرکّب باشد از حرف فرَ fra که بمعنی پیش و مقدّم است و از ریشه وش vash که ممکن است بجای کلمه vakhš بمعني بالیدن استعمال شده باشد [۶]

گیگر Geiger مینویسد که جزء دومي فروشی از ریشه وَرذ varĕd میباشد که بمعنی بالیدن و نموّ کردن و روئیدن و ترقی نمودن است میباشد [۷] از این معنی سنّتی گذشته دسته دیگري از علما فروشی را بمعنی گرویدن و ایمان آوردن و یا بمعنی حمایت نمودن و محافظت کردن گرفته اند یوستی Justi میگوید که فعل ور var برای گرویدن بدین مزدیسنا استعمال شده است فراورتی fraoreti یعني ایمان و اعتقاد و فرَوَرِتَ fravareta یعنی معتقد و متّدین در خطوط میخي هخامنشیان نیز var بمعنی اعتقاد کردن است و با وروس vērus لاتینی و وار wahr المانی و ورَ wēra روسی نسبتي دارد فقط این کلمه قدری در اوستا تغییر یافته فروشی شد و از برای فرشته محافظ نیکان تخصیص یافته است فروشی قوّه ما به الامتیاز دینداران است از این جهت است که از برای غیر دینداران فروشی

---

۱ Spiegel, Die Traditionnelle Literatur der Parsen Wien 1860 S. 172.

۲ Burnouf Commentaire sur le yacna p. 271

۳ Darmesteter, Le zend Avesta Vol. II p. 502.

۴ Schlottmann. Commentar zu Hiob S. 91, 147

۵ Oppert, Insc. des Achèmendes p. 105.

۶ Spiegel, Eranisehe Alterthumskunde Zweiter Band S. 91.

۷ Geiger, Handbuch der Avestasprache Erlangen 1879.

قائل نشده اند یوستی نیز مینویسد که اسم فرورتی دومین پادشاه ماد که ذکرش گذشت زرتشتی است [۱] دُهارلز De Harlez با یوستی موافق جزء دومی فروشي را (ور) اول بمعنی برگزیدن و باور کردن دوم بمعني پناه دادن گرفته است [۲] هوگ Haug هم معنی دومی کلمه را اختیار نموده فروشی را بمعنی حمایت کردن میداند [۳] تیل Tiele نیز بهر دو معنی مذکور متمایل است [٤] جکسن Jackson از معنی سنّتی طرفداری نکرده بدو معنی مذکور اخیر اشاره میکند و آن را معنی معمولی و متداولی علمای معاصر میشمرد [۵]

چنانکه دیدیم دانشمندان متأخر طرفدار معنی سنّتی فروشي نیستند نظر بدو جزء این کلمه که هر دو در زبان فارسي موجود است بمعنی سنّتی چندان وزنی نباید داد بی شك فروشی مرکّب است از فر+ور فر یا فرا بمعنی پیش و مُقدّم در سر یك دسته از لغات فارسي موجود است مثل فرزانه و فرزند و فرمان در گاتها فرا frā آمده است و در سانسکریت پرَ pra و در لایتنی پرو prō میباشد در تمام زبانهای کنوني اروپا نیز در سر یك دسته لغات جای دارد مثل pro (pronom) در فرانسه و vor و before در زبانهای المانی و انگلیسي جزء دیگر کلمه را که برخی از مستشرقین بمعنی اعتقاد کردن و گرویدن گرفته اند در فارسی در جزو کلمه باور باقی است در خود اوستا ور چندین معنی دارد اول بمعني فرا گرفتن و احاطه نمودن و پوشاندن است دوم بمعنی برگزیدن و گرویدن و ایمان آوردن نظر بوظیفه فروهر چنانکه بزودی خواهیم دید و از پیش نیز مختصراً بآن اشاره کردیم مناسب است که آن را بمعني حمایت نمودن و پناه دادن و یا بمعني پوشاندن و احاطه نمودن که همان معنی پناه دادن از آن مفهوم است بدانیم

۱ Justi Geschichte Irans. G ir Phi. III. Ab. S. 411.
و رجوع شود به Geldner, Encyclop. Britannica XXIX, 823.
۲ De Harlez, Mannuel de la Langue de l'Avesta,
۳ Haug, Essays on The Sacred Langu. Writi, and Relig. of the Parsis. p. 206.
٤ Tiele, Relig. bei den Irani. Völker Deutsch. Ausg. von Gehrich S. 260
۵ Jackson, Die Irani Relig. G ir Ph. S. 643

از آنچه گذشت کلمه فروشي بکلمهٔ فرشته مربوط نیست فرشتك پهلوی و فرشته فارسی همان بمعني فرستاده میباشد در خود اوستا در گاتها یسنا ٤۹ قطعه ۸ فرِاَشتَ fraēšta بمعنی پیک و رسول و فرستاده آمده است

قواي پنجگانه انسان

اکنون باید دید که فروهر چیست و بچه شغل و وظیفه گماشته شده است

معمولاً در اوستا پنج قوّهٔ باطنی برای انسان تشخیص داده شده است این قواء از حیث رتبه باهم مساوی نیستند برخي از آنها بی آغاز و بی انجام است برخی از آنها فنا پذیر و برخي دیگر از آنها محدث ولی بعد بحیات جاودانی و ابدی پیوسته گردد در جائی که این قوای پنجگانه باهم ذکر شده در یسنا ۲٦ فقره ٤ میباشد که گوید «ما میستائیم اهو ــ و دئناــ و بئوذه ــ و اوروَنْ ــ و فروشی نخستین آموزگاران و نخستین پیروان و مقدسین و مقدسات را که در این جهان برای پیشرفت راستی کوشیدند» هرچند که موضوع مقالهٔ ما پنجمین از این قواء ست اما بطور اختصار چند کلمه از سایر قواء گفته میرویم بسر مطلب ☆

نخستین قوهٔ اهو ahu در پهلوي و در ادّبیات فارسي مزدیسنان اخو میباشد آن را باید جان ترجمه نمود و یا قوّه حیات و زندگانی و حرارت غریزّیه دانست کار اخو این است که بدن انسانرا محافظت نموده اعمال آن را بنظم و نسق طبیعی بگمارد این قوّه با بدن هستي یافت و با آن نیز نابود گردد بنابر این آن را آغاز و پایانی است و از حیث درجه پست ترین قوای انسانی شمرده میشود

☆ در سنت این قواء را طور دیگر ذکر کرده اند بندهش بزرگ مینویسد که انسان از پنج جزء آفریده شد از تن و جان و روان و آئینوئك âivînak (قالب) و فروهر درصد در بندهش قواء این طور آمده است و جان واخو و روان و بوی و فروهر رجوع شود به زند اوستای دارمستتر جلد دوم ص ۵۰۰ و ادّبیات سنتی پارسیان تألیف اشپیگل ص ۱۷۲

دومی از این قوای دئنا daēnā در پهلوی و فارسی دین گوئیم دین در همه جای اوستا بمعنی کیش و آئین نیست بلکه غالباً بمعنی وجدان و حسّ روحانی و ایزدی انسان است در خودگاتها بسا باین معنی استعمال گردیده است [1] این قوّه ایزدی مستقّل است از جسم فنا پذیر و آن را آغاز و انجامی نیست این قوّه را آفریدگار در باطن انسان بودیعه گذاشت تا همواره او را از نیکی و بدی عملش آگاه سازد آنچه نیك است میستاید و آنچه زشت است مذّمت میکند اثر عمل این قوّه منوط باین است که انسان باین آواز باطنی گوش فرا دهد تمجید و توبیخ آن را بشنود اگر انسان آواز دین و یا وجدان را نشنید و مرتکب بجرمی گردید از آن گناه دامن قدس این قوّه ایزدي آلوده و ناپاك نگردد مگر آنکه از معصیت و جرم افسرده و اندوهگین گشته بآسمان عروج میکند از مرگ و زوال نیز خللی بجنبه جاودانی آن نمیرسد پس از درگذشتن انسان دین را در جهان دیگر بروان او نفوذ و تسلّطی است در سر پل چنود دین بصورت دختر زیبا و درخشانی بروان مرد پاک و پارسا رو کند و بدو گوید پندارنیك و گفتار نیك وکردار نیک تو مرا بیا فرید منم پیکر اعمال نیک تو منم صورت خدا پرستي و پرهیز کاري تو همچنین بروان مرد گنه کار بصورت زن پتیاره و زشتی در آمده اعمال ناصواب اورا از هیکل منفور و ناموزون خویش در پیش چشم او مجسم میسازد [2]

سومی از این قوای بئوذَ Baodha در پهلوی بوذ و اکنون بوي گویند و آن قوّه درّاکه و فهم انسانی است موظف است که حافظه و هوش و قوه ممیّزه را اداره کند تاآنکه هر یک تکلیف خود بجاي آورده بدن را خدمت نمایند بنظر میرسد که بوی با بدن بوجود آمده اما پس از مرگ فاني نمیشود با روان پیوسته بجهان دیگر میشتابد چه بسا در اوستا مي بینیم که

---

۱ رجوع کنید بگاتها ترجه نگارنده به یسنا ۳۳ قطعه ۱۳

۲ رجوع شود به هادُخت نسك (فرگرد ۲ فقرات ۱—۱٤) و ویشتاسپ یشت فرگرد ۸ فقرات ٥٦ — ٦٠ زند اوستای دارمستتر جلد دوم و رجوع شود به اردای ویرافنامه فصل ٤ و ۱۷

بوی با روان یکجا ذکر شده ازآنجمله در وندیداد فرگرد ۱۹ در فقره ۲۹ گوید «پس از آنکه روح در روز چهارم بعد از مرگ به پل چنود رسد بوی و روان وی را از اعمال جهانی باز خواست میکنند» چهارمی از این قواء اُوروَنْ urvan را امروز روان گوئیم این قوه مسئول اعمال انسانی است چون انتخاب خوب و بد با او ست ناگزیر کردار نیك و زشت از او باز خواست خواهد شد روان موظف است که همیشه خوب را بگزیند پس از مرگ بحسب انتخاب خویش پاداش یافته یا در روضه خلد برین متنعّم است و یا در قعر جهنم معذّب روان مرد پاك و نیکوکار با فروهر پیوسته باهم بسر برند اینك رسیدیم بقوه پنجمی که فروشی باشد این قوّه فروشی یا فروهر نامیده میشود درصورتی که متعلق بمرد پاک و نیکو کار و پارسا باشد آن مرد ناپاک و ملحد دیو خوانده میشود در خود اوستا صحبتی از فروهر مجرمین نیست فقط در صددر بندهش آمده است که فروهر یك مرد شریر با بوی و روان در جهنّم بسرخواهند برد [۱] از خود اوستا شاید بتوان استخراج کرد که دیو بمنزلهٔ فروهر مجرمین است چه در وندیداد فرگرد ۸ فقره ۳۱ از گناهکاران صحبت کرده گوید «کسی که پس از مرگش بدیو معنوی مبدّل میگردد» چنانکه از معنی لفظی فروشی برمیآید این قوه بمعنی حافظ ونگهبان میباشد نه آنکه فقط انسانرا چنین پاسبان و فرشته ایست بلکه در کلیّه مخلوقات اهورامزدا این قوّه موجود است هر یک از اجسام سماوی وآتش وآب و گیاه و جانوران سودمند را فروهر مخصوصی است حتّیٰ خود اهورامزدا و امشاسپندان و ایزدان را فروهری است در وندیداد فرگرد ۱۹ فقره ۱۴ اهورامزدا بزرتشت میگوید «فروهر مرا که اهورا هستم بیاری بخوان» فروهر اهورامزدا بزرگتر و بهتر و زیباتر و پایدار تر و باهوش تر و رساتر و مقدس تر نامیده شده است

۱ رجوع شود به Justi, Handbuch der zend sprache بکلمهٔ فروشی

صور اجسام از روی صور عالم معنوی فروشی ساخته شده است

در آغاز گفتیم که پیش از خلقت انسان و ترکیب یافتن جهان مادی فروشی ها وجود داشته اند و در عالم بالا صور معنوی و روحانی کلیّه مخلوقات اهورا بوده اند در فصل اول بندهش در فقره ۸ آمده است که پیش از آفرینش عالم مادی اهورامزدا عالم فروشی را بیافرید یعنی آنچه که بایستی در دنیا ترکیب مادی گیرد از انسان و جانور و گیاه وغیره پیش از آن صور معنوی آنها موجود بوده است عالم فروشی در مدت سه هزار سال طول کشیده پس از انقضای این دورهٔ روحانی از روی صور معنوی فروشی‌ها گیتی با آنچه در آن است ساخته شده است و آنچه بعد ها پا بدائره وجود خواهد گذاشت نیز از همین صور معنوی پدیدار خواهد شد آخرین فروهری که بزمین فرود خواهد آمد فروهر سوشیانت موعود مزدیسنا ست که پس از آن آخرالزمان است در پتت ایرانی در فقره ۲۲ نیز چنین آمده است "من امیدوار ظهور آخرین جسم هستم" ۱

این عقیده از مزدیسنا با اندک تفاوتی داخل دین یهود گردیده قائل شده اند از آنکه ارواح انسانی را خداوند پیش از خلقت عالم بیافرید همانطوری که سوشیانت نزد مزدیسنان آخرین خلقت بشر است مشیاه (مسیح) در نزد یهودها آخرین روحی است که خداوند در قالب انسانی خواهد دمید پیش ازآنکه کلیه ارواح بزمین فرود بیایند مسیح بوجود نخواهد آمد

قبل از آنکه اهورامزدا بعالم فروشی ترکیب مادی دهد بقول بندهش با فروهرها مشورت نمود و آنها را آزاد و مختار گذاشت که جاویدان در عالم مینوی باقی بمانند و یا بقالب جسمانی در آمده بضد جنود اهریمن بجنگند فروهرها پذیرفتند که در جهان با بدی بستیزند چه دانستند که در انجام مظفر شده دیوها شکست خواهند دید و بدی از جهان نابود گشته نیکی و حیات ابدی دگر باره حکمروا خواهد شد ۲

---

۱ رجوع شود به Spiegel, Die Heiligen Schriften der Parsen 3 Bd S. 228

۲ رجوع کنید به بندهش فصل ۲ فقرات ۱۰ — ۱۱

فروهر که صورت معنوي هر يك از مخلوقات اهوراست برای محافظت صورت جسمانی مخلوقات از آسمان فرود آمده است این فرشته موظف است از وقتی که نطفهٔ انسان بسته میشود تا دم مرگ اورا محافظت کند در دینکرد آمده است «همینکه زرتشت متولد شد دیوها خواستند که اورا هلاک کنند اما فروهر زرتشت بصورت مرد دلیری اورا پاسبانی نمود» [۱] پس از انفصال روح از بدن و سر آمدن دورهٔ زندگاني فروهر بعالم بالا عروج میکند ولی با صورت جسمانی ترک علاقه نمیکند چنانکه خواهیم دید باز ماندگان درگذشتگان همواره منظور او هستند از ساحت اهورامزدا خوشی و خرمي آنان را خواستار است

عقیدهٔ بفروهر شبیه است بعقیدهٔ بقای روح که کلیّه اقوام قدیم بآن قائل بوده اند اما در مزدیسنا رنگ و روی مخصوصی گرفته افکار لطیف فلسفی ضمیمه آن شده است بطوری که آن را باید از خصایص آئین زرتشتی شمرد در واقع در هیچ دینی نظیر آن هم دیده نمیشود چه فروهر چنانکه خواهیم دید غیر از روح است مگر آنکه برای فهم کلام ناگزیریم که عقاید سایر اقوام را که شباهتی باین عقیده دارد ذکر کنیم از آنجمله بابلیها اعتقاد داشته اند که هر کسی را خدای مخصوصی است که اورا حفظ میکند و هر کسی فرزند خدا نامیده میشده است بنظر میرسد چنانکه بسیاری از دانشمندان مستشرقین ذکر کرده اند عقیده فروهر ایرانیان بشکل دیگری داخل دین یهود و از آنجا بسایر ادیان سامي نفوذ کرده باشد

غالباً در انجیل مي بینیم که از برای انسان ملک و فرشتهٔ مخصوصي قائل شده اند بطوری که تردیدی باقی نمیماند از آنکه فقط اسم فروشي اوستا بملک تبدیل یافته باشد [۲] همچنین بسیار بعید بنظر میرسد که افلاطون در فلسفهٔ

---

۱ دینکرد کتاب نهم فصل ۲٤ فقره ۷

۲ رجوع شود با نجیل متی در باب هجدهم فقره ۱۰ و کتاب اعمال رسولان در باب دوازدهم فقره ۱۵

خویش در تحت نفوذ مزدیسنا نباشد و در جائی که میگوید هر یک از اجسام را یك صورت ذهنی و معنوی موجود است از فروشی بی اطلاع باشد افلاطون میگوید نه آنکه فقط انسان و آتش و آب را چنین صورت باطنی موجود است بلکه نیکوئی و خوبی و عدالت نیز دارای چنین صورت ذهنی است صُورت ذهنی (ideas) قالب و سر مشق (paradeigma) ؛ کلیّهٔ اشیاء موجوده است و یا بعبارت دیگر صُور ذهنی قالب اشیاء غیر حقیقی است چه صورت ذهنی فقط دارای وجود حقیقی است و اشیاء موجوده جسمانی تقلیدی است از صورت ذهنی (ideas) که قدیمي و جاویدانی و غیر مرئی است آنچه تقلیدی است در معرض همه قسم تغییرات است پس هر چیز را در عالم دو جزء است جزء ازلی و ایزدی و جزء فنا پذیر جزء ایزدی مثلاً روح انسانی که پیش از ترکیب جسماني اووجود داشته در صورتی که پاک و بی آلایش مانده باشد دوباره بعالم علوی عروج کرده بمقام اولی خود رسد و بحیات ابدی پیوسته گردد این فلسفه کاملاً یاد آور حکمت زرتشتی است مگر آنکه کلمه فروشی به ideas تغییر یافته است

در مینوخرد آمده است ستارگان بی حدومر که در آسمان دیده میشوند فروهرهای مخلوقات جهان میباشند چه از برای هر یک از آفریدگان اهورامزدا از هر قسم و نوعي که باشد خواه آنهائی که پا بدائره وجود گذاشته اند و خواه آنهائي که بعد صورت هستی پذیرند فروهری در آسمان موجود است [۱] لاُبد این عقیده که ستارگان فروهرهای مخلوقات اند در عهدی صورت یافته که علم نجوم در ایران نفوذ کرده بوده است در خود اوستا بهیچ وجه مناسبتی میان ستارگان و فروهران بنظر نمیرسد

فروهر غیر از روان است

گفتیم که فروهر غیر از روان است از فقره ٤ یسنای ۲۶ که شرحش گذشت این مسئله نیز بخوبی پیدا ست در یسنای ۵۵ فقره ۱ از تن وپیکر و استخوان و قوّه (tevīšī توش توان) و بوی و روان و فروهر اسم برده شده است در یسنا ۷۱ فقره ۱۸

۱ رجوع شود به مینوخرد فصل ٤۹ فقرات ۲۲ و ۲۳

گوید روان مخصوص خود را میستایم فروهر مخصوص خود را میستایم از این قبیل مثال در اوستا بسیار داریم ولی در خود اوستا نیز مثال زیاد داریم که فروهر و روان طوری با هم ذکر شده که قهراً بایستی روزی بهم مشتبه گشتهٔ این دو را یکی تصور کنند و چیزی که بخصوصه ممدّ این اشتباه شده و تفکیک فروهر را از روان مشکل ساخته آن ملحق شدن روان است پس از مرگ بفروهر در یسنا ۲۶ فقره ۱۱ آمده است «ما میستائیم همهٔ فروهای پاکان را ما میستائیم روانهای در گذشتگان را آن فروهرهای پاکان را» همین عبارت غالباً در اوستا تکرار شده است [۱]

جشن نوروز اوقات نزول فروهرها ست

جشن فروردین اوقات نزول فروهرهاست از آسمان برای دیدن باز ماندگان نظیر این جشن در سایر ادیان قدیم و جدید نیز موجود است و آن را عید اموات گویند در نزد هندوان نیز ستایش نیاگان (پیتارا Pitara) شباهتی بفروردگان ایرانی دارد رُمها نیز ارواح مردگان را باسم مانس manes پروردگارانی تصور کرده فدیه تقدیم آنها میکردند عقیده داشتند که روح پس از بخاك سپرده شدن بدن بیك مقام عالی میرسد هر چند که معمولاً آرامگاه آن در داخل زمین است ولی قادر است که در روی زمین نفوذ و تسلطی داشته باشد بواسطه فدیه و قربانی توجه اورا از عالم زیرین بسوی خود میکشیدند در قبرستانها در ماه فوریه عیدی برای مردگان میگرفتند و فدیه و هدیه نیاز مینمودند [۲]

اینك که صحبت ما باینجا کشید مناسب است که چند کلمه در خصوص جشن فروردین گفته آید فروردین یگانه جشن ایران قدیم است که تا بامروز پایدار مانده و بزرگترین عید ملی ایران شمرده میشود از سایر عیدهای بزرگ ایران قدیم مثل مهرکان و سده نام و نشانی نیست ولی فروردین با خصایص قدیم مذهبی خود معمول است

---

۱ رجوع شود بفقره ۷ از یسنای ۲۶ و بفقره ۲۳ از یسنای ۷۱

۲ Otto Seemann, Mythologie der Griechen und Römer Leipzig 1910 S. 179

و به Seignobos, Histoire du Peuple Romain, Paris 1909 p. 42

از آنکه این موقع از سال بفروهرها تخصیص یافته و نخستین ماه سال بفروردین موسوم شده بی دلیل نیست در کتب مذهبی و سنّت مزدیسنان وجه مناسبت آن معلوم است

اعیاد مذهبی یا شش گهنبار سال

جشن فروردین که یکی از شش جشن سال و یا آخرین گهنبار است در آئین مزدیسنا اوقات خلقت بشر است همانطوری که در تورات در سفر پیدایش در باب اول آمده است که خداوند در مدت شش روز آسمانها و زمین و روشنائی و آب و گیاه و خورشید و ماه و ستارگان و جانوران و انسان را بیافرید و در هفتمین روز بیاسود در سنّت مزدیسنان نیز اهورامزدا جهان را در شش بار بیافرید اما نه مانند یهُوَ در یک هفته بلکه در مدت یک سال در فصل ۲۵ بندهش آمده است «اهورامزدا میگوید که خلقت عالم در ۳٦۵ روز بتوسط من انجام گرفت و شش جشن گهنبار در هر سال قرار داده شده است» گفتیم که پیش از خلقت جهان مادی در مدت سه هزار سال عالم روحانی فروشي وجود داشته و پس از انقضاي این مدت از این صور مینوی جهان جسمانی ترکیب گردیده است این خلقت در شش بار در مدت یک سال صورت گرفته است در خورده اوستا در آفرین گهنبار فاصلهٔ این اوقات بهمدیگر نیز معلوم گردیده است نخستین گهنبار سال موسوم است به میدیوزرم [اوستایی] بقول سنت در این روز آسمان خلقت یافت این جشن در اردیبهشت ماه در روز دی بمهر (روز ۱۵) واقع میشود دومین گهنبار موسوم است به میدیوشهم [اوستایی] این جشن در تیر ماه در روز دی بمهر (روز ۱۵) واقع میشود در این روز آب وجود یافت سومین گهنبار را پتیه شهیم گویند [اوستایی] وقوع این جشن در شهریور ماه در انیران روز (روز ۳۰) میباشد در این روز زمین آفریده شد چهارمین گهنبار را ایا سرم خوانند [اوستایی] موقع آن مهر ماه و در روز انیران (روز ۳۰) میباشد در این روز گیاه خلق شد بگهنبار پنجمین میدیارم [اوستایی] اسم داده اند در دی ماه

و بهرام روز (روز ۲۰) واقع میشود این روز بآفرینش جانور تخصیص دارد ششمین گهنبار موسوم است به همسپتمدم [Avestan script] این جشن در آخرین روز کبیسه سال که وهشتواشت مینامند واقع میشود در این روز انسان آفریده شد معنی لفظی همسپتمدم درست معلوم نیست مستشرقین آن را بطور یقین معنی نکرده اند تریوسنگ آن را در سانسکریت به (خلقت همه گروهان) ترجمه کرده است دانشمند دیگر پارسی کانگا آن را بمعنی اعتدال و مساوات میان گرمی و سردی و تقسیم مدت ۲۴ ساعت شبانروز بدو قسمت مساوی و یا بعبارت دیگر مساوی شدن روز و شب گرفته است [1]

هر یك از این جشن ها پنج روز طول میکشد روزهائی که از برای هر یك از گهنبار معین کردیم آخرین و مهم ترین روز آن جشن است این گهنبارها چنانکه دیدیم بفاصله های غیر مساوی از همدیگر دور میباشد در خود آفرین گهنبار این فاصله ها این طور معین شده است

از نخستین گهنبار تا بآخرین روز دومین گهنبار ۶۰ روز از دومین تا بآخرین روز سومین ۷۵ روز از سومین تا بآخرین روز چهارمین ۳۰ روز از چهارمین تا بآخرین روز پنجمین ۸۰ روز از پنجمین تا بآخرین روز ششمین ۷۵ روز و از ششمین تا بآخرین روز نخستین ۴۵ روز فاصله است بنابر این نخستین گهنبار در چهل و پنجمین (۴۵) روز سال دومین در صد و پنجمین (۱۰۵) روز سومین در صد و هشتادمین (۱۸۰) روز چهارمین در دویست و دهمین (۲۱۰) روز پنجمین در دویست ونودمین (۲۹۰) روز ششمین در سیصدو شصت وپنجمین (۳۶۵) روز سال واقع میشود هر چند که خلقت آسمان و آب وزمین وگیاه و جانور و انسان بترتیبی که ذکر شد و معین بودن خلقت هر یک در یکی از گهنبارها متأخر است [2] ولی معلوم میشود از یک آبشخور بسیار قدیمی میباشد چه در خود فروردین یشت در فقره ۸۶ ترتیب فوق منظور شده مرتباً بفروهر آسمان و آب و زمین و گیاه و جانور و بشر درود فرستاده میشود

---

۱ K E Kanga, Avesta Dictionary

۲ رجوع شود به بندهش فصل اول فقره ۲۸ و زات سپرم فصل اول فقره ۲۰

چنانکه اشاره کردیم هریک از این اعیاد ششگانه سال پنج روز طول میکشد ولی در موقع ششمین گهنبار که خلقت بشردراوقات آن صورت یافته فروهرهای نامداران و درگذشتگان نیکوکار در مدت ده شب در روی زمین توقف میکنند بنابر این از روز بیست و ششم اسفند ماه تا بآخرین روز پنجه وه (خمسهٔ مسترقه) در فروردین یشت در فقره ٤٩ نیز چنین آمده است « فروهرهای مقدس و نیک و توانای پاکان را میستائیم که در هنگام همسپتمدم از آرامگاهان خویش پرواز نموده در مدت ده شب پی در پی در این جا بسر برند» ابوریحان بیرونی نیز در خصوص این جشن آخرین گهنبار سال مینویسد که این عید ده روز طول میکشیده آخرین پنج روز اسفند ماه را نخستین فروردگان و پنجه وه را دو مین فروردگان میگفته اند بتوسط مورخین نیز میدانیم که این جشن ده روز بوده است خسروا نوشیروان در مدت ده روز جشن فروردگان سفیر امپراطور رُم ژوستین (Justin) را نپذیرفت چه مشغول بجای آوردن اعمال عید بود [۱] مینوخرد فقط پنج روز کبیسه آخر سال را فروردیان مینامد [۲] امروز زرتشتیان مانند پارینه ده روز اخیر سال را فروردیان خوانده تشریفات مذهبی بجای میآورند عموماً در ایران آغاز سال نو روزی که خورشید داخل برج بره میشود جشن فروردین است بنخستین ماه سال .بمناسبت نزول فروروها از آسمان فروردین نام داده اند

جشن نوروز

هنوز هم در ایران در اوقات این جشن خانه می آرایند همه جا را پاک میکنند رخت نو مي پوشند بوی خوش بخور میدهند گل و شیريني و شربت مي نهند دعا میکنند و نماز میگزارند در خوانچه اي هفت چیز که اسمشان با حرف سین شروع شده باشد مثل

---

۱ Darmesteter Le zend-Avesta vol. II p 503

۲ مینو خرد فصل ۵۷ فقره ۱۳

سیم و سیب و سنجد وغیره میگذارند این عدد هفت که از زمان قدیم مقدس بوده اشاره بهفت امشاسپندان و یا بزرگترین فرشتگان مزدیسنا میباشد .بي شك این رسوماتکه از روزگاران کهن بیادگار مانده اساساً برای این بوده که فروهرهای مقدسین و نامداران و در گذشتگان خانواده که از آسمان فرود آمده چند روزی برسم سرکشي در روی زمین میگذرانند از خانه و زندگاني بستگان و از دینداري و پرهیزگاری و داد ودهش باز ماندگان خویش خوشنود گشته از درگاه خداوند خوشي و تندرستی آنان را بخواهند مورخین قدیم غالباً از جشن فروردین یا نوروز ذکري کرده اند بخصوصه آنچه ابوعثمان جاحظ درکتاب خویش المحاسن والاضداد و ابوریحان در آثار الباقیه نوشته اند قابل مطالعه است بواسطه قدمت زمان این دو دانشمند و نزدیك بودن آنان بعهد ساسانیان کلیّه اطلاعات آنان راجع بنوروز و فروردجان یادآور اساس مذهبي این جشن است ابوریحان مینویسد که در اوقات فروردگان در اطاق مرده و بالای بام خانه در فارس و خوارزم برای پذیرائي از ارواح غذا میگذارندو بوی خوش بخور میکنند گذشته از آنکه نخستین ماه سال باسم فروهر است نوزدهمین روز هر ماه نیز بنگهبانی این فرشته سپرده شده است فروردین روز در فروردین ماه موسوم است به فروردگان بنا .بموافق افتادن اسم روز با اسم ماه آن را هم عیدی میشمرند فروشی در یسنای ۱ فقره ۱۱ اسم ماه و در یسنای ۱۶ فقره ۵ اسم روز ۱۹ ماه استعمال شده است بقول بندهش گل بوستان اوروج که در فارسي بستان یا بوستان افروز و معمولاً تاج خروس گویند متعلق بفروهرها ست [۱]

فروردین یشت و کتب پهلوي

اینك رسیدیم .بمندرجات فروردین یشت قسمتی از این یشت که در قدرت و عظمت فروهرها و قسمت دیگری که در استغاثه وطلب یاری از آنها ست بخصوصه در هنگام فرودآمدن فروهرها

---

۱ بوستان افروز بنگر رسته باشاه اسپرم گرندیدستی خط قوس قزح برآسمان ازرقی
این گل را در لاتینی amarantus در فرانسه amarante گویند وست West ویوستی Justi آن را در ترجمه انگلیسی و المانی بندهش به Cockscomb و Hahnenkamm ترجمه کرده اند

یعنی در آخرین گهنبار سال سروده میشود [۱]

گفتیم که در کلیّه اوستا و کتب مذهبی پهلوی بمطالبی در خصوص فروهرها برنمیخوریم که در خود فروردین یشت نباشد در طیّ مقاله از مندرجات کتب پهلوی و پازند در این زمینه اشاره کردیم پیش از آنکه برویم بسر یشت سیزدهم چند کله دیگر نیز از کتب مذکور استخراج کرده گوئیم در کتاب شایست لاشایست درفصل ۱۰ فقره ۲ آمده است که در هنگام جشن فروردگان باید نان درون واسدرند (نان مقدس) حاضر نمود در آئورگمدئیچا Aogemadaēcā که یکی‌ازقطعات اوستائی است در فقره ۱۵ گوید وقتی که روان در گذشته بفردوس رسد فروهرهای پاکان بنزد اوخورش جاودانی که در هنگام میدیوزرم تهیه شده است پیش آورند در اردای ویرافنامه در فصل ۵ میخوانیم وقتی که ارادای ویراف از پل چنوت گذشت فروهر پاکان نیز در جزو فرشتگانی بوده که بملاقات وی آمده بودند اینك فروردین یشت کله فروشی در اوستا مؤنث است یشتی که باین فرشته مختص است بلندترین یشتهای اوستا ست از فقره یك تا نود و شش بطور عموم از عظمت و جلال و اعمال فروهرها صحبت میشود از فقره مذکور تا آخر از فروهر پاکان و پادشاهان و نامداران و پرهیزگاران و کلیّه مقدسین و مقدسات مشهور یاد گردیده و بهر یك درود فرستاده شده است نگارنده اسامی خاصی که در این یشت ذکر شده شمردم اگر اشتباه نشده باشد بیشتر از سیصد و پنجاه اسم اشخاص درآن مندرج است این یشت خود گنجینه ایست از لغات بواسطه این اسامی یک دسته از لغات ایران قدیم محفوظ مانده چه معنی لفظی پیشتر از این اسامی معلوم

---

[۱] از برای کله گهنبار در اوستا یا ایریه yāirya استعمال شده است این کله صفت است بمعنی سالی و فصلی از کله یار که بمعنی سال است مشتق گردیده است در زبانهای المانی و انگلیسی یار yahr و یر year با یار اوستائی یکی است یا ایریه نیز اسم شش فرشتگان گهنبارهای سال میباشد کله مذکور در پهلوی به گاسان یار ترجمه گردیده لابد از کله گاس که در فارسی گاه گوئیم میباشد گهنبار و یا گاهانبار از گاسان‌بار پهلوی گرفته شده است مشتبه نشود با گاس دیگر پهلوی که بجای گاتا استعمال میگردد از جمله جاهائی که در اوستا شش یاایریه و یا گهنبار باهم ذکر شده است از این قرار است یسنا ۹،۱ و ۹،۲ و ۱۴،۴ و ۸،۶ و ۱۱،۷ و ۸،۱۷ و ۱۱،۲۲ ویسپرد ۲،۱ و ۲،۲

است چون عدد آنها زیاد و شرح دادن هر یک جداگانه خودکار مستقلی است بناچار در طي ترجمه فروردين يشت از توضیح دادن و بیان کردن معانی آنها باید صرف نظر کنیم مخصوصاً درقسمت اخیر این یشت دقت شده است که اسم هیچ یک از مشهورین غفلت نشود اسامی تمام اقوام و بستگان و فرزندان و یاران زرتشت در آن ضبط است فروهرهای نخستین آموزگاران دین و پیروان معروف قدیم و پادشاهان و نامداران یک یک خوانده شده است

چون ترجمه یشت را ملاحظه خواهید کرد محتاج بدرج کلیه مطالب آن نیستیم مگر آنکه برای سهولت فهم خلاصه مضامین آن نگاشته میشود

اعمال فروهرها

عملیات فروهرها منحصر بعالم مادی و جهان خاکي نیست عالم بالا و مینوی نیز از یاری فروهرها بی نیاز نیست چون هر یک از آفریدگان خرد و بزرگ اهورامزدا را خواه معنوی و خواه مادي فروهری است ناگزیر قوّه محرکه در دست این روح ایزدی سپرده شده است حتی خود اهورامزدا قاعدهٔ کلّی را ملحوظ داشته باکمال فروتنی در فقرات اول فروردین یشت به پیغمبرش گوید ای زرتشت فروهر های پاکان درکار آفرینش مرا یاری نمودند از پرتو فروشکوه آنهاست که من آسمان و زمین و آنچه در روي آن است از رودها و گیاهها و جانوران و مردمان را نگاه میدارم از پرتو فروهرهاست که بچگان را در شکم مادر حفظ میکنم و این چنین خواهد بود تادامنهٔ رستاخیز روزی که مردگان را برانگیزانم و استخوان و گوشت و اعضاء واحشا و موی آنان را دگرباره بهم پیوندم اگر یاری فرو هرهای پاکان نبودی هرآینه نه گیتی پایدار ماندی و نه انسان و نه ستور سراسر جهان گرفتار چنگال دیو دروغ میشدی از پرتو فروهرهاست که زن بنعمت فرزند رسد و بآسانی وضع حمل کند از پر تو فروهرهاست که مرد فصیح زبان گردد از پرتو فروهر هاست که آفتاب و ماه وستارگان راه خود پیمایند در آغاز آفرینش مدت زمانی آفتاب و ماه و

ستارگان و فروغ بی پایان (انیران) و آب و گیاه هریك درجای خویش غیر متحرك بودند از پرتو فروهرهای پاکان است که کواکب بجنبش در آمده راه سیر پیش گرفتند و آب روان گردید و گیاه بالیدن آغاز بنمود و بطرف باغ و بستان بخرامید فروهرها در قوّه و قدرت باهم مساوی نیستند فروهرهای نخستین آموزگاران دین قوی‌ترین شمرده شده اند و پس از آن فروهرهائی که هنوز بقالب جسمانی در نیامده و آن فروهرهای سوشیانسهائی است که از ظهور خویش بجهان جان نودمند فروهرهای مقدسین زنده قوي تر اند تا فروهرهای مقدسین مرده معمولاً بفروهر نخستین بشر کیو مرث [illegible] درود فرستاده میشود تا بآخرین سوشیانت [illegible] موعود مزدیسنا که آخرین آفریده اهور است

بخصوصه در میدانهای جنگ از فروهرها یاری طلب میشود فتح و پیروزی با امیر و شهریاری است که بیشتر فروهرها را از داد و دهش خویش خوشنود میکند ملت دلیر ایران از فروهرهای نامداران ویلان خویش باید استغاثه کند و شکست لشکر دشمن را از آنها بخواهد فروهرها خود نیز دلیرانه خود برسر گذاشته و سپر بدوش انداخته و خنجر بمیان بسته بهمراهي ایزد مهر و ایزد رشن و ایزدباد صفوف لشکر دشمن دیو یسنارا از چپ و راست در هم میشکنند

در کلیّه مصائب و سختیها و در ناخوشیها و بیم و هراس باید از فروهرهای نیکان یاد نمود یاوری و دستگیری آنهارا خواستارشد فروهر هریك از نامداران برای رفع بلای مخصوصی خوانده میشود مثلاً فروهر جمشید بضد فقر و خشکسالی فروهر فریدون برای رفع تب و ناخوشی فروهر گرشاسب بضد دشمن و دزد وغیره اساساً چون فروهر مقدس است از این رو بعموم آنها درود فرستاده میشود از فروهر اهورا مزدا و امشاسپندان و ایزدان مینوی و آذر و سروش ونیر یوسنك و رشن و مهر و منتر (کلام ایزدی) گرفته تا بفروهر جانوران مفید اهلي و بري و مرغهای هوا و ماهیان دریا

از فروهرهای نخستین پیشوایان دین و نخستین رزمیان و نخستین کشاورزان و خانواده و قبیله و ده و ناحیه و مملکت خواه آریائی و خواه خارجه یاد شده نسبت بهر یك تعظیم و تکریم میشود نظام عالم بدست فروهرها سپرده شده است آنچه بوده و هست و خواهد بود بی نیاز از پاسبانی این فرشتگان نیست ۹۹۹۹۹ فروهر برای پاسبانی اقیانوس فراخکرت گماشته شده اند ۹۹۹۹۹ از آنها مستحفظ هفتورنگ میباشند ۹۹۹۹۹ از آنها نگهبان جسم سام گرشاسب هستند ۹۹۹۹۹ از آنها نطفهٔ زرتشت را که در آخرالزمان پدیدار خواهد شد دیده بانی میکنند [1]

وقتی که آب از اقیانوس فراخکرت برخاسته روی ببالا نهد صدها هزارها ده هزارها فروهر بتکاپو افتاده میکوشند که بخانواده و ده و محل خود باران برسانند [2] در انجام مقال متذکر میشویم که بخصوصه در فرور دین یشت خیرات توصیه شده است فرو هرها خوشنود میشوند از باز ماندگانی که نعمت خود را از بینوایان دریغ نمیکنند در ایران قدیم جشن فروردگان اوقات خیرات بوده است

چون این مقاله در ۲۶ اسفندماه ۱۳۰۶ شمسي از برای تصحیح دگر باره از مطبعه بدست نگارنده رسیده بجاست در این اوقاتی که بنا بآئین کهن جشن نزول فروهرهاست این نامه را که باهمین مقاله انجام میپذیرد مانند فدیه و نثاری بفروهرهای پاک ودلیر و پارسای نیاگان مان تقدیم کنیم بشود که فروهر زرتشت و کورش و فردوسی و ابن سینا و خیّام و جلال‌الدین رومی و حافظ از ما باز ماندگان خوشنود گشته آبادی وطن ما ایران را از درگاه اهورا درخواست کنند

---

۱ رجوع کنید بمینوخرد فصل ۶۲ فقره ۲۳ و فقره ۲۹ در فصل ٤۹ فقره ۱۵ مینوخرد آمده است که ستاره هفتورنگ بهمراهی ۹۹۹۹۹ فروهر پاکان گماشته شده است که دروازه فروغ را محافظت نمایند تا ۹۹۹۹۹ دیو و پری و جادو را که بضد سپهر ایزدی و ثوابت هستند از هجوم باز دارند

۲ رجوع شود بمقالهٔ تشتر یشت ص ۳۳۳

در خصوص فروهر رجوع کنید بکتب ذیل

Darmesteter, Ormazd et Ahriman p. 128-132.
,, Le Zend-Avesta, Vol. II p, 500-505.
De Harlez. Avesta Livre sacré du Zoroastrisme p. CXIX-CXXV.
,, ,, origines du Zoroastrisme Paris MDCCCLXXIX p. 296-210
Spiegel, Erânische Alterthumskunde Band II s. 91-98
Haug, Essays on the Sacred Language, Writings and Religion of the Parsis, London 1878 p. 206-213
Windischmann, Zoroastrische Studien herausgegeben von Fr, Spiegel Berlin 1863 s. 313-324
L. C, Cassartelli, La Philosophie Religieuse du Mazdéisme sous les Sassanides Paris 1884 p. 76-80
Wilh. Geiger, ostiranische Kultur, Erlangen 1882 s. 286-294
Nathan Söderblom. Les Fravaschis, Paris 1899 متأسفانه بمطالعه این کتاب موفق نشدم
N. Söderblom, La vie future d'après le Mazdéisme. Paris 1901 p. 7 et s,
Scheftelowitz, Die altpersische Religion und das Judentum, Giessen 1920 s. 152-158
C, P. Tiele, Geschichte der Religion im Altertum, Die Religion bei den Iranischen Völker, Deutsche Ausgabe von G. Gehrich Gotha 1903 s. 256-264
Jackson, Die Iranische Religion (G I r P h) s. 643
Bartholomae, Altiranische Wörterbuch, Strassburg 1904
Konrad Schwenck. Mythologie der Perser, Frankfurt am Main 1850 s. 314-320
Duncker, Geschichte des Alterthums Zweiter Band Berlin 1853 s. 377-378.
خرمشاه تألیف نگارنده بمبئی ۱۹۲۷ میلادی ص ٥٤ — ۶۰

گذشته از آنکه ترجمه فروردین یشت در جزو ترجمه اوستای هارلز واشپیگل و دارمستتر و ولف Wolff ویشتهای گلدنر واومل Lommel موجوداست هوگ و وندیشمان نیز یشت مذکور را در جزو دو کتابیکه در فهرست فوق مندرج است در صفحه ۲۰۶ـ۲۱۳ و صفحه ۳۱۳ـ۳۲٤ ترجمه کرده اند

فرهنگ لغات اوستا

(لغاتي که در این کتاب معنی شد) ✡

(ا = 𐬀)

✡ برای معاني مفصلتر و اشتقاق کلمات و ارتباط آنها با لغات فارسی رجوع کنید بصفحاتي که با اعداد معین شده است

آ ژیْ دهاکَ ضحاك ۱۸۸

آسمُوْ خوانونت یکی از پیروان زرتشت ۶۵

آستَوْ یذَوْتوْ دیومرگ ۲۱۲، ۴۷۵، ۵۱۱

آسنْ سنگ ۲۶۵

آس بن یک خاندان تورانی ۲۶۵

یج

آ شمْ وُهوْ نماز معروف ۳۲، ۱۳۶

اَ شْترا عصا چوبدستی ۱۸۲

آ شوَزْ دَ نْگه پسرسایوژدری یکی از مقدسین ۱۹۹، ۲۶۳

اشی ارت فرشته ثروت ۳۵۹، ۵۱۸، ۵۲۹

آشتَ آئُوْرَوْنت پسرویسپ ثئورُواشتی رقیب کی گشتاسب از دیویسنان تورانی ۳۸۹

اشیش ونگوهی یا اشي ونگوهی ایزد ارد ۱۱۶، ۴۰۵

و

آ شونت پاك مقدس ۳۲

آ شوَنْ اشو پاك مقدس ۹۱

آشَ وَهیشتَ اردیبهشت ۱۵، ۹۱

اْ غرَئرتَ اغریرث ۲۱۱

اْ فسمنْ یك فرد شعر ۵۴۳

آکَ مَنَنْگه آك منش بدنهاد زشت سرشت ۹۱

اَمَ جرأت و قوّت و اسم فرشته ایست ۱۰۳

اَمشَ سپنتَ امشاسپند ۱۵

آمرِ تاتْ امرداد ۹۵

اَنتَرِ کنگهَ کوهی که در
بالای آن کنگ سیاوش واقع بوده است ۲۲۰

اَنتَرِ ماونگهه اندر ماه
آغاز ماه ۳۲۳

اَنوَمیَه چارپایان خُرد ۲۹۱

اهمائی رَئشچه دعائی است ۳۲ ید

اَهورَ مزدَ هرمزد خداوند ۳۳، ۱۵

اَهوْ بزرگ و سرور ۳۳۹

اَهوْ قوّهٔ حیات و زندگی حرارت غریزیه یکی
از ارواح انسانی است ۵۸۷

اَهونَ وئیریه نماز معروف یتا اهو ۴۷۵

اَیاثرِم ایاسرم چهارمین گهنبار سال ۵۹۴

اَئیریَه آریائی ایرانی ۳۲ ی

اَئیریَنَ آریا ایران ۳۲ ی

اَئیرینم خوارِنو فرآریائی
فر ایران ۱۶

ائیرین وَئجنگهْ
آریاویج خوارزم؟ ۵۹، ۲۸۳

اَئیریه مَنْ ایشیه
دعائی است ۹۹

اَئیریوخشوث اسم کوهی است ۳۳۴، ۳۴۱

اَئسمَ هیزم ۴۷۵

اَئشَ خیش گاو آهن ۵۵۶

اَئشمَ خشم و دیو غضب و خشم ۴۷۵، ۵۲۰

آئیریَه مَنْ … فرشته دارو و درمان بخش ۱۳۶،۹۹

آئیپی وَنگهُوْ … پدر کیکاوس ۲۱۴

آئیو یانگهن … همیان کمربند ـ کشتی ۵۵۷،۳۴۷

آئیوی سروثرِم … ایوه‌ثریترمگاه یه
از سر شب تا نیمشب ۳۲

(آ = …)

آ = آ … از ادات نفی است ۱۶۵،۶۹

آبرِتَ … پیشوای دینی دارای چهارمین
رتبه است ۴۶۹

آتَرْ … آذر آتش و اسم فرشته ایست ۵۱۶،۴۹۳،۴۲۵

آ تِرِیاتَ … آذر بد اسم کسی است ۵۰۷

آتِرِوَخشْ … پیشوای دینی دارای
دومین رتبه است ۴۶۹

آثویه … آبتین پدر فریدون ۱۹۱

آثرَوَنْ … آتربان آذربان پیشوای دینی
مستحفظ آتش ۵۰۶،۱۵۷

آزَئینتی … زند تفسیر اوستا ۴۳۵

آسنترْ … پیشوای دینی دارای پنجمین
رتبه است ۴۶۹

آهیتَ … چرکین ـ پلید ـ نا پاك ۱۶۵

(اِ = …)

اِرِخشَ … آرش تیرانداز ۳۳۴،۲۱۳

اِرِزیفیه … اسم کوهي است ۲۱۵

(اُو =)

اُویاپَ آ بی جانوری که در آب زندگی میکند ٢٩٩

اُوِیرَ تاتْ برتري و تفوّق و اسم فرشته ایست ١٠١

اوپیّتا سُنّت و اسم فرشته ایست ٥٣٥

اُوخشوَتْ اِرِت هشیدر نخستین موعود مزدیسنا ٢٨٥

اُورْ واخشیّه برادر گرشاسب ١٩٩

اُورْ واِزِیشتَ آتشي که در چوبها و کیاهها ست ٥١١

اُور وَرا اُرور کیاه رُستني ٥٥٩

اُورْوَنْ روان ٥٨٩

اُوزَیه اِیرِیْنَ اُزیرنگاه از عصر تا سر شب ید ٣٢

اُوشهِینَ اُشهنگاه از نیمشب تا برآمدن خورشید ید ٣٢

اُوشِیْدَمْ اُوشِیْدَرِنَ اسم یك کوه است ٦٥

(ب =)

بَرْسمَنْ برسم ٥٥٦

بِرِجیّه برنج حبوبات ید ٣٤

بِرِزِیْ سَونَگهْ یک قسم آتشی است آتش بهرام ۵۱۱

بَرِزْ بالیدن نموکردن ۵۵۸،۵۵۶

بَست َوئیرِیْ نستور ۲۸۷

بَشیْ اسم دیوی است ۱۵۳

بُوْجیْ اسم دیوی است ۱۵۳

بُوْمیْ بوم مملکت ۴۱۳،۷۵

بَوْرِیْ بابل ۲۹۷،۱۹۰

بَوْرِیْ بَبر ۲۹۷،۱۹۰

بوشینستا بوشاسب دیو خواب سنگین ۵۲۲،۴۷۷

بیزَ نفرَ دوپا ۲۷۳

بَئوَرِ چَشمَنْ ده هزار چشم دارنده ۲۹۱

بئوَرِ سپَسنَ ده هزار پاسبان دارنده ۲۹۱

بَئوذَ بوی یکی از ارواح انسانی است ۵۸۸

(پ = ...)

پاأُوْروَ اسم کسی است ۲۵۹،۱۹۴

پارِندِیْ نعمت ـ فیض ـ و فرشته ایست ۳۰۵،۳۵۹

پَنَنَ بهن ۲۰۲

پَشَنیّه اسم خانواده ایست ۲۰۲

پَرَذاتَ پیشدادی ۱۷۹

پَرَوْدَرَشْ خروس ۵۲۰

پرِنوْماونگه پرماه ـ بدر ۳۲۳

یوأُوْرُوْ داخشتی اسم کسی است ۲۶۳

یشن یکی از دیو یسنان ۲۸۵

یشوتنو یشوتن ۲۲۰

ینچسَ دورا پنجاه در دارنده ۱۳۱

پیتونَ اسم کسی است ۲۰۲

پیشینکه دریاچه ایست در کابلستان ۲۰۰

پئیتیار پتیاره ۱۴۳

پئیریکا پری ۳۰

پئیری مئیتی خیال واهی و بی اساس

و دیو وهم و اندیشه فاسد ۱۴۱

پوأُوْرُوْ چیستا کوچکترین دختر زرتشت ۵۳۵،۲۲۷

پئوئیری یوتکئش پوریوتکیشان

نخستین آموزکاران دین ۱۷۷

پئیس پیسی ۲۷۷

پئو ئیرَیه اِئینی پروین ۳۴۵

پئیتیش هیهیه پتیه شهم

سوم کهنبار ۵۹۴

پئیتی دانَ پنام و جامه ای که

در زیر زره پوشند ۲۹۳

(ت =)

تتریاونت یکی از دیو یسنان ۳۸۹،۲۸۵

تخمواُورُوْپَ طهمورث ۲۳۱

ترو مئیتی (درگاتها)

دیو غرور و نخوت رقیب امشاسپند سپند ارمذ ۱۴۳،۹۴

تشن سازنده و آفریننده و اسم فریشته ایست ۱۲۳

تَفْنُوْ تب ١٤٧

تَکَئیشَ کیش ١٧٧

تَنُوْ تن ٥١٨

تَنُوْ مَنْثرَ تن ایزدین کلام ٥١٧

تُوسَ طوس ٢١٦

تَوَیشی توش توان تاب ٥٩٢

تیگرِیْ تیر ٣٢٥

تیگرْ سرتیز ٣٢٥

تیشترْیه تیشتر ستارهٔ تیر و فرشتهٔ باران ٣٢٤،١٦

تیشترَینی اسم جمعی از ستارگان است ٣٢٤

تَئوْرُوْ تاریچ دیوی که آب را مسموم می کند
رقیب امساسپند خرداد دیو تشنگی است ٩٤

تئِرَ قلهٔ کوه هرا ١٣١

تَئوْخمَ تخم ١٨٣

تَئوْژیه اسم قومی است ٢٢٤

(ث =)

ثرَاتئونَ فریدون ١٩١

ثریتَ پدر گرشاسب ١٩٨،١٦٣

(ج =)

جاماسپَ جاماسب ٢٢٧

جهیِ زن بد عمل راکاره ١٤٥

(چ =)

چثرُوْ گَئوْشَ چهار گوشه ١٩٢

چکُوْشَ چکش ٤٩٥

چیستا علم دانش و فرشته ایست ٥٣٥،٤٩٣،١٥

چیستی علم دانش و فرشته ایست ٥٣٥

چیچستَ دریاچهٔ ارمیه ٢١٢،٢١٠

(خ =)

خشتاوَ اسم خانواده ایست ٢٦٣

خشترَ شهر سلطنت ٩٢،٣٢

خشترو سوکَ - اسم محلی است ٢١٨

خشترو ئیریه - شهریور امشاسپند ٩٢

یج
خشنئو ترَ خشنوتره دعائی است ٣٢

خرَ خر ١٣٣

ط
خرَ ثوَ خرد ٣٢

خرَ او س خروش ٥٢٠

خشئتَ شید نور ١٨٠

ج
خرَ فسترَ غنَ چوبدستی حشرات کُش ٣٢

خنه ثئیق اسم یکی از پریها ست ٢٠٢،٣٠

خ = پیش از واو معدوله

خوار ننکه خره فر ٥١٢،٤٩٣

خوار ننکهو نت فرهمند خرهمند ٤٣

خوانو نت اسم کوهی است ٣٤١،٣٣٤

خواذاتَ خودکام خود آفریده خدا ٤٢

خوانیرثَ کشور مرکزی ٤٣٣

خوائیریزم خوارزم ٤٣١

خوَیئو نَ خیون اسم یك قبیلهٔ تورانی ٣٨٩،٢٦٣

(د = و)

داتَ قانون داد و اسم فرشته‌ایست ۵۳۵

داشتیانی اسم خانواده ایست ۲۰۲

دَاَموئیشْ اُوپَمنَ فرشته ایست ۴۲۷

دانَ اسم خانواده ایست ۲۰۲

دانوْ اسم یک قبیلهٔ تورانی است ۲۶۳

دائیتیا رودی است در آریاویج ۵۹

دَخمَ دخمه ۵۰۹

دَخیوْ ده بد دهخدا شهریار ۴۳۵

یه

دَخیَوْمَ فرشته مستحفظ ایالت ۳۴

دَرْشینیکَ یکی از دیویسنان ۳۸۹

دَرغَ دیر درنگ دراز ۳۷۷

دروَ درست صحت عافیت ۳۷۴

درواسپا فرشته حافظ ستوران ۳۷۲٬۱۶

ز

درگُوَنت دروغ پرست ناپاک ۹۱٬۳۲

دَرَئونَ درون نان مقدس ۵۹۸٬۴۱۹

دَئِنا دین وجدان و یکی از ارواح انسانی است ۵۸۸٬۴۹۳٬۴۲

دُوردَئوشَ دور دارندهٔ مرگ صفتی است از برای هوم ۴۷۳

دُورَ اِکَئیتَ یکی از تورانیان ۲۶۵

دُوژیائیریه خشکسالی دیو قحطی ۳۳۴

و

دروج دروغ دیو دروغ ۳۲

دَئوَیَسنَ دیویسنا ۲۸

دَ ثینگهو پئیتی   دهو پت مرزبان ۴۳۵

(ر =)

ط

رَانا سخاوت و فرشته سخاوت ۱۰۱،۳۲

ید

رَپیثوِینَ ازنیمروز تا عصر رفتون ۳۲

رَتو رد بخرد دانا و رئیس روحانی ۳۳۹،۱۰۱

رز مرتب ساختن نظم دادن ۵۶۲

رَسمَن رزمگاه میدان جنگ ۵۶۲

رَشنو رشن فرشتهٔ عدالت ۵۶۱،۱۶

رَنگها اسم رودی است ۲۲۵،۲۲۲

رَثویشکَرَ راسپی اسمی است
که در وقت بجای آوردن مراسم مذهبی بیکی از موبدان
میدهند ۴۶۹،۳۰۱

رَئوچنگه روشنی فروغ ۱۸۴

رَئوذیتَ اسم کوهی است ۳۴۱

رَئوِرَتَ باگردونه رونده ۳۵۹

رئوَنتَ رایومند دارندهٔ فروغ و شکوه
و شهری در نیشاپور (ریوند) ۴۳

(ز =)

زَرَثوشترَ زرتشت

زَرَثوشتروتَمَ زرتشتوم مثل
زرتشت عنوان مسمغان بوده است و اسم فرشته
ایست که مستحفظ مرکز حکومت روحانی زرتشتوم

ید

میباشد ۴۸۷،۳۲

زرَیهٔ دریا ٢٠٠

زَمْ زمین ١٨

زَنتوپَئیتی زندپت (زند) بزرگ ناحیه ٤٣٥

ید

زَنتومَ فرشته مستحفظ ناحیه ٣٢

زَیَنَ دي زمستان ٣٩٧

زَئوثرَ آبزَورْ آب مقدس ٥٩، ١٥٩، ٤١٨، ٤٦٩

زئیریچْ زاریچ دیوی که گیاه را مسموم میکند دیو گرسنگی رقیب امرداد ٩٦

زَئوتَر زوت ١٠٣، ١٣٩، ١٥٥، ٤٦٩

زَئیری زرین ٢٠٠

زئیري پاشنیم زرین پاشنه ٢٠٠

زَئینیا وَرَخویذَ هَ اسم محلی است ٣٨٩

زَئیری و ئیري زریر ٢٨٧

(س = ﮪ)

ساونگهی فرشته ایست که با فزودن چارپایان بزرگ گماشته شده است ٣٢

ید

سایوژدری پدر اشاوزدنگهه یکی از مقدسین ١٩٩، ٢٦٣

سپِنتَ سپند مقدس ٨٨

سپنتَوداتَ اسفندیار ٧٠، ٢٨٧

سپنتَ آرَمئیتی سپندارمذ امشاسپند ٩٣

سپِنجَغرَ دیوی است رقیب تشتر ۳۳۰

سپِینج اَورَوشکَ یکی از دیویسنان رقیب کی گشتاسب ۳۸۹

سپنیشتَ آتشی است که در کرزمان افروخته است ۱۱۵

سپیتیورَ کشنده جشید ۱۸۷

ستورَئوچنَ صد روزنه صد پنجره ۲۹۱

ستیذاتَ جهان مادی دیوی ۱۸٤

ستوَئسَ ستویس اسم ستاره ایست ۲۲۰،۳۲۷

ستارو کرِماوْ ستاره کرم ذو ذنب دنباله دار ۳٤۳

ستئورَ ستور ۲۹۱،۳۷۲

سچیْ یك قسم ناخوشی است ۲۷۵

سرُو شنیدن ۵۱۶

سرَئوش سروش و بمعنی اطاعت نیز آمده است ۱۶،۵۱۶

سرَئوشاوَرِزْ پیشوای دینی دارای هفتمین رتبه ۴۶۹،۵۲۱

سروَ سرو شاخ ۲۰۱

سروَرَ شاخدار ۲۰۱

سریرَ زیبا ـ خوشگل ۱۸۰

سناوِیذکَ اسم کسی است که بدست گرشاسب کشته شد ۲۰۲

سَنگهوَکْ شهرناز خواهر جشید ۱۹۳

سَوَ سود نفع (درگاتها سَوا) ۷۰

سُوْغذَ سغد ۴۳۱٬۲۲۳

سوَهِی کشور شرقی ۵۲۳٬۴۳۱

سُوْورا نگین حلقه ۱۸۲

سُوْرَ قوّی توانا ۱۶۵٬۲۱۱

سیّاوَرْشنْ سیاوش سیاوخش ۲۱۳

سَئیرِیْمَ مملکت سرم (سلم) خاور زمین

مغرب مملکت روم اروپا ۱۹۴

سئوْشیانتْ سوشیانس موعود مزدیسنا ۶۰۰٬۵۳۵

سَئنی اسم دیوی است ۱۵۳

سَئوروَ دیو آشوب و مستی رقیب شهریور

امشاسپند ۹۳

سَئوکَ فرشته صحت و خوشي و ترقی ۹۹٬۵۹

سَئِنَ سیمرغ ۵۷۵٬۴۰

(ف =)

فرَ = فرا پیش مقدم فرارسیدن ۵۸۶٬۵۸۵

فرَاشْتَ فرشته فرستاده پیک ۵۸۷

فرادَتْ گَیْثَ کیتی افزا ۱۰۳

فرادت ویسپم هوجیائیتی

یط

فرشته ایست موکل برافزودن رشتینها ۳۲

فرادت فشو فرشته ایست که بافزودن

یط

چارپایان بزرگ کاشته شده است ۳۲

فرادت ویرَ فرشته ایست که

یط

با فزودن انسان کاشته شده است ۳۲

فرستویه دعائي است — یج ۳۲

فرَوَران فرورانه نمازی است دراعتراف بدین زرتستي — یج ۳۲

فراشمی مفرح پرورانده مقوّی ۳۸۳،۳۵۷

فرَبرِتَرْ پیشوای دینی دارای سومین رتبه است ۴۶۹

فردَذَفْشُوَ کشورجنوب شرقی ۴۳۱

فرَزْداَنوَ دریاچه ایست درسیستان ۱۸۵

فرَکوَ پیش‌قوز کسی که درسینه قوز دارد ۲۷۷

فرَنکرَسیّن افراسیاب ۲۰۷

فرَشَوشترَ پدر زن زرتشت برادر جاماست ۲۲۷

فروَشیْ فروهر فرورد ۵۸۳،۳۱

فریانَ اسم یک خاندان تورانی از دوستان زرتشت ۲۶۹،۲۲۶

فشَوشومنترَ دعائی است ۵۴۹

فشَونی فربه ۳۷۷

(کَ=و)

کَپِسْتي کبست زهر ۳۶۹

کَشْوَ خر ۱۳۳

کَوارِذَ اسم طبقه مخصوصی از مردمان که باعمال زشت شهرت داشته اند ۱۴۵

کرَ اسم یک ماهی است ۲۲۷،۶۵

کَرَ [Avestan] یکی از تورانیان	۲۶۵
کَرِتَ [Avestan] کارد خنجر	۱۴۳،۱۵
کَرَپَنْ [Avestan] از پیشوایان دیویسنا	۱۵۵،۲۹
کَرْشْوَرِ [Avestan] کشور	۷۵
کِرِساسْپَ [Avestan] گرشاسپ	۱۹۵
کِرِسَوَزْدَ [Avestan] کرسیوز	۲۱۱
کَرِشیپتَرْ [Avestan] چرغ مرغی است	۱۸۴
کَسْویش [Avestan] یک قسم ناخوشی است	۲۷۵
کَن [Avestan] کندن	۲۱۱
کَنگَهَ [Avestan] گنگ سیاوش	۲۲۰
کَوْدَ [Avestan] دیوکندی و سستی ؟	۵۱۹
کَوَئِنَمْ خوارنو [Avestan] فرکیانی	۱۶
کَویْ [Avestan] از پیشوایان دیویسنا	۲۹
کَوَیَرِنتْ [Avestan] کرند	۱۹۰
کَوی اُوسَنْ [Avestan] کیکاوس	۲۱۴
کَواتَ [Avestan] قباد	۲۱۴
کَویْ کَواتَ [Avestan] کیقباد	۲۳۱
کَیِذَ [Avestan] یک قسم جرم و گناهی است	۵۳۱،۴۲۳،۵۷
کَیَتَ [Avestan] اسم گروهی از بدخواهان و دشمنان ؟	۳۴۱
کَذُورْوَ [Avestan] کچل	۳۵۱
کَئُوفَ [Avestan] کوه کوهه	۲۷۷
کَهْرْکَتاس [Avestan] خروس	۵۲۰

(گ = [Avestan])

گَاوْ [Avestan] گاو	۳۷۲
گاأوشَ [Avestan] گوش فرشتهٔ موکل چارپایان	۳۷۲

گذا گرز ۴۹۵،۱۹۹

گَذوَرَ گرزدارنده ۱۹۹

گَرَوَنمانَ گرزمان عرش ۱۴۱،۸۶

گَرمو وَرَنگه ورکرم ۵۶۹

رجوع کنید به وَرَنگه

گَندَرِوَ کندرب زرین پاشنه

دیوی است که بدست گرشاسب کشته شد ۲۰۰

گَوَ سُغد ۴۳۱

گَوذَ یکی از شعبات رودارنگ ۲۲۷

رجوع کنید به رنگها

گَوَشنَ جانوری است ۴۹۳

گِئوش گاو ۳۷۲

گَیَه مَرَتَن کیومرث ۶۰۰

گِئوش گاو ۳۷۲

گِئوش اُرُوَن گوشورون ۳۷۲،۱۲۳

گَئوکَرِنَ گوکرن درخت بزرگی است

که در فراخکرت روئیده است ۱۰۱،۶۵

گَیسَ گیسو ۱۹۹

گَیسُو گیسو دارنده ۱۹۹

گَئوچیثرَ تخمه و نطفهٔ گاو ۳۲۱

گَئوشَ گوش آلت شنوائی ۳۷۲

(م =)

ماونگه ماه ۳۱۶،۱۵

مَرِ مردن ۶۹

مَرْ شمردن ۶۹

مِرِتَ مرد انسان مردنی درگذشتنی ۶۹

مَرِشَونَ دیو فراموشی و فنا وزوال ۳۱۳

مَرِزْ پسودن مالیدن ۳۷۷

مِرِغَ مرغ ۵۷۵

مَزْدَیَسن مزدیسنا ۲۸

میثْرَ مهر ۱۶، ۳۹۲

مَنثْرَ کلام مقدس و فرشته ایست ۴۹، ۱۴۱، ۵۳۵

مَشیَه مردم مردنی در گذشتنی ۶۹

مَئش میش ۷۰، ۲۹۱، ۳۷۲

مَئشی میش ماده ۳۷۲

مَئینیَوْ مینو بهشت ۷۱

مَئینیَو مینوی معنوی روحانی ۷۱

مَنوش چیثرَ منوچهر ۲۶۵

مَئثنَ خان ومان میهن ۳۳۹

میزْدَ میزد فدیه نثار ۳۳۹

مَئثنیا میهن سرا خانه ۳۹۳

مَئثمن میهمان ۳۹۳

میثرَو دروج پیمانشکن ۳۹۴، ۴۲۳

میثرَو آئوجنگه نادرست گو ۴۲۳

میثْرَوْ زیا پیمانشکن ۴۲۳

مَواُورُوْ مرو ۴۳۱

مَئیذْیوئی زَرِمیَه میدیوزرم
نخستین گهنبار ۵۹۴

مَئیذْیوئی شِمَ میدیوشهم دومین کهنبار ۵۹۴

مَئیذْیا ایرْیه میدیارم پنجمین کهنبار ۵۹۴

مهرکَ مرگ ۱۸۵

مهرکوشَ دیو ملکوش ۱۸۵

مَثیرْیَهْ مجرم سزاوار مرگ ۲۱۱

(ن =)

نَسو نسا لاشه مردار ۱۵۳

نَسوکشَ لاشه کش نعش کش ۱۵۳

نَئیرِمناو نرمنش مرد دلیر ۱۹۹

نَرَوَ نر دلیر ۲۱۳

نَئوَتَرَ نوذر ۲۶۵،۳۸۷

نَئوَتَئیرْیانَ خاندان نوذر ۲۶۵

نمانوپئیتی بزرگ خاندان رئیس خانواده ۴۳۵

یه

نمانیه فرشتهٔ مستحفظ خان و مان ۳۲

نَئیرْیوسنگهه نریوسنگ پیک ایزدی ۵۱۸،۵۲۹

(و =)

واتَ باد فرشته باد ۴۲۷

واریذْکنا به آفریدخواهر همای دختر ک گشتاسب ۳۹۱

وازیشتَ آتش برق ۵۱۱

وَاسی اسم ماهی بزرگی است در اقیانوس فراخکرت ۱۳۱

وَاِکرِتَ کابل ۲۰۲

وُاُوُرُوُ کَشُوُ یِتْوایتی فراخوکویوت دارندهٔ دشتهای فراخ صفتی است که همیشه از برای ایزد مهر آمده است ۴۲۳

وُاُوُرُوُکَش اقیانوس فراخکرت ۳۳٬۱۳۵٬۱۳۳۲

وُاُوُرُوبَرِشتی کشور شمال غربی است ۴۳۱

وُاُوُرُوجَرِشتی کشور شمال شرقی ۴۳۱

وَئیرْیه مطلوب آرزو شده ۸۸

وَئیری دریاچه رود ۲۸۷

وَیو فرشته هوا ۱۵۸٬۱۶

وَننت ستاره ایست وننت ۳۲۷٬۱۵

وَرِنَ دیلم گیلان ۱۷۸٬۵۷

وَهیشتَ بهتر بهشت ۹۱٬۸۸

وَرْ برگزیدن گرویدن باور کردن ۵۶۷

وَرْ بارور نمودن آبستن کردن ۵۶۷

وَرْ پوشاندن پنهان کردن ۵۶۷

وَرَ سینه ۲۸۷

وَرَ باغي است که جشید بنا نهاد ۱۸۳

وَرَ یکي از تورانیان ۲۶۵

وَرِشوَ اسم کسی است ۲۰۲

وَرِش ورشان کبوتر جنگلی بیشه ۲۰۳

وَرِسکَ ویسه ۲۱۸

وَزَغَ وزغ نر وَزَغا وزغ ماده ۲۷۵

وَرَنگهَ سوگند محاکمه Ordalie ۵۶۷

وَرِدْ بالیدن نموکردن ۵۸۵

وِرِثْرَغنَ بهرام پیروزی فرشته پیروزي ۱۶

وَرازَ گراز ۴۵۹

وَزْرَ گرز ۴۹۵

وَچَس تَشتیْ یک قطعهٔ شعر ۵۴۳

وَنگُوهی دُائتیا رودی است در آریاویج ۱۸۳،۱۸۲

وَندَرِمئینیش اندریمان ۲۸۹

وُهو نیک خوب ۸۸

وُهوفریانَ آتش کالبدآدمی حرارت غریزیه ۵۱۱

وُهومننگهْ بهمن امشاسپند ۸۸

وَیه دیوي است ۵۱۱

وَیاخَنَ انجمن ۴۲۷

وَیاخَنَ انجمنی ۴۲۷

ویتنگوهَیتی رودی است ۴۲۷

ویذاتو دیو مرگ ۴۷۵

ویسپوبیش پزشک و دارو و درمان همه چیز ۵۷۷

ویسیّه فرشته ایست که از برای نگهداری ده گماشته شده است ۳۲

وِهرکَ گرگ ۴۵۹

ویونگهوت [Avestan] ویونگهان پدر جمشید ۱۸۰
ویستئورو [Avestan] یکی از ناموران ازخاندان نوذر ۲۶۵
ویش [Avestan] زهر ۱۷۵
ویشپتث [Avestan] وقتی که دائره ماه رو
بکاهش است ۳۲۳
ویس پئیتی [Avestan] بزرگ ده دهخدا ٤۳۵
ویدذفشو [Avestan] کشور جنوب غربی ٤۳۱
ویسپ‌ثئوروآشتی [Avestan]
پدر آشت ائوروت رقیب کی گشتاسب ازتورانیان
دیویسنااز قبیله خیون ۳۸۹

(ه = [Avestan])

هائر [Avestan] هزارگام ۱۸۳،۳۳۲،۳۵۱
هاون [Avestan] هاون ٤۶۹
هاونی [Avestan] هاونگاه طرف صبح ٤۶۹
هاونن [Avestan] بزرگترین پیشوای دینی دارای
نخستین درجه بوده است ٤۶۹
هئوم [Avestan] هوم گیاه و شربت هوم و اسم
فرشته ایست ۱۶،٤۶۹
هئوروتات [Avestan] خرداد امشاسپند ۱۵،۹۵
هئورو [Avestan] کامل رسا بی عیب ۹۵
هئوشینگهه [Avestan] هوشنگ ۱۷۹
هئوسرونگهه [Avestan] خسرو ۲۱۲،۲۵۳
هپت [Avestan] هفت ۷۵
هپتنگ هائیتی [Avestan] هفت ها ۱۱۰

هَپتَوْ کرشوَرِ هفت کشور ۴۳۱

هَپتوْاِیرِنگَ هفتورنگ ۳۲۸

هَرَئیتی کوه هرا هرُبرز البرز ۱۳۱، ۲۱۲

هَرابرزَئیتی هر برز البرز ۱۳۳

هَرِتَ یک قسم ناخوشي است ۲۷۵

هَراِوَ هرات ۴۳۱

هزَنگرَوْ ستُونَ هزار ستون ۲۹۱

هَمَ تابستان ۳۹۷

هَمَسْپَتْمَئِدَیَه

همسپتمدم ششمین گهنبار ۵۹۵

هَنکَنَ هنگ افراسیاب ۲۱۱

هشی دیوی است ۱۵۳

هُوْتئوسا زن کی گشتاسب ۲۶۷، ۳۸۷

هُوْیائیرَیَهٔ سال نیک سال رزق و فراوانی ۳۶۷

هُوْمایا هوَمیّا همایون

فرخنده واسم دختر کي گشتاسب که همای گویند ۲۸۹، ۳۹۱

هومیکَ یکی از تورانیان دیویسنا ۲۸۷

هُوْگَوْ اسم خانوده جاماسپ و فراشوشتر ۲۲۸، ۲۷۹

هوَرِ خشَئِتَ خورشید، ۱۵، ۱۸۰، ۳۰۴

هِیزوارِنَ نیرو ؟ ۲۳۷

هَیتاسپَ اسم کسي است ۲۰۲

هوَنوَ دارنده گله ورمهٔ خوب ۱۸۰

هوشیتی منزل نیک ۱۰۱

(ی =)

یاتو جادو ۲۹

یارِ سال ۱۰۱، ۵۹۸

یائیرَیهَ سالي فصلی ۱۰۱، ۵۹۸

یثا اَهو وئیریو نماز معروف یثا اهو ۱۰۳

یَزْ فدیه آوردن قرباني کردن عبادت کردن پرستش نمودن ۲۱۷

یَزَتَ ایزد ۲۱۷

یَسْنَ یسنا ۱۴

یشتی یشت ۱۴

یشتر نماز گزار پرستنده ۱۴

یَوَنْ جوان ۵۴۵

یَوَ جو گندم ۵۵۷

یِیمَ جم ۱۸۰

یِمَ توامان ۱۸۱

یَوْاِیشتَ یکی از ناموران تورانی از خاندان فریان ۲۲۶، ۲۶۹

Shouldst thou yearn for an ever-prosperous realm,
Then bring into vogue the Holy Sovereignty of
Khshathra.

With the grace of Aramaiti, the Angel of Love,
Cleanse thy heart of the rust of all hateful feelings.

Happy the man to whom Love becomes
His guide in the affairs of this world!

He gives his hand of help to the poor,
He becomes like a brother to one and all.

Till the name of Truth and Right shall last
The Mazdayasnan Religion also shall endure.

Ultimate Goal

Now let us see what is the ultimate goal, what is the object desired, what is the final aim in the Mazda-yasni religion. It is this: through piety, truth, righteousness, cleanliness, effort and exertion, valour and generosity, charity and benevolence, learning and wisdom, optimism, patriotism and friendship with all humanity, it is evident that the reward in this world is happiness and peace, and prosperity and joy, rest and comfort, glory and greatness, and after this period of happy and pleasant earthly existence has ended, the ultimate hope of bliss in the other abode, corresponding to the teachings of the Sufi philosophy of Iran, is thus described in para. 2 of Yasna 40 (Haptaṅ Haiti):—" O Ahura Mazda, Thou hast reserved this reward for us in this world and the world divine, so that thereby we may attain to Thy propinquity and live eternally with Thee and with Truth."

The key to salvation, Holy Zarathushtra
Entrusts in the hands of each one of us.

He announces that a man, by his own deeds,
Becomes fit for the Court of Ahura Mazda.

There is no path but the path of Truth (Asha),
In this world full of clamour and noise.

Beware, and go not by any other way,
Take heed, and lose not thyself in some mirage
and wilderness.

Strive for the perfection of thine own soul,
That thereby thou mayst be in joy To-morrow.

Verily he would be a ruler and a leader
Who obeys implicitly the heavenly command.

Hoist in thy heart the banner of Truth (Asha),
Pitch firm the tent of the Good Mind (Vohu Manah).

means "related to Arya (= Iran)". The meaning of this word is the same as "Iran" of to-day. In my translation wherever these words appear in the Yashts, I have translated them by the word 'Airya' or 'Arya'. I believe, the right course would have been to translate them as Irani and Iran, so that it may be clearly manifest to what extent our Holy Land has been remembered in our ancient sacred scriptures. There is not the slightest doubt that in ancient times, the Iranians called themselves 'Airya'. Darius the Great, in the rock inscriptions of Fars (at Naksh-e-Rustam), calls himself an 'Airiya'. Thus: "I am Darius, the king of kings, the king of many countries and nations, the king of this great and vast land, the son of Vishtaspa the Achæmenian. I am from Fars and the son of one who came from Fars. I am an Airiya (= Iranian) and claim my descent from Arya (=Iran)." [16]

In Achæmenian Persian, the word 'Airiya' always means "Iranian". As Herodotus himself writes, the Medes were formerly known as Airiya.[17] In short the word 'Airya' in the Avesta, 'Airiya' in Achæmenian Persian, and 'Irani' in modern Persian, are one and the same. Corresponding to what has been stated in the rock inscriptions of Darius above quoted, in para. 56 of the Teshter Yasht it is stated: "If the angel Teshter is held in reverence, no hostile army will enter the kingdom of the Airyas (Iran), no floods, no poison, no chariots of enemies, no hostile army with hoisted banners will visit the land." With reference to the central dominion known as Kh^{v}aniras Bami which is said to be the abode of the Iranians, refer to page 433. Although this attachment of the Iranians to their own country is so well manifested in the Avesta, yet this love has not prevented the Avesta from speaking well of other kingdoms too. In paras. 143 and 144 of the Farvardin Yasht, next to the Fravashis of the Iranians, praise and blessings are showered upon the Fravashis of good men and women of foreign countries, four of which are specifically named which we shall comment upon in their proper place.

---

17 Herodotus, VII, p. 62; also 'Aufsätze zur persischen Geschichte, von Th. Noldeke, Leipzig, 1887, S. 148.

which, here and there, we hear from some source or another, that the ancient Iranians had no great attachment for their own country,—a false belief, the origin of which I do not know,— the sacred volumes of the ancient Iranians prove the fact beyond all doubt that they were never devoid of this great feeling. Apart from the fact that ancient historians have always described Iranians as having a great love for their country, in a book named after Emperor Maurice of Rome, it has been reported by the Byzantine historians of the sixth century that the Iranians had great love for their country, and then comments are made about their valour and their war-time organizations. We must remember that this is an admission which comes from the pen of enemies, though they have not hesitated to use any amount of unbecoming and abusive language about the Iranians. Evidently, they could not possibly deny to the Iranians the great qualities for which they were famous.[16]

Further, if the rock inscriptions of the Achæmenian Emperors,—where Darius the Great earnestly prays before the Court of Ahura Mazda that his land may never be overwhelmed by a hostile army, by a famine and by the spirit of untruth,—do not mean that the Iranians were full of love for their country, what else could the inscriptions mean? He had not left a single powerful kingdom unconquered on the face of the earth that he might be afraid of the probability of a particular enemy over-running Iran in his time. Is his prayer then merely for the permanence of his own sovereignty and not for his beloved Iran for all time?

In the Avesta repeatedly we meet with the word 'Airya', as for instance, in the Khordad Yasht, para. 5 ; Aban Yasht, paras. 49, 58, 69 and 117; Teshter Yasht, paras. 6, 36, 56, 58, 61; Meher Yasht, para. 4; Ashtad Yasht, para. 5; Zamyad Yasht, paras. 56, 69; Vendidad, Farg. 19, para. 39, etc. This word means "Irani" or "Persian". A similar word 'Airyana' which appears in Ashtad Yasht, para. 1 and in the smaller Siruza and the bigger Siruza, para. 9, etc., also

---

16 Byzantinische quellen zur Länder-und Völkerkunde 5—15 Jhd. von Karl Dietrich, Leipzig, 1912. S. 36.

Knowledge, because of his good thoughts, good words and good deeds, and prayed to it for steadfastness of purpose, for the power of hearing things, for strength of his arms, for the health of his body and the power of his vision." In the smaller Haptan Yasht, paras. 1 and 6, mention is made of 'Khratu' which means "wisdom and learning", and distinction is made between "natural wisdom" and "acquired wisdom". It is stated there: "We praise inborn wisdom created by Mazda. We also praise wisdom acquired through learning which is also created by Mazda." Para. 126 of the Meher Yasht and para. 16 of the Sarosh Yasht Hadokht may also be referred to. As has been observed, knowledge and learning, which are the foundation of happiness worldly and divine, have never been neglected in the 'Mazda-yasni' religion.

Zamyad Yasht, which refers to the royal glory of Iran, beautifully brings out the fact that hope and optimism are necessary for the progress of man and for success in all his efforts. According to the contents of that Yasht, glory and greatness are the birthright of Iran, and they will not be wrested from it as long as the world endures, and at the end of time, this glory will be entrusted to the 'Soshyants', the promised ones of the 'Mazda-yasnan'.

Throughout the Avesta and in the body of the Yashts, particular stress is laid on men exerting themselves in cultivating the earth and making it prosperous, and in rearing flocks and herds, and protecting all good animals useful to men, and it is due to such habits and intrinsic virtues that the glory of Iran has evidently out-distanced in time, the glory of her two enemies, Greece and Rome.

Patriotism

At the end of this discourse, we think it incumbent upon us to direct our attention to a very important point, *viz.*, one of the attributes praised in the Avesta, of which at this moment, our country is in the greatest need, and without which it would never work out its salvation. That particular attribute is what we understand by the word "patriotism" to-day, and which our illustrious forefathers dearly cherished for our beloved land. Contrary to the rumours

against the army of Ahriman, men are necessarily taught and inspired with the quality of courage and manliness. Just as the 'Mazda-yasni' Faith made the ancient Iranians well-known for their quality of truthfulness, in the same way it made them renowned in the East and the West for their courage and might, and made them so often victorious and triumphant in the field of battle.

If we should wish to comment on all the good moral traits expounded in the Yashts, the discourse would be inordinately lengthened. Therefore, shortening the subject necessarily, we might say that in each of the Yashts some particular attribute becomes the object of the theme. As for instance, in the Rashnu Yasht, the attribute of justice is referred to. In the stanzas of this Yasht, each one of the seven regions of the earth, from the summit of the mountain Hara and the shores of the ocean Frakh-kart, to the heavens, the moon and the sun, the stars and the endless expanse of light, and the highest heaven are mentioned and wherever Rashnu, the angel of Justice, may be, his help is sought for.

In the Farvardin Yasht, charity and benevolence are inculcated. The Fravashis of the departed ones who, at the end of every year, at the period allocated to them (at the time of the Nowroz), come down from the heavens to see those whom they have left behind, are anxious that their survivors here should contribute their mite for the sake of the God of goodness, so that they may be happy and again ascend to the heavens in joy and pray to the Almighty Ahura Mazda for the permanence of joy and happiness and the increase of prosperity of those who are left here. The angel of Charity is known by the name of Râtâ, and is referred to in para. 3 of the shorter Haptan Yasht.

In the Din Yasht, Chistâ, that is, "knowledge and wisdom", is spoken of and praised. In the first para. of the said Yasht, it is stated: "We praise knowledge the best created by the Holy Ahura Mazda, knowledge which shows the right path, knowlege which makes us reach the goal." In paras. 6 and 7 of the same Yasht, it is stated: "Zarathushtra praised

ears, a thousand eyes and ten thousand sentinels, ever wakeful night and day, is said to be standing on the summit of a very high tower, keenly watchful that he may give adequate punishment to any one who speaks an untruth and breaks his promise. In the chariot of this valiant angel, whose hands reach from East to West of the world, are a thousand arrows and bows, a thousand lances, a thousand swords and a thousand maces. All that armoury is for use against the speaker of untruth and the breaker of promise. Mithra brands a liar's heart with the loss of his children, he makes his house desolate, he lays waste his lands and flocks. In the field of battle he brings him defeat, deprives his life of joy and holds him back from gaining his reward on the day of judgment. In the Meher Yasht, the best recompense and the worst punishment are assigned to the truthful and the liar respectively. To the extent to which the conception of good and evil was possible to mankind in those distant ages, to the extent to which in those ancient times it was possible for them to express their thoughts in language, to that extent is truth extolled and untruth despised in the Meher Yasht, and it is done in such a marvellous way that we bow down our head involuntarily in respect and esteem, before the sublime morals of our great ancestors whilst reading the Meher Yasht.

Courage and Justice; Benevolence, Learning and Optimism

Amongst the other acceptable attributes and praiseworthy morals, what draws the attention of a man particularly is the attribute of courage. All the Yashts are full of heroism and manliness, horse-riding and combats, archery, etc. All the angels are poetically described as clothed in silver or golden armour from head to foot and everywhere the blessings of success and victory, strength of heart, resolute endurance, fleet horses, etc., are sought as blessings from the valiant angels. In a religion where the world is considered a battlefield between the forces of good and evil, in a religion where mortals are exhorted to exert their utmost in a fight

Inscriptions of Darius

The influence of the teaching of the Avesta against falsehood can be readily seen in the Cuneiform inscriptions of Darius at Behistun and Fars. This great Achæmenian emperor says in his inscriptions at Behistun:—"O thou, who shalt be a sovereign, in times hereafter, refrain particularly from the evil of untruth if thou shouldst wish this realm of ours to endure. Whoever tells a lie, give him condign punishment." Further on he says: "With the help of Ahura Mazda many other works have been accomplished by me, which have not been recorded in these inscriptions lest in future any one reading them may consider that my deeds are exaggerated, and possibly not believe them, and think that I was speaking an untruth. Lo! believe this that has been done by me. Ahura Mazda and the other angels helped me, for neither I, nor my royal house have ever been vengeful, tyrannous or liars." In another place he says: "O thou, who shalt be a king in the future, do not make friends with a liar or a tyrant but give him his due punishment." In his inscriptions at Takht-e-Jamshid, he says: "Darius the King speaks: 'May Ahura Mazda and his angels come to my help. May Ahura Mazda ward off from this realm all hostile armies and protect it from the evil of famine and untruth.' "[14] Our object in citing these passages is to show how the teachings of the Avesta had influenced our ancient Iranians and had made them the friends of truth while a lie was abhorrent to them.[15] These last passages from the inscriptions at Takht-e-Jamshid are practically a perfect interpretation of the teachings of the Avesta in Achæmenian Persian.

The most vicious of men is he who sides with the army of *dregvant* or liars. Is it not wonderful that in that dim and distant past our ancestors so thoroughly understood the beauty of truth and the odiousness of untruth? Meher, the angel of Light, who is the guardian angel of promise and compact, poetically described as possessing a thousand

14 Die Keilinschriften der Achämeniden von Weissbach, Leipzig, 1911.

15 'Khorramshah', by Poure Davoud, (Bombay, 1305, Shamsi,) pp. 61-73.

discourses written in that behalf in this volume.[12]

Further the ideas in 'Mazda-yasni' about the end of the world and the advent of Soshyant and the day of judgment and the resurrection of the dead, the bridge of judgment, the balance, heaven, purgatory, and hell have prevailed in all other religions from and through Iran.

Truth and Righteousness

One thing on which most particular stress has been laid in 'Mazda-yasni', (and because of the great insistence and importance with which it is constantly urged may be considered to be the very basis of this religion,) is Truth. There is no room for surprise that the ancient Iranians were renowned in the world for truthfulness and even their worst enemies, the Greeks, could not deny them their due on this point, for Herodotus himself writes: "Iranians taught their children from the age of 5 till they reached the age of 20 to become perfect in three things: (1) Riding, (2) Archery, and (3) Truthfulness." Some lines later he says : "The Iranians will not mention anything which they are forbidden to do, for before them, untruthfulness is a great disgrace. Likewise they consider it a shame to be in debt, for according to them, a man who borrows money will necessarily have to be untruthful."[13]

The highest ideal and goal of a follower of 'Mazda-yasni' is to attain to the attribute of 'Ashavan', that is, to be truthful and righteous. There is no need for us to cite passages for truth and righteousness from the Avesta, for every page of this Holy Book which we may open, will be found full of praise for the quality of truth and contempt for untruth. Just as a man is expected to exert himself to embody in himself this divine attribute of truth, in the same way he is exhorted to avoid untruth which is a quality of the spirit of evil. Untruth known in the Avesta as *druj* is the most dreadful of all demons in whose hands a man may unfortunately fall.

---

12 As regards the philosophy of Amesha-Spentas, also see 'Paik-e-Mazdayasnan', Volume I, by D. J. Irani. (November 1927.)

13 Herodotus I, 136 and 138.

instance, no question can appear more surprising to us than the birth of Jesus as described in the beginning of the New Testament. We must, however, not linger over the incident of his miraculous birth: we ought, rather, to devote our attention to the fact of that great personage giving up his life on the Cross in pursuit of his ideals. In perusing, therefore, such supernatural portion of the contents of a religious book, which does not harm anyone, we must devote our attention to the ethics and morals treasured in them, which are capable of bringing benefit to the people generally. We share the mention of problems of such supernatural influences in our holy books in common with all other religions. What distinguishes them from one another are the ethics and morals contained in them, and moreover the mode of worship, the usages and ceremonials that are to be found particularly in each of them.

Ceremonial Symbols

The external symbols of 'Mazda-yasni', which distinguish it from other religions are Ab-zôr, Hom, and Barsam, which are the principal means of prayer. Each one of them indicates a special object, about which we have spoken in its proper place. All these three must be regarded as a motive for worship, for preparing Âb-zôr, and squeezing the Hom plant, and tying and untying the branches of Barsam, entail the chanting of Avesta and praying and praising the Almighty. Similar practices and observances with special instruments and utensils are to be found in the temples of Brahmins, the synagogues of Jews, and the churches of Christians.

Apart from the outward ceremonials we find in 'Mazda-yasni', contrary to all other religions, the great importance assigned to this world and the life herein, that is, the joys of this world are not considered as in any way derogatory to the happiness of the next as we have noted before. The other important points to be noted in 'Mazda-yasni' are the philosophy of Amesha-Spentas and of Farohar, for which the reader may be referred to the two particular

weakness is not to be found in the 'Mazda-yasni' religion. It teaches us not to submit to any calamity; it teaches us that all things evil and bad have no right to live in this God-created world ; they must perish to keep the expanse of the world clear from all molestation for the friends of Ahura Mazda. An instance of this we find in paras. 7–9 of the Ardibehesht Yasht : "O Wind blowing from the North! be gone; O Diseases! go away; O Evil Spirits, O Disorders and Noises! get away; vanish, O Fever! perish, O Tyrant!..."

The holy triad of Humata, Hukhta and Huvarshta

In the 'Mazda-yasni' religion, what attracts our attention more than anything else is the mention of the holy triad of Humata, Hûkhta and Huvarshta, *viz*., good thoughts, good words and good deeds. In every page of the Avesta, it is repeated. Not one single good work in the world can exist beyond the all-embracing circle of these words. Whoever is the possessor of these three radiant gems, has reached the treasury of divine secrets. That man has reached the state of perfection and has embodied in himself all the divine attributes.

Ahura Mazda sees no happiness or wealth more worthy of His chosen Prophet than these, for in para. 18 of Aban Yasht the wish is expressed that Holy Zarathushtra, the son of Pourushasp, will always think, will always speak and will always act in accordance with this Divine Message; and Zarathushtra, too, in his turn expressed the same in the Gathas. And then throughout in the Avesta the same yearning for the blessing of this holy triad for all the followers of the 'Mazda-yasni' is expressed. It is not my object to give in detail all the principles of 'Mazda-yasni'. That would occupy much more space than the few pages of this introduction could afford. My object is to speak generally about the contents of the Yashts and give an example or two from their pages for illustrating my points so that the understanding of the rest of the Yashts may become easier. In the Yashts, too, we come across topics, out of the ordinary and supernatural beyond human comprehension, and often opposed to the principles of science, just as we meet with similar topics in the books of all other religions. For

In para. 22 of Sarosh Yasht Hadokht it is stated: "We render our praise to the entire good creation." Thus we see that the meaning of the famous line of Sa'adi: "I am in joy with the whole world, for the whole world proceeds from Him.—I am in love with all creation, for the whole creation is from Him," is completely borne out by the Mazdayasni Faith.

This honour and homage is not paid particularly to the material creation only, but individual good attributes which are also represented by individual angels, are remembered with joy. Such are, for instance, justice and love, courage, might and victory, benevolence and majesty, religion and learning, truth and righteousness, purity and well-being, patience and obedience, the truthful word and the ancient traditions, etc. A group of these angels has been mentioned in particular in paras. 21 and 22 of Sarosh Yasht Hadokht. In opposition to this group of angels whatever is bad or ugly, disagreeable or harmful, either corporeal or incorporeal, like nasty winds and distempers, slothful sleep and falsehood, greed and anger, etc., is said to be bodied forth in evil spirits, raised up by the Evil Mind against mankind.

All things evil must be destroyed

Contrary to the religion of the Hindus, in which the killing of even a harmful animal is not permitted, so much so that on the festival of 'Nâg Panchami', milk is given to serpents, and of the Jains, a sect of Hindus who will not touch a noxious insect if found on their person, but will leave it there, not to mention the Brahmins and Vaishnavs who do not slaughter animals or take any kind of animal food, in the 'Mazda-yasni' religion it is imperative to fight against anything that is harmful, and the killing of noxious reptiles is considered a meritorious act. In ancient Iran it was compulsory for the Moubeds to go about with a stick in their hands with an iron head (called in the Avesta *Khrafstra-ghna*, "reptile-killer", and in the Pahlavi, *Mâr-gan*). The snakes, through the misplaced kindness of the Indians, drink milk from their hands, and yet every year sting and kill a large number of them. It is worthy of note that such sort of

Curtius, Dinon and others[11] have recorded, about the pomp and glory of Iranians, is also quite apparent from the Yashts themselves. Many a mention do we find therein of palaces of a hundred shining columns, of scented and fragrant beds and glittering and sonorous wheeled carriages, neighing steeds and cracking whips, of swords and arrows, and maces and lances and helmets and armours of silver and gold, of rich gold-embroidered robes and cloaks, of crowns and necklaces, and ear-rings and armlets set with gems. Naturally in a religion where life is not considered as a thing abject, and where the happiness of the future is not made conditional upon a miserable present, all the joys of life are welcome. Whatever thing in the world is beneficial or useful, the religion is friendly to it and seeks it. Similarly, whatever thing from which a possible harm may come or which may be a source of trouble or grief must be considered as inimical, for the destruction of which a man must exert himself.

All things good and beautiful are holy

Consequently, it is entirely logical that in the 'Mazdayasni' religion, the heavens and all they contain, the sun, the moon, the stars, etc., and the earth and all that is on it like waters and vegetation, fire and metals and useful cattle, etc., are considered sacred and precious, and homage is rendered to every angel to whose care these are consigned, and thanks are offered to the Court of the great Creator, through His divine emissaries, for the joy-bringing gifts of variegated lights, of fertilising waters, for life-giving vegetables and useful animals; and even the natural sights which bring comfort and delight to the eyes of mankind are appreciated and thanked for. As for instance, the summits of mountains, the high-soaring birds are mentioned in the songs of praise in paras. 3 and 6 of Yasna 42. In short, whatever is good and beautiful is holy. Repeatedly in the Avesta, the whole good creation is remembered and we will give one instance, *viz.*, para. 3 of Yasna 42 where it is stated: "To all things good and beautiful we render our homage of praise."

---

11 Rapp: die Religion u. Sitte der Perser nach den Griechi. u. Römi. quellen, S. 102-103.

law or spirit (see para. 17 of the Aban Yasht). Similarly in para. 15 of the Tir Yasht, Ahura Mazda says: "I created Teshter, the angel presiding over life-giving rain, worthy of homage like Myself." In the same way in para. 1 of the Meher Yasht, Ahura Mazda speaks in identical language about Meher, the Angel of Light.

This world should be full of Joy and Happiness

As the foundation of monotheism is laid in 'Mazdayasni' in the supreme and divine sovereignty of Ahura Mazda, special importance is consequently given to the thoughts of glory and greatness, strength and power in the Zoroastrian religion. Contrary to the other great religions, the 'Mazdayasni' does not turn its face away from a good and glorious earthly existence. Life is something good and noble. The world with everything in it is a holy gift. Joy and happiness are gifts from God to men and we should not deprive ourselves of them. Poverty and destitution are the acts of Ahriman. In the hope of getting reward in the next world, we should not shut our eyes to the material bounties of this world. Distress and abject misery in this world are not the wherewithals to obtain honour and dignity in the other world. On the last day of judgment, wages will be paid to that man who by his endless efforts had tried to make this earth prosperous and had sought to make mankind happier. The abode of the highest heaven is pledged to the beauty of a man's actions in this world. The man who exerts his utmost for the happiness and welfare of others and brings these to them, himself shares the happiness which results from the efforts of others, and will eventually be in happiness and joy. Probably because of these fundamental principles, we read so often in the books of scholars and Orientalists that the 'Mazda-yasni' religion is very appropriate to the life of the present age.

Repeatedly we come across passages in the Avesta, that wealth and a large family, a prosperous home and plenty of children, horse and carriage, herds and flocks of cattle, corn-yielding fields, even a variety of eatables, are considered as things worth desiring. Whatever the ancient Greek historians such as Herodotus, Xenophon, Ctesias, and

The supreme sovereignty of Ahura Mazda and the divine quality of humility

Ahura Mazda with the group of the holy Amesha-Spentas and the other angels rules in His divine kingdom of heaven, which sovereignty of His is known as Khshathra. Everything in the world, spiritual and material, is under the protection of one of His divine emissaries or angels; the heavens and the sun and the moon, the stars and the endless source of light, the atmosphere and the swift-flowing winds, the land and the running waters, the vegetable and the animal kingdom, the life-giving fire, the useful metals, etc. are severally under the protection of a particular angel. Within each of these good creations, a divine essence is lodged as a trust, known as its Farohar (Fravashi).

> Split open the heart of every atom,
> And you will find a sun shining within.

This One Supreme and Only Real Lord Ahura Mazda, although He is everywhere, has His holy abode which is known by the word 'Garo-demâna' or the "House of Songs". The law of Order established in this divine kingdom particularly attracts notice, as nothing in the world can act independently or place itself beyond the circle of divine command. This divine sovereignty, one might say, was the ideal of the Achaemenian kings who, for over two hundred years, through their organization and establishment of law and order, brought within their rule, a very large portion of the populated globe, and the history of the world knows not of an empire of this greatness, organization and duration.

And although Ahura Mazda is the all-powerful and supreme Creator, and although all glory and strength is completely attributed to Him, yet even for the Divine and Holy Presence pride or arrogance has not been considered proper. Hence Ahura Mazda Himself, the glorious giver of all laws and commands, OBEYS THEM HIMSELF and to give an example of the divine quality of humility to mankind, when He established His angels in the charge of things or attributes, as for instance Anahita, the guardian angel of water, He Himself first pays homage to His own created

him astray from the caravan of happiness. Betwixt these two, a human being is required, with mental resolution and courage, to strive and fight against the spirit of evil and see that the kingdom of his existence is not conquered by the evil-wishing Ahriman. All the pages of the Avesta bring immediately before the vision of our mind this arena of fight between evil and good. All agreeable attributes like truth, righteousness, courage, benevolence, justice, effort and exertion are represented as confronted by and fighting with untruth, deceit, fear, envy, oppression, sloth, etc. As long as the world will last, this fight will last. The kind Providence, the benevolent Ahura Mazda, sent His Prophet and His teachings so that mankind might be victorious in this great battle. Through this religion of truth, He placed destructive weapons in the hands of mankind to resist the onslaught of the legions of untruth and falsehood. It is particularly noteworthy that in the 'Mazdayasni', pessimism and despair are not known, and mankind is assured convincingly that they will be finally victorious in their fight on the side of right, and eventually promise has been given that, in the end, 'Soshyant', that is the Mazdayasnan Messiah, would vanquish Ahriman. As stated in paras. 88 to 96 of the Zamyâd Yasht, "After the advent of 'Soshyant', the world will be filled with justice and wisdom. Happiness will prevail continuously in the world. Good thoughts, good words and good deeds will always be victorious, the world will be cleansed of all untruth, all anger will vanish, and truth will for ever vanquish lie. The evil mind will be finally destroyed by the good mind and the two Amesha-Spentas, Haurvatat and Ameretat, will eventually overthrow the devil of hunger and thirst."[1]

The final Triumph of the Good

---

1 This beautiful poetical passage taken either literally or as an allegory makes the claims of many a recent Messiah we have had during the last one century, unsustainable according to Zoroastrian scriptures, for in spite of their alleged advent, the world is as much in the throes of the fight between right and wrong as before.—D. J. I.

He is the One Creator Without Beginning and Without End. All that has been, and is, and will be, proceeds from Him. In Hormuzd Yasht approximately some sixty names of Ahura Mazda are enumerated and all the attributes which can be assigned to the one wise, kind and supreme Creator have been given to Him. In order that no accusation may be made against the Creator, as in the following lines of Nasere-Khosrove-Alavi,

> "O Lord to speak the truth, all mischief proceeds from Thee;
> However, I cannot mention this out of sheer fear,"

His Being is considered free from all evil. With reference to His good creation, God is in the position of father, and hence all diseases and calamities and all the unpleasant events to which a man is susceptible in his journey through life, the harm which may reach him through the claws of wild beasts or the poison of harmful reptiles, all the poverty and destitution, sorrow and unhappiness, and eventually death which overtake him, are not attributed to the Almighty.

Consequently everything ugly and harmful has been attributed to the spirit of evil, Ahriman. Ahura Mazda from the pure and spiritual world of Fravashis, created man, and made him pure and untainted. Ugly attributes which tarnish the mirror of his mind, woes and calamities which overpower him, proceed from the evil suggestions of Ahriman and his influence. However, that divine essence, that 'rûḥ' from the spiritual world which is styled Farohar (Fravashi) and which has been loaned to him, remains untainted and unalloyed. After the separation of the soul from the body it will eventually resort to the same spiritual abode from which it had descended.

The angel of good and the spirit of evil

Man in his journey through the stages of earthly existence travels in the company of the angel of all good and benevolence and the ugly spirit of evil. The one strives to help him to reach the real goal, the other exerts his utmost to make him lose the path and lead

the Gathas the word is not to be found, but in the rest of the Avesta we find it repeatedly mentioned.[8] In the Pahlavi it became *yatuk* and *yatukih*. *Yatu* in the Avesta has the same meaning as we attach to the modern Persian word *jadu*, *viz.*, "magic". In the Avesta this sort of sorcery has been most severely censured and is considered most heinous. Frequently the word *jaduan* means evil men who deceive and mislead mankind by their profession of magic. The word "fairy" (in the Avesta *Pairikâ*) is used in the same sense even to-day in modern Persian as when Sa'adi says:—" If they say that there is a fairy like you amongst mortals I cannot believe it."

Here all that is meant is a delicate and most handsome being, invisible to the world, who because of her excessive charm berefts mankind of their reason. This word also is not used in the Gathas, but in the rest of the Avesta it is used as the feminine of *Jadu* (sorcerer), and connotes a being deputed by Ahriman to mislead Mazdayasnans from the right path and hold them back from doing good deeds. One such fairy was Khnăthaiti by name who practised her fascination on the hero Kershasp.[9]

In the same way these fairies are poetically described as Ahriman's Amazons, not wishing well of the world and fighting with the spirit of Teshter, the guardian angel of rains, in the shape of comets so that the rains may be withheld and the lands may be rendered desolate by draughts.[10]

Pure Monotheism

In the Mazdayasni literature all the gods of the Polytheists rejected by its founder have been designated as evil spirits that deceive mankind. At the same time the foundation of Monotheism is so well laid on the other hand, that nobody could dare to conceive of a partner or an equal to Ahura Mazda, the One Unique Creator

---

8 Hormazd Yasht §§ 6 and 10; Ardibehesht Yasht § 5; Khurdad Yasht § 3; Khorshed Yasht § 4; Teshter Yasht § 12, Farvardin Yasht § 135; Zamyad Yasht, § 28, etc.

9 See the Essay on Kershasp, p. 202.

10 See Teshter Yasht § 8 and the footnotes on p. 343.

were attached to the worship of many gods; for often in the Avesta, of the *daevas* of Mazanderan and the untrue worshippers of Dilam and Gilan (Varena), mention has been made.

After his advent, the Holy Zarathushtra established the belief in the One Supreme Creator and called him Ahura Mazda, and designated all other gods of ancient times as *daevas* and evil principles, misguiding men away from the right path.

The word Daeva

The expression *daeva*, however, retains the same original meaning amongst all other Indo-European nations except the Iranians, and the Hindus use the word *deva* till to-day to designate God, the word signifying light or brilliance in the Sanskrit language. The Greek word *Zeus* representing the premier deity among the Greeks, and the Latin *deus*, and the modern French *dieu*, all come from the same Aryan source.[5] It is most surprising, however, to find that the Indians have adopted the word *dîvâne* from the Persian language using it in the same sense of a lunatic as we do, perhaps unaware of the fact that this term of abuse has been formed by the Iranians from the word *deva* which they use to designate their Creator. Again, in the Avesta the word *daeva* has been used together with the names Karapan and Kavi, designating the leaders of religion of two opposing factions. The Karapan and the Kavi were two tribes professing the ancient Aryan faith, who had continued in their ancient polytheistic worship of various *daevas*. In the Gathas, Zarathushtra repeatedly complains about them that they are the cause of misguiding men away from the right path and that they deceive people by their false teachings.[6]

As stated above, the words "sorcerers" (*jadus*) and "charmers" (*paris*) are used together with the word *daeva*. As we often find their mention in the Yashts, we shall shortly refer to them. *Jadu* (sorcerer) is *yatu* in the Avesta. In

---

5 Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanische Sprachen, von August Fick 1 B 3 umgearbeitete Auflage, Göttingen, 1874.

6 See my Gathas, p. 93.

MAZDAYASNI RELIGION.

The religion of the Prophet of Iran, Zarathushtra Spitaman, is known as 'Mazda-yasni', meaning thereby the "worship of Mazda",—'Mazda' being the name given to the one supreme Creator. In the Avesta the word 'Mazda-yasni' by itself and linked with the word 'Zarathushtri' is used on many an occasion to signify the religion brought by Zarathushtra.[1] Very often the word 'Mazda-yasni' is also used with the expression "the worshippers of truth."[2]

The Evil Ones

The word 'Mazda-yasna' is also used in opposition to the word *daeva-yasna* referring to the worshippers of the evil spirits. In the Pahlavi commentary, the word becomes *div-yasn*, and in the commentaries it is stated that it was a non-Iranian faith. In the Avesta the word *daeva-yasna* is mostly used for the Turanians[3] and has frequently been used to indicate those who follow the creed of untruth and unrighteousness.[4] It is appropriate here to inform the readers that wherever the word *daeva* is used in the Avesta, it is used to indicate either "the false cause" or "a group of evil spirits" or "evil-minded and treacherous men". Very often the word *daeva* is used in company with sorcerers and genii, all who make men miss the true path.

The word *div* used in our national myths and mostly in the Shah-Nameh, has by the passage of time acquired a wonderful significance, and come to connote hideous monsters. From the Avesta itself what appears is this, that during the age when the holy books were composed, the people of Mazanderan and Gilan or at any rate some portion of them, were following the ancient Aryan creed and

---

1 Refer Yasna XII, 6-7; also Farvardin Yasht, § 89; Vispered IV, 2 and XV, 1, etc.

2 Meher Yasht, 66 and 120.

3 Aban Yasht, § 113 and Dravasp Yasht, §§ 30-31.

4 Aban Yasht, 68, 94, 109; also Vandidad, VII, 36; XIX, 24 and 41 and Sarosh Yasht Hadokht, §§ 4, 6.

thankful for the great care with which this work has been printed. It seems that he himself was anxious that books about the holy Mazdayasni religion should be so well printed and published that they might be a worthy offering to the Home of Zarathushtra.

It may be said that this volume is one of the best printed Persian books which have come out of a press in India, specially in view of the fact that it is printed in three characters, Zend, Persian and Latin, all of which are foreign to India. To do all this with the various marginal notes and footnotes in small characters was indeed not an easy work.

POURE DAVOUD.

FIRDAUS,
COLABA, BOMBAY,
1st Farvardin 1307.
21st March 1928.

hospitality towards me, and so gathered all means for my comfort that, with his help, I was enabled, with a mind and heart at peace, to pursue my studies of the Mazdayasni religion, and to collect all information to my utmost capacity about this ancient faith. It is incumbent on me to say that for this divine wealth that I have gathered in the centre of Mazdayasnans, I ought ever to be thankful to him. For all the trouble he has taken I have no means to compensate him, but I know that if a little service is rendered by me, which may be of benefit to the Iranians in general, he will consider that to be a sufficient recompense for the trouble he has taken over me for years.

Among the learned, I am further thankful to the well-known scholar Shams-'ul-ulama Dr. Jivanji Jamshedji Modi who, always acceding to my request, furnished me with whatever books I wanted, and through whom I was presented by the revered Trustees of the Parsi Panchayet with nearly 20 books of great use to me about the Mazdayasni religion.

Another renowned scholar to whom I owe my thanks is Mr. G. K. Nariman, who throughout helped me by placing at my disposal the most recent publications of European Orientalists. Books from his library he always made available to me for my use, and naturally from a great scholar who has practically dedicated his whole life to knowledge and learning, one can desire nothing more.

I am further obliged to that learned Herbad Mr. Bomanji Nusserwanji Dhabhar, M.A., who with scholarly care which is his speciality, went through the entire Avestan text of this volume and corrected it and also checked my Persian rendering and many a time corrected my mistakes.

I am further thankful to the well-known Avesta and Pahlavi scholar Mr. Behramgore Anklesaria, who for several months and every day for several hours, personally helped me in my studies and gave me the advantage of his vast knowledge and information.

To his brother Mr. Hoshang Anklesaria, the owner of the Press, in which my publications have been printed, I am

into Persian or any other language is impossible, for it is not possible to bring out any meaning from a collection of Pahlavi words. The syntax and composition of the Avesta bear little resemblance to Persian, and consequently the translation of words only, from beginning to end, would be tormenting reading. Whoever has studied the Avestan text and gone over the translations of the Orientalists in any language, will understand well what great difficulties confronted the author in making this Persian translation, particularly because in the Persian language we possess no book about Mazdayasnan studies, from which we can reap some benefit, as regards the words, style and idiom of the ancient language. Necessarily, we have to build up the edifice with new materials, and the edifice must be so built that it may be both true to the original, as well as to the structure of the modern Persian tongue. The author has only kept in view this one point that the translation may be in modern Persian and it may be as faithful to the original text as possible. I have not made the slightest effort to give adornment to the translation. Amongst modern writers, we find considerable effort at an elegant and attractive style. Yet, from these ancient times several thousand years ago till to-day, we cannot trace a beautiful sentence like the following, which, in spite of its great simplicity, gives expression to such sublime ethics: "Thus spake Ahura Mazda, 'O, Zarathushtra Spitama, thou oughtst not to break thy promise; neither the promise given to a liar nor the promise given to the truthful, for in the matter of promises, both are solemn, whether given to the faithful or to the infidel'." (Meher Yasht, p. 2.)

As this book is the final volume which I am publishing in India, I think it incumbent upon me, in concluding, to render my thanks to the members of the Iranian Zoroastrian Anjuman, Bombay, from whom, during the period of my stay in India, I was always the recipient of kindness and affection. I am particularly thankful to its President who shouldering a great burden, discharged the dues of

accuracy of our national epics and traditions. I draw the attention of the readers of this volume particularly to peruse with care every one of the footnotes and not to overlook them, for the study of these footnotes is absolutely necessary for the correct understanding of the matter subsequently dealt with. Similarly it is necessary that before these Yashts are studied, the essays and discourses written by this writer in his volume of the Gathas are perused, for the Gathas must be considered as the first and fundamental volume of this series of Avestan studies. The subjects treated therein have not been repeated at length in this volume of the Yashts.

Further it ought to be remembered that whilst reading the Yashts, one must not look merely at their outward and simple language. The words used must be considered as a means for understanding the meaning. The simplicity of words used as appearing in the Yashts is not a special peculiarity of the Avesta only. In all ancient books the style is simple, the sentences are short, and thoughts repeated. The expressions which to-day would appear to us as very simple, were, in ancient times, full of eloquence and rhetoric, allusions and metaphors, which, because of the revolutions of times, may not appear quite agreeable to our tastes, even as we find the way of life and the mode of dress of olden times so simple and far removed from modern ways and tastes. To the writer the simple ancient style, apart from the deep meaning the language conveys, has a charm in its simplicity which we must make every effort to preserve in its original form. We must not mix modern embellishments with the simplicity of the old. On the contrary, an effort to insert modern embellishments must be considered as an act of treason in the realm of learning, specially in relation to religious scriptures, the contents of which are considered as inspired and revered.

In Sasanian times the Avesta was rendered into Pahlavi word by word and for the solution of difficulties separate commentaries were added. However, such a translation

Yashts have been published in this volume together with the discourse on the Farvardin Yasht. This 13th Yasht is itself a very long one, and with text and commentaries would cover more than 100 pages, and hence its publication has been reserved for the second volume, which I propose to publish in Europe.

In this translation I have not rendered literally certain particular Zoroastrian expressions as is the disagreeable habit of several of the Orientalists to do. As for instance the word Ahura Mazdâ, I have left as Ahura Mazdâ and not translated by the word Wise Lord, nor the words Fravahr and Zôhr, by spirit and offering. Every science and every branch of learning has some special words and phrases of its own which are specially attached to that science or branch of study. Wherever we come across such words and phrases, I have given ample and necessary commentaries and explanations regarding the same. Not only that, but for every one of the angels, I have composed detailed discourses, and as far as it was within my power, all historical and philological points connected therewith I have given in the corresponding Yasht. Amongst the works left by various Orientalists, we have not yet got a book, giving a detailed account of these angels published in one volume, and available for the general public.

In my introductory essays to the various Yashts, I have invariably given all the original sources so that for the students the path of research may remain open. Similarly all the questions and points taken out from the Avesta have been given their proper references. Further, more than 450 Avestan words have been given, and their meaning explained in the essays or commentaries, and the connections of many of them with their modern Persian equivalents have been explained. Further, the various kings and heroes whose names are mentioned in the Avesta have each been given a detailed note, and all the references to them in the Avesta and in the Pahlavi works have been indicated, so that the reader may have in his hands, the most ancient documentary proof of Iranian origin itself for checking the

lished in German a few months before the publication of this work, has been based on the text of the Avesta by Geldner and contains the translations of all the Yashts. In addition to the translation of the 9th, 10th and 11th Hâs of the Yasna which have been named Hom Yasht and Fargard 2nd of the Vendidad which records the episode of Jamshid, every one of these Yashts is prefaced by a small and useful introduction.[1] The fact that this translation differs very slightly from the translation of Wolff-Bartholomae is the best proof of its accuracy. It is rather a gem of a book which has freshly entered the treasury of books relating to the Mazdayasnan religion. I must further add that the late Parsi scholar, K. E. Kanga, had translated all the portions of the Avesta in five volumes and some of the Yashts are incorporated in his volume of the "Khordeh Avesta" which he published in 1880.

The contents of this volume and the mode of its composition

The writer had first the intention of publishing the translation of these 21 Yashts in one volume. But when I entered on the work I found it necessary to explain the contents, so that no abstruse question might be left unsolved, specially as in the Persian language we do not possess any work concerning the Mazdayasnan religion which might have been based on scholarly studies. To our shame, we must confess that practically we do not possess a single work on Avestan studies in the Persian language worth mentioning. I had, therefore, to write this book in a way that its readers might find it satisfactory and might have a clear and succinct view about the Mazdayasnan religion and literature and thereby reap the advantages in ethics, history and philology that these studies offer. Written from this point of view, the scope of this work was enlarged considerably, and during the period of my stay in India, I was not able to complete the whole work. And even if it should have been completed, it could not possibly have been published in one volume. Consequently 12

---

1 Die Yäšt's des Avesta übersetzt und eingeleitet, von Herman Lommel, Göttingen, 1927.

Yashts, *viz.*, Hormuzd, Haftân, Drawâsp, Rashn, Râm, and Hom, the writer is not aware of them. The translations of this great scholar together with his learned commentaries are almost authoritative and of very considerable use. Geldner has rendered yeoman's service to Avestan studies and has placed all Iranians generally under a great obligation. His numerous works are the fountain-source of information in respect of Avestan studies.

Amongst the various works of the late scholar Bartholomae the translation of two Yashts, *viz.*, Zamiyâd and Hormuzd, appear in his work entitled "Aryan Researches".[1] In my own collection I have got also the translation of the Arsisvang Yasht by Bartholomae but cannot ascertain when and in what book it was published, as the translation with me forms part of a bound volume of collected essays by various Orientalists concerning the Mazdayasnan religion and I have no means to ascertain the date of this publication or the name of the journal and book in which it appeared.[2]

The translations of several Yashts by Windischmann are also with us which had appeared separately in several works, as for instance the Meher Yasht in his volume of "Mithra"[3] and the Farvardin in his volume of "Zoroastrian Studies."[4] As it will appear, all the renowned Orientalists, both ancient and modern, have taken various portions of the Avesta and have translated them and have made them the subject of their discussions and researches, and the mention of all of them will only lengthen this discourse.

Amongst all these translations of the Yashts, the translation by Lommel mentioned above is specially deserving of careful consideration. This work, which was pub-

---

1 Arische Forschungen, von Chri. Bartholomæ erste Heft, Halle, 1882, S. 99-147 and 149-154.

2 Beiträge zur Kenntniss des Avesta II, von Chr. Bartholomæ. Der Aši Yašt (Yt. 17), S. 560-585.

3 Mithra, von Fried. Windischmann, Leipzig, 1857, S. 1-52.

4 Zoroastrische Studien, von F. Windischmann, Berlin, 1863, S. 313-324.

of the meanings and the construction of sentences given therein, so that the understanding of the work becomes a very difficult task for one who has not a wide and correct knowledge of. the Mazdayasnan religion, and whose study of the subject does not extend over many years. To such a person Wolff's translation would not be so very helpful. It might be said that all the publications of the later Orientalists are practically of the same type, scholarly and useful to scholars only, for they are not written for ordinary readers who are not interested in this type of studies, and who cannot therefore derive any benefit from them. They are written nowadays only for those who have made these studies a speciality.

Apart from these four complete translations, translations of various portions of the Avesta appear from time to time in the works and essays of various other scholars. We shall rest content with mentioning some of these works and essays in which translations of some of the Yashts appear. Of this type are the translations of the Yashts by Geldner which appear separately in his various works and essays.

First is the translation of the five Yashts, *viz.*, Âbān, Khorshed, Teshter, Meher and Farvardin, which being completed in February and May 1880 appeared in the magazine "The Comparison of Languages".[1] Two years thereafter in his book "Lessons from the Avesta", the translation of the seven small Yashts, *viz.*, Ardibehesht, Khordâd, Mâh, Sarosh, Din, Astâd and Vanant, was published.[2] Within the next two years, the translations of three more Yashts, *viz.*, Zamiyâd, Behram and Arsisvang, appeared in his work called "The Three Yashts".[3] Thus fifteen Yashts have been translated by Geldner. If Geldner has translated and published six other

1 Zeitschrift für vergleichende sprachforschung herausgegeben von Kuhn.

2 Studien zum Avesta, von Karl Geldner, Strassburg, 1882, S. 104-132.

3 Drei yasht aus dem Zendavesta übersetzt und erklärt von K. Geldner, Stuttgart, 1884.

the accuracy or inaccuracy of his notes should be weighed at the right time ; for unfortunately the writings of this great scholar are not free from many a mistake and error. In particular, all his personal beliefs must be strictly avoided, including his belief about the antiquity of the Avesta which he considers a composition of much later times,—a belief the urging of which created a considerable sensation and made all his contemporary scholars rise up against him

The fourth translation of the Avesta is by Wolff which is a complete translation of the Avesta made according to the Avestan text of Geldner, exclusive of the Gathas.[1] Five years before the publication of this translation of the Avesta by Wolff, Bartholomae[2] had translated the five Gathas in the German language. Hence Wolff in his translation of the Avesta did not repeat what Bartholomae had done, for his rendering of the Avesta was a result of the labours of Bartholomae himself, since his translation is based on the great dictionary of the ancient Iranian languages, which Bartholomae has published, and which is the *magnum opus* of that great scholar.[3] Wolff in his translation of the Avesta has taken the meaning of words directly from the dictionary of Bartholomae, without making any changes whatever. Bartholomae had himself perused Wolff's translation and corrected it wherever necessary, and in my opinion this work is not only the most modern but the best and the most precious translation of the Avesta at present available to us. For my translation of the Yashts, I am mostly obliged to this work of Wolff, and to the great dictionary of Bartholomae. In the case of all difficult passages, with conflicting translations, I have always given preference to Wolff and Bartholomae. Most unfortunately, this work is without a single note or commentary, and refers the reader to the dictionary of Bartholomae for the accuracy

1 Avesta, die heiligen Bücher der Parsen, von Fritz Wolff, Strassburg, 1910.

2 Die Gathas des Avesta, Zarathushtra's verspredigten, übersetzt von Christian Bartholomæ, Strassburg, 1905.

3 Altiranisches Wörterbuch, von Chri. Bartholomæ, Strassburg, 1904.

is less worthy of credence than a translation based on the science of philology, because the chances of mistakes and slips creeping into the former are greater. However, in the third volume of Anquetil very useful information is given about the manners and customs of the Parsis of that age which is worthy of study in every way. After this old translation of the Avesta, come the following translations thereof and of the Yashts by Orientalists in order of their publications.

The first is the translation of Spiegel in three volumes, which, because of its very numerous notes, is of considerable use to scholars and students, although the original of the translation itself is of lesser utility because of its antiquity.[1] But the two volumes which Spiegel has written as commentaries on the translation of the Avesta contain observations and informative notes of very great value.[2]

The second translation of the Avesta is by De Harlez. This is in one big volume with the necessary elucidatory commentaries.[3] This translation is more or less under the influence of Spiegel's work.

The third translation is by Darmesteter in three big volumes, which is one of the most important contributions to the Mazdayasnan literature.[4] No Avestan scholar can dispense with the study of these volumes, not because of the translation itself, but because of its copious notes, commentaries and explanations. It must be remembered, however, that no blind reliance should ever be placed on the translation or the notes of Darmesteter, but these should be considered as the means for further personal researches and

1 Avesta die heiligen Schriften der Parsen, übersetzt von F. Spiegel, 3 Bände, Leipzig, 1852-63 The English translation published by Arthur Henry Bleeck (London 1864) is based on this German translation.

2 Commentar über das Avesta, von F. Spiegel, 2 Bände. Wien, 1864-68.

3 Avesta, Livre sacré du Zoroastrisme, traduit du texte zend, par C. de Harlez, Paris, 1881.

4 Le Zend-Avesta, traduit par James Darmesteter, 3 Vols Paris, 1892-93.

Buddhists, namely Tipitaka, was edited in the last century before Christ.[1] The New Testament too has been written long after Jesus and the writers of the various portions thereof were neither from one country nor belonged to one age.

In the same way the 21 Yashts of the Avesta in point of antiquity were not written at the same time nor by the same writers. We shall speak at length about them later on.

The translations of the Yashts by European Orientalists

This translation follows in the first instance the Avesta text of Geldner, which he published in three volumes in Germany during the years 1886-1890.[2] The Parsis of Hindustan generally use the text of the Avesta as published by Westergaard.[3]

In making the present translation the writer has had the advantage of consulting the translations made in European languages by each and every Orientalist, with the exception of the very first translation of Anquetil du Perron which was made one hundred and fifty-seven years ago.[4] Apart from the fact that this translation is a very old one and of comparatively little utility to-day, it is a translation which has been made from traditional renderings given to him by the Dasturs of Surat in the years 1758-1761. It must not be supposed that a translation based on traditions is useless. On the contrary the Pahlavi commentaries on the Avesta, which are traditional renderings, are one of the important factors in understanding the spirit of the holy scriptures. What I mean to say is that a traditional translation as a translation

---

1 Der Buddhismus nach älteren Pali-Werken, von Edmund Hardy, Münster I. W. 1919, S. 7.

2 "Avesta, the Sacred Books of the Parsis," edited by Karl F. Geldner, Part I—Yasna, 1886; Part II—Visperad and Khordeh Avesta, 1889; Part III—Vendidad, 1895, Stuttgart.

3 "Zend-Avesta, or the Religious Books of the Zoroastrians," edited by N. L. Westergaard, Copenhagen, 1852-54.

4 "Zend-Avesta, Ouvrage de Zoroastre," 3 Vols., Paris, 1771. Kleuker, on the authority of these French translations, published a German translation of the same in two volumes in 1781 to 1783.

European languages, aided by investigations and researches into other religions, and the study of the ancient customs and usages which are preserved to this day among the Zoroastrians, etc., etc., have made clear the meaning of the Avesta as a whole. If differences of opinion exist among the Avestan Orientalists of recent times, it is in respect of the formation of certain sentences or the philological meaning of certain words or their original pronunciations, etc.

At the time when the writer was busy in India with the translation of the Yashts and the writing of the various essays concerning them, the famous German scholar Lommel was busy in Germany translating the Yashts too. This work which was published a few months before the publication of this book is just now with the writer. It is worth observing that there is no considerable difference in important matters with the complete translation of the Avesta as made by Wolff and Bartholomae and published 16 years ago, and which has been up to now the most recent complete translation of the Avesta in our hands. The differences of opinion are mostly philological differences, which though giving a different meaning to some sentences on account of the alteration of the signification of certain expressions, yet are not of a nature as would at all go to the foundation and give any contrary meaning or a radically different interpretation.

Yashts are later Avestan Literature

It should be remembered that the Yashts are an important portion of the Mazdayasnan literature but their composition cannot be ascribed to Holy Zarathushtra. Whatever there is in the Avesta which is recognised as coming from the mouth of the founder of the religion, are the five Gathas which we published last year. In the Old Testament of the Jews too, only five books are ascribed to Moses. The rest of the Old Testament is the composition of other prophets written at different times. In the same way the Vedas of the Brahmins too have been written by different persons at different times. Similarly the oldest religious book of the

Inspite of innumerable difficulties the meaning and spirit of Avestan teachings are clear and manifest

Avesta and some of the passages thereof are obscure and very difficult to understand. There is no room for wonder at this state of affairs. Many a verse of Khâqânî seems involved and incomprehensible to us to-day, although in point of time, we are only separated from that poet of Shirvan by seven centuries, and the Persian language of that age has not changed considerably as compared with the language of to-day. Notwithstanding this, the sayings current in those times seem to have been forgotten, and the idioms of that age seem foreign to us. What wonder, therefore, if in the Yashts we encounter difficulties and obscurities, for they were composed in an antiquity, more than 2500 years ago, and its language even during the time of the Achaemenians was perhaps a dead language. Apart from all these, on account of the terrific blows which befell Iran on the invasions of Alexander, the Arabs and the Mongols, and the many cataclysms through which this land of ours has passed during all these years, the religious scriptures necessarily were endangered and the vicissitudes of time left them shattered and scattered like the glorious palaces of the Achaemenian emperors. In spite of all this, just as to-day through the help of the science of architecture, we know for a certainty, from the ruins that are extant in Persia, how the great palaces of our emperors originally stood and were constructed, in the same way by the help of the science of philology, history and comparative study of religions, we are able to know what must be the Avestan literature in ancient times, the scattered remains of which alone are in our hands, and what is the meaning and interpretation of these remnants. The efforts of a hundred and fifty years of learned Orientalists and the utilisation of collective materials like the Pahlavi commentaries on the Avesta and the numerous other Pahlavi, Pâzand and Persian writings and the works of all the ancient historians, the histories of Iran and its ancient religion written after the Arab conquest, the religious scriptures of the Hindus, the comparative study of Indo-

moan and call this world a terrible prison; but he who stood firm against the demon of weakness, reached the stage of dignity and glory and by his good and benevolent deeds in this world, prepared for himself, while here, a secure abode in the next. By these studies, we would further understand that the ill-omened and superfluous belief in fate and destiny does not exist by itself before the resolution and determined will of men. The Yashts and the Avesta throughout speak about glory and greatness, piety and benevolence, effort and exertion, truthfulness and valour, and the love and patriotism of our great ancestors.

Yashts in general: Religious and historical traditions recorded in poems

The same elegant taste which we find in the poems of our poets of the Samanide, Ghaznavide and Saljukide periods is patent in the songs contained in the Yashts too, with this difference that while most of the panegyrics of our poets are in praise of some sovereign or minister or governor, sung in the hope of a poetic reward, the Yashts are in praise of the Almighty and His angels sung in the hope of a spiritual reward on the last day. Because we have compared the Yashts with the panegyrics of poets, let it not be supposed that the writers thereof have sung them according to their own whim and fancy. The fact is that though the Yashts are poetic interpretations, yet their contents strictly conform to the religious and historical traditions which from most ancient times have come down from generation to generation to the Iranians, the antiquity of some of which reaches back to the Indo-Iranian period of Aryan history, for references similar to some of them can be found in the Vedas of the Brahmins too. Just as Firdausi edited and made current the episodes and traditions of the ancient past by versifying them in his Shah-Namah, similarly the Yashts have been composed in verses too. After the Gathas and the Haptaṅ Haiti, the Yashts form the oldest portion of the

Avestan studies a help for an Ethical Revival

Apart from these advantages, which have drawn the attention of a body of scholars and Orientalists of Europe to the Iran of old, in recent years*, a group of learned men of Europe styling themselves the friends of Zarathushtra, the ancient Prophet of the Aryans, and taking pride in their Aryan descent, have called themselves Mazdayasnans ; just as another group attracted by another Aryan teacher, show their devotion and love to Buddha. Our ancient country has always had a portion of spirituality in it, and in future too, it will continue to have it. Let us only strive that the language and the history and the ethical principles that have been ours, may not lag behind before the onslaught of material interests which necessarily face every civilised country. A civilisation which is destitute of sublime verities is crude and well worth being cast aside. I stress this point, lest it may occur to some to question the utility of Avestan and Pahlavi studies in the struggles of the modern age. They might question the utility of these studies, both from the literary and the spiritual point of view. The advantages of Avestan studies are not limited to the fields of history and philology. Another important advantage of which we are specially very much in need is this: This country of ours stands badly in need of pure morals and pleasant attributes. The character and virtue which our great ancestors possessed and which made prosperous this land of theirs, has departed bag and baggage from Iran. The devil of untruth has usurped the place of the angel of truthfulness. Effort and exertion have given way to sloth and self-indulgence. Courage and valour have disappeared in favour of fear and flattery. Wealth and glory have given place to beggary and penury. Through the study of the Avesta, we shall realise the causes of the glory of our past and the misery of our present. By these studies, we will also understand that according to the teachings of our ancient religion, the world was an arena for testing the powers of men. Whoever allowed himself to be conquered by the devil of sloth, had necessarily to wail and

view of the present state of Persia, should not be regarded as meagre. Firstly, as stated before, the Avesta is one of the oldest written records of the world, and its language is an important branch of the languages of the ancient Indo-European race. Secondly, the Iranians themselves were one of the noble and valiant off-shoots of the Indo-European stock. In the battle-fields of the world they had wrested the ball of superiority from all rivals. They had brought within their grasp the most important inhabited portions of the world, and because of their world-conquest and sovereign power, they had spread their ways and customs in countries far and wide. More specially through their Prophet Zarathushtra, they had brought into vogue the worship of One Supreme Creator, a pure monotheism which upto that date was not conceived of amongst the Indo-European people. Many of the religious principles and beliefs of Persia afterwards influenced the Jews, which subsequently influenced other Semitic religions like Christianity and Islam. Apart from this fact, the Christian religion was considerably influenced by the cult of Mithra, one of the angels of the Mazdayasnan religion, which subject will be more fully dealt with in our article on the "Cult of Mithra in Rome" (see pages 407-420).

The influence of the Mazdayasnan over subsequent religions of the world

Because of its relations with the religion of the Brahmins on the one hand and of the influence it has exerted on all other subsequent religions, the Mazdayasnan religion has secured for itself a most important position in the history of religions in the world. Many a problem in the existing great religions of the world can be solved by the Mazdayasnan religion, and many a doubtful point in the Mazdayasnan Faith can be explained by the help of the study of other religions. Consequently, ancient Iran by reason of its language, its history and its religion, is the subject of general importance so much so that no historian or philologist or student of the history of religions can ever be independent of Iranian studies.

Sanskrit, as well as to the old Persian of the Achaemenians. The Achaemenian Persian was the current and the court language, whereas the language of the Avesta was the ancient language of the holy scriptures. The latter language, according to the belief of the writer, had already become dead, even in the age of the Achaemenians and was not the current language of the people.

The language was preserved artificially for several centuries by the ecclesiastics and by the people as the holy language of the scriptures. With all its remote antiquity, many words used even now in modern Persian are to be found in the Avestan original almost without a change, and a still larger number, with a slight variation. In company with the Vedas of the Brahmins and the Old Testament of the Jews, it is the oldest of the written records of the world. The study of the ancient Iranian scriptures has been for a long time an established branch of learning in the universities of the civilised countries of Europe. The Vedas and the Avesta are the most important and the most ancient records of Indo-European origin and as the European nations consider themselves as coming from the same stock as the Indians and the Iranians, they have traced their languages together with the languages of the Indians and the Iranians as proceeding from the same fountain-source. In the enlarged studies of their own languages philologically, they have rendered yeoman services to the Avesta and the ancient Persian languages, so much so that through their efforts the path has been laid out and smoothed for us. What we have to do is to resolve to reap the benefit of their labours, and pluck the roses from the gardens they have reared, and glean the ears of corn from the harvest they have sown. The European savants who have specialised in Avestan and Iranian studies have become more famed in the world than the scholars in other arts and sciences, like medicine, mathematics, astronomy, chemistry, philosophy, history, etc. The extent of the services rendered by these scholars, in

Yeoman services of European savants

of Iran. It had blossomed and given its fruitage in that soil. It is not a faith that has emigrated into our country from some foreign soil like the teachings of Buddha, going from India to China, or the religion of Jesus, spreading from Palestine over Europe, or Islam, travelling from Arabia to Persia. For the purpose of elucidating the events of the history of ancient Iran, and for researches into the source and origin of words used in the Persian language, Avestan studies are a necessity to us. The yellow races of China are under no such necessity with reference to their religion of Aryan origin, nor are the Europeans, with reference to the Semitic religion of Jesus Christ. The history of us Iranians which begins with the 8th century B.C., that is, more than 1350 years before the onslaught of the Arabs, is all closely connected with the Mazdayasnan Faith. During this long age, which has been the epoch of our eminence, the religion of Zarathushtra was one of the most important causes of the glory and greatness of Iran. However much our language might have been mixed with Semitic words after the conquest of the Arabs, yet it radiates its Aryan origin and its connecting links with the languages of the Avesta and the ancient Achaemenian Persian and the Pahlavi have not been snapped. It would be right if in our colleges, we make current the teaching of the ancient Persian languages, the Avesta and the Pahlavi, even as in the colleges of Europe, Latin and Greek which are the source of the Western languages are commonly taught. It is hoped that our Government will take early steps to attract several of the Parsi scholars knowing Avesta and Pahlavi to Teheran and establish chairs for the study of these two languages so that a fresh life may be breathed into our spirit of nationality. The modern Persian springs from the Pahlavi language, and the Pahlavi from the ancient Persian of the Achaemenians. But the language of the Avesta is also one of the languages of ancient Iran, which is closely related to the ancient

Avesta and Pahlavi in Persian colleges

Mongol sovereigns like Changiz and Taimur.[1] Under no circumstances therefore can this word be used with reference to the divine religion of ancient Iran or its holy Prophet.

It is not possible in this preface to point out the various historical and philological discrepancies in our literature with reference to the Mazdayasnan religion. Let it be stated generally that the references in the works of Arabic and Iranian historians cannot be wholly relied upon without the critical study thereof by a scholar and specialist.[2] With reference to the religious words and expressions said to be Zoroastrian as are to be found in the dictionaries, they are to be totally discarded and set aside.

Avestan studies a check on untrue statement in Greek and Roman histories

Further, after having a knowledge of the principles of the Mazdayasnan Faith, we will be able to appreciate well the fact that a portion of the statements made by ancient Greek, Roman and Byzantine historians had no foundation in fact, and were prompted by malice and enmity, the result of the hostilities prevailing between these nations and Iran. Of this type is the story of Herodotus that Cambyses consigned to fire the dead body of the Pharaoh (Amasis) in Egypt for the sake of vengeance, and that Xerxes whipped the waters of the Dardanelles in his war with the Greeks. Fire and water were held as holy elements by the ancient Iranians according to the precepts of the Mazdayasnan religion, and till to-day the Zoroastrians regard them as holy. It is not possible at all that the Achaemenian kings would sin by showing contempt towards these noble elements.[3]

Avestan studies necessary for historical and philological researches

We must always bear in mind that the history and language of Persia are very closely related to the ancient Zoroastrian religion. The roots of this old tree had been watered and fostered in the soil

---

1 Ân hama *yâsa-hâ-i* sakht be-raft.
Yâr bâmâ hanuz bar sar-i-jang— Nazâri Qâhestânî.
(Farhang-i Jehāngîrî.)

2 For references in Arabic and Persian books to Zarathushtra, see Jackson's "Zoroaster, the Prophet of Ancient Iran," New York, 1901.

3 *Cf.* Essay on Anâhita, pp. 161-162, and Essay on Âdhar, p. 510.

worshipping Christian priests, all of a sudden jumps to the position of an archbishop and gains the highest rank in the Christian Church. But what manner of an archbishop? One who sets aside the Holy Ghost and worships fire. Really we must not rebuke Sa'adi, for at the end of the tale he cast this Pâzand-reciting Christian and Magian Brahmin, who offered his prayers without ablutions and eventually became an archbishop worshipping fire, into a well, and killed him with stones and bricks, and relieved the holy idol from the services of such an inconstant priest of many religions!

Ignorance makes the spurious work Dasatir considered a genuine authority

Similarly because of such absence of knowledge about the Mazdayasnan religion, the fabricated book and fraudulent work like the Dasâtir has been considered one of the religious books of the Zoroastrian religion,—a book, the contents of which are contrary to the teachings of the Zoroastrian Faith, a book in which Alexander the Macedonian, known throughout the Pahlavi religious literature as Alexander the wicked and the accursed, is described as one of the Prophets of Iran! And it is due to the same ignorance that the Nâsikh-ut-Tavârikh, imagines that the Dasâtîr, the writer of which was some fraud and a knave, gave us the principles of faith of the ancient Iranians, and our modern dictionaries like the Burhân-i Qâta' and Farhang-i Anjuman Ârây-i Nâserî have taken the spuriously fabricated words therein as Zend and Pâzand.

During these recent years when the Iranians, contrary to olden times, have again with love and respect been mentioning the name of the Prophet of their ancestors, the very same absence of knowledge makes them commit literary and philological errors in their writings. For instance, when they want to speak about the laws of Zarathushtra, they use the word *Yâsâ-i Zartosht*. Now this word *Yâsâ* is a Turkish expression brought by the Mongols, by which the ancient writers used to denote the sanguinary laws and oppressive edicts of blood-thirsty

> The Magi of perverse minds and unwashed faces,
> All came up from fields, plains and mountains.

Beholding forty of them I saw no advantage in entering into a strife with them. On the contrary I behaved with dissimulation, and weeping hypocritically, I went and kissed the hand of the idol.

> For a short time I became an imitation infidel
> I became a Brahmin inZend pra yers.

By the help of this deceit, I became the object of their care and attention and became an inmate of the idol temple; till at last I found one day that under the seat of the idol a man was hidden, who, pulling the end of the rope, made the hands of the idol go up towards the sky.

> Behind the screen was the fire-worshipping priest,
> The custodian of the temple with the end of the rope in his hand.[1]

We are not concerned with the literary value of this poem. Sa'adi is one of the greatest poets of the world and is a source of pride to our country. His attractive and sweet style should be a model for all of us Iranians. Our object in quoting these verses is only to show how words and expressions having reference to the Mazdayasnan religion are improperly and inappropriately used in our literature. Just see that the priest of an idol temple in India is sometimes rightly called a Brahmin, but most wrongly styled a Magian, a name denoting a Zoroastrian priest only. At first Sa'adi addresses a Magian as a Brahmin. Then the Brahmins instead of reading their own books of Vedas, are described as *guebres* reciting Pâzand prayers. He calls them Avesta-reciting Zoroastrians. Then to placate and please the Brahmins, he expresses his delight about Avesta and Zend, not about the Vedas. Forthwith his Brahmins become priests professing the Christian religion (Kashish). At last Sa'adi too, for the sake of expediency, temporarily becomes an infidel and a Brahmin. But what sort of a Brahmin? One following the teachings of the Avesta, not the Vedas. Before long a Brahmin, who was one of the fire-

---

1 Kuliyât-i-Sa'adi, p. 175, Bombay edition, 1309 A.H.

cism, not of a particular individual but general fanaticism which naturally takes hold of even a poet or an author. We shall give one instance. The poet Sa'adi in his Bustân, relating a tale about the idol temple of Somnâth in Hindustan, says :

> I saw an idol made of ivory in the temple of Somnâth,
> Set with jewels like Manat, the idol of the ignorant pagan Arabs.

People from all sides used to come to the pilgrimage of this temple. I asked them the cause of their worshipping this soulless and powerless image.

> The Magian who was constantly coming in touch with me,
> A man of good words and a comrade, and a friend to me,—
> Him, I asked gently, O Brahmin
> I am surprised at the works of this monastery.

This Magian was very much incensed at my question and informed his leaders about the same.

> The Magi were informed and so the elders of the temple ;
> I did not see anything good coming to me from these people.
> These Pazand-chanting *guebres* all assailed me
> Like dogs for that bone of contention.

And in the gathering of those (angry) men,

> I praised aloud the Head Brahmin, saying,
> " O you venerable authority on Avesta and Zend,
> I too am happy to see the picture of this idol,
> For it has fine features and a lovely stature.

But what are its virtues ?" The Brahmin replied, "This idol is particularly held in veneration because every morning it raises its hands towards the sky". In order to ascertain this fact, I passed the night in the idol-temple.

> The night seemed long like the Day of Judgment
> And the Magi around me were offering prayers without ablutions.
> These Christian priests had never given any trouble to water,
> And their arm-pits were stinking like a carcass decaying under the sun.

When the dawn broke, people collected to witness the miracle of the idol.

this work is the largest and the most valuable Pahlavi work on the subject. Another Dastur by the name of Âtarpat, son of Hamid, completed the compilation of these Dinkard volumes. This Âtar Frenbag is the very man, who in the presence of Mamun himself, held a religious controversy with a heretic named Abalish, whom he vanquished, and was thus a cause of delight to Mamun and his court. This controversy of Âtar Frenbag with Abalish is the subject of a small Pahlavi work containing in twelve hundred words the seven answers which were given by the learned Dastur to the heretic. The name of the book is Mâtigân-i Gajastak Abalish and has been translated into the French language too.[1]

Al-biruni only reliable

Although Abu-Rihan Biruni lived a century after Tabari, and was farther removed than he from the Zoroastrian age, yet his love for Iran and his contempt for the Arabs who had ruined the splendour and glory of his fore-fathers, moved him to consult and communicate with the Zoroastrian sages of his own time, and sought for explanation on religious subjects from them.[2]

The Âthâr-ul-Bâqieh, the work of this distinguished philosopher and mathematician, who was born on the 3rd of Zil Hajjah 362 A.H. at Kh^{v}arazm, and died on the 2nd of Rajab 440 A.H. at Ghaznah, is the most reliable authority that has come down to us from ancient times, as regards the Mazdayasnan religion and the calendar and the usages and customs of the Zoroastrians.

Errors in Literature: Sa'adi

Apart from history, in literature as well, the errors of authors and the inappropriate and improper use of words and expressions concerning the Mazdayasnan religion are far too many. Without doubt, these have all arisen from fanati-

---

1 Adrien Barthélemy: Gujastak Abalish: relation d'une conférance théologique présidée par le calif M^{a}moun, Paris, 1887.

2 *Cf.* the introduction of Dr. Sachau to his translation of Al-biruni, Leipzig, 1923; also the Chahar Maqaleh of Aruzi Samarkandi, edited by Mohmmed bin Abdul Wahab Qazwini, pp. 193-197. Leyden, 1327 A.H.

mentator from this sort of verifying researches. However, to do justice to this author we must say that in this very volume, where there is so much error as regards the religion of ancient Iran, the history of the Sassanians therein given is the most important authority on the subject. It is this very history which the great master Noeldeke has translated into the German language, and published with very valuable notes and commentaries.

In order that there may not be any doubt that the references in our historical works relating to the Mazdayasnan religion were tainted with fanaticism, we shall refer to Rauzat-us-Safa which makes Zarathushtra the pupil of one of the disciples of the Jewish prophet Jeremiah. And if we just refer to his account of the reign of Gushtasp, we shall find that even there Mirkhond has said things which could only be attributed to blind fanaticism.

Same case with Fazlullah's Tarikh-e-Mu'ajjam

In the same way Fazlullah, the author of Tarikh-e-Mu'ajjam, whilst writing about the reign of Gushtasp, entrusts the reins of his Persian-spoiling pen to the hand of fanaticism, and he has not been able to restrain himself from saying all manner of unworthy things about the faith of ancient Iran. In this very century only a short time before Tabari was reading in Baghdad the myth of Àd and Thamud, and writing the story of Ibrahim and Nimrod, renowned leaders of the Zoroastrian faith like Ator Faranbog, the son of Furrokhzad, in that very city of Baghdad, during the Caliphate of Mamun (198-218 A.H.) was composing the famous Dinkard which gives, in nine volumes in the Pahlavi language, the religion, traditions, usages and customs and the history and literature of the Mazdayasnan religion.[1] To this day

1 Volumes 3-9 of Dinkard were composed in 411 A.H. at Baghdad; and comprises 169,000 words. The well-known western scholar Dr. West published the English translation of volumes 8 and 9 in 1892 (S. B. E. Vol. XXXVII). Five years later in 1897 he also published a translation o fvolumes 5 and 7 (S. B E. Vol. XLVII). All the volumes together w th their Gujerati and English translations saw the light of day through the late Dastur Peshotan Sanjana and thereafter through his son Dastur Darab Sanjana in 18 volumes. The 19th volume, which will be the last of the series, is not published as yet.

well the value and signification of words and use them properly in their literature.

Errors in History: Tabari and Mirkhond's mistakes. Result of fanaticism

Abu Ja'far Muhammad bin Jarir, well known as Tabari who was born in Amol in 224 A.H. and who died at Baghdad in 310 A.H., in his great history writes much nonsense about Zarathushtra, and he has become the cause of mistake and repetition of such falsities by subsequent historians. In the Tarikh-e-Bal'ami which is the Persian translation of Tabari's history by Abu Ali Muhammad bin Muhammad bin Abdulla Al-Bal'ami written in 352 A.H. the following passage appears:—"These Magians had a prophet whose name was Zarathushtra. He brought into vogue the religion of fire-worship. He claimed that he was a prophet, and he approved of their fire-worship until the time of Gushtasp. He was a disciple of Esdras, against whom he revolted. Esdras cursed him praying that God Almighty might make him notorious. The Israelites then expelled him from their midst, and from Jerusalem he repaired to Iraq and thence to Balkh before Gushtasp's father and claimed to be a prophet."[1]

For the rest of the disgraceful untruths, the result of fanaticism, the reader may refer to the original work itself. Tabari is himself a Persian coming from Tabaristan, a place where particularly Islam took its foothold rather late, although Amol, the birth-place of Tabari, had fallen into the hands of the Arabs earlier (143 A.H.) than the rest of Tabaristan. Further, probably in his time almost one-third of the population of Iran was yet Zoroastrian. It was possible for him to have made himself better acquainted with these subjects through the learned Zoroastrian sages who lived in that age, to avoid errors, and become the cause of perpetuating them through subsequent historians; but it seems that the ill-omened fanaticism of the Arabs, which had bred hypocrisy and falsehood into the blood of the Persians, prevented that historian and com-

---

1 Bal'ami, p. 206, Cawnpore Edition.

collectively the ethical precepts and philosophical teachings of Zarathushtra. There was no room therefore for an ampler commentary than what has been given there. But the Yashts, which form the subject of this work, are comparatively a very substantial portion of the Avestan literature, and give us ample ground for ethical, historical, literary and philological dissertations. After the publication of the Gathas, we particularly chose this portion of the Avesta in order to treat a chain of subjects which might bring within our purview a general survey of all the important problems of the Mazdayasnan religion. Subjects not treated in this work will find their place in the second volume of the Yashts. And in course of time I hope with the help of Providence, to be able to publish the Yasna and the Khurdah Avesta as well, so that the entire Avestan scriptures with the exception of the Vandidad may be placed before the public in five volumes. The field of work in respect of this ancient religion is so vast that all its subjects and problems would hardly be treated with justice in ten big volumes; for a hundred and fifty years' efforts of the most renowned scholars of Europe, and the hundreds of valuable and voluminous works published by them about Zoroastrian Iran, have left the Mazdayasnan faith a fountain-spring incapable of being dried up.

And really it does not behove us that with all these resources of study available, with special reference to the faith of our fore-fathers, we should be content with the nonsensical and fanciful information our old historians and writers have given us on the subject. If, in the past, absence of knowledge and learning was the cause of the silly twaddle of former authors, there was some reasonable excuse for them, but unfortunately in their words Arab (religious) fanaticism is quite patent. From heaps of examples, we shall content ourselves with quoting a couple of passages from our history and one from our literature, and from them we shall see how it is necessary for Persians of the future to remove, by means of Avestan studies, the inaccuracies and falsities from their history, and to appreciate

The study of this volume will not only tend to make us follow the ways and customs of our ancestors, and make us seek the noble attributes of the good and glorious Iranians of old, but I hope that the publication of this work will simultaneously render a service to the literature, language and history of Iran.

Advantages of Avestan Studies

In the Introduction to the Gathas I have stated that the religion, history and language of a nation are closely connected together, for a goodly part of its historical events has religion for its cause. Many an incident in history is explained by understanding the precepts of the current religion, just as some of the problems of religion are elucidated by the help of history. Similarly, if we wish correctly to appraise the words of a nation's language and interpret its original spirit and understand its idioms, the knowledge of its history and religion is an unavoidable necessity. The source of the modern Persian language is to be found first in the language of the Achaemenians of which more than 400 words do not survive, and next in the language of the Avesta which to-day comprises 83,000 words, and particularly in the Pahlavi language from which modern Persian is directly derived. In the commentaries of the Avesta, written in the Pahlavi language, during the times of the Sassanians, to-day we happen to possess more than 140,000 words. Apart from this we possess some very important works in Pahlavi, which with the exception of a few volumes, all relate to the Mazdayasnan religion and contain approximately 446,000 words. Secular works in the Pahlavi language have given us only 41,000 words. In our discourses and explanatory notes we have made mention of most of these works.

In the Gathas, which contain the Divine Songs sung by the Holy Prophet of Iran himself, I did not have the opportunity to point out how Avestan studies would be a necessity for our historians and scholars of the future. Apart from the fact that the ravages of time have deprived us of an important portion of the Gathas, they contain

PREFACE

IN THE NAME OF THE BENEVOLENT PROVIDENCE.

Let him prepare and bedeck the fire of Zoroaster,
Let him take in his hands the sacred volume of the Zend Avesta,
Let him observe this omen and keep going the Sadeh,
The glory of the Nowroze and of the Fire-temple.
Let him remember Ahura Mazda and the day of Meher,
And cleanse his soul with this water of wisdom and love.
Let the Faith of Lohrasp be rejuvenated,
Let him follow the religion of Gushtasp.

FIRDAUSI

I consider it a great honour that by the grace of Ahura Mazda, and the help of His great angels, and of Zarathushtra Spitama, the Holy Prophet of Iran, I have been enabled to publish the second volume of the auspicious Avestan Scriptures, and I dedicate it to my beloved country by way of a present and offering. I do not consider any offering more precious than that the Holy Songs contained in these ancient Scriptures, which, for thousands of years, vibrating from the tongues of our illustrious ancestors of the ancient land of Iran, were wafted to the heavens above, be rendered by me in modern Persian and brought now within the reach of all the children of that holy soil. I do this that they may realise what the Almighty Creator Ahura Mazda had said to his chosen Prophet, "O Zarathushtra, if thou dost wish to conquer all evil and evil-doers, thieves and robbers, magicians and deceivers, evil men on two legs and the wild wolves on four, if thou dost wish to oppose the hostile army with its fortified works and fluttering banners thirsting for blood, then under all such circumstances, night and day, thou shouldst chant slowly My Names: I am the Creator, I am the Supporter, I am the Protector," etc.[1]

---

1 Hormazd Yasht, paras. 10 to 12.

production, an assurance which has proved to be the pre-cursor of similar opinions which his two other colleagues Mr. Behramgore T. Anklesaria, M.A., and Dr. Irach J. Taraporevala, B.A., Ph.D., both equally eminent in scholarship and equally modest in their retiring disposition, have given about this work of Poure Davoud.

D. J. IRANI.

49, Esplanade Road,
Fort, Bombay,
1st December 1928.

Charity and Optimism—Patriotism—The Ultimate Goal. Pages 27-32.

Introduction to Hormuzd Yasht—The One Supreme Creator of Zarathushtra—Contents of the Yasht. Pages 33-42.

Essay on Ameshaspendan—Etymology—Spiritual Attributes of Ahura Mazda—The Holy Number of seven—Their Position in the Avesta and Pahlavi Literature. Pages 69-96.

Introductions to the Haptan Yasht, Pages 109-111,—Ardibehesht Yasht, page 135,—Khurdad Yasht, Page 151.

Essay on Anahita—Introduction to the Aban Yasht. Pages 157-230.

Introductions to Khurshid Yasht, pages 304-309—Mah Yasht, pages 316-319—Teshter Tir Yasht, pages 325-336—Gosh Yasht, pages 371-375.

Essay on Mithra and the Cult of Mithra—The Antiquity of Mithra—The Jashn-e Meherangan—Mithra in the Avesta—Mithraism in Rome—Effect of Mithraism on Christianity, etc. Pages 396-460.

Essays on Azar and Sarosh. Pages 504-524.

Short Essays on Barsom, pages 556-560—and Rashnu Rast, pages 561-563.

Essay on Farohar. Pages 572-602.

Glossary of Important Avestan Words. Pages 603-626.

To our good fortune Ervad Bahmanji N. Dhabhar, M.A., an eminent Parsi scholar, as deep in learning as he is retiring by nature, has gone through every line and word of this big volume, whilst going through the Press, and has helped Aga Poure Davoud throughout with his views and corrections for which the author has himself expressed his thanks to him. The thanks of the Institutions which publish this volume are also due to Mr. Dhabhar for the great trouble taken by him, not only over the Zend Text, but also in going over every line of the Persian translation, and for the assurance that he has given us that this volume is a superb

Evil-worship was eliminated, all polytheism became dead, and the One Supreme Ahura Mazda was enthroned in the minds of the people. As practically admitted by every dispassionate scholar, the supreme authority of Ahura Mazda remains ever supreme and unchallenged throughout the entire Later Avesta, in spite of the fact that portions of it may not claim to have the excellence and eminence of the Gathas.

This is the right way, in my humble opinion, to look at the Gathas and the Later Avesta.

Three of our most eminent Parsi scholars have associated themselves with the laborious work of Poure Davoud, and the unanimity of opinion with which they give their meed of praise to the second big volume written by Poure Davoud in India, enables us to place it before the Persian-reading public with the perfect confidence that at least in the Persian tongue, this will be a standard work on Avestan literature for many a decade to come.

Just to give an idea to those Parsis who are unacquainted with the Persian language, I have translated the learned preface of Poure Davoud and that part of his introduction which is an essay on the Mazdayasni religion. But this is only one of the many essays with which the whole volume is full, and of which a list is given hereunder, to indicate how faithfully and laboriously Poure Davoud has carried out the responsibilities entrusted to him :—

literature, but as pointed out by Poure Davoud in his masterly preface and introduction, the value of the later Avesta is also very high, although very naturally it occupies a place next to the Gathas in our sacred Scriptures. As Poure Davoud says, not only from the historical and philological but even from the religious standpoint, the study of the Later Avesta, *viz.*, the Yashts, etc., is an absolute necessity to a student of the Mazdayasni religion and Zoroastrian Scriptures.

In most of the Yashts, Zoroastrian leaders of thought have recorded their traditions. In some of them they have tried to turn the mind of a true Zoroastrian to what is good in nature. Therein, a Zoroastrian is taught to praise and hold sacred all the natural elements and all that conduces to the happiness of men ; and thus from praising nature, he is led to think of and render homage to the Great Architect of the Universe, Who created all these things good. Those who seem to think that the Later Avesta has a tendency to compromise the pure monotheism taught by Zarathushtra in the Gathas, I would refer to all the Yashts and the Niyaishes, wherein the good forces of nature are remembered and extolled, but where, *first and foremost, perfect homage is rendered to the Creator of Nature and of all natural forces*, viz., *Ahura Mazda*, in a phrase which can well be translated: "Joy and Glory to the Most High Lord Ahura Mazda." The Supreme God-head remains ever Supreme—the One Lord of the Whole Creation.

It is often said that the Gathas are sufficient to expound the teaching of Zarathushtra and that the Yashts and the later Zoroastrian religious literature need little publicity, for they do not come up to the excellence of the Gathas. This is a mistaken notion. To my mind the Later Avesta is a valuable portion of the Zoroastrian Scriptures enabling us to see what effect the teachings of Zarathushtra had on people given to polytheism and how it brought them round eventually through the medium of the philosophy of Yazatas to the worship of the One Supreme Creator, Ahura Mazda, the Wise Lord. All

INTRODUCTORY NOTE.

By the grace of Ahura Mazda, the second volume of the Marker Avestan Series, containing twelve Yashts and their translation with several scholarly essays on relevant subjects, is placed before the Persian-reading public.

The welcome given to the first volume of the Series, *viz.*, "The Gathas of Holy Zarathushtra," by cultured Persians without distinction of caste or creed, has justified our belief that blind fanaticism has no place in the cultured Persia of to-day, and educated Persians, of whatever denomination, are as interested as the Zoroastrians, in the study of their own ancient literature, from a sense more of patriotism and cultural habits than anything else.

To the Persian-Zoroastrians, this volume will give first-hand information after centuries, about that part of their own religious scriptures which are known as the Later Avesta.

To our Persian brethren belonging to other great religions, this volume will be of considerable historical and literary interest, and will also show how the teaching of the Persian Master was assimilated by ancient Iranians from time to time.

The Gathas are the word of Zarathushtra himself, or as considered by some, of Zarathushtra and his colleagues. They are the root foundation of the Zoroastrian Faith, and the Later Avesta is to be considered as based on the Gathas.

Because the Later Avesta is not written in the same sublime style and does not treat its subjects in the same eminent way as the Gathas, many people wrongly consider that they were written at a time when there was degeneration amongst the Iranian race.

This is a wrong assumption. The Gathas, written by Zarathushtra himself, undoubtedly form the supreme and the most sublime portion of the sacred Zoroastrian

humanity as well, for he has shown clearly the position which Zarathushtra has occupied among the Great Saviours of the World. May his powers be increased and his life prolonged, may the blessings of Ahura Mazda and of Asha and Vohu-Manô and Khshathra-Vairya be his always so that he may continue to serve Iran and through her the human race!

---

industry undertaking the task of reinterpreting the past of Iran to her sons today. There could scarcely have been a happier combination of qualifications possible. Surely Ahura Mazda has sent the right man at the right time for the right task! He has already given us the magnificent volume of the Gâthâs, a work that has, within a few short months, already captured the hearts of hundreds of Iranians. In the present volume he has taken up the Yashts (all except the last few) which embody the most ancient traditions of the Iranian—indeed of the Aryan—race. These ancient traditions, dating back from the dawn of history, had been put together in poetic form at a comparatively early date in the history of Zoroastrianism. These ancient traditions had been interpreted and modified in the light of Zoroastrian Theology of those days, and they are among the most valuable documents of the Aryan peoples. Their value for Iran and Iranian culture may be compared to that of the Vedas and the Puranas for India, and thus in many ways they are of the highest importance for understanding the spirit of Ancient Iran. It is surely in the fitness of things that their latest interpreter is one of the most gifted of modern Iran. Aga Poure Davoud has done full justice to the cultural aspect of the Yashts, and has given excellent introductory notes upon each. One may be sure that for years to come this volume, like its predecessor on the Gâthâs, shall be the standard work on this most interesting aspect of Iranian History.

To say that the writings of Aga Poure Davoud are of great significance to all Zoroastrians is to repeat a mere truism. Their real importance lies in the fact that they shall help to re-establish the position of our Faith in the world of Islam. The one essential feature of the coming civilisation shall be the Brotherhood of Man and consequently the recognition of the essential Unity of all Religions. The Faith of the future shall recognise this Unity and shall honour all Teachers and Prophets as Messengers from the Great Source of All Wisdom. Aga Poure Davoud has by his labours done signal service to us Zoroastrians and to

person, combining within himself the natures both of a poet and a scholar. In general these two natures are regarded as being mutually opposed. A poet's imagination is thought to be out of place in the equipment of a scholar, for the latter is ordinarily supposed to be specially concerned with the minutest details of the ancient texts and with the dissection of each word, nay, sometimes each letter (as Andreas has striven to do). The scholar, therefore, especially one trained according to the laborious German methods, looks at each individual tree and twig and leaf and loses all sense of the beauty of the wood as a whole. This is what makes most of the "scholarly works" uninteresting to the general public, except to a few specialists. Aga Poure Davoud has the full equipment of a scholar, for he has been trained for years in the traditions of the minute and painstaking German scholarship in Germany itself. Knowing thoroughly both French and German, and several other languages besides, he has had complete access to the works of all the great Iranists of modern times. A mere glance at the numerous footnotes in the present volume is enough to prove to the student that no important authority on Iranian subjects has been left unconsulted. And added to this first-rate scholarly equipment, acquired in the land of modern Iranists, the Aga Saheb has rare poetic gifts. As a poet he is among the finest in Iran today, and has long since won for himself an assured position in Persian Literature. He has not been content with merely copying the sentiments and the phrases of "the great ancients", like Firdausi, Sa'adi and Hafiz, but has boldly struck out a new line for himself. The Renaissance in modern Iran has found in him its finest interpreter. Every line of his poems breathes the modern spirit, and though so utterly different in style and diction from the ancient "classical" Masters, one cannot but feel that he worthily carries forward their poetic traditions.

So here we have a poet of rare gifts, and a scholar equipped with the latest methods of critical study and research, and a man of first-rate abilities and of untiring

INTRODUCTORY NOTE

by

Dr. Irach Jehangir Sorabji Taraporewala,

B.A., PH.D.

It is a privilege to be asked to write a few lines of introduction for this great work of Aga Poure Davoud. It is, indeed, a matter of great satisfaction to find that the gifted sons of Iran are now turning their minds to a study of the ancient Faith of that land—the Faith that had led her to such glorious heights of spiritual and material prosperity in the ages past. The present time is a time of resurrection and of renovation for the whole world and especially for Asia. Signs of the coming new day are clearly visible; and Iran, the Twin-Sister of Hind, has awakened from her long sleep and is gazing at the new light suffusing her horizon. In the coming new civilisation Iran shall surely take her pre-ordained place; and the first step towards this goal is a reinterpretation and a right understanding of her Ancient Faith, brought to her by the great Light-Giver ZARATHUSHTRA, the greatest son of Iran. With right understanding fanaticism dies and feelings of fraternity revive. Nothing happens without reason in God's plan and it was not without a special reason that the Faith of Zarathushtra was kept alive in the hearts of a mere handful of human beings during all these centuries. The Message of Zarathushtra is the Ancient Wisdom, ancient but ever fresh. It is, in very fact the ETERNAL TRUTH, which needs reinterpreting from age to age in language suitable to the land and the culture attained. And the modern world, especially Iran, needs such a reinterpretation more than ever today for fostering the spirit of patriotism and establishing the feeling of fraternity so essential for a nation's uplift.

We are fortunate in having such an interpreter as Aga Poure Davoud to undertake this task. He is a rare

Over 540 years ago Kh^v^âjah Hâfez requested the Sâkî :

بباغ تازه کن آئین دین زرتشتی
کنونکه لاله بر افروخت آتش نمرود

"Revive the principles of the religion of Zarathûst
in the garden,
Now that the tulip has kindled the fire of Nimrod."

The Sâḳî was born at Resht in the year of grace 1303 A.H., Rûz-i jum'a, 28 Jumadi ul-awal (= 5th March 1886 A.D.) to carry out this request of Kh^v^âjah Hâfez in the person of Aga Poor-e Dawood, and worshippers at the sacred sanctuary of Kh^v^âjah Hâfez's tomb need not be surprised if they see the spirit of the Kh^v^âjah resurrected and quaffing the 'âb-i ḥayât' so skilfully prepared by Sâḳi Poor-e Dawood as per the saintly Kh^v^âjah's prescription.

The thanks of the lovers of Zoroastrianism are due to Mr. Dinshaw Jijibhai Irani, President of the Irani Anjuman of Bombay, for having been so fortunate as to have unearthed Aga Poor-e Dawood from his seclusion in Europe and secured his services to take up this great work of translation. It is a matter of great congratulation to the Irani Anjuman and to the Iran League and the Presidents of both the Associations, Sir Hormasji Dinshaw Adenwala and Mr. Dinshaw Jijibhai Irani, for having been able to publish such monumental works as the Sacred Hymns of Zarathustra and the Yasts within such a short period.

روح نیاکان ماست حافظ این ملک   سعدی و فردوسی اند پشت و نگهبان
آمده ایران ز زرتهشت و ز مانی   مشعل یزدان و پر ز معنی و ازجان

"The souls of our ancestors are the protectors of this land;
Sa'adi and Firdausi still act as its watchmen.
Through Zoroaster and from Mani, Iran has been
The torch of heavenly light, full of reality and life."

BEHRAMGORE TAHMURAS ANKLESARIA.

The expositions on Hôrmezd, Ameshaspends, Nâhîd, Khûrsîd, Mâh, Tistar, Gôs (= Drvâspa), Mihir, Âdhar, Sarûs, Barsam, Rasn Râst, Farûhar, a great portion of the interesting Dîbâcha, the notes on the Yasts, the Âyîn-e Mazdayasna, and the Proper Names in the Âbân Yast, occupying about 241 pages, require to be translated into English to be read by those Parsis who cannot find time to study the Irani language. There is the greater need for an English rendering of these important pages, as the teachers and students of Avestan literature cannot do their work efficiently, without these expositions written in such a facile style by a writer, who was born to do signal service to the ancient Iranian literature,—a writer whose services to Iran will be appreciated in Iran and elsewhere by future generations reaping the fruit of his labours, when Iran, just now rising from its ashes, will see its restoration to its ancient grandeur, under the benign influence of the renaissance of the ethical principles of the pure faith—Hûmata, Hûkhta, Hvarsta—the faith which Ahura Mazdâ sent to it through his Messenger and Prophet Zarathustra.

Evolution or involution, call it whatever we will, Iran has given birth to a noble soul, who is inspired with the lofty ideal of rendering service to his fatherland by bringing within reach of all cultured people the truths of Zoroastrianism from one end of Iran to the other, wherever beats a pure Irani heart, ready to appreciate the genuine fragrance of the old Iranian religion and the spiritual greatness o its founder, and the essential unity pervading the great religious systems and philosophies of ancient and modern Iran.

This translation of the Sacred Books of Zarathustra, is destined no doubt to play an important part in the evolution of Iran, and it should be the unanimous prayer of all the Iranis of the world that Aga Poor-e Dawood will continue his zeal for the great work he has undertaken and achieve a greater success than he has already done by finishing the version of the remaining portions of the Avesta as soon as time and opportunities can permit.

i sar-i-sab, and Rasn, with their translation in the modern Irani language.

The translation will remain a standard authoritative work for a long time to come. Aga Poor-e Dawood has ever tried to select the best of the existing translations in cases of difficulty, and whilst treating the obsolete words of the text, he has utilized the abundant resources at his disposal and given a very rational rendering of the obscure passages which are as yet dimly explored.

Besides the translation, perhaps the most important part of this volume consists of the numerous notes, prepared by the translator in order to make the translation intelligible to all who are brought face to face with the Yast literature for the first time in their life. It is this portion of the work which will remove all faulty notions and misconceptions formed by hasty writers and readers, Zoroastrians and non-Zoroastrians alike, as regards Zoroastrian theology, Zoroastrian ritual, Zoroastrian history and Zoroastrian morals. The learned scholars and students of the Avestan and Pahlavi literature will rarely find elsewhere the material collected in this one volume, and it is a pity that, to the learned Iranists, who have taken to the study of Iranian literature without any knowledge, or with only a smattering of the modern Irani language, this volume will be a sealed book. Let the Parsis of India study the modern Irani language and make it their mother tongue, if for anything, at least to come in touch with their ancient heritage, the glorious traditions preserved in their ancient records of the past and so ably and carefully sieved and garnered in this one volume of over 600 pages.

As soon as this volume reaches Iran after publication and is read by the Iranis, they will begin to find out the correct history of old Iran given in miniature in these pages, and will have the true conception of Ahura Mazdâ, Lord Omniscient, and the Mazda-yasni religion of Ancient Iran, than which no purer worship has Iran ever seen during these many centuries and ages of its vicissitudes.

the soil, society and culture of Iran. The Irani language used in the translation of the sacred hymns of Zarathustra and the Yasts, is the language spoken and written by the children of Iran, from one end of the country to the other, a language which will appeal to the masses as well as to the aristocracy of Iran, a language which will never be misunderstood by Iranis, in whatever part of the world they stay, who claim the Irani language as their mother-tongue. Those who, staying out of Iran, Iranians or non-Iranians, whosoever they may be, have studied the Irani language through the medium of books or book-worm teachers may at first sight, deem it difficult to grasp the meaning of the language, but after going through a few pages, they too will appreciate the Irani translation of an Irani enthusiast, who has faithfully translated the original Avestan text after a deep and careful study of all the existing French, German, English and Gujarati translations with a steady eye on the latest and upto-date translation of Wolff, pupil of Bartholomae.

Perhaps the unique portion of this Irani rendering of the Yasts, will be the copious notes on the Zoroastrian theological concepts and on the historic persons and tales of Iran, prepared after a diligent research into all available sources, whether Iranian or European. A glance at the existing works written in the Arabic or Irani language will show the general ignorance of Iranis of the religion and theology of Zarathustra and of the old history of Iran saved from the hands of barbarians such as Chenghiz Khan and his followers. These long laborious notes, prepared with great patience and research, will open the eyes of the children of Iran and give them sufficient reason to be proud of their renowned ancestors and of the rational religion, which the ancient Prophet of Iran gave to their forefathers centuries ago.

This volume of the Yasts contains the original Avestan text of the Yasts: Hôrmezd, Haftân (short), Haftân (long), Ardibehest, Khûrdâd, Âbân, Khûrsîd, Mâh, Tistar, Gôs (Drvâspa), Mihir, Sarôs Hâdôkht, Sarôs Yast

FOREWORD

It is a matter of congratulation for the Parsis of Iran and India that for the first time in the history of their sacred literature, a translation of the holy hymns of Zarathustra has been made in the Irani language by an Irani, who is one of the few and foremost writers and poets of the land of his birth. Aga Poor-e Dawood, born in Resht, left his place at a young age and went to Teheran to study medicine. He then went to Beirut to study French, thence to Paris to study International Law, and from there to Germany to prosecute Oriental studies; for a number of years he sat at the feet of great masters of the sacred literature and lore of the Zoroastrians in Germany and France, and has become able to give to the world a translation, in the modern language of Iran, of the hymns of the Prophet of Iran composed in the old Avestan dialect. For the first time in the history of Iran, within a period of twelve centuries and more, the children of Iran, be they Zoroastrian or Mussulman, have been enabled to read in their mother-tongue and understand the story of the divine mission and inspiration of Zarathustra, and the cultured Iranis of Iran have begun to take a keen interest in all that pertains to Zarathustra and the sacred lore of the Zoroastrians. Old time-worn prejudices and misconceptions, born of ignorance and intolerance, against the 'Magians', the 'Guebres', and the fire and idol (!) worshippers, are gradually being expurgated, and our Irani brethren, who have embraced Islam, will be disabused of many of the views they may have formed of Zarathustra and Zoroastrianism, after reading this translation of the Yasts, which will be unto them a treasure-trove of Irani epic poetry and of Irani religious and moral literature. The translation is prepared in a lucid style characteristic of the writer, who is himself a poet and a lifelong student and lover of Irani poetry, and of all that is noble and good in

DEDICATION

This Volume No. I of the Holy Yashts
is respectfully dedicated to

SETH PESTONJI DOSSABHOY MARKER,

a Patron of the Irani Zoroastrian Anjuman and the Iran League of Bombay, and the Founder of Educational Institutions in Persia (Yezd), who has with a view to the uplift of Persian Zoroastrians established a fund for promoting researches into Iranian history, Zoroastrian religion, philosophy and literature, and for strengthening the ties of fraternity between the various religious denominations of Persia and India, especially between the Irani Zoroastrians and Irani Moslems.

P. D. MARKER AVESTAN SERIES
VOL. II.

Published under the joint auspices of the

Iranian Zoroastrian Anjuman and the

Iran League, Bombay.

Printed by Hosang T. Anklesaria at the Fort Printing Press, 1, Parsi Bazaar Street, Fort, Bombay and Published by Rustom Khodadad Kuchebiogi, Jt Hon. Secy., The Iranian Zoroastrian Anjuman, at Shapur House, Cawasji Patel Street and Kaikhosro Ardeshir Fitter, Secy., The Iran League, at 4, Cama St., Hornby Road, Fort, Bombay.

INTRODUCTION

TO THE

YASHTS

BY

POURE DAVOUD

Translated by

D. J. IRANI.

1928

انتشارات اساطیر

1999

یَشت ها

یشت‌ها

جلد دوّم

تفسیر و تألیف

ابراهیم پورداود

انتشارات اساطیر

۲۵۵

فهرستنویسی پیش از انتشار کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

اوستا. یشتها. فارسی - اوستایی
یشتها/ ابراهیم پورداود. - تهران: اساطیر، ۱۳۷۷.
۲ ج- - (انتشارات اساطیر؛ ۲۵۴، ۲۵۵)
ISBN - (دوره) ISBN 964-331-020-5
(ج.۲) ISBN 964-331-004-3 .(ج.۱) 964-331-003-5
فهرستنویسی براساس اطلاعات فیپا (فهرستنویسی پیش از انتشار)
عنوان دیگر: ادبیات مزدیسنا، یشتها.
ص.ع به انگلیسی: .Poure Davoud. Introdution to the Yashts
«افست از چاپ بمبی».
۱. اوستا. یشتها. ۲. اوستا. یشتها -- نقد و تفسیر. الف پورداود، ابراهیم، ۱۲۶۴ - ۱۳۴۷، مترجم. ب. عنوان. ج. عنوان: ادبیات مزدیسنا. یشتها.
PIR ۱۰۰۲ ۲۹۵/۸۲
۱۳۷۷
کتابخانه ملی ایران ۷۷ - ۱۵۸۶۷ م

شابک: ۵-۰۰۳-۳۳۱-۹۶۴ ISBN 964-331-003-5
شابک دوره: ۱-۹۹-۵۹۶۰-۹۶۴ ISBN 964-331-020-5

انتشارات اساطیر
یشت ها (جلد دوم)
ترجمه و تفسیر ابراهیم پورداود
چاپ اول: ۱۳۷۷
لیتوگرافی: طیف‌نگار
چاپ: دیبا
تیراژ: ۲۰۰۰ نسخه
ناشر: اساطیر: میدان فردوسی، اول ایرانشهر، ساختمان ۱۰
تلفن: ۸۸۲۱۴۷۳ - ۸۸۳۶۱۹۹ فاکس: ۸۸۲۴۲۵۰

پندار نیک　　گفتار نیک　　کردار نیک

ادبیات مزدیسنا

یشتها

(جلد دوم)

قسمتي از کتاب مقدس

اوستا

تفسیر و تألیف

پور داود

از سسلهٔ انتشارات انجمن زرتشتیان ایرانی بمبئی

و

انجمن ایران لیگ بمبئی

قیمت بی متن اوستا ۳۷ قران با متن اوستا ۸۰ قران
قیمت هر دو جلد باهم بی متن اوستا در جلد دوم ۷۲ قران
و با متن اوستا در جلد دوم ۷۵ قران

مکتوب[1]

دوست عزیز معظّم محترم مرقومهٔ شریفه چند روز قبل زیارت گردید . . . . در خصوص ترجمهٔ یشتها عقیدهٔ این ضعیف را خواسته بودید، بلی این کتاب یکی دو ماه قبل برای بنده رسید و بنده با کمال لذّت یکدور آنرا مطالعه کردم و خواستم همان وقت مکتوبی خدمت سرکار در این خصوص عرض کنم و سرکار را باین خدمت بسیار مهم بادبیات فارسی یعنی ترجمهٔ (اوستا) بفارسی سلیس معمولی عوام فهم خواص پسند که شاید این اوّلین مرتبه باشد بعد از اسلام که چنین کاری انجام داده شده است تهنیت بگویم، ولی حقیقتش اینست که بقول سعدی خجل شد چو پهنای دریا بدید خودم را و معلومات ناقصهٔ خودم را در جنب این کتاب عظیم القدر جلیل الشان

---

[1] نامهٔ ایست از پاریس که استاد بزرگوار حضرت میرزا محمد خان قزوینی از برای بنده به برلین فرستاده بودند

عقیدهٔ ایشان را در خصوص جلد اول یشتها از این رو خواستار شده بودم تا آن را کار بسته در جلد دوم یشتها خطاهای پیش خود را اصلاح کنم و تفسیر مجلدات دیگر اوستا را بطرزی خوشتر بمطالعهٔ هموطنان رسانم پس از چندی از دانشمند پارسی حضرت دینشاه جی جی باهای ایرانی از بمبئی کاغذی بآقای میرزا محمد خان قزوینی رسیده انتقادی راجع بجلد اول یشتها درخواست نمودند تا آن را در جلد دوم درج کرده یادگاری از دانشمند بزرگ معاصر در تفسیر نامهٔ آسمانی ایرانیان که از آثار عهد فرخندهٔ پهلوی است بجای ماند و ضمناً مایهٔ شادمانیِ مفسّر آن باشد استاد بزرگوار از برای اینکه دیگر باره بمطالعهٔ یشتها وقت گرانبهای خویش صرف نکنند مکتوب سابق خود را از بنده باز خواسته بهند فرستادند

اینك که این مکتوب بامر دوست دانشمندم آقای دینشاه ایرانی در سر این کتاب جای داده شده و نمونهٔ آن از برای تصحیح از چاپخانهٔ بمبئی راه دور پیموده در برلین دوباره بنظر بنده رسیده برخود واجب دانستم که از باب سپاسگزاری خوشی دوستان دانشمند خود را که نوشتهٔ ناچیز بنده را بدیدهٔ مهربانی نگریسته و مایهٔ شادمانی بنده شده اند از درگاه اهورامزدا دادار مهربان پژوهش کنم

پور داود

برلن ۱۰ بهمن ۱۳۰۹

کبیرالحجم ۶۲۸ صفحهٔ کوچك دیدم و مداخلهٔ خودم را در این موضوع که مطلقاً بنده از آن بی اطلاعم و سرکار تقریباً تمام عمر خود را در آن صرف کرده اید بکلّی بی محلّ دانستم، سرکار خوب میدانید که اطلاعات ضعیف بنده از حدود لفظیّات و بعضی معلومات مختصر تاریخی ولی تاریخ بعد از اسلام تجاوز نمیکند، در صورتیکه این کتاب نفیس مهم از ابتدا تا انتهای آن راجع بیك عصری است که اقلاً یکی دو هزار سال قبل از اسلام است و بنابرین بقدر سر سوزنی دایرهٔ تنگ اطلاعات من بآن تماس نمیکند، ولی معذلك کلّه برای امتثال فرمایش عالی بذکر چند فقره از ملاحظات خودم که عمده راجع بانشا و عبارات کتاب است نه باصل موضوع و مندرجات آن اقتصار نمودم تا بدانید که خواندن این کتاب در وهلهٔ اول برای یك ایرانی معمولی یعنی برای کسی که هیچ تخصّصی در این موضوع ندارد مثل بنده چه قبیل اثرانی دارد

اولین فکری که از یکدور مطالعه این کتاب عارض انسان میشود اینست که خوش بختانه ازین ببعد عموم ایرانیان میتوانند مستقیماً بدون استعانت از کتب مستشرقین اروپائی کتابی را که قرنهای بی شمار تا ظهور اسلام در سر تا سر ایران یگانه کتاب آسمانی آبا و اجداد همین ایرانیان حالیه بشمار میرفت، و علاوه بر این ـ با تورية و انجیل و مهابهاراتا ـ یکی از قدیمترین کتب مدوّنه نوع بشر است (در مقابل کتب منقوره بر احجار الواح و نحو ذلك) که از زمنه بسیار قدیم بیادگار باقی مانده و بدست مردم امروزی رسیده است، یعنی کتاب اوستا را امروزه بهمین زبان فارسی معمولی حالیه مطالعه کنند و از اوضاع ورسوم و اخلاق و مواعظ و حکم و دستور العملهای زندگی و فلسفهٔ عالی و معتقدات دینی و روایات تاریخی و قصص اساطیری نیاکان قدیم خود و برادران زردشتی حالیهٔ خود کماهوحقّه اطلاع بهمرسانند و در نتیجه این قوم نجیب یادگار عنصر خالص ایرانی را بهتر بشناسند،

و شاید نیز یکی از نتایج حسنهٔ این شناسائی این باشد که این دو خاندان یك عایلهٔ بزرگ آریائی (یعنی ایرانیان مسلمان و پارسیان زردشتی) که

قرنهای طویل در مقابل طوفانهای عظیم تاریخي مقاومت ورزیده و خصایص ممیّزهٔ نژاد خود را از دست نداده اند و در ضمن اقوام دیگر مستهلك نشده اند ازین ببعد بواسطهٔ شناسائي کاملتر از حال یکدیگر بیشتر از سابق بیکدیگر نزدیك گردیده بقوّت اتحاد بیش از پیش درحفظ ملّیت خود پایدار باشند،

از خصایص انشاء سرکار در این ترجمه و در سایر مسطورات خودتان در این سنوات اخیره ایجاز انشاء است یعنی خلّو از حشو و زواید و مکّررات و عطف مترادفات و سجعهای خنك زور کي و ایراد اشعار و امثال بعنف گنجانیده با سریشم چسبانیده است، انشاء سرکار حدّ وسط است بین اطناب مملّ و ایجاز مخلّ ولی متمایل بایجاز است از جنس انشاء تاریخ گزیده و تذکرة الاولیاء شیخ عطار، نه متمایل باطناب از جنس انشاء تاریخ بیهقی در فارسی یا مؤلفات جاحظ در عربي، گرچه هردو طریقهٔ مذکوره (یعنی ایجاز غیر مخلّ و اطناب غیر مملّ) مستحسن و مقبول ورایج است ولی سلیقهٔ نویسندگان در این باب مختلف است، کلّ یعمل علی شاکلته،

دیگر از صفات بارزهٔ انشاء سرکار طبیعی بودن و بی تکلّفی است که خاص و عام آنرا می فهمند و تمایلی بطرف یکی از انشا های خصوصی تا اندازهٔ مصنوعی در آن مشهود نیست: نه تمایلی بوضع چیزنویسی فرنگی مآبان تازه و ولوع باستعمال عین کلمات اروپائیان و تقلید از طرز تعبیرات و اسالیب تالیف کلام ایشان، و نه تمایلي بفارسی خالص و اخراج عنصر عربی که شیوهٔ مصنوعی دستهٔ از وطن پرستان کم اطلاع از اوضاع فقه اللّغهٔ دنیاست، و نه تمایلی بانشاء فاضلانهٔ عالمانهٔ متعربین که کلمات و اصطلاحات عربي در آن غالب باشد، باری انشاء سرکار حدّوسط بین این افراطیات و مطابق ذوق سلیم و نزدیك بفهم جمهور ناس است، گرچه برای آنکه بکلّی حاقّ مطلب را گفته باشم باز در جزو بیست و نهم آثار تمایل بفارسی تا اندازهٔ بسیار قلیلی از آن لایح است برای کسی که مکرر آنرا بخواند ولي فقط تا اندازهٔ که اسباب ملاحت انشا شده است نه تا حدّی که آثار تکلّف و ساختگی بر آن ظاهر گردد

یکی از کارهای بسیار خوبی که در این کتاب کرده اید اینست که همه جا در تضاعیف کتاب اعلام را هم بحروف فارسی نوشته اید و هم بحروف لاتینی که باینطریق تلفظ صحیح آنها را هر خوانندهٔ که اقلاً حروف فرنگی را بشناسد اگرچه زبان دان نباشد (و اکنون اغلب مردم از همین قبیل اند) میتواند مسبوق شود، و الاّ اگر بحروف فارسی تنها اقتصار میکردید تلفظ صحیح اغلب اعلام مبهم میماند وخطّ حالیهٔ ما از عهدهٔ آن فروق و تفاوتات دقیقهٔ اصوات اوستائی بهیچوجه من الوجوه بیرون نمیآمد

حواشي و توضیحاتی که بر این کتاب افزوده اید فوق العاده مفید است و گمان میکنم بلکه یقین دارم فهم ترجمهٔ خشك و خالي اصل کتاب اوستا بدون این حواشي و توضیحات و تفسیرات و مقدمات مفصلهٔ مشروحه بواسطهٔ بعد عهد اصل متن و خفاء و دقّت اشارات آن برای جمهور ایرانیان حالیه تقریباً از محالات میبود و بکلّی اصل مقصد بی نتیجه و عقیم میماند، مخصوصاً مقدمات مبسوطهٔ که در ابتدای اغلب یشتها افزوده اید فوق آنچه بتصوّر آید مفید و ممتّع و دلکش و برای فهم اصل متن بکلّی ضروری ولابدّ منه است مثلاً فصل راجع بمهر شاهکاری است از نظم و ترتیب و وضوح مطلب و کثرت فوائد تاریخی، و همچنین است کما بیش حال سایر فصول

افسوس که در مسئله سجاوندی[1] در این کتاب اندکی اهمال ورزیده شده است، مثلاً جمل و کلمات مستقلّه از دیگر بواسطهٔ نقطهٔ یا ویرگولي یا خطّ افقي یا قدری فاصله از یکدیگر تمایز داده نشده است و باین جهت بسیاری از اوقات مطالب در یکدیگر داخل شده برای خواننده اشکالات فراهم میآورد و فهم عبارت را تا اندازهٔ در وهلهٔ اول قبل از مراجعهٔ ثانوی و ثالث تاریك کرده است، مثلاً در ص ۶۲۰ مرقوم فرموده اید: — «مَرتَ مرد انسان مردنی درگذشتنی» خواننده در وهلهٔ اولی خواهد خواند: —

---

1 Punctuations.

«مرد انسان مردنی درگذشتنی» بتتابع اضافات و با خود خواهد گفت مردِ انسان یعنی چه؟ ولی بعد از اندکی مراجعه و فکر مقصود سرکار را در خواهد یافت که اینست:— «مرد، انسان، مردنی، درگذشتنی» یعنی این کلمات اربعهٔ متقاربة المعنی عطف بیکدیگر اند و درعین اینکه هرکدام از آنها تفسیر مستقلّی است برای کلمهٔ «مَرتَ» از اجتماع آنها معاً و روی هم رفته اصل حاق معني «مرت» بهتر دستگیر خواننده میشود، در فرهنگ آخر کتاب همه جا از مراعات این نکتهٔ جزئي غفلت ورزیده شده است، در فرهنگهای متقدّمین که آنوقت نقطه و ویرکول و نحوذلك رسم نبوده در اینگونه موارد همیشه و بلا استثنا يك واو عاطفهٔ می افزوده اند که درست آن واو عاطفه کار ویرکول امروزی را انجام میداده است و میگفته اند مثلا:— «مَرتَ مرد و انسان و مردني و درگذشتنی» و باینطریق مطلب بکلّی روشن میشده است،

دیگر بسیار حیف که يك فهرست اعلام الرّجال و الاماکن بکتاب الحاق نفرموده اید تا فایدهٔ آن اتمّ باشد و شاید در آخر جلد دوّم بتوانید فهرست عامّی ازین قبیل که شامل هر دو جلد باشد بیفزائید که فوق العاده مفید خواهد بود[1]

فرهنگی که در آخر این ترجمه افزوده اید از کارهای بسیار مفید و يك دسته از لغات فارسي امروزه ریشهٔ آنها باینطریق بدست می آید بخصوص که هم فرهنگ است و هم فهرست زیرا که بیان کلمات را بصفحاتی که در آنجابتفصیل صحبت از آن کلمات شده است حواله داده اید ایکاش در خصوص اعلام نیز همین شیوهٔ مرضیّه را اختیار نموده بودید،

مطلب بسیار صحیحی فرموده اید در صفحهٔ ٦ ـ ٧ در خصوص کتب مستشرقین که عموماً آن کتب برای استفادهٔ جمهور ناس نیست بلکه برای يك

---

١ آقای پور داود متّعنا الله بطول بقائه در مکتوبي که بعدها براقم سطور مرقوم فرموده اند نوشته اند که خودشان نیز این خیال را کرده بودند و قصد دارند که در آخر جلد دوم عین این کار را انجام دهند یعنی فهرست عامی از اعلام رجال و اماکن که شامل هر دو جلد باشد بدانجا الحاق نمایند،

دسته از متخصّصین است، و باید بر این اضافه کرد که مخصوصاً کتب مستشرقین آلمان که کتب ایشان از بس حاوی اشارات و رموز و اختصارات است که فی‌الواقع برای خود متخصّصین هم استفادهٔ از آنها همیشه آسان نیست، کتاب «اساس اشتقاق فارسی جدید»[1] تألیف پول هورن نمونهٔ ازین قبیل کتب است، پس از تفسیر هر لغتی عدّهٔ کثیری از این رموز و اختصارات مانند L W و A M و K Z و نحو ذلك ایراد نموده است که بعضی از آنها را میتوان از پیش و پس عبارات و از سایر قرائن حدس زد ولي بعضی دیگر را بهیچ رمل و اسطرلابی مطلقاً و اصلا نمیتوان دانست مقصود از آنها چیست و اشاره بچه چیزهاست، و در اول یا آخر کتاب نیز بهیچوجه جدولي برای تفسیر این اختصارات بدست نداده است بلکه فهم آنها را بذکاوت قرّاء باز گذاشته است مانند فهم الغاز و معمیات که تعمّداً بقصد تشحیذ اذهان (یا شاید در مورد ما نحن فیه و امثاله تا اندازهٔ برای اظهار فضل و سر و صورت عالمانه دادن بمطالب مبتذل) راه حلّ آنها را از عموم ناس مستور میدارند، اوقاتي که من در برلین بودم از یکی دو نفر از آلمانیان فاضل که با من آشنا بودند حلّ بعضي ازین رموز و اشارات کتاب مذکور را که بدانها جدّاً محتاج بودم خواستار شدم، ایشان پس از تامل و مراجعهٔ زیاد در منزل خود شان بالأخره نتوانستند مقصود مؤلف را حدس بزنند و اشکالات من همانطور لاینحل ماند،

انتقادی که از طبری در مقدّمهٔ کتاب ص ز-ح فرموده اید و مسطورات او را «موهومات شرم انگیز و آلوده بتعصب» فرض کرده اید اگر اذن بدهید عرض میکنم که تا اندازهٔ بی اساس است زیرا که طبری این مطالب را و جمیع مطالب تاریخ کبیر و تفسیر کبیر خود را بطرز روایت سماعی که در صدر اسلام تا قرن چهارم و پنجم ما بین علمای مسلمین

---

[1] Grundriss der Neupersischen Etymologie von Paul Horn. Strassburg. 1898.

معمول بوده است از رواة مختلفه تلقّی نموده است و یك کلمه بلکه یك حرف در آن روایات منقولهٔ مسموعه از خودش تصرّفي یا جرح و تعدیلی یا زیاده و نقصانی نکرده است, و چون بابن عباس و قتاده و عکرمه و وهب بن منبه و اعمش و شعبي و مداینيِ و سایر رواة و محدّثین معروف آن عصر معتقد بوده است و حسن ظن بلیغ در حق آنها داشته است (مانند اعتقاد عموم عیسویان و عموم یهود و عموم هنود و غیرهم برؤسای روحاني خود، نه بیشتر و نه کمتر) هر روایتی را که از آنها بلا واسطه یـا مع الوسایط تلقّی مي نموده آنرا عیناً بي کم و زیاد و مهما امکن با همان الفاظ و کلمات و حرکات و سکنات مانند «گراموفون» برای مستمعین اعاده می نموده و املا می کرده و ایشان می نوشته اند، حالا اگر سرکار توقع دارید که در مورد شت و خشور زرتشت بخصوصه او میبـایستي طریقهٔ روایت معنعـن ادای عین مسموعات و مرویات خود را بکنار گذاشـته برود از چپ و راست جویای صحت وسقم این روایت بخصوص که موضوع آن شت وخشور زرتشت بوده است بشود و از موبدان و دانایان زردشتی استفسار کند که آیا این روایت هشام بن محمد کلبی [راوی اصل روایات زردشت اوست چنانکه در اصل طبری عربی هست که بنده رجوع کردم ــ و هشام بن محمد کلبی چنانکه معلوم است از اشهر مشاهیر رواة قرن دوم بوده است] در خصوص شت وخشور زرتشت راست است و مطابق باتواریخ ومنقولات زردشتیان است یادروغ و موهوم است و تاکجای آن راست است و تاکجـای آن موهوم، اگر فی‌الواقع سرکار این توقع را از طبری دارید باید عرض کنم که از اوضاع و مجاری امور آن عصر و طریقه روایت و شدّت ورع و تقواي رواة و محدّثین مشاهیر که عین یك مطلب راگاه تا ده مرتبه تکرار میکنند بواسطهٔ اینکه گاهی یك کلمه باهم در نتیجهٔ اختلاف دو راوی اختلاف دارند تصوّری کما هو حقّه نباید داشته باشید و الا ابداً چنین توقعی که بکلی خلاف عادات و رسوم و اوضاع آن عصر بوده است و وقوعش تقریباً از محالات است از طبری نمیداشتید،

اما میر خواند صاحب روضة الصّفا و فضل الله قزوینی صاحب تاریخ معجم وامثال این مولفین متأخر که ابداً اسمشان را هم نباید برد زیرا که این اشخاص غالباً تهیدست و قلیل البضاعة ازعلم و فضل بوده اند و هرچه بزرگان علما مثل طبری و مسعودی و ابن الاثیر و غیرهم مسطور داشته اند ایشان آنهارا عینا بفارسی ترجمه کرده اند دیگر توقع اجتهاد ازطرف ایشان در صحت و سقم اینگونه اخبار راجع بملل قدیمه که بهیچگونه وسائل مقایسه وتحقیق وانتقاد درخصوص آنها برای ایشان موجودنبوده است فی‌الواقع توقع بسیار بعید ازاوضاع وآداب آن عصراست —

[در اینجا جدولی از بعضی اغلاط مطبعی جمع کرده بودم که چون آقای پور داود مدّظله در مکتوبی که بعدها براقم سطور مرقوم فرموده اند نوشته اند که آنها را در اول جلد دوم در ضمن جدول غلطنامه درج خواهند کرد دیگر آنهارا اینجا تکرار نکردم]،

محمد بن عبد الوهاب قزوینی

پاریس، غرّهٔ فروردین ۱۳۰۸

فهرست مندرجات

صفحه

کتابهائي که استفاده شده است

از برای تألیف این جلد نیز برخی از کتبی که فهرست آنها درجلد اول مندرج است استفاده شده اما بملاحظه اختصار سلسلهٔ شمارهٔ آن کتب را در این فهرست نگاهداشته ایم و فقط اسامي کتابهائی در این جا نگاشته میشود که در جلد اول مورد استفاده نبوده است از برای فهرست کامل رجوع شود بجلد اول صفحه ۱۳ـ۲۰

۱۳۷ ابن خلکان چاپ طهران سنهٔ ۱۲۸٤

۱۳۸ Aischylos: Die Perser, übersetzt von Lion Feuchtwanger; München 1917.

۱۳۹ امین احمد رازي: هفت اقلیم، جزو اول چاپ کلکته ۱۹۱۸ میلادي

۱۴۰ Bartholomae, Christian: Zum Altiranischen Wörterbuch Nacharbeiten und Vorarbeiten; Strassburg 1906.

۱۴۱ Baunack, Johannes und Baunack, Theodor: Studien auf dem Gebiete des Griechischen und der Arischen Sprachen, erster Band, Zweiter Teil; Leipzig 1888.

۱۴۲ Benjamin, S. G. W.: Persia; London 1889.

۱۴۳ Bouvat, L: Les Barmécides; Paris 1912.

۱۴۴ Boucher, Colonel Arthur: L'Anabase de Xénophon; Paris 1913.

۱۴۵ Brockelmann, C.: Geschichte der Arabischen Litteratur, Zweite Ausgabe; Leipzig 1909.

۱۴۶ Casartelli, L. C.: Médecine Mazdéenne; Louvain 1886.

۱۴۷ Cassel, D. Paulus: Zoroaster, sein Name und seine Zeit; Berlin 1886.

۱۴۸ Christensen, Arthur: Les Types du premier Homme et du premier Roi dans l'histoire légendaire des Iraniens; Stockholm 1917.

۱۴۹ „ „ Etudes sur le Zoroastrisme de la Perse antique; Kobenhavn 1928.

۱۵۰ Christensen, Arthur: Quelques notices sur les plus anciennes périodes du Zoroastrisme; Copenhague.

۱۵۱ Clarke, James Freeman: Ten Great Religions; Boston 1883.

۱۵۲ Darab, Dastur Peshotan Sanjana: Gaotema in the Avesta; Leipzig 1898.

۱۵۳ Darmesteter, M.: Lettre de Tansar au roi de Tabaristan (Journal Asiatique, Mars-Avril 1894).

۱۵۴ Dastur Hoshang Memorial Volume, being Papers on Iranian Subjects, written by various scholars; Bombay 1918.

۱۵۵ Dhalla, Maneckji Nusservanji: Zoroastrian Civilisation; New York 1922.

۱۵۶ Dubash, Sorabji Edelji: Zoroastrian Sanitary Code; Bombay 1906.

۱۵۷ Dubeux, Louis: Chronique de Mohammed Tabari, Tome premier; Paris MDCCCXXXVI.

۱۵۸ Encyclopédie de l'Islām.

۱۵۹ Ethé, Hermann: Neupersische Litteratur im Grundriss der Iranischen Philologie II Band.

۱۶۰ گردیزي، ابوسعید عبدالحی بن الضحاك بن محمود بسعی واهتمام محمد ناظم چاپ برلین ۱۳۴۷

۱۶۱ Geiger, Wilhelm: Geographie von Iran im Grundriss der Iranischen Philologie II Band.

۱۶۲ Geiger, Bernhard: Ameša Spentas; Wien 1916.

۱۶۳ Geldner, Karl F.: Die Zoroastrische Religion (Das Avesta) im Religionsgeschichtliches Lesebuch, I Heft. herausgegeben von Alf. Bertholet; Tübingen 1926.

۱۶۴ Gobineau, Le Comte de: Histoire des Perses; II Tomes; Paris MDCCCLXIX.

۱۶۵ Gutschmid, Alfred von: Geschichte Irans und seiner Nachbarländer von Alexander dem Grossen bis zum Untergang der Arsaciden; Tübingen 1888.

۱۶۶ Hedin, Sven: Zu Land nach Indien, durch Persien, Seïstan, Belutschistan, zweiter Auflage, zweiter Band· Leipzig 1920.

١٦٧ Hertel, Johannes: Die Zeit Zoroaster; Leipzig 1924.

١٦٨ „ „ Achaemeniden und Kayaniden; Leipzig 1924.

١٦٩ حمداله مستوفی قزوینی: نزهته القلوب بسعي و اهتمام لیسترانج چاپ لیدن از بلاد هلاند ١٣٣١

١٧٠ Horn, Paul: Übersetzungen aus dem Pehlevi-vendīdād.
„ „ Geschichte Irans in islamischer zeit im Grundriss der Iranischen Philologie II Band.

١٧١ Hoshang Jamasp, Dastoor: Vendidâd, Avesta text with Pahlavi translation and commentary, Vol. II—Glossarial Index; Bombay 1907.

١٧٢ Ibnul' L. Balkhi: The Fársnàma
ابن البلخی: فارس نامه بسعي و اهتمام لیسترانج و نیکلسون کمبریج ١٩٢١

١٧٣ Inostranzev: Iranian Influence on Moslem Literature, Part I, translated from the Russian by G. K. Nariman; Bombay 1918.

١٧٤ Julius, Dutoit: Das Leben des Buddha; Leipzig 1906.

١٧٥ Junker, Heinrich F. J.: Frahang i Pahlavīk; Heidelberg 1912.

١٧٦ Kessler, Konrad: Manichäische Religion I B.; Berlin 1889.

١٧٧ Koeppen, Carl F.: Die Religion des Buddha und ihre Entstehung, zweite Auflage II B.; Berlin 1906.

١٧٨ Marquart, Josef *: Untersuchungen zur Geschichte von Eran, Heft I; Göttingen 1896; Heft II; Leipzig 1905.

---

* استاد مار کوارت Marquart در سن شصت و شش سالکي در شب چهارم فوریه ١٩٣٠ = ١٥ بهمن ماه ١٣٠٨ بواسطه حادثهٔ ناگواري در اطاق خواب خود باگاز مسموم گردید از مرگ ناگهاني این دانشمند بزرگ آسیب بزرگی بوطن مارسیده چه هنوز یك رشته از تألیفات گرانبهاي او که نگارنده خود نسخ خطي آنها را دیده ام از آنجمله تفسیر گاتها (سرودهاي زرتشت) و ترجمهٔ بندهش (کتاب دیني پهلوي) و ترجمهٔ کتاب پهلوي «شهرهاي ایران» ورساله اي راجع بامشاسپندان (مهین فرشتگان مزدیسنا) وغیره بطبع نرسیده است

تألیفات دیگر آن دانشمند مرحوم که بطبع رسیده معتبرترین اسنادي است راجع بایران قدیم آخرین تألیف او رساله ایست در خصوص نوروز که نگارنده به بمبئ از براى Dr. Jivanji Jamshedji Modi Appreciation Committee فرستاده ام

۱۷۹ محمد عوفی : لباب الالباب بسعي واهتمام ادوارد براون چاپ لیدن ۱۳۲۱

۱۸۰ Mohl, Jules: Livre des Rois (شاهنامه), Tome premier; Paris MDCCCLXXVI.

۱۸۱ Modi, Jivanji Jamshedji: Haoma in the Avesta; Bombay 1905.

۱۸۲ Moulton, James Hope: The Treasure of the Magi; Oxford 1917.

۱۸۳ Nyberg, H. S.: Hilfsbuch des Pehlevi; Upsala 1928.

۱۸۴ Oldenburg, H.: Buddha, sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde; Stuttgart u. Berlin 1921.

۱۸۵ Pahlavi-Pazand Glossary, edited by Dastur Hoshangji Asa and Martin Haug; Bombay 1870.

۱۸۶ Pavry, Jal Dastur C.: The Zoroastrian Doctrine of a Future Life; New York 1926.

۱۸۷ Rehatsek, E.: Orientalische Rüstungsstücke in der Zeitschrift d. D. M. G. XXXVI.

۱۸۸ Sir Jamsetjee Jejeebhoy Madressa Jubilee Volume, being Papers on Irânian Subjects, written by various scholars; Bombay 1914.

۱۸۹ سر جان مالکم : تاریخ ایران چاپ بمبئي

و در آنجا در جزو کتاب Modi Memorial Volume مندرج شده و یک ماه پیش از وفاتش منتشر شده است با اینکه مارکوارت هیچوقت در ایران نبوده اما علاقه مفرطی بسر زمیني که موضوع تحقیقات عمرش بوده داشته است مانند پروفسور براون Browne خواستار مجد و جلال آن بوده است خواستار بوده که سراسر ایران زمین قدیم دیگر باره جزو قلمرو ایران گردد و ایرانیان بدین قدیم آباء و اجداد خود روي کنند و ثروتمندان زیارت گور کورش را در دشت مرغاب برخود واجب شمرند و زبان فارسی را از لغات بیگانه پاك کنند و الفبای عرب را بالفباي اوستا تبدیل دهند و بجای تاریخ هجري یک تاریخ ملی برگزینند چون کاملاً دوستار ایران و با وضاع قدیم آن آگاه بوده کین مخصوصي نسبت بعربها و ترکها که محوکنندگان تمدّن ایران اند اظهار مینمود هوش و حافظه و پشتکار فوق العاده مارکوارت او را بي نظیر ساخته و بجرأت میتوان گفت سر آمد مستشرقین ایران شناس بوده است شاید باین زودیها دیگرکسي بپایه او نرسد و بدبختانه جاي او چندی تهي بماند این دانشمند مرحوم را بگردن عموم مستشرقین و همه ایرانیان و بخصوصه بنگارنده حق بزرگی است که مکرراً درطی تألیف این نامه کتباً و شفاهاً از او استفاده نموده ام و بسا در موارد مشکله با و متوّسل شده ام اهورا مزدا روانش را در کشور جاوداني خود شاد و خرم کناد وفروهر زر تشت یارش باد

۱۹۰ Spiegel, Fr.: Alexandersage bei den Orientalen; Leipzig 1851.

۱۹۱ „ „ Avesta und Shâhnâme.

۱۹۲ Shikand-Gûmânîk Vijâr, the Pazand-Sanskrit Text, edited by Hôshang Dastûr J. Jâmâsp-Âsânâ and E. W. West; Bombay 1887.

مؤلف شکند گمانیك وجار موسوم است به مرتان فرخ پسر اهرمزدات

۱۹۳ Schwarz, Paul: Iran im Mittelalter nach den Arabischen Geographen II u. IV Abt.; Leipzig 1910 und 1921.

۱۹۴ Taraporewala, Irach Jehangir Sorabji: Selections from Avesta and Old Persian, Part I; Calcutta 1922.

۱۹۵ „ The Religion of Zarathushtra; Madras 1926.

۱۹۶ Unvala, Jamshedji Maneckji: Neryosangh's Sanskrit version of the Hōm Yašt (Yasna IX—XI) with the original Avesta and its Pahlavi version: Vienna 1924.

۱۹۷ Wesendonk, O. G. von: Urmensch und Seele in der Iranischen Überlieferung; Hannover 1924.

۱۹۸ West, E. W.: Zarathuštra's Doctrine regarding the Soul. [From the "Journal of the Royal Asiatic Society," July, 1899].

۱۹۹ Wolff, Fritz: Avesta, die Heiligen Bücher der Parsen; Strassburg 1910.

۲۰۰ Wurm, Paul: Handbuch der Religionsgeschichte, Zweite Auflage; Stuttgart 1908.

۲۰۱ Xénophon: Cyropédie et Retraite des Dix-Mille, traduction française de Gail; Paris.

۲۰۲ Zeitschrift für Indologie und Iranistik, herausgegeben im Auftrage der D. M. G. von Wilh. Geiger, Band 1, Heft 1; Leipzig 1922.

۲۰۳ زرتشت بهرام پژدو؛ زرتشت نامه، بسعی واهتمام فریدریك روز نبرغ چاپ پطربورغ ۱۹۰٤

۲۰۴ Zimmern, Heinrich: Akkadische Fremdwörter; Leipzig 1917.

دین دبیره
(الفبای زند)

English	معنی امثال	املاء لاتین	املاء فارسی	مثال ازاوستا	فارسی	اوستا	
a	اهورا، خدا	ahura	اَهو رَ	[illegible]	آ	[illegible]	۱
ā	آذر، آتش	ātar	آ تَر	[illegible]	آ	[illegible]	۲
i	اینجا	idā	اِیْدا	[illegible]	اِیْ (کوتاه)	[illegible]	۳
ī	حله، قوه	īra	اِیْرَ	[illegible]	اِیْ (کشیده)	[illegible]	٤
u	اُشتر، شتر	uštra	اُوشتَرَ	[illegible]	اُوْ (کوتاه)	[illegible]	۵
ū	چربی	ūtha	اُوثَ	[illegible]	اُو (کشیده)	[illegible]	٦
e (medial)	میهن، خانه	maetha-na	مِثْمَنَ	[illegible]	اِ (دروسط کلمه)	[illegible]	۷
ĕ (broad)	راست،درست	ĕrĕš	اِرِشْ	[illegible]	اِ (کوتاه)	[illegible]	۸
ê (long)	نوانا،زورمند	ēma-vant	اِ اَموَ نتْ	[illegible]	اِ (کشیده)	[illegible] (۱)	۹
ŏ (broad)	پرُ، بسیار	pouru	پاَورُوْ	[illegible]	اُ (کوتاه‌در وسط کلمه)	[illegible]	۱۰
ô long)	یک	ōyum	اَوْیوَم	[illegible]	اَوْ (کشیده)	[illegible] (۲)	۱۱
aw	آخور	ån̊harena	آونگهرَنَ	[illegible]	آوْ	[illegible]	۱۲
ñ	اندر، میان	antarĕ	آنترِ	[illegible]	آن	[illegible] (۳)	۱۳
ã	لگام	ăxna	آخْنَ	[illegible]	آ (دربینی تلفظ میشود)	[illegible]	۱٤
k	کام، کامه	kāma	کامَ	[illegible]	کَ	[illegible]	۱۵
kh	خرد	xratu	خَرَتو	[illegible]	خَ	[illegible]	۱٦
kh^v or q	خواب	x^{v}afna	خوْفْنَ	[illegible]	خو	[illegible] (٤)	۱۷
g	گام، قدم	gāma	گامَ	[illegible]	گَ	[illegible]	۱۸
gh	موج‌زدن، جاری‌شدن	ghžar	غژر	[illegible]	غ	[illegible]	۱۹
n̈ (ang)	فراخی،بزرگی	frathaṅh	فرَثنگه	[illegible]	آنگ (دروسط وآخر کلمه دربینی تلفظ میشود)	[illegible]	۲۰

۱ [illegible] این حرف معمولاً در وسط کلمه میآید چنانکه در [illegible] گئوش geuš بمعنی گاو فقط در گاتها چند لغتی مصدر باین حرف است در سایر قسمتهای اوستا مثال فوق ([illegible]) با [illegible] و یا [illegible] نوشته میشود

۲ مثال فوق ([illegible]) بمعنی یك در مفعول به (accusatif) استعمال شده است

۳ [illegible] در توی بینی گفته میشود (nasal) خیشومی

٤ این حرف بمنزله خ فارسی است که پیش از واو معدوله نوشته میشود مثل خوار، خواهر، خواهش

دین دبیره
(الفبای زند)

English	معنی امثال	املا لاتین	املا فارسی	مثال از اوستا	فارسی	اوستا	
ch	چشیدن	čaš	چَشْ	[illegible]	چ	𐬗	۲۱
j	ژرف، عمیق	jafra	جَفْرَ	[illegible]	ج	𐬘	۲۲
z	زاده	zāta	زاتَ	[illegible]	ز	𐬰	۲۳
zh	زانو	žnu	ژنو	[illegible]	ژ	𐬲	۲۴
ṅ (ang)	آگاه ساختن،خبر کردن	srâva-yēṅhē	سْراوَ نْگهِ	[illegible]	تلفظ مثل ۵	[illegible](۱	۲۵
t	تن	tanu	تَنوْ	[illegible]	ت	𐬙(۲	۲۶
th	تخشا کوشا	thwaxš	ثوْخشْ	[illegible]	ث (ثَهْ)	𐬚	۲۷
d	درفش	drafša	دْرَفْشَ	[illegible]	د	𐬛	۲۸
dh	پنجم	puxdha	پُوْخذَ	[illegible]	ذ(در وسط کلمه)	𐬜	۲۹
n	ناف، نژاد، خویش	nāfya	نا فیَ	[illegible]	ن	𐬥	۳۰
p	پُل	pĕrĕtu	پِرِتوْ	[illegible]	پ	𐬞	۳۱
ph or f	فروهر، فروَرد	fravaši	فْرَوِشی	[illegible]	ف	𐬟	۳۲
b	بغ، خداوند	Bagha	بَغْ	[illegible]	ب	𐬠	۳۳
w	گرفتن	garĕw	گَرِوْ	[illegible]	و(w انگلیسی)	[illegible]	۳۴
m	مرد	mareta	مَرتَ	[illegible]	م	𐬨	۳۵
y	ایزد	yazata	یَزَتَ	[illegible]	ی (بزرگ در سر کلمه)	𐬫(۳	۳۶
y	بزُ	buzya	بُوزیَه	[illegible]	ی (کوچک وسط کلمه)	𐬌𐬌	۳۷
r	رد(سرداردینی)	ratu	رَتُو	[illegible]	ر	𐬭	۳۸
v	برف	vafra	وَفْرَ	[illegible]	و (بزرگ درسر کلمه)	𐬬	۳۹
v	بیور (ده‌هزار)	baevarë	بَاِوَرِ	[illegible]	و (کوچک دروسط کلمه)	𐬎𐬎	۴۰

۱ که تلفظ این حرف مثل ۵ (آنكْ) میباشد همیشه پیش از [illegible] (ه) که بحرف [illegible] ختم شده باشد استعمال میشود حرف [illegible] همان [illegible] (اِ) میباشد که در نمره ۷ مرقوم شد و در آخر کلمه باین شکل نوشته میشود و گاهي در وسط کلمه نیز میآید

۲ حرف 𐬙 (ت) در آخر کلمه تغییر یافته باین شکل 𐬝 نوشته میشود مثل [illegible] نپات یعنی نوه و در برخي کلمات در اول نیز استعمال شده است در صورتیکه قبل از و (ك) یا 𐬠 (ب) باشد [illegible] کیش و [illegible] کنبه ورزیدن

۳ 𐬫 (ی بزرگ) و 𐬬 (واو بزرگ) مثل حرف ماژوسکول majuscule الفباي

دین دبیره
(الفبای زند)

English	معنی امثال	املاً لاتین	املاً فارسی	مثال‌ازاوستا	فارسی	اوستا	
s	ستوُدن	stu	ستُو	𐬯𐬙𐬎	س	𐬯	٤١
sh̰	شاد	šāta	شات	𐬱𐬁𐬙𐬀	ش مشدّد	𐬱	٤٢
š	کردار نیک	hvaršta	هوَرْشتَ	𐬵𐬬𐬀𐬭𐬱𐬙𐬀	ش	𐬴	٤٣
h	هاون	hāvana	هاوَنَ	𐬵𐬁𐬎𐬀𐬥𐬀	ه	𐬵	٤٤

فرانسه و الماني در سر کله نوشته میشود در وسط کلمه 𐬌𐬌 (ی کوچك) و 𐬎𐬎 (واو کوچك) میآید
در بعضی از نسخ بجای 𐬴 این حرف دیده میشود [illegible]

در کلمه «𐬎𐬎 که بمعنی هر دو میباشد برخلاف معمول واو کوچك در صدر کلمه واقع
است این کلمه اصلاً 𐬎𐬎𐬎 دوَ بوده است بمرور 𐬎 افتاده است

بسا در نسخ خطی دو حرف را باهم نوشته شکل مخصوصي پیدا کرده‌است مثلاً این طور
𐬱 (ش) و 𐬀 (اَ) = [illegible] و حروف 𐬱 و 𐬀 (چ) = [illegible] و حروف 𐬱 و 𐬙 (ت) = [illegible]
و حروف 𐬀 و 𐬵 (ه) = [illegible]

——:o:——

برای سهولت و اختصار حروف لاتيني ذیل درمقابل برخي از حروف اوستائي و فرس و
پهلوي انتخاب گردید

a بسته = اَ ā باز = آ dh = ذ č = چ ǰ = ج. ž = ژ. g = گ
gh = غ. s = س. š = ش. th = ث v فرانسه = و u الماني مثل ou فرانسه = اُو
x = خ. z فرانسه = ز. q = اَ (تلفظ در بینی). ṅ = آنگ

در کلماتي که v از ردیف خارج شده قدری بالاتر قرار داده شده دلیل است که
واو معدوله است مثل $x^{v}afna$ (خَوْفنَ) خواب

دیباچه

بنام ایزد بخشندهٔ بخشا یشگر

سوی گنبد آذر آرید روی   بفرمان پیغمبر راستگوی
بیزدان که هرگز نه بیند بهشت   کسی کو ندارد ره زردهشت[1]

(دقیقی در شاهنامه)

اهورا مزدا خدای یگانهٔ ایرانیان را ما میستائیم امشاسپندان نیرومند و توانا را که مهین فرشتگان و مظهر صفات پروردگار اند ما میستائیم ایزدان مینوی را که گماشتگان شهریار بیهمتا و نگهبانان آفریدگان نیك اند ما میستائیم زرتشت سپنتمان, پیغمبر نیك پندار و نیك گفتار و نیك کردار را ما میستائیم آنچه در جهان نیکو و سودمند است ما میستائیم فروهرهای فرخندهٔ پارسایان را ما میستائیم ایران سر زمین نا موران و دلیران را ما میستائیم

پس از ستایش و درود چنین گوید مفسر این نامهٔ مقدس ابراهیم پور داود پور باقر پور محمد حسین رشتی که این بنده کم مایهٔ را از خرد سالی, بدون مشوق, میلی بدانستن اوضاع ایران قدیم افتاد بتدریج این ذوق چنان در وی رگ و ریشه گرفت که مطالعهٔ کتب راجع بایران باستان را بمطالعهٔ کتب دیگر برتری داد بخصوصه درمیان این کتب مسائل راجع بمزدیسنا یعنی دین زرتشتي بیش از همه توجهٔ او را بخود کشید سالهای دراز درتفرّج این گلزار پر شگوفه و بهار گذشت و همیشه آرزوی آن داشت که گلی برسم ارمغان بایران فرستد و از گلزار مزدیسنا

---

(۱) [Avestan script]

راه یکی و آن راه راستي است همهٔ (راههاي) دیگر بیراهه است « یسنا ۷۲ فقرهٔ ۱۱ »

بروی هموطنان روزنه ای گشاید و آنان را بشنیدن سرودهای مقدّس اوستا و نیایشهای نیاکان پارسا خوش و خرم سازد تا اینکه در سال ۱۳۰۴ شمسی گذارش بهندوستان افتاد در آنجا آمیزش با پارسیان و مطابق نمودن اخلاق آنان باخلاق ایرانیان قدیم بر وی ثابت داشت که هنوز اثرات تعالیم اوستا باقی است و پیروان کیش کهن درمیان گروه انبوه برهمنان و مسلمانان از هرجهت آراسته و دارای مقام بلند اند گرچه پیش از این سفر در کتب مستشرقین خوانده بود که پارسیان هند نمایندهٔ خصلتهای ستوده و اخلاق پاك ایرانیان باستان اند[۱] اما پس از دیدن اوضاع آنان, که در هنگام دست یافتن عرب بر ایران مهاجرت اختیار نمودند, بر وی نیز یقین شد که هوای نا خوش هند که بیشتر مردمان آن سامان را سست نموده, نتوانسته بقوّت آئین اوستا غلبه کند و نیروی اراده وعزم و کوشش را از پیروانی‌که گوش بدستور پیغمبر ایران دارند سلب نماید و کسانی را که باید بنا بتعلیم اوستا زندگانی را میدان کار زار خوبی و بدی بشمرند ودر بهبودی خود کوشا و در برانداختن دیو دریوزی و نادانی تخشا باشند بگوشه گیری محکوم کند و قضا وقدر شوم را بر آنان چیر سازد نه اینکه فقط نگارنده از پارسیان خاطره‌های خوب دارد هر که از کشتی به بندر بمبئی فرود آید خواهد دانست که قوم پارسی در آن سرزمین از یك سرچشمه دیگري زنده و خرم است[۲] همچنین نگارنده همیشه در گوش داشت که زرتشتیان ایران نیز درمیان هموطنان خود درست‌کار و بی آزار و بردبار مشهور اند مطالعهٔ کتب مزدیسنا و مشاهدهٔ اعمال پارسیان او را برآن داشت که بتفسیر اوستا کتاب دینی ایرانیان پردازد تا از اینرو بتکلیف وجدانی و وظیفهٔ وطنپرستی خود رفتار کند و عموم هموطنان را از آئین کهن که امروزه هم موافق تمدن و مقتضیات این دوره است آگاه گرداند در ماه خرداد سال ۱۳۰۵ شمسی

---

۱ رجوع شود به Geschichte des Alten Persiens von Justi S. I
وبکتاب دیگر همین مؤلف Geschichte Irans im Grundriss der Irani. Philo. II Band S. 395

۲ The Treasure of the Magi by James Hope Moulton : Oxford 1917 p. 119-122

تفسیر گاتها را که قدیمترین قسمت اوستا و از سرودهای خود پیغمبر است بانجام رسانیده است و در ماه فروردین سال ۱۳۰۷ تفسیر جلد اول یشتها پایان پذیرفته است این دو کتاب در بمبئی بطبع رسیده منتشر شده است خدای را شکر که این ارمغان نزد هموطنان مقبول افتاده و خود جداگانه مایهٔ تشویق گشته که تفسیر جلد دوم یشتها را بمعرض مطالعه عموم گذارم اینک پس از صرف مدت طولانی این کار در آلمان صورت گرفته و باز در بمبئی بطبع رسیده است امید است که ارباب هنر و دانش در آن نیز بدیدهٔ محبت بنگرند تا از حسن اقبال آنان بزودی بتفسیر خرده اوستا دلگرم گردد و آنچه در خصوص مزدیسنا ناگفته مانده در مجلدات دیگر برشته نگارش آید از بیست و یك یشت دوازده یشت که هرمزد یشت و هفتن یشت و اردیبهشت یشت و خرداد یشت و آبان یشت و خورشید یشت و ماه یشت و تیر یشت و گوش = درواسپ یشت و مهر یشت و سروش یشت و رشن یشت باشد در جلد اول جای داده شده و نه یشت دیگر که فروردین یشت و بهرام یشت و رام یشت و دین یشت و ارت یشت و اشتاد یشت و زامیاد یشت و هوم یشت و ونند یشت باشد در جلد دوم آمده است مقالهٔ فروهر که متعلق است بفروردین یشت در جلد اول بطبع رسیده است در این جلد نیز مانند جلد اول ایزد هر یشت را مقاله ایست و مندرجات خود یشت تجزیه گردیده و از برای روشن نمودن معنی برخی از جملات جداگانه توضیحات داده شده است از برای اجتناب از تکرار در بسیاری از موارد بتوضیحاتی که در جلد اول داده شده حواله گردیده است از برای مزید فایده یك دسته از لغات اوستائی بالغات فارسی مطابق گردیده و معنی لغوی بسیاری از اسماء خاص نیز نگاشته شده است از همهٔ پادشاهان دو سلسلهٔ پیشدادی و کیانی کما بیش سخن رفته بطوری که در فهم فقراتی که دریشتها از آنان یاد شده اشکالي نمانده است در آخر کتاب فهرستی از برای لغات اوستائي که در این جلد بکار رفته موجود است و فهرست دیگری از برای اسماء خاص و برخی از کلمات که در هر دو جلد آمده ترتیب داده شده است برای اینکه علائم قدمت را نموده باشم

در ترجمه خود ساده مانده ام چیزی نیفزوده و چیزی نکاسته ام در وقت مقایسه کردن متن و ترجمه معلوم خواهد شد که بعینه یك دسته از لغات اوستائی که در فارسی هم مورد استعمال دارد در ترجمه بکار رفته است با اینکه این تفسیر فارسی درمیان کلیّه تفاسیر موجودهٔ پشتها چه در زبان گجراتی و چه در السنهٔ اروپائی از همه مفصل تر است و نگارنده توفیق استفاده از کتب دانشمندان بزرگ اوستا شناس داشته و از هیچ زحمتی روی نگردانده و صبر و حوصله وافر بکار برده و وقت طولانی صرف کرده باز مقّر است که حق این نامهٔ کهن سال را بجای نیاورده است همینقدر خوشدل است از اینکه پس از هزار وسیصد سال برخی از اجزاء کتاب مقدس ایرانیان را بزبان متداولی کنونی ایران در آورده و امروزه هر ایرانی میتواند بداند که رتبه اخلاقی آباء و اجدادش بچه پایه بوده است و دیگر اینکه خوانندگان این نامه یك دسته از لغات و اصطلاحات دینی را در آن جمع خواهند یافت بطوری که محصّلین بعد در نوشتهای خود از برای ادای کلمات و تعبیرات کمتر بتنگنا خواهند بود چون این تفسیر نخستین تفسیری است که از براي اوستا بزبان فارسی فراهم شده نگارنده آن را مثل ترجمهٔ فرانسه زند اوستای آنکتیل دوپرون Anquetil Duperron مي پندارد که پس از چندین سال اقامت در هندوستان و معاشرت با پارسیان بوطنش فرانس برگشته و در سال ۱۷۷۱ میلادي ترجمهٔ اوستا را بزبان فرانسه منتشر ساخته است و همین ترجمه که نخستین ترجمه بوده بیکی از زبانهاي اروپا سبب گردیده که دانشمندان در پی تحقیق برآیند و از دین ایران که در گوشه و کنار تألیفات قدماء نیز ذکری از آن شنیده بودند اطلاع کامل بهمرسانند[1] نتیجهٔ تحقیقات صد و شصت ساله این شده که امروزه چندین صد کتب معتبر در زیر دست داریم نگارنده نیز امیدوار است که این تفسیر فارسی هموطنان دانشمندش را بر آن دارد که از باب خدمت بفلسفه و اخلاق و تاریخ و لغت در زمینه مزدیسنا خدمات شایان کنند و سزاوار است که دولت ایران

---

۱ رجوع شود به Ten Great Religions by James Freeman Clarke; Boston 1888 p. 178-180

درمیان شاگردانی که هر ساله از برای تحصیل باروپا میفرستند چند نفر را از برای تحصیل اوستا و پهلوی تخصیص دهد یا چند تن از دانشمندان اوستا و پهلوی دان پارسی را از برای تدریس بطهران بخواهد مادامي که ایرانیان اطلاع کافي از تاریخ و دین ایران ندارند بناچار باید آنچه در کتب بیگانه میخوانند بپذیرند و تمام ناسزا هائی که از زمان بسیار قدیم تا بامروز برخي از مغرضین و متعصّبین از برای ما پسندیده اند همه را عین صواب بشمرند چنانکه این مغلطه‌ها در مشتی از هموطنان نا آزموده و نادان ما جای کرده آنچه در کتابی مندرج است بنظر شان "زرسره" مي آید تاریخ ما و ضمناً بسیاری از مسائل دینی بتوسط نویسندگان یونان و رم و بیزانس و سوریه و ارمنستان و بعدها عربها بما رسیده است مجموع تألیفات آنان روبهمریخته اسنادی است معتبر اما بیك یك آنها نمیتوان اعتماد داشت بسا شده که مندرجات یکی از آنها بکلي برخلاف دیگری نوشته شده و بسا در کتابی مطلب کتاب دیگری صراحةً تکذیب گردیده است غالباً مطلبی از کتابی بکتاب دیگر ویا در ازمنهٔ مختلفه بسایر کتب نقل داده شده اگر آن مطلب صواب است یا خطا از یك مأخذ و مدرك است پیش از قرأت کتابی باید درجهٔ فهم و اطلاع نویسنده آن را بسنجیم و بعد ببینیم که در چه عهدی میزیسته و در کجا بسرمیبرده و در زیر نفوذ چه وقایع و پیش آمدهائی بوده و با ایرانیان چه پدر کشتگی داشته و اگر کشیش یا شیخ بوده تا بچه اندازه تعصب عیسوی و اسلامی گریبان گیرش بوده است این دقتّها در کتب مورّخین یوناني قرن پنجم پیش از میلاد و در تألیفات نویسندگان اروپائی همین روز های خودمان لازم و نخستین شرط رسیدن بحقیقت امر است با اینکه هرودت قدیمترین و بهترین سرچشمه اطلاعات ماست راجع بایران قدیم اما کلیّه مندرجات او را نمیتوان چشم بسته پذیرفت همیشه باید بخاطر داشت که این مورخ در سال ۴۸۴ پیش از میلاد یعنی فقط دو سه سالی پس از انجام جنگ یونان و ایران تولد یافت در زمان او هنوز آتش کین ایرانیان در دلهای یونانیان زبانه میکشید و هنوز

بودند کسانی که خود مصائب و شداید آن جنگ را چشیده بودند در چنین عهد و محیطی چگونه ممکن بوده که هرودت در تاریخ خود بیطرف بماند

آیا ممکن است کزنفون Xenophon یونانی در ذکر وقایع جنگ کورش صغیر با برادرش اردشیر دوم (۴۰۴–۳۶۱ پیش از مسیح) که همین مورّخ، پس از کشته شدن کورش، در سر ده هزار یونانی که در جزو لشکریان کورش بودند فرار کرده و با هزار خطر و مشقّتی که خود ذکر میکند از دست ایرانیان بیونان جان بدر برده، در کتابش «اناباریس Anabasis» بکلی بیغرض باشد؟ محققاً نه تذکار این نکتهٔ تاریخی در این کتاب دینی از برای این است که در جزو مندرجات مورّخین قدیم بیك رشته از مطالبی که راجع بدین ایران است برمیخوریم مثلاً هرودت در کتاب هفتم فقرهٔ ۱۱۴ مینویسد که «خشایارشا در هنگام لشکرکشی خود بطرف یونان در آنجا بسیاری از پسر بچگان و دختران مردم را زنده بخاك کرد، زندگان را بخاك کردن از رسوم ایرانی است زیرا که من شنیده ام وقتی که امستریس Amestris زن خشایارشا پیرشد چهارده تن از پسر بچگان بزرگان ایران را زنده بخاك کرد تا اینکه خوشنودی خدائی را که در زیر زمین آرام دارد بجای آورده باشد» نه اینکه فقط چنین خدای زیر زمینی آدمیخواری درهیچ قرنی از برای ایرانیان سراغ نداریم ایرانیان مردگان را هم بخاك نمیکردند چه رسد بزندگان در کتابی که در بیشتر از دو هزار و سیصد و پنجاه سال پیش از این نوشته شده چنین خبر نادرستی که در آن نظیر هم بسیار دارد چندان عجب نیست ولی حیرت انگیز است که استاد نولدکه Nöldeke دانشمند معاصر آلمانی درکتابش تاریخ ایران در ذکر سلطنت خشایارشا در جزو بدسلوکیهای این شاهنشاه هخامنشی در یونان همین خبر هرودت را یادآور شده می افزاید: خشایارشا را از این حرکت که ناشی از خرافات مذهبی وی بوده میتوان بخشید اما آزردن لاشهٔ لئونیداس Leonidas (پادشاه اسپارت Sparte) و بریدن سر امیرالبحر فنیقی دلیل شعور بچگانه اوست [۱] البته نولدکه بخوبی

---

۱ Aufsätze zur Persischen Geschichte von Nöldeke; Leipzig 1887 S. 46

میداند که در خبر مذکور هرودت کمتر احتمال صدق میرود اما چون این مستشرق بنا باقرار خودش طرفدار یونانیان است و از مشرقیان و بخصوصه از ایرانیان خوشش نمیآید[۱] کلیه درتألیفاتش راجع بایران در هرجا که دلش خواسته, بسا بدون بهانه بدست آوردن, بیجا نیشی بما زده است راست است هرودت پدر تاریخ دنیا شمرده شده و نولدکه از بزرگان مستشرقین این دوره است اما نباید از برای پاس آبروی آنان آبروی خود را بریزیم آنان را فرشتگانی بیگناه یا مردمانی بیغرض و مرض پنداریم در این جا موقع آن نیست که از مورخین قدیم بحث کنیم و صحّت مندرجات آنان را درخصوص ایران بسنجیم همچنین راجع بمستشرقین همینقدر کافی است که بگوئیم: هر مستشرقی دانشمند نیست و هر دانشمندی منصف نیست بی شك ایرانیان قدیم مانند کلیه اقوام عهدکهن و مثل همهٔ ملل حالیه روی زمین دارای عیوب و نواقصی بوده اند راست یا دروغ بودن آنچه درکتب قدماء بما نسبت داده شده منوط بجمع آوردن کلّیهٔ وسایل تاریخی است و اما آنچه راجع بدین ایران نوشته‌اند از یونانیان گرفته تا عربها, میتوان بتوسط اوستا بصحّت وسُقم آنها پی برد مطالعهٔ اوستا بما ثابت میدارد که قسمتی از شایعات بکلی درست و قسمت دیگر نه اینکه فقط درکتاب دینی ایران مصداقی ندارد بلکه برخلاف رسم و عادت و خصلت ایرانیان است تعصّبی که پس از استیلای عرب بایران رسیده در مدت بیشتر از هزار سال بایرانیان مجال نداده که در پی تحقیق برآیند رفته رفته کار بجائی رسیده که اسم مزدیسنا از زبانها افتاده و تا چند سال پیش از این «اوستا» از کلمات شاذ و نادر بشمار میرفته است همه آباء و اجداد خود را همانطوری که عربهای دشمن بما تلقین کرده اند, از دوزخیان مي پنداشته اند

اینك که حس وطن پرستی در ایران زیاده شده و بیداد دشمنان بیاد آمده و همه دانسته اند که دست کین تازی و مغول درِ علم و معرفت را بروي آنان بسته و آنان را از کاروان تمدن و ترقی دور داشته امید است که فرزندان آن خاك بایران قدیم متوّجه گردند درزمینهٔ تاریخ و مزدیسنا که بمنزلهٔ ناموس ملّی ماست از شنیدن

۱ درصفحهٔ VI از همان کتاب

عقاید بیگانگان بی نیاز گردند و آنچه در آنها نیك و زشت است خود بتوانند حکم کنند طوطی وار محتاج بتکرار کردن قول یك مؤلف قدیم متعصّب یا یك نویسنده جدید مغرض نشوند شکی نیست که در آینده در خود ایران تحصیلات اوستائی بدرجهٔ کمال خواهد رسید چون این کتاب در سرزمین ما بوجود آمده و زبانش مصطلح نیاکان ما بوده و هنوز یك دسته از لغات و تعبیرات آن در زبان ما موجود است و بسا از رسوم و عادات عهد زرتشتی درمیان ما باقی مانده و بخصوصه کتب پهلوی که کلید فهم اوستاست با اندك تغییری فارسی است نظر بهمهٔ اینها یك ایرانی نژاد و فارسی زبان بهتر بمطالب اوستا پی تواند برد و ترجمهٔ اوستا بزبان فارسی بهتر و مقرون‌تر بصواب خواهد افتاد تا بیکی از زبانهای خارجه اوستا باید در آینده فروغی بتاریخ ما افکند و آنچه در آنجا پیچیده است روشن سازد و ارزش داستان ملی ما را که پراز مردانگی و پهلوانی است بما بنما یاند و در زمینهٔ ادّبیات ما عهد تجدّدی (renaissance) پیش آورد و ریشه و بنیان چندین هزار سالهٔ لغات فارسی را بما نشان دهد و بالاخره ما را باخلاق پاك نیاکان نامدار ما نزدیك سازد و بدانیم که آن ناموران در روزگار فرخندهٔ خویش بخوشی و سرافرازی بسر میبردند دنیا را سرای سپنج و گلخنی پر از آسیب و رنج نمی پنداشتند, گدائی و دریوزی نزد آنان نیکو و پسندیده نبود برزیگرانشان بجامهٔ شیّادان در نیامده بودند, نعمت اخروی آنان را خیره نکرده چشم از نعمت دنیوی نمی پوشیدند و دست از کار و کوشش نمیداشتند بهشت را پاداش تنبلی دو روز عمر خود نمی شمردند با داشتن زندگانی خوش دیندار و پارسا هم بودند این کتاب که عبارت از سرودهای مقدس اجداد ما و دستور زندگانی آنان است بما میگوید: کار و کوشش مایهٔ رستگاری است در راستی و درستی سعادت جهانی و مینوی است, منش پاك فروغ ایزدی است, کسی شایسته فرماندهی و برتری گردد که سر اطاعت بدرگاه خسرو بیهمتا فرود آورد از کسی فرمان برند که خود از سروش, فرشتهٔ بردباری و فرمانبری پند نیوشد, خانهٔ بهشتی کسی راست که ارت, فرشتهٔ توانگری بدو روی آورد و او را در زندگانی جهانی بی قید نه بیند کسی

از گله ورمه برخوردار گردد که ایزد گوش, موکل چارپایان سودمند از سلوك وی نسبت بجانوران اهلي خوشنود باشد, تشتر, فرشتهٔ باران کشت زار کسی را سیراب کند که از دستگیري مستمندان و انفاق در راه خدا دریغ نورزد; کسی همیشه پیروزگر و سر افراز ماند که مهر, پاسبان عهد و پیمان را نیازرده باشد کسی از بیداد اهرمني و ستم جفاکاران در امان خواهد بود که خود از راه عدل و انصاف نگشته باشد, وبه رشن, فرشتهٔ عدالت روی آورده باشد فروهرهای نیاگان از برای خان و مانی بخشایش ایزدی درخواست کنند که کسان آنخانه پاکیزه خو و با داد و دهش باشند همای دانش (چیستا [illegible]) برسر کسی شهپر افکند که دیندار و پارسا و پرهیزگار باشد فرّ و شکوه هماره از آنِ ایرانیان است اگردست از دامن کوشش باز ندارند این است خلاصهٔ بیست و یك یشت اوستا نظر بهمین مطالب است که این کتاب بسیار کهن کهنه نشدنی است و سزاوار است که ایرانیان این میراث مقدّس اجدادی را محترم بدارند همانطوری که ادباء و نویسندگان ما میکوشند که درگوشه وکنار باز چند فرد شعري از سخن سرایان قدیم ایران مثل حنظلهٔ بادغیسی و فیروز مشرقی و بوسلیك گرگانی و شهید بلخی وغیره بجویند بجاست بسرودهاي اوستا نیز که راه چندین هزار ساله پیموده واز پراکندگي و پاشیدگي خود گویای ستم اسکندر و بیداد عرب و یاد آور روزگار پست و زشت چنگیز و تیمور است روکنند و از خواندن این سرودها روان خود را بفروهرهای پاك و دلیر نیاگان پیوندند

چونکه گل رفت و گلستان شد خراب بوی گل را از که جوئیم از گلاب

اینك که از دست کین دشمنان همه چیز خود را باخته ایم جز از همین اوستا یادگار دیگری از گمشدگان در دست نداریم تا از این سرودها در سرها شوری نیست تا دلها از هیجان ملی تهی است و تا یك ایرانی از هرحیث ایرانی نیست وطن ما بفّر و شکوه ایران باستان نخواهد رسید اگر ما را آرزوی بقاست باید از برای مادیات دست حاجت بسوی اروپا بریم و از برای معنویات چشم امید بسوی عهد فرخندهٔ نیاگان دوخته داریم

عربها عندالله مستحسن دانستند که تمام آثار تمدّن قوم قدیم ایران را نابود کنند آنچه مفاخر ملی ما بود دستخوش تعصّب آنان شد آثار و نقوش پادشاهان ما را محو کردند معبدهای ما را ویران نمودند بزرگان و دانشمندان مارا کشتند بانوان ما را بخرید و فروش در آوردند, کتابهای ما را سوختند چنان کردند که ما امروزه جز از چند آثار باقیماندهٔ پادشاهان و چند قطعات پراکندهٔ اوستا سند دیگری از عهد آبادی و سر افرازی در دست نداریم آری چنان کردند که امروزه به برخی از ما امرمشتبه شده میگویند: اگر ایران حقیقةً در قدیم هنروران و دانشمندانی داشته پس کو آثار و کتب آنان؟ اینك بجاست که از زبان یکی از مورخین دانشمند عرب بشنویم که دشمنان فرومایهٔ ما در هنگام استیلای خود چه برسر ما آوردند عبدالرحمن ابن خلدون که در سال ۷۳۲ در تونس تولد یافت و در سال ۸۰۸ هجری در قاهره در گذشت در فصل معنون به «العلوم العقليّة و اصنافها» پس از یك صفحه مطلب دیگر که ربطی بما نحن فیه ندارد گوید: «و اعلم انّ اكثر من عني بها [ای بالعلوم العقليّة] في الأجيال الذين عرفنا اخبارهم الأمتّان العظيمتان قبل الاسلام و هما فارس والرّوم . . . . . اما الفرس فكان شأن هذه العلوم العقليّة عندهم عظيماً و نطاقها متّسعاً لما كانت عليه دولتهم من الضخامة و اتّصال الملك, ولقديقال انّ هذهالعلوم انما وصلت الى يونان منهم حين قتلالاسكندر دارا و غلب علي مملكة الكينيّة فاستوى [فاستولى؟] علي كتبهم و علومهم مالا يأخذه الحصر, ولمّا فتحت ارض فارس و وجدوا فيها كتباً كثيرة كتب سعد بن ابى وقاص الي عمر بن الخطّاب ليستأذنه في شأنها و تفتيلها للمسلمين فكتب اليه عمر آن اطرحوها فيالماء فان يكن ما فيها هدىً فقد هدانا الله با هدى منه و ان يكن ضلالاً فقد كفا ناالله فطرحوها في الماء او في النّار و ذهبت علوم الفرس فيها عن ان تصل الينا»[1] یعنی: «و بدانکه ما بین امممی که اخبار و تاریخ احوال ایشان بما رسیده است اقوامي

---

[1] مقدمه ابن خلدون, طبع مصر سنه ۱۳۱۱، ص ۲۸۵–۲۸۶
عین همین عبارت را نیز حاجي خلیفه در کشف الظنون (طبع اسلامبول ج ۱، ص ٤٤٦) در تحت عنوان علم الحکمه ذکر کرده است وگویا از همان مقدمه ابن خلدون نقل کرده است

که از همه بیشتر بعلوم عقلیه توجه نموده اند همانا دو قوم بزرگ قبل از اسلام یعنی ایرانیان و یونانیان بوده اند . . . . . اما ایرانیان اهمیّت این علوم عقلیّه نزد ایشان بغایت عظیم بوده است و دامنهٔ آن بغایت وسیع بمنا سبت عظمت و فخامت دولت ایشان وطول مدّت سلطنت آنان , و گویند که این علوم بیونانیان از جانب ایرانیان منتقل شده است وقتی که اسکندر دارا را بکشت و سلطنت کیانیان را منقرض نمود و بر کتب و علوم ایرانیان که از حدّ و حصر بیرون بود استیلا یافت و وقتی که مملکت ایران [بدست عرب] مفتوح گردید کتب بسیاری در آن سرزمین بدست ایشان افتاد, سعد بن ابی وقاّص [سردار لشکر عرب] بعمر بن الخطّاب در خصوص آن کتب نامه نوشت و در ترجمه نمودن آن کتب برای مسلمانان رخصت طلبید, عمر باو نوشت که آن کتب را در آب افکنید چه اگر آنچه در آنهاست رهنمائی است خداوند مارا برهنما تر از آن رهنمائی کرده است, واگر گمراهي است خداوند مارا از شرّ آن محفوظ داشته است، لهذا آن کتب را در آب یا در آتش افکندند و علوم ایرانیان که در آن کتب مدّون بود از میان رفت و بدست ما نرسید»

ابوریحان بیرونی نیز که در ۳ ذي‌الحجه ۳٦۲ در خوارزم تولد یافت و در ۲ رجب ٤٤۰ هجری در غزنه درگذشت درخصوص وطنش خوارزم که یکی از ایالتهای ایران قدیم بوده در آثار الباقیه مینویسد: «ولماّ فتح قتیبة بن مسلم خوارزم المرة الثانیة بعد ارتداد اهلها ملكَ علیهم اسکجموك . . . . وكان قتیبة اباَدَ من یحسن الخطّ الخوارزميّ وَیعلم اخبارهم ویدرس ماکان عندهم و مزّقهم کلَّ ممزّق فخفیت لذلك خفاءً لایتوَصل معه الی معرفته حقایق ما بعد عهدالاسلام به»[1] یعنی: «و چون قتیبه بن مسلم ثانیاً خوارزم را پس از مرتد شدن اهالي آن فتح نمود اسکجموك را بر ایشان والی گردانید . . . . و قتیبه هرکس را که خط خوارزمي میدانست و از اخبار و اوضاع ایشان آگاه بود و از علوم ایشان مطلّع بکلّی فانی و معدوم الاثر نمود و ایشان را در اقطار ارض متفرّق ساخت ولهذا اخبار و اوضاع ایشان بدرجهٔ مخفی و مستور

---

۱ الآثارالباقیه عن القرون الخالیه باهتمام زاخو Sachau چاپ لیپسیك ۱۹۲۳ ص ۳۵-۳٦

مانده است که بهیچوجه وسیلهٔ برای شناختن حقایق امور در آن مملکت بعد از ظهور اسلام بدست نیست»

باز ابوریحان در صفحهٔ ٤٨ از همان کتاب گوید: «ثمّ لما کان من اهلاك قتیبة بن مسلم الباهلی کتبتهم [ای کتبة اهل خوارزم] و قتله هرابذتهم واحراقه کتبهم وصحفهم بقوا أُمّیین یقولون فیمایحتاجون الیه علی الحفظ فلمّا طال علیهم الأمد فاتهم ما اختلف فیه وحفظوا ما أتفق علیه» یعنی: «و چون قتیبه بن مسلم نویسندگان ایشان را [یعنی نویسندگان اهالی خوارزم را] هلاك نمود و هر بذان [پیشوایان دینی] ایشان را بکشت و کتب و نوشتهای ایشان را بسوخت اهل خوارزم اُمّی ماندند و در اموری که محتاج الیه ایشان بود فقط بمحفوظات خود اتّکا نمودند و چون مدّت متمادی گردید و روزگار در از برایشان بگذشت امور جزئیّهٔ مختلف فیه را فراموش کردند و فقط مطالب کلیّهٔ متفّق علیه در حفظ ایشان باقی ماند»[1]

دولتشاه سمرقندی در تذکرة الشعراء مینویسد: «حکایت کنند که امیر عبداّله بن طاهر که بروزگار خلفای عباّسي امیر خراسان بود روزی در نیشابور نشسته بود شخصی کتابی آورد و بتحفه پیش او نهاد پرسید که این چه کتاب است گفت این قصّه وامق و عذراست و خوب حکایتی است که حکما بنام نوشیروان جمع کرده اند, امیر فرمود که مامردم قرآن خوانیم بغیر از قرآن و حدیث پیغمبر چیزی نمیخواهیم مارا از این نوع کتاب درکار نیست و این کتاب تألیف مغانست و پیش ما مردود است فرمود تا آن کتاب را در آب انداختند و حکم کرد که در قلمرو من هرجا که از تصانیف عجم و مغان کتابی باشد جمله را بسوزانند»[2] چنین بود

---

۱ تشکرات فروان تقدیم استاد بزرگوار دانشمند آقاي میرزا محمدخان قزوینی میکنم که درخواست نگارنده را راجع باتلاف کتب ایران بدست عرب اجابت فرموده چند فقره عبارات ابن خلدون و بیروني را از پاریس فرستاده اند ترجمه فارسی آنها نیز از ایشان است

۲ تذکرة الشعراء دولتشاه سمرقندی طبع براون ص ۳۰ درخصوص خبر دولتشاه آقای میرزا محمدخان قزوینی درکاغذي بنگارنده مینویسد: «امیرعبدالله (۲۱٤-۲۳۰) بن طاهر سوم از ملوك طاهریهٔ خراسان است که اصلاً ایراني بودند و شبه استقلالی در خراسان داشتند و بهمین جهت که اصلاً ایرانی بودند و پدرشان طاهر در قصیدهٔ معروفی افتخار بایراني بودن خود شان مینماید حکایت مذکور بي اصل بنظر میآید یا شاید دولتشاه در شخص اشتباه کرده است و کسی دیگر بوده غیر عبد الله بن طاهر»

سلوك عرب چنین بود سرانجام کتابهای ما اوستا نیز از آسیب زمان و گزند دشمنان مصون نمانده امروزه فقط یك چهارم اوستای عهد ساسانیان را در دست داریم از بیست و یك نسك یا کتاب آن عهد که به ۳٤٥,۷۰۰ کلمه تخمین شده[1] حالیه فقط چند جزوه باقی است که مجموعاً به ۸۳,۰۰۰ کلمه تخمین گردیده است[2] در عهد ساسانیان نیز تمام اوستای عهد هخامنشیان را در دست نداشته اند چه قسمتی از آن در استیلای اسکندر از میان رفته بوده است پلینیوس Plinius بزرگ رمی که در سال ۷۹ میلادی در گذشت نوشته که سرودهای زرتشت دوهزار هزار (۲,۰۰۰,۰۰۰) شعر بوده است[3] در طی تفسیر یشتها مکرراً اشاره بعظمت اوستای قدیم کرده ایم و گفته ایم که طبری و مسعودی هم نوشته اند که اوستا را در روی دوازده هزار پوست گاو بخط زر نوشته بوده اند[4] آنچه از این نامه مقدس که از دستبرد حوادث روزگار رهائی یافته بما رسیده میراث گرانبهائی است که از نیاکان پارسای ما بجا مانده است همه فرزندان ایران راست که در آن بدیدهٔ ادب و محبت بنگرند و از اندرز و پند آباء و اجداد روی نتابند

با ستا و ژند اندرون زردهشت بگفت است و بنمود گرم و درشت

که هرکو ز فرمان و پند پدر بتابد مراوهست جادو پسر (فردوسی)

در انجام از باب سپاسگزاری باید بیفزایم که جلد دوم یشتها مانند جلد اول آن در تحت مراقبت هیربد دانشمند آقای بهمن جی نسروانجی دهابر Dhabhar انجام گرفته است از استاد بزرگوار که در مدت طولانی بخود زحمت ملاحظه کردن این اوراق داده اند بی اندازه متشکرم چه پس از دقت عالمانه ایشان از تردید

---

۱ Sacred Books of the East Vol. XXXVII by West p. 45

۲ Geldner in Avesta, Pahlavi, and Ancient Iranian Studies; Strassburg 1904 p. 30

۳ Historia Naturalis XXX 1. 2

رجوع شود به Zoroastrian Civilisation by Maneckji Nusservanji Dhalla; New York 1922 p. 40-41

٤ رجوع شود بصفحه ۲٤۹

بیرون آمده امیدوار شده ام که باین نامه فضلای ایران بملاحظه اینکه از نظر یکی از دانشوران نامی پارسیان گذشته اطمینان خواهند داشت

همچنین سپاسدار دوستان خود آقایان استاد خدا بخش ایرانی و عبدالحسین خان سپنتا هستم که متحمل زحمات تصحیح نونهای این کتاب بوده اند ایشان در بمبئی آنچه لازمهٔ دقت بوده بکار برده اند بطوری که نگارنده در برلین خاطر جمع بوده ام از اینکه این نامه از دلسوزی ایشان بخوبی از طبع خارج خواهد شد

بخصوصه درود فراوان و سپاس بیکران بدوست دانشمند عزیزم آقای دینشاه جی جی باءای ایرانی تقدیم میکنم اگر تصادف روزگار مرا بایشان نزدیك نمیکرد هر آینه بآرزوی خود نمیرسیدم و بواسطه فقدان وسایل بانتشار این کتب موفق نمیگردیدم اگر هموطنانم از تفسیر اوستا بخطای هزار ساله برخورده دانسته اند که دین آباء و اجداد شان برخلاف آنچه مدعیان و دشمنان ساخته اند میباشد واگر پیروان کیش کهن در ایران و دوستاران آثار نیاکان پس از بیشتر از هزار سال بزبان بومی خود دارای چند جلد کتابی راجع بمزدیسنا شده اند همانا آن را مدیون فداکاری و نیّت پاك این راد مرد نیك سرشت هستند مسلم است هرکه خواستار علم و معرفت و دوستار مجد و جلال ایران باستان است همواره دوستار و سپاسگزار دینشاه ایراني است که برای توسعهٔ معارف ماوا حیای مافات وطن ما کوشاست

پور داود

برلین اول فروردین ۱۳۱۰ شمسی = ۲۱ مارس ۱۹۳۱ میلادی

فروردین یشت

مقدّمه

مقالهٔ متعلق بفروردین یشت در جلد اول یشتها صفحات ۵۸۲ — ۶۰۲ مندرج است آنچه از برای فهم مطالب این یشت لازم بود گفته شد اینك در این جا چند کلمهٔ دیگر افزوده گوئیم فروردین یشت که قدیمترین و بلندترین یشتهاست دارای ۳۱ کرده یا فصل و ۱۵۸ فقره است اسامي بیشتر از سیصد و پنجاه پادشاهان و نامداران و دلیران و پارسایان چه مرد و چه زن در آن ضبط و بفروهر هریك جداگانه درود فرستاده شده است برخي از این اسامي تکرار شده و برخي اسم خانوادگی گروهی از پارسایان است که بناچار تکرار شده و بسا اسامي زنان آنان پس از ذکر اسامي شوهران یاد شده است اسامي گروهی از دختران پارسا نیز در آن مندرج است بسا چندین اشخاص مختلف داراي یك اسم هستند و از برای تشخیص اَپرَزاتَ 𐬀𐬞𐬀𐬭𐬀.𐬰𐬁𐬙𐬀 apara.zāta یعنی بعد زائیده شده قید شده اند نگارنده آن را به (دوم) یا (مُتأخر) ترجمه کردم مثلاً جاماسب دوم یا جاماسب مُتأخر باین ملاحظات دسته ای از این اسامی مکرر شده است پس از تفریق مکررات باز شاید عدد اسامی غیر مکرر بسیصد برسد[1] این اسامی که خود جداگانه فرهنگي است از نقطهٔ نظر علم اشتقاق بسیار گرانبهاست نگارنده چنانکه در آخر مقاله فروردین یشت (فروهر) گفتم خیال نداشتم که در تفسیر فروردین یشت باین اسامي بپردازم چه عدد آنها زیاد و هریك را جداگانه شرح دادن چندین ماه وقت لازم داشت پس از شروع بتفسیر این

---

۱ دانشمند دانمارکی کریستنسن در کتاب مختصر خود (تحقیقات زرتشتی) که ٤ ماه پیش از طبع خارج شده عدد اسامی خاص فروردین یشت را دویست و بیست و هفت (۲۲۷) نوشته است نگارنده آنها را شمرده زیادتر از سیصد و پنجاه یافتم رجوع شود به
Etudes sur le Zoroastrisme de la Perse Antique par Arthur Christensen Kobenhavn 1928 p. 14.

یشت حیفم آمد که در خصوص اسامی آباء و اجداد نامدار و پارسای خود که فقط از تطاول زمان اسمي از آنان در کتاب مقدس اوستا و در برخی از کتب پهلوی باقی مانده جستجوئي نکرده بگذرم از هر یك از آنان که باز در خود اوستا یادی شده و یا در یکی از کتب پهلوی نام و نشاني بجا مانده شرح دادم متأسفانه از بیشتر از آنان در هیچ جا اثري نیافتم و پس از بکار انداختن تمام وسایل موجوده و صرف وقت و حوصله بذکر معاني لفظي آن اسامی اکتفاء کردم معنی لفظي برخي از آنان اصلاً معلوم نیست تقریباً پنجاه اسم را پس از تفتیش کردن و اثري نیافتن برای اختصار از ذکر معانی آنها صرف نظر کردم گرچه معانی آنها معلوم و کسانی که با اوستا و مزدیسنا آشنا هستند بخوبی می توانند حدس بزنند معانی اسامی را از فرهنگ لغات قدیم ایران تألیف بارتولومه استخراج کردم [۱]

کلیهٔ این اسامي نیز در کتاب اسامي ایرانی تألیف یوستی معنی شده اما برخی از آنها خالی از سهو و لغزش نیست[۲] ترکیب این اسامی چنانکه کریستنسن در کتاب مذکور بآن برخورده بهترین دلیل قدمت این یشت است در فهرست بلند اسامی خاص این یشت ابداً باسمی بر نمیخوریم که یادآور عهد هخامنشیان یا اشکانیان و ساسانیان باشد و هیچیك از این اسامی با کلمه مهر که غالباً در جزو اسامي اشخاص عهدهای مذکور دیده میشود ترتیب نیافته است بلکه یك دسته از آنها باکلمات مزدا و اشا (ارت) و خشترا (شهریور) و آتر (آذر) مرکب شده که همه اسامی ایزدان گاتهاست که منسوب بخود حضرت زرتشت است و زمان وی امروزه باکثریت آراء دانشمندان بیش از هزار سال قبل از مسیح است باید در این جا متذکر شویم که متدرجاً بفهرست اسامی خاص این یشت افزوده اند و وضع فهرست خود دلیل است که اسامي پارسایان قرون بعد اضافه شده تا از فروهر کلیه پارسایان مشهور مزدیسنا یاد آوری شده باشد مثلاً از فروهر استوت ارت که سوشیانت یا موعود زرتشتی است سه بار یاد شده است: یکبار در آخر فقرهٔ ۱۱۰ و بار دوم در آخر فقرهٔ ۱۱۷ و سومین بار در آخر فقرهٔ ۱۲۸

---

۱ Altiranisches Wörterbuch von Chris. Bartholomae; Strassburg 1904.

۲ Iranisches Namenbuch von Ferdi. Justi; Marburg 1895.

فهرست اسامی از فقرهٔ ۸۷ با کیومرث که نخستین بشر است شروع شده و با فقرهٔ ۱۴۲ در ذکر اسم اِرِدَتْ فذری که اسم مادر سوشیانت (آخرین مخلوق اهورا مزدا) انجام یافته است در انجام می افزائیم که فروردین یشت دارای بلندترین رُتبه اخلاقی است و عقیده بفروهر از خصایص دین مزدیسناست

پیش از شروع بتفسیر فروردین یشت اسامی خاص ذیل را که در فقرات مختلف این یشت آمده در مقالات جداگانه شرح میدهیم

کَنْوِیَمَ در فقرهٔ ۱۶ کیومرث در فقرهٔ ۸۷

زویسر تهماسب در فقرهٔ ۱۳۱ منوچهر در فقرهٔ ۱۳۱

توران, سلم, سائینی, داهي در فقرات ۱۴۳–۱۴۴

گئوتم

(در فقرهٔ ۱۶ فروردین یشت)

گَئوتَمَ [Avestan script] اسم یکی از دیویسنان و از رُقبای زرتشت است جز در فقرهٔ ۱۶ از فروردین یشت دگر در هیچ جای اوستا و نه در هیچ کتب پهلوی اسمی از او برده نشده است معنی لفظی آن معلوم نیست در سانسکریت گوتَمَ Gotama موجود و اسم طبقه ای از سرودگویان وید است اسم مؤسّس دین بودائی نیز گوتَمَ میباشد باین مناسبت برخی از مستشرقین از آنجمله هوگ Haug گمان کرده اند که در اوستا گَئوتَمَ همان گوتَمَ مؤسّس دین بودائی باشد و در فقرهٔ ۱۶ از فروردین یشت مناظره ای میان زرتشت و بودا اراده گردیده است[۱] بخصوصه دارمستتر در ترجمه اوستای خود در سر این مسئله پافشاری میکند و دلایلی ذکر میکند که گَئوتَمَ همان بودا است و از مناظره مذکور مناظره ای از طرف زرتشت باپیروان بودا مقصود میباشد[۲] این حدس و مجموع دلایلی که از برای استحکام آن ذکر شده هیچکدام مبنی بر اساسی نیست اشپیگل Spiegel پیش از دارمستتر در ترجمه اوستای خود فقرهٔ ۱۶ فروردین یشت را طور دیگر ترجمه کرده گَئوتَمَ را اسم خاص ندانسته بلکه اسم جنس گرفته است بمعنی دهقان Landmann[۳] گلدنر Geldner نیز معنی دیگری از آن مقصود دانسته باهل قبیله Stammesgenossen ترجمه کرده است[٤] همچنین یوستی Justi پس از آنکه گَئوتَمَ را یکی از دشمنان مزدیسنا ذکر کرده احتمال داده که کلمه مذکور اصلاً اسم جنس باشد نه اسم خاص[٥] تیل Tiele مینویسد ابداً ممکن نیست

---

۱ Haug's Essays p. 208.

۲ Zend-Avesta par Darmesteter Vol. II p. 259 et Vol. III p. XLVIII

۳ Avesta die Heili. Schriften der Parsen von Spiegel B. III S. 114

٤ Übersetzungen aus dem Avesta von Geldner in Kuhns Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung S. 555.

٥ Irani. Namenbuch von Justi

که گئوتَمَ اوستا با گوتَمَ بودا مناسبتی داشته باشد ولی ممکن است که با گوتَمَ که یکی از سرودگویان وید است مربوط باشد و نیز دانشمند مذکور در تردید است از اینکه در عهد قدیم گوتَمَ مؤسّس دین بودائی را بدون عنوان بودا یا مرتاض یاسکیا که اسم خانواده وی بوده در جائي ذکر کرده باشند [۱] در وید اسم هفت تن از ریشیها Rišis یعنی سرودگران یا آموزگاران ذکر شده یکی از آنان موسوم است به گوتَمَ که مکرراً اسمش در ریگ وید آمده است در مهابهارتا کتاب رزمي هندوان نیز غالباً باین اسم بر میخوریم[۲]

بمناسبت مهّم بودن مسئله و از برای نمودن راه تحقیقی از برای خوانندگان این نامه لازم است که چند کلمه در خصوص بودا گفته شود چه در همین مقاله از یك کلمه دیگر اوستائی که بوئیتی Büiti باشد و نیز برخی از مستشرقین آن را با بودا مشتبه کرده اند صحبت خواهیم داشت

از پادشاه هند اسوکا Asoka (از سال ۲٦۳ تا ۲۲٦ یا ۲٦۰—۲۲۳ پیش از مسیح سلطنت نمود) مُروّج دین بودا که بمنزلهٔ کي گشتاسب حامي زرتشت و کونستانتین مروج دین عیسیٰ بود کتیبه اي کشف شده که از آن ٤۸۰ پیش از مسیح سال وفات بودا مفهوم میشود ولی عموماً سال وفات اورا ٤۸۳ ذکر کرده اند نظر باینکه در کتب دینی بودائیان ۸۰ سال عمر از برای بودا قائل شده اند باید سال ولادت وی ٥٦۰ یا ٥٦۳ پیش از مسیح باشد بودا در کاپیلاواستو Kapilavastu که نزدیك سرحدّ جنوبی نپال واقع است مُتّولد شده است پدرش که از اُمرا بوده موسوم بوده است به سودْهدانَ Suddhodana از قبیلهٔ سکیا Sakya اسم خانواده بودا گوتَمَ Gotama و اسم شخصي وی سیدْهتا بوده است[۳]

---

[۱] Die Religion bei den Irani. Völk. von Tiele übersetzt von Gehrich S. 37 und 257.

[۲] Gaotema in the Avesta by Darab Dastur Peshotan Sanjana; Leipzig 1898 p. 7-8.

از برای مزید اطلاع بترجمه اوستای هارله Avesta Traduit par De Harlez. و بترجمه فروردین یشت وندیشمان که گئوتَمَ را اسم خاص دانسته اند ملاحظه شود: Zoroastrische Studien von Windischmann S. 315.

[۳] Das Leben des Buddha von Dr. Julius Dutoit; Leipzig 1906 S. IX-X

بودا در خانواده خود باسم شخصی خود خوانده میشده است وقتی که شهر و خانواده خود را ترک کرده در نقاط مختلف هند وعظ میکرده معاصرین وی را سَرَمَنَ گوتَمَ نامیده اند یعنی گوتَمَ مرتاض و زاهد چه سَرَمَنَ Sramana که ذکرش بیاید بمعنی مرتاض است و از همین کلمه است شمن در فارسي بنا بعادت شرفاي هند که بخانواده خود اسم یکی از سرودگویان وید را میداده اند قبیلهٔ سکیا نیز از برای خانوادهٔ خود اسم گوتَمَ را که اسم یکی از سرود گویان وید است برگزیده است بودا که بمعنی بیدار و داناست عنوانی است که پیروان پس از آنکه هادی آنان بحدّ کمال رسیده بدو داده اند ممکن است که همین عنوان را پیروان سایر فرقه هاي مذهبي بمرشدان خود که معاصر بودا بوده اند میداده اند گهي هم بودا بطرز شاعرانه سکیامونی Sakyamuni یعنی دانای قبیلهٔ سکیا خوانده میشده است[۱]

دین بودا در عهد اسوکا پادشاه مقتدر مذکور از حدود هند تجاوز نموده بواسطه مبلغین از شمال غربی تا کشمیر و قندهار و کابل نفوذ کرد متدرجاً بسواحل جیحون رسید محققاً پیش از میلاد مسیح دین بودا ببلخ رسیده در آن سرزمین زرتشتی معابد بودائی برپا بود مورّخ و نویسنده یونانی الکساندر پولی‌هیستور Alexander Polyhistor که در حدود سال ۶۰ و ۸۰ پیش از مسیح کتاب خود را نوشت از شمنهاي بلخ ذکری میکند[۲]

آنطیوخس دومین پادشاه سلوکید (۲۶۱—۲۴۶ قبل از میلاد) بنا بدرخواست اسوکا اجازه داد که در تمام ایران و ممالك قلمرو سلوکید بدستور بودائی از برای ستوران آرامگاه و مریضخانه بسازد[۳] همانطوری که ایرانیان پس از استیلای عرب خدمات شایان بدین اسلام نمودند و گروهی از دانشمندان علوم اسلامي ایرانی بودند چندین صد سال پیش از داخل شدن اسلام بایران زمین

---

۱ Buddha, sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde von H. Oldenberg, Stuttgart u Berlin 1921 S. 118.

۲ Die Religion des Buddha von C. Fr. Koeppen Zweite Auflage; Berlin 1906 Band II S. 83.

۳ Erânische Alterthumskunde von Spiegel Band II S. 717

ایرانیانی هم که در ممالك شرقی ایران بکیش بودا گرویده بودند خدمات برازنده بدین بودا نمودند و کتابهای بسیار گرانبها از خود بیادگار گذاشتند که تا اکنون هم بودائیان چین و ژاپون رهین منّت دانشمندان ایرانی هستند پس از دخول دین بودا بچین در سال ٦۷ میلادی گروهی از دانشمندان ایرانی و بودائی کیش از برای تبلیغ بچین رفتند و کتب مقدس بودائی را بزبان چینی ترجمه نمودند بطور تحقیق معلوم نیست که چند نفر مبلغ از ایران بچین رفتند فقط اسم پنج نفر از آنان محفوظ مانده است از این قرار:

ان شی کائو (An Shi-kao) ان هوان (An Hüan) ت ان وُتی (T' an-wu-ti) ان فاهین (An Fa-hien) ان فاچین (An Fa-chin) از اینکه این اسامی ایرانی نیست برای این است که مبلغین خارجه در چین اسامی خود را بچینی ترجمه می نمودند و از برای امتیاز اسامی ممالك و اوطان خود را در سر اسامی شخصی خود جای میدادند چنانکه ملاحظه میشود اسامی مبلغین ایرانی مذکور باستثنای سومی از آنان مصّدر است به ان An این کلمه دلیل است که مبلغین مذکور از اشکانیان بودند چه مملکت پارتها یا اشکانیان بزبان چینی ان سي (An-Si) و بزبان ژاپونی ان سوك (An-Sok) نامیده میشود .بملاحظه اینکه در زبان چینی قدیم تلفظ ار (Ar) نبوده کلمه ارشاك (اشك) به ان (An) تغییر یافت بنا بسّنت بودائیان چین و ژاپون ان شی کائو (An Shi-kao) ولیعهد اشکانی بوده در شعب مختلفه علم و صنعت مهارتی تامّ داشت و بآموختن کتب دینی ممالك خارجه همّت گماشت پس از مرگ پدرش از بی حقیقتی دنیا اندوهگین و آزرده گشته چشم از سلطنت بپوشید تاج و تخت بعّمش برگذار نمود خود منزوي و تارك‌الدنیا شد .بمطالعهٔ تعلیمات بودائی پرداخت غالباً ریاضت میکشید و باوراد و اذکار مشغول میگشت پس از چندی از مملکت خویش خارج شده بسیر و سفر رفت تا اینکه در سال ۱٤۸ به لو ینگ Lo yang پایتخت چین رسید در زبان چینی زبردست و استاد شد تا سال ۱۷۰ میلادی درکار ترجمه کتب مقدس بودائی بزبان چینی بود در فهرست چینی کتب مذهبی بودائي ترجمه چندین کتب منسوب باوست که هنوز هم برخی از آنها موجود است

ان هوان (An Hüan) نیز از شاهزادگان اشکانی بود مردی نیك سرشت و خوش اخلاق بود خاقان چین او را مفتخر ساخته سرهنگ اول سوار نظام خود گردانید در چین شاهزاده ان An یا سرهنگ ان An نامیده میشد بهمراهی دانشمند چیني ین فوتائو (Yen Fo-tao) در لوینگ در سال ۱۸۱ دو کتاب بزبان چیني ترجمه نمود

ت ان وُ تی (T'an-wu-ti) در ژاپونی دُم مو تای (Dom-mu-tai) یك بودائی از مملکت پارتها بود در لوینگ در سال ۲۵٤ میلادی چندین قطعات بزبان چیني ترجمه نمود ان فاهین یك رُهبان بودائی از مملکت پارتها بود تاریخ ورود او در چین معلوم نیست دو کتاب او پیش از سال ۷۳۰ میلادی از دست رفته است

ان فا چین (An Fa-chin) رُهبانی از مملکت پارتها در اوینگ در حدود سال ۲۸۱ و ۳۰٦ چندین کتاب ترجمه نمود سه جلد از آنها پیش از سال ۷۳۰ میلادی از دست رفته است امروزه دو جلد از کتب او موجود است [۱]

در پهلوي معبد معروف بودائی در بالای کوه کارلی (Karli) (حالیه کارلا) درمیان راه بمبئی و پونه منزلی که در بدنه کوه سنگی از براي اقامت رُهبانان یا شمنها ساخته شده و نگارنده مکرراً بدیدن آن رفتم بانی آن یك ایرانی است که بکیش بودا گرویده بوده است گفتیم پیش از میلاد مسیح دین بودا ببلخ رسید در آن سر زمین زرتشتی معابد بودائي برپا بود از آنجمله است معبد نو بهار معروف که اسمش بگوش همه رسیده است نو بهار در بلخ که آل برمك تولیت آن را داشته اند محققاً آتشکده و منسوب بزرتشتیان نبوده چنانکه برخی از مورخین عرب و ایرانی پنداشته اند و دقیقي در شاهنامه راجع بآن گفته است

---

۱ از برای اطلاعات مفصل تر راجع بمبلغین ایراني در چین و اسامی کتب آنان که بهترین اسناد قدیم بودائي است رجوع شود بمقاله بسیار مفید هوری پروفسور در دارالفنون توکیو
Dastur Hoshang Memorial Volume; Bombay 1918 p. 509—513
Persian Buddhist Translators in China by Kentok Hori, Imperial University of Tokio.

چو گشتاسب را داد لهراسب تخت فرود آمد از تخت و بر بست رخت
ببلخ گزین شد بر آن نو بهار که یزدان پرستان در آن روزگار
مر آن خانه پنداشتندی چنان که مر مکة را تازیان این زمان

معبد نو بهار بواسطه شهرتی که داشت بعدها با سایر معبدهای زرتشتی مشتبه گردید از اشعار فردوسی نیز در متمم داستان لشکر کشي ارجاسب بضد گشتاسب چنین بر می آید که لهراسب در آتشکده منزوی بوده بنا بسنت زرتشتیان حضرت زرتشت هم در همان روز هجوم تورانیان در آتشکده شهید گردید

شهنشاه لهراسب در شهر بلخ بکشتند و شد روز ما تار و تلخ
و از آنجا بنوش آذر اندر شدند رد و هیربد را همه سر زدند
ز خونشان بمرد آتش زرد هشت ندانم چرا هیربد را بکشت

لابد در این جا از کلمه رد حضرت زرتشت مقصود است در این جا متذکر میشویم که خبر دقیقي در منزوی شدن لهراسب در معبد بکلّی در تحت نفوذ بودائي است چه در تاریخ ایران در هیچ قرنی سراغ نداریم که پادشاهی در معبدی منزوی شده باشد گذشته از اینکه آئین مزدیسنا هم با انزوا و ریاضت سروکاری ندارد

اسم نو بهار مناسبتی با بهار فارسي ندارد و ترجمه این اسم به ربیع‌الجدید چنانکه عمر بن الازرق الکرمانی ترجمه کرده درست نیست بلکه نوَ و‌بهارَ nava vihara که در سانسکریت بمعنی دیر نو میباشد اسم اصلی آن معبد بوده است از مندرجات برخی از مورخین هم بخوبی بر می آید که نو بهار معبد بودائی بوده از آنجمله است خبر الکرمانی مذکور که یاقوت حموی و ابن‌الفقیه ذکر کرده اند بنا بر این برمکیها که تولیت نو بهار را داشتند و در اراضی وسیع و موقوفات دیر ریاست روحانی داشتند اصلاً بودائي بودند و بعدها در آخر قرن اول هجری باسلام گرویدند و در دربار خلفاء بنی عباسی بوزارت رسیدند[۱] کلمه برمك را هم

۱ رجوع شود به Encyclopédie de L'Islam : Barmakides par Barthold

برخی از مستشرقین از لغت سانسکریت پَرَمَكَ para maka که بمعنی سرو بزرگ است مشتق دانسته اند گرچه از مندرجات مورخین و جغرافی نویسان راجع بآل برمك و نو بهار ذهن قهراً منتقل بکیش بودا و دیر بودائی میشود گذشته از این از اخبارات چینی ابداً شکی نمي ماند، که بلخ در مشرق ایران یکی از مراکز مهّم بودائي بوده و نو بهار متعلق بپیروان این دین بوده است زائرین چینی در اطراف و اکناف ممالك بودائی قدیم برای بدست آوردن کتب مقدس و آثار بودائی مسافرت نموده و سفرنامها از خود گذاشته اند یکی از این زائرین چینی موسوم بوده به هوان تسنگ Hüan Tsang که از سال ٦٢٩ تا ٦٤٥ در گردش بوده و در شهر بلخ که در آن عهد صد دیر بودائی و سه هزار شمن یا طلاب و زهاد و رُهبان داشته در خود نو بهار که صد نفر شمن داشته در مدت یك ماه منزل کرده است در آنجا تشتی که بودا از برای غسل و تطهیر بکار میبرده محفوظ بوده است یك دندان بودا و جاروب بودا را هم زائر چینی مذکور در آنجا دیده است[۱]

در گوشه و کنار تاریخ ایران مکرراً باسم بودا و آثار مقدس وی بر میخوریم شاید ذکر یك دو فقرهٔ آن خالي از فائده نباشد چنانکه معروف است پس از در گذشتن بودا استخوانها و دندانها و موها و ناخنها و آنچه متعلق باو بوده از قبیل جاروب و ظروف و سایر لوازم زندگي وی در گنبد و برج مخصوصی که استوپا Stūpa می‌نامند در ممالك مختلفهٔ بودائی حفظ شده که هنوز هم بنا بسنّت بودائیان برخي از آنها موجود است هریك از این بقایای بودا را مانند صلیبی که عیسیٰ در بالاي آن جان سپرده و چندی هم در خزینه ساسانیان محفوظ بوده تاریخ و سرگذشتی است دو آثار بودائی در عهد سلطنت ساسانیان بایران رسید اولي از آنها یکی از دندانهاي بودا بوده که در قدیم در پیشاور محفوظ بوده در حدود سال ٥٢٠ میلادی در ناگره نزدیك جلال آباد بود در قرن هفتم میلادی زائر چیني هوان تسنگ مذکور این دندان را در طی سیاحت

---

۱ رجوع شود به Die Religion des Buddha von Koeppen B. II S. 34
Ērānšahr von Marquart S. 90.
Les Barmécides par Bouvat Paris 1912 P. 5 et 28—30.

خود در تاکره نیافت بنا بخبری که در یک سالنامهٔ چیني مندرج است در سال ۵۳۰ سفیري از دربار ایران بچین رسید و یک دندان بودا را برسم هدیه با خود بدربار چین آورد لابد این دندان پیش از تاجگذاري خسرو انوشیروان در ایران بوده چه پادشاه مذکور در سال ۵۳۱ میلادی بتخت نشست هنوز لشکر کشیهای او بطرف کابل و پنجاب روي نداده بود که دندان مذکور در جزو غنائم بدست ایرانیان آمده باشد احتمال برده میشود که شمنهای کابل دره[۱] در آغاز قرن ششم از اثر تعاقبی فرار کرده آن دندان را با خود بایران برده باشند[۲] دومي از آن آثار کشکول (پاتره Patra) بودا بود که بخصوصه اهمّیت دارد و در آینده بنا بعقیدهٔ بودائیان به بودا های بعد یعنی بموعود های بودائی خواهد رسید این کشکول اصلاً در پاتلی پوتره (Pättliputtra) که شهر حالیه پاتنه (Patna) در کنار رودگنگ باشد محفوظ بوده پس از آنکه جزیره سیلان بدین بودا گروید اسوکا پادشاه مذکور هند آن را برسم ارمغان برای پادشاه سیلان فرستاد در قرن قبل از میلاد آن کشکول بغارت رفت پس از چندی دوباره بجزیره سیلان بر گشت زائر چینی فا هین (Fa hian) در قرن پنجم میلادی آن را در سیلان نیافت ولی در پیشاور بزیارت آن موفق شد و معجزاتی که از آن کشکول دیده ذکر میکند در دو قرن بعد آن کشکول در کابل دره نبوده هوان تسنگ بنوبت خویش آنرا در آنجا نیافته مینویسد «حالیّه در قصر پادشاه ایران موجود است و خسرو انوشیروان در فتح کابل بایران برد» چنانکه در تاریخ مسطور است پادشاه آن نواحی پس از شکست یافتن از انوشیروان از جمله هدایائي که تقدیم کرد یکی کتاب بید پای (کلیله و دمنه) و دیگری ظرف گرانبهائی پر از مروارید بود این ظرف ظاهراً همان کشکول فقر بودا بود [۳]

---

۱ مملکتی که امروزه در جغرافیا کابل دره نامیده میشود در قدیم عبارت بوده از نواحي رود کابل تا برود سند پیشاور پایتخت آن بوده است این مملکت در کتیبهٔ بیستون و نقش رستم در عهد هخامنشیان بفرس گندارا Gandāra نامیده شده است مشتبه نشود بمملکت قندهار که در اوستا هَرَخوائیتی [illegible] و در کتیبه هخامنشی هَرَاووَتي Harauvati نامیده شده است

۲ Die Religion des Buddha von Koeppen B. 1 S. 520

۳ " " " " B. 1 S. 524—526

بخصوصه دانستن مناسبات ایرانیان با بودائیان بسیار مفید است چه قسمتی از آئین مانی که در عهد دومین شاهنشاه ساسانی شاپور اول (۲۴۰-۲۷۱ میلادی) ظهور نموده از تعلیمات بوداست همانطوري که مانی پیغمبر خود را سوشیانت زرتشتی و بار قلیط عیسوی خوانده خود را موعود بودائی هم نامیده است دین شریف بودا در کلیه ممالک شرقی ایران زمین قدیم کم و بیش دوام داشت تا اینکه در استیلای عرب مانند دین زرتشت و مانی دستخوش تعصب یا برهنگان جزیرةالعرب گردید از این چند فقرهٔ وقایع تاریخی که مجملاً بذکر آنها پرداختیم بخوبي بر مي آید که ایرانیان زرتشتی از زمان بسیار قدیم مناسباتی با بودائیان داشته اند و چندان هم جای تعجب نبوده اگر در کتب مقدس ایرانیان ذکری از بودا و آئینش شده باشد ولی بهیچ وجه در اوستا نه صراحةً و نه کنایةً اسمی از بودا و دینش نیست باید بنظر داشت که پیش از ظهور بودا ایرانیان با کیش برهمنی سروکاری داشته اند از کلّیه فرشتگان یا دیوها یعنی پروردگاران باطل که در اوستا از آنان ذکری شده باید از دین برهمنان و کتب وید نام و نشانی جست نه از کتب مقدس بودائیان اگر اتّفاقاً برخی از کلمات اوستا شباهتی با کلمات بودائی دارد برای این است که دین بودا در سرزمین هند بوجود آمده و مؤسس این دین خود برهمنی و آبشخور بسیاري از فلسفه و تعلیماتش همان وید برهمنان است بخصوصه در فروردین یشت ممکن نیست که اسمی از بودا باشد چه این یشت بسیار قدیم تر از بوداست

اما کلمهٔ شمن که در این مقاله چندین بار تکرار گردید این لغت در ادّبیات فارسي معروف است و از براي بت پرست استعمال میشود چنانکه رودکی گفته است بت پرستی گرفته ایم همه این جهان چون بت است و ما شمنیم (لغات اسدی) و معزّی سروده است مگر فلک صنم خویش کرد بخت ترا که پیش او بعبادت چمیده چون شمنست (فرهنگ سروری)

این لغت از سانسکریت سَرَمَنَ Saramana مشتق شده و در این زبان اخیر از برای روحانیون استعمال میشده است سَرَمَنَ کسی است که خانه

و کسان را ترک گفته در خلوت بریاضت و عبادت میگذارند بعبارت دیگر سَرَمنَ یعنی زاهد و تارک‌الدنیا در زبان پالی Päli که یکی از لهجات سانسکریت بوده و قدیمترین و معتبر ترین کتب دینی بودائیان جنوبی باین زبان نوشته شده سَمَن شده است خود بودا را چنانکه گفتیم سَرَمنَ گوتَمَ میگفته اند در تمام ممالک بودائی کنونی این لغت با اندک تغییر و تحریفی موجود است[۱] گفتیم که الکساندر پولی هیستور در قرن قبل از مسیح از شمنهاي بلخ ذکری کرده است بی شک مقصودش همان روحانیون کیش بودا بوده است چنانکه سه هزار طلاب و مرتاضین بلخ که زائر چیني هوان تسنگ نقل کرده شمنها بوده اند شمن در فارسی از برای پیروان بودا استعمال نمیشود بلکه از برای تعیین مطلق بت پرستان مي‌آید نمیدانیم این لغت در چه عهدي داخل زبان فارسی شده کرپانها طبقهٔ ای از روحانیون برهمنی که غالباً حضرت زرتشت در گاتها از آنان شکایت میکند و در سراسر اوستا از گمراه کنندگان و پرستندگان پروردگاران باطل یا بُتها شمرده شده همان سَرَمنَ های سانسکریت یا شمنها هستند[۲] بهیچ وجه دلیلی نداریم که شمنها را بخصوصه مرتاضین بودائی و کلمه بت را با بودا یکی بدانیم

اینک رسیدیم بسر کلمهٔ بوئیتی که دارمستتر بدون هیچ دلیل محکمی مایل است آن را با بودا یکی بداند[۳] این کلمه سه بار در فرگرد ۱۹ وندیداد در فقرات ۱ و ۲ و ۴۳ تکرار شده است و هر سه بار با کلمه دیو یکجا آمده است: (بوئیتی دَئِوُ [illegible])

برای اینکه درست مورد استعمال این کلمه را دریابیم دو فقرهٔ اولی فرگرد مذکور وندیداد را ترجمه میکنیم «از طرف شمال اهریمن تبه کار آن دیو دیوان بشتافت و این چنین گفت آن اهریمن زشت تبه کار اي (دیو) دروغ برو زرتشت پاک را هلاک کن دروغ با دیو بوئیتی و با آسیب مرشئون بسوی وی شتافت

---

۱ Die Religion des Buddha von Koeppen B. 1 S. 83

۲ در خصوص شمن رجوع شود به Encyclopédie de L'Islam : Shaman par V. F. Büchner.

۳ Zend Avesta par Darmesteter Vol. II P. 259 Vol. III p. XLVIII

زرتشت نماز اهون وئیریه بجای آورد آبهای نیک و رود دائیتیای نیک[1] را بستود و بدین مزدیسنا اعتراف نمود دروغ مغلوب وی گشته با دیو بوئیتی و با آسیب مرشئون قدم واپس کشید» اهریمن برای اینکه دین راستین مزدیسنا را از میان ببرد دیو دروغ و دیو بوئیتی که عفریت بت پرستی است و مرشئون (...) را که دیو فراموشی و محو کنندهٔ دین یکتا پرستی است از لوح خاطر انسانی بر آن گماشت که زرتشت را هلاک کنند معنی فقرات فوق باندازهٔ روشن است که هیچ تردیدی باقی نمی ماند از اینکه بوئیتی را دیوی بدانیم که مردم را به بت پرستی وادار میکند در تفسیر پهلوی اوستا در تفسیر همین فقرات وندیداد بوئیتی دیْوْ در پهلوی بت شیدا Būt Šeda ترجمه شده است شیدا کلمه ایست سامی (ارامی) بجای کلمهٔ آریائی دیو که در فارسی بمعنی آشفته و دیوانه است[2] اصلاً این لغت بزبان اکاد (Akkad) [3] شدُوْ (Šedu) و اسم عفریتی بوده است در عبری شِدْ Šed و در ارامی شیدا (Šēdā) شده است[4] در کتب معروف پهلوی دینکرد در کتاب هفتم آن در باب سوم فقرات ۳۶—۳۹ در معجزات حضرت زرتشت بعینه فقرات ۱ و ۲ از فرگرد نوزدهم وندیداد که ذکرش گذشت به پهلوی چنین نقل شده است «اهریمن تبه کار (پرُ مرگ) زشت از طرف شمال (اپاختر) شتافته خروش بر آورد ای (دیو) دروغ بشتاب زرتشت پاک را بکش دروغ بادیو بت (بت شیدا) و بادیو سج فراموشکار (نهان روان) فریفتار بسوی وی شتافت زرتشت باواز بلند نماز اهونور بسرود دروغ و دیو بت و سج فراموشکار فریفتار خود باخته روی بگریز نهادند»[5] دیو سج همان مرشئون اوستاست که

---

۱ دائیتیا (...) رودی است در آریا ویج رجوع کنید بجلد اول ص ۵۹

۲ رجوع شود به Vendidâd, Avesta text with Pahlavi Translation and Commentary Vol. II Glossarial Index by Dastoor Hoshang Jamasp. Bombay 1907. Neupersische Schriftsprache, von P. Horn, im Grundriss der Irani. Philologie B. 1 Abt. 2 S. 6.

۳ راجع به اکاد بجلد اول یشتها ص ۷۹ ملاحظه شود

٤ Akkadische Fremdwörter von H. Zimmern Leipzig 1917 S. 69

٥ فقرات فوق در ترجمه انگلیسی دینکرد که بتوسط داراب دستور سنجانا صورت گرفته طور دیگر ترجمه شده است

دیو فراموشی است و نماز اهونور نیز همان نماز اهونَ وئیریه=یتا اهو وئیریه میباشد[۱] در فصل ۲۸ بندهش در فقرهٔ ۳٤ نیز از بت شیدا اسم برده شده گوید «بت شیدا آن است که ستایشش درمیان هندوان است . . . . » جملهٔ دوم این فقره مبهم است معنی درستی از آن برنمی آید[۲] از اینکه در بندهش پرستش بتی بهندوان نسبت داده شده ابداً مستلزم این نیست که خیال ما به بودا متوجه شود کلیّه پروردگاران آریائی که مزدیسنا بر ضد ستایش آنهاست و همه در اوستا دیوها و پروردگاران باطل نامیده شده درمیان هندوان ستایش میشده و تا بامروز هم ستایش میشوند

در سومین جائی که در اوستا از بوئیتی اسم برده شده گفتیم که در فقرهٔ ٤۳ فرگرد ۱۹ وندیداد است در اینجا بوئیتی با گروهی از دیوها باهم ذکر شده اند مثل دیو اِندرَ (Indra) که نزد هندوان از بزرگترین پروردگاران بشمار است اما نزد ایرانیان رقیب امشاسپند اردیبهشت خوانده شده است[۳] و دیو سئورو (Sauru) که در سانسکریت سَروَ (Sarva) گویند و اسم پروردگاری است اما در مزدیسنا دیو آشوب و غوغا و مستی است و رقیب امشاسپند شهریور شمرده میشود[٤] دیو ناونگهئی ثیه (Naonhaithya) دیو ناخوشنودی رقیب امشاسپند سپندارمذ[۵] دیو تئوروی (Taurvi) دیو گرسنگی رقیب امشاسپند خرداد دیو زَئیریچ (Zairiča) دیو تشنگی رقیب امشاسپند امرداد[٦]

---

۱ راجع بنماز یتا اهو وئیریه بگاتها تفسیر نگارنده ص ۱۰۰ ملاحظه شود

۲ جملهٔ دوی در پهلوی چنین است: « آ فَس وَخش یَوَن بتیها ما همان چگون بت اسپ پرستد» و چنین ترجمه شده است: « and his growth is lodged in idols, as one worships the horse as an idol »

وست West مینویسد که معنی این جمله روشن نیست اما دارمستتر برای اینکه ثابت کند که بت شیدای بندهش همان بوداست در جملهٔ مبهم مذکور کلمات (بت اسپ) را بوتاسپ خوانده یعنی بودا!

رجوع شود به Sacred books of the East Vol. V by West. p. 111

و به Zend Avesta par Darmesteter Vol. II p. 259

۳ رجوع بجلد اول ص ۹۲

٤ رجوع بجلد اول ص ۹۳

۵ رجوع بجلد اول ص ۹٤

٦ رجوع بجلد اول ص ۹٦

دیو اَئشمَ (Aēšma) دیو خشم رقیب ایزد سروش[1] دیو مرشئون که
ذکرش گذشت[2] دیو دریوی (Drivi) دیو دریوزی و گدائی دیو دئیوی
(Daivi) دیو فریب دیو کسویش (Kasviš) دیو کین و کیفر
دیو پَئیتیشَ (Paitiša) دیوی است که بر ضد آنچه نیک است در کار
و کوشش است یا بعبارت دیگر قوّه ایست اهریمنی که از برای تباه نمودن جهان در
مقابل هرچیز نیك برعکس رفتار نموده چیز زشت پدید میآورد دیو بوئیتی یا دیو بُت
درمیان این دیوها پس از دیو مرشئون ذکر شده است و ابداً تصور نمیرود
که از این کلمه شخص بودا اراده شده باشد چنانکه گفتیم در اوستا و کتب پهلوی
همیشه کلمهٔ بوئیتی یا بت با دیو یا شیدا قید شده است در گاتها کلمهٔ دیو از برای
پروردگاران باطل آریائی آمده و در سایر قسمتهای اوستا از برای مطلق شیاطین
در جائي از اوستا بنظر نگارنده نیست که شخص معروفی دیو نامیده شده باشد
مثلاً ضحاك یا ارجاسب دیو خوانده شده باشند بنابر آنچه گذشت گوئیم
نه کلمه کَئوتِمَ مناسبتی با گُوتَمَ بودا دارد و نه بوئیتي با بودا اگر بایستی مانند
کلمهٔ کَئوتِمَ اوستائي که در سانسکریت شبیه و نظیری دارد از برای کلمهٔ بوئیتی
نیز در سانسکریت کلمهٔ شبیه و مناسبی پیدا کنیم لابد باید بلغت
بهوُتَ Bhūta متوجه شویم که در سانسکریت بمعني جنّ و شبحَ میباشد گروهی
از دانشمندان مثل یوستی[3] و تیل[4] و وِست[5] همین کلمه اخیر سانسکریت را
بابوئیتی اوستا مربوط دانسته اند بنا بر این لغت بُت در فارسی و پهلوي از
بوئیتی اوستا آمده و بوئیتی اوستا از بهوُتَ سانسکریت در انجام متذکر میشویم
که در فقرهٔ ۹ از فرگرد ۱۱ وندیداد دیوی موسوم به بوئیذی و
ماده او بوئیذیژا ذکر شده احتمال برده میشود که این کلمهٔ ترکیب
دیگری از بوئیتی باشد

---

۱ رجوع بمجلد اول ص ٤٧٥ و ٥٢٠

۲ رجوع بمجلد اول ص ۳۱۳

۳ Handbuch der Zendsprache von Justi

٤ Die Religion bei den Irani. Völkern von Tiele Übersetzt von Gehrich S. 87.

٥ Sacred Books of the East Vol. V by West p. 111

کیومرث

(در فقرهٔ ۸۷ فروردین یشت)

کیومرد = گلشاه = گرشاه = پادشاه کوه

میر خواند در روضة‌الصفا در ذکر سلطنت پیشدادیان مینویسد «کیومرث لفظی است سریانی و معنی آن زندهٔ گویا باشد»[1] اتفاقاً معنی این اسم مرکّب را بخوبی میدانیم و هیچ کس امروزه تردیدی ندارد که این اسم ایرانی است و هر دو جزء آن در زبانهای فرس و اوستا و پهلوی و فارسی و سانسکریت و در کلیّه زبانهای هند و اروپائی اشتقاقاتی دارد و بهیچ وجه مربوط بلغات سریانی یا بلغات یکی از السنه سامی نیست

این اسم در اوستا گیّه مَرِتن [اوستایی] آمده است در پهلوی کیومرد و فارسی کیومرث گوئیم جزء اول این اسم که گیّه باشد بمعنی جان و زندگی است و در تفسیر پهلوی اوستا نیز کلمّهٔ مذکور جان ترجمه شده است لغت زندگی از همان مادهٔ گیّه است که بمرور زمان و اختلاف لهجات ایران باین شکل در آمده در زبان فارسی باقی مانده است این لغت بمعنی مذکور مستقلاً در اوستا مکرراً استعمال شده از آنجمله در گاتها یسنا ۳۰ قطعهٔ ٤ و در هفت‌ها یسنا ٤۱ فقرهٔ ۳ و در یسنا ۹ فقرهٔ ۱ و در وندیداد فرگرد ۲ فقرهٔ ٤۱ و در تشتریشت فقرهٔ ۱۱ و مهریشت فقرهٔ ۷۱ و زامیاد یشت فقرهٔ ٤٤ وغیره جزء دیگر که مَرِتَنْ باشد صفت است یعنی مردنی و درگذشتنی یا بعبارت دیگر مردم و انسان چون سر انجام بشر فنا و زوال است باین مناسبت او را مردم یعنی مردنی و درگذشتنی نامیده اند مَرِتَنْ نیز بمعنی مردنی و مردم خود جداگانه غالباً در اوستا آمده است از آنجمله در گاتها یسنا ۳۲ قطعهٔ ۱۲ وغیره این کلمهٔ در اوستا مشتقات زیاد دارد از

---

[1] برخی از مورخین قدیم هم این اسم را سریانی پنداشته اند

آنجمله است مرتَ ـ [Avestan] که نیز بمعنی مردنی و بشر است آن را در پهلوی مرتُم و در فارسی مردم گفتند در فرس هخامنشی همین کلمه مرتیه martya میباشد که لغت مرد در فارسی از آن آمده است مشیا و مشیانه که بنا بسنّت ایرانیان بمنزلهٔ آدم و حوای سامی است و ذکر شان بزودی بیاید از ریشهٔ کلمات فوق است ریشهٔ کلیّه این کلمات (مَرْ) [Avestan] میباشد که در اوستا و فرس بمعنی مردن است [1] گذشته از معنی مذکور از کلمهٔ گیّه که چند بار در اوستا بدون مرِتَن آمده کیومرث اراده شده است چنانکه در فروردین یشت فقرهٔ ۸۶ و در یسنا ۶۸ فقرهٔ ۲۲ و در ویسپرد کردهٔ ۲۱ فقرهٔ ۲ در این سه فقرات فقط از گیّه (یعنی کیومرث) اسم برده شده و باو در جزو اهورا مزدا و زرتشت و مهر و گوشورون درود فرستاده شده است گذشته از این چند موضع درجاهای دیگر اوستا گیّه با مَرِتَن آمده چنانکه در فقرهٔ ۸۷ فروردین یشت و در فقرهٔ ۲ از یسنای ۲۳ ودر فقرات ۵ و ۱۰ از یسنای ۲۶ با اینکه مکرراً در کتاب مقدس باسم کیومرث بر میخوریم ولی شرح حالی از او بدست نمي آید فقط از فقرهٔ ۱۰ یسنای ۲۶ بر می آید که او نخستین بشر است چه در آن فقره آمده است « فروهرهای مردان پاک را میستائیم فروهرهای زنان پاک را میستائیم همهٔ فروهرهای نیک توانای پاک پارسایان را از کیومرث تا بسوشیانت پیروزگر میستائیم » مکرراً در طی تفسیر یشتها گفتیم که سوشیانت یعنی موعود مزد یسنا که در آخرالزمان ظهور خواهد کرد آخرین خلقت اهورامزد است در فقرهٔ مذکور بفروهر همهٔ پاکدینان از آغاز خلقت که با کیومرث شروع شده تا بانجام خلقت بشر که با شوشیانت ختم میگردد درود فرستاده شده است دیگر اینکه از فقرهٔ ۸۷ فروردین یشت که ترجمه آن را ملاحظه خواهید کرد میدانیم که کیومرث نخستین کسی است که بگفتار و آموزش اهورا مزدا گوش فراداد و اوست مؤسس خانواده ایرانی و نژاد ایران از پشت اوست این دو فقره سرچشمه قدیمترین وقایعی است که در تاریخ وداستان ملی ما که ذکرش بیاید بکیومرث نسبت داده شده است در دو موضع دیگر که فقرهٔ ۲ از یسنای ۲۳

---

۱ رجوع شود بجلد اول ص ۶۹ — ۷۰

و فقرهٔ ٥ از یسنای ٢٦ باشد فقط بذکر اسم کیومرث اکتفاء شده بفروهر وی در جزو فروهرهاي زرتشت اسپنتمان و کی گشتاسب و ایسدواستر پسر زرتشت و نخستین آموزگاران کیش درود فرستاده شده است این است آنچه در سراسر اوستا راجع به کیومرث بدست مي آید خوشبختانه نواقص را راجع بداستان کیومرث بواسطهٔ کتب قدیم و معتبر مؤرخین می توانیم تکمیل کنیم محققاً مندرجات طبری و بلعمی (یعني مقدمه اي که بلعمي از براي ترجمه تاریخ طبری نوشته است) و مسعودی و حمزه اصفهانی و ابو ریحان بیرونی و مجمل‌التواریخ از مآخذ بسیار قدیمی است شاید سرچشمهٔ معلومات برخي از آنها راجع بکیومرث چنانکه حمزه اصفهانی قید میکند خود اوستای مفقود شده باشد مقصود نگارنده نیست که در این‌جا مطالب کتب مزکور را با اختلاف روایاتي که در آنهاست در این جا ذکر کنیم چه کتب مذکور دسترس همه کس میباشد بلکه بذکر خلاصه‌ای از مطالب آنها که بکلّی مطابق مندرجات کتاب پهلوی بندهش است نقل میشود بخصوصه بندهش مفصل تر از سایر کتب از کیومرث صحبت میدارد پیش از شروع بمطلب باید بگوئیم که آنچه در شاهنامه راجع به کیومرث آمده از اصل داستان منحرف است همچنین مسعودی بنابر صواب این داستان را شرح نداده است چه کیومرث بنابر صواب نخستین پادشاه پیشدادی نیست بلکه نخستین بشر است و در سنّت کهن ایران مشیا و مشیانه از صلب او بوجود آمده اند

فردوسی میگوید

«پژوهندهٔ نامهٔ باستان — که از پهلوانی زند داستان
چنین گفت کآئین تخت و کلاه — کیومرث آورد کو بود شاه

مدت سلطنت او سی سال بوده

بگیتی درون سال سي شاه بود — بخوبي چو خورشید برگاه بود

رسم پرستش نیز از او ماند

برسم نماز آمدندیش پیش — از آنجایگه بر گرفتند کیش

پسر او سیامك نام داشت که بدست دیوي (بچه اهریمن) کشته گشت هوشنگ پسر سیامك از پدر انتقام کشیده پس از کیومرث بتخت نشست، در کتب مورخین بطور عموم کیومرث گلشاه نامیده شده است بقول حمزهٔ اصفهانی « اي ملك الطين » بلعمی و بیرونی او را نیز گرشاه خوانده اند بقول بلعمي « گر کوه است و پادشاه کوه خواندند »[1]

گری ϣϭϩϥ در اوستا مکرراً آمده و بمعنی کوه است از آنجمله در فروردین یشت فقرهٔ ۹ این کلمه در سانسکریت گیری Girày میباشد در پهلوی نیز گر گویند و در افغانستان غر وجه مناسبت این اسم را نزودی بواسطه مندرجات بندهش خواهیم دانست

همچنین کلمهٔ کیومرث عموماً زندهٔ گویا معنی شده است بقول حمزه « کهومرث یعنی حیّ ناطق میّت » اینک خلاصه مندرجات بندهش راجع بکیومرث « کیومرث نخستین بشر را اهورا مزدا بیافرید او در مدت سي سال تنها در کوهساران بسر برد در هنگام مرگ از صُلب او نطفه ای خارج شده بواسطه اشعهٔ خورشید تصفیه گردید و در جوف خاك محفوظ بماند پس از چهل سال از آن نطفه گیاهی بشکل دو ساقهٔ ریباس بهم پیچیده[2] در مهر ماه و مهر روز (هنگام جشن مهرگان) از زمین بروئیدند پس از آن از شکل نباتي بصورت دو انسان تبدیل یافتند که در قامت و چهره شبیه بهمدیگر بودند یکی نر موسوم به مشیه و دیگری ماده موسوم به مشیانه پس از پنجاه سال آن دو باهمدیگر ازدواج نمودند بعد از انقضای مدت نه ماه از آنان یك جفت

---

۱ دوبو Dubeux کسی که تاریخ طبری را بفرانسه ترجمه کرده مینویسد « چون معنی کلهٔ گر نزد متأخرین از شعراء و مورخین ایران نا معلوم بوده از این جهت آنرا بکلمهٔ گل تبدیل داده بجای گرشاه گلشاه گفتند »

Chronique de Mahommad Tabari par Louis Dubeux. Tom. I.
Paris MDCCCXXXVI. P.6.

۲ عقیدهٔ باینکه انسان اصلاً از گیاه تشکیل یافته نزد برخی از اقوام هند و اروپائي نیز موجود بوده است رجوع شود به Zaroastrische Studien von Windischmann S. 412

نر و ماده یا بعرصه ظهور نهادند از این یك جفت هفت جفت پسر و دختر متولد شدند یکی از آن هفت جفت موسوم بوده به سیامك و زنش موسوم بوده به نساك (این کلمه در پهلوی نیز وساك خوانده میشود) از سیامک و نساك یك جفت متولد شدند موسوم به فرَواك و زنش موسوم به فراواکئین Fravakain از آنان ۱۵ جفت بوجود آمدند که کلیّه نژادهای مختلف هفت کشور از پشت آنهاست یکی از آن ۱۵ جفت هوشنگ و زنش گوزگ Gūzak نام داشتند ایرانیان از پشت آنان میباشند»

داستان خلقت آدم ابوالبشر بنا بعقیده مسلمانان که در واقع عقیدهٔ اقوام سامی پیش از اسلام بوده مفصّلاً در تاریخ طبری مندرج است و در برخی از جزئیّات که اینک جای ذکر آن نیست شباهتی بداستان آفرینش کیومرث دارد بنا بآنچه گذشت هوشنگ پسر فرواك پسر سیامک پسر مشیا پسر کیومرث میباشد در بندهش و حمزه اصفهانی و آثار الباقیه ابوریحان بیرونی نیز این طور مسطور است اما فردوسی هوشنگ را پسر سیامک و نوهٔ کیومرث میشمرد دگر اینکه در کتب مذکور برخلاف شاهنامه هوشنگ نخستین پادشاه پیشدادی است نه کیومرث بقول حمزهٔ اصفهانی «اوشهنج فیشداد اول پادشاه فرس است و او را نیز بوم‌شاه گویند» و در هر جائی از اوستا که از هوشنگ اسم برده شده با پرَذات [illegible] قید شده است و همین کلمه است که امروزه پیشداد گوئیم در جلد اول یشتها ص ۱۷۸-۱۷۹ از هوشنگ و معنی پیشداد صحبت داشتیم در این جا فقط یاد آوری میکنیم که در اوستا هم هوشنگ نخستین پادشاه خوانده شده است نه کیومرث [۱]

---

۱ رجوع کنید بتاریخ طبری در ذکر سلطنت کیومرث و بمقدمهٔ تاریخ بلعمی چاپ کانپور صفحه ٤ و بتاریخ سنی ملوك الارض والانبیاء تألیف حمزه بن الحسن الاصفهانی چاپ برلین صفحات ۱۲ و ۱۹ و ۲۳ و بآثار الباقیه چاپ زاخو صفحات ۱۰۳ — ۱۰٦ و بروضة الصفا در ذکر کیومرث بخصوصه به بندهش فصل ۳ فقرات ۱۹ — ۲۳ و بفصل ۱۵ و به
Eranische Alterthumskunde von Spiegel B. 1 S. 508—514

زو پسر تهماسب

(در فقرهٔ ۱۳۱ فروردین یشت)

اُوْزَوَ Uzava لفظاً یعنی یاری کننده یکی از پادشاهان پیشدادي و پسر تُوماسپَ Tumāspa میباشد معنی این اسم اخیر چنین است کسی که اسبهایش فربه هستند در اوستا فقط یکبار در فقرهٔ ۱۳۱ باسم این پدر و پسر برمیخوریم ولی آنان در تاریخ و داستان ملي ما مشهور اند و همانند که امروزه زو یا زاب و طهماسب میگوئیم بد بختانه دوازدهمین نسک عهد ساسانیان که از این ناموران صحبت میداشت وممکن بود که ما را از روایات مختلف کتب متأخرین بي نیاز سازد از میان رفته است در دینکرد در کتاب هشتم و نهم مندرجات ۲۱ نسک اوستای عهد ساسانیان بطور خلاصه مندرج است در کتاب هشتم درفصل ۱۲ از دوازدهمین نسک سخن داشته مینویسد «این نسک موسوم است به چیترَدات Citradāt مندرجات آن عبارت است از بیان نژادهاي آدمي از کیومرث نخستین بشر که چگونه اهورا مزدا اورا آفرید و از مشیا و مشیانه و کیفیّت خلقت آنان و تفصیل ازدیاد نوع بشر در کشور مرکزی خونیرس و واقعهٔ نفوذ بشر در روی شش کشور دیگر که در اطراف خونیرس واقع است و در بیان نژادهاي گوناگون و عادات قبایل و در ذکر پیشدادیان و شهر یاری آنان از برای نگهداری و رهنمائي مردمان و در ذکر هوشنگ پیشدادی و سلسلهٔ نسب وی که نخستین پادشاه بود و طهمورث که در روی هفت کشور دومین پادشاه بود و در تعداد سلسلهٔ انساب از آغاز آفرینش تا بجمشید و در ذکر سلسلهٔ جمشید که سومین پادشاه هفت کشور بود و در آگاهی از زمان وي و در ذکر ترقی زمان وی از آغاز آفرینش تا انجام شهریاری او و در ذکر پادشاه ستمکر ضحّاك و نژاد وی وآگاهی از زمان وی و ترقیات عهد وی از انجام شهر یاري

جم تا انجام استیلای ضحاك و در ذکر سلسلهٔ نسب از جم تا فریدون و در ذکر سلطنت فریدون پادشاه خونیرس و دست یافتن وی بر ضحاك و کشتن وی دیوهای (بت پرستان) مازندران را و تقسیم کردن کشور خونیرس درمیان سه پسرش سلم و تور و ایرج و در ذکر پادشاهی منوچهر در ایران زمین و سلسلهٔ نسب ایرج و در ذکر پادشاهی افراسیاب پادشاه توران که در مملکت تور سلطنت میکرد و از زو پسر تهماسپ پادشاه ایران زمین که از پشت منوچهر بود و در ذکرسلطنت کیقباد سلسلهٔ کیانیان و ایران خدای و در ذکر پادشاهي گرشاسب که بمملکت تور دست یافت و در ذکر پادشاهی کیکاوس نوهٔ کیقباد پادشاه کیانی و پادشاه هفت کشور و در ذکر کیخسرو پسر سیاوش که خونیرس خدای بود ودر ذکر مشروحی راجع بنژادهاي ایران و توران و مملکت سلم تا بعهد کی لهراسب و کی گشتاسب و پیغمبر دین مزدیسنا زرتشت اسپنتمان و ترقیات زمان از آغاز شهریاری فریدون تا ظهور زرتشت و رسالت وی . . . . . »

چیترداد دارای ۲۲ کرده یا فصل بوده است دینکرد مندرجات آن را مفصل تر بیان میکند و نگارنده باختصار پرداختم چنانکه از فهرست مندرجات دینکرد برمی‌آید از یك یك پادشاهان و ناموران سلسلهٔ پیشدادیان و کیانیان در نسک یا کتاب مخصوصی در جزو اوستا صحبت شده بود بنابر این قدیم ترین خداي نامه یا شاهنامه ایران همان دوازدهمین نسک اوستا بوده که در قرن سوم هجری نیز یعنی در زمان آترفرن بغ مؤلف دینکرد موجود بوده است

پس از ذکر این مقدّمه گوئیم در کتب تاریخ شرح سلطنت زو پسر تهماسب با اندك تفاوتي از همدیگر ذکر شده است بسا مدت سلطنت وی با گرشاسب یکجا ذکر گردیده چنانکه در روضة‌الصفاء آمده «در مفاتیح‌العلوم گوید که گرشاسب و زاب بشرکت سلطنت می راندند» حمزهٔ اصفهانی مینویسد «مدت سلطنت زاب بن سوماسب (تهماسب) سه سال و مدت سلطنت کرشاسف با زاب نه سال بوده است» در جای دیگر مینویسد «کرشاسب در زمان سلطنت

زو بن تهماسب در مدت چهار سال در برخی از نواحی سلطنت راند * ابو ریحان بیرونی مدت سلطنت زاب را نه سال و سلطنت گرشاسب و زاب را باهم سه سال ذکر کرده است در شاهنامه سلطنت زو پنج سال طول کشیده و در بندهش فصل ۳۴ فقرهٔ ۶ پادشاهی زوب توهماسپیان نیز پنج سال مندرج است در شاهنامه آمده که پس از کشته شدن نوذر بدست افراسیاب بنا به پیش نهاد زال سران و بزرگان و سپهبدان ایران زو پسر طهماسب را بپادشاهی بر گزیدند هرچند که طوس و گستهم دو پسر نوذر وجود داشتند اما چون دارای فر ایزدی و برازندهٔ تاج و تخت نبودند ناگزیر پادشاهي به زو برگذار شد که او هم از پشت فریدون و خاندان منوچهر بود

ز تخم فریدون بجستند چند	یکی شاه زیبای تخت بلند
ندیدند جز پور طهماسب زو	که زور کیان داشت فرهنگ گو

زو وقتی که بتخت نشست کهن سال بود بعدل و انصاف پرداخت کشور آبادان نمود از اثر جنگ طولانی ایرانیان و تورانیان قحط و غلاء مملکت را فرا گرفت باران نمی بارید خشکسالی مردم را بستوه آورد و آن را سزای کردار زشت و خونریزی پنداشتند و زو را بر آن داشتند که با افراسیاب صلح کند و بمملکت آسایش بخشد زو در سنّ هشتاد و شش سالگي در گذشت و تاج و تخت به پسرش گرشاسب برگذار نمود در شاهنامه از اجداد زو ذکری نشده و سلسلهٔ نسب وي در سایر کتب مختلف مندرج است در بندهش فصل ۳۱ فقرهٔ ۲۳ سلسلهٔ نسب او چنین است زوب توهماسپیان پسر آگائی مسواك Agāimasvāk پسر نوذر پسر منوچهر در آثارالباقیه مندرج است زاب بن تهماسب بن کمجهوبر بن زو بن هوشب بن ویدینک بن دوسر بن منوشجهر

از براي اینکه شرح حال این پادشاه پیشدادی روشن شود بیفائده نیست که عین مندرجات بلعمی راجع بزو که در بسیاري از مواضع مطابق با حمزه اصفهانی است در این جا نقل شود اینک بلعمی : و این همه کارها در روزگار منوچهر بود با عدل و داد و او را پسری بود نام او طهماسپ و منوچهر برو خشم گرفته بود

6

و خواست که بکشدش بدان سبب که او را دختری بود و طهماسپ بزنی کرده بود پس سرهنگان طهماسپ را درخواستند بدیشانش بخشید و گفت که از پادشاهی من بیرون شود آن دختر که زن او بود بستید و درخانه باز داشت و منجمان گفته بودند که اورا ازین زن پسری باشد که پادشاه شود پس او را پسری آمد و طهماسپ بمرد و پسرش کودك بود که منوچهر بمرد و افراسیاب بیامد و پادشاهی عجم بگرفت و جور و ستم کرد و رسمهای منوچهر برداشت و شهرها خراب کرد و آبها خشک شد و قحط افتاد و پنج سال بماند و افراسیاب درایران دوازده سال پادشاه بود و پسر طهماسپ را نام زوار (زو) بود پس مردمان با او بیعت کردند و با افراسیاب حرب کرد و او را بشکست و از ایران زمین بیرون کرد و باز بترکستان شد و عجم از جور او برستند و این زوار (زو) بن طهماسپ ملکی سخت با عدل و داد بود و هر جا که افراسیاب ویران کرده بود او آبادان کرد هفتاد سال (لابد ۷۰ سهو کاتب است باید ۷ باشد میر خواند هم ۷ نوشته است) از رعیّت خراج نخواست تا نعمتها بر ایشان فراخ شد و در روستای عراق رودی از دجله بکشید و آن را زاب نام کرد و بر لب او شهرستانی بنا کرد و امروز آن شهر را مدینةالعقبه خوانند ببغداد و درهر سه شهر بوستان بنا کرده است و آن هر سه امروز آبادان است و آن هر سه را در دیوان بغداد زاب‌الاعلی و و زاب الوُسطی و زاب‌السفلی گویند و بفرمود که ازکوهها هر جاه گیاه خوش بودی یافتند و بیخ آن آوردند و در بوستانها نشاندند و از بهر خود حلوها و طعامها فرمود که پیش از آن کسی ندانسته بود و هر سال بر ترکستان تاختن کردی و خواسته آوردی و همه بسپاه دادی تا همه بی نیاز شدند و جهان بردست او آبادان شد و اورا وزیری بود نام او گرشاسپ و از فرزندان آفریدون بود و اورا همه داد فرمودی کردن و زوار (زو) سی سال پادشاه بود »

—o—

منوچهر

(در فقرهٔ ۱۳۱ فروردین یشت)

منوچهر از خاندان ایرج یکی از پادشاهان پیشدادی است اسم خاندان وی در اوستا ائیریاو [Avestan script] (Airyāva) آمده است یعني یاري کنندهٔ ایرانیان منوچهر در اوستا مَنُوش چِیثْرَ [Avestan script] میباشد یعني از نژاد و پشت منوش منوش محققاً یکی از ناموران قدیم بوده که امروزه در اوستا اسمي از او نیست ولی در سایر کتب غالباً بچنین اسمی بر میخوریم در اعصار بعد چندین نامور به مانوش موسوم بوده اند از آن جمله در فصل ۳۱ بندهش فقرهٔ ۲۸ مانوش در سلسلهٔ نسب لُهراسب در جزو اجداد این پادشاه کیانی شمرده شده است همچنین در فرهنگها مانوش یا مانوشان اسم کوهی است که منوچهر در بالاي آن تولد یافته لابد این کوه بناموری که مانوش نام داشته منسوب است میر خواند در روضة‌الصفاء مینویسد «یکی از مستوران حرم ایرج که بمنوچهر حامله بود از وهم گریخته پناه بکوهی برد که آنرا مانوشان میگفتند چون خلف ایرج در آن کوه متولد شد او را مانوش‌چهر خواندند و بکثرت استعمال منوچهر شد» در فصل ۱۲ بندهش در فقرهٔ ۲ چنین آمده «کوه زردز Zardhaz که آن را نیز مانوش گویند از سلسلهٔ جبال البُرز است» در فقرهٔ ۱۰ از همین فصل بندهش آمده «کوه مانوش بسیار بزرگ است کوهی است که منوچهر در بالاي آن تولد یافت» در زامیاد یشت فقرهٔ ۱ در جزو کوهها از کوه مَنوُش [Avestan script] اسم برده شده و پس از آن از کوه زِرِذَزَ یاد شده بنا بر این زردز کوهی است نزدیک کوه مانوش که در بندهش هر دو یکی ضبط شده است عجالتهً راجع باین کوه بهمینقدر اکتفاء نموده تا در زامیاد یشت در تعداد کوهها مفصل‌تر از آن صحبت بداریم اسم منوچهر و خاندانش ایرج فقط یکبار در اوستا در فقرهٔ ۱۳۱ فروردین یشت

یاد شده است داستان این پادشاه پیشدادی معروف است شاهنامه و کلیه کتب تواریخ مفصلاً از آن ذکر میکنند بخصوصه در روضة الصفاء مشروحاً بذکر پادشاهی وی برمیخوریم مجملاً یادآور میشویم که فریدون ممالک خود را درمیان سه پسرش سلم و تور و ایرج تقسیم کرد سلم و تور ببرادر کوچکتر خود که در ایران شهریاری داشت رشک برده او را کشتند در شاهنامه اسم دختری که از ایرج آبستن بوده ماه آفرید ضبط شده است

یکی خوب چهره پرستنده دید   کجا نام او بود ماه آفرید
که ایرج برو مهر بسیار داشت   قضا را کنیزک از او بار داشت

از ماه آفرید دختری متولد شد که فریدون او را پس از رسیدن بسنّ بلوغ به برادر زادهٔ خود پشنگ داد از آنان منوچهر بوجود آمد که صد و بیست سال پادشاهی نمود و کین جدّش ایرج را خواسته سلم و تور را بکشت مجملاً از جنگ منوچهر و افراسیاب در جلد اول صفحات ۲۰۷ — ۲۱٤ صحبت داشتیم و در این جا محتاج بتکرار نیستیم چنانکه ملاحظه میشود در شاهنامه اسم دختری که از ماه آفرید متولّد شده ذکر نشده ولی در بندهش در فصل ۳۱ فقرهٔ ۹ اسم این دختر گوزک ضبط گردیده است همچنین در تاریخ طبری اسم کوزک یاد شده اما بجای اینکه اورا دختر ایرج قید کنند پسر ایرج نوشته است ابوریحان بیرونی در آثارالباقیه منوشجهر بن کوزن دختر ایرج درج کرده است

دگر اینکه در شاهنامه منوچهر نبیرهٔ فریدون شمرده شده در صورتی که در سایر کتب میان وی و فریدون چندین پشت قرار داده اند مسعودی در مروج الذهب هفت پشت نقل کرده و در تاریخ طبری بعینه مثل بندهش میان منوچهر و فریدون ده پشت شمرده شده است اسامی اجداد منوچهر در کتب تاریخ و بندهش یکی است مگر اینکه بواسطه نسّاخین این اسامی کم و بیش تغییر یافته اینک ترکیب عربی و فارسی آنها با ترکیب پهلوی

بندهش فرقی دارد اینکه آنچه در فصل ۳۱ بندهش فقرات ۹ـ۱٤ راجع بسلسلهٔ نسب منوچهر مندرج است مینگاریم «از فریدون سه پسر بوجود آمدند سلم و تور و ایرج از ایرج دو پسر و یک دختر بوجود آمدند دو پسر وانیتار و اناستوخ موسوم بودند و دختر موسوم بود به گوزك ایرج و پسرانش را سلم و تور کشتند اما دخترش را فریدون نجات داده پنهان نمود از این دختر یک دختر متولد گردید سلم و تور از آن آگاه گشته مادرش را (گوزك را) کشتند فریدون دختر بچهٔ نوزاد را پنهان نموده تا ده پشت او را حفظ نمود تا اینکه منوچهر بدنیا آمده از جدّ خویش ایرج انتقام کشیده سلم و تور را کشت سلسلهٔ نسب منوچهر چنین است منوچهر پسر مانوش خورنر پسر مانوش خورشید و ینیك پسر ائیرك پسر ثریتك پسر بیتك پسر فرزوشك پسر زوشك پسر فرگوزك پسر گوزك دختر ایرج پسر فریدون»

توران، سلم، سائینی، داهي

(در فقرات ۱٤۳ـ۱٤٤ فروردین یشت)

در فقرات ۱٤۳ـ۱٤٤ از ممالک ایران و توران و سلم و سائینی Sāini و داهی Dāhi اسم برده شده است سه مملکت اولی یادآور داستان معروف فریدون است که جهان را درمیان سه پسران خود سلم و تور و ایرج تقسیم کرده بود از برای روشن نمودن مطالبی که بعد خواهد آمد چند جمله از مندرجات قدیم ترین مورخین ایرانی را راجع بداستان مذکور در آغاز مقاله مینگاریم بلعمی که ترجمه ایست از تاریخ طبری مینویسد «او را (فریدون را) سه پسر بود مهترین تور نام و میانین سلم و کمترین ایرج پس آفریدون هم بزندگانی خود جهان بر فرزندان قسمت کرده ناحیت ترك و خزر و چین و ماچین و مشرق تور را داد و او را فغفور نام کرد و زمین روم و روس و آلان و مغرب سلم را داد و او را قیصر نام کرد و اقلیم میان را که آن را ایران زمین

خوانند عراقین و آذر بایجان و پارس و خراسان و حجاز تا حدّ یمن بایرج داد» حمزهٔ اصفهانی در تاریخ سنی ملوك الارض والانبیاء ذکر میکند «قالوا و قسم فریدون مملکته بین ثلثه اولاده و هم سلم و طوج و ایرج فجعل العراق و ما ینقسم الیها من البلدان مع ارض المغرب و بلاد الهند الی ایرج اصغر اولاده وخصّه بالتاج والسریر و جعل ارض الروم الی بلاد افرنجه مع بلاد المغرب الی سلم اکبر اولاده و جعل التبت والصین و بلاد المشرق الی طوج اوسط اولاده» ابو ریحان بیرونی در کتاب التفهیم فی صناعته التنجیم مینویسد« از آفریدون که جبّاران پارسیان بوده است حکایت کنند که زمین را بسه بخش کرده بمیان سه فرزند خویش پارهٔ مشرقی را که اندرو ترك و چین است پسرش را داذ توژ پارهٔ مغربی که اندرو روم است پسرش را داذ سلم و پارهٔ میانگی که ایرانشهر است پسرش را داذ ایرج»

فردوسی در شاهنامه میگوید

نهفته چو بیرون کشید از میان	بسه بهرهٔ کرد آفریدون جهان
نخستین بسلم اندرون بنگرید	همه روم و خاور مر او را گزید
دگر تور را داد توران زمین	ورا کرد سالار ترکان و چین
و زانپس چو نوبت بایرج رسید	مر اورا پدر شهر ایران گزید

تعیین و تشخیص ممالک و اقوام تور و سلم برخلاف آنچه در کتب تاریخ ما مسطور است آسان نیست بنا بسنّت ملی ما چنانکه خوارزمي در مفاتیح العلوم مینویسد مرز توران معمولاً نزد ایرانیان ممالك مجاور رود جیحون است دانشمند آلمانی مارکوارت Marquart مینویسد خاك توران بمملکت خوارزم که در اوستا و کتب پهلوی آریا ویج نامیده شده متّصل بوده از طرف مشرق جیحون تا بدریا چه آرال امتداد داشت تورانیان ایرانی نژاد بوده جز اینکه از حیث تمدن پست تر بودند از زمان بسیار قدیم دلایلی در دست است که ایرانیان شهر نشین شده و بفلاحت و زراعت می پرداختند گاتهای زرتشت که قدیمترین اسناد

کتبی ایرانیان است بهترین دلیلی است که ایرانیان برخلاف همسایگان و همنژادن خویش میل مخصوصی بآبادی و کشت و کار داشتند از این جهت بجاه و جلال خود افزوده محسود تورانیان گردیدند غالباً تورانیان بیابان نورد و چادر نشین بایرانیان هجوم آورده دستبردی می نمودند رفته رفته پایهٔ تمدّن ایرانیان بجائی رسید که تورانیان را بیگانه و ننگ دانستند که آنان را نیز مانند خود باسم شرافتمند ایرانی نامزد سازند بالاخره بنژاد شان داغ باطله زده آنان را اَنْ ائیریه ـــ یعنی غیر ایرانی و خارجه خواندند دست اندازی اقوام بیگانه در سر زمین تورانیان در حدود سال ۱۲۶ یا ۱٤۰ پیش از مسیح روی داده افتادن بلخ و سُغد بدست بیگانگان و متواری شدن ایرانی نژادان آن سامان و یا در تحت فرمان خارجه در آمدن آنان متدرجاً امتیاز و تشخیص را از میان برد ایرانیان که از زمان قدیم همسایگان مشرقی خود را تورانی و دشمن می نامیده بعد ها اقوام بیابان نورد و چادر نشین وحشی را که در سرزمین قدیم توران بغارت و یغما می پرداختند تورانی نام دادند اعمّ از اینکه آنان حقیقةً تورانی باشند یا از نژاد دیگر سواحل سیحون و جیحون که از یك قرن پیش از مسیح تا استیلای مغول محل تاخت و تاز طوایف مختلفه بوده همیشه بنظر ایرانیان داستان عهد کهن و ستیزه تورانیان اصلی و قدیم را مجسم می نمود نوبه بنوبه هر قبیلهٔ مهاجری که بآن سرزمینها میرسده بنای کشتار و غارت را میگذاشته نزد ایرانیان از تورانیان بشمار رفتند خواه آن قبیله آریائی بوده خواه مغول و تتار و هیتال و ترك از همین جهت است که در شاهنامه ترک و چینی و هیتال جملگی تورانی نامیده شده اند بنا بر این هیچیک از طوایف مغول نژاد و نه ترکهای عثمانی و نه طوایف غیر آریائی مقیم قفقاز و ترکستان روسیه منسوب به تورانیان داستان ملی ما نیستند چنانکه گفتیم مهاجرت طوایف خارجه در سر زمین تورانیان قرنها پس از تاریخ سنّتی است که ایرانیان از برای رقبای تورانی خود مثل افراسیاب و ارجاسب قائل شده اند چطور ممکن است که تورانیان داستان ملی ما مغول نژاد باشند درصورتی که

اسامی گروهي از ناموران تورانی که در اوستا و کتب تاریخ و شاهنامه باقی مانده ایرانی است و در طي یشتها معانی آنها را بیان کردیم ذکر اینکه در سنت هم تور پسر فریدون مؤسس سلطنت و مملکت توران بود افراسیاب پادشاه تورانی که در جلد اول یشتها صفحات ۲۰۷-۲۱۴ از او صحبت داشتیم از خاندان فریدون است همچنین ارجاسب رقیب کی گشتاسب از همان دودمان و پشت است نه اینکه فقط تمدن ایرانیان و وضع چادر نشيني و بیابان نوردی تورانیان سبب زد و خورد آنان بوده بلکه بعدها که ایرانیان از حضرت زرتشت دین یکتا پرستی پذیرفتند بیش از بیش آتش کینه تورانیان که بدین قدیم خود باقی مانده بودند شعله ور گردید جنگ کی گشتاسب و ارجاسب یک جنگ مذهبي است ولی قسمتی از تورانیان هم پیرو پیغمبر ایران بودند چنانکه از فقرهٔ ۱۴۳ فروردین یشت بر می‌آید درمیان آنان نیز پارسا و پاکدین یا اشو بودند در خود گاتها حضرت زرتشت از فریان تورانی اسم میبرد که خاندانش از نیکان و دوستان پیغمبر میباشند (رجوع شود بجلد اول صفحه ۲۶۹)

مملکت سلم یا سرم در اوستا سئیریم Sairima آمده شکی در این نیست که از سئیریم همان سرم یا سلم اراده شده است ولی اشکال در تعیین محل آن است چنانکه ملاحظه شد مورخین این مملکت را روم و روس و آلان و مغرب و خاور زمین و بلاد فرنگستان و اروپا ذکر کرده اند اما مستشرقین بحدس و احتمال ساخته برخی بقوم سامي نژاد سولیم Solym که در آسیاي صغیر در مملکت لیسي Licie ساکن بوده اند متوجه شده اند ولی غالب مستشرقین گمان میکنند که قوم سلم همان طوایف معروف سرمت Sarmat یا Sauromat باشند استاد مارکوارت هم چنین عقیده دارد

سرمتها قومی بودند ایرانی نژاد خاك آنان از شمال شرقی دریاچه آرال تا رود ولگا امتداد داشت سرمتها نیز مانند تورانیان چادر نشین بودند بفلاحت اعتنائی نمیکردند از تمدن و زندگانی شهري بهره نداشتند بنا بخبری

که از مورخین قدیم یونان و رُم بما رسیده مادها (مدها) خود را از بستگان و خویشان سرمتها میخواندند بندهش در فصل ۱۵ که از نژادهای مختلف و محل اقامت آنان صحبت میدارد در فقرهٔ ۲۹ مینویسد «آنانی که در مملکت سلم که اَروم باشند ساکن هستند» کلمهٔ اَرُوم Arūm ... که در تفسیر وندیداد از برای توضیحات فقرهٔ ۲۰ از فرگرد اول نیز استعمال شده کلمه ایست پهلوی از برای تعیین ممالك شرقی امپراطوری رُم بنا بر این مملکت سلم عبارت بوده از سوریه و آسیای صغیر ولی چنانکه اشاره کردیم بیشتر از دانشمندان و مستشرقین قوم سرم را با سرمت‌ها یکی دانسته اند و کلیه چهار مملکتی که در فقرات ۱۴۳ـ۱۴۴ فروردین یشت از آنها اسم برده شده در مشرق ایران واقع و باقوی احتمال ساکنین آنها نیز ایرانی نژاد بوده و در میان آنان کم و بیش پیرو آئین زرتشت بوده اند

اینک رسیدیم بدو کلمه دیگر که سائینی ... و داهی ... باشد تعیین مملکت سائینی بکلی غیر ممکن است وندیشمان Windischmann و بعد از او دارمستتر نوشته اند که از این مملکت چین اراده شده امروزه کسی طرفدار این عقیده نیست

وست West تصور کرده که این مملکت سمرقند باشد چه در فصل ۱۵ بندهش فقرهٔ ۲۹ آمده «آنانی که در مملکت سنی (Sênî) که کینیستان Kînîstan باشد ساکن هستند» ظاهراً کینیستان همان سمرقند است این حدس هم بسیار سست و مبنی براساسی نیست از آغاز اوستا شناسی تا بامروز هر یک از دانشمندان ین فنّ حدسی زده اما هیچکدام دارای دلیل محکمی نیستند فقط شباهت کلمات باهمدیگر موجب این احتمالات گردیده است انکتیل دوپرون Anquetil du Perron در یک قرن و نیم پیش این مملکت را با سوئنس Soanes که بقول استرابون Strabon مملکتی بوده درمیان دریای سیاه و خزر یکی دانسته است یوستی Yusti در موضوع سائینی اوستا بکلمهٔ سان متوجه شده که در فرهنگها قصبه ایست در بلخ یا در کابل

یاقوت در معجم‌البلدان سان را قصبه ای در بلخ ضبط کرده است [۱] اما مملکت داهی باقوی احتمال قوم آن همان است که مورخین قدیم یونان داهه Dahae ذکر کرده اند داهه در سانسکریت داس Dâsa میباشد و صفت است بمعنی اهریمنی و وحشي در مقابل کلمهٔ آریا این طایفهٔ دلیر ایرانی که شعبه اي از قبایل اسکیت‌ها (Skyths) بوده در طرف شرقی دریای خزر سُکنی داشته اند از ازمنهٔ بسیار قدیم تا هنکام استیلای عربها در تاریخ ایران راجع بوقایع سرزمین میان رود جیحون و دریای خزر باسم آنان برمیخوریم بقول بروسوس Berosos پیشوای دینی و مورّخ کلده که در قرن سوم پیش از میلاد میزیسته کورش بزرگ در آخرین جنگهای خود با داهه ها در زد و خورد بوده است ارین Arrien مورّخ یونانی قرن اول میلادی در جزو لشکریان داریوش سوم در جنگ اسکندر از سواران تیرانداز داهه اسم میبرد بعدها آنان نیز جزو سواران تیرانداز لشکر اسکندر و آنطیوخس بوده اند قسمتی از لشکریان اشکانیان هم از همین طایفه بوده اند دوم پادشاه اشکاني تیرداد (۲۴۸—۲۱۴ پیش از مسیح) بتوسط پارن‌ها که دستهٔ از داهه‌ها بوده اند بشکست دادن سلوکیدها موفق شده اند بقول گوتشمید Gutschmid از زمان بسیار قدیم از سواحل رود سیحون تا بصحراهای جنوبي روسیه محل قبایل ایرانیان چادر نشین بوده است داهه‌ها از آن قبایل محسوب میشوند یاقوت و سایر جغرافي نویسان از شهر دهستان اسم میبرند که در سر حدّ مازندران و ترکستان واقع است لابد این شهر با داهه مناسبتی دارد هر چند که بنای آن بقباد پسر فیروز و بنا بقولی بعبدالله بن طاهر (در عهد خلیفه مهدی) منسوب شده است

دانشمند دانمارکي کریستنسن Christensen اخیراً کتاب مختصر مفیدی راجع بتحقیقات آئین زرتشت نوشته ضمناً فروردین یشت و اسامي

---

۱ رجوع شود بتوضیحات فقرهٔ ۹۶

مندرجهٔ در فقرات ۱۴۳-۱۴۴ را مورد بحث قرار داده است بنظر دانشمند مذکور احتمالات مستشرقین راجع بممالک مذکور درست نیست و تعیین محل آنها بطور تحقیق غیر ممکن است

راجع بممالک مندرجهٔ در فوق بکتب ذیل ملاحظه شود

ترجمهٔ اوستای اشپیگل Spiegel و ترجمهٔ اوستای دُهارله De Harlez

و ترجمهٔ اوستای دارمستتر Darmesteter در توضیحات فقرات ۱۴۳-۱۴۴ فروردین یشت

و به Sacred Books of the East by West vol. 5 p. 59 and Vol. 37 p. 262.

Ostiranische Kultur von Geiger S. 199-202.

Zoroastrische Studien von Windischmann S. 229-230.

Handbuch der Zendsprache von Justi.

Geschichte der Meder und Perser von Prášek; Gotha 1906 I Band S. 88.

Geschichte Irans von Justi (im Grundriss der Irani.Philolo. II Band S. 421.)

Altiranisches Wörterbuch von Bartholomae.

Ērānšahr von Marquart S. 155—157

Etudes sur le Zaroastrisme de la Perse Antique par Arthur Christensen; Kobenhavn 1928 p. 15—17.

Urmensch und Seele in der Iranischen Überlieferung von O. G. von Wesendonk; Hannover 1924 S. 23—26.

Geschichte Irans von Alfred von Gutschmid; Tübingen 1888 S. 81—82.

فروردین یشت

بخوشنودی فروهرهای توانای بسیار نیرومند پاکدینان و فروهرهای نخستین آموزگاران کیش (پوریوتکیشان) و فروهرهای پیامبران (نبانزدیشتان) [1]

---

[1] این فقره سرآغاز این یشت شمرده میشود در واقع خود یشت از شمارهٔ ۱ شروع میشود هریك از یشتها دارای سرآغازی است که بمناسبت ایزد همان یشت در برخی از کلمات امتیازی پیدا میکند رجوع شود بمقالهٔ ملحقات یشتها در جلد اول صفحات ۳۲ ج — ۳۲ یه

کلماتی که به (نخستین آموزگاران کیش) و (پیامبران) ترجمه شده در متن (پَئوئیریو تَکَئش) و (نَبانَزْدِیْشتَ) آمده که در پهلوی پوریوتکیشان و نبانزدیشتان گویند معنی لفظی کلمهٔ اولی نخستین آموزگاران کیش میباشد چه پئوئیریو بمعنی نخستین و تکئش بمعنی کیش است نبانزدیشت نیز مرکب است از دو جزء نبا که بمعنی ناف است در خود اوستا مشتقات زیاد دارد نپتیه و نافیه یعنی اعقاب و خانواده و دودمان در فقرهٔ ٦٦ همین یشت ناف بمعنی خویش و خانواده است گذشته از کلمات فارسی ناف و نافه (پهلوی نافك) کلمات دیگری نیز در فارسی با لغت اوستائی (نبا) نسبتی دارد از این قبیل است نواده و نبیر و نبیره که در سانسکریت و فرس هخامنشی نپات میباشد و در اوستا نیز (نپات) و (نپتر) آمده است اَپَمْ نپات که یکی از فرشتگان آب است معنی لفظی آن چنین است از ناف آب و زادهٔ آب (رجوع شود بجلد اول ص ۱۰۱ و ۱۵۹) (نپوس) Nepos لاتینی و نوادهٔ فارسی هر دو از یك ماده است چنانکه (نابل) Nabel آلمانی و (نول) Navel انگلیسی و ناف فارسی جمله از یك ریشه و بنیان است جزء دومی را که نَزدیشتَ باشد در فارسی نزدیك گوئیم و نَزْدَ در اوستا همان کلمه نزدیك یا نزد فارسی است بنابر این نبانزدیشت یعنی کسانی که از یك دودمان و پشت اند و بمناسبت از یك ناف و تخمه بودن بهمدیگر نزدیك اند و یا بعبارت دیگر خویشاوندان نظر باینکه کلمات مذکور را در فارسی و در کلیهٔ زبانهای هند و اروپائی مشتقات بسیار است اشکالی در سر معانی لفظی آنها نداریم اشکال در این است که از این کلمات چه کسانی اراده شده اند مستشرقین پوریوتکیشان را به نخستین آموزگاران دین یا نخستین پیامبران یا نخستین گروندگان و پیروان اولیه دین ترجمه کرده اند و نبانزدیشتان را بمعنی خویشاوندان یا نیاگان رفته اند در سنّت مزدیسنان کلمات مذکور بمعانی نخستین پیروان ونخستین آموزگاران و دانایان پیش میباشد در خود اوستا هم بچنین دانایانی که رهنمای مردم و پیشوای دینی بوده اند اشاره شده است از آنجمله اند ویونگهان پدرجمشید و آبتین پدرفریدون و اترط پدرگرشاسب و پوروشسب پدر زرتشت (رجوع کنید به یسنای ۹ فقرات ٤—١٤) در اوستا بهرجائی که باین کلمات برمیخوریم از آنها همان معنی سنتی برمی‌آید چنانکه در فقرهٔ ۱۷ همین یشت بنابر این اگر کلمات مذکور را مانند تفسیر پهلوی اوستا بمعنی نخستین پیروان و نخستین گروندگان دین زرتشت و یا بقول کتب پهلوی بمعنی داناکان پیشنکان بگیریم بخطا نرفته ایم (رجوع کنید بگاتها ص ۱۰۳)

(کردهٔ ۱)

۱ اهورا مزدا باسپنتمان زرتشت گفت اینك ترا براستی ای اسپنتمان از زور و نیرو و فر و یاری و پشتیبانی فروهرهای توانای پیروزمند پاکان آگاه سازم که چگونه فروهرهای توانای پاکان بیاری من آمدند و چگونه آنها مرا امداد نمودند ٭

۲ از فروغ و فر آنان است ای زرتشت که من آسمان را در بالا نگاه میدارم که از فراز نور افشاند که این زمین و گرداگرد آن را مانند خانه ای احاطه کرده است آن آسمانی که از مینویان بر افراشته، اُستوار و بعیدالحدود برپاست چنان بنظر میرسد که فلز گداخته ای بر فراز طبقهٔ سومی (زمین) درخشان باشد [۱] ٭

۳ آسمانی که مانند جامهٔ ستاره نشان مینوی ساخته شده که مزدا بهمراهی مهر و رشن و سپندارمذ[۲] در بر دارد (آسمانی) که آغاز و انجام آن دیده نشود ٭

۴—۸ از فروغ و فر آنان است ای زرتشت که من نگاه میدارم اردویسور ناهید را کسی که بهمه جا گسترده ، درمان بخشنده . . . .[۳] ٭

۹ از فروغ و فر آنان است ای زرتشت که من نگاه میدارم زمین فراخ اهورا آفریده را این (زمین) بلند و پهن را که حامل بسا چیزهای زیباست که حامل سراسر جهان مادی است چه جاندار و چه بیجان و کوههای بلند را که دارای چراگاههای بسیار و آب فراوان است ٭

---

۱ در مزدیسنا از برای عمق زمین سه طبقه قائل شده اند چنانکه در یسنا ۱۱ فقرهٔ ۷ نیز از این طبقه سه گانه سخن رفته است اما سطح زمین هفت پاره تصور شده، هفت‌کشور در اوستا و در ادبیات فارسی مشهور است راجع بهفت‌کشور رجوع کنید بجلد اول یشتها ص ۴۳۱ — ۴۳۳

۲ در خصوص فرشتگان مهر و رشن و سپندارمذ رجوع کنید بجلد اول ص ۹۳ — ۹۵ و ۳۹۲ — ۴۰۷ و ۵۶۱ — ۵۶۳

۳ این فقرات بعینه مثل فقرات ۴ — ۸ از آبان یشت است که در تعریف ایزد آب اردویسور ناهید میباشد رجوع شود بجلد اول ص ۲۳۴ — ۲۳۷ فقرات ۱ — ۵ از یسنا ۶۵ نیز مثل فقرات ۴ — ۸ از آبان یشت است

۱۰ در روی این (زمین) رودهای قابل کشتی رانی جاری است و در روی آن گیاههای گوناگون میروید برای نگهداری ستوران و مردمان, برای نگهداری ممالک ایران, برای نگهداری جانوران پنجگانه [۱], برای نگهداری مردان پاک ❀

---

۱ در جلد اول یشتها صفحهٔ ۳۷۲ گفتیم که کلمهٔ گاو (گئوش) بعلاوه از معنی معمولی دارای یك معنی بسیار منبسط است بسا این کله در اوستا بهمهٔ جانوران مفید اطلاق شده است اینك در این جا افزوده گوئیم کلمات (جانوران پنجگانه) که ترجمهٔ کلمات اوستائی (گئوش پنچو) [اوستائی] میباشد و مکرراً در فروردین یشت فقرات ۱۰ و ۴۳ و ۴۴ و در زامیاد یشت فقرهٔ ۶۹ آمده خود بهترین دلیل است که کله گاو اسم جنس کلیه جانوران مفید است چه نظر. بمندرجات اوستا در ایران قدیم کلیه جانوران را عبارت از پنج طبقه میدانسته اند اسم این طبقات در خود اوستا محفوظ مانده است در فقرهٔ ۷۴ فروردین یشت و در فقرهٔ ۹ یسنای ۷۱ و در فقرهٔ ۱ از نخستین کردهٔ ویسپرد اسامی آنها بترتیب ذیل مندرج است

۱ آوپاپَ [اوستائی] جانور آبي ۲ اُوْپَسمَ [اوستائی] جانوری که در زیر زمین و سوراخها بسر میبرد یعنی جانور خزنده ۳ فرَپترِجات [اوستائی] پرنده ۴ رَوَسْچرات [اوستائی] جانوري که آزادانه در گردش است آن عبارت است از جانور مفید بری در مقابل جانور اهلی ۵ چَنگرَنگهَكْ [اوستائی] چرنده در تفسیر پهلوي فقرهٔ ۹ از یسنای ۷۱ و فقرهٔ ۱ از نخستین کردهٔ ویسپرد و در بندهش فصل ۲۴ اسامی پهلوی این طبقات پنجگانه از این قرار است ۱ آپیك: جانوري که در آب بسر میبرد, رئیس (رد) این طبقهٔ از جانوران ماهی (کر) شمرده شده است (رجوع بجلد اول ص ۶۵) ۲ آونیك: جانوري که در سوراخ زندگی میکند, بزرگ و سرور این طبقه کاکوك یا کاکوم یعنی قاقم میباشد ۳ وایندك: جانوري که در هوا بسر میبرد, رئیس این طبقه مرغ کرشیت یعنی چرغ قرار داده شده است (رجوع بجلد اول ص۱۸۴) ۴ فراخرفتار: جانوري که آزاد در گردش و بیابان نورد است خرگوش بزرگ و رد این طبقه است ۵ چَرَكْ ارژاني: جانوری که در چراگاه زندگی میکند خرْبز رئیس این طبقه خوانده شده است در فقرهٔ ۷۴ از فروردین یشت پیش از نامیدن طبقات پنجگانه از دو طبقهٔ دیگری از جانوران نیز یاد شده است از این قرار دئیتیك [اوستائی] و پَسوُكَ [اوستائی] دئیتیك همان است که اکنون در فارسی دد گوئیم و از آن جانور وحشی اراده میکنیم

نه هر آدمی زاده از دد به است که دد ز آدمی زادهٔ بد به است (سعدی)

این کله که در اوستا در مقابل جانور اهلی استعمال شده در واقع همان (رَوَسْچرات) یعنی جانوری است که آزاد و دشت نورداست بنابر این جداگانه طبقهٔ مخصوصی نیست مؤید بر این در فصل ۶۱ مینو خرد در فقرهٔ ۱۱ آمده «خرگوش رئیس ددان است» برای اینکه کلهٔ دئیتیكَ با جانوران درنده که از آفریدگان خرد خبیث یا اهریمن اند مشتبه نشود بسا آن را صفت ائیذیو [اوستائی] (در گاتها ائیدیو [اوستائی]) آورده اند یعنی ددی که بکار آید و سودمند باشد از آنجمله در فقرهٔ ۱۵۴ فروردین یشت و در فقرهٔ ۱ یسنای ۳۹ همچنین پَسوُكَ جداگانه اسم

۱۱ از فروغ و فر آنان است ای زرتشت که در شکم مادران فرزندانی را (پسرانی را) که هستی یافته اند حفظ نموده نمی‌میرند تا در زمان مقرّرهٔ وضع حمل استخوانها و موها و گوشت و احشاء و پاها و آلات تناسل (آنان را) بهم پیوندم [1] ❀

۱۲ اگر فروهرهای توانای پاکان مرا یاری نمیکردند هر آینه از برای من در اینجا بهترین جنس جانوران و انسان باقی نمی‌ماندند دروغ قوّت میگرفت دروغ فرمانروا میشد جهان مادی از آنِ دروغ میگردید ❀

۱۳ میان زمین و آسمان درمیان دو گوهر (خوبی و بدی=سپنتا مینو و انگره مینو) دروغ جای گزیند میان زمین و آسمان درمیان دو گوهر دروغ باقتدار رسد پس آنگاه انگره مینو (اهریمن) (در صورتی که) غالب باشد از سپنتای مینوی مغلوب شده قدم واپس نکشد ❀

طبقهٔ مخصوصی نیست بلکه همان چنگرنگهك یعنی طبقه چرندگان اهلی است که مثل میش و بز در چراگاهها بسر میبرند و کلمهٔ مذکور در مقابل جانوران بری استعمال شده است لغت شبان فارسی از همین کلمه است شبان یعنی پسو [illegible] یا فشو [illegible] بان بی شك از این طبقات پنجگانه که در اوستا بآنها درود فرستاده شده جانوران مفید اراده گردیده است جانوران موذی و درنده در این طبقات محسوب نگردیده حتی از جانورانی که در زیر زمین بسر میبرند یا در دشت و بیابان میگردند جانوران مفیدی مثل قاقم و خرگوش اراده گردیده است در انجام یاد آور میشویم که در اوستا چارپایان خرد مثل میش و بز (انومیه) [illegible] نام داده اند و چارپایان بزرگ مثل شتر و اسب و گاو و خر را (ستئور) [illegible] نامیده اند همهٔ جانوران مفید در تحت حمایت ایزد گوش یا ایزد درواسپ قرار داده شده اند (رجوع شود بجلد اول ص ۳۷۲—۳۷۵)

---

۱ کلمه ای که بفرزند ترجمه شده در متن پوثر [illegible] آمده است در فرس نیز پوثر میباشد و در سانسکریت پوتر در پهلوی پوس و پسر و پور گویند فور درلغت فغفور معرب بغپوراست این کلمه در همه جای اوستا بمعنی پسر یا پور در مقابل دوغدر [illegible] (در گاتها دوغدر [illegible]) که بمعنی دخت یا دختر است نیست بلکه مانند کلمهٔ گئوش—گاو که ذکرش گذشت معنی اعمی دارد و بسا از برای مطلق فرزندان و بچگان استعمال شده است خواه نر و خواه ماده فقرهٔ ۱۵ همین یشت ممدّ بر این معنی است

۱۴ از فروغ و فر آنان است که آبها از سرچشمهای خشك نشدنی جاري است
از فروغ وفر آنان است که از زمین گیاهها از سرچشمهاي خشک نشدني میروید
از فروغ و فر آنان است که بادهای ابر برطرف کننده از سرچشمهاي
خشک نشدنی میوزد ⁂

۱۵ از فروغ و فر آنان است که زنان از فرزندان (پسران) حمل گیرند
از فروغ و فر آنان است که آنان بآسانی وضع حمل کنند
از فروغ و فر آنان است که آنان (زنان) حاملهٔ (نطفهٔ) فرزندان
(پسران) شوند ⁂

۱۶ از فروغ و فر آنان است که یک مرد انجمنی (دانا و زبان آور) تولد
گردد کسی که در انجمن سخن خود را بگوشها فرو تواند برد کسی که از
دانش برخوردار در مناظرهٔ گئوتم (Gaotema) را مغلوب (نموده)
پیروزمند بدر آید [۱]

از فروغ و فرآنان است که خورشید راه خویش می پیماید
از فروغ و فر آنان است که ماه راه خویش می پیماید
از فروغ و فر آنان است که ستارگان راه خویش می پیمایند ⁂

۱۷ آنان فروهرهای پاکانند که در جنگهای سخت بهترین امداد هستند
ای اسپنتمان (درمیان) فروهرهای پاکان (فروهرهای) نخستین آموزگاران
کیش یا آنهای (فروهرهای) مردانی که هنوز متولد نشده و بسوشیانتهاي
نو کنندهٔ جهان متعلق اند قوی ترین میباشند [۲] اما فروهرهای دیگران
آنهای مردان پاکی که هنوز در حیات اند قوی تر اند از آنهاي کسانی که
مرده اند اي اسپنتمان ⁂

---

۱ راجع به گئوتم بمقالهٔ گئوتم صفحه ۲۸ — ۴۰ ملاحظه شود

۲ راجع بسوشیانتها یعني موعودهای مزدیسنا برسالهٔ سوشیانس تألیف نگارنده ملاحظه شود

۱۸ کسی که در طی زندگانی از فروهرهای پاکان خوب مواظبت کند (خواه) یک امیر مملکت (خواه) یک شهریار چنین کسي پیروزمندترین شهریار گردد (خواه) هر شخصی که باشد اگر از مهر دارندهٔ دشتهای فراخ و از ارشتاد پرورانندهٔ جهان و فزاینده گیتي خوب مواظبت کند[1] ꙮ

۱۹ این است آنچه من ترا براستی از نیرو و زور و فر و یاري و پشتیبانی فروهرهای توانای پیروزمند پاکان آگاه ساختم ای اسپنتمان که چگونه فروهرهای توانای پاکان بیاری من آمدند و چگونه آنها مرا امداد نمودند ꙮ

(کردهٔ ۲)

۲۰ اهورا مزدا باسپنتمان زرتشت گفت اگر در این جهان مادی راهزني بسر راه تو آید ای اسپنتمان زرتشت و اگر از جنگ و احتیاج هولناك برای شخص خود در هراس باشي ای زرتشت آنگاه این واج را[2] آهسته بخوان این واج پیروزمند را بلند بخوان ای زرتشت ꙮ

۲۱ فروهرهای نیک توانای پاک مقدسین را میستایم (بیاری) میخوانم، میسرایم. فروهرهای متعلق بخانه و بده، و بناحیه، و بایالت، و بهزرتشتوم را ما میستائیم[3] (فروهرهای) مقدسینی را که حالا وجود دارند (فروهرهای) کسانی را که بوده‌اند (فروهرهاي) کسانی را که خواهند بود فروهرهای تمام اقوام را آن قوی ترین (فروهرهای) اقوام قوي را ꙮ

---

۱ ارشتاد فرشتهٔ راستی و درستی است رجوع شود بجلد اول ص ٥٣٥

۲ واج در اوستا وَچْ [illegible] در تفسیر پهلوی گویشن و سخن آمده است در ادبیات مزدیسنان کلمهٔ واج مستعمل بمعنی کلام مقدس و دعاست از همین ریشه است کلمهٔ آواز فقرهٔ بعد (فقرهٔ ۲۱) واج یا دعائي است که باید در مواقع سخت مذکور خواند

۳ راجع بکلمات خانه و ده و ناحیه وایالت و زرتشتوم رجوع شود بیاورقیهاي صفحات ٤٣٥ و ٤٨٧ از جلد اول یشتها

۲۲ آن (فروهرهائي) که آسمان را نگهداری کردند آب را نگهداری کردند زمین را نگهداری کردند گاو را (ستوران را) نگهداری کردند در شکم مادران فرزندان (پسران) را که هستی یافته اند حفظ نموده نمی میرند تا در زمان مقرّرهٔ وضع حمل استخوانها و موها و گوشت و احشاء و پاها و آلات تناسل (آنان) بهم پیوندد[1] ☘

۲۳ (فروهرهائي که) بسیار آورند[2] که زورمند فرا رسند که نیک فرا رسند که نیرومند فرا رسند که با جرأت فرا رسند که از پی استغاثه فرارسند در ستیزهٔ خونین آنها را بیاری باید خواند در رزم آنها را بیاری باید خواند در جنگ آنها را بیاری باید خواند ☘

۲۴ که یاری طلبندگان را پیروزی بخشند بحاجتمندان رستگاری دهند برنجوران تندرستی ارزانی دارند بآن مقدسی که آنها را ستایش کنان و خوشنود کنان زور نثار کند فرّ نیک بخشند ☘

۲۵ (فروهرها) بامیل‌تر بآنجائی در آیند که مردان مقدس نسبت براستی با ایمان‌تر باشند و در آنجائي که بزرگترین خیرات تهیه شود و در آنجائي که (مرد) مقدس طرف ستیزه نباشد ☘

(کردهٔ ۳)

۲۶ فروهرهای نیک توانای پاك مقدسین را میستائیم که درمیان سواران زورمند ترین، درمیان پیش روندگان چست ترین، درمیان پشتیبانها نلرزیدنی ترین درمیان اسلحه و آلات مغلوب نشدنی ترین (هستند) که حملهٔ (دشمن را) بضد کسي که آنها بدو توجه نمودند باز دارند ☘

---

۱ مطلب فقرهٔ ۱۱ در اینجا اعاده شده است

۲ یعنی نعمتهای فراوان بخشند

۲۷ این نیکان را این بهترین را، فروهرهای نیک توانای پاك مقدسین را میستائیم آنها را در هنگام برسمهاي گسترده [1] آنها را در صف رزم آنها را در جنگ آنها را در آنجائی که مردان دلیر در رزمگاه میجنگند بیاری باید خواند ۞

۲۸ مزدا آنها را بیاری خواند براي نگهداري آن آسمان و آب و زمین و گیاه در آن هنگامي که سپنتا مینو آسمان را بر افراشت، در هنگامی که او آب را در هنگامی‌که او زمین را در هنگامی که او ستور را در هنگامی که او گیاه را (پدید آورد) در هنگامي که او فرزندانی را که در شکم مادر هستی یافته اند حفظ نموده نمی میرند تا در زمان مقرّرهٔ وضع حمل که استخوانها و موها و گوشت و احشاء و پاها و آلات تناسُل (آنان را) بهم پیوندد [2] ۞

۲۹ سپنتا مینو (فروهرهای) نیرومندِ، آرام گزیدهٔ، خوب چشمِ، تند نظرِ، شنوایِ، دیر زمانی آسائیدهٔ، بلندِ، کمربند ببالا بستهٔ، در آرامگاه نیک، در آرامگاه فراخ برقرار شدهٔ، تیز پروازِ، دولتمندِ، نامدار را بر آن گماشت که آسمان را نگهداری کنند [3] ۞

(کردهٔ ٤)

۳۰ فروهرهای نیک توانای پاك مقدسین را میستائیم کسانی که دوستی آنان نیک [4] و نیک کردارند کسانی که نزد آنان مصاحبت طولاني بهتر

---

۱ راجع به برسم بجلد اول یشتها ص ٥٥٦ـ٥٦٠ ملاحظه شود

۲ مثل فقرهٔ ۱۱

۳ یکی از اسباب اشکال ترجمهٔ اوستا صفات پی در پی ایست که در یك جمله میباشد ترجمه آنها بهر زباني که باشد خوش اتفاق نمی افتد چنانکه در این فقره ملاحظه میشود غالب کلمات آن صفت است

٤ کلمه ای که به (دوستی آن نیك) ترجمه شده در متن [illegible] آمده که تحت‌اللفظی بمعني (خوب دوست) میباشد

جای گزید کسانی که مردان را نیازارند آن مردانی که شما (فروهرها) نیکان را اسرارمندان را دور بینندگان را چاره بخشان را نامداران را در رزم پیروزمندان را پیش از این نیازرده باشند ꙮ

(کردهٔ ۵)

۳۱ فروهرهای نیك توانای پاك مقدسین را میستائیم که برضد دشمنان با یك ارادهٔ قوی از بالا درکارند بسیار زورمند که از بالا در صف جنگ بازوان قوی دشمنان بد خواه را نابود کنند ꙮ

(کردهٔ ۶)

۳۲ فروهرهای نیك توانای پاك مقدسین را میستائیم که وفا شناس (و) دلیر، نیرومند در مقابل کمینگاهها امان بخشند مینویان بخشایشگر درمان دهنده که از درمان اشی بهره مند اند که[1] بسان زمین فراخ و بسان رودها دراز و بسان خورشید بلند اند ꙮ

(کردهٔ ۷)

۳۳ فروهرهای نیک توانای پاك مقدسین را میستائیم که چالاك (و) دلیر (و) جنگ آزما و مهیب (هراساننده) همهٔ ستیزهٔ دشمنان را در همشکسته نابود سازند چه از دیوها و چه از مردمان که بنا بخواهش و میلشان هماوردان را در وقت حمله بر اندازند ꙮ

۳۴ شما نیکیهای خودتان را، فتح و برتری غلبه کنندهٔ اهورا آفریده را بآن ممالکي ارزاني میدارید، شما ای توانا ترین، در آنجائی که از نیکیهای شما سؤ استفاده نشده خوشنود و نرنجیده و نیازرده باشید در آنجائی که شما را سزاوار ستایش و شایسته نیایش دانسته و راه برگزیده خود می پیمائید ꙮ

---

۱ اشی (در فارسی ایزد ارت) فرشتهٔ ثروت است یشت ۱۷ مختص باوست بجای خود از او صحبت خواهیم داشت رجوع کنید بجلد اول ص ۳۰۹ و ۵۱۸ و ۵۲۹

(کردهٔ ۸)

۳۵ فروهرهای نیك توانای پاك مقدسین را میستائیم آن نامداران و در جنگ پیروزمند، بسیار قوی .... [1] که از (راه) منحرف نشوند هر دو (آنها را) بیاری میخوانند: تعاقب کننده و تعاقب شده از برای دست یافتن تعاقب کننده استغاثه میکند و تعاقب شده از براي رهائي یافتن ꙰

۳۶ آنها (فروهرها) با میل تر بآنجائی روی آورند که در آنجا مردان پارسا باشند کسانی که بیشتر براستی ایمان دارند در آنجائی که نذرهای بزرگ باشد و در آنجائي که پارسا خوشنود شده باشد ꙰

(کردهٔ ۹)

۳۷ فروهرهاي نیك توانای پاك مقدسین را میستائیم که لشکر بیشمار بیارایند که سلاح بکمربسته با درفشهای بر افراشتهٔ درخشان (بدر آیند) آنانند که سابقاً فرارسیدند در هنگامي که خشتاوی های دلیر بر ضد دانوها میجنگیدند [2] ꙰

۳۸ شمائید که سابقاً حمله دانُوهای توراني را درهمشکستید شمائید که سابقاً ستیزهٔ دانوهای تورانی را درهمشکستید از پرتو شما بود که سابقاً کَرْشنَزْها [3] بسیار نیرومند شدند (همچنین) آن خشتاوی‌های دلیر و سوشیانتهاي دلیر آن ناموران پیروزمند منازل هولناک بیشتر از ده هزار اُمرای دانوها ویران کردید ꙰

---

۱ بجای نقاط کلمات سیاروداشت [illegible] خراب شده بنظر میرسد اما گلدنر و دارمستتر و کانگا Kanga آن را به سپر دارنده ترجمه کرده اند

۲ خشتاوی [illegible] اسم یک خانوادهٔ ایرانی و دانُو [illegible] اسم یك قبیلهٔ توراني است رجوع شود بجلد اول ص ۲۶۳

۳ کرشنز [illegible] اسم یك خانوادهٔ ایراني است

(کردهٔ ۱۰)

۳۹ فروهرهای نیك توانای پاک مقدسین را میستائیم که جناح دو صف مرتّب شدهٔ جنگ را درهمشکنند مرکز را از همپاشند چالاک از برای یاری مردان نیك از پی تازند (و) از برای بتنگنا انداختن بدکردار ٭

(کردهٔ ۱۱)

۴۰ فروهرهای نیک توانای پاک مقدسین را میستائیم آن توانایان، دلیران، پیروزمندان، در جنگ کامیابان را که (گهی) آسایش بخشند (گهی) حمله برند (گهی) تکاپو کنند که . . . . [1] کالبد برازنده (و) روان شریف دارند آن پاکاني که باستغاثه کننده پیروزي بخشند، بخواستار کامیابی بخشند، بناخوش تندرستي بخشند ٭

۴۱ آنها بآن کسی فر نیک بخشند که آنها را مانند آن مرد بستود (مانند) زرتشت پاک کسي که راد مرد جهان مادی و سرور جنس دوپا (بشر) است در آن هنگامی که او (زرتشت) مُصمّم کاری بود در آن هنگامی که او در معرض خطر بیم و هراس بود ٭

۴۲ وقتي که از آنان استغاثه شود از فراز آسمان براي یاری بسُرعت قوّهٔ خیال فرود آیند باهمراهی نیروی نیک ساخته شده و پیروزي آفریدهٔ اهورا و برتری غلبه کننده و سودی که چیزهای گرانبها بخشد و شکوهها آورد که مقدس و فرخنده بحسب بهترین راستی برازندهٔ ستایش و شایستهٔ نیایش است ٭

۴۳ آنها (فروهرها) درمیان زمین و آسمان (ستارهٔ) ستویس را [2] بگردش در آورند که باران بباراند و استغاثه بشنود باران بریزاند و گیاهها

---

۱ از کلمهٔ سَرَوَشِنَ [illegible] که بجای آن نقاط گذاشتیم معنی درستی بر نمی آید

۲ ستویس یکی از ستارگان باران است رجوع شود بجلد اول ص ۳۲۷

بررویاند برای نگهداري چارپایان و انسان برای نگهداری ممالك ایران برای نگهداری جانوران پنجگانه [۱] برای یاري مردان پاک ۞

۴۴ درمیان زمین و آسمان ستویس راه بپیماید باران بباراند استغاثه را بشنود باران بریزاند و گیاهها برویاند (آن ستویس) زیبای درخشان پر فروغ برای نگهداری چارپایان و انسان برای نگهداری ممالک ایران برای نگهداری جانوران پنجگانه برای یاری مردان پاک ۞

(کردهٔ ۱۲)

۴۵ فروهرهای نیك توانای پاک مقدسین را میستائیم که با خود فلّزی باسلاح فلّزی با سپر فلّزی در میدان رزم درخشان میجنگند که خنجر آخته برای نابود ساختن هزاران دیوها برگرفته اند ۞

۴۶ اگر درمیان آنان بادی وزیده بوی مردان (جنگجو) آورد آنگاه آنان بسوی آن جنگجوئی روی آورند که فتح بطرف وی پیش بینی شده بآنطرفي که از برای آنان نثار آورند از برای آن فروهرهای نیك تواناي مقدسین پیش از آنکه شمشیر کشیده شود و بازوان بلند گردد ۞

۴۷ هر یك از دو طرف (جنگجو) که نخست بآنان با خلوص عقیده و صفای ایمان نماز آورد بهمان طرف فروهرهای تواناي مقدسین باهمراهی مهر و رشن و داموئیش اُوپَمنَ [۲] و با همراهی باد [۳] پیروزمند روی آورند ۞

۴۸ آنان ممالك (اقوام) را بیك ضربت براندازند پنجاها صدها صدها هزارها هزارها ده هزارها، ده هزارها صد هزارها [۴] بآنطرفي که فروهرهای

---

۱ بفقرهٔ ۱۰ همین یشت و بتوضیحات آن ملاحظه شود

۲ داموئیش اُوپَمنَ اسم فرشته ایست رجوع شود بجلد اول ص ۴۲۷

۳ ایزد باد (وات [illegible]) مقصود است

۴ راجع بترجمهٔ این جمله که مکرراً در یشتها دیده میشود و مستشرقین در ترجمهٔ آن با همدیگر متفق نیستند رجوع کنید به یشتها ترجمهٔ لومل Lommel ص ۳۷

توانای مقدسین با همراهي مهر و رشن و داموئیش اُو پَمَنَ و باهمراهی باد پیروزمند روی آورند ۞

(کردهٔ ۱۳)

۴۹ فروهرهای نیك توانای پاك مقدسین را میستائیم که در هنگام همسپتمدم[1] از آرامگاههاي خود به بیرون شتابند در مدت ده شب .ی در .ی در اینجا برای آگاهي یافتن بسر برند ٭

۵۰ که ما را خواهد ستود که ستایش خواهد نمود که خواهد سرود که (ما را) خوشنود خواهد ساخت که با دست جُود (ما را) با شیر و پوشاك خواهد پذیرفت (و) با خیراتی که بواسطه آن (بنعمت) راستی رسند اسم کدام یك را از میان ما او خواهد ستود روان کدام یك را از میان ما او خواهد ستایش نمود بکدام یک از ما او این خیرات را نثار خواهد کرد تا که از برای او غذاي فنا نا پذیر همیشه و جاودان موجود باشد ۞

۵۱ مردی که آنها را با دست جُود با شیر و پوشاك (و) خیراتی که بواسطه آن (بنعمت) راستی رسند بستاید از برای چنین کسی آن فروهرهاي توانای مقدسین (در صورتی که) خوشنود (و) نیازرده (و) نرنجیده (باشند) درخواست میکنند ٭

۵۲ که این خانه از انبوه ستوران و مردان بهره مند باد از اسب تندرو و گردونه استوار با نصیب باد از مرد پایدار انجمنی (زبان آور) برخوردار باد آن (مردی) که هماره ما را با دست جود با شیر و پوشاك (و) با خیرتي که بواسطه آن (بنعمت) راستي رسند میستاید ۞

---

۱ همسپتمدم ششمین گهنبار جشن آخر سال رجوع شود بجلد اول ص ۵۹۵

(کردهٔ ۱٤)

۵۳ فروهرهای نیك توانای پاك مقدسین را میستائیم که بآبهای مزدا آفریده راه زیبا بنمودند (آن آبهائی که) سابقاً پس از خلقت یافتن مدت زمانی بجای خود ساکن مانده جاری نبود ٥

۵٤ اما اکنون آنها در راه مزدا آفریده بسوي امکنهٔ که از طرف فرشتگان مُعیّن شده و بسوی (سرزمینهای) پُر آب که از پیش مقرّر گردیده جاری است از براي خوشنودی اهورامزدا و از برای خوشنودی امشاسپندان ࿓

(کردهٔ ۱۵)

۵۵ فروهرهای نیك توانای پاك مقدسین را میستائیم که بگیاهای حاصلده باغهاي زیبا بنمودند که سابقاً پس از خلقت یافتن مدت زمانی بجای خود ساکن مانده نمّو نمیکرد ٥

۵٦ اما اکنون آنها در راه مزدا آفریده در امکنهٔ که از طرف فرشتگان مُعیّن شده و در وقتی که از پیش مقرّر گردیده نمّو میکند از برای خوشنودی اهورامزدا، از برای خوشنودی امشاسپندان ࿓

(کردهٔ ۱٦)

۵۷ فروهرهای نیك توانای پاك مقدسین را میستائیم که بستارگان، بماه و بخورشید (و) بانیران[۱] راههاي پاك بنمودند که سابقاً مدت زمانی بجاهای خود ساکن مانده حرکت نمیکردند بواسطه ستیزگی دیوها بواسطه هجوم دیوها ٥

۵۸ اما اینك بپایان راه گرائیده تا بآخرین نقطهٔ گردش (بعهد) نیك تجدّد رسند[۲] ࿓

---

۱ انیران (اَنَغرَ رَئوچاو [illegible]) یعنی فضای فروغ بی پایان

۲ اشاره است بآخرالزمان و ظهور سوشیانت، موعود مزدیسنا که جهان از ظهور وی نو خواهد شد

(کرده ۱۷)

۵۹ فروهرهای نیك توانای پاك مقدسین را میستائیم که نه و نود و نهصد و نه هزار و نه بار ده هزار[1] از آنان فراخکرت[2] درخشان را پاسبانی میکنند

(کرده ۱۸)

۶۰ فروهرهای نیك توانای پاك مقدسین را میستائیم که نه و نود و نهصد و نه هزار و نه بار ده هزار از آنان هفتورنگ[3] را پاسبانی میکنند

(کرده ۱۹)

۶۱ فروهرهای نیك توانای پاك مقدسین را میستائیم که نه و نود و نهصد و نه هزار و نه بار ده هزار از آنان پیکر سام گرشاسب گیسو دارنده و مسلح بگرز را پاسبانی میکنند[4]

(کرده ۲۰)

۶۲ فروهرهای نیك توانای پاك مقدسین را میستائیم که نه و نود و نهصد و نه هزار و نه بار ده هزار از آنان نطفهٔ اسپنتمان زرتشت مقدس را پاسبانی میکنند[5]

(کرده ۲۱)

۶۳ فروهرهای نیك توانای پاك مقدسین را میستائیم که در طرف راست امیر فرمانده میجنگند در صورتی که او پیرو راستی باشد در صورتی که

---

۱ یعنی ۹۹۹۹۹

۲ راجع بدریای فراخکرت بجلد اول ص ۱۳۳ — ۱۳۵ ملاحظه شود

۳ راجع بستارهٔ هفتورنگ بجلد اول ص ۳۲۸ ملاحظه شود

۴ راجع بگرشاسب بجلد اول ص ۱۹۵ — ۲۰۷ ملاحظه شود

۵ راجع بنطفهٔ حضرت زرتشت که بنابسنت در دریاچهٔ هامون محفوظ مانده و در آینده سبب تولید سوشیانتها خواهد شد برسالهٔ سوشیانس تألیف نگارنده ملاحظه شود

فروهرهاي توانای مقدسین از او خشمگین (نباشند) خوشنود (و) نیازرده (و) نرنجیده باشند ❀

(کردهٔ ۲۲)

٦٤ فروهرهای نیك توانای پاك مقدسین را میستائیم که بزرگتر قويتر دلیرتر نیرومندتر پیروزمندتر درمان بخش تر مؤثرتر (اند) از آنکه بتوان با کلام شرح داد که ده هزارها (از آنان) در وسط خیرات دهندگان فرود می آیند ❀

٦٥ وقتی که آبها ای اسپنتمان زرتشت از دریای فراخکرت با فرّ مزدا آفریده سرا زیر شود آنگاه فروهرهاي توانای مقدسین برخیزند چندین چندین صدها چندین چندین هزارها چندین چندین ده هزارها ٭

٦٦ تا هریك از برای خانواده خود، ده خود، ناحیهٔ خود، مملکت خود آب تحصیل کند این چنین گویان: مملکت ما باید ویران گشته و خشك شود؟ ❀

٦٧ (فروهرها) در صف رزم برای محل و منزل خود میجنگند در آنجائی که (هر یك از آنها) آشیان و خانه داشته اند آنچنان که گوئی مرد دلیري سلاح بکمر بسته از ثروت فراهم آورده خویش مدافعه میکنند ❀

٦٨ و آنهائی که درمیان آنان (فروهرها) موفق گردند آب را هر یك بخانواده خود بدهِ خود بناحیهٔ خود بمملکت خود میرساند این چنین گویان مملکت ما باید خُرم گردد و نمّو کند ❀

٦٩ وقتی که شهر یار مقتدر مملکت از دشمن کینور تهدید شود این چنین او این فروهرهاي توانا را بیاری میخواند ٭

۷۰ آنان بیاري وی میشتابند در صورتی که آن فروهرهای توانای مقدسین از او خشمگین نباشند خوشنود (و) نرنجیده (و) دشمني نگرفته باشند آنان بسوي وی پرواز کنند چنانکه گوئي مرغ خوب شهپری (پرواز کند) ❀

۷۱ آنان (فروهرها) او را مانند سلاح و سپر مانند زرهٔ پشت و جوشن بکار آیند برضد دروغ غیر مرئی و وَرِنهای فریفتار و کیّذ مفسد [۱] و برضد اهریمن مهلك ناپاك چنانکه گوئی بیك صد و بهزار و بده هزار سنگر ضربت فرود آمده باشد ❀

۷۲ چنانکه باین ترتیب باو نه تیغ خوب آخته شده نه گرز خوب حواله شده نه تیر خوب رها شده نه نیزهٔ خوب پرتاب شده نه سنگهای فلاخن با (قوّت) بازوان انداخته شده نرسد ❀

۷۳ آنان (فروهرها) خود را ظاهر سازند آنان خود را نموده بکلّی مهیّا (شوند) آن فروهرهای آرام جای گزیدهٔ نیك توانای پاك مقدسین تا اینکه آ گاهی یابند که ما را خواهد ستود که ستایش خواهد نمود که خواهد سرود که (ما را) خوشنود خواهد ساخت که با دست جود (ما را) با شیر و پوشاك خواهد پذیرفت (و) با خیراتی که بواسطه آن (بنعمت) راستي رسند اسم کدام یك را از میان ما او خواهد ستود روان کدام یك را از میان ما او خواهد ستایش نمود بکدام یك از ما او این خیرات را نثار خواهد کرد تا که از براي او غذاي فنا ناپذیر همیشه و جاودان موجود باشد [۲] ❀

۷٤ منشهای آفریده شده را میستائیم دین سوشیانتها را میستائیم [۳] روانهای چارپایان اهلی را میستائیم (روانهای) جانوران بري را میستائیم

---

۱ غالباً در اوستا دروغ پرستان وِرِن که مملکت دیلم = گیلان باشد با دیوهای مازندران یعنی مشرکین مازندران یکجا ذکر شده از اوستا بر می آید که در این دو مملکت گروهی بدین قدیم باقی مانده پیرو دین زرتشتی نبوده اند رجوع شود بجلد اول ص ۵۷ و ۱۷۸ از کیذ مجرم و گناهکاري اراده شده است رجوع شود بجلد اول ص ۵۷ و ۴۲۳ و ۵۳۱

۲ قسمت دوم این فقره (که ما را خواهد ستود ....) بعینه مثل فقرهٔ ۵۰ همین یشت است

۳ دین در اینجا بمعنی کیش نیست بلکه یکی از ارواح انساني است چه در ردیف روان و فروهر آمده و بمعنی وجدان و حس روحانی آمی است در دین یشت از آن صحبت خواهیم داشت رجوع شود بجلد اول ص ۵۸۸

(روانهای) جانوران آبي را میستائیم (روانهای) خزندگان را میستائیم (روانهای) پرندگان را میستائیم (روانهای) جانوران بیابان گرد را میستائیم (روانهای) چرندگان را میستائیم [1] فروهرهای (این جانوران را) میستائیم [2] ❀

۷۵ فروهرها را میستائیم راد مردان را میستائیم دلیران را میستائیم دلیرترینها را میستائیم پاکان را میستائیم پاک ترینها را میستائیم نیرومندان را میستائیم نیرومند ترینها را میستائیم اُستواران را میستائیم پیروزمندان را میستائیم زورمندان را میستائیم زورمندترینها را میستائیم چالاکان را میستائیم چالاک‌ترینها را میستائیم تخشایان را میستائیم تخشاترینها را میستائیم [3] ❀

۷۶ زیرا که آن فروهرهای نیک توانای پاك مقدسین درمیان مخلوقات دو گوهر تخشاترین هستند که سابقاً در آنجا با هیجان قیام نمودند وقتی که دو گوهر (یعنی) خرد مقدس (و) خرد خبیث (سپنت مینو واهریمن) بکار آفرینش پرداختند ❀

۷۷ وقتی که اهریمن برضد آفرینش نیك راستی خروج نمود آنگاه در آن میان وهومن وآذر بدر آمدند [4] ❀

۷۸ آنان خصومتهاي اهریمن نابکار را در همشکستند بطوری که آبها را از جریان وگیاهها را از نمّو نتوانست باز داشت فوراً آبهای قوی آفرینندهٔ توانا و شهریار مطلق اهورا مزدا بجریان در آمد وگیاهها بالیدن آغازنمود ❀

---

۱ راجع بطبقات جانوران بتوضیحات فقرهٔ ۱۰ همین یشت ملاحظه شود

۲ در آغاز این فقرهٔ سه بار در متن کلمهٔ (میستائیم) [illegible] پس از کلمات (منشها) و (دین) و (روانها) بیجا تکرار شده لا بُد سهو نسّاخ است

۳ تخشا را بجاي کلمهٔ یاسِکرتْ [illegible] که بمعنی کوشا و ساعی و عامل و فعال و مؤثر میباشد ترجمه کردیم

۴ راجع بامشاسپند وهومن = بهمن بجلد اول ص ۸۸—۹۰ و راجع بایزد آذر بجلد اول ص ۵۰۴—۵۱۵ ملاحظه شود

۷۹ همه آبها را میستائیم همهٔ گیاهها را میستائیم همه فروهرهای نیک توانای پاک مقدسین را میستائیم آبها را نام برده میستائیم گیاهها را نام برده میستائیم فروهرهای توانای پاک مقدسین را نام برده میستائیم ❀

۸۰ درمیان همه این فروهرهای ازلی اینک فروهر اهورا مزدا را میستائیم که بزرگتر و بهتر و زیباتر و استوارتر و داناتر و خوش ترکیب تر و در راستی عالی رتبه تر است ٭

۸۱ که روان سفید روشن درخشانش کلام مقدس (منتر سپنت) است و ترکیبهائی که او پذیرد زیباترین ترکیبهای امشاسپندان است بزرگترین (ترکیبهای) امشاسپندان است، خورشید تیزاسب را میستائیم ❀

(کردهٔ ۲۳)

۸۲ فروهرهای نیک توانای پاک مقدسین را میستائیم آن (فروهرهای) امشاسپندان را آن شهریاران تند نظر، بلند بالای، بسیار زورمند، دلیر اهورائی را که مقدسین فنا ناپذیرند ٭

۸۳ که هر هفت یکسان اندیشند هر هفت یکسان سخن گویند هر هفت یکسان عمل کنند که در اندیشه یکسان در گفتار یکسان در کردار یکسانند و همه را یک پدر و سرور است اوست اهورامزدا ٭

۸۴ یکی از آنان روان دیگری را مشاهده تواند نمود آن (روانی که) بپندار نیک اندیشد، بگفتار نیک اندیشد، بکردار نیک اندیشد، بگرزمان (بهشت) اندیشد، راه آنان روشن است وقتی که بسوی (نثار) زور پرواز میکنند ❀

(کردهٔ ۲٤)

۸۵ فروهرهای نیک توانای پاک مقدسین را میستائیم آن (فروهر) آذر اُورْواز یشت [۱] مقدس انجمنی را و آن (فروهر) سروش پاک دلیر فرمانبردار (تنومنتر) گرز قوی آزندهٔ اهورائی را آن (فروهر) نریوسنگ را [۲] ○

۸٦ آن (فروهر) رشن راست ترین را و آن (فروهر) مهرداریندهٔ دشتهای فراخ را و آن (فروهر) کلام مقدس را و آن (فروهر) آسمان را و آن (فروهر) آب را و آن (فروهر) زمین را و آن (فروهر) گیاه را و آن (فروهر) ستور را (گئوش) و آن (فروهر) کیومرث را [۳] و آن (فروهر) دو جهان مقدس را ○○

۸۷ فروهر کیومرث پاک را میستائیم نخستین کسی که بگفتار و آموزش اهورامزدا گوش فرا داد از او خانوادهٔ ممالک آریا (ایران) و نژاد آریا بوجود آمد رحمت و فروهر زرتشت اسپنتمان مقدس را اینک میستائیم ○○

۸۸ نخستین کسی که نیك اندیشید نخستین کسی که نیك گفت نخستین کسی که نیکی بجای آورد نخستین آتربان, نخستین رزمآزما, نخستین کشاورز ستورپرور [٤], نخستین کسی که بیاموخت, نخستین کسی که بیاموزانید, نخستین کسی که از برای خود بپذیرفت, نخستین کسی که دریافت ستور را, راستی را, کلام مقدس را, و اطاعت از کلام مقدس را, و سلطنت (روحانی) را و همه چیزهای نیك مزدا آفریده را که منسوب براستی است [۵] ○

---

۱ اُورْوازِیشت یکی از آتشهای پنجگانه است آتشی است که در رستنیها و چوبهاست رجوع شود بجلد اول ص ۵۱۱—۵۱۲

۲ ایزد نریوسنگ پیک اهورا مزداست رجوع شود بجلد اول ص ۵۱۸ و ۵۲۹

۳ راجع بکیومرث بمقالهٔ کیومرث ص ٤۱ — ٤۵ ملاحظه شود

٤ در سنت است که طبقهٔ سه گانه که عبارت باشند از آتربانان یعنی پیشوایان دینی و رزمیان و کشاورزان از پشت سه پسر زرتشت میباشند در موقع دیگر از آنها صحبت خواهیم داشت

۵ فقرات بعد نیز تا آخر فقرهٔ ۹۵ راجع است بخود حضرت زرتشت

۸۹ کسی که نخستین آتربان، نخستین رزمآزما، نخستین کشاورز ستور پرور (است) نخستین کسی که روی از دیو بگردانید و بشر را تربیت نمود نخستین کسی که در جهان مادی (نماز) اشم وهو خواند[1]، بدیوها نفرین نمود و اعتراف کرد که مزدا پرست و پیرو زرتشت، دشمن دیوها و بکیش اهورا است ○

۹۰ اوست نخستین کسی که در جهان مادی کلامی را که در آئین اهورا بضدّ دیوهاست برخواند اوست نخستین کسی که در جهان مادی کلامی را که در آئین اهورا بضد دیوهاست بشارت داد اوست نخستین کسی که در جهان مادی آنچه را که از دیوهاست غیر قابل ستایش، غیر قابل نیایش نامید اوست دلیر سراسر زندگی خوش (و) نخستین آموزگار ممالك ○

۹۱ بواسطه او تمام کلام مقدس که در سرود اِشَمْ محتوی است آشکار گردید کسی که بزرگ جسمانی و سرور روحانی گیتی است ستایندهٔ راستی است که بزرگترین و بهترین و نیکو ترین (چیزاست) و مبشّر دینی است که درمیان همه (دینها) بهترین است ○

۹۲ کسی را که تمام امشاسپندان متّفقاً باخورشید با میل و طیب خاطر و صفاي عقیده بزرگ جسمانی و سرور روحانی گیتی خواستار شدند و ستایندهٔ راستی که بزرگترین و بهترین و نیکوترین (چیزاست) و مُبشّر دیني که درمیان همهٔ (دینها) بهترین است (خواندند) ●

۹۳ در هنگام تولّد و نشو و نمایش آبها و گیاهها شاد مان شدند در هنگام تولد و نشو و نمایش آبها و گیاهها بالیدند در هنگام تولدّ و نشو و نمایش همه آفریدگان خرد مقدس بخود مژدهٔ رستگاری دادند ○

---

۱ راجع بنماز معروف اشم وهو . . . . بگاتها تفسیر نگارنده ص ۱۰۱ ملاحظه شود

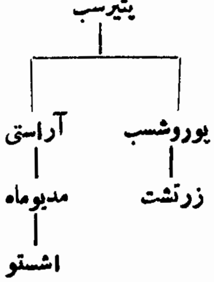
۹٤ خوشا بما یك آتربان (پیشوای دینی) متولد شد اوست اسپنتمان زرتشت مارا با نذر زَور و برسم گسترده زرتشت خواهد ستود از این پس دین نیك مزدا در روی هفت کشور منتشر خواهد شد ○

۹۵ از این پس مهر دارندهٔ دشتهای فراخ همهٔ فرماندهان مملکت را تقویت خواهد نمود و غوغاها را فرو خواهد نشاند از این پس اَپَم نپات قوی همهٔ فرماندهان مملکت را تقویت خواهد نمود و غوغاها را بلگام خواهد کشید تقدّس و فروهر مدیوماه مقدس پسر آراستي را اینك میستائیم نخستین کسی که بگفتار و آموزش زرتشت گوش فرا داد [1] ❀

۹٦ فروهر پاکدین اسمو خوانونت را میستائیم فروهر پاکدین اشنو خوانونت را میستائیم فروهر پاکدین گَوَیَن را میستائیم فروهر پاکدین

---

۱ مئیذیوئي مانگهه [Avestan] پسر آراستی [Avestan] را اینک مدیو ماه گویند یکی از یاران مهم حضرت زرتشت است پیغمبر ایران او را در گاتها یسنا ۵۱ قطعهٔ ۱۹ پس از کی گشتاسب و فراشوشتر و جاماسب اسم میبرد از این قرار «مدیو ماه اسپنتمان پس از آنکه در دل خویش دریافت و شناخت آن کسی را که از برای جهان دیگر کوشاست همت خواهد گماشت تا دیگران را آگاه سازد از اینکه پیروي بآئین مزدا در طی زندگانی بهترین چیزهاست» چنانکه ملاحظه میشود زرتشت او را باسم خانوادهٔ خود که اسپنتمان باشد مینامد در سنت مدیوماه پسر عموی زرتشت است بندهش در فصل ۳۲ که از سلسلهٔ نسب پیغمبر ایران صحبت میدارد در فقرات ۲ و ۳ آن مینویسد «از پتیرسب دو پسر ماند یکی پوروشسب و دیگري آراستی از پوروشسب زرتشت بوجود آمد و از آراستی مدیوماه وقتی که زرتشت دین آورد و نخست در آریاویج مراسم ستایش بجای آورد مدیوماه دین وي پذیرفت» در فقرهٔ ۱۰٦ همین یشت نیز بفروهر اشستو [Avestan] پسر مدیوماه درود فرستاده شده است

در زادسپرم مندرج است که در مدت ده سال مدیوماه یگانه پیرو زرتشت بوده است و در مدت دو سال دیگر کي گشتاسب باو گرویده است معنی لفظی مدیوماه چنین است کسی که درمیان ماه یعنی در پانزدهم ماه تولد یافت و معنی لفظی پسرش اشستو چنین است کسی که نماز اشا (اشم وهو . . . . .) بجای می آورد در فقرهٔ ۱۲۷ همین یشت از یك مدیوماه دیگری یاد شده که از برای امتیاز مدیوماه بعد زائیده شده نامیده شده است

پرَشتْ گَئوْ (پسر) پراتَ را میستائیم فروهر پاکدین وُهوْستی

پسر سنئوّیه را میستائیم فروهر پاکدین ایسونت پسر ورازَ را میستائیم[۱] ۞

---

۱ در این فقره پس از مدیوماه که ذکرش در فقرهٔ پیش گذشت از شش نفر دیگر از نخستین پیروان حضرت زرتشت یاد شده است دائرهٔ اطلاعات ما راجع بآنان بسیار تنگ است برخی از آنان مجملاً در کتب پهلوی یاد شده اند همچنین معنی لفظی برخی از این اسامی معلوم نیست (نخست) اسمو خوانونت . Asmō x^{v}an̊vant در فقرهٔ ۳۰ از هرمزد یشت نیز این اسم موجود است رجوع شود بجلد اول ص ۶۵

(دوم) اشئو خوانونت . در معنی لفظی با اسمو خوانونت یکی است

(سوم) گوَیَنْ Gavayan لفظاً یعنی دارندهٔ گاومیش

(چهارم) پَرشتْ گئو . Paršat . Gav پسر پراتَ Parāta لفظاً یعنی دارندهٔ گاوهای ابلق در فصل ۲۹ بندهش مندرج است که پرشت گاو خنبیه در دشت پیشیانسی (در کابلستان) سرور جاودانی است او را از این جهت خنبیه گویند برای اینکه او را از بیم دیو خشم در خم پنهان کرده بودند

در فقرهٔ ۱۳۸ خواهیم دید که یکی از پارسایان موسوم به فرَذاخشتی Fradhāxšti به خونبیه Xumbya منسوب است و همین اسم در کتاب نهم دینکرد فصل ۱۵ فقرهٔ ۱۱ (چاپ سنجانا) فراد خشت خمبیك ضبط شده و در جزو هفت شهریاران جاودانی خونیرس شمرده شده که در پیشیانس شهریار است کتب پهلوی راجع بهفت جاودانیها باهمدیگر موافق نیستند بسا یك دو تن از آنان که در کتابی از جاودانیها بشمار رفته در کتاب دیگر ذکری از آنان نشده و بجایشان کسان دیگر نامیده شده اند (بفصل ۹۰ دادستان دینیك نیز ملاحظه شود) در کتاب نهم دینکرد در فصل ۲۳ فقرهٔ ۱۷ از پرشت گاو مثل فروردین یشت بدون خنبیه اسم برده شده مندرج است: اهورامزدا بزرتشت گفت این آئین را با ایمان راسخ بپذیر من که اهورامزدا هستم یار تو خواهم بود خرد و آگاهی از آن تو خواهد شد مدیوماه و پرشت گاو و سئن و کی گشتاسب و فرشوشتر و جاماسب از یاوران تو خواهند گردید سئن همان است که در فقرهٔ بعد از او یاد شده

در فقرهٔ ۱۲۷ همین یشت از یك پرشت گئو دیگری اسم برده شده که از مملکت اپاخشیرا و برادر بازگروگئو میباشد ذکرش بزودی بیاید

(پنجم) وُهوَستی Vohvasti پسر سنئوّیه Snaoya لفظاً یعنی کسی که استخوانهایش خوب است در فقرهٔ ۱۱۲ از یك وَهوستی دیگری که از خاندان پئوروذاخشتی است اسم برده شده است سنئوّیه شاید بمعنی «کسی که خوشنود است» باشد

(ششم) ایسونت Isvant پسر ورازَ Varāza ایسونت یعنی دارنده و توانگر راجع به ورازَ که بمعنی گراز است بجلد اول ص ۴۵۹ ملاحظه شود در خصوص وُهوستی پسر سنئوّیه و ایسونت پسر ورازَ و سئن پسر اهوم ستوت در کتاب نهم دینکرد در فصل ۳۲ فقرهٔ ۵ از ورشت مانسر (Varštmansar) نسك یعنی از دومین نسك اوستای عهد ساسانیان نقل نموده مینویسد «در هنگام نو شدن جهان (رستاخیز) زرتشت از خاندان ایازم (یازد همین جد زرتشت بقول مسعودی هایزم) زوت همه جهان خواهد بود و وُهوستی پسر سنئوّیه هاونان خواهد بود ایسونت پسر وراز که از مملکت توران است آتروخش خواهد بود سئن پسر اهوم ستوت که از مملکت سائینی است فربرتار خواهد بود و گشتاسب از خاندان نوذر سرشاورز خواهد بود» در خصوص زوت و هاونان و آتروخش و فربرتار و سروشاورز رجوع شود بطبقات هفتگانه پیشوایان دینی در ایران قدیم در جلد اول ص ۴۶۹ در خصوص مملکت سائینی Sāini رجوع شود بتوضیحات فقرهٔ ۱۴۴ همین یشت

۹۷ فروهر پاکدین سَئِنَ پسر اَهوم ستوت را میستائیم نخستین کسی که با صد پیرو در این زمین ظهور کرد [۱] فروهر پاکدین پرِئیدیذیهٔ را میستائیم [۲] فروهر پاکدین اُوسمانرَ پسر پئشته را میستائیم [۳] فروهر پاکدین وهورئوچه پسر فرانیه را میستائیم فروهر پاکدین اَشْورئوچه پسر فرانیه را میستائیم فروهر پاکدین وَرِسمورئوچه پسر فرانیه را میستائیم [٤] ۞

۹۸ فروهر پاکدین ایسدواستر پسر زرتشت را میستائیم فروهر پاکدین اروتدنر پسر زرتشت را میستائیم فروهر پاکدین خورشید چهر

---

۱ سَئِنَ Saēna پسر اَهُوم ستوت Ahūm . Stūt سَئِنَ نیز بمعنی سیمرغ است شرح آن در جلد اول ص ٤۰ و ۵۷۵ گذشت معنی اسم پدرش که اهوم ستوت باشد چنین است «کسی که نماز اهون (یتا اهو) بجای میآورد» در فقرهٔ ۱۲٦ همین یشت از سه تن یاد شده که از خاندان سئن میباشند در کتاب هفتم دینکرد فصل ٦ فقره ۵ آمده «درمیان دستوران راجع به سئن گفته شده است که او صد سال پس از ظهور دین متولد شد و دویست سال پس از ظهور دین در گذشت او نخستین پیرو مزدیسناست که صد سال زندگانی کرد و با صد نفر از مریدان خویش بروی این زمین بدر آمد»

۲ پرِئیدیذیه Pereididhaya ؟ اطلاعی از او نداریم

۳ اوسمانر Usmānar پسر پئشته Paēšatah در فقرهٔ ۱۲۰ نیز اسم این پسر و پدر تکرار شده است اوسمانر یعنی کسی که مردان او را حرمت کنند در فقرهٔ ۱۱۵ از یك نَنَراستی Nanarāsti اسم برده شده که او نیز پسر پئشته میباشد

٤ وهورئوچه vōhu.raočah اَشورئوچه Ašō.raočah و وَرِسمورئوچه varesmō.raočah هر سه پسران فرانیه Frānya هستند معنی وهورئوچه که بعدها بهروز شده و در تاریخ ایران غالباً بچنین اسمی برمیخوریم معلوم است اشورئوچه یعنی کسی که فروغ و روشنائی راستی (اشا) با اوست وَرِسمورُئوچه یعنی کسی که دارای فروغ مؤثر است در فقرهٔ ۱۱۳ اسم یك وهورئوچه دیگر که پسر وَرَکَسَ varakasa باشد ذکر شده است همچنین در فقرهٔ ۱۲٦ بیك ورسمورئوچه دیگر برمیخوریم که پسر پرِثْ وَفسمنَ Perethvafsman میباشد

پسر زرتشت را ميستائيم [۱] فروهر پاكدين دَاوُ تبيش دلير را ميستائيم [۲] فروهر پاكدين ثری ميثونت اسپنتمان را ميستائيم [۳] فروهر پاكدين دائونكه پسر زئيرِيتَ را ميستائيم [٤] ஃ

---

۱ ايست‌واستر Isat.vāstra آوروَتت نَرَ Urvatat.nara هوَرِچيترَ Hvare-cithra اكنون وايسد استرو آروتدنر و خورشيد چهر گويند بحسب ترتيب بزرگترين و متوسطي و كوچكترين پسر پيغمبر شمرده ميشوند معني خورشيد چهر معلوم است و ممكن است هم بمعني خورشيد نژاد باشد چه كلهٔ چيترَ نخست بمعنى نمايش و ظهور و پيدايش است دوم بمعني تخمه و نژاد واصل و نسبت است در پهلوی و فارسي چهر شده است در گاتها يسنا ۵۳ قطعهٔ ۲ در جائي كه حضرت زرتشت ميفرمايد «از پی ستايش اوست كه كي گشتاسب و پسر زرتشت اسپنتمان راه دين بر حق و فرستادهٔ اهورا را روشن و منبسط ميكنند» ظاهراً در اين جا از اين پسر ايسدواستر اراده شده است در يسنا ۲۳ فقرهٔ ۲ و در يسنا ۲٦ فقرهٔ ۵ نيز از همين پسر ياد شده است در فقرهٔ ۱۲۷ فروردين يشت از يك اروتدنر ديگري ياد شده كه از براي امتياز اروتدنر بعد زائيده شده (دوم يا متأخر) ناميده شده است

در سنت است كه ايسدواستر و اروتدنر و خورشيد چهر بحسب ترتيب نخستين پيشواى دينى و نخستين برزيگر و نخستين رزمى بوده اند يعنى اين سه پسر بزرگ و سردار سه طبقه معروف ايران قديم كه اثورنان و واستريوشان و ارتشتاران باشند قرار داده شده اند

بندهش در فصل ۳۲ از سلسلهٔ نسب زرتشت صحبت داشته از اين سه پسر چنين ياد كرده است «ايسد واستر پشيوا و موبدان موبد بود صد سال پس از تأسيس دين در گذشت اروتدنر بزرگ برزيگران بود و اينك بزرگ ورجمكرد است خورشيد چهر بزرگ سپاهيان بود اينك در كنگ دژ فرمانده لشكريان پشوتن پسر گشتاسب است» در جلد اول در صفحات ۱۸۰ — ۱۸۸ مفصلاً از جمشيد و ورجمكرد يعنى باغى كه جمشيد بنا بفرمان اهورامزدا براى پيش آمد طوفان ملكوش در زير زمين ساخت والحال رياست آن باغ با اروتدنر است صحبت داشتيم همچنين در صفحات ۲۱۹ — ۲۲۱ از كنگ دژ سخن رفت راجع بطبقات سه گانه در ايران قديم بگاتها تفسير نگارنده بصفحات ۳۵ و ۸۵ — ۸۹ ملاحظه شود در فقرهٔ ۱۲۸ همين يشت از سه پسر آينده زرتشت كه سوشيانتها يعنى موعودهاي مزديسنا هستند و در آخرالزمان ظهور خواهند كرد اسم برده شده و در فقرهٔ ۱۳۹ از سه دختر زرتشت ياد شده است

۲ دَاوُتبيش Daēvō.tbiš يعنى دشمن ديوها اطلاعى از او نداريم

۳ ثری‌ميثونت Thrimithvant معنى اين اسم معلوم نيست چنانكه ملاحظه ميشود اين شخص از خاندان زرتشت و منسوب باسپنتمان است

٤ دائونكه Daonha پسر زئيريتَ Zairita معنى اسم پسر معلوم نيست زئيريتَ بمعنى زرد رنگ است

۹۹ فروهر پاکدین کي گشتاسب دلیر تن ایزدین کلام (تنومنتر) گرز قوی آزندهِ اهورائی را میستائیم که باگرز سخت از برای راستی راه آزاد جست که باگرز سخت از برايِ راستی راه آزاد یافت کسی که بازو و پناه این دین اهورائی زرتشت بود °

۱۰۰ کسی که آن را (دین را) که در بند بسته بود پایدار ساخته از بند برهایند آن را درمیان جای داد[۱] (آن دین) فرمانگزارِ بزرگِ متزلزل نشدنی مقدس که از ستور و چراگاه برخوردار است که از ستور و چراگاه آراسته است[۲] ꙳

۱۰۱ فروهر پاکدین زریر را میستائیم[۳] فروهر یوخت وَری را میستائیم فروهر پاکدین سری رَاوخشن را میستائیم فروهر پاکدین کِرِساَوْخشَن° را میستائیم فروهر پاکدین وَنارَ را میستائیم فروهر پاکدین ویراز را میستائیم فروهر پاکدین نیجَرَ پسر سوه را میستائیم فروهر پاکدین بُوْجسرَوَه° را میستائیم فروهر پاکدین بِرِزیه ارشتی را میستائیم فروهر پاکدین تیژیه ارشتی را میستائیم فروهر پاکدین پِرِثوَارشتی را میستائیم فروهر پاکدین وَئِژیه ارشتی را میستائیم[٤] ꙳

---

۱ یعني مقامی که در خور آن بود معین نمود و آن را سر آمد سایر ادیان ساخت

۲ از کی گشتاسب که از پادشاهان کیاني، دوست و حامی زرتشت است در مقالهٔ زامیادیشت که نیز کیان یشت نامیده شده صحبت خواهیم داشت

۳ راجع به زریر برادر کی گشتاسب بجلد اول ص ۲۸۷ ملاحظه شود

٤ اسامی این فقره باستثنای زریر فقط همین یکبار در اوستا دیده میشود در کتب پهلوی هم از آنان یادي نشده است معاني لفظي برخي از آنها بقرار ذیل است

(نخست) یُوخْتَ وَری Yuxta vari یعني جوشن در بر کرده

(دوم) سری رَاوخشن Srīraoxšan یعني دارندهٔ ورزاوهای زیبا

(سوم) کِرِساَوْخشَن Keresaoxšan یعني دارندهٔ ورزاوهاي لاغر

(چهارم) وَنارَ Vanāra یعنيَ ؟

(پنجم) ویرازَ Vīrāza یعني فرمانده مردان و بمعني گُراز نیز میباشد

(ششم) نیجرَ Nijara پسر سوه معني نامعلوم سوه بمعني سودمند است

(هفتم) بُوجسرَوَه Bujasravah کسي که نجات دهنده مشهور است

(هشتم) بِرِزیه‌ارشتی Berezyaršti دارندهٔ نیزهٔ بزرگ

(نهم) تیژیه ارشتی Tižyaršti دارندهٔ نیزهٔ تیز

(دهم) پِرِثوارشتی Perethvaršti دارندهٔ نیزهٔ پهن یعني تیغه پهن

(یازدهم) وَئِژیه ارشتی Vaežyaršti دارندهٔ نیزهٔ تیز

۱۰۲ فروهر پاکدین نپتیه را میستائیم فروهر پاکدین وَژاَسپَ را میستائیم فروهر پاکدین هَباسپ را میستائیم فروهر پاکدین ویستئورو (از خاندان) نوذر را میستائیم فروهر پاکدین فَرَشْ هَموَرِتْ را میستائیم فروهر پاکدین فرَشوکَرَ را میستائیم فروهر پاکدین آترِوَنوش را میستائیم فروهر پاکدین آترِپاتَ را میستائیم فروهر پاکدین آترِداتَ را میستائیم فروهر پاکدین آترِچیثرَ را میستائیم فروهر پاکدین آترِخوارنه را میستائیم فروهر پاکدین آترِسوه را میستائیم فروهر پاکدین آترِزنتو را میستائیم فروهر پاکدین آترِدئینگهو را میستائیم[1] ꙰

---

۱ از اشخاص این فقره باستثنای چند تن از آنان اطلاعی نداریم بناچار باید بذکر معانی لفظی آنان بسازیم

(نخست) نپتیه [اوستایی] Naptya یعنی ناف و نژاد و تخمه رجوع شود بتوضیحات سر آغاز این یشت

(دوم) وَژاسپ [اوستایی] Vazăspa دارندهٔ اسب بزرگ

(سوم) هباسپ [اوستایی] Habāspa دارنده اسب اصیل

(چهارم) ویستئورو رجوع شود بتوضیحات فقرهٔ ۷۶ آبان یشت در جلد اول ص ۲۶۵

(پنجم) فرَشْ هَموَرِتَ [اوستایی] Fraš.hām.vareta یکی از پسران گشتاسب است که در جنگ ایرانیان و تورانیان بدست کُهرم سپهبد ارجاسب کشته شد این اسم در شاهنامه فرشیدورد شده است

ابا کُهرم تیغزن در نبرد	بر آویخت چون شیر فرشیدورد
ز کُهرم بدانگونه تن خسته شد	که جان از تن شیر بگسسته شد

(ششم) فرَشوکَرَ [اوستایی] Frašō.kara یکی از پسران گشتاسب است که در جنگ ایرانیان و تورانیان بدست نامخواست پسر هزار از سرداران ارجاسب کشته شد در یادگار زریران چندین بار از او و کشندهٔ او نامخواست پسر هزار اسم برده شده است از آنجمله در فقرهٔ ۲۹ و ۳۰ و در شاهنامه نیز نامخواست معروف است

کجا باشد آن جادوی خویش کام	کجا نامخواست از هزارانش نام

فرشوکر یعنی کسی که رستاخیز برانگیزد در شاهنامه از چندین پسران گشتاسب که در جنگ تورانیان کشته شدند اسم برده شده که هیچیك در یادگار زریران نیست آن پسران از این قرار اند اردشیر شیرو شیداسب نیوزار یوستی Yusti و دارمستتر Darmesteter مینویسند که اشخاص فقرهٔ ۱۰۲ فروردین یشت و دو نفر دیگری که

۱۰۳ فروهر پاکدین هوشیّئوثن را میستائیم[۱] فروهر پاکدین پیشی شیئوثن را میستائیم[۲] فروهر پاکدین

در فقره بعد آمده همه از برادران اسفندیار و پسران گشتاسب میباشند بنظر نگارنده این حدسي است که مبني بر اساسي نیست چه از هیچ جای اوستا و نه از یادگار زریران و نه از سایر کتب پهلوی و نه از شاهنامه دلیلی بدست نمي آید که این اشخاص را پسران گشتاسب بدانیم ذکر اسامی این ناموران درمیان فرشیدورد و فرشوکر و اسفندیار دلیل برادر بودن آنان نیست اگر نه بایستی پشوتن که معروف ترین پسر گشتاسب است نیز در جزو آنان آمده باشد بنا بمندرجات یادگار زریران میدانیم که گشتاسب داراي فرزندان بسیار بود در فقرهٔ ۳۰ کتاب مذکور جاماسپ پیشگوئي نموده بگشتاسب میگوید که در جنگ ارجاسب ۲۳ از برادران و پسران تو بدست تورانیان کشته خواهند شد در فقرهٔ ٤۸ گشتاسب گوید «اگر در این جنگ همهٔ پسران و برادران و بزرگان کشور من و حتی زنم هوتس از کسي که سي پسر و دختر دارم کشته شوند باز من از آئین مزدیسنا که از هرمزد پذیرفتم روی نخواهم گردانید» بي شك ناموران فقرات فوق مناسبتي با همدیگر دارند که ما امروز بواسطه نقصان اسناد اطلاعي از آنان نداریم اسامی این ناموران از اسامی معمولی ایران قدیم بوده غالباً در طي تاریخ ایران می‌بینیم که سرداران و بزرگان و پیشوایان در قرون متفاوته داراي چنین اسامی بوده اند اینك آن اسامی

(نخست) آترِ ونوش Aterevanuš یعني دوستار آتش

(دوم) آترِ پاتَ Aterepāta (آذر باد) کسي که در پناه آتش است رجوع شود بجلد اول صفحه ۵۰۷

(سوم) آترِ داتَ Ateredāta آذر داد در فرگرد ۱۸ وندیداد فقرهٔ ۵۲ نیز بچنین اسمي برمیخوریم

(چهارم) آترِ چیترَ Aterečithra آذر چهر در فرگرد ۱۸ وندیداد فقرهٔ ۵۲ نیز بچنین اسمي برمیخوریم

(پنجم) آترِ خوارنه Aterexᵛarenah آذر خره دارندهٔ فر آذر

(ششم) آترِ سوه Ateresavah دارندهٔ سود آذر

(هفتم) آترِ زنتو Aterezantū در پهلوی آتورزند یعني از ناحیهٔ آذر در فرگرد ۱۸ وندیداد فقرهٔ ۵۲ نیز بچنین اسمي برمیخوریم رجوع شود بجلد اول ص ٤۳۵

(هشتم) آترِ دئینگهو Ateredaiṅhu یعني از مملکت آذر در فرگرد ۱۸ وندیداد فقرهٔ ۵۲ نیز بچنین اسمي برمیخوریم رجوع شود بجلد اول ص ٤۳۵

---

۱ هوشیّئوثن Hušyaothna یعني خوب کردار در فقره ۱۰٤ باز باین اسم برمیخوریم ولی در آنجا هوشیئوثن دیگری است پسر فرشوشتر است

۲ پیشي شیئوثن Pišišyaothna معني ؟

اسفندیار دلیر را میستائیم [۱] فروهر پاکدین بستوری (نستور) را میستائیم [۲] فروهر پاکدین کوارسمن (کرزم) را میستائیم [۳]

۱ اسفندیار نوهٔ لهراسب پسر گشتاسب وزنش هوتس میباشد پدر بهمن معروف است بنا بشاهنامه رستم بدستور سیمرغ تیر جادوئی از چوب گز بدو چشم وی زده وی را کشت

تهمتن گز اندر کمان کرد زود بد انسان که سیمرغ فرموده بود
بزد راست بر چشم اسفندیار سیه شد جهان پیش آن نامدار

این کلمهٔ در اوستا سپنتودات Spentō.dāta آمده و بهمین معنی خود جداگانه لغتی است که در اوستا مکرراً استعمال شده است چنانکه در فقره ۹۳ همین فروردین یشت و در فقره اول از کرده ۱۹ ویسپرد دوم سپنتودات اسم کوهی است در فقره ۶ زامیاد یشت در جزو کوهها شمرده شده است شاید همان کوه سپند باشد که در شاهنامه آمده است سوم سپنتودات که اینك اسفندیار گوئیم یکي از ناموران ایران و در داستان ملی ما دارای مقام بلندی است در فصل ۳۱ بندهش که از سلسلهٔ کیانیان صحبت میدارد در فقره ۲۹ مینویسد «گشتاسب و زریر و برادران دیگر شان از کی لهراسب بوجود آمدند از گشتاسب اسفندیار و پشوتن بوجود آمدند از اسفندیار بهمن و آتروترسه و میتروترسه و فرزندان دیگر بوجود آمدند» دقیقي در شاهنامه میگوید که اسفندیار چهار پسر داشت از این قرار بهمن، مهر نوش، آذر افروز، نوش آذر در فقره ۳۰ از فصل ۳۱ بندهش نیز سلسلهٔ اردشیر بابکان ساساني باسفندیار متصل شده است در فقره ۴۱ یادگار زریران آمده «کی گشتاسب پس از آنکه پیشگوئیهای جاماسب را شنید و از واقعهٔ جنگ هولناك آینده آگاهي یافت بخاك افتاد یك یك شاهزادگان از او التماس نمودند که از خاك برخیزد و بتخت بنشیند اما سود نه بخشید تا اینکه اسفندیار از در بدر آمد بهرمزد و دین مزدیسنا و عمر شاهنشاه سوگند یاد کرد که فردا در میدان کارزار تني از تورانیان را زنده نگذارد کی گشتاسب از شنیدن این پیمان از خاك برخاست و بتخت نشست» در انجام داستان یادگار زریران نیز مندرج است که پس از کشته شدن زریر برادر کي گشتاسب سه تن از دلیران ایران داد مردانگي دادند یکي نستور پسر زریر دیگري گرامی کرت پسر جاماسب سومی اسفندیار پسر کي گشتاسب که بخصوصه عرصه را بدشمن تنگ نموده ارجاسب پادشاه توران را گرفتار ساخت یك دست و یك پا و یك گوشش را برید و یك چشمش را بآتش بسوخت آنگاه او را سوار خردم بریده‌ای نموده گفت اینك به توران برگرد و آنچه از دست یل نامور اسفندیار دیدی نقل کن

۲ بستوري یا بستوئیری در شاهنامه اشتباهاً نون بجای باء نوشته شده نستور آمده است او پسر زریر و برادر زادهٔ گشتاسب است رجوع شود بجلد اول ص ۲۸۷

۳ کوارسمن Kavārasman در شاهنامه کرزم یا گرزم شده است و در تاریخ طبری قرزم ضبط شده است از ذکر این اسم در ردیف اسفندیار و نستور و فرشوشتر و جاماسب میتوان پي برد که کرزم از بستگان گشتاسب است دقیقي در شاهنامه راجع باو گوید

یکي سرکشي بود نامش کرزم گوی نامبردار فر سوده رزم
بدل کین همیداشت ز اسفندیار ندانم چسان بود آغاز کار
شنیدم که گشتاسب را خویش بود پسر را همیشه بد اندیش بود

از تهمت و افتراء کرزم گشتاسب از پسرش اسفندیار بدگمان شده اورا بزندان افکند کرزم یعني فرماندهٔ رزم کیاني

فروهر پاکدین فرشَ اشتر (ازخاندان) هوُوَ را میستائیم فروهر پاکدین جاماسب از خاندان هوُوَ را میستائیم[۱] فروهر پاکدین اَوارَاشتری را میستائیم[۲] ⁂

۱۰۴ فروهر پاکدین هوشیئوثنَ از خاندان فرشوشتر را میستائیم[۳] فروهر پاکدین خوادِئنَ از خاندان فرشوشتر را میستائیم[۴] فروهر پاکدین هنگهئوروه از خاندان جاماسب را میستائیم[۵] فروهر پاکدین وَرْشن خاندان هَنگهئوروه را میستائیم[۶] فروهر پاکدین وهومنه (بهمن) (پسر) اَوارَاشتری را میستائیم[۷] از برای مقاومت کردن بر ضدّ خوابهای بد و علائم بد و.... [۸] بد و پریهای بد ⁂

---

۱ فرشَ آشترَ (فرشوشتر) و جاماسب دو برادر و از شرفای ایران از خانوادهٔ هوُوَ Hvōva (در گاتها هوگوَ) هر دو وزیر کي گشتاسب بوده اند فرشوشتر پدر زن حضرت زرتشت است پیغمبر ایران در گاتها مکرراً اسم او را میبرد چنانکه در یسنا ۲۸ قطعه ۸ و یسنا ٤٦ قطعه ١٦ و یسنا ٤٩ قطعه ۸ و یسنا ٥١ قطعه ١٧ همچنین در سایر قسمتهاي اوستا غالباً از او یاد شده است از آنجمله در یسنا ١٢ فقره ٧ و یسنا ٧١ فقره ١ در گشتاسب یشت نیز چندین بار باسم او برمیخوریم چنانکه در فقرات ١١ و ٥٤ و ٥٥ جاماسب شوهر پورو چیستا داماد پیغمبر است غالباً با فرشوشتر یکجا ذکر شده است در جلد اول یشتها ص ٢٢٧ — ٢٣٠ از او و خانواده اش صحبت داشتیم در فقره ١٢٧ فروردین یشت نیز از یك جاماسب دیگر یاد شده که از برای امتیاز جاماسب دوم یا متأخر نامیده شده است معني جزء اول این اسم معلوم نیست در جزء دوم کلمهٔ اسب موجود است فرشوشتر یعني دارنده شتر کار آمدو شتر را هوار در فقره بعد (فقره ١٠٤) از اعقاب فر شوشتر و جاماسب اسم برده شده است

۲ اَوارَ آشتری [اوستایی] Avāraoštri جزء دوم این اسم که شتر باشد معلوم است جزء اول آن که اَوارَ باشد نمیدانیم چه معني دارد از این نامور اطلاعي نداریم در فقره بعد (فقره ١٠٤) از بهمن نامی پسر اَوارَ آشتری یاد شده است

۳ راجع به هوشیئوثن و فر شوشتر بتوضیحات فقره ١٠٣ ملاحظه شود

٤ خوادِئنَ [اوستایی] Xādaēna یعني نگهدار دین خود

٥ هنگهئوروه [اوستایی] Hanhaurvah معني ؟

٦ ورْشنَ [اوستایی] Varšna در فقره ١١٦ از یك ورشن دیگر اسم برده شده است

٧ وهومنه اینك بهمن گوئیم یعني خوب منش بتوضیحات فقره پیش ملاحظه شود

٨ بجای نقاط کلمهٔ ائوایفرَ [اوستایی] خراب شده معني ای از آن بر نمی آید

۱۰۵ فروهر پاکدین منثرَواکَ پسر سائیموزِی هیربد و پیشوای مقدس را میستائیم [1] که از همه بیشتر ناپاکان مشرک (و) دشمنان راستی را که از برای سرودهای (خویش) خروش بر آورند و بزرگ جسمانی و سرور روحانی ندارند آن مفسدینی که فروهران را بهراسانند برانداخت از برای مقاومت کردن در ستیزهٔ که از طرف پاکدینان برانگیخته شده باشد ✤

۱۰۶ فروهر پاکدین اَشستو پسر مدیوماه را میستائیم [2] فروهر پاکدین اَوَرِثرَبه پسر راشترِوغنتی را میستائیم [3] فروهر پاکدین بوذرَ پسر دازگراسپَ را میستائیم [4] فروهر پاکدین زبئوروَنت را میستائیم [5] فروهر پاکدین کَرسْنَ پسر زبئوروَنت را میستائیم [6] آن دلیر فرمانبردار (تنومنثر) سلاح قوی آزندهٔ اهورائی را ✤

۱۰۷ کسی که در خان و مانش اشی نیک زیبای درخشان بدر آید در کالبد دختر زیبای بسیار نیرومند خوش اندام، کمربند بلند بسته، راست بالا مجلّل (رایومند) آزاده نژاد کسی که مغلوب نشدنی در رزم با بازوان خویش بهتر گشایش (آزادی) جوید کسی که مغلوب نشدنی در رزم با بازوان خویش برضدّ هماورد بهتر میجنگد ✤

---

۱ منثرَواکَ Mąthravāka پسر سائیموزِی Sāimuzi منثرواک یعنی سراینده کلام مقدس در فقره ۱۱۵ از پسرش اسم برده شده است سائیموزی یعنی دارنده خر کُرّهٔ ابلق کلمهٔ هیربد در اوستا اَئترَپئیتی آمده و کلمه ای که به پیشوا ترجمه کردیم در متن هِمیْذپئیتی میباشد

۲ اشستو Ašastu رجوع شود بتوضیحات فقره ۹۵

۳ اَوَرِثرَبه Avarethrabah پسر راشترِ وغنتی Rāštare Vaghenti یعنی جشن آرا

۴ بوذرَ Būdhra از خاندان دازگراسپ Dāzgrāspa بوذرَ یعنی مدِقّ دازگراسب یعنی دارنده اسب سیاه رنگ

۵ زَبئوروَنت Zbaurvant یعنی ؟

۶ کَرَسْنَ Karsna یعنی ؟ فقره بعد (فقره ۱۰۷) نیز راجع است به کَرَسْنَ در فقره ۱۰۸ سه تن از پارسایان بخاندان کَرَسْنَ منسوب اند

۱۰۸ فروهر پاکدین ویراسپ از خاندان کَرْسنَ را میستائیم فروهر پاکدین آزاتَ از خاندان کَرْسنَ را میستائیم فروهر پاکدین فرایئوذَ از خاندان کَرْسنَ را میسائیم [۱] فروهر پاکدین ونگهو پسر ارشیه را میستائیم آن ارشیه انجمني را که درمیان مزدیسنان نخشاترین است [۲] فروهر پاکدین دارَیتْرَثَ را میستائیم فروهر پاکدین فرارَیتْرَثَ را میستائیم فروهر پاکدین سکارَیتْرَثَ را میستائیم [۳] ❀

۱۰۹ فروهر پاکدین اَرْشوَنتْ را میستائیم فروهر پاکدین وِیرَشوَنتْ را میستائیم فروهر پاکدین پئیتیر َشوَنتْ را میستائیم [٤] فروهر پاکدین اَمْرُوْ را میستائیم فروهر پاکدین َچمرُوْ را میستائیم [٥] فروهر پاکدین دراثَ را میستائیم فروهر پاکدین پئیتی دراثَ را میستائیم فروهر پاکدین پئیتی ونگهه را میستائیم فروهر پاکدین فرشاوخشَ را میستائیم فروهر پاکدین ِنموَ ونگهو پسر وئذنگهه را میستائیم [٦] ❀

---

۱ ِوْیراْسپَ Virāspa این اسم مرکّب است از ویرَ که بمعني مرد است و از اسب شاید بتوان آن را این طور معني کرد دارنده مرداني بمنزلهٔ اسب آزات یعني آزاد فرایئوذَ Frāyaodha یعني کسي که در جنگ پیشقدم است این سه برادر از خاندان کَرْسنَ که ذکرش گذشت میباشند

۲ ونگهو Vanhu یعني نیك پسر ارشیه Aršya یعني راست و درست

۳ دارَیتْرَثَ Dārayat̰ ratha فرارَیتْرَث Frārayat̰ ratha سکارَیتْرَث Skārayat̰ ratha شاید این سه نفر هم برادر همدیکر باشند معاني لفظي این اسامي بحسب ترتیب از این قرار است دارنده گردونه (گردونه جنگي) پیش راننده گردونه دَور گرداننده گردونه

٤ اَرْشوَنتْ Aršavant̰ ویرشونتْ Vyaršavant̰ پئیتیر َشوَنتْ Paityaršavant̰ از هیچیك از این سه نفر خبری نداریم و نه معاني اسامي آنان را درست میدانیم

٥ اَمْرُو و َچمْرُو دو تن از پارسایانند شرح حالی از آنان در دست نیست و معني لفظي آنها نیز معلوم نیست ابداً این دو کلمه باسین مرو و چروش که در بندهش و مینو خرد از آنها سخن رفته و اسم دو مرغي است مناسبتی ندارد (رجوع شود بجلد اول ص ۵۷۵—۵۷۷)

٦ دراثَ Drātha پئیتی دراثَ Paiti.dratha پئیتی ونگهه Paitivanha فرشاوخش Frašāvaxša ِنموَونگهو Nemōvanhu وَئذنگهه Vaēdhanha از هیچکدام از این پارسایان اطلاعي نداریم و نه معاني اسامي آنان را میدانیم فقط معني فرشاوخش معلوم است یعني بیش از بیش بزرگ شده

۱۱۰ فروهر پاکدین وَئسَذَ را میستائیم فروهر پاکدین اشاونگهو پسر بیوندنگهه را میستائیم فروهر پاکدین جرودنگهو پسر پیَریشتوُر را میستائیم فروهر پاکدین نِرمیزدَنَ پسر آئیثویو را میستائیم فروهر پاکدین بِرِزیشنو پسر اَرَ را میستائیم فروهر پاکدین کسوپیتو پسر اَرَ را میستائیم فروهر پاکدین فریه را میستائیم[1] فروهر پاکدین استوت اِرِتَ را میستائیم[2] ٥٥

---

۱ وَئسَذَ Vaēsadha معنی؟ اشاونگهو Ašavanhu یعنی کسی که نیکیش از اشا (راستی) است پسر بیوندنگهه Bivandanha معنی؟ احتمال دارد که اشاونگهو در پهلوی تحریف شده اشاشگهد Ašašagahad شده باشد که در فصل ۱۹ بندهش فقره ۱ آمده کسی که بزرگ روحانی کشور ارزه یعنی کشور غربی میباشد (رجوع شود بجلد اول ص ۴۳۱) جرودنگهو Jarōdanhu یعنی کسی که پاسبان مملکت است پسر پئیریشتوُرَ Pairištūra یعنی؟ شاید کسی که بقول بندهش در فصل ۲۹ فقره ۱ دارای ریاست روحانی کشور سوه یعنی کشور شرقی میباشد همین جرودنگهوی اوستا باشد که در پهلوی تحریف شده است (رجوع بجلد اول ص ۴۳۱) نِرمیزدَنَ Neremyazdana شاید از کلمات نِر+میزدَ باشد یعنی ضیافت دهنده مردان؟ پسر آئیثویو Aithvyu معنی؟ بِرِزیشنو Berezišnu یعنی بلند زانو پسر اَرَ Ara این کلمه گذشته از اینکه در این جا اسم خاص است در آبان یشت فقره ۹۳ اسم یك قسم عیب و نقصی است (رجوع بجلد اول ص ۲۷۵) کسوُپیتوُ Kasupitu یعنی کم غذا فریه Fraya در فقره ۱۱۹ فروردین یشت باز بهمین اسم برمیخوریم گذشته از این دو موضع غالباً این لغت در اوستا استعمال شده و بمعنی دوست میباشد

۲ اَستوَتَ اِرِتَ Astvat ereta در آئین مزدیسنا بسه سوشیانس یا سوشیانت یعنی موعود قائل شده اند که هر یک بفاصلهٔ هزار سال از همدیگر ظهور خواهند کرد این سه موعود که از پشت زرتشت اند در فقرات ۱۲۸—۱۲۹ فروردین یشت مرتباً یاد شده اند و نیز اسامی مادرهای آنان در فقرات ۱۴۱—۱۴۲ مندرج است در هر جای از اوستا که سوشیانت مفرد آمده از آن آخرین سوشیانت که استوت اِرِتَ باشد اراده گردیده است چنانکه در توضیحات فقره ۸٦ (مقالهٔ کیومرث) از فروردین یشت اشاره کردیم استوت اِرِتَ آخرین آفریده اهورا مزدا خواهد بود از ظهور وی رستاخیز برانگیخته جهان معنوی روی خواهد داد در یسنای ۵۹ فقره ۲۸ آمده است « بسوشیانت درود میفرستیم » در فرگرد ۲ ویسپرد فقره ۵ بکسی درود فرستاده شده که بکلام سوشیانت که از پرتوش جهان راستی برپا خواهد شد متکی باشد بی شك در فقرات مذکور آخرین سوشیانت مقصود میباشد محل ظهور استوت اِرِتَ و دو برادر دیگرش از مشرق ایران زمین درکنار دریاچهٔ هامون خواهد بود چنانکه در فرگرد ۱۹ وندیداد فقره ۵ بآن اشاره شده است در زامیاد یشت فقرات ۹۱—۹۷ نسبةً مفصل از سوشیانت و محل ظهور وی سخن رفته است در جای خود بتوضیحات آن خواهیم پرداخت استوت اِرِتَ یعنی کسی که مظهر و پیکر قانون مقدس است (رجوع کنید برسالهٔ سوشیانس تالیف نگارنده بمبئی ۱۹۲۷)

(کرده ۲۶)

۱۱۱ فروهر پاکدین گئوپیونگهو را میستائیم[۱] فروهر پاکدین هم بَرِترونگهوم را میستائیم[۲] فروهر پاکدین ستئوتر وهیشتهه اشهه را میستائیم[۳] فروهر پاکدین پئورو داخشتی از خاندان خشتاو را میستائیم[۴] فروهر پاکدین خشویوراسپ از خاندان خشتاو را میستائیم[۵] ॰

۱۱۲ فروهر پاکدین اَیواستی از خاندان پئورو داخشتی را میستائیم فروهر پاکدین وُهوستی از خاندان پئورو داخشتی را میستائیم فروهر پاکدین گیّه داستی از خاندان پئورو داخشتی را میستائیم فروهر پاکدین اشوزد از خاندان پئورو داخشتی را میستائیم فروهر پاکدین اُورُودو از خاندان پئورو داخشتی را میستائیم[۶] فروهر پاکدین خشترو چینهه از خاندان خشویوراسپ را میستائیم[۷] ॰

---

۱ گئوپیونگهو Gaopivaṅhu یعنی فربه کننده گاوان

۲ هم بَرِترونگهوم Həm.baretar-vaṅhvəm یعنی گرد آورنده نیکیها

۳ ستئوتر وهیشتهه اشهه Staotar-vahištahe-ašahe یعنی بجای آورنده نماز اشا وهیشتا در فقره ۱۴۰ بفروهر زن ستئوتر وهیشتهه اشهه درود فرستاده شده است

۴ در فقره ۱۴۰ بفروهر زن پئوروداخشتی درود فرستاده شده است بتوضیحات فقره ۷۲ آبان یشت در جلد اول ص ۲۶۳ نیز ملاحظه شود

۵ در فقره ۱۴۰ بفروهر زن خشویوراسپ درود فرستاده شده است راجع بمعنی آن بتوضیحات فقره مذکور ملاحظه شود

۶ از اعضای خانواده پئوروداخشتی اطلاعی نداریم در فقره ۹۶ همین یشت یك وُهوستی دیگر برخوریم در فقره ۱۴۰ بفروهر زن گیّه داستی درود فرستاده شده است بتوضیحات فقره مذکور ملاحظه شود در فقره ۱۱۴ خاندان گیّه داستی مندرج است راجع به اشوزد بتوضیحات فقره ۷۲ آبان یشت ملاحظه شود

۷ خشترو چینهه Xšathrō.činah یعنی خواستار سلطنت ایو استی Ayo.asti یعنی آهنین استخوان اُوروذو Urūdhu معنی؟

۱۱۳ فروهر پاکدین اشاهورَ از خاندان جیشتی را میستائیم [۱] فروهر پاکدین فرایزنت را میستائیم [۲] فروهر پاکدین فرنه از خاندان فرایزنت را میستائیم [۳] فروهر پاکدین جروونگهو از خاندان فرایزنت را میستائیم [٤] فروهرهای پاکدینان اشوزد و ثریتَ پسران سایوژدری را میستائیم [٥] فروهر پاکدین وهورئوچه از خاندان وَرَکسَ را میستائیم [٦] فروهر پاکدین اَرِجهوت پسر تور را میستائیم [۷] فروهر پاکدین اوْسینمه را میستائیم [۸] ☘

۱۱٤ فروهر پاکدین یوختاسپ را میستائیم فروهر پاکدین اش‌شیئوْثنَ از خاندان کَیّه ذاستی را میستائم فروهر پاکدین وهومنهه (پسر) کتو را میستائیم فروهر پاکدین وُهوَزْدهْ پسر کتو را میستائیم فروهر پاکدین اشَ‌سَردَ پسر اش‌سئیرینک را میستائیم فروهر پاکدین اشَ‌سَردَ پسر زئیرینک را میستائیم فروهر پاکدین چاخشنی را میستائیم

---

۱ اشاهورَ [اوستایی] شاید این اسم از اشا و اهورا مرکب باشد جیشتي معني؟

۲ فرایزنت [اوستایی] Frāyazenta یعني بفدیهٔ برازنده در فقره ۱٤۰ از زنش یاد شده است

۳ فرِنه Frēnah معني؟

٤ جرو ونگهو [اوستایی] Jarō.vaṅhu یعنی پاسبان نیکي

٥ راجع به اشوزد و ثریتَ وسایوژدري بجلد اول یشتها ص ۱۹۹ و ۲٦۳ ملاحظه شود در جلد اول یشتها صفحه ۱۹۹ در سر سطر ۲۰ سهوي روي داده (آورواخشیه) مندرج است بجاي آن باید (اشوزد) مندرج شود از خوانندگان این نامه خواهشمندیم که آن را اصلاح کنند ثریتَ در شاهنامه اترط شده است رجوع شود بجلد اول ص ۱۹۷

٦ وهورئوچه (بهروز) رجوع شود بتوضیحات فقره ۹۷ وَرَکسَ [اوستایی] Varakasa یعني نگهدار برگان

۷ اَرِجهوت [اوستایی] Arejahvat یعني ارجمند احتمال دارد از کلمهٔ تورَ [اوستایی] Tūra تورانی مقصود باشد چه کلمهٔ مذکور در اوستا بمعني توراني استعمال شده است

۸ در فقره ۱٤۰ از زن آوسینمه یاد شده است راجع بمعني آن بتوضیحات فقره مذکور ملاحظه شود

فروهر پاکدین سیاوَسپي را میستائیم فروهر پاکدین پثو روشتی پسر کوی را میستائیم[1] ꕥ

۱۱۵ فروهر پاکدین وَرِسمپا پسر جَنَنوَ را میستائیم فروهر پاکدین نَنَزَاستی پسر پِشته را میستائیم فروهر پاکدین زرزداتی پسر پِشته را میستائیم فروهر پاکدین گیثوَتي پسر وهومنهه را میستائیم فروهرهای پاکدینان اِرزُو و سرُوَتو سپادَ را میستائیم فروهرهای پاکدینان زرینگهه و سپنتو خرَتو را میستائیم فروهر پاکدین ورشنی پسروا کرزَنْ را میستائیم فروهر پاکدین فراچیه پسر تَنثُوروَاِنی را میستائیم فروهر پاکدین وهمئذاتَ پسر منثرواکَ را میستائیم فروهر پاکدین اُوشترَ پسر سَذَنهَ را میستائیم ꕥ

۱۱۶ فروهر پاکدین دنگهوسروتَ را میستائیم فروهر پاکدین دنگهو فراده را میستائیم فروهر پاکدین سَپوَپدْ پسر مخشتی را میستائیم فروهر پاکدین پینگهر پسر مخشتی را میستائیم فروهر پاکدین اُوشتازَنتَ را میستائیم فروهر پاکدین اشَ سَوَه را میستائیم فروهر پاکدین اشا اُوروَاِث را میستائیم فروهر پاکدین هَئوَموْ خوارِنه را میستائیم فروهر پاکدین وَرشنَ را میستائیم ꕥ

۱۱۷ فروهر پاکدین فرَوَ را میستائیم فروهر پاکدین اُوسناکَ را میستائیم فروهر پاکدین خوانونت را میستائیم فروهر پاکدین دَئناوَزه را میستائیم فروهر پاکدین اِرَجوَنْ را میستائیم فروهر پاکدین اَئیوی خوارِنهْ را میستائیم فروهر پاکدین هُوَیزَتَ را میستائیم

---

۱ از اشخاص این فقره و فقرات بعد اطلاعي نداریم هرچند که معاني لغوي اکثر این اسامي معلوم است اما از براي اختصار از ذکر آنها صرف نظر کردیم آخرین اسم فقره ۱۱۴ که کوي ســـ Kavi باشد سه بار در این یشت آمده است در فقره ۱۱۹ بفروهر خود او درود فرستاده شده و در فقره ۱۲۳ از فروهر گرشتَ پسر کوي یاد شده است کوي را که در فارسي کي گوئیم عنوان سر سلسلهٔ پادشاهان کیاني قُباد بوده است در زامیاد یشت از آن صحبت خواهیم داشت

فروهر پاکدین هرذاسپ را میستائیم فروهر پاکدین پازینهَ را میستائیم فروهر پاکدین خواخشثرَ را میستائیم فروهر پاکدین اَشو یَئو ئیریه را میستائیم فروهرپاکدین استوت ارتَ را میستائیم [1] ❀

(کردهٔ ۲۷)

۱۱۸ فروهر پاکدین هوگئوَ را میستائیم فروهر پاکدین انگهویو را میستائیم فروهر پاکدین گئوری را میستائیم فروهرپاکدین گئو رینه را میستائیم [2] فروهرپاکدین مزدرا ونگهو را میستائیم فروهرپاکدین سریراونگهو را میستائیم فروهر پاکدین آیوتَ را میستائیم فروهرپاکدین سورَوَیزتَ را میستائیم ❀

۱۱۹ فروهر پاکدین ارذوَ را میستائیم فروهرپاکدین کَوی را میستائیم فروهای پاکدینان اُوخشنَ پسر ویذ یسروَه (و) دُورَ اِسروتَ پسر برزوَنت را میستائیم فروهر پاکدین ونگهو ذاتَ پسر خواذات را میستائیم [3] فروهر پاکدین اوزیه از خاندان ونگهو ذات را میستائیم فروهرپاکدین فریه را میستائیم [4] ❀

۱۲۰ فروهر پاکدین اِشم ینگهه رئوچ را نام برده میستائیم فروهر پاکدین اِشم ینگهه ورزَ را نام برده میستائیم فروهر پاکدین

---

۱ راجع به استوت ارتَ بتوضیحات فقره ۱۱۰ ملاحظه شود

۲ گئوَرَینه Gaorayana یکي از جاویدانیهاست که از یاوران سوشیانت خواهد بود رجوع شود بکتاب ۹ دینکرد فصل ۲۳ فقره ۲

۳ خواذاتَ [Avestan script] Xᵛadhāta یعني خود داد خود قانون خود کام خود رأی و جاوداني این کلمه بمعني مذکور غالباً در اوستا استعمال شده است همین کلمه است که در پهلوي ختاي و در فارسي خداي یا خدا گویند

٤ در فقره ۱۱۰ باز باسم فریه برخوردیم رجوع شود بتوضیحات فقره مذکور

اِشم ْ یَهمائیِ اُوْشتَ را نام برده میستائیم ۱ فروهر پاکدین یَوْ ایشتَ از خاندان فریانَ را میستائیم ۲ و (فروهر) اُوْسمانرَ پَشْتَه را از برای مقاومت کردن بر ضد خصومتی که از خانواده برخاسته باشد۳

۱۲۱ فروهر پاکدین سپیتی پسر اُوْسپسنوْ را میستائیم فروهر پاکدین اِرزْراسپ پسر آوْسپسنوْ را میستائیم ۴ فروهر پاکدین

---

۱ اَشِمْ یَهمائیِ اُوْشتَ این اسم مرکب است از کلمات آغاز یسنا ۴۳ قطعهٔ ۱ اَشِمْ یَهمائیِ اُوْشتَ یکی از هفت جاودانیهاست که در خونیرس بسرمیبرد رجوع شود به بندهش فصل ۲۹ فقره ۵ و به دادستان دینیك فصل ۹۰ فقره ۳ راجع به خونیرس بجلد اول ص ۴۳۳ ملاحظه شود

۲ در خصوص یوا یشت از خاندان فریان رجوع شود بجلد اول ص ۲۲۶ و ۲۶۹-۲۷۱

۳ باسامی این پدر و پسر در فقره ۹۷ نیز برخوردیم رجوع شود بتوضیحات فقره مذکور

۴ سپیتی [اوستایی] Spiti اِرزْراسپَ [اوستایی] Erezräspa هر دو پسر آوْسپَسْنوْ [اوستایی] Uspąsnu میباشند سپیتی یعنی سفید اِرزْراسپَ یعنی دارنده اسب راست رو آوْسپَسْنوْ یعنی کسی که گرد بر انگیزد در فصل ۲۹ بندهش فقره ۱ از این دو برادر اسم برده شده است در فصل مذکور هریك از هفت کشور روی زمین در تحت ریاست یکی از نیکان و پارسایان قرار داده شده ریاست روحانی کشور فردذفش یعنی کشور جنوب شرقی باسپیتی پسر آوْسپَسْنوْ میباشد و ریاست روحانی کشور ویدذفش یعنی کشور جنوب غربی با اِرزراسپ پسر آوْسپَسْنوْ میباشد درکتاب نهم دینکرد در فصل ۲۰ فقرات ۱۷ — ۲۴ داستانی راجع بهجوم مازندرانیان در عهد فریدون مندرج است و از آن چنان بر می‌آید که این دو برادر از مازندران بوده اند اینك آن داستان بطور خلاصه «پس از سپری شدن روزگار شهریاری ضحاك مازندرانیان به خونیرس (مملکت مرکزی) روی نهاده کشور را ویران کردند مردم بستوه آمده بنزد فریدون شکوه بردند و بدو گفتند ضحاك دیوها را در بند داشتی و همه در عهد او در امان بودند آنگاه فریدون لشکر بزرگی آراسته بمیدان جنگ مازندرانیان شتافت پنجاها و صدها و هزارها و ده هزارها از آنان بکشت فقط یك ثلث از آنان خسته و در مانده بکوههای مازندران برگشتند از آن پس کسی از مازندرانیان را یارای آن نبود که از کوه فرود آمده داخل خونیرس شود دو تن از آنان یکی سپیتی پسر آوسپسنوْ و دیگری اِرزْراسپ پسر اوسپسنوْ از برای آموختن دانش دینی نزد فرشوشتر آمدند» فرشوشتر معاصر حضرت زرتشت و پدر زن پیغمبر و وزیر کی گشتاسب و برادر جاماسب است

اُوْسَذَنْ پسر مزدیسنَ را میستائیم [۱] فروهر پاکدین فرادَتْ وَنگهو پسر ستیونت را میستائیم فروهر پاکدین رَئُوچس چَئِشْمَنْ را میستائیم فروهر پاکدین هوَرِ چَئِشْمَنْ را میستائیم [۲] فروهر پاکدین وِیْسرُوتر را میستائیم فروهر پاکدین بَرِمنَ را میستائیم فروهر پاکدین وِیْسرُوْتَ را میستائیم ٥٥

۱۲۲ فروهر پاکدین هوْسپَ را میستائیم فروهر پاکدین چثوَرِسپَ را میستائیم [۳] فروهر پاکدین ذُورا مَئِشي را میستائیم فروهر پاکدین فرئورئوس پسر کَنْوشَ را میستائیم فروهر پاکدین فریناسپَ پسر کَنْوَ را میستائیم فروهر پاکدین فرَادَتْ نَرْ پسر گَرَوارتو را میستائیم فروهر پاکدین وهوشتر پسر اَخننگهه را میستائیم فروهر پاکدین ویوارِشوَ پسر ائینیاوَ را میستائیم ٥٥

---

۱ آوْسَذَنْ Usadhan پسر مَزْدَیَسْنَ آوْسَذَنْ یعنی دارای چشمه‌ها مَزْدَیَسْنَ یعنی مزدا پرست در فقره ۱۳۲ نیز همین اسم در جزو پادشاهان کیانی ضبط شده است همچنین در فقره ۷۱ از زامیاد یشت در ردیف پادشاهان کیانی باین اسم برمیخوریم همین اسم نیز در اوستا آوَسَنْ آمده چنانکه در فقره ٤٥ آبان یشت و در فقره ۳۹ بهرام یشت آوْسَذَنْ یا آوَسَنْ هر دو یکي است اینك در فارسي کاؤس گوئیم در فقرات مذکور از آوَسَذَنْ یا آوَسَنْ (باستثنای فقره ۱۲۱ فروردین یشت) کیکاوُس پادشاه کیاني نوهٔ کیقباد اراده شده است (رجوع شود بجلد اول ص ۲۱٤--۲۱٦)

۲ رَئُوچس چَئِشْمَنْ Raoc̆asc̆aēšman هوَرِ چَئِشْمَنْ Hvare-c̆aēšman این دو اسم نیز در فقره ۱۲۸ تکرار شده است اولی یعني روشنی پاشنده دومي یعنی فروغ خورشید پاشنده در دادستان دینیك در فصل ۳٦ فقرهٔ ٤ این دو پارسا روشن چشم و خور چشم ضبط شده و در جزو شش یاوران جاوداني سوشیانت در هنگام رستاخیز شمرده شده اند از ما بقی این یاوران که بقول دادستان دینیك در هفت کشور فرمانده اند در توضیحات فقره ۱۲۸ صحبت خواهیم داشت

۳ هوْسپَ Hvaspa یعنی کسی که اسبش خوب است چثوَرِسپَ C̆athvarespa یعنی کسی که چهار اسب (بگردونه) بسته است هوسپ و چثورسپ که در پهلوی تحریف شده هر دو در فصل ۲۹ بندهش در فقرهٔ ۱ آمده اند اولی بزرگ روحانی است در کشور وروبرشت یعنی در کشور شمال غربی دومی بزرگ روحانی است در کشور وروجرشت یعنی کشور شمال شرقی رجوع شود بجلد اول ص ٤۳۱—٤۳۳

۱۲۳ فروهر پاکدین فرارازی پسر تور را میستائیم فروهر پاکدین ستیپی پسر رَوَنت را میستائیم فروهر پاکدین پرْشینتَ پسر گندرِوَ را میستائیم[۱] فروهر پاکدین اوّیه پسر سپنگه را میستائیم فروهر پاکدین اِتَوَ از خاندان مأیوْ را میستائیم فروهر پاکدین یَئتوش گاوْ پسر وَیاتَنَ را میستائیم فروهر پاکدین گَرْشتَ پسر کوي را میستائیم[۲] ٭

۱۲۴ فروهر پاکدین پُئورُوْ بنگهه پسر زئوش را میستائیم فروهر پاکدین وهوداتَ پسر کاتَ را میستائیم فروهر پاکدین باوَنگْهَهْ پسر ساوَنگْهَنگْهَه را میستائیم فروهرهای پاکدینان هورِزْ (و) آنکسَ را میستائیم فروهر پاکدین اَرَوَئوشترَ پسر اِرِزَوَنت دئینگهئوش را میستائیم فروهر پاکدین فراچیثر پسر بِرِزَوَنتْ را میستائیم[۳] فروهر پاکدین وهوپِرِسَ پسر اَئینیاوَ را میستائیم[٤] ٭

۱۲۵ فروهر پاکدین پَرَوْدَسْمَ پسر داشتاغنی مُوْژیْ از مملکت موژ را میستائیم فروهرهای پاکدینان فراتورَ (و) اَسروتَ از خاندان بِئش تَستورَ را میستائیم فروهر پاکدین اورِگاوْ پسر اِرِزَوَنتْ پسر اوئیغمتستوْرَ را میستائیم فروهر پاکدین گَئو مَنتْ پسر زوَنْ رَئوژدي از مملکت رَئوژْ دیه را میستائیم فروهر پاکدین ثریت پسر اَئو سَرِدْ (و) فیوشتَ تنّی از مملکت تنیه را میستائیم[٥] ٭

---

۱ گندْ رِوَ 𐬔𐬀𐬥𐬛𐬀𐬭𐬆𐬎𐬎𐬀 ترکیب دیگری است از گَندَرِوَ 𐬔𐬀𐬥𐬛𐬀𐬭𐬆𐬎𐬎𐬀 اولی یکي از پارسایان است که بفروهرش درود فرستاده شده است دوی دیوی است که بدست گرشاسب کشته شده است رجوع شود بجلد اول ص ۲۰۰

۲ در فقرهٔ ۱۱۹ باسم کوی بر خوردیم

۳ در فقرهٔ ۱۱۹ باسم بِرِزوَنتْ بر خوردیم

٤ در فقرهٔ ۱۲۲ باسم ائینیاوَ بر خوردیم

٥ پَرَوْدَسْمَ پسر داشتاغني یك مُوْژی از مملکت مُوْژَ و گَئو مَنتْ پسر زَوَنْ یك رَئوژدي از مملکت رَئوژدیه و فیوشتَ یك تنی از مملکت تنیه نامیده شده اند این ممالك که در متن 𐬨𐬏𐬰𐬀 Muža و 𐬭𐬀𐬊𐬰𐬛𐬌𐬌𐬀 Raoždya و 𐬙𐬀𐬥𐬌𐬌𐬀 Tanya آمده نمیدانیم در کجا واقع بوده است نظر باینکه اسامی اشخاص منسوب باین ممالك ایراني است بایستی این ممالك هم در سر زمین ایران واقع باشد نه در خارج چنانکه برخی از مستشرقین گمان کرده اند

۱۲۶ فروهر پاکدین نَیرِوَنکَشو (از خاندان) اُوسپَیشتَ (از دودمان) سَئینَ را میستائیم فروهر پاکدین اَوتیونی پسر وِیتکوی (و فروهر) زیغری پسر سئنَ را میستائیم فروهر پاکدین فرَوهکفرَ از خاندان مرزیشمَ از دودمان سئنَ را میستائیم [1] فروهر پاکدین وَرِسموَرَئوچه پسر پرث وَفسمن را میستائیم [2] ❀

۱۲۷ فروهرهای پاکدینان اَشَنَغهٔ (و) ویدت گاو از مملکت انگهوی را میستائیم فروهرهای پاکدینان پرِشت گاوْ (و) دازگرَوگاوْ از مملکت اپخشیرا را میستائیم [3] فروهر پاکدین هوفرَوَخش از خاندان کهرَکنَ ها را میستائیم فروهر پاکدین اَکیّذَ از خاندان پوذَها را میستائیم فروهر پاکدین جاماسپ دوم را میستائیم فروهر پاکدین مدیوماه دوم را میستائیم فروهر پاکدین اروتدنر دوم را میستائیم [4] ❀

۱۲۸ فروهر پاکدین رَئوچس چَشمن را میستائیم فروهر پاکدین هوَرچشمن را میستائیم فروهر پاکدین فرادت خوارنه را میستائیم فروهر پاکدین ویذَت خوارنه را میستائیم فروهر پاکدین وُئوروِنمهَ را میستائیم

---

۱ در خصوص سَئنَ رجوع شود بتوضیحات فقرهٔ ۹۷

۲ در فقرهٔ ۹۷ نیز باسم وَرِسموَرَئوچه بر خوردیم

۳ اَنگهوی Anhvi ظاهراً این کلمه تحریف شده چه در نسخ با املاء مختلف نوشته شده است اسم مملکتی است اپخشیرا Apaxšīrā نیز اسم مملکتی است تعیین محل این دو مملکت غیر ممکن است همینقدر میدانیم که هر دو مملکت در ایران زمین واقع بوده است گذشته از اینکه اسامی اشخاصی که منسوب بآنهاست ایرانی است اسم مملکت اپخشیرا خود دلیل ایرانی بودن این مملکت است چه این کلمه بمعنی (بی شیر) میباشد

٤ باسامی جاماسب و مدیوماه و اُروتدنر در فقرات ۹۵ و ۹۸ و ۱۰۳ برخوردیم در این فقره جاماسب و مدیوماه و اروتدنر دیگری مقصود میباشد که از برای امتیاز با صفت بعد زائیده شده قید گردیده اند

فروهر پاکدین وئورُوْسوَهْ را میستائیم[۱] فروهر پاکدین اوخشیتْاِرِت را میستائیم فروهر پاکدین اوخشیت نمهْ را میستائیم فروهر پاکدین اَستوَتَ اِرِت را میستائیم[۲] ○

---

۱ در فقره ۱۲۱ از دو تن از این پارسایان که رَئوچس چشمنْ و هوَرِ چشمنْ باشند صحبت داشتیم و گفتیم که بنا بمندرجات دادستان دینیك در فصل ۳٦ فقره ٤ روشن چشم (رئوچس چشمن) و خور چشم (هوَرِ چشمنَ) در هنگام رستاخیز از یاوران سوشیانت میباشند اینك در این فقره هر شش یاوران شوسیانت که دادستان از آنان صحبت میدارد یکجا نامیده شده اند نخستین و دومین رئوچس چشمن و هورچشمن که ذکر شان گذشت

(سوم) فرادَتْ خوارِنَهْ Frādat̰ X^v^arenah یعنی فر پرور در دادستان فراذت فرّه شده است

(چهارم) وِیذَتْ خوارِنَهْ Vidhat̰ X^v^arenah در دادستان ورِدَت فرّه شده است یعنی از فر برخوردار

(پنجم) وُئورُو نه Vouru.nemah یعنی فراخ نیایش در دادستان کامك نیایش شده است

(ششم) وُئورُوْ سوَهْ Vouru.savah یعنی فراخ سُود در دادستان کامك سُوت شده است بقول دادستان دینیك در هنگام رستاخیز و برخاستن مردگان که پنجاه و هفت سال طول خواهد کشید این شش پارسایان جاودانی در هفت کشور روی زمین سوشیانت را یاری خواهند نمود و با خونیرس یعنی با کشور مرکزی و محل اقامت سوشیانت در گفت و شنید خواهند بود روشن چشم در ارزه یعنی کشور غربی فرمانده و بزرگ خواهد بود خور چشم در سوه یعنی کشور شرقی فراذت فرّه در فردذفش یعنی کشور جنوب شرقی ورِدت فرّه در ویدذفش یعنی کشور جنوب غربی کامك نیایش در وُروبرشت یعنی کشور شمال غربی کامك سوت در وُروجرشت یعنی درکشور شمال شرقی (راجع بهفت کشور بصفحات ٤۳۱ — ٤۳۳ جلد اول ملاحظه شود)

۲ در توضیحات فقره ۱۱۰ راجع به اَستوَتْ اِرِتَ گفتیم که در آئین مزدیسنا بسه موعود قائل شده اند که هر یك بفاصلهٔ هزار سال از همدیگر ظهور خواهد کرد آخرین آنان استوت اِرِتَ میباشد که معمولاً اسم سوشیانت باو اطلاق میشود در آخر فقره ۱۱۷ باز باسم استوت اِرِت برخوردیم اینك در این فقره اسم هر سه موعود در یکجا ذکر شده اند

(نخست) اُوْخشیَتْ اِرِتَ Ux̌yat̰.ereta یعنی پرورانندهٔ قانون مقدس امروزه اوشیدر یا هوشیدر گویند در کتب پهلوی خورشتیدر یا اوشتیر آمده است گاهی کلمهٔ بامی را بآن افزوده هوشیدر بامی میگویند

(دوم) اُوْخشیَتْ نمِ Ux̌yat̰.nemah یعنی پرورانندهٔ نماز و نیایش امروزه اوشیدر ماه یا هوشیدر ماه گویند

(کردهٔ ۲۸)

۱۲۹ کسی که سوشیانت پیروزگر نامیده خواهد شد واَستوَتَ اِرِتَ نامیده خواهد شد از این جهت سوشیانت برای اینکه او بسراسر جهان مادی سود خواهد بخشید از این جهت اَستوَتَ اِرِتَ برای اینکه او آنچه را جسم و جاني است پیکر فنا ناپذیر خواهد بخشید از براي مقاومت کردن برضد دروغ جنس دوپا (بشر)

(سوم) استوت اِرِتَ که در توضیحات فقره ۱۱۰ از او سخن رفت این سه برادر از پشت پیغمبر ایران هستند بنا بسنت نطفهٔ حضرت زرتشت را ایزد نریوسنگ برگرفته بفرشتهٔ آب ناهید سپرد که آن را در دریاچهٔ کیانسو (هامون) حفظ نمود در آغاز هزاره یازدهمین دوشیزه اي از خاندان بهروز خدا پرست و پرهیزگار در آن دریاچه آب تنی نموده از آن نطفه آبستن خواهد شد پس از انقضاي مدت نه ماه هوشیدر یا بعرصهٔ دنیا خواهد گذاشت این پسر بسن سي سالگي از طرف اهورا مزدا برانگیخته دین از پرتو ظهور وي جاني خواهد گرفت از جمله علامات ظهور وي این است که خورشید ده شبانروز غیر متحرك در وسط آسمان خواهد ایستاد و بهفت کشور روي زمین فروغ خواهد پاشید آنکه دلش با خدا نیست از دیدن این خارق‌العاده زهره خود باخته از هول و هراس جان خواهد سپرد و زمین از ناپاکان تهي خواهد گشت در آغاز هزاره دوازدهمین دگر باره دوشیزه اي از خاندان بهروز در دریاچهٔ هامون تن خویش شسته بارور خواهد شد پس از نه ماه هوشیدر ماه متولد خواهد شد و بسن سي سالگي برسالت خواهد رسید در هنگام ظهور وي خورشید بیست شبانروز درمیان آسمان غیر متحرك خواهد ایستاد در عهد سلطنت روحاني هوشیدر ماه ضحاك از کوه دماوند زنجیر گسیخته دست ستم و کینه خواهد گشود بفرمان اهورا مزدا یل نامور گرشاسب نریمان از دشت زابلستان برخاسته آن ناپاك را هلاك خواهد کرد در آخر دوازدهمین هزاره باز دوشیزه اي از خاندان بهروز در هامون خود شسته آبستن خواهد شد از او سوشیانت آخرین آفریده اهورامزدا روي بجهان خواهد نمود چون بسن سي سالگي رسد امانت رسالت مزدیسنا بوی برگذار شود بواسطه غیر متحرك ماندن خورشید در وسط آسمان بعالمیان ظهور سوشیانت و نو کننده جهان بشارت داده خواهد شد از ظهور وي اهریمن نیست شود دیو دروغ نابود گردد یاوران جاوداني آن حضرت که کیخسرو وگیو وگودرز و طوس و پشوتن وگرشاسب نریمان وغیره باشند نیز قیام کنند مردگان برخیزند و جهان معنوي روي نماید در فقرات ۱۴۱–۱۴۲ از مادرهاي هوشیدر و هوشیدر ماه و سوشیانت یاد شده است (رجوع شود برسالهٔ سوشیانس تألیف نگارنده)

از برای مقاومت کردن در ستیزه ای که از طرف پاکدینان برانگیخته شده باشد [۱] ❀

(کردهٔ ۲۹)

۱۳۰ فروهر پاکدین جم‌قوي دارندهٔ گلهٔ فراوان از خاندان ویونگهان را میستائیم [۲] از برای مقاومت کردن بر ضد فقارتی که از طرف دیوها ست و بر ضد بیعلوفگی که از خشکی است و بر ضد زوال مرشون [۳] ❀

۱۳۱ فروهر پاکدین فریدون از خاندان آبتین را میستائیم [٤] از برای مقاومت کردن بر ضد جرب و تب و . . . و لرزهٔ تب و . . . [٥] از برای مقاومت کردن برضد آزار مار [٦] فروهر پاکدین ا ئوشنر بسیار زیرك را

---

۱ تمام این فقرات راجع است به اَستوَت اِرِتَ که در فقره پیش گذشت در مقالهٔ فروهر (جلد اول ص ۶۰۰) گفتیم که فروهر هریك از نامداران و پارسایان از براي رفع آسیب و بلاي مخصوصي خوانده میشود چنانکه در فقره فوق ملاحظه میشود بفروهر سوشیانت درود فرستاده شده از براي مقاومت کردن در مقابل دروغ جمله اخیر فقره ۱۲۹ مثل جمله اخیر فقره ۱۰۵ میباشد در متن آمده (ستیزه که از پاکدینان برانگیخته شده باشد) ولی بنظر میرسد که چنین مقصود باشد (ستیزه که برضد پاکدینان برانگیخته شده باشد)

۲ راجع بجم و خاندانش ویونگهان بجلد اول ص ۱۸۰ — ۱۸۸ ملاحظه شود

۳ مرشوَن دیو زوال و فراموشي است رجوع شود بجلد اول ص ۳۱۳ و بمقالهٔ گشوتم ص ۳۸ جلد دوم

٤ راجع بفریدون و خاندانش آبتین بجلد اول ص ۱۹۱ — ۱۹۵ ملاحظه شود

٥ بجاي نقاط از کلمات تَبِزَ [illegible] و واوَرشا [illegible] نمیدانیم که چه ناخوشیهائي مقصود میباشد

٦ فروهر فریدون از براي رفع ناخوشیها و گزش مار ستوده شده باین مناسبت که او مؤسس طب و مخترع تریاق است چنانکه در تاریخ بلعمي مندرج است: و نخست پادشاهي که در نجوم نگریست او (فریدون) بود و در علم طب نیز رنج ببرد و تریاق او ساخت. حمزه اصفهاني مینویسد: و فریدون احدث الرقی وابدع الترياق من جرم الافاعي و اَسس الطب و دل من النبات ما يدفع الآفات عن اجسام ذوي الارواح

راجع باین موضوع بکتاب ذیل ملاحظه شود Traité de Médecine Mazdéenne par Casartelli; Louvain 1886 p. 5

میستائیم [۱] فروهر پاکدین اوزَوَ از خاندان توماسپ را میستائیم [۲]
فروهر پاکدین اغریرث دلیر را میستائیم [۳] فروهر پاکدین منوچهر از
خاندان ایرج را میستائیم [٤] ۞

۱۳۲ فروهر پاکدین کیقباد را میستائیم فروهر پاکدین کی اپیوه را میستائیم
فروهر پاکدین کیکاوس رامیستائیم فروهر پاکدین کی آرش را میستائیم
فروهر پاکدین کی پشین را میستائیم فروهر پاکدین کي ویارش را میستائیم
فروهر پاکدین کی سیاوش‌رامیستائیم فروهر پاکدین کیخسرو را میستائیم [۵] ٭

۱۳۳ از برای نیروی خوب ترکیب یافته اش [٦] از برای پیروزي اهو را آفریده اش
از برای برتری فاتحش از برای حکم خوب مجریٰ شده اش از برای حکم
تغییر ناپذیرش از برای حکم مغلوب نشدنیش و از برای شکست فوری
دشمنان (از او) ٭

۱۳٤ از برای قوّت سالم و از براي فر مزدا آفریده و از براي تندرستی از براي
فرزندان نیكِ با هوشِ دانای زبان آورِ مقتدرِ روشن چشم از احتیاج

---

۱ اَئو ْشنرَ Aošnara بقول دینکرد مشاور کیکاوس بوده بالاخره
کیکاوس از دیوها فریب خورده او را کشت اَئو ْشنرَ در هوش و فراست مشهور بوده در
(آفرین پیغمبر زرتشت) حضرت زرتشت بکي گشتاسب دعا کرده گوید « بکند که تو مانند مزدا
نیک کنش شوي مانند فریدون پیروزگر گردي مانند جاماسب نیرومند باشي مانند کیکاوس بسیار
زورمند گردي مانند اَئو ْشنرَ زیرك شوي . . . . »
راجع به کیکاوس و او شنر بمقاله کیانیان (کیکاوس و اوشنر) نیز ملاحظه شود
Sacred Books of the East vol. XLVII p. 13

۲ اُوْزَوَ از خاندان تُوْماسپَ رجوع شود بمقالهٔ زو پسر تهماسب ص ٤٦–٤٩ درهمین جلد

۳ اغریرث پسر پشنگ و برادر افراسیاب وکرسیوز بوده برخلاف برادرانش از
نیکان و دوستار ایرانیان بوده بهمین جهت افراسیاب پادشاه توران اورا کشت رجوع شود
بمقالهٔ افراسیاب در جلد اول ص ۲۰۷–۲۱٤

٤ راجع به منوچهر ازخاندان ایرج بمقالهٔ منوچهر ص ٥۰–٥۲ ملاحظه شود درهمین جلد

٥ از کلیهٔ این پادشاهان کیاني در فقرات ۷۰–۷۷ زامیادیشت نیز یاد شده است در
مقالهٔ کیانیان از آنها صحبت خواهیم داشت

٦ یعنی نیروي کیخسرو فقرات ۱۳٤ و ۱۳٥ نیز راجع باوست

رهانندهٔ دلاور از برای آگاهی درست از آینده و از بهترین زندگی (بهشت) غیر قابل تردید ٥

۱۳۵ از برای سلطنت درخشان از برای مدت زندگانی بلند از برای همهٔ خوش بختیها از برای همهٔ درمانها از برای مقاومت کردن برضد جادوان و پریها و کویها و کرپانهای ستمکار [1] از برای مقاومت کردن برضد آزاری که از ستمکاران سرزند ٥٥

۱۳۶ فروهر پاکدین سام گرشاسب گیسوان دارندهٔ مسلح بگرز را میستائیم [2] از برای مقاومت کردن بر ضد (دشمن) قوی بازوان و لشکر (دشمن) با سنگر فراخ با درفش پهن با درفش بر افراشته با درفش گشوده (لشکری که) درفش خونین بر افرازد از براي مقاومت کردن بر ضد راهزن ویران کنندهٔ هولناك آدمي کش بیرحم از برای مقاومت کردن بر ضد آزاری که از راهزن سرزند ٥٥

۱۳۷ فروهر پاکدین آخرورَ از خاندان خسرو را مستائیم [3] از برای مقاومت کردن برضد دروغگوئی که دوست خود را هم میفریبد و برضد بخیل ویران کننده جهان فروهر پاکدین هوشنگ دلیر را میستائیم [4] از برای مقاومت کردن برضد دیوهای مازندران و دروغپرستان وَرِنَ (گیلان) [5] از برای مقاومت کردن برضدآزاری که از دیوها سرزند ٥٥

---

۱ کویْ و کرَپنْ غالباً درگاتها نیز باهم نامیده شده اند از اُمرا و پیشوایان دیویسنا بوده اند مکرراً حضرت زرتشت از آنان که گمراه کنندگان قوم اند در گاتها شکایت کرده است در قسمتهاي دیگر اوستا از آنان نیز بمعاني مذکور و بمعاني مطلق گمراه کنندگان و مفسدین اراده شده است رجوع شود بگاتها تفسیر نگارنده ص ۹۳

۲ راجع بگرشاشب بجلد اول ص ۱۹۵ـ۲۰۷ ملاحظه شود

۳ آخْرُورَ Axrūra از خاندان خسرو و از دوستان گرشاسب بوده است معنی ؟

٤ راجع بهوشنگ بجلد اول ص ۱۷۸ ـ ۱۷۹ ملاحظه شود

٥ وَرِنَ = دیلمُ = گیلان رجوع شود بجلد اول ص ٥٧

۱۳۸ فروهر پاکدین فرذاخشتی پسر خونبیّه را میستائیم[1] از برای مقاومت کردن برضد (دیو) خشم گرز خونین آزنده و برضد دروغپرستانی که خشم را بزرگ میدارند از برای مقاومت کردن برضد آزاری که از خشم سرزند[2] ۞

(کردهٔ ۳۰)

۱۳۹ فروهر پاکدین هووی را میستائیم[3] فروهر پاکدین فرنی را میستائیم فروهر پاکدین ثریتی را میستائیم فروهر پاکدین پئوروچیستا را میستائیم[4]

---

۱ رجوع شود بتوضیحات فقره ۹۶

۲ دیوخشم در اوستا اَئِشمَ آمده رجوع شود بجلد اول ص ۴۷۵ و ۵۲۰

۳ در این فقره و فقره بعد از زنان پارسا یاد شده است

هووي Hvōvī دختر فرشوشتر و زن حضرت زرتشت است در دین یشت فقرهٔ ۱۵ نیز از او یاد شده است در گاتها یسنا ۵۱ فقره ۱۷ درجائي که پیغمبر ایران میگوید «فرشوشتر هوگوَ دختر گرانبها و عزیزي را بزني بمن داد پادشاه توانا مزدا اهورا وي را از براي ایمان پاکش بدولت راستی رساند» اشاره بهمین زن است در سنت است که سه پسر آینده زرتشت (سوشیانتها = موعودها) که در آخرالزمان ظهور خواهند کرد از پشت همین زن و پیغمبر میباشند چنانکه در فصل ۳۲ بندهش فقره ۸ آمده سه پسر آینده زرتشت که هوشیدر و هوشیدر ماه و سوشیانت باشند از هووي هستند در فقره ۱۲۸ همین یشت باسامی این سه برادر برخوردیم در جلد اول یشتها صفحات ۲۲۷ـ۲۳۰ و در توضیحات فقره ۱۰۳ همین یشت از جاماسب و برادرش فرشوشتر صحبت داشتیم و گفتیم آنان از خاندان هووَ (در گاتها هوگو) هستند هووي مؤنث هووَ میباشد یعنی دارنده گاوهاي خوب

۴ در توضیحات فقره ۹۸ ازسه پسر زرتشت که ایسدواستر واُروتدنر و خورشید چهر باشند صحبت داشتم همچنین از سه پسران آینده پیغمبر که موعودهاي مزدیسنا هستند در توضیحات فقرات ۱۱۰ و ۱۲۸ و ۱۲۹ سخن رفت اینک در این فقره از سه دختر پیغمبر یاد شده است (نخست) فرني Freni در کتب پهلوي فرن آمده است این کلمه گذشته از اینکه اسم خاص است خود جداگانه بمعنی بسیار و فزون و فراوان میباشد و بهمین معنی مکرراً دراوستا استعمال شده است چنانکه درآبان یشت فقره ۱۲۹ و مهریشت فقره ۲۰ فرني بزرگترین دختر زرتشت است چنانکه در فقره بعد ملاحظه میشود اسم چهارتن از زنان پارسا فرني بوده است امروزه هم این اسم درمیان پارسیان معمول است

فروهر پاکدین هوتئوسا را میستائیم ۱ فروهر پاکدین هُما را میستائیم ۲ فروهر پاکدین زئیری‌چی را میستائیم فروهر پاکدین ویسپ تَئوروشی را میستائیم فروهر پاکدین اوشتَ وئیتی را میستائیم فروهر پاکدین توشنامتی را میستائیم ۳

(دوم) ثریتی Thritī دختر وسطی زرتشت است معنی این کلمه درست معلوم نیست شاید بمعني (سوم) باشد ثریتي مئونث ثریت میباشد و در فقره ۱۱۳ دیدیم که یکي از پارسایان چنین موسوم بوده است

در جلد اول یشتها صفحهٔ ۱۹۷ گفتیم که پدر گرشاسب ثریتَ نام داشته و این اسم در شاهنامه اترط شده است ثریتي در کتب پهلوي سریت آمده است

(سوم) پئورُوچیستا Pourucistā جوانترین دختر زرتشت و زن جاماسب است در گاتها یسنا ۵۳ قطعهٔ ۳ پیغمبر ایران از این دخترش اسم میبرد و او را از پشت هیچتسب و خاندان اسپنتمان و جوانترین دختر خود مینامد قطعهٔ مذکور در گاتها و قطعات بعد آن راجع است بعروسی این دختر باجاماسب وزیر کي گشتاسب این اسم در پهلوي و حالیهٔ نزد زرتشتیان پورو چیست گفته میشود معني آن چنین است : پردانش و بسیار دان در بندهش که در فصل ۳۲ از خاندان زرتشت سخن رفته در فقره ۵ فرن و سریت و پورو چیست سه دختر پیغمبر بشمار رفته اند در وجرکرت دینیک آمده است «از اورویج که نخستین زن زرتشت بود چهار فرزند متولد شدند یکي پسر موسوم به ایسدواستر وسه دختر موسوم به فرن وسریتک وپورو چیست از ارنیج بَرِداکه دومین زن زرتشت بود دو پسر متولد شدند یکي موسوم به اُروتدنر و دیگر موسوم به خورشید چهر»

۱ هوتئوسا Hutaosā که در پهلوي هوتس گویند ازخاندان نوذر و زن شاه گشتاسب است در فقره ۳۵ رام یشت نیز باو خواهیم برخورد (رجوع شود بجلد اول ص ۲٦۷ و ۳۸۷)

۲ هما دختر شاه گشتاسب است رجوع شود بجلد اول ص ۳۹۱

۳ از این چهار زن پاکدین یا پارسا اطلاعي نداریم باید بذکرمعاني این اسماء اکتفاء کنیم (نخست) زئیري چي Zairiči یعني زرد رنگ (دوم) ویسپَ تئوروشی Vīspa-taurušī یعني بهمهٔ شکست دهنده (سوم) اُوشتَ وَئیتي Uštavaitī یعنی منضمن اُوشتَ (اسمي است که به یسناي ۴۳ میدهند یعني که یسناي مذکور بمناسبت اولین کلمه اي که با آن شروع شده «اوشتا» اُوشتَ وئیتی نامیده میشود) (چهارم) تُوشنامتي Tušnāmaitī یعني اندیشهٔ نرم و آرام تُوشنامتي نیز اسم فرشه ایست و درگاتها یسنا ۴۳ قطعهٔ ۱۵ آمده است در واقع اسم دیگري است از براي امشاسپند ارمتي = سپندارمذ

۱٤۰ فروهر پاکدین ـفرنی زن پاکدین اُوْسینمه را میستائیم فروهر پاکدین فرنی زن پاکدین فرایزَنت را میستائیم فروهر پاکدین فرنی زن پاکدین خشوْیوراْسپَ را میستائیم فروهر پاکدین فرنی زن پاکدین گیّه ذاستی را میستائیم فروهر پاکدین آسبنا زن پاکدین پئوروداخشی را میستائیم فروهر پاکدین اوخشنتی زن پاکدین ستئوتروهیشتهه اشهه را میستائیم [1] ٥٥

۱٤۱ فروهر پاکدین دوشیزه (کنیزك) وَذُوتْ را میستائیم۲ فروهر پاکدین دوشیزه جغروتْ را میستائیم فروهر پاکدین دوشیزه فرنگهاد را میستائیم فروهر پاکدین دوشیزه اوْروْذَینتْ را میستائیم فروهر پاکدین دوشیزه پئسنگهنو را میستائیم فروهر پاکدین (دوشیزه) هوَرِذا را میستائیم فروهر پاکدین (دوشیزه) هوچیثرا را میستائیم فروهر پاکدین (دوشیزه) کنوکا را میستائیم فروهر پاکدین دوشیزه سروتت فذری را میستائیم ٥٥

---

۱ در فقره ۱۱۳ از اُوسینمهْ وفراَیزْنتْ و بستگان خانواده فرایزنت یاد شده همچنین در فقره ۱۱۱ از خشویوراسپ و پئورو ذاخشتی و ستئوتروهیشتهه اشهه یاد شده و در فقره ۱۱۲ از گیه ذاستي اسم برده شده است در این فقره بفروهرهاي زنان آنان درود فرستاده شده است معاني برخی از این اسامي راکه در فقرات پیش ذکر نکردیم دراینجا مینگاریم اُوسِینمهْ Usinemah یعني نماز گزار خشوْیوْراْسپَ Xšvivrāspa یعني بااسبهاي تندگیه ذاستي Gayadhāsti کسي که زندگانیش از زندگي بخش است؟ آَسبنا این اسم مؤنث اَسبَنَ میباشد که در فقره ۷۳ آبان یشت از او اسم برده شده است رجوع شود بجلد اول ص ۲٦٥ اُوْخشنتي Uxšenti یعني ؟

۲ کلمه ايکه ما به دوشیزه ترجمه کردیم درمتن کنیا میباشد همین کلمه است که در پهلوي و پازند کنیک و کنیچک و در فارسی کنیزک یا کنیز گویند در زبان معمولی فارسي امروزه کنیز بمعنی خدمتگار است همانطوري که کلمهٔ آلماني مِدْخِنْ Mädchen که اصلاً بمعني دختر و دوشیزه است براي خدمتگار هم استعمال میشود کنیز در زبان ادبي فارسی بهمان معني اصلي خود میباشد از این هشت دختر یا کنیزک پارسا اطلاعي نداریم و معاني لفظي این اسماء باستثناي دو تن از آنها درست معلوم نیست فقط بطور یقین میدانیم که هوچیثرا Hučithrā یعني خوبچهر و هَورِذا Hvaredhā بمعني خورشید سان نگاه کننده است

۱۴۲ فروهر پاکدین دوشیزه ونگهوفذریْ را میستائیم فروهر پاکدین دوشیزه اِرِدَتْ ـفذْرِی را میستائیم کسی که همچنین ویسپ تئور وئیری نامیده (خواهد شد) از این جهت ویسپ تئوروئیری برای اینکه کسی را خواهد زائید که همهٔ آزارهای دیوها و مردمان را خواهد دور نمود [1] از برای مقاومت کردن برضد آزاری که از جهی سرزند [2] ⁂

(کردهٔ ۳۱)

۱۴۳ فروهر های مردان پاکدین ممالك ایران را میستائیم فروهرهای زنان پاکدین ممالك ایران را میستائیم [3] فروهرهای مردان پاکدین ممالك توران را میستائیم فروهرهای زنان پاکدین ممالك توران را میستائیم فروهرهای مردان پاکدین ممالك سئیریم را میستائیم فروهرهای زنان پاکدین ممالك سئیریم را میستائیم ⁂

---

۱ از موعودهاي مزدیسنا که هوشیدر و هوشیدرماه و سوشیانت باشند در توضیحات فقره ۱۲۸ صحبت داشتیم اینک در این دو فقره از مادرهاي آنان یاد شده است

(نخست) سرُوْتَتْ فذْريْ Srūtaṯ fedhrī یعنی کسي که پدرش نامی و مشهور است مادر هوشیدر خواهد بود

(دوم) وَنگهوْ فِذریْ Vaṅhu fedhrī یعنی کسی که از پدر شریف ونیک است مادر هوشیدر ماه خواهد بود

(سوم) اِردَتْ فِذرِيْ Eredaṯ fedhrī یعني کسي که مایه آبروي پدر است مادر سوشیانت آخرین موعود خواهد بود و او را نیز وَیسپَ تئُوروئیري Vīspa taurvairī گویند یعني همه را شکست دهنده وجه این تسمیه در فقره فوق ذکر شده است در کتاب هفتم دینکرد در فصول ۷-۱۰ شرحي از موعودها و مادرهاي آنان مندرج است درکتاب مذکور این دوشیزگان ۱۵ ساله که هریک بنوبت خود مادر یکي از موعودها خواهد بود ازخاندان بهروز پسر فریان میباشند رجوع شود بتوضیحات فقره ۱۲۸ همین یشت و برسالهٔ سوشیانس تالیف نگارنده

۲ جهي وجهیکا زن بد عمل و فاحشهٔ را گویند در پهلوي جه گویند و بهمین ترکیب در فرهنگهاي فارسي باقي مانده است بندهش در فصل ۳ مفصلاً از او صحبت میدارد و اورا از یاران اهریمن وعفریتهٔ حیض میشمرد جهي در اوستا در مقابل نائیري Nāirī یا نائیریکا که بمعنی زن صالحهٔ شوهر کرده است آمده است رجوع شود بجلد اول ص ۱۴۵

۳ راجع بممالکي که در این فقره و فقره بعد آمده بمقالهٔ توران و سلم و سائینی و داهي ص ۵۲ — ۵۸ ملاحظه شود

۱۴۴ فروهرهای مردان پاکدین ممالك سائینی را میستائیم فروهرهای زنان پاکدین ممالك سائیني را میستائیم فروهرهای مردان پاکدین ممالك داهی را میستائیم فروهرهای زنان پاکدین ممالك داهی را میستائیم ✿

۱۴۵ فروهرهای مردان پاکدین همهٔ ممالك را میستائیم فروهرهای زنان پاکدین همهٔ ممالك را میستائیم همهٔ فروهرهای نیك توانای پاك مقدسین را میستائیم از کیومرث تا سوشیانت پیروزگر ✿

۱۴۶ بشود فروهرهای نیکان بزودی اینجا بدیدن ما شتابند بشود آنان بیاری ما آیند بکنند آنان همچنین در هنگامي که ما در تنگنا هستیم مارا با مدد مرئی نگهداری کنند با پشتیباني مانند اهورا مزدا و با سروش پاک توانا و سپند منتر (کلام مقدس) دانا آن پیک دشمن دیو که از اهورا مزدای دشمن دیو است که زرتشت را پناه جهان مادی فرستاد ✿

۱۴۷ بیائین آرام بگزینید شما ای خوبان ای آبها ای گیاهها و شما اي فروهرهای پارسایان، در این خانه شاد و خوب پذیرفته شده نمائید در این جا آتربانان مملکت براستی اندیشیده دستهارا در طلب یاری از برای ما در ستایش شما ای توانایان بلند میکنند شما ای توانا ترینها ✿

۱۴۸ اینك فروهر همهٔ مردان و زنان پاك را میستائیم آنانی که روانهایشان در خور ستایش و فروهرهایشان شایستهٔ استغاثه است اینك فروهر همهٔ مردان و زنان پاکدین را میستائیم فروهر آناني که در ستایش آن هورا مزدای پاك (از برای ما) پاداش بخشد درمیان همهٔ اینان ما از زرتشت شنیدیم که او (زرتشت) نخستین و بهترین آموزگار کیش اهورائی است

۱٤۹ اینك ما جان و وجدان و قوّهٔ دراکهٔ و روان و فروهر نخستین آموزگاران کیش[۱] و نخستین شنوندگان آئین را آن مردان و زنان پاك را که سبب پیروزی راستی بوده اند میستائیم اینك ما جان و وجدان و قوّهٔ درّاکه و روان و فروهر پیامبران دین (نیاگان را) آن مردان و زنان پاك را که سبب پیروزی راستي بوده اند میستائیم ꙮ

۱۵۰ آموزگاران کیش خانمانها دهها ناحیه‌ها مملکتهائی را که پیش از این بوده اند میستائیم آموزگاران کیش خانمانها دهها ناحیه ها مملکتهائی را که پس از این خواهند بود میستائیم آموزگاران کیش خانمانها دهها ناحیه ها مملکتهائي را که اکنون هستند میستائیم ꙮ

۱۵۱ آموزگاران کیش خانمانها دهها ناحیه ها مملکتها را میستائیم که (بتأسیس) خانه کامیاب شدند بده کامیاب شدند بناحیه کامیاب شدند بمملکت کامیاب شدند براستی کامیاب شدند بکلام ایزدي کامیاب شدند (بنجات) روان کامیاب شدند بداشتن همهٔ خوشیها کامیاب شدند[۲] ꙮ

۱۵۲ زرتشت سرور جسمانی و بزرگ روحانی و نخستین آموزگار دینی سراسر جهان مادی را میستائیم که نیکخواه ترین موجودات بهترین شهریار موجودات شکوهنده ترین موجودات فرهمند ترین موجودات بستایش برازنده ترین درمیان موجودات بنیایش شایستهٔ ترین درمیان موجودات درمیان موجودات شایسته ترین کسی است که خوشنودی وي خواسته شود بآفرین سزاوار ترین درمیان موجودات وبحقیقت او نزد هر یك از موجودات ممدوح و برازندهٔ ستایش و شایستهٔ نیایش نامیده شده بر طبق بهترین راستی ꙮ

---

۱ راجع بقواي پنجگانه بجلد اول ص ۵۸۷-۵۸۹ و راجع به آموزگاران کیش و پیامبران دین یا نیاگان بتوضیحات سرآغاز همین یشت ملاحظه شود

۲ معني این جملهٔ اخیر تقریبي است

۱۵۳ این زمین را میستائیم آن آسمان را میستائیم آنچه خوب که درمیان آنهاست میستائیم آنچه برازندهٔ ستایش و شایستهٔ نیایش (و) آنچه را که در خور پرستش مرد پارسائی است (میستائیم) ٭

۱۵۴ روانهای جانوران سودمند بری را میستائیم همچنین روانهای مردان و زنان پارسا را در هرجائی که تولّد یافته (و) که وجدان نیکشان از پیروزی برخوردار باشد یا برخوردار خواهد بود یا برخوردار بوده است میستائیم ٭

۱۵۵ جان و وجدان و قوّهٔ درّاکه و روان و فروهر مردان پاك و زنان پاك را که از دین آگاه اند و از پیروزی برخوردار اند یا برخوردار خواهندبود یا برخوردار بوده اند میستائیم کسانی که از برای راستی فتح نمودند

ینگهه هاتم . . . .

یتا اهو . . . . . (۸ بار)[۱] ٭

۱۵۶ فروهرهای قوی بسیار نیرومند پیروزگر پارسایان و فروهرهاي نخستین آموزگاران کیش و فروهرهاي پیامبران بشود که در این خانه خوشنود بخرامند٭

۱۵۷ بشود از این خانه خوشنود گشته جزای نیک و رحمت سرشار درخواست کنند بشود از این خانه خوشنود برگردند بکند آنان سرودهای مقدس و مراسم را بآفریدگار اهورا مزدا و بامشا سپندان رسانند مبادا که آنان گله گویان از این خانه و از ما مزدا پرستان دور شوند ٭

۱۵۸ یتا اهو . . .

آفرین (درود) میفرستم بفروهرهای قوي بسیار نیرومند پاکدینان (و) بفروهرهای نخستین آموزگاران کیش (و) بفروهرهای پیدا مبران

اشم وهو . . .

اهمائی رئشچه . . .[۲] ٭

---

۱ راجع بدعاهاي ینگهه هاتم . . . یتا اهو . . . بگاتها ص ۱۰۱-۱۰۲ ملاحظه شود

۲ رجوع شود بمقالهٔ ملحقات یشتها ص ۳۲ و بفقره ۳۳ هرمزدیشت در جلد اول

بهرام

بهرام در اوستا وِرِثرَغن Verethraghan و در پهلوی ورهران میباشد ارمنیها آن را مختصر نموده ورام گفتند همین اسم در گرجستان گورام شد معمولاً در روی مسکوکات و کتیبه‌ها ورهران آمده است تغییر یافتن نون ورهران بمیم از قبیل تغییر بان پهلوی است به بام فارسی[1] در ادبیات مزدیسنا نیز ورهرام گفته میشود در بندهش واهرام ضبط شده است بهرام یکی از ایزدان بسیار بزرگ مزدیسناست در رتبه و مقام مثل ایزد سروش است در مهریشت دیدیم که بهرام یار و همراه مهر یعني فرشتهٔ رزم و پیکار و پاسبان عهد و پیمان است در فقرهٔ ٤٧ بهرام یشت خواهیم دید که بهرام با همراهی مهر و رشن جلوه گراست وجویاست که فریبندگان مهر یعني مردمان پیمانشکن ومهر و عهد نشناس را بسزا رساند و خوار شمرندگان رشن یعنی عدالت را دُچار رنج وگزند نماید

معنی لفظي بهرام مناسبت تامّی با وظیفهٔ این ایزد دارد چنانکه خواهیم دید بهرام بمعنی فتح و پیروزی است بهرام فرشتهٔ پیروزی و نگهبان فتح و نصرت است در هنگام جنگ و نبرد باید هماوردان برای پیروزی یافتن و چیر شدن بدو مُتوسل شوند و او را بیاری بخوانند هریک از دو صف معرکه که بیشتر بواسطهٔ ستایش و نیایش و نذر فرشته پیروزی را خوشنود و شاد کند رستگار و کامیاب و غالب خواهد بود نگفته خود پیداست که ایرانیان جنگ آور و رزمآزما که همواره در میدانهای جنگ در زدو خورد بودند تا بچه اندازه بایزد بهرام اهمیّت میدادند بمناسبت وظیفهٔ این فرشته است که در آغاز بهرام یشت میخوانیم :

« زرتشت از اهورا مزدا پرسید ای اهورا مزدای مینوی پاك تو ای آفرینندهٔ جهان خاکی ای مقدس کیست درمیان ایزدان مینوی که بهتر مسلّح است

---

[1] در خصوص ترکیبهاي مختلف اسم بهرام نزد مورخین قدیم رجوع شود به Nöldeke, Tabari S. 46 N. 3.

آنگاه اهورامزدا در پاسخ گفت آن کس بهرام اهورا آفریده است ای اسپنتمان زرتشت
بنظر میرسد که بهرام در عهد ساسانیان بخصوصه مورد توجه بوده است پنج تن از شاهنشاهان این سلسله بهرام نام داشته اند گروهي از نامداران آن زمان که تاریخ اسامي آنان را حفظ نموده نیز چنین نامزد بوده اند[۱] پیش از ساسانیان هم در روی مسکوکات پادشاهان یونانی و باختری و پادشاهان هند و اسکیت بهرام باسم اورلاگنو Orlagno نقش است[۲]

کلمهٔ بهرام مرکب است از دو لغت اوستائی ورِثرَ + غن [اوستایی] جزء اول ورِثرَ بمعني حمله و هجوم[۳] و بمعنی فتح و نصرت است[٤] و بمعانی مذکور در اوستا بسیار استعمال شده و در تفسیر پهلوی اوستا به پیروزگري ترجمه شده است

جزء دوم که غن باشد بمعني کشنده و زننده است و در جزو اخیر یک دسته از لغات مرکبه اوستائی دیده میشود مثل خرفسترَغنَ [اوستایی] یعنی حشرات کش و آن اسم چوبدستی سرسیخی است که در قدیم موبدان (آتربانان) بدست میگرفته اند و یکی از علائم درجهٔ آنان بوده چه کشتن حشرات موذي که از موجودات اهریمنی بشمار اند در مزدیسنا ثواب است این کلمه در پهلوی مارکن گردید[٥] هیئت دیگری از این کلمه که جنْ [اوستایی] باشد در کتیبه های هخامنشی و در اوستا بمعنی زدن آمده است از همین کلمه است لغت زدن در فارسی ورِثرَغن مجموعاً بمعني فتح و پیروزی است و در اوستا از برای آن شواهد بسیار داریم[٦]

---

۱ رجوع شود به Yusti, Iranisches Namenbuch

۲ رجوع شود به Darmesteter, Zend-Avesta vol II p.506

و به Jackson, Iranische Religion, im Grundriss der Irani. Philologie II Band s. 643

۳ فروردین یشت فقره ۳۸ و یسنا ۵۸ فقره ۱

٤ هرمزدیشت فقره ۲۲، فروردین یشت فقره ۲٤، زامیادیشت فقره ٥٤، یسنا ٦۸ فقره ۱۱

٥ رجوع شود به وندیداد فرگرد ۱٤ فقره ۸ و فرگرد ۱۸ فقره ۲ در جزء اخیر کلمه وارِغَن [اوستایی] که در فقره ۱۹ بهرام یشت و درفقرات ۳۵-۳۸ زامیاد یشت آمده نیز کلمه غن که بمعني زدن است دیده میشود. اما معنی جزء اولي آن معلوم نیست رجوع شود بتوضیحات فقرات مذکور

٦ یسنا ۹ فقرهٔ ۱۷، ویسپرد کرده ۹ فقره ٤، مهریشت فقره ۱٦

غالباً ورِثرَغن یا ورثرجن صفت مانند از برای انسان و فرشتگان و ادعیه مثل سوشیانت و هوم و واج و سروش و آذر و مهر و باد وغیره آمده است [۱]
در سانسکریت این کلمه ورترَهن Vṛtra-han میباشد کله هن در معنی باکله جن یاغن فرس و اوستا فرقی ندارد اما کلمهٔ ورتر سانسکریت با ورِثرَ اوستا تفاوتی دارد باین معنی که کلمهٔ ورتر درسانسکریت بصیغهٔ مخنّث بمعنی دشمن است و بصیغهٔ مذکر اسم عفریتی است اژدها شکل که بدست اندرا Indra کشته شده است [۲]
اندرا که یکی از بزرگترین پروردگاران هندوان و پروردگار ملی آنان شمرده میشود و در سرزمین هند در جنگ برضد سیاه پوستهای بومی آن سامان پشت و پناه آریائیها بوده و امروز هم درکیش برهمنی خداوند آسمان و بهشت است همیشه بصفت ورترَهن متصّف شده است یعنی کشنده عفریت دشمن در وید کتاب مقدس برهمنان از جمله اعمال دلیرانه که به اندرا نسبت داده شده کشته شدن همین ورتر میباشد بدست او ورتر اژدهائی بوده که آب را درکوهها حبس نموده از جریان باز میداشت اندرا او را کشته و سینه کوه را با هزاران تیرچاك زده آب را از زندان برهانید و بسوی دریا روان ساخت[۳]

اسم ورثرغن (بهرام) که در مزدیسنا بایزد پیروزي داده شده از همین ورترهن سانسکریت است که در وید صفت پروردگار اندرا میباشد اساساً هم کلمهٔ ورِثرَغن در ایران قدیم چنانکه نزد هندوان بمعنی دشمن کش بوده است معنی پیروزي و فتح در اوستا معنی مجازی این کلمه است چنانکه ملاحظه میشود بهرام یادگاری است از پروردگار قدیم آریائی و بمنزلهٔ اندرای هندوان است گرچه در هیچ جاي اوستا اشاره نشده که بهرام هم مانند اندرا کشنده اژدها باشد اما غیر مستقیم اثری از این داستان نزد ایرانیان نیز میتوان بدست آورد

ستایش بهرام از زمان قدیم بارمنستان نفوذ کرده بوده و در آنجا باسم وهاگن Vahagn بجای نیم پروردگار یونانی هرقل (Hercule) مقام و منزلتی

---

۱ یسنا ۹ فقره ۱٦, یسنا ۵۷ فقره ۳, وندیداد فرگرد ۱۰ فقره ۹ وغیره
۲ رجوع شود به Die Yašt's des Avesta von Lommel s. 181.
۳ Handbuch der Religions Geschichte von Paul Wurm, Stuttgart 1908 s. 206—209

پیدا نموده از براي او مجسمه میساخته اند و بیاد مفاخر او اشعار میسروده اند
تولّد او را از آب دریا می پنداشته اند و او را کشنده اژدهائی گمان میکرده اند [1]

برخی از اعمال دلیرانه بهرام که در بهرام یشت مندرج است بخوبی
یاد آور اعمال دلیرانه اندرا میباشد عجب در این است که اندرا در مزدیسنا از
یاران اهریمن و دیو بزرگی شمرده شده است در اوستا دو بار باسم این دیو
بر میخوریم در غالب نسخ خطي ایندْرَ Indra نوشته شده در برخي از
نسخ اَندرَ Andra در فرگرد ۱۰ وندیداد فقرهٔ ۹ ودر فرگرد ۱۹ فقرهٔ ۴۳
در هر دو جا ایندرَ در سر دیوهائی که از رقباي امشاسپندان شمرده
میشوند جای دارد در کتب پهلوی نیز مکرراً باسم اندرَ Inder بر میخوریم
ولی در هیچ جا مشروحاً از او ذکری نشده است در تفسیر پهلوی یسنا ۴۸
در توضیحات فقرهٔ ۱ آن قید شده که در روز رستاخیز اردیبهشت دیو اندر را
شکست خواهد داد در فصل ۳۰ بندهش فقرهٔ ۲۹ نیز مندرج است که اندر
رقیب امشاسپند اردیبهشت است درفصل ۲۸ فقره ۸ بندهش آمده که دیو
اندر خیال آدمي را از اعمال نیک منصرف میسازد در کتاب نهم دینکرد در
فصل ۳۲ فقرهٔ ۳ اندر دیو فریفتار تعریف شده است

گفتیم در اوستا غالباً بهرام بمعنی پیروزمند آمده وصفت گروهي از
ایزدان است از جمله صفت ایزد آذر است آتش بهرام که بمنزلهٔ کاتدرال Cathédrale
عیسویان است مناسبت مخصوصي با بهرام ایزد پیروزی ندارد بلکه در این جا بهرام
بمعنی اصلي خود میباشد یعنی آتش پیروزمند نگهباني روز بیستم ماه سپرده
بفرشتهٔ پیروزی و موسوم است به بهرام روز که بخصوصه روز مقدسي شمرده
میشود زرتشتیان آن روز را جشن گرفته بپرستشگاه آتش بهرام میروند

---

۱ رجوع شود بکتب ذیل Zend-Avesta par Darmesteter vol.II p. 559-561.

The Religion of Zarathuštra by Irach Jehangir Sorabji Taraporewala, Madras 1926 p. 13 and 104.

Die Yašt's des Avesta von Lommel s. 130-135.

Die Ameša-Spentas, ihr Wesen und ihre Bedeutung von Dr. Bernhard Geiger Wien 1916 s. 66 ff.

در شایست لاشایست فصل ۲۲ فقرهٔ ۲۰ بهرام برانگیزانندهٔ جنگ نامیده شده است در مینوخرد فصل ۲ فقرهٔ ۱۱۵ آمده «روان در روز چهارم پس از وفات انسان در سپیده دم بهمراهی سروش پاك و باد به و بهرام نیرومند (اماوند) و ستیزگی جنود دیوها مثل است وهاذ (Ast-vahᵃd) و باد بد و فرهزیست (Frehzist) دیو و نیزیست (Nizist) دیو و ستیزگي دیوخشم تباه کار بدکنش به پل چینود بلند و سهمگین میرسد آنجائی که هر نیکوکار و گناهکاری باید از روی آن بگذرد» در فصل ۵ ارداویرافنامه اردای ویراف مقدس میگوید «وقتی که من با سروش پاك و آذر ایزد از پل چینود گذشتم آنگاه مهر ایزد و رشن راست و باد به و ایزد بهرام نیرومند از برای سیر در بهشت و برزخ و دوزخ با من همراه شدند» در بندهش فصل ۲۷ فقره ۲۴ مندرج است که گیاه سیسنبر مخصوص بایزد واهرام است[1] بیك قسم بید مشك اسم این ایزد را داده بهرامج (بهرامك) نامزد کرده اند[2]

ستارهٔ مریخ نیز در فارسی موسوم است به بهرام همان ستاره ای که در لاتینی باسم پروردگار جنگ رُم مارس Mars نامزد شده در نزد ایرانیان دارای اسم فرشتهٔ فتح و ظفر است واهرام در بندهش فصل ۵ فقرهٔ ۱ و بهرام در ادبیّات فارسي اسم کوکب فلك پنجم است بواسطه معانی مختلف کلمهٔ بهرام غالباً در نظم و نثر باین لغت برمیخوریم خواه اسم ایزد پیروزی و فرشتهٔ نگهبان روز

---

۱ سیسنبر گیاهي است بسیار خوشبو میان نعناع و بونه (تحفه حکیم مؤمن) سیسنبر را در عربي نمام خوانند (بحرالجواهر) سیسنبر را نیز سیه سنبل گویند (برهان قاطع) اسم لاتینی آن Sisymbrium با فارسي یکي است از اشعار قدماء برمي آید که این گیاه بخصوصه براي چاره زهر کژدم مفید است در فرهنگ سروري از شاعري که اسمش ضبط نشده این شعر شاهد آورده شده است

بوي سیسنبر از حرارت خویش ، عقرب چرخ را گداخته نیش

شیخ نظامي گفته است

ریخته نوش از دم سیسنبري بردم این عقرب نیلو فري

امروزه در طبّ جوهر سیسنبر موسوم به تیمُل thymol که از گیاه تیم thym که قسمی از سیسنبر است کشیده شده دواي پادزهر (Antiseptique) میباشد

۲ رجوع شود به تحفه حکیم مؤمن و بحرالجواهر

بیستم ماه خواه ستارهٔ مریخ خواه اسم گیاهی خواه اسم یکی از پادشاهان و نامداران عهد کهن بخصوصه بواسطهٔ داستان فرو رفتن بهرام گور در باتلاق شکار گاهی که موضوع منظومهای بسیار دلکش سخن سرایان ماست بکلمهٔ بهرام مأنوسیم [۱]

اینك مجملاً بهرام یشت را تعریف نموده میرویم بسر تفسیر آن چهاردهمین یشت اوستا مخصوص ایزد پیروزی بهرام است این یشتِ نسبةً بلند یکی از قصاید رزمی بسیار قدیم است برخی از قطعات آن بخصوصه شاعرانه و باطرزی بدیع و عالی سروده شده است این یشت یادآور عهد آریائی و ترجمهٔ آن بی اندازه دشوار است از حیث مضامین با یشتهای دیگر فرق دارد مندرجات بهرام یشت را به پنج قسمت عمده تقسیم میتوان نمود (نخست) از فقرهٔ ۱ تا فقرهٔ ۲۷ (دوم) از فقرهٔ ۲۸ تا فقرهٔ ۳۳ (سوم) از فقرهٔ ۳٤ تا فقرهٔ ٤۱ (چهارم) ازفقرهٔ ٤۲ تا فقرهٔ ٤٦ (پنجم) ازفقرهٔ ٤۷ تا فقرهٔ ٥٦ در قسمت اول ایزد پیروزی در ده ترکیب مختلف جلوه کرده خود را بزرتشت مینماید از این قرار نخست در کالبد باد دوم در کالبد ورزاو سوم در کالبد اسب چهارم در کالبد شتر پنجم در کالبد گراز ششم در کالبد جوانی پانزده ساله هفتم در کالبد مرغ شکاری وارِغَنْ (شاهین ؟) هشتم در کالبد میش نردشتی نهم در کالبد بز نردشتی دهم درکالبد مردی دلیر

بمناسبت اینکه بهرام فرشتهٔ پیروزی است انواع و اقسام زور ونیروی طبیعی و انسانی وحیوانی که لازمهٔ فتح و نصرت است از براي او قائل شده اند از هریك از این ترکیبهای دهگانه یك قسم قُوّت و قدرت و شجاعت اراده گردیده است در قسمت دوم در بهره‌مند شدن زرتشت از پیروزی معنوي و مادی سخن رفته است در قسمت سوم در اثرات تعویذ پرِ وارِغَنْ که یکی از اشکال فرشتهٔ پیروزی است صحبت شده است از قسمت چهارم چنین بر می‌آید که در میدان

---

۱ همیشه تا بود از پیش رشن مهر و سروش چنانکه از پس بهرام رام باشد و باد رافعی (فرهنگ سروري) فلک خامس آن بهرام است آنکه در فعل و راي خود کام است سنائي کمند صید بهرامی بیفکن جام جم بردار که من پیمودم این صحرا نه بهرا مست و نه گورش حافظ

جنگ پرهای وارِغن [٭] که در هوا پراکنده شده باشد اگر در سر یکی از دو گروه هماورد سایه افکند رستگاری و پیروزی با همان گروه خواه بود بعبارت دیگر میتوان گفت فتح از آن گروهی است که ایزد پیروزی بطرف آنان توجّه کرده باشد در قسمت پنجم آمده که چگونه باید در ایران زمین ایزد پیروزی را از خود خوشنود سازند تا از آسیبها و گزندها ایمن مانند وچگونه ایزد پیروزی از نذر خونین و قرباني ديو يسنان (مشركين) روگردان و دلتنگ است از فقرهٔ ۵۷ تا فقرهٔ ۶۱ از هوم سخن رفته است بنظر میرسد چنانکه گلدنر مینویسد این پنج فقره و دو فقرهٔ بعد را که فقرات ۶۲ و ۶۳ باشد بعدها افزوده باشند هرچند که در دو فقرهٔ آخیر باز از قدرت ونیروی بهرام در صف جنگ صحبت شده است [۱]

در بهرام یشت فقراتي موجود است که در سایر قطعات اوستا نیز دیده میشود مثلاً فقرهٔ ۱۵ آن شبیه بفقرهٔ ۷۰ مهر یشت است و فقرات ۲۸—۳۳ آن مطابق فقرات ۶—۱۳ دین یشت است نظر باینکه فقرات مذکور در بهرام یشت اصلی است باید گفت که فقرات مذکور دین یشت از بهرام یشت برداشته شده است همچنین فقرات ۴۸ — ۵۳ بهرام یشت مثل فقرات ۵۶ — ۶۱ تشتر یشت است مگر اینکه در اولی بهرام بجای تشتر و در دومی تشتر بجاي بهرام نامیده شده است معلوم نیست که کدام يك از آنها از دیگری برداشته است [۲]

بهرام در برخی از اشکال دهگانهٔ خود با سایر ایزدان شرکت دارد در فقرات ۱۳ و ۱۶ و ۱۸ تشتر یشت دیدیم که فرشتهٔ باران تشتر در جنگ بضد دیو خشکي اپوش در کالبد جوانی پانزده ساله و ورزاو و اسب سفید در آمد همچنین در فقرهٔ ۱۲۷ مهر یشت دیدیم که داموئیش اَوْپَمَنَ بصورت گرازی همراه مهر است در فقرات ۳۵—۳۸ زامیاد یشت خواهیم دید که فرّ یا فروغ و شکوه سلطنت و قدرت بصورت مُرغ وارِغن از جمشید جدا شده نو به بنوبه

---

۱ Drei Yašt's von K. Geldner S. 61

۲ Etudes sur le Zoroastrisme de la Perse Antique par Arth. Christensen p. 8.

بسوی مهر و بسوی فریدون و بسوی گرشاسب پرواز نمود گذشته از اینکه در بهرام یشت مهر فرشتهٔ جنگ و رشن فرشتهٔ عدالت از یاران بهرام شمرده شده اند دو فرشتهٔ دیگر نیز در مصاحبت وی دیده میشوند نخست اَمَ 𐬀𐬨𐬀 که در فقرات ۷ و ۹ آمده و فرشتهٔ زور و نیرو میباشند در اوستا اَمَوَنتْ 𐬀𐬨𐬀𐬎𐬎𐬀𐬧𐬙 یعني با جرأت و زورمند است در مینو خرد اماوند صفت بهرام آمده است دوم اُوْپَرَتاتْ 𐬎𐬞𐬀𐬭𐬀𐬙𐬁𐬙 که در آخرین فقرهٔ بهرام یشت آمده فرشتهٔ برتری و زبردستی است در فقرات ۵ و ۱۰ هفتن یشت و در یسنا ۱ فقرهٔ ٦ و یسنا ۲ فقرهٔ ٦ و در سیروزه فقرهٔ ۲۰ بهرام و اَمَ و اُوپَرَتاتْ هر سه باهم نامیده شده اند در ویسپرد کردهٔ ۲ فقرهٔ ۸ بهرام و اُوپَرَتاتْ یکجا آمده اند در ویسپرد کردهٔ ۹ فقره ٤ نیز از اُوپَرَتات یاد شده اما با گروهی از ایزدان دیگر

بهرام یشت

(کردهٔ ۱)

۱ بهرام اهورا آفریده را میستائیم زرتشت از اهورا مزدا پرسید ای اهورا مزدای مینوی پاک ای آفریدگار جهان مادی ای مقدس کیست درمیان ایزدان مینوی کسی که بهتر مسلّح است؟ آنگاه اهورا مزدا گفت آن کس بهرام اهورا آفریده (است) ای اسپنتمان زرتشت[۱] ∴

۲ بسوی او (بسوی زرتشت) نخستین بار بهرام اهورا آفریده درکالبد باد تند زیبای مزدا آفریده بوزید فرّ نیك مزدا آفریده آورد (آن) فرّ مزدا آفریده را و درمان و نیرو (آورد) ∴

۳ آنگاه (بهرام) بسیار نیرومند باو (گفت) در نیرو من نیرومند ترینم در پیروزی من پیروزمند ترینم در فرّ من فرهمند ترینم در نیکی من نیکترینم در سود من سود مند ترینم در درمان من درمان بخش ترینم ∴

۴ من ستیزگی را خواهم درهمشکست ستیزگی همهٔ دشمنان را (چه) جادوان و پریها (چه) کاویهای ستمکار و کرپانها ∴

۵ برای فروغ و فرش من او را باستایش بلند میستائم آن بهرام مزدا آفریده را بازَورْ بهرام مزدا آفریدهٔ را میستائیم برطبق نخستین آئین اهورا با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد و کلام مقدس با گفتار و کردار و زَورْ و با کلام راستین

ینگهه هاتم . . . . [۲] ∴

---

۱ فقره اول در آغاز ده کردهٔ اولی تکرار میشود و فقره اولی هریک از این ده کرده را تشکیل میدهد

۲ ینگهه هاتم . . . رجوع شود بفقره ۲۲ هر مزدیشت در جلد اول ص ۶۱ و بگاتها بمقالهٔ ملحقات ص ۱۰۰-۱۰۲

(کردهٔ ۲)

۶ بهرام اهورا آفریده را میستائیم . . . . .[۱] ꙮ

۷ بسوی او دومین بار بهرام اهورا آفریده در کالبد گاونر زیبائی با شاخهای زرین در آمد[۲] دربالای شاخهای او اَمَ ([illegible]) خوب ساخته شده (و) خوب رُسته هویدا بود[۳] این چنین بهرام اهورا آفریده در آمد برای فروغ و فرش . . . .[۴] ꙮ

(کردهٔ ۳)

۸ بهرام اهورا آفریده را میستائیم . . . . .[۱] ꙮ

۹ بسوی او سومین بار بهرام اهورا آفریده در کالبد اسب سفید زیبائی با گوشهای زرد ولگام زرین در آمد در روی پیشانی او اَمَ خوب ساخته شده (و) خوب رُسته هویدا بود این چنین بهرام اهورا آفریده در آمد برای فروغ و فرش . . . .[۴] ꙮ

(کردهٔ ٤)

۱۰ بهرام اهورا آفریده را میستائیم . . . . .[۱] ꙮ

---

۱ مثل فقره ۱

۲ کلمه اي که به (در آمد) ترجه شده در تمام فقرات ۷–۲۷ مثل فقره ۲ در متن وَزْ [illegible] آمده که بمعنی سواره آمدن و تاختن است همین کلمه در پهلوي وزيتن و در فارسی وزیدن شده که فقط از براي باد استعمال میشود در فقره ۲ این کلمه را بمناسبت باد وزیدن ترجه کردیم ولي در سایر فقرات بنا بمعنی حالیهٔ کلمه وزیدن مناسبتی با گاو و شتر و باز وغیره ندارد از این جهت آن را به (در آمد) ترجه کردیم

۳ اَمَ ([illegible]) بمعنیٔ جرأت وقُوّت و رشادت است و نیز اسم فرشتهٔ قدرت ونیرو است

٤ تمام فقره ٥ در اینجا تکرار میشود

۱۱ بسوی او چهارمین بار بهرام اهورا آفریده در کالبد شتر سر مست دندانگیر [1] جست و خیز کنندهٔ تیز تگِ رهسپاری که موهایش از برای لباس مردمان بکار آید در آمد [2] ٥

۱۲ که درمیان نرهای (چارپایان) جفتگیر دارای قوّت بزرگ است که دارای رغبت بزرگ است (وقتی که) او بسوی شترهای ماده روی آورد آن شتران ماده ای که در پناه یک شتر سرمست هستند بهتر محفوظ اند آن (شتری) که شانهایش پر زور و کوهانهایش قوی است . . . [3] چشمها و با کله با هوش است (یك شتر) با شکوه بلند نیرومند ٥

۱۳ (یك شتر) روشن رنگ؟ که چشمهای دور بینش در شب تیره از دور میدرخشد که کف سفید از سر فروپا شد بروی زانوهای خوب و پاهای خوب خویش ایستاده مانند شهریار مطلق مقتدری باطراف خود نگران

این چنین (بهرام) در آمد

برای فروغ و فرش . . . . [4] ❀

(کردهٔ ٥)

۱٤ بهرام اهورا آفریده را میستائیم . . . . . [5] ❀

---

۱ کلمه ای که (دندانگیر=گازگیر) ترجمه شده در متن [illegible] آمده که معنی آن درست معلوم نیست و در برخی از نسخ [illegible] آمده است

۲ فقرات ۱۲–۱۳ نیز در تعریف شتر است و یاد آور اشعار معزّی است که در تعریف شترش گفته است

هامون گذار وکوه وش دل برتحمل کرده خوش   تا روز هر شب بار کش هر روز تا شب خار کن
هامون نوردی تیز رو اندك خور و بسیار دو   از آهوان برده گرو در پویه و در تاختن
چون بادو چون آب روان درکوه و در وادی دوان
چون آتش خاکی روان درکوهسار و در عطن° (خوابگاه شتر)
سیاره در آهنگ او حیران ز بس نیرنگ او   در تاختن فرسنگ او از حدّ طایف تا ختن
گردون پلاسش بافته اختر زمامش تافته   از دست و پایش یافته روی زمین شکل مجنّ° (سپر)

۳ بجای نقاط از کلمه [illegible] معنی بر نمیآید

٤ تمام فقره ٥ در این جا تکرار میشود

٥ مثل فقره ۱

۱۵ بسوی او پنجمین بار بهرام اهورا آفریده در کالبد گرازی که با دندانهاي تیز حمله کنند در آمد (گرازی) نر باچنگالهای تیز ؟ گرازی که بیک ضربت میکشد وقتی که غضب آلود است بآن نزدیك نمي توان شد (گرازی) دلیر با صورت خالخال دار که مهیّای (جنگ) از هرطرف تازد[1] این چنین (بهرام) در آمد
برای فروغ و فرش . . . .[2]

(کردهٔ ۶)

۱۶ بهرام اهورا آفریده را میستائیم . . .[3]

۱۷ بسوی او ششمین بار بهرام اهورا آفریده در کالبد مرد پانزده سالهٔ نورانی روشن چشمان زیبائی با پاشنهای خُرد در آمد این چنین (بهرام) در آمد
برای فروغ و فرش . . . .[2]

(کردهٔ ۷)

۱۸ بهرام اهورا آفریده را میستائیم . . . .[3]

۱۹ بسوی او هفتمین بار بهرام اهورا آفریده در کالبد مرغ شاهین که (شکار خود را) از پائین (یعني با چنگالها) گرفته از بالا (یعني با منقار) پاره

---

۱ این فقره شبیه است بفقره ۷۰ مهر یشت گراز که در جانور شناسی بسیار پر زور تعریف شده در ایران قدیم در قُوت و نیرو معروف بوده بسا در جزو اسامی اشخاص نامدار دیده میشود در شاهنامه مردان شجاع بگراز تشبیه شده اند سپاهش ندادند پاسخش باز بترسیده ُبد لشکرش زان گراز رجوع شود بجلد اول ص ۴۵۹
۲ تمام فقرهٔ ۵ در اینجا تکرار میشود
۳ مثل فقره ۱

میکند در آمد که درمیان مرغکان تند ترین است که درمیان بلند پروازان سبکپرواز ترین است[1] ٥

۲۰ درمیان جانداران فقط اوست که خود را از تیر پران میرهاند — او یا هیچکس دیگر.[2] اگرچه آن (تیر) خوب پرتاب شده ببرد که شهپر آراسته در هنگام سپیده دم پرواز میکند در طرف شب خوراك شب جوینده در طرف صبح خوراك صبح جوینده (است) ٥

۲۱ که در تنگهای کوهها (شهپر) میساید که بقلهٔ کوهها (شهپر) میساید که بدره ها و رودها (شهپر) میساید که بقلهٔ درختها (شهپر) سائیده ببانگ مرغها گوش فرا دهنده (است) این چنین (بهرام) در آمد برای فروغ و فرش . . . . . .[3] ꕥ

(کردهٔ ۸)

۲۲ بهرام اهورا آفریده را میستائیم . . . .[4] ꕥ

۲۳ بسوی او هشتمین بار بهرام اهورا آفریده در کالبد میش گشن دشتی زیبائی با شاخهای پیچ در پیچ در آمد این چنین (بهرام) در آمد برای فروغ و فرس . . . .[3] ꕥ

---

۱ کلمه ای که به (مرغ شاهین) ترجمه شده از روی ترجمه لومل Lommel میباشد کلمه مذکور در متن وارِغَن [illegible] آمده گروهی از مستشرقین آن را ترجمه نکردند این کلمه با کلاغ چنانکه دارمستتر پنداشته مناسبتی ندارد ترجمهٔ این فقره بسیار دشوار است ترجمه نگارنده مطابق ترجمه وُلف Wolff میباشد که مقرون بصواب بنظر میرسد بنا بتعریفی که از این مرغ شده شکی نمیماند که از آن یك مرغ شکاری مثل شاهین اراده شده است رجوع شود بفقرات ۳۵ — ۳۸ زامیاد یشت فقرات ۲۰-۲۱ نیز راجع است به وارِغَن

۲ از سیاق کلام و وزن شعر بر می آید که جملهٔ (او یا هیچکس دیگر) بعدها افزوده شده باشد

۳ تمام فقرهٔ ٥ در این جا تکرار میشود

٤ مثل فقرهٔ ۱

(کردهٔ ۹)

۲۴ بهرام اهورا آفریده را میستائیم . . . .[۱] ꙮ

۲۵ بسوی و نهمین بار بهرام اهورا آفریده در کالبد گُشن بز دشتی زیبائی باشاخهای سرتیز در آمد[۲] این چنین (بهرام) در آمد
برای فروغ و فرش . . . .[۳] ꙮ

(کردهٔ ۱۰)

۲۶ بهرام اهورا آفریده را میستائیم . . . .[۱] ꙮ

۲۷ بسوی او دهمین بار بهرام اهورا آفریده در کالبد مرد رایومند زیبای مزدا آفریده در آمد که یك کارد (دشنهٔ) زرکوب منقّش با نواع زینتها در برداشت این چنین (بهرام) در آمد
برای فروغ و فرش . . . . .[۳] ꙮ

(کردهٔ ۱۱ ✡)

۲۸ بهرام اهورا آفریده را میستائیم کسی که دلیر (مرد) سازد , مرگ آورد , نو کند کسی که صلح نیك بخشد و خوب بمقصد رساند زرتشت پاك برای پیروزی در اندیشه برای پیروزی در گفتار برای پیروزی در کردار برای پیروزی در سخن برای پیروزی در پاسخ باو نماز آورد ٥

---

۱ مثل فقره ۱

۲ راجع بلغات میش گُشنْ و گُشنْ بزْ یعنی گوسفند نر (قوچ) یا غرم و بز نر بمقدمةالادب زمخشري در تحت کلمات کَبَشٌ و تیسٌ ملاحظه شود

۳ تمام فقرهٔ ٥ در اینجا تکرار میشود

✡ فقرات ۲۸–۳۳ این یشت با اندك فرقی فقرات ٦ — ۱۳ دین یشت را تشکیل میدهد

۲۹ با و بهرام اهورا آفریده سر چشمهٔ صلب (نیک) و قوت بازوان و صحّت در تمام تن و دوام در سراسر تن داد و آنچنان قوّهٔ بینائی که ماهي کَرَ در آب داراست [۱] که تموّجی را بدرشتی موئی در رود رنگهای دور کنار بعمق هزار قد آدمی تواند دید [۲]
برای فروغ و فرش . . . . [۳]

(کردهٔ ۱۲)

۳۰ بهرام اهورا آفریده را میستائیم کسی که دلیر (مرد) سازد . . . . [٤]

۳۱ باو بهرام اهورا آفریده سر چشمهٔ صلب (نیك) و قوّت بازوان و صحت درتمام تن و دوام درسرا سر تن داد و آنچنان قوّهٔ بینائی که اسب داراست که در شب تیره و بي ستاره و پوشیده از ابر یك موی اسب را که در روی زمین افتاده تواند شناخت از اینکه آن (مو) از یال یا از دم (اسب) است
برای فروغ و فرش . . . . [۳]

(کردهٔ ۱۳)

۳۲ بهرام اهورا آفریده را میستائیم کسی که دلیر (مرد) سازد . . . . [٤]

۳۳ باو بهرام اهورا آفریده سر چشمهٔ صلب (نیک) و قوّت بازوان و صحت در تمام تن و دوام در سراسر تن داد و آنچنان قوّهٔ بینائی که کرگس زرین طوق داراست که (پاره) گوشتی را ببزرگي مشتی بفاصلهٔ نه مملکت تواند شناخت اگرچه در بزرگی مانند برق سوزن درخشانی است اگرچه در بزرگی مثل سرسوزنی است
برای فروغ و فرش . . . . [۳]

---

۱ کَرَ اسم ماهی عجیب‌الخلقه ایست در اقیانوس فراخکرت

۲ در خصوص رود رنگها رجوع شود بجلد اول ص ۲۲۲ — ۲۲۷

۳ تمام فقرهٔ ۵ در این جا تکرار میشود

٤ تمام فقرهٔ ۲۸ تکرار میشود

(کردهٔ ۱٤)

۳٤ بهرام اهورا آفریده را میستائیم , زرتشت از اهورا مزدا پرسید ای اهورا مزدای مینوی پاك ای آفریدگار جهان مادی ای مقدس اگر من از مردان بسیار بدخواه , ساحری آزرده شوم چارهٔ آن چیست ؟ ●

۳۵ آنگاه اهورا مزدا گفت پری از مرغ وارِغَنْ بزرگ شهپر بجوی این پر را بتن خود بمال با این پر (ساحری) دشمن را باطل نما ●

۳٦ کسی که استخوانی از این مرغ دلیر یا پری از این مرغ دلیر با خود دارد هیچ مرد توانائی او را نتواند کشت و نه او را از جای بدر تواند برد آن بسیار احترام , بسیار فرنصیب آنکس سازد آن او را پناه بخشد آن پر مرغکان مرغ [1] ●●

۳۷ پس امیر فرمانگزار و بزرگ مملکت آن آدمی کش بکشد (اما) نه صدرا او آنان را بیکبار نکشد . . . فقط او یکی را کشته میگذرد [2] ●

۳۸ همه بترسند از آنکسي که پر با اوست چنانکه همهٔ دشمنان از من برای شخص خود میترسند همه دشمنان میترسند از نیرو و پیروزی که در شخص من نهاده شده است [3] ●

۳۹ پیروزي که اُمرا مشتاق آنند اُمرا زادگان مشتاق آنند ناموران مشتاق آنند [4] که کیکاوس مشتاق آن بود که (نیروی) اسبی در بر دارد که (نیروی) شتر سر مستی در بر دارد که (نیروی) آب قابل کشتی رانی در بر دارد ●

---

۱ مرغکان مرغ تعبیری است از براي بیان عظمت و بزرگی مثل شاهنشاه و موبدان موبد

۲ بجای نقاط از کلهٔ [Avestan] Vaesaepa معنی بر نمیآید ترجمهٔ این جمله خالی از اشکال نیست مقصود این است که امیر و فرماندهی اگر هم بسپاه و لشکري که با خود تعوید وارِغَنْ دارد دست بیابد فقط یك دو نفری از آنان را میتواند هلاك سازد نه صدها را

۳ یعنی از نیرو و پیروزی من که اهورا مزدا هستم

٤ لومل Lommel کلهٔ نامور را که در متن هئوسرونکهنو [Avestan] آمده اسم خاص گرفته یعنی کیخسرو رجوع شود بمقالهٔ کیانیان (کیخسرو)

۴۰ که فریدون دلیر در بر داشت کسی که ضحاك را شکست داد (آن ضحاك) سه پوزه سه کله شش چشم را که دارای هزار چالاکي (تردستی) بود آن دروغ دیو آسای بسیار قوی که اهریمن برضد جهان مادی برای تباه کردن جهان راستی بوجود آورد [1]

براي فروغ و فرش . . . . [2]

(کردهٔ ۱۵)

۴۱ بهرام اهورا آفریده را میستائیم بکند پیروزی (بهرام) بافر این خانه را از برای کلهٔ گاوان فرا گیرد چنانکه این سیمرغ [3] چنانکه این ابر بارور کوهها را احاطه میکند

برای فروغ و فرش . . . . [2]

(کردهٔ ۱۶)

۴۲ بهرام اهورا آفریده را میستائیم زرتشت از اهورا پرسید ای اهورا مزداي مینوی پاك ای آفریدگار جهان مادی ای مقدس کجا بهرام اهورا آفریده را نام برده بیاری خوانند؟ کجا (او را) ستایش کجا (او را) نیایش کنند؟ ٥

۴۳ آنگاه اهورا مزدا گفت وقتی که دو سپاه برابر همدیگر ایستند ای اسپنتمان زرتشت هر یك صف رزم آراسته پیشرفتگان (بفتح قطعي) نرسند شکست خوردگان (شکست فاحش) نیابند

---

۱ جملات راجع بضحاك بعینه مثل جملات فقرهٔ ۸ از یسنای ۹ میباشد راجع بکیکاوس و فریدون و ضحاك بجلد اول ملاحظه شود

۲ تمام فقرهٔ ۵ در این جا تکرار میشود

۳ راجع بسیمرغ یا سِئن [illegible] بصفحات ۴۰ و ۵۷۵ جلد اول و بتوضیحات فقرهٔ ۹۷ فروردین یشت در همین جلد ملاحظه شود

۴۴ چهار پر در سر راه هر دو (صف) بیفشان هریک از دو سپاه که نخست اَمَ خوب ساخته شده و خوب بالا را و بهرام اهورا آفریده را نثار پیش آورد پیروزی نصیب او شود ٭

۴۵ به اَمَ و به بهرام آفرین میفرستم بهر دو پشتیبانان بهر دو نگهبانان بهر دو پاسبانان (بکند) هردو پرواز کنند باینجا و آنجا پرواز کنند هردو ببالا پرواز کنند[۱] ٭

۴۶ ای زرتشت این منتر را بهیچکس دیگر میاموز جز بپدر یا ببرادر تنی یا بآتربان (متعلق) بطبقهٔ سه‌گانه این ها سخنانی است قوی و محکم قوی و فصیح قوی و پیروزمند قوی و چاره بخش این ها سخنانی است که سر مختل را (پریشان را) نیز نجات دهد و یک ضربت فرود آمده را برگرداند برای فروغ و فرش . . . .[۲] ٭

(کردهٔ ۱۷)

۴۷ بهرام اهورا آفریده را میستائیم که با همراهی مهر ورشن درمیان صفوف آراسته جنگ رفته بپرسد که بمهر دروغ گوید که از رشن روی گرداند بکه باید من ناخوشی و مرگ بخشم منی که آن را بجاي توانم آورد ٭

۴۸ پس اهورا مزدا گفت اگر مردمان بهرام اهورا آفریده را آنچنان که شاید نثار پیش آورند و ستایش و نیایشي که درخور اوست برطبق بهترین راستی بجاي آورده شود هر آینه بممالك ایران لشکریان دشمن داخل نشوند نه سیل نه جرب نه زهر نه گردونهای لشکر دشمن و نه بیرقهای برافراشته[۳] ٭

---

۱ معنی این فقره درست روشن نیست شاید معنی ذیل مقصود باشد: فرشتگان اَمَ و بهرام چهار پر مذکور در فقرهٔ ۴۴ را بر گرفته جفت جفت در دو صف سپاه هماوردان پراگنده میکنند پرش و جنبش هریك از آن دو جفت در هوا بفتح و پیروزی همان صفی که پرها در طرف آن در پرش است بشارت خواهد داد

۲ تمام فقرهٔ ٥ در اینجا تکرار میشود

۳ فقرات ۴۸ — ۵۳ مثل فقرات ۵۶ — ۶۱ تشتر یشت است

۴۹ از او پرسید زرتشت کدام است پس ای اهورا مزدا از برای بهرام اهورا آفریده ستایش و نیایش برازنده که بر طبق بهترین راستی است ؟ ٥

۵۰ آنگاه اهورا مزدا گفت از برای او ممالک ایران باید یك گوسفند بریان کنند سفید یا سیاه یا رنگ دیگر (امّا) یکرنگ ٥٥

۵۱ براهزن نباید از آن (نذر) قسمتی برسد، نه بزن بد عمل و نه بآن (نا بکاری؟) که گاتها نمیسراید و برهمزن زندگانی است کسی که مخالف این دین اهورائی زرتشت است ٥٥

۵۲ اگر قسمتی از آن (نذر) براهزن رسد یا بزن بد عمل و یا (بنا بکاری ؟) که گاتها نمیسراید و برهمزن زندگانی است کسي که مخالف این دین اهورائي زرتشت است هر آینه بهرام اهورا آفریده چاره و درمان را بر گیرد ٥٥

۵۳ بناگاه سیل ممالك ایران را فراگیرد بناگاه لشکر دشمن بممالك ایران درآید بناگاه ممالك ایران در همشکنند پنجاها صدها صدها هزارها هزارها ده هزارها ده هزارها صد هزارها ٥٥

۵۴ پس از آن او (اهورا مزدا ؟) ندا در داد ای مردان آیا بهرام اهورا آفریده و گوشورون[۱] آفریدهٔ دادار شایسته ستایش و نیایش نیستند در این هنگامی که دیوهای ویامبورَ و مردمان دیو یسنان خون میریزند یا (خون) ریزان (سیل) روان کنند[۲] ٥٥

---

۱ در اینجا از گوشورون که روان ازلی چارپایان سودمند است فرشتهٔ نگهبان چارپایان اراده شده است رجوع شود بگاتها بمقالهٔ گوشورون ص ۹۷ — ۹۹

۲ ویامبورَ [illegible] Vyâmbura در نُسخ خطی باملاء مختلف نوشته شده این کلمه صفت است بقول بارتولومه Bartholomae یعنی بر ضد آب از ویامبورَ یك دسته دیوهای مخصوص اراده شده که متأسفانه از آن اطلاعی نداریم چه در هیچ جای دیگر ذکری از آن نشده است

۵۵ در این هنگامی که دیوهای و یامبورَ ومردمان دیویسنان در آتش این گیاهی که هپرسي موسوم است و این هیزمی که نمذکَ موسوم است[1] در آتش اندازند ؁

۵٦ در این هنگامي که دیوهای و یا مبورَ و مردمان دیویسنان پشت (گاورا) خم کنند و کمرش را در همشکنند و اندامهایش را (دستها و پاها پشها را) دراز کنند بنظر میرسد که آنان میکشند اما نمیکشند . . . . . .[2] در این هنگامی که دیوهای ویامبورَ و مردمان دیویسنان گوشهارا می پیچانند و چشمهاي (گاو) را بیرون مي آورند[3]
برای فروغ و فرش . . .[4]

(کردهٔ ۱۸)

۵۷ بهرام اهورا آفریده را میستائیم هوم از زوال رهاننده را در برمیگیرم[5] هوم پیروز مند را در برمیگیرم نگهبان خوب را در برمیگیرم نگهدار تن را در برمیگیرم کسی که یك هوم با خود نگهدارد در جنگ از بند اسارت ـ دشمن ـ برهد[6] ؞

۵۸ تا من این سپاه را شکست دهم تا من این سپاه را یکسره شکست دهم تا من این سپاه را در همشکنم که مرا تعاقب میکنند
برای فروغ و فرش . . . . . .[4] ؁

---

۱ هپرسی [اوستایی] و نمذکَ [اوستایی] اسم گیاه و هیزمی است که سوزانیدن آنها ممنوع بوده است نمیدانیم که چه گیاه و یا هیزم و چوب از آنها اراده شده نظر باینکه در آئین مزدیسنا چوب‌تر و بدبو نباید در آتش گذاشت باید هپرسی و نمذکَ هیزمی باشد که خوب نمیسوزد یا بدبو است

۲ چندین کلمات خراب شده است

۳ در این فقره و فقرهٔ پیش اشاره بضجر بیفائده ایست که دیو یسنان در وقت قربانی و مراسم دینی بگاو میدهند چنانکه در گاتها مکرراً آمده پیغمبر ایران پیروان خود را از نذر خوني و قرباني باز میدارد

٤ تمام فقرهٔ ۵ در اینجا تکرار میشود

۵ شاخه ای از گیاه هوم مقصود میباشد

٦ در بسیار از نسخها کلمهٔ دشمن ندارد احتمال دارد که بعدها افزوده باشند

(کردهٔ ۱۹)

۵۹ بهرام اهورا آفریده را میستائیم سنگی که به سیغوئیر منسوب است پسر امیری دربرگیرد و ده هزار از پسران اُمرا (نیز) که بنیرومند نامزد است آن پیروز مند که بپیروز مند نامزد است آن نیرو مند [1] ٥

۶۰ تا من مانند همه ایرانیان دیگر از یک فتح بزرگ بهره مند شوم تا من این سپاه را شکست دهم تا من این سپاه را یکسره شکست دهم تا من این سپاه را درهمشکنم که مرا تعاقب میکند
برای فروغ و فرش . . . . [2] ❀

(کردهٔ ۲۰)

۶۱ بهرام اهورا آفریده را میستائیم یتا اهو . . . . [3]
نیرو از برای ستور [4] درود بستور, گفتار نرم از برای ستور, پیروزي از برای ستور, خوراك از برای ستور, پوشاك از برای ستور, کشت وورز از برای ستور, از برای تغذیهٔ ما آن را بپروران [5]
برای فروغ و فرش . . . . [2] ❀

(کردهٔ ۲۱)

۶۲ بهرام اهورا آفریده را میستائیم کسی که صفوف رزم را از همپاشد کسی که صفوف رزم را از هم بدرد کسی که صفوف رزم را بتنگنا اندازد کسی که

---

۱ شاید در این فقره چنین مقصود باشد سنگ سیغوئیر را مثل تعوید در برمیگیرم چنانکه پسرامیري آن را در برگیرد سیغوئیر [illegible] لا بد اسم مملکت یا قومی بوده که امروزه نمیدانیم چه ملت و یا سرزمینی است در سنگ مخصوصی که منسوب به سیغوئیر بوده اثرات و خواصی تصور میکرده اند

۲ تمام فقرهٔ ٥ در این جا تکرار میشود

۳ دعاي یتا اهو در این جا باید خوانده شود

٤ در این فقره بجاي ستور کلمه [illegible] گو (گاو) آمده که بمعنی اعمّ ستوران و چار پایان سود مند است رجوع بتوضیحات فقرهٔ ۱۰ فروردین یشت

٥ دو جملهٔ اخیر از گاتها یسنا ٤۸ قطعهٔ ٥ میباشد

صفوف رزم را پریشان سازد کسي که صفوف رزم را یکسره از همپاشد کسی که صفوف رزم را یکسره از هم بدرد کسي که صفوف رزم را یکسره بتنگنا اندازد کسی که صفوف رزم را یکسره پریشان سازد (آن) بهرام اهورا آفریده (صفوف رزم) دیوها, مردمان, جادوان, پریها, کاویها, کرپانهای ستمکار را

برای فروغ و فرش . . . .[1] ⁂

(کردهٔ ۲۲)

۶۳ بهرام اهورا آفریده را میستائیم وقتی که بهرام اهورا آفریده درصفوف رزم برانگیختهٔ قریه های (رستاقهای) متحّده دستهای، مردمان پیمانشکن را (دروغگویان بمهر را) از پشت سر ببندد و چشمهای آنان را بپوشاند و گوشهای آنان را کر کند کسی نتواند پا بیرون نهد کسی نتواند مقاومت کند

برای فروغ و فرش . . . .[1] ⁂

۶٤ یتا اهو . . . . .

آفرین (درود) میفرستم به بهرام اهورا آفریده و به او پرّنات پیروز گر

اشم وهو . . . .

اهمائی رئشچه . . . .[2]

---

۱ تمام فقرهٔ ٥ در این جا تکرار میشود

۲ رجوع شود بمقالهٔ ملحقات یشتها ص ۳۲ و بفقرهٔ ۳۳ هرمزد یشت در جلد اول

ويو = اندرواي

(ایزدِ هوا)

پانزدهمین یشت موسوم است به رام یشت این یشت نظر بانشاء و قواعد صرف و نحوي نسبةً جدید بنظر میرسد اما نظر بخصایص و تعریفی که از فرشتهٔ آن شده شکّي نمیماند که مندرجات آن متکّی باسناد قدیمی است حتی اوصاف فرشتهٔ آن از یك قطعهٔ قديمي باین یشت نقل داده شده است بدبختانه مقداری از کلمات این یشت خراب شده وبسا ازجملات آن دگرگونه گشته بطوری که معنی ای از آنها برنمیآید ودر ترجمهٔ چند جملهٔ هم باید بمعنی تقریبي ساخت

هرچند که این یشت به رام ایزدی که در تقویم مزدیسنا نگهباني روز ۲۱ ماه سپرده باوست منسوب است اما درهیچ جای آن از رام اسم برده نشده بلکه سرا سریشت در تعریف و توصیف ایزد ویو یعنی فرشتهٔ هوا میباشد دراین یشت گروهي از پادشاهان ونامداران (مثل آبان یشت و گوش یشت و ارت یشت) هر یك بنوبت خویش بفرشتهٔ هوا نماز برده و نذر نموده برتری و رستگاری درخواست کرده‌اند و بعلاوه دوشیزگان چنانکه در فقرات ۳۹ ــ ۴۱ مندرج است, برای رسیدن بشوهران خوب و خوش بخت شدن وکامیاب گردیدن به ویو متوسّل شده اند وجه مناسبت میان ایزد رام و ایزد ویو نمیدانیم چیست دارمستتر در ترجمهٔ اوستای خود (جلد ۲ ص ۵۷۹) از بندهش بزرگ نقل میکند « رام آن است که او را وای وه مینا مند » اما در خود اوستا رام و ویو دو ایزد مختلف تعریف گردیده و باهم نامیده شده اند , چنانکه در ویسپرد کردهٔ ۲ فقرهٔ ۹ و در دو سیروزه کوچك و بزرگ فقرهٔ ۲۱ و در یسنا ۷۲ فقرهٔ ۱۰,از این فقرات برمی آید که ویو از یاران و از همکاران ایزد رام میباشد

رام در اوستا رامَ 𐬭𐬁𐬨𐬀 Rāma یا رامَنْ 𐬭𐬁𐬨𐬀𐬥 Rāman آمده و در پهلوي رامشن گفته اند معنی آن همان است که امروزه در فارسی دارد یعني صلح و سازش و آسایش و خوشي و شادمانی چنانکه فردوسی گفته است

برین گونه خواهد گذشتن سپهر نخواهد شدن رام با من بمهر

کلمهٔ رام بمعنی مذکور غالباً در اوستا استعمال شده از آنجمله در یسنا ۲۹ فقرهٔ ۱۰ و یسنا ۳۵ فقره ٤ ویسنا ٤۸ فقرهٔ ۱۱ و یسنا ۵۳ فقرهٔ ۸ ویسنا ٦۸ فقرهٔ ۱۵ همچنین مکرراً این کله در اوستا اسم مخصوص ایزد رام است چنانکه در یسنا ۱ فقرهٔ ۳ و یسنا ۲ فقرهٔ ۳ و یسنا ۱٦ فقرهٔ ۵ و یسنا ۲۲ فقرهٔ ۲۳ و ویسپرد کردهٔ ۱ فقرهٔ ۷ و مهر یشت فقرهٔ ۱٤٦ و وندیداد کردهٔ ۳ فقرهٔ ۱ در تمام این فقرات و فقراتی که در پیش ذکر شده رام با صفت خواستر xᵛāstra آمده این صفت مرکب است از کلمهٔ هو که بمعنی خوب است و از واستر که بمعنی چراگاه و علوفه واغذیه است مجموعاً یعني چراگاه واغذیهٔ خوب بخشنده در پهلوی خورُوم گفته اند در جا هائی که رام اسم مجرّد استعمال شده نیز با صفت مذکور آمده است در اکثر فقرات فوق رام پس از مهر نامیده شده در بندهش فصل ۲۷ فقرهٔ ۲٤ گل خیری زرد مخصوص برام میباشد اینک ویو ایزد هوا که گفتیم در سراسر پانزدهمین یشت از عظمت و جلال وی سخن رفته است ویو Vayu را در پهلوی وای یا اندر وای گفته اند نگارنده در تفسیر رام یشت هئیت اخیر را برگزیدم این کله را میتوان باد یا هوا ترجمه کرد چه در زبان آریائی قدیم از براي باد دو لغت داشته اند نخست وات Vāta دوم وایو Vāyu این دو لغت در سانسکریت و اوستا اسم مخصوص پروردگار و ایزدی هم هست در وید برهمنان لغت وایو نُدرةً از برای باد استعمال شده غالباً اسم پروردگار مخصوص عنصر باد است و اکثر با اندرا Indra یکجا نامیده شده است در کتاب مذکور از اعمال وی کمتر سخن رفته از نقطهٔ نظر دینی نخستین پروردگاری است که نذورات را میپذیرد وایو که یکی از عوارضات طبیعی است در وید بکلّی جنبهٔ طبیعی خود را در مقابل عقاید مذهبی نباخته باز یاد آور معني اصلی خود میباشد وات برخلاف آن بیشتر رنگ و روی طبیعی خود را نگاهداشته معمولاً در سانسکریت از برای باد استعمال شده و نُدرةً اسم خاص پروردگار باد است وات در اوستا چنانکه در وید معمولاً بمعني باد است وگاهی هم اسم خاص

ایزد باد میباشد در یشتها سه بار واتَ بمعنی فرشته آمده چنانکه در مهر یشت فقرهٔ ۹ ورشن یشت فقرهٔ ٤ و فروردین یشت فقرهٔ ٤۷ واتَ همیشه باصفت پیروز مند آمده و با مهر یکجا نامیده شده است

از برای ایزد باد یشت مخصوصي نداریم اما روز ۲۲ ماه در محافظت این ایزد است در فصل ۲۷ بندهش فقرهٔ ۲٤ واترنگبوی (بادرنگبوی) گیاه مخصوص ایزد باد نامیده شده است در اوستا ایزدی که در ردیف ایزد آب و ایزدِ آتش و ایزد خاک میتوان نامید تا عنصر چارگانه کامل گردد همان ویو میباشد که ایزد مطلق هوا میباشد نظر بمندرجات رام یشت ویو نیز فضائی است که از بالا بحدود عالم مینوی و از پائین بحدود جهان تیره پیوسته است چنانکه از فقرات ٤۳ ـ ٤٤ رام یشت برمیآید ویو عبارت است از هوا یا جوّی که آفرینش خرد مقدس را از مخلوقات خرد خبیث منفصل میسازد بنا بتوضیحات فصل اول بندهش: در قسمت زبرین این جوّ فروغ جاودانی حکمفرماست و در آنجا مقام اهورا مزداست و قسمت زیرین آن را که ظلمت ابدی احاطه کرده مرکز اهریمن است هوا در میان این دو منطقهٔ نوراني و ظلمانی واقع است که میدان کارزار گوهر خوبی و بدی است بهشت در منطقهٔ نورانی و دوزخ در منطقهٔ ظلماني قرار داده شده است برزخ که آن را در پهلوی همستگان (یعني همارهٔ یکسان) گویند در جوّ واقع است بنابر این هوائی که مجاور عالم مینوی و از ساحت قدس اهورا ست پاکیزه و مقدّس است و از برای نگهبانی آن فرشتهٔ گماشته شده که شایستهٔ ستایش و درخور نیایش است اما هوائی که ملاصق جهان تیره و از مرکز استیلای اهریمن است ناپاک و مظهر آن دیوی تصّور شده سزاوار نفرین از این جهت است که غالباً در رام یشت تکرار شده « اي ویو = ای هوا آنچه از تو از طرف اهورا مزد است ما میستائیم »

بنابراین دو ویو داریم یکی ایزدی است نگهبان هوای پاك و سود بخش و دیگري دیویست مظهر هوای ناپاك و زیان آور در رام یشت از دیو ویو اسم برده نشده اما در فرگرد ٥ وندیداد صراحةً از این دیو یاد شده و با دیو مرگ

استوویذوتو [Avestan] Astovīdhotu (رجوع بجلد اول ص ۵۱۱) یکجا نامیده شده است در مینوخرد فصل ۲ فقرهٔ ۱۱۵ از وای وه و وای وتر (هوای خوب و هوای بد) صحبت شده وای وتر بهمراهی استوویذوتو و دیوهای دیگر در مقابل وای وه وسروش و بهرام در سر پل چنوت میکوشند که روح را بدوزخ کشانند چنانکه ملاحظه میشود دیو ویو با دیو مرگ مربوط است

کلمهٔ ویو از وا vā که بمعنی وزیدن است مشتق شده است گفتیم در وید وایو Vāyu غالباً اسم مخصوص پروردگار باداست و با اندرا Indra مربوط است اینک در این جا می افزائیم : وایو و اندرا در وید باهم سوار گردونه درخشان هستند و نشیمنگاه زرین دارند از وایو و اندرا معاً در جنگ پیروزی درخواست میشود و شکست دشمن طلب میگردد اساساً وایو نزداقوام آریائی هندو ایرانی اسم یکی از پروردگاران طبیعت و دارای خصایص معیّنی بوده بعدها نزد ایرانیان امتیازی گرفته از برای آن دو جنبه قائل شده اند یک جنبهٔ خوبی و یك جنبهٔ بدی اندروای خوب مثل همهٔ چیز خوب ایزدی است و اندر وای بد مانند سایر چیزهای بد اهریمنی است برخلاف اوستا در وید صحبت از اندروای خوب و بد نیست

در انجام متذکر میشویم در اوستا اُوْپَرَوْ کَئیریه [Avestan] Uparō Kairya صفتی است که همیشه از برای ویو آورده شده و معنی آن مناسبت تامّی با شغل ایزد هوا دارد یعنی در بالا عامل و در بالا کار گر نگارنده این صفت را بمعنی مجازی گرفته « زبردست » ترجمه کرده ام

راجع به ویو بکتب ذیل ملاحظه شود

Erânische Alterthumskunde von Spiegel 2 Bd. s. 101—104.

Études Iraniennes par Darmesteter Tome second p.187—194.

Zend-Avesta par Darmesteter vol. II p. 578—580.

Geschichte der Religion im Alterthum von Tiele. Deutsche Ausgabe von Gehrich II Band s. 221—2.5.

Die Ameša Sepenta von Bernhard Geiger s. 79.

Die Yašt's des Avesta von Herman Lommel s. 143-150.

تهمورث

(در فقرهٔ ۱۱ رام یشت)

در کتب تواریخ راجع به تهمورث روایات مختلف ذکر شده بطوری که نمي توان میان آنها الفتی داد مثلاً طبری و پس از او تقریباً همهٔ مورخین نوشتهٔ اند که در عهد تهمورث بوداسف ظهور کرد که مذهب صابئین آورد همچنین غالباً نوشته اند که در عهد تهمورث طوفان بوقوع پیوست و این پادشاه کتب را در اصفهان بزیر خاك پنهان نمود تا از آسیب طوفان محفوظ ماند

چنانکه میدانیم بوداسف یا بودای هندی (رجوع بمقاله گئوتم) محققاً در اواسط قرن ششم قبل از مسیح تولد یافت و طوفان نوح بنا بمندرجات تورات در دو هزار و پانصد سال پیش از مسیح بوقوع پیوست و مذهب صابئین که در قرآن هم از آنان اسم برده شده و هنوز یك جمعیّت تقریباً پنج هزار نفری از آنان در عراق و چند خانواده در جنوب ایران موجود و نگارنده در سال ۱۳۰۶ شمسی مفصلاً با آنان صحبت داشتم ابداً مربوط بآئین بودا نیست همچنین آنچه مسعودي مینویسد که ایرانیان پیش از زرتشت مذهب صابئین داشته اند بکلی بی اساس است از این روایات نقیض و درهم برهم چنین برمي آید که در هر دوره و عهدی داستان نوی بداستان تهمورث افزوده شده امروزه از براي ما ممکن نیست که بمآخذ اصلی پی برده وجه مناسبت آنها را بیان کنیم چون از ذکر مناسبات منطقي عاجزیم در این مقاله لزومی بذکر آن روایات هم نمی بینیم چه در تاریخ کبیر طبری و مروج الذهب مسعودی و تاریخ سنی ملوك الارض والانبیاء حمزه اصفهاني و آثارالباقیه بیرونی و مجمل التواریخ وغیره مفصلاً این روایات مندرج است در کتب برخی از مستشرقین کلیهٔ داستان تهمورث جمع گردیده و کما بیش شرح و توضیحاتی هم براي آنها نوشته شده است در آخر این مقاله صورت آن کتب را خواهیم نگاشت دراین مقاله آنچه در اوستا و کتب پهلوی در خصوص تهمورث آمده و آن مقداري از

مندرجات مورخین و فردوسی که از برای فهم مطلب لازم باشد ذکر خواهد شد همچنین در این داستان بمسائلی خواهیم پرداخت که در آنها فائدهٔ لغوی باشد اینک گوئیم تهمورث در اوستا تَخموٓ اُورُوپَ Taxmo urupa آمده جزء اول این اسم مرکب که تخم باشد در فرس هخامنشی و گاتها و سایر قسمتهای اوستا بمعنی دلیر و پهلوان است این کلمه باین معنی خود جداگانه مکرراً در اوستا استعمال شده است در پهلوي و فارسي تهم شده چنانکه فردوسی گفته است تهم هست در پهلوانی زبان بمردی فزون ز اژدهای دمان در شاهنامه تهمتن لقبی است که برستم داده شده یعنی بزرگ پیکر و قوی اندام در واقع تهمتن معنی کلمه رستم است چه رستم نیز مرکب است از دو جزء نخست از کلمهٔ رَئوذ raodha که بمعني بالش و نمّو است از همین کلمه است روي در فارسی که بمعنی چهره و صورت ظاهر است کلمهٔ مذکور از ریشهٔ فعل رئود raod که بمعني باليدن است میباشد از همین کلمه است رستن و روئیدن دوم از کله تهم بنابر این رستم درست بمعنی تهمتن است یعنی کشیده بالا و بزرگ تن و قوی پیکر بسا در فرهنگها رستهم ضبط شده که بخوبی جزء دوم اسم محفوظ است در اسم گستهم نیز کلمهٔ تهم بهیئت اصلی خود باقی است یکی از سرداران داریوش بزرگ که در کتیبهٔ بیستون از او اسم برده شده موسوم بوده به تخم سپاد یعنی دارندهٔ سپاه دلیر در تفسیر پهلوی اوستا تخم به «تک» ترجمه شده است

معني جزء دوم که اوروپ باشد بطور تحقیق معلوم نیست برخي از مستشرقین معني ای از براي آن حدس زده اند که چندان قابل توجه نیست کلمهٔ اُوروپي urupi جداگانه در اوستا استعمال شده و بمعنی یك قسم سگی است، چنانکه در فرگرد ۱۳ وندیداد فقرهٔ ۱٦ و فرگرد ۵ فقرهٔ ۳۳ در کتب تواریخ دو صفت از براي تهمورث ذکر کرده اند اولی دیوبند که معنی آن معلوم است و بمناسبت دربند نمودن وی دیوها را بچنین صفتی متصّف شده است دومي ریباوند یا دیباوند این کله که باشکال دیگر هم ضبط شده خواه بواسطه

خود مؤلفین که پی بترکیب اصلی کلمه نبرده اند و خوٰه بدست نُسّاخ بواسطه کم و بیش گذاشتن نقاط از تلفظ و هئیت اصلی خود منحرف شده است اما معنی آن را درست نوشته اند در مجمل التواریخ که در عهد سلطان سنجر در سال ۵۲۰ هجری تألیف شده ریباوند چنین معنی شده است «آن که سلاح تمام دارد» در روضة الصفا این طور معنی شده «یعنی تمام سلاح» حمزهٔ اصفهانی مینویسد «طهمورث زیباوند: معنی زیباوندا نه شاک السلاح» این صفت باید در فارسی زیناوند نوشته شود در اوستا مکرراً بصفت زئننگهونت [Avestan] Zaenanhvant یا ازینونت [Avestan] azinavant برمیخوریم بسا این صفت از برای خود تهمورث آمده چنانکه در آفرین زرتشت فقرهٔ ۲ زئننگهونت صفت اوست و در رام یشت فقرهٔ ۱۱ و در زامیاد یشت فقرهٔ ۲۸ ازینونت صفت اوست و معنی آن دارندهٔ زین یا مسلح میباشد چه این صفت از کلمهٔ زَئِنَ [Avestan] zaena که بمعنی سلاح است ساخته شده است زین فارسی که بمعنی براق و زین اسب است با لغت اوستائی زئن یکی است لغت مذکور درقدیم در هیچ جا بمعنی براق اسب نیامده بلکه همیشه بمعنی اسلحه و آلات جنگ است متقدّمین از شعرأ کلمهٔ زین افزار را بمعنی ادوات جنگ گرفته اند چنانکه فرخی گفته است از آن کرانه کمان برگرفت و اندر شد میان آب روان با سلیح و زین افزار زین در زبان ارمنی که از فارسی بعاریت گرفته شده بهمان معنی اصلی خود باقی و بمعنی سلاح است در کتاب ائوگمدئچا بنا بر صواب زیناوند صفت تهمورث ضبط شده است در آفرین پیغمبر زرتشت حضرت زرتشت بکی گشتاسب دعا کرده گوید بشود که تو مانند تهمورث مسلح (زیناوند) شوی در شاهنامه این صفت از برای تهمورث نیامده است در اوستا دو بار از تهمورث یاد شده نخست در فقرات ۱۱-۱۳ رام یشت دوم در فقرات ۲۸-۲۹ زامیاد یشت در فقرات مذکور رام یشت آمده است «تهمورث زیناوند از فرشتهٔ هوا چنین درخواست نمود که وی را بهمهٔ دیوها ومردمان و جادوان و پریها چیر سازد که وی اهریمن را به پیکر اسبی در آورده بر او سوار گشته تا بدوانتهای زمین براند»

در فقرات مذکور رامیاد یشت آمده است « فر کیانی مدت زمانی به تهمورث زیناوند تعلق داشت از پرتو آن او در روی هفت کشور شهریاري نمود بدیوها و مردمان و جادوان و پریها و کاویها و کرپا نهادست یافت و اهریمن را به پیکر اسبی در آورده در مدت سی سال بدو کرانه زمین همیتاخت » متأسفانه در اوستا مختصراً از تهمورث یاد شده اما آنچه در کتاب مقدس مندرج است مطابق مندرجات کتب متأخرین است مورخین تهمورث را دومین پادشاه پیشدادی ذکر کرده اند از رام یشت هم این طور بر می‌آید که تهمورث دومین شهریار این خاندان باشد چه اسم او پس از هوشنگ نخستین پادشاه پیشدادی و پیش از جمشید سومین شهریار این سلسه ذکر شده است دیگر اینکه در اکثر کتب تواریخ سلطنت وي سي سال مندرج است در زامیاد یشت همین مدت را برای او قائل شده اند چه او در مدت سي سال اهریمن را مطیع خود داشته بر او مستولی بود در اوستا اسم پدر تهمورث معیّن نشده اما حمزهٔ اصفهانی او را پسر نوبجهان (ویونجهان) پسر ایونکهذ پسر هونکهذ پسر اوشهنج ذکر نموده و جمشید را برادرش دانسته است در مجمل التواریخ هم این طور مسطور است مگر اینکه ابورکهذ و هورکهذ بجای ایونکهذ و هونکهذ نقل شده است مسعودی تهمورث را پسر نوبجهان (ویونجهان) پسر ارفخشدس پسر هوشنگ نوشته است در آثارالباقیه تهمورث پسر ویجهان پسر اینکهد پسر اوشهنک و لقبش زیباوند ضبط شده است بندهش در فصل ۳۱ فقرات ۲ و ۳ مطابق ابوریحان نقل میکند « تهمورث پسر ویونگهان پسر یکهد پسر هوشنگ بوده است جم و تهمورث و نرس برادر بوده اند بنا باتفاق روایات واب این است که تهمورث را پسر ویونگهان و برادر جمشید بدانیم و بنا بسلسلهٔ نسبي که از برای او نوشته اند او را نوه یا نبیره هوشنگ بشماریم نه اینکه چنانکه بخطا در شاهنامه آمده اورا پسر هوشنگ و پدر جمشید بخوانیم در کتب تواریخ نیز مانند اوستا داستان رام کردن تهمورث اهریمن را مفصلاً نقل شده است درسنّت شکست اهریمن بدست تهمورث در روز خرداد در ماه فروردین

روی داد [۱] در تاریخ بلعمی مسطور است «خدای عزّوجل او را چنان نیرو داده بود که ابلیس‌را و دیوان را فرمانبردار خودکرده بود و ایشان را فرموده بود که از میان خلق بیرون شوند و همه را از آبادانی بیرون کرد به بیابانها و دریاها فرستاد و شان و زینت ملوك و اسب نشستن و زین برنهادن او آورد و استر بجهان او آورد و خر بر اسب او افکند تا استر آمد و استر را بار برنهاد و یوز را شکار او آموخت و پارسی را او افکند و خط او نوشت» در شاهنامه آمده است

برفت اهرمن را با فسون به بست چو بر تیز رو بارگی بر نشست
زمان تا زمان زینش بر ساختی همی گرد گیتیش بر تاختی

در یك روایت منظوم که مستشرق مرحوم اشپیگل Spiegel در کتاب خود موسوم به (ادّبیات پارسیان) طبع نموده این داستان مفصلاً نقل شده و خلاصه اش این است [۲] «تهمورث اهریمن را در مدت سی سال در بند داشت برو زین نهاده بر پشت او سوار شده هر روز سه بار گرد گیتی میگشت و بر سرش گرز پولادین میکوفت و با او دریا و کوه و فراز و نشیب البرز را می پیمود وقتی که از گردش برمیگشت او را در بند نموده جز زخم گرز گران آشام و خوراکی نداشت زن تهمورث واقعهٔ اسب بی خواب و خوراك را از شوهرش باز پرسید تهمورث در پاسخ گفت من خود نیز از کار این اهریمن در شگفت بودم رازکار از او جویا شده بمن چنین گفت که خوراك من از گناه مردم است هرآن روزی که از مردمان بیشتر گناه سر زند من بیشتر خورش یافته شاد و خرم شوم هرآن روزی که کمتر بدی کنند من در رنج گرسنگی دچار گردم اهریمن سالها در بند بود تا اینکه از برای رهائی خود چارهٔ اندیشید و بزن تهمورث وعده بخشیدن انگبین و ابریشم داد , تحفه هائی که درجهان کسی ندیده بود در صورتی که او از شوهرش بپرسد که در هنگام تاخت و تاز در فراز ونشیب البرز در کجا از سرعت سیرمن او را هراس فراگیرد زن تهمورث بنا بدستور اهریمن قضیّهٔ را

---

۱ Sacred Books of the East Pahlavi Texts II by West P. 314

۲ Die Traditionnelle Literatur der Parsen von Spiegel Wien 1860 s. 317-326

از شوهرش درخواست نمود تهمورث در جواب گفت هنگامی که او از البرز بتندي سرسوی نشیب نهد مرا بیم فرا گیرد و گرز پیاپی بسرش میکوبم تا از گزند جان بدر برم زن تهمورث آنچه از شوهرش شنیده بود باهریمن باز گفت و عسل و ابریشم در یافت روز دیگر در بامداد بنا بعادت تهمورث بر پشت اهریمن اسب پیکر برآمده گردگیتی همیتاخت تا بر فراز البرز بر آمد و از آنجا روي به نشیب نهاد آنگاه اهریمن سر کشی نمود و خیرگی آغاز کرد هرچند تهمورث گرز نواخت و خروش برآورد و بر مرکب نهیب زد سودی نه بخشید اهریمن او را از زین بزمین بیفکند و دم در کشیده او را فرو برد و روی بگریز نهاد آنگاه سروش شاه جمشید را از مرگ تهمورث آگاه ساخت و بد و تدبیری آموخت که چگونه لاشهٔ تهمورث را از شکم اهریمن بیرون تواند کشید جمشید آنچنان که سروش گفته بود بجاي آورد و اهریمن را بجرم غلامبارگی فریفته لاشه تهمورث از شکمش بیرون کشیده و شست و شو داده بأُستودان نهاد بنای اُستودان از آن روز است . . . . »

در کتب مورخین بنای چندین شهر چنانکه حمزه مینویسد به تهمورث منسوب است از آن قبیل بابل و قهندز مرو و کردینداد که یکی از شهرهای مدائن بوده است دیگر از اعمال مشهور تهمورث رام کردن دیوها ست که در اوستا هم اشاره بآن شده است میر خواند در روضته الصفاء از تاریخ جعفری نقل نموده مینویسد که « تهمورث بدست خود یک هزار و چهار صد و هشتاد دیو بکشت و هشتصد سال عمر او بود و سی سال سلطنت کرد و در دیار بلخ مدفون گشت» دیگر از اعمال مشهور تهمورث بوجود آوردن خط است که در اوستا ذکري از آن نیست اما در یکی از قطعات اوستائی معروف به ائوگمدئچا فقرهٔ ۹۱ آمده است « تهمورف زیناوند ویونگهان که دیو دیوان اهریمن را به بار داشت هفت قسم دبیری (خط) از او آورد » [۱] همچنین در مینوخرد فصل ۳۷ فقره ۲۱ آمده «برتری تهمورث نیك آئین در این بود که او اهریمن

۱ Aoge u aêcâ übersetzt, erklärt von Wil. Geiger Erlangen 1878

را در مدت سی سال به بار داشت و هفت قسم دبیری را (خط را) که اهریمن پنهان نموده بود آشکار ساخت» در شاهنامه مندرج است دیوها در جنگ تهمورث شکست یافته گرفتار بند وی شدند از او درخواستند که آنان را نکشد تا در عوض هنر نوشتن باو بیاموزند

نوشتن بخسرو بیاموختند دلش را بدانش بر افروختند
نوشتن یکی نه که نزدیك سی چه رومی چه تازی و چه پارسی
چه هندی و چینی و چه پهلوی نگاریدن آن کجا بشنوی

چنانکه ملاحظه میشود فردوسي میگوید تقریباً سی قسم خط بیاموختند اما فقط از شش قسم خط اسم میبرد دیگر اینکه از شاهنامه برمي‌آید که خط صنعت اهریمنی است .بی شك سهوی است چنانکه از مندرجات ائوگمدئیچا و مینوخرد صراحةً مفهوم میشود باید خط را هنر ایزدی و آفریده سپنت مینو یا خرد مقدس دانست لکن چندی اهریمن آن را پنهان نموده بشر را از آن محروم داشت در انجام متذکر میشویم که تهمورث در آئین مزدیسنا از پارسایان و از خدا پرستان بشمار است و برخلاف آنچه حمزهٔ اصفهانی نوشته که در عهد تهمورث بت پرستی رواج گرفت در کتاب هفتم دینکرد فصل ۱ فقرهٔ ۱۹ مندرج است که تهمورث بت پرستی را برانداخت و مردم را بستایش پروردگار امر کرد

در خصوص تهمورث بکتب ذیل رجوع شود

Zoroastrische Studien von Windischmann s. 196-211.

Erânische Alterthumskunde vou Spiegl B. I s. 516- 522

Le Premier homme et le Premier Roi dans l'histoire légendaire des Iraniens, Arch. d'études Orient., par Christensen vol. XIV, upsala 1918, p. 131-218.

Encyclopédie de l' Islām, Tahmūrath par v. Minorsky

رام یشت

بخوشنودي اندر وای (ویو) زبردست که دیدبان سایر آفرینشهاست ۵۵

(کردهٔ ۱)

۱ من میستایم آب را و بغ را [1] من میستایم آشتی پیروزمند را و سود را هریک از این دو را این اندر واي را ما میستائیم این اندر واي را ما (بیاری) میخوانیم از برای این خانه از براي خانخد ای این خانه و از براي راد مردی که زور نذر کند . . . [2] ستور و کلام تا اینکه بیکبارگی بدشمن شکست دهیم و بهترین ایزد را ما میستائیم ۵۵

۲ او را بستود آفریدگار اهورا مزدا در آریاوبج (در کنار رود) دائیتیاي نیک [3] در روی تخت زرین در روی بالش زرین در روی فرش زرین نزد برسم گسترده با کف دست سرشار ۵

---

۱ بغ بمعني خدا و ایزداست و نیز بمعني برخ و بهره و بخش است چنانکه بگ Baga درگاتها باین معني اخیر آمده است در سایر قسمتهاي اوستا بغ گاهي بمعني ایزد و گاهي بمعني بهره و برخ است در کتیبه های پادشاهان هخامنشي غالباً بکلمهٔ بگ بمعني خدا بر میخوریم « بغ بزرگ است اهورا مزدا . . . » درسانسکریت بهاگ Bhaga و در روسي بگو Bogu گویند در وندیداد فرگرد ۱۹ فقرهٔ ۲۳ بغودات Baghōdāta یعنی خداداده و خدا آفریده، از همین ترکیب است اسم شهر معروف بغداد در کنار دجله و باکو شهر معروف قفقاز نیز متضمن کلمهٔ بغ است در فقرهٔ ۳۵ تشتریشت بغو بخت Baghō-baxta یعنی از طرف ایزدان مقرّر شده

فغ معرب بغ در ترکیب کلمهٔ فغفور عنواني است که ایرانیان بپادشاهان چین داده اند یعنی پور بغ یا پسر خدا در واقع عنوان پادشاهان آن سر زمین را از چینی بفارسي ترجمه کرده اند در اشعار متقدمین بسا کلمهٔ فغ بمعنی بت استعمال شده عنصری گفته است

گفتم فغان کنم زتو ای بت هزار بار گفتا که از فغان بود اندرجهان فغان (لغات فرس اسدي)

بجلد اول یشتها ص ۴۱-۴۲ نیز ملاحظه شود

۲ بجای نقاط کله ایست که معنی آن درست معلوم نیست

۳ راجع بکلمات آریاویج و دائیتیا بصفحات ۵۹ و ۲۸۳ جلد اول ملاحظه شود

۳ از او درخواست این کامیابی را بمن ده تو ای اندر وای زبردست که من آفرینش خرد خبیث (انگره مینو) را در همشکنم اما نه (آفرینش) خرد مقدس (سپنت مینو) را ⁂

٤ اندر وای زبردست این کامیابی را باو داد تا اینکه آفریدگار اهورا مزدا کامروا گردید [۱] ⁂

٥ اندر وای پاك را ما میستائیم اندر وای زبردست را ما میستائیم آنچه از تو ای اندر وای که از خرد مقدس است ما میستائیم

برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند با زوْر میستایم آن اندر وای نیرومند زبردست را، اندر وای زبردست را ما میستائیم با هوم آمیخته بشیر و با برسم، با زبان خرد و کلام مقدس، با گفتار و کردار و زوْر و با کلام راستین

ینگهه هاتم . . . . [۲] ⁂

(کردهٔ ۲)

٦ من میستایم آب را و بغ را . . . [۳] ⁂

۷ او را بستود هوشنگ پیشدادی در بالای قلّهٔ (کوه) هرای [٤] بفلز پیوسته در روی تخت زرین در روی بالش زرین در روی فرش زرین ازد برسم گسترده با کف دست سرشار ⁂

---

۱ راجع بتواضع ایزدی که اهورا مزدا یکی از فرشتگان خود را میستاید بجلد اول صفحه ۳۲ ملاحظه شود

۲ در خصوص دعای معروف ینگهه هاتم . . . . رجوع شود بجلد اول بفقرهٔ ۲۲ هرمزد یشت ص ٦۱ و بگاتها بمقالهٔ ملحقات ص ۱۰۰-۱۰۲

۳ تمام فقرهٔ اول در اینجا تکرار میشود

٤ کوه هرا = البرز رجوع شود بجلد اول ص ۱۳۱

۸ از او درخواست این کامیابی را بمن ده تو ای اندر وای زبردست که من دو ثلث از دیوهای مازندران و دروغ پرستان وَرِنَ را برافکنم [۱] ۞

۹ اندر وای زبردست این کامیابی را باو داد تا اینکه هوشنگ پیشدادی کامروا گردید

اندر وای پاك را ما میستائیم اندر وای زبردست را ما میستائیم آنچه از تو ای اندر وای که از خرد مقدس است ما میستائیم

برای فروغ و فرش . . . . [۲] ۞

(کردهٔ ۳)

۱۰ من میستایم آب را و بغ را . . . . [۳] ۞

۱۱ او را بستود تهمورث زیناوند (مسلح) در روی تخت زرین در روي بالش زرین در روی فرش زرین نزد برسم گسترده با کف دست سرشار [٤] ۞

۱۲ از او درخواست این کامیابی را بمن ده تو ای اندر وای زبردست که من بهمهٔ دیوها و مردمان, بهمهٔ جادوان و پریها ظفر یابم که من اهریمن را بپیکر اسبي در آورده در مدت سی سال تا بدو کرانهٔ زمین برانم ۞

۱۳ اندر واي زبردست این کامیابی را باو داد تا اینکه تهمورث کامروا گردید اندر واي پاك را ما میستائیم اندر واي زبردست را ما میستائیم آنچه از تو اي اندر وای که از خرد مقدس است ما میستائیم

برای فروغ و فرش . . . [۲] ۞

(کردهٔ ٤)

۱٤ من میستایم آب را و بغ را . . . [۳] ۞

---

۱ وَرِنَ = دیلم وگیلان رجوع شود بجلد اول ص ۵۷

۲ مثل فقره ۵

۳ تمام فقره اول در این جا تکرار میشود

٤ راجع به تهمورث و صفت زیناوند (مُسلح) بمقالهٔ تهمورث ملاحظه شود ص ۱۳۸-۱٤٤

۱۵ او را بستود جمشید دارندهٔ گله و رمهٔ خوب در بالای هُکر [۱] بلندِ سراسر درخشان (و) زرین در روی تخت زرین در روی بالش زرین در روی فرش زرین نزد برسم گسترده با کف دست سرشار ٥

۱٦ از او درخواست این کامیابی را بمن ده توای اندروای زبردست که من درمیان تولّد یافتگان (بشر) فرهمند ترین گردم، درمیان مردمان خورشید سان باشم که من در سلطنت خود چارپایان و انسان را فنا ناپذیر کنم آبها و گیاهها را خشک نشدنی سازم (و) اغذیهٔ زیان ناپذیر خورند (در سلطنت جم دلیر نه سرما بود نه گرما نه پیري بود نه مرگ (و) نه رشکِ دیو آفریده [۲]) ꙮ

۱۷ اندروای زبردست این کامیابي را باو داد تا اینکه جمشید کامروا گردید
اندروای پاك را ما میستائیم اندروای زبردست را ما میستائیم
آنچه از توای اندروای که از خرد مقدس است ما میستائیم
برای فروغ و فرش . . . . [۳] ꙮ

(کردهٔ ۵)

۱۸ من میستایم آب را و بغ را . . . [٤] ꙮ

---

۱ هُکَرْ در اوستا هُوکَئیریه hukairya اسم بلند ترین قلهٔ کوه هَرُبرز (البرز) است رود اردویسور از بالاي آن بیلندی هزار قد آدمی سرا زیر گشته بدریای فراخکرت فرو میریزد رجوع شود به یسناي ٦۵ فقره ۳ به آبان یشت فقرات ۳ و ۲۵ و ۹٦ و بگوش یشت فقره ۸ و بمهر یشت فقره ۸۸ و برشن یشت فقره ۲٤ و بندهش فصل ۱۲ فقره ۵ معنی لفظی هُوکَئیریه یعنی خوب کنش در خصوص هربرز بجلد اول ص ۱۳۱ ملاحظه شود

۲ جملاتي که درمیان ابروان نوشته شده متعلق است به یسنای ۹ فقرهٔ ۵ که باینجا بعدها افزوده شده است

۳ مثل فقرهٔ ۵

٤ تمام فقرهٔ اول در اینجا تکرار میشود

۱۹ او را بستود اژی‌دهاك (ضحاك) سه پوزه در کرندِ سخت راه [1] در روی تخت زرین در روی بالش زرین در روي فرش زرین نزد برسم گسترده با کف دست سرشار ○

۲۰ از او درخواست این کامیابی را بمن ده توای اندروای زبردست که همهٔ هفت کشور را از آدمی تهي کنم ○○○

۲۱ نه بستانیده نه بآرزومند نه بنا جوانمردِ زوْر نثار کننده این کامیابی را اندروای زبردست ارزانی نه بخشید
برای فروغ و فرش . . . [2] ○○○

(کردهٔ ٦)

۲۲ من میستایم آب را و بغ را . . . [3] ○○○

۲۳ او را بستود فریدون پسر خاندان آبتین از خاندان توانا در (مملکت) چهار گوشهٔ ورنَ در روی تخت زرین در روی بالش زرین در روی فرش زرین نزد برسم گسترده با کف دست سرشار ○

۲٤ از او درخواست این کامیابی را بمن ده توای اندروای زبردست که من به اژی‌دهاك (ضحاک) سه پوزه، سه کله، شش چشم، هزار مکر دارنده ظفر یابم باین دیو دروغ بسیار قوی (و) خبیث، و فریفتار جهان، این دروغ بسیار زورمند که اهریمن برضد جهان مادی بیافرید از برای فنای جهان راستی که من هر دو زنش را شهرناز و ارنواز را بربایم کسانی که

---

۱ در خصوص کرند که در اینجا با صفت (راه دشوار دارنده و صعب العبور) آمده رجوع شود بجلد اول ص ۱۹۰

۲ مثل فقره ٥

۳ تمام فقرهٔ اول در این جا تکرار میشود

از برای توالد و تناسل دارای بهترین بدن میباشند و که از نیکوترین جهانند [۱] ⁂

۲۵ اندروای زبردست این کامیابي را باو داد تا اینکه فریدون کامروا گردید اندرواي پاك را ما میستائیم اندروای زبردست را ما میستائیم آنچه از تو ای اندروای که از خرد مقدس است ما میستائیم
برای فروغ و فرش . . . [۲] ⁂

(کردهٔ ۷)

۲۶ من میستایم آب را و بغ را . . . . [۳] ⁂

۲۷ او را بستود گرشاسب دلیر در گوذ آبشار رنگهاي مزدا آفریده [٤] در روی تخت زرین در روی بالش زرین در روی فرش زرین نزد برسم گسترده با کف دست سرشار

۲۸ از او درخواست این کامیابی را بمن ده تو ای اندروای زبردست که من کین برادر خود اورواخشیه را خواسته هیتاسپ را بکشم [۵] و او را بگردونه خویش بکشم اینچنین (شد) با اشتی گفّیه سرور اینچنین با آئو گفّیه بزرگ اینچنین با گندَرِو که در آب بسر میبرد [۶] ⁂

---

۱ از برای توضیحات این فقره و دو خواهر جمشید شهرناز و ارنواز رجوع کنید بجلد اول بمقاله فریدون ص ۱۹۱-۱۹۵ و بفقرات ۳۳-۳٤ آبان یشت و فقرهٔ ۱٤ گوش یشت

۲ مثل فقره ٥

۳ تمام فقرهٔ اول در اینجا تکرار میشود

٤ گوذَ Gudha جوي یا آبشار (اَپغزار apaghžāra) رود رنگها میباشد رجوع کنید بجلد اول ص ۲۲۷ و بتوضیحات فقرهٔ ٥٦ زامیاد یشت

٥ راجع به برادر گرشاسب اورواخشیه Urvāxšaya و کشنده وي هیتاسب بجلد اول صفحات ۱۹۹ و ۲۰۲ ملاحظه شود

٦ اشتی گفیه یا استي گفیه Asti. Gafya اَئِو گفیه Aēvō.Gafya بقول بارتولومه از رُقباي گرشاسب هستند از قرینه کلام نیز چنین برمیآید چه سومین رقیب گرشاسب که گندرِو یا گندرب باشد معروف است در جلد اول صفحات ۲۰۰ و ۲۰٦ از او صحبت داشتم

۲۹ اندروای زبردست این کامیابی را باو داد تا اینکه گرشاسب کامروا گردید
اندروای پاک را ما میستائیم اندروای زبردست را ما میستائیم آنچه
از توای اندروای که از خرد مقدس است ما میستائیم
برای فروغ و فرش . . . .[۱] ⁂

(کرده ۸)

۳۰ من میستایم آب را و بغ را . . . .[۲]

۳۱ او را بستود اَئورُوَسارَ بزرگ[۳] در بیشهٔ (جنگل) سفید در پیش
بیشهٔ سفید در میان بیشهٔ سفید در روی تخت زرین در روی بالش زرین
در روی فرش زرین نزد برسم گسترده با کف دست سرشار ٥

۳۲ از او درخواست این کامیابی را بمن ده توای اندروای زبردست که یل
ممالک ایران، استوار سازنده سلطنت: خسرو مارا[٤] نکشد که خویشتن
از کیخسرو برهانم
او را بر افکند کیخسرو در همه بیشهٔ آریائیها (ایرانیان)[٥] ⁂

۳۳ اندروای زبردست این کامیابی را باو داد تا اینکه کیخسرو کامروا گردید
اندروای پاک را ما میستائیم اندروای زبردست را ما میستائیم آنچه از
توای اندروای که از خرد مقدس است ما میستائیم
برای فروغ و فرش . . . .[۱] ⁂

---

۱ مثل فقره ٥

۲ تمام فقره اول در این جا تکرار میشود

۳ آئورُوَسارَ [Avestan script] Aurvasāra امیری است که بدست کیخسرو شکست یافت معنی لفظی این اسم معلوم نیست

٤ در متن کلمه (ما را [Avestan script]) بجای (مرا) آمده است

٥ بنظر میرسد که در این فقره جملاتی افتاده باشد. ظاهراً بایستی این طور باشد آئوروسار کامیاب نگردید اما نذر رقیب وی کیخسرو مقبول افتاده بشکست دادن آئوروسار موفق گردید

(کردهٔ ۹)

۳٤ من میستایم آب را و بغ را . . . . . . [۱] ❀

۳٥ اورا بستود هوُتس [۲] دارندهٔ برادران بسیار از خاندان نوذر در روی تخت زرین در روی بالش زرین در روی فرش زرین نزد برسم گسترده با کف دست سرشار •

۳٦ از او درخواست این کامیابی را بمن ده توای اندروای زبردست که من درخانهٔ کي گشتاسب عزیز و محبوب و خوب پذیرفته شوم ❀

۳۷ اندر وای زبردست این کامیابي را باو داد تا اینکه هوتس کامروا گردید اندرواي پاک را ما میستائیم اندروای زبردست را ما میستائیم آنچه از تو ای اندروای که از خرد مقدس است ما میستائیم برای فروغ و فرش . . . . . . [۳] ❀

(کردهٔ ۱۰)

۳۸ من میستایم آب را و بغ را . . . . . . [۱] ❀

۳۹ او را بستودند دوشیزگان هنوز بمردها نرسیده در روی تخت زرین در روی بالش زرین در روی فرش زرین نزد برسم گسترده با کف دست سرشار •

٤۰ از او درخواستند این کامیابی را بما ده تواي اندروای زبردست که ما خانخدای (شوهر) زیبا بالا و جوانی بگیریم که با ما در مدتی که ما (زن و شوهر) در حیات هستیم خوب سلوک کند و اعقاب دانا، هوشیار و خوشگو او از ما بوجود آورد ❀

---

۱ تمام فقره اول در اینجا تکرار میشود

۲ هوتس زن کي گشتاسب است رجوع شود بجلد اول صفحات ۲٦۷ و ۳۸۷

۳ مثل فقره •

۴۱ اندرواي زبردست این کامیابی را بآنان داد تا اینکه آن دوشیزگان کامروا گردیدند
اندروای پاك را ما میستائیم اندروای زبردست را ما میستائیم آنچه از تواي اندروای که از خرد مقدس است ما میستائیم
برای فروغ و فرش . . . . . .[۱] ⁂

(کردهٔ ۱۱)

۴۲ من میستایم آب را و بغ را . . . . .[۲]
سپنت مینوی (خرد مقدس) رایومند (و) فرهمند را ما میستائیم ⁂

۴۳ ای زرتشت پاك براستی اندروای نام من است از این جهت براستی اندروای نام من است برای اینکه من هردو آفرینش را میرانم آنچه آفریدهٔ خرد مقدس است و آنچه ساختهٔ خرد خبیث است ای زرتشت پاك جوینده نام من است از این جهت جوینده نام من است برای اینکه من بهر دو آفرینش میرسم، آنچه آفریدهٔ خرد مقدس و آنچه ساختهٔ خرد خبیث است ⁂

۴۴ ای زرتشت پاك بهمه چیر شونده نام من است از این جهت بهمه چیر شونده نام من است برای اینکه من بهر دو آفرینش ظفر یابم آنچه آفریدهٔ خرد مقدس و آنچه ساختهٔ خرد خبیث است ای زرتشت پاك نیك کردار نام من است از این جهت نیك کردار نام من است برای اینکه من نسبت بآفریدگار اهورا مزدا و امشاسپندان نیکوئی و رزم ⁂

۴۵ پیش رونده نام من است پس رونده نام است . . .
. . . .[۳] یابندهٔ فرنام من است ⁂

---

۱ مثل فقره ۵
۲ تمام فقرهٔ اول در این جا تکرار میشود
۳ بجای نقاط شش کله خراب شده است

۴۶ تند نام من است تند ترین نام من است دلیر نام من است دلیر ترین نام من است سخت نام من است, سخت ترین نام من است, قوي نام من است, قوی ترین نام من است

. . . نام من است

. . . نام من است بیکبارگی شکست دهنده نام من است

. . . نام من است برضد دیوکار کننده نام من است

. . . نام من است[1]

۴۷ ستیزه شکن نام من است بستیزگی چیر شونده نام من است تموّج آورندهٔ (آب) نام من است موج ریزنده نام من است موج انگیز نام من است زبانهٔ کشنده نام من است . . . .[2]

گِرِذَ نام من است . . . .[3]

۴۸ نیزهٔ سر تیز نام من است نیزهٔ سرتیز دارنده نام من است

نیزهٔ پهن نام من است نیزهٔ پهن دارنده نام من است

نیزهٔ آخته نام من است نیزه آزنده نام من است

فرهمند نام من است بسیار فرهمند نام من است

۴۹ واین نامهاي مرا بخوان ای زرتشت پاک وقتی درمیان لشکرتشنه بخون (باشی) و درمیان صف رزم مرتبّ شده درمیان دو مملکتي که (دو قومی که) بضد هم میجنگند

۵۰ و این نامهای مرا بخوان ای زرتشت پاک وقتی که آموزگار دروغین نا پاك پوینده یا دونده یا سواره یا با گردونه نا زنده بطمع نعمت و بطمع عافیت (روی کند)

---

۱ در این فقره چهار کلمه خراب شده است

۲ در این فقره سه اسم خراب شده است

۳ گِرِذَ [illegible] Geredha طماع ترجه شده دو اسم دیگر نیز در جملات بعد که بجای آنها نقاط گذاشتیم با همین کلمه ترکیب یافته اما معنی ای از آنها بر نمیآید

۵۱ و این نامهای مرا بخوان ای زرتشت پاك وقتی که او در بند نگاه داشته شده در بند بیرون کشیده شده در بندسواره بدو برده شده باشد . . . . ۱ ꙮ

۵۲ اندر وای که درهمه جا باسبها و مردان تردید مستولی کند و در همه جا بضد دیو درکاراست در امکنهٔ پست و بهزار تیرگی پیچیده حاضرشود بنزد کسی که با و توجه کرده باشد ꙮ

۵۳ با کدام هدیه تورا بستایم کدام هدیه نثارت کنم باکدام هدیه مراسم ستایش تورا مجري سازم, بشود حضور بهمرساند اندر وایِ تند و کمربند ببالا بسته, با کمربند محکم, با گام بلند؟ باسنیهٔ گشاده؟ با تهیگاه قوی؟ با چشمهای آلوده نشده؟ مانند کسي که شهریار مملکتی و شهریار مطلق است [۲] ꙮ

۵٤ ای زرتشت پاك برسم برگیر . . . . روشن و پر فروغ در روشنائی روز تا سپیده دم [۳] ꙮ

۵۵ اگر تو ستایش مرا بجای آوری من تو را ازکلام مزدا آفریدهٔ فرهمند درمان بخش آگاه سازم بطوری که اهریمن تبه‌کار بتو غلبه نکند نه جادو نه جادو گر نه دیو نه بشر ꙮ

۵٦ اندر وایِ چالاك را مامیستائیم اندر وای دلیر را مامیستائیم اندروای چالاك ترین چالاکان را ما میستائیم, اندر وای دلیر ترین دلیران را ما میستائیم, اندر وای زرین خود را ما میستائیم, اندر وای زرین تاج را ما میستائیم, اندر واي زرین طوق را میستائیم, اندر وای زرین گردونه را ما میستائیم, اندر وای زرین چرخ را ما میستائیم, اندر وای

---

۱ بجای نقاط از چندین کلمات معنی ای بر نمیآید

۲ معانی جلاتی که در آخر آنها علامت استفهام گذاشتیم درست معلوم نیست

۳ این فقره خراب شده است

زرین سلاح را ما میستائیم, اندر واي زرین جامه را ما میستائیم, اندر وای زرین کفش را ما میستائیم, اندر وای زرین کمر را ما میستائیم, اندر وای مقدس را ما میستائیم, اندر وای زبردست را ما میستائیم آنچه از تو ای اندر وای که از خرد مقدس است ما میستائیم

براي فروغ و فرش . . . .[۱]

۵۷ یتا اهو . . . .

آفرین (درود) میفرستم به اندر وايِ زبردست که دید بان سایر آفرینشهاست آنچه از تو ای اندر وايِ که از خرد مقدس‌است ما میستائیم

اشم وهو . . . .

اهمائی رئشچه . . . .[۲]

---

۱ مثل فقره ۵

۲ رجوع شود بمقالهٔ ملحقات یشتها صفحه ۳۲ و بفقره ۳۳ هرمزد یشت جلد اول

دین

کلمهٔ دین در اوستا دَئِنا daenā آمده و مانند کلمهٔ چیستا مؤنث است و از دا dā که بمعنی اندیشیدن و شناختن است مشتق میباشد از همین ماده است کلمهٔ سانسکریت دهی dhi چنانکه ملاحظه میشود ریشه و بُنیان کلمهٔ دین در فارسي آریائی است از برای دین کلمهٔ عربي اصل و بنیاني در السنهٔ قدیم سامی موجود است در زبان قوم سامي نژاد اکّاد Akkad که در شمال عراق حالیّه سلطنت داشته اند و بعدها بابلیها جای آنان را گرفته تمدّن شان را اخذ کرده اند کلمات دنو dēnu و دینو dīnu بمعنی قانون و حقّ و قضاء و حکم است، دانو dānu یعنی حکم کردن، دیاّن dajjānu یعنی حاکم وقاضي در عبری وارامي دین dīn و دینَ dīna بمعنی قانون و حق و قضاء و حکم است، دان dān یعنی حکم کردن، دیاّن dajjān و دّیانا dajjānā یعنی حاکم و قاضی، مدینتَ medīnta یعنی مدینه و بلد (شهر) لغات عربی دین و دّیان و مدینه از ارامی داخل زبان عربی شده است [1] مدینه نظر بمعنی اصلی محل حکم و قضاست، یوم‌الدّین یعنی روز محاکمه، کلمهٔ دین در عربي نخست بمعنی حکم و قضاء، دوم بمعنی رسم و عادت، سوم بمعنی کیش و آئین است برخی از مستشرقین نوشته اند که دین عربي بمعنی مذهب از ایرانیان بعاریت گرفته شده است و برخی دیگر گمان کرده اند که لغت دین را ایرانیان از بابلیها بعاریت گرفته اند [2] در قدیمترین آثار کتبی ایران که گاتهای زرتشت باشد و قدمت آن تا به هزار سال پیش از مسیح میرسد مکرراً بکلمهٔ دَئنا برمیخوریم در قسمتهای دیگر اوستا نیز بسیار استعمال شده است در تفسیر پهلوی اوستا یا زند دین و دینا یا دینک گردیده ودر فارسي نیز دین گوئیم دین در گاتها بمعانی مختلف آمده در یسنا ٤٤ قطعات ١٠ و ١١ و یسنا ٤٩ قطعهٔ ٦

---

١ Akkadische Fremdwörter von Zimmern s. 23-24

٢ Encyclopédie de l'Islam: Dīn par D. B. Macdonald

چیستا بمعنی فرشتهٔ علم همیشه با صفت رَزِیشت razišta آمده یعنی راست ترین چنانکه در یسنا ۲۵ فقرهٔ ۵ و درخورشید نیایش فقرهٔ ۸ و در مهر یشت فقرهٔ ۱۲۶ در اینجا متذکر میشویم که چیستا در فقرهٔ اخیر مقدّس و زوَرْ نثار کننده (یعنی عبادت کننده) و سفید و سفید پوش تعریف شده است سفید پوش بودن چیستا یعنی ایزد علم مزدیسنا قهراً ما را بسفید پوش بودن آتُر بانان و موبدان یعنی علماء دین مزدیسنا منتقل میسازد که از زمان قدیم تا امروز سفید پوش بوده و هستند نظر بمعنی کلمه چیستی این ایزد مناسبت تامّی با (دئنا) یعنی ایزد دین مزدیسنا دارد و بهمین مناسبت است که یشت شانزدهم با اینکه در تعریف چیستی است دین یشت نامیده شده است بسا این دو ایزد باهم نامیده شده اند از آنجمله در فقرهٔ ۲۴ دو سیروزهٔ کوچک و بزرگ آمده است "چیستای راست ترین مزدا آفریدهٔ مقدس را ما میستائیم دین نیک مزدیسنا را ما میسائیم"

گذشته از قطعات مختلف اوستا که از برای نمونه چند فقرات آنها را راجع به چیستا ذکر کردیم تمام دین یشت چنانکه در آغاز گفتیم بایزد علم متعلق است از مندرجات این یشت برمیآید که این ایزد بدین زرتشتي اختصاصی دارد چه فقط در این یشت زرتشت و زنش هوُوی و آترُبان یعنی پیشوای دیني و شهریار مملکت بدو نماز برده حاجتی خواسته اند در صورتی که در یشتهای دیگر چنانکه در آبان یشت و گوش یشت و رام یشت وارت یشت گروهي از پادشاهان پیشدادی و نامداران پیش از زرتشت ایزدان این یشتها را ستوده تمنّائی داشته اند

پیغمبر ایران تمام قوای مادی و معنوی خود را از ایزد علم درخواست کرده است بخصوصه در فقرهٔ دوم این یشت بجملهٔ برمیخوریم که در عین سادگی بسیار دلکش و در این روزگاران که وطن ما گرفتار چنگال ناداني اهریمنی است بجاست درخواست نیاکان خود را که در چند هزار پیش از فرشتهٔ دانش داشته اند یادآور شویم حضرت زرتشت در فقرهٔ مذکور به چیستا خطاب نموده گوید "ای علم راست ترین مزدا آفریدهٔ مقدس اگر تو در پیش باشی منتظر من بمان و اگر در دنبال باشی بمن برس"

چیستا = دانش

یشت شانزدهم موسوم است به دین یشت ولی در این یشت از دین که در مقالهٔ بعد از آن صحبت خواهیم داشت سخن نرفته بلکه سرا سر این یشت متعلق است بایزد علم که او را چیستی یا چیستا گویند در اوستا گاهی چیستی Čisti و گاهی چیستا Čistā آمده است از این دو کلمه که هردو بصیغهٔ مؤنث است یک چیز اراده گردیده است ممکن است که چیستا شکل معمولی کلمه اصلی چیستی باشد چیستی بمعنی دانش و معرفت است و بسا معانی دیگر که اندیشه و آگاهی و آئین و دستور دینی باشد از آن برمیآید چیتّا در سانسکریت که بمعنی اندیشه و تصوّر است از همان مادهٔ چیستی میباشد چیستی از فعل چیت Čit که بمعنی اندیشیدن و آگاهی یافتن و دانستن است و در اوستا غالباً استعمال شده مشتق میباشد چیستی در کتاب مقدس مشتقات زیاد دارد از آنجمله است چیستیونت Čistivant یعنی دانشمند سومین دختر پیغمبر ایران موسوم بوده به پئورو چیستا Pōurucistā حضرت زرتشت از این دخترش راجع بعروسیش با جاماسب وزیر کی گشتاسب درگاتها یسنا ۵۳ قطعهٔ ۳ اسم میبرد پئوروچیستا یعنی پردان و بسیار فرزانه چیستی و چیستا در تفسیر پهلوی اوستا به فرزانگی ترجمه شده نگارنده در تفسیر دین یشت آن را (علم) ترجمه کرده ام.

چیستی بمعاني که در فوق ذکر شده مکرراً در گاتها آمده است چنانکه در یسنا ۳۰ قطعهٔ ۹ و یسنا ٤٤ قطعهٔ ۱۰ و یسنا ٤۷ قطعهٔ ۲ و یسنا ٤۸ قطعهٔ ۱۱ و یسنا ۵۱ قطعات ۱٦ و ۱۸ و ۲۱ درهرجاي گاتها که لغت چیستی استعمال شده اسم مجرّد است بیکی از معاني مذکور در هیچ جا اسم ایزد مخصوص علم نیست اما در قسمتهای دیگر اوستا هم اسم مجرّد است چنانکه در هرمزد یشت فقرات ۷ و ۲٦ وغیره و هم اسم مخصوص ایزد دانش است چنانکه در یسنا ۱ فقرهٔ ۱٤ و در سروش یشت ها دُخت فقرهٔ ۱٦ و درفرگرد ۱۹ وندیداد فقرهٔ ۳۹ در این دو فقرهٔ اخیر چیستی و چیستا هردو باهم ذکر شده اند لابدُ از هردو ترکیب همان فرشتهٔ علم اراده کرده اند

و یسنا ۵۳ قطعات ۱ و ۲ بمعنی کیش است و بسا در قطعات دیگر بمعني خصایص روحی و تشخص معنوي و وجدان است چنانکه در یسنا ۳۱ قطعات ۱۱ و ۱۲ و ۲۰ و یسنا ۳۳ قطعهٔ ۱۳ و یسنا ۳٤ قطعهٔ ۱۳ و یسنا ٤٤ قطعهٔ ۹ و یسنا ٤۵ قطعهٔ ۲ و یسنا ٤٦ قطعات ٦ و ۷ و ۱۱ و یسنا ٤۸ قطعهٔ ٤ و یسنا ٤۹ قطعهٔ ۹ و یسنا ۵۱ قطعات ۱۳ و ۱۷ و ۱۹ و ۲۱ و یسنا ۵۳ قطعهٔ ۵ همینطور است در اجزاء دیگر اوستا دین گاهي بمعنی کیش و باصفات اهورائي و زرتشتي و مزدیسنا و زیبا و نیک آمده چنانکه در یسنا ٦ فقرهٔ ۲ و یسنا ۸ فقرهٔ ۷ و یسنا ۱۲ فقرهٔ ۹ و وندیداد فرگرد ۲ فقرات ۱ و ٤۲ و فرگرد ۱۹ فقرات ۲ و ۱٦ و تشتریشت فقرات ۲۳ و ۲۹ و ۵۹ و گوش یشت فقرهٔ ۲٦ و مهر یشت فقرات ٦٤ و ٦۸ و فروردین یشت فقرات ۹٤ و ۹۹ و زامیاد یشت فقرهٔ ۸۲ و گاهی بمعنی خصایص روحی و تشخص معنوی و وجدان است چنانکه در یسنا ٤۰ فقرهٔ ۱ یسنا ۵٤ فقرهٔ ۱ و وندیداد فرگرد ۵ فقرهٔ ٦۲ و فرگرد ۱۰ فقرهٔ ۱۹ وغیره

دین بمعنی اخیر یکی از قوای پنجگانه باطنی انسان است در یسنا ۲٦ فقرهٔ ٤ و فروردین یشت فقرات ۱٤۹ و ۱۵۵ این پنج قوّه باهم ذکر شده و در جلد اول یشتها صفحات ۵۸۷ ـ ۵۸۹ از آنها صحبت داشتیم دین در ردیف سایر قوای باطنی آدمي حس روحانی و ایزدی و تشخص معنوی وی بشمار است یا بعبارت دیگر وجدان اوست که مستّقل از عالم جسماني فنا پذیر است و آن را آغاز و انجامي نیست این قوه را آفریدگار در باطن انسان بودیعه گذاشته تا او را از خوبی و بدی کردارش آگاه سازد اگر انسان بآواز این قوّه گوش فرا ندهد و از نیکی روی گردانیده بسوی زشتی گراید و بگناهی آلوده گردد آسیبی باین قوّه نخواهد رسید و بهمان تقّدس و پاکی ازلی خود بعالم مینوی خواهد برگشت پس از درگذشتن انسان دین درجهان دیگر در سر پل چنوت (صراط) کردار وی را مجسم ساخته بدو روی کند اگر انسان نیکوکار است دین بصورت دختر زیبائی جلوه کند و اگر گناهکار است بهیئت زن پتیاره و مهیبی در آید عجالتهً بهمینقدر اکتفاء نموده بزودی از مجسم شدن دین در واپسین مفصل‌تر صحبت خواهیم داشت

گذشته از معانی مذکور بسا دین در اوستا اسم مخصوص فرشتهٔ کیش زرتشتی است و همیشه باصفت مزدیسنا آمده است چنانکه در یسنا ۸ فقرهٔ ۳ و مهر یشت فقرهٔ ۱۲۶ و ارت یشت فقرهٔ ۱۶ دراین فقره اخیر اهورا مزدا پدر ایزد ارت و سفندارمذ مادر وي و سروش و رشن و مهر برادران وی و دین مزدیسنا خواهر وی خوانده شده اند دین نیز اسم روز ۲۴ ماه است یعني که نگهبانی این روز بایزد دین سپرده شده است در یسنا ۱۶ فقرهٔ ۶ و در سیروزهٔ کوچک و بزرگ در فقرهٔ ۲۴ از دین بمناسبت موکّل بودن وی بروز ۲۴ ماه یادشده است روزهای هشتم و پانزدهم و بیست و سوم ماه که موسوم است به دی نیز دین نامیده میشود چنانکه دهمین ماه سال که موسوم است به دی نیز دین گفته میشود اما در این چهار موضع دین بمعنی کیش نیست و ایزد آئین از آن اراده نمیشود بلکه بهمان معنی دی که بمعنی آفریدگار است میباشد در جلد اول صفحهٔ ۴۲ از آن صحبت داشتیم در بندهش فصل ۲۷ فقرهٔ ۲۴ مندرج است که گل سرخ مخصوص بایزد دین است

گفتیم که دین بمعني تشخص معنوی و وجدان است و در گاتهای زرتشت غالباً بهمین معنی آمده واساس فلسفهٔ پیغمبر ایران شمرده میشود در هر یك از افراد بشر این تشخّص معنوی موجود و در میان قوای باطنی که بآن اشاره کردیم مهم ترین و شریف ترین بشمار است چه در طیّ زندگانی انتخاب خوب و بد با اوست درمیان دوگوهر متضاد که سپنت مینو و انگره مینو یا راستی و دروغ باشد انسان آزاد و باید بمیل و ارادهٔ خویش باستعانت دین یا وجدان راه راست یا راه کج بگزینند در گاتها یسنا ۴۶ قطعهٔ ۶ فرماید «ای اهورا در همان هنگامی که تو دِئنای (دین) ازلی را بیافریدی کسی که دوستار دروغ است بدروغ اخلاص ورزد و کسی که خواستار راستی است براستی روی ارادت آورد» در یسنا ۳۱ قطعات ۱۱ و ۱۲ فرماید «هنگامي که تو در روز نخست جهان مادّی و دِئنا (دین) را از پرتو منش و خرد خویش ساختی هنگامی که تو جهان را بخلعت هستی بیاراستي هنگامی که تو کردار و گفتار بیافریدی تا هرکس بآرزو

و ارادهٔ خویش بکار انتخاب پردازد از همان هنگام این یک با سخن سنجیده و دیگری با گفتار نکوهیده چه دانا و چه نادان هر یک بفراخور دل و مغز خود آواز خویش بلند میکند . . . . ." از فقرات فوق برمیآید که دین ازلی است اما هنگام عمل او پس از آفرینش جهان جسمانی است در یسنا ۴۸ قطعهٔ ۱۷ پیغمبر ایران خواستار است که وجدان (دئنا) زنش دختر فرشوشتر بدولت راستی برسد و بفروغ درستی روی کند تا در انتخاب خویش خوب را از بد شناخته پیرامون دروغ و آنچه زشت است نگردد چون در طیّ زندگانی انتخاب آئین راستین و کیش دروغین با وجدان (دین) است ناگریز در روز واپسین نیز چنانکه در یسنا ۳۱ قطعهٔ ۲۰ و یسنا ۴۹ قطعهٔ ۹ اشاره شده وجدان بهمراهی روان درکار خواهد بود و در نمودن راه بهشت و دوزخ و بخشیدن پاداش نیک و سزای زشت ذیمدخل خواهد بود این فلسفهٔ زرتشتی بعدها در اجزاء دیگر اوستا برگ و بری گرفته بمجسم شدن دین یعنی وجدان آدمی بصورت دختر زیبائی یا زن زشتی در روز قیامت قائل شده اند این عقیده که یکی از شاهکارهای آئین مزدیسنا ست کم و بیش در اوستا و کتب پهلوی ذکر شده بخصوصه در هادُخت نسك مفصلاً از آن سخن رفته است بملاحظهٔ مهمّ بودن مسئله دو فرگرد نسك مذکور را که راجع باین موضوع است تفسیر خواهیم کرد برای اینکه در این زمینهٔ بسیار دلکش که بانتهاء درجه پایهٔ اخلاق ایرانیان بر آن بلند نهاده شده اهمالی نکرده باشیم پیش از تفسیر دو فرگرد هادخت نسک مختصراً بسایر اجزاء اوستا و کتب پهلوی و پازند و فارسی راجع باین موضوع میپردازیم در وندیداد فرگرد ۱۹ فقرات ۲۷–۳۰ از مجسم شدن اعمال در روز واپسین چنین سخن رفته است "چون در صبح روز چهارم پس از وفات روان نیکوکار یا گناهکار از بدن جدا گشته بپل چنوت (صراط) رسد در آنجا دیو وِیزَرِش[1]

---

[1] وِیزَرِش [illegible] Vīzareša در بندهش فصل ۲۸ فقرهٔ ۱۸ آمده «در روزها و شبهائی که هنوز روح در روی زمین بسر میبرد بواسطه دیو ویزرش در بیم و هراس افتاده معذب است دیو ویزرش بردرِ دوزخ آرام دارد» این روزها و شبها عبارت است از سه روز و شبی که بنا بآئین مزدیسنا روح پس از وفات در سر بالین مرده میماند و در روز چهارم از جسد مرده جدا میشود

روان مرد دروغ پرستِ دیویسنا را بزنجیر بندد آنگاه دختری نازنین و زیبا و آزاده نژاد و خوش اندام روی کند روان گناهکار را بمغاک تیره کشاند و روان نیکوکار را از پل چنوت و از زبرکوهِ (هرا) گذرانیده بساحت ایزدان مینوی آرام دهد » چنانکه بعد معلوم خواهد شد در هرجائی که ازچنین دختری یاد شده همان دین یا وجدان آدمی است که بحسب کردار انسان بصورت دختر زیبائي یا زن زشتي اعمال جهانی را مجسم نموده درمقابل روان ظاهرمیشود

درفرگرد ۸ ویشتاسب یشت نیز از مجسم شدن دین در آخرت صحبت شده اما در این جا محتاج بترجمه نمودن این فرگرد نیستیم چه مندرجات آن خلاصه ایست از فرگرد دوم هادخت نسک که بزودي آن را تفسیر خواهیم کرد [۱] جز اینکه دراینجا مي افزائیم که فرگرد ۸ ویشتاسب یا گشتاسب یشت به فرشوشتر که برادر جاماسب و پدر زن زرتشت و وزیر کی گشتاسب است خطاب شده است [۲] پس از قطعات اوستائی درمیان کتب مذهبی در جائی که مفصلاً از مجسم شدن اعمال سخن رفته در فصل ۲ فقرات ۱۲۵—۱۹۱ از کتاب پازند مینوخرد است مندرجات آن در برخي از جاها با مندرجات فرگرد دوم و سوم هادُخت نسک فرقی دارد چنانکه وست West منتقل شده احتمال دارد که مأخذ مطالب آن غیر از متون اوستائی که امروزه در دست داریم باشد [۳] در اردای ویرافنامه فصل ٤ مندرج است که اردای ویراف مقدس در هنگام سیر بهشت و دوزخ بهمراهی سروش و ایزد آذر بپل چنوت رسید در آنجا روان نیکوکاری را دید که سه روز پس از وفات ازجسد جدا گشته بعالم بالا روی نهاده بود همچنین در فصل ۱۷ همین کتاب مندرج است که وقتی اردای ویراف مقدس از سیر بهشت برگشت و آهنگ سیر دوزخ نمود دو باره بپل چنود رسید درآنجا روان گناهکاری رادید که درسه شب اولی پس از مرگ معذّب بود و دینش کردار

---

۱ راجع بترجمهٔ گشتاسب یشت بزنداوستای دارمستتر جلد دوم صفحات ٦٨١ — ٦٨٣ ملاحظه شود

۲ در خصوص ویشتاسب (گشتاسب) یشت رجوع شود بجلد اول یشتها ص۲٦—۲۷

۳ Mainyo-i-Khard, translated by West p. 134—137

نکوهیده اش را بشکل زن پتیاره و ناهنجاری در آورده او را بسوی دوزخ میکشاند[1] در روایت پهلوی فصل ۲۳ فقرات ۵ـ۱۲ مجسم شدن دین مثل اردای ویرافنامه ذکر شده است[2]

دینکرد مختصراً باین مسئله اشاره کرده مینویسد « دین بصورت دختر خوبچهری یا بصورت زن زشتی در آمده روان را بسوی بهشت یا دوزخ رهنمون گردد »[3]

در کتاب (شکند گمانیک وجار) تألیف مردان فرّخ پسر اهرمزدات که ظاهراً در نیمهٔ دوم از قرن نهم میلادي نوشته شده و متن پهلوی آن از دست رفته امروزه فقط ترجمه پازند و سانسکریت آن را که بتوسط دستور معروف پارسیان هند نریوسنگ (در اواخر قرن دوازدهم میلادی) صورت گرفته موجود است, در فصل ٤ فقرات ۹۱ـ۹٦ مندرج است « در روز چهارم پس از وفات کسی دختر زیبائی که خزینه دار کردار نیک است با توشه ای از کردار نیک بروان نیکوکار روی آورد همچنین در روز چهارم پس از مرگ کسی زن زشتی که خزینه دار کردار نکوهیده است با توشه ای از کردار زشت بروان گناهکار روی نماید »[4] در دادستان دینیک فصل ۲۵ فقرهٔ ۵ نیز مسئلهٔ مجسم شدن اعمال مثل (شکند گمانیک وجار) طرح شده است[5] در کتاب (صددر بندهش) فارسی در فصل ۹۹ مفصلاً از مجسم شدن اعمال سخن رفته[6] و عین مندرجات صددربندهش در روایت فارسی (روایت کامه بهره) نیز

---

۱ The Book of Arda Viraf by M. Haug

بیاد داشتهای بارتلمی نیز ملاحظه شود Artâ Vîrâf-Nâmak par Barthélemy

۲ رجوع شود به The Zoroastrian Doctrine of a Future Life by Jal Dastur C. Pavry, New York 1926 p. 39.

۳ Dinkard, edition Sanjana vol. 2 (trans) p. 82-83

٤ Shikand-Gûmânîk vijâr, the Pâzand-Sanskrit text edited by Hôshang Dastûr J. Jâmâsp-Âsânâ and E. W. West, Bombay 1887

۵ Sacred Books of the East vol XVIII by West

٦ صددر نثر و صددر بندهش Saddar Nasr and Saddar Bundehesh edited by Ervad B. Dhabhar Bombay. 1909. ص ۱٦۱ـ۱۷۰

موجود است چه اساساً صددر بندهش جزئی از روایت قدیم محسوب است[1] چنانکه ملاحظه میشود مسئلهٔ مجسم شدن دین یا وجدان در روز واپسین یکی از مسائل بسیار مشهور مزدیسنا ست بی شک مانی (در سال ۲۷٤ میلادی کشته شد) که در دین خود بصوری قائل شده که پس از وفات در مقابل روح جلوه میکنند و در کتاب فهرست العلوم شرحی از آن ضبط شده در تحت نفوذ آئین زرتشتی بوده است[2]

اینک رسیدیم به هادخت نسک که راجع بمجسم شدن دین حاوی مجموع مطالب کتب فوق است هادخت نسک که در متن اوستای وسترگارد در جزو قطعات یشتها طبع گردیده یشت ۲۱ و یشت ۲۲ شمرده شده است[3] اما در متن اوستای گلدنر Geldner عدد یشتها از ۲۱ تجاوز نکرده وند یشت آخرین آنها بشمار رفته است و معمولاً زرتشتیان همین ترتیب اخیر را محفوظ داشته و هنوز هم میدارند هوگ در سال ۱۸۷۲ میلادی متن اوستائی هادخت نسک را با تفسیر آن معاً از روی دو نسخهٔ خطیّ قدیمی که در قرن چهاردهم میلادی نوشته شده تصحیح نموده و تلفّظ پهلوی تفسیر مذکور را با خط لاتینی درج کرده و با ترجمهٔ انگلیسی در آخر ارداویرافنامه منتشر ساخته است[4] چندی بعد دارمستتر درجزو ترجمهٔ زند اوستای خود هادخت نسک را نیز ترجمه کرده است[5] تفسیر پهلوی هادُخت نسك دارای ۱۵۳۰ کلمه است[6]

در کتاب هشتم و نهم دینکرد که از اوستا سخن رفته و اجزاء آن یك یك شرح داده شده هادُخت نسك بیستمین نسك یا کتاب اوستا بشمار رفته است

---

١ Dârâb Hormazyâr's Rivâyat edited by Ervad M. R. Unvâlâ vol. I Bombay 1922. ص ۱٤۹-۱۵۰

۲ Manichäische Religion von Konrad Kessler I Band, Berlin 1889 s. 223 and 398-400.

۳ Zend avesta edited by Westergaard vol. I Texts Yasht-fragment XXI to XXII.

٤ The Books of Arda Viraf, with Gosht-i-Fryano, and Hadokht-Nask, texts and translations by Hoshang and Haug London-Bombay 1872.

٥ Le Zend- Avesta par Darmesteter vol. II p. 646-658.

٦ Pahlavi Literature by West (im G. ir. Ph.) II. Band S. 88.

بنابراین هادُخت نسك حالیّه قطعه ایست که از بیستمین نسك مفقود شدهٔ عهد ساسانیان بجا مانده است و بعلاوه سروش یشت هادُخت که امروزه یازدهمین یشت اوستا را تشکیل میدهد از هادُخت نسك قدیم بیادگار مانده است همچنین آفرین گهنبار جزو همان نسك از دست رفته میباشد [۱]

پس از این مقدمه گوئیم هادُخت نسك کنونی را که امروزه بطور معمول یکی از قطعات اوستائي میشمارند، نه جزوی از یشتها، دارای سه فرگرد یا فصل است فصل اول آن که مرکب است از ۱۷ فقره در فضیلت و تأثیر دعای معروف (اشم وهو . . .) میباشد چون داخل در موضوع این مقاله نیست آن را تفسیر نمیکنیم در فرگرد دوم از مجسم شدن دین (وجدان) نیکوکار بصورت دختر زیبائی سخن رفته و در فرگرد سوم از مجسم شدن دین گناهکار بصورت زن زشتی بحث گردیده است [۲]

---

۱ بجلد اول یشتها صفحهٔ ۵۲۳ نیز ملاحظه شود و به Avestalitteratur von Geldner (im G. ir. Ph.) II Band S. 20.

۲ راجع به دین و ترجمهٔ هادُخت نسك (گذشته از ترجمهٔ هوگ Haug و دارمستتر Darmesteter) بکتب ذیل ملاحظه شود:

La vie Future d' après le mazdéisme par Nathan Söderblom ; Paris 1901 p. 82—91.

The Zoroastrian Doctrine of a Future Life by Jal Dastur C. Pavry New York 1926 p. 28—48.

Die Yašt's des Avesta von H. Lommel Göttingen 1927 S. 101—104 und 154—156.

هادخت نسک

فرگرد ۲

۱ پرسید زرتشت از اهورا مزدا ای اهورا مزدا ای خرد مقدس ای آفریدگار جهان مادّی ای پاک وقتی که پاکدینی (اشو) از جهان در گذرد آن شب در کجا روانش آرام گیرد؟ ٭

۲ آنگاه گفت اهورا مزدا او (یعنی روح) بسر بالین جا نموده اُشتودگاتا[۱] سرایان این چنین آمرزش درخواست کند "رحمت (نیکوئی) بر او رحمت بآن کسی که مزدا اهورا باراده خویش بدو رحمت فرستد" در این شب روان باندازه تمام زندگانی جهانی خوشی دریابد ٭٭

۳ در شب دوم کجا روانش بسر برد؟ ٭

۴ آنگاه گفت اهورا مزدا او بسر بالین جا نموده اُشتودگاتا سرایان این چنین آمرزش درخواست کند " رحمت بر او رحمت بآن کسی که مزدا اهورا باراده خویش بدو رحمت فرستد" در این شب روان باندازه تمام زندگانی جهانی خوشی در یابد ٭٭

۵ در شب سوم کجا روانش بسر برد؟ ٭

---

۱ اشتود اسم دومین گاتهاست که از یسنای ۴۳ تا ٤٦ باشد لابد در اینجا (ها) یا فصل اول این گاتها مقصود است که (هاي) ۴۳ باشد چه در این (ها) در قطعات اولی حضرت زرتشت از براي خود و حاضرین دعاي خیر میکند و درقطعات بعد ازمعرفت بذات اهورا مزدا صحبت میدارد در فرگرد سوم هادخت نسک خواهیم دید که روان مرد گناهکار در سربالین جسد مرده گاتا (کام نموئي زم) [illegible] میسراید کام نموئي زم اسم (هاي) ٤٦ از اشتودگاتها میباشد که در قطعات اولي آن پیغمبر ایران ازعدم توفیق خود گله مند است در اینجا متذکر میشویم که هر یک از فصول گاتها را بکلمه اي که آن فصل با آن شروع شده مینامند بنابر این اشتود از کلمهٔ اوشتا [illegible] Uštā میباشد که نخستین کلمهٔ یسنا ۴۳ میباشد و کام نموئي زم که درمتن فرگرد سوم هادخت نسک کِیمْ [illegible] آمده از همان کلمات کام نموئي زم میباشد که نخستین کلمات یسنا ٤٦ میباشد

۶ آنگاه گفت اهورا مزدا او بسر بالین جا نموده اشتودگاتا سرایان این چنین آمرزش درخواست کند « رحمت بر او رحمت بآن کسی که مزدا اهورا باراده‌ٔ خویش بدو رحمت فرستد » در این شب روان باندازه‌ٔ تمام زندگانی جهانی خوشی دریابد ۞

۷ پس از سپری شدن شب سوم در سپیده دم روان مرد پاکدین را چنین مینماید که درمیان گیاهها باشد و بوهای خوش دریابد و او را چنین مینماید که باد معطری از نواحی جنوبی بسوی وی میوزد ۱ (بادی) خوشبوتر از بادهای دیگر ۞

۸ و مرد پاکدین را چنین مینماید که این باد را بمشام (بینی) خود دریافته باشد (چنین گوید) از کجا میوزد این باد این خوشبوترین باد که هرگز بمشام خود درک نکرده بودم ؟ ۞

۹ در وزش این باد دین وی (وجدان وی) بپیکر دختری باو نمودار شود (دختری) زیبا، درخشان، با بازوان سفید، نیرومند، خوشرو، راست بالا باسینه های بر آمده، نیکوتن، آزاده، شریف نژاد، ۲ بنظر پانزده ساله، ۳ کالبدش باندازه‌ٔ جمیع زیباترین مخلوقات زیبا ۞

---

۱ طرف جنوب در مزدیسنا محل فروغ و فردوس خوانده شده و طرف شمال را مسکن اهریمن و دیوها و محل دوزخ و آسیب دانسته اند درخصوص نحوست شمال رجوع شود به اردیبهشت یشت فقرات ۹ و ۱۶ و خرداد یشت فقرهٔ ۸ و وندیداد کردهٔ ۷ فقرهٔ ۲ و فرگرد ۸ فقرات ۱۶-۱۸ و فرگرد ۱۹ فقرهٔ ۱ و مینوخرد فصل ۴۹ فقرات ۱۵-۱۷

۲ در آبان یشت فقرات ۶۴ و ۷۸ و ۱۲۶ در برخی از این صفات ناهید مثل دین تعریف شده است

۳ سن پانزده سالگی در اوستا بهترین اوقات عمر آدمی شمرده شده دریسنا ۹ فقرهٔ ۵ آمده که درعهد سلطنت جمشید پسرویونگهان پدر و پسر هردو پانزده ساله مینمودند دراینجا موقع را غنیمت شمرده متذکر میشوم که درجلد اول یشتها در صفحهٔ ۱۸۱ بنگارنده سهوی روی داده مندرج است « درهنگام شهریاری وی ویونگهان و پسرش جمشید هردو بظاهر پانزده ساله مینمودند » از خوانندگان این نامه خواهشمندم که آن سهورا اصلاح کنند در فقره ۱۳ تیریشت آمده که تشتر فرشتهٔ باران بترکیب جوان پانزده ساله درفروغ پرواز میکند همچنین در فقره ۱۷ بهرام یشت آمده که بهرام ایزد پیروزی بشکل جوان پانزده ساله خود را بزرتشت نمود در فصل ۳۰ بندهش فقره ۲۶ مندرج است که در رستاخیز بچگان بسن جوان پانزده ساله و مردان بسن چهل ساله برخیزند

۱۰ آنگاه روان مرد پاکدین باو خطاب نموده بپرسد ای دختر جوان (زن جوان) تو کیستی تو ای خوش اندام ترین دخترهائی که من دیده ام؟ ٥

۱۱ پس از آن دین خودِ او (وجدانش) باو پاسخ دهد: تو ای جوانمردِ نیک پندارِ نیک گفتارِ نیک کردارِ نیک دین من دین خود تو هستم (جوانمرد پرسد) پس کجاست کسی که تورا دوست داشت از برای بزرگی و نیکی و زیبائی و خوشبوئی و نیرویِ پیروز مند و قدرتِ بدشمن غلبه کنندهٔ (تو) آنچنان که تو بنظرم میآئی؟ ٥

۱۲ (دختر پاسخ دهد) ای جوانمردِ نیک پندار نیک گفتار نیک کردار نیک دین آن کس تو هستی که مرا دوست داشتی از برای این بزرگی و نیکی و زیبائی و خوشبوئی و نیرویِ پیروزمند و قدرتِ بدشمن غلبه کنندهٔ (من) آنچنان که من بنظر تو میآیم ٥٥

۱۳ وقتی که تو میدیدی دیگری (لاشه) میوزانید و به بت پرستی میپرداخت و ستم میورزید و درختها را میبرید آنگاه تو نشسته گاتها میسرودی و آبهای نیک و آذر اهورامزدا را میستودی و مرد پاک را که از نزدیک و دور میرسید خوشنود میساختی ٥٥

۱۴ محبوب (بودم) تو مرا محبوب ترساختی زیبا (بودم) تو مرا زیباتر ساختی مطلوب (بودم) تومرا مطلوب تر ساختی بلند پایه (بودم) تو مرا بلند پایهٔ تر ساختی و از این پس من اهورا مزدای همیشه ستوده و معتمد را مردمان ستایش خواهند نمود [۱]

۱۵ روان مرد پاکدین نخستین گام فرا برداشته بهومت (پندار نیک) در آید روان مرد پاکدین دومین گام فرا برداشته بهوخت (گفتار نیک) در آید

---

۱ این جملهٔ اخیر بنظر میرسد که از طرف اهورا مزدا بیان شده باشد چنانکه گلدنر Geldner و دارمستتر و دستور زال پاوری Pavry نوشته اند نه از زبان دین چنانکه هوگ Haug و زودربلوم Söderblom ترجمه کرده اند

روان مرد پاکدین سومین گام فرا برداشته بهوورشت (کردار نیک) درآید روان مرد پاکدین چهارمین گام فرا برداشته بانیران (فروغ بی پایان) درآید [۱] ☙

۱۶ آنگاه مرد مقدسی که پیش از او بدرود زندگانی گفته بدو خطاب نموده پرسد: چگونه توای پاکدین بدرود زندگانی گفتی؟ چگونه ای پاکدین ازمنزلهاي پر از ستور این جهان هوا و هوس رستی؟ چگونه از جهان مادّی بجهان معنوی و از جهان فنا پذیر بجهان جاودانی در آمدی؟ چگونه مینماید تو را (این) سعادت طولانی؟

۱۷ آنگاه میگوید اهورا مزدا از او مپرس از کسی که راه پر بیم و سهمکین و تباه را بپیمود و از جدائی روان از تن ☙

---

۱ هومت و هوخت و هورشت که در کتاب مینوخرد فصل ۵۷ فقرهٔ ۱۳ هومتگاه و هوختگاه و هوورشتگاه نامیده شده سه طبقهٔ بهشت است در ارداي‌ویرافنامه در فصل ۷ و ۸ و ۹ مندرج است که اولی در کره ستارگان دومي در فلك ماه و سومی در فضاي بلند ترین روشنائي واقع است پس از طي نمودن این سه مرحله روان نیکو کار میرسد بفضاي فروغ بي پایان = انیران (anaghra. raočao) در آنجاست بارگاه جلال اهورامزدا یا عرش اعظم که آن را در ادّبیات فارسی گرزمان (گرونمانَ Garonmāna) گویند یعني خان ومان ستایش در آنجاست نیز انگهو وهیشتَ (anhu vahišta) یعنيْ بهترین جهان که در فارسي بهشت شده است همچنین از براي دوزخ سه طبقه قائل شده اند روان گناهگار پس از رسیدن بسر پُل چنوت (صراط) در گام اول به دژمت (dušmata پندار بد) در گام دوم به دژوختَ (duzūxta گفتار بد) در گام سوم به دژورشت (dužvaršta کردار بد) داخل شود از این مهالك گذشته بفضاي تیرگی بي پایان (اَنغرَتمنگهْ anaghra·temanh) درآید در آنجا ست مقرّاهریمن که خان و مان دروغ (drujō.nmāna) نامیده میشود در آنجا ست نیز (دُژانگه duzanh) یعنی جهان زشت که در فارسي دوزخ شده است

۱۸ از برای او خورشی از روغن زرمیه[۱] آورند این چنین است خورش جوانمرد نیک پندار نیک گفتار نیک کردار و نیک دین پس از مرگ این چنین (است) خورش زن جوان بسیار نیک پندار بسیار نیک گفتار بسیار نیک کردارِ خوب تعلیم یافتهٔ مطیع بزرگ خویش (شوهر خویش) و مقدسه ✿

فرگرد ۳

فرگرد سوم هادُخت نسک نیز ببلندی فرگرد دوم آن است و دارای هجده فقره است کلمات و جملات آن هم همان است که در فرگرد دوم استعمال شده مگر اینکه بمناسبت صحبت شدن از روان گناهکار برخی از کلمات و جملات تغییر مییابد آنچه در فرگرد دوم خوب و پسندیده بوده در فرگرد سوم زشت و نکوهیده شده است نسّاخین قدیم نظر باینکه فرگرد سوم شباهتی با فرگرد دوم دارد شش فقرهٔ سوم را که از فقرهٔ ۲۷ تا خود فقرهٔ ۳۲ باشد از قلم انداخته اند این فقرات محذوف در مقابل فقرات ۹ـ۱۴ دومین فرگرداست البتّه نسّاخین منتقل نشده که در فقرات محذوف باید درست بعکس مطالب فقرات ۹ـ۱۴ فرگرد پیش مندرج شود خوش بختانه مندرجات فقرات از قلم افتاده را میتوان دانست که از چه قرار بوده است چنانکه گفتیم در فصل ۱۷ ارداي‌ویراف نامه که از روان گناهکاری سخن رفته کاملاً مندرجات سومین فرگرد هادُخت نسک ذکر شده است اینک نواقص فرگرد سوم هادُخت نسک را بواسطه فصل هفدهم ارداي‌ویرافنامه تکمیل نموده بدون رعایت ترتیب فقرات خلاصه آن را مینگاریم زرتشت از اهورامزدا حال روان گناهکار را در سه شب

---

۱ زرمیه Zaremaya صفت است بمعنی بهاري از کلمهٔ زَرِمَ Zarema که بمعني بهار و فصل سبز است مشتق شده است روغن زرمیه کره ایست که از شیر فصل بهار استخراج کرده باشند چون روغن این فصل بسیار عالی و مطلوب است غذاي بهشتی را نیز چنین موسوم ساخته اند در دادستان دینیك در فصل ۳۱ فقره ۱٤ راجع باین وجه تسمیه مندرج است «چون کره شیر گاوِ در دوم ماه بهار دوشیده که در اوستا زرمیه نامیده شده بخوبي و لذّت معروف است از این جهت این اسم را از براي تعین خورش بهشتی برگزیده اند»

اولي پس از مرگ پرسید اهورا مزدا در پاسخ گفت که روان درسه شب اولي گرد بالین جسد سرگشته بسر برده این چنین گاتا "کام نموئي زم" میسراید " ای اهورا مزدا بکدام مملکت روی آورم ,بکجا رفته پناه جویم؟" پس از سپری شدن شب سوم در سپیده دم روان مرد ناپاک را چنین مینماید که درمیان برفها ویخها باشد و بوهای گندیده دریابد و او را مینماید که باد عفنی از نواحی شمال بسوی وی میوزد از خود میپرسد از کجاست این باد که بدبوتر از آن هرگز درک نکردم در وزش این باد دین خود را (وجدان خود را) می بیند که بصورت زن زشت پتیاره ,چرکین ,خمیده زانو ,مانند کثیف ترین حشرات و گندیده تر از تمام موجودات گندیده باو روي میآورد روان مرد گناهکار از او میپرسد تو کیستی که هرگز زشت تر از تو ندیدم زن در پاسخ گوید ای جوانمرد زشت پندار و زشت گفتار و زشت کردار من کردار زشت خود توهستم از آز و کردار بد تست که من چنین زشت و تباه و بزهکار و رنجور و پوسیده وگندیده و درمانده و درهمشکسته ام وقتی که تومیدیدی کسی ستایش مینمود و نیایش ایزدان بجای میآورد و آب و آتش و گیاه و آفریدگان نیک دیگر را محافظت مینمود تو بخوشنود ساختن اهریمن و دیوها میپرداختی وقتی که تومیدیدی کسی صدقه و خیرات میکرد و آنچنان که باید پارسایان از نزدیک و دور رسیده را خدمت میکرد و مهمان نوازي مینمود تو بخل میورزیدی و در بروی مردم می بستی من منفور بودم تو منفور ترم ساختی من هولناک بودم تو هولناک ترم ساختی من نکوهیده بودم تونکوهیده ترم ساختی من در شمال (دوزخ) جای داشتم تو بواسطهٔ پندار و گفتار و کردار زشت خود بیش از بیش مرا بطرف شمال راندی گمراه شدگان همواره بمن نفرین کنند برای اینکه مدت زمانی اهریمن را فرمان بردند روان مرد ناپاك در قدم اول به دژمت در قدم دوم به دژوخت در قدم سوم به دژورشت و در قدم چهارم بظلمت بي پایان رسد آنگاه مرد ناپاکي که پیش از او بدرود زندگانی گفته از او میپرسد تواي ناپاک چگونه از سرای فانی بعالم باقی رسیدی؟ چگونه مینماید تورا این زجر طولانی؟ پس از آن اهریمن گوید از کسی که راه پر بیم و هراس مرگ را

پیموده و درد جدائی روح از بدن کشیده چیزی میپرسید از برای او خورش زهر آلود آورند چه جوانمرد زشت پندار و زشت گفتار و زشت کردار و زشت دین را جز از آن نشاید بزن بد عمل بسیار زشت پندار و بسیار زشت گفتار و بسیار زشت کردار و ناپاك و بد تعلیم یافته و نافرمان بردار از شوهر خویش نیز چنین خورشی دهند

در انجام مقال متذکر میشویم که در فرگرد دوم هادُخت نسک از برای زنی که اعمال نیکوکار را مجسم میسازد لغت نائیریکا 𐬥𐬁𐬌𐬭𐬌𐬐𐬁 Nāirikā استعمال شده چه این لغت بمعني زن نیکوکار و یزدان پرست است درفرگرد سوم از برای زني که اعمال زشت مرد گناهکار را مجسم میسازد لغت جهی 𐬘𐬀𐬵𐬍 J̌ahī آمده چه جهی یا جهیکا 𐬘𐬀𐬵𐬌𐬐𐬁 J̌ahikā بمعنی زن گناهکار و روسپی خو و راکاره و اهریمنی است رجوع شود بجلد اول ص ۱٤٥

دین یشت

(کردهٔ ۱)

بخوشنودی راست ترین علم مزدا آفریدهٔ مقدس

۱ راست ترین علم مزدا آفریدهٔ مقدس را ما میستائیم که راه نیک نماید و بگذر نیک کشاند و آنچه موافق میل است بعمل آورد [1] کسی که زوْر تقدیم کند، مقدس، هنرمند، نامدار، تندکردار، تیزکنش، بمقصد نیک رساننده و گشایش نیک بخشنده را آن دین مزدائی نیک را [2] ﴿

۲ او را (علم را) زرتشت از جای خود برخاسته و از خانه به بیرون شتابنده (چنین) بستود: ای راست ترین علم مزدا آفریدهٔ مقدس اگر تو در پیش باشی منتظر من بمان، اگر در دنبال باشي بمن برس ﴿

۳ بشود صلح (آشتی) نصیب ما گردد چنانکه راهها بمقصد خوب رساند وکوهها گذرهای نیک بخشد و از بیشه ها بخوبی بتوان گذشت و از رودهاي قابل کشتی رانی بخوشی گذر توان نمود سود و شهرت و نیایش و قدرت از آن ما (باد) ﴿

۴ برای فروغ و فرش من او را با ستایش بلند میستایم او را با ستایش خوب بجای آورده شده، با زوْر میستایم آن راست ترین علم مزدا آفریدهٔ مقدس را راست ترین علم مزدا آفریدهٔ مقدس را ما میستائیم با هوم آمیخته بشیر،

---

۱ (آنچه موافق میل است بعمل آورد) معني حدسی است از کلمهٔ نیمرزیشت [Avestan] nimarezišta که معني آن بطور تحقیق معلوم نیست

۲ فقره اول در آغاز کردهاي دیگر این یشت تکرار میشود

با برسم، با زبان خرد و کلام مقدس با گفتار و کردار و زَوْر و با کلام راستین

ینگهه هاتم . . . . . [۱]

(کردهٔ ۲)

۵ راست ترین علم مزدا آفریده مقدس را ما میستائیم که راه نیك نماید . . . . [۲]

۶ اورا (علم را) بستود زرتشت از برای نیك اندیشیدن و گفتن و رفتار نمودن در اندیشه و گفتار و کردار و از برای این کامیابی : [۳]

۷ که باو راست ترین علم مزدا آفریدهٔ مقدس قوّت در پاها و شنوائی در گوشها و قوّت در بازوان و صحت در سراسر تن و دوام در سراسر تن ببخشد و آنچنان قوهٔ بینائی که ماهی (کَرَ) در آب داراست [۴] که تموّجی را بدرشتی موئی در رود (رنگهای) دور کنار (بعیدالحدود) بعمق هزار قد آدمی تواند دید [۵]

برای فروغ وفرش . . . . . [۶]

(کردهٔ ۳)

۸ راست ترین علم مزدا آفریدهٔ مقدس را ما میستائیم که راه نیك نماید . . . . [۲]

---

۱ فقره ٤ در انجام کردهاي ديگر اين يشت تكرار ميشود در خصوص دعاي معروف ینگهه هاتم . . . . در جلد اول بفقره ۲۲ هرمزد یشت در صفحه ٦۱ و بگاتها بمقاله ملحقات ص ۱۰۰-۱۰۲ ملاحظه شود

۲ تمام فقره اول د ر اینجا تکرار میشود

۳ از فقره ٦ تا ۱۳ با اندک تفاوتی مثل فقرات ۲۸-۳۳ بهرام یشت است

٤ کَرَ اسم ماهی عجیب الخلقه است در اقیانوس فراخکرت رجوع شود بفرهنگ لغات اوستا درجلد اول

۵ در خصوص رود (رنگها) رجوع شود بجلد اول ص ۲۲۲-۲۲۷

٦ بعینه مثل فقره ٤

۹ اورا بستود زرتشت از برای نیك اندیشیدن و گفتن و رفتار نمودن در اندیشه و گفتار و کردار و از برای این کامیابی . ٥

۱۰ که باو راست ترین علم مزدا آفریدهٔ مقدس قوّت در پاها , شنوائی در گوشها و قوّت در بازوان و صحت در سراسر تن و دوام در سراسر تن ببخشد و آنچنان قوّهٔ بینائی که اسب داراست که در شب تیره اگرچه باران ببارد و ژاله بریزد و تکرگ بیفتد (بمسافت نه مملکت) یك موی اسب را که در روی زمین افتاده باشد تواند شناخت از اینکه آن از یال یا از دُم (اسب) است [۱]

برای فروغ و فرش . . . . [۲] ☘

---

۱ کلماتي که درمیان ابروان نوشته شده بعد ها افزوده اند
اشعار فردوسی در تعریف رخش اسب معروف رستم بسیار قابل توجه است بخصوصه یك فرد آن راجع بقوّهٔ بینائي رخش بسیار شبیه بفقرهٔ ۱۰ دین یشت است

سیه چشم و بور ابرش و گاو دُم	سیه خایه و تند و پولادُسم
تنش پر نگار از کران تا کران	چو داغ گل سرخ بر زعفران
چه بر آب بودی چه بر خشك راه	بروز از خور افزون بدو شب ز ماه
پي مورچه بر پلاس سیاه	شب تیره دیدی دو فرسنگ راه
بنیروي پیل و ببالا هیون	بزهره چو شیر و کهُ بیستون

نظامی در صفت شبدیز اسب معروف خسرو پرویز گوید

بر آخور بسته دارد ره نوردي	کزو در تك نه بیند باد گردي
سبق برده ز وهم فیلسوفان	چو مرغابي نترسد ز آب طوفان
بیك صفرا که برخورشید راند	فلك را هفت میدان باز ماند
بگاه کوه کندن آهنین سم	گه دریا بریدن خیز ران دُم
زمانه گردش و اندیشه رفتار	چو شب کارآگه وچون صبح بیدار
نهاده نام آن شبرنگ شبدیز	برو عاشقتر از مرغ شب آویز

از اوستا که قسمت مهمّ آن منظوم است بخوبي میتوان دریافت که ذوق شاعرانه و خیالات عالی و تعبیرات دلکش از هزار سال پیش از مسیح تا بامروز از خصایص ایرانیان بوده و هست

۲ بعینه مثل فقرهٔ ٤

(کردهٔ ٤)

۱۱ راست ترین علم مزدا آفریدهٔ مقدس را ما میستائیم که راه نیک نماید . . . . . . ۱ ❀

۱۲ اورا بستود زرتشت از برای نیک اندیشیدن و گفتن و رفتار نمودن در اندیشه و گفتار و کردار و از برای این کامیابی ٭

۱۳ که باو راست ترین علم مزدا آفریدهٔ مقدس قوّت در پاها, شنوائی در گوشها و قوّت در بازوان و صحّت در سراسر تن و دوام در سراسر تن ببخشد و آنچنان قوهٔ بینائی که کرکس زرین طوق داراست که (پاره) گوشتی را ببزرگی مشتی بفاصلهٔ نه مملکت تواند شناخت اگر چه در بزرگی مانند برق سوزن درخشانی است اگرچه در بزرگی مثل سرسوزنی است
برای فروغ و فرش . . . . . . ۲ ❀

(کردهٔ ۵)

۱٤ راست ترین علم مزدا آفریدهٔ مقدس را ما میستائیم که راه نیک نماید . . . . . . ۱ ❀

۱۵ او را بستود هوُویْ پاك و دانا ۳ که زرتشت پاك را خواستار بود تا اینکه از او خوش بخت گشته بر طبق دین بیندیشد, برطبق دین سخن گوید, بر طبق دین رفتار کند
برای فروغ و فرش . . . . . . ۲ ❀

---

۱ تمام فقرهٔ اول در اینجا تکرار میشود

۲ بعینه مثل فقرهٔ ٤

۳ هوُویْ Hvōvi دختر فرشوشتر و زن زرتشت است در فقرهٔ ۱۳۹ فروردین یشت نیز از او اسم برده شده است رجوع شود بتوضیحات فقرهٔ مذکور

(کردهٔ ۶)

۱۶ راست ترین علم مزدا آفریدهٔ مقدس را ما میستائیم که راه نیک نماید . . . . .[۱]

۱۷ او را بستود آتربانِ دور سفر کرده [۲] که حافظه از برای (مسائل) دین خواستار و قوت از برای تن خواستار بود
برای فروغ و فرش . . . .[۳]

(کردهٔ ۷)

۱۸ راست ترین علم مزدا آفریدهٔ مقدس را ما میستائیم که راه نیک نماید . . .[۱]

۱۹ او را بستود رئیس مملکت و بزرگ مملکت که صلح و سازش از برای مملکت خواستار و قوّت از برای تن خواستار بود
برای فروغ و فرش . . . . . .[۳]

۲۰ یتا اهو . . .
آفرین (درود) میفرستم براست ترین علم مزدا آفریدهٔ مقدس
اشم وهو . . . . . .
اهمائی رئشچه . . . . .[٤]

---

۱ تمام فقرهٔ اول در اینجا تکرار میشود

۲ مقصود از (آتربان دور سفر کرده یا دور فرستادهٔ شده) پیشواي دینی است که از براي تبلیغ دین زرتشتی بممالك خارجه و سر زمینهاي دور سفر میکرد

۳ بعینه مثل فقره ٤

٤ رجوع شود بمقالهٔ ملحقات یشتها ص ۳۲ و بفقره ۳۳ هرمزد یشت

ارت (اشي)

ارت یا اردْ در اوستا اشی ونگوهي 𐬀𐬴𐬌.𐬬𐬀𐬢𐬵𐬎𐬵𐬍 Ašī.vanuhī نامیده شده است کلمهٔ اخیر (وَنگهو vaṅhu) صفت است یعنی نیک و خوب از همین مادّه است لغت (وه) یا (به) در فارسی بسا اشي بدون این صفت در اوستا آمده است در پهلوی ارشش ونگ Aršašvang گویند این اسم در پهلوی بهیئت های دیگر هم نوشته شده مثل ... یا ... معمولاً اشیش ونگ Ašišvang گفته میشود ارت یا ارد نیز پهلوی است که در زبان فارسي باقی مانده است

در اوستا، چه درگاتها و چه در قسمتهای دیگر آن ارت (اشی) گاهي اسم مجرّد است بمعنی توانگری و بخشایش و برکت و نعمت و مُزد و پاداش و بهره وگاهی اسم خاص ایزدی است که نگهبانی ثروت و دارائی بعهده اوست ارت از جمله ایزدان دین زرتشتي است که درگاتها از او اسم برده شده است گذشته از امشاسپندان (و هومن، اردیبهشت، شهریور، سپندارمذ، خرداد، امرداد) وآذر و سروش وارت دیگر باسامي هیچ یک از فرشتگان و ایزدان مزد یسنا درگاتها بر نمیخوریم ارت مثل سفندارمذ و ناهید و چیستا (فرشتهٔ علم) مؤنث تصوّر شده ایزدی است که درجهان مادّی ثروت و نعمت و جلال و خوشی دیند اران از پرتو اوست درجهان معنوی و در روز واپسین پاداش اعمال نیک و سزای کردار زشت بدستیاری او بخشیده خواهد شد در تفسیر پهلوی اوستا در توضیحات یسنا ٦٠ فقرهٔ ٤ کلمهٔ اشی (ارت) چنین تفسیر شده : "تُوواِنکیه هچ فرارونیه " tuvānīkīh hač frārōnīh " یعني توانگری که از درستکاری و پارسائی است [1]

---

[1] در لغات فُرس اسدي در تحت لغت فراورن چنین ضبط است: کواکب بیابانیان فریر رون گویند ز آنك رفتنشان باز پس بوذ آنرا فرارون گویند آنچ بر صلاح بوذ و آنچ بر صلاح نبوذ آنرا فریررون گویند دقیقی گفت

حسودت در بداز بهرام فیرون　　　نظر با تو ز برجیس فرارون

دارمستتر در ترجمهٔ اوستای خود (ج ۲ ص ۳۱۸) از بندهش بزرگ نقل میکند " ارت ایزد خانهٔ بهشتی است بهتر است که او را اهلیش ونگ Ahlishvang بنامند برخي نیز او را اشیش ونگ مینامند او بفروشکوه خانه می افزاید زیرا هر که بدیگران چیزی دهد همان چیز افزوده و بزرگتر شده بخانه اش بر میگردد همچنین ارت پاسبان گنجینهٔ پارسایان است برای اینکه بهشت بمنزلهٔ خانه ایست که از جواهرات ساخته شده باشد و گفته شده است که سراسر جهان مادّی بدون دین اهورا باندازهٔ خانه و نشیمنگاه یك مرد پارسا ارزش ندارد" نریوسنگ Neriosengh دستور دانشمند معروف پارسیان که در اواخر قرن دوازدهم میلادی بسر میبرده در تفسیر سانسکریت یسنا ۱ فقرهٔ ۱٤ کلمهٔ اشی را درسانسکریت به لاکشمی lakšmi که بمعنی ثروت است ترجمه کرده و چنین توضیح داده است: " نیکی اشی در این است که ثروت اشخاص خوب را حفظ میکنند و پشتیبان کسانی است که ثروت خود را در راه هرمزد انفاق نموده و آن را در اعمال خیرّیه صرف میکنند و او نیکان را از گزند دشمنانشان دور میدارد" از توضیحات فوق وظیفه و شغل ایزد ارت بخوبی معلوم میشود همین وظیفه درگاتها هم از براي این ایزد معیّن شده مگر اینکه در این قسمت قدیمی اوستا شخصیّت این ایزد آن طوری که در سایر قطعات کتاب مقدس دیده میشود ثابت نیست مثل امشاسپندان جنبهٔ تجرّد او غلبه دارد نه اینکه فقط پاداش کردار نیك پارسایان با ایزد ارت است بلکه سزای کردار زشت گناهکاران نیز با این فرشته است باین معنی: عقوبتی که از طرف ایزد ارت بگناهکاران میرسد نیز ایزدی است و نظر بعدل و انصاف خداوندی که باید هرکسی آن درود عاقبت کار که کشت نباید سزای کردار زشت را ازطرف ایزد ارت جنبهٔ تیره و نکوهیده وی تصّور نمود در هیچ جای گاتها حضرت زرتشت از سزای کردار بزهکاران تنها یاد نکرده بلکه درهرجا که از آن سخن رفته با ذکر پاداش نیکوکاران توام است برخلاف بسا از پاداش نیك بدون ذکر سزای زشت صحبت داشته است در خود گاتها جزای اعمال شخصیّت پیدا نموده مظهر رحمت وسخط خداوندی است از برای کلیهٔ مردمان

خواه راستی پرستان و خواه پیروان دروغ در گاتها : یسنا ۴۳ قطعهٔ ۱۲ کلمهٔ اشی هم اسم مجرّد استعمال شده بمعنی پاداش و مزد و هم اسم ایزدی است که نماینده پاداش و سزاست از این قرار " و هنگامی که تو بمن گفتی : تو باید از برای تعلیم یافتن بسوی راستی روی آوری, من سرنه پیچیدم از آنچه تو گفتی: خود را مهیّا ساز بیش از اینکه سروش من بمصاحبت اشی گنجور مزد هر دو گروه را از سود و زیان تقسیم کند" در یسنا ۳۴ قطعه ۱۲ آمده است : " چه چیز است آئین تو, چه را خواستاری ؟ چه ستایش, چه عبادت ؟ بیاگاهان مارا ای مزدا تا بشنوند که چه پاداشی اشی خواهد بخشید. بواسطه اشا (راستی) راه نیک وهومن را (منش پاك را) بما بیاموز" در یسنا ۳۱ قطعهٔ ٤ نیز اشی ایزدآسا جلوه گر و با ارمتی (سپندارمذ) یکجا نامیده شده است گذشته از این چند قطعات اشی در گاتها غالباً اسم مجرّد استعمال شده است بمعانی مذکور در فوق [1] در یسنا ۴۳ قطعهٔ ۱۲ دیدیم که اشی مصاحب و متحّد سروش خوانده شده است همین ارتباط و اتحاد در سایر قسمتهای اوستا نیز میان ارت و سروش ملاحظه میشود چنانکه در یسنا ۲۷ فقرهٔ ٦ و ویسپرد کردهٔ ۷ فقر ۱ و ویسپرد کردهٔ ۱۱ فقرهٔ ۱٦ و ویسپرد کردهٔ ۱۲ فقرهٔ ۱ در یسنا ۱۰ فقرهٔ ۱ آمده است : "از اینجا اکنون رانده باد: رانده, دیوها, رانده, عفریته ها, سروش نیک (در اینجا) منزل کناد, اشی نیک در اینجا فرود آیاد, اشی نیک در اینجا آرام گزنیاد در این خانهٔ اهورائی که (از آن) هوم راستی پروراست" [2]

در قسمتهای دیگر اوستا نیز ارت گاهی اسم مجرّد است و گاهی اسم فرشتهٔ مخصوص کلیّه لوازم خوشی و آسایش یک خاندان پارسا از پرتو توجه ایزد ارت است از برای زندگانی با شکوه و پرنعمت باید باو متوّسل شد. بهر خاندانی

---

۱ رجوع شود بگاتها: یسنا ۲۸ قطعات ٤ و ۷ و یسنا ۳۱ قطعهٔ ٤ و یسنا ۴۳ قطعات ۱ و ٤ و ۵ و ۱٦ و یسنا ٤٦ قطعهٔ ۱۰ و یسنا ٤۸ قطعهٔ ۹ و یسنا ۵۰ قطعهٔ ۹ یسنا ۵۱ قطعات ۵ و ۱۰ و ۲۱

۲ از (خانهٔ متعلق بهوم) خانه ای که در آنجا مراسم هوم بجای آورده میشود و بعبارت دیگر خاندانی که مزدیسنا کیش است اراده شده است

که ارت بصورت دختر زیبائی روی کند برکت و وسعت لازمه نزول اوست درفروردین یشت فقرهٔ ۱۰۷ آمده است «کسی که درخان و مانش (درخانهٔ کَرْسنَ) اشیِ نیکِ زیبایِ درخشان بدر آمد, در کالبد دختر زیبای بسیار نیرومند, خوش اندام, کمربند بلند بسته, راست بالای مجلّل, آزاده نژاد, کسی که مغلوب نشدنی در رزم با بازوان خویش بهتر گشایش جوید» کسی که مغلوب نشدنی در رزم با بازوان خویش برضد هماوردان بهتر میجنگد» در فقرات ۱ــ۳ یسنا ۵۲ از اشی یاد شده مندرج است که اشی کامروا میسازد و همهٔ چارهٔ و درمان آبها و جانوران و گیاهها با اوست و ستیزگی دیوها و مردمان را که بد خواه خانواده ای باشند تواند درهمشکست و پاداش نیك اُخروی در دست اوست درفقرهٔ ۵٤ زامیاد یشت آمده: اشی آسایش بخشنده, ستور و علوفه ارزانی دارنده با آن کسی همراه است که دارای فر است در یشت بعد که اشتاد باشد در فقرات ۳ــ۵ آن خواهیم دید که راجع بجاه و جلال بخشیدن ارت بخان و مان مرد خدا پرست و راستی دوست مفصل تر صحبت شده است

بیست و پنجمین روز ماه موسوم است به ارت یعنی که پاسبانی این روز بعهده فرشتهٔ توانگری است در یسنا ١٦ فقرهٔ ٦ نیز ارت در ردیف فرشتگان سی روز ماه یاد شده است همچنین در دو سیروزه کوچك و بزرگ در فقرهٔ ۲۵ بنا بترتیب اسامی روزهای ماه به ارت بر میخوریم در بندهش فصل ۲۷ فقرهٔ ۲٤ آمده که اقسام بهار ها گلهای مخصوص به ارت میباشد در فصل ۲۲ همین کتاب که از دریاها صحبت شده در فقرهٔ ٤ آن راجع بدریای خوارزم مندرج است: «گفته شده است که دریای خوارزم پر از سود است برای اینکه از توانگری ارت بهره مند است»

پارندی [Avestan] pārendi که در پهلوی پارند گویند از یاران و همراهان ایزد ارت شمرده شده چه این دو ایزد غالباً باهم نامیده شده و وظیفه آنان نزدیك بهمدیگر است پارند نیز که مانند ارت مؤنث است گاهی اسم مجرّد است بمعنی فیض و فراوانی و نعمت چنانکه در یسنا ۳۸ (هفت ها) فقرهٔ ۲ و آفرینگان

گهنبار فقرهٔ ٤ و گاهي اسم خاص ایزدی است که نگهبانی گنج و ثروت با اوست نریوسنگ مذکور در تفسیر سانسکریت یسنا ۱۳ فقرهٔ ۱ مینویسد: « پارند پاسبان گنجهای نهانی است» لابد از گنجهای نهانی معادن مقصود میباشد در فقرهٔ مذکور یسنای ۱۳ ارت و پارند یکجا نامیده شده اند همچنین در فقرهٔ ۳۸ تشتریشت و فقرهٔ ٦٦ مهریشت و فقرهٔ ۲۵ دو سیروزه این دو ایزد باهم دیده میشوند در فقرهٔ ۸ گشتاسب یشت از ارت و در فقرهٔ ۹ آن از پارند یاد شده است غالباً پارند با صفت (گردونهٔ چست و سبك دارنده) تعریف شده است (رجوع بجلد اول ص ۳۵۹) درویسپرد کردهٔ ۷ فقرهٔ ۲ آمده است : " پارند چست را ما میستائیم کسی که چست است درمیان چست اندیشان , چست درمیان چست گویان , چست درمیان چست کرداران او بدنها را چست و چالاك گرداند» ۱

کلمهٔ آدا سوس ādā که بمعنی پاداش اخروی است درگاتها و قسمتهای دیگر اوستا غالباً استعمال شده و گاهی هم اسم خاص ایزدي است چنانکه درگاتها یسنا ٤۹ فقرهٔ ۱ , دریسنا ٦۸ فقرهٔ ۲۱ و در ویسپرد کردهٔ ٤ فقرهٔ ۱ آدا و ارت یکجا نامیده شده اند آدا اسم دیگری است از برای فرشتهٔ توانگری چنانکه توشنامیتی Tušnāmaiti اسم دیگری است از برای آرمئیتی Armaiti (سفندارمذ) (رجوع بجلد اول ص ۹۳)

اینک ارت یشت آنچه در قطعات مختلف اوستا راجع به ارت ذکر شده در این یشت جمع است ارت از برای علّو مقامش دختر اهورا مزدا و خواهر

---

۱ برخی از مستشرقین خواسته اند که میان لغات پارند و پرن که ستارهٔ پروین باشد مناسبتی قرار دهند اما نگارنده وجه مناسبت منطقی درجائی نیافتم هرچند میان پارند و پرن و بخصوصه پرند که متقدمین از شعراء استعمال کرده و در فرهنگها بمعاني مختلف مثل بافتهٔ ابریشمی (قسمي از پرنیان) و پرنیان و پروین و تیغ و جوهر شمشیر وغیره ضبط شده شباهت تامّی موجود است معزّی گفته است که با پلنگان در کمر گه باگوزنان در شمر (آبگیر) که از رفیقان قمر گه از ندیمان پرن فرخي گفته است چون پرند بیدگون بر روي پوشد مرغزار پرنیان هفت رنگ اندر سر آرد کوهسار

امشاسپندان و از خرد سوشیانتها برخوردار خوانده شده است (فقرهٔ ۲) درجای دیگر اهورا مزدا پدرش و سپندارمذ مادرش و سروش ورشن و مهر برادرانش و دین خواهرش شمرده شده اند (فقرهٔ ۱٦)

از قسمت اولی این یشت که از جاه و جلال سخن رفته قهراً بیکي از صفات بارزهٔ ایرانیان قدیم که میل مخصوصي بجاه و جلال داشته وجویای زندگانی خوب بوده اند منتقل میشویم و از قسمت اخیر آن متوجه میشوم که ارت نگهبان خانواده ایست که اخلاق نیك در آن فرمانروا باشد

مطالب مهّم این یشت از این قرار است: نخست فقرات ٦-١٤ راجع است بجاه و جلال مذکور, تمام خوشي زندگانی و لذايذ دنیوی و شکوه و نعمت و سازش و آرامش و غذاهای فراوان و گوناگونان و آذوقهٔ بسیار در انبار ذخیره شده و بوهای خوش و بسترهاي با بالشها آراسته و خانه های خوب و مستحکم ساخته شده و ستوران و گله و دیوانهای زیبا و زنان و دختران نیکو با انواع زینتها مثل دست بند و خلخال و طوق و کمربند آراسته و اسبهای تیزتك و گردونهای خروشنده و نیزه و تیر و شترهای مهیب کوهان بلند و زر و سیم و لباسهای فاخر نصیب خاندان مرد پارسائی شود که فرشتهٔ توانگری ارت از او خوشنود گشته بدو روی آورده باشد دوم فقرات ١٥-٢٢ راجع است بملاقات و مکالمهٔ حضرت زرتشت با ایزد ارت در این قطعات که از قطعات بسیار دلکش و شاعرانه اوستا محسوب است پیغمبر ایران با مدح و ثنا توجه ایزد ارت را بخود کشیده باو میگوید که جهان از تولدّش ره و رسم خدا پرستی گرفت و اهریمن از او شکست یافته رهسپار دیار تیره گردید ایزد ارت نیز پیغمبر را ستوده در برگرفت سوم فقرات ٢٣-٥٢ راجع است بنامداران و پادشاهانی که ایزد ارت را ستوده حاجتهای خود را با وعرضه داشته و تمنّاي رستکاری نمودند این نامداران که هوشنگ پیشدادی و جمشید و فریدون و هوم پارسا و کیخسرو و زرتشت و کي گشتاسب باشند بهمان ترتیب در گوش یشت هم یاد شده اند چهارم فقرات ٥٤-٦٢ را میتوان در ستایش ارت و مراسم وی

محسوب داشت در این فقرات مطالب مختلف نیز گنجانیده شده است مثلاً زنان و مردان عقیم و کودکان خرد سال و دختران نابالغ نباید از آب زَوْری که نذر ارت شده استفاده کنند (فقره ٥٤) در فقرات ٥٥ـ٥٧ برقابت تورانیان و ایرانیان اشاره شده است بخصوصه فقرات ٥٧ـ٥٩ دارای بلندترین درجه اخلاقی است و بخوبی خاندان پاك و بی آلایش ایرانیان قدیم را مینمایاند در این فقرات ایزد ارت خروش بر آورده گله منداست از زنی که فرزند نیاورد یا از زنی که بچه سقط کند و آمیزش با چنین زنی را نهی میکند از زن شوهر داری که از بیگانه آبستن است و از مردی که بزور دختری را از راه بدر برده آبستن میکند اما او را بزنی نمیگیرد نیز گله مند است

ارت یشت

بخوشنودی ارت نیك, چیستای نیك, [۱] اِرثِ نیك, رَسستاتْ نیك [۲]
فرّ (و) سود مزدا آفریده

(کردهٔ ۱)

۱ ارت نیک را ما میستائیم, شهریار بزرگوار خوب بالا را کسي که خوب ستوده شده, کسی که چرخهای (گردونه اش) خروشنده (است), نیرومند سود بخشنده, درمانده ِ, بسیار هوشمند [۳] توانا را [۴] ٥٥

---

۱ چیستا اسم فرشتهٔ علم است رجوع شود بمقالهٔ آن

۲ اِرثِ Erethé ورَسستاتْ Rasastāt را غالب مستشرقین به راستی و درستی و عدل و انصاف و مروّت ترجه کرده اند بارتولومه Bartholomae اِرثِ را کله ای تقریباً بمعنی انرژی Energie گرفته ورَسستاتْ و کلمهٔ راسنتْ rāsant را که از همان ماده است و در فقرات ۱ و ۳ یسنای ۵۲ استعمال شده معني نکرده است

اِرثِ ورَسستاتْ دو فرشتهٔ مزدیسنا میباشند در تفسیر پهلوي اولي رَسْ Ras و دوی رس استیشنیه Ras ēstiš̌nih شده است کلمهٔ رَسْ که مایهٔ اشتباه برخي از مفسرین اوستا گردیده به راس rās که در پهلوی و در فارسي نیز بمعني راه است مربوط نیست در انجام این یشت باز بترتیبي که در آغاز آمده به اِرثِ ورَسستاتْ برمیخوریم که با ارت و چیستا ذکر شده اند همچنین در یسنا ۱ فقرهٔ ۱۴ و یسنا ۳ فقرهٔ ۱٦ و یسنا ۷ فقرهٔ ۱٦ این چهار ایزد باهم نامیده شده اند در سیروزهٔ کوچک فقرهٔ ۲۵ نیز بآنان در جزو ایزدان دیگر برمیخوریم در ویسپرد کرده ۹ فقرهٔ ٤ اِرثِ بدون رَسستاتْ آمده ولی آن را در این جا میتوان اسم مجرد گرفت اِرثِ ورَسستاتْ نیز مثل ارت و چیستا مئونث اند چون در اوستا از این دو ایزد کمتر اسم برده شده و درهرجائی هم که بآنان برمیخوریم فقط بذکر اسامی آنان اکتفاء شده اطلاعی از وظیفه آنان نداریم نظر باینکه همیشه با ارت و چیستا آمده اند باید آنان را از یاران مخصوص همدیگر پنداشت

۳ کلماتي که به (بسیار هوشمند) ترجه کرده ایم در متن پِرِثو ویرَ perethu-vīra آمده هردو جزء این صفت در زبان فارسی هم موجود است چه اولي بمعنی پهن و دوی بمعنی (ویر) است که در زبان ادبي بمعنی فهم و ادراك است اما پهن ادراك یا فراخ فهم در فارسي مصلح نیست مگر اینکه بزبان ادبي تیز ویر ترجه کنیم چنانکه ناصر خسرو گفته است زین بدکنش حذر کن و زین پس دروغ او منیوش گر بهوش و بصیرّی و تیز ویر

٤ فقرهٔ اول درآغاز ۹ کردهٔ دیگر این یشت تکرار میشود

۲ دختر اهورا مزدا, خواهر امشاسپندان (است) کسی که باخرد سوشیانتها فراز آید و آن کسی را او کامروا ساخته معرفت (خرد) فطری بخشد و آن کسی را او بیاری آید که از نزدیك او را بخواند و از دور او را بخواند کسی که (آب) زَورْ نذر ارت کند (باین میماند) که (آب) زَورْ نذر مهر کرده باشد ꙮ

۳ برای فروغ و فرش من او را با ستایش بلند میستایم, او را با ستایش خوب بجای آورده شده, با زورْ میستایم آن ارت نیک را ارت را ما میستائیم با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد و کلام مقدس, با گفتار و کردار و زوْر و کلام راستین •
ینگهه هاتم . . . . . .[۱] ꙮ

(کردهٔ ۲)

٤ ارت نیک را ما میستائیم . . . . . .[۲] ꙮ

۵ درود به هوم, بکلام مقدس (منترا) و بزرتشت پاك حقیقةً درود به هوم زیراکه همهٔ می ها را خشم سلاح (گرز) خونین آزنده همراه است امامی هوم را خود راستی در پی است[۳] ꙮ

٦ ای ارت نیک, ای ارت زیبا, ای ارت درخشان, ای کسی که با فروغ شادمانی افشانی, ای ارت تواي کسی که فرّ نیك بخشی. بمردانی که تو همراه آنانی از خان و مان بوی خوش برآید از آن خان و مانی که ارت نیک پاهای خود فرونهد, رأی موافق, دوستي طولانی (نصیب آن خانه گردد) ꙮ

۷ مردان درکشور پادشاهی کنند با اغذیهٔ فراوان, در آنجائی که آذوقه انبار شده و بوهای خوش بلند گشته و بسترهای (گاهها) گسترده و سایر

---

۱ فقره۳ درانجام کرده های دیگر این یشت تکرار میشود

۲ مثل فقرهٔ اول

۳ راجع بگیاه هوم و فشرده یا ی هوم بجلد اول صفحات ٤۷۱-٤۷۳ ملاحظه شود

اموال گرانبها فراهم است [۱] (آن مردانی) که تو همراه آنان باشی ای ارت نیك براستی خوشا بکسی که تو یارش شوی همچنین یار من باش تو ای پرنعمت [۲] ای نیرومند ۞

۸ خانه هایشان برپاست خوب ساخته شده , از ستوران برخوردار قابل دوام در مدت طولانی (خانه های) کسانی که تو همراه آنان باشی ای ارت نیك براستی خوشا بکسی که تو یارش شوی همچنین یارمن باش تو ای پر نعمت ، ای نیرومند ۞

۹ تختهایشان (گاهها) بر پاست , خوب گسترده شده , خوشبو , خوب ساخته شده , با بالشها آراسته با پایهای زرنشان (تختهای) کسانی که تو همراه آنان باشی ای ارت نیك براستی خوشا بکسی که تو یارش شوی همچنین یارمن باش تو ای پرنعمت ، ای نیرومند ۞

۱۰ زنان عزیز شان روی تختهای زیبای با بالشها آراستهٔ خود آرمیده و خود را زینت میکنند با دست بند , گوشوارهٔ چهار گوشه برای نمایش آویزان , و طوق زرنشان (این چنین گویان) چه وقت خانخدا بسوی ما خواهد آمد چه وقت او از ما شادگشته و از تن ما تمتّعی خواهد داشت؟ (زنان) کسانی که تو همراه آنان باشی ای ارت نیك براستی خوشا بکسی که تو یارش شوی همچنین یار من باش تو ای پُر نعمت ای نیرومند ۞

---

۱ بفقرهٔ ۱۳۰ آبان یشت نیز ملاحظه شود

۲ کلمه ای که ما به (پُر نعمت) ترجمه کرده ایم و در فقرات ۸ — ۱٤ نیز دیده میشود در متن وُاُورُوْ سَرِذَ 𐬬𐬊𐬎𐬭𐬎.𐬯𐬀𐬭𐬆𐬛𐬀 Vōuru.Saredha آمده و معنی تحت اللفظی آن پُر انواع و بسیار اقسام میباشد کلمهٔ سَرِذَ 𐬯𐬀𐬭𐬆𐬛𐬀 نیز بهمین املاء بمعنی سال میباشد احتمال دارد چنانکه لومل Lommel برخورده , از کلمهٔ مرکب مذکور انواع محصول سال و ارزاق گوناگون و نعمتهای عدیده اراده شده باشد و این صفت باین معنی مناسبت تامّی با وظیفهٔ ایزد ارت دارد که فرشتهٔ رزق و فراوانی و نعمت و ثروت است باین ملاحظه ترجمهٔ صفت مذکور به (پر نعمت) مناسب مقام است (به Études ira. par Darmesteter Vol. 2 p. 188. نیز ملاحظه شود)

۱۱ کنیزکانشان (دختران) نشسته خلخالها بپا کرده، کمربند بمیان بسته با تن زیبا، انگشتهای بلند، بدن باندازهٔ زیبا که از برای نظر کننده لذتی است (کنیزکان) کسانی که تو همراه آنان باشی ای ارت نیک براستی خوشا بکسی که تو یارش شوی همچنین یار من باش تو ای پر نعمت ای نیرومند ❀

۱۲ اسبهای تند، هراس انگیز، تیز تك شان گردونه تند را با چرم نرم (تسمه) بگردش در آورند (مرد) سرودگرِ دلیرِ سر تیزِ اسب چُست گردونه را بگرداند[۱] (آن سرودگر) دارندهٔ نیزهٔ سر تیز دسته بلند را که از دور زننده با تیرِ چُست پران هماورد را از پشت سر پی کند و دشمن را از پیش رو بر اندازد (اسبهای) کسانی که تو همراه آنان باشی ای ارت نیك براستی خوشا بکسی، که تو یارش شوی همچنین یار من باش تو ای پُر نعمت، ای نیرومند ❀

۱۳ شتران هراس انگیزِ کوهان بلند بسیار جسور شان از زمین برخاسته در هیجان باهمدیگر بستیزند[۲] (شتران) کسانی که تو همراه آنان باشی ای ارت نیك براستی خوشا بکسی که تو یارش شوی همچنین یار من باش تو ای پُر نعمت، ای نیرومند ❀

---

۱ مقصود از مرد سرودگری که اسبها او را میگردانند مردی است که ایزد ارت را مدح و ثنا میگوید و سرودگوی اوست

۲ بمناسبت (شتران هراس انگیز) که جزو جلال و ثروت شمرده شده متذکر میشو. هرودت (1,80) مینویسد: وقتی که سپاه کورُش به سارد پایتخت لیدی رسید در دشتی مقابل سواران کرُزُس Krösos صف جنگ آراست کورُش چون سواران هماورد بدید به بیم افتاده چاره اندیشید امر کرد تا همهٔ شتران بارکش لشکریان ایران را جمع کرده آذوقه و بار بُنه از پشت آنها برگیرند و سواران اسبهای خود گذاشته بشترها سوار شوند آنگاه شتر سواران ایران روی بمعرکه نهاده نزدیك سواران لیدی آمدند چون چشم اسبهای آنان بهیکل مهیب شترها افتاده برمیدند و از میدان روی بگردانیدند و این سبب فتح سپاه کورُش شد بنابآنچه هرودت مینویسد اسب از بوی شتر نیز متأذی است و از آن دوری میجوید بفقرات ۱۱-۱۳ بهرام یشت که نیز از شتر سخن رفته ملاحظه شود

۱۴ ایشان را آورنده سیم و زر در سرا آورد [۱] از ممالك خارجه و رختهای بطرز عالی کار شده کسانی را که تو همراه آنان باشی ای ارت نیك براستی خوشا بکسی که تو یارش شوی همچنین یار من باش تو ای پُر نعمت , ای نیرومند ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ ۞

۱۵ بسوی من بنگر , رحمت خود را شامل من ساز , ای ارت بزرگوار نیك آفریدهٔ خوبچهر (تو ای کسی که) باراده خود فرمانگزاری , به تن تو فرّ داده شده است [۲] ۞

۱۶ پدر تُست اهورامزدا , که بزرگترین ایزدان , که بهترین ایزدان (است) مادر (تست) سپندارمذ برادران تو (هستند) آن سروش نیك مقدس و رشن بزرگوار نیرومند و مهر دارندهٔ دشتهای فراخ کسی که ده هزار دیدبان (و) هزار گوش دارد [۳] خواهر (تست) دین مزدیسنا ۞

۱۷ درمیان ایزدان ستوده ترین . کسی که از (راه) راست منحرف نشود آن ارت نیك بزرگوار در گردونهٔ خود درنگ نموده باین سخنان گویا شد: تو که هستی که مرا میخوانی (ای کسی) که آوازش درمیان کسانی که مرا میخوانند نازنین تر بگوشم میآید ۞

۱۸ آنگاه او چنین گفت : (منم) سپنتمان زرتشت نخستین بشری کی (نماز) اَشِم وهو [۴] بجای آورد , اهورامزدا را بستود , امشاسپندان را بستود , کسی که در هنگام تولد و نشو و نمایش آبها و گیاهها خرسند شدند در هنگام تولد و نشو و نمایش آبها و گیاهها ببالیدند ۞

---

۱ کلمه ای که به (آورنده) ترجمه شده در متن آبِرِتَر Aberetar آمده است مستشرقین آن را به کاروان یا عامل یا بازرگان یا خدمتکار ترجمه کرده اند نگارنده معنی حقیقی کلمه را نگاشته حدس معنی مجازی را بخود خوانندگان برگذار میکنم

۲ در این فقره و فقره بعد زرتشت متکلم است تا خود فقرهٔ ۲۲ راجع است بمکالمه و ملاقات پیغمبر با ایزد ارت

۳ راجع به ده هزار دیدبان و هزار گوش مهر بجلد اول صفحه ۴۰۴ ملاحظه شود

۴ نماز معروف اشم وهو . . . مقصود است

۱۹ در هنگام تولد و نشو و نمایش اهریمن بگریخت از این زمین پهن گروی بعیدالحدود این چنین گفت آن اهریمن زشت نهاد پرآسیب : همهٔ ایزدان (باهم) نتوانستند مرا برخلاف اراده ام برانند اما او زرتشت تنها مرا برخلاف اراده ام براند ٥

۲۰ او مرا بسوخت با (نماز) اهونَ وئیریه [1] چنان سلاحی که مانند سنگی است ببزرگی خانه ای او مرا بسوخت با (نماز) اش وهیشت گوئی که مانند فلزّ گداخته (بسوخت) او چنان کرد که از برای من در گذشتن از این زمین بهتر است او بتنهائی مرا راند او سپنتمان زرتشت ٥٥

۲۱ آنگاه او چنین گفت آن ارت نیك بزرگوار. بنزدیك من آی, سپنتمان راستکردار پاك بگردونه من تکیه زن, بنزدیك او در آمد: او سپنتمان زرتشت, بگردونه اش تکیه زد [2] ٥٥

۲۲ پس (ارت) اورا به پسود با بازوی چپ و راست با بازوی راست و چپ و این سخن گفت : تو نغزی ای زرتشت, تو خوب آفریدهٔ ای سپنتمان, با پاهای خوب ([illegible]), با بازوان بلند [3] بتن تو فرّ داده شده (و)

---

۱ نماز معروف یتا اهو . . . مقصود است

۲ این فقره و فقرهٔ بعد اشاره باین است که زرتشت بدستیاری ایزد ارت از سعادت دُنیوي و اُخروی برخوردار شد چنانکه در مقالهٔ ارت گفتیم اهورامزدا بتوسط این فرشته نعمت جهانی و بخشایش روز واپسین را به بندگانش ارزانی دارد

۳ دَرِغو بازو [illegible] Dareghō-bāzu یعني دراز بازو جزو وجاهت شمرده شده است در فقرهٔ ۱۱ همین یشت بلغت (بلند انگشت) دَرِغو انگشت [illegible] Dareghō-angušta برخوردیم که بمعني دراز انگشت است و از آن انگشت بلند و باریك اراده شده است ممکن است که از دراز بازو و یا دراز دست زبردستي و تسلط و اقتدار اراده شده باشد یعني کسي که دستش بهمه جا میرسد چه پنجمین پادشاه هخامنشي اردشیر اول را (٤٦٤-٤٢٤ پیش از مسیح) دراز دست میگفته اند که نزد مورخین یونان ماکروخیر Makrokheir ونزد مورخین رُم لنگي مانوس Longimanus نامیده میشده است عنوان مذکور اصلاً بمعنی مقتدر و زبردست بوده وقدماء نیز بهمین معنی گرفته اند اما مورخین متأخر آن را بمعني حقیقی کلمه گرفته از آن کسي را که داراي دستهای بلند بوده مقصود دانسته اند رجوع شود به Aufsätze zur Persischen Geschichte von Nöldeke S. 49. وبه Geschichte der Meder u. Perser von Prášak II. B. S. 162.

بروان تو سعادت جاودانی راست است آنچه بتو میگویم

برای فروغ و فرش . . . . ۱ ٭

(کردهٔ ۳)

۲۳ ارت نیک را ما میستائیم . . . . . . ۲ ٭

۲٤ اورا بستود هوشنگ پیشدادی به پایهٔ ۳ هرای بلندِ زیبای مزدا آفریده ٭

۲۵ و از او درخواست : این کامیابی را بمن ده ای ارت نیک بزرگوار که من بهمهٔ دیوهای مازندران ظفر یابم , که مرا ترس نگرفته از بیم دیوها

---

۱ فقرهٔ ۳ در اینجا تکرار میشود

۲ مثل فقره اول

۳ کلمه اي که (به پایه) ترجمه شده در نسخ قدیم خطی اوستا مختلف نوشته شده در برخي آوپَ بَذَ [Avestan] , در برخی دیگر آوپَ بدی [Avestan] و در برخی نیز آوپَ بدِ [Avestan] ضبط شده است این دو هیئت اخیر در متن اوستاي گلدنر Geldner و در متن اوستاي وسترگارد Westergaard سر هم درج شده یعني دو جزء این کلمه ُمتصل بهمدیگر نوشته شده است در پاورقیهاي دو متن مذکور نسخهٔ بدلها نیز ضبط گردیده است در فرهنگ لغات اوستاي کانگا Kanga و فرهنگ زبان اوستاي یوستی Yusti آوْپَ بَدَ [Avestan] Upabda متصل و در فرهنگ لغات ایران قدیم بارتولومه Bartholomae آوپَ پَدَ Upa pad منفصل مندرج است در فقرهٔ ۲۱ آبان یشت و در فقره ۳ گوش (درواسپ) یشت نیز این کلمه موجود و نگارنده (در بالا) ترجمه کرده ام دارمستتر Darmesteter این کلمه را در فقرات فوق مذکور بمعنی قلعه واشپیگل Spiegel بمعني ُقلّه گرفته اند اما غالب مستشرقین چنانکه وندیشمان Windischmann و دُهارله De Harlez و گلدنر و کانگا و اخیراً لومل Lommel ولی متردّداً بمعنی پایه گرفته اند بارتولومه این کلمه را چنین معنی کرده است .Gegen am Fuss, Hang, Anstieg وُلف Wolf در ترجمهٔ اوستای خود کلمه اخیر را برگزیده و نگارنده قریب بهمین معنی آن را در فقره ۲۱ آبان یشت و در فقره ۳ گوش یشت (در بالا) ترجمه کرده ام نظر باینکه کلمهٔ بدَ [Avestan] Bda و از همین مادّه کلمهٔ پَذَ [Avestan] Padha یا پاذَ [Avestan] Pādha بمعنی پا میباشد اگر آوپَ بَد [Avestan] Upa bda را منفصل نوشته و بمعني (به پایه) بگیریم شاید مقرون تر بصواب باشد

گریزان نشوم که از من همهٔ دیوها برخلاف میل شان ترسیده فرار کنند (و) از ترس در تاریکی بدوند [۱] ❀

۲۶ بشتافت, فرارسید: ارت نیك بزرگوار هوشنگ پیشدادی این توفیق را یافت برای فروغ و فرّش . . . . . . [۲] ❀

(کردهٔ ٤)

۲۷ ارت نیک را ما میستائیم . . . [۳] ❀

۲۸ او را بستود جمشید دارندهٔ گله و رمهٔ خوب در بالای (کوه) هرا ●

۲۹ و از او درخواست: این کامیابی را بمن ده اي ارت نیك بزرگوار که من از برای آفریدگان مزدا گلهٔ پرواری مهیّا سازم, که من از براي آفریدگان مزدا بیمرگی (زندگانی جاودانی) آورم ●

۳۰ و که من از آفریدگان مزدا گرسنگی و تشنگی را دور بدارم و که من از آفریدگان مزدا پیری و مرگ را دور بدارم و که من از آفریدگان مزدا در مدت هزار سال بادگرم و سرد را دور بدارم [٤] ❀

۳۱ بشتافت, فرارسید: ارت نیک بزرگوار جمشید دارندهٔ گله و رمهٔ خوب این توفیق را یافت
برای فروغ و فرّش . . . [۲] ❀

(کردهٔ ٥)

۳۲ ارت نیک را ما میستائیم . . . . [۳] ❀

۳۳ او را بستود فریدون پسر خاندان آبتین, از خاندان توانا در (مملکت) چهار گوشهٔ ورن ●

---

۱ در تاریکي بدوند یعني در جهان تیره سرنگون شوند رجوع شود بفقره ٤ گوش یشت
۲ فقره ۳ در اینجا تکرار میشود
۳ مثل فقرهٔ اول
٤ رجوع شود بفقرات ۹—۱۰ گوش یشت

۳٤ و از او درخواست : این کامیابی را بمن ده ای ارت نیک بزرگوار که من به اژی دهاک (ضحّاك) سه پوزه، سه کله، شش چشم، هزار مکردارنده ظفریابم باین دروغ بسیار قوی دیو آسا (و) خبیث فریفتار جهان، این دروغ بسیار زورمند که اهریمن برضد جهان مادی بیافرید و برای فنای جهان راستی، که من هر دو زنش را بربایم: شهرناز و ارنواز راکسانی که از برای توالد و تناسل دارای بهترین بدن میباشند و که از نیکوترین جهانند [1] ❀

۳۵ بشتافت، فرارسید: ارت نیک بزرگوار فریدون پسر خاندان آبتین از خاندان توانا این توفیق را یافت
برای فروغ و فرّش . . . [2] ❀

(کرده ٦)

۳٦ ارت نیک را ما میستائیم . . . . . [3] ❀

۳۷ او را بستود هوم . . . [4] درمان بخش شهریار زیبای زرد دیدگان در بلند ترین قلّهٔ کوه هرا •

۳۸ و از او درخواست : این کامیابی را بمن ده ای ارت نیک بزرگوار که من افراسیاب تورانی نابکار را در بند آورم و بسته بکشم، و بسته برانم بسته برای کیخسرو (برم) تا او را روبروی دریا چه چئچست ژرف و پهن (وسیع السطح) بکشد آن پسر کیفر کشنده از سیاوش دلیر که بخیانت کشته شد و از برای (کین) اغریرث دلیر • ❀

---

۱ رجوع شود بفقرهٔ ۱٤ گوش یشت
۲ فقرهٔ ۳ در اینجا تکرار میشود
۳ مثل فقرهٔ اول
٤ بجای نقاط از کلمهٔ فراشمی frašmi معنی درستی بر نمیآید رجوع شود بجلد اول ص۳۸۳
• درخصوص هوم عابد رجوع شود بمقالهٔ افراسیاب صفحه ۲۱۰ در جلد اول و بفقره ۱۸ گوش یشت نیز ملاحظه شود

۳۹ بشتافت, فرا رسید: ارت نیک بزرگوار هوم . . . [۱] درمان بخش شهریار زیبای زرد دیدگان این توفیق را یافت
برای فروغ و فرّش . . . . , [۲] ꙮ

(کردهٔ ۷)

۴۰ ارت نیک را ما میستائیم . . . . [۳] ꙮ

۴۱ او را بستود یل ممالك ایران متحدّ سازندهٔ کشور خسرو •

۴۲ و از او درخواست : این کامیابی را بمن ده ای ارت نیک بزرگوار که من افراسیاب تورانی نابکار را رو بروی دریاچهٔ چئچست (ارمیه) ژرف و پهن بکشم من پسر کیفر کشنده از سیاوش که بخیانت کشته شد و از برای (کین) اغریرث دلیر [۴] ꙮ

۴۳ بشتافت, فرارسید: ارت نیك بزرگوار یل ممالك ایران متّحد سازندهٔ کشور خسرو این توفیق را یافت
برای فروغ و فرش . . . [۲] ꙮ

(کردهٔ ۸)

۴۴ ارت نیک را ما میستائیم . . . . [۳] ꙮ

۴۵ او را بستود زرتشت پاك در آریاویج (در کنار رود) دائیتیای نیك [۵]

۴۶ و از او در خواست : این کامیابی را بمن ده ای ارت نیك بزرگوار که من هُوتس نیك و آزاده را بر آن دارم که بحسب دین بیندیشد, بحسب دین سخن گوید, بحسب دین رفتار کند, او بدین مزدیسنای من ایمان آورد و آن را در یابد, و از برای جمعیّت من مایهٔ شهرت نیك شود [۵] ꙮ

---

۱ بجای نقاط از کله فراشمي frāšmi معنی درستی برنمیآید رجوع شود بجلد اول ص۳۸۳
۲ فقرهٔ ۳ در اینجا تکرار میشود
۳ مثل فقرهٔ اول
۴ رجوع شود بفقرهٔ ۲۲ گوش یشت
۵ هوُتس زن کی گشتاسب است رجوع شود بفقرهٔ ۲۶ گوش یشت

۴۷ بشتافت, فرارسید: ارت نیك بزرگوار زرتشت این توفیق را یافت برای فروغ و فرش . . . . . [1] ꙮ

(کردهٔ ۹)

۴۸ ارت نیك را ما میستائیم . . . [2] ꙮ

۴۹ اورا بستود کی گشتاسبِ بلند همّت رو بروی آب دائیتیا •

۵۰ و از او درخواست: این کامیابی را بمن ده ای ارت نیك بزرگوار که من به اَشتَ اَئورَوَنتَ پسر وِیسپَ تئورَوَ اشتیَ . . . با خود سرتیز, با سپر سر تیز [3] و ستبر گردن که دارای هفتصد شتر است در عقب زئینیاوَرَ خویذاهه در یك جنگ (پیروزمند) مقابل توانم شد که من به ارجاسب خیونِ نابکار در یك جنگ (پیروزمند) مقابل توانم شد, که من به دَرِشینیكَ دیو یسنا در یك جنگ (پیروزمند) مقابل توانم شد •

۵۱ که تَتریاوَنتَ زشت نهاد را بر اندازم, که من دیویسنا سپینجَ اُورُوَشكَ را براندازم, که من دکر باره همای و واریذکنا را از مملکت خیونها بخانه برگردانم, که من ممالك خیون را بر افکنم: پنجاها صدها, صدها هزارها, هزارها ده هزارها, ده هزارها صد هزارها [4] ꙮ

---

۱ فقرهٔ ۳ در این جا تکرار میشود

۲ مثل فقرهٔ اول

۳ خود سر تیز و سپر سر تیز در اوستا اُورِوِي.خئوذَ Urvi.xaodha و اُورِوِي.وِرِثرَ Urvi.verethra آمده است و آن عبارت بوده از خود و سپری که در بالاي آنها سیخی بشکل سر نیزه یا بشکل تیر نصب بوده این شکل خود و سپر در قرون اخیر هم در ایران معمول بوده است در بالای خودي از عهد شاه عباس صفوي که تصویر آن در مجلهٔ آلماني انجمن شرقی دیده میشود سیخ بسیار بلندی نصب است بطوری که ارتفاع خود به سی سانتیمتر میرسد رجوع شود به Zeitschrift d. D. M. G. XXXVI
Orientalische Rüstüngsstücke von E. Rehatsek S. 655-656

۴ در خصوص اسامی خاص این دو فقره رجوع شود بفقرات ۳۰-۳۱ گوش یشت و توضیحات آن

۵۲ بشتافت، فرا رسید: ارت نیك بزرگوار کي گشتاسب بلند همّت این توفیق را یافت

برای فروغ و فرّ . . . . [۱] ○○

(کردهٔ ۱۰)

۵۳ ارت نیك را ما میستائیم . . . [۲] ○○

۵۴ و گفت ارت نیك بزرگوار: از (آب) زَوری که نذر من میشود نباید بهیچکس برسد، نه بمردانی که سترون شده اند [۳]، نه بزنانی که دشتان نشوند [٤]، نه بکودکان نابالغ [۵]، نه بدخترانی که هنوز بمرد نرسیده اند ○○

---

۱ فقرهٔ ۳ در اینجا تکرار میشود

۲ مثل فقرهٔ اول

۳ لغتی که به (سترون) ترجمه شده در متن پئیریشتَخشوذرَ [Avestan] Pairiẋta.xẋudhra آمده که در پهلوی پتیرك‌شوسر Patirakẋusr شده است یعنی منی خشکیده این صفت از براي مرد سالخورده اي آورده شده که از کار افتاده و قوّهٔ توالد و تناسلش زایل شده باشد

٤ دشتان زني است که حایض نشود این لغت از کلمهٔ دَخشتَ [Avestan] Daxšta مشتق شده که بمعنی حیض است در اینجا کلمهٔ جهیکا [Avestan] که معمولاً از براي زن پست و سبک میآید استعمال شده است راجع باین کله بصفحهٔ ۱٤۰ جلد اول و بآخر فرگرد ۳ هادُخت نسك در همین جلد ص ۱۷۳ ملاحظه شود

۵ نابالغ بجاي کلمهٔ اوستائي اَپرنایو [Avestan] aperenāyu استعمال شده که بمعنی (نا ُبرنا) میباشد و در پهلوی اَ ُپرنائ شده است اَ = [Avestan] از ادوات نفی است و پرنایو مرکب است از دو جزء اولی پرنَ [Avestan] Perena یعنی ُپر دومی آیو [Avestan] āyu یعنی زمان و مدّت بنابر این اَپرنایو یا نا ُبرنا کسي است که هنوز عدهٔ سالی که از برای سنّ بلوغش لازم است ُپر نشده باشد پرنایو [Avestan] Perenāyu که در اوستا نیز استعمال شده کسی است که بسنّ بلوغ رسیده و زماني که از برای رسیدن بآن لازم است ُپر شده باشد همین کله است که امروزه در فارسی ُبرنا گوئیم و از آن مطلق جوان اراده کنیم ناصر خسرو گفته است ای گنبد گردندهٔ بي روزن خضرا باقامت فرتوتي و باقوّت برنا

در فرهنگ انجمن آرای ناصری وجه اشتقاق بسیار عجیبی از براي لغت ُبرنا مندرج است!

۵۵ در هنگامی که تورانیان و نوذریان دارندهٔ اسبهای تند[۱] مرا برمانیدند (تعاقب کردند) من خود را بزیر پای . . . [۲] گاونری پنهان کردم آنگاه کودکان نا بالغ و دختران هنوز بمرد نرسیده مرا برانداند[۳]

۵۶ در هنگامی که تورانیان و نوذریان دارندهٔ اسبهای تند مرا برمانیدند من خود را بزیر گلوی یك میش گشن، [٤] از یك گلهٔ مرکّب از صد (گوسفند) پنهان کردم آنگاه کودکان نابالغ و دختران هنوز بمرد نرسیده مرا برانداند، در آن هنگامی که تورانیان و نوذریان دارندهٔ اسبهای تند مرا برمانیدند

---

۱ نوذر پسر منوچهر برادر زراسب مؤسّس خاندان نوذریان است که پس از منوچهر هفت سال پادشاهی نمود و بدست افراسیاب تورانی کشته شد در فقرهٔ ۹۸ آبان یشت نیز نوذریان داراي اسبهای تندرو تعریف شده اند رجوع شود بجلد اول یشتها بصفحات ۲٦۵ و ۲۷۹ و بفقرهٔ ۱۰۲ فروردین یشت در همین جلد

۲ بجاي نقاط از کلهٔ [illegible] معنیٔ برنمیآید

۳ مکرراً گفتیم که در یشتها استعاراتي است که باید در سر آنها دقّتی کرد و بدون تأمل در آنها حکمی نه نمود بسا شده که در اینگونه موارد مشکلهٔ یك دو کله را هم مفسرین اوستا بر صواب توجه نکرده و در این صورت استعاره و کنایه اي را که ممکن بود پس از دقت دریابیم معمّائي ساخته اند و بکلی دور از فهم و ادراك در این فقره و فقره بعد از دانستن معنی مناسب لغت یزدیهٔ [illegible] بتوسط بارتولومه Bartholomae که بمعني رم دادن است معمائي حل گردیده دانشمند دیگر آلماني ریخلت Reichelt ما را بمعاني بسیار دلکش و نغز این دو فقره که اشاره است برقابت نوذریان یعني پادشاهان کیاني و تورانیان منتقل ساخته مینویسد : «جنگ دائمی میان تورانیان و نوذریان ثروت را از مملکت بیرون کشید فرشته توانگري ارت بگاو و گوسفند که کنایه از مایهٔ ثروت قوی است که هنوز در درجهٔ پائین تمدن است پناه برد اما ملتي که نظر بخامی و بي تجربه گي بکودکان و دختران خرد سال تشبیه شده بمعني التجاء فرشته ثروت برنخورده، از اینکه دولت و ثروت بسته بپرورش چارپایان و ستوران است، ناگزیر فرشته ثروت را از پناهگاههاي خود رانده باز بجنگ دائمي دلخوش داشتند » رجوع شود به

The Dastur Hoshang Memorial Volume ; Bombay 1918 p. 397—8.

٤ گشن در اوستا وَرَشني [illegible] لغتی است که از براي گوسفند نر استعمال شده است در فرهنگها بمعني مطلق ستوران نر ضبط است

۵۷ در نخستین گِله شکوه کند ارت نیک بزرگوار از زنی که فرزند نزاید [۱]:
بمنزل او داخل مشو، و در بستر او میاسای. با شما چه کار کنم؟
بآسمان بالا روم، بزمین فرو روم؟ ۞

۵۸ در دومین گِله شکوه کند ارت نیک بزرگوار از زنی که فرزندی از مرد
بیگانه بوجود آورده از برای شوهرش آورد با شما چه کار کنم؟ بآسمان
بالا روم، بزمین فرو روم؟ ۞

۵۹ در سومین گِله شکوه کند ارت نیک بزرگوار: این از برای من خشن ترین
کاری است که مردمان ستمکار میکنند از اینکه آنان دختری را
از راه بدر برده و مدتی بی زنا شوئی (او را) آبستن کنند، با شما چه
کارکنم؟ بآسمان بالا روم، بزمین فرو روم؟ ۞

۶۰ آنگاه گفت اهورا مزدا، ای ارت زیبای آفریدهٔ کردگار، بآسمان بالا
مرو بزمین فرو مرو، اینجا اندر خانهٔ زیبای خسروی بنیان من بسر بر ۞

---

۱ در این فقره نیز مانند فقرهٔ ۵۴ از برای زن کلمهٔ جهیکا استعمال شده است چنین
بنظر میرسد که درین فقره زن بد عملی مقصود باشد که جنین پس اندازد در وندیداد
فرگرد ۱۵ فقرهٔ ۱۴ از چنین زنانی که دوائی بکار برده جنین می افکنند و بچه سقط میکنند
سخن رفته است در فقرهٔ مذکور از چهار دوا یا گیاه که شیرهٔ آنها از برای جنین افکندن
بکار میرفته اسم برده شده از آنجمله است بنگ که در اوستا بنگهٔ Banha و
و در پهلوی منگ ( ) میباشد بنج و منج معرّب بنگ و منگ است چرس یا حشیش
از همین گیاه که در لاتینی اندیکا Indika یا کانابیس ساتیوا Cannabis Sativa گویند استخراج
میگردد ناصر خسرو گفته است سپس بیهشان دهر مرو گرنخوردی تو همچو ایشان بنگ
در فرهنگ سروری نقل از صیدنه ابیریحان شده مندرج است: «منگ نوعی است
از حبوب که چون خورده شود عقل خورنده مختل گردد و مست گردد آن را در
معاجین بکار برند و دانهٔ آن بلون سرخ بود و به نانخواه مشابهت دارد اما از آن بزرگتر
باشد» سوزنی گفته است خرمنگ خورد گوئی دیوانه شد بشهر خر زهره خورده بودی باری
بجای منگ در فرهنگها گذشته از اینکه منگ بزرالبنج ضبط شده معانی دیگر هم از
برای آن مسطور است در لغات فرس اسدی مندرج است: «منگ قمار باشد قریع الدهر
گفت نشکیبند زلوس و نشکیبند ز فحش نشکیبند زلاف و نشکیبند ز منگ»

۶۱ با این نذر تو را درود گویم , با این نذر تورا نیایش کنم چنانکه گشتاسب تورا نزد آب دائیتیا بستود , زوت[1] باید در پشت برسم[2] ایستاده بآواز بلند بگوید: با این نذر تورا درود گویم, با این نذر تورا نیایش کنم ای ارت زیبای آفریدهٔ کردگار ۞

۶۲ یتا اهو . . . . . .

آفرین (درود) میفرستم به ارت نیک و به چیستای نیک، به ارِثِ نیک، به رَسستات نیک، به فر (و) سود مزدا آفریده

اشم وهو . . . . .

اهمائی رئشچه . . . [3] ۞

---

۱ زوت° در اوستا زاوتر Zaotar اسمی است که ببزرگترین پیشوای دینی مزدیسنا میدهند رجوع شود بجلد اول صفحات ۱۰۳ و ٤٦۹

۲ در خصوص برسم رجوع شود بمقاله آن در جلد اول ص ۵۵۶—۵۶۰

۳ رجوع شود بمقالهٔ ملحقات یشتها ص ۳۲ و بفقره ۳۳ هرمزدیشت

اشتاد

رو نت باد ویژه جان و دل شاد نگهدارت سروش و رشن و اشتاد

(زراتشت بهرام)

ارشتات 𐬀𐬭𐬱𐬙𐬁𐬙 Arštat که معمولاً در فارسی اشتاد گفته میشود ایزدی است که پاسبانی روز ۲۶ ماه سپرده باوست در یسنای ۱۶ فقرهٔ ۶ و در دو سیروزه کوچك و بزرگ فقرهٔ ۲۶ در ردیف سی فرشتگان روزهای ماه شمرده شده است ارشتات یعني راستي و درستی اَرِشْ که بمعني راست میباشد در سر یکدسته از کلمات مرکبهٔ اوستا دیده میشود مثل اَرِشْ تکَئِش 𐬆𐬭𐬆𐬱.𐬙𐬐𐬀𐬉𐬳𐬀 arš tkaeša یعنی راست کیش ارِشْ مننگه 𐬀𐬭𐬱.𐬨𐬀𐬥𐬀𐬵 arš manah یعنی راست منش و راست پندار، اَرِشْ وَچنگه 𐬀𐬭𐬱.𐬬𐬀𐬗𐬀𐬵 arš vacah یعنی راست گفتار از همین مادّه است کلمات اِرِش 𐬆𐬭𐬆𐬱 ereš, اِرِشوَ 𐬆𐬭𐬆𐬱𐬎𐬀 erešva و اِرِشیه 𐬆𐬭𐬆𐬱𐬌𐬌𐬀 erešya که درگاتها استعمال شده و هر سه در پهلوی (راست) ترجمه شده است ارشتات که فرشته مؤنث است غالباً در اوستا و کتب پهلوی یاد شده [1] اما فقط بذکر اسمش اکتفاء گردیده بطوري که امروزه معلوماتی راجع باین ایزد در دست نداریم

چند باري هم در اوستا ارشتی 𐬀𐬭𐬱𐬙𐬌 Arǐti آمده که ترکیب دیگري است از ارشتات چنانکه دریسنا ۵۷ فقرهٔ ۳۳ و درفقرهٔ ۱۹ سروش یشت هادُخت که از فقرهٔ مذکور یسنای ۵۷ برداشته شده است در این دو موضع ارشتی باکلمه ایزد قید گردیده است [2]

---

۱ رجوع شود به یسنا ۱ فقره ۷ و یسنا ۲ فقره ۷ و یسنا ۳ فقره ۹ و ویسپرد کرده ۷ فقره ۲ و هفت امشاسپند یشت فقرات ۵ و ۱۰ و مهریشت فقره ۱۳۹ و سروش یشت هادُخت فقرات ۱۶ و ۲۱

۲ ارشتی 𐬀𐬭𐬱𐬙𐬌 بهمین املاء یعني نیزه است ،در پهلوي ، خشت گفته اند

چنان بود تیر ش کنزو پی کمان شمردند هر تیر خشت گران (اسدي)

دارمستتر در ترجمهٔ اوستای خود (ج ۲ ص ۳۲۱) نقل از بندهش بزرگ نموده مینویسد: «اشتاد رهنمای مینویان و جهانیان است زامیاد موکّل زمین است گفته شده است که رشن روانهای مردگان را شمرده و اشتاد و زامیاد آنها را بپلهٔ ترازو میگذارند» و درجای دیگر (ج ۲ ص ۶۱۱) باز از بندهش بزرگ نقل میکند: «درهنگامی که روانهای مردگان از برای حساب کردار نیک و زشت خود بسر پل چنوات آیند ، آنگاه اشتاد معاون امرداد که موکّل گیاهها و بیمرگی است بهمراهی رشن و زامیاد فرا رسند» نظر بمندرجات بندهش بزرگ اشتاد در روز واپسین در وقت محاکمهٔ اُخروي و سنجیدن اعمال وظیفه و شغلی دارد در سایر کتب پهلوی نیز مختصراً بهمین وظیفه اشاره شده است [1]

اشتاد غالباً با رشن که ایزد دادگری است یکجا نامیده شده وارتباط مخصوصی با او دارد ، از یاران یا همکاران او شمرده میشود زیرا که راستي و درستي لازمهٔ دادگري است

صفاتي که در اوستا از برای اشتاد آمده از این قرار است: فرادَتْ گَئِثَ [Avestan script] frādat gaetha در پهلوی فراچ داتار گهان یعنی فزایش بخشندهٔ گیتی و فزایندهٔ جهان ، وِرِدَتْ گَئِثَ [Avestan script] Varedat. gaetha در پهلوی والشن داتار گهان یعنی بالنده و پرورانندهٔ جهان ، سَوُگَئِثَ [Avestan script] Savō gaetha در پهلوی سوتنیتار گهان Sūtēnitār i gehan یعنی سود رسانندهٔ جهان

اشتات نیز جزو اسامی خاص ایرانیان قدیم بوده است [2] در بندهش فصل ۲۷ فقرهٔ ۲۴ مندرج است که همهٔ گیاه هومهای سفید متعلق است به اشتاد [3]

اینک اشتاد یشت گذشته از اینکه در این یشت ابداً اسمی از اشتاد برده نشده مطالب آن هم مربوط باین ایزد نیست مگر اینکه در فقرهٔ ۸

---

۱ رجوع شود به آئوگمدئیچا فقرات ۸ و ۹ و اردای ویرافنامه فصل ۵ و شایست لاشایست فصل ۱۷ فقره ۴ بجلد اول یشتها ص ۵۶۲ نیز ملاحظه شود

۲ رجوع شود به Iranisches Namenbuch von Yusti.

۳ رجوع شود بجلد اول یشتها ص ۵۳۵

این یشت دو بار کلمهٔ ارْشوُخذَ arš̌uxdha که صفت است بمعنی راست گفته شده که در پهلوی راست گوشنْ ترجمه گردیده، تکرار شده است از این قرار: و گفتارِ راست گفته شدهٔ (راستین) پیروزمندِ در مان بخش ر' ما میستائیم و گفتار درمان بخش راست گفته شدهٔ (راستین) پیروزمند ر ما میستائیم جزء اولی این صفت همان کلمهٔ (اَرشْ) است که ذکرش گذشت

این یشت کوچک که فقط دارای ۹ فقره است و از قطعات دلکش کتاب مقدس شمرده میشود نیز ائیرینم خوارنو airyanem X^v arenō یعنی فرّ ایرانی نامیده میشود چنانکه یشت بعد که از فر کیانی صحبت میدارد موسوم است به فرکیانی اما معمولاً زامیاد یشت نامیده میشود

در فقرات ۳ـ٤ اشتاد یشت از ارت فرشتهٔ توانگری که یشت ۱۷ متعلق باوست سخن رفته و در فقرات ٥ـ۷ از تشتر فرشتهٔ باران که هشتمین یشت منسوب باوست صحبت شده است اما مطالب مختلف این یشت چنانکه در تفسیر آن ملاحظه خواهید کرد ارتباطي با فر دارد در انجام متذّکر میشویم شاید میان اسم این یشت و مفهوم این یشت چنین ارتباطي بتوان تصّورکرد که فر ایرانی یا شکوه و جلال سلطنت ایران نصیب کسی میشود که راستي دوست و دُرستکردار باشد

تفسیر پهلوی اشتاد یشت مثل قسمت عمدهٔ تفسیر پهلوی اوستا (زند) از دست رفته است در کتاب (زند بهمن یشت) فصل اول فقرهٔ ٦ از تفسیر و هومن یشت و خرداد یشت و اشتاد یشت اسم برده شده است [۱]

---

۱ رجوع شود بجلد اول یشتها ص ۱۸ — ۱۹

اشتاد یشت

بخوشنودي فرّ ایرانی مزدا آفریده

۱ اهورا مزدا گفت به سپنتمان زرتشت: من بیافریدم فرّ ایرانی از ستور برخوردار، پر رمه، پر ثروت، پر فرّ را (که) خرد (علم و معرفت) خوب فراهم شده، و دارائی خوب فراهم شده (بخشد) در همشکنندهٔ آز[1]، در همشکنندهٔ دشمن (است) ٥٥

۲ او (یعنی فرّ ایرانی) اهریمن پر گزند را شکست دهد، خشم سلاح خونین آزنده را شکست دهد[2]، بوشاسب خواب آلوده را شکست دهد[3]

---

۱ آز در اوستا آزی دیو حرص و طمع است، در بندهش فصل ۲۸ فقرهٔ ۲۷ چنین تعریف شده است: «آز دیوی است که همه چیز را فروبرد اگر چیزي نصیبش نشود خود را بخورد اوخبیثي است که اگر تمام اموال جهان باو داده شود اورا پر نکرده قانع نسازد، گفته شده است: چشم آزمند دامی است که جهان در آن فاني است» از دیو آز که غالباً باصفت دئوُداتَ daevō-dāta یعني دیو داد یا دیو آفریده آمده در یسنا ۱۶ فقرهٔ ۸ و یسنا ٦۸ فقره ۸ و وندیداد فرگرد ۱۸ فقرات ۱۹ و ۲۱ اسم برده شده است از این دو فقره اخیر چنین بر می آید که دیو آز دشمن آذر میباشد

آزت هر روز بفردا دهد وعده چیزي که نباشد چنان (ناصر خسرو)

۲ دیو خشم و غضب مقصود است رجوع شود بجلد اول ص ٤۷٥ و ٥۲۰

۳ بوشاسب اسم دیو خواب سنگین است که در فرهنگهاي فارسي هم ضبط گردیده در بندهش فصل ۲۸ فقره ۲٦ چنین تعریف شده است: «بوشاسب دیوي است که تنبلی آورد» در اوستا بوشینستا Būšyąnsta آمده در وندیداد فرگرد ۱۱ فقرات ۹ و ۱۲ و فرگرد ۱۸ فقره ۱٦ و مهریشت فقرات ۹۷ و ۱۳٤ از او اسم برده شده است غالباً با صفت دَرِغوگو Dareghō gava یعنی دراز دست آمده است بجلد اول یشتها ص ٤۷۷ و ٥۲۱ — ٥۲۲ نیز ملاحظه شود

یخ (سرمای) در همفسرده را شکست دهد[1] ، دیو اپوش را شکست دهد[2] ، ممالك غیر ایرانی را شکست دهد[3] ꙳

۳ من بیافریدم ارت نیک بزرگوار را او درخانهٔ زیبای خسروی بنیان (من) بدر آید[4] ꙳

٤ همراه شود ارت بسیار خوشی بخشنده آن مردي را که راستی را خوشنود سازد او (ارت) بدر آید در خانهٔ زیبای خسروي بنیان (درحالی که) همهٔ رمه, همهٔ پیروزی, همه خرد (معرفت و دانش), همه فرّ ارزانی دارنده است (اگر) آن ارت نیک بزرگوار یک پا فرونهد در خانهٔ زیبای خسروی بنیان ۰

۵ هزار اسب و هزار رمه آورد و فرزندان کار آزموده سراسر ستارهٔ تشتر بجنبش در آید، سراسر باد زبردست مزدا آفریده و سراسر فرّ ایراني (بجنبش در آیند) ꙳

---

۱ یخ در اوستا آئخ Aēxa درفقره ٦ همین یشت نیز آمده است در هادخت نسك فرگرد ۳ فقره ۲۵ نیز بایستی همین کلمه باشد اما در نسخ اشتباهی در املاء این کلمه اتفاق افتاده که آن را نامفهوم ساخته است در فرگرد سوم هادخت نسك دیدیم که روان مرد گناهکار پس از سر آمدن شب سوم مرگ در صبح از جسد جدا میشود و اورا چنین می نماید که درمیان برفها و یخها در آمده باشد و ازطرف شمال باد گندیده بمشامش رسیده باشد سرما و زمستان سخت ویخ و فسردگي طبعیت کردهٔ اهریمني است در این فقره لا بد از کلمهٔ یخ سرمای سخت اراده گردیده است

۲ اپوش (اَپئوشَ Apaoša) دیو خشکي است این کلمه لفظاً هم بمعني خشك کننده است اپوش رقیب تشتر فرشتهٔ باران است در تشتر یشت منازعهٔ فرشتهٔ باران و دیو خشکي بطرز شاعرانه تعریف شده همچنین در بندهش فصل ۷ فقرات ۸—۱۲ شرحي راجع بآنان مندرج است رجوع شود بجلد اول یشتها ص ۳۳۲ و بفقرات ۲۱--۲۸ تشتر یشت

۳ غیر ایراني بجاي کلمه ان آئیریه Anairya ترجه شده است آن از ادوات نفي است یعني (نه ایراني) یا (نِران)

٤ رجوع شود بفقرهٔ ٦۰ ارت یشت

۶ و آنها بهمه قلل کوهها حاصل دهند (و) بهمهٔ ژرفا (دره های) رودها و همهٔ گیاههای نو دمیدهٔ زیبای سبز رنگ نشو و نما بخشند به یخ در همفسرده زوال آورند[1] و به دیو اپوش زوال آورند ☙

۷ درود بستارهٔ تشتر رایومند، فرهمند درود به باد زبردست مزدا آفریده درود بفرّ ایرانی

یتا اهووئیریو . . . .(چهار بار)

اشم و هو . . . . .(سه بار) ☙

۸ (نماز) اهونَ وئیریه را ما میستائیم[2] اردیبهشت زیباترین امشاسپند را ما میستائیم گفتار راست گفته شده پیروزمند درمان بخش را ما میستائیم گفتار درمان بخش راست گفته شدهِ پیروزمند را ما میستائیم کلام مقدس، دینِ مزدیسنای خواستار هوم را ما میستائیم فرّ ایرانی را ما میستائیم ینگهه هاتم . . . . . ☙

۹ یتا اهووئیریو . . . . (دو بار)

آفرین (درود) میفرستم بفرّ ایرانی مزدا آفریده

اشم وهو . . . . .

اهمائی رئشچه . . . . .[3] ☙

---

۱ نظر باینکه در دو جملهٔ پیش در همین فقرهٔ ۶ کلمهٔ فرَدَثَ Fradatha کلمه اي که در پهلوی فراك دِهشنیه Frakdahišnih شده و نگارنده بمناسبت مقام (حاصل) و (نشو و نما) ترجمه کرده ام تکرار شده، نساخین قدیم ملتفت نشده همین کلمه را در جمله سوم هم نوشته اند در صورتي که بایست کلمهٔ مهرکَ Mahrka بنویسند چنانکه در جمله چهارم همین کلمه اخیر از برای دیو اپوش آورده شده است شکی نیست که اصلاً از براي یخ یا سرمای سخت کلمهٔ مهرکَ که بمعني فنا و نیستی است و امروزه در فارسي مرگ گوئیم و نگارنده در فقرهٔ فوق (زوال) ترجمه کرده ام آورده شده بوده است زیرا که یخ و فسردگی طبیعت از سرمای سخت و در نتیجه آسیب یافتن گیاهها وحبوبات، مانند خشکی و بي آبي که دیواپوش نماینده آن قرار داده شده از کردهٔ اهریمنی بشمار اند و فرشتهٔ باران تشتر که زمین را بارور و قلل کوهها و دره ها را خوش و خرم و حاصل خیز مینماید دشمن آنهاست و آنها را بطرف فنا و زوال میکشاند

۲ نماز معروف یتا اهو وئیریه . . . مقصود است

۳ رجوع شود بمقالهٔ یشتها ۲۲ و بفقرهٔ ۳۳ از هرمزدیشت در جلد اول

کیانیان

مقدمه

کی بود در زمانه وفا جام می بیار   تا من حکایت جم و کاوس کي کنم (حافظ)

یشت آینده موسوم است به زامیاد یشت. اما در نسخ خطی کیان یشت نامیده شده زیرا در این یشت از فرّ کیانی یا کَوَئنم خوارنو . [illegible] (Kavaenem. X^v arenō) صحبت میشود پیش از اینکه بتفسیر این یشت بپردازیم لازم است از سلسله کیانیان سخن بداریم بخصوصه در طی مطالعه کتب مقدس ایرانیان ناگزیریم که اطلاعی از این سلسله داشته باشیم چه پیغمبر ایران حضرت زرتشت در عهد کي گشتاسب که یکی از پادشاهان این سلسله است ظهور نموده و در کتب دینی بجائی برنمیخوریم که از پیغمبر سخن رفته و از پادشاه معاصرش یادی نشده باشد گذشته از این از همه پادشاهان این سلسله چنانکه از همه پادشاهان سلسلهٔ پیشدادی در اوستا و کتب پهلوی یاد شده اما باندازهٔ سخن نرفته که بتوانیم بدون استعانت از کتب دیگر پی باحوال آنان بریم بنابر این از برای روشن نمودن معنی فقراتی که در اوستا باعمال این ناموران اشاره شده شرح و توضیحی لازم است

در مقالات دیگر متذکر شدیم که این پادشاهان نزد ایرانیان بمنزلهٔ انبیاء بنی سرائیل اقوام سامي میباشند پس از نفوذ اسلام در ایران همانطوری که دین ما بتاراج دین عرب رفت و زبان ما آلوده و خط ما نابود و رسوم و عادات ما دگرگون گشت داستانهای ملی ما نیز باقصص اقوام سامي آمیخته شد ناموران و پادشاهان ما با پیغمبران بنی اسرائیل سروکاری پیدا کردند در کتب مورخین عرب و ایرانی بذکر پادشاهی برنمیخوریم که با یکی از انبیاء بنی اسرائیل مربوط نباشد یا یک قسم پیوند و خویشی با یکي از آنان نداشته باشد و بسا هم تعصّب عربی مورخین را بر آن داشت که این پادشاهان را پیرو دین یکی از انبیاء بنی اسرائیل پندارند و باین واسطه آنان را از قهر و غضب الهی نجات داده سعید دانستند حتی پیغمبر ایران را شاگرد ارمیا یا عزیز علیه السلام شمردند اما با و رحم نیاورده

او را نفرین شده استادش خواندند! از طرف دیگر غرور ملی ایرانیان را بر آن داشت که پادشاه گردنکشی را مثل بخت النصر (نبوکدنزر Nebukadnazar ۶۰۵–۵۶۲ پیش از مسیح) پاشاه مقتدر کلده و فاتح بیت المقدس و اسیر کنندهٔ جهودان را از فرزندان گودرز و از سرداران کی لهراسب بشمرند و از همین غرور ملی بوده که اسکندر را پسر دارا قرار دادند باین معنی که دارا دختر فیلقوس (فلیپ) را بزنی گرفته اسکندر از او بوجود آمد چون اسکندر دولت بزرگ هخامنشی را در همشکست و تاج و تخت ایران بیونانیان رسید بایرانیان ناگوار آمد که بیگانه را بخود مسلط دانند از این جهت اورا ایرانی و از پشت دارا و وارث تاج هخامنشیان قرار دادند از این اضافات و تصرفات که خواه تعصب و نادانی و خواه غرور ملی آنها را بر انگیخته باشد صرف نظر نموده داستان ملی ما بکلی روشن و تفکیك عناصر بیگانه که بعدها بآنها افزوده شده آسان است بخصوصه این داستانها در شاهنامه مفصل تر و بی آلایش تر از سایر کتب باقی مانده است نگارنده در این مقاله محتاج بذکر کلیهٔ وقایع این پادشاهان نیستم و نه بذکر اضافات و تصرفاتی که فقط از برای نمونه بیك دو فقرهٔ آن در فوق اشاره گردیده زیرا که وقایع آنان را متقدمین مثل فردوسی و طبری و مسعودی و حمزه و مؤلف مجمل التواریخ مشروحاً ذکر کرده اند و مورخین متأخر مثل ابن الاثیر و میر خواند وغیره نقل از متقدمین نموده مفصلاً در کتب خود نگاشته اند در این مقاله باندازهٔ از مورخین مذکور ذکر خواهیم کرد که ممدّ فهم مندرجات اوستا وکتب پهلوی باشد ودر آن واحد آنچه از اوستا که قدیم ترین آثار کتبی ایران است و از کتب پهلوی مینگاریم دلیل صحت مندرجات شاهنامه و سایر کتب خواهد بود در جلد اول یشتها و در همین جلد از پادشاهان پیشدادی که هوشنگ و تهمورث و جمشید و ضحاك و فریدون ومنوچهر و نوذر و زاب و گرشاسب باشند صحبت داشتیم [1] و آنچه در اوستا و کتب پهلوی راجع بآنان آمده بجای

[1] هوشنگ در جلد اول صفحات ۱۷۸ — ۱۷۸, تهمورث ج ۲ ص ۱۳۸ — ۱۴۴, جمشید ج ۱ ص ۱۸۰ — ۱۸۸, ضحاك ج ۱ ص ۱۸۸ — ۱۹۱, فریدون ج ۱ ص ۱۹۱ — ۱۹۵, منوچهر ج ۲ ص ۵۰ — ۵۲, نوذر ج ۱ ص ۲۶۵, زو ج ۲ ص ۴۶ — ۴۹, گرشاسب ج ۱ ص ۱۹۶ — ۲۰۸

خود در مقالات هر یك نگاشته ایم در میان این پادشاهان از نوذر مختصراً یاد کرده ایم اما در همین مقاله بمناسبت اینکه کي گشتاسب در اوستا از خاندان نوذر خوانده شده از این پادشاه پیشدادی ذکری خواهیم کرد همچنین در این جلد کیومرث را که بنا بشاهنامهٔ نخستین پادشاه کیانی است اما نظر بمندرجات اوستا و کتب پهلوی و بسیاری از کتب تواریخ نخستین بشر است شرح داده ایم [۱] از پیشدادیان تا باندازهٔ که مربوط باوستا و مزدیسنا ست کاملاً اما منفصل از همدیگر سخن داشته ایم اینك در این جا از کیانیان در یك جا و بترتیبي که در داستان ملی ماست بحث میکنیم و آنچه در اوستا راجع بآنان آمده کاملاً نقل خواهیم کرد و نیز مندرجات کتب پهلوی را تا باندازهٔ که بنظر نگارنده رسیده و تا باندازهٔ که در تحصیلات مزدیسنا بدانستن آنها ناگزیریم ذکر خواهیم کرد همچنین در طی مقالات کیانیان یك دسته لغات مربوط بآنان را معنی خواهیم کرد از پادشاهان کیانی بحسب ترتیب از کیقباد و کیکاوس و کیخسرو و کی لهراسب و کي گشتاسب صحبت خواهیم نمود بدلیلی که بجاي خود ذکر خواهد شد فقط چند کلمه در خصوص پادشاهان دیگر این سلسله که بهمن و دختر وي همای معروف به چهر آزاد و دارا و دارا پسر دارا باشد سخن خواهیم داشت در اوستا نیز پس از کي گشتاسب از پادشاهان دیگر این سلسله اسمی برده نشده است

در مقالهٔ زو پسر تهماسب (جلد ۲ ص ٤٦ — ٤٧) گفته ایم که بنا بمندرجات کتاب هشتم دینکرد در فصل ۱۲ یکی از نسکهای عهد ساسانیان که عبارت بوده از دوازدهمین نسك یا کتاب اوستا چیترَدات Čitradāt نام داشته و در آن از نژادها و بخصوصه از سلسلهٔ پادشاهان ایران صحبت میشد بنا بفهرستي که در دینکرد راجع باین نسك مندرج است در آنجا از همه پیشدادیان و کیانیان سخن رفته بود بدبختانه این نسك امروزه در دست نیست محققاً مؤلف دینکرد در قرن سوم هجری از مجموع ۲۱ نسك اوستای عهد

---

۱ کیومرث ج ۲ ص ٤٠—٤٥

ساسانیان ۲۰ نسك را بازند یعنی تفسیر پهلوی آنها در زیردست داشت بنا بتصریح خود مؤلف, نسك ۱۱ که موسوم بوده به وشتگ (vaštag) نسك با تفسیر پهلوی آن در عهد او موجود نبوده و از نسك ۵ موسوم به ناتر (Nātar) متن موجود و تفسیر از دست رفته بود بنابر این چیترداد در آن عهد هنوز موجود بوده که مؤلف دینکرد بشرح مندرجات آن پرداخته و از یك یك پادشاهان پیشدادی و کیانی اسم برده است' بدبختانه این نسك امروزه مثل بسیاری از نسکهای دیگر در دست نیست و از گردش روزگار از سرچشمه و آبشخور بسیار قدیمی داستان مقدس ملی خود بی بهر مانده ایم نظر بمندرجات مسعودی که در حدود سال ۳٤٥ هجری وفات نموده ترجمهٔ فارسی چیترداد نسك نیز در عهد او موجود بود اینك عبارت مسعودی در کتاب التنبیه والاشراف:

« وزرادشت احدث هذ الخطّ والمجوس تسمّیه دین دبیره ای کتابة الدّین و کتب [الابستا] فی اثنی عشر الف جلد ثور بقضبان الذهب حفرا باللّغة الفارسیّته الاولی ولا یُعلمْ احدالیوم یعرف معنی تلك اللّغة و انّما نقل لهم الی هذه الفارسیّته شیئی من السور فهی فی ایدیهم یقرؤ اونها فی صلواتهم کاشتاذ[1] وجترَشتْ[2] وبانیست[3] و هادُوخت[4] وغیرها من السّور فی جترَشتْ الخبرعن مبدأ العالم و منتهاه وفی هادوخت مواعظاً[5] یعنی زرتشت این خط را احداث کرد و زرتشتیان آن را دین دبیره یعنی خط دین مینامند اوستا در روی دواز ده هزار پوست گاو زرنشان بزبان فُرس قدیم نقش بسته شده بود امروزه کسی این زبان را نمیداند جز اینکه برخی از سوره ها و فصلهای آن را بفارسی کنونی نقل داده اند که حالیه دردست دارند و در نماز شان میخوانند مثل اشتاذ و جترشت و با نیست و هادوخت

---

۱ نسخه بدل: کاشتان, کاستیان

۲ نسخه بدل: حترست, حبرست, حسرست

۳ نسخه بدل: وباینست, و ماسنست

٤ نسخه بدل: درخه

٥ رجوع شود به کتاب التنبیه ولاشراف چاپ دخویه De Goeje ص ۹۱—۹۲

و فصلهای دیگر در جترَشت از آغاز و انجام جهان سخن رفته و هادوخت در موعظه و پند است

اشتاذ و با نیست و هادوخت در اوستاي حاليه موجود است اولی را اشتاد یا اشتات یشت گوئیم و آن عبارت است از یشت هجدهم که در چند صفحه پیش بتفسیر آن پرداخته ایم, دومي محققاً تحریف شده آبان یشت است که در جلد اول تفسیر کرده ایم, سومي را در جزو مقاله دین در همین جلد شرح داده گفته ایم: هادخت نسك که جزوی از قطعات اوستا بشماراست پاره ایست از بیستمین نسك مفقود شده عهد ساسانیان اما جترَشت که در برخی از کتب روایات نیز بهمین املاء ضبط شده [۱] همان چیتردات کتاب پهلوی دینکرد است که از دو کلمهٔ اوستائی چیثرَ که بمعنی تخمه و نژاد است و اکنون چهر گوئیم و از کلمهٔ داتَ که بمعني قانون است و درفارسی داد گوئیم مرکب شده است جترَشتْ مسعودی مرکب است از کلمهٔ اولي مذکور و یشت چیتردات که یك قسم کهن نامه یا آئین نامه و خدای نامه و شاهنامه (منثور) و سیرالملوك بوده مانند این کتابهاي مذکور از دست رفته شاید شاهنامه فردوسي آنها را تا باندازهٔ جبران کرده باشد اما از مأخذ اوستائی بقایائی از چیتردات سراغ نداریم از این نسك نه متن موجوداست و نه تفسیر پهلوی عهد مؤلف دینکرد و نه ترجمه فارسي زمان مسعودی بنابمندرجات دینکرد در نسکهای دیگر اوستا نیز از پیشدادیان و کیانیان سخن رفته بود و در دینکرد در جائی که مندرجات اوستا شرح داده شده غالباً باسامي این پادشاهان برمیخوریم

شکی نیست که در سراسر اوستای عهد ساسانیان مکرراً از پادشاهان این دو سلسله یاد گردیده و از باب مثال بداستانهاي آنان که معروف خاص و عام

---

۱ رجوع شود به Haug's Essays p. 131
در کتاب روایات داراب هرمزدیار بمبئی ۱۹۲۲ میلادی در دفتر اول صفحهٔ ۳ کلمه چدرشت و در صفحات ٦ و ۸ و ۱۱ خشت طبع شده بجای چیتردات یا چیتر یشت
به Fragmens relatifs a la religionde Zaroastre (کتاب علمای اسلام و نام ۲۱ نسك ایثا اهو ویریو) نیز ملاحظهٔ شود Paris M. DCCC. XXIX p. 14.

بود اشاره شده بود چنانکه نمونه آن را اکنون در اوستای باقی مانده می بینیم همچنین در زند یا تفسیر پهلوی اوستا مکرراً از آنان سخن رفته بود و اکنون در تفسیر باقی مانده اسامی برخی از این پادشاهان از باب توضیح موجود است

در کتاب هفتم دینکرد که موسوم است به زرتشت نامه در دیباچه آن باز از پادشاهان پیشدادی و کیاني سخن رفته بترتیب از کیومرث نخستین بشر و از مشیا و مشیانه (آدم و حوا) و از سیامك پسر مشیا و مشیانه و از هوشنگ و از تهمورث و از جمشید و از فریدون و از ایرج پسر فریدون و از منوچهر پسر ایرج و از زو پسر تهماسب و از سام گرشاسب یاد شده و از کارهای هر یك مختصراً سخن رفته است بطرز زامیادیشت اعمال نیکی که از ناموران بروز کرده از پرتو فر ایزدی بوده که آنان دارای آن بودند پس از ذکر پیشدادیان از فقرهٔ ۳۳ دیباچهٔ مذکور از پادشاهان کیانی که موضوع مقاله ماست سخن رفته و مندرجات آن را بجای خود ذکر خواهیم کرد همچنین در بندهش بزرگ در یکی از آخرین فصول آن که خلاصه اش را دارمستتر در ترجمه اوستاي خود (ج ۲ ص ۳۹۸—۴۰۲) نقل کرده از همه شهریاران پیشدادی و کیانی یاد گردیده و باعمال عمدهٔ آنان اشاره شده است آنچه در اوستا و کتب پهلوی راجع بکیانیان آمده غالباً مطابق شاهنامه و کتب مورخین است اختلاف روایاتي که در کتب مورخین و شاهنامه دیده میشود جزئی است اساس داستان بهم نخورده بهمان ترکیب باستانی خود باقی است

داستان پادشاهان پیشدادی مشترك است میان آریائیها یعنی هندوان و ایرانیان اسامي برخی از ناموران این طبقه همانطوری که در کتاب مقدس اوستا و کتاب رزمي ما شاهنامه ذکر شده در وید کتاب دینی هندوان و در کتاب رزمي آنان مهابهارتا نیز موجود است و اعمال برخی از آنان در کتب هر دو دسته آریائی با همدیگر شبیه است چنانکه قصص انبیاء بنی اسرائیل درمیان اقوام سامي مشترك و در تورات و انجیل و قرآن رواج دارد اما داستان سلسلهٔ

کیانی دارای جنبهٔ ملّی است و اختصاصی بایرانیان دارد برخی از مستشرقین خواسته اند که از برای یك دو تن از پادشاهان کیانی نیز درمیان کتب برهمنان نظایری بجویند اما موفق نشده حدس و احتمال شان مبنی بر اساسی نیست فقط اندك شباهت لفظی و ظاهری مایه تصوّرات شان شده است همچنین برخی از مورخین و مستشرقین خواسته اند که سلسلهٔ کیانیان و سلسلهٔ هخامنشیان را یکی بدانند [۱] درن اواخر هرتل Hertel این مسئله را که سابقاً یك چند نفری طرفدار داشته بشدّت تعقیب کرده است در کتاب خود موسوم به (زمان زرتشت) [۲] اصراری دارد که زرتشت را معاصر داریوش بزرگ سومین پادشاه هخامنشی قرار دهد و گشتاسب معروف را که در اوستا و سنت مزدیسنان معاصر و دوست و حامی پیغمبر ایران بوده با گشتاسب پدر داریوش که بنا بکتیبهٔ بهستان (بیستون) در ایالتهای پارت و گرگان از طرف پسر خود خشتریاون (ساتراپ) یا مرزبان و حاکم بوده یکی بداند و باین ترتیب زمان زرتشت را در سال ۵۵۰ پیش از مسیح معین نماید [۳] هرتل در مقابل تنقیدات دانشمندان شش ماه پس از انتشار کتاب مذکور از برای اثبات ادعای خود کتاب دیگری موسوم به (هخامنشیان و کیانیان) منتشر ساخته‌است [٤] در این کتاب سلسلهٔ داستانی و سلسله تاریخی را یکی پنداشته و بنابراین گشتاسب باید همان پدر داریوش باشد هرتل در این کتاب حملات سختی به بزرگترین دانشمندان موثق اوستا شناس و مورخین نموده کلیهٔ عقاید آنان را راجع بزمان زرتشت و پادشاهان کیانی باطل شمرده، سنّت های قدیم ایران را بمیل و مذاق خود تأویل نموده تمام اوستا

---

۱ History of Persia from the Most Early Period to the Present Time by Sir John Malcolm 2 vols. London 1815, 1829.

و رجوع شود بترجمهٔ فارسی آن (تاریخ سر جان مالکم)

Histoire des Perses par Le Comte de Gobinau; Paris 1869 II Tomes.

Persia by Benjamin; London 1889.

۲ Die Zeit Zoroaster von Hertel; Leipzig 1924

۳ رجوع شود به گاتها تفسیر نگارنده ص ۲۹ — ۳۱

٤ Achaemeniden und Kayaniden von Hertel: Leipzig 1924

وکتب پهلوی و خطوط میخی و بالاخره شاهنامه وکتب تواریخ را زیرورو نموده اما بدبختانه چیز تازهٔ ببازار نیاورده همان کالاي پیش را بشکلی درهم و برهم و ترکیبي دگرگون بما نشان میدهد

از اینکه درگاتها بهیچ وجه اسمي از هیچیک از پادشاهان هخامنشی نشده و ابداً اشاره ای بسلطنت مقتدر این سلسله نگردیده بجای خود محفوظ در سایر قسمتهای اوستا نیز که بحکم علم اشتقاق چندین صد سال متأخر تر از گاتها ست ابداً اسمی از هخامنشیان و ناموران آن عهد نیست شاهنشاهان این سلسله که کورش و کمبوجیا و داریوش و خشیارشا و اردیشر وغیره باشند در سراسر دنیای قدیم معروف بودند چه رسد در وطن شان ایران این پادشاهان خود نیز زرتشتی بودند چطور ممکن است که در کتاب دیني ایرانیان از آنان یادی نشده باشد! همچنین از پادشاهان سلسله ماد که پیش از هخامنشیان سلطنت داشتند اسمی نیست اگر درگاتها اصلاً اسم خاصی موجود نبوده و از چندین تن از ناموران مثل گشتاسب و جاماسب و فرشوشتر یادی نشده بوده میتوانستیم بگوئیم که پیغمبر ایران در موعظه و تعلیم دینی خود محتاج بذکر اسامي امراء و بزرگان نبوده از این جهت اسامی پادشاهان ماد و هخامنشی هم در آن نیست چنانکه پادشاهان هخامنشی در کتیبه های سیاسی خود محتاج بذکر اسم زرتشت و روحانیون نبودند گذشته از گاتها در سراسر اوستا از هیچ یك از چهار پادشاه معروف ماد که دّیاکو و هُوَوْخشترا و فرَوَرْتي و استیاج که یونانیها Deiokes, Kyaxares, Phraortes, Astyages نامیده انداسمی نیست در فروردین یشت اسامی چندین صد تن از پادشاهان و ناموران و پارسایان محفوظ مانده و بفروهر هریك درود فرستاده شده اما در این فهرست بسیار بلند بهیچ اسمی بر نمیخوریم که یادآور یکی از پادشاهان ماد یا هخامنشی یا یکی از ناموران آن عهدها باشد درصورتي که از طرفی بدون شك پادشاهان هخامنشی مزدیسنا کیش بوده و از طرف دیگر شاه پرستي از خصایص قوم ایران است و از اوستا هم محبت نسبت بشاه بخوبي مفهوم میشود با وجود این ها اتفاق بسیار عجیبی است که عمداً

در اوستا از ذکر اسامی این پادشاهان یا لا اقل یك دو تن از میان آنان خود داری کرده باشند و باز عجیب تر که ترکیب اسامي فروردین یشت نیز شبیه بترکیب اسامی معمولي عهد ماد و هخامنشی نیست مثلاً هیچ اسمی در این فهرست بلند موجود نیست که مثل دسته ای از اسامی خاص عهد هخامنشی با کلمهٔ مهر ترکیب یافته باشد [۱] نظر باین دلیل و دلایل دیگری که در این جا موقع ذکر آنها نیست یشتهای بزرگ هم پیش از عهد ماد سروده شده چه رسد بگاتها که سراینده آنها خود پیغمبر ایران است و هیچکس او را مثل هرتل معاصر گشتاسب پدر داریوش (۵۲۱–۴۸۵ پیش از مسیح) تصور نخواهد کرد گذشته از اینکه گروهی از دانشمندان عهد او را پیش از سلطنت ماد یعنی پیش از قرن هشتم پیش از مسیح دانسته اند

کاری بایراداتی که به هرتل وارد آمده [۲] و ممکن است باز وارد آید نداریم فقط در این جا متذکر میشویم که پادشاهان کیاني را آن طوری که در اوستا از آنان یاد شده و آن طوری که در سنّت کهن ایرانیان آمده ابداً نمیتوان با پادشاهان هخامنشی مربوط کرد و نه پادشاهان ماد را با پیشدادیان بخصوصه یاد آور میشویم که اسامی پادشاهان دو سلسلهٔ داستانی بکلی غیر از اسامي پادشاهان دو سلسله تاریخی است مثلاً فریدون و فرورتي, کیخسرو و کورش لفظاً از یك ریشه و بنیان نیستند چیزي که هست این است برخی از وقایع پادشاهان هخامنشی را که بیادها مانده بود بعدها بپادشاهان کیانی نسبت داده اند و نیز ممکن است که برخی از داستانهای ملی را بعدها بتاریخ یك پادشاه واقعی ضمیمه کرده باشند همچنین چند تن از پادشاهان اخیر هخامنشی را که در آخر مقاله ذکر شان بیاید بپادشاهان کیاني پیوسته اند و اسکندر فاتح ایران و برهم زننده دولت هخامنشیان را جا نشین کیانیان پنداشته اند و نیز باید گفته شود که اسامي این پادشاهان اخیر

---

۱ رجوع شود بصفحهٔ ۲۶ همین کتاب

۲ Etudes sur le Zoroatrisme de la Perse Antique par Christensen Kobenhavn 1928 p. 25-35

نیز بعدها بواسطه یونانیان و داستان اسکندر بایرانیان رسیده است بدبختانه از دولت ماد[۱] و هخامنشی در تاریخ ما اسمی نمانده چنانکه از دورهٔ سلطنت چهار صد و هفتاد و شش ساله اشکانیان نیز از مآخذ خودمان جز چند سطر مبهم خبری بما نرسیده است

---

۱ از اینکه نگارنده در طی تفسیر یشتها همیشه (ماد) گفته ام بجای (مِد) که بدبختانه نویسندگان دیگر ایران میگویند برای این است که نخواستم در استعمال اسم یك قسمت از وطن خود یونانیها را تقلید کرده باشم ماد Māda که اسم قوم و مملکت غربی ایران است در مقابل پارس مملکت جنوبی ایران بهمین ترکیب در پنج قرن پیش از مسیح تقریباً پنجاه بار در کتیبه های پادشاهان هخامنشی در بهستان (بیستون) و ابنیهٔ قصور فارس و شوش وغیره گاهی اسم مملکت و گاهی کسی که منسوب باین قسمت ایران بوده, یعنی مادی, تکرار شده است (۱) نخست یونانیهای آسیای صغیر یعنی ساکنین نواحی خلیج از میر حالیه که مملکت آنان نیز جزو قلمرو سلطنت ایران بود و در کتیبه های خطوط میخی هخامنشیان یون Yaun (Yonie) نامیده شده اسم ماد و پارس را باروپا رسانیدند چون یونها تلفظ (آ = ā) باز نداشته و باین آهنگ آشنا نبوده ناگزیر کلمات خارجه را در وقت ضرورت به (اِ = e) مبدل میکردند از این جهت ماد و پارس نزد آنان مِد و پرس شد (۲) و بهمین هئیت و تلفظ بیونانیهای دیگر رسید و بعد از آنان به رُمها رسیده میان سایر اقوام غربی منتشر گردید که حالیه نزد کلیهٔ اروپائیها بهمان ترکیب قدیمی یونها باقی است در کتاب پهلوی کارنامك اردشیر پاپکان این کلمه بهمان ترکیب قدیمی هخامنشی خود مادیك = ماد آمده اما معمولاً در پهلوی تغییر یافته ماه میگفته اند در کتاب مذکور مکرراً از یك پادشاه کُرد ماد یك اسم برده شده که رقیب اردشیر پاپکان بود نخست اردشیر در جنگ او شکست خورده فرار کرد و پس از چندی دوباره لشکری آراسته با چهار هزار نفر باو شبیخون برده هزار تن از کردها را کشت و گروهی را زخمدار و دستگیر نمود و پادشاه کُرد را با پسران و برادران و بستگانش با غنائم بسیار به پارس فرستاد (۳) مادیك پهلوی در عربی ماهی شده است (٤) در کتب مورخین و جغرافیون ایرانی و عرب قرون وسطی غالباً

---

(۱) رجوع شود به Die Keilinschriften der Achämeniden von Weissbach S. 150.

(۲) Aufsätze zur persischen Geschichte von Nöldeke S. 147.

و به Histoire de l' Art par Perrot et Chipier p. 411.

(۳) رجوع شود به Artachšîr i Pâpakân übersetzt von Nöldeke S. 48.

و به Kârnâmê î Artakhshîr i Pâpakân by D. D. Peshotan Sanjana; Bombay 1896 p. 22.

(٤) رجوع شود به آثارالباقیه چاپ زاخو Sachau ص ۱۱۱

کي

شکوه سلطنت و حسن کی ثباتی داد · زتخت جم سخنی مانده است و افسر کي (حافظ)

اینك چند سطری در خصوص کلمهٔ کي نگاشته پس از آن مرتباً بذکر پادشاهان این سلسله مي پردازیم کی که در فارسی عنوان پادشاهان کیانی است

باسم ماه برمیخوریم ولی از دائره وسعت آن کاسته به برخی از نواحي غربی ایران اطلاق میشده مثل ماه نهاوند و ماه دینار و ماه شهریاران وغیره همین نواحی را نیز جغرافیون عرب جبال نامیده اند (۱) طبری در ذکر سلطنت بهرام گور (۴۲۰—۴۳۸ یا ۴۳۹ میلادی) مینویسد: «بهرام گور در آخر عمرش از براي شکار به ماه رفت» و در ذکر سلطنت هرمزد چهارم (۵۷۹—۵۹۰ میلادی) مینویسد: «عادت او بر این بود که تابستان را در ماه میگذرانید (۲) در دیوان ویس و رامین که سراینده آن فخرالدین گرگاني آن را از یك داستان پهلوي بنظم فارسي در آورده مکرراً بکشور ماه و بوم ماه و ماه آباد و زمین ماه که از همه یك کشور اراده شده برمیخوریم (۳) زیرا که ویس دختر شاه قارن و ملکه شهرو ,خواهر ویرو و زن شاه موبد و معشوقهٔ رامین برادر شاه موبد از کشور ماه بود شاه قارن در سر زمین ماه پادشاهی داشت و شاه موبد در مشرق ایران در خراسان شهریار بود (٤) کلمهٔ ماد با کلمهٔ میان که در اوستا مئیذیه Maidhya آمده و کلمه ایست

---

(۱) در خصوص ماد و ماه و ماهات و ماه البصره و ماه الکوفه و هیئت سریاني و ارمنی این اسم رجوع شود به Ērānšahr von Marquart S. 17-20.

وبه Iran im Mittelalter nach den arabischen Geographen; Leipzig 1121 IV. Abt, S. 445.

وبه معجم البلدان کلمات ماه و ماه دینار و نهاوند

(۲) رجوع شود به Tabari, übersetzt von Nöldeke S. 108 u. 265.

(۳) بشوهر بود شهرو را یکی شاه بزرگ و نامور از کشور ماه (ص ۲۰)

مدار او را به بوم ماه آباد سوي مروش کسی کن با دل شاد (ص ۲۹)

ترا دارم چو جان خویشتن شاد زمین ماه را همواره آباد (ص ۲۹)

زمین ماه یکسر باد ویران چو دشت ریگ و چون شور بیابان (ص ۳۳)

وگر نه بوم ماه ازکین شود پست پس آنکه چون توانی زین گنه رست (ص ۵۱)

(٤) رجوع شود بجلد اول یشتها ص ۳۰۵ و ۳۳٤

مثل کیقباد و کیکاوس و کیخسرو وغیره و اسم خاندان این سلسله بشمار رفته در اوستا کَوِیْ Kavi آمده و در سانسکریت نیز کَوِی گویند از گاتها چنین برمیآید که کوی بمعنی پادشاه و امیر و مطلق فرمانده باشد چه این کلمه از برای اُمرا و شهریاران دیویسنا که مخالف آئین مزدیسنا بودند و بزرتشت خصومت میورزیدند نیز استعمال شده است چنانکه درگاتها یسنا ۳۲ قطعات ۱۴ و ۱۵ ویسنا ۴۴ قطعهٔ ۲۰ ویسنا ۴۶ قطعهٔ ۱۱ و یسنا ۵۱ قطعهٔ ۱۲ کوی دراین چند جا باستثنای قطعهٔ اخیر با گَرَهمَ Grehma یا با کَرَپَنْ Karapan و اُوسیج Usij یکجا نامیده شده است گَرَهمَ و کَرَپَنْ و اوسیج از پیشوایان دیو یسنا و مخالف مزد یسنا میباشند همچنین همین عنوان را

مشترك میان اقوام هندو اروپائي (در سانسکریت میدهیه mádhya و در لاتیني مدیوس medius) ارتباطي ندارد بنابر این وجه اشتقاق کاسل Cassel بي اساس و ماد را نمیتوان کشور میانگي یا مملکت مرکزي و وسطی ترجمه کرد (۱) لابد ماد یك قبیله ایرانی بوده که اسم خود را باقامتگاه خود دادند همین مادها بودند که در حدود سال ۷۱۳ پیش از مسیح در مغرب ایران بناي استقلال گذاشتند و همدان (اکباتانا) را پایتخت خود قرار دادند و دولت آشور را منقرض کردند و سراسر ایران زمین و قسمتی از ممالك مجاور را در زیر فرمان خود در آورند و زمینهٔ جهانگیري هخامنشیان و عظمت و جلال ایران را حاضر نمودند سزاوار نیست که ما امروزه اسم آنان را شکسته و نادرست بزبان آوریم بدبختانه برخي از نویسندگان ما بزرگترین پادشاه ایران و سر سلسلهٔ هخامنشیان را که یکي از نامووران جهان بشمار است مثل یونانیها سیروس مینویسند و در این اواخر چندین خانواده ایرانی سیروس نامیده شده اند بجای کورش چنانکه در کتیبه ها آمده, و ابوریحان بیروني هم بهمین هیئت ضبط کرده است (۲)

Zoroaster, Sein Name und Seine Zeit von D. Paulus Cassel ; Berlin (۱) 1886 S. 2.

(۲) رجوع شود به آثار الباقیه ص ۱۱۱ در این جا کورش همان کیخسرو تصور شده: « کورش وهو کیخسرو » رجوع شود بمقالهٔ کیخسرو

حضرت زرتشت بپادشاه عصر و بدوست و حامي خود گشتاسب داده است چنانکه در گاتها: یسنا ٤٦ قطعهٔ ١٤ و یسنا ٥١ قطعهٔ ١٦ و یسنا ٥٣ قطعهٔ ٢ فقط یك بار در یسنا ٢٨ قطعهٔ ٧ گشتاسب بدون عنوان کوی نامیده شده است کوی در قسمتهای دیگر اوستا گاهی بمعنی امیر ستمکار و مطلق گمراه کننده و مفسد با کرَپن و جادو و پری یکجا ذکرشده چنانکه در یسنا ٩ فقرهٔ ١٨ و فروردین یشت فقره ١٣٥ و زامیاد یشت فقرهٔ ٢٨ وگاهی هم عنوان یکی از پادشاهان سلسله کیانی است و در هرجا آمده بجای خود ذکر خواهیم کرد کلمهٔ کوی در وید برهمنان بمعنی امیر و یا شهریار و سرور نیامده بلکه از برای ستایندگان دیوها یعنی پروردگاران هندوان استعمال شده است یا بعبارت دیگر کوی در آئین برهمني یك قسم شمنی است بنابر این بسیار منطقی است که دیویسنان در اوستا از گمراه کنندگان و دشمنان مزدیسنا شمرده شده اند نظر بمندرجات اوستا میتوان گفت کویْ عنوانی است بمعني پادشاه و شهریار که بدون امتیاز هم از برای اُمرای دیویسنان و دشمنان بکار رفته و هم از براي امرای مزدیسنا بنابر این بایستی چنین تصور کرد که اساساً کوی عنوان بوده و بعدها این عنوان از برای پادشاهانی که بعد از سلسلهٔ پیشدادی بسرکار آمدند اختصاص یافته و رفته رفته اسم مخصوص خاندان این سلسله پنداشته شده است اصلاً کوی اسم کسی نبوده که پادشاهاني بدو منسوب شده باشند همان طوری که هخامنشیان به هخامنشیا که یکی از اجداد کورش بزرك است منسوب گشته و سلسلهٔ اشکانیان و ساسانیان بارشك (اشك) و ساسان نسبت داده شده اند عنوان پیشدادی نیز که در اوستا پرَذات paradhāta آمده و اسم نخستین سلسلهٔ پادشاهان ایران قرار داده شده نیز عنواني است مثل کیاني, زیراکه پیشداد بمعنی نخستین قانونگزار است و اسم شخص مخصوصي نبوده زامیاد یشت که گفته ایم فرکیاني یشت هم نامیده میشود از فرکیانی صحبت میدارد اما در این یشت از ''فرکیانی'' شکوه سلطنت کیانیان بخصوصه اراده نشده بلکه از آن مطلق

فرّ پادشاهی اراده شده زیرا در این یشت از فر کیانی یعنی فر پادشاهی اهورامزدا و امشاسپندان و ایزدان و زرتشت و سوشیانتها یاد شده همچنین در کرده‌های (فصلهای) ٤ و ٥ و ٦ از فر کیانی هوشنگ و طهمورث و جمشید سخن رفته چنانکه میدانیم این پادشاهان از سلسلهٔ پیشدادی میباشند و بخصوصه هوشنك در کردهٔ ٤ فقرهٔ ٢٦ پَرَذاتَ قید شده است. عنوان فصل ۳۱ بندهش که از پادشاهان صحبت میدارد چنین است: «در نژاد و نسب کیانیان» اما در این فصل از پادشاهان پیشدادی و ضحاك و پادشاهان کیانی و ساسانی سخن رفته و این خود دلیل است که از کلمه کیانیان در عنوان مذکور مطلق پادشاهان ایران اراده شده است نه سلسله مخصوص در کتاب هفتم دینکرد فصل ۳ فقرهٔ ٦٤ (چاپ سنجانا) مندرج است: «زرتشت بواسطه الهامی آگاهی یافت که زاکـ زشت و بدکیش و پرآسیب از کرپان های گشتاسب و بسا از کی‌ها و کرپانهای دیگر که‌دز دربار گشتاسب بودند باهمدیگر متحّد گشته قصد هلاك وی کردند» لابد در این جا صحبت از وقتی است که هنوز گشتاسب بزرتشت نگرویده بود که زاکـ نام از پیشوایان دینی با سایر کي ها یعني امرای دربار نسبت بزرتشت سوء قصد نموده بودند چنانکه ملاحظه میشود در این جا نیز کي بمعنی امیر آمده و احتمال هم دارد که کي ها شاهزادگان و بستگان خاندان گشتاسب باشند در شاهنامه غالباً کي عنوان پادشاهان مخصوص کیاني است و گاهی بمعني مطلق پادشاه آمده چنانکه در این شعر: چواغریرث آمد زآمل بری از آن کار او آگهی یافت کي [1] در این جا کی از برای افراسیاب پادشاه توران آمده است در لغات فرس اسدی کی بمعنی پادشاه ضبط شده از این قرار: «بزرگترین ملکان را کي خوانند و این از کیوان گرفتند» معلوم است که وجه اشتقاق اسدی بکلی بی اساس است درسلسلهٔ نسب کقیباد که مؤسس پادشاهان کیانی است کوی یا کي نامي سراغ نداریم اما در ایران قدیم کوی اسم خاص هم بوده چنانکه در فروردین یشت فقرهٔ ۱۱۹

---

۱ شاهنامه جلد اول صفحه ٥۹ چاپ عکسی از روی خط اولیاء سمیع شیرازی بونه ۱۳۱۹

فروهر پاکدین کوی (کي) ستوده شده است همچنین در فقرهٔ ۱۱٤ و ۱۲۳ بفروهر دو تن از پارسایان درود فرستاده شده که اسم پدر هردو کوی بود در این جا باید متذکر شویم که در اوستا در هرجا که کلمه کوی از برای امرای دیو یسنا آمده بصیغه جمع «کوي ها» استعمال شده است با این که در اوستا کوی بمعنی مطلق شهریار آمده ولی در برخی از موارد چنان بنظر میرسد که این عنوان از همان قدیم از براي تعیین خاندان کیانی تخصیص یافته باشد چه در فقرهٔ ۷۱ زامیاد یشت از کیقباد و کي اپیوه و کیکاوس وکي آرش وکي پیشین و کي و یارش وکي سیاوش یاد شده و در فقرهٔ بعد مندرج است که کیانیان همه چالاك و همه پهلوان و همه پرهیزکار و همه بزرگ منش وهمه چست و همه بیباك بودند صفات مذکور از برای پادشاهان و شاهزادگاني که همه از کیانیان هستند آورده شده است دیگر اینکه در اوستا هیچ یك از پادشاهان پیشدادی مثل هوشنگ و طهمورث و جمشید و فریدون و منوچهر وغیره کوي یا کی خوانده نشده اند اما شاهزادگان سلسله کیاني که میدانیم برخی از آنان بتاج و تخت نرسیدند و پادشاهی نداشتند مثل اپیوه و آرش و پیشین و ویارش و سیاوش همه کوی یا کي نامیده شده اند از فقرهٔ ٦٦ زامیادیشت برمیآید که سیستان وطن کیانیان است چه در فقرهٔ مذکور آمده: «فرکیانی کسي راست که در سر زمینی که در آنجا دریای کیانسیه واقع است شهریاری دارد, دریائی که رود هلمند در آن فرو ریزد» در فصل ۲۱ بندهش فقرهٔ ۷ مندرج است کیانسیه در جائی است که در آنجا منزل خاندان کیانی است» در فصل ۱۳ بندهش فقره ۱٦ مندرج است که دریای کیانسیه در سیستان است شکی نیست که این دریا چه همان است که امروزه دریا چه هامون گوئیم عجالةً بهمینقدر اکتفاء نموده تا در توضیحات فقرهٔ ٦٦ زامیادیشت مفصل تر از آن صحبت بداریم اختصاص دادن پایگاه و خانه کیانیان به سیستان نیز دلیلی است که از آن سلسلهٔ مخصوصی اراده شده زیرا که در سنّت کهن ایران و اوستا و داستان ملی و تاریخ میدانیم که بخصوصه سلطنت کیانیان پس از کیخسرو با مشرق ایران ارتباطی داشته

و آن سرزمینها محل نشاء و نمای دین پیغمبر ایران زرتشت بود و اسامی ممالکی که در اوستا از آنها اسم برده شده غالباً در شرق ایران واقع است

از آنچه گذشته خلاصه کرده گوئیم: با اینکه در اوستا کوی یا کي بمعني مطلق امیر و پادشاه آمده از براي تعیین طبقه مخصوصی از پادشاهان نیز استعمال شده است بنابر این بجاست که سنّت کهن و مقدس ایران را حفظ نموده کیانیان را مثل پیشدادیان سلسلهٔ مخصوصي بشماریم

کیقباد

قدح بشرط ادب گیر ز آنکه ترکیبش ز کاسهٔ سر جمشید و بهمنست و قباد (حافظ)

کیقباد سر سلسلهٔ پادشاهان کیانی است راجع باو و پادشاهان دیگر این سلسله تقریباً مندرجات مورخین با همدیگر موافق است پس از مُردن گرشاسب آخرین پادشاه پیشدادی با اینکه طوس و گستهم پسران نوذر در حیات بودند و خاندان فریدون هنوز از میان نرفته بود اما چون فر ایزدی با آنان نبوده تا گزیر بپادشاهی نرسیدند پس از مشورت زال با موبدان, کیقباد را که دارای فر ایزدی و برازندهٔ تاج و تخت بود بشهریاری برگزیدند رستم پسر زال رفته اورا از البرز کوه باستخر آورد بعد از رسیدن شاه نو تورانیان که بایران هجوم آورده بودند شکست یافته برگشتند در کتب مورخین بنای چندین شهر منسوب باوست از آنجمله بقول حمزه اصفهاني در کتاب سنی ملوك الارض و الانبیاء استان ایرانو ثارث کواذ» در اصفهان ؟

نسب کیقباد را مختلف ذکر کرده اند و برخی اورا پسر زغ یا زاغ (لابد زاو مراد است) ذکر کرده اند و برخي دیگر اورا از خاندان نوذر یا منوچهر دانسته اند که زاو هم منسوب بهمان خاندان است حمزه نمیگوید که کیقباد بازو نسبتی دارد فقط مینویسد که مؤسس سلسله کیانی کیقباد در عهد زو بن طهماسب نشاء و نماء کرده و در مدت سلطنت خود مردم را بآبادانی گماشت در تاریخ بلعمی مندرج است: «گویند که کیقباد از فرزندان منوچهر بود و دختری بزنی داشت از مهتران ترکستان و از او پنج فرزند بودش یکی را نام

کیکاوس و دیگری را کیاش و یکی را کی پشین و یکی بیارش و یکی را اوسد و این کیقباد ملکی با عدل و داد بود و جهان آبادان کرد و شهرها بنا کرد و حدها و فرسنگها پدید کرد» ابوریحان بیرونی در آثارالباقیه سلسلهٔ نسب قباد را این طور ذکر کرده است؛ کیقباد بن زغ بن نوذکا بن یشو بن نوذر بن منوچهر بنا بمندرجات بندهش کیقباد از خاندان و پشت زو نبود بلکه پسر خوانده او بود زیرا در فصل ۳۱ فقرهٔ ۲٤ این کتاب مندرج است. «که کیقباد نوزاد را در پارچه پیچیده در تابوتی گذارده روی آب انداخته بودند زاب پسر تهماسب آن بچه لرزان و ناتوان را که در شرف هلاك شدن بود در روي رود دیده از آب برگرفت» نظر باین خبر کیقباد درخانه زو پرورش یافته و نسبت پسرخواندگي بنجات دهندهٔ خود دارد داستان بآب انداختن کیقباد شبیه است بداستان موسی پیغمبر بني اسرائیل: چنانکه در تورات آمده فرعون بقابله ها فرمان داده بود که آنچه پسر از زنان بنی اسرایل مقیم مصر متولد شوند بکشند چه هلاکت قوم خود را در ازدیاد آنان مي پنداشت اما قابله ها پسران را نکشتند پس از آن فرعون بقوم خود امر کرد که آنچه پسر زائیده شود به نهر اندازند شخصی از خاندان لاوی یکی از دختران لاوی را بزنی گرفت و از او پسری آمد چون بسیار نیکو منظر بود ویرا سه ماه نهان داشت و چون نتوانست او را دیگر پنهان کند تا بوتی ازنی برایش ساخته آن را از قیر وزفت اندوده طفل را در آن نهاده بآب انداخت دختر فرعون تابوت را درمیان نیزاردیده بکنیزانش گفت تا آن را برگیرند بچه را موسی نام داده در قصر فرعون پرورش دادند [1] . . . مدت سلطنت کیقباد را صد سال نوشته اند این مدت غیر طبیعی که از برای غالب پادشاهان قائل شده اند شاید از این جهت باشد که اسم چندین تن از پادشاهان یا چندین تن از آباء و اجداد آن شاه از قلم افتاده فراموش کرده بوده اند و مدت سلطنت یا مدت عمرچندین نفر را بمشهور ترین آنان داده اند چنانکه بزودی خواهیم دید که درمیان کیقباد و کیکاوس اسم پسر کقیباد که کي اپیوه باشد ازقلم

---

۱ رجوع شود به تورات سفر خروج باب اول و دوم

افتاده است در بندهش فصل ۳٤ فقرهٔ ۷ مدت سلطنت کي کباد فقط ۱۵ سال ذکر شده است

کیقباد در اوستا کَوَیْ کَواتَ Kavi Kavāta آمده در پهلوی کواد گویند گاهی هم کباد وقباد معّرب آن است کوی را که اسم سلسله اوست در مقالهٔ پیش معنی کرده ایم کوات مرکب است از دو جزء اولی که کوا Kavā باشد نیز بمعنی کوی یا کي میباشد و بقول بارتولومه یعنی محبوب و عزیز کی [1] چنانکه در اسم کوارَسمنْ که در فقرهٔ ۱۰۳ فروردین یشت آمده و در شاهنامه کرزم یا کرزم شده نیز همین جزء اولی دیده میشود و معنی این اسم مرکب چنین است: دارندهٔ صف رزم کیانی در اوستا فقط دوبار باسم کیقباد برمیخوریم نخست در فروردین یشت فقرهٔ ۱۳۲ و پس از آن در زامیاد یشت فقرهٔ ۷۱ در فقرهٔ مذکور فروردین یشت اول از فروهرپاکدین کیقباد و بعد از فروهرهای پاکدینان کي اپیوه و کیکاوس و کی آرش و کی پشین و کی ویارش و کی سیاوش و کیخسرو یاد شده است در فقرهٔ مذکور زامیاد یشت نیز بهمین ترتیب اول از کیقباد و بعد از ناموران دیگر این سلسله یاد شده ودر فقرات ۷٤ـ۷۷ از کیخسرو مفصل تر ذکرشده است گفته ایم کی اپیوه پسر کیقباد است این اسم در اوستا کوی آئیپی ونگهو Aipi vaňhu آمده فقط دو بار در دوفقرهٔ مذکور فرور دین یشت و زامیاد یشت پس از کیقباد از او اسم برده شده است در فصل ۳۱ بندهش در فقرهٔ ۲۵ مندرج است: «از کواد کی اپیوه بوجود آمد, کی آرش, کي ویارش, کی پیسان و کیکاوس از کی اپیوه بوجود آمدند, سیاوخش از کیکاوس بوجودآمدو کیخسروب از سیاوخش بوجود آمد» در فقرهٔ ۲۸ همین فصل از بندهش مندرج است: «لهراسب پسر اوزاو Aūzāv پسر مانوس پسر کی پیسین پسر کی اپیوه پسر کواد» پیسین لابد همان پیسان فقرهٔ ۲۵ بندهش است اپیوه در کتب مورخین مثل طبری و حمزه و بیرونی و مجمل التواریخ و ابن الاثیر و ابوالفداء وغیره نیز ذکر شده اما تحریف گردیده برخی کیا فوه وکي افوه

---

[1] رجوع شود به Altiranisches Wörterbuch von Bartholomae

و نیز ملاحظه شود به Achaemeniden und Kayaniden von Hertel s. 46

و برخي دیگر کی افینه و کي بینه و کینیه و افوه ضبط کرده اند کي افوه نزدیکتر بهیئت پهلوی این اسم است در هیئت افینه باز همان ترکیب پهلوی کلمه موجود است جز اینکه در پهلوی حرف (ن) و (و) داراي یك علامت و حرف است باین ملاحظه اپیوه را اپینه خوانده اند و افینه معرّب آن است بسیاری از مورخین مثل حمزه و بیرونی و مؤلف مجمل التّواریخ او را پسر کیقباد و پدر کاوس نوشته اند معنی این اسم درست معلوم نیست اما یوستی چنین معني کرده است به نیکی مایل یا داراي نیکی [1] در چند سطر پیش دیده ایم که در تاریخ بلعمی پنج پسر که کیکاوس و کی آرش و کی پشین و کی بیارش و اوسد باشند به کیقباد منسوب اند در شاهنامه چهار پسر باو منسوب اند از این قرار :

نخستین چه کاوس با آفرین کیارش دوم بُد سوم کی پشین
چهارم کی ارمین کجا بود نام سپردند گیتی بآرام و کام

اما صواب در این است که آنان را مثل بندهش و بسیاری از کتب دیگر پسران کی اپیوه و از نوکان کیقباد بدانیم درفقرهٔ ۱۳۲ فروردین یشت و در فقرهٔ ۷۱ زامیادیشت این اسامي چنین است: کَوي اُوسَذَنْ (Usadhan) کَوِيْ اَرشَنْ (Aršan) کَویْ پیسیننگه (Pisinanh) یا کَوي پیسینَ (Pisina) کوی بیرشن (Byaršan) چنانکه ملاحظه میشود کیکاوس و کی آرش و کی پشین شاهنامه مطابق کویُ اوسذَنْ و کوی اَرشَنْ و کوی پیسین اوستا میباشند اما کی ارمین شاهنامه شباهتی به کوی بیرَشنْ اوستا ندارد البته ارمین بجای بیرشن آمده بیارش طبری و بلعمی درست مطابق ویارش پهلوی و بیرشن اوستاست از کی اپیوه و سه پسرش که کي آرش و کی پشین و کی ویارش و یاکی بیارش باشند جز از دو موضع در اوستا که ذکرش گذشته دیگر یادی نشده اما از پسر دیگرش کیکاوس که پسر ارشدش بوده و بتاج و تخت رسیده بیشتر اسم برده شده است

---

[1] رجوع شود به Auf das gute gerichtet, oder: reich an gut. Iranisches Namenbuch von Justi S. 516.

در مینوخرد فصل ۲۷ فقرات ۴۵ـ۴۸ آمده: «و از کی کواذ سوذ این بوذکو اندریزدان سپاسدار بوذ وش خدائی خوب کرد پیوند و تخم کیان از اوی اواژ گرفت» درفقرهٔ ۳۳ دیباچهٔ هفتمین کتاب دینکرد مندرج است: «فر مدت زمانی به کی کباد سر سلسلهٔ کیانی تعلق داشت از پرتو آن پادشاهی ایران رونق گرفت او پادشاهی درخاندان خود بر قرار ساخت و کارهای درخشان و سود مند نمود» اینک چند کله درخصوص معانی لفظی سه پسر کی اپیوه گفته پس ازآن از جانشین قباد که کاوس باشد سخن میداریم أَرْشَنْ که در فارسي آرش گوئیم در اوستا گذشته از اینکه اسم خاص است اسم مجرد هم استعمال شده بمعنی مرد و نر در مقابل زن و از برای تعیین جنس نر ستوران نیز آمده چنانکه در فقرهٔ ۵۸ ارث یشت بمعنی مرد و در فقرهٔ ۵۵ همین یشت از برای تعیین گاونر استعمال گردیده از همین ماده است اسم خاص ارشك (اشك) و ارشادا Aršāda که اسم قلعهٔ ای بوده در هرووتی Harauvati یعنی در قندهار حالیه که داریوش در کتیبهٔ بهستان (بیستون) در ذکر یکی از فتوحاتش از آن اسم میبرد لابدُ اسم خاص أَرْشَنْ یا آرش بمعني مرد و دلیر و جوان مناسبتی با اسم قلعهٔ مذکور دارد مشتبه نشود با آرش تیر انداز معروف معاصر منوچهر که در اوستا اِرْخشَ Erexša نامیده شده [1]

معنی لفظی پیسین سومین پسر کی اپیوه معلوم نیست این اسم در تاریخ طبری فاشین ضبط شده در برخی از نسخ شاهنامه کی پشین و در برخی دیگر کی نشین نوشته شده این اسم با این ترکیب اخیر مثل بسیاری از اسامی غیر مأنوسه دیگر در شاهنامه دگرگون نوشته شده است چنانکه حُییّ قتیبه را در شعر حُییّ قتیبه است ز آزادگان که از من نخواهد سخن رایگان حسین قتیبه نوشته اند پشین که از اسامي متروکه است بکلمهٔ نشین که از لغات رایج است تبدیل یافته است مسلّم است که این اسم باید در فارسی پیشین یا پشین باشد تغییر یافتن سین اوستا به شین درفارسی از قبیل تغییر یافتن کرساسپ اوستائی است

---

۱ رجوع شود بجلد اول یشتها ص ۳۳۴-۳۳۶

به گرشاسب یا گرشاسب شاهنامه ناصر خسرو گفته است شکارت کیقباد و
کی پشینست بسا کس کز تو با تاج و نگینست

بیرْشنْ که در تاریخ بلعمی بیارش ذکر شده مرکب است از دو جزءْ جزءْ
اخیر آن را که ارشن باشد معنی کرده ایم جزءْ اولی آن که بی bi باشد همان است که
در لاتینی بیس bis گویند و بمعنی دو بار میباشد و در سر یکدسته از لغات السنهٔ
اروپائی دیده میشود مثل biennal فرانسه یعنی دو ساله در اوستا نیز همین
کلمه در سر برخی از کلمات موجود است مثل بیارِ دراجه [illegible]
byāre drājah یعنی دو ساله یا بدرازای دو سال یا مدت طول دو سال بیارش
را اگر دارندهٔ دو اسب نر ترجمه کنیم بخطا نرفته ایم چنانکه بزودی خواهیم دید
که سیاوش, در اوستا سیاو رشنْ, مرکب است از سیاوَ + ارْشنْ Syāva+aršan
یعنی دارندهٔ اسب سیاه

کیکاوس

مرغی دیدم نشسته بر بارهٔ طوس در پیش نهاده کلهٔ کیکاوس
با کله همیگفت که افسوس افسوس کو بانگ جرسها و کجا نالهٔ کوس (خیّام)

کیکاوس دومین پادشاه کیانی که گفته ایم بقول بندهش و بسیاری
از مورخین پسر اپیوه و نوه کیقباد است در داستان ملی ما و کتب تواریخ
شهریار خیره سر و بوالهوسی تعریف شده است کاوس پس از لشکر کشی بسوی
مازندران و در آنجا اسیر دیوها شدن و بالاخره بواسطه رستم رهائی یافتن و
مازندران را تصرف نمودن قصد تسخیر هاماوران نمود در آنجا آوازه حسن
جمال سودابه دختر پادشاه هاماوران بگوش وي رسیده اورا خواستاری کرده
بزنی گرفت طبری سودا به را دختر پادشاه یمن مینویسد مسعودی مینویسد:
کیکاوس نخستین پادشاهی بود که پایتخت خود را از عراق به بلخ نقل داد و
در عراق از برای ستیزگی با خدا بنائی برپا کرده بود یمن را او خراب کرد
پادشاه یمن موسوم به شمّر بن یرعش بجنگ وی شتافت و کیکاوس را گرفتار
کرده بزندان انداخت اما سعدیُ دختر پادشاه یمن عاشق کیکاوس شده رنج

زندان را از او بکاهید پس از چهار سال رسم اورا از زندان برهانید و بازنش سعدیٰ بمملکتش برگشت و پسری از او آمد موسوم به سیاوخش

چنانکه ملاحظه میشود سعدیٰ که در شاهنامه سودابه شده نزد مسعودی هم دختر پادشاه یمن است جز اینکه برخلاف مشهور سیاوش که ذکرش بیاید پسر سودابه تصور شده است نظر بتعریفی که از هاماوران یا هماوران و ممالك متحد وی مصر و بربر در جنگ بضد کاوس در شاهنامه شده قهراً منتقل میشویم که هاماوران باید مملکت قوم قدیم حمیر و یمن حالیه باشد در روضة‌الصفاء نیز مسطور است: «در شاهنامه یمن را بهاماوران تعبیر کرده است» مندرجات بندهش بزرگ هم ممّد بر این است در جائی که مینویسد: «در عهد کیکاوس دیوها قوی شدند و اُشنر کشته شد دیوها کیکاوس را بر آن داشتند که بآسمان صعود کند اما سر افکنده بزمین افتاد و فرّ شاهی از او جدا گشت پس از آن در خاك شمبران Šambrān با بزرگان و سران بزنجیر بسته شد دیوی بود موسوم به زنگیاب Zīngyāb [۱] که زهر در چشم داشت و از مملکت عربها آمده بود و در ایران پادشاهی یافت بهر که با دیدگان بد نگاه میکرد میکشت ایرانیان افراسیاب را بکشور خود خواندند افراسیاب این زنگیاب را کشت و خود در ایران پادشاهی نمود بسیاری از ایرانیان را گرفته بترکستان فرستاد ایران را ویران کرد تا اینکه رُستهم از سیستان برخاسته جامهٔ رزم پوشیده پادشاه شمبران را دستگیر کرد و کیکاوس را از اسارت برهانید آنگاه بجنگ افراسیاب شتافت و اورا شکست داد و بترکستان راند افراسیاب دگر باره جنگ آغاز نمود کی سیاوخش برزم وی شتافت اما بواسطه مغلطهٔ سوتابیه که زن کیکاوس بود سیاوخش بایران باز نگشت و بنزد افراسیاب رفت و بدو پناه آورد بنزد کیکاوس برنگشت دختر افراسیاب را بزنی گرفت کیخسرو از او بوجود آمد سیاوخش در آنجا کشته شد کیخسرو افراسیاب را کشت و بگنگ رفت و پادشاهی بکی لهراسب برگذار نمود وقتی که

---

۱ راجع به زنگیاب که در اوستا زئینیگو Zainigu آمده بتوضیحات فقرهٔ ۹۳ زامیاد یشت ملاحظه شود در شاهنامه و کتب تاریخ این اسم نیامده است

گشتاسب سی سال پادشاهی کرد این هزاره بپایان رسید آنگاه هزاره چهارم آغاز کرد در این هزاره زرتشت آئین اهورا مزدا پذیرفت و آن را بگشتاسب نمود که آن را بپذیرفت و مجری[1] ساخت و جنگ شگفت آمیزی بضد ارجاسب کرد ایران و انْ ایران (ایران و خارجه) بجنگ در افتادند[1] شکی نیست که هاماوران شاهنامه و شمبران بندهش بزرگ هر دو یك مملکت است پروفسور مارکوارت مینویسد که شمبران بندهش بزرگ را باید سمران Samarān خواند چنانکه در فهرست شهرها [2] آمده است مملکت یمن را که درمیان سنوات ۵۶۲—۵۷۲ میلادی خسرو انوشیروان گرفت در قدیم نزد ایرانیان چنین نامیده میشده است ابن خرداذ به نیز عنوان پادشاه یمن را سمدار شاه (باید سمران شاه خواند) درج کرده و ابن الفقیه نقل از ابن الکلبی ساکنین بربر یمن را سامران ضبط کرده است [3] از جمله خیره سریهای کیکاوس این بود که بوسوسهٔ اهریمن خیال عروج بعالم بالا نمود طرز آسمان پیمائی اورا مختلف ذکر کرده اند بنا بشاهنامه چهار عقاب بپایه تخت بست که پس از چندی پرش خسته شده بآمل فرود آمدند در معجم البلدان مندرج است که

---

۱ رجوع شود به Zend-Avesta par Darmesteter vol. II p. 401-402.

۲ فهرست شهرها عبارت است از یك جزوهٔ پهلوی در آخر کتاب یادگار زریران این جزوه داراي هشتصد و هشتاد کله است و در آن از صد و ده شهر سخن رفته و از بنا کنندگان این شهرها که غالباً ساسانیان هستند نیز یاد شده است همچنین اسامی اشخاص پیش از عهد ساسانیان که بنای برخی از شهرها منسوب بآنان است نیز ذکر شده است در آخر فهرست از بغداد اسم برده مینویسد سازنده آن ابو جعفر است که اورا ابود وانیق مینامند رجوع شود به Pahlavi Literature by West im Grundriss der Irani. Philolo. B. II S. 118.

۳ رجوع شود به Ērānšahr von Marquart S. 26

و به Etudes Irani. par Darmesteter vol II p. 221-224.

و به Iranische Nationalepos von Nöldeke im Grundriss der Irani. Philolo. B. II S. 168.

یاقوت در معجم البلدان در ماده ابرقوه مینویسد «سعدي دختر تبع زن کیکاوس بود» تبابعه نیز از پادشاهان یمن بودند امین احمد رازی در کتاب هفت اقلیم در اقلیم اول در ذکر یمن (چاپ کلکته ص ۷) مینویسد: «و بزعم فارسیان کیکاوس بدست ذوالاذعار گرفتار گشته بود»

کیکاوس از فراز آسمان پرتاب گشته در شهر سیراف فرود افتاد باز یاقوت در ماده ری مینویسد : من در یك کتاب قدیم ایرانی خوانده ام که کیکاوس گذاشت از برای رفتن بآسمان چرخی بسازند و آن را با بزار لازم آراستند خداوند به بادها امر کرد که اورا تا با برها برسانند و پس از آن بحال خود واگذارند آنگاه کیکاوس پرتاب شده بدریای جرجان افتاد غرور کیکاوس سبب گردید که فر ایزدی از او جدا شد چنانکه جمشید از غرور خویش فر ایزدی را از دست داد [۱] و در فقرات ۳۱—۳۸ زامیادیشت خواهیم دید که چگونه فر ایزدی از او روی برتافت در اوستائی که اینك در دست داریم در خصوص سیر آسمان کیکاوس اشاره نشده اما دریکی از قطعات اوستائی موسوم به أئوگمدئیچا در فقرهٔ ٦ مندرج است : «کسی از چنگال مرگ رهائی نیابد ، نه کسی که مانند کیکاوس بگردش آسمان پرداخت و نه کسي که مانند افراسیاب تورانی خود در تك زمین پنهان نمود و در آنجا کاخ آهنین ببلندی هزار قد آدمی با صد ستون ساخت . . . »

در کتاب نهم دینکرد فصل ۲۱ فقرات ٤—۱۲ مندرجات نخستین نسك اوستای عهد ساسانیان که موسوم بوده به سوتکر نسك تجزیه گردیده چنین شرح داده شده است : چگونه کیکاوس در روی هفت کشور پادشاهی نمود، چگونه دیوها و مردمان را تندتر از حرکت دست فرمانبردار خود کرد، چگونه او در بالای البرز هفت کاخ برپا نمود یکی زرین و دو سیمین و دو پولادین و دو آبگین (بلورین) و چگونه گروه دیوهای مازندران را از ویران کردن جهان باز داشت و آنان را از برای خدمت خود دربند نمود وچگونه مردمانی که بواسطه طول زمان زور خود را باخته و جان شان نزدیک بود که از تن شان بیرون شود خود را بقصر او رسانده و پیرامون کاخ او گشته جوانی بآنان برگشت و بسّن جوانی پانزده ساله شدند پس از آن دیوها قصد هلاك کیکاوس کردند و دیو خشم از پی تباهی بنزد او آمد و بنظر او پادشاهیش را در روی هفت کشور خوار نمود و او را بشهریاری آسمان

---

۱ رجوع شود بجلد اول یشتها ص ۱۸٦ — ۱۸۷

و نشیمنگاه امشاسپندان بفریفت چگونه کیکاوس بفریب دیو خشم و دیوهای دیگر بنای ستیزگی با ایزدان گذاشت و کیکاوس با گروه دیوها و دروندان (مفسدین) بتاریکی بیکران پرتاب شد و از سپاهش جدا گردید و ازخیره سری از ستیزه خود برضد ایزدان دست برنداشت آفریدگار فر ایزدی را از او برگرفت سپاه کیکاوس از اوج (فر) بزمین افتاد و کیکاوس بفراخکرت فرود آمد و این نیز گفته شده که درهنگام گردش آسمان کسی متصل بکیکاوس بود و از پی آنان ایزدنریوسنگ (فرشته ایست که پیك خدائی سپرده باوست) میتاخت ومیخواست اورا جدا کند ناگاه ازکیخسرو که هنوز متولد نشده بود چنان آوازی برخاست که گویا از هزار مرد خروش برآمده باشد وگفت ای نریوسنگ اورا مکش زیرا که اگر تو او را هلاك سازی درآینده کسی نخواهد بود که سپاه کینخواه را بضد توران برانگیزاند زیرا که از این مرد سیاوش بوجود خواهد آمد و ازسیاوش من پا بدائرهٔ هستی خواهم گذاشت من کیخسرو که دلیران و یاوران دینی را بضد یلان توران درهنگام کار زار بر انگیزم آن یلان را نابود کنم و آن لشکر را پریشان سازم و چنان کنم که شهریاران توران روي بگریز نهند نریوسنگ از این سخنان فروهر کیخسرو شاد گشته دست از کیکاوس بداشت اما کیکاوس فناپذیر گردید» از این خلاصهٔ مطالب بخوبي برمیآید که در اوستای عهد ساسانیان مفصلاً ازکیکاوس صحبت میشده و از عصیان وی نیز سخن رفته بوده است از این خلاصه نیز برمیآید که کیکاوس پس از سیر آسمان و گسستن فرایزدي از او مادر سیاوش را بزنی گرفت اینك شرح این پیوند بنا بشاهنامه: روزی درشکار گاهی پهلوانان ایران طوس و گیو و گودرز بدختر خوبچهری که از بیم خنجر آختهٔ پدرمست خویش سر بدشت و بیابان نهاده بود برخوردند این دختر از خاندان گرسیوز برادر افراسیاب بود ونسبش بفریدون میرسید دل پهلوانان بدوگرم شد طوس گفت این دختر بمن میرسد زیرا که من او را یافتم گیو گفت از آن من است برای اینکه اسب من نخست باین جا رسید سخنشان بتندی بجائی رسید که بناچار داوری نزد کاوس بردند و او را میانجی برگزیدند کاوس چون

آن دخترك بدید شیفته گشته اورا برازنده خود دیده بزنی گرفت از او پسری آمد که اورا سیاوش نام کردند چون سیاوش بزرگ شد سودابه بدو عاشق گشت پس از برانگیختن و سایل و کامی نیافتن از او نومید شده کین او در دل گرفت و اورا نزد کیکاوس متهّم ساخت از اینکه او دست خیانت بسوی وی دراز نمود کیکاوس از پسرش خواست که از برای اثبات بیگناهی خود بمیان آتش برود از این محاکمه و قضاء عهد قدیم که در اوستا ورنگه ***** و در پهلوی ور و اکنون باید سوگند بگوئیم در جلد اول صحبت داشته ایم[1] سیاوش از این سوگند از آتش گزندی ندید اما سودابه جرأت نکرد که بآتش نزدیك شود بنا بسنتی که یاقوت در معجم البلدان در ماده ابرقوه ذکر میکند: «ابرقوه محلی بوده که در آن جا کیکاوس از برای آزمایش آتش افروخته بود و در آنجا هنوز تپهٔ که از خاکستر آن آتش تشکیل یافته موجود است» اما اشتباهاً در این سنت کیخسرو بجاي سیاوش ذکر شده سودابه عاشق کیخسرو شده و کیخسرو در آتش رفت در اقلیم سوم از کتاب هفت اقلیم تپهٔ مذکور بنابروایت دیگری بسیاوش منسوب شده است سیاوش برای اینکه از تهمت و افتراء نا مادري خود سودابه دور باشد بهمراهی رستم بجنگ افراسیاب رفت و او را شکست داد و صد تن از خاندان و بستگان افراسیاب را گروي گرفته بنای صلح نهاد کیکاوس از خبر صلح برآشفته بسیاوش پیام فرستاد که صد تن گروی را کشته باز با تورانیان بجنگد اما سیاوش نخواست که برخلاف قولش رفتار کند بناچار کس بنزد افراسیاب فرستاده از او در خاك توران پناه خواست پس از داخل شدن بتوران پیران ویسه سپهبد افراسیاب دختر خود جریره را بدو داد ازاو پسری آمد موسوم به فرود پس از چندی سیاوش بمیل خود پیران دختر افراسیاب را موسوم به فرنگیس بزنی گرفت و نزد پادشاه توران منزلتی یافت و گنگ دژ را بنا نهاده در آنجا بسر میبرد گنگ دژ ظاهراً در خوارزم بوده و ابوریحان بیرونی

---

۱ رجوع بجلد اول ص ۵۶۷—۵۷۳

مینویسد که ورود سیاوش مبدأ تاریخ سال خوارزمیان بوده است[1] سران و ناموران توران هنرهائی که از سیاوش دیده بودند بدو رشك بردند بخصوصه کرسیوز برادر افراسیاب که همواره او را متهم میساخت از اینکه او با ایرانیان در رابطه است و خیال تسخیر توران دارد بالاخره بسعایت کرسیوز پادشاه توران فرمان داد که دامادش را بکشند[2] فرنگیس را که از سیاوش آبستن بود به پیران سپرد که اگر پسری زاید آن پسر را بکشد اتفاقاً فرنگیس پسری زاد و او را کیخسرو نام کردند اما پیران را دل نشد که او را بکشد افراسیاب که پس از چندی از وجود چنین پسری آگاهی یافت به پیران گفت که او را بشبانان بسپرد تا درمیان آنان بزرگ شود تا حسب و نسبش را نداند و بکینخواهی پدرش قیام نکند بنا بمندرجات بلعمی کیخسرو تا هفت سالگی درمیان شبانان بود روزي افراسیاب به پیران گفت که امشب در اندیشه کودک بودم که چگونه پادشاه زاده درمیان شبانان تواند ماند برو او را نزد من آر پیران رفته او را از شبانان برگرفت و در راه باو بیاموخت که آنچه افراسیاب از تو میپرسد جواب غیر آن بده که من از او برتو همی ترسم

---

۱ رجوع شود به آثارالباقیه ص ۳۵ و به چهار مقاله نظامی العروضي السمرقندی به حواشی میرزا محمد خان بن عبدالوهاب قزوینی ص ۲٤۷ ـ ۲٤۸

رجوع شود بجلد اول یشتها .بمقاله ویسه و کنگ دژ ص ۲۱۹

۲ فردوسی میگوید که از خون سیاوش گیاهی روئید که آن را خون سیاوش نامزد کرده اند :

بساعت گیاهی از آنخون برست جز ایزد که داند که او چون برست
گیا را دهم من کنونت نشان که خواني همي خون اسیاوشان
بسی فایده خلق را هست از او که هست آن گیا اصلش از خون او

در بحرالجواهر و تحفهٔ حکیم مؤمن مندرج است که خون سیاوشان فارسی دم‌الاخوین است و آن عصاره یا صمغي است سرخ رنگ که از گیاه یا درختی استخراج میشود

گیاهی موسوم به پرسیاوشان که در ایران در جاهای نمناك میروید معروف است آن را در لاتینی Capillus veneris یا Capillus muliebris و در زبانهاي آلماني و انکلیسی و فرانسه Adiantum, adiante نامیده میشود معمولاً Capillaires de Montpellier, Frauen haar, cheveux de vénus وغیره میگویند این گیاه در طب قدیم یونانی و ایراني دواي معروفی بوده و امروزه نیز در طب جدید مورد استعمال دارد بخصوصه دوائي است مُسکن و بضد سرفه بکار میرود

بنابدستور پیران سؤالات افراسیاب را کیخسرو بعکس پاسخ گفت افراسیاب تصور کرد که این کودك کم مغز کسی نخواهد شد که باندیشهٔ خونخواهی پدرش افتد و اسباب زحمت توران فراهم آورد به پیران گفت این را برگیر بمادرش سپار از اوکاری نیاید من از سر می برسم او پاسخ از پا میدهد پیران کودك را بمادرش سپرد ما بقی حکایت را درمقاله کیخسرو ذکر خواهیم کرد

در خصوص حسن جمال سیاوش که سودابه را گرفتار ساخت و بالاخره سبب کشته شدن وی گردید در تاریخ بلعمی مندرج است: «کیکاوس را پسری آمد او را سیاوش نام کردند و در همه جهان ازین سیاوش نیکو روی تر کس نبود» در آفرین پیغمبر زرتشت در فقرهٔ ۳ پیغمبر ایران بگشتاسب دعا کرده فرماید: «بکند که تو مانند کی سیاوش زیبا پیکر و بی آلایش شوی» سیاوش در اوستا سیّاوَرْشَنْ Syāvaršan و در پهلوی و گاهی هم درفارسی سیاوخش گویند این اسم مرکب است از سیّاوَ که درجز و اسامی مرکّبه صفت است بمعنی سیاه و ارشنْ که آن را در مقاله کیقباد معنی کرده ایم این اسم مجموعا یعنی دارنده اسب سیاه چنانکه سیاوسپی Syāvaspi که در فقرهٔ ۱۱٤ فروردین یشت آمده و اسم یکی از پارسایانی است که فروهرش ستوده شده در معنی با سیاوش یکی است از گنگ دژ که ساخته سیاوش است در جلد اول (ص۲۱۸-۲۲۱) صحبت داشته ایم در مقدمه کتاب هفتم دینکرد فقرهٔ ۳۸ و در مینوخرد فقرات ۵۷-۵۸ نیز این بنا منسوب باوست در این جا بیش از این محتاج بذکر سیاوش نیستیم چه در مقاله کیخسرو خواهیم دید که غالباً در اوستا سیاوش و کیخسرو یکجا ذکر شده اند

اینک برگردیم بر سر کیکاوس این اسم در اوستا کَوِیْ اُوسَنْ Kavi.Usan یا اُوسَذَنْ Usadhan میباشد در آبان یشت فقرات ٤۵-٤٦ و در بهرام یشت فقرهٔ ۳۹ و در آفرین پیغمبر زرتشت فقرهٔ ۲ اُوسَنْ و در فقرهٔ ۱۳۲ فروردین یشت و در فقرهٔ ۷۱ زامیاد یشت اوسَذَنْ آمده گذشته از این فقرات دیگر در اوستا از کاوس سخن نرفته است در فقرات مذکور

آبان یشت کاوس از برای فرشتهٔ آب ناهید نذر نموده خواستار است که بزرگترین شهریار ممالك گردد و بدیوها و مردمان و جادوان و پریها و کویها وکرپانها چیر گردد در فقرهٔ مذکور بهرام یشت کاوس آرزومند است که پیروزگر شود در فقرهٔ مذکور آفرین پیغمبر زرتشت که از قطعات متأخر اوستا بشمار است زرتشت بکی گشتاسب دعا کرده فرماید: «بکند که تو مانند مزدا نیك کنش شوی, مانند فریدون پیروز مند گردی, مانند جاماسب نیرومند شوی, مانند کاوس بسیار توانا (ـــ شرزه) باشی, مانند آئوشنر بسیار بزرگ شوی, مانند طهمورث مسلح (زیناوند) گردی» در فقرهٔ ۱۳۲ فروردین یشت و در فقرهٔ ۷۱ زامیاد یشت که ذکرش در مقالهٔ کیقباد گذشته در اولی فروهر کاوس در ردیف پادشاهان و شاهزادگان کیانی ستوده شده ودر دومی باز در ردیف پادشاهان و شاهزادگان کیانی کاوس دارندهٔ فرّ کیانی شمرده شده است در فقرهٔ ۱۲۱ فروردین یشت از یک اُوَسذَنْ (اوس) نامی که یکی از پارسایان و پسر مزد یسنا ست یاد گردیده بفرو هرش درود فرستاده شده است چنانکه ملاحظه میشود اسم کاوس بدون عنوان کی در اوستا اُوَسنْ یا اوَسذَنْ میباشد و در فارسی بایستی اوس باشد درجز و اسامی قدیم ایرانی نیز درطی تاریخ باسم اوس برمیخوریم کاوس اسمی است که باعنوان کی ترکیب یافته اما یکبار دیگر هم این عنوان را با و اضافه نموده گفته اند کیکاوس بنابر این درکیکاوس دوبار کلمه کی موجود است قابوس معرّب کاوس است و بعد ها همین اسم معرّب اسم ایرانیان قدیم شده چنانکه قابوس بن وشمگیر زیاری (۳۶۶–۴۰۳ هجری) اُوسنْ ـــ Usan نیز در اوستا اسم مجرّد استعمال شده بمعنی اراده و میل و آرزو چنانکه درگاتها: یسنا ۴۵ قطعهٔ ۹ این کلمه در تفسیر پهلوی (زند) خرسندی ترجمه شده است بارتولومه اسم خاص اَوْسنْ را از کلمهٔ اَوْسَ Usa مشتق میداند بنابر این «دارای چشمه ها» [۱]

---

۱ Altiran. Wörterbuch von Bartholomae s. 406.

اما اشپیگل و یوستی آن را آرزومند, با اراده, توانا ترجمه کرده اند بنا بر این مشتق است از کلمهٔ اُوْ سنْ که بمعنی اراده و آرزو است [۱] برخی از مستشرقین خواسته اند که میان کَوِیْ اُوَسنْ اوستا و اُوسنس کاویه Uśánas Kāvaya ریگ وید ارتباطی قرار بدهند اما وجه مناسباتی که ذکر کرده اند طوری نیست که خواننده قانع شود [۲] کاوس که کاوُس وکاووس هم نوشته میشود بسا در پهلوی کی هوس وکا هوس نیز خوانده شده است در فقرهٔ ۳۴ دیباچه هفتمین کتاب دینکرد مندرج است: فرمدت زمانی به کی آرش و برادرانش که از پشت کیقباد بودند تعلق داشت که همه چالاك و پهلوان و پرهیزکار و شگفتکردار بودند بزرگترین برادر آنان کیکاوس بپادشاهی رسید در مینوخرد فصل ۲۷ فقرات ٥٤ـ٥٥ آمده: «و از کا هوس سوذ این بوذ چون کی سیاوخش از تن او برهنیذ (بوجود آمد)»

اما اُشنر که در این مقاله مکرراً از او اسم برده ایم و در بندهش بزرگ دیده ایم که او با کاوس یکجا ذکر شده و در فقرهٔ ۳ آفرین پیغمبر زرتشت پس ازکاوس یاد شده در اوستا ائوشنرَ [Avestan script] Aośnara میباشد اُشنر و زیر کاوس بوده که بفریب اهریمن بفرمان کاوس کشته شد در مقدمهٔ کتاب هفتم دینکرد در فقرات ۳۶ـ۳۷ راجع با و مندرج است: «اُشنر بسیار زیرك در همان زمان کیکاوس از فرّ ایزدی بهر مند بود اشنر پیش از تولدش در شکم مادرش اعجاز و کرامات از برای مادرش ذکر میکرد و در هنگام تولدش اهریمن را مجاب ساخت اشنر فرمدار (صدر اعظم) و در هفت کشور مستشارکیکاوس بود مردی بود فرزانه و خردمند و دانا».

در فقرهٔ ۱۳۱ فروردین یشت راجع با و آمده: «فروهر پاکدین اَئوشنر بسیار زیرك را ما میستائیم»

---

۱ رجوع شود به Arische Periode von Spiegel S. 282.
و به Iranisches Namenbuch von Justi.

۲ رجوع شود بکتاب مذکور اشپیگل ص ۲۸۱ ـ ۲۸۷
و به Vedische Studien von Geldner p. 166.

مدت سلطنت کیکاوس در شاهنامه و غالب کتب تواریخ صد و پنجاه سال ذکر شده در آثارالباقیه (ص ۱۰۴) و در بندهش فصل ۳۴ فقرهٔ ۷ نیز همین مدت ذکر شده جز اینکه هفتاد و پنج سال پس از سیر آسمان و هفتاد و پنج سال پس از سیر آسمان قید گردیده است [۱]

کیخسرو

تکیه بر اختر شب دزد مکن کاین عیّار تاج کاووس ببرد و کمر کیخسرو (حافظ)

پس از چندی خبر کشته شدن سیاوش در توران بایران رسید سراسر کشور در ماتم و سوکواری نشست آتش کین افراسیاب در دلها زبانه کشید رستم که سیاوش را پرورده بود از پی کینخواهی برخاست نخست سودابه را که سبب مهاجرت سیاوش شده بود کشت و پس از آن لشکر آراسته با پسرش فرامرز بتوران زمین روی نهاد سرخه پسر افراسیاب و پیلسم برادر پیران در این جنگ کشته شدند افراسیاب شکست دیده از میدان روی بتافت از بیم اینکه مبادا کیخسرو بدست ایرانیان افتد به پیران گفت که او را بکشد اما پیران اورا نکشت و بآنطرف دریای چین آرام داد رستم متدرجاً ممالك توران را فرا گرفت ولی چون پادشاه بی فرو گناهکاری مثل کاوس شهریار ایران بود در نیک بختی و خوشي بروی ایرانیان بسته شد خشکسالی و قحطی همه را ستوه آورده بود شبي سروش گو درز را بخواب آمده بدو گفت که چاره درد ایران در این است که کیخسرو پسر سیاوش را بایران آورند و جز از گیو پسر تو کسی این کار را نتواند ساخت گیو بامر پدرش گو درز رهسپار دیار توران شد پس از چندی تفحص بتفصیلي که در شاهنامه مندرج است کیخسرو را پیدا کرده با مادرش فرنگیس بایران آورد اما کیخسرو پس از ورود بشاهي برگزیده نشد زیرا که طوس با سران دیگر همداستان نبوده میخواست که فریبرز پسر کیکاوس جانشین پدر گردد نه کیخسرو نوهٔ کیکاوس که از طرف ما در بافراسیاب تورانی منسوب است

---

۱ درجلد اول یشتها نیز از کیکاوس صحبت داشته ایم از برای مزید اطلاعات رجوع شود بصفحات ۲۱۴ - ۲۱۶

گیو در این مناقشه بطوس گفت که تاج و تخت ایران بکسی میرسد که داری فرّ ایزدی باشد اگر نه با بودن توچرا کیقباد را از البرز آورده پادشاهی بدو برگذار کردیم

ترا گر بدی فرّ و رای درست ز البرز شاهی نبایست جست......
کسی را دهد تخت شاهی خدای که با فرّ و برز است و با هوش و رای

پس از گفتگوها و پرخاشها قرار شد که فریبرز و کیخسرو باردبیل رفته دژ بهمن را که مقر اهریمن بوده تسخیر کنند و هرکدام که بگرفتن آن قلعه کامیاب گشت پادشاه شود نخست فریبرز با طوس لشکر کشیده بتسخیر دژ بهمن رفتند چون بنزدیك قلعه رسیدند زمین همچو آتش بردمید سنانها از گرمی بر فروخت و بدن درمیان زره بسوخت در مقابل گرما تاب نیاورده برگشتند و یقین کردند که کسی در مقابل جادوی اهریمنی تاب چنین گرمای سوزان را نخواهد داشت پس از آن کیخسرو با گودرز و سپاهیان بسوی دژ بهمن شتافتند چون کیخسرو بنزدیک دژ بهمن رسید درنامه ای ستایش و درود خداوند نوشته آن را بنیزهٔ بلندی بست و بگیو گفت یزدان را یاد نموده این نامه را بدیوار دژنه وقتی که نامه بدیوار دژ نهاده شد خروش از دشت وکوهسار برخاست جهان تیره و تار شد پهلوانان جائی را نمیدیدند کیخسرو اسب سیاه خود برانگیخته بیاران گفت که دژ را تیر باران کنند گروهی از دیوهای قلعه هلاك شدند

و زانپس یکی روشنی بردمید شد آن تیرگی سر بسر ناپدید

دردژ نمودار گشته کیخسرو داخل دژشد

یکی شهر دید اندران دژ فراخ پر از باغ و میدان و ایوان و کاخ
در آنجا که آن روشنی بردمید شد آن تیرگی سر بسر ناپدید
بفرمود خسرو بدانجایگاه یکی گنبدی تا بابر سیاه
در از او پهنای او ده کمند بگرداندرش طاقهای بلند

زبیرون چو نیم از تگ تازی اسب بر آورد و بنهاد آذر گشسب
نشستند گرد اندرش موبدان ستاره شناسان و هم بخردان

کیخسرو پس از یك سال درنگ در آن آتشکده بنزد پدر برگشت و همه دانستند که فر ایزدی یار و همراه اوست او را بشاهی برگزیدند

کیخسرو و آذر گشسب

اینک در این جا از آتشکدهٔ آذرگشسب که در تاریخ ما بسیار معروف و محل آن را در شهر شیز نوشته اند صحبت میداریم و ضمناً اشتباهی را که متأسفانه بنگارنده در تفسیر گاتها روی داده خرابهٔ تخت سلیمان حالیه را بنا بعقیده راولنسن Rawlinson خرابه آذرگشسب نگاشته‌ام اصلاح و جبران میکنم و بهمین ملاحظه مندرجات شاهنامه را راجع به دژ بهمن از برای روشن نمودن مطالب ذیل مفصلاً نگاشته ام

آتشکدهٔ آذرگشسب که در شاهنامه و کتب پهلوی آغاز داستانی دارد در ایران قدیم از امکنهٔ بسیار متبرکه ودر عهد ساسانیان زیارتگاه خاص و عام بوده و چندین سال پس از استیلای عرب و منقرض شدن دولت زرتشتی باز برپا و مورد توجه بوده است بدبختانه امروزه این پرستشگاه که در پارینه دارای آن همه عظمت و جلال و تقدس و شهرت بوده چنان با خاك یکسان است که در تعیین محل آن هم که شهر شیز باشد عاجزیم مطابق مندرجات شاهنامه راجع بآذرگشسب در فصل ۱۷ بندهش که از اقسام آتشها صحبت شده در فقرهٔ ۷ مندرج است: "آذرگشسب تا هنگام پادشاهی کیخسروب همواره پناه جهان بود وقتي که کیخسروب بتکدهٔ دریاچهٔ چچست را ویران کرد آن آتش بیال اسب او فرو نشست سیاهی و تیرگی را بر طرف نموده روشنائی بخشید بطوري که او توانست بتکده را ویران کند در همان محل در بالای کوه اسنوند Asnavand دادگاهی (معبدي) ساخت و آذرگشسب را فرونشاند" چنانکه ملاحظه میشود در شاهنامه فروغی که تیرگي را بر طرف نموده روشني نامیده شده است

اما در بندهش این فروغ موسوم به آذرگشسب یکی از سه شرارهٔ مینوی بوده که بجهان خاکی از برای امداد جهانیان فرود آمده در آذر بایجان قرار گرفت دو شراره دیگر را یکی موسوم به آذر فروبا و دیگری آذر برزین مهر نیز مانند آذرگشسب سرگذشتی است که در فصل مذکور بندهش از آنها سخن رفته است در عهد ساسانیان آتشکدهٔ آذر فروبا در کاریان (فارس) و آتشکدهٔ آذر برزین مهر در ریوند (خراسان) در مقابل آذر گشسب آذر بایجان بسیار معروف و زیارتگاه بوده اند اما ظاهراً بعظمت و جلال آذرگشسب نبوده اند زیرا که آذرگشسب آتش پادشاه و سپاهیان بوده و آذر فروبا یا آذر فروبغ به پیشوایان دینی و آذر برزین مهر به برزیگران اختصاص داشت در شاهنامه این سه آتش چنین نامیده شده: چو آذرگشسب و چو خرّاد و مهر فروزان چو بهرام و ناهید و مهر [1] در مقدمهٔ کتاب هفتم دینکرد (زرتشت نامه) در فقرهٔ ۳۹ نیز تأسیس آذرگشسب بکیخسرو منسوب است از این قرار: "فر بکیخسرو پسر سیاوخش رسید از پرتو آن او بافراسیاب جادوی تورانی و یاران بدکنش وی چیر گشته شکست داد چنانکه کرسیوز و سایر یاران جهان ویران کن وی را و او کامیاب گشته بتکدهٔ کنار دریاچهٔ چچست را که آرامگاه دروغ سهمگین بوده ویران کرد در پاداش اعمال نیکش اینك بر تختی نشسته ستوده است در محلی پنهان یك جاودانی تا روز رستاخیز تن او را پاسبانی میکند"[2] همچنین در فصل ۲۷ مینوخرد فقرات ۵۹ـ۶۳ مندرج است: و از کیخسرو سود این بود که افراسیاب را کشت و در کنار دریاچهٔ چچست بتخانه را ویران کرد و گنگ دیز را بیاراست و سوشیانت پیروزگر را در روز واپسین یاری

---

۱ رجوع شود بجلد اول یشتها ص ۵۱۳

۲ معانی جملات اخیر درست معلوم نیست معانی فوق تقریبی است از مجموع آنها مفهوم میشود که کیخسرو نمرده و جاودانی است وبعدها هم خواهیم دید که در کتب دینی مزدیسنان مکرراً به جاودانی بودن کیخسرو اشاره شده است

خواهد نمود» [۱] یاقوت در مادهٔ شیز نقل از بودُلف ِمسعرّ بن المهلهل که ذکرش بیاید مفصلاً از آتشکدهٔ شیز صحبت میدارد همچنین در مادهٔ جزَنقَ مینویسد که این شهر در آذربایجان نزدیک مراغه واقع است ودر آنجا آثار ابنیهٔ پادشاهان قدیم ایران و ویرانه یك آتشکده موجود است و باز یاقوت در ماده گزن مینویسد که این شهر کوچک درشش فرسخی مراغه واقع است و در آن جا یك پرستشگاه و یك آتشکدهٔ قدیمی که بنای آن بکیخسرو منسوب است دیده میشود

گروهی از مورخین و جغرافی نویسان مثل ابن خرداذبه و ابن الفقیه و طبری و مسعودی وغیره کم و بیش از آتشکدهٔ آذر گشسب و شیز و گنجک ذکری کرده اند با وجود وفور اخبار باز تعیین محل آتشکدهٔ معروف آذر گشسب دشوار است بنا بمندرجات شاهنامه دژ بهمن که بدست کیخسرو بآتشکده تبدیل یافته در ولایت اردبیل واقع بوده, در بندهش دیده ایم که محل آذرگشسب درکوه اسنوند میباشد در فصل ۱۲ بندهش فقرهٔ ۲۶ مندرج است که کوه اسنوند در آتروپاتکان است

از این کوه در فقرهٔ ۵ زامیاد یشت اسم برده شده بجای خود از آن صحبت خواهیم داشت امروزه بطور تحقیق نمیدانیم که این کوه در کجای آذر بایجان واقع است در زاد سپرم نیز در فصل ٦ فقرهٔ ۲۲ مندرج است «آذر گشسب پیروزگر درکنار دریاچهٔ چچست واقع است» باز در زاد سپرم درفصل ۱۱ فقرهٔ ۹ مندرج است: «آذرگشسب درکوه اسنوند درآتروپاتکان است» در دو سیروزهٔ کوچك و بزرگ در فقرهٔ ۹ و در آتش نیایش فقرات ۵ـ٦ از

---

۱ در شاهنامه دژ بهمن که کیخسرو بگرفتن آن کامیاب گشته بر وبوم اهریمن خوانده شده در کتب پهلوي مذکور اوزدیزار uzdaēzār نامیده شده این کلمه که از لغات متروکهٔ فارسی است باید بتکده ترجمه شود در کتب پهلوي و پازند این کلمه بمعني مطلق بتکده استعمال شده است اوزدِستار Uzdistār یعني مجسمهٔ بت اوزدِ ست پرستشنی یعني بت پرستی این کلمات از لغت اوستائي اوزدازَ uzdaeza مشتق شده که بمعنی پشته و تپه و بلندي است و نیز بمعني دیوار و برج و بارو آمده از ریشهٔ فعل دَازْ که بمعني انباشتن و چیدن است مثل انباشتن سنگ و گل لغت دز یا دیز و دژ در فارسي که بمعني قلعه و حصار است با لغت اوستائي دَازَ که بمعني سنگ یا گل انباشه و رویهم گذاشته است یا بعبارت دیگر بمعني پشته و تپه و تل است, یکی است

کوه اسنوند (اَسنوَنتْ [illegible]) و کوه ربوند که در نیشابور محل آتشکدهٔ معروف آذر برزین مهر بوده یکجا ذکر شده است شکی نیست که از این دو کوه در فقراتی که مختص بآذر است بمناسبت آتشکدهای آنها ذکری شده است همچنین در فقرات مذکور از فر ایرانی و فرکیانی و کیخسرو و دریاچهٔ خسرو یاد گردیده بنابر این میتوان گفت که از اوستا نیز برمیآید که کوه اسنوند محل آذر گشسب بوده است احتمال دارد که این کوه سهند حالیه باشد که در طرف مشرق دریاچهٔ ارمیه (چچست) و در جنوب شهر تبریز واقع است یاقوت درمعجم‌البلدان در مادّهٔ شیز مینویسد، "شیز ولایتی است در آذربایجان این اسم در فارسی جزن یا گزن میباشد عربها آن را معرّب کرده شیز گفته اند" اما عبیدالله بن خرداذبه که در حدود سنه دویست هجری میزیسته در کتاب خود موسوم به المسالك والممالك[1] از شهرهای مهّم آذربایجان صحبت داشته جنزه (گنجه) را شهر خسرو پرویز و ارمیه را شهر زرتشت و شهر شیز را محل آتشکدهٔ آذر جشنس شمرده میگوید این آتشکده نزد مجوسان محترم است و رسم پادشاهان بر این بود که پس از تاجگذاری پیاده ازمداین بزیارت این آتشکده میآمدند چنانکه ملاحظه میشود ابن خرداذبه برخلاف یاقوت گنجک و شیز را دوشهر مختلف میشمارد ابن‌الفقیه همذانی درکتاب البلدان که درحدود سنه ۲۹۰ هجری تألیف شده همان مطالب ابن خرداذبه را تکرار کرده آتشکدهٔ آذرجشنس را در شیز قرارمیدهد

و درجای دیگر کتابش مینویسد که آذر جشنسف در (برزهٔ) آذربایجان بوده اما انوشیروان آن را به شیز نقل داده است[2] در تاریخ قم همین روایت مفصل تر از همذانی نقل شده اما آذرجشنسف در فردجان که یکی از دههای قم است قرار داده شده ولی موقتی بنا بروایتی در عهد قباد بآذربایجان نقل گردیده و پس از کشته شدن مزدك دو باره به فردجان برگشته است و آتش

---

۱ المسالك و الممالك چاپ دخویه De Goeje ص ۱۱۹

۲ کتاب البلدان چاپ دخویه ص ۲۸۶ و ۲۴۶

معروف شیز که باتفاق اکثر مورخین آذرگشنسب بوده و معرب آن بایستی جشنسف باشد در تاریخ قم نقل از همذانی ما جشنسف نامیده شده است عین عبارت تاریخ مذکور این است. "و امّا آتش ما جشنسف که آن آتش کیخسره است بموضع برزهٔ آذر بیجان بود انوشروان درحال آن نظر و فکر فرمود و آن را بشبز که اولین موضعی است از مواضع آن ناحیت نقل کرد. زیرا که این آتش بنزدیک ایشان بغایت عظیم و محترم بوده است" [۱] از مؤلفین متأخر امین احمدالرّازی در هفت اقلیم مینویسد: شیز نام شهری است میان مراغه و زنجان در آنجا آتشکدهٔ بزرگی موسوم به آذر جسنسف واقع بوده پادشاهان ایران آن را بسیار محترم میداشته پیاده بآنجا میآمدند زرتشت ازهمین شهر بود از این جا بکوه سبلان رفت و در آنجا کتاب ابستا را تألیف نموده نزد کی گشتاسب آورد [۲] یکي از قدیمترین مؤلفین عرب که از شیز و آتشکدهٔ آن اسم برده ابوسعید عبدالملك بن قریب معروف به اصمعی است که در سال ۱۲۲ هجری در بصره تولد یافت و در ۲۱۳ هجری در همانجا در گذشت و چندی در بغداد در دربار هرون الرشید مربی پسرش الامین بود [۳] اینک اصمعی گوید: "پادشاه (خسروپرویز) پیشتر رفت تا بشهر شیز رسید، در آنجا آتشکدهٔ بزرگی است که تا بامروز بر پاست خسرو در این معبد پیوسته ستایش نمود و سپاه خودرا بیار است در مدت یک ماه باسپاهش در آنجا بیاسودند و آذوقه فراهم کرد و بازارها مرتب ساخت" خبر

---

۱ نگارنده نسخهٔ خطی فارسی تاریخ قم را در سال ۱۳۰٤ شمسی هجري در طهران نزد آقاي سید عبدالرحیم خلخالی دیده‌ام و چند صفحه سواد از آن برداشته ام ازآنجمله آنچه راجع بآتشکدهاست کتاب مذکور را حسن بن محمد بن الحسن القمی در سال ۳۷۸ بزبان عربي تألیف نموده و در سال ۸۰۵ و ۸۰٦ حسن بن علی بن الحسن بن عبدالملك القمي آن را بفارسی ترجمه نموده نسخه ای از این ترجمه نیز در طهران نزد آقاي اقبال آشتیاني موجود است مقالهٔ آتشکدهٔ فردجان قم را آقاي مجتبی مینوي از روي نسخهٔ آقاي خلخالی استنساخ نموده از براي توضیحات لغت آذر برزین در دیوان ناصرخسرو درج شده است رجوع شود به دیوان ناصر خسرو چاپ طهران ۱۳۰۷—۱۳۰٤ ص ٦٥۷—٦٥۸

۲ رجوع شود به Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 12. 238. و به Persia Past and Present by Jackson p. 136.

۳ رجوع شود به ابن خلکان و به Geschichte der Arabischen Literatur von Brockelmann I. 104.

فوق را راولنسن Rawlinson از اصمعی ذکر کرده [1] و جکسن Jackson این خبر را از راولنسن گرفته در کتاب خود نقل کرده است [2] از برای نگارنده ممکن نشده که تحقیق نموده بدانم این خبر از کدام کتاب اصمعی استخراج شده و اول و آخر آن چه بوده است ولی چنان بنظر میرسد که این خبر راجع باشد بجنگ خسرو پرویز (۵۹۰ـ۶۲۸ میلادی) و بهرام چوبینه زیرا که خسرو پرویز پیش از اینکه بجنگ بهرام چوبینه در آید بآتشکدهٔ آذرگشسب رفت و در آنجا نماز و ستایش بجای آورد و از خداوند پیروزی و یاری در خواست نمود در شاهنامه راجع بآن آمده

وزاندشت بی بر برانگیخت اسب	همیتاخت تا پیش آذر گشسب
بباژ اندر آمد بآتشکده	دلش بود یکسر بدرد آزده
بشد هیربد زند و استا بدست	به پیش جهاندار ایزد پرست
گشاد از میان شاه زرّین کمر	بر آتش بر آکند چندی گهر
نیایش کنان پیش آتش بگشت	بنالید و از هیربد بر گذشت
همیگفت کای داور داد پاك	سر دشمنان اندر آور بخاك

لابد همین آتشکده است که در اواخر سلطنت خسرو پرویز در سال ۶۲٤ میلادی پس از شکست یافتن ایرانیان امپراطور هراکلیوس Heraklius (هرقل) آن را غارت و خراب کرد [3] و گنج و ثروت هنگفت این پرستشگاه که بقول تئوفانس Theophanes (۷۵۰ـ۸۱۷ میلادی) مورخ بیزانس شبیه گنجهای کرزوس بود دستبرد دُمهاشد [4] بملاحظه اینکه آذرگشسب آتش پادشاهی بوده, گذشته

---

۱ Journal of the Royal Geographical Society 10. 76.

۲ Persia Past and Present p. 135.

۳ رجوع شود به Aufsätze zur Persischen Geschichte von Nöldeke S. 127. و به Geschichte Irans von Justi im Grundriss der Irani. Philolo. II Bo S. 544.

٤ ثروت هنگفت پادشاه لیدي (Lydie مملکتی بوده در سواحل غربي آسیای صغیر) کرزوس Kroesus که در سال ۵٤۷ یا ۵٤۶ پیش از مسیح از کورش هخامنشی شکست یافته در قدیم ضرب المثل بوده است و حالیه هم نزد اروپائیان

از نذورات معمولی مردم، از طرف پادشاهان هدایای گرانبها باین پرستشگاه تقدیم میشده و رفته رفته ثروت هنگفتی در آن جمع شده بوده است از مندرجات شاهنامه و تاریخ طبری راجع بجنگ بهرام گور (۴۲۰ـ۴۳۸ یا ۴۳۹ میلادی) با خاقان (پادشاه هیتال) بخوبی میتوان دریافت که گنج و خزینه آذرگشسب بچه اهمیّت بوده است

فردوسی میگوید که بهرام گور پیش از بمیدان جنگ خاقان رفتن در آذربایجان بآتشکدهٔ آذرگشسب رفت و پس از آن بجنگ شتافته دشمن را شکست داده پیروزمند دوباره باذربایجان برگشت و در آتشکده با سران و بزرگان بستایش ایستادند

پرستش کنان پیش آذر شدند　　همه موبدان دست برسر شدند

بعد از آنکه بهرام گور در پرستشگاه مراسم سپاسگزاری بجای آورد و خداوند را از فتح و پیروزی که نصیب وی شده بود بستود باصطخر رفت اموال و غنائمی که با خود از جنگ آورده بود به بینوایان و لشکریان وغیره بخشید همچنین ارمغانی که بایستی باذرگشسب بدهد فراموش نکرد

بفرمود تا تاج خاقان چین　　به پیش آورد موبد پاکدین
گهرها که بود اندران آژده　　بکندند و دیوار آتشکده
بزّر و بگوهر بیاراستند　　سرتخت آذر به پیراستند

یقیناً از آذر در شعر فردوسی همان آذرگشسب اراده شده زیراکه طبری همین خبر را ذکر کرده صراحةً از این آتشکده اسم میبرد طبری نیز مانند فردوسی مینویسد که بهرام گور پیش از بجنگ خاقان رفتن در آذربایجان بآتشکده آنجا بستایش پرداخت و درچند سطر بعد مینویسد پس از شکست دادن و گرفتن مملکت وی و بدست آوردن تاج و دیهیم وی بآذربایجان برگشت و امر کرد که یاقوت و سایر جواهرات دیهیم خاقان را در آتشکدهٔ آذربایجان بیاویزند درچند سطر بعد دیگر نیز مینویسد: بهرام گور در وقت مراجعت از این جنگ بآذربایجان رفت یاقوت و جواهرهای تاج خاقان را همچنین شمشیرش را که بمروارید و جواهرات دیگر در نشانده بود و بسیاری از زینتهاي دیگر او را

با آتشکدهٔ شیز بخشید خاتون , زن خاقان را (ملکهٔ هیاطله را) خدمتکار آن پرستشگاه نمود[1] بمناسبت این قبیل ثروت‌ها و اشیاء نفیسهٔ که در شیز جمع شده بوده آن را گنجک نام داده اند در واقع این کلمه پهلوی که امروزه در فارسی گنج میگوئیم عنوان شهر شیز بوده در ایران زمین قدیم اسم گنجک تخصیصی بیك شهر معین آذر بایجان نداشته بسا از شهرهای دیگرهم چنین نامیده میشده اند از آن جمله است گنجه در اران (در قفقاز) و غزنه یا غزنین در زابلستان (در افغانستان) گنجه و غزنه نیز اصلاً گنجك بوده است[2] بنابر این برخلاف آنچه ابن خردادبه نوشته و ذکرش گذشته شیز و گنجك دوشهر مختلف آذربایجان نبوده بلکه این هردو اسم بیک شهر اطلاق میشده است گنجك را که یکی از شهرهای بسیار قدیم ایران و پایتخت آذربایجان محسوب میشده غالباً مورخین وجغرافی نویسان یونان و رُم باسم غزکا Ghazaka یا گنزکا Ganzaka و با شکال مختلف دیگر ذکر کرده اند[3] آذربایجان در قدیم دو پایگاه داشته یکی همین گنجك بوده که معرب آن جزن یا جزنق است اسم پایگاه دوم آذر بایجان از قلم استرابون Strabon افتاده در کتابش ذکر نشده است

---

۱ رجوع شود به Tabari, übersetzt von Nöldeke S. 100-104.
وبه Geschichte Irans von Justi im Grundriss der Irani. Philolo. II. B. S. 527.
نظامی شاعر که مکرراً در اسکندر نامه از گنج و ثروت آتشکدها یاد میکند و میگوید آنها را اسکندر غارت کرد و بعد خراب نمود ضمناً از یك آذر گشسب اسم میبرد که در بلخ واقع بوده و بفرمان اسکندر ناراج و ویران شد

ببلخ آمد و آتش زردهشت	بطوفان شمشیر چون آب کشت
بهار دلفروز در بلخ بود	کزو تازه گلرا دهن تلخ بود
پری پیکرانی درو چون بهار	صنمخانهائی چو خرّم بهار
درو بیش از اندازه دینار و گنج	نهاده بهر گوشه بی دست رنج
زده موبدش نعل زرین بر اسب	شده نام آن خانه آذر گشسب

۲ رجوع شود بمعجم البلدان بکلمهٔ غزنه , غزنین
وبه Zand-Avesta par Darmesteter vol. 2. p. 155.
وبه Ērānšahr von Marquart S. 39.
۳ در خصوص اشکال مختلف این اسم رجوع شود به ترجمهٔ تاریخ طبری نولد که ص ۱۰۰

مورخین ایرانی و عرب پس از استیلای اسلام کرسی نشین اولی را شیز و کرسی نشین دومی را اردبیل نوشته اند محققاً اردبیل پایگاه تابستانی بوده چه ابن الفقیه آن را سردترین دشت ایران شمرده (ص ۲۰۹) بلاذری صراحةً اردبیل را پایگاه مرزبان نوشته است (ص ۳۲۵) [۱] گروهی از دانشمندان مثل دار مستتر و نولدکه و جکسن و مارکوارت گمان کرده اند که کلمهٔ شیز باید از یك کلمهٔ ایرانی چس Čes یا چیس Čīs یا چیز Čīz معرب شده باشد استاد مارکوارت بنا بتحقیقی که نگارنده شخصاً از او کرده ام بعقیده قدیم خود باقی نیست برخی از این دانشمندان نیز , آنچه بنظر نگارنده رسیده , مثل دارمستتر و جکسن شیز را بالاخره بکلمهٔ اوستائی چئچست Čaečasta که اسم دریاچه ارمیه است مربوط دانسته اند [۲] هرچند که این اسم بدریاچهٔ مذکور و نواحی آن اطلاق میشده اما ارتباط لفظی ولغوی این کلمه با شیز بسیار بعید بنظر میرسد احتمال قوی دارد و بنگارنده تا باندازهٔ یقین شده که شپیگان Šapīgān یا شسپیگان Šaspīgān که مکرراً در کتاب دینکرد آمده همان شیز باشد مگر اینکه این اسم را در پهلوی بدخوانده بهیئت مذکور در آورده اند و در نتیجه در سر تعیین چنین شهری در ایران قدیم عاجز مانده اند سابقاً دارمستتر در ترجمهٔ اوستای خود (vol. III p. XXI) نوشته که ممکن است شپیگان یا شسپیگان را نیز شیزیگان Shīzīgān خواند و شهر معروف شیز را از آن مقصود دانست بنظر نگارنده این حدس همیشه درست میرسید تا اینکه از استاد دانشمند مارکوارت Marquart شنیده ام که او خود این اسم را در دینکرد شیچیکان Šičikan خوانده یعنی شیز بنا بر این معمائی حل شده و میتوان گفت که بنا بمندرجات دینکرد در قدیم یک جلد اوستا در شهر شیز درآذربایجان لابد درخود آتشکده معروف آنجا در آذرگشسب محفوظ بوده و جلد دیگر در دفتر خانه دولتی در فارس (پرسپولیس) اینك

---

۱ رجوع شود به Ērānšahr von Marquart S. 108.
و به Eranische Alterthumskunde von Spiegel I. B. S. 133-134.
۲ رجوع شود به Zand-Avesta par Darmestetar vol 3. p. XXI.
و به Zoroaster the Prophet of Ancient Iran by Jackson p. 197.
و باز بکتاب همین مؤلف **Persia Past and Present p. 73.**

از برای روشن نمودن مسئله مندرجات کتاب سوم دینکرد: " بیست و یك نسك (کتاب) اوستا را که اهورا مزدا بعد د کلمات یتا اهو وئیریو [1] آفریده و بواسطه زرتشت نزد گشتاسب آورده شده بود بفرمان گشتاسب در دو نسخهٔ کامل نوشتند بنا بسنّت دیگر بفرمان آخرین دارا, دارا پسر دارا- یکی از آن دو نسخه را در گنج شپیکان Šapīgān گذاشتند و نسخهٔ دیگر را در دژنپشت در هنگام استیلای اسکندر نسخه‌ای که در دژنپشت بود سوخت نسخهٔ دیگر را که در گنج شپیکان بود یونانیها برداشته بزبان خود ترجمه کردند پادشاه اشکانی ولخش[2] امر کرد تا قطعات باقی مانده اوستا را که پراکنده و پریشان شده بود خواه آنچه مدّون باقی مانده بود و خواه آنچه بیادها مانده بود, جمع آوری کنند پادشاه بزرگ اردشیر پابکان (۲۲٤-۲٤۱ یا ۲٤۲ میلادی) هیربدان هیربد تنسر را بدربار خود خوانده بدو گفت که مابقی ماندهٔ اوستا را گرد آورده در یکجا مدّون سازد شاپور پسر اردشیر (۲٤۲-۲۷۲) فرمان داد تا قطعات راجع بطّب و نجوم و جغرافیا و فلسفه را که نزد هندوان و یونانیان پراکنده بود بدست آورده جزو اوستا سازند و نسخهٔ از آن در گنج شپیکان گذاشتند بالاخره شاپور (دوم) پسر هرمزد (۳۱۰-۳۷۹) از برای مرتفع ساختن مناقشات دینی که درمیان فرق مختلف برخاسته بود آذربد مهراسپند را بر آن داشت که باوستا مرور نموده سند و حجتی بر صحّت آن بدست بدهد " [3] دژنپشت که بمعني قلعهٔ نوشته

---

۱ دعاي معروف یتا اَهوُوَئیریو . . . . که فقرهٔ ۱۳ یسناي ۲۷ را تشکیل میدهد و در یسنا ۱۹ از فضیلت و تأثیر آن سخن رفته نیز اُهونَ وَئیریه Ahuna vairya گفته میشود این دعا که در قدیم همیشه در سر زبان ایرانیان و حالا هم در سر زبان هر زرتشتی است مرکب است از ۲۱ کلمه

۲ ولخش = بلاش احتمال کلي دارد که بلاش اول (۵۱—۷۸ میلادي) اشکانی باشد که بخصوصه در تاریخ ایران خدا پرست و پرهیزگار تعریف شده و احتمال هم دارد که بلاش سوم (۱٤۸—۱۹۱ میلادی) باشد رجوع شود بگاتها تفسیر نگارنده ص ۵۲

۳ مدت سلطنت پادشاهاني که نگارنده درمیان ابروان در جزو مندرجات دینکرد افزوده ام از تاریخ ایران نولدکه Aufsätze zur persischen Geschichte von Nöldeke استخراج شده مورّخین دیگر کم و بیش در این تاریخها باهمدیگر اختلاف دارند

یـ دفترخانه است محققاً در پارس جزو قصر سلطنتی بوده که حالیه تخت جمشید گوئیم (پرسپولیس) در تاریخ ایران نیز مشهور است که این قصر را اسکندر در سال ۳۳۱ پیش ازمسیح غارت کرد و بعد آتش زد در سنّت قدیم ایرانیان و در کتب پهلوی است که اسکندر ملعون یک جلد اوستا را نیز که در دفتر خانهٔ کوشك شهریاری پارس بود بسوخت تنسر هیربدان هیربد اردشیر پابکان در جزو کاغذی که به جسنفشاه پادشاه طبرستان نوشته و اورا باطاعت اردشیر دعوت کرده میگوید " میدانی که اسکندر کتاب دین ما، دوازده هزار پوست گاو، بسوخت باصطخر" [۱] در ارداویرافنامه فصل ۱ مندرج است: " زند اوستا که در روي پوستهای گاو بخط زر نوشته شده بود در ستخر پاپکان بود، در دفترخانه، اهریمن بتیارهٔ شوم اسکندر بدکنش را بر آن داشت که آن را بسوزاند" غرض از ذکر این دو فقره این است که هیچوقت شکی درمیان نبوده که دژ نپشت دینکرد همان دفتر خانه یا بقول اروپائیها archives ارک دولتی پارس باشد [۲] ابداً غریب نیست که شپیگان که بنا باختلاف املاء در نسخه بدلها سسپیگان و شپان و شیزیگان هم خوانده شده همان شهر معروف شیز باشد که از زمان بسیار قدیم یکی از پایتختهای ایران و در عهد ساسانیان بخصوصه اقامتگاه تابستانی خسرو پرویز بوده است بنابر این میتوان گفت که یك جلد اوستا در آذربایجان در شهر شیز در خود آتشکدهٔ آذر گشسب محفوظ بوده است اینک باید دید که شهر گنجك یا شیز که محققاً آذرگشسب در آنجا بوده در کجا واقع است امروز محلی که گنجك یا شیز نامیده شود یا اسمی که یادآور این شهر قدیمی باشد و یك شباهت لفظی با کلمات گنجك و شیز داشته باشد در آذربایجان سراغ نداریم جز اینکه در شمال خرابهٔ تخت سلیمان حالیه محلی موسوم است به گنج آباد خرابه هائي هم که در آن سر زمین واقع است دارای

---

۱ درخصوص کاغذ تنسر رجوع شود به Journal Asiatique Mars-Avril 1894 p.212.

۲ حمد اله مستوفی در نزهة القلوب (ص ۲۰۰) مینویسد: «کوه نفشت در فارس نامه آمده که بحدود اصطخر است و صور همه چیز و همه حیوانات به نقاری بر آن نگاریده اند و آثار عجیب در آن نموده چنانکه صانعان این زمان از مثل ساختن آن عاجز شده اند و در عهد اکاسره کتاب زند را بر آن کوه داشتندی»

کتیبه و خطوط و علاماتی نیست راولنسن Rawlinson خرابهٔ تخت سلیمان را در آذربایجان خرابهٔ شهر قدیم شیز تصور نموده [۱] یوستی Justi نیز او را پیروی کرده [۲] و جکسن هم این عقیده را تقویت کرده است [۳]

نگارنده را پس از چندی که دانشمندان فوق را پیروی نموده آذرگشسب را درمیان خرابه های معروف به تخت سلیمان حالیه می پنداشته ام تردیدی روی داده باستاد مارکوارت متوسّل شده ام ایشان بنگارنده نوشته اند: "گنجك یا الشّیز اقامتگاه تابستانی خسرو پرویز اما اقامتگاه زمستاني شهرياران سابق اتريات بود اقامتگاه تابستاني این شهریاران اخیر موسوم بوده به فراذه اسپ یعنی اسب خیز که در کوهی واقع بوده و امروزه این محل تخت سلیمان نامیده میشود برخلاف گنجك یا الشّیز بنا بآنچه در سیاحتنامها مندرج است باید درنواحی دریاچهٔ ارمیه در سر راه مراغه و تبریز در نزدیك لیلان باشد نظر بتعریف مفصلی که مسعر بن المهلهل کرده در نزدیك آن معدنها و چشمهٔ نفتی بوده که آتشکدهٔ آذرگشسب بواسطه آن روشن بوده است چنانکه در باکو" [٤] مفصل ترین و موثق ترین خبری که از شیز و آتشکده آن بما رسیده همان خبر ابو دلف مسعر بن المهلهل است که در اواسط قرن چهارم هجری چندی در دربار سامانیان میزیسته و بچین هم سفر کرده بوده است سفرنامه داشته که بدبختانه از دست رفته است یاقوت غالباً مطالب آن را در مواقع مختلفه نقل کرده است از آنجمله آنچه در مادّهٔ شیز مینویسد از آن کتاب است مسعر بن المهلهل از برای بدست آوردن جواهرات و فلّزات قیمتی بشیز رفته بود و بقول خود او این شهر درکوه درمیان مراغه و زنجان بنزدیکی شهر زور و دینور واقع است در آن کوه معادن طلا و نقره و جیوه و سرب و زرنیخ و جست موجود است مسعر پس از ذکر اقسام طلاو کیفیّت و کمیّت سایر معادن آنجا مینویسد: "دیوارهای شهر

---

۱ Journal of the Royal Geographical Society X.

۲ Beiträge I. 20.

۳ Persia Past and Present p. 124—143.

٤ آتشکدهٔ معروف باکو که حالیه در دهی موسوم به سوراخ خانه در نزدیك شهر واقع است همیشه بواسطه چشمهٔ نفت در آنجا روشن بوده هنوز هم بنای آن برپا ست

دریاچهٔ عمیقی را احاطه کرده است . . . در شیز آتشکدهٔ برپاست که نزد اهالی بسیار مقدس است تمام آتشدانهای مقدس زرتشتیان مشرق و مغرب از همین آتش بر افروخته میشود در بالای گنبد آن هلال نقره نصب است که طلسمی تصور میشود چندین تن از امراء خواستند که آن را بکنند اما موفق نشدند بخصوصه چیزی که در این جا جالب دقت است این است که این آتش مدت هفتصد سال است که مشتعل است نه خاکستری از آن میماند و نه خاموش میشود میگویند که این شهر را پادشاه هرمز از سنگ و آجر بنا نهاد این آتشکده و عمارات بلند و با شکوه اطراف آن را او برپا ساخت» این است مختصراً آنچه مسعر بچشم خود در اواسطه قرن چهارم در شیز دیده و یك افسانه محلي هم راجع بتأسیس این آتشکده بتوسط هرمز نقل کرده که چندان دارای فائده نیست و از ذکر آن در این جا صرف نظر میکنیم مسعر راجع بمعادن و عمق دریاچهٔ شهر باندازهٔ مبالغه کرده که یا قوت صحت حکایات گزاف و دروغ آمیز او را بعهده نگرفته و در انجام می افزاید: «مؤلف دیگری مینویسد که نار درخش آتشکدهٔ معروف مغها در شیز واقع است و پادشاهان ایران در هنگام بتخت نشستن پیاده بزیارت آن می آمدند اهالی مراغه این ناحیه را گزن مینامند» هرچند که مسعر بن المهلهل نمیگوید که اسم آتشکده شیز چه بوده ولی جز بآذرگشسب خیال کسی بآتشکدهٔ دیگری متوجه نمیشود همچنین آتشکده نار درخش (آذر درخش) شیز که یاقوت از مؤلف دیگری نقل میکند باید اسم دیگر آذر جشنس (یعني آذر گشسب) ابن خرداذ به باشد که گفتیم بقول او در شیز واقع و نزد مجوسان بسیار محترم است و پادشاهان ایران را رسم بر این بود که پس از تاجگذاری پیاده از مداین بزیارت آن مي آمدند

چنانکه ملاحظه میشود گذشته از تخت سلیمان حالیه که چند تن از دانشمندان محل آذر گشسب در آنجا تصور نموده اند ارد بیل که در شاهنامه محل دز بهمن و بعد آذرگشسب شمرده شده و کوه اسنوند که در بندهش آمده

و شاید کوه سبیلان یا سولان حالیه نزدیک اردبیل باشد؟ و بخصوصه مراغه و اراضي نزدیك آن نیز قابل توجه است در انجام باید بگوئیم که تعیین محل شهر شیز یا گنجك و پرستشگاه با شکوه آذر گشسب بسته بتحقیقات و کشفیات آینده است عجالةً چنان بنظر میرسد که آذرگشسب مانند بانی خود کیخسرو از جهان روی برتافته باشد چه دشتها و کوهها و درههای آذر بایجان نیز از در بر داشتن سنگهاي فرو ریخته آن کاخ مقدس نیز بی بهره مینماید

گذشته از آذرگشسب آتشکدهٔ دیگری نیز در بالای کوه کوشید میان فارس و اصفهان منسوب بکیخسرو و نار کوشید موسوم بوده است[۱] حمداله مستوفی قزویني همین آتشکده را اسم برده دیر کوشید نامیده است[۲]

☆ ☆ ☆

اینك برگردیم بسر کیخسرو.

فرازندهٔ جوشن و زین اسب فروزندهٔ فرّخ آذر گشسب

کیخسرو چندی پس از مراجعت از آذرگشسب لشکری آراسته بسر کردگی طوس از برای خونخواهی پدرش سیاوش بتوران فرستاد از خیره سری طوس برادر کیخسرو (پسر سیاوش و جریره) فرود کشته شد ایرانیان روی رستگاری ندیده برگشتند کیخسرو بار دوم طوس را بجنگ افراسیاب فرستاد پس از چندی زد و خورد در یك جنگ تن بتن گروهی از ناموران توران بدست پهلوانان ایران کشته شد از آنجمله پیران بدست گیو گرفتار گشته بفرمان کیخسرو بند از بندش جدا کردند افراسیاب بگریخت و تورانیان زنهار خواستند خبر مرگ پیران در بیکند با فراسیاب رسیده دیگرباره بایران تاخت پسروی شیده بدست

---

۱ رجوع شود به سنی ملوك الارض چاپ برلین ص ۲۷

۲ نزهة القلوب ص ۶۹ رجوع شود به Iranian Influence on Moslem Literature Part I. Translated from the Russian of M. Inostranzev with supplementary appendices from Arabic sources by G. K. Nariman ; Bombay 1918. p. 204.

کیخسرو کشته شد بنا چار پادشاه توران از میدان روی گردانیده به بهشت
کنگ پناه برد کیخسرو از پی او رفت جهن و کرسیوز گرفتار ایرانیان شدند
افراسیاب خود را رهانیده فرار کرد تمام خاك توران بدست کیخسرو افتاد
اما لشکر فغفور چین بیاري افراسیاب شتافت دو باره آتش جنگ زبانه کشید
افراسیاب زخم برداشته بناچار از میدان برگشت و بآطرف دریا در کنگ دژ
که سیاوش ساخته بود پناه برد کیخسرو نیز برای دستگیر نمودن او از پی
رفت در هیچ جا اثری از او نیافته نا امید برگشت فقط امیدش در این بود که
با توجه ایزدی کامیاب خواهد شد و انتقام پدرش را از افراسیاب خواهد کشید از
برای رسیدن باین آرزو باجدش کیکاوس بآذر بایجان بپرستشگاه آذر گشسب رفتند

نشستند چون باد هردو باسب دمان تا در خان آذر گشسب

در آنجا بستایش و نماز پرداختند و از خداوند پیروزي وکامیابي خواستند افراسیاب
از بیم جان خویش سرگشته میگشت تا اینکه در بالای کوه بنزدیك بردع (بردعه)
در غاری پنهان شد هوم پارسا که در همان کوه منزوی بود اورا شناخته در بند
نموده خواست بنزد کیخسرو به برد اما در راه افراسیاب از بند او رهائی یافته
در دریای خنجست فرو رفته پنهان شد کیکاوس و کیخسرو واقعه را باز یافته
از آذر گشسب بکنار دریاچه آمدند بتدبیر هوم برادر افراسیاب کرسیوز را
که اسیر ایرانیان بود در کنار دریا پالهنگ بگردنش انداخته بخروش در آورند
افراسیاب را مهر برادری بیقرار ساخته از آب بیرون آمد آنگاه اورا دستگیر نموده
هر دو را از برای انتقام خون سیاوش کشتند [1] کیکاوس نیز چندی پس
از کشته شدن افراسیاب از جهان درگذشت کیخسرو پس از شصت سال

---

۱ در جلد اول ص ۲۰۹-۲۱۰ مفصلاً از هوم و گرفتار شدن افراسیاب صحبت داشته ایم
در این جا یاد آور میشویم که بردعه در جائي که افراسیاب پنهان بوده نزدیك گنجك یا شهر شیز
بوده که کیکاوس با نوه اش در آتشکده آذر گشسب آنجا بعبادت مشغول بود (رجوع شود
بمعجم البلدان به کلمه بردعه) دیگر اینکه دریاچه خنجست همان چئچست اوستاست که دریا چه
ارمیه باشد و درکنار آن افراسیاب و کرسیوز بسزا رسیدند بنا بمندرجات شاهنامه این دریاچه
را نباید چندان از آذر گشسب دور پنداشت

پادشاهی از دنیا دل سرد شد یك هفته بنماز و ستایش ایستاد و فرمان داد که کسی را نزد او بار ندهند در روز هشتم یلان و ناموران از او سبب دلتنگی و گوشه گیری پرسیدند کیخسرو در پاسخ میگوید که از کسي آزرده و دلتنگ نیست فقط اورا آرزوي سفر اخروی است بزرگان ایران چنان پنداشتند که در کیخسرو نیز مانند کیکاوس اهریمن رخنه نموده اورا باندیشه خام انداخت گیو بفرمان پدرش گودرز بزابلستان شتافته تا زال و رستم را از بدبختی آینده ایران آگاه سازد کیخسرو دوباره و سه باره بخلوت نشست و در بروی دیگران بسته بستایش پرداخت وکسی را بخود راه نداد شبی سروش را در خواب دید که باو مژده کامیابی و توفیق سفر مینوی داد و گفت لهراسب را جانشین خود گردان زال چون بایران رسید سبب رخ پنهان داشتن کیخسرو پرسید شاه در پاسخ گفت که آنچه او از هرمزد خواستار بود باو مژده کامیابی داده شد و گناهان او بخشیده شده از این سراي خاکی رسته بجهان مینوی جاوداني روی خواهد نهاد سران و بزرگان باو شوریده پرخاش کردند و سخنان وی را یاوه و ناسزا پنداشته و اورا فریفته اهریمن انگاشتند اما از صبر و ملایمت و متانت کیخسرو دانستند که در شاه یزدان پرست اهریمن راه نیافته بلکه پرتو ایزدی رهنمون اوست کیخسرو سران و بزرگان و لشکریان را در دشتی گرد آورده هر یك را بارمغان و بخششی بنواخت و لهراسب را جانشین خود خواند زال گفت چنین بی نام و نشاني را بپادشاهي نخواهیم آنگاه کیخسرو درخصوص لهراسب گفت

نبیره جهاندار هوشنگ هست همان راد و بینا دل و پاکدست
ز تخم پشین است و از کیقباد دلی پر ز دانش سری پر ز داد
مرا گفت یزدان بدو کن توروی نکردم من این جز بفرمان اوي

ناموران پس از شنیدن این سخنان او را بپادشاهي پذیرفته برازندهٔ تاج و تخت و دارندهٔ فرّ ایزدی دانستند پس از آن کیخسرو کسان خود را بدرود گفته بآهنگ سفر مینوی با دستان و رستم و گودرز و گیو و بیژن و گستهم و

فریبرز و طوس و صد هزار ایرانیان باخروش و ناله بکوه و دشت روی نهادند ناله و خروش سودی نه بخشید آنچه سران و بزرگان التماس نمودند که کیخسرو از خیال خود منصرف شود اثری نکرد و بیاران و مهتران گفت که او را تنها گذاشته برگردند زیراکه بالاتر راه سخت و بی آب و علف است کسی که دارای فرّ ایزدی نیست از آن ریگ زار نتواند گذشت سه تن از ناموران که زال و رستم و گودرز باشند برگشتند اما طوس و گیو و فریبرز و بیژن برنگشتند یك شبانروز با کیخسرو رفتند پس از پیمودن بیابان بچشمهٔ رسیدند شب را در آنجا ماندند کیخسرو بیاران گفت فردا صبح کسی مرا نخواهد دید و شما هم اینجا نمانید زیرا که برف خواهد بارید و شما دچار خواهید شد

همراهان کیخسرو بخفتند چون در بامداد بیدار شدند شاه را ندیدند چندی بی او گشتند از گردش بسیار خسته شده دوباره بهمان سرچشمه باز آمدند و گمان نمیکردند که در هوای خوش برف تا هنگام آنان را دچار سازد در آنجا چیزی خورده بخواب رفتند ناگاه باد و دمه برخاست چندان برف بارید که همه را هلاك كرد

اینك به بینیم از کیخسرو از این پادشاه پارسا و پرهیزکار که آغاز و انجام شگفت آمیزی داشته و کارش همه دین پروری و دادگستری بوده و در داستان ملی ما بسان پیغمبری تعریف شده در کتاب مقدس ایرانیان تا بچه اندازه سخن رفته و بکدام یك از اعمالش اشاره شده است

خسرو که معرّب آن کسریٰ و در یونانی خسروئس Xosroes شده در اوستا هئوسروه 𐬵𐬀𐬊𐬯𐬭𐬀𐬎𐬀𐬵 Haosravah آمده لفظاً یعنی نیکنام یا کسی که بخوبی مشهور است و دارای آوازه و شهرت نیك است هئوسرونگهه 𐬵𐬀𐬊𐬯𐬭𐬀𐬎𐬀𐬢𐬵𐬀 اسم مجرّد است یعنی شهرت خوب و آوازهٔ نیك در سانسکریت سئوسروَسَ Sausravasa میباشد این کلمهٔ بمعنی مذکور در تشتریشت فقرهٔ ٤ و در مهریشت فقرهٔ ۳۳ استعمال شده است هئوسرونگهن 𐬵𐬀𐬊𐬯𐬭𐬀𐬎𐬀𐬢𐬵𐬀𐬥 صفت است یعنی دارندهٔ شهرت خوب یا نامور در بهرام یشت فقرهٔ ۳۹ استعمال گردیده است [۱]

---

۱ لومل Lommel در ترجمهٔ یشتهای خود آن را اسم خاص پادشاه گرفته یعنی کیخسرو

هئوسروه [Avestan script] گذشته از اینکه اسم کسی است اسم دریا چه ای (وئیری [Avestan script]) نیز میباشد در زامیادیشت فقرهٔ ۵٦ که بزودی بآن خواهیم پرداخت آمده همچنین در آتش بهرام نیایش فقرهٔ ۵ و در دوسیروزهٔ کوچك و بزرگ فقرهٔ ۹ اول بکیخسرو و بعد بدریاچهٔ خسرو درود فرستاده شده است در فصل ۲۲ بندهش فقرهٔ ۸ آمده: «دریا چه هوسرو (خسرو) در پنجاه فرسنگی دریا چهٔ چچست (ارمیه) واقع است [1] در دو فقرهٔ مذکور فقط بکیخسرو درود فرستاده شده و با عنوان کي آمده است گذشته از این دو فقره در جاهائی که از کیخسرو اسم برده شده بحسب ترتیب یشتها از این قرار است:

(نخست) در آبان یشت در فقرات ۴۹ـ۵۰ آمده: «یل ممالك ایران و متّحد سازنده کشور خسرو از برای فرشتهٔ آب ناهید رو بروی دریا چهٔ ژرف و پهن چئچست (ارمیه) صد اسب و هزارگاو و ده هزار گوسفند قربانی کرده از او درخواست که اورا در همهٔ ممالک بزرگترین شهریار گرداند و بدیوها و مردمان و جادوان و پریها و کاویها و کرپانهای ستمکار چیر سازد که گردونه اش درتکاپو پیش از گردونه دیگران باشد و درکمینگاه گرفتار نشود ناهید حاجتش را بر آورده او را کامروا ساخت» در این جا خسرو بدون عنوان کی آمده است صفتی که غالباً در اوستا از برای کیخسروآورده شده اولی اَرشَن [Avestan script] میباشد یعنی دلیر و یل و پهلوان دومی هَن ـکرِمَ [Avestan script] han-kerema که آن را میتوان استوار سازنده یا متّحد کننده ترجمه کرد لابد این صفت باین مناسبت است که او استحکام و اتحادّی بممالک ایران بخشید و دشمن دیرینه ایران افراسیاب را شکست داده کشت ودست تورانیان را از ایران دور داشت در فقرهٔ فوق نیز کیخسرو همان طوری که در داستان ملی ماست بسیار توانا و زبردست و درهمه جا پیروزمند و همه فرمانبردار او و در میدانهای جنگ کامروا تعریف شده است

---

[1] وست West احتمال میدهد که این دریا چه وان یا سوان باشد

رجوع شود به S.B.E. Vol. V. p. 86.

و به Zend-Avesta par Darmesteter vol. II. p. 681.

دیگر اینکه در این فقره می بینیم که کیخسرو در کنار دریاچهٔ چئچست ... از برای ناهید نذر نموده و بعدها هم خواهیم دید که در نزدیك همین آب از پدر خودانتقام کشیده افراسیاب را کشت همین اسم است که در شاهنامه تحریف شده خنجست شده بجای اینکه مثل کتب پهلوی چچست باشد یعنی دریاچه ارمیه

(دوم) در فقرات ۱۷ــ۱۸ گوش یشت (درو اسپ یشت) در این جا هوم در بلندترین قلهٔ کوه هرا از برای درواسپ فرشتهٔ نگهبان ستوران نذر نموده خواستار است که افراسیاب نابکار تورانی را در بند آورد و او را دست بسته بنزد کیخسرو برد تا او را روبروی دریاچهٔ زرف و پهن چئچست بکشد آن پسر کیفر کشنده از سیاوش دلیر که بخیانت کشته شد و از برای (کین) اغریرث دلیر و ایزد درو اسپ هوم را کامروا ساخت

هئُومَ ... Haoma در اوستا همان هوم نامور شاهنامه است که در کوه منزوی بوده خدای را میپرستید[1] کوه هرا ... Harā نیز در آنجائی که هوم نذر نموده همان است که امروزه هربرز یاالبرز گوئیم[2] اما اغریرث که در فقرهٔ فوق و در فقراتی که بعد خواهد آمد دراوستا اغرَئِرثَ ... Aghraeratha میباشد[3] برادر افراسیاب و کرسیوز است و برخلاف دو برادرش در مزدیسنا از نیکان شمرده شده و در فروردین یشت فقرهٔ ۱۳۱ فروهر پاکش در ردیف نامورانی مانند جم و فریدون و اشنر و زوو منوچهر و پادشاهان کیانی ستوده شده است اغریرث با اینکه برادر پادشاه توران و سپهبد سپاه افراسیاب است اما محبت مخصوصی بایران داشته و بهمین جرم بفرمان افراسیاب کشته شد زیرا که او ناموران ایران را که پس از شکست یافتن نوذر پسر و جانشین

---

۱ رجوع شود بجلد اول ص ۲۱۰

۲ رجوع شود بجلد اول ص۱۳۱

۳ رجوع شود بجلد اول ص۲۱۱

منوچهر (پادشاه پیشدادی) گرفتار تورانیان شده بودند از بند رهانیده آزاد ساخت [1]

(سوم) باز در گوش یشت فقرات ۲۱—۲۲ از این قرار: «از برای درواسپ یل ممالك ایران و متحده سازنده کشور خسرو (بدون کی) روبروی دریاچهٔ ژرف و بهن چئچست صد اسب و هزار گاو و ده هزار گوسفند قربانی کرده و آب زَوْر نذر نموده از او درخواست که اورا بکشتن افراسیاب نابکار تورانی در روبروی دریاچهٔ ژرف و بهن چئچست کامروا سازد آن پسرکیفرکشندهٔ از سیاوش دلیر که بخیانت کشته شد و از برای (کین) اغریرث دلیر درواسپ اورا کامیاب ساخت»

(چهارم) در فروردین یشت فقره ۱۳۲ پس از یاد کردن فروهر کیقباد و کی اپیوه و کیکاوس و کی آرش و کی پشین و کی ویارش و کی سیاوش

---

۱ در فصل ۳۱ بندهش در فقرات ۲۰-۲۲ مندرج است: «از اغریرث گوپت شاه بوجود آمد وقتی که فراسیاو منوچهر را با ایرانیان در کوه بدشخوارگر اسیر نمود و درمیان آنان پریشانی و ویرانی و قحطی افکند اغریرث از درگاه ایزدی خواستار شد که او را کامیاب گرداند تا سپاه و ناموران ایران را از تنگنا برهاند فراسیاو اغریرث را از این کار ناصوابش کشت اما در پاداش (عمل نیك) پسری مثل گوپت شاه از او بوجود آمد» در فصل ۲۹ بندهش فقرهٔ ۵ اغریرث پسر پشنگ یکی از جاودانیها و شهریار مملکت ساوکوستان Saukavastān شمرده شده در فقرهٔ ۱۳ همین فصل مندرج است: مملکت ساوکوستان در طرف شمال در سر راه ترکستان و کنستان واقع است یوستی Justi در ترجه بندهش خود (ص۱۷۳) این مملکت را کاشغر تصور کرده است اغریرث همیشه در اوستا با صفت نَرَوَ [Avestan script] Narava آمده نظر بترکیب کلمه باید اغریرث یکی از اعضاء خاندان نرو Naru باشد اما بنا بمندرجات بندهش و شاهنامه اغریرث پسر پشنگ و برادر کرسیوز و افراسیاب است در سلسلهٔ نسب این خاندان نرو نام وجود ندارد باوجود این گروهی از دانشمندان مثل اشپیگل و دارمستتر و بارتولومه و لومل نَرَوَ را اسم خانوادگی اغریرث گرفته اند اما دُهارله De Harlez آن را Valeureux و گلدنر held ترجه کرده اند یعنی دلیر و پهلوان رجوع شود بترجمهٔ اوستای این مستشرقین بفقرهٔ ۱۸ گوش یشت نگارنده آن را دلیر ترجه کرده ام نظر باین است که در اوستا کلمهٔ نَرْ [Avestan script] گذشته از اینکه در مقابل ماده استعمال شده بمعنی دلیر و جنگی هم آمده است مستشرقین هیچ دلیلی ندارند که (نَرَوَ) را اسم خانوادگی بدانند فقط ترکیب کلمه آنان را باختیار کردن این معنی گماشته است نگارنده در معنی مذکور منطق را رعایت کرده‌ام نه صرف و نحو را

فروهر پاکدین کیخسرو ستوده شده و فقرات بعد که ۱۳۳—۱۳۵ باشد
نیز متعلق است بکیخسرو یعنی در این فقرات سبب ستایش فروهر کیخسرو و
مزیتهای این ستایش ذکر شده است

(پنجم) در رام یشت فقرات ۳۱—۳۳: «ائوروَسارَ Aurvasāra بزرگ مملکت در بیشهٔ سفید در روی تخت زرین و بالش زرین و فرش
زرین، نزد برسم گسترده و با کف دست سرشار ایزدهوا، اندروای را بستود
و از او درخواست که او را بدست کیخسرو یل ممالک ایران و متحد سازنده
کشور گرفتار نسازد و کیخسرو بکشتن وی کامیاب نگردد و که او بتواند خود را
از دست کیخسرو برهاند اما اندروای درخواست او را نپذیرفت و نذرش مقبول
نیفتاده کامروا نشد برخلاف کیخسرو کامیاب گشته ائوروَسارَ را در تمام بیشه‌های
ایران شکست داد» در این فقرات یک بار خسرو بی عنوان و دو بار با عنوان
کی آمده است در شاهنامه که سر چشمهٔ عمدهٔ داستان ملی ماست از این
ائورَسارَ که یکی از رقبای کیخسرو است یادی نشده است

(ششم) در ارت یشت فقرات ۳۷—۳۸ در این فقرات مثل فقرات ۱۷—۱۸
گوش یشت که ذکرش گذشته از کیخسرو یاد شده جز اینکه در این جا هوم
بفرشتهٔ توانگری، ارت متوسل شده و از برای او نذر نموده خواستار است که
او را بدستگیر نمودن افراسیاب و دست بسته بنزد کیخسرو بردن کامیاب سازد

(هفتم) باز در ارت یشت فقرات ۴۱—۴۲ از این قرار: خسرو
(بی عنوان کی) یل ممالك ایران و متحد سازندهٔ کشور فرشتهٔ توانگری ارت را
ستوده خواستار است که وی را کامیاب سازد تا اینکه او روبروی دریاچهٔ
ژرف و پهن چئچست افراسیاب نابکار تورانی را تواند کشت او پسر کیفر کشنده
از سیاوش دلیر که بخیانت کشته شد و از برای (کین) اغریرث دلیر

(هشتم) در زامیاد یشت فقرات ۷۴—۷۷: در این فقرات آمده که
فر کیانی چندی بکیخسرو متعلق بوده است مندرجات این فقرات همان است که

در فقرۀ ۵۰ آبان یشت و در فقرات ۱۳۳ـ۱۳۵ فروردین یشت ذکر شده جز اینکه در این جا کیخسرو از پرتو فرکیانی افراسیاب و برادرش کرسیوز را در زیر بند آورده از سیاوش دلیر ِ اغریرث دلیر انتقام کشید

(نهم) باز در همین یشت در فقرۀ ۹۳ آمده : «از پرتو گرز پیروزمندی بوده که افراسیاب تورانی بکشتن دروغپرست زئینیگو Zainigu [1] کامیاب شد و کیخسرو بکشتن افراسیاب کامروا گردید» در هردوجای زامیاد یشت کیخسرو با عنوان کی آمده است: کرسیوز برادر افراسیاب که در اوستا کَرِسْوَزْدَ Keresvazda میباشد همان است که بسعایت وی افراسیاب داماد خود سیاوش را کشت این اسم لفظاً یعنی لاغر (کم) دوام

(دهم) در آفرین پیغمبر زرتشت فقرۀ ۷ در این جا پیغمبر بکی گشتاسب آفرین خوانده فرماید «بکند تو مانند کیخسرو از نا خوشي و مرگ ایمن گردی» در این فقره بجاوداني بودن کیخسرو اشاره شده است چنانکه در شاهنامه دیده ایم که کیخسرو شصت سال پس از پادشاهی از دنیا دل سرد شده خدای را ستایش نموده درخواست که وی را بسوی خود خواند آرزویش بر آورده شد از نظرها ناپدید گردید در سنّت و کتب پهلوی هم خواهیم دید که کیخسرو از جاودانیهاست و از برای او مرگ طبیعی قائل نشده اند این است آنچه در اوستا راجع بکیخسرو آمده چنانکه ملاحظه میشود آنچه در شاهنامه و کتب تواریخ درخصوص او گفته شده درکتاب مقدس ایرانیان نیز این سنّتهای کهن یاد شده است از رقیب وی افراسیاب پادشاه توران زمین که در اوستا فرنگرسیَن Franrasyan آمده و از هنگ وی در اوستا هَنکَنَ Hankana در جلد اول در مقالۀ افراسیات (ص ۲۰۷–۲۱٤) صحبت داشته ایم [2]

---

۱ راجع به زئینگو = زنگیاب بآغاز مقالۀ کیکاوس و بتوضیحات فقرۀ ۹۳ زامیاد یشت ملاحظه شود معني لفظي این اسم معلوم نیست رجوع شود به Iran. Namenbuch von Justi S. 495

۲ کلمۀ افراسیاب را مورخین مشرقي جناح‌الطاحونه یعني پرۀ آسیا معني کرده اند البته این معنی درست نیست رجوع شود بجلد اول ص ۲۱۱

گفته ایم کیخسرو درسنّت ایرانیان از جاودانیهاست و یك فقره از مندرجات دینکرد راراجع باین موضوع در آغاز این مقاله ذکر کرده‌ایم (ص۰ ۲۴) در کتاب نهم دینکرد نیز در فصل ۱۵ فقرهٔ ۱۱ کیخسرو در جزو هفت جاودانیها شمرده شده است در مینوخرد فصل ۲۷ فقرات ۵۹ــ۶۳ پس از ذکر اینکه کیخسرو افراسیاب را کشت و بتخانهٔ کنار دریا چهٔ چچست را ویران کرد او از پرتو کردار نیکش در روز واپسین برانگیخته و از یاوران سوشیانت پیروزگر شمرده شده است همچنین ناموزانی که در سفر اخیر با کیخسرو همراه بودند و بقول فردوسی پس از غایب شدن شاه در زیر برف مانده هلاك شدند در مزدیسنا از جاودانیها میباشند و در روز واپسین ظهور کرده سوشیانت را در نو نمودن جهان یاوری خواهند کرد در فصل ۲۹ بندهش فقرهٔ ۶ از توس پسر نوذر و گیو پسر گودرز در جزو جاودانیهای دیگر اسم برده شده است در صد در بندهش فصل ۳۵ کیخسرو و طوس و گیو و پشوتن و سام نریمان از جاودانیهائی هستند که در روز واپسین از یاوران اوشیدرماه خواهند بود از طوس که در اوستا توس Tusa آمده و در آبان یشت فقرات ۵۳ــ۵۴ و ۵۷ــ۵۸ از او و رُقبای وی پسران ویسه و کارزار وی با تورانیان سخن رفته در جلد اول (ص ۲۱۶ــ۲۱۸) از همه آنان صحبت داشته ایم

همانطوری که داود و سلیمان از پادشاهان بنی اسرائیل در ادیان سامی از پیغمبران شمرده شده اند کیخسرو پادشاه ایران نیز در مزدیسنا مقام تقدس و و جنبهٔ روحانی دارد چنانکه حمزه اصفهانی نوشته (ص ۲۷): ایرانیان کیخسرو را پیغمبری دانسته اند

در انجام متذکر میشویم که برخی از مستشرقین بیهوده بخود زحمت داده که ثابت کنند کیخسرو همان کورش سرسلسلهٔ هخامنشی (۵۵۹ــ۵۲۹ پیش از میلاد) است این عقیده باندازهٔ نامربوط و بی اساس و غیر منطقی است که بهیچ وجه بآن نمی ارزد کسی وقت تلف نموده چیزی در خصوص آن بگوید یا بنویسد واست است برخي از اعمال کیخسرو آن طوری که در

داستان ملی ماست شبیه است ببرخی از اعمال کورش هخامنشی از آنجمله بزرگ شدن کورش درمیان شبانان آن طوری که هرودت و مورّخین دیگر یونانی ذکر کرده اند بخوبی یاد آور داستان کودکی کیخسرو است قسمتی از اخبارات این مورخین راجع بهخامنشیان افسانها و داستانهائی بوده که در همان عهد درمیان ایرانیان رایج و بگوش یونانیها رسیده بوده است

اینك از برای مزید اطلاع مندرجات هرودت (I. 107—130) راجع بولادت کورش بطور اختصار نقل میشود، «استیاج آخرین پادشاه ماد در خواب دید که از دخترش مند[1] چندان آب فروریخت که شهر وهمه آسیا را غرق کرد موبدان این خواب را چنین تعبیر کردند که از این دختر پسری بوجود خواهد آمد که تاج و تخت استیاج را خواهد بر انداخت بنابر این استیاج دخترش را بیک ایرانی در فارس موسوم به کمبوجیا بزني داد تا از مملکت ماد دور باشد و فرزندش نتواند بتاج و تخت استیاج دست اندازی کند دگر باره استیاج در خواب دید که از شکم دخترش شاخهٔ رزی روئیده سراسر اسیارا فراگرفت باز موبدان تعبیر کردند که از دخترش فرزندی بوجود خواهد آمد که بجای استیاج پادشاهی خواهد کرد استیاج دخترش را که آبستن بود از فارس بنزد خود خواند و میخواست که بچه اش را بکشد وقتی که کورش متولد شد استیاج او را بوزیرش هارپگوس Harpagos داده که او را بخانه خود برده بکشد[2] اما هارپگوس او را نکشت و بیکی از شبانان استیاج موسوم به مهرداد سپرد که او بچه را در بالای کوه گذاشته تا تلف شود مهرداد بنا بخواهش زنش بچه را نکشت و بجای بچه خود نگهداری کرد تا اینکه کورش بسّن دوازده سالکی رسید و درمیان بچگان شبانان رشد نمود روزی در هنگام بازی منازعهٔ میان او و یکي از پسران اشراف روی داد و بنزد استیاج شکایت کردند از اینکه بچه شبانی بشریف زادهٔ برتري جسته است کورش را پیش استیاج بردند و او بقیافه و حرکات

---

۱ اسم این دختررا هرودت Mandane ضبط کرده این اسم باید حالیهٔ در فارسي مند باشد که در فرهنگها عنبر سیاه ضبط شده است

۲ ترکیب فرس اسم هارپگوس Harpagos معلوم نیست

کودک دریافت که او باید از خاندان پادشاهی باشد و بعد بنا بتقریر شبان حدسش بیقین پیوست موبدان باستیاج گفتند که خواب تو تعبیر شد دختر زادهٔ تو در بازی پادشاه شد و بکودکان دیگر در ده فرمان راند دیگر احتمال خطری نمیرود کورش را با مادرش بفارس روانه کرد اما از برای انتقام کشیدن از هارپکوس که حکم او را مجری نداشته بود امر کرد در پنهانی پسر بچهٔ هارپکوس را گرفته بکشند و از گوشت او طعامی بپزند پس از آن هارپکوس را بمهمانی خوانده غذای مذکور را باو خوراند و بعد از اتمام غذا سر و اعضاء بچه را باو نمود هارپکوس دانست که گوشت پسر بچه خود را خورده است کورش وقتی که بزرگ شد بدستیاری همین هارپکوس که همیشه کین استیاج در دلش بوده تاج و تخت ماد را بدست آورد»

قسمت اخیر این خبر باندازهٔ پست و زشت و مخالف دین و آئین و رسم ایرانیان قدیم است که ابداً نمیتوان احتمال داد که چنین داستانی در ایران ساخته شده بیونانیان رسیده باشد گذشته از اینکه مورّخ دیگر یونانی کتزیاس Ktesias طبیب اردشیر هخامنشی (٤٠٤–٣٦١ پیش از میلاد) مینویسد که این خبر هرودت دروغ است, خود این داستان تنفّر انگیز بهترین دلیل است که از مأخذ ایرانیان نیست چه تنفّر فوق العادهٔ که ایرانیان قدیم بلاشه داشته اند و تنفری که بخصوصه از آئین ایران سرایت کرده ابداً مجال ساختن چنین داستانی بایرانیان نمیداده آنهم خوراندن لاشه بکسی و آنهم از طرف پادشاهی که بکلّی ضد مردانگی و بزرگ منشی ایرانیان قدیم است سراسر داستانهای ما پر از پهلوانی و مردانگی و بزرگی و جاه و جلال است

حتی دشمنان را هم که تورانیان باشند پست بقلم نداده اند آنان نیز پهلوان و جنگجو و غیرتمند و رادمرد و با داد و دهش و دانا و هوشیار تعریف شده اند جز از جادوئی عمل پست و زشت دیگری از برای آنان نه پسندیده اند سلوك افراسیاب تورانی با وزیرش پیران در سر دختر زاده اش کیخسرو ابداً شبیه بسلوك استیاج پادشاه ماد با وزیرش هارپکورس در سر دختر زاده اش کورش نیست افراسیاب پس از آنکه دانست پیران کیخسرو را

نکشت شاد شد و از پیران خوشنود گردید و سپاس گفت و پیران هم با وجود محبتی که بکیخسرو داشت بمملکتش خیانت نه نمود بلکه در جنگ بضّد کیخسرو خود و کسانش را فدای افراسیاب و وطنش توران کرد

کی لهراسب

کنون تاج و اورنگ لهراسب شاه   بیارایم و بر نشانم بگاه   (فردوسی)

کي لهراسب پس از کیخسرو بتخت نشست گفته ایم بقول شاهنامه لهراسب ازخانوادهٔ کیان از پشت پشین و کیقباد است   در تاریخ بلعمی مندرج است که کیخسرو پیش از غیبت همهٔ سپاه و رعیت را گرد کرد و گفت این مملکت و حکومت هرکرا خواهید بدهید "گفتند پس ما را مردی نامزد کن تا این مملکت بدو دهیم لهراسب آنجا نشسته بود از اهل البیت ملك بود و کیخسرو انگشت بسوی او فراز کرد و خاموش گشت" حمزهٔ اصفهانی مینویسد کیلهراسب پسر عموی کیخسرو بوده زیرا که لهراسب بن کیاوجان بن کیمنش بن کیفشین ابن کیافوه بوده است

ابوریحان مینویسد کیلهراسب بن کیوجی بن کیمنش بن کیقباد بوده است مسعودی نیز سلسلهٔ نسب لهراسب را مثل حمزهٔ نوشته است همچنین در مجمل التواریخ جز اینکه در این کتاب اخیر کیاوجان یا کیوجی افتاده است ابن الاثیر مثل حمزه اصفهانی لهراسب را پسر عموی کیخسرو نوشته است محمد بن جریر طبری در آغاز تاریخ ساسانیان نسب ساسانیان را بپادشاهان کیانی رسانده در سلسله نسب اردشیر بابکان مینویسد: "اردشیر پسر بابک پسر ساسان پسر بابک پسر ساسان پسر بابک پسر مهر مس[1] پسر ساسان پسر بهمن

[1] در متن تاریخ طبري مهر َمس آمده آستاد نولدکه Nöldeke احتمال میدهد که تلفظ درست این اسم مهرسان باشد بنظر نگارنده (گذشته از اینکه چنین اسمي در جاي دیگر در جزو سلسلهٔ ساسانیان دیده نشده) این اسم تحریف شده نیست مس در پهلوي که اکنون در فارسی مه گوئیم بمعنی بزرگ است مثل مسمغان در لهجهٔ دری که مصطلح زرتشتیان ایران است ما َمس یعني مادر بزرگ و با َمس یعني پدر بزرگ بنابر این مهر َمس درست اسمی است مثل بزرگمهر و بزرجمهر معرب از وچورگ متر Vačurgmitr پهلوي است که وزیر خسرو انوشیروان بوده این اسم را نیز بوزرجمهر گویند

پسر اسفندیار پسر بشتاسب پسر لهراسب پسر کی اوگی پسر کی مانوش [۱] بوده است در بندهش فصل ۳۱ فقرهٔ ۲۸ مندرج است: "لهراسب پسر اوزاو (زاو) پسر مانوش پسر کی پیشین پسر کی اپیوه پسر کی کواد بود" چنانکه ملاحظه میشود لهراسب از خاندان قباد است پسر یا نوه و نبیرهٔ کیخسرو نیست در فروردین یشت فقرهٔ ۱۳۷ از آخرُوْرَ Axrūra نامی اسم برده شده که از خاندان یا پسر خسرو است با بودن چنین پسری وجه مناسبت بپادشاهی رسیدن لهراسب معلوم نیست جز اینکه تصور کنیم که این پسر پیش از غیبت کیخسرو مرده بوده یا اینکه این خسرو در فقرهٔ مذکور غیر از کیخسرو پادشاه است و این شق اخیر بیشتر احتمال دارد .

از لهراسب به بعد اوضاع کیانیان رنگ و روی دیگری بخود گرفته دیگر صحبت از پایتخت استخر نیست بلکه بلخ پایتخت ایران است و در آثارالباقیه بهمین مناسبت لقب لهراسب بلخی ضبط شده است دیگر اینکه در عهد او دین یکتا پرستی در ایران رواج گرفت جنگهائی که میان ایرانیان و تورانیان واقع شده جنگهای دینی است بر خلاف جنگهای پیش که از برای خونخواهی بود مثل جنگ کینخواهی ایرج در عهد پیشدادیان و جنگ کیخسرو و افراسیاب از برای انتقام خون سیاوش ره و رسم یکتا پرستي که بواسطه پیغمبر زرتشت اسپنتمان درمیان ایرانیان رواج گرفته بود سبب ناخوشنودی تورانیان دیویسنا گشته جنگهای سخت برانگیخت فردوسی میگوید که لهراسب در بلخ آتشکدهٔ برزین ساخت و در شاهنامه دو پسر منسوب باوست یکی گشتاسب و دیگري زریر مدت پادشاهی او ۱۲۰ سال بود بندهش در فصل ۳۱ فقرهٔ ۲۹ مینویسد: "از لهراسب, گشتاسب و زریر و برادران دیگر بوجود آمدند" در فصل ۳٤ بندهش فقرهٔ ۷ مدت پادشاهی او نیز ۱۲۰ سال معین شده

---

۱ کیاوجان و کیوجی و اوگي هر سه یك اسم است که تحریف شده باهمدیگر فرقي پیدا کرده است ترکیب اصلی و قدیمی این اسم معلوم نیست ولی احتمال برده میشود که همان اسم زاو یا اُوْزَوَ Uzava باشد که باین هیئتها در آمده است

رجوع شود به Tabari übersetzt von Nöldeke S. 2.

Irani. Namenbuch von Justi S. 231.

کلیهٔ مورخین هم همین مدت را ذکر کرده اند بقول دقیقی در شاهنامه لهراسب از تاج و تخت چشم پوشیده در آتشکدهٔ نوبهار جای گزید و در آنجا بستایش و پرستش خدای پرداخت[1] و پسرش گشتاسب را جانشین خود گردانیدند

در فقرهٔ ۱۳۲ فروردین یشت که از کلیهٔ پادشاهان و شاهزادگان کیانی یاد شده از لهراسب اسمی نیست همچنین در فقرهٔ ۷۱ زامیاد یشت در جزو پادشاهان و شاهزادگان کیانی اسم او ذکر نشده پس از ذکر اسم کیخسرو در فقرات ۷۴ـ۷۷ در زامیاد یشت از زرتشت در فقرات ۷۹ـ۸۲ یاد شده و پس از آن از کی گشتاسب در فقرات ۸۳ـ۸۷ سخن رفته بدون اینکه درمیان کیخسرو و کی گشتاسب ذکری از لهراسب شده باشد عجب در این است که در فهرست بسیار بلند فروردین یشت که از کلیهٔ پادشاهان پیشدادی و کیانی و گروهی از ناموران و دلیران و بزرگان و پارسایان اسم برده شده از لهراسب سخنی نیست

فقط در یک فقرهٔ اوستا اسم او موجود است آنهم بواسطه پسرش گشتاسب از او اسم برده شده و آنهم بدون عنوان کی و آن فقرهٔ ۱۰۵ آبان یشت است از این قرار: "زرتشت در آریا ویج درکنار رود دائیتیا با هوم و برسم و با پندار و گفتار و کردار و با آب زور فرشتهٔ آب ناهید را ستوده از او درخواست: این کامیابی را بمن ده ای اردویسور ناهید که من کی گشتاسب دلیر پسر لهراسب را هماره بر آن دارم که بحسب دین بیندیشد, بحسب دین سخن گوید, بحسب دین رفتار کند نذر و ستایش زرتشت پذیرفته شده کامروا گردید"

لهراسب در اوستا اَاُورْوَتْ اسپ Aurvat-aspa آمده لفظاً یعنی تیز اسب, تند اسب مکرراً همین کلمه صفت از برای خورشید استعمال گردیده خورشید تیز اسب گفته شده است[2] و بسا هم این صفت از برای اَپَمْ نپات که یکی از ایزدان آب است آمده است[3]

---

۱ رجوع شود بمقاله گشوتم در همین جلد ص ۳۲ـــ۳٤

۲ رجوع شود به خورشید یشت فقرات ۱ و ٦ و مهر یشت فقرات ۱۳ و ۹۰ و فروردین یشت فقرهٔ ۸۱ و یسنا ۱٦ فقرهٔ ٤ و وندیداد فرگرد ۲۱ فقرهٔ ٥ وغیره

۳ رجوع شود به زامیاد یشت فقرهٔ ٥۱ و یسنا ۲ فقرهٔ ٥ و یسنا ٦٥ فقرهٔ ۱۲ وغیره

از کی لهراسب اطلاعات زیادی در دست نداریم بیشتر وقایع عهد او متعلق است بعهد کی گشتاسب که در مقالهٔ بعد در ذکر پادشاهی او بیان خواهیم کرد در مینوخرد فصل ۲۷ فقرات ٦٤-٦۷ مندرج است، "و از کی لهراسب سوذ این بوذ: کوش خدائی خوب کرد، و اندر یزدان سپاسدار بوذ، و دین پذیرفتار کی گشتاسب از تن او برهینیهست (پیدا شد)"

کی گشتاسب

بگشتاسب گفت ای جهان کدخدای رسولم بنزدیک تو از خدای
(زرتشت بهرام پژدو)

کی گشتاسب پس از گوشه گیری کی لهراسب بجای پدر بتخت نشست زن او در شاهنامه دختر قیصر روم (یونان مقصود است) تصور شده است دقیقی گوید :

پس از دختر نامور قیصرا که ناهید بُد نام آن دخترا
کتایونش خواندی گرانمایه شاه دو فرزند آمد چو تابنده ماه
یکی نامور فرّخ اسفندیار شه کارزاری نبرده سوار
پشوتن دگر گرد شمشیر زن شه نامبردار لشکر شکن

بعد فردوسی میگوید دو تن از شاهزادگان کیکاوسی نزد لهراسب بوده و توجه شاه را بخود کشیده بودند دست گشتاسب از کار کوتاه شده رنجیده خاطر از ایران بیرون رفت و بالاخره بروم (یونان) [1] رسید بتفصیلی که در شاهنامه مندرج است کتایون دختر قیصر شیفتهٔ حسن جمال گشتاسب گشته زن وی شد چنین بنظر میرسد که این داستان نسبةً نو باشد و بعدها بداستان گشتاسب افزوده شده باشد زیرا در اوستا و کتب پهلوی ذکری از کتایون نشده ناهید و کتایون

---

۱ کلیهٔ ایرانیان یونان را به روم تعبیر کرده اند اسکندر نیز رومی نامیده شده است

هر دو اسم ایرانی است در فصل ۳۱ بندهش فقرهٔ ۸ کتایون و برمایون دو برادران فریدون هستند [1] گذشته از اینکه بهیچ وجه در کتب دینی ایرانیان کتایون یا کی تابون نامی زن گشتاسب ذکر نشده و این خود دلیل نو بودن این داستان است, در عروسی کتایون با گشتاسب و دو خواهر دیگرش با شاهزادگان دیگر از اُسقف (Episcopos) سخن رفته که مراسم عقد و نکاح بجای آوردند لابدبایستی این داستان پس از نفوذ دین عیسی بوجود آمده باشد که پیشوایان این دین مراسم زناشوئی بجای آوردند فردوسی نیز مانند دقیقی کتایون را مادر اسفندیار خوانده است بنا بمندرجات اوستا و باتفاق کلیّهٔ کتب پهلوی و پازند زن گشتاسب موسوم است به هوُتس که در اوستا هوتئوسا 𐬵𐬎𐬙𐬀𐬊𐬯𐬁 Hutaosā میباشد[2] و این زن مانند خود گشتاسب از خاندان نوذر که ذکرش بیاید بوده است شاید همین اسم باشد که نزد یونانیان اُتسا Atossa شده و شاعر یونانی اشیلُس Aeschylos (۵۲۵–٤٥٦ پیش از میلاد) در کتاب تیاتر خود "ایرانیان" و هرودت از او اسم میبرند که دختر کورش و زن داریوش بزرگ (۵۲۱–٤۸۵ پیش از میلاد) بوده است

در کتب دینی مزدیسنا از کی گشتاسب بیش از پادشاهان دیگر کیانی سخن رفته برای اینکه پیغمبر ایران حضرت زرتشت اسپنتمان درعهد او و پدرش ظهور نموده در هرجائی که از زرتشت ذکری شده بناچار از گشتاسب که دوست و پشتیبان و مروج دین و بقول خود اوستا پناه و بازوی کیش زرتشتی بوده نیز سخن رفته است وقایع مُهمّ عهد این پادشاه کلیّهٔ مربوط است بمزدیسنا گرویدن این شاه بزرتشت سبب شد که تورانیان دیو یسنا بایران تاختند وقایع این جنگ را دقیقی در هزار بیت در شاهنامه بیادگار گذاشته و پس از کشته شدن او فردوسی آن را بانجام رسانیده است بنا باتفاق مورخین کی گشتاسب ۱۲۰ سال پادشاهی کرد طبری مینویسد که سال سی ام سلطنت گشتاسب بود وقتی که زرتشت دین خود بدو نمود حمزه اصفهانی مینویسد که سال

۱ رجوع شود بجلد اول ص ۱۹٤

۲ رجوع شود بجلد اول ص ۳۸۷

سی ام سلطنت گشتاسب و سال پنجاه هم عمرش بود وقتی که زردشت از آذربیجان بسوی وی آمد و دین خود را با و آشکار ساخت ابوریحان در آثارالباقیه مینویسد مدت سلطنت کی بشتاسب بن لهراسب تا ظهور زرادشت سی سال، و پس از آن نود سال بود مسعودی در مروج الذهب نقل میکند: سی سال از پادشاهی کی گشتاسب گذشته بود وقتی که زرتشت دین خود باو اظهار کرد در فصل ۳٤ بندهش فقرهٔ ۷ مندرج است کی ویشتاسپ تا هنگامی که او دین پذیرفت سی سال و روبهمرفته صد و بیست سال پادشاهی کرد در اوستا مکرراً از جنگ دینی ایرانیان و تورانیان سخن رفته همچنین از یاران و بستگان گشتاسب و دلیران و پهلوانانی که در جنگ مقدس جانفشانی کردند درکتاب مقدس یاد شده است گشتاسب در اوستا ویشتاسپ vištāspa آمده و چندین اشخاصی نامی در قرون تاریخی ایران چنین نامیده میشده اند که نزد یونانیان هیستاسپس Hystaspes ضبط شده اند بسا از مورخین ایرانی و عرب این اسم را بشتاسب و بشتاسف ضبط کرده اند این اسم لفظاً یعنی دارندهٔ اسب چموش و رمو درگاتها چهار بار پیغمبر ایران از این پادشاه دوست و پشتیبان خود نام میبرد: (نخست) در یسنا ۲۸ قطعهٔ ۷ در این جا زرتشت خواستار است که گشتاسب بآرزوی خود رسیده کامروا گردد (دوم) در یسنا ٤٦ قطعهٔ ١٤: زرتشت کی گشتاسب را پیرو و دوست خود خوانده از مزدا اهورا خواستار است که او را در فردوس با خود او محشور بگرداند (سوم) در یسنا ۵۱ قطعهٔ ١٦: زرتشت کی گشتاسب را شهریار مزدا اهورا پرست و پیرو منش پاك و راستی میشمارد (چهارم) در یسنا ۵۳ قطعهٔ ۲: پیغمبر کی گشتاسب را با یکی از پسرانش که اسمش را نمیبرد و با فرشوشتر (و زیر گشتاسب) یکجا نام میبرد و آنان را یاوران دین اهورا مینامد و خواستار است که آنان با پندار و گفتار و کردار مزدا را از خود خوشنود سازند

در سایر قسمتهای اوستا غالباً باسم این پادشاه معاصر پیغمبر برمیخوریم ازآنجمله در یسنا ۱۲ فقرهٔ ۷ که کی گشتاسب مزدیسنا کیش خوانده شده

و در یسنا ۲۳ فقرهٔ ۲ و یسنا ۲٦ فقرهٔ ۵ فروهر وی ستوده گردیده است
در آبان یشت فقرهٔ ۹۸ گشتاسب دارندهٔ اسبهای تیز تك از خاندان نوذر که
ذکرش بیاید خوانده شده و در فقرهٔ ۱۰۵ همین یشت که ذکرش در مقالهٔ
لهراسب گذشت زرتشت خواستار است که کی گشتاسب از پیروان وی گردد
باز در فقرات ۱۰۸ـ۱۰۹ همین یشت کی گشتاسب بلند همت (برزئیذي
[illegible]) رو بروی دریاچهٔ فرزدان از برای اردویسور ناهید قربانی نموده
خواستار است که بدشمنان خود تثریاونت [illegible] و پشن [illegible]
وارجاسب (ارجتٔ اسپ [illegible]) ظفر یابد [1] باز در فقرهٔ ۱۳۲
همین یشت کی گشتاسب از جمله دلیرانی که پیروزمند بخان و مانشان
برگشته اند محسوب شده است در این جا لابد اشاره است به برگشتن
گشتاسب از جنگ تورانیان در گوش یشت (درواسپ یشت)
فقرات ۲۹ـ۳۱ کی گشتاسب بلند همّت از برای درواسپ فرشتهٔ موکّل
چارپایان در کنار رود دائیتیا قربانی کرده آرزومند است که به اَشتَ ائوروَنت
[illegible] پسر ویسپ تئوروُاشتی [illegible] و بارجاسب
از قبیله خیون [illegible] و به دَرْشینیكَ [illegible] و به تثریاونت و
به سپینج اُوروشك [illegible] غلبه کند و دگر باره همای (هومیّا [illegible])
و واریذ کنا [illegible] را از مملکت خیونها (توران) بخانه برگرداند [2]
در فقرات ۹۹ــ۱۰۰ فروردین یشت بفروهر پاکدین کی گشتاسب دلیر کسی
که از نیروی گرز خود مروج راستی و بازو و پشت و پناه دین زرتشت بوده و
کیش اهورائی را که در بند و زنجیر دشمنان بوده رهانده بمقام شایستهٔ خود
رسانیده درود فرستاده شده است

در رام یشت فقرهٔ ۳۵ که ذکرش بیاید هوتس آرزومند است که زن
کی گشتاسب گردد در فقرات ٤۹ـ۵۱ ارت یشت بعینه مثل فقرات ۲۹ـ۳۱
گوش یشت باز بکی گشاسب برمیخوریم اما در این جا کی گشتاسب فرشتهٔ توانگری

---

۱ رجوع شود بجلد اول ص ۲۸۵

۲ رجوع شود بجلد اول ص ۳۸۹ـ۳۹۱

ارت را ستوده خواستار کامیابی و دست یافتن بدشمنان است در فقرۀ ۶۱ همین یشت نیز کی گشتاسب برسوم و عادات مزدیسنا فرشتۀ توانگری ارت را ستوده است در زامیادیشت فقرات ۸۴–۸۷ آمده که کی گشتاسب دارای فرّ کیانی بوده و از پرتو آن بحسب دین اندیشید و سخن گفت و رفتار نمود و بدین مزدیسنا گروید و بدخواهان و دیوها را برانداخت و از نیروی گُرز خویش مروج راستی گشته و بازو و پشت و پناه دین زرتشت شده و دین اهورائی را از بند رهانیده بمقام برازنده جای داده و به تتریاونت و به پشنَ و به ارجاسب و بسایر خیونهای نابکار چیر گشت در یکی از قطعات اوستا موسوم به « آفرین پیغمبر زرتشت» که دارای ۹ فقره است و در متن اوستای وسترگارد Westergaard یشت ۲۳ محسوب شده حضرت زرتشت بکی گشتاسب آفرین خوانده باو درود میفرستد یکی از قطعات دیگر اوستا منسوب بخود گشتاسب و موسوم است به ویشتاسپ یشت این قطعه نیز درمتن اوستای وسترگارد یشت ۲۴ شمرده شده و دارای هشت فرگرد یا فصل است فرگرد اول آن مثل آفرین پیغمبر زرتشت است درسایر فرگردها نیز زرتشت بپادشاه معاصر خود دعا میکند و باو پند و اندرز میدهد و او را بپرستش خداوند و نیایش ایزدان میخواند و باجرای وظایف دینی و مراسم آئینی تشویق میکند چنین مینماید که اساساً آفرین پیغمبر زرتشت وقتی سر آغاز ویشتاسپ یشت بوده و بعدها از آن منفصل شده باشد ویشتاسپ یشت نظر بقواعد صرف و نحوی نو مینماید این یشت نیز ویشتاسپ نسك نامیده شده است شکی نیست که در ویشتاسپ یشت کنونی بقایائی از دهمین نسك اوستای عهد ساسانیان موجود است بنا بمندرجات فصل دهم از هشتمین کتاب دینکرد دهمین نسک اوستا موسوم بوده به ویشتاسپ ساست یعنی آموزش گشتاسب این نسک راجع بوده بتعلیماتی که بکی گشتاسب داده شده بوده است همچنین از نمودار شدن امشاسپندان بگشتاسب از طرف اهورا مزدا و بدو بشارت دادن بپیامبری زرتشت سخن رفته بوده است و راجع بوده بجنگ ارجاسب خیون که بتحریک دیو خشم بضد گشتاسب جنگ برانگیخته بوده است بدبختانه این نسك که ظاهراً مفصلاً از گشتاسب صحبت میداشته از دست رفته است در ویشتاسپ

یشتی که امروزه در دست داریم .بمطالبی بر نمیخوریم که شرح حالی از خود گشتاسب بدست بیاید بسا از مندرجات آن از سایر اجزاء اوستا برداشته شده بخصوصه قسمتی از آن در فرگرد ۱۹ وندیداد موجود است و فرگرد دوم ویشتاسپ یشت که به فرشوشتر وزیر کي گشتاسب خطاب شده خلاصه ایست از فرگرد دوم ها دُخت نسك که در جزو دین یشت آن را تفسیر کرده توضیحات لازمه داده ایم[1]

در فقرات مذکور در فوق دیدیم که از چندین رقیب و هماورد نامي کي گشتاسب مثل تثریاونت و پشنَ وَاشتَ اَئورونت و در شینیكَ وسپینج اوروشك در اوستا اسم برده شده اما در شاهنامه و سایر کتب نامي از آنان نیست واریذکنا که با هُمای در فقرهٔ ۳۱ گوش یشت آمده و کي گشتاسب آرزومنداست که آنان را از مملکت توران دگر باره بخانه شان برگرداند بي شك همان به آفرید و همای دو دختر کي گشتاسب میباشند که پس از افتادن بلخ بدست تورانیان و کشته شدن لهراسب که ذکرش بیاید این دو خواهر اسیر ارجاسب شدند و بعد برادر شان اسفندیار آنان را نجات داده از توران بایران برگردانید[2] اینك نوذریان که در آغاز این مقاله گفتیم هوتس و شوهرش گشتاسب هر دو در اوستا باین خاندان منسوب اند در مقاله کیقباد دیدیم که سرسلسلهٔ کیانیان کیقباد بنا بمندرجات بندهش پسر خواندهٔ زاب پسر تهماسب بوده چون زاب از خاندان نوذر پسر منوچهر است باین مناسبت کیانیان از خاندان نوذر بشمار رفته اند گشتاسب در آبان یشت فقرهٔ ۹۸ از نوذریان (نئوتئیریه [Avestan script] نوذری) شمرده شده از این قرار: هوُوَها و نوذریها ناهید را ستوده دولت و اسبهای تند رو خواستند هوُوَها[3] کامیاب گشته از ثروت بی نیاز شدند و گشتاسب کامروا گردیده باسبهای تندرو رسید همچنین هوتس زن کی گشتاسب

---

۱ بجلد اول ص ۲۷ نیز ملاحظه شود

۲ رجوع شود بجلد اول ص ۳۹۱

۳ جاماسب و برادرش فرشوشتر از خاندان هووها هستند رجوع شود بجلد اول ص ۲۷۹

از خاندان نوذر (نئوتر) خوانده شده چنانکه در رام یشت فقره ۳۵ آمده: هوتس از خاندان نوذر در روی تخت و بالش و فرش زرین فرشتهٔ هوا "اندروای" را ستوده از او درخواست که چنان سازد او در خانهٔ گشتاسب خوب پذیرفته شده عزیز و محبوب گردد

دیگر اینکه کلیهٔ پادشاهان کیانی نوذریان نامیده شده اند چه در فقرات ۵۵ـ۵۶ ارت یشت نوذریان را در مقابل تورانیان نامیده اند لابد در این جا از نوذریان همان پادشاهان کیانی اراده کرده اند در فقرهٔ ۷۶ آبان یشت و در فقرهٔ ۱۰۲ فروردین یشت ویستئورُوْ نیز بخاندان نوذر منسوب شده است [1]

فقراتی که راجع بگشتاسب ذکر شده بخوبی حاکی جنگ دینی است و مکرراً از ارجاسب برادر زادهٔ افراسیاب که پس از کشته شدن افراسیاب درجنگ کیخسرو بتاج و تخت توران رسیده نیز یاد شده است و از فقرات مذکورهمینقدر برمیآید که از گشتاسب شکست یافته است بنابمندرجات شاهنامه ارجاسب بدست اسفندیار پسر گشتاسب کشته شده است ارجاسب در اوستا چنانکه در یادگار زریران قید شده از قبیلهٔ خیون (خویئون) توران است[2] و بصفت دروت (درکَتها درـگَونت) یعنی دروغپرست و مئیریه یعنی فریفتار و نابکار متصّف شده است همچنین از اندریمان (در اوستا وندرمئینیش) برادر ارجاسب که یکی از پهلوانان توران و در جنگ دینی بدست اسفندیار کشته گردید در اوستا یاد شده است[3] درآبان یشت فقرات ۱۱۶ـ۱۱۸ آمده: اندریمان (برادر) ارجاسب نزدیک دریای فراخکرت صد اسب و هزار گاو و ده هزار گوسفند از براي ناهید قربانی کرده از او درخواست که بکی گشتاسب و زریر چیر شود و ممالك ایران را براندازد اما ناهید او را کامروا نساخت از ناموران ایران

---

۱ رجوع شود بجلد اول ص ۲٦۵ـ۲٦۷

۲ رجوع شود بجلد اول ص ۲٦۳ـ۲۸۹

۳ رجوع شود بجلد اول ص ۲۸۹

که در این جنگ جانفشانی کردند نیز در اوستا یاد شده یکی از آنان زریر پسر لهراسب و برادر گشتاسب است که سپهبد ایران بوده و بدست بیدرفش تورانی کشته شد در فقرات ۱۱۲ـ۱۱۳ آبان یشت آمده: زریر (زئیری و ئیری [Avestan]) سواره جنگ کنان رو بروی آب دائیتیا صد اسب و هزار گاو و ده هزار گوسفند از برای ناهید نذر نموده درخواست که به دیو یسنا هوم َیکَ [Avestan] و ارجاسب دروغپرست در میدان کارزار غلبه کند و کامروا گردید در فروردین یشت فقرهٔ ۱۰۱ فروهر پاکدین زریر نیز ستوده شده است[1] از هوم یك Humayaka در شاهنامه اسمی نیست همچنین از بستور پسر زریر که در اوستا َبستَ وئیری [Avestan] و در یادگار زریران بستور نامیده شده در فقرهٔ ۱۰۳ فرور دین یشت پس از ذکر اسم اسفندیار یاد شده بفروهر پاکش درود فرستاده شده است بنا .بمندرجات شاهنامه و یادگار زریران نستور (بستور) بهمراهی عمّش اسفندیار از خون پدر خود زریر انتقام کشید[2] دیگر از دلاوران این جنگ و کسان گشتاسب که در اوستا هم از آنان یادی شده باشد پشوتن و اسفندیار و فرشید ورد و فرشوکر میباشند که هرچهار از پسران گشتاسب هستند (نخست) پشوتن در اوستا پشو َتنو [Avestan] در ویشتاسب یشت فقرهٔ ٤ زرتشت بگشتاسب دعا کرده فرماید: « بشود که تو بی نا خوشی (اَیسْکَ [Avestan]) و بیمرگ (اَمهرکَ [Avestan]) شوی مانند پشوتن » پشوتن در سنّت مزدیسنان از جاودانیهاست در هنگام ظهور سوشیانت با کیخسرو و گیو و طوس و سام نریمان از یاوران سوشیانت خواهد بود[3] (دوم) اسفندیار در اوستا سپنتو داتَ [Avestan] در فروردین یشت فقرهٔ ۱۰۳ و در ویشتاسب یشت فقرهٔ ۲۵ از او یاد شده و در هر دو جا باصفت َتخمَ [Avestan] یعنی تهم و دلیر و پهلوان آمده بزودی

---

۱ درمتن اوستای گلدنر در فقرهٔ ۱۱۲ آبان یشت [Avestan] و درفقرهٔ ۱۰۱ فروردین یشت [Avestan] آمده است

۲ رجوع شود بجلد اول ص ۲۸۷

۳ رجوع شود بجلد اول ص ۲۲۰ــ۲۲۱

باز از او صحبت خواهیم داشت[۱] (سوم) فرشیدورد در اوستا فرَشْ َهمْ وَرِتَ [Avestan script] در فقرهٔ ۱۰۲ فروردین یشت فروهرش ستوده شده است بنا بشاهنامه فرشیدورد درجنگ دومی تورانیان بدست کهرم سپهبد توران کشته شد و پس از آن برادرش اسفندیار از او انتقام کشیده کهرم را کشت (چهارم) فرشو کرَ در اوستا [Avestan script] که نیز در فقرهٔ ۱۰۲ بفروهرش درود فرستاده شده است هرچند که در شاهنامه از او اسم برده نشده اما بطور یقین میدانیم که او پسرگشتاسب است زیرا در یادگار زریران مکرراً از او یاد شده و در همین جنگ دینی بدست نا مخواست پسر هزار سردار تورانی کشته شد[۲] دقیقی در شاهنامه گذشته از اسفندیار و پشوتن که در آغاز این مقاله متذکرشدیم از چهار پسر دیگر گشتاسب که اردشیر و شیرو وشیداسب ونیوزار باشند نام میبرد از هیچکدام این چهار پسر اخیر در اوستا اسمی نیست برخی از مستشرقین گمان کرده اند که سیزده تن از پارسایانی که در فقرات ۱۰۲–۱۰۳ فروردین یشت فروهرهایشان ستوده شده از فرَشْ َهمْ َورِتَ گرفته تا خود اسفندیار همه از پسران گشتاسب باشند فردوسی درشاهنامه مینویسد که سی و هشت تن از پسران گشتاسب درجنگ تورانیان کشته شدند

پسر بود گشتاسب را سی و هشت دلیران کوه و سواران دشت
بکشتند یکسر برآن رزمگاه بیکبارگی تیره شد تخت شاه

همچنین در یادگار زریران بنا به پیشگوئی جاماسب بیست و دو تن از پسران گشتاسب در جنگ کشته خواهند شد و درجای دیگر یادگار زریران گشتاسب از سی دختر و پسرش که از هوتس داشته اسم میبرد[۳] دیگر از کسان گشتاسب گرزم است که در اوستا کوارسمن [Avestan script] نامیده شده است در شاهنامه مندرج است که پس از زد و خورد بسیار و کشته شدن گروهی از ناموران

---

۱ رجوع شود بتوضیحات فقرهٔ ۱۰۳ فروردین یشت بجلد اول ص ۷۰ نیز ملاحظه شود

۲ راجع باین دواسم بتوضیحات فقرهٔ ۱۰۲ فروردین یشت ملاحظه شود

۳ بتوضیحات فقرات ۱۰۲ — ۱۰۳ فروردین یشت ملاحظه شود

ایران و توران در انجام اسفندیار در میدان کارزار کامروا گشته تورانیان را شکست داد پس از این پیروزی و گریختن دشمنان گشتاسب به بلخ برگشت و اسفندیار را از برای رواج دادن دین زرتشت بگرد جهان فرستاد چندی بعد یکی از ناموران نامزد به گرزم از خویشان گشتاسب که کین اسفندیار در دل داشت اسفندیار را نزد پدرش متهّم ساخت از اینکه او لشکری گرد آورده خیال دارد تو را از تخت براندازد و خود شهریار گردد گشتاسب از سعایت گرزم بدگمان شده جاماسب را پی او فرستاد وقتی که اسفندیار بنزد پدر آمد او را بزنجیر بسته بزندان گنبدان دژ افکنند در برهان قاطع ضبط است که گرزم برادر اسفندیار بود و از یك شعر فردوسی هم این طور برمیآید از این قرار: در هنگام جنگ دومی وقتی که ایرانیان در کوهی محاصره شده در تنگنا افتاده بودند گشتاسب پس از مشورت باجاماسب اورا به گنبدان دژ فرستاد تا اسفندیار را از زندان رهانده بیاری ایرانیان آورد: اسفندیار گله کنان بجاماسب میگوید: مرا بند کردند بر بیگناه همانا گرزم است فرزند شاه ممکن است که در این جا اسفندیار بطور شکوه و طعنه گرزم را پسر گشتاسب شاه خوانده باشد چه دقیقی صراحةً در خصوص او میگوید: شنیدم که گشتاسب را خویش بود پسر را همیشه بداندیش بود بقول فردوسی گرزم (در تاریخ طبری قرزم) در همین جنگ دومی بدست تورانیان کشته شد در اوستا کوارَسمن (گرزم) از پارسایان شمرده شده و در فقرهٔ ۱۰۳ فروردین یشت پس از اسفندیار و بستور فروهر پاکش ستوده شده است [۱] در این جا فقط یادآور میشویم که از دو وزیر کی گشتاسب که جاماسب و فرشوشتر باشند غالباً در اوستا سخن رفته و مکرراً از آنان در طی تفسیر یشتها صحبت داشتیم [۲]

---

۱ رجوع شود به Yātkār-i Zarirān von Geiger S. 76.
و به Neupersische Schriftsprache von P. Horn im Grundriss der Irani. Philolo. I. B. II. Abt. S. 24.

بتوضیحات فقرهٔ ۱۰۳ فروردین یشت نیز ملاحظه شود

۲ رجوع شود بجلد اول مقالهٔ جاماسب ص ۲۲۷ — ۲۳۰ و بتوضیحات فقرهٔ ۱۰۳ فروردین یشت همچنین بتوضیحات فقرهٔ ۱۰۴ فروردین یشت که از اولاد و احفاد جاماسب و فرشوشتر یاد شده نیز ملاحظه شود

پس از اینکه دانستیم تا بچه اندازه در کتاب مقدس ایرانیان از گشتاسب و ناموران زمان وی و از جنگ دینی و از دلیران آن رزم چه از تورانیان و چه از ایرانیان سخن رفته اینك از برای روشن نمودن برخی از وقایع این سنّت مندرجات شاهنامه را مختصراً مینگاریم و پس از آن بذکر یك دو فقره توضیحات مي پردازیم دقیقي در شاهنامه گوید: ارجاسب پادشاه توران از گرویدن گشتاسب بزرتشت برآشفته بایران تاخت پس از چندی زد و خورد تورانیان شکست یافته برگشتند گشتاسب پسرش اسفندیار را براي هویدا کردن دین زرتشت بگرد جهان فرستاد و خود از براي روا کردن دین بزابلستان رفت پس از اندی گشتاسب بسعایت گرزم از اسفندیار بدگمان شده اورا بزندان افکند ارجاسب از بند شدن اسفندیار و رفتن گشتاسب بسیستان و تهی ماندن بلخ از سپاه آگاه شده موقع را غنیمت شمرده با صد هزار جنگی بسرکردگی پسرش کهرم دگر باره بایران هجوم آورده بسوی بلخ رو نهاد فردوسی پس از درگذشتن دقیقی ما بقي وقایع این جنگ را چنین مینگارد: سپاه توران داخل بلخ شد لهراسب پیر از پرستشگاه بیرون آمده سلاح برگرفت و بجنگ تورانیان شتافت دشمنان اورا احاطه نموده از پای در آوردند و پس از آن داخل آتشکده شده زند اوستا را با پرستشگاه بسوختند و هیر بدان را کشتند زن گشتاسب با لباس تبدیل خود را بزابلستان رسانیده واقعه را از برای گشتاسب نقل میکنند:

شهنشاه لهراسب در شهر بلخ	بگشتند و شد روز ما تار و تلخ
و ز آنجا بنوش آذر اندر شدند	رد و هیر بد را همه سر زدند
ز خونشان فروزنده آتش بمرد	چنین بدکنش خوار نتوان شمرد
ببردند پس دختر انت اسیر	چنین کار دشوار آسان مگیر

هشتاد هیر بدکه بخدمت آتشکده گماشته بودند کشته شدند گشتاسب پس از شنیدن این سخنان از زابلستان سپاهی آراسته پی رزم برخاست میمنه لشکر را به پسر خود فرشیدورد سپرد و میسره را به نستور پسر زریر داد و خود

در قلبگاه ماند ارجاسب نیز سپاه آراسته بمیدان جنگ ایرانیان درآمد سه شبانروز جنگ طول کشید فرشیدورد درجز وسی و هشت برادرش کشته شد گروهی از سران و ناموران ایران از پای درآمدند بناچار گشتاسب روی از معرکه بکردانید از تورانیان گریزان بکوهی پناه برد

یکی کوهش آمد بره پر گیا بدو اندرون چشمه و آسیا
که برگرد آن کوه یک راه بود وز آنراه گشتاسب آگاه بود
سپهدار ایران برآن کوه شد ز پیکار ترکان .بی اندوه شد

ارجاسب با سپاهش از پی تاخته بآن کوه رسیدند چون راه آن کوه نیافتند چهار سوی آن را گرفته محاصره کردند گشتاسب در آن محاصره چارهٔ کار از وزیرش جاماسب خواست جاماسب گفت که باید اسفندیار را از زندان گنبدان دژ بخواهی در صفحهٔ پیش گفتیم که جاماسب با لباس مبدّل خود را با سفندار رسانیده او را بسوی کوه مذکور رهنمون گشت پس از آمدن اسفندیار ایرانیان دل گرفتند و تورانیان بهراس افتادند پهلوانان توران مثل کهرم و کرگسار و اندریمان بدست اسفندیار کشته شدند سپاه توران پراگنده و پریشان شد و ارجاسب چاره جز این ندید که از کارزار روی بگرداند و بروئین دژ برگردد آنگاه اسفندیار باندیشه رهاندن دو خواهرش افتاد بهمراهی پشوتن کالا برگرفته بالباس بازارگانی بسوی روئین دژ رفت باین حیله که از برای داد و ستد آمده داخل قلعه شد شبی بر بام قلعه بعنوان جشن آتش انبوهی افروخته لشکریانش را که دور از قلعه با برادرش پشوتن نگاهداشته بود بهجوم اشاره کرد ارجاسب در آن گیرودار بدست اسفندیار کشته شد روئین دژ بدست ایرانیان افتاد همای و به آفرید دو دختر گشتاسب از اسارت نجات یافتند

چنانکه دیدیم همین مطالب عمده در اوستا هم ذکر شده مگر اینکه در کتاب مقدس اشاره نشده که حضرت زرتشت هم در هجوم دومی تورانیان در شهر بلخ بالهراسب شهادت یافته باشد درصورتی که بنا بسنّت کهن و بشهادت کلیّه کتب دینی پهلوی پیغمبر ایران در همین جنگ در آتشکدهٔ بلخ بدست

یک تورانی موسوم به «برات روکرش» Bratrökreš در روز خرداد از ماه اردیبهشت درسنّ هفتاد و هفت سالگی شهید گردید و تا آن روز شهادت چهل و هفت سال از رسالتش گذشته بود هرچند که در شاهنامه نیز صراحتهً نیامده که حضرت زرتشت هم در همان روز درمیان گروه هیربدان دربلخ شهادت یافته باشد اما قریب بیقین است که از کلمهٔ «رد» در شعر:

وز آنجا بنوش آذر اندر شدند ردو هیر بد را همه سرزدند

همان پیغمبر ایران اراده شده که در آتشکده نوش آذر در هنگام پرستش با هشتاد تن از هیربدان و موبدان یعنی پیشوایان دینی کشته شدند

نخست چند سطر در خصوص کلمهٔ هیربد نگاشته بعد کلمه رد را معنی خواهیم کرد و بقرائن خواهیم دانست که رد اسم برازنده و مناسبی است از برای پیغمبر و در خود اوستا هم غالباً این کلمه از برای زرتشت آمده است هیربد دراوستا ائثرَپئیتی 𐬀𐬉𐬚𐬭𐬀𐬞𐬀𐬌𐬙𐬌 aethrapaiti آمده بمعنی آموزگار (معلم) این کلمه مرکب است از دو جزء: اولی که ائثرَ 𐬀𐬉𐬚𐬭𐬀 باشد بمعنی آموزش و تعلیم است و جزء دوم که پئیتی باشد بمعنی مولا و صاحب و دارنده است که در فارسی «بد» شده ودر آخر یک دسته از لغات مرکّبه مانند موبد و سپهبد دیده میشود ائثریه 𐬀𐬉𐬚𐬭𐬌𐬌𐬀 aethrya بمعنی شاگرد و آموزنده است کلمات ائثرپئیتی و ائثریه بمعنی استاد یا آموزگار و شاگرد یا آموزنده در اوستا بسیار استعمال شده چنانکه در مهریشت فقرهٔ ۱۱۶ و در فروردین یشت فقرهٔ ۱۰۵ و یسنا ۲۶ فقرهٔ ۷ در هیچ جای اوستا کلمهٔ ائثرپئیتی یا هیربد بمعنی آترُبان یا موبد نیامده بعدها این معنی برآن اطلاق شده است در فقرهٔ ۵۹ ائوگمدَئچا کلمه ائثرپئیتی استعمال شده و درتوضیحات آن افزوده اند مغوپتان مغوپت (موبدان موبد) اما بدون شک بعدها از کلمهٔ هیربد همیشه پیشوای دینی اراده میکرده اند چون در ایران قدیم پیشوایان دینی استاد و آموزگار بودند یا بعبارت دیگر تربیت و تعلیم مردم با آنان بوده بی مناسبت نبوده که آنان در آن واحد که آترُبانان نامیده میشده اند هیربدان هم خوانده شوند

تنسر پیشوای معروف عهد اردشیر پاپکان (۲۲۴ ـ ۲۴۱ یا ۲۴۲ میلادی) که هیربدان هیربد بوده در تاریخ ایران مشهور است کلیةً در ادبیات فارسی هیربد کلمهٔ مترادف موبد است چنانکه در شاهنامه آمده:

چو برداشت پرده ز در هیربد سیاوش همی بود ترسان ز بد

نظامی گفته: اگر راهبم بیند از راه دور برد سجده چون هیربد پیش نور

در فرهنگها «هیر» بمعنی آتش ضبط شده البته این اشتباه از این جا برخاسته که هیربد را درست بمعنی آتربان و مترادف آن پنداشته اند چون جزء اولی این لغت آتَرْ ‹اوستایی› بمعنی آذر و آتش است کلمهٔ هیر را نیز بمعنی آتش گرفته اند ولی در اوستا ائثر ‹اوستایی› بهمان معنی است که ذکر کردیم نه بمعنی آتش

اما کلمهٔ رد که در اوستا رَتوْ ‹اوستایی› ratu آمده و بمعنی سرور روحانی و بزرگ مینوی است غالباً با کلمهٔ اَهوْ ‹اوستایی› ahu که بمعنی مطلق سرور و بزرگ است یکجا استعمال شده است

در گاتها رد بمعنی داور از برای خود زرتشت آمده چنانکه در یسنا ۲۹ قطعات ۲ و ۶ در قطعه اولی مزدا اهورا از اشا فرشتهٔ راستی میپرسد: آیا داوری (رَتوْ) از برای گوش (ایزد یا روانی که نگهبان کلّیهٔ جانداران است) میشناسی که بدو آسایش بخشد در فقرهٔ ۶ اشا در پاسخ گوید: جز دهقان چارپایان پرور داوری از برای او نیست و بعد از قطعهٔ ۸ برمیآید که خود زرتشت رد جهان است و آسایش نوع بشر و کلیه مخلوقات بسته بآئین اوست یا بعبارت دیگر نجات و خوشی جهان بسته بکشت و کار است زراعت و پرورش ستوران مایه زندگانی است نه غارت و جنگ و دستبرد که عادت اقوام چادر نشین و تورانیان دیویسنا بوده است در سایر قسمتهای اوستا غالباً زرتشت سرور جسمانی (اَهوْ) و بزرگ روحانی (رَتوْ) خوانده شده است چنانکه در تشتر یشت فقرات ۱ و ۴۴ و ویسپرد کردهٔ ۲ فقرهٔ ۴ و فروردین یشت فقرهٔ ۱۵۲ وغیره در این فقرهٔ اخیر آمده: زرتشت بزرگ جهانی (اَهوْ) و سرور مینوی (رَتوْ) و نخستین آموزگار دینی سراسر جهان خاکی را ما میستائیم کلمهٔ رد در فرهنگها بمعنی دانا و بخرد ضبط شده

و در ادبیات ما هم بهمین معنی است چنانکه فردوسی گفته

بپوشید درع سیاوش رد   زره را گره بر کمربند زد [1]

نظر بمعنی کلمهٔ رد در اوستا و نظر بطرز استعمال این کلمه با هیربد در اشعار فردوسی راجع بکشته شدن موبدان و پیشوایان درآتشکدهٔ نوش آذر بلخ باید از هیربد مطلق پیشوایان و از رد خود پیغمبر اراده شده باشد که بزرگ و سرور موبدان بوده زیرا که فقط از یك رد سخن رفته ولی مکرراً از هشتاد هیربد یا موبد یاد شده نخست در شرح کشته شدن این پیشوایان آمده:

نهادند سر سوی آتشکده   بدانکاخ و ایوان زر آزده
همه زند و استا بر افروختند   همی کاخ و ایوان همی سوختند
ورا هیربد بود هشتاد مرد   زبانشان ز یزدان پر از یاد کرد

در جای دیگر وقتی که جاماسب به گنبدان دژ از برای آوردن اسفندیار رفته باو شکست ایرانیان و بدبختیهائی که روی داده چنین نقل میکند:

همان هیربد نیز یزدان پرست   که بودند با زند و استا بدست
بکشتند هشتاد از آن موبدان   پرستنده و پاك دل بخردان

اینك رسیدیم به آن کوهی که کی گشتاسب بآنجا پناه برد اسم این کوه در شاهنامه ذکر نشده و در اوستا اصلاً باین واقعه اشاره نگردیده اما در بندهش

---

۱ مشتبه نشود با کلمهٔ راد که بمعنی سخی و بخشنده و جوانمرد است چنانکه معزي گفته آن کامکار محتمل نیکو خصال و نیکدل شادي بطبعش متصل رادی بدستش مقترن در اوستا راتا نیز بمعنی جود و بخشش است چنانکه در زامیاد یشت فقرهٔ ۵۳ آمده و همین کلمه نیز گاهی اسم فرشتهٔ مخصوص جود و بخشش است چنانکه در وندیداد فرگرد ۱۹ فقرهٔ ۱۹ آمده و کلمهٔ رائیتي rāiti یعنی سخی و بخشنده و با حرف اَ که ادات نفی است اَرائیتی arāiti شده یعني بخیل ولئیم چنانکه در فروردین یشت فقرهٔ ۱۳۷ آمده است در تفسیر فقرهٔ ۳ هفتن یشت کوچک, جلد اول ص ۱۰۱, بنگارنده در انتخاب کلمه سهوی روی داده بجاي هروتات رد و امرتات رد هروتات راد و امرتات راد نگاشتم از خوانندگان این نامه خواهشمندم که آن را اصلاح کنند در فقرهٔ مذکور از براي کلمهٔ رد در متن رَتُو آمده که از رَتو (...) = رد مشتق است رجوع شود بجلد اول ص ۱۰۱ و ۳۳۹

فصل ۱۲ که از کوهها سخن رفته در فقرات ۳۲-۳۳ راجع بآن مندرج است :
« از همین کوه پدشخوار گر تا کوه کومش که آن را کوه "مدو فریاد" مینامند، همان کوهی که در آنجا گشتاسب بارجاسب شکست داد، "کوه میان دشت" است که پاره ای از آن کوه است میگویند در هنگام جنگ دینی ایرانیان در آنجا بتنگنا افتاده بودند، آنگاه لختی از کوه شکسته در میان دشت بغلطید و چون سبب رستگاری ایرانیان شد آن را "مد و فریاد" نامیدند» مد و فریاد در پهلوی یعنی بیاری آمد و بفریاد رسید قومس که معرّب کومش است بنابتعریف یاقوت دامغان و سمنان و بسطام امروزی است[1]

بنا بمندرجات شاهنامه گشتاسب چندین بار باسفندیار وعده داد که تاج و تخت باو برگذار کند و خود مثل پدرش لهراسب منزوی شود در بار اول قرار بود که اگر اسفندیار از گنبدان دژ بیاری ایرانیان آید و تورانیان را شکست دهد تاج و تخت او را باشد پس از شکست یافتن تورانیان گشتاسب باو گفت باین شرط بوعده خود وفا خواهم کرد که دو خواهرت را از اسارت ارجاسب نجات داده از روئین دژ بایران برگردانی پس از انجام این کار هم گشتاسب بوعده خود وفا نکرد و شرط کرد که اگر رستم را دست بسته بنزد من آوری پادشاهی تورا باشد بهانه ستیزگی با رستم این بود که او پس ازخدمات شایانی که بکیکاوس و بکیخسرو نموده از زمان لهراسب کناره جوئی کرده بجنگ دینی شرکت نه نمود و بدین زرتشت نگروید اسفندیار بامر پدر از برای انجام تکلیف دشوار بزا بلستان رفت یقین است که یل ناموری مثل رستم چنین توهینی بخود نمی پسندید و دست بسته بنزدکی گشتاسب نمیرفت ناگزیرکار بمبارزه کشید رستم با تیری از چوب گز اسفندیار روئین تن را کور کرد که از اثر آن جان سپرد[2] دو پسر اسفندیار نیز که نوش آذر و مهر نوش باشند در همین مبارزه کشته شدند

---

۱ رجوع شود بمعجم البلدان و به Eranische Alterthumskunde von Spiegel B.I: S. 715.

۲ رجوع شود بجلد اول ص ۵۷۵

چندی پس از کشته شدن اسفندیار گشتاسب مرد نظر بمندرجات کتب پهلوی
کی گشتاسب ده سال پس از شهادت حضرت زرتشت از جهان درگذشت بهمن
پسر اسفندیار جانشین وی شده پادشاه ایران گردید از رستم و واقعه کشته شدن
اسفندیار و از جا نشین گشتاسب در اوستا ذکری نشده پس از گشتاسب اصلاً
از پادشاهان دیگر کیانی نامی در اوستا نیست از اسفندیار که هنوز بپادشاهی
نرسیده کشته شد فقط دو بار در فروردین یشت و ویشتاسپ یشت که ذکرش
گذشت یاد شده است

در آغاز مقاله گفتیم که بملاحظه معاصر بودن کی گشتاسب باپیغمبر ایران
از او غالباً در کتب پهلوی صحبت شده ناگزیر از ذکر آن مطالب که مناسب تر
است در جزو سیرت خود پیغمبر گفته آید در این جا صرف نظر میکنیم
در انجام می افزائیم که کی گشتاسب را بهیچ وجه نمیتوان یك شهریار داستانی
پنداشت آن طوری که زرتشت از او و دو وزیرش جاماسب و فرشوشتر درگاتها
اسم میبرد ابداً جای تردید نیست که او یک شهریار یا امیر واقعی و تاریخی
بوده است در صورتي که این مسئله مسلّم باشد که زرتشت پیغمبر مؤسس دین
مزد یسناست و گاتها از سرودهای خود این پیغمبر است باید بتصریح این کتاب
کی گشتاسب را معاصر و دوست و پشتیبان و مروّج دین زرتشت بشماریم البته
همان اشکالی که در سر تعیین زمان پیغمبر داریم درسر تعین عهد شهریار معاصر وی
نیز داریم در سنّت اواسط قرن ششم پیش از میلاد زمان پیغمبر معین شده
ولی ظهور زرتشت در این عهد ما را باشکالات حل نشدني تاریخی میکشاند
امید است سبب اختیار کردن این عهد را در سنّت در موقع دیگر بیان کنیم
گروهی از دانشمندان و مؤرخین و مستشرقین عقیده دارند که زرتشت پیش از
سلطنت ماد که در مغرب ایران درحدود سال هفتصد و سیزده (۷۱۳) پیش از
میلاد تشکیل یافته میزیسته است از آنجمله اند: تیل Tiele ، هوگ Haug,
وندیشمان Windischmann ویلهم گیگر Wilh. Geiger اولد نبورگ Oldenburg,
ادواردمیّر Edward Meyer میلز Mills , مولتون Moulton, بار تولومه Bartholomae

ریخلت Reichelt, هورن Horn, کلمن Clemen, کریستنسن Christensen، مارکوارت Marquart وغیره این دانشمندان بتفاوت آراء زمان زرتشت را میان هشتصد و هزار و دویست سال پیش از مسیح میدانند بنابر این کي گشتاسب نیز درمیان قرون ۱۲۰۰ـ۸۰۰ پیش از مسیح میزیسته است

☆ ☆ ☆

بهمن، هماي، دارا، دارا پسر دارا، اسکندر

در مقاله پیش گفتیم که در اوستا از اسفندیار پسر کي گشتاسب نیز اسم برده شده اما از پادشاهان دیگر این سلسله که بهمن و هما و دارا و دارا پسر دارا باشند در کتاب مقدس نامی نیست بنابر این وقایع سلطنت آنان بیرون از موضوع این کتاب است در این جا فقط بذکر ملاحظات چندی اکتفاء میکنیم از این پادشاهان در کتب پهلوي چنانکه در شاهنامه و کتب تواریخ کم و بیش سخن رفته اما داستان سلسلهٔ کیانیان پس از گشتاسب رنگ و روی دیگری گرفته باین میماند که از سیر خود منحرف گشته و تصرفاتی در آن شده باشد در کتب پهلوی از اردشیر بهمن جا نشین کي گشتاسب بیش از پادشاهانی که پس از او بسرکار آمده اند سخن رفته است و بخصوصه پادشاه پارسا و دینداري تعریف شده است در فصل ۳ کتاب پهلوي زند بهمن یشت در فقرات ۲۰ـ۲۹ مندرج است که اهورا مزدا درختی بزرتشت نشان داد و گفت: «این درخت عبارت است از گیتی و هفت شاخهٔ فلزی که از آن سرزده عبارت است از هفت دورهٔ آیندهٔ جهان شاخهٔ زرین آن اشاره است بعهد زرتشت و گشتاسپ, شاخهٔ سیمین آن اشاره است بعهد ارتخشتر (اردشیر) کی که وهومن سپند دا تان خوانندش» شاخه های دیگر این درخت که شاخه های رویین و برنجین وار زیزین و پولادین و آهن آلوده و تیره (آیسن گوُ میخت) باشد بحسب ترتیب متعلق است بعهدهای اردشیر پاپکان و بلاش اشکانی و بهرام گور و خسرو پسر قباد و آخرین شاخه که آهن آلوده و تیره باشد عبارت است از عهد سلطنت

دیوهای ژولیده موی خشم نژاد (اَئشم تخمك)[1] لابد از این عهد خشم و کین عهد زشت و شوم استیلای عرب اراده شده است در کتاب مذکور بهمن چندین بار کی‌شاه خوانده شده است در کتاب هفتم دینکرد فصل ٦ فقرهٔ ٤ (چاپ سنجانا) آمده: «درمیان شهریاران و پارسایان که پس از زرتشت میزیسته‌اند وهومن سپنددادان از برای مزدیسنان شهریار راستکردار و عاملی بود» مدت پادشاهی اردشیر بهمن و دخترش همای معروف بچهرآزاد که پس از او پادشاهی کرد و جا نشینان دیگر وی در فصل ٣٤ بندهش فقرهٔ ٨ از این قرار است:

«وهومن پسر سپندداد صد و دوازده سال، همای دختر وهومن سی سال، دارای پسر چهر آزاد که دختر وهومن باشد دوازده سال، دارای پسر دارای ١٤ سال و اسکندر اروماك arūmāk (یونانی) ١٤ سال» همین ترتیب با اندك تفاوتی در مدت پادشاهی آنان در شاهنامه و کتب تواریخ نیز مندرج است از اینکه گفتیم چنین مینماید که در سلسلهٔ کیانیان پس از گشتاسب تصرفاتی شده باشد از این جهت است که این ارد شیر بهمن ملقب به دراز دست و بقول مورخین عرب طویل الباع بخوبی یادآور اردشیر اول (٤٦٤ـ٤٢٤ پیش از میلاد) پنجمین پادشاه هخامنشی است که نزد یونانیان ماکروخیر Makrokheir و نزد مورخین رُم لنگی مانوس Longimanus نامیده شده است[2] اتفاقاً این شاهنشاه نیز در تاریخ ایران خدا پرست و پارسا تعریف گردیده است بخصوصه دو پادشاه اخیر که دارا و دارا پسر دارا باشند و پس از آنان اسکندر رومی (یونانی) ابداً جای شك و شبهه نمیگذارند که چند تن از پادشاهان اخیر هخامنشی را بسلسلهٔ کیانی پیوسته اند زیرا که داریوش سوم (٣٣٦ـ٣٣٠ پیش از میلاد) آخرین پادشاه سلسلهٔ هخامنشی نبیرهٔ داریوش دوم (٤٢٣ـ٤٠٤) در اول ماه اکتوبر سال ٣٣١ پیش از میلاد از اسکندر شکست فاحش دیده و در ماه ژوئیه یا اوت سال ٣٣٠ در مشرق ایران در خاك پارتها بدست مرزبان بلخ

---

۱ رجوع شود بمتن Zand-i-Vohûman Yesn by B. T. Anklesaria.

۲ رجوع شود بتوضیحات فقرهٔ ۲۲ ارت یشت

کشته شد تاج و تخت ایران بی مدّعی مانده با سکندر و بعد بجا نشینان یونانی وی رسید [۱]

از تاریخ پادشاهان هخامنشی چیزی بیاد ایرانیهای قدیم نمانده بود اسم این پادشاهان اخیر در قرون بعد از یونانیان بایران رسید داستان اسکندر آن طوری که در شاهنامه و تاریخ طبری آمده و در قرون وسطی در نزد سایر اقوام نیز شیوع یافته از یك رُمان یونانی است که به کالیستنس Kallisthenes منسوب است [۲] پیوستن سلسله ای بسلسه دیگر باز در تاریخ ایران نظیر دارد: اشکانیان به دارا منسوب شده اند و سلسلهٔ ساسانیان را نیز مصنوعی به هخامنشیان و کیانیان پیوسته اند در دینکرد فصل ۲۲۹ فقرهٔ ٥ (جلد ٦ ص ۳۷٦ چاپ پشوتن سنجانا) مندرج است: «شهریاران نیك از خاندان جمشید پس از فریدون، نخست اعقاب منوچهر بودند دوم کیانیان بودند سوم به آفریدگانی که از اعقاب همین کیانیان بودند و آنان را ساسانیان مینامند [۳] در آغاز کار تا مکـ ارتخشیر پاپکان آمده:

«پس از مرگ اسکندر اروميک (یونانی) ایرانشهر دویست و چهل کد خدای داشت، سپاهان و پارس و کُشتی (اطراف) نزدیک آن بدست اردوان بود پاپک مرزبان شهر پارس بود, گاشتهٔ اردوان بود, اردوان درستخر می نشست و پاپک را هیچ فرزند نامبردار نبود و ساسان شپان پاپك بود و همواره نزد

---

۱ رجوع شود به Aufsätze zur Persischen Geschichte von Nöldeke s. 57 und 81 und 88-84.

۲ کالیستنس Kallisthenes (۳٦٥-۳۲۸ پیش از میلاد) مورخ یونانی در هنگام لشکر کشی اسکندر بهمراه او بایران آمد و بعد طرف غضب اسکندر واقع شده کشته گردید در جز و تألیفات او تاریخی راجع باسکندر اما نا تمام از او مانده است بعدها رمانی بزبان یونانی ظاهراً در قرن سوم میلادی راجع باسکندر ساخته شده باین نویسنده نسبت داده اند آنچه در داستانهای ایران در خصوص اسکندر نقل شده ازهمین رُمان یونانی است رجوع شود به Geschichte des Artachšîr i Pâpakân von Nöldeke s. 86.

۳ ترجمهٔ فوق از روی انتقادی است که وست West بترجمه نادرست پشوتن سنجانا کرده است بدبختانه نمیتوانم معین کنم که این انتقاد در کدام مجله منتشر شده است در جزو رسالات خود رسالهٔ از وست در زیر دست دارم که در آن مندرج است Notices of Books: The Dinkard Vol. VI by West
انتقاد مذکور در صفحهٔ ۱۷۱ آن مجله؟ مندرج است

که بود و از تخمهٔ داراب دارایان بود, هنگام دُش خدائی (پادشاهی زشت) اسکندر او بگریخت و باشپانان کُرد بدر رفت, پابک نمیدانست که ساسان از تخمهٔ داراب دارایان است . . .» در بندهش فصل ۳۱ فقرهٔ ۳۰ آمده است: «مادر اردشیر دختر پابک بود, پسرساسان, پسر وه آفرید و زریر, پسر اردشیر و هومن پسر اسفندیار بود»[1] سامانیان نیز که دولت آنان در اواخر قرن دوم هجری تشکیل یافته بنوبت خود سلسلهٔ نسب خود را بساسانیان پیوستند[2]

کوه نفشت

در پاورقی صفحهٔ ۲۴۹ آنچه حمداله مستوفی در کتاب نزهته القلوب در خصوص کوه نفشت از فارس نامه نقل نموده نگاشته ایم اینك که فارس نامه را در زیردست داریم لازم دانسته عین عبارت آن را راجع باین کوه که درکتاب پهلوی دینکرد دژنپشت نامیده شده و در آنجا یك جلد اوستا محفوظ بوده بنگاریم فارس نامه دو قرن پیش از نزهته القلوب در آغاز قرن ششم هجري نوشته شده و مؤلف آن ابن البلخی آن را بسلطان غیاث الدین محمد سلجوقی (۴۹۸-۵۱۱) تقدیم کرده است اینك ابن البلخی گوید: «و چون زردشت بیامد و شتاسف او را با بتدا قبول نکرد و بعد از آن او را قبول کرد و کتاب زند آورده بود همه حکمت و بر دوازده هزار پوست گاو دباغت کرده نبشته بود بزر و شتاسف

---

۱ در شاهنامه ساسان پدر اردشیر بابکان نسب خود را به بابک کسي که نزد او ساسان شبانی میکرد و در آغاز نژاد خود را پنهان میداشت چنین میگوید:

بیابک چنین گفت از آن پس جوان — که من پور ساسانم ای پهلوان
نبیره جهاندار شاه اردشیر — که بهمنش خواندی همی یادگیر
سر افراز پور یل اسفندیار — ز گشتاسب اندر جهان یادگار

در شاهنامه بداستان اردشیر بهمن و ولیعهد شدن همای و رفتن ساسان پسر اردشیر به نشابور نیز ملاحظه شود

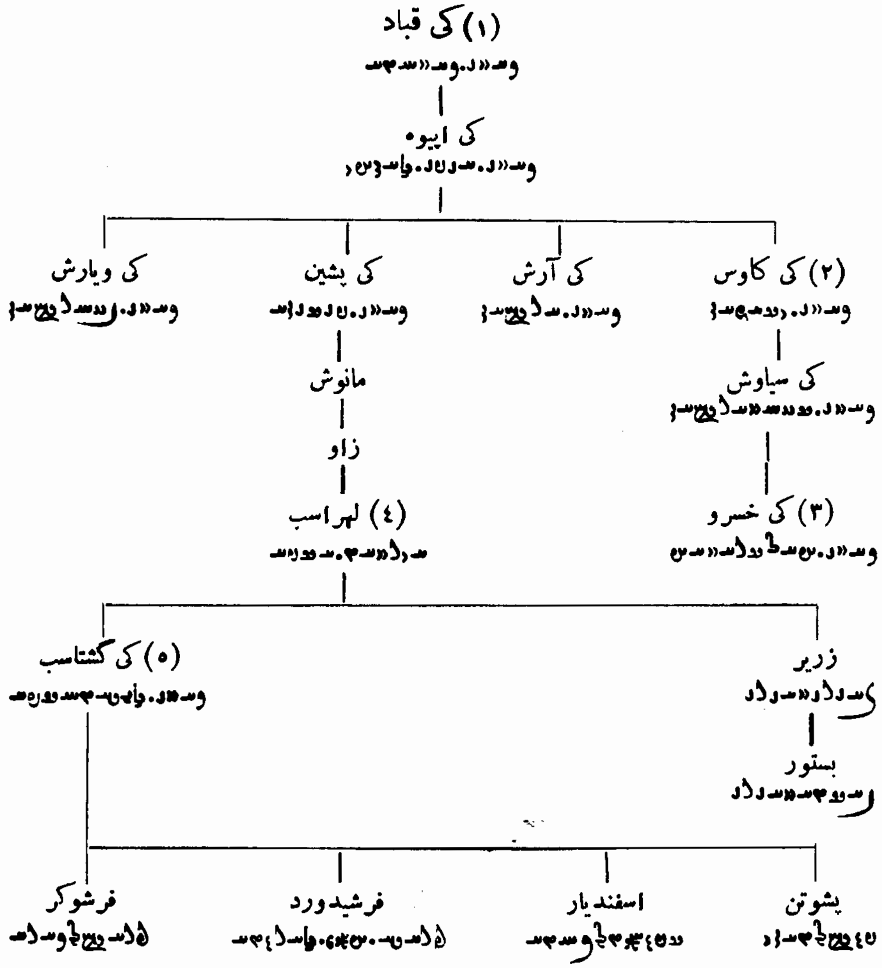
درمقالهٔ لهراسب گفتیم که درتاریخ طبری سلسلهٔ اردشیر بابکان به مانوش نبیرهٔ کیقباد منتهی شده است

۲ Geschichte Irans in islamischer Zeit von P. Horn im Grundriss der Irani. Philolo. II B's. 561.

راجع بسلسلهٔ نسب سامانیان به زین الاخبار گردیزی چاپ برلین سنهٔ ۱۳۴۷ ص ۱۹ نیز ملاحظه شود

آنرا قبول کرد, و باصطخر پارس کوهی است کوه نفشت[۱] گویند کی همه صورتها و کنده گری ها[۲] از سنگ خارا کرده اند و آثار عجیب اندرآن نموده و این کتاب زند و پازند آنجا نهاده بود . . .[۳] »

اینك سلسلهٔ کیانیان آن طوری که در اوستا آمده و در این مقاله شرح داده شده است آنانی که شماره دارند بنا بداستان ملی ما پادشاه بوده اند

۱ نسخه بدل نقشت

۲ کنده گری, حجاری

۳ رجوع شود بصفحات ٤۹ـ٥۰ فارس نامه تألیف ابن‌البلخی بسعی و اهتمام لیسترانج Le stange و نیکلسون Nicholson چاپ کمبریج ۱۳۳۹ هجری بصفحات ٥۱ و ۱٦۸ این کتاب نیز ملاحظه شود

هامون

در این مقاله از برای تفسیر و توضیح چندین فقرات اوستا و از برای روشن نمودن برخی از مطالب مقالهٔ پیش (کیانیان) از هامون واز سیستان سرزمینی که این دریاچه در آن واقع است بحث میکنیم و بنا برویه ای که در تفسیر یشتها برگزیده ایم یك رشته مسائل دینی و تاریخی و لغوی را باهم ذکرمیکنیم گذشته از اینکه هامون ورود هلمند که در آن میریزد مکرراً در کتاب مقدس یاد شده نیز بواسطه اهمیتی که این دریاچه در سنت مزدیسنان دارد سزاوار است که مفصلتر از آن سخن بداریم و از آبی که کنار آن محل ظهور موعودهای زرتشتي شمرده شده و از سرزمینی که بنا بداستان ملّی ما مقّر پهلوانان بوده و بتصریح اوستا و کتب پهلوی وطن پادشاهان کیانی بوده اطلاعي بهمرسانیم اینك گوئیم: دریاچهٔ هامون در مشرق ایران مانند دریاچهٔ اُرمیه در مغرب شمالی ایران مقدس است نظربسنّت کهن پیغمبر ایران حضرت زرتشت در نواحی دریاچهٔ اُرمیه که در اوستا چئچست [اوستایی] Čaēčasta [1] و در کتب پهلوی چچست [2] و در شاهنامه خنجست [3] و در نزهته‌القلوب چیچست [4] نامیده شده بوجود آمد

---

۱ رجوع شود به آبان یشت فقرهٔ ۴۹ وگوش یشت فقرات ۱۸ و ۲۱-۲۲ و ارت یشت فقرات ۳۸ و ۴۱ و سیروزه فقره ۹

۲ بندهش فصل ۷ فقره ۱۴ و فصل ۲۲ فقرات ۲ و ۸

۳ در این آب خنجست پنهان شده است بگفتم بتو راز چونان که هست احتمال دارد که اصلاً در شاهنامه چیچست بوده و بعدها بقلم نساخین تحریف شده باشد

۴ حمد اله مستوفی در نزهته القلوب مینویسد: « بحیرهٔ چیچست بولایت آذر بایجان آنرا دریای شورگویند بلاد ارمیه واشنویه و ده خوارقان و طروج و سلماس بر ساحل او است و درمیانش جزیرهٔ و بر آنجا کوهي است که مدفن پادشاهان مغول است آبهای تغتو و جغتو و صافی و سرا و رود در او میریزد دورش چهل و چهار فرسنگ باشد »

رجوع شود به نزهته القلوب بسعي و اهتمام استرنج Strange چاپ لیدن ۱۹۱۵ صفحه ۲۴۱

شرافت ارمیه در این است که در پارینه از سر زمین آن پیغمبری برانگیخته شده که بایرانیان دین یکتا پرستی بخشید و بواسطهٔ مواعظ خود آنان را بکشت وکار گماشت و آباد داشتن خانهٔ فردای قیامت را منوط بآباد نگهداشتن خانهٔ جهانی نمود شرافت هامون در این است که در آینده سه پسر از پشت پیغمبر ازکنار آن ظهور خواهند کرد که هر یك بفاصلهٔ هزار سال از همدیگر پا بعرصهٔ وجود خواهند گذاشت در ظهور پسر آخری که غالباً کلمهٔ سوشیانت بر او اطلاق میشود لشکر دروغ اهریمني یکسره نابود خواهد شد، سپاه راستی درفش پیروزی، خواهد برافراشت، جهان از گزند اهریمن رسته نو و خرّم خواهد گردید, دوستاران راستی کامروا گشته بزندگانی روحانی و جاودانی خواهند رسید برخلاف دریاچهٔ اُرمیه که بسیار تلخ و شور است و ۳۷ در صد نمك است و هیچ جانداری جز یك قسم کرم ریزی که مخصوص همان آب است در آن نمیتواند زندگی کند, آب هامون شیرین است و انواع ماهیها و مرغابیها در آن بسر میبرند و مایهٔ تغذیه صیّادان سواحل آن هستند باوجود این در فصل ۱۳ بندهش فقرات ۱۶ــ۱۷ راجع بهامون مندرج است «درمیان دریاچهای خُرد, دریاچهٔ کیانسیه Kyānsih (هامون) از همه سالم تر بود, آن در سیستان است, جانوران زیان رسان مثل مارها و وزغها در آن نبودند و آبش از دریاچهای دیگر شیرین تر بود, بعدها شور شد بالاخره چنان گندیده شد که بیك فرسنگی آن هم نزدیك نمیتوان شد بواسطه وزش باد بگندیدگی و شوری آن افزود در هنگام رستا خیز (ظهور سوشیانت) دیگر باره شیرین خواهد شد» این تعریف بندهش بهامون که گفتیم آبش شیرین است مصداق نمییابد و نه بدریاچه دیگری درسیستان که در جنوب هامون, در جنوب غربی خاك افغانستان است و موسوم است به گودی زره هرچند که آب گودی زره بواسطه همسایگی بازمین شوره زار بسیار شور است اما «سون هدین» آن را در صافی به بلور و در رنگ بزمرد تشبیه کرده است [1] شکی نیست که مقصود

---

۱ رجوع شود به Zu Land nach Indien durch Persien, Seistan, Belutschistan von Sven Hedin; Leipzig 1920 II B. S. 340

بندهش همان دریاچهٔ هامون است که اطرافش در تابستان از شدّت گرما دوزخی است و از هجوم پشه سرزمینی است طاقت فرسا و گذشته از این ها باد گرم معروف سیستان که (باد صد و بیست روز) نامیده میشود و تقریباً در انجام دومین ماه بهار شروع بوزیدن میکند و در تمام تابستان طول میکشد طوری است که در نزدیک دریاچه کسي را از آزار ریگ (ریگ روان) یارای اقامت و خود داری نیست ایالتی که این دریاچه در آن واقع است موسوم است به سیستان که اصلاً سکستان بوده و سجستان معرّب آن است چند تن از دانشمندان و سخن سرایان قرون وسطی باین ایالت منسوب اند آنان را سگزی یا سجزی خوانده اند از آن جمله است شاعر معروف ابوالحسن علی بن جولوغ فرخی سگزی که در سال ۴۲۹ هجری در گذشت[۱] آنچه حمزه راجع بوجه اشتقاق کلمه سکستان ذکر کرده و در معجم‌البلدان تکرار شده از اینکه این کلمه مثل کلمهٔ اصفهان بالغت سپاه مناسبتی دارد بکلی بي اساس است سکستان یعنی سرزمین ساك Sake, قومی که غالباً داریوش در کتیبه های میخی خود چه در بهستان (بیستون) و چه در تخت جمشید (پرسپولیس) و نقش رستم یاد کرده است سکا Saka جزو ممالك هخامنشی, است و در نقش رستم از سه قبیلهٔ ساك اسم برده شده از این قرار: ساکهای هوم ورك Haumavarka ? [۲] و ساکهای دارندهٔ خود سر تیز و ساکهاي آن طرف دریا لابد از این قبیلهٔ اخیر ساکهای بوسفور و دریای سیاه مقصود است[۳] ظاهراً ساکها در سال ۱۲۸ میلادی بسیستان دست اندازي کرده و اسم خود را بآن مملکت داده اند[۴] ساکها یکی از قبایل ایراني بودند همانند که مورخین قدیم یونان آن را اسکیت Skyth ضبط کرده اند پیش از

---

۱ رجوع شود به چهار مقالهٔ عروضي ص ۳۶-۴۰ و به لباب الالباب عوفی ج ۲ ص ۴۷ و به Neupersische Litteratur von Ethé im Grundriss der Iranischen Philologie II B. S. 224

۲ یوستی Justi میگوید هوم ورگ Haumavarga قبیلهٔ بوده از ساکها که برگهاي گیاه هوم را میجوشانیدند رجوع شود به Geschichte Irans im Gir Ph. Band II S. 401

۳ Die Keilinschriften der Achämeniden von Weissbach S. 158

۴ رجوع شود به Encyclopédie de l'Islam: Sistān par Büchner p. 478

دست اندازی ساکها این ایالت باسم بومی خود زرنك Zaranka نامیده میشده اسمی که در کتب متأخرین هم ضبط شده است [۱] داریوش در کتیبهٔ بیستون و تخت جمشید در میان سه مملکت شرقي خود از پارثاو Parthava (خراسان)، زرنك (سیستان) و هرئیو Haraiva (هرات) یکجا اسم برده و در کتیبهٔ نقش رستم همین سه مملکت با سایرممالک شرقي ایران که بلخ و سغد و خوارزم و قندهار وغیره باشد باهم نامیده شده است اسم مملکت زرنك واسم کرسی نشین آن زرنج که در کتب جغرافیون عرب و ایرانی ضبط شده و شهری که امیر تیمور گورگان در سال ۷۸۵ خراب کرده و هنوز آثار قدیم و خرابهای زیاد در آن جا موجود است نیز مناسبتی با دریاچهٔ هامون دارد زیرا که زرنك یعنی مملکت آبی و دریائی و این اسم بمناسبت دریاچهٔ هامون باین سرزمین داده شده است در اوستا زریه Zrayah کلمه ای که زرنك از مادهٔ آن است بمعنی دریاست و در فرس هخامنشی دریه Drayah میگفتند بنا باختلاف لهجات ایران قدیم زاء و دال بهمدیگر مبدّل شده است لغت دریا در فارسی نیز از همین ریشه است از این اختلاف لهجات ایران قدیم است که این اسم را قدماء از یونانیان Sarangoi یا Zarangoi و Drangiana نوشته اند گذشته از زرنك یا زرنج کلمه ای که امروزه یاد آور اسم قدیم این مملکت باشد همان کلمهٔ زره است که در شاهنامه و در کتب جغرافي نویسان ایراني و عرب اسم دریاچهٔ هامون است بقول فردوسی افراسیاب از میدان کیخسرو روی گردانده از آب زره گذشته به کنگ دژ پناه برد و کیخسرو از پی او شتافته پس از شش ماه از آب زره گذشته خود را به کنگ دژ رسانید

بشش ماه کشتی برفتی بر آب کزو ساختی هرکسی جای خواب

---

۱ حمد اله مستوفي در نزهته القلوب ص ۱۴۲ مینویسد : ولایت سیستان را جهان پهلوان گرشاسف ساخت وزرنگ نام کرد و عرب زرنج خواندند و بر راه ریگ روان نزدیک بحیره زره بندي عظیم بست تا شهر از آسیب ریگ روان ایمن شد بعد از آن بهمن تجدید عمارتش کرد و سگان خواند عوام نیز سکستان گفتند و عرب معرّب کردند سجستان خواندند بمرور سیستان شد

بی شک کلمات زره و زریه که ذکرش گذشته هر دو بمعنی دریاست این دریاچه را در قدیم زره کیانسیه [Avestan script] میگفتند بمرور کلمهٔ کیانسیه از استعمال افتاده فقط زره که در پهلوی بمعنی دریاست بجا مانده است گفتیم که امروزه آبگیری در جنوب غربی خاک افغانستان گودی زره نامیده میشود سیستان در شاهنامه و در کتب جغرافی نویسان قدیم نیز نیمروز که بمعنی جنوب است نامیده شده

دونده همیتاخت تا نیمروز چو آمد برزال گیتی فروز

وجه مناسبتی که در معجم‌البلدان و در فرهنگهای فارسی برای این اسم ذکر شده اساسی ندارد نامیده شدن سیستان به نیمروز از این جهت است که این سرزمین در جنوب خراسان که یکی از بزرگترین ایالت ایران بوده واقع است

در روی مسکوکات ملوک کیانی یعنی امرائی که در عهد سلجوقیان و صفویان حکومت سیستان میرائی آنان بوده و خانواده خود را بپادشاهان کیانی داستانی منسوب میدانستند [1] نیمروز نقش شده است بنا بمندرجات اوستا که بزودی بذکر آن خواهیم پرداخت سر زمین رود معروف سیستان، مانند خود رود، هلمند نامیده میشده است سیستان از همان آغاز جهانگشائی ایرانیان جزو ممالک کورش هخامنشی بوده [2] و در عهد داستانی نیز خاک جهان پهلوانان زال و رستم شمرده شده است از زمان قدیم تا بامروز راجع بشهرها و ابنیهٔ سیستان داستانهائی سیستانیها نقل میکنند و وقایع شاهنامه در سر زبانهای آنان است در معجم‌البلدان در ماده کلمهٔ سجستان مندرج است که کیکاوس زمین داور را خاص رستم قرار داد و در بُست خرابهٔ طویلهٔ اسب رستم موجود است در شهر کرکویه در شمال زرنج آتشکدهٔ برپا بوده که بخصوصه نزد زرتشتیان محترم بوده در نزد اهالی چنین شهرت داشته که رستم گنبدش را ساخته است کوه خواجه را که ذکرش بیاید، اهالی نیز کوه رستم مینامند

---

۱ رجوع شود به Eranische Alterthumskunde von Spiegel I. B. S. 555

۲ Geschichte des Alten Persiens von Justi s. 28

گذشته از اینکه این گونه اسامی در سیستان یادآور پهلوانان و بسا یادآور داستان پادشاهان کیانی است خرابهای بسیار که در سراسر این خاک و درکنار رود هلمند موجود است نیز یادآور عهد کهن و قدمت تمدّن آن سرزمین است سیستان بخصوصه در تاریخ مذهبی ایران مانند آذربایجان دارای مقام ارجمندی است این سرزمین وطن اصلی کیانیان شمرده شده در بندهش فصل ۲۱ فقرهٔ ۷ مندرج است: «کیانسیه (هامون) محل خاندان کیانی است» از اوستا هم چنین برمیآید زیرا در آبان یشت فقرهٔ ۱۰۸ آمده:
«کي گشتاسب بلند همّت رو بروی آب فرزدانو Frazdānava از برای ناهید نذر نموده خواستار شد که بارجاسب و تورانیان دیگر چیر شود»

در بندهش فصل ۱۲ فقرهٔ ٥ آمده که دریاچهٔ فرزدان در سیستان است [1] در زامیاد یشت هم سیستان وطن کیانیان شمرده شده است در کردهٔ ۹ فقرهٔ ٦٦ این یشت مندرج است «فرّ بکسی متعلق است, که سلطنت خود را در آنجائي که رود هلمند دریاچهٔ هامون را تشکیل میدهد, بر انگیزد» صراحةً در این جا سلطنت سلسلهٔ کیانی اراده شده و سیستان یا پیرامون هامون وطن اصلي آنان معیّن شده نظری بمندرجات کردهٔ قبل و کردهٔ بعد از کردهٔ ۹ این مسئله را بخوبي ثـابت خواهد کرد زیرا در فقرات کردهٔ ۸ از این سخن رفته که چگونه افراسیاب تورانی از برای بدست آوردن فرّ یا شکوه پادشاهی ایران خود رنجه نمود و از کوشش بسیار خود سودی نبرد و دستش بدامن فر نرسید و در فقرات کردهٔ ۱۰ از پادشاهان کیانی یاد شده که بفرّ ایزدی رسیدند و از پرتو آن همواره کامروا و پیروزمند بودند درکتب جغرافي نویسان قرون وسطی قسمتی از خاك هرات و قندهار حالیه نیز جزو سیستان شمرده شده است امروزه مساحت سیستان عبارت است از ۷۰۰٦ میل مربع از

---

۱ در زند بهمن یشت فصل ۷ فقره ۲ آمده که هوشیدر در کنار دریاچهٔ فرزدان متولد خواهد شد و بعد افزوده: برخی گفته اند از زره کیانسیه (دریاچهٔ هامون) و برخي دیگر گفتة اند از کاباستان رجوع شود بمتن و ترجمهٔ بهرام گور انکلیساریا
Zand-i Vohūman Yasn by Behramgore Anklesaria: Bombay 1919 p. 53 and 119

این خاك ۲۸٤۸ متعلق است بایران و ٤۱٥۹ متعلق است بافغانستان، جمعیّت آن به ۲۰۵۰۰۰ نفر میرسد[1] بی شك سیستان در قدیم بخرابي و بیچارگی و کم جمعیّتی امروزه نبوده جمعیّت سیستان نسبت بایالتهای دیگر ایران بسیار کمتر شده است یکی از دلایل این انحطاط همان است که از برای کلیّه ممالك ایران میتوان ذکر کرد و آن عبارت است از جنگهاي پي در پی، هجوم وغارت بیگانگان و بی لیاقتی حکومت سابق دلیل دیگری که بخصوصه از برای تنزّل سیستان میتوان اقامه نمود این است که ترتیب آبیاری سابق در این سر زمین از دست رفته امروزه از رود هلمند کمتر از پارینه استفاده میشود جوها و قناتها که در قدیم از برای آبیاری کشت و ورز ازهلمند کشیده بودند اکنون درکار نیست زمینهای خشك و تفتیده دیگر بکار زراعت نیامد ناگزیر گرسنگي و بیچارگی و در اثر آن آسیب هاي دیگر فرا رسید مشتی ساکنین آن خاك از میان رفتند و لختی از آن خاك غیر قابل سکني گردید خرابی عمدهٔ سیستان در عهد استیلای تیمورلنگ (۷۷۱–۸۰۷ هجری) روی داد این درنده مغولي جویها و بندهای سیستان را ویران نمود از آن جمله است بند معروف رستم

هولدیچ Holdich مینوسد: «سیستان در پارینه انبار گندم آسیا بود و ممکن است هم دیگر باره چنین بشود در صورتي که طرز آبیاری بسیار عالي آن را که در قدیم معمول بود بسرکار آورند» سون هدین هم که خود این مملکت را دیده و تحقیقات عالمانه در آنجا کرده در این موضوع دانشمند فوق را تصدیق میکند[2] در عهد هخامنشیان درمیان ممالك شرقی ایران بخصوصه سیستان مالیات هنگفتی میپرداخت و این نیز دلیل ثروت آن خاك است هرودت در کتاب سوم خود که از مالیات ممالك هخامنشی صحبت میدارد در فقرهٔ ۹۳ مینویسد: «سیستان با خاکهاي همسایه خود هرسال ششصد تالنت Talente بخزانهٔ دولتی میپردازد» گذشته از اینها چیزی که امروزه در سیستان دلیل آبادی و ثروت و جمعیّت انبوه قدیم آن است همان آثار و خرابهای فراوان است که از قرونهای مختلف درهمهٔ جای

---

۱ Encyclopédie de l'Islām : Sīstān par Büchner p. 476

۲ Zu Land nach Indien von Sven Hedin II B. S. 220

آن خاک پراکنده و گواه عهد بزرگی و سرافرازی است پس از بیاد آوردن عهد آبادی سیستان ابداً عجیب بنظر نخواهد آمد از انیکه در مزدیسنا بخصوصه دریاچهٔ آن مورد توجه شده باشد هامون بآن وسعتی که در شاهنامه آمده و ذکرش گذشته نیست یاقوت طول آن را ۳۰ فرسخ و عرضش را یک روز راه نوشته است [۱] نظر بتعریف جغرافي نویسان قدیم وسعت آن در قدیم بیش از آنچه امروزه هست بوده حالیه هم عرض و طول این دریاچه که ٤۸٦ متر بلندتر از سطح اقیانوسهاست در عرض سال یکسان نیست در وقت آب شدن برفهای سر چشمهٔ هلمند این دریاچه بسیار بزرگ میشود و گودیهای اطراف را فرا میگیرد و سراسر نیزار جنوب هامون را آب گرفته بواسطه جوئی موسم به شله یا شلاق به گودی زره پیوسته میشود تقریباً در هرده سالی طغیان بزرگی روی میدهد و یک دریای نسبةً بزرگی تشکیل مییابد در اوقات معمولی آب گودی زره از هامون نیست بلکه از رودهای کوههای جنوبی است در هنگام ازدیاد آب گرداگرد کوه خواجه را که پشته ایست به بلندی چهار صد پی آب گرفته مثل جزیرهٔ میشود در انتهای حدود شمالی این پشته مقبره ایست که باین مناسبت آن را کوه خواجه نامیده اند اهالی آنجا در نوروز جشنی بیاد این خواجه می آرایند که بقول سیکس Sykes بسیاری از عادات و رسوم پیش از اسلام در آن دیده میشود البته در وقت طغیان باتلاقهای بسیاری در آن سر زمین بوجود می آید هرودت درکتاب هفتم درجائي که از لشکر کشی شاهنشاه هخامنشی خشیار شا بضد یونان صحبت میدارد و وضع لباس و اسلحه هر دسته از سپاهیان او را شرح میدهد درفقرهٔ ٦۷ مینویسد: «سیستانیها جبّه رنگین و موزهٔ که تا بزانو میرسید داشتند کمان و نیزهٔ آنان بطرز ماد (مد) بود» لابد چکمهٔ بلند سیستانیها بمناسبت خاك آبگیر آنان بود [۲] آبادی سیستان در قدیم و حالیه زراعت آنجا از پرتو رود هلمند است و آب عمدهٔ دریاچهٔ

---

۱ حمداله مستوفی درنزهةالقلوب ص ۲٤۱ مینویسد: بحیرهٔ زره بحدود سیستان طولش سی فرسنگ است و عرضش شش فرسنگ آب هرمند و آب فره درو میریزد

۲ Ostiränische Kultur von Geiger S. 105

هامون نیز ازهمین رود است این رود مقدس ایرانیان درشاهنامه هیرمند نامیده شده
سرا پرده زد بر لب هیرمند بفرمان پیروزشاه بلند[1] جغرافی نویسان ایرانی
و عرب قرون وسطی هند مند و مورخین قدیم یونان اتیماندروس Etymandros
یا اریماندروس Erymandros نوشته اند سرچشمهٔ آن از سلسلهٔ غربی کوه پغمان،
سلسلهٔ کوهی که نزدیك کابل و بهندوکش و کوه بابا پیوسته است، میباشد
احتمال دارد که کوه اُوشیدَرن Uši-darena یا اُوشیدم Ušidam
که هردو یکی است و مکرراً در اوستا یاد شده [2] همان سلسلهٔ کوهی
باشد که رود هلمند از آن میخیزد بسیاری از مستشرقین بکوه بابا که ۵۴۹۰
متر ارتفاع آن است متوجه شده اند در فصل ۱۲ بندهش فقرهٔ ۱۵ این کوه
اوش‌تا شتار Uštāštār نامیده شده و قید گردیده که درسیستان است اما تعیین
چنین کوهی در دشت پهن سیستان آسان نیست بناچار باید بکوههای سرچشمه
هلمند متوجه گردیم و فقرهٔ ٦٦ زامیادیشت نیز ممدّ براین است زیرا که درفقرهٔ
مذکور آمده «فرّ کیاني از آنِ کسی است که شهریاري وی از آنجائی است که
رود هلمند دریاچهٔ هامون را تشکیل میدهد، برخاسته، درآنجائی که کوه
اُوشیدم واقع است واز گرداگرد آن آب بسیار ازکوهها آمده باهم سرا زیر میشود»
در بندهش فصل ۲۰ فقرهٔ ۱۷ مندرج است: "رود هلمند در سیستان است
و سرچشمه اش در اپارسن Apārsan میباشد" اپارسن در فقرهٔ ۳ زامیادیشت
اُوپائیري سئن Upāiri-saēna نامیده شده است این کوه را نیز
میتوان شعبه ای از هندوکش تصّور نمود [3] بقول گیگر طول رود هلمند از
سرچشمه اش تا هامون هزار کیلو متراست[4] این رود از درّههاي باریك گذشته

---

۱ در کتاب نزهته القلوب صفحهٔ ۲۲۰ مندرج است: آب هیرمند آنرا آب زره خوانند از جبال غور برمیخیزد و بر ولایت بست گذشته چند نهر که هر یك گذار اسب بدشواري دهد ازو بر میگیرند و ولایات بسیار برآن مزروع میکنند و چون بسیستان میرسد آن ولایت را سقي کرده فواضلش در بحیرهٔ زره میریزد و طول این رود صد و سی و پنج فرسنگ باشد

۲ راجع به اوشیدَرَنِ بتوضیحات سرآغاز زامیادیشت ملاحظه شود ص ۳۲۳

۳ راجع به اوپائیری سئن بتوضیحات فقره ۳ زامیادیشت ملاحظه شود

٤ رجوع شود به Geographie von Iran von Wilh. Geiger im Grundriss der Iranischen Philologie II. B. S. 379

تقریباً در وسط خط سیرش میرسد بدشتهای سرزمینی که در قرون وسطی زمین داور میگفتند در آنجا ارغنداب از جمله رود مهمی است که بآن می پیوندد و این رود اخیر و مملکتی که گذرگاه آن است نزد مورخین و جغرافیون قدیم یونان ارخوزیا Arachosia نامیده شده، در کتیبه های داریوش هر او وتی Harauvati نام دارد و در اوستا هرخوائیتی [Avestan script] Harax^{v}aiti آمده در وندیداد فرگرد اول فقرهٔ ۱۲ هرخوائیتی دهمین مملکتی است که اهورا مزدا بیا فرید و در آنجا اهریمن عادت زشت لاشه و مردار بخاك سپردن بوجود آورد اسم این مملکت لفظاً یعنی رودمند یا جوی‌مند و امروزه قندهار مینامند در فصل ۲۰ بندهش فقرهٔ ۳٤ رود هلمند نیز زرین مند نامیده شده است [1]

هلمند و هیلمند یا هرمند و هیرمند و یا هندمند در اوستا هئتومنت [Avestan script] Haētumant آمده جزء اول این اسم که هئتو [Avestan script] Haētu باشد بمعنی پل و سدّ و بند است چنانکه در وندیداد فرگرد ۱۹ فقرهٔ ۳۰ استعمال شده است هئتومنت یعنی بند و سدّمند یا دارای پل و بست در فقرات ۶۷ـ۶۹ زامیاد یشت هلمند با شکوه و با فرّ و امواج سفید برانگیزاننده و طغیان کننده تعریف شده است و رودی است که نیروی اسبی در آن است و نیروی شتری در آن است و نیروی مرد دلیری در آن است فر کیانی همراه آن است باندازهٔ دارای فر کیانی است که ممالك غیر ایرانی را غرقه تواند ساخت، دشمنان را سرگشته و پریشان ، دچار گرسنگی و تشنگی و سرما و گرما تواند نمود هئتومنت نیز در اوستا اسم سرزمینی است که این رود از آن میگذرد یعنی که سیستان در کتاب مقدس هئتومنت نامیده شده است چنانکه در فرگرد اول وندیداد فقرهٔ ۱۳ آمده: "یازدهمین کشوری که من اهورا مزدا بیافریدم هلمند با شکوه و فراست اهریمن پرگزند درآنجا جادوئی زشت پدیدآورد" درفرگرد ۱۹ وندیداد فقرهٔ ۳۹ باز از مملکت هئتومنت یاد شده است گذشته از هلمند در فقرهٔ ۶۷ زامیادیشت از هشت رود دیگر سیستان اسم برده شده که همه بدریاچهٔ هامون میریزد درمیان این رودها فقط تعیین چهار رود ممکن است

[1] رجوع شود بتوضیحات فقره ۶۷ زامیادیشت

و بجای خود ذکر خواهیم کرد [۱] اینك مصّب این رودها که هامون باشد هامون که بمعنی دشت و بیابان است, چنانکه فردوسی گفته

مرآن تخت را دیو برداشتی ز هامون بابر اندر افراشتی

اسمی است که بعدها باین دریاچه داده شده چندین آبگیر یا باتلاق در بلوچستان و کرمان و صحرای لوط نیز با اضافه و قیدی هامون نامیده میشود گودی زره که ذکرش گذشته, شلاق هامون هم گفته میشود هامون معروف همان دریاچه ایست که موضوع مقاله ماست و از برای امتیاز هامون هلمند خوانده شده است این دریاچه در اوستا کنس اویه [avestan] Kąsaoya نامیده شده [۲] و در پهلوی کیانسیه Kyānsīh [pahlavi] و در کتب فارسی مثل صد در بندهش و روایات هرمزدیار کانفسه ضبط شده است [۳] بنا بقرأت دیگری در اوستا نیز کنسو [avestan] Kąsū خوانده شده و در پهلوی و پازند کانسیه این اسم در اوستا گاهی باکلمهٔ زرّیه [avestan] قید شده یعنی که دریای کیانسیه نامیده شده چنانکه در فقرهٔ ٦٦ زامیادیشت و گاهی باکلمهٔ [avestan] (āp) ذکر گردیده یعنی که آب کیانسیه چنانکه در فرگرد ۱۹ وندیداد فقره ٥

موعودهای زرتشتی از کنار همین دریاچه ظهور خواهند کرد در فقرهٔ ٦٢ فروردین یشت آمده که نود و نه هزار و نهصد و نود و نه (۹۹۹۹۹) فروهرهای نیك و توانای پارسایان نطفهٔ اسپنتمان زرتشت پاك را پاسبانی میکنند, لابد این فروهرها از برای پاسبانی نسل آیندهٔ پیغمبر بدریاچهٔ هامون گماشته شده اند زیرا بنا بتفصیلی که در کتب پهلوی مندرج است ایزد نریوسنگ [avestan] Nairyōsanha [٤] نطفهٔ پیغمبر را بفرشته آب ناهید سپرد تا نگهداری کند [٥] گذشته از کتب پهلوی مکرراً در خود

سوشیانت

---

۱ رجوع شود بتوضیحات فقره ٦٧

۲ رجوع شود به Altiranisches Wörterbuch von Bartholomae S. 471

و به Ērānšahr von Marquart S. 120 A. 8

۳ رجوع شود به صد درنثر و صد در بندهش بسعي و اهتمام دهابر Dhabhar فصل ۳٥ چاپ بمبئی ۱۹۰۹

٤ رجوع شود بجلد اول ص ٥۱۸ و ٥۲۹

٥ بندهش فصل ۳۲ فقره ۸-۹

اوستا کنس اویه (هامون) محل ظهور سوشیانت خوانده شده در فقرهٔ ۹۲ زامیاد یشت آمده: استوت اِرت Astvat-ereta (آخرین موعود مزدیسنا) پیك مزدا اهورا با گرز پیروزمندی از آب کیانسیه بدر خواهد آمد در فقرات بعد همین یشت که فقرات ۹۳-۹۶ باشد از اثر این ظهور سخن رفته مندرج است: «استوت اِرت (سوشیانت) جهان را از دروغ پاك خواهد نمود سراسر جهان مادی را با دیدگان خرد خواهد نگریست و گیتی را فنا ناپذیر خواهد نمود یاران سوشیانت که با وی ظهور خواهند کرد همه نیك پندار و نیك گفتار و نیك کردار و نیك دین اند، آنان هرگز دروغ بزبان نیاورند، در مقابل آنان خشم روی بگریز نهد، راستی بدروغ چیر گردد منش زشت از منش خوب شکست یابد خردادو امرداد گرسنگی و تشنگی را نابود سازند اهریمن از گیتی سرنگون گردد» همچنین در فرگرد ۱۹ وندیداد فقرهٔ ۵ مندرج است: «زرتشت آگاه نمود اهریمن را، ای اهریمن زشت من آنچه آفرینش دیو است خواهم برانداخت من نسا را خواهم برانداخت،[۱] من خنثیتی پری را خواهم برانداخت[۲] تا اینکه سوشیانت (استوت اِرت) پیروزگر از طرف مشرق از آب کیانسیه تولد گردد» در کتب پهلوی مفصلاً از کیفیّت تولد موعودهای مزدیسنا که هوشیدر و هوشیدر ماه و سوشیانت باشند سخن رفته که چگونه مادرهای آنان در هامون تن شسته بارور خواهند شد در فقرهٔ ۱۲۸ فروردین یشت اسامی موعودها و در فقرات ۱۴۱-۱۴۲ اسامی مادرهای آن ضبط شده است[۳] بنا بمندرجات کتاب هفتم دینکرد درفصول ۷-۱۰ سی سال پیش از سپری شدن دهمین هزاره دختری در آب (هامون) تن شسته بارور خواهد شد و نخستین موعود که هوشیدر باشد از او متولّد خواهد گردید سی سال مانده بهزارهٔ هوشیدر، بهمان ترتیب، هوشیدر ماه دومین موعود ازدوشیزهٔ پا بعرصهٔ وجود خواهد گذاشت در پایان هزارهٔ هوشیدر ماه، باز بهمان ترتیب، سوشیانت آخرین آفریدهٔ اهورا مزدا تولد خواهد یافت مادرهای هر سه موعود از خاندان .ءروج

---

۱ در اوستا نسو Nasu دیو لاشه و مردار

۲ Xnąthaiti پری نمایندهٔ بت پرستی

۳ رجوع شود بتوضیحات فقرات مذکور

(بهروز) میباشند و بسّن پانزده سالگی حامله خواهند گردید[1] و پسرانشان در سی سالگی از طرف اهورا مزدا از برای رهنمائی جهانیان برانگیخته خواهند شد گذشته از دینکرد در فصل سوم بهمن یشت نیز مفصلاً از موعودها و از معجزات و علائم ظهور آنان سخن رفته در این جا باید از ذکر آنها صرف نظر کنیم و در موقع دیگر از ظهور سوشیانت و رستاخیز صحبت بداریم[2] هریک از موعودها وقتی از طرف اهورا مزدا فرستاده خواهد شد که جهان دچار گزند و آسیب شده و نیکان درچنگال ستم و بیداد اهریمنی بستوه آمده باشند از پرتو ظهور موعودها یا رهانندگان متدرجاً آسیبها برطرف خواهد شد درهزارهٔ هوشیدر ماه زمینهٔ از برای ظهور سوشیانت حاضر خواهد گردید جهان رو بکمال خواهد گذاشت متدرجاً از مادّیات رهائی یافته بعالم روحانی نزدیک خواهد شد درفصل ۳۰ بندهش که از رستاخیز و برخاستن مردگان سخن رفته مندرج است: همانطوری که مشیا و مشیانه (آدم و حوّا) پس از فرود آمدن بزمین نخست از آب و پس از آن ازگیاهها و پس از آن از شیر و پس از آن ازگوشت تغذیه نمودند و همانطوری که مردمان پس از فرا رسیدن مرگ نخست از گوشت و پس از آن از شیر و پس از آن از نان امساک میکنند و تا برسیدن دم آخر و جان سپردن با آب میسازند همینطور خواهد شد در هزارهٔ هوشیدرماه نخست میل و رغبت بتغذیه کم شود و مردمان از غذای نذر خود تا سه شبانروز سیرخواهند ماند پس از آن از خوردن گوشت خود داری کنند و با گیاهها و شیر بسازند پس از آن از شیر نیز امساک کنند و از آب تغذیه یابند بالاخره چنان شود که ده سال پیش از ظهور سوشیانت مردمان را بغذا حاجت نیفتد

---

[1] راجع بسن پانزده سالگی بتوضیحات فقرهٔ ۹ هادخت نسك درصفحه ۱۶۸ و بصفحه ۲۳۰ درهمین جلد ملاحظه شود

[2] در این جا یاد آور میشویم که در عهد هوشیدر پادشاهی بسرکار خواهد آمد که او را بهرام ورجاوند خوانند این پادشاه که ایران را نجات خواهد داد و در داد گستری هوشیدر را یاری خواهد نمود نیز از پشت پادشاهان کیانی است چنانکه ملاحظه میشود در مزدیسنا همیشه و در هرزمان و هرحال دین زرتشتی ارتباط تامّی با سلسلهٔ کیانی دارد رجوع شود به فصل سوم بهمن یشت فقرهٔ ۱۳ در ترجمهٔ وست S. B. E. vol. 5 by West و بفصل هفتم فقره ٤ درمتن و ترجمه بهرام گور انکلیسریا چاپ بمبئی ۱۹۱۹

و کسی از گرسنگی نمیرد[1] اینک در انجام مقال مي افزائیم: چون در گذشته دین مزدیسنا از پادشاه کیانی گشتاسب که سلسلهٔ وی از سیستان بود رونق گرفت از برای آینده نیز رونق مزدیسنا را از رهانندگانی دانسته اند که از کنار دریاچهٔ همین خاک ظهور خواهند نمود همچنین یاد آور میشویم که یکبار وطن ما از پرتو یکی از راد مردان آن سر زمین نجات یافت این راد مرد یعقوب پسر لیث صفّاری است (۲۵۳-۲۶۵) که از ده قرنین برخاست و بنای استقلال گذاشت و ایران را تقریباً پس از دویست و چهل سال اسارت از چنگال ستم عربها برهانید پس از اینکه دست این دشمنان فرو مایه از ایران کوتاه شد ملیّت ما دیگر باره جانی گرفت و زبان منسوخ شدهٔ ما بدوران آمد یعقوب پس از راندن بیگانگان و پاک کردن خاک نیاکان قصد تسخیر بغداد و برانداختن خلیفه معتمد نمود گرچه بآرزوی خود نرسید اما بکلي عربها را از ایران نومید و ایرانیان را از بیم و هراس آنان آسوده ساخت[2] نظر باینکه در مزدیسنا نومیدی راه ندارد و در سراسر اوستا روزنهای امید گشوده، هماره برستگاری بشارت داده شده ما نیز امیدواریم که دیگر باره خاک پاک پیغمبر ایران روي رستگاري بیند و ازتمام جهات خواه از پیرامون دریاچهٔ هامون و ارمیه و خواه از کنار دریای خزر و فارس درهای دانش و هنر بروي ما گشاده گردد و اهریمن جهل و تعصب از سر زمین ایران رخت بر بندد و فرزندان آن از فرّ ایزدی و اخلاق نیک نیاکان خود بهره مند گردند

---

۱ رجوع شود برسالهٔ سوشیانس تألیف نگارنده چاپ بمبئی ۱۹۲۷ در فصل ۳۵ صد در بندهش مندرج است: «دختران بهدینانی که دربالاي کوه خدا بنزدیکی کانفسه (هامون= کیانسیه) منزل دارند درهنگام جشن نوروز و مهرگان در آن آب خود شویند و هریك بنوبت خود بیکي از موعودها بارورگردند» شاید در این جا کوه خدا همان کوه خواجه باشد که ذکرش گذشته زیرا که در دشتهای هموار اطراف هامون پشته و تپه ای جز همین کوه خواجه وجود ندارد

در زامیاد یشت فقره ۵ در جزو کوهها از کوهي موسوم به آهورَنَ یاد شده که بمعنی کوه خداست از کلمهٔ اهورا، رجوع بفقرهٔ مذکور

۲ رجوع شود به زین الاخبار تألیف ابوسعید عبدالحي بن الضحاك بن محمود گردیزی بسعي و اهتمام محمد ناظم چاپ برلین ۱۳۴۷ هجری ص ۱۰-۱۴

فر

یشت نوزدهم معمولاً زامیاد نامیده میشود. اما نظر بمندرجاتش باید آن را کیان یشت نامید چنانکه در یك نسخهٔ خطّی قدیم که شرحش بیاید چنین نامزد شده است، زامیاد یعنی زم یزد یا بعبارت دیگر فرشتهٔ زمین

زمین

زمین در اوستا زَمْ آمده، در پهلوی زمیک و در فارسی زمی نیز گفته میشود چنانکه نظامی گفته

اساسی که در آسمان و زمی است   باندازهٔ قدرت آدمی است[1]

زمین مانند آسمان (اَسمَنْ asman) در مزدیسنا مقدس است هر دو در اوستا یکجا نامیده شده اند چنانکه در تشتریشت فقرهٔ ۸ و مهر یشت فقرهٔ ۹۵ و فروردین یشت فقرهٔ ۱۳ وغیره بسا از زمین و آسمان ایزدانی اراده شده که بنگهبانی سپهر و خاك گماشته شده اند و نیز روزهای بیست و هفتم و بیست و هشتم ماه موسوم باسم این دو ایزد است

چون روز زامیاد نیاری زمی تو یاد   زیرا که خوشتر آید مي روز زامیاد

مسعود سعد

در یسنا ۱۶ فقرهٔ ۶ و در دو سیروزهٔ کوچک و بزرگ در فقرات ۲۷ و ۲۸ هر دو ایزد در ردیف سی فرشتگان ماه یاد شده اند[2] در ایران قدیم عُمق زمین را سه طبقه میدانسته اند چنانکه در یسنا ۱۱ فقرهٔ ۷ آمده است و سطح آن را بهفت پاره یا کشور تقسیم کرده اند چنانکه در یسنا ۵۷ فقرهٔ ۲۳ و در اشهنگاه فقرهٔ ۵ ذکر شده است[3] ایزد زمین غالباً با صفت هُوذاه یعنی نیك کنش یاد شده است گذشته از اینکه بتوسط

---

۱ مشتبه نشود بکلمهٔ زم که در پهلوي و فارسی بمعنی سرما و زمستان است و در اوستا زیم آمده

۲ راجع بوظیفه زامیاد که در بندهش بزرگ ذکر شده بهمین جلد ص ۲۰۲ ملاحظه شود

۳ رجوع شود بفقرهٔ ۲ فروردین یشت و بتوضیحات آن در ص ۶۰ در همین جلد

مورخین قدیم یونان میدانیم که این عنصر نزد ایرانیان مقدس بوده [۱] از خود اوستا نیز سبب مقدس بودن آن را میتوان دانست خاك مانند سه عنصر دیگر که آب و آتش و هوا باشد .بملاحظه فوائدی که آدمی از آنها دارد درمزدیسنا ستوده شده است عنصری در فواید این عناصر گفته

ز آذر آید نور و زباد زاید جان ز آب خیزد دُرّ و ز خاك زاید زر [۲]

در فروردین یشت فقرهٔ ۹ راجع بسود زمین که موضوع مقاله ماست مندرج است : «زمین فراخ اهورا آفریدهٔ بلند و پهن حامل چیزهای زیبا و سراسر جهان مادی است چه جاندار و چه بیجان و کوههای بلند و چراگاههای بسیار و آب فراوان برآن است» یکی از اسباب ترّقی ایران قدیم محترم داشتن همین خاك بوده که مهدآسایش ما وآنچه از برای زندگانی ما باید از اوست آبادانی و کشت و ورز را ثواب میشمردند [۳] هنوز زرتشتیان پیروان آئین کهن زراعت را از اعمال نیك میشمرند و آن را بکارهای دیگر بر تری میدهند بی شك در آینده هم ایران باید بتوسط خاك وسیعش ترّقی کند و از پرتو زراعت روی بهبودی بیند رستگاری وطن ما در دست کشا ورزان و برزیگران است هر آنروزی که دامن خاك ما ازگندم سبز و از گله و رمه برخوردار بود خود را نیکبخت توانیم خواند اگر به پند نیاگان خود گوش داده فرشتهٔ زمین را درآباد کردن خاك و افشاندن تخم و پروراندن گاو وگوسفند وکندن جوي وکاریز خوشنود کرده بودیم و شخم و شیار را یگانه مایهٔ روزی خود میدانستیم هرآینه وطن ما چنین گرفتار پنجهٔ دیو دریوزی و بیچارگي نمیشد و یك مشت فرزندان آن خاك از برای بدست آوردن لقمه نانی سر زمین فراخ و پهناور خود را بدرود نگفته درکمال ذلت مهاجرت اختیار نمی نمودند و باطراف و اکناف عالم پناه نمی بردند و خانهٔ نیاگان خود را تهي و بیکس نمیگذاشتند از برای اینکه بخوبی دریابیم که تا بچه اندازه

---

۱ رجوع شود به Die Religion und Sitte der Perser und übrigen Iranier nach den Griechen und Römischen Quellen von Rapp s.76

۲ لباب الالباب جلد دوم ص ۳۰ چاپ لیدن

۳ رجوع شود به «صد در نثر» باب نوزدهم Edited by Bamanji Nasarvanji Dhabhar; Bombay 1909 p. 17

نیاگان ما بخاك اهمیّت میداده و کشت و ورز را نیك میشمرده مضمون چند فقره از فرگرد سوم وندیداد را در این جا مینگاریم : فقرهٔ ۱ ای آفریدگار پاك جهان مادّی در کجا زمین نخست بیش از همه جا شاد است؟— آنگاه گفت اهورا مزدا براستي ای سپنتمان زرتشت در آنجائی که مرد پاکدینی هیزم و برسم و شیر و هاون در دست گیرد[1] و سرود دینی بلب رانده مهر و رام را بستاید[2] فقرات ۲ـ۳ دوم در کجا زمین بیش از همه جا شاد است؟— در آنجائی که مرد پاکدینی خانه برپا کند و آن خانه از آتش و شیر و زن و فرزند و گله برخوردار باشد و گاو و راستی و علوفه و سگ و آنچه از برای زندگانی خوش باید در آنجا فراوان باشد فقرهٔ ٤ سوم در کجا زمین بیش از همه جا شاد است؟— در آنجائی که بیشتر از همه جا گندم و گیاه و درختهای میوه بکارند, در آنجائی که زمین خشک است آب رسانند و در آنجائی که آبگیر است خشک کنند. فقرات ٥ـ٦ چهارم و پنجم در کجا زمین بیش از همه جا شاد است؟— در آنجائی که گله و رمهٔ خرد و بزرگ پرورانده شود و در آنجائی که گله ورمه فراوان باشد فقرهٔ ۲٤ زمین ناشاد است اگر مدّت زمانی شیار نشده بائر بماند مانند زن زیبا اندامي که مدتها از فرزند بي بهره مانده آرزومند مردی است زمین بائر نیز آرزومند شخم و شیار برزیگری است فقرهٔ ۲٥ ای سپنتمان زرتشت کسی که در روی زمین با دست چپ و راست و با دست راست و چپ کشت و کار کند و آن را بارور سازد چنان است که مرد عزیزی به بستر زن عزیزی در آید, این یك از فرزند بارور گردد و آندگری از خرمن فقرات ۲٦ـ۲۷ ای سپنتمان زرتشت اگر مردی

---

[1] در این فقرهٔ مانند فقرهٔ ۹۱ مهریشت از لوازم عمدهٔ مراسم دینی اسم برده شده, هیزم از براي سوزانیدن در آتشدان, برسم از براي بدست گرفتن و شیراز برای آمیختن با هوم و هاون از برای فشردن گیاه هوم مقصود از ذکر این لوازم این است؛ زمین نخست در جائي شاد و خوشنود است که در آنجا مردمان خداي پرست باشند و بستایش و نیایش پردازند بصفحهٔ ٤۷٥ جلد اول نیز ملاحظه شود راجع به آتش و برسم و هوم صفحات ٥۰٤-٥۱٥ و ٥٥٦ـ٥٦۰ و ٤۷۱-٤۷۳ ملاحظه شود

[2] از اینکه در این جا درمیان فرشتگان بخصوصه خوشنود ساختن ایزد مهر و ایزد رام قید شده یادآور میشویم که همیشه در اوستا مهر با صفت «دارندهٔ دشتهاي فراخ» و رام با صفت «چراگاه خوب بخشنده» آمده اند رجوع شود بجلد اول ص ٤۲۳ و بهمین جلد ص ۱۳٥

در روی این زمین با دست چپ و راست و با دست راست و چپ کشت و کار کند این زمین چنین باو گوید: ای مردی که در روی من با دست چپ و راست و با دست راست و چپ کار کردی, همواره من در آینده بارور خواهم بود همیشه بهره بخش خواهم ماند, گذشته از خرمن خوب همه گونه روزی از من برگیرید فقرات ۲۸ـ۲۹ اگر کسی در روی زمین با دست چپ و راست و با دست راست و چپ کشت و کار نکند این زمین چنین باو گوید: توای کسی که با دست چپ و راست و بادست راست و چپ در روی من کار نکردی تو باید در آینده پشت در دیگران تکیه زده بپا ایستی و روزی خود را از آنان گدائی کنی آری خوراك پس مانده و ریزهائی که از دهان دیگران افتاده نصیب تو خواهد شد و از خوان کسانی که بفراوانی و آسایش و خوشی اندر اند چنین چیزی بتو خواهد رسید فقرات ۳۰ـ۳۱ ای آفریدگار پاك جهان مادی تغذیهٔ دین مزدیسنا از چیست؟ـ آنگاه گفت اهورا مزدا ای سپنتمان زرتشت دین مزدیسنا وقتي تغذیه یابد که مردم با غیرت و کوشش گندم بکارند, کسی که گندم میکارد باین میماند که راستی می افشاند و دین مزدیسنا را پیش میبرد گذشته از این فقرات در سراسر اوستا بآباد کردن زمین و محترم داشتن خاك توصیه شده است کلیةً ایرانیان آنچه را که نیك و سود منداست میستوده اند و زمین را که در سود سر آمد همه است بکثافاتی نمی آلودند اقوام دیگر نیز همین احترامات را از برای زمین منظور دارند نزد چینیها آسمان و زمین پدر و مادر کلیهٔ موجودات میباشند. یهودیها هم زمین را مادر خوانده اند لابد از این جهت که در تورات آدم از خاك آفریده شد [۱] در سفر پیدایش باب دوم فقرهٔ ۷ آمده: «و خداوندِ سرور آدم را از یك پارچه خاك بساخت و نفس زندگی در بیني وی بدمید و این چنین آدم جان زنده ای شد» بخصوصه سپندارمذ فرشتهٔ نگهبان زمین شمرده شده [۲] و بسا از کلمهٔ سپنت آرمیئیتی 𐬯𐬞𐬆𐬧𐬙𐬀.𐬁𐬭𐬨𐬀𐬌𐬙𐬌 (سپندارمذ) همان زمین اراده شده است [۳] در بندهش

---

۱ رجوع شود به Die Altpersische Religion und das Judentum von Scheftelowitz; Giessen 1920 S. 100

۲ رجوع شود بگاتها یسنا ۴۷ قطعهٔ ۳ و به یسنا ۱۶ فقرهٔ ۱۰ و به وندیدادفرگرد ۲ فقرهٔ ۱۰

۳ رجوع شود بجلد اول یشتها ص ۹۳ـ۹۴

فصل ۲۷ فقرهٔ ۲٤ یك تسم نعناع گیاه مخصوص ایزد آسمان و گل زعفران (کرکم) گل مخصوص زامیاد شمرده شده است[۱] بدبختانه امروزه در اوستا یشتی از برای ایزد زم در دست نداریم احتمال دارد که درعهد ساسانیان یشتی از برای این فرشته داشتند و از اسم زامیاد یشت نیز چنین برمیآید

نظر باسم زامیاد یشت بایستی در آن از ایزد زمین سخن رفته باشد اما مندرجات آن راجع است به فرّ فقط هشت فقرهٔ آن مناسبتی با زمین دارد باین معنی که در این فقرات از پنجاه و سه کوه یاد شده بدون اینکه از زمین اسمی برده شده باشد این کوهها ستوده نشده فقط بذکر اسامي آنها اکتفاء گردیده است کوههای این فقرات باید کوههای عمده باشد و کوههای دیگر از آنها منشعب شده باشد مطابق هشت فقرهٔ اولي زامیاد یشت درفصل ۱۲ بندهش نیز از کوهها یاد شده و اکثر کوههای زامیاد یشت در آنجا هم موجود است احتمال دارد که این هشت فقرات بعدها باین یشت افزوده شده باشد نظر بزبان هم باید آنها نوتر باشد اساساً نیز این فقرات مثل سایر فقرات زامیادیشت منظوم بوده اما بواسطه تصرّفات و اضافات ازترکیب اصلی خود بیرون رفته امروزه نمیتوان آنها را بهیئت اصلی درآورد در صورتي که باوجود تصرفاتي که در فقرات دیگر این یشت نیز شده میتوان دانست که چه لغاتی بعدها افزوده گردیده و وزن شعری آنها را خراب کرده است و ممکن است آن اضافات را خارج کرد و دوباره فقرات را بترکیب قدیمی خود درآورد و از مجموع آنها قصیدهٔ کاملي ساخت چنانکه بارتولومه این کار را کرده است[۲] نظر بفقرات اولي این یشت را بدو قسمت غیر متساوی میتوان قسمت نمود: هشت فقرهٔ اولي

کوه

---

۱ زعفران را در لاتینی Crocus Sativus گویند در فرهنگهاي فارسی کرکم کلمهٔ فارسي زعفران پنداشته شده اما احتمال دارد که این کلمه اصلاً سامی باشد یوستی در ترجمه بندهش خود در ص ۲۰٦ کرکم را کلمهٔ هندي و وطن اصلی این گیاه را نیز که زعفران باشد هندوستان دانسته است و رجوع شود به

Kulturpflanzen und Haustieren von Hehn, achte Aufgabe: Berlin 1911 S. 270

و به Neupersische Schriftsprache von **Horn** im Gir Ph. B. I S. 6

۲ Arische Forschungen von Chri. Bartholomae, erstes Heft; Halle 1882 S. 99-147

آن راجع است بکوهها و هشتاد و هفت فقرهٔ دیگر متعلق است به فرّ امروزه نمیدانیم که چه ارتباطی میان کوه و فرّ میباشد لابد وجه مناسبت میان این دو در قدیم معلوم بوده چه در اوستا مکرراً هردو باهم یاد شده ازآنجمله دریسنا ۱ فقرهٔ ۱٤ و یسنا ۲ فقرهٔ ۱٤ و یسنا ۳ فقرهٔ ۱٦ وغیره در دو سیروزهٔ کوچك و بزرگ در فقرهٔ ۲۸ زمین ایزد نیك کنش و کوه اوشیدرنَ و همهٔ کوههای رفاهیّت راستی بخشنده و فرّ کیانی مزدا آفریده یکجا ذکر شده است در این هشت فقره کلمهٔ گري Gari (= گئیری) از برای کوه استعمال شده که در پهلوی گر (گر) گویند در مقالهٔ کیومرث صفحهٔ ٤٤ گفتیم که کیومرث را نیز درفارسي گرشاه یعني پادشاه کوه نامند در اوستا نیز مکرراً چنانکه یکبار در فقرهٔ ۳ زامیاد یشت از برای کوه کئوف Kaofa (در فرس هخامنشی کوف Kaufa) هم استعمال شده است این کله درجزو لغات مرکبّه بمعنی کوهه نیز آمده مثل سَئني کئوف که در فقرهٔ ۱۳ ارت یشت از برای شتر استعمال شده یعنی شتر بلند کوهان

غالباً در اوستا کوه با صفات اَشَ خواثرَ aša Xᵛāthra و پئورو خواثر pouru. Xᵛāthra آمده که در پهلوی اهراکیه خواریه ahrākīh Xᵛārīh و پرخواریه pur. Xᵛārīh ترجمه شده یعنی خواری و آسانی یا سهولت و رفاهیّت راستی بخشنده و بسیار (پر) خواری و آساني وخوشي دهنده [۱] کوه مانند زمین نزد ایرانیان یک جنبهٔ تقدسی داشته در وندیداد فرگرد ۲۲ فقرهٔ ۱۹ اشاره شده که اهورا مزدا و زرتشت دربالای کوه و در بیشه باهم مکالمه کردند در سنّت نیز حضرت زرتشت در بالای کوه بالهام غیبی رسید زکریّا بن محمد قزویني درآثارالبلاد مینویسد « زرتشت از شیزآذربایجان بود و چندی از مردم کناره کشیده، در کوه سبلان بسر برد و از آنجا کتابی آورد نامزد به بستا [۲] » در مقالهٔ آذرگشسب گفتیم که بنا بمندرجات شاهنامه دژ بهمن در بالای کوه بلندی نزدیکی اردبیل بوده کیخسرو پس از گرفتن آن

۱ بتوضیحات سرآغاز زامیاد یشت نیز ملاحظه شود ص ۲۲۳

۲ چاپ وستنفلد Wüstenfeld ص ۲٦۷

قلعه در آنجا آتشکدهٔ معروف آذر گشسب را ساخت بنابراین باید این کوه سبلان باشد که ارد بیل در پای آن افتاده است حمداله مستوفی نیز مینویسد که قلعه کوه سبلان را دز بهمن یا رویین دز خوانده اند[1] هردوت مینویسد که ایرانیان در بالای کوه بلند از برای خداوند قربانی میکنند و بعد از زمین هم اسم میبرد که در جزو خورشید و ماه و آتش و آب و باد نزد ایرانیان ستوده هستند[2] نزد بنی اسرائیل نیزکوه محل فیض رحمانی است درتورات سفر خروج درباب ۱۹ و ۲۰ مفصلاً مندرج است که یهوه, خدای قوم بنی اسرائیل در کوه سینا بموسی ندا در داد و درکوه سینا در آتش تجلّی نمود و بقوم اسرائیل سخن گفت

فرّ

مردم چو ز فرّ دین فرو ماند دنیا ندهش زیب و نه فرّه

ناصر خسرو

در آغاز مقاله گفتیم که در یك نسخهٔ خطّی قدیم یشتها زامیاد یشت کیان یشت نامیده شده است در این نسخه که قدیم ترین و درست ترین نسخه ایست که از یشتها باقی مانده یشت نوزدهم کیان یسن نامزد گردیده است این نسخهٔ بسیار گرانبها که داراي ۲۱ یشت و پنج نیایش (خورشید نیایش, مهر نیایش, ماه نیایش, اردویسور نیایش, آتش و هرام نیایش) است در روز دین از ماه اردیبهشت سال ۹۶۰ یزدگردي مطابق ۲۱ ژانویه ۱۵۹۱ میلادی بدست یك پارسی موسوم به آسدین کاکا دهنپال لخمدهر از خانوادهٔ هرمزیار رامیار در شهر نوساری از بلاد هندوستان نوشته شده است[3] البته مناسب تر است که یشت نوزدهم را کیان یشت بنامیم زیرا که در این یشت از فرّ کیانی یا شکوه و شوکت پادشاهی ایران سخن رفته است در مقالهٔ پیش از کیانیان صحبت داشتیم اینك در این جا از فرّ بحث میکنیم این کلمهٔ را مفسّرین اروپائی اوستا درزبانهای مختلف اروپا مطابق لغات لاتینی به Potentia, maiestas, gloria, splendor, magnificentia ترجمه کرده اند, ما در ترجمه فارسي خود محتاج

---

۱ رجوع شود به نزهة القلوب ص ۸۱ Edited by G.Le Strange. Leyden 1915

۲ Herodotos I, 131

۳ Asdin Kaka Dhanpal Lakhmidhar

رجوع شود به Avesta, herausgegeben von Geldner Band I s. III

بترجمه نمودن این کلمه نیستیم زیرا که این لغت درفارسی موجود و بمعنی آن آشنا هستیم فرّ و مشتّقات آن فرّه و فرّهی و فراهت و فرمند و فرهمند و فروهیده و فرهومند کلیّه در ادبیّات ما مستعمل است همچنین از برای هیئت دیگری از این کلمه خُرّه یا با واو معدوله خوره و مشتقات آن خُرهمند و خُرهناک شواهد بسیار داریم این لغات درفرهنگها بمعانی شان و شوکت و شکوه و هنگ و برازندگی و زیبندگی و شکوهنده وغیره ضبط است و نیز بکلماتی مثل فرّ کیانی و فرّهٔ ایزدی و کیان خرّه و خرهٔ پادشاهی غالباً درادّبیات برمیخوریم از همین ماده است کلمهٔ فرّخ که بمعنی مبارك و نیکبخت است[1] و مشتقات آن فرخنده و فرخندگی که بمعانی سعید و سعادت گرفته اند فرّخ نیز از اسامی خاص از زمان بسیار قدیم تا بامروز بسیار معمول بوده و هست کزنفون Xenophon در کتاب کورُش (Kyropädie) در کتاب ششم فصل ۳ از فرنوُخس Pharnuchos نامي اسم میبرد که در هنگام لشکر کشی کورش بضد کرزوس Krösos پادشاه لیدی از سرداران ایران بود هرودت درکتاب هفتم فقرهٔ ۸۸ مینویسد که یکی از سرداران سپاه ایران موسوم به فرن خس Pharneches در هنگام لشکر کشی خشایارشا بضدّ یونان در شهر سارد از اسب بزمین افتاده مُرد (در بهار سال ۴۸۰ پیش از مسیح) اشیلُس Aischylos درکتاب "ایرانیان" (Persae) از یکی از سرداران خشایارشا موسوم به فرنوُخس اسم برده که در جنگ بضد یونانیان در سلامیس Salamis کشته شد فرُنوُخس یا فرن خس مؤرخین یونانی همان فرّخ است در عهد ساسانیان هم در تاریخ ایران چند تن از نامداران فرّخ و خُره نام داشتند از آنجمله اند فرّخ هرمز که یکی از بزرگان ایران و سپهبد خراسان بود و خواست که آزر میدخت را بزنی بگیرد اما بفرمان این ملکه کشته شد و بعد پسرش رستم فرخزاد سردار معروف که در جنگ قادسیه در سر لشکریان یزدگرد سوم کشته شد، از برای خونخواهی پدرش از خراسان بمداین شتافت و آزر میدخت را بسزا رسانید[2] بنابمندرجات حمزهٔ اصفهانی درمیان

---

۱ بر آمد بر آن تخت فرّخ پدر ؛ برسم کیان بر سرش تاج زر فردوسی

۲ رجوع شود به طبري ترجمهٔ نولدکه Nöldeke ص ۳۹۳-۳۹۴

هجده تن از پسران خسرو پرویز که بدست برادرشان شیرویه کشته شدند سه تن از آنان خُره و مردخُره و زادانخُره نام داشتند[۱] محمد بن جریر طبری مینویسد که بنابروایتی پس از آزرمیدخت یکی از باز ماندگان خسرو پرویز موسوم به خُره زادخسرو بپادشاهی رسید و چندروز شهریار ایران بود[۲] همین پادشاه در تاریخ بلعمی فرخزاد ذکر شده که پس از شش ماه پادشاهی کشته شد در شاهنامه آمده که فرخزاد پس از آزرمیدخت یك ماه پادشاهی کرد و بدست بندهٔ خود سیه چشم نام کشته گردید.[۳] گذشته از اسامی اشخاص بسا از شهرهای ایران قدیم نیز دارای کلمه خرّه بود از آنجمله است اردشیر خُرّه اسمی که اردشیر پاپکان بشهر گور (معرّب جور) و بایالت آن داد استخري اردشیر خرّه را دومین ایالت بزرگ ایران شمرده و کرسی نشین آن را جور نامیده است در تاریخ بلعمی مندرج است: « این شهرخوره شهریست اندر پارس از او خرم تر نیست با سپرغمها و درختان و میوه‌های بسیار و این گلاب که از پارس آرند ازین شهر خوره آرند اردشیر آرزو کرد که آن شهر را نشستگاه خویش کند . . .[۴]

اردشیر خره بسیار معروف است و محتاج بشرح دادن آن نیستیم فقط یاد آور میشویم که پس از استیلای عرب شیراز بجای اردشیر خره کرسی نشین فارس گردیده[۵] و عضدالدوله (۳۳۸ـ۳۷۲ هجری) که از سلاطین آل بویه بود گور را که اسم اردشیر خره بود تغییرداده فیروز آباد نامیده است دیگر از شهرهای معروف ایران قدیم خره شاپور است که بقول حمزهٔ اصفهاني از بناهای شاپور ذوالاکتاف است[٦] و دیگر کواذ خره یا قباد خره است در پارس و شهرکارزین

---

۱ رجوع شود بکتاب تاریخ سنی ملوك الارض و الانبیاء چاپ برلین ص ٤۲

۲ ترجمهٔ نولدکه ص ۳۹۵

۳ ز جهرم فرخزاد را خواندند بر آن تخت شاهیش بنشاندند

٤ رجوع شود بتاریخ بلعمی چاپ کانپور از بلاد هندوستان ص ۲۸۳

۵ رجوع شود به Artachšîr i Pâpakân übersetzt von Nöldeke s. 48

و به Iran im Mittelalter nach den Arabischen Geographen von P. Schwarz II s. 48.

٦ تاریخ سني ملوك الارض و الانبیاء چاپ برلین ص ۳۷

کرسي نشین آن بود و قباد پدر نوشیروان بانی آن بود معلوم است که از این اسامي فرّ یا شکوه اردشیر و شاپور و قباد اراده شده است در معجم البلدان بخطا قباد خرهٔ به "فرح قباد" ترجمه شده اما اردشیر خره بنا بر صواب "بهاء ارد شیر" معنی شده است چندین ولایت دیگر ایران نیز دارای اسم خره بوده که از براي اختصار از ذکر آنها صرف نظر میکنیم [۱] در این جا نیز یاد آور میشویم که فرن بغ یا فروبا آتشکدهٔ معروف کاریان در فارس که آتش پیشوایان دینی شمرده میشده و در عهد ساسانیان زیارتگاه بوده داراي کلمهٔ فرّ میباشد مؤلف کتاب معروف پهلوی, دینکرد, آتُرفرن بغ پسر فرخ زات بوده در اسم این پسر و پدر نیز کله فر موجوداست[۲] پس از ذکر مطالب فوق تاریخی که فقط از برای نمونه بچند فقرهٔ آن اکتفاء گردیده بخوبی میتوان دانست که تا بچه اندازه ایرانیان بکلمهٔ فرّ مأنوس بودند با این همه شیوع بسیار شگفت آمیز است که در کتیبه های میخی پادشاهان هخامنشی با اینکه غالباً در آنها از جاه و جلال سخن رفته از فرّ ذکری نشده اما نظر باسامی خاصی که در کتب مورخین یونان راجع بعهد هخامنشیان ذکر شده ودر فوق بآنها اشاره کردیم ابداً شکی نمیماند که این کله در آن عهد شهرت تامّ داشته است و بعلاوه در کتیبهٔ بهستان (بیستون) نیز باسم خاصی که دارای کله فرّ باشد برمیخوریم و آن اسم وِندَ فرناه Vindafarnah میباشد در کتیبهٔ مذکور دوبار این اسم یاد شده نخست داریوش میگوید "وِندَ فرناه را که از سرداران من بود با لشکری از برای فرو نشاندن شورش بابل فرستادم در آنجا یك ارمنی موسوم به اَرَك Araka دروغ گفته بخود اسم بخت‌النصر (Nabu-Kuduri-uçur) داد و مُدّعی شد که پسر نبونائید (Nabunaid) میباشد و بابل را گرفته پادشاه شد وِنْدَفرناه اورا در ۲۲ ماه مرکَ‌جَنَ (Margazana)

---

۱ رجوع شود به ; Kârnâmak-i-Artakhshîr Pâpakân by Edalji Kersâspji Ântiâ Bombay 1900 P. 20

و به نزهة القلوب حمد اله مستوفی قزوینی ص ۱۱۳

۲ رجوع شود بجلد اول یشتها ص ط

(مطابق ۲۷ نوامبر ۵۲۱ پیش از مسیح) شکست داده با چندتن از همراهان بزرگش بدار زد»

در جای دیگر، باز در همان کتیبه، داریوش از یك وِنْدَفرناه دیگر اسم میبرد که یکی از شش یاران وی بود و در برانداختن گوماتای Gaumāta مُغ که باسم بردیا پسر کمبوجیا تخت و تاج هخامنشیان را غصب کرده بود با او همداستان و همراه بود دانشمند آلمانی ویسباخ این دو وِنْدَفرناه را یکی دانسته[۱] اما ظاهراً اولی از ماد و دومی از فارس بود[۲] هرودت نیز از وِنْدَفرناه صحبت میدارد اما او را اِنتافرنس Intaphernes ضبط کرده در کتاب سومش در فقرهٔ ۷۰ او را در هنگام برانداختن گوماتای مُغ از یاران داریوش شمرده و در فقرهٔ ۷۸ نوشته که یك چشمش در جنگ گوماتا کور شد و بعد در فقرات ۱۱۸ـ۱۱۹ مفصل تر از او سخن رانده که چگونه پس از چندی بفرمان داریوش کشته شد[۳] مطابق اسم وِنْدَفرناه در اوستا وِیذَتْ خوارنه [Avestan script] Vidhat̰.X^{v}arenah آمده که یکی از پارسایان است و بفروهرش در فروردین یشت فقرهٔ ۱۲۸ درود فرستاده شده و در دادستان دینیك فصل ۳۶ فقرهٔ ٤ در هنگام رستاخیز یکی از یاوران سوشیانت شمرده شده است[٤] این اسم یعنی از فرّ برخوردار در رام یشت فقرهٔ ٤٤ وندی خوارنه [Avestan script] Vindi X^{v}arenah صفت است از برای وَیو (فرشتهٔ هوا) یعنی یابندهٔ فرّ بنابر آنچه گذشت در فرس هخامنشی نظر باسم خاص وِنْدَ فرناه در کتیبهٔ بیستون فرناه لغت معمول آن عهد بوده مطابق لغت اوستائی خوارنه [Avestan script] دو لغت مصطلح فارسی که

---

۱ رجوع شود به Die Keilinschriften der Achameniden von Weissbach s. 55-57 und 69-71

۲ رجوع شود به Altiranisches Wörterbuch von Bartholomae s. 1442.

۳ خبر هرودت راجع بکشته شدن انتافرنس (وِنْدَفرناه) بفرمان داریوش افسانه بنظر میرسد و مخالف گفتهٔ خود داریوش است که در کتیبهٔ مذکور در فوق بخصوصه سپاسدار شش یارانش بود زیرا که در کتیبه بیستون شاهنشاه هخامنشی پس از ذکر اسامی آنان میگوید:

«ای کسی که پس از این شاه خواهی شد بازماندگان این مردان را نیکودار

٤ رجوع شود به توضیحات فقرهٔ ۱۲۸ فروردین یشت جلد دوم ص ۱۰۰

فرّ و خرّه باشد اولی نزدیك است بلهجهٔ فرس هخامنشی و دومی بلهجهٔ اوستائی
در کتب پهلوی بجای کلمهٔ فر چنانکه از برای بسیاری از کلمات , (هزوارش)
یك کلمهٔ سامی استعمال شده گدمن Gadman گفته اند[1] گدمن
از لغات ارامی است .بمعنی مجد و جلال و شکوه در کارنامك اردشیر پاپکان
فصل ۷ فقرات ٦ـ۹ آمده: "اما چون گدمنِ کیان (فرّکیانی) با ارتخشیر
(اردشیر) بود ارتخشیر پیروزی یافت, او اردوان را کشت و همهٔ بارو بُنه و خواستهٔ
او بدست ارتخشیر آمد و دختر اردوان را بزنی گرفت و دیگر باره بپارس برگشت
او شهری ساخت نامزد به ارتخشیر گدمن (اردشیر خره") در آنجا دریاچهٔ (وَرْ وَلْ
در اوستا وئیری) کند از آن آب را با چهار جوی روان ساخت و آتشکدهٔ
برپا نمود.[2] "

در روي مسکوکات پادشاهان یونانی و باختری صورتي شبیه به تیخه Tyche
که نزد یونانیان الهه نیکبختی است و .بمنزلهٔ فورتونا Fortuna رمهاست نقش بسته
شده ودر زیر آن فرو Pharro نوشته شده است

هرچند که در سانسکریت کلمهٔ ای مطابق فر موجود نیست اما شکی نیست
که ریشه این کلمه در سانسکریت سوَر Svar میباشد که .بمعنی خورشید است
و در اوستا هوَر hvar (در گاتها خوان $x^v an$) و در فارسی هوروُخر
یا خورشید گوئیم در گاتها کلمهٔ خوارنه بمعني ای که معمولاً در سایر
قسمتهای اوستا استعمال شده نیامده بلکه صفت است از برای جاماسب و .بمعنی
درخشان و نیکبخت یا سعادتمند است پس از بیاد آوردن چند فقره‌از مسائل تاریخي
و لغوي که بذکر آنها پرداخته ایم و .پس از قرأت زامیاد یشت که درواقع
تاریخچهٔ فرّ است میتوان دانست که فرّ چیست و میتوان آن را چنین تعریف نمود:
فرّ فروغی است ایزدی بدل هرکه بتابد از همکنان بر تري یابد از پرتو این
فروغ است که کسی بپادشاهی رسد, برازندهٔ تاج و تخت گردد و آسایش گستر

۱ Hvarenō by Dr. Eugen Wilhelm in Sir Jamsetjee Jejeebhoy Madressa Jubilee Volume: Bombay 1914 p. 159-166.

۲ رجوع شود بمتن و ترجه آنتیا Ântiâ

و دادگر شود و همواره کامیاب و پیروز مند باشد همچنین از نیروی این نور است که کسی درکمالات نفسانی و روحانی آراسته شود و از سوی خداوند از برای رهنمای مردمان بر انگیخته گردد و بمقام پیغمبری رسد و شایستهٔ الهام ایزدی شود بعبارت دیگر آنکه مؤید بتائید ازلی است خواه پادشاه و خواه پارسا و خواه نیرومند و هنر پیشه دارای فرّ ایزدی است چون فرّ پرتو خدائی است ناگزیر باید آن را فقط از آن شهریاری شمرد که یزدان پرست و پرهیزکار و دادگر و مهربان باشد بهمین جهت در اوستا ضحاك بیدادگر و افراسیاب ستمکار دارندهٔ فرّ خوانده نشده اند هر آن پادشاهی که از راه راستی برگشت و سر از فرمان بپیچید فرّ از او روی برتافت و تاج و تختش بباد رفت جمشید تا زمانی کامکار بود که زبان بدروغ نیالوده بود یا بنا بمندرجات شاهنامه خودستائی نکرده بود همینکه دروغ بزبان راند فر از او بگسست و ضحاك ایران را دچار ستم نمود و بالاخره جمشید گرفتار و کشته شد همچنین پس از آنکه کیکاوس بفریب هریمن یا دیو خشم بخیال آسمان پیمائی افتاد و نسبت بساحت قدس دلیری وگستاخی نمود فرّ ایزدی از او جدا شد و ایران از وجود چنین پادشاه بی فرّ و گناهکاری گرفتار بدبختی و خواری و پریشانی و خشکسالی گردید و بزرگان ایران چاره در این دیدند که نوه اش کیخسرو کسی که دارای فرّ ایزدی بوده بپادشاهی بگزینند

معمولاً در اوستا دو فرّ نامیده شده یکی فرّ ایرانی یا ائیرَینِمْ خوار نو Airyanem X^{v}arenō و دیگری فرّ کیانی یا کوِئنمْ خوارنو Kavaēnem X^{v}arenō در دو سیروزهٔ کوچك و بزرگ فرّ ایرانی و فرّ کیانی هر دو با هم ذکر شده است در فقرات اول و دوم اشتادیشت دیدیم که فرّ ایرانی از ستور و رمه و ثروت وشکوه برخوردار و بخشنده خرد و دانش و دولت و درهمشکنندهٔ غیر ایرانی تعریف شده است و در زامیادیشت خواهیم دید که چگونه فرّ کیانی نو بنو به نصیب ناموران و پادشاهان و پارسایان گردید و از پرتو آن رستگار و کامروا شدند این فرّ همیشه از آن ایرانیان بوده و تا ظهور سوشیانت و دامنهٔ رستاخیز از ایران روی برنخواهد تافت

در آغاز این مقاله گفتیم که در فقرات ۱ـ۸ زامیاد یشت از کوهها سخن رفته و مربوط بمطالب ما بقی فقرات آن نیست در این یشت گرانبها که آن را قدیمترین قصیدهٔ رزمي ایران میتوان نامید از فقرهٔ ۹ تا انجام که فقرهٔ ۹۷ باشد از فر صحبت شده از این قرار:

مندرجات زامیاد یشت

در فقرات ۹ـ۲۴ از فرّ اهورا مزدا و امشاسپندان و ایزدان یاد شده درفقرات ۲۵ـ۲۶ از فرّ هوشنگ نخستین پادشاه پیشدادی سخن رفته, پس از آن در فقرات ۲۷ـ۲۹ از فرّ تهمورث صحبت شده و پس از آن درفقرات ۳۰ـ۴۴ شرحی راجع بفّر جشید مندرج است که چگونه از پرتو فرّ کامیاب میبود و چگونه پس از دروغگوئی فرّ در سه بار از او روی گردانده در بار اول به مهر ایزد فروغ رسید, و در بار دوم بفریدون ، شکست دهنده ضحاك, روی آورد و در بار سوم به گرشاسب یلِ ناموررسید چنانکه ملاحظه میشود در زامیاد یشت درست بهمان ترتیبی که درداستان ملی ماست از پادشاهان پیشدادی اسم برده شده است

بنا بر صواب هوشنگ نخستین پادشاه پیشدادی شمرده شده نه کیومرث که نخستین بشر است [1] و بعد هم خواهیم دید که از پادشاهان سلسلهٔ کیانی نیز مرتباً یاد گردیده گرشاسب بکسی که در سومین بار یک ثلث از فرّ جشید رسید در داستان ملی ما آخرین پادشاه پیشدادي است [2] پیش از اینکه مندرجات فقرات دیگر را بر شمریم و از نامورانی که پس از گرشاسب از فرّ بهره مندبوده نام بریم بذکر توضیحاتی ناگزیریم: بنا به فقرهٔ ۳۵ فرّ پس از دروغگوئی جمشید نخست بمهر پیوست چنانکه میدانیم این ایزد فرشتهٔ فروغ است و فرشته ایست که بخصوصه دشمن دروغگویان و پیمانشکنان است و در روز کارزار پشت و پناه پادشاهان است بنا براین بسیار منطقی است که فرّ, این فروغ ایزدي, بسوی فرشتهٔ نگهبان فروغ بر گردد و پادشاه

---

۱ رجوع شود بمقالهٔ کیومرث درهمین جلد ص ۴۱ـ۴۵

۲ رجوع شود بمقالهٔ گرشاسب درجلد اول ص ۱۹۵ـ۳۰۷

دروغگوئی از حمایت فرشتهٔ راستی بی بهره ماند و در هنگام ستیزهٔ باهماوردان ایزد جنگ یاری و پناه خود را از او دریغ نماید در مهریشت فقرات ٦٦ و ١٢٧ نیز فرّ کیانی از همراهان مهر شمرده شده است [1] دیگر اینکه در فقرات راجع بجمشید مندرج است که فرّ سه قسمت شده: قسمتی بسوی آسمان شتافته بمهر پیوست و یک ثُلث از آن بفریدون رسید و ثلث دیگر نصیب گرشاسب شد لابد از تقسیم شدن فرّ مقصود این است که پس از این شهریار دیگر کسی بفرّ یا شکوه و جلال و توانائی وی نرسیده و در اوستا بخصوصه هیچ پادشاهی بقدرت و شوکت جم تعریف نشده: هفت کشور روی زمین در فرمان او بود همهٔ مردمان و دیوان و جادوان و پریان و کاویها و کرپانها از او شکست یافتند، در عهد او مردمان و جانوران فنا ناپذیر بودند خوراک و آشام فاسد نمیشد آبها و گیاهها خشک نمیگردید سرما و گرما و پیری و مرگ و رشک وجود نداشت [2] از این جهت است که در یسنا ۹ فقرهٔ ٤ جمشید درمیان مردمان خوار ننگهستیمَ 𐬓𐬀𐬭𐬆𐬥𐬀𐬢𐬵𐬀𐬯𐬙𐬆𐬨𐬀 X^varenanhastema یعنی فرهمند ترین یا خُرّهمند ترین نامیده شده است چنانکه در هرمزد یشت فقرهٔ ۱۲ اهورا مزدا فرهمند ترین و در زامیاد یشت فقرهٔ ۳۵ مهر در میان ایزدان فرهمند ترین و در فروردین یشت فقرهٔ ۱۵۲ زرتشت درمیان موجودات فرهمند ترین نامیده شده اند در آفرین پیغمبر زرتشت فقرهٔ ۳ پیغمبر بکی گشتاسب دعا کرده فرماید: بشود که تو مانند جمشید دارای فرّ گردی دیگر اینکه در فقرات مذکور زامیاد یشت آمده که فرّ به پیکر مرغی از جمشید جدا گردید این مرغ وارِغنْ Vāreghan نامیده شده است بنا بتعریفی که ازاین پرنده در فقرات ۱۹ـ۲۱ بهرام یشت گردیده شکّی نمیماند که وارِغنْ یک مُرغ شکاری است از جنس شاهین و باز و یا عقاب که بخصوصه پرندهٔ توانائی است [3] و در ایران قدیم عقاب عَلَمْ

---

۱ رجوع شود بمقاله مهر در جلد اول ص ۳۹۲ـ۴۰۷

۲ رجوع شود بفقرات ۳۰ـ۳۳ زامیاد یشت و بمقالهٔ جشید در جلد اول ص ۱۸۰ـ۱۸۸

۳ رجوع شود بتوضیحات فقرهٔ ۱۹ بهرام یشت در همین جلد ص ۱۲٤

پادشاهی بود و بعدها همین مُرغ علامت اقتدار رُمها گردید و در قرون متأخر نشانهٔ علم برخی از ممالک اروپا شد در شاهنامه مکرراً از علم عقاب ایران یاد شده است [۱] کزنفون Xenophon در کتاب کورش (Kyropädie) درجزو هفتم از فصل اول در فقرهٔ ٤ در وقایع لشکرکشی کورش بضد آشوریها مینویسد: «علم پادشاهی ایران یک عقاب زرین بود که بر روی یک نیزه نصب کرده بودند» در سطر بعد می افزاید: «امروزه نیز علم پادشاهی ایران این است» همین مؤلف در کتاب دیگرش موسوم به انا بازیس (Anabasis = لشکر کشی یا جنگ آرائی) در جزو اول از فصل دهم در فقرهٔ ۱۲ در وقایع جنگ کورش صغیر بضد برادر خود اردشیر دوم (٤۰٤-۳٦۱ پیش از مسیح) مینویسد: «علم پادشاهی ایران عقاب شهپر گشودهٔ از زر میباشد که بر روی نیزهٔ نصب است» هرودت در کتاب سومش فقرهٔ ٦۷ میگوید: «پیش از آنکه داریوش و شش همراهانش به گوماتای مُغ حمله برند به برخی از آنان تردیدی روی داد و خواستند که جنگ را بتأخیر اندازند و باهم در این خصوص مشورت میکردند که ناگاه دیدند هفت جفت باز دو جفت کرکس را پی کردند این را بفال نیک گرفتند و علامت پیروزی دانستند آنگاه مُهیّای هجوم شدند و کامیاب گردیدند» کزنفون در کتاب کورش در جزو دوم از فصل اول در فقرهٔ اول نقل میکند هنگامی که کورُش از فارس لشکر آراسته بیاری کیاکزارس Kyaxares (در فرس

---

۱ در این جا متذکر میشویم که هلال و ستاره که امروزه نقش بیرق عثمانیها و بسیاری از ممالک آفریقاست نیز در قدیم نشان ایران بود (رجوع شود بجلد اول یشتها ص ۳۱۸) همچنین متذکر میشویم که برخی خواسته اند بنا باشعار فردوسی که مکرراً از رنگهای درفش سخن رانده از آنجمله گفته:

فرو هشت از زرد و سرخ و بنفش   همي خواندش کاویاني درفش؛
هوا سرخ و زرد و کبود و بنفش   ز تابیدن کاویاني درفش؛
میان اندران کاویاني درفش   جهان زو شده سرخ و زرد و بنفش

رنگهای بیرق ایران قدیم را معین کنند البته این اشعار را نمیتوان دلیل گرفت زیرا که دقیقي در شاهنامه همین رنگها را از برای درفش تورانیان شمرده:

بدادند شان کوس و پیل و درفش   بیاراسته سرخ و زرد و بنفش

(رجوع شود بلشکرکشی ارجاسب بجنگ گشتاسب جلد سوم ص ٥ چاپ بونه)

هووخشتر Huvaxšatra) پسر استیاج پادشاه ماد (مد) بضد آشوریها میرفت وقتی که با پدرش کمبوجیا که ازبرای بدرقه وی آمده بود تا بسرحد خاک فارس رسیدند در آن جا عقابی را دیدند که از پیش آنان در پرواز بود آن را بفال نیک گرفتند و کمبوجیا با اطمینان خاطر فتح را از پسر خود کورش دانسته اورا بدرود گفته بفارس برگشت [1]

از این اخبارات بخوبی میتوان دانست که شاهین در ایران قدیم مورد توجه بوده و مرغی خوش یمن و نیرومند شمرده میشده و بهمین ملاحظه در اوستا فرّ در پیکر مرغ وارغن جلوه‌گر شده است کلیّه اینگونه تعبیرات در اوستا ارتباط تامّی با خصلتهاي ایرانی نژاد دارد چون ایرانیان توانا و دلیر و پهلوان بودند فرّ ایزدی نیز در اوستا بصورت مرغ نیرومند و پرزوری بسوی ناموران آنان در پرواز است اما در انجیل روح خدا بشکل کبوتری درعیسيٰ حلول میکند چنانکه در انجیل متّی در باب سوم فقرهٔ ۱٦ آمده: « و چون عیسيٰ غسل تعمید یافت فوراً از آب بر آمد, و بنگر, آنگاه آسمان بر وی گشاده شد و او دید که روح خداوند مانند کبوتری فرود آمد و بر وی در آمد» در انجیل مرُقس در باب اول فقرهٔ ۱۰ آمد:"و چون او (عیسی) از آب برآمد و دید که آسمان شکافته شد و روح مانند کبوتری در وی فرود آمد"

اینك برگردیم بسر نامورانی که پس از گرشاسب بفّر رسیدند پس از این نامور فرّ فوراً بکسی نه پیوست اهریمن موقع را غنیمت دانسته خواست بایران آسیب فرود آورد اما اهورا مزدا همراه این خاك را رستگار میخواست .بمناسبت بیصاحب ماندن فرّ است که در آغاز کرده های ۷-۹ زامیاد یشت فرّ باصفت بدست نیامدنی آورده شده است[2] در فقرات کرده های ۷-۸ که از فقرهٔ ٤٥

---

۱ مناسب است یاد آور شویم از اینکه مندرجات گزنفون راجع بکورش در بسياري از موارد برخلاف مندرجات مورخین دیگر است این خبر همینقدر میرساند که ایرانیان با این مرغ آشنا و بچشم عزت و احترام در او مینگریستند

۲ رجوع شود بتوضیحات فقرهٔ ٤٥

تا خود فقرهٔ ٦٤ باشد فرّ موضوع ستیزه است درمیان خرد مقدس (سپنت مینو) و خرد خبیث (انگره مینو = اهریمن) از طرفی خرد مقدس گماشتگان خود منش پاك و بهترین راستی وآذر را برای بدست آوردن فرّ برانگیخت, از طرف دیگر خرد خبیث گماشتگان خود منش زشت و خشم و اژدهاك (ضحاك) و سپیتور کشنده جمشید را از پی فرستاد [1] آنگاه آذر و اژدهاك بهم در افتادند هر یك از برای گرفتن فرّ بتکاپو درآمدند فرّ از تعاقب هماوردان خود بدریای فراخکرت افکند, فرشتهٔ آب اپم نپات [2] آن را درحمایت خود گرفت تا آنکه نوبت زور آزمائی با فراسیاب تورانی رسید این پادشاه آزمند بامید یافتن فرّ وشکوه پادشاهی ایران سه بار خود بدریای فراخکرت انداخت هرچند در پی آن از هرسو شنا نمود سودی نبرد و دستش از دامن شوکت و جلال که فقط بایرانیان و زرتشت پاك برازنده است کوتاه ماند پس از آنکه افراسیاب نومید گشته دست از کوشش بداشت, در فقرات ٦٥ـ٦٩ از کردهٔ ۹ بشارت داده شده که فرّ در آینده نصیب کیانیان خواهد شد, سلسله اي که از نواحي درياچهٔ هامون سلطنت خواهد برانگیخت در فقرات ۷۰ـ۸۷ از شهریاران کیاني: کیقباد و کي اپیوه و کیکاوس و کیارش و کی پشین وکي بیارش و کی سیاوش و کیخسرو وکي گشتاسب نام برده شده که هریك بنوبت خود دارای فرّ بودند در جز و کیانیان پیش از ذکر کي گشتاسب, معاصر پیغمبر ایران, از فرّ زرتشت پاك سخن رفته که از پرتو آن پندار و گفتار و کردارش از روی دستور دین شد و در جهان مادی در راستی و توانائی و شکوه و پیروزی سر آمد موجودات گردید و دیوها یعنی پروردگاران باطل ازظهور وی بهراس افتادند و گیتی از دست تعدّی آنان رهائی یافت از سرود ستایش و نماز پیغمبر از برای دیوها یارای خود داري نماندنا گزیر عرصه را تهي نموده پنهان شدند در فقرهٔ ۲ بهرام یشت دیدیم که بهرام, فرشتهٔ پیروزی درکالبد باد تندی بسوی زرتشت بوزید و باو فرّ نیک مزدا آفریده

---

۱ راجع به سپیتور کشندهٔ جمشید بجلد اول ص ۱۸۷ ملاحظه شود

۲ رجوع کنید بجلد اول ص ۱۰۲ و ۱۵۹

ارزانی داشت و در فقرهٔ ۲۲ ارت یشت نیز خواندیم که ارت، فرشتهٔ توانگری بزرتشت گفت: بتن تو فرّ داده شده و بروان تو سعادت جاودانی[1]

پس از سپری شدن روزگار شهریاری کی گشتاسب دیگر فرّ بکسی نه پیوست و چنانکه در مقالهٔ کیانیان گفتیم دیگر پادشاهی بداشتن فرّ سر افراز نگردید اما اهورا مزدا آن را تا دامنهٔ رستاخیز ار برای ایرانیان ذخیره نموده است در فقرهٔ ۸۸ تا آخر یشت که فقرهٔ ۹۷ باشد از آخرین جلوهٔ آن سخن رفته سوشیانت یعنی موعود مزدیسنا پیش از سپری شدن دورهٔ زندگانی مادّی و جهانی از فرّ ایزدي برخوردار، از کنار دریاچهٔ هامون خواهد برخاست، گیتی را پر از فروغ راستی خواهد نمود و سپاه دروغ اهریمنی را نابود خواهد ساخت

این است مندرجات زامیاد یشت راجع بفرّ گذشته از این یشت در سراسر اوستا کما بیش از فرّ یاد شده است صفت خوارنَنگهونت [Avestan] x^varenaṅhvaṇt یعني فرهمند یا خُرهمند بسا از برای اهورامزدا یا یکی از ایزدان مثل ماه و تشتر (فرشتهٔ باران) و اندروای (فرشتهٔ هوا) یا از برای چیزی مثل رود هلمند وغیره آمده است[2] صفت مذکور غالباً با صفت رئونت [Avestan] raēvaṇt که در ادبیّات مزدیسنا رایومند شده و بمعنی فروغنده و شکوهنده است یکجا ذکر شده است.[3]

نسخ خطّی زامیاد یشت نسبتهً کم است و آنچه از آن موجود است در بسیاری از جاها خراب شده اما رشتهٔ ارتباط درمیان فقرات آن نگسسته مطالب روشن است تفسیر پهلوي این یشت بسیار سخت که ممکن بود امروزه اسباب سهولت ترجمه آن شود از دست رفته است با وجود این از پرتو کوشش دانشمندان اوستا شناس کاملاً میتوانیم بمعانی آن پی بریم گذشته از اوستای

---

۱ در فقرهٔ ٦ ارت یشت، ارت فرّ نیک بخشنده خوانده شده و در فقرهٔ ١٥ آمده که بتن ارت فر داده شده است

۲ رجوع به هرمزد یشت فقرهٔ ۲۲ و ماه یشت فقرهٔ ٥ و تشتر یشت فقرهٔ ۳۲ و رام یشت فقرهٔ ٤۲ و زامیاد یشت فقرهٔ ٦۷

۳ رجوع کنید بجلد اول ص ٤۳ و ٥۱۲

انکتیل دوپرون Anquetil Duperron که اصلاً زامیاد یشت در آن موجود نیست در ترجمهٔ اوستای مستشرقین دیگر مثل اشپیگل Spiegel و دهارله DeHarlez و دارمستتر Darmesteter و وُلف Wolff و لومل Lommel و گلدنر Geldner و بارتولومه Bartholomae موجود و هریک از این ترجمه‌ها بملاحظه ای قابل استفاده است [۱] همچنین ترجمهٔ ریخلت [۲] و ترجمه چند فقرات از آن در کتاب دیگر گلدنر [۳] بسیار گرانبها و از برای تفسیر این یشت راهنمای بسیار خوبی است

---

۱ رجوع شود بجلد اول ص ٤-۸

۲ Avesta Reader Texts, Notes, Glossary and Index by Hans Reichelt; Strassburg 1911 S. 127-182

۳ Religionsgeschichte Lesebuch, herausgegeben von Bertholet I Die Zoroastrische Religion (Das Avesta) von Karl F. Geldner; Tübingen 1926 S. 44-47

زامیاد یشت

بخوشنودی کوه مزدا آفریدهٔ, سهولت اشا (رفاهیّت راستی) بخشندهٔ [1] اوشیدَرِنَ [2] و فرّ کیانی مزدا آفریده و

---

۱ در متن اوستاي گلدنر Geldner [Avestan] آشْ خواثرِهه آمده ولی صواب در این است که آشَ [Avestan] باشد که بمعنی راستی است خواثرَ در پهلوی خواری ترجمه شده بنابر این [Avestan] آش خواثرَ یعني سهولت یا آسایش اشا بخشنده در پهلوي کلهٔ خواری بمعنی آساني است درفارسی بمعنی پستی و زبوني هم گرفته اند

۲ اُوشیدَرِنَ [Avestan] ušidarena چند بار در اوستا با اُوشیدمْ [Avestan] یا اُوشیدَمْ [Avestan] یکجا آمده چنانکه در فقرهٔ ۲ همین یشت و در فقرات ۲۸ و ۳۱ هرمزد یشت, غالباً اوشیدَرِنَ تنها آمده چنانکه در یسنا ۱ فقرهٔ ۱٤ و یسنا ۲ فقرهٔ ۱٤ و یسنا ۳ فقرهٔ ۱٦ و یسنا ٤ فقرهٔ ۱۹ و یسنا ۷ فقرهٔ ۱٦ و یسنا ۲۲ فقره ۲٦ و یسنا ۲۵ فقره ۷ و در دو سیروزهٔ کوچك و بزرگ فقرات ۲٦ و ۲۸ وغیره در اکثر این فقرات اوشیدَرِنَ کوه سهولت یا آسایش اشا (راستی) بخش متصف شده و با فرّ کیاني یکجا آمده است بقول بارتولومه Bartholomae اوشیدَمْ و اوشیدَرِنَ هر دو اسم یک کوه است درفقره ٦٦ زامیاد یشت اوشیدَم تنها آمده, معنی لفظي این دو کله یکی است نگارنده این کله را در جلد اول یشتها صفحهٔ ۲۵ «هوش بخشنده» ترجمه کرده ام و این اشتباهی است که از یوستی Justi بنگارنده سرایت کرده است (۱) راست است در اوستا اوشي [Avestan] uši بمعنی هوش است اما جزء اول اُوشیدَرِنَ از مادّهٔ کلهٔ اوشه [Avestan] میباشد که بمعنی سپیده دم و بامداد است و در سانسکریت ušás گویند (۲) بقول گیگر Geiger معني آن فروغنده و درخشان است (۳) و بقول بارتولومه یعنی بامداد سرا یا سپیده خان ومان (٤) و از همین کله است اُشهنگاه که در مزدیسنا یکی از اوقات پنجگانهٔ شبانروز است و آن عبارت است از نیمشب تا برآمدن خورشید (۵) این کوه که در پهلوی اوش داشتار ušdāštār نامیده شده بقول بندهش در فصل ۱۲ فقره ۱۵ در سیستان است بنابر این در سر زمینی است که در سنت کهن وطن کیانیان است از این جهت غالباً با فرّ کیاني یکجا نامیده شده است

در مقالهٔ هامون گفته ایم که نظر بفقره ٦٦ زامیاد یشت رود هلمند که بدریاچهٔ هامون میریزد از سلسلهٔ کوه اوشیدَمْ برمیخیزد باوجود این درحدود دشتهاي پهن سیستان تعیین چنین کوهي آسان نیست دارمستتر احتمال داده که این کوه دور از دریاچهٔ هامون در جزو سلسلهٔ جبالی که سرچشمه

---

(۱) "Verstand Tragend" Handbuch der Zendsprache S. 7

(۲) Neupersische Schriftsprache von Horn, im Gir Ph. I.B. S. 86

(۳) "Lichtträger" Ostiranische Kultur S. 180

(٤) "Der Sein Haus in, bei Morgenröte hat" Altiranisches Wörterbuch von Bartholomae S. 416

(۵) رجوع شود بجلد اول یشتها ص ۳۲ بعد

فرّ مزدا آفریدهٔ بدست نیامدنی ۱ ៚

۱ نخستین کوهی که از این زمین برخاست, ای سپنتمان زرتشت، هرئیتی ۲ بلند است که همهٔ ممالک غربی و شرقی را احاطه کرده است دومین کوه زِرِدَزَ ۳ میباشد که از آن طرف مانوش ٤ نیز همه ممالک غربی و شرقی را احاطه کرده است ៚

رود هلمند و رودهای دیگر سیستان است باشد یعنی کوه بابا یا کوه سیاه و ضمناً هم بکوه خواجه متوجه شده (۱) پشته ای که مکرراً در مقالهٔ هاموت یاد کرده ایم و در نزدیك دریاچه است بنظر گیگر این کوه باید در نزدیك هامون باشد, شاید نهبندان که در ساحل غربی دریاچه واقع است (۲)

۱ لغتی که بدست نیامدنی ترجمه شده در متن اَخوارِتَ axᵛareta آمده و در پهلوی آ گرفت ترجمه شده یعنی نگرفتنی رجوع شود بتوضیحات فقرهٔ ٤٥ ص ۳۳۹

۲ هَرَئیتی Haraiti که غالباً هرا Harā و بسا هرابرزئیتی Harā berezaiti آمده، اساساً یک کوه مینوی و مذهبی بوده بعدها این اسم را بکوه معروف ایران اطلاق کرده البرز یا هربرز گفته اند در جلد اول یشتها از آن صحبت داشتیم اینک در این جا افزوده گوئیم: بقول دینکرد سری از پل چنوت (پل صراط) با البرز پیوست است در فرگرد ۱۹ وندیداد فقرهٔ ۳۰ نیز بآن اشاره شده است برزئیتی که بمعنی بلندی و پشته و کوه است در اوستا مشتقات زیاد دارد, از همین ماده است کلمهٔ برز که در فارسی بمعنی بلندی و بزرگی و شکوه است چنانکه عنصری گفته

فرو کوفتند آن بتانرا بگرز نه شان رنگ ماند و نه فرّ و نه برز

و نیز جداگانه بمعنی البرز کوه آمده چنانکه فردوسی گفته

چو خورشید برزد سر از برز کوه میانها به بستند یکسر گروه

در اوستا مکرراً از این کوه یاد شده از آنجمله است در آبان یشت فقره ۲۱ و مهریشت فقرات ۱۳ و ۵۰ و ۵۱ و ۹۰ و ۱۱۸ و رشن یشت فقره ۲۵ و رام یشت فقره ۷ و یسنا ۱۰ فقره ۱۰ و یسنا ٤۲ فقره ۳ و یسنا ۵۷ فقره ۱۹ و فرگرد ۲۱ وندیداد فقره ۵ وغیره از فقرات فوق بخوبی برمیآید که از هَرَئیتی یك کوه معنوی اراده شده است

۳ زِرِدَزَ Zeredhaza بنا بفقره فوق بایستی سلسلهٔ جبالی باشد در مقابل البرز در فصل ۱۲ بندهش فقره ۲ این کوه زرید Zarid نامیده شده و با کوه مانوش یکی دانسته شده است

٤ مَنوُشَ Manuša در فصل ۱۲ بندهش فقره ۱۰ مانوش خوانده شده و آن کوه بزرگی است که منوچهر در آنجا تولّد یافت رجوع شود بمقالهٔ منوچهر درهمین جلد ص ۰۰

---

(۱) Zend-Avesta par Darmesteter vol. 2 p. 634

(۲) رجوع شود بکتاب مذکور گیگر ص ۱۳۰ بکتب ذیل نیز ملاحظه شود:

Zoroastrische Studien von Windischmann S. 2-7

Heiligen Schriften der Parsen von Spiegel 2 B. S. 41-42.

۲ از این کوههای اوشیدَم، اوشیدَرِن و سلسلهٔ اِرِزیفیه [۱] سرزد، ششمین اِرِزورَ [۲] هفتمین بومیه [۳] هشتمین رئوذیتَ [۴] نهمین مزیشونت [۵] دهمین انتر دنگهو [۶] یازدهمین اِرِزیشَ [۷] دوازدهمین وائیتی گئسَ [۸] ○○

---

۱ اِرِزیفیه Erezifya در آبان یشت فقره ٤٥ نیز یاد شده و آن کوهی است که کیکاوس در بالای آن از برای ناهید قربانی نمود در فصل ۱۲ بندهش از آن اسمی نیست این کلمه بهمین املاء در جزو اسماء مرکبه بمعنی عقاب است چنانکه در اِرِزیفیو پرِنَ یعنی پرشاهین رجوع شود بجلد اول ص ۲۱۵

۲ اِرِزورَ Erezura در بندهش فصل ۱۲ فقره ۱٦ اَرزور Arezūr نامیده شده و آن کوهی است که در طرف اروم Arōm (روم) واقع است در فقره ۲ همین فصل بندهش این کوه با کوه بومیه که در فقره فوق زامیاد یشت هفتمین کوه شمرده شده یکجا نامیده گردیده اَرِزوَر بوم خوانده شده است اسم این کوه با اسم دیوی که در مینوخرد فصل ۲۷ فقره ۱٤ آرزور نامیده شده و بدست کیومرث کشته گشته مناسبتی ندارد لابد کوه اَرِزوُرَ Arezūra که در فرگرد ۳ وندیداد فقره ۷ و در فرگرد ۱۹ فقرات ٤٤ و ٤٥ آمده باسم همین دیو نامیده شده گردنه و سرهٔ این کوه اخیر محل اجتماع دیوها خوانده شده در بندهش فصل ۱۲ فقرهٔ ۸ قله ارزور Arezūr درِ دوزخ است در دادستان دینیک فصل ۳۳ فقره ٥ ارزور در طرف شمال واقع و مقر دیوهاست

۳ بومیه Būmya ترکیب صفتی دارد یعنی خاکی و زمینی باید از کلمهٔ بومی būmī که بمعنی بوم و خاک است مشتق باشد در توضیحات شمارهٔ ۲ گفتیم که بقول بندهش ارزور بوم در حدود روم واقع است

٤ رئوذیت Raodhita (یا رئوایذیتَ) در بندهش فصل ۱۲ فقره ۲۷ روذیشنومند Rōdhišnōmand نامیده شده و لفظاً آن را بمعنی «کوهی که از آن گیاه فراوان روید» گرفته است دارمستتر گمان کرده که این کوه همان رویان جغرافیون عرب باشد که در طبرستان است (Z. A. vol. 2 p. 416 et 619)

٥ مزیشوَنت Mazišvant لفظاً بمعنی دارندهٔ بزرگی است از کلمهٔ که بمعنی بزرگتر یا مهست میباشد احتمال داده اند که این کوه مسیس Masis باشد اسمی که ارمنیها در قدیم بکوه ارارط داده اند کوهی که در ارمنستان است و بنا بمندرجات تورات در سفر پیدایش باب هشتم کشتی نوح پس از طوفان در بالای آن فرونشست (کوه نوح)

٦ انتر دنگهو Antare daṅhu این کلمه نیز جداگانه صفت است یعنی «واقع درمیان مملکت» و بهمین معنی در مهر یشت فقره ۱٤٤ آمده است

۷ اِرِزیش Erezišа یعنی راست برافراشته

۸ وائیتی گئس Vāiti Gaēsa در بندهش فصل ۱۲ فقره ۲ واتکیس نامیده شده و در فقره ۱۹ آن چنین شرح داده: «واتکیس کوهی است در سرحد واتکیسان جائی است پر از دار و پر از درخت» این محل همان است که بعد ها بادغیس

۳ و آدَرَنَ [۱] و بیَنَ [۲] و اِیشْکَتَ اُوپائیری سَئِنَ [۳] که پوشیده

نامیده شده، کوهی است درطرف شمال هرات در معجم البلدان مسطور است که اسم فارسی آن اصلاً باد خیز بوده این وجه اشتقاق اساسی ندارد معنی این اسم معلوم نیست ولی جزء اخیر آن که گَئِس باشد در اوستا بمعنی گیس است و گئسو، Gaēsu صفتی است که در پهلوی گیسور ترجمه شده یعنی گیسوان دارنده بسا دراوستا گرشاسب گیسور یا مجعدموی خوانده شده است حنظلهٔ بادغیسی که قدیمترین شاعر ایرانی است (معاصر آل طاهر که از حکام عرب بودند در نیشابور و خراسان از جانب مأمون و خلفاء دیگر در حدود سنهٔ دویست هجری به بعد) از همین سر زمین است

۱ آدَرَنَ ?Ādarana

۲ بیَنَ ?Bayana

۳ ایشکت اُو پائیری سَئِنَ iškata upāiri Saēna این اسم که مرکب از سه کلمه است در یسنا ۱۰ فقره ۱۱ نیز آمده و آن کوهی است که در آنجا گیاه هوم میروید اِیشکَتَ جداگانه بقول بارتولومه، اما مترددا، بمعنی سنگ خارا است چنانکه در مهر یشت فقره ۱۴ آمده (Altir. Wörterb. S. 876) کلهٔ اِیشکَتَ بهر معنی که باشد جزو اسم این کوه بنظر نمیرسد در بندهش مکرراً این کوه اپارسن Apārsēn نامیده شده از آنجمله در فصل ۱۲ فقره ۹ آمده: «کوه اپارسن، گذشته از البرز، بزرگترین کوه است آغازش از سکستان و انجامش درخوزستان است» در فصل ۲۰ بندهش که از رودها سخن رفته درفقرات ۱۶ و ۱۷ و ۲۱ و ۲۲ آن مندرج است: هری رود از اپارسن جاری است هلمند رود که درسکستان است سرچشمه اش در اپارسن میباشد مرو رود از اپارسن میآید بلخ رود ازکوه اپارسن به بامیکان (بامیان) میآید (بفقرات ۱۳ و ۱۴ از فصل ۱۳ و بفقره ۲۸ از فصل ۲۴ بندهش نیز ملاحظه شود) بنابر این اُوپائیری سئن در اوستا و اپارسن در بندهش عبارت است از قسمت غربی هندوکُش که سلسلهٔ کوه بابا باشد این کوه که پنج هزار و چهار صد و نود متر ارتفاع آن است و سنگهای خارای آن که دندانها و شکافها و تیغها تشکیل داده و همیشه پوشیده از برف است ممدّ معنی اِیشکَتَ میباشد کلیهٔ مستشرقین متفق اند که اُوپائیری سئن شعبه ای از هندوکُش است (۱) بلندی این کوه مناسبت تامّی بامعنی لفظی آن دارد زیرا سئن که مکرراً در تفسیر یشتها از آن صحبت داشته ایم بمعنی سیمرغ است (۲)

(۱) رجوع شود بکتب ذیل: Ostiranische Kultur von Geiger S. 58

و به Zend-Avesta par Darmesteter vol. I p. 102

و به Untersuchungen zur Geschichte von Eran von Marquart Heft II Leipzig 1905 S. 75

و به Geographie von Iran von Geiger im G. i. r. Ph. 2 B. S. 393

و به Altiranisches Wörterbuch von Bartholomae S. 398

(۲) رجوع شود بجلد اول یشتها ص ۴۰ و ۵۷۵ و بهمین جلد بتوضیحات فقره ۹۷ فروردین یشت در ص ۸۲ و بتوضیحات فقره ۴۱ بهرام یشت در ص ۱۲۸

از برف است فقط مقدار کمي از آن آب میشود[۱] دو سلسلهٔ کوه هَمَنْکُونَ,[۲] هشت سلسلهٔ کوه وَشَنْ,[۳] هشت قُلّه اَئورونت,[۴] چهار کوه ویذْوَن[۵] ٥٥

٤ اَئزخ, مَئنخ, واخذریک, اَسیَهْ, تُوذَسکَ, وِیشَو, درئوشیشوَنت, سائیریوَنت, نَنگهوشمَنت, کَکَهیو,[۶] اَنتر کَنگهَ[۷] ٥٥

که ظاهراً عقاب باشد چه در سانسکریت سین Syen نیز بمعنی شاهین است (۱) او بائیري سئن یعنی برتر از پرش سیمرغ یا عقاب مقصود این است که آن کوه چندان بلند است که عقاب بلند پرواز هم بفراز آن نتواند رسید فردوسی نیز در تعریف کوه بلندي میگوید:

یکی کوه بینی سر اندر سحاب که بر وی نپرید پران عقاب

حمداله مستوفی در نزهةالقلوب صفحه ۱۹۹ در خصوص وجه تسمیه کوه کرگس چنین مینویسد: «کوه کرگس در مفازه است بحدود شهر نطنز و باهیچ کوه پیوسته نیست دورش ده فرسنگ باشد کوهي سخت بلند است و از بلندی کرگس برفرازش نمي پرد و بدان سبب بدین نام مشهور است. . . .»

۱ معنی این جملهٔ اخیر تقریبی است

۲ هَمنکونَ [Avestan] ? Hamankuna

۳ وَشنْ [Avestan] ? vašan

٤ اَئوروَنت [Avestan] aurvant در اوستا چندین معنی دارد: نخست یعنی تند و تیز و دلیر و پهلوان این صفت بخصوصه از براي اسب استعمال شده چنانکه در مهر یشت فقره ٤۲ دوم اسم مجرد است بمعنی اسب چنانکه در مهریشت فقره ۱۲۵, سوم اسم کوهی است این کلمه در پهلوی چه در تفسیر اوستا (زند) و چه در کتب دیگر پهلوی اروند ضبط شده و امروزه الوند گوئیم و آن اسم کوهي است در همدان که همهٔ جغرافیون نیز آن را اروند نامیده اند همین اسم نیز به دجله داده شده است (۲) کلمه اي که به قله ترجمه شده در متن فانکو [Avestan] faoṅku آمده که بمعني سره و تیغهٔ کوه است

٥ ویذوَنَ [Avestan] ? vidhvana

٦ اَئزخَ [Avestan] Aēzaxa, مَئنخَ [Avestan] Maēnaxa واخذریک [Avestan] vāxedhrika, اَسیه [Avestan] Asaya, تُوذَسکَ [Avestan] Tudhaska, ویشوَ [Avestan] Vīšava, درئوشیشوَنت [Avestan] Draoẙišvant, سائیریوَنت [Avestan] Sāirivant, نَنگهوشمنت [Avestan] Naṅhušmant, کَکَهیو [Avestan] Kakahyu

از هیچیك این کوهها اطلاعی نداریم

۷ اَنترکَنگهَ [Avestan] Antare kaṅha یعنی کوهی که درمیان کَنگ است در فصل ۱۲ بندهش فقره ۲ سیچي داو Sičidāv کوهي است در کَنگ دیز بنابر این سیچي داو که در آغاز فقرهٔ ٥ زامیاد یشت سیچی دَوَ [Avestan] Sičidava نامیده شده شعبهٔ ایست از کوه انترکنگهه (رجوع بجلد اول ص ۲۲۰-۲۲۱)

(۱) Encyclopédie de l'Islām, livraison H. à l'article Simurgh par Büchner p. 445-6

(۲) رجوع شود بجلد اول یشتها ص ۲۲۳-۲۲۵ Ērānšahr von Marquart S. 150

و به

۵ سیچی دَوَ ۱ اَهورَنَ ۲ رئِمَنَ ۳ اَش سَتِمبَنَ ۴ اُورُونیُو
وائذیمیذکَ ۵ اَسنوَنتْ ۶ اوشئوم ۷ اوشتَ خوارنه ۸ سیّامکَ،
وفرّیه ۹ واُورُوش ۱۰ ۞

---

۱ رجوع کنید بتوضیحات انتر کنگهه

۲ اَهورَنَ Ahurana یعنی کوه خدا، از کلمهٔ اهورا، در فصل ۳۵ صد در بندهش کوه خدا نزدیک دریاچهٔ هامون است رجوع شود بآخر مقالهٔ هامون ص ۳۰۲

۳ رَئِمَنَ Raēmana شاید لفظاً یعنی دولتخانه یا ثروت سرا باشد ؟

۴ اَش ستمبنَ Aša stembana یعنی تکیه ساز اشا (راستی)

۵ اوروُنیو وائذیمیذکَ Urunyō vāidhimidhka ؟

۶ اَسنوَنتْ Asnvant (نسخه بدل Asnavant) دربندهش فصل ۱۲ فقره ۲۶ اسنوند کوهی است در آذر بایجان در فصل ۱۷ بندهش فقره ۷ آمده: «کیخسرو آتشکدهٔ آذرگشسب را در کوه اسنوند بنا نهاد» در مقاله کیخسرو از آذرگشسب شهر شیز مفصلاً صحبت داشتیم درزاد سپرم فصل ۶ فقره ۲۲ مندرج است: «آذرگشسب پیروزگر درکنار دریاچهٔ چچست (ارمیه) واقع است» و در فصل ۱۱ آن فقرهٔ ۹ آمده «آذرگشسب در کوه اسنوند در آذر بایجان است» بنا بر این اسنونت باید بنزدیکی دریاچهٔ ارمیه باشد امروزه نمیدانیم که کدام کوه آن حدود در قدیم چنین نامیده میشده جکسن گمان کرده که این کوه همان سهند باشد، کوهی که در جنوب شهر تبریزاست (۱) در دو سیروزهٔ کوچک و بزرگ فقره ۹ (آذر روز) و در آتش نیایش فقره ۵ از کوه اسنونت یاد شده در فقرات مذکور فرّ ایرانی و فرّ کیانی و کیخسرو و دریاچهٔ خسرو و دریاچهٔ چئچست (ارمیه) و کوه ریوند و آذر و کوه اسنونت یکجا ذکر شده است (رجوع شود بص ۲۴۱)

۷ اوشئومَ ušaoma ؟

۸ اُوشتَ خوارنه ušta Xvarenah یعنی دارای فر آرزو شده

۹ سیامَکَ Syāmaka، وفریه vafraya هر دو در فصل ۱۲ بندهش فقره ۲ آمده اولی سیاه موی مند و دوی ورف مند (برف مند) نامیده شده هر دو از شعبات اپارسن که ذکرش در توضیحات فقره ۳ گذشته میباشد وست West احتمال داده که این دو کوه مطابق باشد باسیاه کوه و سفید کوه افغانستان که از طرف مشرق هرات به هری رود امتداد دارد (۲) سیامك که از ناموران داستان ملی ماست و در مقاله کیومرث (ج ۲ ص ۴۴-۴۵) از او صحبت داشتیم با کوه سیامك همنام است در جزء اول این اسم کلمه سیاوَ Syāva که بمعنی سیاه است موجوداست و در جزء اول اسم وفریه کلمهٔ وفر vafra که بمعنی برف است دیده میشود

۱۰ وَاوروش Vouruša یعني دور کشیده

---

(۱) Zoroaster the Prophet of Ancient Iran by Jackson p. 48
و باز تألیف همین مئولف Persia Past and Present p. 88

(۲) Sacred Books of the East vol. V. p. 89

۶ یَهْمیَه جَتَرَ ۱ اَذُوْتَوَهْ ۲ سِپیتَ وَرَنَهْ ۳ سپنتوداتَ ۴ کَدْروَ اَسپَ ۵ کَئوِ ایرِیسَ ۶ و قُلَّهٔ بَرَوْ سرَیَنْ ۷

---

۱ یهمیه جتر Yahmya Jatara یعنی کوهی که از آن صمغ آید لابد این اسم بمناسبت محصول کتیرا میباشد که در بسیاری از کوههای ایران بعمل میآید کوههای معروف آلمان هارتس Harz نیز بمعنی صمغ است ژد که در فارسی بمعنی صمغ است و در ترکیب لغات انگوژد و انوزه نیز محفوظ مانده از مادهٔ کلمهٔ جتر میباشد که در لاتینی gummis گویند

۲ اَذُوْتَوَه Adhutavah یعنی (کوهی) که بر آب مسلط است ؟

۳ سپیتَ وَرَنَهْ Spitavarenah : سپیت = سفید وَرَنَه = رنگ یعنی (کوه) سفید رنگ

۴ سپنتوداتَ Spentō dāta یعنی آفریدهٔ (خرد) مقدس این کلمه باین معنی صفت است و در اوستا بسیار استعمال شده چنانکه در فروردین یشت فقرهٔ ۹۳ پسر گشتاسب نیز در اوستا سپنتودات نامیده شد و امروزه اسفندیار گوئیم در مقالهٔ گشتاسب از او صحبت داشتیم (بتوضیحات فقرهٔ ۱۰۳ فروردین یشت ص ۷۰ نیز ملاحظه شود) در فقرهٔ فوق سپنتودات اسم کوهی است که در بندهش فصل ۱۲ فقره ۲ سپنددات نامیده شده و در فقرهٔ ۲۳ همین فصل چنین شرح داده شده: کوه سپنددات در محیط ریوند است, بنابر این باید این کوه در خراسان باشد زیرا ریوند که درهمین فقرهٔ از زامیاد یشت از آن یاد شده و در توضیحات شمارهٔ ٤ ص بعد از آن صحبت خواهیم داشت در نیشابور است در شاهنامه از یك کوه موسوم به سپند مفصلاً سخن رفته کوهی است که رستم دژ (قلعه) آن را گرفته و گنج آن را برداشته پس از آن قلعه را بسوخت بکوه سپند آتش اندرفکند که دودش بر آمد بچرخ بلند

۵ کدروَ اسپ Kadrva aspa یعنی (کوه) با اسبهای کهر کلهٔ کهر و کندروَ یکی است درسانسکریت Kadrāv , در بندهش فصل ۱۲ فقرهٔ ۲ این کوه کندراسپ Kōndrāsp نامیده شده و در فقرهٔ ۲٤ آن مندرج است : کوه کندراسب که در سرهٔ آن دریاچهٔ سوبر Sobar واقع است در ناحیهٔ طوس است در فصل ۲۲ بندهش که از دریاچها سخن رفته در فقرهٔ ۳ آن آمده: « دریاچهٔ سوبر دربالای قله کوه طوس است گفته شده است که سوبر معتدل و نیکو است و از آن بسیار حاصل خیزد» ظاهراً این دریاچه حوض کوچکی است درکوه نزدیك مشهد (رجوع به S.B.E. vol. V by West p. 85)

۶ کئوایریس Kaoirisa را برخی از مستشرقین با کوه کندراس Kondrās یا کوئیراس Kōīrās که در فقرهٔ ۲۵ از فصل ۱۲ بندهش آمده یکی دانسته اند و آن کوهی است در ایران ویژ (آریاویج) در صورتی که این کوه همان کئوایریس اوستا باشد باز نمیدانیم که در کجاست زیرا که تعیین محل آن بسته بدانستن محل آریاویج است که در سرآن اختلاف بسیار کرده اند درجلد اول صفحه ۵۹ گفتیم که استاد مارکوارت Marquart آن را خوارزم دانسته است

۷ بَرَوْ سرَیَنْ Barō Srayan ترکیب صفتی دارد یعنی دربردارندهٔ نیکوئی و زیبائی گلدنر (8 yasht S. 7) و دارمستتر (Z. A. vol. II p. 620) آن را

بَرَنَ ۱ کوه فراپَیه ۲ اُوْدَریه ۳ کوه رَئِوَنت ۴ و کوههای (دیگر) که

صفت گرفته اند از برای کلمهٔ تَئِرَ taēra که بزعم آنان کوهی است ولی این اشتباهی است صواب در این است که کلمهٔ تئر را بمعنی قله یا کوه سرو تیغهٔ کوه بگیریم (Altira. Wörterbuch von Bartholomae S. 949 u. Die yašts des Avesta von Lommel S. 176) این کلمه مکرراً در اوستا آمده و بخصوصه از آن تیغهٔ کوه البرز اراده شده است در یسنا ۴۲ فقره ۳ قلهٔ (تِئرَ) کوه هرا ستوده شده و در رشن یشت فقرهٔ ۲۵ آمده: «اگر تو ای رشن (فرشتهٔ عدالت) در قله (تئر) هرئیتی (البرز) باشی در آنجائی که گرداگرد آن ستارگان و ماه و خورشید دور میزنند باز ما ترا بیاری میخوانیم» در رام یشت فقره ۷ آمده که هوشنگ پیشدادی در بالای قلهٔ (تئرَ) هرئیتی (البرز) فرشتهٔ هوا اندروای را بستود و از او کامیابی و رستگاری و شکست دیوهای مازندران و دروغپرستان وَرِنَ (دیلم=گیلان) درخواست نمود این کلمه در تفسیر پهلوی تیرک tēark شده، در بندهش فصل ۵ فقرهٔ ٤ مطابق فقرهٔ ۲۵ رشن یشت مندرج است: در تیرك هربورز (قله البرز) خورشید و ماه و ستارگان دور میزنند (رجوع بجلد ۱ ص ۱۳۱ و بتوضیحات فقره ۱ همین یشت)

۱ بَرَنَ Barana یعنی بَرنده

۲ فراپَیه Frāpayah ?

۳ اودریهٔ udrya ممکن است که معنی لفظی این کلمه چنین باشد: «کوه میان آب» یا کوه اُودْرَ udra که بمعنی سگ آبی است و در وندیداد فرگرد ۱۳ فقرهٔ ۵۱ و فرگرد ۱٤ فقره ۱ وغیره از آن سخن رفته و در سانسکریت udra مطلق جانور آبی است

٤ رَئِوَنت Raēvant این کلمه صفت است بمعنی با شکوه بسا در اوستا صفت مردمان یا ایزدان آمده غالباً با صفت فرهمند یا خرهمند یکجا استعمال شده چنانکه در ماه یشت فقره ۵ و تشتریشت در تمام فقرات و زامیادیشت فقره ٦۷ وغیره درپهلوی رایومند گویند

کوه معروف رَئِوَنت که جغرافیون ریوند ضبط کرده اند در خراسان است، در بندهش فصل ۱۲ فقره ۱۸ آمده: «کوه ریوند در خراسان است در بالای آن آذر برزین برقرار شده است اسم ریوند بمعنی رایومند (شکوهنده) میباشد» باز در فقره ۳٤ همین فصل از بندهش مندرج است: کوه گُناود (گُنا باد) در نه فرسنگی طرف غربی پشتِ ویشتاسپان واقع است در آنجائی که محل آذر برزین مهر است» در فصل ۱۷ بندهش فقره ۸ آمده: «آذر برزین مهر تا زمان گشتاسب در گردش بوده پناه جهان میبود تا اینکه زرتشت انوشه روان دین آورد و گشتاسب دین پذیرفت آنگاه گشتاسب آذر برزین مهررا درکوه ریوند که آن را نیز پشتِ ویشتاسپان خوانند فرونهاد» بنا بر این پشت ویشتاسپان که بمعنی پشت و پناه گشتاسب است اسم دیگری است از برای کوه ریوند

ریوند یکی از شهرهای معروف نیشابور یا ابر شهر بوده ابن رُسته (ص ۱۷۱) مینویسد: ابر شهردارای ۱۳ رستاق (معرب از روستاك پهلوی) و چهار طسوّج (معرب ازتسوك پهلوی در فارسی تسو) یعنی محل است ریوند یکی از آن چهار طسوج است (رجوع به Erānšahr von Marquart S. 74) این شهر بخصوصه بواسطه آذر برزین مهر که یکی از سه آتشکدهای معروف ایران قدیم بوده شهرت داشته مانند آذرگشسب شیز (در آذربایجان)

پیش از این مردمان بآنها نام دادند, از آنها گذشته بیند یشیدند ؟ [۱] ❀

۷ پس این چنین ای سپنتمان زرتشت در هزار و دویست و چهل و چهار کوه [۲] ❀

۸ بهر اندازهٔ که این کوهها امتداد یافته بهمان اندازه او (آفریدگار) آنهارا بهرهٔ پیشوایان و رزمیان و برزیگران گله پروربخش نمود [۳] ❀

(کردهٔ ۱ ✡)

۹ فرّ کیانی نیرومند مزدا آفریده را ما میستائیم (آن فرّ) بسیار ستودهٔ زبر دست, پرهیزکار, کارگر, چست را که برتر از سایر آفریدگان است ❀

و آذر فرن بغ کاریان (در فارس) بسیار متبرك و زیارتگاه بود آذر برزین مهر آتش طبقهٔ برزیگران و کشاورزان شمرده میشد در توضیحات فقره ۸ همین یشت از طبقات سه گانه ایران قدیم صحبت خواهیم داشت در فقره ۹ دوسیروزه و در فقره ٦ آتش نیایش نیز از کوه ریوند یاد شده لابد ذکر اسم ریوند در این دو فقره باین مناسبت است که آتشکده آذر برزین مهر در آنجا بود زیرا که در نهمین فقره سیروزه بمناسبت نهمین روز ماه (آذر روز) بآذر درود فرستاده شده چنانکه ذکر کوه اسنوند که بقول بندهش محل آذر گشسب است در فقره ۹ سیروزه و فقره ۵ آتش نیایش بهمین جهت است

۱ معنی این جملهٔ اخیر درست معلوم نیست

۲ در بندهش فصل ۱۲ فقره ۲ البرز اساس شمرده شده و دو هزار و دویست و چهل و چهار کوه دیگر از آن سرزده است بفصل ۸ بندهش نیز ملاحظه شود

۳ کلمات پیشوایان و رزمیان و برزیگران بحسب ترتیب بجای کلمات آثرَوَنْ [اوستایی] āthravan رَتَئشتر [اوستایی] rathaēštar و واستریه [اوستایی] vāstrya ترجمه شده که در پهلوی آتورنان, ارتشتاران, واستریوشان گویند در یسنا ۱۹ فقره ۱۷ یک طبقهٔ دیگر که پیشتر [اوستایی] pištra باشد (پیشه ور) و در پهلوی و پازند هتخشان گویند و از آن اهل حرفه و صنعت اراده کنند افزوده اند ولی اساساً مردم بسه طبقه منقسم شده هتخشان را جزو واستریوشان میشمردند

سه آتشکدهٔ معروف عهد ساسانیان که آذرگشسب و آذر فرن بغ و آذر برزین مهر باشد بحسب ترتیب آتش پادشاهی و رزمیان و آتش آتوربانان یا پیشوایان دینی و آتش کشاورزان شمرده میشد در گاتها ص ۸۵-۸۹ از طبقات سه گانه صحبت داشتیم در اینجا محتاج بتفصیل نیستیم بتوضیحات فقره ٦ بشماره ۳ نیز ملاحظه شود

راجع بفقره فوق در بندهش بزرگ مندرج است: « این کوهها آفریده شده تا مایه تغذیه آتوربانان و ارتشتاران و واستریوشان باشد » یعنی همهٔ مردمان که بسه طبقه منقسم هستند

✡ در واقع این یشت از فقره ۹ شروع میگردد و آغاز کردهٔ اول شمرده میشود

۱۰ (فرّی) که از آنِ اهورا مزد است, با آن اهورا زدا آفریدگان را پدید ساخت [1] بسیار و خوب, بسیار و زیبا، بسیار و دلکش, بسیار وکار آمد, بسیار و درخشان [2] ⁂

۱۱ تا که آنان گیتی را نو سازند, [3] (یک گیتی) پیرنشدنی, نمردنی، نگندیدنی, نپوسیدنی، جاودان زنده, جاودان بالنده و کامروا، در آن هنگامی که مردگان دگر باره برخیزند (و) بزندگان بیمرگي روی کند پس آنگاه او (سوشیانت) بدر آید و جهان را بآرزوی خویش تازه کند ⁂

۱۲ پس جهاني که فرمانبردار راستی است فنا ناپذیر گردد، دروغ دیگر باره بهمان جائی رانده شود که از آنجا برای آسیب رسانیدن براستی

---

۱ مقصود از این آفریدگان, سوشیانت و یاران وي میباشند, که در کرده ۱٤ همین یشت از آنان سخن رفته از پرتو ظهورآنان رستاخیز بر انگیخته جهان مینوي جاوداني روي خواهد نمود از رستاخیز در هیچ یك از قطعات اوستا روشن تر و مفصل تر از زامیاد یشت صحبت نشده در فصل ۳۰ بندهش مفصلاً از ظهور سوشیانت و رستاخیز سخن رفته لابد مندرجات آن از روي یکی از نسکهاي مفقود شده عهد ساساني است که بخصوصه از رستاخیز صحبت میداشت کلمهٔ رستاخیز مرکب از راست و خیز چنانکه رضا قلیخان هدایت در فرهنگ انجمن آراي ناصری پنداشته نیست بلکه از لغت ایرست irista (... زامیاد یشت فقره ۱۱) که در پهلوي ریستک rīstak و ریسته rīsteh و یاریست rīst ... شده وبمعنی مرده و درگذشته است ترکیب یافته و بنابر این رستاخیز یارستخیز یعنی برخاستن مردگان در اوستا کلمهٔ فرشوکرتي ... fraṡō keretī که در پهلوی فرشکرت ... fraṡkart و در پازند فرشکرد گویند بمعني قیامت است چنانکه دریسنا ٦۲ فقره ۳ و وندیداد فرگرد ۱۸ فقره ۱۵ استعمال شده است چون سوشیانت رستاخیز خواهد برانگیخت از این جهت او و یارانش فرشوچرتر ... fraṡō caretar نامیده شده اند چنانکه در فروردین یشت فقره ۱۷ و در زامیاد یشت فقره ۲۲ درهرجاي این یشت, چنانکه در فقرات ۱۱ و ۸۹, که نگارنده سوشیانت را به نوکننده یا اینکه او جهانرا نو خواهد کرد ترجمه کرده ام معنی لفظی همین کلمات فوق است که تعبیر بسیار دلکشی است از براي رستاخیز یعنی روزي که جهان از پرتو سوشیانت که داراي فر ایزدی است نو خواهد شد وگیتی تازه و خرم خواهد گردید

۲ این صفات متعلق است بآفریدگان که سوشیانت و یاران وی باشند

۳ «آنان» راجع است بسوشیانت و یاران وی

پرستان و نژاد و هستی وی آمده بود, تباهکار نابود خواهد گردید
فریفتار رانده خواهد شد اثا رَتوش [1] ٭

۱۳ برای شکوه و فرّش من او را با ستایش بلند میستایم آن فرّ کیانی
نیرو مند مزدا آفریده را با آب زَوْر - فرّ کیانی نیرومند مزدا آفریده را
ماميستائيم با هوم آمیخته بشیر, با برسم, با زبان خرد, و کلام مقدس,
با گفتار و کردار و آب زَوْر و کلام راستین
ینگهه هاتم . . . . . .[2] ٭

(کردهٔ ۲)

۱٤ فرّ کیانی نیرومند مزدا آفریده را ما میستائیم (آن فرّ) بسیار ستودهٔ
زبردست, پرهیزکار, کارگر, چست را که برتر از سایر آفریدگان است ٭

۱۵ (فریّ) که از آن امشاپسندان است (آن) شهریاران, تند دیدگان,
بزرگواران, بسیار توانایان, دلیران, اهورائی, زوال ناپذیر مقدس [3] ٭

---

۱ اثارَتوُش [illegible] این کلمات که در این فقره و در انجام فقره ۹۰ نیز دیده میشود جزء دعاي معروف یَثا اَهوُ وَئیریُو اَثارَتوُش . . . . [illegible] . . . . Yathā ahū vairyō athā ratuš میباشد که در آخر فقرات یشتها تکرار شده است ولی معمولاً در هرجائی که آمده با کلمات آغازش که یثا اهو وئیریو باشد شروع شده نه با چهارمین و پنجمین کلماتش که اثارتوش باشد شاید این سهو از این جا برخاسته باشد که کلمهٔ پیش ازاثارتوش را سهواً وئیریو vairyō خوانده و نوشته‌اند بجای اینکه بنابر صواب مئیریو [illegible] mairyō (مئیریَه [illegible]) که بمعنی فریفتار و ناپاك و بزهکاراست بخوانند و بنویسند و بعد بدون اینکه ملتفت باشند کلات اثارتوش راکه دردعاي معروف بعد از کله وئیریومیآید اضافه کرده اند در نسخ خطي یشتها در برخی مئیریو نوشته شده و دربرخي دیگر وئیریو مسلّم است که مئیریو درست و مناسب است بهرحال از اثا رتوش همان یثا اهو . . اراده کرده اند و این دعا اصلاً جزو این یشت نیست بعدها باین دوفقره افزوده شده است رجوع شود به Die Drei Yasht von Geldner S. 41
و به Die yäšt's des Avesta von Lommel S. 177

۲ این فقره در انجام کرده های دیگر تکرار میشود

۳ این فقره و دو فقره بعد بعینه مثل فقرات ۸۲-۸٤ فروردین یشت است تمام فقرات کردهٔ ۲ راجع است بامشاسپندان

۱٦ که هر هفت هم‌اندیشه اند, که هر هفت همگفتار اند, که هر هفت همکردار اند آنان را یک پندار, یک گفتار, یک کردار است, آنان را یک پدر و یک سرور است, اوست دادار اهورا مزدا ٭

۱۷ یکی از آنان بروان دیگران نگران است (روانی که) بپندار نیک اندیشد, بگفتار نیک اندیشد, بکردار نیک اندیشد, بگرزمان (بهشت) اندیشد, راه آنان روشن است هنگامی که بسوی آب زور پرواز میکنند ٭

۱۸ که آفرینش اهورا مزدا را, دادار, مصوّر, سازنده, نگهبان را یاور و پناه هستند ٭

۱۹ اینا نندکسانی که گیتی را بنا بخواهش شان نو سازند (یک گیتی) پیر نشدنی, نمردنی, نگندیدنی, نپوسیدنی, جاودان زنده, جاودان بالنده و کامروا در آن هنگامی که مردگان برخیزند (و) بزندگان بیمرگی روی کند پس آنگاه او (سوشیانت) بدر آید, و جهان را بآرزوی خویش تازه کند[1] ٭

۲۰ جهانی که فرمانبردار راستی است فنا ناپذیر گردد . . .
برای شکوه و فرّش . . . . ٭

(کردهٔ ۳)

۲۱ فرّ کیانی نیرومند مزدا آفریده را مامیستائیم (آن فرّ) بسیار ستودهٔ, زبردست, پرهیزکار, کارگر, چست را که برتر از سایر آفریدگان است ٭

۲۲ (فرّی) که از آن ایزدان مینوی و جهانی است و بسوشیانتهای زائیده شده و (هنوز) زائیده نشده که نو کنندگانند متعلق است[2] ٭

---

۱ فقرات ۱۹-۲۰ مثل فقرات ۱۱-۱۳ میباشد

۲ در این‌جا سوشیانتها بصیغهٔ جمع آمده و از آنان مطلق سود رسانندگان و رهانندگان که تجدّدی بجهان بخشند اراده شده خواه سوشیانتهای زائیده شده (زاتَ [illegible]=زاده) یعنی آنانی که بوده و هستند و خواه سوشیانتهائی که هنوز زائیده نشده (آزات=[illegible]) و بعدها پا بعرصهٔ وجود خواهند گذاشت

۲۳ اینا انند کسانی که گیتی را بنا بخواهش شان نوسازند . . . . [۱] ٭

۲۴ جهانی که فرمانبردار راستی است فنا ناپذیر گردد . . . . .
برای شکوه و فرّش . . . . . ٭

(کردهٔ ٤)

۲۵ فرّ کیانی نیرومند مزدا آفریده را ما میستائیم (آن فرّ) بسیار ستوده، زبردست، پرهیزگار، کارگر چست را که برتر از سایر آفریدگان است ٭

۲٦ (فرّی) که دیر زمانی از آن هوشنگ پیشدادی بود [۲] چنان که او بهفت کشور (بوم) پادشاهی کرد، به دیوها، مردمان، جادوان، پریها، کاویهای ستمگار و کرپانها (دست یافت) که دو ثلث از دیوهای مازندران و دروغپرستان وَرِن (دیلم = گیلان) را برانداخت
برای شکوه و فرّش . . . . . [۳] ٭

(کردهٔ ۵)

۲۷ فرّ کیانی نیرومند مزدا آفریده را ما میستائیم (آن فرّ) بسیار ستوده، زبردست، پرهیزگار، کارگر، چست را که برتر از سایر آفریدگان است ٭

۲۸ (فرّی) که از آن تهمورث زیناوند بود [٤] چنان که او بهفت کشور پادشاهی کرد به دیوها، مردمان، جادوان، پریها، کاویهای ستمگار و کرپانها (دست یافت) ٭

۲۹ چنان که او بهمهٔ دیوها و مردمان، بهمهٔ جادوان و پریها چیر گشت که او اهریمن را بپیکر اسبی در آورده در مدّت سی سال بدو کرانهٔ (انتهاء) زمین همیراند
برای شکوه و فرّش . . . . . [۳] ٭

---

۱ فقرات ۲۳-۲٤ مثل فقرات ۱۱-۱۳ میباشد
۲ راجع بهوشنگ پیشدادي بجلد اول ص ۱۷۸-۱۸۸ ملاحظه شود
۳ مثل فقره ۱۳
٤ راجع به تهمورث زیناوند یعنی مسلح بهمین جلد ص ۱۳۸-۱٤٤ ملاحظه شود

(کردهٔ ٦)

۳۰ فرّ کیانی نیرومند مزدا آفریده را ما میستائیم (آن فرّ) بسیار ستوده، زبردست، پرهیزکار، کارگر، چست را که برتر از سایر آفریدگان است ٭

۳۱ (فرّی) که دیر زمانی از آن جمشید دارندهٔ گلهٔ خوب بود [1] چنان که او بهفت کشور پادشاهی کرد، به دیوها، مردمان، جاودان، پریها کاویهای ستمکار و کرپانها (دست یافت) ٭

۳۲ کسی که برگرفت از دیوها هر دو را: ثروت و سود را: هر دو را فراوانی و گله را، هر دو را: خوشنودی و سرفرازي را در هنگام پادشاهی او خوراك و آشام فاسد نشدني بود، جانوران و مردمان هر دو فنا ناپذیر بودند، آبها و گیاهها هر دو خشک ناشدنی بود ٭

۳۳ در هنگام پادشاهی او نه سرما بود نه گرما، نه پیري بود نه مرگ (و) نه رشک آفریدهٔ دیو (این چنین بود) پیش از اینکه او دروغگو بد، پیش از اینکه او بسخن نا درست دروغ بپردازد ٭

۳٤ پس از آنکه او بسخن نادرست دروغ پرداخت فرّ از او آشکارا بپیکر مرغی بیرون شتافت وقتی که جمشید دارندهٔ گلهٔ خوب دید که فرّ بگسست افسرده (و) سرگشته همیگشت در مقابل دشمني فرومانده بزمین پنهان شد ٭

۳۵ نخستین بار فرّ بگسست، آن فرّ جمشید (و) فرّ جم پسر ویونگهان بپیکر مرغ وارغن [2] بیرون شتافت، این فرّ را مهر دارندهٔ چراگاههای فراخ برگرفت، آن مهر تیز گوش هزار چالاکي دارنده، مهر شهریار همه ممالك را ما میستائیم که اورا اهورا مزدا فرهمند ترین ایزدان مینوی بیافرید ٭

---

۱ درخصوص جمشید پسرویونگهان بجلد اول ص ۱۸۰-۱۸۸ ملاحظه شود

۲ راجع بمرغ وارغن [illegible] (شاهین) بصفحهٔ ۱۱۳ و بتوضیحات فقرهٔ ۱۹ بهرام یشت و بمقالهٔ «مندرجات زامیادیشت» ص ۳۱۷ ملاحظه شود

۳۶ دومین بار فرّ بکسست, آن فرّ جمشید (و) فرّ جم پسر ویونگهان بپیکر مرغ وارَغن بیرون شتافت این فرّ را پسر خاندان آبتین، فریدون برگرفت [۱] چنان که او درمیان مردمان پیروزمند پیروزمند ترین بود ـ گذشته از زرتشت ـ

۳۷ که اژی دهاک (ضحاک) سه پوزه، سه کله، شش چشم هزار دستان را شکست داد, این دروغ بسیار قوي دیو آسا (و) خبیث فریفتار جهان این دروغ بسیار زور مند را که اهریمن برضد جهان مادی بیافرید از برای فنای جهان راستی [۲] ؂

۳۸ سومین بار فر بکسست, آن فر جمشید (و) فر جم پسر ویونگهان بپیکر مرغ وارغن بیرون شتافت این فر را گرشاسب دلیر (نرمنش) برگرفت [۳] زیرا که او از پرتو رشادت مردانه درمیان مردمان زورمند زورمند ترین بود ـ گذشته از زرتشت ـ ؂

۳۹ زیرا که زور (و) رشادت مردانه بدو پیوست رشادت مردانه را ما میستائیم (آن رشادتی) که برپا ایستاده، بیخواب و نیز درتخت آرمیده بیدار است (آن رشادتی) که بگرشاسب بپیوست ؂

۴۰ کسی که اژدر شاخدار را کشت، که اسبها را فرو میبرد, مردمان را فرو میبرد (آن اژدر) زهر آلود زرد رنگ را که از او زهر از شکم, بیني و گردن روان بود, که از او زهر زرد ببلندی یک ارش روان بود

---

۱ راجع بفریدون پسر آبتین بجلد اول ص ۱۹۱ـ۱۹۵ ملاحظه شود

۲ این فقره مثل فقره ۸ یسنای ۹ میباشد که در فقره ۳۴ آبان یشت و فقره ۱۴ گوش یشت و فقره ۲۴ رام یشت نیز تکرار شده است درخصوص ضحاك بجلد اول ص ۱۸۸ـ۱۹۱ ملاحظه شود

۳ راجع بگرشاسب و اژدر شاخدار و رقبای وي که در فقرات ۴۰ـ۴۴ از آنان سخن رفته بجلد اول ص ۱۹۵ـ۲۰۷ ملاحظه شود

که بر او گرشاسب در (دیگ) فلزی خوراک نیمروز (ظهر) میپخت
این زیانکار از گرما تافته عرق کرد از زیر دیگ بجست و آب جوشان
فروریخت، گرشاسب دلیر را هراس فرا گرفته خود بکنار کشید ꙰

۴۱ کسي که کندرب زرین پاشنه را کشت, که با پوزهٔ گشوده از برای
تباه کردن جهان مادّی راستی بر خاسته بود, کسي که نه سر پثنیه را کشت
و پسران نیویك را و پسران داشتیاني را، کسی که هیتاسپ
زرین تاج را کشت و وَرِشوَ از خاندان داني را و پیتئون بسیار
پری دوست را ꙰

۴۲ کسی که آرزوشمن رشادت مردانه دارنده را کشت، (آن) دلیر, ...[۱]
زیرك, لجروش, بیدار، پیش تنا زنده را که با زینت . . . . . .[۲]
در هنگام رزم (بود) ꙰

۴۳ کسی که سناویذك را کشت که شاخدار (بود) و دست سنگین داشت
او در انجمن چنین میگفت: من (هنوز) نا بالغ (نابرُنا) هستم نه برنا
وقتی که من برنا شوم زمین را چرخ (خود) کنم, آسمان را
گردونه کنم ꙰

۴۴ من سپنت منیو را از گرزمان روشن بزیر خواهم کشید, اهریمن را
از دوزخ تیره بیالا خواهم برد اینان : سپنت مینو و اهریمن باید
گردونه مرا بکشند, اگر گرشاسب دلیر مرا نکشد، او را گرشاسب
دلیر کشت جان از او بگرفت و قوّهٔ زندگانیش را نابود ساخت
برای شکوه و فرّش . . . . .[۳] ꙰

---

۱ بجاي نقاط از دو کلمه معنی اي بر نمیاید
۲ در این جا سه کلمه خراب شده است بواسطه این کلمات خراب شده از سایر کلماتهم
معنی مناسبي بدست نمیآید
۳ مثل فقره ۱۳

(کردهٔ ۷)

۴۵ فر نیرومند مزدا آفریدهٔ بدست نیامدنی [1] را ما میستائیم (آن فر) بسیار ستودهٔ، زبردست، پرهیزگار، کارگر، چست را که برتر از سایر آفریدگان است ؛

۴۶ از برای این (فر) بدست نیامدني سپنت مینو و انگره مینو (اهریمن) کوشیدند هریك از دو چالاك ترین پیك از پی فرستاد، سپنت مینو پیك (خود) وهومن (منش نیك) و اردیبهشت (بهترین راستی) و آذر اهورا مزدا را فرستاد اهریمن پیك (خود) آك من (منش زشت) و خشم خونین سلاح و اژدهاك (ضحاك) و سپتیور ارّه کننده جم را فرستاد [2] ؛

۴۷ پس آنگاه آذر مزدا اهورا پیش خرامید و این چنین اندیشه کنان: این فر بدست نیامدنی را من خواهم گرفت اما از پس او اژدهاك سه پوزهٔ زشت نهاد بشتافت این چنین نا سزا گویان ؛

۴۸ پس رو، این را دانسته باش تو ای آذر مزدا اهورا، اگر تو این (فر) بدست نیامدني را بچنگ آوری هر آینه من ترا یکسره نابود سازم بطوری که تو نتوانی در روی زمین اهورا آفریده روشنائی دهی. از براي نگهداری کردن جهان راستی آنگاه آذر در اندیشه از خطر زندگی دستها وا پس کشید چه اژدهاك سهمکین بود ؛

---

[1] درآغاز فقرات کردهٔ ۷ـ۹ برخلاف آغاز فقرات کرده های دیگراین یشت فر با صفت کیاني نیامده بلکه با صفت اَخوارتَ [illegible] axᵛareta که در پهلوي آگرفت ترجه شده آورده شده است این صفت که بمعنی بدست نیامدني و نگرفتنی است باین مناسبت است که فر درکرده های ۷ـ۹ موضوع ستیزه خواستاران است و هنوز پس از گرشاسب بکسی تعلق پیدا نکرده

[2] راجع به سپیتور کسی که جشید را با اره بدو نیم نمود بمجلد اول ص ۱۸۷ ملاحظه شود

٤۹ پس از آن اژدهاك سه پوزهٔ زشت نهاد بشتافت این چنین اندیشه کنان:
این فر بدست نیامدني را من خواهم گرفت اما از پس او آذر مزدا اهورا
برخاست باین سخنان گویا ٥

۵۰ پس رو, این را دانسته باش تو ای اژدهاك سه پوزه, اگر تو این (فر)
بدست نیامدنی را بچنگ آوری هر آینه من ترا از پی بسوزانم،
در روی پوزهٔ تو شعله بر انگیزم بطوري که تو نتوانی در روی زمین
اهورا آفریده خروج کنی از برای تباه کردن جهان راستي آنگاه
اژدهاك در اندیشه از خطر زندگی دستها را پس کشید چه آذر
سهمکین بود ஃ

۵۱ این فرّ بدریای فراخکرت جست آنگاه اَپمَ نپات[1] تیز اسب فوراً او را
دریافت اپم نپات تیز اسب آرزوي داشتن آن نمود این فر بدست
نیامدنی را من خواهم گرفت از تك دریای ژرف, از تك دریاهای
ژرف ஃ

۵۲ سرور بزرگوار شهریار شیدور آپم نپات تیز اسب را ما میستائیم، آن دلیر
استغاثه اجابت کننده را

(و آن) کسي که بشر را بیافرید, که بشر را ساخت و آن ایزد آب را
که نیکو بشنود هر آنگاه وی را بستایند ஃ

۵۳ پس باید هر یك از شما مردمان, چنین گفت اهورا مزدا, ای زرتشت پاك،
خواستار فر بدست نیامدنی باشد او از بخشش پاداش درخشان آتربانی
بهره مند گردد[2] او از بخشش پاداش فراوان آتربانی بهره مند گردد
او از بخشش آتربان (بهره مند گردد) ஃ

---

۱ در خصوص اَپمَ نپات, فرشتهٔ آب رجوع شود بجلد اول ص ۱۰۲ و ۱۵۹

۲ یعني کسی که داراي فر ایزدي گردد بپاداش درخشاني که از براي یك آتربان یا پیشواي دیني مقرر گردیده، خواهد رسید

٥٤ او از ارت[1] بسیار رفاهیّت بخشنده . . . . [2] بهره مند گردد که ستور و علوفه ارزانی دارد پیروزی همه روزه از آنِ او شود که بانیرو شکست دهد و بیش از سالي (طول کشد) و از این پیروزی برخوردار او بلشکر خونین چیر شود, و از این پیروزي برخوردار او همهٔ دشمنان را شکست دهد برای شکوه و فرّش مَن او را بانماز بلند و آب زَورْ میستایم آن فر زورمند مزدا آفریدهٔ بدست نیامدنی را فر نیرو مند مزدا آفریدهٔ بدست نیامدني را ما میستائیم با هوم آمیخته بشیر, با برسم, بازبان خرد و کلام مقدس, با گفتار و کردار و کلام راستین ینگهه هاتام . . . . ☘

(کردهٔ ۸)

٥٥ فر نیرومند مزدا آفریدهٔ بدست نیامدنی را ما میستائیم (آن فر) بسیار ستودهٔ, زبردست, پرهیزکار, کارگر, چست را که برتر از سایر آفریدگان است ☘

٥٦ که افراسیاب تورانی نابکار از دریای فراخکرت آرزوی داشتن آن میکرد, برهنه (شده) رختها را او بدرکرده خواستار گرفتن این فر شد (فری) که با قوام ایرانی کنونی و بعد و بزرتشت پاك متعلق است او شناور بسوی فر شتافت این فر تاختن گرفت, این فر بدر رفت از آنجاست که این آبشار[3] نامزد بدریاچه خسرو[4] از دریای فراخکرت برخاست ☘

---

۱ ارت فرشتهٔ توانگري است رجوع شود بمقالهٔ ارت ص ۱۷۹–۱۸۵

۲ بجاي نقاط از کلمهٔ که سپارَ داشت ... معنی ای برنمیآید

۳ کلمه که به آبشار ترجمه شده در متن اَپَ غژار ... apa ghžāra آمده در آبان یشت فقره ۱۰۱ و تیریشت فقره ٤٦ و رام یشت فقره ۲۷ نیز بهمین کلمه برخوردیم این کلمه را که مرکب است از اَپَ (آب) و غژر ... ghžar = ژغر ... zghar یعنی ریختن و روان شدن میتوان به رود و جویبار هم ترجمه نمود اما آبشار درست معني تحت اللفظی اَپَ غژارَ میباشد بهرحال از این کلمه در فقره فوق شعبهٔ آبي اراده شده که از دریای فراخکرت آمده دریاچه خسرو را ساخته است رجوع شود بجلد اول ص۲۲۷ و بتوضیحات فقره ۲۷ رام یشت در صفحه ۱۵۰ همین جلد

٤ دریاچهٔ خسرو بقول بندهش فصل ۲۲ فقره ۸ در پنجاه فرسنگي دریاچهٔ چیچست (ارمیه) است رجوع بمقاله کیخسرو ص ۲۵٦

۵۷ آنگاه، ای سپنتمان زرتشت، افراسیاب تورانی بسیار زورمند از دریای فراخکرت بیرون آمد سخن ناسزا بزبان راند: اِیثْ اِیثَ یِشْنَ اَهْما ئی[1] من نتوانستم این فر را بربایم (فری) که با قوام ایرانی کنونی و بعد و بزرتشت پاك متعلق است ꙮ

۵۸ من اینك همهٔ تر و خشك را (از) بزرگ (و) نیك و زیبا بهم در آمیزم، اهورا مزدا بتنگنا در آید . . . .[2] آنگاه، ای سپنتمان زرتشت، افراسیاب تورانی بسیار زورمند خود را بدریای فراخکرت انداخت ꙮ

۵۹ پس دومین بار برهنه (شده) رختها را او بدر کرده خواستار گرفتن این فر شد (فری) که با قوام ایرانی کنونی و بعد و بزرتشت پاک متعلق است او شناور بسوی فر شتافت این فر تاختن گرفت این فر بدر رفت از آنجاست که این آبشار نامزد بدریاچهٔ ونگهزداه[3] از دریای فراخکرت برخاست ꙮ

۶۰ آنگاه ای سپنتمان زرتشت افراسیاب تورانی بسیار زورمند از دریای فراخکرت بیرون آمد سخن ناسزا بزبان راند: اِیث اِیثَ یِشْنَ اَهمائی اَوَ ئثَ اِیثَ یِشْنَ کَهِمْائی[4] من نتوانستم این فر را بربایم (فری) که با قوام ایرانی کنونی وبعد وبزرتشت پاک متعلق است ꙮ

---

۱ این کلمات باضافه چند کلمهٔ دیگر در فقرات ۶۰ و ۶۳ دارای معنی ای نیست بسا در نسخه بدلها باملاء مختلف ضبط شده اصلاً از این کلمات که بایستی ناسزاهای افراسیاب تورانی باشد معنی ای اراده نکرده اند در هر بار که افراسیاب از گرفتن فر نومید گشت از شدت غضب چنین موهومات و مهملاتی بزبان راند و فر را نفرین نمود رجوع شود به
Arische Forschungen von Bartholomae I Heft; S. 182

۲ بجای نقاط از چند کلمات معنی درستی برنمیآید

۳ ونگهزداه 𐬬𐬀𐬢𐬵𐬀𐬰𐬛𐬃𐬵 Vaṅhazdāh صفت است بمعنی «بهتر دهنده» و «نیکوتر بخشنده» بهمین معنی در یسنا ۶۵ فقره ۱۲ استعمال شده و درپهلوی وه دهك ترجمه گردیده است در فقره فوق اسم دریاچه ایست اما تعیین آن غیر ممکن است با هیچیك از اسامی دریاچهائی که درفصل ۲۲ بندهش ضبط شده شباهتی ندارد

۴ رجوع شود بتوضیحات فقره ۵۷

۶۱ من اینک همهٔ تروخشک را (از) بزرگ (و) نیک و زیبا بهم در آمیزیم اهورا مزدا بتنگنا در آید[۱] . . . . آنگاه ای سپنتمان زرتشت افراسیاب تورانی بسیار زورمند خود بدریای فراخکرت انداخت ⁂

۶۲ پس سومین بار او رختها را بدر کرده خواستار گرفتن این فر شد (فری) که باقوام ایرانی کنونی و بعد و بزرتشت پاك متعلق است او شناور بسوی فر شتافت این فر ناختن گرفت، این فر بدر رفت, از آنجاست که این آبشار نامزد بدریاچه اوزْ دانْ وَنْ[۲] از دریای فرا خکرت برخاست ⁂

۶۳ آنگاه, ای سپنتمان زرتشت, افراسیاب تورانی بسیار زورمند از دریای فراخکرت بیرون آمد، سخن ناسزا بزبان راند: اِیثَ اِیثَ یَثْنَ اَهمائی اَوَثَ اِیثَ یَثْنَ اَهمائی آوَیَه اِیثَ یَثْنَ اَهمائی[۳]

۶۴ او نتوانست این فر را برباید (فری) که باقوام ایرانی کنونی و بعد و بزرتشت پاك متعلق است
برای شکوه و فرّش . . . .[۴] ⁂

(کردهٔ ۹)

۶۵ فر نیرومند مزدا آفریدهٔ بدست نیامدنی را ما میستائیم (آن فر) بسیار ستودهٔ, زبردست, پرهیزگار کارگر، چست را که برتر از سایر آفریدگان است ⁂

۶۶ که از آن کسی است که شهریاری وی از آنجائی که رود هلمند دریاچهٔ کیانسیه را تشکیل میدهد برخاسته, در آنجائی که کوه او شیدَم[۵] واقع است و از گردا گرد آن آب بسیاری از کوهها آمده بام سرا زیر میشود ⁂

---

۱ رجوع شود بتوضیحات فقره ۵۸

۲ اوزدان وَنْ Awždānvan تعیین محل این دریاچه غیر ممکن است بقول بارتولومه یعنی "دارندهٔ رود آب"? Altira. wörterb von Bartho. S. 99.

۳ رجوع شود بتوضیحات فقره ۵۷

۴ مثل فقره ۵۴

۵ راجع برود هلمند و دریاچهٔ کیانسیه که آبش از هلمند است و کوه اوشیدم که ظاهراً سر چشمه هلمند است بمقالهٔ هامون ملاحظه شود

۶۷ بآن (دریاچهٔ کیانسیه) فرود ریزد، بسوی آن روان گردد: خواسترا[۱] هوسپا،[۲] فرَدَثا،[۳] و آن خوارننگهیتی[٤] زیبا، و آن اوشتوئیتی توانا[٥]

---

۱ خواسترا در این فقره از هشت رود دیگر اسم برده شده که مانند هلمند به هامون میریزد برخی از آنها را اشتین Stein با اسامی حالیهٔ رودهای افغانستان که به هامون میریزد مطابق کرده است (Mark Aurel Stein: Academy 1885, 16 Mai) اینك خواسترا Xᵛāstra: این کله صفت است یعنی دارندهٔ چمن خوب یا دارای چراگاه خوب چنانکه دریسنا ۶۸ فقره ۱۵ آمده غالباً این صفت از برای ایزد رام آورده شده و در مقاله ویو=اندرواي (فرشته هوا) صفحهٔ ۱۳۵ از آن صحبت داشتیم خواسترا در این فقره بترکیب تأنیث اسم رودی است که حالیه خاش رود گویند از طرف شرقي بدریاچهٔ هامون میریزد از سر چشمه اش که کوههاي ایماق و هزاره باشد تا مصبش ۳۸۰ کیلومتراست
Geogra. von Iran von Geiger im Gir. Phi. II B. S. 879

۲ هَوْسپا Hvaspā این کله نیز صفت است یعني کسی که اسبش خوب است درفقره ۷۶ مهر یشت باین معنی استعمال شده و درفقره ۱۲۲ فروردین یشت اسم یکی از پارسایان است که بفروهرش درود فرستاده شده در فرس هخامنشی نیز هواسپ (huvaspa) آمده داریوش در کتیبهٔ خرابه تخت جشید میگوید پارس داراي اسبهاي خوب (هواسپ) و مردمان خوب است هوسپا در این جا اسم رودي است بطلیموس یوناني جغرافي نویس قرن دوم میلادی آن را خواسپ Xoáspa ضبط کرده حالیه خوس پاس گویند رودي است که از طرف شرقی به هامون ریخته میشود

۳ فرَدَثا Fradathā این کله بمعنی فزایش و بالش یا ترقي و نموّ است مکرراً باین معنی در اوستا استعمال شده از آنجمله در اشتادیشت فقره ۶ در ترجمه پهلوی اوستا فراخ دهشنی ترجمه شده است در این جا رودي است که از طرف شمال شرقی بدریاچهٔ هاهون میریزد اینك فراه رود گویند طول این رود از سرچشمه اش که کوههاي ایماق و هزاره باشد تا مصبش ۵۰۰ کیلومتراست شهر فره یا فراه که درکنار همین رود واقع است معروف است کلیه جغرافی نویسان کما بیش از آن ذکري کرده اند این شهر پس از خرابیهاي چنگیز دیگر بآبادی و اهمیّت قدیمش نرسید

٤ خوارننگهیتی Xᵛarenaṅhaitī این کله هم مانند کلمات پیش مؤنث است ترکیب مذکر آن خوارِ ننگهونت بمعنی فرهمند و شکوهنده است پلینیوس رُمی Plinius (۲۳-۷۹ میلادي) آن را فرنکوتیس Phrnacotis ضبط کرده امروزه هر رود یا هاروت نامیده میشود طول آن از سرچشمه اش که سیاه کوه باشد تا هامون ۳۵۰ کیلومتر است

۵ اُوشتوئیتی Uštavaitī ترکیب مؤنث کله اشتونت میباشد که صفت است بمعني «دارنده آنچه آرزو شده بود» اوشتوئیتي نیز اسم زن پارسائی است که در فقرهٔ ۱۳۹ فروردین یشت از او یاد شده است در این جا رودي است که به هامون میریزد تعین آن ممکن نیست

و اُوروَذا [۱] دارندهٔ چراگاه بسیار، و اِرزی، [۲] زَرنومئیتی [۳] بآن فرو ریزد، بسوی آن روان گردد هلمند باشکوه و فرهمند که امواج سفید بر انگیزد که طغیان کند

۶۸ نیروی اسبی از آنِ اوست، نیروی شتری از آنِ اوست، نیروی مردی از آنِ اوست، فر کیانی از آنِ اوست، چند انْ فر کیانی در آن است، ای زرتشت پاك، که اینجا ممالك غیر ایرانی را کنده و غرقه تواند ساخت [٤]

۶۹ پس آنگاه در آنجا آنان (ممالك یا اقوام) سرگشته گردند، گرسنگی و تشنگی دریابند، سرما و گرما دریابند، اینچنین فر کیانی پناه اقوام ایرانی و جانوران پنجگانه است [٥] از برای یاری مردان پاك و دین مزدیسنا

برای شکوه و فرّش . . . . [٦]

(کردهٔ ۱۰)

۷۰ فرّ کیانی نیرومند مزدا آفریده را ما میستائیم (آن فر) بسیار ستودهٔ، زبردست، پرهیزگار، کارگر چست را که برتر از سایر آفریدگان است

---

۱ اُوروَذا Urvadhā رودی است که به هامون میریزد؟

۲ اِرزی Erezi رودی است که به هامون میریزد؟

۳ زرَنومئیتی Zarenumaitī ترکیب مؤنث صفت زرنومنت که بمعنی زرمند یا دارای زراست میباشد از زرنومنت در خورشید نیایش فقره ۸ یاد شده و آن اسم دریاچه یا آبگیری است در بندهش فصل ۲۲ فقرهٔ ۶ آمده که دریاچهٔ زرینمند در همدان است در فصل ۲۰ بندهش فقرهٔ ۳٤ آمده هلمند را زرینمند مینامند شکی نیست که این دو رود یکی در همدان و دیگری در سیستان، مربوط بهمدیگر نیست حمداله مستوفی در نزهته القلوب صفحهٔ ۲۱۶ مینویسد که آب زنده رود یا زاینده رود اصفهان را نیز زرین رود گویند شاید که زرنومئتی در فقره فوق زامیاد یشت رودی باشد مثل ارغنداب که برود هلمند پیوسته بدریاچه هامون میریزد و بهمین مناسبت در بندهش رود هلمند نیز زرینمند خوانده شده است

٤ این فقره راجع است به رود هلمند

٥ راجع به جانوران پنجگانه بتوضیحات فقره ۱۰ فروردین یشت در ص ۶۱-۶۳ همین جلد ملاحظه شود

۶ مثل فقره ۱۳

۷۱ که به کیقباد پیوست و به کي اپیوه و به کیکاوس و به کیارش و به کي پشین و به کي بیارش و به کی سیاوش تعلق داشت [۱] ٥

۷۲ بطوری که همهٔ آنان کیاییان چالاك, همه پهلوان، همه پرهیزکار، همه بزرگ منش, همه چست, همه بیباك شدند
برای شکوه و فرّش . . . . . [۲]

(کردهٔ ۱۱)

۷۳ فرّ کیانی نیرومند مزدا آفریده را ما میستائیم (آن فر) بسیار ستودهٔ، زبردست، پرهیزگار, کارگر, چست را که برتر ازسایر آفریدگان است

۷٤ که به کیخسرو تعلق داشت از برای نیروی خوب ترکیب یافته اش, از برای پیروزی اهورا آفریده اش, از برای برتری فاتحش, ازبرای حکم خوب مجری‌شده اش, از برای حکم تغییرناپذیرش، از برای حکم‌مغلوب نشد نیش و از برای شکست فوري دشمنان از او ٥

۷٥ از برای قوّت سالم و از براي فرّ مزدا آفریده و از برای تندرستی، از برای‌فرزندان نیكِ باهوشِ داناي زبان آورِ مقتدرِ روشن چشمِ از احتیاج رهانندهٔ دلاور, از برای آگاهی درست از آینده و از بهترین زندگي (بهشت) غیر قابل تردید ٥

۷٦ از برای سلطنت درخشان, از برای مدّت زندگانی بلند, از برای همهٔ خوش بختیها، از برای همهٔ درمانها [۳] ٥

۷۷ بطوری که کیخسرو به (دشمن) نابکار مسلّط شد, در طول میدان تکاپو بکمینگاه دچار نگردید درهنگامي که (دشمن) زیانکار مکار سواره بضدّش

---

۱ راجع باین ناموران بمقالهٔ کیانیان ص۲۲٤-۲۲٦ ملاحظه شود

۲ مثل فقره ۱۳

۳ فقرات ۷٤-۷٦ مثل فقرات ۱۳۳-۱۳٥ فروردین یشت است رجوع شود بتوضیحات آنها در صفحات ۱۰۳-۱۰٤

میجنگید درهمه جا کیخسرو سرور پیروزمند افراسیاب زیانکار (و برادرش) کرسیوز را به بند درکشید, آن پسر انتقام کشندهٔ سیاوش دلیر که بخیانت کشته شد و (وانتقام کشنده) اغریرث دلیر

برای شکوه و فرش . . . . [1] ❀

(کردهٔ ۱۲)

۷۸ فرّ کیانی نیرومند مزدا آفریده را ما میستائیم (آن فر) بسیار ستودهٔ زبردست پرهیزکار، کارگر چست را که برتر از سایر آفریدگان است ❀

۷۹ که بزرتشت پاک تعلق داشت کسی که بحسب دین اندیشید بحسب دین سخن گفت بحسب دین رفتار کرد بطوری که او در سراسر جهان مادی در راستی راست ترین, در پادشاهی بهترین شهریار, در شکوه شکوهمند ترین در فر فرهمند ترین, در پیروزی پیروزمندترین بود ❀

۸۰ آشکارا پیش از او دیوها در گردش بودند, آشکارا لذّات آنان بوقوع میپیوست آشکارا آنان زنان را از مردان میربودند و دیوها بآن ناله و زاری کنندگان اجحاف میکردند ❀

۸۱ آنگاه از یک اهون وئیریه [2] که زرتشت پاک چهار بار با مراعت درنگ و در قسمت نیمهٔ دومی بآوازی بلند تر بسرود همهٔ دیوها بهراس افتادند بطوری که آن (دیوهای) غیرقابل ستایش, غیرقابل نیایش در زیر زمین پنهان شدند ❀

۸۲ از او (از زرتشت) افراسیاب تورانی زیانکار در روی همهٔ هفت کشور آرزوی داشتن فر نمود افراسیاب زیانکار بآروزی فرّ زرتشت همهٔ هفت کشور را بپیمود او بسوی فرشتافت . . . . [3] هردو خود را پس کشیدند [4]

---

۱ مثل فقره ۱۳

۲ اَهُونَ وَئیریه [illegible] Ahuna Vairya نماز معروف یتااهو . . . . . .

۳ بجای نقاط از کلمات [illegible] معنی ای برنمیآید

٤ شاید از «هردو» زرتشت و فرّ مقصود باشد

و بکام خواستار در آمدند چنانکه ارادهٔ من، اهورامزدا
و دین مزدیسنا بود
برای شکوه وفرّش . . . . ۱ ۞

(کردهٔ ۱۳)

۸۳ فرّکیانی نیرومند مزدا آفریده را ما میستائیم (آن فر) بسیار ستودهٔ، زبردست، و پرهیزکار، کارگر چست را که برتر از سایر آفریدگان است ۞

۸٤ که بکی گشتاسب تعلق داشت، کسی که بحسب دین اندیشید، بحسب دین سخن گفت، بحسب دین رفتار کرد بطوری که او این دین را بستود، دیوهای دشمن را از پاکان (مقدسین) براند ۞

۸۵ کسي که باگرز سخت از برای راستی راه آزاد جست، که با گرز سخت از برای راستی راه آزاد یافت که بازو و پناه این دین اهورائي زرتشت بود °

۸٦ کسي که آن را (دین را) که در بند بسته بود پایدار ساخته از بند برهانید آن را در میان جاي داد (آن دین) فرمانگزار بزرگ نلغزیدنی پاک را که ازستور و چراگاه برخوردار است که ازستور و چراگاه آراسته است[۲] ۞

۸۷ کي‌گشتاسب دلیر به تثریاونت بدآئین چیرشد و به پشن دیویسنا و به ارجاسب دروغپرست (دروند) و بسایر خیونهای مفسد و بد کنش ۳ ۞
برای‌شکوه و فرّش . . . ۱ ۞

---

۱ مثل فقره ۱۳

۲ فقرات ۸۵ـ۸٦ مثل فقرات ۹۹ـ۱۰۰ فروردین یشت است رجوع شود بتوضیحات آنها در صفحه ۸٤ درهمین جلد

۳ راجع‌گشتاسب و رقبای وي تثریاونت وپشن وارجاسب و قبیلهٔ خیون توران بتوضیحات فقره ۱۰۹ آبان یشت در جلد اول و بمقاله کي‌گشتاسب در همین جلدملاحظه شود «دین را درمیان جاداد» یعني بمقام برازنده خود رسانید و سر آمد سایر دینها ساخت

(کردهٔ ۱۴)

۸۸ فرّ کیانی نیرومند مزدا آفریده را ما میستائیم (آن فر) بسیار ستودهٔ، زبردست، پرهیزگار، کارگر چست را که برتر از سایر آفریدگان است ⁂

۸۹ که به سوشیانت پیروزمند و بسایر دوستانش تعلق خواهدداشت [۱] درهنگامي که گیتی را نو سازد (یک گیتي) پیر نشدنی، نمردنی نگندیدنی، نپوسیدني، جاودان زنده، جاودان بالنده و کامروا، در آن هنگامي که مردگان دگر باره برخیزند (و) بزندگان بیمرگی روي کندو پس آنگاه او (سوشیانت) بدرآید و جهان را بآرزوی خود تازه کند °

۹۰ پس جهانی که فرمانبردار راستي است فنا ناپذیر گردد، دروغ دگرباره بهمان جائی رانده شود که از آنجا از برای آسیب رساندن براستی پرستان و نژاد و هستی وی آمده بود، تباهکار نابود خواهدگردید فریفتار رانده خواهد شد

اثار َتوش [۲]

برای شکوه و فرّش . . . . [۳] ⁂

(کردهٔ ۱۵)

۹۱ فرّ کیانی نیرومند مزدا آفریده را ما میستائیم (آن فر) بسیار ستودهٔ زبردست پرهیزکار، کارگر چست را که برتر از سایر آفریدگان است ⁂

---

۱ دوستان و یاران سوشیانت جاودانیهائی هستند که در روز واپسین برخاسته رستخیز خواهند برانگیخت و سوشیانت را درکار نو نمودن جهان وتازه ساختن گیتی یاري خواهند کرد و از پرتو فرّ ایزدي که باآنان است دروغ رخت برسته زندگي راستی جاوداني و مینوی روي خواهد نمود در بندهش فصل ۳۰ فقره ۱۷ پانزده تن مرد و پانزده تن زن از یاران سوشیانت شمرده شده اند اسامی برخی از آنان درکتب پهلوي ذکرشده از آنجمله اند کیخسرو و نرسی و طوس و گودرز و پشوتن واغریرث و گرشاسب سام وغیره

۲ فقرات ۸۹-۹۰ مثل فقرات ۱۱-۱۲ همین یشت است از براي توضیحات آثار َتوش بفقرات مذکور ملاحظه شود ص ۳۳۳

۳ مثل فقره ۱۳

۹۲ درهنگامی که استوت اِرِتَ، پیک مزدا اهورا، پسرویسپ تئور و ئیری[۱] از آب کیانسیه بدرآید، گرز پیروزمند آزنده، (گرزی) که فریدون دلیر داشت در هنگامي که اژی دهاک (ضحاک) کشته شد ٥

۹۳ که افراسیاب تورانی داشت درهنگامي که زنگیاب[۲] دروغگو کشته شد، که کیخسرو داشت درهنگامی‌که افراسیاب تورانی‌کشته شد، که کی گشتاسب داشت (آن) آموزگار راستی از برای سپاهش، با این (گرز) او (استوت اِرِتَ) دروغ را اینجا از گیتي راستي بیرون خواهد کرد ٥

۹٤ او (استوت ارت) با دیدگان خرد بنگرد، بهمهٔ آفریدگان او نگاه خواهد کرد. .[۳] آنچه زشت نژاداست، او با دیدگان بخشایش سراسر جهان مادي را خواهد نگریست و نظرش سراسر جهان را فنا ناپذیر خواهد ساخت ٥٥

۹٥ یاران استوت ارت پیروزمند بدر خواهند آمد، نیك پندار، نیك گفتار، نیك کردار و نیك دین اند و هرگز سخن دروغ بزبان نیاورند در مقابل آنان خشم خونین سلاحِ بی فرّ رو بگریز نهد راستی بدروغ زشتِ تیرهِ بد نژاد غلبه کند ٥٥

---

۱ در خصوص استوت اِرِت که آخرین موعود مزدیسناست و دو برادر دیگرش که پیش ازاو ظهور خواهند نمود در توضیحات فقره ۱۱۰ فروردین یشت و از مادرهای آنان در توضیحات فقره ۱٤۲ همان یشت صحبت داشتیم و بعلاوه در صفحات اخیر مقاله هامون و در توضیحات فقره ۱۰ همین یشت باز از سوشیانت و رستخیز بحث نمودیم فقط در اینجا یاد آورمیشویم که مادر استوت اِرِت به اِرِدَت فِذری موسوم است و ویسپ تئوروئیري عنوان اوست یعنی همه را شکست دهنده. رجوع شود بصفحهٔ ۱۰۸ در همین جلد

۲ در متن زئینیگاو Zainigao یکي از دشمنان ایران بوده که بدست افراسیاب کشته شد معنی لفظی آن معلوم نیست اما یوستی Yusti چنین معنی کرده: دارنده‌گاو زنده بصفحه ۲۲۸ این کتاب نیز ملاحظه شود Iranisches Namenbuch S. 495 و به Sacred Books of the East by West vol. XLVII P. 116

۳ یک کلمه خراب شده

۹۶ منش بد شکست خواهد یافت, منش خوب بآن چیر شود. (سخن) دروغ گفته شده شکست خواهد یافت, سخن راست گفته شده بآن چیر خواهد شد. خرداد و امرداد[1] هر دو را شکست دهند: گرسنگی و تشنگی را, خرداد و امرداد گرسنگی و تشنگی زشت را شکست دهند. اهریمن ناتوان بد کنش رو بگریز خواهد نهاد

برای شکوه و فرّش . . . . [2] ۞

یتا اهو و ئیریو . . . . (دوبار)

درود میفرستم بکوه مزدا آفریدهٔ سهولت اشا (رفاهیّت راستی) بخشندهٔ اُوشیدرن و بفر کیانی مزدا آفریده و فر مزدا آفریدهٔ بدست نیامدنی [3]

اَشم وهو . . . .

اهمائی رئشچه . . . . . . [4] ۞

---

۱ امشاسپند خرداد درجهان خاکی نگهبان آب و امرداد پاسبان گیاه است دیو تشنگی تئوروی [illegible] Taurvi رقیب خرداد و دیوگرسنگی زئیریچ [illegible] Zairiča رقیب امرداد شمرده شده اند رجوع شود بجلد اول ص۹۵-۹۶

۲ مثل فقره ۱۳

۳ رجوع شود بتوضیحات سرآغاز این یشت

۴ رجوع شود بمقاله ملحقات یشتها در جلد اول ص ۳۲ و بفقره ۳۳ هرمزدیشت

هوم

در سراسر اوستا غالباً از هئوم 𐬵𐬀𐬊𐬨𐬀 haomá که در وید کتاب مقدس برهمنان سوم Soma میباشد سخن رفته در یشتها مکرراً بآن برخوردیم از آن جمله در مهر یشت فقرات ۸۸-۹۰ و بهرام یشت فقرهٔ ۵۷ وارت یشت فقرهٔ ۵ در جلد اول یشتها در صفحات ۴۷۱-۴۷۳ از این گیاه که نزد ایرانیان و هندوان مقدس شمرده میشود تا باندازهٔ که از برای فهم برخی از فقرات یشتها لازم بوده صحبت داشتیم، همچنین درگوش یشت فقرهٔ ۱۸ و در ارت یشت فقرهٔ ۳۷ از هوم پارسا که در شاهنامه نیز از او اسم برده شده یاد گردیده است درجلد اول یشتها در جز و مقاله افراسیاب در صفحهٔ ۲۱۰ از هوم پارسا که اورا میتوان یکی از پیامبران پیش از عهد زرتشت شمرد ذکر کردیم

هرچند که بیستمین یشت هوم یشت نامیده شده و بایستی در این جا مقالهٔ مفصّلی راجع به هوم که بخصوصه در مزدیسنا دارای اهمیّت است بنگاریم ولی هنوز موقع آن نرسیده این کار را باید درتفسیر یسناها در جلد دیگر انجام بدهیم زیرا که در واقع هوم یشت درمیان یسناها جای داده شده و آن عبارت است از فقرهٔ اول یسنای نهم تا فقرهٔ دوازدهم یسنای یازدهم که مجموعاً هوم یشت نامیده شده و بسه کرده تقسیم گردیده است در این سه فصل از یسنا مفصّلاً از هوم پارسا و گیاه هوم سخن رفته است دو فقرهٔ یشت بیستم نیز از یسنای ۹ و ۱۱ برداشته شده و خود دارای مطالب مستقّلی نیست

عجالةً بذکر تألیف چند تن از دانشمندان پارسی راجع به هوم یشت (یسنا ۹-۱۱) اکتفاء نموده امیدواریم در آینده از عهدهٔ وعدهٔ خود برآئیم

Haoma in the Avesta by Jivanji Jamshedji Modi ; Bombay 1905.

Zoroastrian Sanitary Code by Sorabji Edalji Dubash; Bombay 1906 p. 163-167.

Selections from Avesta and old Persian, Part I Edited with Translation and Notes by Irach Jehangir Sorabji Taraporewala; Calcutta 1922 p. 2-50.

Neryosangh's Sanskrit Version of the Hōm Yašt (Yasna IX-XI) with the Original Avesta and its Pahlavi Version by Jamshedji Maneckji Unvala; Vienna 1924.

هوم یشت

بخوشنودی هوم راستی افزا

۱ هوم زرین (زردرنگ) بلند را ما میستائیم، هوم . . .[1] فزایندهٔ گیتی را ما میستائیم هوم دور دارندهٔ مرگ را ما میستائیم[2] ای (هوم) زرین من بپائین میخوانم (خواستارم) نشاء ترا، بپائین نیروی (ترا)، بپائین پیروزی (ترا)، بپائین درستی (صحّت ترا)، بپائین درمان (ترا)، بپائین فزایندگی (ترا)، بپائین بالندگی (ترا)، بپائین زور (از برای) همهٔ تن، بپائین همه گونه فرزانگی این را بپائین از اینرو (خواستارم) تا من در گیتی مانند شهریار مطلق در گردش توانم بود، بدشمن شکست دهنده (و) بدروغ ظفر یابنده بپائین از اینرو (خواستارم) تا من همهٔ ستیزگی بدخواه را شکست توانم داد (چه) دیوها و مردمان، (چه) جادوان و پریها، (چه) کاویها و کرپانهای ستمکار وزیانکاران دوپا (و) راستی تباه کنندگان (گمراه کنندگان) دوپا و گرگهای چهارپا و لشکر دشمن فریفتار (و) تازنده، باسنگر فراخ[3] ۞

۲ هوم زرین بلند را ما میستائیم، هوم . . .[1] فزایندهٔ گیتی را ما میستائیم هوم دور دارندهٔ مرگ را ما میستائیم،

---

۱ بجای نقاط در متن کلمهٔ فراشمی frăšmi آمده که صفت است از برای هوم و مستشرقین آن را بزبانهاي مختلف اروپائی Invigorant, labend, increasing وغیره ترجمه کرده اند در تفسیر پهلوی اوستا (زند) این کلمه ترجمه نگردیده بهیئت فراشم frăšm باقی مانده است رجوع شود بجلد اول ص ۳۵۷ و ۳۸۳

۲ این سه جمله از فقرهٔ ۲۱ یسنا ۱۰ برداشته شده است

۳ بعینه مثل فقرات ۱۷-۱۸ یسنا ۹ میباشد

همهٔ هومها را ما میستائیم اینك بخشایش و فروهر زرتشت سپنتمان پاك را
ما میستائیم [۱]

ینگهه هاتم . . . . .

یتا اهو . . .

آفرین (درود) میفرستم به هوم راستي افزا

اشم وهو . . .

اهمائی رئشچه . . . [۲] ॰॰॰

---

۱ بعینه فقره ۲۱ یسنا ۱۰ بانبجا نقل داده شده است

۲ رجوع شود بمقالهٔ ملحقات یشتها در جلد اول ص ۲۲ وبفقرهٔ ۳۳ هرمزد یشت

وَنند

آخرین یشت که یشت بیست و یکم شمرده میشود وَنند نامزد شده است از این یشت بسیار کوتاه که بیش از یک فقره نیست اطلاعی از ستارهٔ وَنند بدست نمیآید در اوستا مکرراً به وننت vanant برمیخوریم این کلمه نیز بهمین املاء صفت است بمعنی چیره شونده و شکست دهنده و دست یابنده از فعل وَن van که بمعنی غلبه نمودن و پیروزی یافتن است مشتق است در هرجائی از اوستا که از ستاره وَنند یاد شده فقط بذکر اسم آن اکتفاء گردیده درکتب پهلوی هم مختصراً از آن ذکرشده بطوری که امروزه دائرهٔ اطلاعات ما در خصوص این ستارهٔ مزدا آفریدهٔ مقدس که سرور (رد) راستی و درمان بخش خوانده‌شده بسیار تنگ است درمیان ستارگانی که دراوستا نام برده شده فقط از تشتریه Tištrya که شعریٰ یمانی (Sirius) است دریشت متعلق بآن مفصلاً سخن رفته است درطی تشتر یشت از ستارگان دیگر هم ضمناً یاد شده است وَنند که باقوی احتمال یکی از ستارگان نسرالواقع (Vega) میباشد در فقرهٔ ۱۲ تشتر یشت با هپتوایرنگ Haptōiringa یعنی هفتورنگ وَپئو ایریه إ ئینی Paoiryaēini یعنی پروین یاد گردیده و درهمین فقره نیز بهٔ سَتَوَئس Satavaēsa که ظاهراً "دَبران" است اشاره شده است[۱] در رشن یشت در فقرات ۲۶—۲۸ وَنند و تشتر و هفتو رنگ یکجا نامیده شده اند در خورشید نیایش فقرهٔ ۸ به وَنند و تشتر یکجا بر میخوریم همچنین در سیروزهٔ کوچک و بزرگ در فقرهٔ ۱۳ تشتر و ستویس و وَنند و هفتو رنگ باهم ستوده شده‌اندگذشته از این چند فقرات دیگر جائی در اوستا بنظر نگارنده نیامده که نامی از وَنند برده شده باشد در فصل ۲ بندهش فقرهٔ ۷ آمده که وَنند در عالم بالا درمیان اجرام سماوی سپهبد نیمروز (جنوب) است در فصل ۵ همین کتاب

---

۱ رجوع شود بجلد اول یشتها ص ۳٤٥

نیز در فقرهٔ اول برجیس رقیب ونند شمرده شده چنانکه هر یک از سبعهٔ سیّاره بضد یکی از سبعهٔ ثابته در تکاپو است مثلاً تیرهماورد تشتر و بهرام هماورد هفتورنگ وناهید هماورد ستویس وغیره پنداشته شده است در فقرات ۱۲ــ۱۵ مینو خرد مندرج است که ستارهٔ ونند از برای نگهبانی درو گذر کوه البرز گماشته گردیده است [۱]

یگانه مطلبي که درفقرهٔ منحصر بفرد ونند یشت میتوانیم بدست آوریم این است که این ستاره بخصوصه از برای دفع زیان حشرات موذی (خرَفستر) ستوده و استغاثه میشود گذشته از دعا و نماز عملاً هم در مزدیسنا نابود کردن حشرات توصیه شده و کشتن کلیه جانوران زیانرسان از اعمال نیکو و ثواب شمرده شده است

کلمه ای که ما به حشرهٔ موذی" ترجمه کرده ایم در اوستا خرفستر Xrafstra آمده که بمعنی کلیه جانور موذی و درنده است درگاتها این کلمه بصیغهٔ جمع از برای بدخواهان مزدیسنا و دشمنان بیابان نورد و راهزنان و زیانکاران و تابکاران چادر نشین استعمال شده چنانکه حضرت زرتشت دریسنا ۲۸ قطعهٔ ۵ خواستار است که این خرفستران (بزهکاران و راهزنان) را براه راست هدایت کنند ودریسنا ۳٤ پیغمبر ایران بدرگاه مزدا نالیده و بمنش پاک و راستی روی نموده خواستار است که بیچارگان را پناه دهند زیرا که آنان از خرفستران (زیانکاران و بزهکاران و راهزنان) و دیوها و از این گونه مردمان نیستند در سایر قسمتهای اوستا خرفستر از برای جانوران اهریمني زیانرسان و بخصوصه جانوران خُرد مضّریا حشرات موذی استعمال گردیده و نابود کردن آنها نیک شمرده شده است از این حشرات اند اژي Aži (مار) کسیپ Kasyapa (کشف=سنگپشت)

---

۱ درجلد اول یشتها درصفحات ۳۲٤ــ۳۳۶ مفصلاً از تشترکه ستارهٔ باران است و در جزو همان مقاله (ص ۳۲۶ــ۳۲۹) کما بیش از ستارگان دیگر: ونند و ستویس و هفتورنگ سخن داشتیم

وَزَغ Vazagha (وزغ) مئوئیری Maoiri (مورچه)، پزدو Pazdu (پزدک = شپشهٔ گندم، سوس) مخشی Maxši (مگس)[1] وسپیش Spiš (شپش)[2]

در صد در نثر باب چهل و سوم کشتن حشرات ذیل ثواب شمرده شده: وزغ و مار و کژدم و مگس و مورچه و موش. عقیدهٔ ایرانیان راجع بحشرات موذی در قدیم در همه جا شهرت داشته هرودت نیزدر کتاب اول فقرهٔ ۱٤۰ مینویسد: مغها کشتن مورچه و مار را ثواب بزرگ میدانند[3] درخصوص چوبدستی سر سیخ که در اوستا خرفسترغن Xrafstraghna نامیده شده یعنی حشرهٔ کش که آثرباانان (موبدان) بایستی ازبرای کشتن حشرات موذی همیشه باخود همراه

ج

داشته باشند بجلد اول یشتها ص ۳۲ به ملاحظه شود

---

۱ رجوع شود به وندیداد فرگرد ١٤ فقرات ٥-٦ و فرگرد ١٦ فقره ۱۲ و فرگرد ۷ فقره ۲

۲ به وندیداد فرگرد ۱۷ فقره ۳ ملاحظه شود در این فقره مندرج است که سپیش خرفستري است (حشره ایست) که گندم مردم را در انبار و رخت آنان را در جامه دان میخورد از این تعریف قهراً به ید و شپشهٔ گندم منتقل میشویم

۳ در این جا متذکرمیشویم که مورچه همیشه در اوستا با صفت دانَو کَرش dānō karša یعني دانه کش آمده و همین صفت در شاهنامه از برای مورچه محفوظ مانده است: میازار موری که دانه کش است که جان دارد و جان شیرین خوش است و از همین صفت میتوان دانست که چرا کشتن مورچه حشره ای که گندم را از خرمن بتاراج میبرد و در هرخوردني در آمده میآلاید نزد ایرانیان برزیگر و پاکیزه ثواب شمرده شده است راجع بمقدس بودن خاك و اهمیت فلاحت نزد ایرانیان قدیم بصفحات اولیهٔ مقالهٔ فرّ « زمین » ملاحظه شود ص ۳۰۳-۳۰٦

وننـد يشت

بخوشنودی ستارهٔ مزدا آفریدهٔ وننـد

۱ ستارهٔ مزدا آفریدهٔ مقدس (و) سرور راستی وننـد را ما میستائیم وننـد درمان بخش را نام گفته [۱] میستائیم, از برای مقاومت کردن بضد حشرات (خرفسترها) مردود زشت اهریمن که یکسره باید راند (سه‌بار) ٥٥

آفرین (درود) میفرستم بستارهٔ مزدا آفریدهٔ وننـد

اشم وهو . . . .

اهمائی رئشچه . . . . . . [۲] ٥٥

---

۱ «نام گفته یا نام برده» در متن آئوختونا َمن [Avestan script] aoxtō nāman آمده و صفت است یعنی کسی که برازنده است از او در نماز نام برده شود و باسم مخصوص خود ستوده گردد این صفت غالباً از برای ایزدان آمده چنانکه در فقرات ۱۱ و ۲۳ ,۲۵ تشتریشت و درفقرات ۳۰ و۳۱ و ٥٤ و ٥٦ مهریشت وغیره درتفسیر پهلوی (زند) «گفت نام» شده است

۲ رجوع شود بمقالهٔ ملحقات یشتها در جلد اول ص ۳۲ و بفقره ۳۳ هرمزد یشت درخصوص وننت باج رجوع شود به

The Religions Ceremonies and Customs of the Parsees by Jivanji Modi, p. 366.

متن اوستایی

یشت‌ها

XIII. FARVARDIN YASHT.

[illegible]

[illegible] (٣) [illegible]

[illegible]

1 I. [illegible]

2 [illegible]

3 (3) [illegible] [1] [illegible] [2] [illegible]

---

1. Gld. and GAv. [illegible]; but see below [illegible] and cf. also Yt. 10, 67, 90, 143 and Y. 9, 26.— 2 Wd [illegible].

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

4 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

5 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

6 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

7 [illegible]
[illegible]

---

3 Gld. [illegible].— 4 Gld. begins § 3 from this point.— 5 Thus corrected by Wd.; all [illegible].— 6 Wd. [illegible].— 7 These sections 4-8 are the same as Y. 65, 1-5 and also Yt. 5, 1-5.— 8 Gld. [illegible].

[illegible] [3] [illegible]

[illegible] [3] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

8 [illegible] 8 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

9 9 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [9] [illegible]

10 [illegible] [10] 10 [illegible]

[illegible] [11] [illegible] [12] [illegible]

[illegible] [13] [illegible]

[illegible] [14] [illegible]

[illegible]

[illegible]

9 Gld. [illegible].— 10 Thus Gld. and GAv.; Wd. [illegible]; cf. Yt. 10, 14.— 11 Gld. omits.— 12 Gld. [illegible]; cf. Y. 68, 6; 71, 9; Yt. 8, 41.— 13 Wd. and a GAv. MS. [illegible].— 14 Wd. [illegible].

11 [Avestan text] [15] [Avestan text] [16] [Avestan text] [17] [Avestan text]

12 [Avestan text] [18] [Avestan text] [19] [Avestan text]

13 [Avestan text] [20] [Avestan text]

14 [Avestan text] [11] [Avestan text] [21] [Avestan text]

15 [Avestan text] [22] [Avestan text]

---

15 Gld. and a GAv. MS. [Avestan text]. — 16 Gld. [Avestan text]. — 17 Gld. [Avestan text]. — 18 Thus corrected by Wd.; all [Avestan text]. — 19 Thus corrected by Wd.; all [Avestan text]. — 20 Gld. [Avestan text]. — 21 Wd. [Avestan text]. — 22 Gld. [Avestan text].

16 [illegible] 16 [illegible][23] [illegible][24] [illegible][25] [illegible][26] [illegible]

17 [illegible] 17 [illegible]

18 [illegible] 18 [illegible][27] [illegible][28] [illegible]

19 [illegible] 19 [illegible][29] [illegible]

---

23 Gld. [illegible].— 24 Thus Wd. and a GAv. MS.; Gld. [illegible].— 25 Wd. [illegible].— 26 Gld. [illegible].— 27 Wd. [illegible]; cf. Yt. 10, 117.— 28 Gld. and GAv. [illegible].— 29 Cf. above § 1.

[illegible]

20 [illegible] 20 II.

[illegible] [30] [illegible] [31] [illegible] [31]

21 [illegible] (21) [illegible]

22 [illegible] [32] [illegible] 22 [illegible]

[illegible] [33] [illegible] [16] [illegible] [17] [illegible]

23 [illegible] (23) [illegible]

30 Gld. and GAv. [illegible]. — 31 Gld. [illegible]. — 32 Gld. [illegible] [illegible]. — 33 Gld. and GAv. [illegible]; see above § 11.

[illegible]

24 [illegible] (24) [illegible]

25 [illegible] (25) [illegible] [34] [illegible] [35] [illegible]

26 III. 26 [illegible] [36] [illegible]

27 [illegible] [37] [illegible] 27 [illegible] [38] [illegible] [38] [illegible]

34–35 Gld. omits; cf. below § 36.— 36 Gld. and GAv. [illegible].— 37 Gld. [illegible].— 38 Gld. omits.

[illegible] :·

28 (28) [illegible]

[illegible] [39] [illegible] [16] [illegible] [17] [illegible]

29 [illegible] :· 29 [illegible] [40] [illegible]

30 [illegible] 30 IV.

[illegible] [41] [illegible] [42] [illegible]

31 [illegible] 31 V.

[illegible]

---

39 Gld. and GAv. [illegible]; see above §§ 11, 22.— 40 Gld. [illegible]. — 41 Gld. [illegible]. — 42 Gld. and GAv. [illegible].

[illegible]

32 — [illegible] 32 VI. [illegible]

[illegible]

33 — [illegible] 33 VII. [illegible]

[illegible] [43] [illegible]

[illegible] [44] [illegible]

34 — [illegible] 34 [illegible]

[illegible]

35 — [illegible] 35 VIII. [illegible]

[illegible]

43 Gld. [illegible]. — 44 Gld. [illegible].

[illegible] [45] [illegible]

36 [illegible] (36) [illegible]

[illegible] [46] [illegible] [47] [illegible]

37 IX. [illegible]

[illegible] [48] [illegible] [49] [illegible]

38 [illegible] [50] [illegible] [51] [illegible]

39 X. [illegible]

---

45 Gld. [illegible]. — 46–47 Gld. omits. — 48 Thus Lb_2, J_{10}; Wd. corrects it to [illegible]; Gld. [illegible]; see Wd. and Gld. § 37. n. 1. — 49 Thus corrected by Wd.; Gld. and GAv. [illegible]. — 50 Gld. [illegible]. — 51 Gld. and GAv. [illegible].

[illegible]

[illegible]

[illegible]

40 [illegible] 40 XI. [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [52] [illegible]

[illegible]

[illegible]

41 [illegible] (41) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [53]

[illegible]

42 [illegible] (42) [illegible] [54] [illegible] [55] [illegible]

[illegible] [56] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

43 [illegible] 43 [illegible]

[illegible]

[illegible] [57] [illegible] [57] [illegible]

---

52 Gld. [illegible]. — 53 Gld. [illegible]. — 54-55 Gld. omits; cf. above § 25 n. 34-35. — 56 Gld. and GAv. [illegible]. — 57 Gld. and GAv. [illegible]; cf. Yt. 10, 61 n. 44.

[illegible]

[illegible]

44 [illegible] 44 [illegible]

[illegible] [57]

[illegible] [57] [illegible]

[illegible] [58] [illegible]

[illegible]

[illegible]

45 45 XII. [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [59] [illegible]

[illegible]

46 46 [illegible]

[illegible] [60] [illegible]

[illegible]

[illegible]

47 [illegible] 47 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [61] [illegible]

---

58 Gld. and GAv. [illegible]; but cf. below § 135 [illegible].— 59 Gld. begins § 46 from this point.— 60 Gld. [illegible].— 61 Gld. [illegible].

[Avestan text]

48 [Avestan text] 48 [Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text] [61] [Avestan text] [62] [Avestan text]

[Avestan text] [62]

49 [Avestan text] 49 XIII. [Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text]

50 [Avestan text] [63] (50) [Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text] [64] [Avestan text]

51 [Avestan text] 51 [Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text]

52 [Avestan text] (52) [Avestan text]

---

62 Gld. [Avestan text] and [Avestan text]. — 63 Gld. [Avestan text]. — 64 Gld. omits. ; but cf. Yts. 15, 16 ; 19, 32 ; and Y. 9, 4.

[illegible] [65] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

53 [illegible] 53 XIV.
[illegible]
[illegible]
[illegible] [66] [illegible] [76]
54 [illegible] 54 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

55 [illegible] 55 XV.
[illegible]
[illegible]
[illegible] [66] [illegible]
[illegible] [67] [illegible]
56 [illegible] 56 [illegible] [68] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

---

65 Thus Gld. and a GAv. MS.; Wd. and GAv. omit; but cf. Y. 62, 10.— 66 Wd. [illegible].— 67 Gld. [illegible]. — 68 Gld. [illegible].

57 [Avestan text] 57 XVI. [Avestan text, with footnote marker 66]

58 [Avestan text] 58 [Avestan text]

59 [Avestan text] 59 XVII. [Avestan text]

60 [Avestan text] 60 XVIII. [Avestan text, with footnote marker 69]

61 [Avestan text] 61 XIX. [Avestan text]

69 Thus Wd.; all [Avestan word].

[Avestan text]

62 — 62 XX. [Avestan text]

[Avestan text]

63 — 63 XXI. [Avestan text]

[Avestan text]

64 — 64 XXII. [Avestan text]

[Avestan text] [70] [Avestan text] [71]

65 — [Avestan text] 65 [Avestan text]

---

70 Wd. [Avestan text]. — 71 Gld. [Avestan text].

[illegible]

66 [illegible] 66 [illegible] [72] [illegible] [73] [illegible]

67 [illegible] 67 [illegible] [74] [illegible] [75] [illegible] [76] [illegible]

68 [illegible] [77] [illegible] 68 [illegible] [72] [illegible] [73] [illegible]

69 [illegible] 69 [illegible]

70 [illegible] 70 [illegible] [78] [illegible]

---

72 Wd. and a GAv. MS. [illegible].— 73 Gld. [illegible].— 74 Wd. [illegible]. 75 Wd. [illegible].— 76 Wd. [illegible].— 77 Gld. and GAv. [illegible]. 78 Gld. [illegible].

71 (71) [illegible]

[illegible]

72 [illegible] (72) [illegible]

[illegible]

73 73 [illegible][81] [illegible]

[illegible]

74 74 [illegible]

[illegible]

---

79 Gld. [illegible]. — 80 Wd. [illegible]. — 81 Thus corrected by Wd.; Gld. [illegible]; GAv. [illegible].

75

76

77

78

79

82 Gld. — 83 Gld. and GAv. — 84 Gld. and GAv.

[illegible] ::

80 [illegible] 80

[illegible]

[illegible]

[illegible]

81 [illegible] (81) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ∘∘

82 [illegible] 82 XXIII.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

83 [illegible] (83) [illegible][85] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible][86] [illegible]

84 [illegible] 84 [illegible]

[illegible][87] [illegible]

[illegible]

---

85 Gld. and GAv. [illegible]. — 86 Gld. [illegible]. — 87 Gld. [illegible].

[Avestan text]
[Avestan text]

85 XXIV. [Avestan text] 85
[Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text]

(86) [Avestan text] 86
[Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text]

87 [Avestan text] 87
[Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text]

[Avestan text]
(88) [Avestan text] 88
[Avestan text] [88] [Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text]

---

88 Wd. [Avestan text]

[illegible]

89 (89) [illegible] [89] [illegible] [90] [illegible]

90 (90) [illegible]

91 [illegible] (91) [illegible] [91] [illegible]

92 [illegible] [91] (92) [illegible] [93] [illegible]

---

89 Gld. [illegible]. — 90 Gld. and GAv. [illegible]. — 91 Gld. [illegible] and [illegible]. — 92 Gld. [illegible].

[illegible]

93 [illegible] (93) [illegible]

94 [illegible] (94) [illegible]

95 [illegible] (95) [illegible]

96 [illegible] 96 XXV. [illegible]

---

93 Gld. [illegible]. — 94 Gld. [illegible]. — 95 Gld. [illegible].

[illegible]

97 [illegible]

98 [illegible]

99 [illegible]

100 [illegible] (100) [illegible]

96 Wd. [illegible]. — 97 Gld. and GAv. [illegible]; cf. Yt. 19, 85. — 98 Wd. [illegible].

[illegible]

101 [illegible]

102 [illegible]

103 [illegible]

99 Gld. and GAv. [illegible].— 100 Gld. and GAv. [illegible].— 101 Thus Gld. and GAv.; Wd. and a GAv. MS. omit this clause.— 102 Gld. and GAv. [illegible].— 103 Gld. [illegible].— 104 Wd. [illegible]; but see [illegible] Yt. 5, 76.— 105 Wd. [illegible].— 106 Wd. [illegible].

[illegible]
[illegible]
[illegible]

104 [illegible] 104 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [107] [illegible]

105 [illegible] 105 [illegible] [108] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [109]
[illegible]

106 [illegible] 106 [illegible]
[illegible]
[illegible] [110] [illegible] [111] [illegible]
[illegible] [112] [illegible]
[illegible]

107 Gld. and GAv. [illegible] — 108 Wd. [illegible] — 109 Wd. [illegible] — 110 Gld. [illegible] — 111 Gld. [illegible] — 112 Gld. [illegible]

107 [illegible] (107) [illegible]

[illegible][113] [illegible][113] [illegible]

108 108 [illegible][114] [illegible]

109 109 [illegible][115] [illegible][115] [illegible][115] [illegible]

---

113 Gld. and GAv. [illegible] — 114 Gld. [illegible] — 115 Gld. [illegible], [illegible] and [illegible].

110 110 [illegible] [116] [illegible] [117] [illegible] [118] [illegible] [119] [illegible] [120] [illegible]

111 111 XXVI. [illegible] [121] [illegible] [122] [illegible]

112 112 [illegible]

113 113 [illegible]

---

116 Wd. [illegible] — 117 Gld. [illegible] — 118 Wd. [illegible] — 119 Gld. [illegible] — 120 Wd. [illegible] — 121 Gld. and GAv. [illegible] — 122 Gld. and GAv. [illegible]; Wd. [illegible]

[illegible][123] [illegible]

114 [illegible][124] [illegible][125] [illegible]

115 [illegible][126] [illegible][127] [illegible][128] [illegible][129] [illegible][130] [illegible]

---

123 Thus Wd.; Gld. [illegible]; better [illegible]; cf. Yt. 5, 72; and also below §§ 115, 124, 125, 127.— 124 Gld. [illegible].— 125 Gld. [illegible]. — 126 Gld. and a GAv. MS. [illegible].— 127 Gld. [illegible].— 128 Wd. [illegible].—129 Wd. [illegible].—130 Gld., GAv. and a GAv. MS. [illegible].

116 [illegible] 116 [illegible]

[illegible][131] [illegible][132]

[illegible][133]

117 [illegible] 117 [illegible]

[illegible][134] [illegible]

118 XXVII. 118 [illegible]

[illegible][135] [illegible]

[illegible][136] [illegible][137] [illegible]

119 [illegible] 119 [illegible]

---

131 Gld., GAv. and a GAv. MS. [illegible]. — 132 Gld. [illegible]. — 133 Gld. [illegible] — 134 Wd. [illegible]. — 135 Gld. [illegible]. — 136 Gld. and a GAv. MS. omit. — 137 Gld. [illegible].

[illegible] [138] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

120 120 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [139] [illegible]

[illegible]

121 121 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

122 122 [illegible]

[illegible]

[illegible] [140] [illegible]

[illegible]

---

138 Gld. [illegible]. — 139 Gld. omits. — 140 Gld. and GAv. [illegible].

[illegible] [141] [illegible] [142] [illegible]

123 [illegible] 123

[illegible] [143] [144] [145] [146] [illegible]

124 [illegible] 124

[illegible] [147] [148] [149] [139] [150] [illegible]

125 [illegible] 125

[illegible] [151] [illegible]

---

141 Gld. and GAv. [illegible].— 142 Gld. and GAv. [illegible]. — 143 Gld. and GAv. [illegible].— 144 Gld. [illegible].—145 Gld. [illegible].— 146 Gld. and GAv. [illegible]. — 147 Gld. [illegible].— 148 Gld. and GAv. [illegible].— 149 Gld. [illegible].— 150 Gld. [illegible]; cf. above n. 142.—151 Gld. [illegible].

[illegible] [152] [illegible] [153] [illegible] [154] [illegible] [155] [illegible]

126 [illegible] [156] [illegible] [157] [illegible] [158] [illegible] [159] [illegible]

127 [illegible] [160] [illegible] [161] [illegible] [162] [illegible]

---

152 Gld. and GAv. [illegible] — 153 Wd. [illegible] — 154 Gld. and GAv. [illegible] — 155 Gld. and GAv. [illegible] — 156 Gld. [illegible] — 157 Gld and GAv. [illegible] — 158 Gld. [illegible] — 159 Gld. [illegible] — 160 Gld. [illegible] — 161 Gld. [illegible] — 162 Gld. [illegible].

[illegible]

128 [illegible] 128

[illegible] [163] [illegible]

129 [illegible] 129 XXVIII.

[illegible] [164] [illegible] [165] [illegible] [166] [illegible]

130 [illegible] 130 XXIX.

[illegible]

131 [illegible] [167] [illegible] 131

---

163 Thus K_{38}; better [illegible]; Wd. And GAv. [illegible]; Gld. [illegible]; see Gld. § 128, n. 2.— 164 Gld. [illegible].— 165 Gld. and GAv. [illegible].— 166 Gld [illegible].— 167 Wd. [illegible]

[Avestan][168] [Avestan][169] [Avestan][170] [Avestan]

132 [Avestan] 132 [Avestan][171] [Avestan][172] [Avestan]

133 (133) [Avestan][173] [Avestan][173] [Avestan][173] [Avestan]

134 (134) [Avestan][174] [Avestan]

---

168 Gld. and GAv. [Avestan]. — 169 Gld. [Avestan]. — 170 Gld. and GAv. [Avestan]. — 171 Wd. [Avestan]. — 172 Gld. and GAv. [Avestan]. — 173 Gld. and GAv. [Avestan]. — 174 Gld. and GAv. [Avestan].

[illegible]

135 [illegible] (135) [illegible][175]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

136 [illegible] 136

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible][176] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

137 [illegible] 137

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

138 [illegible] 138

[illegible]

---

175 Gld. and GAv. [illegible]. — 176 Gld. [illegible]; but see Yt. 1, 11.

[illegible] [177] [illegible]

[illegible]

139 [illegible] [178] [illegible] 139 XXX.

[illegible]

[illegible] [179] [illegible]

[illegible] [180] [illegible]

[illegible]

140 [illegible] 140 [illegible] [181] [illegible] [182]

[illegible] [182] [illegible]

[illegible] [182] [illegible]

[illegible] [182] [illegible]

[illegible] [183] [illegible]

[illegible] [183] [illegible]

[illegible] [184] [illegible] [182] [illegible]

141 [illegible] 141 [illegible] [183] [illegible]

[illegible] [182] [illegible]

[illegible] [182] [illegible]

---

177 Gld. and GAv. [illegible]. — 178 Gld. [illegible]. — 179 Gld. and GAv. [illegible]. — 180 Gld. and GAv. [illegible]. — 181 Gld. [illegible]; see above § 113. — 182 Gld. and GAv. add [illegible]. — 183 Gld. and GAv. [illegible]. — 184 Gld. and GAv. [illegible].

[illegible] [182] [illegible]
[illegible] [183] [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
142 (142) [illegible] [185] [illegible]
[illegible] [185] [illegible]
[illegible]
[illegible] [186] [illegible]
[illegible]
[illegible] [187] [illegible]

143 143 XXXI. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
144 [illegible] 144 [illegible]
[illegible]
[illegible] [188]

185 Gld. and GAv. [illegible] — 186 Gld. [illegible] — 187 Wd. [illegible] — 188 Gld. [illegible].

[Avestan text] [188] [Avestan text] [189] [Avestan text]

145 [Avestan text] 145 [Avestan text] [190] [Avestan text] [191] [Avestan text]

146 [Avestan text] (146) [Avestan text] [192] [Avestan text] [193] [Avestan text] [194] [Avestan text]

147 [Avestan text] 147 [Avestan text] [195] [Avestan text] [196] [Avestan text]

148 148 [Avestan text]

189 Gld. begins § 145 from this point.—190 Gld. begins § 146 from this point.—191 Gld. [Avestan].— 192 Gld. and GAv. [Avestan] — 193 Gld.— [Avestan].— 194 Gld. and GAv. [Avestan].— 195 Wd. [Avestan].— 196 Gld. [Avestan].

[illegible] [197] [illegible] [198] [illegible] [199] [illegible]

149 [illegible] 149 [illegible]

150 [illegible] 150 [illegible]

151 [illegible] 151 [illegible] [200] [illegible]

---

197 Gld. [illegible] — 198 Gld. [illegible] — 199 Gld. [illegible] —
200 Gld. [illegible]

152 152

153 153

154 154

155 155

201 Gld. — 202 Wd. — 203 Gld. and GAv.

156 [illegible] 156 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

157 (157) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [204] [illegible]

[illegible] [205] [illegible]

[illegible]

[illegible]

158 [illegible] 158 [illegible] (۲) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] (1) [illegible]

[illegible]

[illegible] (1) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] (1) [illegible]

---

204 Gld. and GAv. [illegible] — 205 Gld. [illegible]

[illegible] (1)

[illegible] (1)

[illegible] (1)

[illegible] (1)

[illegible] (1)

XIV. BAHIRAM YASHT.

[illegible]

[illegible] (3)

[illegible]

1 1 I. [illegible]

2 2 [illegible]

3 3 [illegible]

4 4 [illegible]

5 5 [illegible]

---

1 Gld. [illegible]. — 2 Gld. [illegible].

6 II. [illegible]

7 [illegible]

8 III. [illegible]

9 [illegible]

3 Gld. omits.— 4 Gld. [illegible] .—5-6 Gld. omits.

[Avestan text]

[Avestan text]

10 [Avestan text] 10 IV. [Avestan text]

11 [Avestan text] 11 [Avestan text][7] [Avestan text][8] [Avestan text]

12 [Avestan text] (12) [Avestan text][9] [Avestan text][10] [Avestan text][11] [Avestan text]

13 [Avestan text] (13) [Avestan text][12] [Avestan text][13] [Avestan text]

---

7 Thus corrected by Wd.; Gld. [Avestan text]. — 8 Gld. [Avestan text]. — 9 Gld. [Avestan text]. — 10 Gld. [Avestan text]. — 11 Wd. [Avestan text]. — 12 Gld. and GAv. [Avestan text]. — 13 Gld. [Avestan text].

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

14 V. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

15 [illegible]
[illegible][14] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible][5] [illegible]
[illegible][6]

[illegible]

16 VI. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

14 Gld. [illegible]

[Avestan text]

17 [Avestan text] 17

[Avestan text][5] [Avestan text][6]

18 VII. 18 [Avestan text]

19 [Avestan text] 19

[Avestan text][15]

20 [Avestan text] 20 [Avestan text][16] [Avestan text][17] [Avestan text][18] [Avestan text][19]

---

15 Gld. [Avestan text]. — 16 Wd. [Avestan text]. — 17 Wd. [Avestan text]. — 18 Wd. [Avestan text]. — 19 Gld. [Avestan text].

[illegible]

21 [illegible] 21 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [20] [illegible]

[illegible] [5] [illegible]

[illegible] [6] [illegible]

[illegible]

22 VIII. 22 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

23 23 [illegible]

[illegible]

[illegible] [21] [illegible]

[illegible] [5] [illegible]

[illegible] [6] [illegible]

[illegible]

24 IX. 24 [illegible]

[illegible]

[illegible]

---

20 Wd. and GAv. [illegible]. — 21 Wd. [illegible].

[illegible]
[illegible]
[illegible]

25 [illegible] 25
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

26 [illegible] 26 X.
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

27 [illegible] 27
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

28 [illegible] 28 XI.
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

29 [illegible] 29 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

30 XII. 30 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

31 [illegible] 31 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [22] [illegible] [23] [illegible]

22 Gld. [illegible]. — 23 Gld. [illegible].

[Avestan script][24] [Avestan script][25] [Avestan script][26] [Avestan script]

[Avestan script]

32 [Avestan script] 32 XIII.

[Avestan script]

33 [Avestan script] 33

[Avestan script][27] [Avestan script][28] [Avestan script][28] [Avestan script]

[Avestan script]

34 [Avestan script] 34 XIV.

[Avestan script]

---

24 Gld. and GAv. [Avestan script]. — 25 Gld. [Avestan script]. — 26 Gld. [Avestan script]. — 27 Gld. [Avestan script]. — 28 Gld. [Avestan script] and [Avestan script].

[illegible] [29] [illegible]

[illegible]

35 [illegible] 35 [illegible]

[illegible] [30] [illegible]

[illegible]

[illegible]

36 [illegible] 36 [illegible] [31] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

37 [illegible] 37 [illegible]

[illegible]

[illegible]

38 [illegible] 38 [illegible]

[illegible] [32] [illegible] [33] [illegible]

[illegible] [35]

[illegible] [34] [illegible] [35] [illegible]

39 [illegible] [36] [illegible] (39) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

---

29 Wd. [illegible].— 30 Gld. [illegible].— 31 Gld. and a GAv. MS. [illegible].— 32–33 Gld. and a GAv. MS. om.— 34 Wd. omits [illegible] [illegible].— 35 Gld. [illegible].— 36 Wd. [illegible].—

[illegible]

40 (40) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

41 41 XV. [illegible]

[illegible]

[illegible] [37] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

42 42 XVI. [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

43 43 [illegible]

[illegible]

---

37 Old. [illegible]

[illegible] [33] [illegible]

[illegible] [39] [illegible]

44 [illegible] (44) [illegible] [40] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

45 [illegible] 45 [illegible] [41]

[illegible] [42]

[illegible] [43] [illegible] [44] [illegible]

[illegible]

46 [illegible] 46 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

47 [illegible] 47 XVII. [illegible]

[illegible]

[illegible]

---

38 Wd. [illegible]; most of the GAv. [illegible]. — 39 Gld. [illegible]. — 40 Gld. [illegible]. — 41 Gld. and most of the GAv. [illegible]. — 42 Gld. [illegible]. — 43 Gld. [illegible]. — 44 Gld. [illegible].

[Avestan text][45] [Avestan text][46] [Avestan text]

48 [Avestan text] 48

[Avestan text][47] [Avestan text][48] [Avestan text][48a] [Avestan text]

49 [Avestan text] 49

[Avestan text][48] [Avestan text]

50 [Avestan text] 50

[Avestan text][49] [Avestan text] 51 [Avestan text] 51

[Avestan text][50] [Avestan text]

45 Thus all MSS; Wd. [Avestan text] (corrected). — 46 Gld. [Avestan text]. — 47 Gld. [Avestan text]. — 48 Gld. [Avestan text]. — 48a Thus Wd., Gld.; better [Avestan text] [Avestan text]. — 49 Gld. [Avestan text] (emended); see Yt. 8, 58. — 50 Gld. [Avestan text]; cf. Yt. 8, 60; see also [Avestan text] [Avestan text] in Yt. 5, 92.

[illegible]

52 [illegible] 52

[illegible] [50]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

53 [illegible] 53 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

54 [illegible] 54

[illegible]

[illegible]

[illegible]

55 [illegible] (55) [illegible] [51]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

56 [illegible] [52] (56) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

51 Gld. [illegible].— 52 Gld. [illegible].

[illegible] [53] ...

[illegible]

57 XVIII. [illegible] [54] [illegible] [55] [illegible] [56] [illegible]

(58) [illegible]

[illegible]

59 XIX. [illegible]

(60) [illegible]

[illegible]

---

53 Wd. [illegible] — 54 Gld. [illegible]. — 55 Gld. [illegible]. — 56 Gld. omits.

[illegible] 61 XX. 61

[illegible] (1) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] 62 XXI. 62

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] 63 XXII. 63

[illegible] [57]

[illegible]

[illegible] [58] [illegible]

[illegible] [59]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

57 Wd. [illegible] — 58 Gld. [illegible] — 59 Gld. [illegible]

[illegible]

64 [illegible] (۲) [illegible]

[illegible] (۱)

[illegible] (۱)

[illegible]

[illegible] (۱)

[illegible] (۱)

[illegible]

[illegible] (۱)

[illegible] (۱) [illegible] (۱)

XV. RÂM YASHT.

[Avestan text] (۳) [Avestan text]

1 I. [Avestan text] [2] [Avestan text]

[Avestan text] [3] [Avestan text]

2 [Avestan text]

1 Gld. omits [Avestan text]. — 2 Gld. [Avestan text]. — 3 Wd. [Avestan text].

[Avestan text] [4]

3 [Avestan text] 3 [Avestan text]

[Avestan text] [5] [Avestan text]

[Avestan text]

4 [Avestan text] [6] [Avestan text] 4 [Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text]

5 [Avestan text] 5

[Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text] [7]

[Avestan text]

6 [Avestan text] [2] [Avestan text] 6 II.

[Avestan text]

[Avestan text]

7 [Avestan text] 7

[Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text]

---

4 Gld. [Avestan text].— 5 Wd. [Avestan text] (corrected).— 6 Thus all; better [Avestan text] as suggested by Wd.— 7 Wd. [Avestan text].

[illegible]

8 [illegible] 8 [illegible]

[illegible]

[illegible]

9 [illegible] 9 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

10 III. 10 [illegible]

[illegible]

[illegible]

11 11 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

12 [illegible] 12 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

13 13 [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

14 [illegible] 14 IV.
[illegible]
[illegible]

15 [illegible] 15
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

16 [illegible] 16 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

17 [illegible] 17

8 Gld. and GAv. [illegible]. — 9 Gld. and GAv. [illegible]. — 10 Gld. [illegible]. — 11 Gld. [illegible]. — 12 Wd. [illegible].

[illegible]

[illegible]

18 V. [illegible]

19 [illegible]

20 [illegible]

21 [illegible]

[illegible]

22 VI. [illegible]

---

13 Gld. [illegible]

23 [illegible] 23 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

24 [illegible] 24 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [14]

[illegible] [15] [illegible]

25 [illegible] [16] [illegible] 25 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

26 VII. [illegible] 26 [illegible] [2] [illegible]

[illegible]

[illegible]

---

14 Gld. [illegible]. — 15 Gld. [illegible]. — 16 Wd. [illegible].

27 [illegible] 27 [illegible] [17] [illegible]

[illegible]

28 [illegible] 28 [illegible]

[illegible]

29 [illegible] 29 [illegible]

[illegible]

[illegible]

30 VIII. 30 [illegible] [2] [illegible]

[illegible]

31 [illegible] 31 [illegible] [18] [illegible]

[illegible]

---

17 Gld. [illegible]. — 18 Gld [illegible].

[illegible] 32 [illegible]

33 [illegible] 33 [illegible]

34 [illegible] 34 IX. [illegible]

35 [illegible] 35 [illegible]

36 [illegible] 36 [illegible]

---

19 Thus corrected by Wd; all [illegible].— 20 Wd. [illegible].— 21 Wd. [illegible].— 22 Cf. [illegible], Yt. 10, 44.— 23 Instead of [illegible] better [illegible]; see above § 21; cf. Yt, 5, 31, 43, 59.— 24 Thus corrected by Wd. from [illegible]; Gld. [illegible].

[illegible]

[illegible]

37 [illegible] 37 [illegible] [25]

[illegible] [26]

[illegible]

[illegible] [27]

[illegible]

38 X. 38 [illegible] [2]

[illegible]

[illegible]

39 39 [illegible] [28] [29]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [4]

40 [illegible] 40 [illegible]

[illegible] [5]

[illegible] [30]

[illegible] [31]

[illegible]

41 [illegible] 41 [illegible] [32]

[illegible]

---

25 Thus corrected by Wd.; all [illegible]. — 26-27 A GAr. MS. omits. — 28 Gld. [illegible]. — 29 Thus corrected by Wd.; Gld. [illegible]. — 30 Thus corrected by Wd.; Gld. [illegible]. — 31 Wd. [illegible] [illegible]. — 32 Gld. [illegible].

[Avestan text] [26] [Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text] [27] [Avestan text] ∴

[Avestan text]

42 XI. 42 [Avestan text] [2] [Avestan text]
[Avestan text] ∴ [Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text] ∴

43 43 [Avestan text]
[Avestan text] ∴ [Avestan text]
[Avestan text] [33] [Avestan text]
[Avestan text] ∴ [Avestan text] [34] [Avestan text]
[Avestan text] ∴ [Avestan text] [34] [Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text] ∴

44 44 [Avestan text] ∴
[Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text] ∴ [Avestan text] [35] [Avestan text]
[Avestan text] ∴ [Avestan text] [35] [Avestan text]
[Avestan text] [36] [Avestan text] — [Avestan text]
[Avestan text] [37] | [Avestan text] | ∴

33 Gld. [Avestan text].— 34 Thus corrected by Wd.; Gld. [Avestan text].— 35 Gld. [Avestan text].— 36 Gld. [Avestan text].— 37 Thus corrected by Wd.; all [Avestan text].

45 [Avestan text] 45 [Avestan text][38] [Avestan text][39] [Avestan text][40]

46 [Avestan text] (46) [Avestan text][41] [Avestan text][42] [Avestan text][43] [Avestan text][44] [Avestan text][45]

47 [Avestan text][46] 47 [Avestan text][47] [Avestan text][48] [Avestan text][49] [Avestan text][50] [Avestan text][51] [Avestan text][52] [Avestan text][53]

48 [Avestan text][54] 48 [Avestan text][55] [Avestan text][56] [Avestan text][57] [Avestan text][58] [Avestan text]

---

38 Gld. [Avestan text]. — 39 Gld. [Avestan text]. — 40 Gld. [Avestan text]; better [Avestan text]. — 41 Gld. [Avestan text]. — 42 Gld. [Avestan text]. — 43 Thus corrected by Wd.; Gld. and GAv. [Avestan text]. — 44 Gld. [Avestan text]. — 45 Gld. [Avestan text]. — 46 Wd. [Avestan text]. — 47 Gld. [Avestan text]. — 48 Gld. [Avestan text]. — 49 Gld. [Avestan text]. — 50 Wd. [Avestan text]. — 51 Wd. [Avestan text]. — 52 Wd. [Avestan text]. — 53 Gld. [Avestan text]. — 54 Gld. [Avestan text]. — 55 Gld. [Avestan text]. — 56 Gld. [Avestan text]. — 57 Gld. [Avestan text]. — 58 Gld. [Avestan text].

[illegible][59] [illegible][60] [illegible] :·

[illegible] :·

49 [illegible] 49

[illegible]

[illegible][61] [illegible]

[illegible] :·

50 [illegible] 50

[illegible]

[illegible][62] [illegible]

[illegible][63] [illegible]

[illegible][63] [illegible] :·

51 [illegible] 51

[illegible]

[illegible][62] [illegible]

[illegible][61] [illegible]

[illegible][61] [illegible][63] [illegible] :·

52 [illegible] 52

[illegible][64] [illegible]

[illegible][65] [illegible]

[illegible][66] [illegible][67] [illegible]

---

59 Gld. [illegible] — 60 Gld. [illegible] — 61 Gld. [illegible] — 62 Wd. [illegible] — 63 Wd. [illegible] — 64 Wd. [illegible] — 65 Wd. [illegible] — 66 Wd. [illegible] — 67 Wd. [illegible]

53 [illegible] 53 [illegible]

54 [illegible] 54 [illegible]

55 [illegible] 55 [illegible]

56 [illegible] 56 [illegible]

57 [illegible] 57 [illegible]

68 Wd. [illegible]. — 69 Wd. [illegible]. — 70 Gld. [illegible]. — 71 Gld. [illegible]. — 72 Wd. [illegible]. — 73 Wd. [illegible]. — 74 Wd. [illegible]. — 75 Wd. [illegible]. — 76 Gld. [illegible]; bettter [illegible]. — 77 Gld. [illegible].

[illegible]

58 [illegible] 58 [illegible] (۲) [illegible]

[illegible] (۱)

[illegible] (۱)

[illegible]

[illegible] (۱)

---

78 Wd. [illegible].

[illegible] (1) ∴

[illegible] (1) ∴

[illegible] (1) ∴

XVI. DÎN YASHT.

[illegible]

[illegible] (3) ∴

[illegible]

1 I [illegible]

1-2 Gld. omits.— 3 Wd. adds [illegible] in parentheses.

[illegible][4] [illegible]

[illegible]

[illegible]

2 (2) [illegible]

[illegible]

[illegible][5]

[illegible][6] [illegible]

3 [illegible] (3) [illegible]

[illegible]

[illegible][7] [illegible]

[illegible][8] [illegible][9] [illegible]

[illegible][10] [illegible][11]

4 4 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

5 5 II [illegible]

[illegible]

6 (6) [illegible]

---

4 Thus emended by Gld.; Wd. [illegible].— 5 Thus corrected by Wd.; Gld. [illegible] (emended).— 6 Gld. [illegible].— 7 Gld. [illegible] (emended).— 8 Thus corrected by Wd.; Gld. [illegible].— 9 Gld. [illegible].— 10 Gld. [illegible] (emended).— 11 Gld. and a GAv. MS. omit [illegible].

[illegible]

[illegible]

7 [illegible] [12] (7) [illegible]

[illegible]

[illegible] [13] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

8 III. [illegible]

[illegible]

9 (9) [illegible]

[illegible]

[illegible]

10 [illegible] (10) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [14]

[illegible]

[illegible] [15] [illegible] [16] [illegible] [17] [illegible]

---

12 Gld. [illegible]. — 13 Gld. [illegible]. — 14 Gld. [illegible]. 15 Gld. [illegible]. — 16 Gld. [illegible]. — 17 Gld. [illegible].

[illegible] [18]
[illegible]
[illegible]

11 [illegible] 11 IV.
[illegible]

12 (12) [illegible]
[illegible]
[illegible]

13 [illegible] (13) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [19] [illegible]
[illegible] [17] [illegible]
[illegible]
[illegible] [20] [illegible]
[illegible]

14 [illegible] 14 V.
[illegible]

15 (15) [illegible] [21] [illegible]
[illegible] [23] [illegible] [23] [illegible]

---

18 Wd. [illegible]. — 19 Gld. [illegible]. — 20 Wd. [illegible] [illegible]. — 21 Thus corrected by Wd. and Gld. — 22 Gld. [illegible]. — 23 Thus corrected by Wd. and Gld.

[Avestan text][24] [Avestan text][24] [Avestan text][24] [Avestan text][24] :·

[Avestan text] ⁘

16 [Avestan text] 16 VI. [Avestan text] :·

17 (17) [Avestan text][25] [Avestan text] :·

[Avestan text] ⁘

18 [Avestan text] 18 VII. [Avestan text] :·

19 (19) [Avestan text][26] [Avestan text] :·

[Avestan text] ⁘

([Avestan text]) [Avestan text] :·

20 [Avestan text] 20 [Avestan text] (۲) :· [Avestan text][1] [Avestan text][2] :· [Avestan text] (۱) :·

[Avestan text] (۱) ⁘

[Avestan text] ([Avestan text]) [Avestan text] ([Avestan text]) [Avestan text] ([Avestan text]) [Avestan text] :·

---

24 Gld. [Avestan text]. 25 Gld. [Avestan text]. — 26 Wd. [Avestan text].

XVII. ASHI YASHT.

1 I. [illegible] 1

[illegible] (2) [illegible] 2

[illegible]

3 [illegible] 3

[illegible]

4 II. [illegible] 4

[illegible]

5 [illegible] 5

[illegible]

6 [illegible] 6

---

1 Gld. [illegible]. — 2 Wd. omits [illegible]. — 3 Wd. [illegible]. — 3a Wd. [illegible]. — 4-5 Thus Gld. and a GAv. MS.; Wd. omits. — 6 Gld. [illegible]. — 7 Gld. and GAv. [illegible] [illegible]. — 8 Gld. [illegible]. — 9 Gld. [illegible].

7

8

9

10 Thus Wd. (corrected) and a GAv. MS.; Gld. — 11 Gld. —
12–13 Gld. and GAv. omit.— 14 Gld. — 15 Gld. and GAv. .
16 Gld. — 17 Gld. and GAv. — 18 Gld. —
— 19 Gld. —20 Thus Wd.; Gld. and GAv. ;
better — 21 Wd. ; cf.
, Yt. 5. 102.— 22 Wd. .

10 [illegible] [23] [illegible] [24] [illegible] [25] [illegible] [26] [illegible] [27] [illegible] [28] [illegible] [29] [illegible] [30] [illegible] [31] [illegible] [32] [illegible] [15] [illegible] [16] [illegible]

11 [illegible] [33] [illegible] [34] [illegible] [35] [illegible] [36] [illegible] [15] [illegible] [16] [illegible]

12 [illegible] [37] [illegible] [38] [illegible] [39] [illegible]

---

23 Gld. [illegible] for [illegible]; for [illegible] (?). — 24 Wd. [illegible]. — 25 Wd. [illegible]. — 26 Wd. [illegible]. — 27 Wd. [illegible]. — 28 Gld. [illegible]. — 29 Gld. [illegible]. — 30 Wd. [illegible]. — 31 Thus Wd; Gld. [illegible]; better [illegible]. — 32 Gld. [illegible]. — 33 Wd. [illegible]. — 34 Wd. [illegible]. — 35 Wd. [illegible]. — 36 Wd. [illegible]. — 37 Wd. [illegible]. — 38 Wd. [illegible]; cf. [illegible] Yt, 8, 38; 10, 66. — 39 Thus Gld, and GAr.; Wd. [illegible].

[Avestan text][40] [Avestan text] | [Avestan text] | [Avestan text] | [Avestan text] | :: [Avestan text] | [Avestan text] | [Avestan text][15] | [Avestan text][16] | ::

13 [Avestan text] | [Avestan text] | [Avestan text][41] [Avestan text][42] | [Avestan text][43] [Avestan text][44] [Avestan text][45] — [Avestan text] | :: [Avestan text] | [Avestan text][15] [Avestan text][16] | ::

14 [Avestan text] | [Avestan text][46] [Avestan text] | [Avestan text] | [Avestan text] | [Avestan text][47] | [Avestan text] | :: [Avestan text] | [Avestan text] | [Avestan text][15] | [Avestan text][16] | ::

15 [Avestan text][48] [Avestan text][49] [Avestan text] | :: [Avestan text] | [Avestan text] | [Avestan text][50] | ::

16 [Avestan text] | [Avestan text] | [Avestan text] |

---

40 Wd. [Avestan text]. — 41 Gld. [Avestan text]. — 42 Gld. [Avestan text]. — 43 Thus Wd. (corrected); Gld. and GAv. [Avestan text]. — 44 Gld. [Avestan text]. — 45 Wd. [Avestan text]. — 46 Gld. [Avestan text]. — 47 Wd. [Avestan text]. — 48 Wd. [Avestan text]. — 49 Gld. [Avestan text]. — 50 Thus Wd.; Gld. and GAv. [Avestan text].

[illegible]

17 [illegible][51] [illegible]

18 [illegible][53] [illegible][54] [illegible]

(19) [illegible]

[illegible][55] [illegible]

---

51 Thus corrected by Wd.; Gld. [illegible]. — 52 Gld. [illegible]. — 53 Gld. and GAv. [illegible]. — 54 Gld. [illegible]. — 55 Gld. [illegible].

20 [illegible] (20) [illegible]

21 [illegible] 21 [illegible]

22 [illegible] 22 [illegible] [56] [illegible]

23 [illegible] 23 III. [illegible]

24 [illegible] 24 [illegible] [57] [illegible]

56 Gld. and GAr. [illegible].— 57 Gld. [illegible].

25 [illegible] 25 [illegible]

[illegible]

26 [illegible] 26 [illegible][59] [illegible]

[illegible]

27 IV. 27 [illegible]

28 28 [illegible]

29 [illegible] 29 [illegible]

30 (30) [illegible]

58 Gld. [illegible]. — 59 Thus corrected by Wd.; Gld. [illegible] (emended).

[illegible]
[illegible] 31 [illegible]
[illegible][59] [illegible]
[illegible]

[illegible]

32 [illegible] 32 V.
[illegible]

33 [illegible] 33
[illegible]

34 [illegible] 34 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible][60] [illegible][61]
[illegible][62]

35 [illegible] 35 [illegible]
[illegible][59] [illegible]
[illegible]

[illegible]

---

60 Gld. [illegible]. — 61 Gld. [illegible]. — 62 Wd. [illegible].

36 VI. [illegible]

37 [illegible]

38 [illegible] [63] [illegible] [64] [illegible] [65] [illegible] [66] [illegible] [67] [illegible]

39 [illegible] [68] [illegible]

[illegible]

40 VII. [illegible]

41 [illegible] [64] [illegible] [68] [illegible] [65] [illegible] [69] [illegible]

---

63 Wd. [illegible]. — 64 Wd. [illegible]. — 65 Gld. [illegible]. — 66 Gld. [illegible]. — 67 Gld. [illegible]. — 68–69 Gld. and GAv. omit.

42 [illegible] 42

[illegible]

[illegible]

[illegible][65]

[illegible][66] [illegible][67]

43 [illegible] 43

[illegible]

[illegible][69]

[illegible][64]

[illegible]

44 VIII. [illegible] 44

[illegible]

45 [illegible] 45

[illegible][70]

[illegible]

[illegible]

46 [illegible][71] 46

[illegible]

[illegible]

[illegible][72]

[illegible][72] [illegible][72]

[illegible][73]

47 [illegible] 47

70-71 Gld. omits.— 72 Gld. [illegible].— 73 Wd. [illegible],

[illegible] 59 [illegible]

[illegible]

48 IX. [illegible]

[illegible]

49 [illegible] — [illegible]

50 [illegible] 50 [illegible]

[illegible] 74 [illegible] 75 [illegible] 76 [illegible] 77 [illegible] 74 [illegible] 74 [illegible]

51 (51) [illegible] 78 [illegible] 79 [illegible]

---

74 Gld. [illegible]. — 75 Gld. [illegible]. — 76 Gld. [illegible]. — 77 Wd. [illegible]. — 78 Wd. [illegible]. — 79 Gld. [illegible].

52 [illegible] 52 [illegible]

[illegible][80] [illegible]

[illegible]

[illegible]

53 [illegible] 53 X.

[illegible]

54 [illegible] 54

[illegible][80] [illegible][81]

[illegible]

[illegible][82] [illegible]

[illegible][83] [illegible][84] [illegible]

[illegible]

55 [illegible] 55

[illegible]

[illegible][85] [illegible][86] [illegible]

[illegible][87] [illegible]

56 [illegible] 56 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible][85] [illegible][86] [illegible][83] [illegible]

[illegible]

[illegible][88] [illegible]

---

80 Thus Wd. (corrected); Gld. [illegible]; better [illegible].— 81 Thus corrected by Wd.; Gld. [illegible].— 82 Wd. [illegible].— 83 Gld. [illegible].— 84 Gld. begins § 55 from this point.— 85 Thus Wd. for [illegible]; Gld. [illegible].— 86 Thus corrected by Wd.; Gld. [illegible].— 87 Gld. begins § 56 from this point.— 88 Gld. [illegible].

57 [illegible]

58 [illegible]

59 [illegible]

60 [illegible]

61 (61) [illegible]

---

89 Gld. [illegible] — 90 Gld. [illegible] — 91 Gld. [illegible] — 92 Gld. [illegible] — 93 Gld. [illegible] — 94 Gld. [illegible] — 95 Wd. [illegible] — 96 Gld. [illegible] — 97 Wd. [illegible] — 98 Wd. [illegible] — 99 Gld. [illegible]

[illegible]

62 — 62 [illegible]

[illegible]

100 Gld. [illegible]

XVIII. ÂSHTÂD YASHT.

[illegible]

[illegible]

[illegible] (۳) [illegible]

[illegible]

1 [illegible] 1 [illegible]

[illegible][1] [illegible][2] [illegible]

2 (2) [illegible]

[illegible][3] [illegible]

3 [illegible] 3 [illegible]

[illegible][4] [illegible][5] [illegible]

4 [illegible] 4 [illegible]

---

1 Wd. [illegible].— 2 Gld. [illegible].— 3 Gld. and a GAv. MS. omit.— 4–5 Gld. omits; a GAv. MS. omits the words in §§ 4, and 5.

[illegible]

5 [illegible]

6 [illegible]

7 [illegible] (۱۴)

[illegible] (۳)

8 [illegible]

6-7 Gld. omits. — 8 Gld. and a GAv. MS. add [illegible]. — 9 Wd. [illegible].

[illegible] ∴

[illegible]

[illegible] ∴ [illegible]

[illegible][10] [illegible] ∴ [illegible]

[illegible] ∴ [illegible] ⁘

([illegible]) [illegible] ∴

9 [illegible] ∘ (2) ∴ [illegible] 9

[illegible] ∴

[illegible] ∘ (1) ∴

[illegible]

[illegible] ∘ (1) ∴

[illegible] ∴

[illegible]

[illegible] ∴ [illegible] ∘ (1) ∴

[illegible] ∴ [illegible] ∘ (1) ∴

[illegible]

[illegible] ∴

[illegible] ∘ (1) ∴

[illegible] ∴ [illegible]

[illegible] ∘ (1) ∴ [illegible]

[illegible] ∴ [illegible] ∘ (1) ⁘

10 Gld. [illegible].

XIX. ZAMYÂD YASHT.

[illegible]

[illegible] (۳) [illegible]

[illegible][1] [illegible]

1 [illegible] 1 I. [illegible][2] [illegible][3] [illegible][4] [illegible][5] [illegible][3] [illegible][4] [illegible]

2 [illegible] 2 [illegible][6] [illegible][7] [illegible]

---

1 Gld. [illegible].— 2 Gld. [illegible].— 3 Wd. [illegible].— 4 Gld. and a GAv. MS. [illegible].— 5 Wd. [illegible].— 6 Wd. [illegible].— 7 Wd. [illegible].—

3 (3) [illegible] [8] [illegible] [9] [illegible] [10] [illegible]

4 (4) [illegible] [11] [illegible] [12] [illegible] [13] [illegible]

5 [illegible] [14] (5) [illegible] [15] [illegible] [16] [illegible]

6 [illegible] (6) [illegible] [17] [illegible] [18]

7 7 [illegible] [19] [illegible] [20] [illegible] [22] [illegible]

8 8 [21] [illegible] [23] [illegible]

8 Gld. [illegible]. — 9 Wd. [illegible]. — 10 Wd. [illegible]. — 11 Wd. [illegible]. — 12 Wd. [illegible]. — 13 Wd. [illegible]. — 14 Wd. [illegible]. — 15 Wd. [illegible]. — 16 Wd. [illegible]. — 17 Gld. [illegible]. — 18 Gld. [illegible]. — 19 Gld. [illegible]. — 20 Gld. [illegible]. — 21 Wd. does not break the sentence here. — 22 Gld. [illegible], for [illegible] (?) — 23 Gld. [illegible].

[illegible]
[illegible] ∴

[[24] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [25] ∘∘]

9 II. [illegible]
[illegible] [26] [illegible] [27]
[illegible]
[illegible] ∴

10 (10) [illegible]
[illegible]
[illegible]

11 [illegible] ∴ (11) [illegible]
[illegible] [28] [illegible] [29] [illegible]
[illegible] [30] [illegible] [31]
[illegible]
[illegible] [32] [illegible]

12 [illegible] ∴ (12) [illegible] [33] [illegible]
[illegible] [34] [illegible]

24–25 Gld. and a GAv. MS. omit this clause; Wd. begins § 8 from [illegible]. — 26 Gld. [illegible]. — 27 Gld. [illegible]. — 28 Gld. [illegible]. — 29 Gld. [illegible]. — 30 Gld. [illegible]. — 31 Gld. [illegible]. — 32 Gld. [illegible]. — 33 Gld. [illegible]. — 34 Gld. [illegible].

[Avestan text][35] [Avestan text][36] [Avestan text][37] [Avestan text][38] [Avestan text]

13 [Avestan text] 13

14 III. 14 [Avestan text][39] [Avestan text]

15 (15) [Avestan text][39] [Avestan text][40]

16 (16) [Avestan text][41] [Avestan text]

17 (17) [Avestan text][42] [Avestan text]

18 (18) [Avestan text]

35 Wd. [Avestan text].— 36 Gld. [Avestan text].— 37 Wd. [Avestan text].— 38 Gld. [Avestan text]; see below §§ 20, 24, 90.— 39 Gld. and GAv. [Avestan text].— 40 Wd. [Avestan text].— 41 Gld. [Avestan text].— 42 Gld. and GAv. [Avestan text].

19 (19) [illegible]
[illegible] [20] [illegible] [28] [illegible]
[illegible] [30] [illegible]

20 (20) [illegible] [33] [illegible]
[illegible] [33] [illegible]

[illegible]

21 21 IV. [illegible]
[illegible] [26] [illegible]

22 (22) [illegible]
[illegible]

23 [illegible] (23) [illegible]
[28] [illegible]
[illegible] [29] [illegible]

24 [illegible] [30] [illegible] (24) [illegible]
[illegible] [33] [illegible]
[illegible] [33] [illegible]

[illegible]

25 25 V. [illegible]
[illegible] [26] [illegible]

26 (26) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[Avestan text]
[Avestan text]

[Avestan text]

27 [Avestan text] 27 VI. [Avestan text]
[Avestan text] [26] [Avestan text]

28 (28) [Avestan text] [43] [Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text]

29 (29) [Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text]

[Avestan text]

30 [Avestan text] 30 VII. [Avestan text]
[Avestan text] [26] [Avestan text]

31 (31) [Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text]

32 [Avestan text] (32) [Avestan text]
[Avestan text] [44] [Avestan text]

---

43 Gld. and GAv. [Avestan text] .— 44 Gld. [Avestan text] .

[illegible] [45] [illegible] [46]

[illegible] [47] [illegible]

[illegible] [48] [illegible] [49] [illegible] [50]

[illegible] [51] [illegible]

33 [illegible] [52] (33) [illegible] [47] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [53] [illegible]

[illegible] [54] [illegible] [55] [illegible]

34 [illegible] [53] [illegible]

[illegible] [54] [illegible] [55] [illegible]

[illegible] [56] [illegible]

[illegible]

[illegible] [57] [illegible]

[illegible]

[illegible]

35 [illegible]

[illegible] [56] [illegible]

[illegible]

[illegible] [58] [illegible]

[illegible]

---

45 Gld. [illegible].— 46 Gld. [illegible].— 47 Gld. [illegible].— 48 Gld. [illegible].— 49 Gld. [illegible].— 50 Gld. [illegible].— 51 Gld. [illegible] [illegible].— 52 Gld. [illegible] [illegible].— 53 Wd. [illegible].— 54 Thus corrected by Wd.; Gld. [illegible].— 55 Gld. [illegible].— 56 Gld. [illegible] here, and [illegible] in § 35.— 57 Wd. [illegible].— 58 Gld. [illegible].

[illegible]

36 [illegible] 36

[illegible]

37 [illegible] (37) [illegible] 37

[illegible]

38 [illegible] 38

[illegible]

39 [illegible] (39) [illegible] 39

---

59 Gld. [illegible] .— 60 Gld. [illegible] .— 61 Gld. [illegible] .

[illegible] [62] [illegible] [63]

[illegible]

[illegible]

40 (40) [illegible]

[illegible] [64] [illegible]

[illegible] [65] [illegible]

[illegible] [66] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [67] [illegible]

[illegible]

41 [illegible] [68] [illegible] (41) [illegible]

[illegible] [69]

[illegible]

[illegible] [68] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

42 [illegible] (42) [illegible]

[illegible] [70]

[illegible]

---

62 Gld. [illegible] .— 63 Gld. [illegible] .— 64 Gld. [illegible] .— 65–66 Wd. omits.— 67 Gld, [illegible] .— 68 Thus corrected by Wd.: Gld. [illegible] .— 69 Gld. [illegible] .— 70 Gld. [illegible]......

[Avestan text][71] [Avestan text][72] [Avestan text][73]

43 [Avestan text] (43) [Avestan text][74] [Avestan text][75] [Avestan text]

44 [Avestan text] (44) [Avestan text]

[Avestan text]

45 45 VIII. [Avestan text][26] [Avestan text]

46 (46) [Avestan text]

71 Gld. [Avestan text]. — 72 Gld. [Avestan text]. — 73 Gld. [Avestan text]. — 74 Gld. [Avestan text]. — 75 Gld. [Avestan text]. — 76 Gld. [Avestan text]……

[Avestan text]

47 [Avestan text] 47 [Avestan text]

48 [Avestan text] (48) [Avestan text]

[77] [Avestan text] [78]

49 [Avestan text] 49 [Avestan text]

50 [Avestan text] (50) [Avestan text]

[79] [Avestan text] [80] [Avestan text]

---

77 Gld. [Avestan text]. — 78 Thus corrected by Wd.; Gld. [Avestan text]. — 79 Gld. [Avestan text]. — 80 Gld. [Avestan text].

51

52

53

54

81 Wd. [Avestan] .— 82 Gld. [Avestan] (emended).— 83 Gld. [Avestan] .—
84 Gld. [Avestan] .— 85 "Has the rest of the sentence been lost"? Gld

[illegible] [86] [illegible]
[illegible] [87] [illegible]

[illegible]

55 [illegible] 55 IX.
[illegible]

56 [illegible] (56) [illegible] [88] [illegible] [89] [illegible]

57 [illegible] [90] [illegible] 57 [illegible] [91] [illegible] [92] [illegible] [93]

---

86 Gld. [illegible].— 87 Wd. [illegible].— 88 Wd. [illegible].— 89 Gld. [illegible].— 90 Wd. [illegible].— 91 Gld. [illegible].— 92 Gld. [illegible].

[illegible]

58 [illegible] [93] [illegible] [94] [illegible]

59 [illegible] [95] [illegible] [98] [illegible] [99] [illegible]

60 [illegible] [96] [illegible] [90] [illegible] [91] [illegible] [92] [illegible] [97] [illegible]

93 Wd. [illegible]. — 94 Gld. [illegible]. — 95 Wd. [illegible].
96 Wd. [illegible]. — 97 Gld. [illegible].

61

62

63

64

98 Gld.

[illegible] ·:·

[illegible]

65 [illegible] 65 X· [illegible]

66 (66) [illegible] [99] [illegible] [100] [illegible]

67 [illegible] [101] ·:· 67 [illegible] [102] [illegible] [103] [illegible] [104]

68 [illegible] ·:· (68) [illegible]

---

99 Gld. [illegible].— 100 Thus Wd. (corrected); Gld. [illegible]; "perhaps [illegible]" – Wd.; cf. below § 92, Vd. 19, 5.— 101 Thus Wd. (corrected); Gld. and GAv. [illegible].— 102 Gld. [illegible].— 103 Gld, ... [illegible]; "perhaps [illegible]," Gld.— 104 Gld. [illegible] .....

69 [illegible] 69 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [105] [illegible]

[illegible]

[illegible]

70 [illegible] 70 XI.

[illegible]

71 [illegible] (71)

[illegible] [106] [illegible]

[illegible]

[illegible]

72 [illegible] (72) [illegible]

[illegible] [107] [illegible]

[illegible] [108] [illegible]

[illegible] [109] [illegible]

[illegible]

73 [illegible] 73 XII.

[illegible]

74 [110] [illegible] (74)

[illegible]

---

105 Gld. and GAv. [illegible].— 106 Thus corrected by Wd.; Gld. [illegible].— 107 Gld. [illegible].— 108 Gld. [illegible].— 109 Thus corrected by Wd.; Gld. [illegible].— 110 Wd. [illegible].

[illegible]

(75) [illegible] 75

[illegible][111] [illegible]

[illegible][113] [illegible] (76) [illegible] 76

[illegible] (77) [illegible] 77

[illegible][113] [illegible][114] [illegible]

[illegible][115] [illegible][116] [illegible][117]

[illegible][114] [illegible]

[illegible][118] [illegible]

[illegible]

---

111 Gld. [illegible].— 112 Gld. [illegible].— 113 Gld. . . . . .— 114 Wd. [illegible].— 115 Wd. [illegible].— 116 Thus both; cf. Yt. 5, 50.— 117 Gld. [illegible].— 118 Gld. [illegible] [illegible].

78 [Avestan] 78 XIII. [Avestan]

[Avestan] ∴

79 (79) [Avestan] —— [Avestan]

[Avestan] [119] [Avestan]

[Avestan] [119] [Avestan] [119] [Avestan]

[Avestan]

[Avestan]

[Avestan] ∴

80 (80) [Avestan]

[Avestan] —— [Avestan]

[Avestan] ∴

[Avestan] [120] [Avestan]

81 [Avestan] ∴ 81 [Avestan]

[Avestan] [121] [Avestan]

[Avestan]

[Avestan] [122] [Avestan]

82 (82) [Avestan] ∴ [Avestan]

[Avestan]

[Avestan] [123] —— [Avestan]

[Avestan]

[Avestan] [124] [Avestan] ∴ [Avestan]

[Avestan] [125] [Avestan] [126] [Avestan] ∴ [Avestan]

---

119 Thus corrected by Wd.; Gld. and GAv. [Avestan].— 120 Gld. [Avestan].— 121 Thus corrected by Wd.; Gld. and GAv. [Avestan] [Avestan].— 122 Gld. [Avestan].— 123 Wd. omits the two words.— 124 Wd. suggests [Avestan].— 125 Gld. [Avestan].— 126 Gld. [Avestan].

[illegible] [127] [illegible] [128] [illegible] [129]

[illegible] [130] [illegible]

[illegible]

[illegible]

83 XIV. [illegible] 83

[illegible] [26] [illegible]

84 (84) [illegible]

[illegible] [119] [illegible] [119] [illegible]

[illegible] [119] [illegible]

[illegible] [131] [illegible]

85 (85) [illegible] [132] [illegible]

[illegible] [133] [illegible] [132] [illegible]

[illegible]

[illegible] [134] [illegible]

86 (86) [illegible]

[illegible] [135] [illegible]

[136] [illegible]

[illegible] [137] [illegible]

87 [illegible] 87 [illegible]

[illegible] [138] [illegible]

---

127 Thus corrected by Wd.; Gld. [illegible].— 128 Thus corrected by Wd.; Gld. [illegible].— 129 Thus corrected by Wd.; Gld. [illegible].— 130 Thus corrected by Wd.; Gld. [illegible].— 131 Wd. [illegible].— 132 Gld. and GAv. [illegible].— 133 Gld. [illegible].— 134 Gld. [illegible].— 135 Gld. [illegible].— 136 Gld. [illegible].— 137 Gld. [illegible].— 138 Thus corrected by Wd., see Yt. 5, 109; Gld. [illegible].

[illegible]

88 [illegible] 88 XV. [illegible]

89 (89) [illegible][139] [illegible]

90 [illegible] (90) [illegible][140a] [illegible]

91 [illegible] 91 XVI. [illegible]

92 (92) [illegible][141] [illegible][142] [illegible][143] [illegible][144] [illegible][145] [illegible]

---

139 Thus both as in all MSS.— 140 Gld. and GAv. [illegible]; see above § 11.— 140a Thus all; see above § 12, n. 38.— 141 Gld. [illegible].— 142 Gld. [illegible].— 143 "[illegible]"?— Gld.— 144 Gld. [illegible].— 145 Thus corrected by Wd., or "[illegible]" suggested; Gld. and GAv. [illegible].

93 [Avestan text] (93) [Avestan text][146] [Avestan text][114] [Avestan text][147] [Avestan text][148] [Avestan text][149] [Avestan text]

94 [Avestan text] 94 [Avestan text][150] [Avestan text][151] [Avestan text][152] [Avestan text][153] [Avestan text][154] [Avestan text][155] [Avestan text]

95 [Avestan text] 95 [Avestan text][156] [Avestan text][157] [Avestan text][158] [Avestan text][159] [Avestan text][160] [Avestan text][161] [Avestan text][162] [Avestan text][163] [Avestan text]

---

146 Wd. [Avestan text].— 147 Gld. and a GAv. MS. [Avestan text].— 148 Thus both as in all MSS.— 149 Wd. [Avestan text].— 150 Gld. [Avestan text].— 151 Gld. [Avestan text].— 152 Gld. [Avestan text] . . . . . . ; "the gap cannot now be filled up with certainty" Gld.— 153 Gld. [Avestan text].— 154 Gld. [Avestan text].— 155 Gld. [Avestan text].— 156 Thus corrected by Wd.; Gld. [Avestan text].— 157 Gld. [Avestan text].— 158 Wd. [Avestan text].— 159 Thus corrected by Wd.; Gld. [Avestan text] (emended).— 160 Thus corrected by Wd.; Gld. [Avestan text] as in all MSS.— 161 Thus corrected by Gld. and Wd.— 162 Thus corrected by Wd.; Gld. [Avestan text].— 163 Wd. [Avestan text].

96 (96) [Avestan text] [164] [Avestan text] [165] [Avestan text] [165] [Avestan text] [165] [Avestan text] [165] [Avestan text] [166] [Avestan text] [167] ⁘

[Avestan text]

([Avestan text]) [Avestan text]

97 97 [Avestan text] (۲) [Avestan text] [1] [Avestan text]

[Avestan text] (۱) ⁘

[Avestan text] (۱) [Avestan text] (۱) ⁘

[Avestan text]

[Avestan text] (۱) ⁘

[Avestan text] (۱) ⁘

[Avestan text]

---

164 Thus corrected by Wd. from [Avestan text]; Gld. ....—165 Thus corrected by Wd. and Gld.— 166 Gld. [Avestan text]. — 167 Gld. [Avestan text].

[illegible]
[illegible] (1)

[illegible]
[illegible] (1) [illegible]
[illegible] (1)

XX. HÔM YASHT.

[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible] (٣)

[illegible]
[illegible]
[illegible]

1 1 [illegible]
[illegible]
2 [illegible] 2 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

3 [illegible] 3

[illegible]

4 [illegible] 4

[illegible]

[illegible]

[illegible] (۱) [illegible]

XXI. VANANT YASHT.

[illegible]

[illegible] (۳) [illegible]

[illegible]

1 [illegible] [1] [illegible] [2] [illegible]

1 Thus corrected by Wd.; Gld. [illegible]. — 2 Thus Wd. and Gld.; better [illegible].

[illegible]

THE HÂDÔKHT NASK.

PARGARD I.

(WESTERGAARD'S YASHT-FRAGMENT XXI.)

1 1 [Avestan text] [1] [Avestan text] [2] [Avestan text]

2 2 [Avestan text] [3] 3 [Avestan text] [4] [5] [6] [7] [Avestan text]

4 4 [Avestan text] [8] [Avestan text]

5 5 [Avestan text]

MSS.: K_{20}, H_6, H_7, TD, P_7.

1 K_{20} [Avestan]. — 2 Thus corrected by Wd.; K_{20}, H_6 [Avestan]; H_8. [Avestan] (corrected); TD [Avestan]. — 3 Thus TD, H_6; K_{20} [Avestan]. — 4 Thus TD, H_6; K_{20} [Avestan] [Avestan]. — 5 Thus corrected by Wd.; all [Avestan]; see Yt. 10, 9, 51; 13, 92; Vsp. 14, 2. — 6 Thus TD, H_6; K_{20} [Avestan]. — 7 Thus TD; others [Avestan]; see Vd. 9, 42; 19, 35. — 8 Thus TD, H_6; K_{20} omits [Avestan].

[Avestan text][9] [Avestan text][10] [Avestan text]

6 [Avestan text][11] [Avestan text]

7 [Avestan text][12] [Avestan text][13] [Avestan text][14] [Avestan text][15] [Avestan text]

8 [Avestan text][16] [Avestan text][11] [Avestan text]

9 [Avestan text][13] [Avestan text][17] [Avestan text][18] [Avestan text]

---

9 K_{20} [Avestan text].— 10 K_{20}, P_7 [Avestan text].— 11 Thus TD here, but [Avestan text] in § 8, and [Avestan text] in § 12; K_{20} [Avestan text] here, but [Avestan text] in § 8, and [Avestan text] in §§ 10, 12; H_6 [Avestan text].— 12 H_6 [Avestan text] here and in § 13; so also TD here and in § 15.— 13 Thus K_{20} and TD here, but all have [Avestan text] in §§ 9, 11, 13, 15; H_6 [Avestan text] always.— 14 K_{20} omits.— 15 TD, H_6 [Avestan text].— 16 H_6 [Avestan text]; TD [Avestan text].— 17 H_6 [Avestan text].— 18 TD [Avestan text].

[Avestan text][18] [Avestan text]

10 [Avestan text] 10
[Avestan text][11] [Avestan text]
[Avestan text]

11 [Avestan text] 11
[Avestan text][13] [Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text][19] [Avestan text]
[Avestan text][20]

12 [Avestan text] 12
[Avestan text][11] [Avestan text]
[Avestan text]

13 [Avestan text][12] 13
[Avestan text][21] [Avestan text][13] [Avestan text]
[Avestan text][22] [Avestan text]
[Avestan text][19] [Avestan text]
[Avestan text][20]

14 [Avestan text] 14
[Avestan text][23] [Avestan text]
[Avestan text][24] [Avestan text]
[Avestan text]

19-20 H_6, TD abbreviate.— 21 K_{20} [Avestan text].— 22 Corrected; see Vd. 18, 49; K_{20} [Avestan text] TD [Avestan text]; H_6 [Avestan text].— 23 TD, H_6 [Avestan text]; K_{20} and its copies, K_{21} and P_7, add [Avestan text].— 24 Thus TD, H_6; P_7 [Avestan text]; K_{20} [Avestan text] or [Avestan text] corrected from [Avestan text].

15 15 [illegible] [12] [illegible] [13] [illegible] [19] [illegible] [20] [illegible]

16 16 [illegible] [25] [illegible]

17 17 [illegible] [26] [illegible]

PARGARD II.

(Westergaard's Yasht-fragment xxii, §§1-18.)

1 1 [illegible] [1] [illegible] [2]

---

25 TD [illegible].— 26 P_7 [illegible].

1 TD, H_6 abbreviate upto [illegible].— 2 Thus corrected by Wd.; all [illegible].

[Avestan text] [3] [Avestan text] [4]

2 [Avestan text] 2

[Avestan text]

"[Avestan text] [5] [Avestan text] [6]"

[Avestan text] [7] [Avestan text] [8] [Avestan text]

3 [Avestan text] [9] [Avestan text] [8] [Avestan text] 3

[Avestan text] [4]

4 [Avestan text] [10] [Avestan text] 4

[Avestan text]

"[Avestan text]"

[Avestan text] [11] [Avestan text]

---

3 All [Avestan text].— 4 TD, H_6 [Avestan text] here; K_{20} [Avestan text] in § 3.— 5 TD, H_6 [Avestan text].— 6 Cf. Y 43, 1; 71, 16; 21, 8.— 7 TD, H_6 [Avestan text].— 8 K_{20} omits.— 9 TD [Avestan text].— 10 All abbreviate upto [Avestan text].— 11 All abbreviate upto [Avestan text].

5 [Avestan text] [9] [Avestan text] [12] [Avestan text] [13] [Avestan text] (margin: 5)

[Avestan text]

6 [Avestan text] [10] [Avestan text] (margin: 6)

[Avestan text]

[Avestan text]

"[Avestan text]

[Avestan text]"

[Avestan text]

[11] [Avestan text]

[Avestan text]

7 [Avestan text] [14] [Avestan text] (margin: 7)

[Avestan text] [15] [Avestan text]

[Avestan text] [16] [Avestan text] [15]

[Avestan text] [17] [Avestan text] [15] [Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text] [18] [Avestan text]

[Avestan text] 8 [Avestan text] (margin: 8)

[Avestan text] [19] [Avestan text]

[Avestan text] [20] [Avestan text]

---

12 H_6, TD [Avestan text].— 13 K_{20} omits.— 14 All [Avestan text]; cf. [Avestan text] in Yt. 5, 62; cf. also Vd. 19, 28.— 15 TD, H_6 [Avestan text].— 16 Thus corrected by Wd.; $P_?$ [Avestan text]; K_{20}, H_6, TD [Avestan text].— 17 K_{20} [Avestan text].— 18 Better add [Avestan text].— 19 TD, H_6 [Avestan text].— 20 Corrected; or better [Avestan text]; all [Avestan text]; cf. [Avestan text] Vd. 1, 1; see below § 26.

[illegible] [21] :

9 [illegible] [22] [illegible] [23] [illegible] [24] [illegible] [25] [illegible] [26] [illegible] [27] [illegible] [28] [illegible] [29] [illegible] [30] [illegible] [31] [illegible] [32] [illegible] [33] [illegible] :

10 [illegible] [34] [illegible] [35] :

11 [illegible] [24] [illegible] [36] [illegible] [24] [illegible] : [illegible]

---

21 TD [illegible]; H_6 [illegible].— 22 K_{20} [illegible].— 23 Thus H_6, TD; K_{21}, P_7 [illegible]; Wd. notes: "the first letter in K_{20} is dubious, the leaf being moth-eaten; but the remaining trace indicates rather [illegible] than [illegible] and no corresponding word is found in Yt. 24, 56."— 24 Thus TD; others [illegible].— 25 TD, H_6 [illegible].— 26 K_{20} [illegible]; H_6 [illegible]; TD [illegible].— 27 Thus corrected by Wd.; all [illegible]; see Yt. 24, 56.— 28 K_{20} omits.— 29 H_6 [illegible]; better [illegible].— 30 TD, H_6 [illegible].— 31 K_{20} [illegible].— 32 TD, H_6 [illegible].— 33 TD [illegible]; H_6 [illegible] (?); cf. Yt. 24, 56; better [illegible].— 34 Thus corrected by Wd.; all [illegible].— 35 TD [illegible].— 36 TD [illegible]; H_6 [illegible].

[Avestan text] [37] [Avestan text]

12 [Avestan text] [38] ∴ 12 [Avestan text] [39] [Avestan text]

[Avestan text] [40] [Avestan text]

[Avestan text] [41] [42] [Avestan text] [43] [Avestan text]

[Avestan text]

13 [Avestan text] ∴ 13 [Avestan text] [44]

[Avestan text] [45] [Avestan text]

[Avestan text] [46] [Avestan text]

[Avestan text] ∴ [Avestan text] [47] [Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text] [48] [Avestan text] [49] [[Avestan text] [50]] ∴

14 14 [Avestan text]

[Avestan text]

[Avestan text] [51] [Avestan text] [52]

[Avestan text] [53] [Avestan text]

[Avestan text]

---

37 Thus all; cf. Yt. 24, 53. — 38 K_{20} [Avestan]; TD [Avestan].— 39 TD [Avestan].— 40 Corrected by Wd.; K_{20} [Avestan]; TD [Avestan].— 41 K_{20} [Avestan].— 42 K_{20} abbreviates the following five words by the sign [Avestan]. 43 H_6 abbreviates the following three words; TD omits those three words without the sign of abbreviation.— 44 Thus TD, H_6; others [Avestan].— 45 Corrected; P_7 [Avestan]; TD [Avestan]; H_7 [Avestan]; H_6, K_{20} [Avestan], [Avestan] being illegible in K_{20}.—46 Thus all; cf. [Avestan] in Yt. 24, 37, 59.—47 K_{20}, H_7, P_7 add [Avestan].— 48 TD, H_6 [Avestan].— 49 Corrected by Wd.; K_{20} [Avestan] [Avestan]; TD, H_6 [Avestan] [Avestan].— 50 Inserted by Wd; all om. these two words. See Yt. 24, 59.— 51 K_{20} [Avestan].— 52 K_{20} [Avestan].— 53 H_6, TD [Avestan].

[Avestan text] ∴

15 15 [Avestan text] [54] [Avestan text] [54] [Avestan text] [55] ∴

16 16 [Avestan text] [56] [Avestan text] [57] [Avestan text] [58] [Avestan text] [59] [Avestan text] [60] [Avestan text] [61] [Avestan text] [62] [Avestan text] [63] [Avestan text] [64] [Avestan text] [65] [Avestan text] [66] [Avestan text] [64] [Avestan text] [65] [Avestan text] [67] [Avestan text] ∴

---

54 TD [Avestan text]. — 55 All om.; cf. Yt. 24, 61. — 56 TD, H_6 [Avestan text]. — 57 TD repeats — 58 TD, H_6 omit the following three words. — 59 K_{20} [Avestan text]. — 60 K_{20} omits the following five words. — 61 Corrected; all [Avestan text]; Cf. Yt. 22, 34, Yt. 24, 62, and notes. — 62 Thus corrected by Wd.; TD [Avestan text] [Avestan text]; H_6, K_{20} [Avestan text] [Avestan text]; see also § 34. — 63 Thus corrected by Wd.; K_{20} [Avestan text]; TD, H_6 [Avestan text]; see also § 34. — 64 TD [Avestan text]. — 65 TD, H_6 [Avestan text]. — 66 Thus corrected by Wd.; K_{20} [Avestan text]; TD, H_6 [Avestan text]. — 67 Thus TD: K_{20}, H_6 [Avestan text].

17 [Avestan text] 17

18 [Avestan text] 18

PARGARD III.

(WESTERGAARD'S YASHT-FRAGMENT XXII, §§ 19-36.)

19 [Avestan text] 19

68 K_{20} [Avestan].— 69 K_{20} [Avestan].— 70 K_{20} [Avestan].— 71 TD, H_6 [Avestan]; cf. Yt. 22, 35; and [Avestan] in Yt. 24, 63; Haug [Avestan]. 72 TD [Avestan]; H_6 [Avestan]; cf. Yt. 22, 35.— 73 Corrected by Wd.: TD [Avestan]; H_6 [Avestan]; K_{20} torn off; see § 36 below and Yt. 24, 61.— 74 Corrected by Wd.; K_{20}, TD, H_6 [Avestan].— 75 K_{20} torn; Wd. notes: "P_7 has a blank in the place of these two words, and K_{21} has filled up the blank erroneously with [Avestan] from sect. 36".— 76 Thus K_{21}; K_{20}, H_6, TD [Avestan].— 77 K_{20} [Avestan].— 78 TD [Avestan]; H_6 [Avestan].

MSS: K_{20}, H_6, H_7, TD, P_7, MU_2.

1 All abbreviate upto [Avestan].

[Avestan text][2]
[Avestan text][3] [Avestan text][4] [Avestan text][5] ::

20 — 20 [Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text][6] [Avestan text]
[Avestan text][7] [Avestan text][8] :: [Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text][9] [Avestan text] ::

21 — [10]21 [Avestan text]
[Avestan text] ::

22 — 22 [Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text] :: [Avestan text]
[Avestan text]
[Avestan text] ::

23 — 23 [Avestan text]
[Avestan text] ::

24 — 24 [Avestan text]
[Avestan text]

---

2 K_{20}, H_{6}, TD [Avestan text].— 3 TD, H_{6}, MU_{2} [Avestan text].— 4 MU_{2} [Avestan text].— 5 K_{20}, TD [Avestan text]; MU_{2} [Avestan text].— 6 TD, MU_{2} [Avestan text].— 7 TD, MU_{2} [Avestan text].— 8 Cf. Y. 46, 1a.— 9 K_{20}, TD [Avestan text]; MU_{2} [Avestan text].— 10 All abbreviate §§ 21-24; cf. Yt. 22, 8-6.

[illegible] :
[illegible]
[illegible]
[illegible] :

25 [illegible] [11] [illegible] [12] [illegible] [13] [illegible] [14] [illegible] [15] [illegible] :

26 [illegible] [16] [illegible] [17] [illegible] [18] [illegible] [19] :

27][20] [illegible] :

---

11 K_{20} [illegible]; H_6, TD, MU_2 [illegible].— 12 Thus all.— 13 K_{20} omits [illegible]; TD, MU_2 [illegible].— 14 K_{20} [illegible].— 15 K_{20} [illegible].— 16 K_{20} [illegible]; TD, H_6, MU_2 [illegible].— 17 See p. 279 n. 20; all [illegible]; but MU_2 [illegible].— 18 K_{20}, H_6, TD, MU_2 [illegible].— 19 MU_2 [illegible] — 20 All abbreviate §§ 27-33 recommencing the text from [illegible] in § 33; see Introduction; K_{20}, MU_2 insert [illegible] before [illegible] to show the abbreviation.

28 [illegible] 28
[illegible]
[illegible]

29 [illegible] 29
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

30 [illegible] 30 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

31 [illegible] 31 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

32 [illegible]
[illegible] 32 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

33 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] [21] [illegible]
[illegible] [22] [illegible]

34 [illegible]
[illegible] [23]
[illegible]
[illegible] [24] [illegible] [25]
[illegible] [26] [illegible] [27] [illegible]
[illegible] [28]
[illegible] [29] [illegible]

21 TD, H_6 MU_2 [illegible].— 22 All om.—23 H_6, TD, MU_2 om. the last three words; in K_{20} the last word is [illegible]; Wd. suggests [illegible].— 24 Corrected; K_{20} [illegible]; others [illegible] — 25 TD [illegible].—26 K_{20} [illegible]; TD [illegible].— 27 K_{20} [illegible]; TD, H_6 [illegible]; MU_2 [illegible].— 28 K_{20}, H_6, TD, MU_2 om. the first [illegible].— 29 H_6, MU_2 [illegible].

35 [Avestan] 35 [Avestan][30] [Avestan][31] [Avestan][32] [Avestan][33] [Avestan][34] :

36 [Avestan] 36 [Avestan][35] [Avestan][36] [Avestan][37] [Avestan][38] [Avestan][39] [Avestan][40] [Avestan][41] ∘∘

37

---

30 K_{20} [Avestan].— 31 K_{20}, H_6, TD, MU_2 [Avestan].— 32 H_6, TD, MU_2 [Avestan]; K_{20} [Avestan].— 33 K_{20} [Avestan]; TD, MU_2, H_6 [Avestan]; cf. [Avestan] in Yt. 24. 63.—34 TD, MU_2 [Avestan]; H_6 [Avestan].— 35 Thus TD; K_{20}, H_6, MU_2 [Avestan].— 36 Thus K_{20}; TD, MU_2, H_6 [Avestan]; Wd. suggests [Avestan].— 37 All [Avestan].— 38 H_6, TD [Avestan]; MU_2 [Avestan].— 39 K_{20} omits.— 40 H_6, TD, MU_2 [Avestan].— 41 H_6, TD, MU_2 [Avestan].

فرهنگ لغات اوستا

(لغاتی که در این کتاب معنی شده است) ❀

ا = [Avestan]

	اوستایی		صفحه
اَئِثْرَ	[Avestan]	آموزش و تعلیم	۲۷۹
اَئِثْریهٔ	[Avestan]	شاگرد و آموزنده	۲۷۹
اَئِثْرَپَئِیتی	[Avestan]	هیربد، استاد، آموزگار	۲۷۹,۸۹
اَئِزَخَ	[Avestan]	کوهی است	۳۲۷
اَئِخَ	[Avestan]	یخ	۲۰۵
آئِوُکفیّه	[Avestan]	یکی از رُقبای گرشاسپ	۱۵۰
اَئِشمَ	[Avestan]	دیوخشم، رقیب ایزد سروش	۴۰, ۱۰۵
اَئیریاوَ	[Avestan]	اسم خاندان منوچهر	۵۰
اَئیریَنّم خوارنو	[Avestan]	فرّ ایرانی	۳۱۵,۲۰۲
اَئیذّیو	[Avestan]	(در گاتها آئیذّیو [Avestan]) سود مند، مفید	۶۱
اَئوختونا مَنْ	[Avestan]	کسی که برازنده است از او نام برده شود	۳۵۸
اَئوشْنَرَ	[Avestan]	وزیر کیکاوُس	۱۳۶,۱۰۳
اَئوروَنتْ	[Avestan]	تند و تیز و دلیر و پهلوان	۳۲۷
اَئوْروَنتْ	[Avestan]	اروند = الوند	۳۲۷
اَئوْروَنتْ	[Avestan]	اسب	۳۲۷

❀ از براي معاني مفصلتر و اشتقاق کلمات و ارتباط آنها با لغات فارسی رجوع شود بصفحاتي که با اعداد معين شده است بفرهنگ لغات اوستا در جلد اول يشتها صفحات ۶۰۳-۶۲۶ نيز ملاحظه شود

		صفحه
اَئوروَت اَسپَ (اُاوروت)	تیز اسب	۲۶۶
اَئورْوَت اَسپَ	لهراسب	۲۶۶، ۲۸۸
اَئورْوَسارَ	امیری است که از کیخسرو شکست دید	۱۵۱, ۲۵۹
اَپخْشیرا	اسم مملکتی است	۹۹
اَپرَزات	بعد زائیده شده، متأخر	۲۵
اَپرِناَیو	نابرنا، نابالغ	۱۹۷
اَپئوشَ	اپوش، دیوخشکی	۲۰۵
اَپ غژارَ	آبشار، جوی	۱۵۰, ۳٤۱
اَپَمْ نَپاتْ	فرشتهٔ آب	۵۹، ۳۲۰
اَتْرَوَن	آتورنان، آذربان	۳۳۱
اَذوْتوَ	کوهی است	۳۲۹
اَخوارِتَ	نگرفتنی، بدست نیامدنی	۳۲٤, ۳۳۹
ارائیتی	بخیل، لئیم	۲۸۱
اَرَ	یکی از پارسایان است	۹۰
اَر	اسم یک قسم ناخوشی است	۹۰
اِرِزوْرَ	کوهی است	۳۲۵
اِرِجَتْ اَسپَ	ارجاسب	۲۷۰
اَرْشتاتْ	ایزد اشتاد	۲۰۱
اَرْشتی	ترکیب دیگری از ارشتات	۲۰۱
اَرْشتي	نیزه	۲۰۱
اَرْش تکَشَ	راست کیش	۲۰۱
اَرْش مننگه	راست منش و راست پندار	۲۰۱
اَرْشوَ چنگه	راست گفتار	۲۰۱
اَرُشوْخذَ	راست گفته شده	۲۰۳

صفحه

اَ اَزشیّه — راست و درست و نام یکی از پارسایان است ۹۰

اَرشَن — نر (آدمی یا جانور)، اسب نر ۲۲۷، ۲۳۴

ارشنْ — دلیر، یل، پهلوان ۱۵۶

ازاتَ — هنوز زائیده نشده ۳۳۴

اَزینوَنتْ — زیناوند، مُسلّح ۱۴۰

اَژی — مار ۳۵۶

اَستْوَتْ اِرِتَ — سوشیانت، آخرین موعود مزدیسنا ۹۱، ۱۰۰، ۱۰۲، ۳۰۰

اَستوویذوتو — درپازند است وهاذ، است وهات، دیومرگ ۱۱۶، ۱۳۷

اَستي کَفیّه — یکی از رقبای گرشاسب ۱۵۰

اسموخوانونت — یکی از نخستین پیروان زرتشت ۸۱

اَسنوَنتْ — کوهی است ۲۳۹، ۲۴۱-۲۴۲، ۳۲۸

اَسمنْ — آسمان ۳۰۳

اَسیّه — کوهی است ۳۲۷

اَشَ — راستی ۳۲۳

اَش خواْرَ — آسایش راستی بخشنده ۳۰۸، ۳۲۳

اَشتَ اَئورونتْ — پسر ویسپ تَئوروَاشتی یکی از رقبای کی گشتاسب است ۲۷۰

اَشْتوْ — پسر مدیوماه ۸۰

صفحه

اشَ ستمبن کوهی است ٣٢٨

اشنوخوانونت یکی از نخستین پیروان زرتشت رجوع شود به اسنوخوانونت

اشورئوچه پسر فرانیه یکی از پارسایان است ٨٢

اشی ونگوهی ایزد ارت ١٧٩

اغرَئرتَ اغریرث برادر افراسیاب ٢٥٧

امَ جرأت وقوّت و فرشته ایست ١١٩, ١٢١
١٢٩

اموَنت باجرأت، زورمند ١١٩

امهرکَ بیمرگ ٢٧٤

انغرَ رئوچاو انیران، فروغ بی پایان ٧٢, ١٧٠

انغرَ تمنکه تیرگی بی پایان، مقرّ اهریمن ١٧٠

انکهوی اسم مملکتی است ٩٩

انکهو وهیشتَ بهترین جهان، بهشت ١٧٠

ان ائیریه نه ایران، انیران، خارجه ٢٠٥

اتردنکهو کوهی است ٣٢٥

اترکنکهه کوهی است ٣٢٧

انومیّه چارپایان خرد ٦٢

اوز دان ون اسم دریاچه ایست ٣٤٣

اهو سرور، بزرگ ٢٨٠

اهورنَ کوهی است ٣٢٨

اهونَوئیریه (رجوع شود به یثااهو) ٣٤٧، ٢٤٨

ایسکَ بی ناخوشی ٢٧٤

آ = 𐬁

			صفحه
آبِرِتَرْ	𐬁𐬠𐬆𐬭𐬆𐬙𐬀𐬭	آورنده	۱۹۰
آپَ	𐬁𐬞	آب	۲۹۹
آتَرْ	𐬁𐬙𐬀𐬭	آذر, آتش	۲۸۰
آخرْوُرَ	𐬁𐬑𐬭𐬎𐬎𐬭𐬀	یکی از ناموران و از دوستان گرشاسب ازخاندان خسرو	۱۰۴, ۲۶۵
آدا	𐬁𐬛𐬁	پاداش اخروی و اسم فرشتهٔ توانگری, اسم دیگری است از برای ایزد ارت	۱۸۳
آدَرَنَ	𐬁𐬛𐬀𐬭𐬀𐬥𐬀	کوهی است	۳۲۶
آراستی	𐬁𐬭𐬁𐬯𐬙𐬌	عموی زرتشت, پدر مدیوماه	۸۰
آرمتی	𐬁𐬭𐬨𐬀𐬙𐬌 = آرمئیتی		
	𐬁𐬭𐬨𐬀𐬌𐬙𐬌	امشاسپند ارمذ	۱۰۶, ۱۸۳
آزاتَ	𐬁𐬰𐬁𐬙𐬀	آزادو اسم یکی از پارسایان است	۹۰
آزی	𐬁𐬰𐬌	آز, دیو حرص و طمع	۲۰۴
آیو	𐬁𐬌𐬎	زمان, مدّت	۱۹۷

اِ = 𐬆

اِرِثِ	𐬆𐬭𐬆𐬚𐬆	فرشته ایست	۱۸۶
اِرِخْشَ	𐬆𐬭𐬆𐬑𐬱𐬀	آرش تیر انداز	۲۲۶
اِرِدَتْ فذری	𐬆𐬭𐬆𐬛𐬀𐬙.𐬟𐬆𐬜𐬭𐬌	مادر سوشیانت	۱۰۸
اِرِزوْرَ	𐬆𐬭𐬆𐬰𐬎𐬭𐬀	کوهی است	۳۲۵
اِرِزی	𐬆𐬭𐬆𐬰𐬌	رودي است که بدریاچهٔ هامون میریزد	۳۴۵

			صفحه
اِرِزیشَ	[illegible]	کوهی است	۳۲۵
اِرِزیفیّوپرِنَ	[illegible]	پرشاهین	۳۲۵
اِرِزیفیّه	[illegible]	کوهی است	۳۲۵
اِرِشْ	[illegible]	راست	۲۰۱
اِرِشْوَ	[illegible]	راست	۲۰۱
اِرِشیّه	[illegible]	راست	۲۰۱

اِی = [illegible]

ایرِیستَ	[illegible]	مُرده، درگذشته	۲۳۲
ایستْ و اُسترَ	[illegible]	ایسد و استر، بزرگترین پسر زرتشت	۸۳
ایسْوَتْ	[illegible]	پسرورِ از [illegible] یکی از نخستین پیروان زرتشت	۸۱
ایشکَتَ	[illegible]	سنگ خارا ؟	۳۲۶
ایندرَ (اندرَ)	[illegible]	نزد هندوان از پروردگاران بزرگ بشمار است اما در مزدیسنا دیوی است رقیب امشاسپند اردیبهشت	۳۹، ۱۱۵

اُو = [illegible]

اوِیاپَ	[illegible]	جانور آبی	۶۱
اُوْپائیری‌سئنَ	[illegible]	کوهی است	۲۹۷، ۳۲۶
اُوْپرتاتْ	[illegible]	فرشتهٔ برتری و زبردستی	۱۱۹
اُوْپسمَ	[illegible]	جانور خزنده	۶۱
اُوْپروکئیریه	[illegible]	در بالا کارگر	۱۳۷

		صفحه
اُوْخشیَّتْ اِرِتَ	هوشیدر بامی, نخستین موعود مزدیسنا	۱۰۰
اُوْخشیَّتْ نَمَه	هوشیدر ماه, دومین موعود مزدیسنا	۱۰۰
اُوْدرَ	سگ آبی	۳۳۰
اُوْدرِیه	کوهی است	۳۳۰
اُوْروْپی	یک جنس سگی است	۱۳۹
اُورْوَذا	رودی است که بدریاچهٔ هامون میریزد	۳٤۵
اُورْونیووائیذیمیذکَ	کوهی است	۳۲۸
اُورْوَتَتْ نَرَ	اروتدنر پسر وسطی زرتشت	۸۳
اُورْواخشیّه	برادر گرشاسب, بدست هیتاسب کشته شد	۱۵۰
اُورْوازیشتَ	آتشي که در چوبها و گیاههاست	۷۸
اُوروی خشُودَ	خودِ سر تیز	۱۹٦
اُوروی ورِثْرَ	سپر سر تیز	۱۹٦
اُوزْدازَ	پشته, بلندی, تل	۲٤۱
اُوْزَوَ	زو, زاب	٤٦, ۱۰۳, ۲٦۵
اُوْسَنْ	اراده, میل, آرزو	۲۳۵
اُوْسَنْ	کاوس	۹۷
اُوْسذَنْ	اوس (کاوس) پسر مزدیسنا (مزدا پرست) یکی از پارسایان است	۹۷

			صفحه
اُوْـیِج	[illegible]	طبقه ای از پیشوایان دیویسنا که مخالف مزدیسنا بودند	۲۱۸
اُوْشَئوم	[illegible]	کوهی است	۳۲۸
اُوْشتا	[illegible]	نخستین کلمه از یسنای چهل و سه	۱۶۷
اُوشتَ خوارِنه	[illegible]	کوهی است	۳۲۸
اُوشتوتْ	[illegible]	دارندهٔ آنچه آرزو شده بود	۳۴۴
اُوْشتوئیتی	[illegible]	رودی است که بدریاچهٔ هامون میریزد	۳۴۴
اُوْشیدَرِنَ	[illegible]	کوهی است	۳۲۳,۲۹۷
اُوْشیدَمْ	[illegible]	کوهی است	۳۲۳٬۲۹۷, ۳۲٤
اُوْشی	[illegible]	هوش	۳۲۳
اُوْشَه	[illegible]	سپیده دم	۳۲۳

ب = [illegible]

بَرَنَ	[illegible]	کوهی است	۳۳۰
بَرَوْ سرّینَ	[illegible]	کوهی است	۳۲۹
برزئیذی	[illegible]	بلند همّت	۲۷۰
بستَ وَری	[illegible] = بستَ وَئیری [illegible]	درشاهنامه نستور پسرزریر برادرزادهٔ گشتاسب	۲۸۸,۲۷٤,۸۷
بَغَ	[illegible] (درگاتها بَگَ [illegible])	برخ و بهره و بخش	۱٤۵
بَغَ	[illegible]	ایزد, خدا	۱٤۵
بغو بخت	[illegible]	ازطرف بغ مقرّر شده, بخت خدا دادهٔ	۱٤۵

صفحه

بغوداتَ — بغداد, خدا داده خداآفریده ۱۴۵

بنگهه — بنگ ۱۹۹

بوشینستا — بوشاسب, دیو خواب سنگین و تنبلی ۲۰۴

بوئیتی — دیو بت پرستی, بت ۳۷

بوئیذی — هئیت دیگری از بوئیتی ۴۰

بوئیذیژا — مؤنث بوئیذی ۴۰

بومی — بوم ۳۲۵

بومیّه — کوهی است ۳۲۵

بیارِ دراجه — دوساله, مدّت طول دوسال ۲۲۷

بیّنَ — کوهی است ۳۲۶

پ = ...

پارندی — فیض, نعمت, فراوانی و اسم فرشتهٔ گنج وثروت است ۱۸۲

پئیتیشَ — دیوی است که برضد آنچه نیک است درکار است ۴۰

پئیریشتا خشوذرَ — مردی که قوهٔ توالد و تناسلش زایل شده باشد ۱۹۷

پَذَ — = پاذَ = بذَ یا ۱۹۲

پرِ نوْ ویرَ — فراخ ویر, بسیار هوشمند ۱۸۶

پرَذاتَ — پیشداد ۲۲۰,۲۱۹,۴۵

پرَشتْ گئو — پسر پَراتَ یکی از نخستین پیروان زرتشت است ۸۱

پرِنَ — پرُ ۱۹۷

			صفحه
پرنا ٔیو		برنا, کسی که بسّن بلوغ رسیده باشد	۱۹۷
ٔپزٔدؤ		پزدك, شپشهٔ گندم, سوس	۳۵۷
پزدیه		راندن, رمانیدن	۱۹۸
ٔپسؤ		چارپایان اهلی	۶۲
ٔپسوُكَ		چرندهٔ اهلی	۶۱
ٔپشنَ		یکی از رقبای کي گشتاسب	۲۷۰
پشؤ تنؤ		پشوتن پسرکي گشتاسب	۲۷٤
پئوئیریوتکئشَ		نخستین آموزگار کیش	۵۹
پئورؤچسیتا		(بنا باملاء کانگا Kanga) کوچکترین دختر زرتشت	۱۵۷, ۱۰۶
پئورؤخوائرَ		بسیار سهولت بخشنده	۳۰۸
پئوایریه ائینی		پروین	۳۵۵
پؤثرَ		پور, پسر	۶۲
پیشترَ		هتخش, پیشور	۳۳۱

ت =

ٔتشرَیاوَنت		یکی ازرقبای کی گشتاسب	۲۷۰
ٔتخمَ		تهم, دلیر, پهلوان	۱۳۹ ۲۷٤
تخمؤ اوروپ		تهمورث	۱۳۹
ٔتنیّه		اسم مملکتی است	۹۸
ٔتئرَ		قلّهٔ کوه	۳۳۰
ٔتئوروی		(تَئوُرِوُ) دیوی که آب را مسموم کند دیو تشنگی رقیب امشاسپند خرداد	۳۹, ۳۵۱
تونٔسک		کوهی است	۳۲۷

			صفحه
تُورَ	𐬙𐬏𐬭𐬀	تورانی	۹۳
تُوسَ	𐬙𐬏𐬯𐬀	طوس	۲۶۱
تُوشنامئیتی	𐬙𐬏𐬱𐬥𐬁𐬨𐬀𐬌𐬙𐬌	فرشته ایست=آرمئیتی=سفندارمذ	۱۸۳،۱۰۶
توشنامئیتی	𐬙𐬏𐬱𐬥𐬁𐬨𐬀𐬌𐬙𐬌	زن پارسائی است	۱۰۶
توماسپَ	𐬙𐬏𐬨𐬁𐬯𐬞𐬀	تهماسب	۴۶، ۱۰۳
تیشترّیه	𐬙𐬌𐬱𐬙𐬭𐬌𐬌𐬀	شعری یمانی	۳۵۵

ث = 𐬚

ثریتَ	𐬚𐬭𐬌𐬙𐬀	یکی از پارسایان و پدر گرشاسب درشاهنامه اثرط ۹۳،	۱۰۶
ثریتی	𐬚𐬭𐬌𐬙𐬌	دختر وسطی زرتشت	۱۰۶

ج = 𐬘

جاماْسپَ	𐬘𐬁𐬨𐬁𐬯𐬞𐬀	جاماسب برادر فرشوشتر داماد زرتشت وزیر گشتاسب	۸۸
جَنْ	𐬘𐬀𐬥	زدن	۱۱۳
جهی	𐬘𐬀𐬵𐬌	زن بدعمل و فاحشه	۱۰۸، ۱۷۳
جهیکا	𐬘𐬀𐬵𐬌𐬐𐬁	زن بدعمل و فاحشه	۱۰۸، ۱۷۳ ۱۹۷

چ = 𐬗

چَئِچستَ	𐬗𐬀𐬉𐬗𐬀𐬯𐬙𐬀	دریاچهٔ ارمیه	۲۴۷،۲۵۷، ۲۹۰
چنگرنگهکْ	𐬗𐬀𐬢𐬔𐬭𐬀𐬢𐬵𐬀𐬗	چرنده	۶۱
چیثرَ	𐬗𐬌𐬚𐬭𐬀	چهر، نژاد، تخمه، نمایش، پیدایش	۸۳، ۳۱۱

صفحه

چِشوَرَسپَ — یکی از پارسایان, بزرگ روحانی است در کشور وروجرشت (کشور شمال شرقی) ۹۷

چیتْ — اندیشیدن, آگاهی یافتن, دانستن ۱۰۷

چیستا — = چیستی دانش و معرفت و فرشتهٔ علوم دینی مزدیسنا ۱۸۶,۱۵۷,۱۹

چیستیوَنتْ — دانشمند ۱۵۷

خ =

خرْفستر — حشره ۳۵۶

خرفسترَغْنَ — (خرفسترکن) چو بدستی سرسیخ, حشره کش ۱۱۳

خشتاوی — اسم یک خانوادهٔ ایرانی است ۶۸

خننثیتی — پری نمایندهٔ بت پرستی ۳۰۰

خ = (پیش از واو معدوله)

خواذات — خود داد, خود کام, خدا و اسم یکی از پارسایان است ۹۵

خوارِنَنگهونت — فرهمند, خرهمند, شکوهنده ۳۴۴,۳۲۱

خوارِنَنگهَستمَ — فرهمند ترین, خرهمند ترین ۳۱۷

خوارنَنگهیتی — هررود, رودی است که بدریاچهٔ هامون میریزد ۳۴۴

خوارِنَه — فرّ, خره ۳۱۴,۳۱۳

خواسترَ — چراگاه و اغذیه خوب بخشنده, دارندهٔ چمن یا چراگاه خوب ۳۴۴,۱۳۵

صفحه

خواسترَ — خاش رود، رودی است که بدریاچهٔ هامون میریزد ۳۴۴

خوان — خورشید ۳۱۴

د = و

دا — اندیشیدن، شناختن ۱۵۸

داتَ — داد، قانون ۲۱۱

دائیتیا — رودی است در آریا ویج ۳۸

داهی — اسم مملکتی است ۱۰۹،۵۷

دانو — اسم یك قبیلهٔ تورانی است ۶۸

دانوکرَش — (بنا باملاء کانگا Kanga دانوکرَشَ) دانه کش ۳۵۷

داموئیش اوَپمَنَ — فرشته ایست ۱۱۸

دَئنا — دین، وجدان ۱۵۸

دَئوَ — دیو ۳۷

دئو دات — دیو داد، دیو آفریده ۲۰۴

دَاِزْ — انباشتن، رو بهم چیدن ۲۴۱

دَاِزَ — سنگ یا گل انباشته شده و روبهم ریخته شده، دز، دژ، دیز، قلعه، حصار ۱۴۱

دَئیوی — دیو فریب ۴۰

دَئیتیکَ — دد ۶۱

دَرِغوگَوَ — دراز دست ۲۰۴

دَرغو انگشتَ — دراز انگشت ۱۹۱

دَرغو بازو — دراز بازو، دراز دست ۱۹۱

دَوْغذَرْ — (در گاتها دوغذَرو) دخت، دختر ۶۲

صفحه

دَخشتَ [Avestan] دشتان، حیض ۲۷۰
دَرْشینیکَ [Avestan] یکی از رقبای کی گشتاسب ۲۷۰
دَرَئوشیشونتْ [Avestan] کوهی است ۳۲۷
دروَنتْ [Avestan] (درگاتها درگوَنت [Avestan])
دروغپرست، خبیث، ملعون ۲۷۳
درُوجونْمان [Avestan] خان و مان دروغ ۱۷۰
دریوی [Avestan] دیو دریوزی و گدائی ٤۰
دُژْمتَ [Avestan] پندار بد ۱۷۰
دُژوختَ [Avestan] گفتار بد ۱۷۰
دُژورشتَ [Avestan] کردار بد ۱۷۰
دُژَانکه [Avestan] دوزخ ۱۷۰

ر [Avestan]

رانا [Avestan] جود، بخشش ۲۸۱
رائیتی [Avestan] سخی و بخشنده ۲۸۱
رامْ [Avestan] = رامن [Avestan] سازش و آرامش، ایزد رام ۱۳٤
رَتَئشتْرَ [Avestan] ارتشتار، رزمي ۳۳۱
رَئوذَ [Avestan] بالش و نموّ ۱۳۹
رَئوذیتَ [Avestan] (رئوایذیت [Avestan]) کوهی
است ۳۲۵
رَئوَنتْ [Avestan] رایومند، فروغنده، شکوهنده ۳۲۱، ۳۳۰
رَئوَنتْ [Avestan] کوه ریوند درخراسان ۳۳۰
رَئمنَ [Avestan] کوهی است ۳۲۸
رَتوْ [Avestan] رد، بزرگ روحانی ۲۸۰

		صفحه
رَئوچس‌چِشْمَنْ	روشن چشم, یکی از پارسایان جاودانی است که درهنگام رستاخیز ازیاوران سوشیانت خواهد بود	۹۷
رَوَس چرات	جانوز اهلي	۶۱
رَئوزدیه	اسم مملکتی است	۹۸
رَزیشتَ	راست ترین	۱۵۸
رَسسْتاتْ	فرشته ایست	۱۸۶

ز =

زاتَ	زاده	۳۳۴
زَئنَ	زین, سلاح	۱۴۰
زَئنَنگهوَنتْ	زیناوند, مسلّح (رجوع شود به ازینونت)	۱۴۰
زاوتر	زوت, پیشوای دینی	۲۰۰
زئیریتَ	زرد	۸۳
زئیریتَ	یکی از پارسایان	۸۳
زَئینیکوْ	زنگیاب, دیوی است	۲۲۸, ۲۶۰, ۳۵۰
زئیری وئیری	زریر پسر لهر اسب	۲۷۴, ۲۸۸
زئیریچَ	دیوي که گیاه را مسموم میکند دیو گرسنگی رقیب امشاسپند امرداد	۳۹, ۳۵۱
زِرِذَزَ	کوهی است	۵۰, ۳۲۴
زِمْ	زمین	۳۰۳
زَرِمَ	بهار, فصل سبز	۱۷۱
زرمیّه	بهاری	۱۷۱

			صفحه
زَیم	[illegible]	زمستان	٣٠٣
زَرَیه	[illegible]	دریا	٢٩٩,٢٩٢
زَرِنومنت	[illegible]	زرمند، دارای زر	٣٤٥
زَرِنومنت	[illegible]	دریاچه ایست	٣٤٥
زَرِنومئیتی	[illegible]	رودی است که بدریاچهٔ هامون میریزد	٣٤٥

س = [illegible]

سائینی	[illegible]	اسم مملکتی است	٢٠٩,٨١,٥٦
سائیریوَنت	[illegible]	کوهی است	٣٢٧
سیّامَک	[illegible]	سیامک	٣٢٨
سیّامَک	[illegible]	کوهی است	٣٢٨
سیّاو	[illegible]	سیاه	٢٣٤,٢٢٧ ٣٢٨
سیّاوسپی	[illegible]	دارندهٔ اسب سیاه، یکی از پارسایان است	٢٣٤ ,٩٤
سِیِنَ	[illegible]	پسر اَهوم ستوت [illegible] یکی از پارسایان است	٩٩,٨٢
سَئِنَ	[illegible]	سیمرغ	١٢٨,٨٢
سَتَوَئِسَ	[illegible]	ستاره ایست	٣٥٥,٦٩
سَتَمَوُرَ	[illegible]	سور	٦٢
سَئُورُوُ	[illegible]	دیو آشوب و غوغا و مستی، رقیب امشاسپند شهریور	٣٩
سَئیریمَ	[illegible]	مملکت سرم یا سلم	١٠٨,٥٥

			صفحه
سنغی کشوف	[illegible]	سخت یا بلند، کوهه از برای شتر استعمال شده	۳۰۸
سَرِذَ	[illegible]	سال	۱۸۸
سَوُ گَئث	[illegible]	سود رسانندهٔ جهان	۲۰۲
سیغو ئیرِ	[illegible]	اسم مملکت یا قومی است	۱۳۲
سپیتی	[illegible]	سفید و اسم یکی از پارسایان است	۹۶
سپیت َور َنهْ	[illegible]	کوهی است	۳۲۹
سپنت آرمئیتی	[illegible]	سپندارمذ	۳۰۶
سپنتو دات	[illegible]	اسفندیار پسر کي گشتاسب	۲۸۸,۲۷٤,۸۷
سپنتو دات	[illegible]	سپند کوه	۳۲۹,۸۷
سپیش	[illegible]	شپش	۳۵۷
سپینج اوروشك	[illegible]	یکی از رقبای گشتاسب	۲۷۰
سیچي دَوَ	[illegible]	کوهی است	٤۲۷
سرْوتت فذری	[illegible]	مادر اوخشیت ارتَ (هوشیدر بامی، نخستین موعود مزدیسنا)!	۱۰۸

غ = [illegible]

غژر	[illegible] = ژغر [illegible]	ریختن و روان شدن	۳٤۱

ف = [illegible]

فانکو	[illegible]	سرهٔ کوه، کوه سر، قلّه	۳۲۷
فراپیّه	[illegible]	کوهی است	۳۳۰
فرادت گَئث	[illegible]	فزایش بخشنده گیتي، فزاینده جهان	۲۰۲

صفحه

فرادت خوارنه — یکی از پارسایان جاودانی که در هنگام رستاخیز از یاوران سوشیانت خواهد بود — ۱۰۰

فرپترجات — پرنده — ۶۱

فراشمي — صفت است از برای هوم یعنی مقوّی، مفرّح ؟ — ۳۵۳

فرَدَثَ — پرحاصل — ۲۰۶

فرَدَثَ — فزایش و بالش — ۳۴۴

فرَدَثا — فراه رود، رودی است که بدریاچهٔ هامون میریزد — ۳۴۴

فرَذاخشق — یکی از پارسایان از خاندان خونبیّه — ۱۰۵، ۸۱

فرَزْداتوَ — اسم دریاچه ایست — ۲۹۴

فرني — فزونی، فراوانی — ۱۰۵

فرني — بزرگترین دختر زرتشت — ۱۰۵

فرَشَ اُشترَ — فرشستر (فرشوستر) برادر جاماسب پدر زن زرتشت — ۸۸

فرشوَچرَترْ — نوکننده — ۳۳۲

فرشوکر — یکی از پسران کي گشتاسب — ۲۸۸، ۲۷۵، ۸۵

فرشوکرتي — رستاخیز — ۳۳۲

فرش همورت — فرشید ورد یکی از پسران کي گشتاسب — ۲۸۸، ۲۷۵، ۸۵

فرنگرسیَن — افراسیاب — ۲۶۰

		صفحه
فرّیه	دوست	۹۱
فرّیه	یکی از پارسایان است	۹۱
فشو	چارپای اهلی (رجوع شود به پسو)	۶۲

ک=و

کام نوئی زم	اسم یسنائی چهل وشش	۱۶۷
کئوف	کوه	۳۰۸
کرشنز	اسم یك خانوادهٔ ایرانی است	۶۸
کرپن	اسم طبقه‌ای از پیشوایان دیویسنا	۲۱۸،۱۰۴
کر	ماهی عجیب الخلقه ایست	۱۷۵،۱۲۶
کرسوزد	کرسیوز برادر افراسیاب	۲۶۰
کسویش	دیوکین	۴۰
کسیّپ	کشف, سنکپشت	۳۵۶
کنیّا	کنیز, کنیزك	۱۰۷
کنس اویه	= دریاچهٔ هامون	۲۹۹
کدرواسپ	کوهی است	۳۲۹
کئوایریسَ	کوهی است	۳۲۹
کَکَهیو	کوهی است	۳۲۷
کَویْ	کی, یکی از پارسایان است	۲۲۰,۹۴ ۲۲۱
کَویْ	کي, اسم طبقه ای از امرای دیویسنا	۲۱۸,۱۰۴
کَویْ	کي, عنوان پادشاهان سلسلهٔ کیانی	۲۱۹
کَویْ کوات	کیقباد	۲۸۸,۲۲۴

		صفحه
کوی ائیپی ونگهو	کی اپیوه	۲۸۸,۲۲۴
کوی اوسذن	یا اوسن کیکاوس	۲۸۸ ,۲۳۴,۲۲۵
کوی ارشن	کی آرش (کیارش)	۲۸۸,۲۲۵
کوی پیسیننگه	یا پیسن کی پشین	۲۸۸,۲۲۵
کوی بیرشن	کی ویارش	۲۸۸,۲۲۵
کوی سیاورشن	کی سیاوش	۲۸۸،۲۳۴
کوی هوسروه	کیخسرو	۲۸۸,۲۵۵
کوی ویشتاسپ	کی گشتاسب	۲۸۸,۲۶۹
کوِئنم خوارنو	فرّ کیانی	۳۱۵٬۲۰۷
کوارسمن	کرزم یا گرزم از خویشان و بستگان گشتاسب	۲۷۵،۲۲۴,۸۷

گـ = 𐬔

گئسَ	گیس	۳۲۶
گئسوْ	گیسور	۳۲۶
گئو	گاو	۱۳۲
گئوش پنچو	جانوران پنجگانه	۶۱
گئوتمَ	یکی از دیویسنان و از رقبای زرتشت	۲۸
گرذَ	طماع، شتابزده	۱۵۴
گوذَ	یکی از شعبات رود رنگها (رجوع شود به رنگها درجلد اول)	۱۵۰
گندرو	یکی از پارسایان	۹۸

صفحه

کندرو 𐬔𐬀𐬧𐬛𐬀𐬭𐬆𐬡𐬀 دیوی است که بدست گرشاسب کشته شد ۱۵۰,۹۸

گرونمان 𐬔𐬀𐬭𐬋.𐬥𐬨𐬁𐬥𐬀 گرزمان, عرش ۱۷۰

گرهم 𐬔𐬭𐬆𐬵𐬨𐬀 طبقهٔ ای از پیشوایان دیویسنا و مخالف مزدیسنا ۲۱۸

گری 𐬔𐬀𐬌𐬭𐬌 = گئیري 𐬔𐬀𐬌𐬭𐬌 گر, کوه ۳۰۸,۴۴

گیه مرتن 𐬔𐬀𐬌𐬌𐬀.𐬨𐬀𐬭𐬆𐬙𐬀𐬥 کیومرث ۴۱

گیه 𐬔𐬀𐬌𐬌𐬀 جان ۴۱

گوین 𐬔𐬀𐬎𐬎𐬀𐬌𐬌𐬀𐬥 یکی از نخستین پیروان زرتشت ۸۱

م = 𐬨

مخشی 𐬨𐬀𐬑𐬱𐬍 مکس ۳۵۷

مر 𐬨𐬀𐬭 مردن ۴۲

مرت 𐬨𐬀𐬭𐬆𐬙𐬀 مردنی, مردم ۴۲

مرتن 𐬨𐬀𐬭𐬆𐬙𐬀𐬥 مردنی, درگذشتنی, مردم ۴۱

مرشئون 𐬨𐬀𐬭𐬱𐬀𐬊𐬥𐬀 دیو فراموشی و محوکنندهٔ دین یکتا پرستی ۳۸

میننخ 𐬨𐬀𐬌𐬥𐬌𐬌𐬀𐬑𐬀 کوهی است ۳۲۷

مئیذیه 𐬨𐬀𐬌𐬜𐬌𐬌𐬀 میان ۲۱۷

مئیذیوئی مانگهه 𐬨𐬀𐬌𐬜𐬌𐬌𐬊𐬌.𐬨𐬃𐬢𐬵𐬀 مدیوماه پسر آراستی 𐬁𐬭𐬁𐬯𐬙𐬌 پسر عموی زرتشت ۸۰

مئوئیری 𐬨𐬀𐬊𐬌𐬭𐬌 مور, مورچه ۳۵۷

مئیریه 𐬨𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀 فریفتار, نابکار, ناپاك ۳۳۳,۲۷۳

مزیشت 𐬨𐬀𐬰𐬌𐬱𐬙𐬀 مهست, بزرگتر ۳۲۵

			صفحه
مزیشوَنتْ		کوهی است	۲۲۵
مَنوشْچیثرَ		منوچهر	۵۰, ۱۰۳
مَنوشَ		کوهی است	۵۰, ۳۲٤
مَوژْرَ		اسم مملکتی است	۹۸
مَهرکَ		مرگ	۲۰۶

ن =]

نائیری		زن صالحهٔ شوهر کرده	۱۰۸
نائیریکا		زن صالحهٔ شوهر کرده	۱۷۳,۱۰۸
ناونگهئی ثیّه		دیو ناخوشنودی, رقیب امشاسپند سپندارمذ	۳۹
نَبا		ناف	۵۹
نبا نزْدیشتَ		نزدیکان, نیاکان, خویشاوندان, پیامبران	۵۹
نپاتْ		نبیره	۵۹
نَپتر		نبیره	۵۹
نپتیّه		ناف, خانواده, دودمان	۸۵,۵۹
نافیّه		خانواده, دودمان	۵۹
نَزْدَ		نزد, نزدیك	۵۹
نَنْزَ		یك قسم ناخوشی است	۱۰۲
نئوتئیریّه		خاندان نوذر, نوذری	۲۷۲
نئوَترْ		نوذر	۲۷۳
نئریوسنگهه		نریوسنگ = نرسی, پیك ایزدی	۲۹۹

			صفحه
تَسوْ	[illegible]	دیولاشه و مُردار	۳۰
تِغذْکَ	[illegible]	یك قسم هیزمی است	۱۳۱
تنکهوشمنت	[illegible]	کوهی است	۳۲۷

و = [illegible]

واتَ	[illegible]	باد	۱۳۵,۷۰
واتَ	[illegible]	فرشتهٔ باد	۱۳۶
واتی کَئسَ	[illegible]	بادغیس	۳۲۵
واخذریکَ	[illegible]	کوهی است	۳۲۷
وارِغنَ	[illegible]	(وارِغنْ [illegible]) مرغی است	۱۱۷,۱۱۳, ۳۳۶,۳۱۷,۱۲٤,۱۱۸
واریذْکنا	[illegible]	به آفرید, دخترکی گشتاسب	۲۷۰
واستریه	[illegible]	واستریوش	۳۳۱
واوَرْشا	[illegible]	یك قسم ناخوشي است	۱۰۲
وئیری	[illegible]	دریاچه	۳۱٤ ,۲۵٦
وئورُوْنِمه	[illegible]	یکی از پارسایان که هنگام رستاخیز از یاوران سوشیانت خواهد بود	۱۰۰
وئوروَسوهْ	[illegible]	یکی از پارسایان که هنگام رستاخیز از یاوران سوشیانت خواهد بود	۱۰۰
واُورُوْشَ	[illegible]	کوهی است	۳۲۸
واُورُوْسرذَ	[illegible]	پُرانواع, بسیار اقسام	۱۸۸
وَچْ	[illegible]	واج. سخن, گویش	٦٤
وَرازَ	[illegible]	گراز	۸۱
وَرِدَتْ کَئث	[illegible]	بالنده و پرورانندهٔ گیتی	۲۰۲

صفحه

وَرِنَ دیلم = گیلان ۱۹۳,۱٤۷,۱۰٤,۷۵

وَرَسموُرَنوچه . پسر فرانیه

یکی ازپارسایان است ۸۲

وَرِشنی قوچ, گوسفند نر ۱۹۸

وَرِچه شرزه, توانا, زورمند ۲۳۰

وَرِنکهِه ور, سوگند, محاکه ۲۳۲

وَرِزْ ناختن ۱۲۱

وَزَغَ وزغ ۳۵۷

وَشِنْ کوهی است ۳۲۷

وِرِثْرَ (۱) حمله و هجوم (۲) فتح و

نصرت ۱۱۳

وِرِثرْغنَ ورِثرَغنْ

ایزد بهرام, فرشتهٔ پیروزی ۱۱۲

وَفرَ برف ۳۲۸

وَفرَیا کوهی است ۳۲۸

وندرِ مَئینیش اندریمان, برادر ارجاسب ۲۷۳

ونگهو وه, نیك, خوب ۱۷۹

ونگهوْ نام یکی از پارسایان است ۹۰

ونگهوْفذْری مادر او خشیت نمه

(هوشیدرماه دومین موعود) ۱۰۸

ونگهزْ داه بهتر دهنده, نیکوتر بخشنده ۳٤۲

ونگهزْداه اسم دریاچه ایست ۳٤۲

وِیذَتْخوارنه . یکی از پارسایان است

که در هنگام رستاخیز ازیاوران سوشیانت خواهد بود ۳۱۳,۱۰۰

			صفحه
ویندی خوارنه	𐬬𐬍𐬧𐬛𐬌.𐬓𐬀𐬭𐬆𐬥𐬀𐬵	یابندهٔ فرّ	۳۱۳
ویرَ	𐬬𐬍𐬭𐬀	مرد	۹۰
ویذَوَنَ	𐬬𐬍𐬜𐬀𐬬𐬀𐬥𐬀	کوهی است	۳۲۷
ویستئورُوْ	𐬬𐬍𐬯𐬙𐬀𐬎𐬭𐬎	یکی از ناموران و پارسایان از خاندان نوذر	۲۷۳
ویسپَ تئوروئیری	𐬬𐬍𐬯𐬞𐬀.𐬙𐬀𐬎𐬭𐬎𐬎𐬀𐬌𐬭𐬌	بهمه شکست دهنده, عنوانی است که به اِرِدَتْ فذری مادر سوشیانت داده شده است	۱۰۸
ویشتاسپَ	𐬬𐬍𐬱𐬙𐬁𐬯𐬞𐬀	گشتاسب	۲۶۹
ویشوَ	𐬬𐬍𐬱𐬀𐬎𐬎𐬀	کوهی است	۳۲۷
وَنْ	𐬬𐬀𐬥	چیر شدن, پیروزی یافتن	۳۵۵
وَننتْ	𐬬𐬀𐬥𐬀𐬧𐬙	چیرشونده, شکست دهنده	۳۵۵
وَننتْ	𐬬𐬀𐬥𐬀𐬧𐬙	ستاره ایست	۳۵۵
ویامبورَ	𐬬𐬌𐬌𐬁𐬨𐬠𐬎𐬭𐬀	اسم طبقه ای ازدیوهاست	۱۳۰
ویزَرِش	𐬬𐬍𐬰𐬀𐬭𐬆𐬱𐬀	دیوی است	۱۶۲
ویوّ	𐬬𐬀𐬌𐬌𐬎	اندروای, فرشتهٔ هوا	۱۳۵
وَهورَئوچه	𐬬𐬊𐬵𐬎.𐬭𐬀𐬊𐬗𐬀𐬵	پسر فرانیّه 𐬟𐬭𐬀𐬥𐬌𐬌𐬀 یکی از پارسایان است	۸۲
وهوَستی	𐬬𐬊𐬵𐬎𐬀𐬯𐬙𐬌	پسرسنئویه 𐬯𐬥𐬀𐬊𐬌𐬌𐬀 یکی از نخستین پیروان زرتشت است	۸۱

ه = 𐬵

هَرا	𐬵𐬀𐬭𐬁	هربرز, البرز	۳۲٤,۲۵۷
هرابرزئیتی	𐬵𐬀𐬭𐬁.𐬠𐬆𐬭𐬆𐬰𐬀𐬌𐬙𐬌	هربرز, البرز	۳۲٤
هَرَئیتی	𐬵𐬀𐬭𐬀𐬌𐬙𐬌	هربرز, البرز	۳۲٤
هئوسروه	𐬵𐬀𐬊𐬯𐬭𐬀𐬎𐬀𐬵	نیکنام, نامور	۲۵۵,۱۲۷

			صفحه
هئوسروِنگهه	𐬵𐬀𐬊𐬯𐬭𐬀𐬎𐬎𐬀𐬢𐬵𐬀	آوازهٔ نیك، شهرت خوب	۲۵۵
هئوسرونگهن	𐬵𐬀𐬊𐬯𐬭𐬀𐬎𐬎𐬀𐬢𐬵𐬀𐬥	دارندهٔ شهرت خوب، نیکنام	۲۵۵
هئوسروه	𐬵𐬀𐬊𐬯𐬭𐬀𐬎𐬎𐬀𐬵	خسرو	۲۵۵
هئوسروه	𐬵𐬀𐬊𐬯𐬭𐬀𐬎𐬎𐬀𐬵	دریاچه ایست	۲۵٦
هئومَ	𐬵𐬀𐬊𐬨𐬀	گیاه هوم	۳۵۲
هئومَ	𐬵𐬀𐬊𐬨𐬀	هوم، یکی از ناموران است	۲۵۷
هوتئوسا	𐬵𐬎𐬙𐬀𐬊𐬯𐬁	هوتس زن کی گشتاسب	۲٦۸، ۱۵۲
هپتوایرنگ	𐬵𐬀𐬞𐬙𐬋·𐬌𐬭𐬌𐬧𐬔𐬀	هفتورنگ	۷۳، ۳۵۵
هَپرِسی	𐬵𐬀𐬞𐬆𐬭𐬆𐬯𐬌	گیاهی است	۱۳۱
هَئتو	𐬵𐬀𐬉𐬙𐬎	پل، بند، سدّ	۲۹۸
هَئتومنت	𐬵𐬀𐬉𐬙𐬎𐬨𐬀𐬧𐬝	رود هلمند	۲۹۸
هَنکنَ	𐬵𐬀𐬧𐬐𐬀𐬥𐬀	هنگ افراسیاب	۲٦۰
هَنْکرِمَ	𐬵𐬀𐬧𐬐𐬆𐬭𐬆𐬨𐬀	استوار سازنده، متحد کننده	۲۵٦
هَمَنکونَ	𐬵𐬀𐬨𐬀𐬧𐬐𐬎𐬥𐬀	کوهی است	۳۲۷
هَمیذْ پئیتی	𐬵𐬀𐬨𐬌𐬜𐬞𐬀𐬌𐬙𐬌	پیشوا	۸۹
هیتاسپَ	𐬵𐬌𐬙𐬁𐬯𐬞𐬀	کشندهٔ اوروا خشیه برادر گرشاسب	۱۵۰
هوذاه	𐬵𐬎𐬜𐬁𐬵	نیك کنش	۳۰۳
هوَرْ	𐬵𐬎𐬀𐬭𐬆	هور، خُر، خورشید	۳۱٤
هورچیثرَ	𐬵𐬎𐬀𐬭𐬆·𐬗𐬌𐬚𐬭𐬀	خورشید چهر، کوچکترین پسر زرتشت	۸۳
هورِ چَشمَنْ	𐬵𐬎𐬀𐬭𐬆·𐬗𐬀𐬱𐬨𐬀𐬥	خور چشم، یکی از پارسایان جاودانی است که در هنگام رستاخیز از یاوران سوشیانت خواهد بود	۹۷

			صفحه
هوسپَ	[Avestan]	دارندهٔ اسب خوب	۳۴۴
هوسپَ	[Avestan]	یکی از پارسایان, بزرگ روحانی است درکشور ورو برشت (کشور شمال غر.بی)	۹۷، ۳۴۴
هوسپا	[Avestan]	خوس پاس; رودی است که بدریاچهٔ هامون میریزد	۳۴۴
هُوشْهخمن	[Avestan]	خوش دوستی	۶۶
هوکئریه	[Avestan]	اسم بلند ترین قُلهٔ البرز	۱۴۸
هومایا	[Avestan] = هومیّا [Avestan]	هما دخترگشتاسب	۱۰۶، ۲۷۰
هومیگَ	[Avestan]	یکی از تورانیان دیویسنا	۲۷۴
هوُوَ	[Avestan]	(درگاتها هوگوَ [Avestan]) اسم خاندان جاماسب و فرشوشتر	۸۸, ۱۰۵
هُو وی	[Avestan]	دختر فرشوشتر زن زرتشت	۱۰۵، ۱۷۷

ی = [Avestan]

یاسکرت	[Avestan]	کوشا, تخشا	۷۶
یثا اهو	[Avestan]	نماز معروف یثا اهو (رجوع به اَهونَ وئیریه)	۳۳۳
یَزْ	[Avestan]	یزیدن, یشتن, ستائیدن	۷۶
یَزَمئید	[Avestan]	ما میستائیم از فعل یز	۷۶
یهمیّه جتَرَ	[Avestan]	کوهی است	۳۲۹

فهرست برخي از لغات جلد اول و دوم

(خ)

(د)

(ر)

(ز)

(س)

(ش)

فهرست اسامي قبايل و اشخاص و كتب و اماكن و بلاد جلد اول و دوم*

* در اين فهرست برخی از اسماء خاصی كه در مراجعهٔ بآنها فائدهٔ تصوّر شده ذكر گرديده نه كليه اسما خاص هر دو جلد كه مجموع آنها اين فهرست را بسيار مطوّل ميساخت و از حيز انتفاع دور مينمود

(ت)

(ج)

(ی)

INTRODUCTION

TO THE

YASHTS

BY

POURE DAVOUD

Translated by

D. J. IRANI.
1928

انتشارات اساطیر
1999